

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

o r e s K o r e s

o r e s K o r e s

o r e

o r e

o r e

o r e

o r e

o r e

o r e

ore

o r e

o r e

o r e

о т е

ore

о т е

о т е

от е

ore

о т е

0 т е

re

r e

re

179

r e

re

re

re

30

3

3

8

1

1

K o r e s K o r e s K o r e s K o r e s K o

YOLLES VOLD S AJOY

res Kores

КОСЛО

TOV SOTOV SOTOV SOTOV SOTOV

ΠΑΥΛΟΥ ΚΑΛΛΙΓΑ
ΜΕΛΕΤΑΙ ΚΑΙ ΛΟΓΟΙ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΝ ΦΛΩΡΕΝΤΙΑΙ ΣΥΝΟΔΟΥ

ΠΕΡΙ ΔΟΥΛΟΠΑΡΟΙΚΙΑΣ ΠΑΡΑ ΡΩΜΑΙΟΙΣ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΟΙΣ
ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΩΝ ΔΙΑΤΑΞΕΩΝ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΤΥΠΙΚΟΥ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΑΥΛΗΣ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΣΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ ΝΙΚΑ

ΛΟΓΟΙ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ ΑΝΔΡΕΟΥ ΚΟΡΟΜΗΛΑ

1882

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Mr. Διαμαντοπούλου

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

M

ΠΑΥΛΟΥ ΚΑΛΛΙΓΑ

ΜΕΛΕΤΑΙ ΚΑΙ ΛΟΓΟΙ

ΠΑΥΛΟΥ ΚΑΛΛΙΓΑ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΝ ΣΧΕΔΙΑΣΜΑ, ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΣΥΛΛΟΓΩΝ ΤΩΝ ΚΑΝΟΝΩΝ ΤΗΣ
ΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΥΠΟ ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΟΥ ΑΥΓ. ΒΕΙΝΕΡ, μεταφρασθέν
ὑπὸ Π. Καλλιγᾶ, (τύποις Ἀνδρέου Κορομηλᾶ 1840).

ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΙΕΡΑΤΙΚΟΙ ΒΑΘΜΟΙ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ, (τύποις Γ. Χαρτοφύ-
λακος 1841).

Η ΕΞΑΝΤΛΗΣΙΣ ΤΩΝ ΚΟΜΜΑΤΩΝ, (τύποις Μελαχούρη καὶ Καραμπίνη
1842).

ΣΥΣΤΗΜΑ ΡΩΜΑΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ, (τύποις Ἀνδρέου Κορομηλᾶ 1873—1881).

ΜΕΛΕΤΑΙ ΚΑΙ ΛΟΓΟΙ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΕΠΙ ΟΛΛΑΝΔΙΚΟΥ ΧΑΡΤΟΥ « VAN GELDER »

Τιμὴ ἐκάστου ἀντιτύπου δρ. ν. 35.

ΠΑΥΛΟΥ ΚΑΛΛΙΓΑ

ΜΕΛΕΤΑΙ ΚΑΙ ΛΟΓΟΙ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΝ ΦΛΩΡΕΝΤΙΑΙ ΣΥΝΟΔΟΥ

ΠΕΡΙ ΔΟΥΛΟΠΑΡΟΙΚΙΑΣ ΠΑΡΑ ΡΩΜΑΙΟΙΣ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΟΙΣ
ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΩΝ ΔΙΑΤΑΞΕΩΝ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΤΥΠΙΚΟΥ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΑΥΛΗΣ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΣΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ ΝΙΚΑ

ΛΟΓΟΙ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

Κ ΤΩΝ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΩΝ ΑΝΔΡΕΟΥ ΚΟΡΟΜΗΛΑ

1882

Ap. Gr. 32219

GRV LR-00672

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΔΩΡΕΑ
ΝΙΚ. ΔΕΛΛΗΓΟΠΟΥΛΟΥ
1977

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΕΡΟΙΑΣ

Αριθμ. Πρωτοτύπου: 32219
Ημερ. υπ. Πρωτοτύπου: 9-6-78
Ταξινόμικος Αριθμός: 090

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΤΟΙΣ ΠΑΛΑΙ ΟΜΙΛΗΤΑΙΣ
ΤΗΣ
ΕΝ ΤΩ ΕΘΝΙΚΩ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩ
ΝΟΜΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ
COMMILITONIBUS
ΕΙΣ
ΕΓΚΑΡΔΙΟΝ ΑΝΑΜΝΗΣΙΝ

Πλήν ἄλλ' ὅμως ἐνέμεινα εἰς τὴν ἔκδοσιν καὶ τῆς μελέτης ταύτης, τὸ μὲν, διότι ἡ τοῦ ἀρίστου τῶν φίλων κ. Μ. Ῥενιέρη περιορίζεται εἰς τὴν ἐν Βασιλείᾳ σύνοδον, τὸ δέ, διότι ἐκατέρου ἡμῶν ἄλλη ὑπῆρξεν ἡ ἐποψις. Ὁ Συγγραφεὺς τῆς ἐν Βασιλείᾳ Συνόδου, ἂν δὲν λανθάνωμαι, μᾶλλον κατέγινε, νὰ διαφωτίσῃ, μεθ' ὅλης τῆς λεπτότητος τῆς εἰς τοὺς μυχοὺς τῶν πραγμάτων χωρούσης διανοίας, τὰς τέχνας τῆς πολυμήτιδος Ῥώμης καὶ τὰς σκολιάς τρίβους, δι' ὧν ἐπορεύθη πρὸς τὸ σκοπούμενον.

Τὸ κατ' ἐμὲ ἀπέβλεψα εἰς τὴν ἀπεικόνισιν τῆς οἰκτρᾶς τῶν Παλαιολόγων πολιτικῆς, οἵτινες, δίκην ἐπαίτου, περισαίνοντες τὰς Εὐρωπαϊκὰς αὐλὰς, προσήνεγκον ὀλοκαύτωμα τὰ ἱερὰ καὶ τὰ ὅσια, ὅπως ἐκλιπαρήσωσιν ἀρωγὴν πρὸς διάσωσιν τοῦ καταδυομένου σκάφους τῆς πολιτείας, ἀντὶ δὲ ν' ἀποτρέψωσι τὸν φοβερόν καὶ ἐπὶ αἰῶνας θρηνούμενον ὄλεθρον, αὐτὸν μὲν ἐπετάχυνον, τῶν δὲ νομιζομένων σωτήρων τοὺς φιλοδόξους σκοποὺς ἐξυπηρέτησαν.

Ἄν εἰργάζοντο εἰς ἐξέγερσιν τῶν δυνάμεων τοῦ ἔθνους, ἂν ἐξῆπτον αὐτὸ μέχρι φανατισμοῦ πρὸς πᾶσαν αὐταπάρνησιν ὑπὲρ πάτρας, τὴν ὥραν τοῦ ἐσχάτου κινδύνου εὗρισκον, νὰ παρατάξωσι γενναῖα στήθη πρὸς ἀνδρικήν ἄμυναν, μὴ θραυομένην διὰ τῆς ἀπιστίας τῶν ἐν Γαλατᾷ Γενοσηνσίων καὶ ἅμα τραυματισθέντος τοῦ ἀναντικαστατάτου Ἰουστινιάνη· συνεβίβαζον δὲ ἀξιοπρεπέστερον τὰ τοῦ σχίσματος, καθ' ἣν ὥραν ἡ Παποκρατία ὡς σανίδος πρὸς σωτηρίαν ἐπελάβετο τῆς ἐνώσεως.

Οὐδὲν ἔθνος σώζεται διὰ μόνης ἐξωτερικῆς ἀρωγῆς. Τοῦτο τοῦλάχιστον τὸ σκληρὸν μάθημα διδασκόμενοι, ἀρκούντως ἀμειβόμεθα ἐκ τοιαύτης μελέτης, καθ' ὃν χρόνον ἀποδυόμεθα εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς εἰς ἀκέραιον ἀποκαταστάσεως τοῦ κατακερματισθέντος Ἑλληνισμοῦ¹.

¹) Μετὰ συγκινήσεως ἀνέγνων τὴν διθυραμβικὴν ἔμπνευσιν τοῦ πατριωτικωτάτου ποιητοῦ κ. Ἰουλίου Τυπάλδου:

Γῆ δὲν ἔχει, δὲν ἔχει πατρίδα
Ὁ δειλός, ποῦ φοβᾶται τὴν μάχην,
Κι' ἔχει μόνον 'ς τὸν ξένον ἐλπίδα,
Νὰ τὸν σώσῃ ἀπ' τὸν ξένον ζυγόν.

Ἡ κατάσταση τῆς γεωργικῆς τάξεως μ' ἐφάνη, ὅτι εἶναι ἐκ τῶν πρωτίστων μελημάτων τοῦ ζητοῦντος νὰ ἐξεγείρῃ καὶ ν' ἀναπτύξῃ τὰς ζωτικὰς δυνάμεις τῆς κοινωνίας.

Αἱ ἐν τῇ Βουλῇ συζητήσεις κατέδειξαν, πόσον συνέχονται ἱστορικαὶ μελέται καὶ τὰ ἐνεστῶτα. Πρὸς τοῦτο παρέθηκα τοὺς λόγους, τοὺς ἀπὸ τοῦ βήματος περὶ τούτου ἀπαγγελθέντας ἐν τῇ περὶ φόρων ἐπὶ τῶν προϊόντων τῆς γῆς συζητήσει. Μόνοι οἱ περὶ τοῦ θέματος τούτου λόγοι συνέχονται μετὰ τῶν ἱστορικῶν μελετῶν, ἀλλ' ἐνόμισα, ὅτι καὶ οἱ λοιποὶ συντελοῦσιν, ὅπως καταστῇ καταφανὴς ἡ ὅλη ἔποψις.

Τὸ τρίτον ἤδη ἐκδίδω τὴν περὶ δουλοπαροικίας πραγματείαν, καὶ πάλιν παρηλλαγμένην, πρὸς ἀπόδειξιν, ὅτι πολὺ ὑπολείπεται εἰσέτι, ἕωσοῦ ἐξιχνιάσωμεν, ὅ,τι κρύπτεται ἐν ταῖς διασκορπισθεῖσαις δέλτοις τῆς ἱστορίας.

Ἐγγραφον μηνὶ Ἰανουαρίῳ 1882 ἐν Ἀθήναις.

Η

ΕΝ ΦΛΩΡΕΝΤΙΑΙ ΣΥΝΟΔΟΣ

Π. ΚΑΛΔΙΓΑ ΜΕΛΕΤΑΙ ΚΑΙ ΛΟΓΟΙ

Ι

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

A'

ΤΑ ΠΡΟ ΤΗΣ ΕΙΣ ΙΤΑΛΙΑΝ ΑΠΕΛΕΥΣΕΩΣ ΠΡΟΣ ΣΥΣΤΑΣΙΝ

ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗΣ ΣΥΝΟΔΟΥ

ΜΙΚΡΟΝ πρὸ τῆς πτώσεως τοῦ Βυζαντίου ἐπανελήφθη καὶ μετ' ἐπιμονῆς ὅλως ἐκτάκτου ἤχθη εἰς πέρας ἡ δογματικὴ ἔνωσις τῶν ἀπὸ τοῦ Φωτίου ἀποσχισθεισῶν Ἐκκλησιῶν, ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς.

Ἡ Παποκρατία, ἐξακολουθοῦσα τὸ ἔργον τῆς ἐπικρατήσεως πάντων, οὐδέποτε ἔπαυσε σκεπτομένη νὰ ὑποτάξῃ καὶ τὴν ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, εἰς ἣν κατεδείκνυνεν, ὅτι δουλεῖ ἀναξίως ὑπὸ τὸ κοσμικὸν σκῆπτρον.

Ἡ ἰδέα συνδιαλλαγῆς, τοσοῦτον φυσικῆς μεταξὺ Χριστιανῶν, κατὰ πρῶτον κατέστη πολιτικῆς βούλευμα ἐπὶ Μιχαὴλ Παλαιολόγου, ἅμα τῇ ἀνακτῇ τοῦ Βυζαντίου, ἐν ἔτει 1261, καὶ τῇ ἐκδιώξει τῆς ἀπὸ τοῦ 1204 ἐγκαθιδρυθείσης αὐτόθι δυναστείας τῶν λατίνων.

Εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Αὐτοκράτορος τούτου ἐπενήργησε πρὸ πάντων ἡ σκέψις πρὸς ἐξουδετέρωσιν τῶν ἀξιώσεων τῶν βασιλέων τῆς Σικελίας καὶ τῆς Γαλλίας, συνετέλεσεν ὅμως καὶ ὁ ἀπαγγελλθεὶς παρὰ τοῦ Πατριάρχου Ἀρσενίου ἀφορισμός, ὅστις δὲν ἠδύνατο νὰ συγχωρήσῃ

εἰς τὸν Αὐτοκράτορα τὴν ἐκτύφλωσιν τοῦ ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν αὐτοῦ νομίμου διαδόχου, Ἰωάννου Λασκάρεως, υἱοῦ τοῦ ἐν ἔτει 1204 καταφυγόντος εἰς Νίκαιαν Θεοδώρου.

Ἡ ἐν τῇ συνόδῳ Λουγδούνου ἐν ἔτει 1274 διὰ τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ Αὐτοκράτορος, τοῦ Νικαίας Θεοφάνους καὶ τοῦ Γερμανοῦ, συνομολογηθεῖσα ἔνωσις δὲν ἐτελεσφόρησε. Τὰ πρεσβεῖα τοῦ Πάπα, ἡ μνεία αὐτοῦ ἐν ταῖς εὐλογίαις καὶ πρὸ πάντων ἡ εἰς αὐτὸν ἔκκλησις ὡς ὑπάτου δικαστοῦ, ἀντέκειντο εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ κλήρου τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ὥστε ἐγκατέλιπεν ὁ Αὐτοκράτωρ πᾶσαν ἐνέργειαν, ἐπὶ δὲ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἀνδρονίκου τὸ πᾶν ἀπεκηρύχθη ἐπίσημως.

Ἐκτοτε οὐδεμία ἄλλη ἠκούσθη φωνὴ ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως, οὐδὲ δύναται ν' ἀποδοθῇ σπουδαιότης εἰς μεμονωμένες σκέψεις, ὡς τοῦ μοναχοῦ Βαρλαάμ, ὅστις ἐκ Καλαβρίας ὁρμώμενος, ἀλλὰ λίαν ἐγκρατὴς ἐλληνικῆς παιδείας, ἐπὶ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου Β' ἐτιμᾶτο διὰ τὸ θάρρος καὶ τὴν δεινότητα, μεθ' ὧν ἀντεπεξῆλθε κατὰ τοῦ καλογηρικοῦ φανατισμοῦ καὶ τινων κακοδοξίων. Οἱ ἀσκηταὶ καὶ ἰδίως οἱ τοῦ Ἁθωνος, οἱ λεγόμενοι Ἑσυχασταί, οὓς ὁ Βαρλαάμ ἀπεκάλει Ὀμφαλοψύχους, διὰ τὰς ὀπτασίας τοῦ ἄνωθεν φωτός, ἀντέταξαν εἰς αὐτὸν τὸν Γρηγόριον Παλαμᾶν, ὡς προφερέστερον ἐν τοῖς λόγοις. Ἐν δημοσίᾳ διαλέξει ἐν ἔτει 1340, παρόντος τοῦ Αὐτοκράτορος, ὑπερίσχυσεν ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς, ὥστε ἀπελπισθεὶς ὁ Βαρλαάμ ἀπῆρεν εἰς Ἰταλίαν, ὅπου ἐδίδαξε τὰ ἐλληνικὰ τὸν Πετράρχαν¹.

Ὁ Βαρλαάμ δὲν ἦτον ὄργανον τῆς Ῥώμης, διότι ἔγραψεν ἐμβριθῶς κατὰ τῶν περὶ πρωτείων ἀξιώσεων αὐτῆς², διετύπωσε δὲ ὅρους ἐν Αὐενιῶνι, καθ' οὓς ἡδύνατο νὰ γείνη ἔνωσις, συσταθεὶς πρὸς τὸν Πάπαν παρὰ τῶν βασιλέων Γαλλίας καὶ Σικελίας, πρὸς οὓς ἀπεστάλη παρὰ τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου³. Κατὰ τὸν Βαρλαάμ ἡ ἐν Λουγδούνῳ σύνοδος δὲν ἦτον ὑποχρεωτικὴ διὰ τὴν ἀνατολικὴν Ἐκκλησίαν, διότι δὲν ἀντεπροσωπεύθησαν οἱ Πατριάρχαι. Αἱ σταυροφορίαι ἀφῆκαν πικρὰς

¹) Ἀντιθέτως ἐκτίθενται ταῦτα ὑπὸ Νικηφ. Γρηγορᾶ Α', σ. 555 μὴ φρονούντος τὰ τοῦ Παλαμᾶ καὶ Κατακουζηνοῦ Α', σ. 543, θαυμαστοῦ ὄντος αὐτοῦ.

²) Salmasius, de primatu Lugd. 1645. I. 103.

³) Raynaldus, Ann. 1339.

ἀναμνήσεις, ἐξαλειπτέας διὰ μόνης τῆς πραγματικῆς ἀντιλήψεως πρὸς ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τοῦ ἀπειλοῦντος τὴν ὑποδούλωσιν κινδύνου¹. Περὶ τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ ἁγίου πνεύματος ἦτο γνώμη, ἐκάστη Ἐκκλησία ν' ἀφεθῇ ἐλευθέρα, ν' ἀκολουθήσῃ ἀκωλύτως τὰς ἰδίας παραδόσεις², ἀποδίδουσα τῇ ἐτέρᾳ τὰς αὐτὰς ὡς πρὸ τοῦ σχίσματος τιμὰς.

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους (1340) ὑπὸ ὅλως ἀντίθετον πνεῦμα ἐπραγματεύθη τὰ τῆς ἐνώσεως, ἐλέγχων τὴν δυτικὴν Ἐκκλησίαν, ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Νεῖλος Καθάσιλας.

Ὅτε πάλιν κατὰ τὰ ἔτη 1365—68 ὁ Μουράτ προήλασε κατακτητικῶς εἰς τὴν Θράκην, ἐγγιζὼν ἐφάνη εἰς τὸν Αὐτοκράτορα Ἰωάννην Παλαιολόγον τὸ μοιραῖον τέλος καὶ οὐδὲν ἄλλο ἔκρινε μέσον σωτηρίας, ἢ τὴν προσφυγὴν εἰς τὴν νομιζομένην παντοδυναμίαν τοῦ Πάπα, ὅπως ἐξεγείρῃ τὴν δύσιν εἰς νέαν σταυροφορίαν. Μεταβὰς εἰς Ῥώμην ὑπέγραψεν ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγ. Πνεύματος ἐνώπιον τεσσάρων Καρδινάλιων ὁμολογίαν πίστεως ἐλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ γεγραμμένην, σύμφωνον πρὸς τὴν ῥωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν καὶ ἐπικρεμάσας τὸ αὐτοκρατορικὸν χρυσόβουλον ἐνεχείρισεν εἰς τὸν Πάπαν Οὐρβανὸν Ε'. Ἐπὶ τούτῳ ἐψάλη δοξολογία³. Ἀντὶ τῆς βοηθείας, ἣν προσεδόκα ἐκ τῆς ἀνεπιφυλάκτου ὑποταγῆς εἰς τὸν ῥωμαϊκὸν Θρόνον, ἐξήντησε καὶ τὰ ἴδια ἐφόδια, κρατούμενος δὲ ἐν Ἑνετίᾳ ὑπὸ τῶν προκαταβαλόντων τραπεζίτων εἰς ἐκτάκτους δαπάνας, ἀναλόγους πρὸς Αὐτοκράτορα, δὲν ἡλευθεροῦτο, ἀν δὲν ἤρχετο εἰς ἐπικουρίαν ὁ δευτερότοκος Μανουήλ, συλλέξας ὅσον ἡδυνήθη χρυσὸν ἐν Θεσσαλονίκῃ, ὅπου ἦτο Δεσπότης, διὸ πρὸς ἀμοιβὴν κατέστη διάδοχος⁴.

Οὐδεμίαν ἄλλην σωτηρίαν διεῖδε καὶ ὁ Μανουήλ, ὅτε συνεπυκνώθησαν τὰ νέφη ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἐπὶ τέσσαρα ἢ πέντε ἔτη μέχρι τοῦ 1403, ὅτε ἔμαθε τὴν καταστροφὴν τοῦ Βαγιαζήτ, περιεπλανήθη εἰς τὴν Ἰταλίαν, τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν Ἀγγλίαν,

¹) Αὐτόθι. 23. «Verum tamen nisi prius eis fiat a vobis magnum beneficium, neque praedictum odium abjicietur, neque poterit aliquis audere loqui ad eos ea, quae sunt unionis».

²) «Tenete vos quod vultis de isto, et nos similiter».

³) Raynaldus, Ann. 1369, 2. 1370, 1. 3.

⁴) Φραντζῆς, σ. 52.

καὶ αὐτὸς ἀνωφελῶς, οὐδενίαν κομίσας ἐπικουρίαν¹. Περὶ ἐνώσεως τότε οὐδὲν φαίνεται γινόμενον, ἀλλὰ κατόπιν ὁ Μανουὴλ πέμπει πρεσβείαν πρὸς τὸν Πάπαν Μαρτίνον Ε', ἣν οὗτος ἐδέχθη εὐμενῶς². Δὲν περιωρίσθη εἰς φιλοφρονήσεις ὁ Πάπας, ἀλλ' ὑποτρέφων χρηστὰς ἐλπίδας, παντοιοτρόπως εἰργάσθη νὰ δείξῃ πρὸς τὸν αὐτοκρατορικὸν οἶκον εὐνοϊαν. Ὅπως συνδέσῃ φιλίας σχέσεις, συνετέλεσεν εἰς τὸν δεύτερον γάμον τοῦ υἱοῦ τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰωάννου μετὰ τῆς Σοφίας ἐκ Μονφερράτης, ἣν ὅμως μετ' ὀλίγον ἐγκατέλιπε διὰ τὴν δυσμορφίαν, νυμφευθεὶς τὴν Μαρίαν, θυγατέρα Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, Δεσπότης Τραπεζούντος. Ὅτε ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἰωάννου, ὁ πορφυρογέννητος Θεόδωρος, ἐνυμφεύθη τὴν Κλεόπαν, θυγατέρα τοῦ Πανδόλφου Μαλατέστα ἐκ Πισαύρου³, πολλὰς ἐξέδωκεν ὁ Πάπας ἀφέσεις ἁμαρτιῶν (indulgentias) εἰς τοὺς προσερχομένους εἰς τὸν Ἰσθμὸν πρὸς φρούρησιν, ἀλλ' εἰς οὐδὲν συνετέλεσαν πρὸς διαφύλαξιν αὐτοῦ, τοῦ τότε νομιζομένου ἀσφαλοῦς προπυργίου⁴.

Ἀπὸ τοῦ 1422, ὅτε ὁ Μουράτ Β' διεδέχθη τὸν φιλειρηνικὸν Μεχμέτ, ὁ ἐφιάλτης, ὁ ἐπικαθήμενος ἐπὶ τοῦ στήθους τοῦ ψυχorroαγοῦντος Βυζαντίου, κατέστη φοβερώτερος. Ἐν τῇ ἀπογνώσει ἦτον ἐπόμενον νὰ προσφύγωσιν εἰς παρακεκινδυνευμένα ἐπινοήματα. Κατὰ προτροπὴν τοῦ υἱοῦ τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ διαδεχθέντος αὐτὸν Ἰωάννου, ἐκλήθη ἐκ Λήμνου, ὅπου διέμενεν ἐν περιορισμῷ, ὁ Μουσταφᾶς, ἀντιποιούμενος ὅτι εἶναι δευτερότοκος τοῦ Βαγιαζήτ, ἐνῷ ὁ πράγματι τοιοῦτος ἐφονεύθη ἐν Ἀγκύρᾳ, ἀνεκηρύχθη δὲ Σουλτάνος τῶν Ὀθωμανῶν, ὑπὸ τὸν ὄρον ν' ἀποδώσῃ τὴν Χαλκιδικήν, τὴν Καλλίπολιν, καὶ ἑκτασίιν τινα ἐν τῷ Εὐξείνῳ. Ἀρὰ ἐπέτυχεν νὰ καταλάβῃ τὴν Ἀδριανούπολιν καὶ ἅπασαν τὴν Θράκην, ἐλησμόνησε τὰ ὑποσχεθέντα. Ἀλλ' ὁ Μουράτ ἐντὸς ἐνὸς ἔτους κατέστρεψε τὸν ἀντίπαλον, ἀνανεώσας τὰς μετὰ τῶν Ἐνετῶν

¹) Φραντζῆς, σ. 62. — Δούκας, σ. 56. — Ρενιέρη, Ἱστορικαὶ μελέται σ. 40.

²) Coleti, XVIII σ. 384. «Ὁ πατὴρ μου ὁ βασιλεὺς, ἀπὸ τοῦ καιροῦ, ὅτε ἦν ἐν τῷ Ἐξαμιλίῳ, ἀπέστειλε τὸν Εὐδαίμονα Ἰωάννην ἐκεῖνον εἰς Ἰταλίαν, καὶ ἤρξατο τοῦ τοιοῦτου ἔργου».

³) Εἰς αὐτὴν ὁ Γεώργιος Γεμιστᾶς, ὁ μετονομασθεὶς Πλήθων, ἐξεφώνησεν ἐπιτάφιον ἐν ἔτει 1433 ἐν Μιστρά. Ἐξεδόθη παρὰ Fülleborn, Leipzig 1793.

⁴) Συρόπουλος, Β', ζ'.

συνθήκας, τῇ συνδρομῇ τοῦ Γενουηνσίου Ἰωάννου Ἀδόρνου, Ἀρμοστοῦ Φωκαίας, παρασχόντος ἐπὶ τὰ κάτεργα.

Ὁ Μουράτ ἐπολιόρησε τότε τὸ Βυζάντιον, ἀλλὰ ταχέως ἔλυσε τὴν πολιορκίαν, τὴν 6 Σεπτεμβρίου 1422, ὅπως στραφῇ κατ' ἄλλου ἀντιποιοιμένου τὰ σκῆπτρα, κατὰ τοῦ νεαροῦ ἀδελφοῦ Μουσταφᾶ, καὶ τούτου καταλαβόντος τὴν Νίκαιαν καὶ διεγερθέντος ὑπὸ τινων δυσηρεστημένων μεγιστάνων καὶ ὑπὸ τῆς Βυζαντιακῆς διπλωματίας.

Μετὰ τὴν ἐξολόθρευσιν τοῦ ἀντάρτου ὁ Μουράτ συνῆψε συνθήκην φιλίας τὴν 22 Φεβρουαρίου 1424, δι' ἧς τὸ Βυζάντιον κατέστη ὑποτελὲς φόρου 30,000 χρυσῶν (300,000 ἄσπρων) κατ' ἔτος.

Τὸ κράτος τῶν Βυζαντίων περιωρίζετο εἰς ἐλάχιστον ἔδαφος περὶ τὴν πόλιν μέχρι Σιληθρίας καὶ Δέρκων, εἰς τινα παράλια ἐπὶ τοῦ Εὐξείνου, εἰς τὸν Ἄθω καὶ εἰς τὴν Φθιώτιδα (Ζειτοῦνι). Ἡ Θάσος, ἡ Αἴνος καὶ ἡ Λέσθος ἀνεγνώριζον τὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ βυζαντίου Αὐτοκράτορος, ἡ δὲ Πελοπόννησος ἐτέλει ὑπὸ τὴν δεσποτείαν τῶν δευτεροτόκων.

Ὅλα ταῦτα ἦσαν προσωρινὰ καὶ εἰς οὐδένᾳ σκεπτόμενον περὶ τοῦ μέλλοντος ἐνέπνεον ἐμπιστοσύνην.

Ἀφοῦ ἐξ ἰδίων οὐδεμία πλέον ὑπῆρχεν ἐλπίς, καὶ πάλιν ἦτον ἐπόμενον νὰ στραφῶσι τὰ βλέμματα πρὸς τὴν δύσιν, προτρέποντος μάλιστα τοῦ Πάπα Μαρτίνου Ε', ὅστις καὶ αὐτὸς ἐβλεπεν ἐξασθενήσασαν τὴν Παποκρατίαν μετὰ τὴν διαίρεσιν εἰς Πάπας καὶ Ἀντιπάπας καὶ πολεμουμένην ἐκ τοῦ ἀνωτέρου κλήρου. Ἰσως διὰ τῆς ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν ἡ Ῥώμη ἠδύνατο νὰ προσλάβῃ νέαν αἰγλήν, ἐπιβάλλουσιν σέβας εἰς τὰ πλήθη, ὅπως εἰς αὐτὴν προσέχωσι μετὰ πλείονος σεβασμοῦ.

Ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Φραντζῆν, ὁ Αὐτοκράτωρ Μανουὴλ ἐπὶ τέλους ἐπείσθη, ὅτι πράγματι ἦτον ἀδύνατον νὰ γίνῃ ἐνώσις, καὶ τοῦτο εἶπεν εἰς τὸν υἱὸν Ἰωάννην, διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπιστρέψωσιν οἱ δυτικοί, ἀντὶ δὲ ὁμονοίας, θέλει πλατυνθῇ τὸ σχίσμα. Διὰ τοῦτο προέτρεψε, νὰ γίνηται μὲν λόγος καὶ μελέτη πρὸς ἐκφόβισιν τῶν ἀπίστων, οὓς ταραττεῖ ἡ ἐπιτυχία τῆς ἐνώσεως, ἀλλὰ ν' ἀπέχωσι τῆς ἐκτελέσεως ὡς ἐπιβλαβοῦς.

Αἱ παραινέσεις αὗται δὲν ἀπέτρεψαν τὸν Ἰωάννην, ὅστις ἀναλαβὼν τὴν ἀρχὴν ἦδη ἐπὶ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ἀπομακρυνθέντος εἰς μονήν, μετὰ πλείονος ζήσεως καὶ ἐνεργείας συνεχῶς ἐπεδόθη εἰς τὸ ἔργον τῆς ἐνώ-

σεως. Τοῦτο βλέπων καὶ ὁ Μανουήλ, ἔλεγεν εἰς τὸν Φραντζήν, ὅτι ὁ Ἰωάννης φρονεῖ μέγαρα καὶ γενναῖα, οἷα ἦσαν χρήσιμα εἰς τοὺς καιροὺς τῶν προγόνων καὶ τῆς ἀκμῆς, ἐνῶ, ὅπως ἔχουσι σήμερον τὰ πράγματα, ἡ ἀρχὴ δὲν θέλει βασιλέα, ἀλλὰ οἰκονόμον¹.

Ὅτε ἐν ἔτει 1428 ἐπεσκέφθη τὴν Πελοπόννησον, συνεβουλεύθη τὸν ἐξέχοντα ἐπὶ μαθήσει διδάσκαλον Γεώργιον Γεμιστόν, μετὰ ταῦτα Πλήθωνα, περὶ ἐνώσεως. Οὗτος ἐξέφρασε τὴν γνώμην, ὅτι ἐκ τῶν ἴσων εἶναι ἀδύνατον νὰ τελεσθῇ, διό δὲν πρέπει ὁ Αὐτοκράτωρ νὰ στέρξῃ σύνοδον, εἰμὴ ὑπὲρ τὸν ὅρον, ὅτι οὐδὲν μέλλει ν' ἀποφασίζηται διὰ τῆς ψήφου τῶν πλειόνων, ἀλλ' ἐὰν ἐκάτερον μέρος ὡς ἰσοδύναμον μέλλῃ νὰ ἔχῃ ἴσην ψήφον, ἄλλως δὲν θέλουσιν ἀπέλθει εἰς σύνοδον, ἀλλ' εἰς βεβαίαν κατὰκρισιν².

Ὁ Αὐτοκράτωρ εἶχε μεγάλην πεποίθησιν εἰς τὴν ἰδίαν ικανότητα περὶ τὰ τοιαῦτα καὶ ἐκολακεύετο, ὅτι ἦτο πάντοτε ἐν καιρῷ νὰ ἐξέλθῃ ἐκ πάσης δυσχερείας. Πόσον ἦτον εὐπιστος, ἀρκεῖ τοῦτο, ὅτι ἐπανελθὼν ἐκ τῆς πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα Σιγισμούνδον ἐπισκέψεως, ἐκόμισε τὴν ἐλπίδα, ὅτι μετὰ τὴν ἔνωσιν ἡδύνατο ν' ἀναγορευθῇ διάδοχος τοῦ Σιγισμούνδου, ὡς Ῥωμαῖος Αὐτοκράτωρ, ἄρχων καὶ τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως³.

Αἱ προσβεῖαι μεταξὺ τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰωάννου καὶ τοῦ Πάπα δὲν ἔπαυον. Οὗτος, δεχθεὶς εὐμενῶς τὸν Εὐδαίμονα Ἰωάννην, ἀπέστειλε δι' αὐτοῦ γράμματα πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα καὶ τὸν Πατριάρχην, ἐξαίρων τὰ καλὰ τῆς ἐνώσεως.

Τὰ γενόμενα ἄλλοτε ἐν Λουγδούνῳ, ὅπου δὲν ἀντεπροσωπεύθησαν οἱ Πατριάρχαι, καὶ ἡ ἐνυπόγραφος ὁμολογία τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου Α' ἐν Ῥώμῃ ἐδιδάξαν, ὅτι ἄνευ συνόδου ἐνώσις δὲν γίνεται, ἀλλὰ ποῦ ἡδύνατο νὰ συνέλθῃ αὕτη;

Ἀπεκρίθησαν εἰς τὸν Πάπαν, ὅτι μόνον ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐὰν συνέλθῃ οἰκουμενικὴ σύνοδος, δύνανται ἐλευθέρως νὰ ἐξετασθῶσιν αἱ διαφοραί, ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῶν ἀποφασιστέων νὰ τελεσθῇ ἡ ἐνώσις.

¹) Φραντζῆς, σ. 179.

²) Συρόπ. Γ', ι'. Δὲν εἶναι ἀπίθανον, ὅτι ἐκ τῶν ὑστέρων ἀπεδόθη εἰς τὸν Γ. Γεμιστόν τοιαύτη μαντεία.

³) Συρόπ. Β', λδ'.

Ἀνταπήντησεν ὁ Πάπας στέργων καὶ ζητῶν νὰ ὁρισθῇ ὁ χρόνος, ἀλλ' ἐν τοσούτῳ ἐπῆλθεν ἡ πολιούρκια τοῦ Μουράτ, μεθ' ἣν ἔπαθεν ἐξ ἡμιπληγίας ὁ Αὐτοκράτωρ Μανουήλ, καὶ ἀπεσύρθη εἰς τὴν μονήν, ἀνέλαβε δὲ τὴν ἀρχὴν ὁ Ἰωάννης.

Νέαν πρεσβείαν ἀπέστειλε πρὸς τὸν Πάπαν, παριστάνων, ὅτι, ἐὰν συνέλθῃ ἡ σύνοδος ἐν Ἰταλίᾳ, ἀπαιτοῦνται διὰ τὴν μετάβασιν τῶν ἐκ τῆς Ἀνατ. Ἐκκλησίας 75,000 φλωρίων. Διὰ τοῦ ὑπολογισμοῦ τοσούτου ποσοῦ ἤλπιζον ν' ἀποτρέψωσι πᾶσαν πρότασιν μεταβάσεως εἰς Ἰταλίαν.

Ὁ Αὐτοκράτωρ Μανουήλ ἀπεβίωσε τὴν 21 Ἰουλίου 1425, ἔκτοτε δὲ ἐβασίλευσεν ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος Β'. Ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Θεόδωρος ἔγεινε Δεσπότης τοῦ Μιστρά, ἔχων παρ' ἑαυτῷ καὶ τὸν Θωμᾶν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐκρατήσε τὴν Ἀγχιάλον καὶ τὴν Μεσέμβριαν, ἐνῶ ὁ Ἀνδρόνικος διετήρησε τὴν Θεσσαλονίκην. Μόνος ὁ Δημήτριος οὐδὲν ἔλαβεν.

Τὴν Εὐβοίαν καὶ τὰς Κυκλάδας κατεῖχον οἱ Ἑνετοί, παρασκευαζόμενοι εἰς ἄμυναν κατὰ τῶν προσδοκωμένων ἐπιθέσεων τοῦ Μουράτ, ὅστις ἐν τούτοις εἶχε περιπλοκάς ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ. Ὁ ἐν Βοδενοῖς τῆς Μακεδονίας τοποτηρητὴς αὐτοῦ Τουραχάν, πρῶτον ἐπετέθη κατὰ τῆς Θεσσαλονίκης (1423), ἀποτυχὼν δέ, εἰσέβαλεν εἰς τὴν Πελοπόννησον, διέρρηξε τὸ ἐπὶ τοῦ ἱσθμοῦ διατεῖχισμα, ἐπὶ κεφαλῆς 25,000, καὶ διελθὼν Μιστράν, Λεοντάριον καὶ Γαρδικιον, εὗρε μόνον ἀντίστασιν ἐν Ἀρκαδίᾳ ὑπὸ τῶν Σκυπετάρων, οὓς κατέσφαξε. Λαβὼν μεθ' ἑαυτοῦ ἑξακισχιλίους αἰχμαλώτους, ἐξ ὧν 1260 ἐκ τῶν ἐνετικῶν κτήσεων, ἀπῆλθεν εἰς Θεσσαλίαν, κατὰ δὲ τὴν συνομολογηθεῖσαν εἰρήνην ἐν 1424 κατέστη ὑποτελὴς καὶ ὁ Δεσπότης τοῦ Μιστρά. Ἐν Πάτραις ὁ Πάπας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ἡγεμονεύοντος ἐπισκόπου Στεφάνου (1424) δὲν ἐδέχθη Ἑνετόν, ἀλλὰ κατέστησεν ἐπὶ τῆς αὐτόθι ἐκκλησίας τὸν πενθερόν τοῦ Θεοδώρου Πανδοῦλφον Μαλατέσταν.

Οἱ Ἑνετοὶ ἐν τούτοις ἡγόρασαν τὴν Θεσσαλονίκην ἀντὶ 50,000 δουκάτων παρὰ τοῦ Ἀνδρονίκου, ὅστις ἀπῆλθεν εἰς Μαντινείαν καὶ ἐκεῖ ἐμόνασεν ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀκάκιος. Δὲν ἡδυνήθησαν ὅμως νὰ διατηρήσωσιν αὐτὴν κατὰ τῆς ἐν ἔτει 1430 λυσσώδους ἐπιθέσεως τοῦ Μουράτ, ὅστις ἐπὶ τέλους ἐξεπόρθησε καὶ ἀνηλεῶς κατέστρεψε τὴν δυστυχῆ ταύτην πόλιν¹.

¹) Τότε διεσώθη εἰς Ἰταλίαν ὁ Θεόδωρος Γαζής.

Οἱ Ἑνετοί, ὅπως ἐξασφαλίσωσι τὰς λοιπὰς κτήσεις, ἠναγκάσθησαν νὰ συνομολογήσωσι συνθήκην, ὑποβαλλόμενοι καὶ αὐτοὶ εἰς φόρον ὑποτελείας.

Κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος, ὠφελούμενοι τῶν διχονοιῶν, εἰσέβαλον εἰς τὴν Ἡπειρον οἱ Ὀθωμανοὶ καὶ κατέλαβον τὰ Ἰωάννινα καὶ τὸ πλεῖστον αὐτῆς. Μόνον ἐν Ἄρτζ καὶ ἐν Ἀθήναις διετηροῦντο εἰσέτι φράγχοι Δεσπότες (Τόκοι καὶ Ἀτζαγιούλαιο).

Ὁ ἐν Μιστρά δεσπόζων Θεόδωρος ἐδήλωσε διαθέσιν νὰ παραιτηθῇ ὑπὲρ τοῦ ἀδελφοῦ Κωνσταντίνου, ὃν ὁ Αὐτοκράτωρ πρὸς τοῦτο συνώδευσεν εἰς Πελοπόννησον ἐν ἔτει 1427. Ἀλλ' ὁ Θεόδωρος μετέβαλε γνώμην, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος, νυμφευθεὶς τὴν ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Τόκων Μαγδαληνὴν, μετονομασθεῖσαν Θεοδώραν, κατέλαβε τὴν Γλαρέντζαν, τὸ Χλουμουτζί, καὶ τέλος κατώρθωσε νὰ καταλάβῃ καὶ τὰς Πάτρας, ἃς δὲν ἠδυνήθη πλέον ν' ἀνακτήσῃ ὁ Μαλατέστας. Ὡς δραστηριώτερος καὶ τολμηρότερος ὁ Κωνσταντῖνος διεύθυνε τὰ τῆς Πελοποννήσου, συναινέσει τοῦ ἀδελφοῦ Θεοδώρου. Εἰς τὴν περίστασιν ταύτην καὶ ὁ Θωμᾶς, ἀποκρούσας τὸν τελευταῖον φράγκον Δεσπότην ἐν Πελοποννήσῳ, Κεντουρίωνα Ζαχαρίαν, ἐνυμφεύθη τὴν θυγατέρα αὐτοῦ, ἐπὶ κάλει διαπρέπουσαν, Αἰκατερίνην, καὶ κατέστη δεσπότης Ἀχαΐας. Μόνοι οἱ Ἑνετοὶ κατεῖχον ἐν Μεσσηνίᾳ θέσεις τινάς, ἀλλὰ δὲν ἦσαν δυσμενεῖς πρὸς τοὺς Παλαιολόγους καὶ μάλιστα πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον.

Ἐπανελθόντες οἱ Πρέσβεις καὶ μετ' αὐτῶν ὁ ἐπίσκοπος Ῥόδου ἀνεκοίνωσαν, ὅτι ὁ Πάπας, προτιμῶν τὴν σύγκλησιν τῆς συνόδου ἐν Ἰταλίᾳ, οὐδόλως φείδεται χρημάτων, διότι ἀντὶ τῶν ζητουμένων ἐβδομήκοντα πέντε χιλιάδων φλωρίων παρέχει ἑκατόν.

Ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει κληρὸς βαρέως ἔφερε τὸ ἄκουσμα τῆς εἰς Ἰταλίαν μεταβάσεως, μὴ πειθόμενος, ὅτι ἐκεῖ θέλει διατηρήσει πλήρη ἐλευθερίαν. Οὐδόλως συμφέρει, ἔλεγεν ὁ Πατριάρχης, ν' ἀπέλθωσιν οἱ ὀλίγοι, οἱ ξένοι, οἱ πένητες, πρὸς τοὺς πολλοὺς, τοὺς πλουσίους, τοὺς σοφοὺς.

Ὁ λόγος τῆς δαπάνης δὲν εἶναι ἀποχρῶν, διότι ἰδίαις ἀναλώμασι δύνανται νὰ ἔλθωσιν οἱ Δυτικοί.

Ἐν τῷ μεταξύ ἀπεβίωσεν ὁ Πάπας Μαρτῖνος Ε' (1431), διεδέχθη δὲ αὐτὸν ὁ Εὐγένιος Δ'. Οὗτος ἔτι μᾶλλον ἐπόθει τὴν οἰκουμενικὴν σύνοδον, ὅπως δι' αὐτῆς ματαιώσῃ τὴν ἐν Βασιλείᾳ συνελθοῦσαν κατὰ

πρόσκλησιν τοῦ προκατόχου, ὡς ἀπεφασίσθη ἐν τῇ ἐν Σιένη συνόδῳ, καὶ ἐργαζομένην εἰς μεταρρυθμίσεις πρὸς περιστολὴν τῆς Παποκρατίας.

Πρὸς τὸν νέον Πάπαν ἐστάλσαν πρέσβεις, ὁ Ἰάγαρις, ὁ Κλειδᾶς Φιλομμάτης καὶ ὁ μέγας Πρωτοσύγκελλος Ἰωάσαφ. Ὁ Πάπας ἠρώτησε τοὺς ἀπεσταλμένους, ἂν ἀπεδόθησαν αἱ Πάτραι εἰς τὸν ἀποβληθέντα ἐπίσκοπον Μαλατέстан, δὲν ἔδειξεν ὅμως ἕνεκα τούτου δυσαρέσκειαν καὶ ἐνεχείρισεν ἐπιστολάς, αἵτινες κομισθεῖσαι, ἀνεγνώσθησαν ἐνώπιον τοῦ Πατριάρχου καὶ τῶν Ἀρχιερέων. Ὁ Μηδίας ἐθεώρησε προσβλητικόν, ὅτι ἀποκαλοῦνται Γραικοί, ὁ δὲ Αὐτοκράτωρ ἤλεγξε τὴν ἄγνοιαν τοῦ Ἀρχιερέως. Πῶς ἦτο δυνατόν οἱ ἐν Ῥώμῃ ν' ἀποκαλέσωσι τοὺς Βυζαντίους Ῥωμαίους, ὡς αὐτοὶ ἤθελον, μὴ ἀνεχόμενοι νὰ ὀνομάζωνται Ἕλληνες.

Τὴν ἀπάντησιν τοῦ Αὐτοκράτορος ἐκόμισαν οἱ αὐτοὶ πρέσβεις.

Οἱ ἐν Βασιλεῖα, οἵτινες κατ' ἀρχὰς δὲν ἐθεώρησαν σπουδαῖα τὰ περὶ ἐνώσεως, ἀσχολούμενοι κυρίως νὰ περιστείλωσι τὰς ὑπερβολὰς τῆς Παποκρατίας καὶ νὰ καταδικάσωσι τὴν αἵρεσιν τῶν Οὐσιτῶν, εἰς ᾧ εἶχε πρὸ πάντων συμφέρον ὁ Αὐτοκράτωρ Σιγισμούνδος¹ καὶ διὰ τοῦτο ὑποστηρίζων τὴν σύνοδον, ἐνόησαν ἐπὶ τέλους, ὅτι ὁ Πάπας μέλλει νὰ πορισθῇ μέγα ἐπιχείρημα, διὸ ἀπέστειλαν καὶ αὐτοὶ εἰς Κωνσταντινούπολιν δύο πρέσβεις, τὸν Ἐπίσκοπον Σούσης Ἀντώνιον καὶ τὸν ἐπαρχιακὸν τῆς Λομβαρδίας (Provincialis) τοῦ τάγματος τοῦ Αὐγουστίνου, Ἀλβέρτον Κρίσπην (de Crispis), περὶ τὸ μετόπωρον τοῦ 1433².

Οἱ ἐκ Βασιλείας πρέσβεις, κομίσαντες τὰ γράμματα, ἐζῆρον τὴν ἀποστείλασαν αὐτοὺς σύνοδον καὶ τὴν ἰσχὺν αὐτῆς ὡς ὑπερτέραν τῆς τοῦ Πάπα, διότι καὶ οἱ κρείττονες τῶν Ἡγεμόνων καὶ πρὸ πάντων ὁ Αὐτ. τῆς Γερμανίας μετ' αὐτῆς διατελοῦσιν, ὥστε μόνη δύναται νὰ παρέξῃ πραγματικὴν ὑπὲρ τῶν Γραικῶν βοήθειαν³.

Ταῦτα ἔπεισαν τὸν Αὐτοκράτορα, ὅστις ἀπεφάσισε νὰ πέμψῃ εἰς τὴν ἐν Βασιλεῖα σύνοδον, πρὶν μάθῃ πῶς ἐγένετο δεκτὴ ἢ πρὸς τὸν Εὐγέ-

¹) Οὗτος διέτριβεν ἐν Ἰταλίᾳ ἐν ἔτει 1432, ἕνεκα τῆς μεταξὺ Μεδιολάνων καὶ Ἑντίας ῥήξεως.

²) Ἡ πρᾶξις τῆς Συνόδου 26 Ἰανουαρ. 1433. Περὶ τούτων ὄρα Zhishman, Unionsverhandl. Wien. 1858.

³) Συρρόπ. Β', κα'.

νιον ἀπάντησις, τὸν ἀδελφὸν καὶ μέγαν στρατοπεδάρχην Δημήτριον, τὸν τότε ἱερομόναχον καὶ καθηγούμενον τῆς μονῆς τοῦ Ἀγ. Δημητρίου Ἰσιδώρον (μετὰ ταῦτα Ῥωσσίας) καὶ τὸν γαμβρὸν τοῦ Δημητρίου Ἰωάννην τὸν δισύπατον, ἔδωκε μάλιστα πρὸς αὐτοὺς πλήρη ἐξουσίαν, νὰ συνεννοηθῶσι μετὰ τῆς συνόδου καὶ νὰ ὑποσχεθῶσιν, ὅτι καὶ ὁ Βασιλεὺς καὶ ὁ Πατριάρχης καὶ πάντες οἱ δυνάμενοι νὰ παρασταθῶσιν εἰς τὴν σύνοδον θέλουσιν ἔλθει, ὅπου ἀποφασισθῇ νὰ τελεσθῇ¹.

Μαθὼν ἐντοσούτῳ ὁ Πάπας Εὐγένιος περὶ πρεσβειῶν μεταξὺ συνόδου καὶ Αὐτοκράτορος, ἔσπευσε κατὰ Ἰούλιον τοῦ 1433 ν' ἀποστείλῃ τὸν ἐξ ἀπορρήτων αὐτοῦ Χριστόφορον Γαρατώνην, κάτοχον τῆς Ἑλληνικῆς, εἰς Κωνσταντινούπολιν, πρὸς ὃν ἔδωκεν ἐκτενὴ πληρεξουσιότητα. Ἐν ταῖς συνδιαλέξεσι τοῦ Πατριάρχου Ἰωσήφ ὁ Χριστόφορος δὲν ἦν αντιοῦτο, νὰ συνέλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἡ οἰκουμένη συνόδος, ἀλλὰ δὲν ἐνέδιδε νὰ προκαθίσῃ ὁ Πατριάρχης. Οὗτος πάλιν ἔλεγεν, ὅτι οὐδέποτε ἐν τῇ καθέδρᾳ τοῦ Πατριάρχου ἐδόθη εἰς ἄλλον ἢ πρωτοκαθεδρία, οὐδὲ ἐν τῇ πέμπτῃ συνόδῳ, καθ' ἣν προσωπικῶς παρέστη ὁ Πάπας Βιγίλιος.

Μαθὼν τὴν διαφορὰν ὁ Αὐτοκράτωρ ἐκάλεσε παρ' ἑαυτῷ τοὺς Ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς σταυροφόρους τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας, πρὸς οὓς πολλὰ εἶπε πρὸς ἔνδοσιν λόγῳ τῶν περιστάσεων, πρόθυμος καὶ αὐτὸς νὰ προσφέρῃ πᾶσαν θυσίαν, ὅπως μὴ ἀποτύχῃ τὸ σκοπούμενον. Καὶ αὐτοὶ μὲν ἐνέδωκαν, ὁ δὲ Πατριάρχης μόλις ἀντέχων εἰς τὴν δυσαρέσκειαν ἀπήντησεν εἰς τὸν Πάπαν διὰ τοῦ Χριστοφόρου Γαρατώνη.

Οἱ ἐν Βασιλείᾳ εὐμενῶς ἐδέχθησαν τὴν πρεσβείαν, ἀφιχθεῖσαν μετὰ πολλὰς περιπετείας διὰ τοῦ Εὐξείνου καὶ τῆς Οὐγγρίας μόλις κατ' Αὐγούστον τοῦ 1434².

Λόγον ἐξεφώνησεν ἐνώπιον τῆς συνόδου ὁ Ἠγούμενος Ἰσιδώρος πρὸς

¹) Τρία ἔγγραφα ἀναφέρονται, δύο μὲν 15 Ὀκτωβρίου 1433 Αὐτοκράτορος καὶ Πατριάρχου πρὸς τὴν σύνοδον καὶ Χρυσόβουλλον τοῦ Αὐτοκράτορος 11 Νοεμβρίου 1433, ἐν ᾧ δίδεται ἡ πληρεξουσιότης. Coleti, Conc. XVII. 309, 310, 783. Ἐν τῇ 19ῃ συνεδριάσει 7 Σεπτεμβρίου 1434 τῆς ἐν Βασιλείᾳ συνόδου γίνεται κατὰ πρῶτον ἐπισήμως μνεία.

²) Συρρόπ. Β', κγ'. κς'. — Mansi, XXX, 835. — Martene et Durand, Collectio VIII, 723.

ἀρέσκειαν, διότι, ἐξάρας τὰ εὐεργετήματα τῆς εἰρήνης, παρέστησε τὸ εὐχερές τῆς ἐξομαλύνσεως τῶν διαφορῶν καὶ τῆς καταπαύσεως τοῦ σχίσματος, προελθόντος ἐξ ἀσημάντων αἰτιῶν καὶ μερικῶν περιστάσεων. Ἐνδοξον ἐθεώρησε διὰ τὴν σύνοδον, ἐπαναγαγοῦσαν τοὺς αἰρετικούς Βοημούς εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἐὰν φέρῃ εἰς πέρας καὶ τὴν ἔνωσιν¹.

Μαθόντες οἱ ἐν Βασιλείᾳ, ὅτι ἐσκόπουν νὰ προσέλθωσιν ἐπτακόσιοι ἐκ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ὑπέσχοντο τὴν δαπάνην, ἐὰν ἡ σύνοδος συνέλθῃ ἐν Καλαβρίᾳ, ἐν Ἀγκῶνι, ἐν Βονωνίᾳ, ἐν Μεδιολάνῳ, ἢ ἐν ἄλλῃ πόλει τῆς Ἰταλίας, ἐξω δὲ αὐτῆς ἐν Βούδῃ, ἐν Βιέννῃ, ἢ ἐν Σαβανδίᾳ. Τὴν Βασιλείαν δὲν ἐδέχοντο οἱ Βυζάντιοι λόγῳ τῆς ἀποστάσεως, ἀναμιμνησκόμενοι ὅσα ἔπαθον, ἕως οὗ φθάσωσιν ἐκεῖ. Ἐν τούτοις ἐν τῷ πρακτικῷ τῆς συνόδου, ὅπως δικαιολογηθῇ αὕτη, κατεχωρίσθη, ὅτι δι' ἰδιαιτέρων ἀπεσταλμένων θέλει ἐνεργήσῃ νὰ πείσῃ τὸν Αὐτοκράτορα καὶ τὸν Πατριάρχην νὰ προσέλθωσιν εἰς Βασιλείαν².

Οἱ κυριώτεροι ὅροι τῆς συμβάσεως ὑπῆρξαν οἱ ἑξῆς: Ὁ Αὐτοκράτωρ, ὁ Πατριάρχης, ὁ ἀνώτερος κληρὸς καὶ οἱ προύχοντες λαϊκοὶ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας θέλουσι παρασταθῇ εἰς τὴν σύνοδον. Ἀποστέλλονται 8000 δουκάτα, ὅπως ἐνεργήσῃ ὁ Αὐτοκράτωρ προπαρασκευαστικὴν σύνοδον ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἡ Λατινικὴ Ἐκκλησία ἀναδέχεται τὴν δαπάνην τῶν πλοίων, ἐξ ὧν δύο ὀρίζονται διὰ τὸν Αὐτοκράτορα καὶ τὴν ἀκολουθίαν αὐτοῦ. Μέχρι τοῦ τελευταίου βυζαντιακοῦ λιμένος παρέχει ἡ σύνοδος 15000 δουκάτα, ἐντεῦθεν δὲ μέχρι τοῦ τόπου τῆς συνόδου καὶ διὰ τὴν ἐπάνοδον τὰς εὐλόγους δαπάνας (*impensas honestas*). Πρὸς ἄμυναν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀποστέλλει ἡ σύνοδος δύο πλοῖα μετὰ 300 τοξοτῶν κατὰ τὸν προσεχῆ Νοέμβριον. Εἰς τὸν στρατοπεδάρχην Δημήτριον παραδίδονται τὰ μνημονευθέντα ποσά, ἀλλ' αὐτὸς ὀφείλει νὰ ἔχῃ εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ 10000 δουκάτα πρὸς ἄμυναν τῆς πόλεως ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ πρὸς διατήρησιν τῶν τοξοτῶν. Ὁ Πάπας θέλει ἐπικυρώσῃ δι' ἰδιαιτέρου ἐγγράφου (*bullā*) τοὺς ὅρους τούτους, ὡς ἀπήτησαν οἱ Βυζάντιοι.

Ἡ σύμβασις φέρει τὴν ἡμερομηνίαν 7 Σεπτεμβρίου 1434.

¹) Ceccconi, Stud. storici (Firenze 1869) Docum. 29. — Philaret, III.

²) «Per efficaces rationes ut in hanc civitatem Basiliensem velint assentire». Acta Sess. XIX.—Coletti, Conc. XVII, 307.

Προηγουμένως κατὰ τὸν Φεβρουάριον 1434, φθάσας ὁ Χριστόφορος Γαρατώνης εἰς Βασίλειαν, ἐξέθεσε τὰ παρ' αὐτοῦ πραχθέντα, ἣ δὲ σύνοδος διεφύλαξεν ἑαυτῇ τὴν ἐπιλογὴν, ἥ νὰ ἐφαρμόσῃ τοὺς παρ' αὐτῆς τεθέντας ὅρους, ἥ νὰ προτιμήσῃ ὅτι ὁ Πάπας παρεσκεύασε διὰ τῶν ἰδίων ἐν Κωνσταντινουπόλει διαπραγματεύσεων¹. Κατὰ Νοέμβριον ἐψήφισεν ἐράνους παντὸς εἶδους διὰ τὰς καταβολάς, ἃς ὑπεσχέθη. Ὁ Πάπας, οὐ δὲν ἀπεκλείσθη ἡ ἐνέργεια, ἀπέστειλεν ἐκ νέου τὸν Γαρατώνην εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅστις ἐφθάσε περὶ τὰ τέλη Αὐγούστου 1434, συνωμολόγησε δὲ μετὰ τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ τοῦ Πατριάρχου τοὺς ἐξῆς ὅρους. Ὁ Πάπας ἀποστέλλει εἰς Κωνσταντινούπολιν² τοποτηρητὴν (Legatus), καὶ Ἀρχιερεῖς, καὶ διδάκτορας, φέροντας πληρεξουσιότητα πρὸς ἔνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν, ἣτις τελεσθήσεται ἐντὸς ἔτους ἀπὸ τῆς κυρώσεως τῆς παρούσης συμβάσεως παρὰ τοῦ Πάπα. Ὁ Αὐτοκράτωρ καὶ ὁ Πατριάρχης ἰδίως ἀναλώμασι θέλουσι καλέσει εἰς Κωνσταντινούπολιν τοὺς τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἀφιχθησομένους ἐντὸς μηνὸς ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ τοποτηρητοῦ τοῦ Πάπα ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ τοποτηρητὴς γινόμενος δεκτὸς μεθ' ὅλων τῶν τιμῶν καὶ μετὰ τῆς ἀκολουθίας αὐτοῦ, ἐλευθέρως θέλει ἐπιστρέψει, εἴτε τελεσθῇ, εἴτε ἀποτύχῃ ἡ ἔνωσις. Βάσις τῶν συζητήσεων ἔσονται τὸ εὐαγγέλιον καὶ αἱ ῥήσεις τῶν πατέρων. Τὸ ἐν συμφωνίᾳ ἀποφασισθόμενον εἶναι ὑποχρεωτικόν³.

Τὸν ἐπανερχόμενον Χριστόφορον Γαρατώνην διετάχθησαν νὰ συνοδεύσωσι δύο δισύπατοι, ὁ Γεώργιος Γαλησιώτης⁴ καὶ ὁ Μανουήλ, τινὲς Ἀρχιερεῖς, ἐν συνόλῳ δεκαεῖς πρόσωπα, φέροντα τὴν ἀπάντησιν πρὸς τὸν Πάπαν, ἐν Φλωρεντίᾳ διαμένοντα, ὅπου ἡναγκάσθη νὰ φύγῃ ἕνεκα τῆς στάσεως τῶν Κολόνα ἐν Ῥώμῃ⁵. Εἶχον δὲ ἐκραγῇ καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσι ταραχαί, ὥς ἐν Βονωνίᾳ, διὸ ἔκλινε πρὸς τὴν Κωνσταντινού-

¹) Coleti, Conc. XVII, 746. «Ut (synodus) quam vellet viam eligeret».

²) Συρόπ. Β', κε'.

³) Mansi, XXX 889.—Mart. VI, II. 784. 806.

⁴) Οὕτω φαίνεται ὑπογεγραμμένος ἐν τῷ ἐν τῇ Λαυρεντιανῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Φλωρεντίας χειρογράφῳ τοῦ τόμου ἐνώσεως περιέχοντι καὶ ῥωσιστὶ τὸ κείμενον· Γαλησιώτης δηλοῖ ἐκ Γαλικίας. Frommann, Zur Kritik des Florent. Unionsdecr., σ. 32.

⁵) Murat. Ann. 1834.

πολιν, ὡς ἔδραν τῆς Συνόδου. Συγχρόνως ἔδιδεν ὁ Αὐτοκράτωρ ἐπιστολὴν πρὸς τοὺς ἐν Βασιλείᾳ, ἐξηγῶν τὰ μετὰ τοῦ τοποτηρητοῦ τοῦ Πάπα συνομολογηθέντα¹.

Κατὰ Δεκέμβριον 1434 ἡ νέα πρεσβεία ἔφθασεν εἰς Ἑνετιαν², ὅπου οἱ Βυζάντιοι εὗρον ἐπιστολὴν ἐκ τῶν ἐν Βασιλείᾳ, παρήγγειλαν δὲ πρὸς αὐτοὺς ν' ἀνακαλέσωσι, ὅσα τυχὸν ὑπεσχέθησαν, διότι ὁ Αὐτοκράτωρ προτιμᾷ τὴν Κωνσταντινούπολιν πρὸς συγκρότησιν συνόδου, δὲν εἶναι δὲ πιθανόν, ὅτι ἡ ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος θέλει ἔχει τὴν δύναμιν νὰ ἐκτελέσῃ, ὅσα ὑπόσχεται.

Ὁ Πάπας ὁμῶς ἠρνήθη νὰ κυρώσῃ τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει συνομολογηθέντα, πρὶν ἀνακοινώσῃ ταῦτα πρὸς τοὺς ἐν Βασιλείᾳ, ὅπερ καὶ ἔπραξεν³. Ἡ σύνοδος, χρησιμοποιοῦσα τὴν ἀνατεθεῖσαν αὐτῇ ἐπιλογὴν, ἀπεφάνθη, ὅτι ἐμμένει εἰς τοὺς παρ' αὐτῆς τεθέντας ὅρους, καθόσον καὶ ὁ Πατριάρχης αὐτὸς ἐδήλωσε τὴν προθυμίαν νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν σύνοδον, καὶ πεζὸς ἐν ἀνάγκῃ, ἐὰν οὐδεὶς χορηγήσῃ τὰ μέσα τῆς μεταβάσεως, ἄλλως δὲν ἦτον ἀσφαλὲς νὰ συνέλθωσιν ἐν πόλει κύκλῳ ἀπειλουμένη νῦν ὑπὸ ἐχθρῶν⁴.

Οἱ ἐν Βασιλείᾳ, μᾶλλον ἀποβλέποντες εἰς περιστολὴν τῆς Παποκρατίας, καὶ κατάλληλον θεωροῦντες τὴν ὥραν, ἐν ᾗ διετέλει αὕτη τότε στενωχωρία, ἐπελήφθησαν τῆς καταργήσεως τῶν ἐτησίων εἰσφορῶν (annates) καὶ τῆς δόσεως διὰ τὸ ἀποστελλόμενον παρὰ τοῦ Πάπα εἰς τὸν χειροτονούμενον Ἀρχιερέα ὠμόφορον, ἢ πολυσταύριον (pallium). Πρὸς συνδιαλλαγὴν ὁ Πάπας ἀπέστειλεν εἰς Βασίλειαν τὸν Γενικὸν τοῦ τάγματος τῶν Χαμαλοδούλων Ἀμβρόσιον Τραπερσάρην, ὅστις κατόπιν κατέλαβε τὴν πρώτην θέσιν διὰ τὰς γνώσεις αὐτοῦ, ἔτυχε δὲ ἀμέσως δεξιώσεως ἐξαίρετου. Ἀλλ' ὅτε εὐρέθησαν χρήματα παρὰ τῶν Μεδίκων καὶ τοῦ δουκὸς τῶν Μεδιολάνων, προσενεγκόντων ἑνεακισχίλια δουκάτα, ἐξαπέστειλεν ἡ σύνοδος εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν Ἰωάννην Ραουσαῖον (de Ra-

¹) Mansi, XXIX, 623.—Coletti, XVII, 789.

²) Murat, XXXII, Ann. 4037.

³) Mansi, 906, 909.—Mart. VIII, 805.

⁴) Mart. VIII, 386.—Colet. XVII, 487.—Rayn. Ann. 1435, 8. «In faucibus Turcarum sitam».

gusa) ἐκ τοῦ τάγματος τῶν Δομινικανῶν¹ καὶ τοὺς κανονικοὺς (chanoines) Ἑρρίκον Μέγγερ, ἐκ Κωνσταντίας, καὶ Σίμωνα Φρερών, ἐξ Ἀρελατίας.

Οὗτοι, κατὰ τὸν Ἰούνιον 1435 ἀπελθόντες τῆς Βασιλείας, διὰ τῆς Ἑνετίας, ἣν ἐμάστιζεν ἡ πανώλης, κατηυθύνθησαν εἰς τὸν πρὸς ὄν ὄρον². Ἐν Πόλῃ συνηντήθησαν μετὰ τοῦ Χριστοφόρου Γαρατώνη, τοποτηρητοῦ τοῦ Πάπα, ὃν ὁμῶς ἀπέφυγον³. Τὴν 23 Σεπτεμβρίου 1435 ἔφθασαν εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Σχεδὸν συγχρόνως ἀφίχθησαν ὁ Χριστόφορος Γαρατώνης καὶ οἱ ἀποσταλέντες εἰς Βασιλείαν⁴.

Ἦτον ἐπόμενον νὰ γεννηθῇ σύγχυσις, διότι ἄλλα ἔλεγεν ὁ Χριστόφορος ἰδιαιτέρως, προτιμώμενος μάλιστα ὡς προτείνων σύνοδον ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐνῶ ἐψιθυρίζετο, ὅτι καὶ οἱ τοῦ Βυζαντίου πρέσβεις διεφώνησαν ἐν Βασιλείᾳ, ἴσως δὲ ταῦτα διεδίδοντο ἐπιτηδεῖως ὑπὸ τοῦ Χριστοφόρου.

Ὅπως διευκρινηθῶσι ταῦτα, διέταξεν ὁ Αὐτοκράτωρ, νὰ συνέλθωσι παρὰ τῷ Πατριάρχῃ οἱ ἀρχιερεῖς, οἱ ἡγούμενοι, οἱ πνευματικοί, οἱ σταυροφόροι, καὶ τινες τῶν συγκλητικῶν. Ἐλθὼν καὶ αὐτός, ἐζήτησε νὰ μὴ γίνῃ λόγος περὶ κατέργων καὶ τοξοτῶν (τῆς αἰσχρότητος) πρὸς φύλαξιν τῆς πόλεως, διὰ νὰ μὴ μανθάνωσι ταῦτα οἱ ἐχθροί. Ὁ μέγας στρατοπεδάρχης Δημήτριος ἀφηγήθη τὰ πραχθέντα ἐν Βασιλείᾳ, βεβαιῶν ὅτι ἐν πᾶσιν ἐνήργησαν ὁμοφώνως καὶ οἱ τρεῖς, καὶ ἔδωκαν ὄρκον περὶ τῆς ἐκτελέσεως τῶν συνομολογηθέντων, ὅπως ὥμοσαν καὶ ἐκεῖνοι, ἐκδόντες τὴν μολύβδινον βούλλαν. Ὁ Ἰσίδωρος καὶ ὁ Δισύπατος ἐπεκύρωσαν τοὺς λόγους τούτους.

Μετολίγας ἡμέρας ὁ Πατριάρχης συνήγαγε τοὺς σταυροφόρους, πρὸς οὓς ἀνεκοίνωσεν, ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ δεικνύει διάθεσιν περὶ μεταβάσεως εἰς Βασιλείαν, ἀλλ' οὐδὲ ἡ υἷα τοῦ Πατριάρχου ἐπιτρέπει τοῦτο,

¹) Palacky, Monum. Conc. 1857, ἐν οἷς προτάσσεται ὁ βίος. Ὁνομάζετο Ἰωάννης Στοϊκοβίτς ἐκ Πράγης.

²) Mansi, XXXI, 248—72.

³) Cecconi, Studii, docum. LI.

⁴) Συρόπ. Β', κε'.

οὐδὲ συμφέρει, πρὸς ἀπόκρουσιν δὲ τοιούτου σχεδίου ἔχει ἀνάγκην τῆς συνεργείας αὐτῶν, ἣν ὑπεσχέθησαν.

Τὴν ἐπιούσαν, ἐπὶ τῇ διαμηνύσει τοῦ Αὐτοκράτορος, προσῆλθον ὁ Πατριάρχης, οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ σταυροφόροι καὶ οἱ τρεῖς ἀπεσταλμένοι, ὁ στρατοπεδάρχης Δημήτριος, ὁ ἱερομόναχος Ἰσίδωρος καὶ ὁ δισύπατος, ὠρίσθη δὲ ἐπιτροπὴ ἐκ δύο μεσαζόντων, τοῦ Καντακουζηνοῦ καὶ τοῦ Νοταρᾶ, τοῦ μεγάλου Δομεστίκου, ὡς κοσμικοῦ, τῶν Ἀρχιερέων Ἐφέσου Ἰωάσαφ, Ἡρακλείας Ἀντωνίου, καὶ τῶν σταυροφόρων Μιχαὴλ Βαλσαμῶνος, τοῦ μεγάλου χαρτοφύλακος, καὶ τοῦ Συροπούλου, μεγάλου Ἐκκλησιάρχου, καὶ τῶν πνευματικῶν, Ματθαίου καὶ Γρηγορίου, ὅπως ἐξετάσωσι καὶ ὑποβάλωσι σκέψεις. Εἰς τούτους προσετέθησαν καὶ οἱ τρεῖς πρέσβεις, κατόπιν δὲ ὁ Δημήτριος Ἀγγελος ὁ Φιλομμάτης, ὁ Γεώργιος Σχολάριος (ὁ κατόπιν Γεννάδιος) καὶ ὁ μεταγλωττιστὴς Φραγκισκανὸς Μανουὴλ ¹.

Ἀμ' ἀναγνωσθείσης τῆς ἀποφάσεως τῆς ἐν Βασιλείᾳ συνόδου, δεινὸν ἐφάνη τὸ εὐθὺς ἐν προαιμίῳ λεγόμενον, ὅτι, μετὰ τὴν διόρθωσιν τῆς νέας αἱρέσεως τῶν Οὐσιτῶν, ἡ σύνοδος προτίθεται νὰ διορθώσῃ καὶ τὰ τῆς παλαιᾶς τῶν Γραικῶν.

Ἀπελογοῦντο οἱ ἐκ Βασιλείας πρέσβεις, ὅτι δὲν ἐγγράφη ἐπίτηδες, καὶ ὅτι εἶναι ἔτοιμοι ν' ἀνακηρύξωσι παρρησίᾳ, ὅτι δὲν θεωροῦσιν αὐτοὺς αἰρετικούς, πταίουσι δὲ οἱ ἐκ τοῦ Βυζαντίου πρέσβεις, οἵτινες οὐδεμίαν ἔφερον ἐν Βασιλείᾳ ἀντίρρησην, ἅμα ἔλαβον γνῶσιν. Ὁ Ἰσίδωρος τάχα δὲν ὠμίλησεν ἐκεῖ κατ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν²; Ὅπως ἐκλείψῃ ὁμῶς αὕτῃ ἡ αἰτία, προθύμως δέχονται τὴν προταθησομένην θεραπείαν.

Ἡ ἐπιτροπὴ οὐδεμίαν ἄλλην ἐδέχετο θεραπείαν, εἰμὴ νὰ μεταγραφῇ ἡ συνοδικὴ ἀπόφασις, ὅπως ἐξαλειφθῇ πᾶσα μνεῖα αἱρέσεως.

Ἀλλὰ τοιοῦτόν τι δὲν εἶχον τὴν ἐξουσίαν νὰ πράξωσιν οἱ πρέσβεις, ὥστε συνεφώνησαν ν' ἀποσταλῇ ἡ συνοδικὴ ἀπόφασις εἰς Βασίλειαν, ὅπως ἐκεῖ διορθωθῇ.

Μετέβησαν ἔπειτα εἰς συζήτησιν περὶ τοῦ τόπου τῆς συνόδου, ἀπεφασίσθη δέ, ὅτι ἐξαίρεται ἡ Βασίλεια διὰ τὴν ἀπόστασιν, ἀπόκειται

¹) Συρόπ. Β', κζ'. κη'.

²) Cecconi, Stud. doc. 29.— Συρόπ. Β', κθ'.—Philaret, Gesch. d. russ. Kirche III, 68.

δὲ εἰς τοὺς Βυζαντίους, νὰ ἐκλέξωσιν ἐκ τῶν ἐννέα ὑποδεικνυμένων πόλεων, ἣν ἂν προτιμήσωσι.

Τρίτον ἐζήτησαν νὰ γείνη ῥητῶς λόγος, ὅτι ἐξασφαλίζεται ἡ ἐπάνοδος τῶν εἰς τὴν σύνοδον ἀπερχομένων καὶ καθ' ἣν περίπτωσιν δὲν εὐοδωθῇ ἡ ἐνώσις.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἐκάλεσεν ὁ Αὐτοκράτωρ εἰς τ' ἀνάκτορα τὴν ἐπιτροπὴν, συνάμα δὲ καὶ ἐτέρους ἐκκρίτους ἄρχοντας, πρὸς οὓς ἀνεκοίνωσεν, ὅτι κατ' αὐτὸν εἶναι περιττὴ ἡ διόρθωσις τοῦ προοιμίου, διότι ἐγράφη διὰ τοὺς ἐκεῖ, οὐχὶ δὲ διὰ τοὺς ἐνταῦθα, ἀλλ' ὅμως δὲν ἀντιλέγει εἰς τὴν διόρθωσιν καὶ πρὸς τοῦτο δύνανται νὰ σχεδιάσωσιν ἀπὸ τοῦδε, πῶς ἐπιθυμοῦσι τὸ κείμενον. Ἐξαίρων ἔπειτα τὰ ἐκ τῆς ἐνώσεως προσδοκώμενα ἀγαθὰ, καὶ ἀπαριθμήσας τὸ μέγα πλῆθος τῶν ἀνατολικῶν, οὐχὶ ἔλασσαν τοῦ τῶν δυτικῶν, Τραπεζουντίους, Ἰβήρας (Γεωργιανούς), Τζαρκασίους (Κιρκασίους), Μιγκρελίους, Γότθους, Ῥώσσοις, Βλάχους, Σέρβους, τοὺς ἐν ταῖς νήσοις, τοὺς ὑπὸ τοὺς Πατριάρχας, καὶ αὐτοὺς τοὺς Αἰθίοπας, ἐμνημόνευσε καὶ τὰς συνδιαλέξεις μετὰ τοῦ Αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας, ὅστις ἤλπιζεν ἡ ἐνώσις νὰ γίνῃ ἀφορμὴ, ὅπως ἐκλείψωσι πολλὰ παρείσακτα τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας, καὶ ὑπέσχετο νὰ καταστήσῃ διάδοχον τὸν Αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου¹.

Ἐκ τούτων δῆλον μέχρι τίνος σημείου εἶχε φθάσει ἡ εὐπιστία πρὸς ὑποστήριξιν σχεδίου, ἐξ οὗ ἠλπίζετο ἡ κοινὴ σωτηρία.

Ἄπαντα ταῦτα ἤρεσαν, ὡς καὶ τὸ συνταχθὲν προοίμιον, ἐζήτουν δέ, νὰ βεβαιωθῇ ἡ προσέλευσις τοῦ Πάπα εἰς τὴν σύνοδον καὶ νὰ γείνη μνεῖα περὶ ἀσφαλοῦς ἐπανόδου (de salvo conducto).

Ἐν ἐπομένῃ συνεδριάσει προσῆλθε καὶ ὁ ἀπὸ τοῦ Πάπα Χριστόφορος Γαρατώνης, παρ' οὗ ἐζήτησαν οἱ συνοδικοί, νὰ δηλώσῃ τὴν συγκατάθεσιν τοῦ Πάπα καὶ τὴν ὑπόσχεσιν, ὅτι θέλει ἔλθῃ εἰς τὴν σύνοδον, καθότι ἐν ταῖς ἰδιαιτέραις συνδιαλέξεσι πάντοτε ὑπεδείκνυνεν, ὅτι ἄνευ τοῦ Πάπα οὐδὲν ἐστὶ γενέσθαι, ἐπειδὴ δὲ αἱ ἀπαντήσεις δὲν ἦσαν σαφεῖς, ἀλλ' ὑπεξέφευγεν, εἶπον πρὸς αὐτὸν λόγους αὐστηροὺς, ἐωσοῦ εἰς ἅπαντα συγκατετέθη, πρόθυμος ὢν νὰ ὑπογράψῃ, διὸ ἐζήτησαν νὰ προσληφθῇ διερμηνεὺς πρὸς σύνταξιν πρακτικῶν.

¹) Συρόπ. Β', λδ'.

Ἡ ἐπιμονὴ τοῦ Πατριάρχου, ὅπως βεβαιωθῇ ἡ προσέλευσις τοῦ Πάπα, κυρίως προήρχετο ἐκ τῆς φιλοτιμίας αὐτοῦ, ὅτι καταδιβάζεται, ἂν αὐτὸς μόνος προσέλθῃ, καὶ τοῦτα ἐννοήσας ὁ Χριστόφορος Γαρατώνης ἰδιαίτερος ἔλεγεν, ὅτι ὁ Πάπας διανοεῖται νὰ μὴ προσέλθῃ, διό καὶ ὁ Πατριάρχης ἐπανελάμβανεν: ἐγὼ οἶδα ὡς οὐκ ἐλεύσεται.

Τὸ πρακτικὸν ἐγένετο ἐν ὑστέρα συνεδριάσει, καθ' ἣν οἱ ἐκ τῆς συνόδου προσέλαβον διερμηνέα ἐκ τοῦ Γαλατᾶ, ὁ δὲ Χριστόφορος Γαρατώνης ἔδειξεν ἰδιόχειρον τοῦ Πάπα ἔγγραφον, πλήρη παρέχοντος ἐξουσίαν περὶ ὑποσχέσεως ἐν ὀνόματι αὐτοῦ. Καὶ περὶ μὲν τοῦ προοιμίου εὐρέθησαν σύμφωνοι, οὐχὶ ὅμως περὶ τῆς μνείας, ὅτι δίδεται πᾶσα ἀσφάλεια ἐπ' ἀνόδου, εἴτε κατορθωθῇ ἔνωσις, εἴτε μὴ, ἐπὶ λόγῳ ὅτι ὁ ὅρος οὗτος ἀνάγεται εἰς τὰ κεφάλαια τῆς συνοδικῆς ἀποφάσεως, ἥς οὐδὲ κεραίαν δύνανται νὰ μεταβάλωσιν, ἐνῷ ἄλλως εἶχε τὸ περὶ προοιμίου, ὡς μὴ ἀπαρτίζοντος μέρος τῶν ὅρων. Βαρέως ἐπετέθη ὁ Καντακουζηνός, λέγων, πῶς οὐδὲ κεραίαν τολμᾶτε νὰ προσθήσῃτε εἰς τὴν συνοδικὴν ἀπόφασιν, σεῖς οἱ παραδεχόμενοι προσθήκην ἐν τῷ συμβόλῳ. Ὁ δὲ Ἀγγέλως Φιλομμάτης προσέθηκεν, ὅτι τὸ προοίμιον εἶναι ὡς ἡ κεφαλὴ, ἐν συνόψει περιέχον περὶ τοῦ συνόλου.

Ἄλλ' ἐκείνοι ἐπέμειναν, ὅτι ἰδιαίτερον ἐκτεθήσεται ἔγγραφον περὶ τῆς ἀσφαλοῦς ἐπ' ἀνόδου, συνέταξαν δὲ καὶ τὸ περὶ τούτου σχέδιον καὶ τὰ πάντα ἔγραψαν ἐν μεμβράναις, ὥστε μόνον ἔμενε νὰ προστεθῶσιν αἱ σφραγίδες τῆς συνόδου καὶ αἱ ὑπογραφαί.

Ὁ Πατριάρχης δὲν συγκατετίθετο νὰ προσέλθῃ εἰς τὴν σύνοδον, ἂν δὲν προσήρχετο καὶ ὁ Πάπας, οὐδὲ ἤρκει δι' αὐτὸν ἡ διαβεβαίωσις, ὅτι ἄνευ Πάπα δὲν ὑπάρχει οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἄρα οὐδὲ δυνατόν εἶναι νὰ μὴ ἔλθῃ, διό ἐδέησε νὰ ὑποσχεθῶσι καὶ περὶ ἐλεύσεως τοῦ Πάπα¹.

Ὅπως διασκεδασθῇ πᾶσα καινὴ φήμη, συνεφώνησαν νὰ προσκληθῶσιν ἐκ τῶν Γενουηνσίων, Ἑνετῶν, Καταλανῶν καὶ Ἀγκωνιτανῶν, ὅπως ἐνώπιον αὐτῶν ἀναγκασθῇ τὸ ἀντικατασταθὲν προοίμιον, ὃ καὶ ἐγένετο ἐν μιᾷ κυριακῇ ἐν τῷ ναῷ τῆς ἀγίας τοῦ Χριστοῦ Ἀναστάσεως, ἀπήγγειλον δὲ λόγους ὁ Ἰωάννης Ῥαουσαῖος καὶ ὁ Νοταρᾶς καὶ

¹) Συρόπ. Β', λε'—λζ'.

οὕτως ἀπῆλθον κατὰ Δεκέμβριον 1435, ὁ μὲν Μέργερ πρὸς τὴν σύνοδον, ὁ δὲ Χριστόφορος Γαρατώνης πρὸς τὸν Πάπαν, μετὰ τῶν ἀπαιτούμενων ἐγγράφων, πρὸς προπαρασκευὴν τῆς συγκλήσεως.

Ἐκ τῶν δύο παραμεινάντων πρέσβων τῆς Βασιλείας ἀπεβίωσεν ὁ Σίμων Φρερὼν ἐκ λοιμοῦ, ὁ δὲ Ἰωάννης Ῥαουσαῖος συχνάκις ἐβλεπε τὸν Πατριάρχην καὶ ἐπιτηδεῖως ὑπέκαιε τὴν φιλοτιμίαν αὐτοῦ, ὅτι μεγάλως θέλει τιμηθῇ, ἐὰν μεταβῇ εἰς τὴν Ἑσπερίαν, ὥστε οὗτος μετέλλαξε γνώμην καὶ ἀντὶ ἀπεχθείας πολλὴν ἡσθάνετο πρὸς τοῦτο διαθέσιν, ὡς ἔγραφεν ὁ Ῥαουσαῖος ἐξαιρέτως ἐγκωμιάζων τὸν Πατριάρχην, ὅτι εἶναι καὶ αὐτὸς Βούλγαρος, ὁμόφυλος αὐτοῦ, διὸ αἱ πρὸς ἀλλήλους σχέσεις ταχέως κατέστησαν οἰκειότεραι¹.

Τὴν 14 Ἀπριλίου 1436 ἡ ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος ἄνευ ἀντιρρήσεως ἐπεκύρωσε τὰ σταλέντα σχέδια, ἀλλὰ μόλις τὴν 2 Σεπτεμβρίου ἐφθασαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀμέσως δὲ ὁ Βασιλεὺς καὶ ὁ Πατριάρχης ἐξέδωκαν προσκλήσεις. Ὁ Βασιλεὺς λαβὼν φλωρία παρὰ τοῦ Ἰωάννου Ῥαουσαίου, προκατέβαλε τὰναλώματα τῶν ἀποστελλομένων καὶ ἔστειλε δῶρα (κανίσχια) εἰς τοὺς καλουμένους, εἰς Τραπεζοῦντα, Ἰβηρίαν (Γεωργίαν), Μολδοβλαχίαν, Ῥωσσίαν, Σερβίαν καὶ εἰς τοὺς Πατριάρχας, πρὸς οὓς ἀπέστειλε τὸν Γεώργιον Μακρόχειρα.

Οἱ Πατριάρχαι διώρισαν τοποτηρητάς, ὁ μὲν Ἀλεξανδρείας τὸν Ἡρακλείας Ἀντώνιον καὶ Μάρκον Εὐγενικόν, τότε ἱερομόναχον, κατόπιν Ἐφέσου, ὁ Ἀντιοχείας τὸν Ἐφέσου Ἰωάσαφ καὶ τὸν πνευματικὸν Γρηγόριον (Μελισσηνὸν ἢ Μαμμᾶν), ὁ δὲ Ἱεροσολύμων τὸν Σάρδεων Διονύσιον καὶ τὸν Ῥωσσίας Ἰσίδωρον (τότε ἱερομόναχος). Ὁ Πατριάρχης δυσηρεστήθη, διότι παρὰ τοῦ Βασιλέως ὑπεδείχθησαν τὰ πρόσωπα τῶν τοποτηρητῶν ἄνευ τῆς εἰδήσεως αὐτοῦ καὶ ἐμήνυσε περὶ τούτου εἰς τὸν Βασιλέα. Οὗτος ἐδικαιολογήθη, ὅτι δὲν ἐπέβαλε τὰ πρόσωπα, ἀλλ' εἰς τὸν ἀποσταλέντα πρέσβην παρήγγειλεν, ἐὰν ἐρωτηθῇ περὶ προσώπων, νὰ ὑποδείξῃ ταῦτα. Ἐν τοῖς πιττακίοις προσετίθετο ὁ ὅρος, ὅτι στέργουσιν, ἐὰν γείνη κανονικῶς ἡ σύνοδος κατὰ τὰς παραδόσεις τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ οὐδὲν προστεθῇ τῇ πίστει, ἢ ἀμειφθῇ, ἢ καινοποιηθῇ².

¹) Cecconi, Studii, I. σ. 442: Bulgarus et de lingua mea.

²) Συρόπ. Γ', γ'.

Μαθὼν τὸν πρόσθετον ὅρον ὁ Ἰωάννης Ῥαουσαῖος, μεγάλως ἐταράχθη καὶ προσῆλθεν εἰς τὸν Αὐτοκράτορα, λέγων, ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐμφανισθῶσι τοιαῦτα γράμματα εἰς τὴν σύνοδον, ἥτις παρέχει καὶ τὴν χρηματικὴν δαπάνην, διότι δι' αὐτῶν ματαιοῦται ὁ σκοπὸς ἐλευθέρας ἐξετάσεως, ἀλλὰ πρέπει νὰ διορθωθῶσι.

Πεισθεὶς ὁ βασιλεὺς στέλλει τὸν μοναχὸν Θεοδόσιον τοῦ Ἀντιόχου, φέροντα ὑπόδειγμα. ὅπως σταλῶσι νέα γράμματα ὅμοια, καὶ τὴν βεβαίωσιν, ὅτι τὸν μὴ ἐκτιθέμενον ὅρον προτίθεται νὰ τηρήσῃ καὶ ὁ Αὐτοκράτωρ, οὐδὲ ἔννοεῖ νὰ παρασαλεύσῃ τι, ἀφ' ὧν παρέλαβε. Οἱ Πατριάρχαι ἐπείσθησαν εἰς τὰς διαβεβαιώσεις ταύτας, καὶ ἀπέστειλαν νέα γράμματα κατὰ τὸ ὑπόδειγμα ¹.

Ἐσπευσεν ὁ Βασιλεὺς ν' ἀποστείλῃ, πρὸς μὲν τὸν Πάπαν τὸν Μανουὴλ Ταρχανειώτην βουλλωτὴν (σφραγιδοφύλακα), πρὸς δὲ τὴν ἐν Βασιλεῖᾳ σύνοδον, τὸν δισύπατον Ἰωάννην, πρὸς εἰδοποίησιν περὶ τῆς μελλούσης ἐλεύσεως αὐτοῦ καὶ διὰ νὰ ἐπιμεληθῶσι πρὸς ἀποστολὴν πλοίων (κατέργων) κατὰ τὸ μετόπωρον, ὅτε θέλουσιν ἀποπλεύσει ².

Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Αὐτοκράτωρ ἐκάλεσε τοὺς σπουδαιοτέρους, ὅπως συσκεφθῶσι περὶ τῆς μελλούσης συνόδου καὶ τῶν ἐκεῖ πραγματευησομένων, ἐτοιμαζόμενοι εἰς τὰς ἐνδεχομένας συζητήσεις.

Τότε ὁ διδάσκαλος Γεώργιος Σχολάριος (καὶ μετὰ ταῦτα Γεννάδιος) ἀνέγνωσε λόγον παραινετικόν, μεγάλως ἐπαινεθέντα καὶ κύριον ἔχοντα θέμα, ὅτι εἰ μὲν πρόκειται ν' ἀνέυρωσι τὴν ἀλήθειαν, δέον μετὰ ἀκριβοῦς βάσανον, πάντες ν' ἀνομολογήσωσιν αὐτήν, εἰ δὲ πρόκειται νὰ γείνη ἔνωσις πρὸς οἰκονομίαν τινά, περιττὸν εἶναι νὰ ὑποστῶσι κόπους καὶ κινδύνους, διότι τοιαύτη κατ' οἰκονομίαν ἔνωσις δύναται νὰ γείνη καὶ διὰ τριῶν ἢ τεσσάρων πρέσβων ³.

Ἦρσεν ἡ τοιαύτη συμβουλὴ καὶ μετὰ πολλοὺς λόγους ἀπεφασίσθη νὰ μελετηθῇ τὸ βιβλίον τοῦ Ἁγίου Καθασίλα, ἐπισκόπου Θεσσαλονίκης ἐν ἔτει 1340, περὶ τῶν προκειμένων ζητημάτων καὶ νὰ περισυναχθῶσιν ὅσα ἐγράφησαν περὶ αὐτῶν, νὰ ζητήσωσι δὲ αὐτὰ ἐκ τοῦ ἁγίου ὅρους,

¹) Συρ. ὁ π. Γ', δ'.

²) Αὐτ. Γ', ε'.

³) Αὐτ. Γ', ε'.

ὅπου ὑπῆρχεν ἐλπίς νὰ εὐρεθῶσιν. Ὁ σταλὲς πρὸς τοῦτο ἡγούμενος τοῦ Καλέως οὐδὲν διεκόμεσε βιβλίον, ἀλλ' ἔφερε δύο ἱερομονάχους, τὸν Μωϋσῆν ἐκ τῆς Λαύρας καὶ τὸν Δωρόθεον ἐκ τοῦ Βατοπεδίου, ὡς δῆθεν τοποτηρητὰς πάντων τῶν Ἀγιορειτῶν.

Ὡς πρόσωπον κατὰλληλον διὰ τὴν σύνοδον ὑπεδείχθη ὁ ἱερομόναχος Νεῖλος ὁ Ταρχανειώτης, ἀλλ' ὁ βασιλεὺς ἠναντιώθη προβλέπων ἐν αὐτῷ καλογερικὸν φανατισμὸν (μήποτε εὐρεθῇ τι καλογέριν).

Ἐν τούτῳ ἐτευλεύτησεν ὁ Ἐφέσου Ἰωάσαφ¹.

Ἐίπομεν, ὅτι δύο πρέσβεις ἐστάλησαν, ὁ Μανουὴλ Ταρχανειώτης καὶ Ἰωάννης ὁ δισύπατος, ὁ μὲν πρὸς τὸν Πάπαν, ὁ δὲ πρὸς τὴν σύνοδον, οὔτινες κατὰ τὴν 18 Δεκεμ. 1436 ἔφθασαν εἰς Ἑνετίαν. Τὴν δαπάνην, καὶ τοὶ δυσφορῶν, κατέβαλεν ὁ Ἰωάννης Ῥαουσαῖος, ἀλλ' ἐκ φόβου μὴ ματαιωθῇ ἡ μετὰ τῆς συνόδου συνεννόησις, ἐνῶ ἡγγίζεν εἰς τὸ πέρας αὐτῆς, καὶ διότι αὐθις τότε ἐπανῆλθεν ἐκ τοῦ Πάπα ὁ Χριστόφορος Γαρατώνης, οὗ αἱ ἐνέργειαι ἦσαν κατὰ τῆς συνεννόησεως μετὰ τῆς ἐν Βασιλείᾳ συνόδου². Ὁ Ἰωάννης ὁ δισύπατος ἔφθασεν εἰς Βασιλείαν κατὰ τὰ τέλη Ἰανουαρίου 1437, ἐνῶ κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Δεκεμβρίου 1436 ἐψηφίσθη παρὰ τῆς συνόδου ὡς τόπος συναθροίσεως ἡ Βασιλεία, ἡ Αὐενιὼν, ἢ ἡ Σαβανδία. Ὁ Πρόεδρος τῆς συνόδου, ὁ καρδινάλιος Ἰουλιανὸς Καισαρίνης, ὅστις ἀπεσπάρσθη τῶν ἀντιπαπικῶν, ἀφότου ἐψήφισαν, ὅτι ἡ πρὸς τὸν Πάπαν ἔκκλησις καταργεῖται, ἡρνήθη νὰ κυρώσῃ τὴν ἀπόφασιν περὶ τοῦ ὀρισθέντος τόπου, ὡς μὴ σύμφωνον πρὸς τοὺς συνομολογηθέντας ὅρους μετὰ τῶν Βυζαντιῶν. Οὐδὲ ὁ δευτέρως πρόεδρος ἔσπερξε νὰ κυρώσῃ τὴν ἀπόφασιν, ἣν ἐκύρωσεν ὁ τρίτος, ἀλλ' ὁ Πάπας Εὐγένιος ἀπεδοκίμασε. Διεμαρτυρήθη καὶ ὁ Ἰωάννης δισύπατος³.

Πρὸς ταχυτέραν ἐκτέλεσιν ἡ σύνοδος συνεφώνησε μετὰ τινος Νικοδήμου Μοντῶνου ἀντὶ δουκάτων 30800 νὰ χορηγήσῃ τέσσαρα πλοῖα καὶ 300 τοξότας πρὸς μεταφορὰν τῶν ἐκ τοῦ Βυζαντίου⁴, πρὸς εὐρεσιν

¹) Συρόπ. Γ', γ'.

²) Συρόπ. Γ', ε'. — Ragus. Rel. σ. 257.

³) Raynaldus, Ann. 1437. 4.

⁴) Mansi, XXXI, 207 ἔνθα περιγράφεται ἡ τελετὴ τῆς παραδόσεως τῆς σημαίας τὴν 19 Νοεμβρ. 1436.

δὲ τῶν χρημάτων ἡ σύνοδος ὑπεσχέθη νὰ προτιμήσῃ ἐκ τῶν τριῶν πό-
λεων τὴν προκαταβάλλουσαν τὸ ἀπαιτούμενον ποσόν, εἰσπρακτέον κα-
τόπιν δι' ἐράνων ὑποχρεωτικῶν, διὰ δεκάτης καὶ δι' ἀφέσεως ἁμαρτιῶν¹.
'Αλλ' ἐνῶ τὸ κοινὸν Αὐενιῶνος δὲν ἠδυνήθη νὰ πορισθῇ τὸ ἀπαιτού-
μενον χρῆμα ἐντὸς τῆς ταχθείσης τριακονθημέρου προθεσμίας, ἡ ἐν τῇ
συνόδῳ πλειονοψηφία, συναποτελουμένη πρὸ πάντων ἐκ τοῦ γαλλικοῦ
κόμματος, οὐδὲ ἐκ τούτου ἀνεχαιτίζετο, οὐδὲ ἐκ τῆς ἀποποιήσεως τοῦ
Πάπα, οὐδὲ ἐκ τῆς διαμαρτυρίας τοῦ δισυνάτου, ἐνισχυθείσης ὑπὸ τοῦ
προσελθόντος Μανουὴλ Ταρχανειώτου. Ἐπὶ τοσοῦτον ἐκορυφώθη ὁ θόρυ-
βος, ὥστε πολλάκις ἐκινδύνευσαν νὰ συμπλακῶσιν, οἱ δὲ τοῦ Βυζαντίου
ἀπεσταλμένοι βλέποντες τὴν σύγχυσιν ἀπῆλθον εἰς Βονωνίαν μετὰ τοῦ
Δουκὸς Μαντούης καὶ τοῦ ἀπεσταλμένου τῶν Ἑνετῶν, ὅπως ἀκολουθή-
σωσι τὴν ἀπόφασιν τῆς μειονοψηφίας. Ἐν τῇ 25^ῃ συνεδριάσει κατὰ
Μαῖον 1437 παρ' ὀλίγον ἤρχοντο εἰς χεῖρας, ἐρίζοντες τίς νὰ καταλάβῃ
τὸν ἄμβωνα, πρὸς ἀνακήρυξιν τῆς ἀποφάσεως, ὥστε καὶ οἱ πολῖται
παρενέβησαν πρὸς ἀποτροπὴν διαπληκτισμῶν².

Τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Τάραντος, σπεύδοντα ν' ἀναβῇ τὸ παρ' ἄλλου
καταληφθὲν βῆμα, κατὰ τὴν 7 Μαΐου 1437, δὲν ἔσωσεν ἡ ἀγιότης,
ἀλλ' ὁ σιδηρόπλεκτος θώραξ, ἀπὸ τῆς αἰχμῆς τῶν ἐγχειριδίων. Μετὰ
τὸν ὕμνον, Veni Creator, ἀνῆλθε τὸ βῆμα ἐξ ὀνόματος τῆς πλειονοψη-
φίας ἐν ἀρχιερατικῇ στολῇ ὁ ἐπίσκοπος Ματθαῖος Ἀλβιέγγας καὶ
ἤρξατο τῆς ἀναγνώσεως τοῦ ψηφίσματος. Συγχρόνως ἕτερος ἐπίσκοπος
ὁ Ματθαῖος Πόρτο, ἐκ τῆς θέσεως τοῦ Πρωτονοταρίου τῆς συνόδου,
ἀπήγγειλε καὶ αὐτὸς ἀντίθετον ψήφισμα τῆς μειονοψηφίας, ἐπέτεινε
δὲ ἐκάτερος τὴν φωνήν, ὅπως ὑπερφωνήσῃ. Τὸ ψήφισμα τῆς μειονο-
ψηφίας ἦτο συντομώτερον, ὑποσχόμενον τὴν Φλωρεντίαν, ἢ τὴν Οὐθί-
νην (Udine), ἐὰν δὲν πεισθῶσιν οἱ Βυζάντιοι ὑπὲρ τῆς Βασιλείας, ὥστε
ἡ ἀπαγγελία αὐτοῦ ἐπερατώθη πρώτη καὶ ἀμέσως οἱ σύμφρονες
ἐψάλλον τὸ Te Deum laudamus. Ὅτε ἐπερχίωσε καὶ ὁ ἕτερος τὴν
ἀπαγγελίαν τοῦ ὁμοίου ψηφίσματος καὶ τοῦ ἀσφαλίζοντος τὸ δάνειον
τῆς Αὐενιῶνος, ἐψάλη πάλιν ὑπὸ τῶν συμφρόνων αὐτοῦ τὸ Te Deum

¹) Mansi, XXX, 4424. XXXI, 240.

²) Διήγησις Αἰνέλου Συλβίου παρὰ Mansi, XXXI, 220. 223.

laudamus (Σὲ ὑμνοῦμεν Κύριε)· καὶ οὕτω διελύθη ἡ συνεδρίασις ¹. Ἐπῆλθεν ἀνακωχή τῶν παθῶν, καὶ μόνον ἤριζον, ἂν ἀμφοτέρω τὰ ψηφίσματα θέλουσι φέροι τὴν σφραγίδα τῆς συνόδου, ἢ μόνον τὰ τῆς πλειονοψηφίας. Εἰς ταῦτα μόνον ἐτέθη ἡ μολύβδινος βούλλα παρὰ τῶν ἐπὶ τούτῳ ἐπιτετραμμένων, καὶ εἰς τὰς ἐπιστολάς πρὸς τὸν Βυζάντιον Αὐτοκράτορα καὶ τὸν Πατριάρχην, καὶ ἐστάλησαν εἰς Αὐενιῶνα, ὅπως ἐγγχειρισθῶσιν εἰς τοὺς πρὸς ἀπόπλουν ἐτοιμοὺς τέσσαρας ἐπισκόπους, οἵτινες ἀπῆλθον τὴν 19 Μαΐου 1437.

Διὰ νὰ μὴ προλάβωσιν οὗτοι, ἔσπευσεν ὁ Πάπας νὰ κυρώσῃ τὸ ψηφίσμα τῆς μειονοψηφίας τὴν 29 Μαΐου, φέρον μόνον τὰς σφραγίδας τῶν τοποτηρητῶν αὐτοῦ ². Ὁ Δούξ τῆς Γενούης, Θωμᾶς Καμποφραγός, ἀντὶ νὰ ἐκδώσῃ κατ' ἀπαίτησιν τοῦ Πάπα τὰς περὶ ἀσφαλοῦς πορείας ἐπιστολάς διὰ τὴν εἰς Φλωρεντίαν μετάβασιν, ἐξέδωκεν αὐτάς πρὸς τὸν Νικόδημον ἐκ Μοντώνης, μοίραρχον τῆς ἐν Βασιλείᾳ συνόδου ³. Ἄλλ' ὁ Πάπας ἀπέστειλε τὸν ἴδιον ἀνεψιόν, Ἀντώνιον Κονδολμιέρον, εἰς Ἑνετίαν πρὸς παρασκευὴν τεσσάρων πλοίων διὰ τὴν χρεῖαν ταύτην, ὀνομάσας αὐτὸν ναύαρχον. Ἐξέδωκε συνάμα ἐγγραφον, ἀσφαλίζον τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Αὐτοκράτορος, τῶν Πατριαρχῶν καὶ ἐπτακοσίων ἀκολουθῶν αὐτῶν, εἴτε κατορθωθῇ ἢ ἐνώσις, εἴτε ἀποτύχη ⁴.

Ὅτε ὁ τοποτηρητὴς τοῦ Πάπα ἀρχιεπίσκοπος Μάρκος Τάραντος ἔφθασεν εἰς Αὐενιῶνα, ὅπως κωλύσῃ τὴν ἀποστολήν, εἶχεν ἤδη ἀποπλεύσει ἐκ Νικαίας ὁ στολίσκος.

¹) Coleti, XVII, 349. XVIII, 847. — Mansi, XXXI. 223. — Βιενναῖος Codex Jur. Can. 62, f. 175. 68. f. 190. 69. f. 264.

²) Δὲν εἶναι ἀκριβές, ὅτι ὁ ἐπίσκοπος Τάραντος ὑπέκλεψε τὴν σφραγίδα τῆς Συνόδου. Ὁ κ. Πενιέρης Ἱστορ. Μελέται ἀκολουθεῖ τὸν Héféle, Hist. des Conc. X. σ. 365, ἐνῷ ἀποβαίνει ἀνεξήγητον, πῶς ὁ Ἰωάννης Παυσαῖος ἐν Κωνσταντινουπόλει ἠπόρησε διὰ τὴν ἔλλειψιν τῶν σφραγίδων τῆς συνόδου. Ὁρα Raynaldi, Ann. 1437. 10. — Συρόπ. Γ', θ'. — Zhishman, Unionsv. σ. 172. Εἰς τὴν αὐτὴν πλάνην περιέπεσαν ὁ Vast, Le Card. Bessarion (1878) σ. 46.

³) Coleti, XVIII, 854. 864. — Raynaldi, 1437. 8. — Mansi, XXX, 30.

⁴) Coleti, XVIII, 864. — Raynaldi, 1437. 10.

Ἐν Βασιλείᾳ δὲν ἐπέτρεψαν εἰς αὐτὸν νὰ παραστῇ ἐν ὀνόματι τοῦ Πάπα, περιορίσαντες μάλιστα ἐν τῇ ἰδίᾳ οἰκίᾳ, ὡς δῆθεν ὑπόλογον διὰ τὴν νόθευσιν τοῦ ψηφίσματος τῆς συνόδου, ὥστε ἔκρινε προτιμότερον ν' ἀπέλθῃ ἄπρακτος, φοβούμενος πλείονα· ἐπὶ τούτοις παρητήθη τοῦ ἀξιώματος Προέδρου τῆς Συνόδου καὶ τοποτηρητοῦ τοῦ Πάπα¹. Ἡ πλειονοψηφία δὲν ἀνεχαιτίσθη, κλητεύσασα αὐτὸν τὸν Πάπαν εἰς ἐμφάνισιν, ὅπως δικασθῇ κατὰ τὴν ἀπόφασιν ἐν 26^ῃ συνεδριάσει 31 Ἰουλίου 1437².

Εἰς ταῦτα ὁ Πάπας ἀπήντησε διὰ τῆς βούλλας *Doctoris gentium* 17 Σεπτεμβρίου 1437, μεταφέρον τὴν ἑδραν τῆς συνόδου εἰς Φερραρίαν καὶ τάσων ἡμέραν ἐνάρξεως τὴν 8 Ἰανουαρίου 1438³.

Ἐν τῷ μεταξὺ τὰ ἐκ Φλωρεντίας εἰς Βονωνίαν ἀφιχθέντα μέλη τῆς μειονοψηφίας, ὁ Πέτρος Δινίας (*Digne*), ὁ Ἀντώνιος Πορτογαλλίας καὶ ὁ Ἡγούμενος Νικόλαος Κουσαῖος μετὰ τοῦ Ἰωάννου δισυπάτου καὶ τοῦ Μανουὴλ Ταρχανειώτου, ἐπὶ παρουσίᾳ καὶ τῇ μεσιτείᾳ τοῦ Ἑνετοῦ καρδινάλιου Φραγκίσκου Κονδολμιέρη, ἦλθον εἰς διαπραγματεύσεις καὶ συνεφώνησαν παράτασιν τῆς προθεσμίας, ἐὰν μέχρι τέλους Μαΐου δὲν ἐκπληρωθῶσιν αἱ ὑποσχέσεις τῆς συνόδου, παραδεχόμενοι τὸν ἀπόπλουν τῶν πλοίων τοῦ Πάπα τὴν 15 Ἰουλίου, περὶ δὲ τοῦ τόπου τῆς συνόδου, ὅτι θέλει ἀποφασισθῇ κατόπιν, ὅταν οἱ Γραικοὶ προσορμισθῶσιν εἰς Ἑνετίαν, Ῥαβέννην, ἢ Ἀρίμινον· ἐν τῇ συμβάσει 4 Ἰουλίου 1437 προσετέθη ὁ ὅρος τηρήσεως τῆς ἀποφάσεως τῆς συνόδου, τῆς ἐκδοθείσης ὑπὸ τοῦ καρδινάλιου Ἰουλιανοῦ Καισαρίνη καὶ κυρωθείσης ὑπὸ τοῦ Πάπα⁴.

Οὔτε τοῦτο δὲν ἤρκεσεν ὅμως πρὸς καθυσύχασιν τοῦ Πάπα, διότι κατ' ἀπαίτησιν αὐτοῦ ἐγένετο ἐγγράφος δῆλωσις τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ Αὐτοκράτορος ἐνώπιον τοῦ παπικοῦ Πρωτονοταρίου Βαρθολομαίου Κορνέτου, τοῦ Νικολάου Κουσαίου, τοῦ Παύλου Βάρβου καὶ τοῦ παπικοῦ νοταρίου Ἀντωνίου Βιόνδου τὴν 17 Ἰουλίου 1437, δι' ἧς ἐβε-

¹) Raynaldi, 1437. 15.

²) Mansi, XXXI, 234. — Coleti, XVII, 347.

³) Coleti, XVIII, 874. 886.

⁴) Raynaldi 1437. 11. — Du Mont III. 27. παρ' οἷς τὸ κείμενον τῆς συμβάσεως.

θαίωσαν, ὅτι δυνάμει τῆς ἐντολῆς αὐτῶν 26 Νοεμβρίου 1436 παρὰ τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ τοῦ Πατριάρχου, λογίζουσιν ἑαυτοὺς ἐλευθέρους πάσης σχέσεως πρὸς τὴν σύνοδον ἐν πάσῃ διαφωνίᾳ πρὸς τὸν Πάπαν, θεωροῦσι δέ, ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ καὶ ὁ Πατριάρχης διατελοῦσιν ἐν συναφείᾳ μόνον πρὸς τὰ μέλη τῆς μειονοφησίας τῆς συνόδου, τὰ ἐκδόσαντα τὸ τελευταῖον ψήφισμα ἐν ὀνόματι τοῦ Πάπα καὶ ἰδίως πρὸς τὰ τρία εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀποστελλόμενα μέλη¹. Ἀξιοπερίεργος εἶναι ὁ ἐξῆς ὁρος, ὅτι καὶ καθ' ἣν περίπτωσιν οἱ τοποτηρηταὶ τοῦ Πάπα καὶ ἡ μερίς αὐτῶν δὲν θέλει ὑπάρχει ἐν τῇ συνόδῳ, δὲν θέλουσιν ἀποποιηθῇ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει νὰ ἔλθωσιν εἰς τὴν Ἑσπερίαν ἐπὶ τῇ ἀπαιτήσῃ τῶν ἀπεσταλμένων τοῦ Πάπα.

Ἐννοοῦμεν καλλίστα τὸν σκοπὸν τοῦ Πάπα, τοῦ ν' ἀποκόψῃ πᾶσαν σχέσιν καὶ ὑποχρέωσιν τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει πρὸς τὴν σύνοδον, διότι ἀποτέλεσμα τούτου εἶναι, νὰ καταστήσῃ οὕτως εἰπεῖν συμμαχίαν καὶ ἐπιμαχίαν μετ' αὐτῶν. Ἀλλ' ἡ ἀπαίτησις νὰ ἔλθωσιν εἰς τὴν πρόσκλησιν αὐτοῦ, ἐὰν οὗτος ἀποχωρισθῇ τῆς συνόδου, εἶναι τοσοῦτον ὑπερβολικὴ, ὥστε εἶναι ἀπίθανον, ὅτι ἐθεώρει αὐτὴν πρακτικὴν καὶ χρήσιμον.

Τεκμήριον τούτου εἶναι, ὅτι τὸνναντίον ἐν τοῖς ἐγγράφοις αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν ἰδιαίτεράν σύμβασιν, ἀλλ' εἰς τὴν μετὰ τῆς συνόδου συναφθεῖσαν².

Πρὸς τοὺς ἀπεσταλμένους αὐτοῦ ἔδωκεν ὁδηγίας, εἴτε πρῶτοι φθάσωσιν οἱ ἀπεσταλμένοι τῆς συνόδου, εἴτε συγχρόνως, νὰ μὴ παρενοχλήσωσι τὰς μετ' αὐτῶν διαπραγματεύσεις, οὐδ' ἐὰν οὗτοι κατορθώσωσι νὰ γείνη δεκτὸς ὁ παρ' αὐτῶν προτεινόμενος διὰ τὴν σύνοδον τόπος. Ὅλοι πρέπει νὰ πεισθῶσι περὶ τοῦ εἰλικρινοῦς πόθου πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ ἱεροῦ ἔργου. Ἐὰν δὲ πάλιν ἐκείνοι ἀποτύχωσι, τότε δύνανται νὰ καταβάλωσι πᾶν μέσον, ὅπως προσελκύσωσι τοὺς Γραικοὺς. Ἐν γένει πρέπει ν' ἀπέχωσι πάσης ἐριδος καὶ ἀντιπραξέως, φερόμενοι πρᾶως καὶ ἀνεκτικῶς³.

¹) Raynaldi, 1437. 43. — Coleti, XVIII, σ. 869. — Du Mont, III. 28.

²) Coleti, XVIII. 872.

³) Mansi, XXXI. 123.

Ἐν περιπτώσει διχονοίας ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ ἀνέθεσεν ὁ Πάπας τὴν ὑπερτάτην διεύθυνσιν εἰς τὸν Μάρκον Ταραντασίας καὶ εἰς τὸν πρὸ μικροῦ χειροτονηθέντα ἐπίσκοπον Κορώνης Χριστόφορον Γαρατώνην, εἰς οὓς ἰδιαιτέρως ἔδωκε συστατικά πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα καὶ τὸν Πατριάρχην ὡς τοποτηρητάς (*oratores speciales*)¹.

Πότε ἀνεχώρησεν ὁ στολίσκος τῆς συνόδου ἐκ Νικαίας, ἀγνοοῦμεν, βεβαίως ὅμως μετὰ τὴν 31 Ἰουλίου, διότι ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ τὴν ἀπόφασιν τῆς συνόδου περὶ ἐμφανίσεως τοῦ Πάπα, οὐδ' ἐπίσης γινώσκομεν πότε ἀνεχώρησεν ὁ στολίσκος τοῦ Πάπα ἐξ Ἑνετίας, ὅπου κατῆλθον οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Αὐτοκράτορος, ἀμέσως μετὰ τὴν 17 Ἰουλίου, ὅπως ἐπιβιβασθῶσιν.

Καὶ οἱ δύο στολίσκοι ἔσπευδον, τίς νὰ φθάσῃ πρῶτος, ὅπως προκαταλάβῃ τὰ πνεύματα καὶ οὐδὲν συναντήσῃ πρόσκομμα.

Γνωρίζομεν μόνον ὅτι τὴν 3 Σεπτεμβρίου 1437 ἀπροσδοκίτως προσωρμίσθη εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸ πλοῖον Βαστάρνα, φέρον τοὺς ἐπισκόπους Πέτρον Δινίας (*Digne*). Ἀντώνιον Πορτογαλλίας, τὸν δισύπατον Ἰωάννην καὶ τὸν Μανουὴλ Ταρχανειώτην, συνάμα δέ, τὸν Δεσπότην Κωνσταντῖνον, ὃν προσέλαβον ἐκ Πελοποννήσου, μέλλοντα νὰ μείνῃ ἐν τῇ πρωτεύουσῃ ἐπίτροπος τοῦ Αὐτοκράτορος ἐν καιρῷ τῆς ἀποδημίας αὐτοῦ. Ἐκ Κρήτης προσελήφθησαν τοξόται (*τζαγράτορες*) πρὸς φρούρησιν τῆς πόλεως.

Εἶναι ἀδύνατον εἰς τὸν Συρόπουλον νὰ μὴ ἀναφέρῃ ἐκάστοτε καὶ σεισμόν, ἐπὶ ἐκάστου σπουδαίου συμβάντος, συντείνοντος εἰς τὴν ἑνώσιν, πρὸς ἐνδειξιν δὲ τοῦ κοινοῦ φρονήματος, ὡς ἐναντίου, προστίθῃσιν, ὅτι ἐκυκλοφόρει καὶ ἡ πρόρρησις τοῦ Δημητρίου Χρυσολωρᾶ, πρὸ τριακονταετίας εἰπόντος, ὅτι ὁ ἑβδομος Παλαιολόγος μέλλει νὰ τελέσῃ τὴν ἑνώσιν ἐπὶ βλάβῃ τῶν χριστιανῶν².

Ἀντιθέτως διέδωκαν οἱ τῆς συνόδου, ὅτι Ἑράλδος τις ἐκ Πεδεμοντίου, φέρων ἐπιστολὰς πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα ἐκ τῆς συνόδου, ἐπεβί-

¹) Coleti, XVIII σ. 864.

²) Συρόπ. Γ'. ζ'. η'. Δὲν εἶναι ἀκριβὲς λέγων, ὅτι συνάμα ἔφθασε καὶ ὁ τοποτηρητὴς τοῦ Πάπα, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Τάραντος, ἐνῷ τὸ ἐναντίον φαίνεται ἐκ τῆς ἐκθέσεως τοῦ Ῥαουσαίου. *Ragus. Relat.* σ. 260.

βάσθη ἐν Κρήτῃ, ἀποκρύπτων τὴν τοιαύτην ἀποστολήν, ἀνεκαλύφθη ὁμῶς καὶ ἐξηφανίσθη μετὰ τῶν ἐγγράφων. Τοσαῦται κατηγορίαι ἡκούσθησαν ἐν Βασιλείᾳ, ὥστε εἶναι λίαν ὑποποτὶ ¹, οὐδὲ ἐκ τῆς ἐξαφανίσεως ταύτης μετεβλήθησαν τὰ πράγματα ².

Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Ῥαουσαῖος ἦτον ἐν πλήρει ἀγνοίᾳ τῆς διαστάσεως τῆς συνόδου καὶ τοῦ Πάπα καὶ τῶν ἀντιθέτων ἀποστολῶν πλοίων, αἱ δὲ ἐπιστολαί, ἃς ἐκ διαλειμμάτων ἐλάμβανεν, οὐδὲν περιεῖχον, ἐξ οὗ νὰ ἐννοήσῃ τὰ διατρέχοντα. Πρὸ οὐλίγου μάλιστα, ὁ Πρόξενος (Bailo) τῶν Ἑνετῶν ἀνήγγειλεν εἰς αὐτόν, ὅτι ἡ σύνοδος γενήσεται ἐν Παταυίᾳ ἢ ἐν Οὐθίνῃ κατὰ κοινήν ἀπόφασιν Πάπα καὶ συνόδου, διὸ περιμένονται πλοῖα ἐξ Ἑνετίας.

Ὁ Ῥαουσαῖος περιχαρὴς ἐδραμεν εἰς προὑπάντησιν τῶν ἀφικομένων, ὄλων μελῶν τῆς συνόδου, ἀλλὰ τῆς μειονοψηφίας, παρ' ὧν ἔμαθεν ὅτι καὶ αὐτὸς εἶναι συνεπιτετραμμένος ³. Ὅτε εἶδε τὰ ἐγγράφα, ἠπόρησε, διατί δὲν ἐγένοντο ἐξ ὀνόματος τῆς συνόδου κατὰ τὸ εἰωθός. Ἐδικαιολόγησαν, ὅτι διὰ τὸ κατεπεῖγον ἀνετέθη ἡ ἐκδοσις εἰς τὸν Πρόεδρον, οὕτω δὲ εἶναι καὶ τὰ πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα καὶ τὸν Πατριάρχην. Ἐπίσης εἶπον, ὅτι ἡ Αὐενιῶν ἐγκατελείφθη, ὡς μὴ περιεχομένη ἐν τῇ συμφωνίᾳ κατὰ τὴν ψῆφον τῶν κρειττόνων, ἀδιαφόρως ἂν οὗτοι ἀπετέλεσαν ἢ μὴ τὴν πλειονοψηφίαν ⁴. Ἐβεβαίωσαν μάλιστα, ὅτι πλοῖα ἐκ Γενούης δὲν ἔρχονται.

Ὁ Ῥαουσαῖος ἐπίστευσεν εἰς ὅλα ταῦτα καὶ ἤρξατο πάλιν χορηγῶν χρήματα, ἐνῷ εἶχε διακόψει.

Μετ' οὐλίγας ἡμέρας ἔφθασε καὶ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Μάρκος Τάραντος μετὰ τοῦ Νικολάου Κουσαίου καὶ τοῦ Χριστοφ. Γαρατώνου, νῦν ἐπισκόπου Κορώνης, ἐν συνοδείᾳ τριῶν πλοίων καὶ αὐτῶν προσεγγισάντων εἰς

¹) Coleti, XVII. σ. 386. 534.— Zhishman Unionsverh. σ. 496.— Cecconi Studii. σ. DIX. DXXXVII.

²) Ὁ Ἑράλθος ὑποτίθεται: ἐλθὼν κατόπιν μετὰ τοῦ τοποτηρητοῦ.

³) Ragus. Rel. σ. 262.— Συρόπ. Γ', θ'.

⁴) Οὕτω ἀπεφάνθη ἐν τῇ συνόδῳ ὁ Παλομάρ, ἰσχυριζόμενος, ὅτι οἱ μὴ δόντες ψῆφον διὰ τὴν ἐκλογὴν τῶν Προέδρων, οὔτινες ἐτύγχανον ὅλοι παπικοί, στεροῦνται ψήφου, καὶ ταύτην τὴν γνώμην ὡς ἐξαιρέτῳ θεολόγου τῆς συνόδου ἐπεκαλέσθησαν. Cecconi, Studii. doc. 423.

Κρήτην¹. Μετὰ πολλῶν τιμῶν ὑπεδέχθησαν αὐτοὺς προπέμποντες οἱ βασιλικοὶ ἄρχοντες μέχρι τῆς κατοικίας. Ὁ σταυρὸς προηγεῖτο, ὁ δὲ Ἀρχιεπίσκοπος ἠυλόγει τοὺς παρατυγχάνοντας. Δὲν ἤρεσε τοῦτο εἰς τὸν Πατριάρχην, ἀλλ' ἀπέσχε νὰ φέρῃ παρατήρησιν, εὐπρεπῶς δὲ ὁ μεσάζων Νοταρᾶς ἔπεισε τὸν τοποτηρητὴν εἰς τὸ ἐξῆς νὰ μὴ εὐλογῇ.

Ὁ Ῥαουσαῖος, ὅστις συνέπραπτεν ἤδη, λαβὼν καὶ αὐτὸς διορισμὸν τοῦ Πάπα², ἐπιτηδεῖως δοθέντα, ὅπως φαίνεται σύμπτωσις αὐτοῦ καὶ τῆς συνόδου, παρετήρησεν ὁμῶς ἐκ τῆς πρώτης συνεντευξέως, ὅτι ὁ τοποτηρητὴς ἐφέρετο πρὸς αὐτὸν περιφρονητικῶς καὶ οὐχὶ ὡς ἡρμοζε πρὸς αὐτόν, μέλος ὄντα τῆς συνόδου, ἐνῶ καὶ οἱ λοιποὶ ἐπίσκοποι ἀπέδιδον πλείονας τιμὰς εἰς τὸν Χριστόφορον Γαρατώνην, μὴ ὄντα μέλος καὶ μὴ δυνάμενον νὰ ἔχῃ τὰ πρωτεῖα³. Δὲν ἔπαυσεν ἐντοῦτοις συνεργαζόμενος καὶ συνεπισκεπτόμενος τὸν Αὐτοκράτορα καὶ τὸν Πατριάρχην, παρ' οἷς ἐβεβαίουν τοὺς λόγους τῶν λοιπῶν ἀπεσταλμένων⁴.

Πρὶν παρέλθωσι δεκαπέντε ἡμέραι, αἵφνης ἀνηγγέλθησαν ἐρχόμενα κάτεργα ἐκ τῆς συνόδου, προσεγγίσαντα εἰς Χίον. Οἱ ἐκ τοῦ Πάπα καὶ ὁ δισύπατος ἀπέψευσαν τὴν εἶδησιν, ὡς ἀδύνατον, ἀλλὰ μετὰ τέσσαρας ἡμέρας ἰδοὺ αὐτὰ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν πάντων⁵. Εἶχε πολλοὺς λόγους ὁ δισύπατος νὰ φρονῇ τὰ τοῦ Πάπα καὶ νὰ ἐργάζεται ὑπὲρ αὐτοῦ παριστάνων εἰς τὸν Αὐτοκράτορα, ὅτι ἡ ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος ἔπαυσεν, ἐγκαταλιμپανομένη παρὰ τῶν πλείστων, οἵτινες προσέρχονται εἰς τὸν Πάπαν⁶.

Τιτλοφορηθεὶς ἀσπιδοφόρος (scutiferus) αὐτοῦ ἐλάβανε σύνταξιν χιλίων φλωρίων κατ' ἰδίαν⁷.

Ὁ Ῥαουσαῖος ἤρξατο πλέον νὰ ἐννοῇ τὰ διατρέχοντα καὶ τὴν ἀπάτην, ἀλλ' ἐτήρει σιωπὴν ἀμνηχανῶν περὶ τοῦ ποιητέου. Τούναντίον ὁ μοίραρ-

¹) Ragus. Rel. σ. 262.

²) Cecconi, Studii doc. 149

³) Ragus. Rel. σ. 264.

⁴) Συρόπ. Γ', θ'.

⁵) Συρόπ. Γ', ια'.

⁶) Συρόπ. Γ', θ'.

⁷) Κατὰ τὸ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ Βαρβερίνῃ δίπλωμα 12 Ἰουλίου 1437. Codex Barberinus. XVI.

χος τοῦ παπικοῦ στολίσκου καὶ ἀνεψιὸς τοῦ Πάπα Ἀντώνιος Κονδελμιέρος διανοήθη νὰ ἐπιπέσῃ κατὰ τῶν πλοίων τῆς συνόδου καὶ νὰ καταστρέψῃ αὐτά.

Λαβὼν τούτου γινῶσιν ὁ Αὐτοκράτωρ ἀπέτρεψε τὴν ἐπίθεσιν, διατάξας τὰ κάτεργα τῆς συνόδου νὰ προσορμησῶσιν εἰς τὸν αἰγιαλὸν Ὑψωμαθίου. Ὁ Κονδελμιέρος δὲν ἐπείθετο νὰ παραιτήσῃ τὸ σχέδιον αὐτοῦ, λέγων ὅτι τοιαύτην εἶχε παρὰ τοῦ Πάπα διαταγὴν, νὰ καταδύσῃ τὰ κάτεργα τῆς συνόδου, ὅπου ἀπαντήσῃ αὐτά. Ἀπορεῖ τις συγκρίνων τοὺς λόγους τούτους πρὸς τὰς ἀνωτέρω ἐκτεθείσας συνδιαλλακτικὰς ὁδηγίας, ὥστε μᾶλλον πιστευτόν, ὅτι οἴκοθεν ἐνῆργει ὁ Κονδελμιέρος¹. Ἦσαν καὶ αὐτὰ ἔτοιμα πρὸς ἄμυναν. Ἀλλ' ὁ βασιλεὺς ἐντόνως παρέστησεν εἰς τὸν Κονδελμιέρον, ὅτι ἐντὸς τῶν λιμένων τῆς ἐπικρατείας δὲν εἶχε δικαίωμα νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐχθροπραξίας. Μετὰ βίας ἐπείσθη τέλος ὁ Κονδελμιέρος νὰ ἡσυχάσῃ, τὰ δὲ συνοδικὰ πλοῖα ἡγυροβόλησαν εἰς τὸν Κυνηγόν².

Ἐξῆλθον οἱ ἐκ τῆς Συνόδου ἐπίσκοποι, δύο ἑρμηνεῖς (γραμματικοί) καὶ ὁ στόλαρχος (καπετάνος) μετ' ἄλλων ἀρχόντων καὶ ἐπεσκέφθησαν τὸν βασιλέα καὶ τὸν Πατριάρχην καὶ ἔτυχον καλῆς δεξιώσεως, ὑπὸ τοῦ πλήθους προπεμπόμενοι ἐν ἡγῶ σαλπίγγων³.

Γενόμενοι δεκτοὶ ἐξέθεσαν, ὅτι ἐξετέλεσαν τὰ συμπεφωνημένα, διότι καὶ τὰς πρώτας δαπάνας προκατέβαλον, καὶ διὰ τὰς ὑπολοίπους ἐκόμισαν μετὰ τῶν κατέργων ἐγκαίρως, καὶ γράμματα καὶ βουλλας ἔλαβον ἀπὸ τῶν ῥηγῶν καὶ αὐθεντῶν, ὅπως διερχόμενοι ἐλευθέρως τύχωσιν οἱ εἰς τὴν σύνοδον πορευθησόμενοι τιμῶν καὶ ἀναπαύσεως, ὡς ἔδειξαν πλήρως τούτων κιβώτιον, ὥστε πρέπει καὶ αὐτοὶ νὰ ἔλθωσιν εἰς τὴν σύνοδον. Παρὼν ἦτο καὶ ὁ Ἰωάννης Ῥαουσαῖος ἐξηγῶν, ὅτι ἡπατήθη παρὰ τῶν πρέσβειων τοῦ Πάπα.

Ἐκτοτε οἱ μὲν τοῦ Πάπα ἐζήτουν νὰ ἐλκύσωσι τοὺς Βυζαντίους πρὸς αὐτόν, οἱ δὲ τῆς συνόδου ἀνθεῖλκον⁴.

¹) Zhishman, Unionsverhandl. σ. 198. Τὸ ἐναντίον ὁ Gibbon c. 66.

²) Συρὸ π. Γ', ια'.

³) Ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς 32 συνεδριάσεως τῆς συνόδου λέγεται, ὅτι ἔμελλε νὰ γίνῃ ἐπίθεσις καὶ κατὰ τοῦ Ἰω. Ῥαουσαίου ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ. Οὗτος ὅμως οὐδὲν τοιοῦτον διηγεῖται.

⁴) Συρὸ π. Γ', ια'.

Οἱ τοῦ Πάπα παρέστησαν, ὅτι αἱ Σύνοδοι δὲν κέκτληται τὰ αὐτὰ χρηματικὰ μέσα, προσφέροντες 5000 φλωρία. Διὰ τὴν προμηθευθῆ χρηματὰ ὁ Πάπας ἐνεχυρίασε τὴν τιάραν καὶ ἔδωκεν εἰς ὑπόθηκην τὸ προάστειον Ἄγ. Τάφου (Borgo S. Sepolcro) εἰς τοὺς Φλωρεντί-
νους¹. Ἀκούσαντες οἱ τῆς Συνόδου περὶ χρημάτων ἔδειξαν, ὅτι διαθέ-
τουσιν ἔτοιμα 20,000 φλωρία, πλὴν τούτων δὲ καὶ γράμματα εἶχον ἐπιτροπικά (πιστωτικά) νὰ λάβωσιν ἐκ τοῦ Γαλατᾶ, ὅσα ἂν δεήσῃ.
Ἐβράδυναν μάλιστα ἀκολούθησαντες τοὺς λόγους τοῦ δισυπάτου, ὀρί-
σαντος τὸν Ὀκτώβριον μετὰ τὸν τρυγητόν, ὥπως ἐξασφαλισθῇ ἡ
συγκομιδὴ.

Οἱ βυζάντιοι θεώρουν κατάλληλον δικαιολόγησιν νὰ μὴ ἀπέλθωσι
τὴν διχόνοιαν μεταξὺ Πάπα καὶ Συνόδου καὶ τὴν ἀναβολὴν συνεβοῦ-
λευον εἰς τὸν Αὐτοκράτορα².

Ὁ βασιλεὺς δὲν ἐπέθετο, εἰ καὶ οἱ ἀπὸ τῆς Συνόδου καὶ ὁ Ἰωάννης
Ῥαουσαῖος προέτρεπον τὴν ἀναβολὴν, προσφέροντες δι' ἰδίων ἐξόδων τὰ
κάτεργα πρὸς χρῆσιν τῆς πόλεως καὶ ὑποσχόμενοι νὰ περιμένωσιν ἐπὶ
ἑξ μῆνας, διαμαρτυρόμενοι δέ, ὅτι εἶναι εἰλικρινεῖς φίλοι καὶ πονοῦσιν
ὑπὲρ τοῦ συμφέροντος τῶν βυζαντίων.

Ἐὰν προτιμήσωσι τὴν σύνοδον, θέλουσι συντελέσει ὑπὲρ τῆς εἰρήνης
τῆς καθόλου Ἐκκλησίας καὶ ἀντὶ τῆς ἐκδουλεύσεως ταύτης δύνανται
νὰ ἐλπίζωσιν ἀνάλογον ὑποστήριξιν. Τί θέλει ὠφελήσει αὐτούς, ν' ἀκο-
λουθήσωσι τὸν Πάπαν, ὃν ἴσως εὕρωσι καὶ καθηρημένον καὶ μὴ δυνά-
μενον νὰ συγκροτήσῃ σύνοδον³.

Ἐν τούτοις ἔφθασε καὶ ὁ δισύπατος Μανουὴλ Ταρχανειώτης, ὁ
ἀποσταλεὶς πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα Σιγισμούνδον, συμβουλευόντα τώρα,
ἀντιθέτως πρὸς τὰ πρότερον, ὅτι συμφέρει ἡ ἀναβολή⁴.

Καὶ αὐτοὶ οἱ Βεζῖραι τοῦ Μουράτ διὰ τοῦ πρέσβεως Παύλου Ἀσάν
(Βουλγάρου) ἐμήνυσαν, ὅτι εἶναι πρόθυμος ὁ Σουλτάνος νὰ θεραπεύσῃ
οἷαν ἔχει ἀνάγκην ὁ Αὐτοκράτωρ καὶ ὅτι δύνανται νὰ εἶναι ὠφελιμώ-
τερος εἰς αὐτόν, ἢ οἱ Λατῖνοι, ἀφ' ὧν συμφέρει ν' ἀπέχῃ⁵.

¹) Raynaldi, Ann. 1438. 20.

²) Συρόπ. Γ', ιβ'.

³) Συρόπ. Γ', ιγ'.

⁴) Mansi, XXX. 203.—Ragus. Relatio.

⁵) Συρόπ. Γ', ιδ'. Κατὰ Φραντζήν, Β' 13, ἐστάλη πρότερον ὁ

Οὐδὲν τούτων ἴσχυσεν. Τὰ κάτεργα τῆς Συνόδου ἀπεπέμφθησαν¹ καὶ ἀπεφασίσθη ὁ ἀπόπλους μετὰ τῶν κατέργων τοῦ Πάπα.

Ἰσως δὲν ἦσαν ἔτι ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν πλήρει γνώσει περὶ τῆς ἐξοσθενήσεως τῆς ἐν Βασιλείᾳ συνόδου, ἀλλ' ἡ ἀξίωσις αὐτῆς περὶ τοῦ τόπου τῆς μελετωμένης διὰ τὴν ἑνώσιν οἰκουμενικῆς συνόδου ἐν Αὐενιῶνι ἢ ἐν Βασιλείᾳ δὲν ἠδύνατο ν' ἀρέσκη εἰς τοὺς βυζαντίους, ὡς ἐκ τῆς μακρᾶς ἀποστάσεως καὶ τοῦτο ἐπεβάλετο εἰς τὸν νοῦν αὐτῶν πολὺ μᾶλλον, ἢ ἡ σκέψις ὅτι τὸ μόνον μέσον, ὅπως λύσῃσι κατ' εὐχὴν τὸ ζήτημα περὶ τῆς ὑπεροχῆς τοῦ Πάπα, ἦτον ἡ σύμπραξις μετὰ συνόδου εἰς τὸν αὐτὸν τεινούσης σκοπόν. Τούναντίον ἐνόμιζον λίαν πολιτικὴν τὴν ἀπαίτησιν τῆς συμπράξεως τοῦ Πάπα διὰ τῆς αὐτοπροσώπου παραστάσεως ἐν τῇ Οἰκουμενικῇ συνόδῳ, διότι τότε ἤλπιζον τὴν ἐκ τῆς δύσεως βοήθειαν².

Ὁ Πατριάρχης ἐκ τῶν ἐν τῇ πόλει συναθροισθέντων προσκαλέσας τοὺς κρείττους κατεσκεύαζεν αὐτοὺς διὰ τὴν σύνοδον, μὴ συζητῶν καὶ συσκεπτόμενος, ἂν κατ' ἀρχὴν συμφέρη νὰ πορευθῶσι πρὸς τοὺς Λατίνους καὶ περὶ τίνων θέλουσιν ἀγωνισθῇ, οὐδὲ ὑπ' αὐτῶν προκληθεῖς πρὸς τοῦτο, ὥστε καὶ μετὰ τῶν ἄλλων ἀδελφῶν, δηλ. τῶν Πατριαρχῶν, νὰ γίνῃ περὶ τούτων σύσκεψις, ὡς καὶ μετὰ τῶν ὑποδεεστέρων, ἀλλ' ὅλοι παρείποντο ὡς ἄρνες (*pecudum more*) κατὰ τὸν ποιητὴν, ἐκόντες ἀέκοντι θυμῷ. Ὁ προέχων λόγος ὑπὲρ τῆς συγκροτήσεως συνόδου ἦτον, ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ἄλλη σωτηρία καὶ ὑπὲρ αὐτῆς ἔπρεπε νὰ γίνῃ πᾶσα θυσία.

Τότε ἐχειροτονήθησαν Ἐφέσου ὁ Μάρκος Εὐγενικός, Σάρδεων ὁ Διονύσιος, καὶ Νικαίας ὁ Βησσαρίων, ὁμοῦ δὲ ὅλοι οἱ ἀρχιερεῖς ἐγένοντο 20, ἦτοι ὁ Ἐφέσου, Μάρκος Εὐγενικός, ὁ Τραπεζοῦντος, Δωρόθεος, ὁ Ἡρακλείας, Ἀντώνιος, ὁ Κυζίκου, Μητροφάνης, ὁ Σάρδεων,

¹ Ἀνδρόνικος Ἰάγαρις παρὰ τοῦ Αὐτοκράτορος Μανουὴλ, ζητήσαντος τὴν συμβουλὴν τοῦ Μουράτ, ὅπερ ἀπίθανον.

² Ἀπέπλευσαν τὴν 2 Νοεμβρίου 1437. Ὁρα Cecconi, *Studii Storici* (Firenze 1869).

³ Συνετέλεσαν καὶ οἱ ἐν Ἑσπερίᾳ διαμένοντες Βυζαντινοί, εὐρίσκοντες πολλὴν περίθαλψιν παρὰ τῷ Πάπᾳ. Ὁρα ἐπιστ. Γεωργίου Τραπεζοῦντιοῦ πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα, συνηγοροῦντος ὑπὲρ τοῦ Πάπα. Migne, CLXI σ. 895. Πρὶν ἐνέρῃ, ἱστορ. μελέται σ. 184.

Διονύσιος, ὁ Νικομηδείας, Μακάριος, ὁ Νικαίας, Βησσαρίων, ὁ Τυρνό-
βου, Ἰγνάτιος, ὁ Μονεμβασίας, Δωρόθεος, ὁ Λακεδαιμονίας, Μεθόδιος,
ὁ Ἀμασειας, Ἰωάσαφ, ὁ Μιτυλήνης, Δωρόθεος, ὁ Σταυρουπόλεως,
Ἡσαΐας, ὁ Μολδοβλαχίας, Δαμιανός, ὁ Ρόδου, Ναθαναήλ, ὁ Μελε-
νίκου, Εὐστράτιος, ὁ Δράμας, Δοσίθεος, ὁ Γάννου, Γεννάδιος, ὁ Δρί-
στρας, Κάλλιστος, καὶ ὁ Ἀγχιάλου, Σωφρόνιος, εἰς οὓς προσετέθη
κατόπιν καὶ ὁ Ῥωσσίας Ἰσίδωρος· οἱ δὲ λοιποὶ κατελείφθησαν ἐν
Κωνσταντινουπόλει. Τίνος χάριν προσεκληθήσαν, οὐδὲ διατὶ ἀπέρ-
χονται, δὲν ἐγνώσθη αὐτοῖς.

Ἐκ τῶν ἀρχόντων τῆς Ἐκκλησίας προσελήφθησαν ὁ μέγας Σακελ-
λάριος Μανουὴλ Χρυσοκούκης, ὁ μέγας Σκευοφύλαξ Θεόδωρος Ξανθό-
πουλος, ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης Σίλβεστρος Συρόπουλος, ὁ Πρωτέκδικος
Γεώργιος Καππάδοξ, ὁ νομοφύλαξ, καὶ ὅλοι οἱ ἐξῆς ἐν ἀξιώματι (ὀφ-
φικιάλαιοι), πλὴν τοῦ Ἱερομνήμονος, ἔνεκα νόσου κωλυθέντος.

Ἐκ τῶν ἱερομονάχων ὁ πνευματικὸς Γρηγόριος, οἱ Ἠγούμενοι τοῦ
Παντοκράτορος, τοῦ Καλέως καὶ τοῦ Ἀγ. Βασιλείου, οἱ ἱερομόναχοι
Παχώμιος καὶ Μωϋσῆς ἐκ τῆς Λαύρας, καὶ Δωρόθεος ἐκ τοῦ Βα-
τοπεδίου.

Παρηκολούθησαν καὶ ὅλοι οἱ ψάλται καὶ πᾶς ὁ κληρὸς τῆς Μεγά-
λης Ἐκκλησίας, καὶ τινες ἄλλοι ἱερομόναχοι καὶ μοναχοί ¹.

Μεταξὺ τούτων πάντων ἐξεῖχον, ὡς ἐδείχθη ἐκ τῶν ὕστερον, ὁ
Μάρκος Εὐγενικός, Ἐπίσκοπος Ἐφέσου, καὶ ὁ Βησσαρίων, Ἐπίσκοπος
Νικαίας.

Περὶ τῶν προηγουμένων ἐκ τοῦ βίου τοῦ Μάρκου Εὐγενικοῦ οὐδὲν γι-
νώσκωμεν, ἢ ὅτι ἄκων προεχειρίσθη τότε κατ' ἀπαίτησιν τοῦ Αὐτοκρά-
τορος Μητροπολίτης Ἐφέσου ², φυσικῶ τῷ λόγῳ διὰ τὴν παιδείαν καὶ
τὰς θεολογικὰς γνώσεις, ὡς ὁ ἱκανώτατος πρὸς διαλέξεις, καὶ πρὸ πάν-
των διὰ τὴν ἀκεραιότητα καὶ τὸ ἀκλόνητον τοῦ χαρακτῆρος.

Ὁ Βησσαρίων ἐγεννήθη ἐν Τραπεζοῦντι περὶ τὸ 1403 ³ καὶ ὠνομά-

¹) Συρόπ. Γ', ε'.

²) Συρόπ. Γ', ε'.

³) Ἀπεβίωσεν τὴν 18 Νοεμβρίου 1472 ἄγων τὸ 69 ἔτος κατὰ τὸν ἐπιτά-
φιον λόγον τοῦ Νικολάου Capranica ἐν Buonaventura Malvasia Compendio
historico (Roma 1665) σ. 235.

ζετο Ἰωάννης¹. Ἀπὸ τοῦ 1425 συνεμαθήτευσε μετὰ τοῦ Ἰταλοῦ Φιλέλφου, γαμβροῦ τοῦ Ἰωάννου Χρυσολωρᾶ, παρὰ τῷ Μανουῇλ Χρυσοκούκῃ² ἐπὶ ἐλληνικῇ παιδείᾳ ἐκ τῶν ἐξοχωτέρων καὶ μεγάλῳ Σακελλαρίῳ. Πρὸς τελειοποίησιν τῶν σπουδῶν καὶ ἰδίως ὅπως μυηθῇ τὰ τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, μετέβη εἰς Μιστράν πρὸς τὸν Γεώργιον Γεμιστόν, κατόπιν μετονομασθέντα Πλήθωνα, ἀλλὰ προηγουμένως λαβὼν τὸ μοναχικὸν σχῆμα. Ἐπανελθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἔγινε γνωστὸς εἰς τὸν Αὐτοκράτορα, νυμφευθέντᾳ τὴν Μαρίαν θυγατέρα τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, Δεσπότη τοῦ Τραπεζοῦντος, καὶ προχειρισθεὶς πρῶτον ἡγούμενος μοναστηρίου τινός, ἐν ἔτει 1436 ἐχειροτονήθη Μητροπολίτης Νικαίας.

Ἴσος τοῖς δύο τούτοις ἦτον ὁ Γεώργιος Κουρτέσιος ἢ Σχολάριος γεννηθεὶς ἐν Χίῳ ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν ἔτει 1400, τότε λαϊκός, διδάσκαλος καὶ κριτὴς τῆς βασιλικῆς κρίσεως, συνάμα δὲ καὶ καθολικὸς σεκρετικὸς τοῦ βασιλέως³, διὰ συνειργάσθη μετὰ τῶν πρώτων, ἀλλ' ἐν ταῖς ἰδιαιτέραις συνάξεσι.

Καὶ οἱ τρεῖς ἦσαν ῥήτορες, διαλεκτικοί, ἐλληνισταὶ ἄκροι καὶ κάτοχοι ὅλων τῶν θεολογικῶν καὶ φιλοσοφικῶν γνώσεων τῆς ἐποχῆς αὐτῶν, διὰ χειρὸς ἔχοντες ἀκαταπαύστως τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη, καὶ ἰσόπαλοι πρὸς τοὺς λογάδας τῶν δυτικῶν. Οὐδεὶς αὐτῶν ἐγίνωσκε τότε τὴν λατινικὴν, ὅπως καὶ ἐκ τῶν Λατίνων μόνος ὁ Ἀμβρόσιος Τραπεζοῦνης ἐγνώριζε τὴν ἐλληνικὴν, διδασκόμενος παρὰ τοῦ Μανουῇλ Χρυσολωρᾶ⁴.

Ἐκ τῶν τριῶν τούτων πρωτηγωνίστησαν ὁ Μάρκος Ἐφέσου καὶ ὁ Βησσαρίων Νικαίας, ἐκεῖνος μὲν εὐθαρσής, ἀγωνιστικός, καὶ ἑτοιμὸς πάντοτε νὰ δώσῃ λόγον τῶν πεποιθήσεων, ἀφ' ὧν οὐδὲ κεραίαν ἐνόει νὰ παρεκκλίνῃ, διότι ἦσαν βαθέως ἐρριζωμένοι, διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἀδιάλλακτος, ἔστιν ὅτε καὶ τραχύς.

Τοῦναντίον ὁ Βησσαρίων ἦτο προσηνής, ἡρεμὸς, ἄνευ προκαταλή-

¹) Bandini, de vita Bess. c. 2.

²) Philelphi, Epist. (Venet. 1502) VI. epist. 35.

³) Δούκας, σ. 214. — Crusius, Turcogr. σ. 407. — Fabricius, XI. σ. 384.

⁴) Firmin Didot, L'Hellénisme, σ. 22.

ψεων, εὐμαθής, ἐξεταστικός καὶ πολλάκις ἐνδοιάζων, ἀλλὰ πάντοτε εὐφραδής, ἔτοιμος νὰ εἰσέλθῃ εἰς ἐρεῦνας, καὶ δεκτικός νὰ μεταβάλλῃ πεποιθήσιν.

Ὁ Γεώργιος Σχολάριος, ὡς λαϊκός, δὲν ἠδύνατο νὰ συμπαραταχθῇ μετὰ τῶν ἀγωνιζομένων, ἦτο δὲ μᾶλλον ἐφεκτικός καὶ σύννους, ζητῶν νὰ συνδιαλλάξῃ, εἰ δυνατόν, τὰ διεστῶτα, ἄνευ θυσίας τῶν παραδεδεγμένων, ἀλλὰ μὴ προσκολλώμενος εἰς τὰ κείμενα ἀπριζ καὶ ἐπιζητῶν διέξοδον σώζουσιν τὰ ὑπάρχοντα.

Ἡ διαφορὰ αὕτη τῶν χαρακτήρων μεγάλως ἐπενήργησεν εἰς τὰ γενόμενα.

Ὁ Πατριάρχης ἐνεθάρρυνε πάντας, βεβαιῶν ὅτι κατ' οὐδὲν θέλουσι κινδυνεύσει, τὸναντίον δὲ θέλουσι τύχει ἀρίστης δεξιώσεως, ἔλεγε μάλιστα, ὅτι εἰ μὲν ἐκείνοι στέρξωσι τὴν ἡμετέραν δόξαν, ἐνούμεθα, καὶ γινόμεθα παραίτιοι μεγίστου ἀγαθοῦ, εἰδὲ δὲν στέρξωσι, πάλιν ὑποστρέφομεν λαμπροί, κρατύναντες τὴν Ἐκκλησίαν καὶ μηδὲν παρασαλεύσαντες.

Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποστῶμεν βίαν, γινόμεθα μάρτυρες, ὡς ὁ Ἁγ. Γεώργιος, ἢ ὁ Ἁγ. Δημήτριος.

Ταῦτα ἀναλογιζόμενος, ἐνῶ ἄλλοτε ἤμην ἐναντίος, τώρα εἶμαι πρόθυμος, νομίζω δὲ ὅτι καὶ τοῦτο εἶναι ἐκ Θεοῦ¹⁾.

Τοὺς ἐναντιουμένους ἠπείλει, ἐνῶ ὑπέσχετο ὅτι καὶ οἱ χρεωστοῦντες θέλουσιν ἀπαλλαχθῇ τῶν χρεῶν.

Ἐπειδὴ ἀπῆτει νὰ ἐτοιμασθῶσιν ἀξιοπρεπῶς, ὡς διατάττει ὁ Βασιλεὺς, ὁ Ἡρακλείας ἐζήτησε προκαταβολήν.

Ὁ Πατριάρχης ὥρισεν νὰ συμπαραληφθῶσι καὶ ἅπαντα τὰ ἱερὰ σκεύη τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας.

Πρὸς τοῦτο τρία ἱερὰ ριπίδια μετεβλήθησαν εἰς διθάβουλον²⁾.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Βασιλεὺς χρυσὰ σκεύη, ἀφιερωθέντα παρὰ τοῦ Φωτίου Ῥωσσίας εἰς τὸν Παντοκράτορα, ἐχώνευσε πρὸς κατασκευὴν χρυσοπάστων ἐπιβλημάτων εἰς τὸν ἴδιον κοιτῶνα καὶ χρυσοπάστων σκευῶν μετὰ χρυσορροίσκων εἰς τὰς ἐφεστρίδας τῶν ὀχημάτων.

1) Συρόπ. Γ', ις'.

2) Συρόπ. Γ', ις'.

Ἐφαλλον καὶ παρακλήσεις παμπληθεῖς καὶ ἐν ταῖς ὑμνωδοῖς αἰτήσεσι προσέθηκαν τὸ « Ἐτι δεόμεθα ὑπὲρ εἰρήνης, εὐδωσέως, διορθώσεως καὶ ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν ».

Οἱ δὲ τοῦ Πάπα προέτρεπον ἐπιτάχυνσιν καὶ διεκόμεσαν τὰς 15 χιλ. φλωρίων εἰς τὰ βασιλεία, ἐξ ὧν ὁ βασιλεὺς προσήνεγκεν εἰς τὸν Πατριάρχην τὰς 6. Ἄλλ' οὗτος δὲν εὗρισκεν αὐτὰς ἀρκούσας καὶ ἤρνεϊτο ν' ἀπέλθῃ¹.

Ἐδικαιολογεῖτο ὁ βασιλεὺς, ὅτι τὰς 2 χιλ. ἔδωκεν εἰς τὸν ἀδελφόν Δημήτριον, τὸν Δεσπότην, ὅστις ἦτον ἀνάγκη νὰ συνακολουθήσῃ. Χίλια ἐδόθησαν εἰς τοὺς ἀποκρισιαρίους, ἀναγκαίους καὶ τούτους, ὥστε αἱ ἐναπολειφθεῖσαι 12 ἐμερίσθησαν εἰς δύο ἴσα μέρη, οὐδὲ ἔλαχον ὀλιγώτερα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ τοῦ Πάπα ὑπεσχέθησαν νὰ θρέψωσι μόνον 700, δὲν εἶναι πρέπον νὰ ἔλθωσι πλείονες, καθόσον καὶ ἐκ Ῥωσσίας πολλοὶ συνακολουθοῦσι, ἐν τῷ ἀριθμῷ τούτῳ συμπεριλαμβανόμενοι.

Ὁ Πατριάρχης ἀντέταξεν, ὅτι δὲν δύναται νὰ παραλείψῃ ἐκ τῆς ἀκολουθίας, ὅπως οὐδὲ ὁ Αὐτοκράτωρ παραλείπει τοὺς Γιαντιζάρους, ἀφοῦ δὲ δὲν γίνεται ἀλλέως, ἅς ἀναλάβῃ αὐτὸς τὴν μεταξὺ τῶν Ἀρχιερέων διανομήν².

Ἐπὶ τούτοις ὁ Αὐτοκράτωρ ὥρισεν, ὅτι οἱ εὐποροὶ οὐδὲν θέλουσι λάβει, διότι ἔχουσιν ἐτησίως εἰσόδημα ἄσπρων 1000 ἐπὶ πολλὰ ἔτη· ἄρα δοθήτω συνδρομὴ εἰς τοὺς μὴ δυναμένους νὰ ἐτοιμασθῶσιν ἐξ ἰδίων, ἀφοῦ κρατήσῃ ὁ Πατριάρχης χίλια φλωρία.

Ἄλλ' ὅμως καὶ μετὰ τοὺς λόγους τούτους πλείονα ἔλαβον οἱ πλουσιώτεροι τῶν Ἀρχιερέων καὶ ἐλάχσονα οἱ ἐνδεέστεροι.

Τότε ἐδόθησαν καὶ τὰ γράμματα τῶν Πατριαρχῶν πρὸς τοὺς τοποτηρητάς, τοῦ μὲν Ἀλεξανδρείας εἰς τὸν Ἡρακλείας, τοῦ δὲ Ἀντιοχείας εἰς τὸν πνευματικὸν Γρηγόριον Μελισσηνὸν ἢ Μαμμᾶν, καίτοι εἰπόντα ὅτι ἔρχεται ἐπὶ κακοῦ, καὶ εἰς τὸν Ῥωσσίας, καὶ τοῦ Ἱεροσολύμων εἰς τὸν Ἐφέσου καὶ Σάρδεων³.

¹) Συρόπ. Γ', ιη'.

²) Συρόπ. Γ', ιθ'.

³) Συρόπ. Γ', κ'.

B'

ΑΠΟΠΛΟΥΣ ΚΑΙ ΑΦΙΞΙΣ ΕΙΣ ΕΝΕΤΙΑΝ

Τὴν 24 Νοεμβρίου 6946 (1437) ἡμέραν Κυριακὴν, καθὰ ἐτάχθη, ὁ Πατριάρχης, εὐλογήσας τὸ πλῆθος, τὸ συρρεῦσαν εἰς τὸν αἰγιαλόν, εἰσῆλθεν εἰς τὴν ναυαρχίδα (Καπετανικὴν) ἐν τοῖς Εὐγενίου προσορμισθεῖσαν. Τῇ δὲ ἐφεξῆς προσωρμίσθη ὁ λοιπὸς στολίσκος, συγκεῖμενος ἐκ τριῶν παπικῶν, ἐνὸς αὐτοκρατορικοῦ, ἐνὸς φλωρεντίνου καὶ τριῶν ἐμπορικῶν, εἰς τὸν Κυνηγόν, ὅπου ἐπεβιβάσθη ὁ βασιλεὺς. Ὁ Συρόπουλος δὲν παραλείπει καὶ ἐνταῦθα τὴν μνείαν, ὅτι εὐθὺς ἔγινε μέγας σεισμός. Μετὰ τὸ ἄριστον παραπλεύσασαι αἱ τριήρεις μετὰ κρότων καὶ σαλπύγων ἔστησαν περὶ τὴν Τοπικὴν, ὅπου ἔμειναν δύο ἡμέρας, ἕως συνειθίσωσι πάντες τὰς δυσχερείας τῶν πλοίων, τὴν τετάρτην δὲ ἡμέραν, 27 Νοεμβρίου, ἦραν τὴν ἄγκυραν ἐκ τοῦ λιμένος ἅμα τῇ ἀνατολῇ τοῦ ἡλίου¹.

Ἐν Μαδίτῳ, ἐπὶ τῆς Θρακικῆς Χερρονήσου, οἱ ἀποθάνοντες ναῦται πρὸς ὕδρευσιν ἀπεδιώχθησαν ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὁ

¹) Συρόπ. Δ', α'.

Σούπασης επέτρεψεν. Ταῦτα ἰδὼν ὁ Πατριάρχης δὲν ἐζήτησε πλέον ν' ἀναπαυθῇ ἐπὶ τῆς ξηρᾶς, ὅπου συνήχθησαν ἐν πληθύνει οἱ βάρβαροι ἀλαλάζοντες δι' ὅλης τῆς νυκτός, τὴν δὲ πρωΐαν δὲν επέτρεπον νὰ λυθῶσι τὰ πρυμνήσια τῆς νηὸς τοῦ Πατριάρχου, ἕως οὐ ἐνέδωκαν, ὅτε εἶδον τὴν ἀπόφασιν ἀποκόψεως διὰ πελέκειος. Ἡ πατριαρχικὴ ναὺς προσωρμίσθη τὴν ἐπαύριον εἰς Λῆμνον ἐν τῷ λιμένι τοῦ Μύδρου. Ἐπὶ δύο ἡμέρας οἱ ναῦται διασκορπισθέντες εἰς τὴν νῆσον ἐνεπλήσθησαν τροφῶν (σκύλων), ἄνευ ἄλλης ἀνάγκης, τὸ δὲ σάββατον πρωτὶ ἔφθασαν διὰ τοῦ Εὐρίπου εἰς Χαλκίδα. Ὁ βασιλεὺς μὴ ἀποβάς, ἐκώλυσε καὶ τὸν Πατριάρχην νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ φρούριον (Κάστρον), πρὸς ἀνάπαυσιν, διὸ πῆξας ἔξω σκηνὴν προσέμεινεν ἐπὶ δύο ἡμέρας δωρεὰν λαμβάνων τρόφιμα.

Προπορευομένης τῆς βασιλικῆς νηὸς ἐφ' ἱκανὸν διάστημα, κατελήφθη ὑπὸ σφοδροῦ ἀνέμου ὁ στολίσκος ἑωσὺ ἔφθασεν εἰς τὸν λιμένα τῆς Συκῆς ἐν Πελοποννήσῳ, πλὴν τῆς βασιλικῆς νηὸς, περὶ ἧς μετὰ δύο ἡμέρας ἐγνώσθη, ὅτι κατέφυγεν εἰς Κεγχρεάς. Ἐκ τοῦ ἐτέρου μέρους αὐτόθι ἦσαν δύο καταλανικὰ κάτεργα καὶ γαλιῶται δύο, ὡς δὲ κατόπιν ἐν Φλωρεντίᾳ διηγήθη Ῥόδιος ἐπιβάτης, ἐσκέφθησαν οἱ Καταλανοὶ νὰ ἐπιχειρήσωσι κατὰ τοῦ βασιλικοῦ πλοίου, ἀλλ' ἀνεχαιτίσθησαν φοβούμενοι μὴ ἀποτύχωσιν εἰς τὴν ἐπίθεσιν ὡς ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐν τῷ βασιλικῷ πλοίῳ ἐνόπλων.

Τὸ σάββατον πρωτὶ ἔφθασαν εἰς Μεθώνην, ὅπου ὑπεδέχθη αὐτοὺς ὁ τῶν Ῥωμαίων Ἐπίσκοπος καὶ μετὰ τῶν λοιπῶν προσεκύνησε τὸν Πατριάρχην. Οὗτος ἐζήτησεν ἀμέσως τοὺς ἑαυτοῦ πλησίον, διὰ νὰ μὴ καθέξωσι τὴν θέσιν ταύτην ἑκατέρωθεν οἱ λατῖνοι κατὰ τὴν συνήθη αὐτῶν ἀξίωσιν. Ὁ μέγας Σκευοφύλαξ ὁμῶς παρετήρησε προπετῶς, ὅτι τοῦτο εἶναι ἐξωτερικὴ τιμὴ καὶ οὐ λυμαίνεται, τὸ αὐτὸ εἶπε καὶ ὁ μέγας Σακελλάριος ⁴.

Ἐνῷ διήρχοντο τὰς ὁδοὺς ἐκρατεῖτο ὁ Πατριάρχης ἀπὸ τῶν ἀγκαλῶν, ἀπὸ μὲν τοῦ ἐνὸς μέρους παρὰ τοῦ λατίνου Κορώνης Χριστοφόρου Παρατώνη, ἀπὸ δὲ τοῦ ἐτέρου παρὰ τοῦ Πορτογαλλίας, ἄκροις δακτύλοις.

⁴) Συρόπ. Δ', γ'. δ'.

Οὕτω συνωδεύθη εἰς παλαιὸν κατάλυμα, ἀπὸ πολλοῦ ἀκατοίκητον καὶ ἀκαλλώπιστον, ἐνδιαίτημα χοίρων ἐν τῷ ἰσογαίῳ. Οὐδὲν ἄλλο ὑπῆρχεν ἔπιπλον, ἢ κλίνη καὶ προσκεφάλαιον πτιλωτόν. Δυσαρεστηθεὶς ὁ Πατριάρχης καὶ μάλιστα μὴ φέρων τὸν γρυλλισμὸν τῶν χοίρων, ἐμήνυσεν εἰς τὸν Χριστόφορον Γαρατώνην, ὅστις ἔπεισε τὸν φρούραρχον (Καστελάνον) νὰ δεχθῇ αὐτὸν ἐν τῷ διοικητηρίῳ. Ἐκεῖ ἐψάλη ἐσπερινὸς καὶ ὁ διάκονος κατὰ τὸ σύνηθες εἶπε καὶ ὑπὲρ τοῦ οἴκου τούτου.

Τοῦτο ἐσκανδάλισε πολλοὺς καὶ ὁ πνευματικὸς Γρηγόριος ὁ Μελισσηνὸς ἢ Μαμμάς τὸ πρῶτ' ἔγραψεν ἐρωτῶν, ἂν ἔγινε τοῦτο μετὰ μελέτης ἢ ἐκ συναρπαγῆς, διότι ἂν ἔγινε μετὰ μελέτης, πρέπει νὰ γίνῃ γνωστόν, ἂν ἤδη ἐτελέσθη ἢ ἔνωσις. Ἐδόθη λοιπὸν ἐξήγησις, ὅτι ἐκ συναρπαγῆς συνέβη.

Ἐπὶ δεκατρεῖς ἡμέρας διέτριψαν ἐν Μεθώνῃ, ὅπου ἐώρτασαν καὶ τὰ Χριστούγεννα¹.

Λόγῳ τῆς μεγάλης στενοχωρίας ἐν τοῖς πλοίοις ὑπεσχέθη ὁ στόλαρχος νὰ μὴ συμπαράλάβῃ τοὺς δούλους, ἀλλὰ δὲν ἐτήρησε τὴν ὑπόσχεσιν. Ἡ πανώλης ἐδεκάτισεν αὐτοὺς τόσον ὀξέως, ὥστε οὐδεὶς ἐσώθη μέχρις Ἐνετίας. Οὐδεὶς ὁμῶς τῶν λοιπῶν ἐνόσησεν.

Εἰς Ναβαρῖνον συνηντήθησαν πάλιν, ὅπου ὁ Βασιλεὺς ἦλθεν ἔφιππος, ἐπισκεφθεὶς τοὺς ἀδελφούς².

Ὡς ἐκ τοῦ κλύδωνος κατέφυγον εἰς τὸν λιμένα τῆς Κεφαλληνίας Πιτζκάρδον (δηλ. εἰς τὴν βόρειον ἄκραν), μόνῃ δὲ μία τριήρης, ἡ ταχυτέρα, ἔφθασε νὰ εἰσπλεύσῃ εἰς Κέρκυραν, ἔνθα εὔρε καλὴν δεξίωσιν³.

Πέντε ἡμέρας ἐναυλόγησαν ἐν Κεφαλληνίᾳ καὶ ἐξελθόντες ἀπήντησαν νέον κλύδωνα, ὥστε ἐπανεσώθησαν εἰς τὸ αὐτὸ καταφύγιον, ὅπου τριήμερευσαν, μεθ' ἐξελθόντες μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἔφθασαν εἰς Κέρκυραν⁴.

Εἰς προϋπάντησιν τοῦ Πατριάρχου προσῆλθον οἱ ἱερεῖς μετὰ τῶν λατίνων ἀρχόντων, φέροντες τὰς ἀγίας εἰκόνας καὶ ἀνήγαγον τὸν Πα-

¹) Συρόπ. Δ', ε'.

²) Συρόπ. Δ', ς'.

³) Συρόπ. Δ', ζ'.

⁴) Συρόπ. Δ', η'.

τριαρχὴν εἰς τὸ διοικητήριον (Παλάτιον τοῦ Καστελάνου), κρατούμενον ὑπὸ τῶν τῆς συνοδείας αὐτοῦ. Ἐκεῖ ἔμειναν πάλιν δεκατρεῖς ἡμέρας ἑορτάσαντες καὶ τὴν ἡμέραν τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου, ὥστε τινὲς τῶν λατίνων, σκώπτοντες καὶ ὑποκρινόμενοι διάλογον, ὁ μὲν ἡρώτα πόσας τῶν ὀρτύγων ἔφαγεν, ὁ δὲ ἀπήντα, ὅτι ἂν μὲν δωρεὰν δέκα, ἂν δὲ ἀντὶ χρημάτων δύο, ἐξ ὧν τὰς κεφαλὰς καὶ τοὺς πόδας δίδω εἰς τοὺς δούλους μου. Ταῦτα ἔλεγον κατὰ τῆς συνοδείας τοῦ Πατριάρχου, ὡς μὴ φειδομένης τῶν ὑπὸ τοῦ Πάπα ἀναλισκομένων.

Ἐξω τῆς Ῥαούσης ἐδοκίμασαν πάλιν κλύδωνα, διὸ κατέφυγον εἰς Κούρσουλαν, ὅπου ἔμαθον ὅτι ἐτελεύτησεν ὁ Αὐτοκράτωρ τῆς Γερμανίας Σιγισμούνδος καὶ ὅτι ὁ Πάπας ἦλθεν εἰς Φερραρίαν πρὸς προῦπαντήσιν ¹.

Τότε μόνον εἶδεν ὁ βασιλεὺς τὸν Πατριάρχην μετὰ δύο μῆνας ἀπὸ τοῦ ἀπόπλου ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, εἶπον δὲ ὅτι δὲν ᾔθελον ἀπέλθαι, ἂν ἔμάνθανον τὸν θάνατον τοῦ Σιγισμούνδου ἔτι ἐν Πελοποννήσῳ.

Παρῆλθον ἡμέραι καὶ νέαι ἐδοκιμάσθησαν ταλαιπωρίαί, ἐως οὗ φθάσωσιν εἰς Ἑνετίαν.

Πρώτῃ εἰσῆλθεν ἡ βασιλικὴ ναὺς στᾶσα ἔμπροσθεν τῆς Μονῆς τοῦ Ἁγίου Νικολάου εἰς τὸ Λίδον, ἐνῶ αἱ ἀπὸ τοῦ βασιλείως καὶ τοῦ Πατριάρχου ἀποσταλεῖσαι προσωρμίσθησαν εὐθὺς εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ Ἁγίου Μάρκου. Ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης ἐξελθὼν ἐπορεύθη ἀμέσως πρὸς τὸν Δοῦκα, ὅστις ἅμα μαθὼν ἀνέστη πρὸς δεξιῶσιν καὶ ἐδέχθη ἐν μέσῳ τοῦ τρικλίνου τὴν μὲν μίαν χεῖρα τείνων πρὸς τὸν Δισύπατον, τὴν ἑτέραν δὲ πρὸς τὸν μέγαν Ἐκκλησιάρχην, παρακολουθούντων καὶ τῶν λοιπῶν ἀρχόντων. Οὕτω ἀνήγαγεν αὐτοὺς μέχρι τῶν καθισμάτων. Μετὰ τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν χαιρετισμῶν εἰσήγαγεν ὁ Δοῦξ τοὺς ξένους εἰς κελλίον πρὸς ἀνάπαυσιν καὶ μετ' ὀλίγον ἐκάλεσε πάλιν καὶ ἀφοῦ ἐκάθισαν, εἶπε πρὸς αὐτοὺς, ὅτι ἡγγόει τὴν ἄφιξιν τοῦ βασιλείως καὶ τοῦ Πατριάρχου, διὸ δὲν ἠτύρεπισε τὴν ὑπαντήν. Τὴν ἐπαύριον ὅμως θέλει ἀποδώσει τὰς ὀφειλομένας τιμὰς. Ἐντοσούτῳ καὶ σήμερον προτίθεται νὰ ἐπισκεφθῇ τὸν βασιλέα ².

¹) Συρόπ. Δ', θ'.

²) Συρόπ. Δ', ι'.

Τὸ ἀληθές εἶναι, ὅτι ἀπὸ τῆς 28 Δεκεμβρίου 1437 εἶχον ἐν Ἑνετίᾳ τὴν εἶδῃσιν τῆς ἐλεύσεως τῶν βυζαντινῶν, διὸ τὸ συμβούλιον τῶν Pregadi ἀπεφάσισε νὰ προτιμηθῇ ἡ Φερραρία καὶ διὰ πρεσβειῶν ὁ Μαρκίων Φερραρίας, Νικόλαος Γ' Ἑσπης, ἐπείσθη νὰ δεχθῇ αὐτόθι τὴν σύνοδον. Τὴν 3 Ἰανουαρίου 1438 ἐψηφίσθησαν 1000 δουκάτα διὰ τὴν δεξιῶσιν καὶ ἡντρεπίσθησαν διὰ μὲν τὸν Αὐτοκράτορα τὸ μέγαρον τοῦ Μαρκησίου Φερραρίας, διὰ δὲ τὸν Πατριάρχην ἡ μονὴ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (Maggiore)¹.

Ἐπιστρέφοντες οἱ ἀπεσταλμένοι εἶδον τὰς πρὸς ὑποδοχὴν ὠρισμένας οἰκίας, καλὰς καὶ εὐρυχώρους.

Ὁ Πατριάρχης δὲν ἀνέμενεν ἐν τῷ πλοίῳ, ἀλλ' ἐξελθὼν προέβη πρὸς τὸν Ἅγιον Γεώργιον καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ἔφθασε καὶ ὁ Δούξ, ἀποδύς τὸν δέοντα χαιρετισμόν, μεθ' οὗ κατηνύθη πρὸς τὸν Βασιλέα. Ἦτο δὲ ἡ ὁγδόη τοῦ Φεβρουαρίου τὸ σάββατον τοῦ Ἀσώτου.

Τὴν κυριακὴν ἀπῆλθεν ὁ Δούξ μετὰ τῶν ἀρχόντων πρὸς τὸν βασιλέα ἐπὶ τοῦ βουκενταύρου (buccentoro). Παρηκολούθουν ἀναρίθμητα ἀκάτια (gondole). Ἀναβὰς εἰς τὴν βασιλικὴν ναῦν ἐκάλεσε τὸν βασιλέα νὰ ἔλθῃ ἐπὶ τοῦ βουκενταύρου, ἀλλ' ὁ βασιλεὺς ἀπεποιήθη (οὐκ ἔχων εὐκόλως ποιῆσαι τοῦτο), ἀλλ' ἐκάθισε τὸν Δούκα ἐκ δεξιῶν, τὸν Δεσπότην καὶ ἀδελφὸν Δημήτριον ἐξ ἀριστερῶν καὶ οὕτω ἐκινήθη ἡ ναὺς βραδέως, παιανίζούσης τῆς μουσικῆς καὶ κρουομένων τῶν κωδῶνων ἐν πομπῇ.

Δὲν παρημελήθη καὶ ὁ Πατριάρχης, εἰς ὃν ἐδόθησαν δύο σηματοστόλιστα πλοίαρια καὶ ἐδορυφορήθη μέχρι τοῦ ἰδίου καταλύματος.

Ἐν τῷ θαυμασμῷ αὐτοῦ διὰ τὴν λαμπρότητα τῆς πόλεως διερχόμενος ἔμπροσθεν τῶν ὑπερφηάνων μεγάρων ἀναφωνεῖ ὁ Συρόπουλος τὸ τῶν ψαλμῶν (κγ') α' Ὁ Θεὸς ἐπὶ θαλασσῶν ἐθεμελίωσεν αὐτὴν καὶ ἐπὶ ποταμῶν ἡτοίμασεν αὐτήν »².

Ὁ Χριστόφορος Γαρατώνης ἀμέσως ἀπῆλθε πρὸς τὸν Πάπαν, καταλιπὼν τὸν ἐνετὸν Ἀρχοντα Μικελέτον, ὅστις εἶπεν εἰς τὸν Πατριάρχην μετὰ δύο ἡμέρας, ὅτι ἔχει ἐντολὴν παροχῆς τῶν ἐξόδων.

¹) Muratori, XXII, 1044.

²) Συρόπ. Δ', ιβ'. ιγ'.

Εἰς τὸν βασιλέα, ζητήσαντα πεντακόσια φλωριά, ἔδωκεν ἑξακόσια, εἰς δὲ τὸν Πατριάρχην ἀντὶ τῶν ζητηθέντων τριακοσίων τετρακόσια.

Ἦλθε καὶ ὁ Δοῦξ πρὸς ἐπίσκεψιν τοῦ Πατριάρχου καὶ ἔστειλε δῶρα κανίσκιον σακχάρεως Ἰνδικοῦ καὶ λαμπάδας μεγάλας καὶ οἶνον.

Μεθ' ἡμέρας, προηγηθέντος τοῦ Ἀμβροσίου Τραβερασάρη πρὸς προπαρασκευήν, ἦλθεν ὁ Καρδινάλιος Νικόλαος Ἀλθεργάτης (Sta Crucis) καὶ μετ' αὐτοῦ ὁ Μαρκίων τῆς Φερραρίας. Ὅτε ἐπεσκέφθησαν τὸν Πατριάρχην, ὁ ἐνετὸς Δοῦξ ἐκράτει τὰ κράσπεδα τοῦ ἱματίου τοῦ Καρδινάλιου.

Ἐν τῷ μεταξύ ἐγένετο σκέψις, ἃν πρέπη νὰ πορευθῶσι πρὸς τὸν Πάπαν, ἢ πρὸς τὴν ἐν Βασιλείᾳ σύνοδον¹.

Ἄλλ' ἐντοσούτῳ ἡ ἐν Βασιλείᾳ σύνοδος μετὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀποτυχίαν, ἀκούσασα καὶ τὴν ἐκθεσιν τοῦ Ῥαούσης καὶ λαβοῦσα παρὰ τοῦ ναυάρχου αὐτῆς Νικοδήμου Μοντάνου τὴν σημαίαν καὶ τὸ σκῆπτρον, ἃ ἐπέστρεψεν ἐπανελθὼν, πανταχόθεν δ' ἐγκαταλειφθεῖσα καὶ στερουμένη χρημάτων, καθόσον μόνον 8,000 χρυσᾶ εἰσέπραξε², ἀπώλεσε πᾶσαν ἰσχύν, ὥστε αἱ μετὰ ταῦτα ἀποφάσεις κατὰ τοῦ Πάπα οὐδὲν ἴσχυσαν. Ὁ Ἰουλιανὸς Καισαρίνης, μέχρι τοῦδε Πρόεδρος, ἐκθέσας τὸ φιλειρηνικὸν φρόνημα ἀπῆλθε³, καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἐμιμήθησαν αὐτόν. Ἦδη τὴν 8 Ἰανουαρίου 1438 ὁ τοποτηρητὴς (Legatus) τοῦ Πάπα Νικόλαος Ἀλθεργάτης, ἠνέωξε τὴν σύνοδον ἐν Φερραρίᾳ ἐπὶ παρουσίᾳ 8 Ἀρχιεπισκόπων, 18 ἐπισκόπων ἐν ἐνεργείᾳ καὶ 4 ὑποδεδειγμένων, πολλῶν δὲ Ἡγουμένων⁴.

Ὁ Δοῦξ λίαν φιλοφρόνως εἶπεν εἰς τὸν βασιλέα, ὅτι τὴν ἐν Ἐνετίᾳ διαμονὴν πρέπει νὰ θεωρῇ ὡς ἐν τῷ ἰδίῳ οἴκῳ, συμβουλεύει δὲ νὰ προσμείνῃ καὶ ἀφοῦ ἀκούσῃ τοὺς ἐκατέρωθεν ἀπεσταλμένους νὰ προτιμήσῃ τὸ λυσιτελέστερον. Τὰ αὐτὰ ἔλεγον καὶ οἱ πρόκριτοι τῶν Ἐνετῶν, ἐπιδεικνύοντες μάλιστα, ὅτι, ἂν θελήσωσι, δύναται νὰ συνέλθῃ ἡ σύνοδος καὶ ἐν Ἐνετίᾳ.

Ἐνόσουν τότε καὶ ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ Πατριάρχης, ὥστε οὐδεὶς ἡδύ-

¹) Συρόπ. Δ', ιδ'.

²) Coleti, XVII. 494. — Martene et Durand, Coll. præf. XXXV.

³) Mansi, XXX, 202.

⁴) Coleti, XVIII, 892.

νατο νὰ μεταβῇ εἰς σύσκεψιν πρὸς τὸν ἕτερον. Ὁ Πατριάρχης ἐμή-
νυσεν εἰς τὸν βασιλέα νὰ βουλευθῇ μετὰ τῶν περὶ αὐτόν, κατόπιν δὲ
ὁ Πατριάρχης, ἀκούσας τὸ συμπέρασμα τῆς διασκέψεως, ἐπιλαμβάν-
νεται τῆς ἐξετάσεως. Δὲν ἤρεσε τοῦτο εἰς τὸν βασιλέα ἀπαιτοῦντα
κοινὴν τὴν διάσκεψιν, λέγοντα δὲ ὅτι κατὰ τοὺς πλείστους προτιμωτέ-
ραι εἶναι ἡ πρὸς τὸν Πάπαν μετὰβασις. Ὁ Πατριάρχης ὁμῶς ἀντέλεγεν
ἀναδεχόμενος, ἅμα ἐμφανισθῇ, διὰ μιᾶς λέξεως ν' ἀνατρέψῃ ὅλα τὰ
ἐπιχειρήματα τῶν προτιμώντων τὸν Πάπαν¹.

Ἐσπευσμένως ἐπανῆλθεν ἐντοσούτῳ ἀπὸ τοῦ Πάπα ὁ Χριστόφορος
Γαρατώνης, κομίσας εἰς τὸν Πατριάρχην 500 φλωρία σιτηρέσιον, ἐξ ὧν
ἐκράτησεν 123, καὶ δι' αὐτῶν ἡγόρασε ἀργυροδιάχρυσον δυσκοπώτηρον
θαυμασίας τέχνης ἀντὶ φλωρίων 105, τὰ δὲ λοιπὰ διένειμεν εἰς τοὺς
ἄλλους.

Εἰς τὸν βασιλέα ἐκόμισε φλωρία 1000 καὶ ἰσάριθμα ἰδιαίτε-
ρως εἰς τὸν Πατριάρχην, πλὴν τούτων δὲ ἐδώρησεν εἰς αὐτὸν ἀργυρᾶν
λεκάνην καὶ ἀργυρᾶ πινάκια (σκουτέλια).

Πρὶν μεταβῇ πρὸς τὸν βασιλέα ὁ Πατριάρχης, συνοδευόμενος ὑπὸ
τοῦ Δουκὸς, ἐπεσκέφθη τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Μάρκου καὶ ἐθεάσατο ἐν
ἄκρᾳ συγκινήσει πάντα τὰ ἱερὰ κειμήλια καὶ τὰς ἀπαστραπτούσας
χρυσοῦ καὶ πολυτίμων λίθων εἰκονογραφίας· ἦσαν λάφυρα ἀπὸ τῆς
ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν, τὰ πλεῖστα ἐκ
τῆς Μονῆς τοῦ Παντοκράτορος τῶν Κομνηνῶν, ὧν ἔφερον καὶ τὴν
ἐπιγραφὴν.

Ὁ Δοῦξ μετὰ τοῦ Πατριάρχου ἦλθον πρὸς τὸν βασιλέα, καὶ ἐκεῖνος
μέν, ἀποδοὺς τὸν χαιρετισμόν, ἀπῆλθεν, ὁ δὲ βασιλεὺς μετὰ τοῦ Πα-
τριάρχου κατ' ἰδίαν συνδιελέχθησαν ἐπὶ μακρόν, καὶ πρὸς καιρὸν
ἀπῆλθεν ὁ Πατριάρχης εἰς τὸν οἶκον τοῦ Φιλανθρωπinoῦ πρὸς ἄριστον.
Μετὰ ταῦτα προσεκλήθησαν οἱ ἄρχοντες τῆς βουλῆς, ἐξ τῶν ἀρχιε-
ρέων καὶ τρεῖς τῶν σταυροφόρων πρὸς διάσκεψιν².

Ὁ Ἡρακλείας, βλέπων ὅτι τῶν πλείστων ἡ γνώμη ἐκκλίνειν ὑπὲρ
προτιμώσεως τοῦ Πάπα, καὶ ἐπιθυμῶν νὰ κερδήσῃ καιρὸν, προτείνει
ν' ἀναμείνωσι τὴν ἔλευσιν τοῦ Καρδινάλιου Ἰουλιανοῦ Καισαρίνη, ὃν

¹) Συρόπ. Δ', ιε'.

²) Συρόπ. Δ', ις'.

ἐξελάμβανον πάντοτε ἐκ τῆς συνόδου, ὅπως ἀκούσωσι καὶ αὐτῆς τὰς προτάσεις. Ἄλλ' ἀντέστη ὁ Βασιλεὺς, λέγων ὅτι μάλιστα ἀπαιτεῖται ν' ἀποφασίσωσι πρὸ τῆς ἐλεύσεως αὐτοῦ, διὰ νὰ μὴ διασπῶνται τότε, καὶ διὰ νὰ εὖρη καὶ αὐτὸς συνιστάμενον τὸ ἀποτέλεσμα τῆς σκέψεως. Εἰς ὅλα ταῦτα συνεφώνησαν ὁ Πατριάρχης καὶ πάντες οἱ λοιποὶ, πλην τριῶν, δύο σταυροφόρων καὶ τοῦ Σφραγιδοφύλακος (βουλλώτου) καὶ τοῦτο ἐκυρώθη. Μετὰ δύο ἡμέρας ἔφθασεν ὁ Ἰουλιανὸς Καισαρίνης, ἐπεσκέφθη δὲ τὸν βασιλέα καὶ τὸν Πατριάρχην, ἀκολουθοῦντος τοῦ Δουκὸς καὶ κρατοῦντος τοῦ ἱματίου τὰ κράσπεδα. Κατόπιν ἀπῆλθε καὶ αὐτὸς εἰς τὸν Πάπαν, πρὸς ὃν ὁ μὲν βασιλεὺς ἔστειλε τοὺς δύο ἀδελφοὺς καὶ τοὺς δισυπάτους, ὁ δὲ Πατριάρχης τὸν Ἡρακλείας καὶ τὸν Μονεμβασίας¹.

¹) Συρόπ. Δ', ιζ'.

Γ'

ΕΝΑΡΞΙΣ ΤΗΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΕΝ ΦΕΡΡΑΡΙΑ.

Πρὶν ἀπέλθωσι, τὸ σάββατον τῆς Τυροφάγου ὁ Πατριάρχης εἰσῆλθεν εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον ψαλλομένου τοῦ ἑσπερινοῦ, καὶ προσέταξε νὰ ἀποκαλυφθῶσιν. Ἄλλ' οἱ δισύπατοι, ἐλθόντες νὰ λάβωσι τὴν εὐλογίαν, πρὶν ἀναλάβωσι τὴν ἀποστολὴν αὐτῶν, ἠρνήθησαν ν' ἀποκαλυφθῶσιν, ὡς μὴ ἔχοντες τοιαύτην συνήθειαν. Ὁ Πατριάρχης ἐπετίμησεν αὐτοὺς μετὰ δριμύτητος, προσειπὼν ὅτι διὰ τὴν τοιαύτην ἀνένδοτον ἐπιμονὴν εἰς τὰς συνηθείας ἡμῶν ἐφθάσαμεν, ὅπου εἴμεθα. Ἄλλ' αὐτοὶ προτιμότερον ἔκριναν νὰ παραιτηθῶσι τῆς εὐλογίας, ἀπερχόμενοι, παρὰ ν' ἀποκαλυφθῶσιν.

Ἐλθόντες πρὸς τὸν Πάπαν ἠσπάσαντο τὸν πόδα αὐτοῦ, οὐχὶ ὅμως καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς, διὸ ὁ Πάπας δυσηρεστήθη.

Μετὰ πέντε ἡμέρας, τὴν 28 Φεβρουαρίου 1438, ἐπορεύθη ὁ βασιλεὺς πρὸς τὸν Πάπαν διὰ τοῦ ποταμοῦ. Ἐν Φραγκολίνῳ, ἡμίσειαν ὥραν πρὸ τῆς Φερραρίας, ἀνέμενον αὐτὸν ὁ τοποτηρητὴς τοῦ Πάπα μετὰ τριάκοντα ἱππέων. Τὴν ἐπαύριον ἐξεκίνησεν ὁ Αὐτοκράτωρ ἐν συνοδείᾳ τοῦ Μαρκιῶνος, οὗ οἱ υἱοὶ ἐκράτουν ὑπερθε τοῦ Αὐτοκράτορος οὐρανόν, καὶ περὶ ἐαυτὸν ἔχων τοὺς μητροπολίτας καὶ ἄλλους ἀρχιερεῖς καὶ ἄρ-

χοντας· προεπορεύετο λευκὸς ἵππος, οὗ τὸ κάλυμμα (χασδίον) ἔφερε χρυσοῦς ἀετοὺς καὶ ἄλλα κοσμήματα, ὁ δὲ Αὐτοκράτωρ ἔβαινε ἐπὶ μέλανος ἵππου.

Ὁ Πάπας ἐν τῷ ἰδίῳ μεγάρῳ, ἔχων περὶ ἑαυτὸν τοὺς Καρδινάλιους καὶ ἄλλα μέλη τῆς συγκροτουμένης συνόδου, ἀνέμενον τὸν Αὐτοκράτορα, ἅμα δὲ μαθὼν τὴν ἄφιξιν ἔσπευσεν εἰς προὔπαντησιν. Ὁ Αὐτοκράτωρ ἠθέλησε νὰ κλίνη γόνυ, ἀλλ' ὁ Πάπας δὲν ἀφῆκεν αὐτόν, καὶ δεχθεὶς εἰς τοὺς κόλπους, ἔδωκε τὴν χεῖρα, ἣν ἠσπάσατο ὁ Βασιλεὺς, καὶ ἐκάθισεν αὐτὸν ἐξ εὐωνύμων¹.

Ὁ Πατριάρχης δυσχερῶς ἔφερεν, ὅτι ὁ βασιλεὺς ἔσπευσε πρῶτος, ἐνῶ ἡ Ἐκκλησία προηγείται εἰς τοιαύτην περίπτωσιν.

Μετὰ τέσσαρας ἡμέρας ἐξῆλθε καὶ ὁ Πατριάρχης μετὰ τῆς συνοδείας, φθάσας δὲ διὰ τοῦ ποταμοῦ εἰς τὰ ὅρια τοῦ Μαρκιωνος εὗρεν ἐκεῖ πλοῖον πρὸς ὑποδοχὴν².

Οὐδὲ τὴν ἐπαύριον ἤθελε ν' ἀποβιβάσθῃ ὁ Πατριάρχης, διότι δὲν εἶχε φθάσει καὶ τὸ ἕτερον πλοῖον, τὸ φέρον τοὺς καλογήρους καὶ τὰ σκεύη, λέγων, ὅτι ἡ ἀξία αὐτῶν εἶναι ὅσον τὸ ἡμισυ τῆς Ἑνετίας. Μόλις μετὰ μεσημβρίαν ἀφίχθη, ἀλλὰ διότι ἦτον ὀψέ, ἀνέβαλον εἰς τὴν αὔριον τὴν ἀποβίβασιν.

Λίαν πρῶτ' ἐφθασεν ἑφιππος ὁ Καρυστινὸς παρὰ τοῦ βασιλέως, ἀγγέλλων εἰς τὸν Πατριάρχην, ὅτι ὁ Πάπας ἐκδέχεται παρὰ τῆς μεγάλης ἀγιωσύνης σου νὰ προσκυνήσῃς καὶ νὰ ἀσπάσῃς κάτω τὸν πόδα αὐτοῦ. Ὁ Βασιλεὺς ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας εἰς μάτην ἀγωνίζεται νὰ μεταπίσῃ, διὸ πρέπει νὰ σκεφθῇς καὶ σὺ περὶ τοῦ πρακτέου.

Δεινὸν ἐφάνη τοῦτο εἰς τὸν Πατριάρχην, ὅστις ἐν Ἑνετίᾳ ἔλεγε πρὸς τινα οἰκεῖον καὶ τῶν ὁμιλητῶν τοῦ Πάπα, ὅτι ἐὰν μὲν αὐτὸς εἶναι πρεσβύτερος, ἐννοεῖ νὰ ἔχῃ αὐτὸν πατέρα, ἐὰν ἴσος κατὰ τοὺς χρόνους, ἀδελφόν, ἐὰν δὲ νεώτερος, υἱόν. Ἐπιθυμεῖ δὲ παρακειμένην οἰκίαν καὶ ἄνωθεν τῆς ὁδοῦ συγκοινωνοῦσαν, ὥστε νὰ βλέπῃ αὐτὸν ἐν ἀγνοίᾳ πάντων καὶ νὰ συμβουλεύῃ, διότι δὲν ἔχει καλοὺς συμβούλους. Ἦλπιζε μάλιστα διὰ τοῦ Πάπα νὰ ἐλευθερώσῃ τὴν Ἐκκλησίαν ἀπὸ τῆς ἐπι-

¹) Φραντζῆς Β', ιε'. — Raynaldus, Ann. 1438, 8. — Πρακτικά Coleti XVIII σ. 12.

²) Συρόπ. Δ', ιη'.

τεθείσης κοσμικῆς δουλείας. Ἄλλ' ἤδη, ἀκούσας τὸν ἀσπασμὸν τοῦ ποδός, ἐξεπλάγη ¹.

Ὅμως ἀπῆλθε καὶ πληθούσης ἀγορᾶς ἔφθασεν εἰς Φερραρίαν καὶ ἔστη ἀπέναντι τοῦ φρουρίου, ἐγγὺς τῆς γεφύρας, ὅπου πρὸ μεσημβρίας ἦλθον ἐξ ἐπίσκοποι φέροντες τὸν ἀπὸ τοῦ Πάπα ἀσπασμὸν, καὶ ζητοῦντες ν' ἀποδώσῃ αὐτὸν καὶ αὐτὸς κατὰ τὸ εἰωθός.

Ὁ Πατριάρχης ἀντέλεγεν, ὅτι ὡς ἀδελφοὶ δεόν νὰ περιπτύζωνται ἀλλήλους καὶ ν' ἀσπασθῶσιν ἀδελφικῶς, οὐδ' ἐννοεῖ νὰ πράξῃ ἄλλως, ἐστράφη δὲ πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς ἀνακοινῶν ταῦτα, ὅτε ὁ Τραπεζοῦντος ὑπέμνησεν, ὅτι ἔπρεπε νὰ προῖδῃ αὐτὰ ἤδη ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἐνῶ ἐκεῖ ἔλεγεν ὅτι τὰ πάντα προδιέθεσεν. Ἄλλ' ἦτον ἀδύνατον νὰ προμαντεύσω, ἔλεγεν ἀπολογούμενος ὁ Πατριάρχης. Ἀντιπαρετήρησεν ὁ Τραπεζοῦντος, ὅτι τότε ἐρωτώμενος ὁ Πατριάρχης περὶ τῶν προδιατεθειμένων, ἔλεγεν, ἐτοιμασθήτε τὸ ταχύτερον καὶ ὄψεσθε τὰ πάντα καλῶς προκατεσκευασμένα.

Πάντες ἐντούτοις συνεφώνουν, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐνδώσῃ ὁ Πατριάρχης, ὅστις ἐμήνυσε τοὺς Ἡρακλείας καὶ Μονεμβασίας, νὰ μάθῃ, τί ἐπραξαν πρὸ ἡμερῶν ἀποσταλέντες εἰς τὸν Πάπαν. Ἦλθε μόνος ὁ Ἡρακλείας, νοσοῦντος τοῦ ἐτέρου, ὅστις διηγῆθη, ὅτι ἤρνήθησαν τὸν ποδασπασμὸν, διὸ αὐτοὶ μὲν ἔκτοτε παρημελήθησαν καὶ οὐδένα εἶδον, ἐνῶ οἱ Δισύπατοι ἐφιλοφρονήθησαν περιποιητικῶς, οὐδὲ εἶχον μέσον, δι' οὗ νὰ μηνύσωσι τὰ συμβαίνοντα.

Ἔστειλε καὶ ὁ βασιλεὺς συσταίνων τὸ ἀνένδοτον ².

Ἦρνεῖτο ὁ Πατριάρχης, ὅτι αἱ σύνοδοι ἀπέδωκαν εἰς τὸν Πάπαν τοιαύτην τιμὴν. Ἔλεγεν οὗτος, ὅτι εἶναι διάδοχος τοῦ Πέτρου, ἀντέλεγεν ἐκεῖνος, ὅτι καὶ οἱ Πατριάρχαι εἶναι διάδοχοι τῶν ἄλλων ἀποστόλων, ἀλλ' οὐδέποτε οὗτοι ἐφίλησαν κάτω τὸν πόδα τοῦ Πέτρου. Τότε ὁ Πάπας ἐπεκαλεῖτο τὴν συνήθειαν.

Μετὰ μακρὰν καὶ ἀνωφελῇ ἐπανάληψιν τῶν αὐτῶν λόγων, ἐπείσθη ὁ Πάπας, ὅτι ὁ Πατριάρχης εἶναι ἀνένδοτος καὶ προτιμᾷ ν' ἀπέλθῃ, διὸ ἐμήνυσεν, ὅτι διὰ τὸ καλὸν τῆς εἰρήνης καὶ διὰ νὰ μὴ γίνῃ τοῦτο πρόσκομμα εἰς τὸ θεῖον τῆς ἐνώσεως ἔργον, παραιτεῖ τὸ δικαίωμα

¹) Συρόπ. Δ', ιθ'.

²) Συρόπ. Δ', κ'.

τουτο, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ παρέξῃ τὴν αὐτὴν δεξιῶσιν, διὸ θέλει ὑποδεχθῇ ἐν τῷ ἰδίῳ κελλίῳ ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν Καρδινάλιων ¹.

Μόλις τὴν ἐπαύριον πρωτὶ ἐξῆλθον τοῦ πλοίου καὶ ἐπὶ τῶν σταλέντων παρὰ τοῦ Μαρκίωνος ἵππων, προπεμπόντων αὐτοῦ καὶ τοῦ Καρδινάλιου, ἀνεψιοῦ τοῦ Πάπα Μαρτίνου, καὶ ἄλλων ἐπισκόπων καὶ ἀρχόντων, ἔφθασαν εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Πάπα. Ἐκεῖ ἀπέβησαν ὅλοι, πλὴν τοῦ Πατριάρχου προχωρήσαντος ἐφίππως μέχρι τοῦ ἀναβαθμοῦ. Διὰ τῶν κλειδούχων εἰσῆχθησαν ἀπὸ τρικλινίου εἰς τρικλίνιον μέχρι τοῦ Πάπα στρέφοντος ἐκάστοτε τοῦ κλειδούχου τὴν κλεῖδα ἐκάστης θύρας κατὰ τὸ εἰωθός, καὶ κλείοντος αὐτὴν ἀσφαλῶς.

Ὁ Πατριάρχης εἰσῆλθε πρὸς τὸν Πάπαν μετὰ τοῦ Ἐφέσου, τοῦ Κυζίκου, τοῦ Σάρδεων, τοῦ Νικαίας καὶ τοῦ Νικομηδείας καὶ ἡσπάσθη τὸν Πάπαν, ὅπως ἐτάχθη, ὡς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ. Οὕτω καθεζῆς ἀνὰ ἓξ διαδοχικῶς εἰσῆλθον πάντες καὶ ἀπῆλθον, ἀνταλλάσσοντες τὸν αὐτὸν ἀσπασμόν. Ὁ Πάπας ἐκάθητο ἐπὶ ἐπηρμένου θρόνου, ἐκ δεξιῶν ἔχων καθημένους τοὺς Καρδινάλιους, ἐν καθέδραις ἴσαις τῷ ὑποποδίῳ αὐτοῦ, ἓξ εὐωνύμων ἐν ἴσαις καθέδραις ἐκάθηντο ὁ Πατριάρχης καὶ οἱ πέντε μετ' αὐτοῦ εἰσελθόντες Ἀρχιερεῖς. Ἀφοῦ παρῆλθον πάντες, ἀνεχώρησαν εἰς τὰ ἐκάστῳ ὠρισμένα καταλύματα. Ταῦτα ἐγένοντο τὸ δεύτερον σάββατον τῶν νηστειῶν 8 Μαρτίου. Ὁ Μαρκίων ἐκάλεσεν αὐτοὺς εἰς ἄριστον καὶ εἰς δεῖπνον καὶ τὴν ἡμέραν ταύτην καὶ τὴν ἐφεξῆς ².

Ἐζήτησε τότε ὁ Πατριάρχης Ἐκκλησίαν ἰδιαιτέραν, ἥτις ἐδόθη καὶ πρώτην φορὰν ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεως ἠυλόγησε τοὺς εὐρεθέντας.

Μετὰ τέσσαρας ἡμέρας ἐζήτησεν ὁ Πάπας συνέντευξιν, ὅπως συνομιλήσωσι περὶ τοῦ πρακτέου, ἀλλ' ὁ Πατριάρχης εἶχεν εἰσέτι ἀνάγκην ἀναπαύσεως ἀπὸ τοῦ πολλοῦ κόπου ³.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἤρχοντο Καρδινάλιοι ἐπίσκοποι συνδιαλεγόμενοι φιλικῶς, ἕως οὗ καὶ ὁ Πατριάρχης ἐμήνυσε πρὸς τὸν Πάπαν περὶ συνεντεύξεως. Ἐπιστάσης τῆς ἀποταχθείσης ἡμέρας, κατὰ κέλευσιν τοῦ Πατριάρχου ἐκαλύφθη ὁ ἵππος αὐτοῦ διὰ λευκῆς ὀθόνης μέχρι τῶν

¹) Συρόπ. Δ', κα'.

²) Συρόπ. Δ', κβ'.

³) Συρόπ. Δ', κγ'.

μυκτῆρων. Δὲν ἐπέμεινε νὰ προπορεύηται τὸ διβάβουλον καὶ τὸ δεκανίκιον, ἀλλὰ μόνον τὸ τελευταῖον. Εἰς τὸν Πάπαν εἰσῆλθε μόνος, προσελήφθη δὲ ὁ Χριστόφορος Γαρατώνης ὡς διερμηνεύς. Μετὰ πολλὴν ὥραν ἐξῆλθε, διέταξε δὲ τὸν φέροντα τὸ δεκανίκιον νὰ κρύψῃ αὐτὸ ὑπὸ τὸ ἐπανωφόριον. Εἰς τοὺς ἐρωτήσαντας τὴν ἐπαύριον εἶπεν, ὅτι καλῶς ἔχουσι τὰ ἐκκλησιαστικά, ἀλλ' ὑπὸ πολλὴν δουλείαν ὑπετάξαμεν τὴν ἐκκλησίαν.

Περὶ τοῦ δεκανικίου προσέθηκεν, ὅτι ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲν μὲ ἤκουσαν, ὅτε ἔλεγον, ν' ἀφήσωμεν ἐλεύθερον νὰ εὐλογῇ ἐν ταῖς ὁδοῖς τὸν τοποτηρητὴν (ληγάτον). Ἰδοὺ τώρα ἐπὶ τῇ παρατηρήσει τοῦ ληγάτου γίνεται εἰς ἡμᾶς τὸ αὐτὸ κώλυμα ¹.

Προκηρυχθείσης τῆς συνόδου ἐν Φερραρίᾳ, ὁ Πατριάρχης ὤρισε τὸν Νικομηδείας, τὸν Τυρνόβου καὶ τὸν μέγαν Χαρτοφύλακα Μιχαὴλ Βαλσαμῶνα νὰ ἰδῶσιν ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἀγ. Γεωργίου, πῶς τάσσονται αἱ καθέδραι. Ἔστειλε καὶ ὁ βασιλεὺς τὸν Ἐμμανουὴλ Ἰάγαριν καὶ τὸν Δισύπατον Γεώργιον, ὅπου παρῆσαν οἱ Καρδινάλιοι Ἰουλιανὸς Καίσαρινης καὶ Φιρμάνος (ἢ Δομίνικος Καπράνικα) καὶ τινες ἐπίσκοποι.

Δεξιόθεν τοῦ ἱεροῦ ἐτέθη ὑψηλὸς θρόνος, ὑπερθεν ἔχων οὐρανόν, εἰς ἀπόστασιν δὲ αὐτοῦ ἱκανὴν ἐτάχθησαν 500 ἔδραι κατ' ἀναβαθμοὺς διὰ τοὺς ἐπισκόπους, εἶπον δὲ ὅτι εἰς τὸ ἀντίθετον μέρος θέλουσι καθίσει ὁ Βασιλεὺς καὶ ὁ Πατριάρχης καὶ οἱ λοιποὶ τῶν γραικῶν, διότι ὁ Πάπας ὡς συνοχεὺς μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν λατίνων δεόν νὰ καθίσῃ ἐν μέσῳ. Ἀντέλεγον οἱ βυζάντιοι, ὅτι ἐν τῷ μέσῳ πρέπει νὰ καθίσωσι καὶ ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ Πατριάρχης.

Μετὰ πολλὰς φιλονεικίας ἐνέδωκαν νὰ καθίσῃ ὁ Πάπας μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν πρὸς τὸ δεξιόν, πρὸς τὸ ἀριστερόν δὲ ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ Πατριάρχης μετὰ τῶν ἰδίων, ἀλλ' οὐχὶ ἄνευ περιορισμῶν.

Εἶπον, τουτέστιν, ὅτι μετὰ τὸν θρόνον τοῦ Πάπα τεθήσεται ὁ τοῦ Αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας καίτοι ἀποθανόντος. Ἀντικρυ λοιπὸν εἰς τ' ἀριστερὰ ἰσοῦψῆς τεθήσεται ὁ θρόνος τοῦ βυζαντίου Αὐτοκράτορος καὶ ἐφεξῆς τοῦ Πατριάρχου. Οὗτος ἐδυσχέραινεν, ἀλλ' ἐπέισθη ὑπὸ τοῦ βασιλέως, δὲν ἐπετράπη δὲ νὰ τεθῇ ὑπερθεν οὐρανὸς καὶ ὀπισθεν αὐλό-

¹) Συρόπ. Δ', κδ'.

θυρον (αύλαία). Εἶπε μάλιστα ὁ βασιλεὺς ἀγανακτῶν: Τώρα ἐνόησα, πρὸς τί ἡ ζήτησις θρόνου καὶ καθέδρας, οὐχὶ διὰ τὴν συνοδικὴν τάξιν, ἀλλὰ δι' ὑπερηφάνειαν καὶ φαντασίαν κοσμικὴν, ὅπως ἀναρμόστους πρὸς τὴν πνευματικὴν κατάστασιν¹.

Ὁ βασιλεὺς ἔστειλεν ἄρχοντας, ἀρνηθέντος νὰ πράξῃ τοῦτο τοῦ Πατριάρχου, οἵτινες μετὰ τῶν Ἐπισκόπων τοῦ Πάπα διεμέτρησαν σπαρτίῳ τὰς ἀποστάσεις καὶ τὰ ὕψη, ὥστε πλήρης νὰ τηρηθῇ ἰσότης τῶν θρόνων τοῦ Αὐτοκράτορος τῶν Γερμανῶν καὶ τοῦ βυζαντίου, ἀφέντες δὲ ὀλίγην διάστασιν, ἔθηκαν τὸν θρόνον τοῦ Πατριάρχου, μετὰ τοῦτον δὲ σκίμποδα διὰ τοὺς τοποτηρητάς τῶν λοιπῶν Πατριαρχῶν.

Ἐπὶ τούτοις συνέταξαν τὸ τῆς ἀνακηρύξεως τῆς Συνόδου πρόγραμμα (bulla), προτάξαντες τὸ ὄνομα τοῦ Πάπα.

Συνέταξαν καὶ ἕτερον ἔγγραφον, ἐν ᾧ συνεφώνησαν ὁ βασιλεὺς, ὁ Πατριάρχης, ὁ Πάπας καὶ οἱ Καρδινάλιοι ἐπὶ τέσσαρας μῆνας ἀναστολὴν συνδιαλέξεως περὶ δογμάτων, ἕως οὗ συνέλθωσιν οἱ πρέσβεις τῶν λοιπῶν βασιλείων καὶ ἡγεμόνων².

Ὁ βασιλεὺς ἐφρόντισε περὶ τοῦ τρόπου τῆς διατροφῆς τῶν ὑπ' αὐτόν. Δὲν ἐδέχθη τὰς προσενεχθείσας ἡμερησίας τροφάς, ἀλλ' ἀπήτησεν ὠριμένα χρηματικά ποσά, ὅπως δαπανᾷ ἕκαστος κατὰ τὸ δοκοῦν.

Ἀρχικῶς ὁ Μαρκίων ἀνεδέχθη τὴν δαπάνην. ἐπὶ τῷ ὄρω νὰ συνέλθῃ ἐν Φερραρίᾳ ἡ Σύνοδος, διὸ ἐδιπλασίασε τοὺς τελωνιακοὺς δασμοὺς καὶ εἰσέπραξεν ἱκανὰ ὥς ἐκ τῆς συρροῆς πολλῶν ξένων, ἐπέκεινα τῶν πεντακισχιλίων.

Ὁ Μαρκίων ἐχορήγησε τὰς οἰκίας, εἰς μόνους δὲ τοὺς ἐν τῇ πατριαρχικῇ οἰκίᾳ ἔδωκε κλίνας, ὥστε οἱ λοιποὶ ἐταλαιπωροῦντο ἐν χαμευνίᾳ καὶ ξηροκοιτίᾳ, ὡσάκεις δὲ ἔλεγον περὶ τούτου παραπονούμενοι εἰς τοὺς παπικοὺς, οὗτοι ἀπήντων—Habeas patientiam. Εἰς τοὺς ὀνομαστὶ κληθέντας παρεῖχον κατὰ μῆνα ἀνὰ τέσσαρα φλωρία, εἰς δὲ τοὺς τῆς ἀκολουθίας αὐτῶν, ἀνὰ τρία. Εἰς τὸν βασιλέα παρεῖχον φλ. τριάκοντα, εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ τὸν Δεσπότην Δημήτριον εἴκοσι, καὶ εἰς τὸν Πατριάρχην εἴκοσι πέντε ὡς ἐπίδομα (ἐπιβολήν).

¹) Συρόπ. Δ', κε'. κς'.

²) Συρόπ. Δ', κζ'.

Ἡ δόσις δὲν ἐγένετο ὁμῶς τακτικῶς. Ἐν Ἑνετίᾳ καὶ πρὶν ζητηθῶσι ἐδίδοντο τὰ χρήματα. Ἐν Φερραρίᾳ ὁμῶς οὐδὲ αἰτούμενα ἐδίδοντο πρὶν συγκατατεθῶσιν οἱ βυζάντιοι εἰς τὰ δόξαντα, ὥστε μέλις κατὰ τὴν 9 Ἀπριλίου ὑπὲρ μηνιαίου σιτηρεσίου ἐμετρήθησαν φλωρία 691¹.

Ἡ ἀνακήρυξις τῆς συνόδου ἐβράδυνε μέχρι τῆς 9 Ἀπριλίου 1438 ὡς ἐκ τῆς δυσαρρεσκείας τοῦ Πατριάρχου, ὅστις ἐν τῷ μεταξὺ ἐσκέπτετο μετὰ τοῦ βασιλέως περὶ τῆς διὰ τοποτηρητῶν παραστάσεως τῶν Πατριαρχῶν, διότι ἐν Φερραρίᾳ εὐρέθησαν ἄλλα γράμματα αὐτῶν, ἄλλως ὀρίζοντα, ἢ ὡς τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει ληφθέντα. Ἐξ αὐτῶν ὅλων ἐξελέχθησαν τρία, καθ' ἃ τοῦ μὲν Ἀλεξανδρείας τοποτηρηταὶ ὠνομάσθησαν ὁ Ἡρακλείας καὶ ὁ πνευματικὸς Γρηγόριος Μελισσηνὸς ἢ Μάμμας, τοῦ Ἀντιοχείας ὁ Μάρκος Ἐφέσου καὶ ὁ Ῥωσσίας, τοῦ δὲ Ἱεροσολύμων ὁ Σάρδεων μόνος.

Ὁ Ἡρακλείας ἀπεποιεῖτο, προτιμῶν νὰ παρασταθῇ ἀπλῶς ὡς Ἡρακλείας, οὐχὶ ὡς τοποτηρητῆς. Μόλις καὶ μετὰ βίας ἐνέδωκε, κατόπιν δὲ καὶ ὁ πνευματικὸς Γρηγόριος.

Ἐδυστρόπει καὶ ὁ Ἐφέσου ὑποβιβασμὸν θεωρῶν, ἐνῶ ὡς ἱερομόναχος ἀρχικῶς ἦτο τοποτηρητῆς τοῦ Ἀλεξανδρείας, τῶρα γεγωνὼς Ἐφέσου νὰ παρασταθῇ τοποτηρητῆς τοῦ Ἀντιοχείας. Ἦρνεῖτο ὅτι ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐδέχθη τὸν τόπον τοῦ Ἱεροσολύμων, διότι τὰ περὶ τούτου γράμματα κατέλιπεν εἰς τὸν προσαγαγόντα τότε Νομοφύλακα, παρ' ᾧ καὶ ἔμειναν. Μετὰ πολλὰς παραινέσεις μόλις συγκατένευσε καὶ αὐτός.

Μόνος ὁ Σάρδεων ἐπείσθη ἀμέσως.

Ταῦτα μόλις συνετελέσθησαν μετὰ μεσημβρίαν τῆς κυριακῆς τῶν βαΐων.

Λελυπημένος ἦτο καὶ ὁ Μονεμβασίας, ἀπαιτῶν νὰ ἔχῃ τὸν τόπον Τραπεζοῦντος. Ἀντὶ τούτου ἐδόθη εἰς αὐτὸν ὁ τῆς Ἀγκύρας².

Κατὰ τὴν τάξιν τῶν ἀξιωμάτων τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας πρῶτοι ἄρχοντες αὐτῆς ἦσαν οἱ σταυροφόροι, οἱ λεγόμενοι καὶ ἐξωκατάκοιλοι, πάντοτε πλησίον τοῦ Πατριάρχου εὐρισκόμενοι, πέντε ὁμοταγεῖς³,

¹) Συρόπ. Δ', κη'.

²) Συρόπ. Δ', κθ'.

³) Κατὰ τὸν Κωδινόν, σ. 2 ἔξ, ὁ μέγας οἰκονόμος, ὁ μέγας σακελλάριος,

ἀποτελοῦντες τὴν πρώτην ἐκ τῶν ἐννέα πεντάδων, ὡς αἱ πέντε αἰσθήσεις, διὰ τοῦτο δὲ ἐκάθητο πρὸ τῶν Ἀρχιερέων. Ἀλλ' αἱ ἔδραι αὐτῶν ἦσαν κατώτεραι (ἐν ἰσοπεδίοις) τῶν μητροπολιτῶν, καθημένων ἐν θρονοειδέσι σκάμνοις. Τοῦτο δὲν ἐτηρήθη ἐν Φερραρίᾳ, οὐδὲ εἰσήκουσεν ὁ Πατριάρχης τὰς παραστάσεις τῶν σταυροφόρων, ἐπιτρέψας νὰ καθίσωσι μακρὰν αὐτοῦ. Ὡς ἐκ τῆς ἀποστάσεως ταύτης οὐδὲ τὸν λόγον ἔλαβον ἐν τῇ συνόδῳ, μὴ δυνάμενοι νὰ βοῶσι στεντορίως, ὅπως ἀκουσθῶσιν¹.

Ὁ Πατριάρχης ἐζήτησε νὰ ὦν μέγαν μοναστηρίου πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἐορτῶν. Ἀπεδοκίμαζε τὴν αἴτησιν ὁ πνευματικὸς Γρηγόριος Μελισσηνὸς ἡ Μάμμας, θεωρῶν ὅτι διὰ τοῦ μέσου τούτου προμνηστεύονται τὴν ἑνωσιν. Ἐγὼ, ἔλεγεν, εἰσερχόμενος εἰς νὰ ὦν λατίνων οὐδὲ προσκυνῶ τοὺς ἁγίους, οὐς δὲν γνωρίζω, ἴσως γνωρίζω μόνον τὸν Χριστόν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν δὲν προσκυνῶ, διότι οὐκ οἶδα πῶς ἐπιγράφεται. Μόνον ποιῶ τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦτο προσκυνῶ.

Ὁ Πάπας παρέπεμψε τὴν αἴτησιν εἰς τὸν Ἐπίσκοπον Φερραρίας ὡς τῆς ἀρμοδιότητος αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ ἐπίσκοπος ἤρνεϊτο, διότι κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας οὐδεὶς νὰ ὦν εἶναι διαθέσιμος.

Ὁ Πάπας, δικαιολογούμενος, ὅτι δὲν ὑπεσχέθη τοιοῦτον νὰ ὦν, ἐβίαζε νὰ γίνῃ ἡ ἀνακήρυξις, ἐπειδὴ δὲ ὁ Πατριάρχης ἐνόσει, ἐτελέσθη αὕτη ἄνευ αὐτοῦ ἐν τῷ νὰ ὦν τοῦ Ἀγίου Γεωργίου.

Τὸ θέαμα τῆς τελετῆς ὑπῆρξεν ἑκτακτον καὶ ἄξιον τοῦ χρωστῆρος

ὁ μέγας σκευοφύλαξ, ὁ χαρτοφύλαξ, ὁ σακελλίου καὶ ὁ πρωτέκδικος. Ὁ τελευταῖος προσετέθη παρὰ τοῦ Πατριάρχου Ξιφιλίνου εἰς τὸ ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν αἰχμαλώτων καὶ κριτῆς τῶν ἐγκληματικῶν ὑποθέσεων. Ὁ μέγας σακελλάριος εἶχεν ὑφ' αὐτὸν τὰ ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν μοναστήρια καὶ ὑπὸ αὐτὸν ἐτέλει (ὑπουργός) ὁ ἄρχων τῶν μοναστηρίων ἐκ τῆς πέμπτης πεντάδος. Ὁ σακελλίου ἦτον ὁ κρατῶν τὰς καθολικὰς Ἐκκλησίας, δηλ. τὰς μὴ μοναστηριακὰς ἢ ἐνοριακὰς καὶ τὸ σακέλιν, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὰ παρεκκλήσια. Αὐτὸς ἐκράτει καὶ τὴν φυλακὴν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοὺς ἐν φυλακῇ ἀποστελλομένους ὑπὸ τοῦ ἀρχιερέως. Ὑπ' αὐτὸν ἐτέλει ὁ τῆς πέμπτης πεντάδος (ὑπουργός), ὁ ἄρχων τῶν Ἐκκλησιῶν καί, ὡς φαίνεται, ὁ ἡμέτερος Συρόπουλος, ἀναπληρῶν τὸν Σακελλίου, ἔλαβε τὰς ἐν τῇ πρώτῃ πεντάδῃ ὡς Ἐκκλησιάρχης. Zischman Die Synoden und die Episkopal-Aemter, Wien 1867.

¹) Συρὸ π. Δ', λ'.

μεγάλου καλλιτέχνου, δυναμένου νὰ παραστήσῃ τὰς ἐκφραστικὰς φυσιογνωμίας καὶ τὰς ποικίλας στολὰς πάσης ἐθνότητος τῶν πανταχόθεν προσελθόντων διὰ τοσοῦτον σοβαρὸν σκοπὸν καὶ κατεχομένων τὴν ὥραν ταύτην ὑπὸ τῆς συναισθήσεως τῆς ἱερᾶς αὐτῶν ἀποστολῆς καὶ τῆς ὑπερτάτης εὐθύνης, ὡς ἀντιπροσώπων τοῦ χριστιανικοῦ πληρώματος βαινόντων εἰς τὸν οἶκον τοῦ κυρίου. Ἐπίσης συγκεκινημένοι ἦτο καὶ τῶν περιεστώτων τὸ συνωθούμενον πλῆθος, ἐκστατικῶς ἀτενίζον πρὸς τοὺς χωροῦντας εἰς τὸ τοσοῦτον ποθούμενον ἔργον τῆς ἐνώσεως Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, ὡς ἐδείκνυνεν ἡ ἐν κατανύξει σιωπή. Ὁ καθεδρικός ναὸς τοῦ μεγαλομάρτυρος Γεωργίου ἦτο κατάφωτος καὶ λαμπρῶς ηὐ-τρεπισμένος.

Πρῶτος εἰσῆλθεν ὁ Πάπας μετὰ τῶν Καρδινάλιων καὶ τῆς ἀκολουθίας ἐξ 160 κληρικῶν, αὐτὸς μὲν φέρων τιάραν λιθοκόλλητον καὶ τὰ ἱερὰ ἄμφια, οἱ δὲ Καρδινάλιοι ἄσκεπεῖς, κρατοῦντες τὴν μίτρην καὶ λευχείμονες ὡς καὶ οἱ λοιποὶ ἐπίσκοποι. Πρὶν φθάσωσιν εἰς τὸν ναόν, ἐν παρατάξει μετὰ τὴν θείαν λειτουργίαν διῆλθον τὰ κυριώτερα τῆς πόλεως μέρη. Ὁ Πάπας ἐκάθισεν ἐπὶ τοῦ ὑψηλοτέρου θρόνου μετὰ τῶν σὺν αὐτῷ ἐπὶ τὰ δεξιὰ τοῦ ναοῦ.

Κατόπιν εἰσῆλθεν ὁ Αὐτοκράτωρ, φέρων στέφος στρογγύλον, ἔμπροσθεν λήγον πρὸς τὸ ὄξύ, δι' ἐνὸς πολυτίμου μονολίθου κεκοσμημένον, ἐνδεδυμένος ἀλουρίδα ποδήρη ἐπισεσυρμένην. Μετ' αὐτοῦ ἤρχετο ὁ ἀδελφός, ὁ μέγας στρατοπεδάρχης Δημήτριος. Ὁ βασιλεὺς ἐκάθισεν ἐπὶ τὰ ἀριστερά, ἐπὶ θρόνου κατωτέρου τοῦ Πάπα, ἐκ δεξιῶν δὲ αὐτοῦ ὁ στρατοπεδάρχης κατώτερον ὡς σπιθαμὰς τέσσαρας. Εἶποντο οἱ ἀρχιερεῖς, μελανοφοροῦντες καὶ φέροντες τὸ μοναχικὸν κάλυμμα, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ὤμων μανδύαν κυανοῦν μετὰ σειρῶν ἐναλλάξ ἐρυθρῶν καὶ λευκῶν, τὸν σταυρὸν κρεμάμενον ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ φυλακτήρια. Τοῦναντίον οἱ σταυροφόροι ἔφερον ἐπὶ τοῦ πύλου τὸ σχῆμα τοῦ σταυροῦ. Οἱ ἡγούμενοι καὶ οἱ βασιφόροι Ἀγιορεῖται ἔφερον τὸν καλογηρικὸν πῖλον, μετ' αὐτοὺς δὲ εἶρχοντο οἱ κοσμικοὶ ἱερεῖς καὶ οἱ λαϊκοί, φέροντες οὗτοι τὰς συνήθεις τότε αὐλικὰς στολὰς. Διεκρίνοντο μετὰξὺ τούτων οἱ δύο ἀποκρισιάριοι τῶν ἡγεμόνων τῆς Μολδοβλαχίας, φέροντες μακρὰν σερικὴν στολήν, καὶ πῖλον ἐρυθρὸν μετὰ στενῆς λωρίδος διφθερωτῆς, φαιοῦ χρώματος. Ἄλλην ἔφερον στολήν οἱ ἐξ Ἰθηρίας (Γεωργίας). Οἱ βαθεῖς πώγωνες τῶν ἐκ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, καθίστανον αὐτοὺς σεβα-

σιμωτέρους. Μόνος ὁ Πατριάρχης ἀσθενῶν δὲν παρέστη. Μέσον τοῦ ναοῦ, ἔμπροσθεν τῆς ἁγίας τραπέζης, ὑπῆρχε θρόνος χρυσοστόλιστος, ἐφ' οὗ ἐτέθησαν τὸ ἱερὸν εὐαγγέλιον καὶ ἑκατέρωθεν αἱ κάραι Πέτρου καὶ Παύλου, περίξ δὲ ἕκαιον λαμπάδες¹. Ὁ Πάπας ἐκήρυξε τὴν ἑναρξιν τῆς συνόδου διὰ τοῦ *Εὐλογητὸς κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ*, μεθ' ὃ πνευματικὸς ἀνέγνωσε τὴν ἐγγράφον προτροπὴν τοῦ Πατριάρχου, μὴ δυνηθέντος νὰ παρασταθῇ, ἀλλὰ συναινοῦντος.

Τὴν ἐγκύκλιον τῆς ἀνακηρύξεως ἀνέγνωσαν ἀπὸ τοῦ ἁμβωνος, λατινιστὶ μὲν ὁ Πορτογαλλίας Ἀντώνιος, ἑλληνιστὶ δὲ ὁ Μιτυλήνης Δωρόθεος, τὴν μεγάλην τετάρτην τῆς 9 Ἀπριλίου 1438².

Δυσαρέσκειαι ἀνεφύησαν, διότι ὁ Ἐφέσου δὲν ἠνείχετο νὰ προκάθεται αὐτοῦ, ὡς τοποτηρητῆς Ἀλεξανδρείας, ὁ πνευματικὸς Γρηγόριος, ἱερομόναχος ὢν. Ὅπως μὴ δυσαρεστήσῃ αὐτὸν ὁ Γρηγόριος, δὲν ἐκάθισεν εἰς τὸ σκάμνον, ἀλλὰ κάτω. Διὰ νὰ δείξῃ μάλιστα, ὅτι δὲν φροντίζει περὶ τόπου, ὅπου ἐτύγχανεν ἐκάθητο ταπεινούμενος. Ἐντεῦθεν ἐδόθη ἀφορμὴ διαστάσεων.

Ὁ δὲ Κυζίκου μετὰ τὰς ἑορτασίμους τοῦ Πάσχα ἐξῆλθεν ἄνευ μανδύου κατὰ τὴν ἀγορὰν καὶ τὰς λεωφόρους παρακολουθούμενος ὑπὸ δύο καλογήρων, φερόντων τὸν ἀρχιερατικὸν μανδύαν αὐτοῦ, καὶ οὕτως ἀνέβη εἰς τὰ βασιλεια, ζητῶν νὰ ἴδῃ τὸν βασιλέα. Ἀλλ' οὗτος δὲν ἐδέχετο, οὐδὲ ἤθελε νὰ πεισθῇ ὁ Ἀρχιερεὺς νὰ ἐνδυθῇ τὸν μανδύαν, λέγων, ὅτι ἤλθε ν' ἀφήσῃ αὐτὸν εἰς τὸν βασιλέα, διότι οὐδὲ θέλει πλέον νὰ εἶναι Ἀρχιερεὺς, ἀφοῦ προέστη ὁ Μονεμβασίας. Μετὰ κόπου ἐδυσωπήθη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὰ ἴδια, ἀλλ' ἄνευ τοῦ μανδύου³.

Ὁ μὲν Πάπας εἰργάσθη ἀμέσως πρὸς διάδοσιν τῆς ἐγκυκλίου ἀνακηρύξεως, πρὸς τοῦτο δὲ ἀπέστειλεν εἰς Γαλλίαν τὸν Κρήτης Φαντῖνον.

Ὁ δὲ Πατριάρχης, προβλέπων τὸ τέλος τοῦ Σάρδεων, βαρέως νοσοῦντος, ἐζήτηε ναὸν πρὸς ἐνταφίαν, μετὰ πολλὰς δὲ παρακλήσεις ἐδόθη ὁ τοῦ Ἁγίου Ἰουλιανοῦ, ὅπου ἐτάφη τὴν 24 Ἀπριλίου 1438. Οὕτως εὐρέθη τρόπος πρὸς καθυσύχασιν τοῦ Κυζίκου, διότι ὁ Σάρδεων,

¹) Πρακτικὰ Coleti, XVIII. σ. 48. — Andreas de S. Cruce coll. I. — Coleti, αὐτ. σ. 922. — Muratori, Vitæ Pont. III, II, 870.

²) Συρόπ. Δ', λα'.

³) Συρόπ. Δ', λβ'.

καθ' ἣν εἶχεν ἄδειαν, ἀνέθηκε τὰ καθήκοντα τοποτηρητοῦ Ἱεροσολύμων εἰς τὸν Μονεμβασίας.

Ἐντοσούτῳ διεμήνυσεν ὁ Πάπας κατὰ τὰ ἰδιαιτέρως συμπεφωνημένα, ὅπως συνέρχωνται τινες ἐκατέρωθεν πρὸς ἐξέτασιν τῶν διαφορῶν. Ἄλλ' ὁ Βασιλεὺς καὶ ὁ Πατριάρχης τὴν πρόσκλησιν ταύτην ἐθεώρησαν πᾶρεργον¹.

Καὶ πάλιν μεθ' ἡμέρας τινὰς διεμήνυσεν ὁ Πάπας, ἀλλ' οἱ βυζάντιοι διὰ λόγου ὑπεσχέθησαν, ἔργῳ δ' οὐδὲν ἔπραξαν καὶ μάλιστα ὁ βασιλεὺς ἀπέτρεψε νὰ δέχωνται προσκλήσεις πρὸς ἐστίασιν, ὀλίγοι ὅμως ἀπεποιήθησαν. Ὁ Καρδινάλιος Ἰουλιανὸς Καισαρίνης συχνὰ ἐκάλει εἰς δεῖπνον, παρεκίνησε δὲ τὸν Ἐφέσου, νὰ εὐχαριστήσῃ δι' ἐγκωμιαστικοῦ ἐγγράφου τὸν Πάπαν, ἐπαινῶν τοὺς κόπους, οὓς καταβάλλει διὰ τὴν ἑνωσιν. Ὁ Ἐφέσου ἐπὶ τέλους ἐπείσθη, μεταξὺ δὲ τῶν ἄλλων ἔλεγεν ἐν τῷ ἐγκωμίῳ, ὅτι εἶναι εὐκολον εἰς τὸν Πάπαν, εἰς ὃν ὅλοι οἱ λατῖνοι ὡς διαδόχον τοῦ Ἀγίου Πέτρου ὑποτάσσονται, νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὴν ἑνωσιν, ἐκβάλλων ἐκ τοῦ συμβόλου τὴν προσθήκην, παύων δὲ καὶ τὴν τῶν ἀζύμων νεαρὰν θυσίαν.

Ὁ Ἰουλιανὸς ἀνεκοίνωσε τὸ ἐγγράφον εἰς τὸν βασιλέα, ὅστις ὠργίσθη σφόδρα καὶ ἤθελε νὰ συγκαλέσῃ καὶ σύνοδον κατὰ τοῦ Ἐφέσου, ἀνευ ἐξουσίας ἐκφράζοντος γνώμας, ἀλλ' ἀπετράπη ὑπὸ τοῦ Νικαίας, παρατηρήσαντος, ὅτι ὅλη ἡ σύνοδος θέλει ἐπιδοκιμάσει τὴν γνώμην τοῦ Ἐφέσου².

Πάλιν διεμήνυσεν ὁ Πάπας, ὅπως γίνῃ συζήτησις, ἀλλ' ἤκουε ματαιίας ἐπαγγελίας. Ὅτε ἦλθεν ὁ καιρὸς τοῦ σιτηρεσίου, εἰς τοὺς ζητούντας ἀπήντησεν, ὅτι δὲν εἶναι δίκαιον νὰ δοθῇ εἰς τοὺς ἐν ἀργίᾳ καθημένους. Τοῦτο ἰδὼν ὁ βασιλεὺς ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ, ἀπεφασίσθη δὲ νὰ συνέρχωνται τρεῖς τῆς ἐβδομάδος ἐν τῷ ναῷ τῆς μονῆς τοῦ Ἀγίου Ἀνδρέου, δέκα ἐκατέρωθεν.

Ἐξελέχθησαν πρὸς τοῦτο ὁ Ἐφέσου, ὁ Μονεμβασίας, ὁ Νικαίας, ὁ Λακεδαιμονίας, ὁ Ἀγχιάλου, ὁ μέγας Χαρτοφύλαξ, ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης, οἱ Ἡγούμενοι Παντοκράτορος καὶ Καλέως, ἐκ τῶν Ἀγιορειτῶν ὁ Ἱερομόναχος Μωϋσῆς, καὶ ἐκ τῶν ἀρχόντων ὁ Μανουὴλ Ἰάγαρις,

¹) Συρόπ. Ε', α'.

²) Συρόπ. Ε', β'.

ἀλλ' ἐκ τούτων ἐδόθη ὁ λόγος εἰς μόνον τὸν Ἐφέσου καὶ τὸν Νικαίας, μετὰ τῆς παραγγελίας νὰ μὴ εἰπωσί τι περὶ τῶν εἰς τὸ δόγμα συντεινόντων καὶ νὰ δίδωσιν ἐκάστοτε λόγον εἰς τὸν βασιλέα περὶ τῶν ἐν τῇ διαλέξει λεγομένων ¹.

Ἐκ τῶν Λατίνων ἦσαν δύο Καρδινάλιοι, ὁ Ἰουλιανὸς Καισαρίνης καὶ ὁ Φιρμάνος, ὁ Ῥόδου Ἀνδρέας, ὁ Ἰωάννης δὲ Τορκουεμάδας (Turrecremata) ἐκ τοῦ γραφείου τοῦ Πάπα καὶ ἕτεροι ἕξ. Εἰς τοὺς προσετέθησαν εἰς Γραμματεὺς καὶ εἰς ἐρμηνεὺς, ὁ Νικόλαος Σεκουνδίνος ἐξ Εὐβοίας.

Μετὰ τὴν συνήθη προσευχὴν ἤρξατο ἡ διάλεκτις, προοιμιάσαντος τοῦ Ἰουλιανοῦ, ὅστις πρῶτον ἐξῆρε τὸν σκοπὸν τῆς ἐνώσεως, ἐζήτησε δὲ νὰ εἰπωσιν, τί ἐσκέφθησαν περὶ αὐτῆς.

Ἀπεκρίθη ὁ Ἐφέσου, ὅτι ἐνταῦθα συνῆλθον μόνον περὶ μερικῶν ζητημάτων, διότι περὶ τῆς δόξης ἐξετασθήσεται, ὅταν παρέλθῃ ἡ τετράμηνος διορία, ἂν δὲ ἐπενόηθῃ μέσον πρὸς ἄρσιν τῆς διαστάσεως, αἱ διαλέξεις, ὅταν ἄρξωνται, θέλουσι δείξει τοῦτο.

Ἀπελογήθη ὁ Ἰουλιανός, ὅτι συντελεῖ ἀπὸ τοῦδε νὰ ἐνασχοληθῶσι περὶ τῆς δόξης.

Μετὰ ἰδιαιτέραν συνεννόησιν ἀπεφασίσθη ν' ἀπαντήσῃ ὁ Νικαίας Βησσαρίων ².

Οὗτος ἐπήνεσε τὸν Ἰουλιανόν, ἀνεκεφαλαίωσε τὰ ρηθέντα ὑπὸ τοῦ Ἐφέσου, συμπληρῶν καὶ ἀνορθῶν αὐτὰ καὶ προσθέτων ὅτι « Μεσό- » τητα δὲ ἄλλην ἡμεῖς οὐκ ἔχομεν εἰμὴ τὴν ἀλήθειαν ». Συνάμα ἀπήντησε καὶ εἰς τοὺς λόγους τοῦ Ἰουλιανοῦ.

Ἐξῆλθον καὶ οἱ Λατῖνοι καὶ ἐβουλεύθησαν καὶ μετὰ τὴν ἐπάνοδον ὁ Ἰουλιανὸς ἔλαβε τὸν λόγον, ἀποδεχόμενος τὰ καλῶς λεχθέντα ὑπὸ τοῦ Νικαίας καὶ ἐπαινῶν αὐτόν, ἐπεφυλάξατο δὲ ἐν ἐπομένῃ συνεδριάσει νὰ ἐξηγηθῇ πλατύτερον.

Ἀνηγγέλθησαν ταῦτα εἰς τὸν βασιλέα, ὅστις ἐνέκρινε τὰ λεχθέντα προστάττων νὰ μὴ γίνεταί λόγος περὶ δόξης.

Εἰς δὲ τὸν Ἐφέσου τινὲς παρετήρησαν, ὅτι ὁ παρὼν ἀγὼν εἶναι ἐνδοξος, καὶ τῷ Θεῷ ἀρεστός; ὁφείλει δὲ νὰ σπουδάσῃ περὶ ἀπολογίας

¹) Συρόπ. Ε', γ'.

²) Συρόπ. Ε', ε'.

ἐπιστημονικῶς καὶ γενναίως, ἀναλόγως εἰς τὴν περίστασιν. Ἐδικαιο-
λογεῖτο, ὅτι πρὸ καιροῦ δὲν ἀσχολεῖται πλέον εἰς τοιούτους λόγους ¹.

Ἐκ δευτέρου συνῆλθον εἰς διάλεξιν καὶ ὁ Ἰουλιανὸς Καισαρίνης
ὡς θέμα ἔλαβεν, ὅτι πρέπει νὰ ὁμιλήσωσι περὶ τῆς δόξης, ἀπήντησε
δὲ εἰς αὐτὸν ὁ Ἐφέσου, μὴ εἰσερχόμενος εἰς δογματικὰ ζητήματα,
καθὰ συνεφωνήθη, μεχρὶσοῦ παρέλθῃ ἡ τετράμηνος διορία.

Δὲν ἐπέιθετο ὁ Ἰουλιανός, ἀπαιτῶν συζήτησιν, ἣν ὁ Ἐφέσου ἐπι-
μόνως ἀπεποιεῖτο. Ὁ βασιλεὺς πάλιν ἐπεδοκίμασε ².

Συνῆλθον εἰς τρίτην συνεδρίασιν, καθ' ἣν ὁ Ἰουλιανὸς Καισαρίνης
ἐπιτηδεύως παρέστησεν, ὅτι ὡς συμβαίνει πολλάκις, ἡ διαφορὰ νομί-
ζεται μείζων, ἢ ὅσον πράγματι ὑπάρχει, ἐνόσω δὲν ἐξετάζεται, διὰ
τοῦτο προσκαλεῖ εἰς ἐξέτασιν, ὅπως ἐκατέρωθεν πεισθῶσιν, ὅτι δὲν εἶναι
σπουδαία, οὐδὲ ἀνυπέβλητος. Εἰς τέσσαρα αὕτη συγκεφαλαιοῦται,
εἰς τὸ τῆς ἐμπορεύσεως, εἰς τὸ περὶ ἀζύμου, εἰς τὸ περὶ καθαρτικοῦ
πυρός, καὶ εἰς τὸ περὶ ἀρχῆς τοῦ Πάπα. Αἱ λοιπαὶ εἶναι ἀσήμαντοι.
Μεταξὺ τούτων δύνανται νὰ ἐκλέξωσιν οἷαν προτιμῶσι πρὸς συζήτησιν.

Ἐπήνεσεν ὁ Ἐφέσου τὴν πρόθεσιν, ἐθεώρησεν ὅμως τὴν πρώτην
διαφορὰν ὡς μὴ ἐξεταστέαν ἐπὶ τοῦ παρόντος, περὶ δὲ τῶν λοιπῶν
ἐζήτησε νὰ συμβουλευθῇ μετὰ τῶν ἄλλων, ὅπως δεχθῶσιν ἐπὶ μιᾶς
αὐτῶν τὴν συζήτησιν.

Ἀνηνέχθησαν εἰς τὸν βασιλέα, ὡς μὴ φροντίζοντος τοῦ Πατριάρχου
περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων, ὁ δὲ βασιλεὺς ἐπέτρεψε τὴν
συζήτησιν περὶ τῶν δύο τελευταίων διαφορῶν κατ' ἐλευθέραν ἐκλογὴν ³.

Ἐν τῇ τετάρτῃ συνεδριάσει ἀνήγγειλε τοῦτο ὁ Ἐφέσου, οἱ δὲ Λα-
τῖνοι συσκεφθέντες διὰ τοῦ Ἰουλιανοῦ ἐδήλωσαν, ὅτι προτιμῶσι νὰ γίνῃ
πρῶτον λόγος περὶ τοῦ καθαρτικοῦ πυρός· καὶ οὕτω διελύθησαν, ὅπως
προσεχῶς συζητήσωσι.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἀπηρτεῖτο τὸ σιτηρέσιον, ἀλλὰ δὲν ἐδόθη, πρὶν συμ-
φωνήσωσι περὶ συζητήσεως, τότε δὲ ἔλαβον φλωρία 689 ⁴.

Δειναὶ εἰδήσεις ἦλθον ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ πανταχόθεν, ὅτι

¹) Συρόπ. Ε', ς'.

²) Συρόπ. Ε', ζ'.

³) Συρόπ. Ε', η'.

⁴) Συρόπ. Ε', θ'.

ὁ Ἀμουράτ παρασκευάζει ἐπίθεσιν μετὰ στρατοῦ 150 χιλιάδων. Ὁ βασιλεὺς εἶπε πολλὰ περὶ τούτου εἰς τοὺς Καρδιναλίους καὶ διεμήνυσε δι' αὐτῶν εἰς τὸν Πάπαν, ἀναμνησκὼν τὴν ὑπόσχεσιν βοηθείας, ἐνὸςω διαμένουσιν ἐν Ἰταλίᾳ. Ἐπειδὴ δὲ οὐδὲν ἐγίνετο, ἔστειλε τὸν Λάσκαριν Φιλανθρωπινόν, τὸν δισύπατον καὶ τὸν μέγαν χαρτοφύλακα, ὅπως ζητήσῃ τοῦλάχιστον δύο κάτεργα, ὅτινες ἡμέραν παρ' ἡμέραν προσήρχοντο εἰς τὸν Πάπαν ἐπαναλαμβάνοντες τὴν δέησιν. Μὴν παρῆλθεν ἄπρακτος, ἐκ δὲ τῶν φιλικῶς συνομιλούντων εἶπε πρὸς τοὺς αἰτοῦντας ὁ Γενικός (generalis) τῶν χαμαλοδούλων Ἀμβρόσιος Τραπερσάρης καὶ ζηλωτὴς τῆς ἐνώσεως ¹, ὅτι δὲν πρέπει νὰ λυπῶνται, ἀλλὰ νὰ σπουδάσωσι πρῶτον νὰ γίνῃ ἡ ἐνωσις καὶ τότε ἀποστέλλονται κάτεργα πολλὰ. Ἀλλὰ τί θέλει ὠφελήσει, παρετήρουν, ἐὰν ἐντοσούτῳ ἐκπορθήσῃ ὁ ἐχθρὸς τὴν πόλιν καὶ αἰχμαλωτίσῃ τοὺς ἡμετέρους. Τότε, ἔλεγεν ὁ Ἀμβρόσιος, τοὺς ἀπελευθεροῦμεν.

² Ἀπεφασίσθη λοιπὸν νὰ γίνῃ ἔρανος ³.

Πρόετρεψε καὶ ὁ βασιλεὺς, ἀλλ' ἀπεδείχθη, ὅτι δὲν ἀρκοῦσι τὰ προσφερόμενα εὐτελῇ ποσᾷ οὐδὲ δι' ἐν κάτεργον, διὸ καὶ ὁ βασιλεὺς παρεγένετο εἰς τὸν Πάπαν ⁴.

Μόλις μετὰ ἐνὸς μηνὸς δεήσεις κατένευσεν ὁ Πάπας ν' ἀποστείλῃ δύο κάτεργα, ἀπετάθη δὲ εἰς τὴν Ἑνετίαν, ὅπου μετέβησαν ὁ δισύπατος καὶ ὁ Ἰάγαρις.

Ὁ Δουξ ἡρνήθη πᾶν δάνειον εἰς τοῦ Πάπα τὸν ἀπεσταλμένον, ὅστις ἐγένεν ἄφαντος καὶ εἰς μάτην ἐζητήθη. Ἀφοῦ παρῆλθον τεσσαράκοντα ἡμέραι, ἐπανῆλθον ὁ δισύπατος καὶ ὁ Ἰάγαρις ἄπρακτοι.

Ἡ μὲν Κωνσταντινούπολις διεσώθη, ἀλλ' ὁ Νικόλαος Πιτζινίνος, στρατηγὸς (condottiere) τοῦ ἐχθρικῶς διακειμένου Δουκὸς τῶν Μεδιολάνων, κατέλαβε δι' ἐπιδρομῶν δύο πόλεις τοῦ Πάπα, τὴν Βονωνίαν καὶ τὴν Φριούλην, ἀπειλῶν καὶ τὴν Φερραρίαν. Ὁ Βασιλεὺς καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς, φοβηθέντες, ἔστειλαν εἰς Ἑνετίαν ὅ,τι εἶχον πολῦτιμον ⁴.

Ἐπανελήφθησαν πάλιν αἱ συνεδριάσεις καὶ ἐπὶ τῇ ἐρωτήσει τοῦ

¹) Βλ. Méhns, Ambrosū epistolae.

²) Συρόπ. Ε', ι'.

³) Συρόπ. Ε', ια'.

⁴) Συρόπ. Ε', ιβ'.

Ἐφέσου, πῶς πρέπει νὰ διαλέγωνται, ἀγωνιστικώτερον καὶ ἐνστατικῶς, ἢ οἰκονομικῶς, ὁ βασιλεὺς παρήγγειλεν ἀγωνιστικῶς. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Νικαίας δὲν ἦτο μεμελετημένος περὶ τοῦ καθαρτικοῦ πυρός, ἀνέλαβε τὸ ἔργον ὁ Μάρκος Ἐφέσου.

Ἀνέπτυξε πρῶτος ὁ Ἰουλιανός, πῶς ἐννοεῖ τὰ περὶ τούτου ἡ ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία, ἄνωθεν παραλαβοῦσα τὴν παράδοσιν ἀπὸ τοῦ Ἀγ. Πέτρου, ἀφίνων κατόπιν εἰς τὸν διδάκτορα Ἰωάννην δὲ Τορκουεμάδαν, Ἰσπανὸν δεινότερον περὶ τὰ θεολογικά, νὰ συμπληρώσῃ τὰ ἐλλιπῆ, ὅπερ καὶ ἔπραξεν, ἀφοῦ προηγουμένως ὁ Ἐφέσου εἶπέ τινα ἐν πνεύματι συνδιαλλακτικῶ καὶ ὁμολογῶν, ὅτι ὀλίγην εὕρισκει διαφορὰν ἐν τῷ κεφαλαίῳ τούτῳ ¹.

Κατ' ἄλλην ἡμέραν ἀπῆντησεν ὁ Ἐφέσου.

Ἐκρίθη πρόσφορον νὰ ἐκθέσωσι τοὺς λόγους ἐγγράφως, ὁ δὲ βασιλεὺς ἀνέθεσε τὸ ἔργον τοῦτο εἰς τὸν Ἐφέσου, ὅστις ἐδέχθη ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ μὴ γίνῃ χρήσις ἄλλης ἐκθέσεως, ἐπὶ ματαίῳ τῶν κόπων αὐτοῦ. Ἀλλ' ἀπεφασίσθη νὰ συντρέξωσι τὸν Ἐφέσου ὁ Νικαίας, ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης, καὶ ὁ πνευματικὸς Γρηγόριος, οἵτινες συνειργάσθησαν.

Ὁ βασιλεὺς εὗρεν, ὅτι τὸ προοίμιον καὶ αἱ καταστάσεις τοῦ Νικαίας ἦσαν προτιμότερα, τὰ δὲ ἐπιχειρήματα καὶ αἱ κατασκευαὶ καὶ αἱ παραστάσεις τοῦ Ἐφέσου κρείττονα, ἂν παραλειφθῶσί τινα, ὡς εὐχερῶς ἀντικρουόμενα, διότι εἰς αὐτὰ κυρίως θέλουσι καταγίνει οἱ ἐναντίοι, ὅπως σαγηνεύσωσι τοὺς ἀδαεῖς, ἐκ τῆς ἐπιτυχίας ταύτης κρίνοντας καὶ περὶ τῶν λοιπῶν, παρήγγειλεν ἐπομένως τὸν σοφὸν Γεμιστόν, τὸν καὶ Πλήθωνα, καὶ τὸν Ἀμνηροῦτζον, ἐξ αὐτῶν νὰ συνθέσωσι τὸ ὅλον ².

Ὁ πνευματικὸς Γρηγόριος, μνησικακῶν πάντοτε, ἀλλ' ὑποκρύφως, κατὰ τοῦ Ἐφέσου, περιφρονήσαντος αὐτόν, ὡς μὴ ἄξιον νὰ καθίσῃ ἐν ἴσῃ ἔδρᾳ, καίτοι ὄντα τοποτηρητὴν Ἀλεξανδρείας, ὑπεδαύλιζε πᾶν τὸ πρὸς τυγχάνον καὶ κατέκρινε πολὺ τοὺς λόγους τοῦ Ἐφέσου, ἐκφράζων μάλιστα καὶ ὑπονοίας, διότι ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Νομοφύλαξ, ἅμα ἀφίχθεις, ἐπεσκέφθη ἰδιαιτέρως τὸν Πάπαν.

¹) Συρόπ. Β', γ'.

²) Συρόπ. Β', ιδ'.

Ἀπήντησαν οἱ λατίνοι, ἀνταπήντησεν ὁ Ἐφέσου, ἀλλ' ἤρνεϊτο νὰ ὁμολογήσῃ, τί φρονεῖ ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία περὶ τῶν ἐντεῦθεν ἐκδημούντων, ὡς ἀπῆται καὶ ὁ βασιλεὺς.

Ὁ Νικαίαις ἔκρινεν ἄτοπον τὴν σιωπὴν ἀπέναντι τῆς ἐπιμόνου αἰτήσεως τῶν λατίνων, ἐπιτιμώντων, ὅτι δὲν εἶναι ἀρμόζουσα ἡ ἄρνησις, ὅθεν ἐξέθεσε τὸ ἴδιον φρόνημα, ἀλλ' ἅμα εἰπὼν, δὲν παρέμεινεν ἐν τῇ θέσει αὐτοῦ, ἐγκαταλείψας μόνον τὸν Ἐφέσου, ἐνῶ ὁ Ἰσπανὸς Ἰωάννης Τορκουεμάδας ἀνέλαβε τὴν συζήτησιν καὶ νέα προέτεινε, μεταξὺ ἄλλων ἐρωτήσας, πῶς πέτανται οἱ Ἄγγελοι, καὶ ἐκ τίνος ὕλης μέλλει ν' ἀναφθῇ τὸ πῦρ κατὰ τῶν ἀμαρτωλῶν ἐν τῇ δευτέρᾳ παρουσίᾳ. Ἀγανακτῶν ὁ Ἰάγαρις εἶπεν, ὅτι θέλει μάθει τοῦτο, ὅταν ἐκεῖσε παραγένηται, ἐπετιμήθη δὲ ὑπὸ τοῦ Ρόδου Ἀνδρέου, ὅτι δὲν εἶναι εὐπρεπὴς ἡ ἀπόκρισις¹.

Οἱ βυζάντιοι, ἀνησυχήσαντες διὰ τὴν ἀναφανεῖσαν διάστασιν μεταξὺ τοῦ Νικαίαις καὶ τοῦ Ἐφέσου, μὴ προχωρήσῃ καὶ περαιτέρω, προσέφυγον εἰς τὸν Πατριάρχην.

Οὗτος κατέκρινεν, ὅτι ἔγινε λόγος περὶ διαστάσεως, προτιμῶν τὴν περὶ τούτων σιωπὴν, διὸ καὶ οὐδὲν ἐλάλησε πρὸς τοὺς διαφορομένους, ἀλλ' ἐπὶ τέλους, ἀδείξας τοῦ βασιλέως, ἐξέθεσεν ὁ Ἐφέσου ἐγγράφως περὶ τοῦ ζητήματος πρὸς τοὺς Λατίνους².

Τότε μόνον ἐδόθη τὸ πολλάκις ζητηθὲν τρίτον μηνιαῖον ἐκ φλωρίων 689.

Ἐγείνε μνεῖα περὶ ἄλλων ζητημάτων, ἀλλ' ἀπέφυγον ν' ἀπαντήσωσιν οἱ βυζάντιοι καὶ ἔκτοτε ἔπαυσαν αἱ συνεδριάσεις³.

Ὁ βασιλεὺς ἐζήτησε παρὰ τοῦ Μαρκιῶνος, νὰ μὴ ἐκδοθῇ διαβατήριον, οὐδὲ νὰ ἐπιτραπῇ ἀποδημία εἰς τινὰ τῶν μετ' αὐτοῦ ἐλθόντων, ἄνευ τῆς γραπτῆς αὐτοῦ ἀδείας, ἣν διὰ τοῦ Ἰαγάρως ἐμέλλε νὰ δίδῃ.

Ἀλλὰ μετὰ τρεῖς μῆνας, καὶ ὡς ἐκ τῶν παντοίων στερήσεων

¹) Μήπως ἐνταῦθα ὁ Συρόπουλος (Ε', ις') ἐπαναλαμβάνει εὐφυολογίαν τινὰ ὁξύμωρον, διαθρυληθεῖσαν καὶ πιστευθεῖσαν, διότι ἤρρεσκεν εἰς τοὺς βυζαντίους;

²) Συρόπ. Ε', ις'.

³) Συρόπ. Ε', ιη'.

πολλοὶ ἐστενοχωροῦντο καὶ ἐζήτουν τρόπον νὰ φύγωσιν, τρεῖς δὲ τῶν κληρικῶν κατώρθωσαν νὰ φθάσωσι μέχρις Ἑνετίας, ὅθεν κατ' αἵτησιν τοῦ Πατριάρχου ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπανέλθωσιν. Οἱ νοσταλγοῦντες πολλὰ εἶπον εἰς τὸν Πατριάρχην καὶ ἠπείλησαν ν' ἀναχωρήσωσιν, ἀδιαφοροῦντες, τί θέλει πράξει. Τινὲς ἔφυγον τῶντι, ὁ δὲ Πατριάρχης ἔγραψεν εἰς τὸν Σακελλάριον ¹ ἐν Κωνσταντινουπόλει, νὰ ἔχη αὐτοὺς ἀργούς τῆς ἱερωσύνης, ἐὰν δὲ καταφρονήσωσι τῆς ἀργίας, νὰ δαρῶσι κατὰ γῆς ἐν τῇ τοῦ μιλίου λεωφόρῳ ².

Ὁ βασιλεὺς ἐζήτηε παρὰ τοῦ Πάπα ἵππους πρὸς ἵππασίαν, μετὰ πολλὰς δὲ ἀπαιτήσεις ἐπὶ τρεῖς μῆνας ἐπαναλαμβάνομένας ἔλαβεν ἑνδεκα ἀχρήστους, διό ἡγόρασεν ἵππον παρὰ τοῦ Γουδέλης, τοῦ συνοδευσαντος τὸν Ἰσίδωρον εἰς Ῥωσσίαν, ἐπανακάμψαντος ἐκεῖθεν. Τούς λοιποὺς ἵππους αὐτοῦ ἡγόρασεν ὁ ἀδελφὸς τοῦ βασιλέως, Δεσπότης Δημήτριος ³.

Ὁ Ῥωσσίας, περὶ οὗ ἐνταῦθα ὁ λόγος, εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ ἡγούμενος τοῦ Ἀγίου Δημητρίου Ἰσίδωρος, ἐκ σλαυικῆς καταγωγῆς, ὅπως ἐμφαίνει ἡ γνώσις αὐτοῦ τῆς σλαβικῆς διαλέκτου ⁴, ὁ σταλὲς εἰς Βασίλειαν ἐν ἔτει 1434 μετὰ τοῦ στρατοπεδάρχου Δημητρίου καὶ τοῦ δισυπάτου Ἰωάννου καὶ ὁμιλήσας ἐκεῖ κατὰ τὰ ἀρέσκοντα. Τοῦτο δὲν ἐκώλυσεν, ὥστε νὰ ὀνομασθῇ, ὡς εἴρηται, τοποτηρητῆς τοῦ Ἀλεξανδρείας καὶ ν' ἀναδειχθῇ παρὰ τοῦ Πατριάρχου Ἰωσήφ διάδοχος τοῦ Μητροπολίτου Φωτίου ἐν Ῥωσσίᾳ, τελευτήσαντος ἐν ἔτει 1431, παρὰ τὴν ἀρέσκειαν τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ Ἡγεμόνος Βασιλείου Βασιλέβιτς. Ἀλλ' ὁ Πατριάρχης δὲν ἐκύρωσε τὴν ἐκλογὴν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἰωνᾶ, καίτοι ἐπικυρώσας τὴν τοῦ Μητροπολίτου Λιθουανίας Γερασίμου, καέντος ὑπὸ τοῦ Σβιδριγάλλου ⁵.

¹) Μᾶλλον πιθανὸν ὅτι ἔγραψεν εἰς τὸν Σακελλίον, εἰς οὗ τὰ καθήκοντα ἀνῆκεν ἡ ἐκτέλεσις ποινῆς, ἐνῷ ὁ μέγας Σακελλάριος μνημονεύεται ἐν Φερράρια. Συρόπ. Ζ', ι'. — Frommann, Krit. Beiträge σ. 67.

²) Συρόπ. Γ', α'.

³) Συρόπ. Γ', β'.

⁴) Τοιοῦτον θεωροῦσι αὐτὸν οἱ Ῥῶσοι Makarij, IV, 406.—Philaret, III. 68, οὐδὲ ἀντίκειται τὸ τοῦ Δούκα, σ. 252 Ῥωμαίων τὸ γένος, διότι δὲν εἶναι ἐμφαντικὸν καταγωγῆς.

⁵) Makarij καὶ Philaret, αὐτόθι.

"Αμα χειροτονηθείς ὁ Ἰσιδώρος ἐν ἔτει 1437, ἀπεστάλη μετὰ τοῦ Γουδέλης, ἀπεσταλμένου τοῦ Αὐτοκράτορος, εἰς Ῥωσίαν, ὅπως ἐνεργήσῃ τὴν εἰς τὴν σύνοδον ἀποστολὴν καὶ ἐπέτυχεν ὑπὸ ὅρους, οὓς ἔθεσεν ὁ Ἡγεμὼν, νὰ μὴ παρεκκλίνῃ τῶν Οἰκουμενικῶν συνόδων ¹.

Τὴν 8 Σεπτεμβρίου 1837 ἐγκατέλειψε τὴν Μόσχαν, διαμείνας δὲ δέκα ἡμέρας ἐν Τουέρ, ἔπεισε τὸν Ἡγεμόνα Βῶρις ν' ἀποστείλῃ καὶ αὐτὸς ὡς τοποτηρητὴν τὸν Θωμᾶν. Ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ αὐτοῦ, ὅτε ἔφθασεν εἰς Δορπάτ, ἠρίθμει διακόσια πρόσωπα ², ἀλλ' ἓνα μόνον ἐπίσκοπον ³, τὸν Ἀβραάμ. ἐκ Σουσδάλης, οὗ ὑποτακτικὸς ἦτον ὁ ἱερομόναχος Συμεὼν, ὅστις ἔγραψε περὶ τῆς συνόδου καὶ πολλὰς ὑπὸ τοῦ Ἰσιδώρου ὑπέστη καταδιώξεις ⁴. Μόλις κατ' Αὐγούστον τοῦ 1438 ἔφθασεν εἰς Φερραρίαν. Ὡς ἀνωτέρω ἐμνημονεύσαμεν, ὁ Ἰσιδώρος κατέστη τοποτηρητὴς τοῦ Ἀντιοχείας συνάμα μετὰ τοῦ Μάρκου Ἐφέσου ⁵.

Ὁ βασιλεὺς ἐξελέξατο διαμονὴν ἐν μονῇ ἀπεχούσῃ ὥσεί ἐξ μίλια τῆς Φερραρίας μετ' ὀλίγων ἀρχόντων, καὶ στρατιωτῶν καὶ γιαντιζάρων, τοὺς πλείους καταλιπὼν ἐν Φερραρίᾳ, καὶ συνεχῶς ἡσχολεῖτο εἰς θήραν, μηδὲν φροντίζων περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν.

Ὁ δὲ Πάπας προσεκάλεσε τὸν Πατριάρχην νὰ διημερεύσῃ μετ' αὐτοῦ καὶ ἔστειλε πρὸς τοῦτο ἵππους, ἔμειναν δὲ μόνοι οἱ δύο μετὰ τοῦ διερμηνέως, τοῦ Κορώνης Χριστοφόρου Γαρατώνη, μέχρι τοῦ ἀρίστου, ἔφαγον δὲ χωριστὰ ὁ Πάπας μετὰ πολλῶν προφυλάξεων δηλητηριάσεως, χωριστὰ ὁ Πατριάρχης, καὶ χωριστὰ οἱ λοιποί, ὡς ἐκ τῶν προφυλάξεων δὲ οἱ ἡμέτεροι ἀπέσχον ὑποπτευόμενοι.

Μετὰ τὸ ἄριστον πάλιν ὁ Πάπας καὶ ὁ Πατριάρχης συνωμίλησαν

¹) Συρόπ. Γ', 6'.—Vollständige Sammlung russ. Chroniken (1853) VI. σ. 465.

²) Martinus Cromerus, de reb. Polon. lib. XXI. σ. 324. Κατὰ Makarij V, 344 μόνον ἑκατόν.

³) Συρόπ. Γ', 15'. Ὁ Αὐτοκράτωρ ἀνέμενε πλείονας. Συρόπ. Γ', 6'.

⁴) Vollständige Samml. russ. Chron. Petersburg 1853 VI. 454—469 VIII σ. 400—409.—Sacharow Sagen des russ. Volks Petersburg. 1849 II. 8. σ. 84—88.—Materialien zur Gesch. der russ. Kirche. Charkow I σ. 60—76.

⁵) Συρόπ. Δ', 20'.

μόνοι καὶ μέχρι δειλῆς, ἀφοῦ παρετέθησαν εἰς ὅλους γλυκύσματα (κουφέτα δαμασκηνά), ἐξ ὧν δὲν ᾔψαντο.

Ὁ Μαρκίων παρεδήλωσε διὰ τινος εἰς τὸν βασιλέα, παρακαλῶν νὰ εἶναι μετριώτερος εἰς τὸ κυνηγέσιον, διότι πολλὴ ἐγίνετο θραῦσις, μάλιστα εἰς τοὺς ὄρτυγας καὶ τοὺς φασιανούς, ἐξῶθεν κομισθέντας, ὅπως πολλαπλασιασθῶσιν. Ἄλλ' ὁ βασιλεὺς οὐδόλως ἔπαυεν ¹.

Οἱ λοιποὶ ἐν ἀργίᾳ ἐπέεζοντο τῇ ἐνδείᾳ τοῦ σιτηρεσίου, ἐνῶ ἔφθασε τὸ τετράμηνον, μεθ' ὃ προσδιωρίσθη ἡ σύνοδος. Προσῆλθον πολλάκις εἰς τὸν Πατριάρχην, ὅστις ἐπέισθη νὰ μηνύσῃ εἰς τὸν βασιλέα, ἀλλ' οὗτος ἀπήντησεν, ὅτι δὲν ἔφθασαν εἰσέτι οἱ εἰς τὴν σύνοδον κληθέντες.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἐνέσκηψε λοιμώδης νόσος, προσβάλλουσα τοὺς βουβῶνας θανατηφόρως. Ἐκ τῶν ἐνδεκα Καρδινάλιων ἔφυγον οἱ ἑξ, καὶ ἐκ τῶν 150 ἐπισκόπων οἱ 100. Ἐκ τῶν βυζαντίων οὐδεὶς ἔφυγε καὶ οὐδεὶς ἀπέθανεν, ἐνῶ ἐκ τῶν ἐκ Ῥωσσίας ἐλθόντων πλεῖστοι ἀνηρπασθησαν ².

Οἱ Λατῖνοι διεφήμεσαν περὶ 54 αἵρέσεων τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἐδημοσίευσαν δὲ περὶ τούτου διατριβήν. Συνῆλθον δυσαναχετῶντες οἱ πλεῖστοι, ἀλλ' οἱ δισύπατοι κατέστειλαν τὴν ἀγανάκτησιν, λέγοντες ὅτι οὐδεὶς σπουδαῖος ἔγραψε ταῦτα, ἔργον ὄντα μωρῶν ἀνθρώπων.

Πάλιν διεμήνυσαν πρὸς τὸν βασιλέα, ὅτι παρῆλθε πλεόν τοῦ μηνός, ἀπήντησε δὲ ὅτι γινώσκει κάλλιον αὐτῶν τὸν καιρόν, οὐδὲ ἀρμόζει νὰ ὁμιλῶσι περὶ κακοπαθείας, καλόγηροι ὄντες.

Ὁ Κρήτης Φαντῖνος ἐπανῆλθεν ἐκ τῆς Γαλλίας μόνος, οὐδέποτε δὲ ἔφθασεν ὁ πολλάκις ἀναγγεληθεὶς ἀπεσταλμένος τοῦ γαλάτου βασιλέως.

Οἱ Ἡγεμόνες ἦσαν μᾶλλον εὖνοι πρὸς τὸν Πάπαν, ἀλλ' ὅμως ἀπέφευγον νὰ λάβωσι μέρος ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ κατὰ τῆς ἐν Βασιλείᾳ συνόδου. Ἰδίως ὁ Βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Κάρολος Ζ' ἔκρινε καταλληλὸν τὴν ὥραν νὰ συγκαλέσῃ σύνοδον τοπικὴν ἐν Ἀβαρικῷ (Bourges), ἣτις κατέστρωσε τὴν διάταξιν (pragmatique), ὅτι οὐδεὶς εἶναι δεκτὸς εἰς ἐκκλησιαστικὰ ἀξιιώματα, ἐὰν δὲν εἶναι ἐκ τοῦ βασιλείου ³.

¹) Συρόπ. Γ', β'.

²) Συρόπ. Γ', γ'.

³) Ranke, franz. Gesch. im 17 und 18 Jahrh. I. σ. 63.

Πάλιν ἐμήνυσαν πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα, ὅστις ἔδωκε τὴν αὐτὴν ἀπάντησιν, προστιθείς ὅτι καὶ οἱ ἐκ τοῦ ἐτέρου μέρους ἐπίσης στενοχωροῦνται καὶ πιέζονται στερούμενοι ¹.

Ἐπὶ τέλους ὁ Πάπας διεμήνυσεν εἰς τὸν βασιλέα περὶ τῆς συνόδου καὶ ἐκάλεσεν αὐτὸν εἰς Φερραρίαν. Ἄμα ἐλθὼν συνεβουλεύθη μετὰ τοῦ Πατριάρχου καὶ ὁμοῦ ἀπέστειλαν εἰς τὸν Πάπαν τὸν Ἐφέσου, τὸν Ῥωσσίας, τὸν μέγαν Χαρτοφύλακα καὶ τὸν μέγαν Ἐκκλησιάρχην, ὅπως εἴπωσιν, ὅτι ἡ παροῦσα σύνοδος κατ' οὐδὲν ὑστερεῖ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, οὐσα μάλιστα πληρεστέρα, κατὰ τοῦτο ὅμως διαφέρει, ὅτι οἱ εἰς αὐτὴν συνερχόμενοι εἶναι καὶ κριταὶ καὶ διαφερόμενοι, ἐπειδὴ δὲ οἱ μὲν δυτικοί, ὡς ἐν τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ εἶναι πλείονες, οἱ δὲ ἀνατολικοὶ εὐαριθμότεροι, δέον προηγουμένως νὰ διευκρινισθῇ, τί ἐκάτερον μέρος φρονεῖ.

Ὁ Πάπας ἐδέχθη τὴν πρεσβείαν ἐπὶ θρόνου ἐπηρμένου καθήμενος, ὑποκαθημένων τῶν Καρδινάλιων καὶ Ἐπισκόπων. Ἀφοῦ ἤκουσε τοὺς πρεσβεύοντας ἰσταμένους, προσεκάλεσεν αὐτοὺς νὰ μεταβῶσιν εἰς ἰδιαιτέρον δωματίον καὶ μετολίγον τοὺς ἐκάλεσε πάλιν, εἶπε δέ, τί ἔπραξε μέχρι τοῦδε καὶ πόσα ἀπήντησε προσκόμματα. Ἐν τοσούτῳ κáθηνται ἄργοι καὶ ἀποφεύγουσι τὰς διαλέξεις, τῶρα δὲ εὐρίσκουσιν, ὅτι διαφέρει κατὰ τι ἡ ἐνεστῶσα οἰκουμενικὴ σύνοδος, ἐνῶ κατ' οὐδὲν διαφέρει. Ἐπιμελήθητε λοιπὸν νὰ γίνωνται αἱ διαλέξεις ².

Ἐπιστρέψαντες ἀνεκοίνωσαν ταῦτα εἰς τὸν βασιλέα, ὅστις πάλιν ἐπεδόθη εἰς τὸ κυνήγιον. Μετολίγας ἡμέρας κατὰ πρόσκλησιν αὐτοῦ συνῆλθον, ἔμαθον δὲ ὅτι ὁ Πάπας θέλει στείλει Καρδινάλιους πρὸς διαλέξεις καὶ δέον νὰ δεχθῶσι τὴν συζήτησιν. Πρὸς τοῦτο ἐξελέχθησαν πάλιν ὁ Ἐφέσου καὶ ὁ Νικαίας, διὰ τοῦτο ἐκάθισαν ὁμοῦ, ὁ δὲ Ῥωσσίας Ἰσίδωρος ἐκάθισε κάτω.

Ἐκ τοῦ Πάπα ἦλθον οἱ Καρδινάλιοι Ἰουλιανὸς Καισαρίνης καὶ Φιρμάνος μετὰ ἑξ ἐπισκόπων, ὧν ὁ εἰς ἦν ὁ Ῥόδου Ἀνδρέας. Ἡ συζήτησις περιεστράφη εἰς τὰ γενικώτερα μεταξὺ Ἰουλιανοῦ καὶ Ἐφέσου ³.

Ὁ Νομοφύλαξ, ὁ Εὐγενικός, καὶ ὁ Ἡρακλείας ἔλαβον ἄδειαν νὰ ἀπέλθωσιν, ὁ μὲν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὁ δὲ εἰς Ἐνετίαν. Ὁ Νικαίας

¹) Συρόπ. Γ', δ'.

²) Συρόπ. Γ', ε'.

³) Συρόπ. Γ', ε'.

διεμαρτυρήθη περὶ τούτου πρὸς τὸν Πατριάρχην, προσθέτων ὅτι ἔλαβεν ἄδειαν καὶ ὁ Ἐφέσου, ἐὰν δὲ οὗτοι ἀπέλθωσι, τοποτηρηταὶ Πατριαρχῶν ὄντες, ματαιοῦται ἡ Σύνοδος.

Ἐπὶ τῇ παραστάσει αὐτοῦ ὁ Βασιλεὺς ἔπεμψε πρὸς ἀνάκλησιν τῶν ἀποδημησάντων, οἵτινες εἶχον φθάσει μέχρι τοῦ Φραγκολίνου, ὅθεν ἐπανῆλθον. Ὁ Ἐφέσου μάλιστα ἐδικαιολογήθη, ὅτι δὲν εἶχε σκοπὸν ν' ἀναχωρήσῃ, ἀλλὰ προέπεμψε τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Νομοφύλακα¹.

Τοῦτο ἔδωκεν ἀφορμὴν σκέψεως, ὅπως μετενεχθῇ ἐνδοτέρω ἡ Σύνοδος, πρὸς ἀσφαλέστερον περιορισμὸν, διὸ κρυφίως μετὰ τοῦ Πάπα ἐγένετο συνεννόησις περὶ μεταθέσεως τῆς Συνόδου εἰς Φλωρεντίαν.

Ἐλθὼν εἰς τὸν Πατριάρχην ὁ Βασιλεὺς καὶ καλέσας τοὺς Ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς Ἡγουμένους, προέτρεψε νὰ σκεφθῶσι, πῶς δύναται νὰ προχωρήσῃ ἡ Σύνοδος. Ἐγένετο λόγος, ὅτι ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ πρόοδος τῶν διαλέξεων δὲν ἔχει δυσχερείας, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐλεύσεται ἡ ὥρα τῶν συμπερασμάτων, καί, ἂν παρακολουθήσωμεν τὴν τάξιν καὶ τὴν συνήθειαν τῶν συνόδων, νικᾷ τῶν πλειόνων ἡ ψῆφος, ἀλλ' οἱ μὲν λατῖνοι εἶναι διακόσιοι, οἱ δὲ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας μόλις τριάκοντα. Δέον ἄρα νὰ ἐξευρεθῇ τρόπος, ὥστε τὴν αὐτὴν νὰ ἔχωσιν ἰσχύι αἰ φωναὶ ἐκατέρου μέρους. Ἀλλὰ καὶ πάλιν εἶναι φόβος μὴ αὐτομολήσῃ τις ἐκ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ὅλοι αἱ προταθεῖσαι γνώμαι ἐφάνησαν ἀνεπαρκεῖς, ἕως οὗ ὁ Βασιλεὺς εἶπεν, ὅτι αὐτὸς καὶ ὁ Πατριάρχης θέλουσι μεταβῇ εἰς τὸν Πάπαν καὶ θέλουσιν ἐξοικονομήσει ταῦτα καλῶς. Ὅλοι συνεφώνησαν εἰς τοῦτο, διότι τίς ἠδύνατο ν' ἀντείπῃ εἰς τὸν Βασιλέα².

Ἐξηκολούθει νὰ γίνεταί λόγος περὶ τοῦ πράγματος, ὡς λίαν σοβαροῦ καὶ ὡς ἤκουσε τὰ λεγόμενα ὁ Γεώργιος Γεμιστός, ὁ μετονομασθεὶς Πλήθων, εἶπεν ὅτι καὶ πρὸ 12 ἐτῶν ἠρωτήθη παρὰ τοῦ Βασιλέως ἐν Πελοποννήσῳ περὶ συνόδου, ἔκτοτε δὲ παρέστησεν, ὅτι πολὺς ὑπάρχει κίνδυνος, ἐὰν δὲν ἐξισωθῶσιν ἐκατέρωθεν αἱ ψῆφοι. Τότε ἔλεγεν ὁ Βασιλεὺς, ὅτι θέλει φροντίσει, διὸ ἐνόμιζεν ὅτι ἐκανονίσθη τὸ πρᾶγμα

¹) Συρόπ. Γ', ζ'.

²) Συρόπ. Γ', η'. θ'.

πρὶν ἀπέλθωσιν ἐσχάτως ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἤδη δὲ δικαίως ἀπορεῖ, πῶς οὐδεμία ἔγινε πρόνοια.

Ἐτάχθη ἡμέρα, καθ' ἣν ἀπῆλθον ὁ Βασιλεὺς καὶ ὁ Πατριάρχης πρὸς τὸν Πάπαν καὶ ὠμίλησαν ἱκανὴν ὥραν, συμπαραλαβόντες καὶ τὸν Δεσπότην Δημήτριον.

Ἀφοῦ ἐπανῆλθον καὶ συνωμίλησαν μόνοι, ὁ Πατριάρχης μετεκάλεσε τοὺς Ἀρχιερεῖς, τοὺς σταυροφόρους καὶ τοὺς Ἡγουμένους, διὰ ν' ἀνακοινώσῃ αὐτοῖς τὰ γενόμενα, διότι κατὰ τὸν Βασιλέα περὶ τῶν τῆς Συνόδου ὀφείλουσι νὰ περιορίζωνται οἱ λοιποὶ εἰς τὸ νὰ μανθάνωσι τὰ τετελεσμένα, μὴ δικαιούμενοι εἰς πρωτοβουλίαν ¹.

Ἄμα πρῶτ' ἦλθον ὁ Βασιλεὺς καὶ οἱ προσκληθέντες, πρὸς οὓς ἐκεῖνος εἶπεν, ὅτι συνωμίλησε μετὰ τοῦ Πατριάρχου πρὸς τὸν Πάπαν καὶ τὰ πάντα διέθεσαν καλῶς. Ἐπειδὴ δὲ οὐδὲν ἄλλο προσέθηκεν, ἠρώτησαν, τὸ πῶς διετέθησαν, εἰς ὃ ὁ Βασιλεὺς ἀπήντησεν, ὅτι πρέπει ν' ἀρκεσθῶσιν εἰς ταῦτα καὶ εἰς τὴν περὶ τούτου βεβαίωσιν τοῦ Πατριάρχου. Τὴν βεβαίωσιν ἐπανέλαβε καὶ ὁ Πατριάρχης, ἀλλ' ἄνευ τινὸς διασαφήσεως. Ἐπειδὴ ἐπέμενον νὰ μάθωσιν, εἶπεν ὁ Βασιλεὺς, ὅτι δὲν ἐπιτρέπει ὁ Πάπας, διότι δὲν παρῆσαν καὶ οἱ Καρδινάλιοι. Παρετήρησαν τότε, ὅτι ἐνδέχεται λοιπόν, νὰ μὴ συμφωνήσωσιν οἱ Καρδινάλιοι. Αὐτὸ εἶναι ἀδύνατον, εἶπεν ὁ Βασιλεὺς, ἀλλ' ὅπως καὶ οἱ Καρδινάλιοι ἀποδέχονται πᾶν ὅ,τι ἀποφασίσῃ ὁ Πάπας, οὕτω πρέπει νὰ δεχθῶσι καὶ αὐτοί. Ἐξηκολούθουν ἐνιστάμενοι ἐπὶ πολλὴν ὥραν, ἕως οὗ ὁ Μονεμβασίας εἶπεν, ὅτι δὲν ἀρμόζει ἡ δυσπιστία. Προσετέθησαν καὶ οἱ λοιποὶ τῶν ἀφελεστέρων, καὶ οὕτως ἔπαυσε τὸ ζήτημα ².

¹) Συρόπ. Γ', ι'.

²) Συρόπ. Γ', ια'.

Δ'

ΕΝΑΡΞΙΣ ΤΩΝ ΕΥΖΗΤΗΣΕΩΝ

Μετὰ ταῦτα προέβαινον αἱ περὶ τῆς Συνόδου προκαταστάσεις καὶ διασκέψεις, πρὸς τοῦτο δὲ συχνάκις ἤρχοντο οἱ Καρδινάλιοι εἰς τὸν Βασιλέα, μεθ' ὃ ὁ Βασιλεὺς ἐκάλεσεν ἕξ τῶν ἀρχιερέων, τοὺς πρῶτους, καὶ ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχόντων τὸν μέγαν Χαρτοφύλακα, καὶ τὸν μέγαν Ἐκκλησιαρχὴν, ἐκ τῶν ἡγουμένων τὸν τοῦ Παντοκράτορος καὶ τὸν τοῦ Καλέως, τὸν Ἱερομόναχον ἀγιορείτην Μωϋσῆν, τοὺς διδασκάλους Γεώργιον Γεμιστὸν ἢ Πλήθωνα, τὸν Σχολάριον καὶ τὸν Ἀμνηροῦτζην, πρὸς οὓς εἶπεν, ὅτι καιρὸς εἶναι νὰ σκεφθῶσι, πόθεν ἄρξονται. Κατὰ τὴν κρίσιν αὐτοῦ εἰς δύο διαιρεῖται τὸ ζήτημα, πρῶτον περὶ τῆς ὀρθότητος, καὶ δεύτερον περὶ τῆς προσθήκης, ἂν τοιαύτη ἐγένετο, καὶ ἂν καλῶς ἐγένετο. Οἱ μὲν εἶπον, ὅτι προτακτέον περὶ δόξης, οἱ δὲ περὶ προσθήκης.

Ὁ Ἐφέσου καὶ ὁ Γεμιστὸς ἐγνωμάτευσαν, ὅτι τὸ σχίσμα ἔλαβεν ἀρχὴν ἐκ τῆς προσθήκης εἰς τὸ Σύμβολον, ὅθεν περὶ τούτου προτακτέον, εἰς δὲ τὴν γνώμην αὐτοῦ προσετέθησαν οἱ πλείονες. Ἐναντίοι ἦσαν ὁ Νικαίας, ὁ Σχολάριος καὶ ὁ Ἀμνηροῦτζης, παράδειγμα ἐπικα-

λούμενοι τὴν πραγματείαν τοῦ Νείλου Καθάσιλα, ἐπισκόπου Θεσσαλονίκης ἐν ἔτει 1340¹.

Ὁ Βασιλεὺς ἐβεβαίωσε τὴν ψῆφον τῶν πλειόνων, ἀφοῦ ἠρώτησε καὶ τὸν ἀδελφὸν (καὶ σὺ ἀδελφοῦτζικε, τί σοι δοκεῖ;), ὅστις ἐτάχθη μετὰ τῶν πλειόνων.

Μετὰ δὺω ἡμέρας ἦλθεν ὁ Βασιλεὺς εἰς τὸν Πατριάρχην, ὅπου προσεκλήθησαν οἱ πρῶτοι τῶν Ἀρχιερέων, ὁ μέγας Χαρτοφύλαξ καὶ ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης, ὁ πνευματικὸς καὶ ἔξ τῶν συγκλητικῶν, εἶπε δὲ ὁ Βασιλεὺς, ὅτι μετὰ τῶν Καρδινάλιων συνεφώνησε, τρεῖς τῆς ἐβδομάδος νὰ γίνωνται διαλέξεις ἀπαραιτήτως ἀπὸ τῆς 7 ¹/₂ τῆς πρωῒας μέχρι τῆς 6^{ης} μ. μ. Ἀπεφασίσθη οἱ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ὡς ἐνάγοντες, οὕτως εἰπεῖν, νὰ προτείνωσιν, οἱ δὲ λατῖνοι ν' ἀπολογῶνται, πρῶτον δὲ νὰ συζητηθῇ περὶ προσθήκης.

Πρὸς τοῦτο ἐξελέχθησαν ὁ Ἐφέσου, ὁ Ῥωσσίας καὶ ὁ Νικαίας, ὁ Γεμιστός, ὁ μέγας Χαρτοφύλαξ καὶ ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης, ἀλλὰ κατ' αἴτησιν αὐτοῦ ἀντικατέστη διὰ τοῦ μεγάλου Σκευοφύλακος. Ἐκ μέρους τῶν Λατίνων ὠρίσθησαν οἱ Καρδινάλιοι Ἰουλιανὸς καὶ ὁ Ῥόδου, ὁ Ἐπίσκοπος Φριούλης, ὁ Ἐπαρχικὸς Ἡγούμενος (provincialis) Λομβαρδίας Ἰωάννης καὶ ἕτεροι δὺω. Εἰς μόνους δύο παρήγγειλεν ὁ Βασιλεὺς νὰ διαλέγωνται, εἰς τὸν Ἐφέσου καὶ εἰς τὸν Νικαίας².

Ὁ Ἀνδρόνικος Ἰάγαρις καὶ ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης ἀπεστάλησαν εἰς τὸν Πάπαν, ὅπως ἀναγγείλωσι τ' ἀποφασισθέντα. Ὁρίσθη ἡ 6 Ὀκτωβρίου 1438 πρὸς ἑναρξιν ἐν τῷ παλατίῳ τοῦ Πάπα, μὴ στέργοντος νὰ διασχίζῃ τὰ πλήθη μεταβαίνων εἰς τὸν Ἐπισκοπικὸν ναόν, καὶ κινῶν τὴν κοινὴν περιέργειαν, ἃν καὶ ἡ ἀπόστασις δὲν ἦτο πλέον τῆς λίθου βολῆς³.

Κατὰ τὴν ἀποταχθεῖσαν ἡμέραν συνῆλθον πολλοὶ πρὸς ἀκρόασιν καὶ ἐπλήσθη αὐτῶν τὸ παλάτιον. Παρέστη καὶ ὁ Βασιλεὺς, ὃν δὲν ἐπέτρεψαν ν' ἀναβῇ ἑφιππος μέχρι τοῦ τρικλίνου. Δύο θαλαμηπόλοι (ὁ Δερμοκαίτης καὶ ὁ Μανουήλ), κρατοῦντες τὸν Βασιλέα ἐκ τῶν ἀγκालῶν, ἔφερον αὐτόν ἐπὶ τοῦ θρόνου, μεθ' ἧλθε καὶ ὁ Πατριάρχης, μετ'

¹) Salmas. de primatu Lugd. Batav. 1645. I. — Συρόπ. Γ', ιβ'.

²) Συρόπ. Γ', ιγ'.

³) Συρόπ. Γ', ιδ'.

αὐτοὺς δὲ ὁ Πάπας. Προεπορεύοντο αὐτοῦ ὁ σταυρός, οἱ κανονικοί, καὶ οἱ πρωτονοτάριοι καὶ ἡ σωματοφυλακὴ φέρουσα τὰς ἀργυρὰς λόγχας, εἵποντο δὲ οἱ Καρδινάλιοι, ἐξ ὧν εἷς ἐκράτει τὸ κράσπεδον τοῦ Πάπα. Ἡ αἵθουσα ἡντρεπίσθη εἰς ναὸν μετὰ θυσιαστηρίου¹.

Αἱ καθέδραι ἐτέθησαν ὡς ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, ἐκ δεξιῶν μὲν ὁ Πάπας μετὰ τῶν Καρδινάλιων καὶ ἐπισκόπων, ἐξ εὐωνύμων δὲ ὁ Βασιλεὺς καὶ ὁ Πατριάρχης καὶ ἐφεξῆς οἱ τοποτηρηταὶ τῶν Πατριαρχῶν καὶ οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ σταυροφόροι. Ἐν τῷ μέσῳ ἐτέθησαν δύο σκίμποδες ἀπέχοντες ἀλλήλων διὰ τοὺς προσδιαλεγόμενους, καὶ ἐκάθισαν οἱ μὲν λατῖνοι ἐπὶ τοῦ ἀνατολικωτέρου, ἐκ δεξιῶν ἔχοντες τὸν Πάπαν, οἱ δὲ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ τοῦ δυτικωτέρου, ἐκ δεξιῶν καὶ αὐτοὶ ἔχοντες τὸν Βασιλέα· ἔμπροσθεν αὐτῶν ἐκάθισαν κατωτέρω ὁ μεταγλωττιστὴς καὶ οἱ ταχυγράφοι τοῦ Πάπα καὶ τοῦ Πατριάρχου, σημειοῦντες τὰ λεγόμενα. Τὸ ἔδαφος ἦτον ἐστρωμένον πρασίνῳ ἐριούχῳ. Πρὶν καθίσῃ εἰς τὸν ἴδιον θρόνον ὁ Πάπας γονυκλιτῶς προσηύχετο ἐπὶ σελλίου, ἄντικρυ τοῦ θυσιαστηρίου, φέροντος χρυσοῦφαντα προσκεφάλαια. Ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου ἔκειτο εὐαγγέλιον ἡνεωγμένον καὶ ἐκ δεξιῶν μὲν ἀργυροδιάχρυσος Ἅγιος Πέτρος κρατῶν τὰς κλεῖς, ἐξ ἀριστερῶν δὲ ὁ Ἅγιος Παῦλος, κρατῶν ξίφος ὀρθιον².

Ἐν τῇ πρώτῃ συνεδριάσει ὁ Ῥόδου Ἀνδρέας ἀνέγνω λατινιστὶ προσφώνημα πρὸς τὸν Πάπαν καὶ πρὸς τὴν Σύνοδον, κατόπιν δὲ ὁ Νικαίας ἐλληνιστὶ πρὸς τὸν Βασιλέα, τὸν Πάπαν καὶ τὴν Σύνοδον, μεταγλωττισθὲν λατινιστὶ ὑπὸ τοῦ Σεκουνδίνου. Μετ' αὐτοὺς ἔλαβε τὸν λόγον ὁ Ἐφέσου καί, προοιμιασάμενος περὶ εἰρήνης κατὰ Χριστὸν καὶ ἀγάπης, ἐξέθηκε περὶ τῆς γενομένης εἰς τὸ Σύμβολον προσθήκης, ἥτις οὐκ ἔδει γενέσθαι. Ἀπελογήθη ὁ Ῥόδου ἐπαινέσας τὰ περὶ ἀγάπης, ἐκωλύθη δὲ νὰ λαλήσῃ περὶ προσθήκης παρὰ τοῦ Ἐφέσου, ὡς μὴ ἀναπτύξαντος εἰσέτι τὰ περὶ τούτου ἀρκούντως. Πάλιν ἐπαναλαβὼν περὶ ἀγάπης, ἐζήτησεν ὁ Ἐφέσου ν' ἀναγνωσθῶσι προηγουμένως οἱ ὅροι τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων, διὰ νὰ φανῶσιν ἀκόλουθοι πρὸς αὐτοὺς.

¹) Συρόπ. Σ', ιε'.

²) Συρόπ. Σ', ις'.

Εἰς ταῦτα συντόμως ἀπήντησεν ὁ Ῥόδου, μεθὸ διελύθη ἡ συνεδρίασις.

Ὁ Βασιλεὺς δυσηρεστήθη διὰ τὰ γενόμενα καὶ ἠρνήθη νὰ προσέλθῃ εἰς τὴν τεταγμένην ἡμέραν προτείνων ἀναβολήν, ἀλλ' ἀντέτεινεν ὁ Πατριάρχης, μὴ ἐξηγηθῇ, ὅτι ἀποφεύγει τὴν συζήτησιν.

Ὁ Βασιλεὺς ἐζήτηε ἱκανοποίησιν, ἥτις μεθ' ἡμέρας τινὰς ἀργίας ἐδόθη, διότι διετρυπήθη ὁ τοῖχος, ὅπως ἀμέσως εἰσέρχεται ἐπὶ τοῦ θρόνου ὁ Βασιλεὺς ἐκ τοῦ πρώτου κελλίου, εἰς ὃ ἐφθάνεν ἱππεύων¹.

Τὴν 13^{ην} Ὀκτωβρίου 1438 ἐγένετο ἡ δευτέρα συνεδρίασις, ἀλλ' ὅλη παρῆλθεν εἰς φιλονεικίας, τίς νὰ ὁμιλήσῃ πρῶτος, καὶ ἂν πρέπει ν' ἀναγνώσθωσιν οἱ ὅροι τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων².

Τὴν 14^{ην} Ὀκτωβρίου προηγήθη προκαταρκτικὴ συνεδρίασις ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Πατριάρχου, ἔνθα ἐπανελήφθη ἡ αὐτὴ ἔρις, ἕως οὗ ἐνέδωκαν ν' ἀναγνώσθωσιν οἱ συνοδικοὶ ὅροι.

Εἰς τρίτην δημοσίαν συνεδρίαν συνῆλθον τὴν 18^{ην} Ὀκτωβρίου πρὸς ἀνάγνωσιν τῶν ὅρων τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων. Ἀλλ' εὐρέθη τρόπος, νὰ μὴ συρρέυσῃ πολυπληθὲς ἀκροατήριον. Ἐκείνην τὴν ἡμέραν τὸ εὐαγγέλιον ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου ἐκλείσθη, οἱ ἀνδριάντες τῶν ἀποστόλων ἔκειντο ὑπτιοί, οὐδὲ αἱ λαμπάδες ἀνῆφθησαν. Πρὶν ἀναγνώσῃ τοὺς ὅρους ὁ Ἐφέσου, ὁ Ἰουλιανὸς Καίσαρινης παρετήρησεν, ὅτι τοῦτο γίνεται κατ' ἀπαίτησιν τοῦ ἐτέρου μέρους, οὐχὶ δὲ κατὰ τὴν θέλησιν τῶν λατίνων.

Ἀναγινώσκων ὁ Ἐφέσου παρενεῖρε παρατηρήσεις, ὅτε δὲ ἀνεγίνωσκε τὸν ὅρον τῆς ζ' Συνόδου ἐν ἔτει 787, προεκόμισαν οἱ λατῖνοι χειρόγραφον ἐλληνικὸν τῶν πρακτικῶν τῆς Συνόδου ταύτης, καθ' ὃ ἐν τῷ Συμβόλῳ περιείχοντο αἱ λέξεις καὶ τοῦ υἱοῦ, καὶ ἐπεδείκνυσεν αὐτὸ ὡς ἀρχαῖον ἐπὶ μεμβράνης, ὃ δὲ Ἰουλιανὸς Καίσαρινης ἐπέστησε τὴν προσοχὴν ἐπὶ τῆς γνησιότητος αὐτοῦ.

Ἀλλ' ὁ Γεώργιος Γεμιστὸς ἐξέφρασε τὴν ἀπορίαν, πῶς ἐγράφησαν τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα, οἷα καὶ τὰ τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκινάτου³ καὶ

¹) Συρόπ. Γ', ιζ'.

²) Συρόπ. Γ', ιη'.

³) Opusculum contra errores Græcorum Opp. XVII, Venet. 1593. Summa theol. P. I. qu. 36, art. 2.

ἅπαντα ἐξηγητήθησαν τὰ ἐπιχειρήματα, ἐνῶ οὐδέποτε ἐγένετο μνεία περὶ τῆς ὑπάρξεως τοιοῦτου κειμένου, ὅπερ ἤρκει καὶ μόνον.

Ἐπὶ τούτοις ἐλύθη ἡ συνεδρίασις.

Ἀλλὰ τὸ σιτηρέσιον δὲν ἐδίδετο καὶ πολὺ ἐκράτει στενοχωρία, ὥστε ἐπώλουν ἢ ἐνεχύραζον ὅ,τι εἶχον, ὅπως ζήσωσιν.

Ὁ Ἰουλιανὸς Καισαρίνης ἐζήτησε νὰ γίνῃ παραβολὴ τῶν ἐκατέρωθεν γραφομένων πρακτικῶν διὰ τὸ σύμφωνον, ὅπερ ἐγένετο ἐν τῷ σκευοφυλακείῳ τοῦ Ἀγ. Φραγκίσκου καὶ ἀπεφασίσθη, νὰ γίνεταί τοῦτο καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ¹.

Ἀνυπόμονοι οἱ λατῖνοι νὰ ἐξαλείψωσι τὴν ἐκ τῆς τῶν ὄρων ἀναγνώσεως ἐντύπωσιν, ἔσπευσαν εὐθὺς νὰ γίνῃ δημοσία συνεδρίασις, καθ' ἣν ἀποκλειστικῶς ὠμίλησεν ἀπεραντολογῶν ὁ Ῥόδου Ἀνδρέας καὶ πάλιν τὴν ἐπαύριον, 20^η Ὀκτωβρίου, ἐξηκολούθησε λαλῶν, μὴ καταλήξας.

Τότε μόνον κατεβλήθησαν τὰ δύο καθυστερούμενα μηνιαῖα ἐκ φλωρίων 1218.

Τὴν 25^η Ὀκτωβρίου συνεκροτήθη ἡ ἕκτη συνεδρίασις πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ λόγου τοῦ Ῥόδου Ἀνδρέου, μεταξὺ ἄλλων μνημονεύσαντος καὶ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ ἁγιομάρτυρος Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ ἐν ἔτει 650 πρὸς Μαρίνον, πρὸς ἐνδειξιν, ὅτι καὶ κατὰ τοὺς καιροὺς ἐκείνους ἦτον ἐν τῷ Συμβόλῳ ἡ προσθήκη.

Τοσοῦτον νῆχαριστήθησαν οἱ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας διὰ τὴν ἐπίκλησιν τῆς ἐπιστολῆς τοῦ ἁγιομάρτυρος, ὥστε ἰδιαιτέρως ἐν τῷ σκευοφυλακείῳ τοῦ Ἀγίου Φραγκίσκου εἶπον εἰς τοὺς Λατίνους, ὅτι, ἅμα στέρξωσι τὴν ἐπιστολὴν ταύτην, γίνεται ἡ ἔνωσις. Ἀλλ' αὐτοὶ ἀπειποιήθησαν νὰ δεχθῶσι τὴν ἐπιστολὴν, λέγοντες μάλιστα, ὅτι ἔσχωψαν τὸν Ῥόδου, διότι ἐπεκαλέσθη αὐτήν, ἐνῶ δὲν σώζεται ἀκεραία, οὐδὲ πλέον ἐμνημόνευσαν τοῦ πρακτικοῦ τῆς ζ' οἰκουμενικῆς Συνόδου.

Ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Πατριάρχου ἐγένοντο ἐκ διαλειμμάτων συσκέψεις προγυμναστικαί, ἀλλ' εἰς μόνους τοὺς ἐκλελεγμένους πρὸς διάλεξιν ἐδίδετο ὁ λόγος ².

Τὴν 1^η τοῦ Νοεμβρίου συνήλθον πάλιν εἰς δημοσίαν συνεδρίασιν, ἀνέλαβε δὲ τὴν ἀνασκευὴν ὁ Νικαίας κατὰ τὸ δοθέν παρὰ τοῦ δι-

¹) Συρόπ. Γ', ιθ'.

²) Συρόπ. Γ', κ'.

δασκάλου Σχολαρίου σχέδιον, οὐδὲ ἔφθασεν ἐκείνη ἡ ἡμέρα, ἀλλ' ἐξηκολούθησε καὶ κατὰ τὴν ἐπομένην συνεδρίασιν, ὅτε μόλις ἐπέρανε τὸν λόγον, ἐπιμένων εἰς τὴν ἐρώτησιν, ἂν τὰ κωλύματα καὶ οἱ διορισμοὶ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ἀφορῶσι πρὸς τὸ Σύμβολον τῆς Πίστεως, ἢ πρὸς ἄλλο τι ἐξωτερικόν. Οὐδὲν ἀπήντησεν εἰς τὴν ἐρώτησιν ταύτην ὁ Ῥόδου Ἀνδρέας, ἀλλ' ὁμιλήσας γενικῶς ἐξήντησε τὴν ὥραν¹.

Τὴν 8^{ην} Νοεμβρίου συνεκροτήθη ἡ ἐνάτη συνεδρίασις, καθ' ἣν ὁ Ἰουλιανὸς Καισαρίνης² ἀνέγνωσεν ἀπάντησιν εἰς τὸν Νικαίας Βησσαρίωνα, προβάλλων τὸν Αὐγουστίνον καὶ τὸν Βοναθεντούραν³ ὑπὲρ τῆς γνώμης αὐτοῦ. Μόλις κατὰ τὴν ἐπομένην συνεδρίασιν τῆς 11^{της} Νοεμβρίου συνεπέρανε τὸν λόγον, διατυπῶν ὅτι, ναὶ μὲν οἱ ὅροι τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων κωλύουσιν ἐναντίαν προσθήκην⁴, οὐχὶ ὅμως ὅταν αὕτη εἶναι ἢ ἀληθής, ἢ ἀνάπτυξις τῶν παραδεδεγμένων. Τούτῳ τῷ λόγῳ ἐζήτησε νὰ προβῇ ἡ συζήτησις εἰς τὴν ἐξέτασιν, ἐὰν ἡ προσθήκη εἶναι ἀληθής.

Ὁ Ἐφέσου ἐπεχείρησε τὴν ἀνασκευὴν κατὰ τὴν 11^{την} συνεδρίασιν, καθ' ἣν ἀπέναντι αὐτοῦ, ἀλλ' ὀπισθεν πάντων ἐν γωνίᾳ ἐκάθισεν ὁ πνευματικὸς Γρηγόριος καὶ ὁ Ἀμηρουτζής, εἰρωνευόμενοι τὰ παρ' αὐτοῦ λεγόμενα, καὶ ὑπ' ὀδόντα γελῶντες. Ὁ Ἐφέσου προέβη πειστικῶς εἰς ἐρωτήσεις, ἐνῷ ὁ Ἰουλιανὸς ἀποκρινόμενος ἐξέφευγε τοῦ ζητήματος, ἢ ἡπεραντολόγει.

Κατὰ τὴν ἐπομένην συνεδρίασιν⁵ 27^{ης} Νοεμβρίου παρέστησαν οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Δουκὸς τῆς Βουργουνδίας, τέσσαρες ἐπίσκοποι, εἰς ἀρχιεπίσκοπος, δύο ἄρχοντες καὶ ἄλλοι ιερομόναχοι καὶ κοσμικοὶ⁶.

¹) Συρόπ. Γ', κα. — Labbé, XVIII Acta, σ. 433.

²) Ὅτι εἶναι αὐτός, μαρτυροῦσι τὰ Πρακτικά (Acta) τῆς 14^{της} συνεδριάσεως — Coleti, Concil. XVIII. σ. 474, 483, ἐνῷ ὁ Συρόπ. Γ', κα' τὸν ὀνομάζει ἐπίσκοπον Φριούλης.

³) Summa I. dis. II a 4. q. σ. 95.

⁴) Ἐφέσου ἐν ἔτει 434 καν. 7. «Ἐτέραν πίστιν μηδενὶ ἐξεῖναι προφέρειν, ἧγουν συγγράφειν, ἢ συντιθέναι, παρὰ τὴν ὀρισθεῖσαν παρὰ τῶν Ἀγ. Πατέρων, τῶν ἐν τῇ Νικαέων συναχθέντων πόλει, σὺν ἀγίῳ Πνεύματι».

⁵) Κατὰ τὰ Πρακτικά, δεκάτην τρίτην.

⁶) Συρόπ. Γ', κα'.

Οἱ πρέσβεις οὗτοι, εἰσαχθέντες παρὰ τοῦ ἐπὶ τούτῳ τεταγμένου λευχείμονος, ἀντιπαρῆλθον τὸν Βασιλέα ἄνευ προσχήματος τιμῆς, κατευθυνόμενοι πρὸς τὸν Πάπαν, ὃν προσεκύνησαν φιλήσαντες τὸν πόδα, τὴν χεῖρα καὶ τὴν παρεῖαν αὐτοῦ, παρέδωκαν δὲ πρὸς αὐτὸν γράμματα τοῦ δουκὸς καὶ προσεφώνησαν αὐτὸν διὰ μακρῶν ἐγκωμιαστικῶς.

Μεγάλως ἐλυπήθη ὁ Βασιλεὺς διὰ τὴν περιφρόνησιν ἐπὶ παρουσίᾳ τοσοῦτου πλήθους, οὐδὲ συνῆναι πλέον νὰ γίνῃ συνεδρίασις, μεχριστοῦ δοθῇ ἡ δέουσα ἱκανοποίησις. Ὁρίσθη νὰ δώσωσιν οἱ πρέσβεις γράμμα, ἔστω καὶ ἀνύπαρκτον, εἰς τὸν Βασιλέα πρὸς ἱκανοποίησιν καὶ μάλιστα ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ κοινοῦ, κατ' ἀπαίτησιν αὐτοῦ· τοῦτο ἐγένετο, ἀλλ' ἄνευ προσφωνήσεώς τινος ἐν ἄκρᾳ σιγῇ.

Συνῆλθον ἔπειτα εἰς συνεδρίασιν ἅπαξ, καὶ κατόπιν δὲν συνῆλθον πλέον, ἐνῶ οἱ λατῖνοι ἀπῆτουν συζήτησιν περὶ τῆς οὐσίας τοῦ δόγματος¹.

Μεθ' ἡμέρας τινὰς ἦλθεν ὁ Βασιλεὺς εἰς τὸν Πατριάρχην, παρ' ᾧ συνήχθησαν οἱ ἀρχιερεῖς, οἱ σταυροφόροι καὶ οἱ ἡγούμενοι, προτρέπων νὰ ἐγκαταλειφθῇ ἡ συζήτησις περὶ τῆς προσθήκης, νὰ προβῇ δὲ περὶ τῆς δόξης, διότι τοῦτο ἀπαιτοῦσιν οἱ λατῖνοι. Μόνος ὁ πνευματικὸς Γρηγόριος συνεφώνησε, λέγων ὅτι προτιμότερον εἶναι νὰ ἐνδώσωσι τῶρα ἑκουσίως, παρὰ κατόπιν ἀναγκαζόμενοι.

Αὐτὸς πρῶτος ἀνήνεγκεν εἰς τὸν Πατριάρχην, ὅτι πρόκειται περὶ μεταθέσεως τῆς Συνόδου ἐνδοτέρω, ἀλλ' οὗτος ἠρνεῖτο πᾶσαν πιθανότητα².

Ὁ Βασιλεὺς κατεγίνετο ἐν τούτοις νὰ πείσῃ περὶ μεταβάσεως τῆς συζητήσεως εἰς τὸ ἕτερον θέμα καὶ πρὸς τοῦτο προσήρχοντο εἰς τὸν Πατριάρχην καθ' ἑκάστην ἐναλλάξ ὁ Χριστόφορος Γαρατώνης, Ἐπίσκοπος Κορώνης, ὁ Ἀνδρέας Ῥόδου, καὶ ὁ Ἀμβρόσιος Τραπεζοῦσης γενικὸς Ἠγούμενος (generalis) τῶν Χαμαλοδούλων, ἠκούετο δέ, ὅτι ἐγίνετο λόγος καὶ περὶ μεταθέσεως εἰς Φλωρεντίαν. Ὁ Πατριάρχης ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐσιώπα πάσχω ἐκ πυρετοῦ διαλείποντος. Μόλις δὲ ἐνέδωκε ν' ἀποσταλῇ πρεσβεία εἰς τὸν Βασιλέα, συγκειμένη ἐξ ἐνὸς Ἀρχιερέως καὶ τοῦ μεγάλου Ἐκκλησιάρχου, ὅπως ζητήσωσι διὰ παντὸς τρόπον

¹) Συρόπ. Γ', κβ'.

²) Συρόπ. Γ', κγ'.

τὴν ἐπάνοδον εἰς τὰ ἴδια. Ἄλλ' ὁ Βασιλεὺς ἀπήντα, ὅτι ὀφείλουσι νὰ ἐγκαρτερήσωσιν, ὅπως φέρωσιν εἰς πέρας, ὃ ἐπεχείρησαν ¹.

Ἐν τῷ μεταξύ ἔστειλεν ὁ Βασιλεὺς εἰς τὴν Φλωρεντίαν τὸν δισύπατον Ἰωάννην, ὅπως λάβῃ ἀσφάλειαν ἐλευθέρως εἰσόδου καὶ ἐξόδου (salvus conductus).

Ὅλοι συνεταράσσοντο καὶ δὲν ἔπαυον ὑποβάλλοντες παραστάσεις μετ' ἐπιμονῆς, ὃ δὲ Πατριάρχης, καὶ τοὶ δεχθεῖς ἐπίσκεψιν τοῦ Βασιλέως, ἀπέστειλεν πρὸς αὐτὸν τοὺς ἀρχιερεῖς, ὅπως ἐκθέσωσι παραστάσεις.

Ὁ Βασιλεὺς ἐδέχθη τοὺς ἀποσταλέντας μετ' ὀργῆς καὶ ἀπέπεμψεν αὐτοὺς ἐπιπλήττων, ὅτι δὲν εἰσῆλθον εἰς τὴν συζήτησιν περὶ τῆς οὐσίας τοῦ δόγματος ².

Παρήρηχετο ὁ χρόνος ἐν ἀργίᾳ, καὶ ἡ ταλαιπωρία ἠϋζανε διὰ τὴν στέρησιν τοῦ σιτηρεσίου. Ὁ Πατριάρχης ἐδίσταζε ν' ἀναδεχθῇ τὸν ἀγῶνα πρὸς τὸν Βασιλέα, ὑποπτευόμενος μὴ ἐγκαταλειφθῇ ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων, ἐνδιδόντων πάντοτε, ἅμα ὁ Βασιλεὺς ἐπέμενεν.

Ὁ Μαρκίων ἐμήνυσε πρὸς τὸν Βασιλέα, ὅτι πολὺ βλάπτονται οἱ γεωργοὶ ἐκ τῆς διαμονῆς αὐτοῦ ἐν τῇ Μονῇ ἔξω τῆς Φερραρίας ἀπαύστως ἐπιδιδομένου εἰς τὰ κυνηγέσια ³.

Συνέβη μάλιστα ἕρις μεταξύ τοῦ υἱοῦ στρατιώτου καὶ τινος τῶν μοναχῶν καὶ συμπλοκὴ αἱματηρά, ἐφ' ἣ οἱ μοναχοὶ ἔκρουσαν τοὺς κώδωνας καὶ εἰσῆλασαν στρατιῶται εἰς βοήθειαν. Τοῦτο μᾶλλον συνετέλεσε νὰ ἐγκαταλείψῃ ὁ Βασιλεὺς τὴν Μονὴν καὶ νὰ ἔλθῃ εἰς Φερραρίαν ⁴.

Τὰ ἀνεκδοτικὰ ταῦτα ἐπεισόδια συντελοῦσιν, ὅπως γνωρίσωμεν πόσον δυσανεσχέτουν οἱ παντοίως ταλαιπωρούμενοι ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ καὶ μὴ βλέποντες πρόοδον τοῦ ἔργου. Δὲν εἶναι ἀπαραίτητον ἐν τούτοις, νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἐκ κουφότητος καὶ ἀμεριμνίας ἐν κυνηγεσίοις κατέτριβε τὸν χρόνον, οὐδὲν προπαρασκευάζων διὰ τὴν εὐόδωσιν τοῦ προτιθεμένου σκοποῦ. Ὁ Βασιλεὺς, ὡς δειχθήσεται ἐκ τῶν ἑπειτα, ἦτο λίαν κρυφίνους, καὶ εἰς οὐδένα σχεδὸν ἀνεκοίνου τὰ προμελετώ-

¹) Συρόπ. Ζ', β'.

²) Συρόπ. Ζ', γ'.

³) Συρόπ. Ζ, δ'.

⁴) Συρόπ. Ζ', ε'.

μενα. Ἦτο λίαν προσεκτικός, νὰ μὴ ἐκπέσῃ τοῦ ἀξιώματος, ὃ ἔφερε, οὐδενὸς δὲ ὦν ὑποδεέστερος εἰς τὰς θεολογικὰς γνώσεις τῶν μεμνημένων, ἀνέμενε τὴν κατάλληλον ὥραν, ὅπως διὰ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ὄγκου δώσῃ ροπήν. Μετὰ μόνου τοῦ Πάπα, ὡς ἀντιπροσώπου τῆς δύσεως, ἐνόει νὰπραγματευθῇ τὰ καίρια, πρὸς τοῦτο ὅμως ἔδει νὰ ἐπιστῇ ἡ εὐθετος ὥρα καὶ ταύτην ἀνέμενε, φεύγων τοὺς μετ' αὐτοῦ, ὅπως μὴ διδῇ προώρους ἐξηγήσεις καὶ ἀποκαλύπτῃ, ὅσα εἰσέτι οὐδὲ εἰς αὐτὸν ἦσαν τοσοῦτον εὐκρινῇ καὶ διατετυπωμένα, ὥστε ν' ἀνακοινωθῶσι πρὸς ἄλλους, παντοιοτρόπως σχολιάζοντας καὶ ἴσως προπαρασκευάζοντας ἀντίπραξιν. Δὲν ἦτο λοιπὸν ἀβελτερία ἢ ἀποτέλεσμα ἀκρατήτου πρὸς θήραν πάθους ἡ τοιαύτη τοῦ Βασιλέως συμπεριφορὰ. Ἐν τοσοῦτῳ οἱ ἀθυμοῦντες διὰ τὴν ἐν ἀργίᾳ πάροδον τοῦ χρόνου, ἐν οἷς καὶ ὁ Συρόπουλος, καὶ οὐδὲν προσδοκῶντες ἀγαθόν, ἐμεμψιμοῖρουν καὶ κατ' ἰδίαν ἐγόγγυζον, οὐδὲν παραλείποντες ἐκ τῶν συντελούντων πρὸς ἐξήγησιν τῆς ἀδρανείας, εἰς ἣν περιέστησαν, ὡς ἀποδοτέας εἰς τὴν ἀφροντισίαν τοῦ Βασιλέως. Τοιοῦτοι ἐν παρόδῳ ὑπαινιγμοὶ συχνάκις ἀπαντῶσιν.

Τότε συνῆξε καὶ ὁ Πατριάρχης τοὺς ἀρχιερεῖς, τοὺς σταυροφόρους καὶ τοὺς ἡγουμένους καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, ὅτι ἐπὶ ματαίῳ παρέρχεται ὁ χρόνος, ἐνῶ δὲν εἶναι δίκαιον νὰ προβῶσιν εἰς ἄλλην συζήτησιν, διότι ὅσα εἶπον κατὰ τῆς προσθήκης εἶναι ἀναμφίλεκτα. Πρέπει λοιπὸν νὰ ζητήσωσι παρὰ τοῦ Πάπα νὰ ἐκβληθῇ ἡ προσθήκη, οὐδὲ στέργουσιν ἄλλως νὰ προβῇ ἡ συζήτησις, ἀλλὰ θέλουσιν ἀπέλθαι εἰς τὰ ἴδια, καὶ μάλιστα ἐντὸς δέκα πέντε ἡμερῶν.

Πάντες ἐπευφήμησαν πλὴν τοῦ Νικαίας, ἀξιοῦντος, ὅτι ἔχουσι πολλὰ καὶ καλὰ νὰ εἴπωσι περὶ δόξης, περὶ ἧς ὁ Καθάσιλας Θεσσαλονίκης ἔγραψεν πλείονα ἢ περὶ προσθήκης. Ἐκυρώθη ὅμως ἡ γνώμη τοῦ Πατριάρχου παρὰ πάντων.

Κατὰ πρότασιν τοῦ Πατριάρχου ἐστάλησαν ὁ Μυτιλήνης καὶ ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης πρὸς τὸν Βασιλέα, ὅπως εὐδοκήσῃ καὶ αὐτῷ. Ἀλλ' οὗτος ἠρώτησεν ἀποτόμως, τί εἶναι αὕτη ἡ βουλή, καὶ τίς εἶπε νὰ βουλευθῶσι ἐν ἀγνοίᾳ αὐτοῦ; Δὲν ἐννοοῦσιν, ὅτι εἶναι ἀνωφελῇ ὅσα ἐρρήθησαν περὶ προσθήκης, ἐὰν δὲν ἐξετασθῇ τὸ περὶ δόξης¹⁾;

¹⁾ Συρόπ. Ζ', ς'.

Ὁ Μυτιλήνης Δωρόθεος ἀμέσως μετέβαλε γλῶσσαν, συμφωνῶν μετὰ τοῦ Βασιλέως, ὅστις ἔγινεν ὡς ἐκ τούτου πρῶτος, ἐκφράζων τὴν ἐπιθυμίαν, ν' ἀκούσῃ, τί προτείνονται ὑπὲρ τῆς ἐναντίας γνώμης καὶ ἀποτεινόμενος μᾶλλον πρὸς τὸν μέγαν Ἐκκλησιάρχην, ὡς διὰ τῆς σιωπῆς ἐμφαίνοντα ἀποδοκιμασίαν. Ἰδοὺ ὁ λόγος, εἶπεν οὗτος, διότι κατὰ τῆς προσθήκης ἀντετάξαμεν τὸ ἀκαταμαχητότερον τῶν ἐπιχειρημάτων, τὴν περὶ προσθήκης ἀπαγόρευσιν τῶν συνοδικῶν ὄρων, καὶ ἐν τούτοις εἰς οὐδὲν ἰσχύσαμεν. Τί θέλει συμβῆ ὅμως, ἐὰν ἐν τῷ περὶ δόξης ἔχωσιν, ὡς διατείνονται, αὐθεντίας τινάς; Θέλουσιν ἀποδοῖ ἀκράτητοι, καυχώμενοι ὅτι ἐνίκησαν, διότι δὲν ὑπάρχει ἀνώτερος διαιτητής.

Ἄλλ' ὁ Βασιλεὺς δὲν ἐπέθετο, διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ καταβληθῶσιν, ἐὰν ἔχωσιν ὑπὲρ ἑαυτῶν τὴν ἀλήθειαν, οὐδὲ δύναται νὰ βιασθῇ ἡ προαίρεσις τοῦ μὴ πειθομένου εἰς σφαλεροὺς λόγους, ἐνόσω δὲ ἐκάτερα τὰ μέρη δὲν συμφωνοῦσι, δὲν ὑπάρχει ἀπόφασις συνόδου οἰκουμενικῆς.

Ἄλλ' ἂν ἀφορίσῃ ἡμᾶς ὁ Πάπας ὡς ἀντιφρονούντας, ἔλεγεν ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης, πῶς θέλομεν εὖρει πλοῖον, νὰ διασωθῶμεν εἰς τὰ ἴδια;

Ὁ Βασιλεὺς ἀπήντα, ὅτι περὶ τούτου αὐτὸς θέλει φροντίσει, ὁ δὲ Μυτιλήνης συνηγόρει ὑπὲρ τῆς γνώμης τοῦ Βασιλέως¹.

Ὡς ὑπεσχέθη, μετὰ μίαν ἡμέραν ὁ Βασιλεὺς ἦλθε πρὸς τὸν Πατριάρχην, μεθ' οὗ συνωμίλησεν ἐπὶ ἱκανὴν ὥραν, οὐδὲν ὅμως διέπνευσε ἐκ τῆς ἰδιαιτέρας ταύτης συνεντεύξεως. Μετὰ πλείονος ἐν τούτοις σπουδῆς ὁ Βασιλεὺς ἡσχολεῖτο νὰ πείσῃ πρὸς διάλεξιν περὶ τῆς δόξης. Τοῦτο μαθὼν ὁ Γεώργιος Γεμιστός, παρώτρυνε νὰ παρασκευασθῶσι πρὸς τοιαύτην συζήτησιν πρεπόντως. Προσκληθεὶς μάλιστα παρὰ τοῦ Πατριάρχου, ἐβεβαίωσεν, ὅτι δὲν θέλουσι φανῇ ἥττονες οὐδὲ κατὰ τὸ θέμα τοῦτο, διασκεδάζων πᾶσαν ἀμφιβολίαν.

Ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης Συρόπουλος, θαυμάζων τὸν ἄνδρα, δὲν παραλείπει νὰ παρενείρῃ, ὅτι ἄλλοτε ὁ Βασιλεὺς ἐξέφρασεν ἀμερολήπτως ἀμφιβολίας, τίνων ἢ περὶ τοῦ Καθαρτηρίου πυρὸς δόξα εἶναι ἡ

¹) Συρόπ. Ζ', ζ'.

ὀρθότερα, ὃ δὲ Γεμιστὸς παρετήρησεν, ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει χειρόν, ἢ ν' ἀμφιβάλλῃ τις περὶ τῶν τῆς πίστεως¹. Ἦγνόνει ὡς φαίνεται, τὴν πολυθεϊστικὴν θεοσοφίαν τοῦ νεοπλατωνικοῦ τούτου φιλοσόφου, ἣτις ἔγινε ἡμῖν γνωστὴ, δημοσιευθεῖσα παρὰ τῶν νεωτέρων, καὶ συνεχίζουσα τὰ τοῦ Πλωτίνου καὶ τοῦ Πορφυρίου, Δία τὸν ἀγέννητον, ἀπάντων πατέρα καὶ δημιουργὸν πρεσβύτατον καὶ τοὺς ἐξ αὐτοῦ γεγεννημένους ὑπερουρανίους θεούς, τούτων πάντων ἡγεμόνα τὸν Ποσειδῶ καὶ οὕτω καθεξῆς².

Καίτοι νοσῶν ὁ Βασιλεὺς μετὰ τινος ἡμέρας ἐκάλεσε παρ' ἑαυτῷ τὸν Πατριάρχην καὶ τοὺς λοιποὺς κληρικοὺς πρὸς σύσκεψιν ἄνευ τῶν ἀρχόντων. Καθ' ὃδόν τινες ἐφιλοτίμουν τὸν Ἡρακλείας, ὡς τοποτηρητὴν τοῦ Ἀλεξανδρείας, πρόεδρον τῶν ὑπερτίμων καὶ πρῶτον μητροπολίτην, νὰ μὴ ἐγκαταλείψῃ, ὡς ἀκρόπολιν, τὸ περὶ προσθήκης. Τί λέγετε ταῦτα, εἶπεν αὐτός, δὲν γνωρίζετε, ὅτι γενήσεται ὅτι θέλει ὁ Βασιλεὺς;

Διὰ μακρῶν ὠμίλησεν ὁ Βασιλεὺς, παριστῶν, ὅτι τὸ περὶ δόξης εἶναι τὸ κύριον, καὶ δι' αὐτὸ ἤλθον εἰς Ἰταλίαν, ὥστε δὲν δύναται νὰ ἐγκαταλειφθῇ ἀνεξέταστον, διότι τότε μάλιστα θέλουσιν ἐνισχυθῇ οἱ ἐναντίοι.

Συνηγόρουν ὑπὲρ τῆς προτάσεως τοῦ Βασιλέως ὁ Ῥωσσίας καὶ ὁ Νικαίας.

Ἐζητήθησαν αἱ γνώμαι καὶ πάντες ἐπέμεινον νὰ ψηφίσῃ πρῶτος ὁ Πατριάρχης, ὅστις ἀπεφάνθη, νὰ μὴ καταλειφθῇ ἡ ἤδη κατεχομένη ἰσχυρὰ θέσις περὶ προσθήκης, ἐπεφυλάξατο ὅμως μετὰ τὴν ψῆφον πάντων νὰ ἐπανέλθῃ.

Ἐπειτα ἡρωτήθη ὁ Ἡρακλείας, ὅστις ἐζήτησε πρῶτον νὰ μάθῃ, ἂν πρόκειται νὰ μεταβῶσιν εἰς Φλωρεντίαν, ὃ δὲ Βασιλεὺς ἡρνήθη, ὅτι ἔγινεν εἰς αὐτὸν περὶ τούτου λόγος μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης, ἂν δὲ γίνῃ λόγος, ὁμοῦ θέλει ἀποφασισθῇ. Ἀρκεσθεῖς εἰς ταῦτα ὁ Ἡρακλείας, ἐδέχθη νὰ γίνῃ συζήτησις περὶ τῆς δόξης, εἰς φανῇ καλόν. Τὰ αὐτὰ εἶπον ὁ Ἐφέσου καὶ ὁ Ῥωσσίας. Συνεφώνησεν ὁ Πνευματικὸς Γρηγόριος ἀκολουθῶν τὴν γνώμην τοῦ Ἐφέσου. Μεθ' συνεφώνησαν καὶ ὅλοι οἱ Ἀρχιερεῖς, μετ' αὐτοὺς δὲ ὁ μέγας Σακελλάριος καὶ ὁ μέγας Σκευο-

¹) Συρόπ. Ζ', η'.

²) Πλήθωνος, Σωζόμενα ὑπὸ Alexandre, Paris 1858.

φύλαξ. Ἐπιφυλακτικῶς ἀπεφάνθη ὁ μέγας Χαρτουλάριος. Ἐναντιωθεὶς ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης, ἐπὶ τῇ ἐρωτῇ τοῦ Βασιλέως, μέχρι τίνος χρόνου ἐννοεῖ νὰ παραταθῇ ἡ περὶ προσθήκης συζήτησις, ἀπήντησε, μεχρισοῦ καταλήξωμεν περὶ αὐτῆς εἰς κοινὸν συμπέρασμα. Τοῦτο ὑπεστήριξε καὶ ὁ Πρωτέκδικος. Οἱ Ἠγούμενοι συνετάχθησαν μετὰ τῶν Ἀρχιερέων, ὥστε πλὴν τοῦ Πατριάρχου καὶ τῶν τριῶν ἄλλων ψήφων, πάντες οἱ λοιποὶ συνήνεσαν, καὶ αὕτῃ ἡ γνώμη ἐκυρώθη, εἰπόντος τοῦ Βασιλέως, ὅτι συμφέρει νὰ μένη μετέωρον τὸ περὶ προσθήκης συμπέρασμα.

Ἐξελθόντες πικροὺς ἀπηύθυναν λόγους πρὸς τὸν Ἡρακλείας, μὴ δεῖξαντα ἴσον θάρρος, ὅσον ὁ Πατριάρχης, αὐτὸς δὲ ἐδικαιολογεῖτο, ὅτι δὲν ἤκουσε, τί εἶπεν ὁ Πατριάρχης¹.

¹) Συρόπ. Ζ', θ'. ε'. ια'.

Ε'

ΠΩΣ ΕΝ ΦΛΩΡΕΝΤΙΑ ΕΤΕΛΕΣΘΗ Η ΕΝΩΣΙΣ

Ἐνῷ ὁ Βασιλεὺς ἐβεβαίοντο ἄγνοιαν περὶ τῆς εἰς Φλωρεντίαν μεταβά-
σεως, ἐπέστρεφεν ἐκεῖθεν ὁ Δισύπατος Ἰωάννης διακομίζων τὸ ἔγγρα-
φον περὶ ἀσφαλοῦς εἰσόδου καὶ ἐξόδου, ὅθεν μετ' ὀλίγας ἡμέρας προς-
εκάλεσε πάντας παρὰ τῷ Πατριάρχῃ, ἐλθὼν δὲ καὶ ὁ ἴδιος τὴν
ἐπαύριον τῶν Θεοφανείων συνώμιλῃσε μετ' αὐτοῦ προηγουμένως. Πρὸς
τοὺς συγκληθέντας ἐξέθεσεν, ὅτι ὁ Πάπας διατελεῖ ἐν οἰκονομικῇ
στενοχωρίᾳ, καθόσον ὁ Νικόλαος Πιττρινῖνος, ὁ στρατηγὸς τοῦ Δουκὸς
Μεδιολάνων, κατέλαβε δύο παπικὰς πόλεις, ὥστε δὲν εὐπορεῖ νὰ
παρέξῃ τὸ σιτηρέσιον, καθυστερούμενον ἤδη ἐπὶ πέντε μῆνας. Μόνην
βοήθειαν εὗρεν ἐκ Φλωρεντίας. Οἱ Φλωρεντινοί, πλούσιοι ὄντες, ὑπόσχον-
ται τ' ἀπαιτούμενα, ἐὰν μετατεθῇ ἐκεῖ ἡ Σύνοδος. Διὰ τοὺς ἐλθόντας
ἐξ ἀνατολῶν, ἡ διαφορὰ οὐδὲν ἄλλο εἶναι, ἢ τεσσάρων ἡμερῶν ἀπό-
στασις, ὅσον ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως μέχρις Ἑρακλείας. Οὐ μόνον
δὲ θέλει καταβληθῇ ἀμέσως τὸ καθυστερούμενον τῶν πέντε μηνῶν
σιτηρέσιον, ἀλλ' εἰς τὸ ἐξῆς θέλει χορηγεῖται αὐτὸ παρὰ τραπέζης
(Πάγκου), ἅμα ζητηθέν, ἔστω καὶ καθ' ἑβδομάδα.

Οἱ λόγοι οὗτοι ἔπεισαν καὶ αὐτὸν τὸν Πατριάρχην, καίτοι νοσοῦντα, ὅστις ὡς ὅρον ἐζήτησε νὰ ἐπανεέλθῃ διὰ τῆς Ἑνετίας, οὐχὶ δὲ ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τοῦ ἐγγυτέρου λιμένος τῆς Φλωρεντίας ¹.

Μετὰ κόπου, συνηγοροῦντος καὶ τοῦ Πατριάρχου, μετεκάλεσεν ὁ Βασιλεὺς ἐξ Ἑνετίας τὸν ἀδελφὸν Δημήτριον, τὸν Δεσπότην.

Συντάραξις ἔγινε, διότι ὁ Πατριάρχης ἐμήνυσε, νὰ πέμψωσιν εἰς Ἑνετίαν τὰ περιττά, νὰ φέρωσι δὲ μεθ' ἑαυτῶν τ' ἀναγκαῖα διὰ τὴν ἔνωσιν. Καὶ πῶς εἶπεν ὁ Ἀγγιᾶλου θέλει γίνεαι ἡ ἔνωσις, ἐνῶ εἰς οὐδὲν ἐνδίδουσιν οἱ λατῖνοι. Ὁ δὲ Γεώργιος Γεμιστὸς παρετήρησεν, ὅτι, ἅμα ἐδέχθησαν νὰ μεταβῶσιν εἰς Φλωρεντίαν, δύνανται ἀπὸ τοῦδε νὰ ἐνδυθῶσι τὰς στολὰς διὰ τὴν ἔνωσιν ².

Ἀκούσας ταῦτα ὁ Βασιλεὺς ἀπηύθυνε λόγους, ὅπως καταπραΰνῃ τὰ πνεύματα, καὶ διαμαρτυρόμενος, ὅτι ἀγνοεῖ ἂν γίνῃ, ἢ ἂν δὲν γίνῃ ἡ ἔνωσις, ἀλλ' ὅτι ὑπὲρ αὐτῆς ὑπάρχει μόνον ἡ καλὴ προαίρεσις, νὰ συντελεσθῇ, ὅπως δεῖ. Ὁ Ἐφέσου ἐζήτησεν ἀπὸ τοῦδε νὰ δοκιμάσῃ, πῶς διάκεινται εἰς τὸ ζήτημα περὶ τῆς δόξης. Διέκοψεν αὐτὸν ὁ Πνευματικὸς Γρηγόριος, κατὰ τὸ σύνθημα λίαν στωμύλος, καὶ ἡρώτησεν, ἂν ὁ Ἐφέσου κατέστη ἑξαρχος τῆς Συνόδου, ὥστε ν' ἀπαιτῇ τὰ τοιαῦτα. Ὁμοίᾳ εἶπε καὶ ὁ Νικαίας. Συνεφώνησε καὶ ὁ Βασιλεὺς, ὅτι δὲν ἔχει ὁ Ἐφέσου ἐξουσίαν ν' ἀπαιτήσῃ ἀπὸ τοῦδε τὰς γνώμας.

Εἰσακούων μάλιστα τὴν παράκλησιν τοῦ Πνευματικοῦ ὠνόμασεν αὐτὸν Πρωτοσύγκελλον.

Ὁ δὲ Πάπας, μαθὼν ὅτι εἶναι ἕτοιμος πρὸς μετανάστευσιν εἰς Φλωρεντίαν, ἔδωκε τὸ σιτηρέσιον τὴν 12^{ην} Ἰανουαρίου 1439, φλωρία 2412, μόνον μηνῶν τεσσάρων, ἀπήτησε δὲ νὰ συνέλθωσιν εἰς τὸν ναόν, ἐν ᾧ ἔγινεν ἡ πρώτη ἀνακήρυξις, ὅπως ἀναγνωσθῇ νέα προκήρυξις περὶ τῆς μεταβάσεως, ἐπὶ λόγῳ τῆς ἐπιδημίας ³, ἣτις ὅμως πρὸ δύο μηνῶν εἶχε παύσει ⁴.

Τὴν 16^{ην} Ἰανουαρίου ἀπῆλθεν ὁ Μακαριώτατος εἰς Φλωρεντίαν δι' ἀγνώστου ὁδοῦ, προφυλαττόμενος τὰς ἐπιβουλάς.

¹) Συρόπ. Ζ', ιδ'.

²) Συρόπ. Ζ', ιγ'.

³) Πρακτικά. Συνέλευσις ἐκκαίδεκάτη.—Coleti, XVIII. σ. 224.

⁴) Συρόπ. Ζ', ιδ'.

Ὁ Βασιλεὺς ἔλαβε μεθ' αὐτοῦ τὸν Τραπεζοῦντος, τὸν Ἐφέσου, τὸν Ἡρακλείας, τὸν Μονεμβασίας καὶ τὸν Κυζίκου, πρὸς ἀσφάλειαν ὅτι δὲν ἀπέρχονται, συνεννοηθεὶς μετὰ τοῦ Μαρκίωνος, ὅτι δὲν θέλει ἐπιτρέψει πλοῖον, νὰ μεταφέρει τινὰ ἀλλαχοῦ.

Ὁ δὲ Πατριάρχης ἐπέμεινεν, ὅτι εἰς αὐτὸν ἀνήκει νὰ προπορευθῇ, καὶ οὕτως ἐγένετο.

Διὰ τὴν ὁδοιοποιίαν ἐδόθησαν εἰς ἕκαστον ἀνὰ δύο φλωρία, ὅμοῦ 340, ἰδιαιτέρως δὲ κατεβλήθησαν τὰ ναῦλα καὶ οἱ μισθοὶ τῶν ἵππων.

Τὴν 26^{ην} Ἰανουαρίου τὸ ἐσπέρας ἐπεβιβάσθη ὁ Πατριάρχης μετὰ τῶν Ἀρχιερέων καὶ τῶν λοιπῶν εἰς τὰ πλοῖα, ἐπεραίωσε δὲ τὴν ποταμοπλοίαν τὴν ἐπαύριον τὸ ἐσπέρας. Μόλις μετὰ δύο ἡμέρας ἀπεβιβάσθη, διότι τότε ἔφθασαν οἱ ἵπποι, ἀπὸ σταθμοῦ δὲ εἰς σταθμὸν λίαν βραδέως τὴν 7^{ην} Φεβρουαρίου ἔφθασεν εἰς Φλωρεντίαν πρὸς τὸ ἐσπέρας τοῦ σαββάτου τῆς ἀπόκρεω. Οὐδὲ εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν, ἀλλὰ κατέλυσεν ἐν Μονῇ παρὰ τὴν πόλιν, ἐνθα παρέμεινε τέσσαρας ἡμέρας πάσχων, ἕως οὗ ἔλθόντες οἱ ἄρχοντες προέπεμψαν αὐτὸν μέχρι τῆς δι' αὐτὸν ἐτοιμασθείσης οἰκίας (Casa de' Ferrantini) μετὰ σαλπύγγων καὶ κωδωνοκρουσίας. Ἐνώπιον τοῦ βουλευτηρίου (Palazzo della Signoria) προσεφώνησεν αὐτὸν ἑλληνιστὴ Λεονάρδος ὁ Ἀρετίνος (Leonardo d'Arrezzo), ἐπὶ παιδείᾳ διακρινόμενος¹.

Ὁ Βασιλεὺς ἔφθασε τὴν 14^{ην} Φεβρουαρίου καταλύσας καὶ αὐτὸς εἰς τὴν αὐτὴν Μονήν, τὴν δὲ 15^{ην} κυριακὴν τῆς τυροφάγου, περὶ 2 ὥραν μ. μ. ἤλθον οἱ ἄρχοντες πρὸς προὔπαντησιν.

Ὅλος ὁ πληθυσμὸς τῆς Φλωρεντίας ἔδραμε πρὸς θεάν διὰ τῶν ἐστολισμένων ὁδῶν καὶ τὰ ὑπερῶα καὶ αἱ στέγαι ἦσαν πλήρη θεατῶν. Ἀπὸ πρωΐας ἡ ἡμέρα ἦτο φαιδρά, καταλαμπομένη ὑπὸ τοῦ ἡλίου. Ἀλλ' ὅτε ἐκινήθη ὁ Βασιλεὺς πρὸς τὴν πόλιν, ἐκαλύφθη ὁ οὐρανός, κατὰ μικρὸν δὲ ἄρξαμένη ψεκάς, ἕως οὗ νὰ εἰσέλθῃ τὴν πόλιν ὁ Βασιλεὺς, ἐνθα προσεφώνησεν αὐτὸν ἑλληνιστὴ ὁ αὐτὸς Λεονάρδος, μεταβλήθη εἰς ῥαγδαῖον ὑέτόν, ὥστε πάντες ἔφευγον. Καταβρεχόμενος διῆλθεν ὁ Βασιλεὺς τὴν πόλιν, ἔχων ἐκατέρωθεν δύο Καρδινάλιους. Ὑπερθεν ἐκρατεῖτο οὐρανός, δι' οὗ ἤϊζανε μᾶλλον ἢ ῥοή τοῦ ὕδατος. Ἐνεκα τούτου μετὰ τάχους ἔσπευδον, καὶ οὐδεμία εἰδίδετο προσοχῇ

¹) Coletti, XVIII, σ. 225, 1048.

εἰς τὸν ἦχον τῶν σαλπίγγων καὶ τῶν κωδόνων. Οὕτως ἀπνευστί ἐφθασεν ὁ Βασιλεὺς εἰς τὴν εὐτρεπισθεῖσαν εἰς αὐτὸν δαπάναις τῆς πόλεως οἰκίαν τῶν Peruzzi ¹.

Ἡ πρώτη τῶν νηστειῶν ἐβδομάς ἀφέθη ἐλευθέρα, τὴν δ' ἐφεξῆς ἡτοιμάσθησαν αἱ διαλέξεις, καθ' ἃς οἱ Λατῖνοι ἐζήτησαν τὸ προτείνειν. Ὁ Βασιλεὺς ἐνέδωκεν εἰς τὴν αἴτησιν, πρὶν ἐρωτήσει τοὺς συνοδικούς, κρίνων ὅτι εἶναι δίκαιον νὰ λάβωσιν αὐτὸ ἤδη οἱ λατῖνοι ἐξ ὑπαμοιβῆς, χάριν τῆς ἰσότητος.

Πρώτη συνεδρίασις συνεκροτήθη τὴν 26^{ην} Φεβρουαρίου 1439 ², καθ' ἣν ὁ Ἰουλιανὸς Καισαρίνης ἐν προοιμίῳ εἶπεν, ὅτι διὰ νὰ συντελεσθῇ τὸ ἔργον, ἀνάγκη εἶναι νὰ γίνωνται συνεδριάσεις τρεῖς τῆς ἐβδομάδος, ἐπὶ τρεῖς ὥρας, συγχρόνως ὅμως δεόν ἐξ ἑκατέρου μέρους νὰ ὀρισθῶσιν οἱ μέλλοντες νὰ σκεφθῶσι μυστικῶς, πῶς δύναται νὰ γίνη ἡ ἔνωσις, ὥστε ἡ διὰ τοῦ τρόπου τούτου, ἢ διὰ τῶν διαλέξεων, νὰ φθάσωσιν εἰς τὸ ζητούμενον.

Ὁ Βασιλεὺς παρετήρησεν, ὅτι διεκόπη ἄλλοτε κατ' αἴτησιν τῶν λατίνων ἡ περὶ προσθήκης συζήτησις, μὴ περαιωθεῖσα, ὅθεν πρέπει νὰ διατηρηθῇ ἡ ἐξουσία ἐπανόδου εἰς αὐτήν.

Συμβουλευθεὶς τὸν Πάπαν ὁ Ἰουλιανὸς Καισαρίνης, ἀπήντησεν, ὅτι τὰ περὶ προσθήκης ἐγκατελείφθησαν, διὰ νὰ μὴ κατατρίβεται ἐπὶ ματαίῳ ὁ καιρὸς, ἀλλ' ἐὰν προτιμῶσι, δύνανται νὰ ἐξακολουθήσωσιν. Ὁ Βασιλεὺς ἠγαντιώθη, προτιμῶν νὰ μένωσι μετέωρα, ἤδη δὲ προτεινόντων, νὰ γίνη περὶ τῆς ἐνώσεως κοινὴ ἡ σύσκεψις.

Ἐπηρεολοῦθησαν ὁκτὼ συνεδριάσεις, τρεῖς καθ' ἐβδομάδα, ἀνὰ τέσσαρας ὥρας μέχρι τῆς 24^{ης} Μαρτίου, καθ' ἃς ὠμίλησεν ὁ τοῦ σχήματος τοῦ ἁγίου Δομινίκου Ἐπαρχος (Provincialis) Ἰωάννης Παυσάιος καὶ ὁ Μάρκος Ἐφέσου ³, αἰωρηθέντες μέχρι μεταφυσικῶν θεωρημάτων, ἀκαταλήπτων κατὰ τὴν τότε τῆς σχολαστικῆς λεπτότητα, καθ' ἣν πᾶσα ἐκλείπει τῶν ἐννοιῶν ἀκρίβεια καὶ τὸ μόνον ἀποτέλεσμα εἶναι τῶν ἰδεῶν ἡ σύγχυσις.

¹) Συρόπ. Ζ', ιε'.

²) Κατὰ τὰ Πρακτικὰ συνέλευσις ἐπτακαιδεκάτη. — Coleti, XVIII, σ. 228.

³) Πρακτικὰ Συνελεύσεως ιη'. — Coleti, XVIII, σ. 244—389. — Ἐνταῦθα ὁ Συρόπ. Η', α'. συνοψίζων δὲν εἶναι ἀκριβής.

Τελευταία ὑπῆρξεν ἡ εἰκοστὴ πέμπτη συνεδρίασις ἢ συνέλευσις. Ἐν τῇ εἰκοστῇ ¹ περιέστη ὁ λόγος περὶ τῶν ῥήσεων τῶν πατέρων, ὁ δὲ Μάρκος Ἐφέσου ἡρνεῖτο τὸ γνήσιον τῆς τοῦ Μ. Βασιλείου ῥήσεως ἐν τοῖς ἀντιρρητικοῖς κατὰ Εὐνομίου, ἐχούσης ὡς ἐξῆς: « Ἀξιόματι » μὲν γὰρ δευτερεύειν τοῦ υἱοῦ, παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχον, καὶ παρ' αὐτοῦ λαμβάνον, καὶ ἀναγγέλλον ἡμῖν, καὶ ὅλως ἐκείνης τῆς αἰ- » τίας ἐξημμένον, παραδίδωσιν ὁ τῆς εὐσεβείας λόγος ».

Ὁ Ἰωάννης Ῥουσαῖος ² ἀντέτεινεν, διότι ἡ ῥῆσις τοιαύτη κεῖται ἐν τῷ κομισθέντι ἐκ Κωνσταντινουπόλεως χειρογράφῳ παρὰ τοῦ Νικολάου Κουσαίου ἐν μεμβράναις οὐκ ἐν βαμβακίνοις, ὥστε μαρτυρεῖται ἡ πρό- ἐξ αἰώνων ἀρχαιοῦτης αὐτοῦ, πρὶν τῆς ἀναφανίσεως τοῦ σχίσματος.

Ἐπιμένων ὁ Ἐφέσου, ὅτι ὑπάρχει παρέμβλημα, δὲν ἡρνεῖτο, ὅτι καὶ παρ' αὐτοῖς εὐρίσκεται τὸ βιβλίον οὕτω παρηλλαγμένον, ἀλλὰ τὰ τοιαῦτα ἀντίγραφα εἶναι εὐάριθμα, ἐνῶ τὰ μὴ παρηλλαγμένα ἀριθ- μοῦνται κατὰ χιλιάδας.

Ἐν τῇ ἐπομένῃ συνεδρίᾳ ὁ Ἰουλιανὸς Καισαρίνης ἐζήτησε παρὰ τοῦ Μιτυλήνης Δωροθέου τὸ ἴδιον αὐτοῦ, ὃ εὐρέθη φέρον τὴν ῥῆσιν. Ὁ Ἐφέσου παρετήρησεν, ὅτι τῆς αὐτῆς χειρὸς εἶναι τὸ προκομισθὲν παρὰ τοῦ Νικολάου Κουσαίου.

Ἐξηκολούθησεν ἡ συζήτησις, μὴ περιορισθεῖσα εἰς μόνον τὸ περὶ τοῦ γνησίου, ἀλλὰ ἐπεκταθεῖσα καὶ εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς ῥήσεως ³.

Μετὰ καιρὸν ὁ Βησσαρίων ἐν τῇ ἐπιστολῇ πρὸς Ἀλέξιον Λάσκαριν Φιλανθρωπινόν ⁴ διηγεῖται, ὅτι ἐν τῇ Συνόδῳ ἐξ εὐρέθησαν χειρόγραφα

¹) Πρακτικὰ Coleti, XVIII, σ. 2·6 καὶ ἐπ.

²) Ὁ Zhishman Unionsverh. σ. 215 ἐξέφρασε δισταγμούς, ἂν εἶναι ὁ γνωστὸς ἡμῖν ἀπεσταλμένος τῆς ἐν Βασιλείᾳ Συνόδου Φρὰ Ἰωάννης, ὡσαύτως ὁ Palaky Præf. ad Mon. Conc. XIII, ἀλλ' ἄνευ λόγου, διότι δὲν εἶναι ὁ μόνος, ὅστις ἐκ Βασιλείας προσῆλθεν εἰς τὸν Πάπαν. Frommann Krit. Beitr. σ. 7.

³) Ἀγνοῶ ποῦ εὑρεν ἐν τοῖς Πρακτικοῖς ὁ Vast Le Card. Bessarion σ. 81 ὅτι ἐπὶ τούτοις ἐγένετο θόρυβος πολὺς, κατευνασθεὶς διὰ τῆς παρεμβάσεως Ἰου- λιανοῦ καὶ Βασιλέως, ἐνῶ μόνον ἐν κβ' συνεδρίᾳ βλέπομεν τὸν Βασιλέα, εἰπόντα ὀλίγας λέξεις, ὅπως ἐπαναγάγῃ εἰς τὸ προκείμενον τὴν συζήτησιν.

⁴) Ἦτο διοικητὴς (εἰς κεφαλᾶτικον) Βοστίτζης καὶ Πατρῶν. Φραντζῆς σ. 135. 200.

τοῦ Μ. Βασιλείου, τέσσαρα ἐν μεμβράναις καὶ δύο ἐν παπύρῳ (μετάξῃ). Ἐκ τῶν ἐν μεμβράναις τρία ἀνῆκον εἰς τὸν Μιτυλήνης Δωρόθεον, τὸ δὲ τέταρτον εἰς τοὺς λατίνους. Ἐκ τῶν ἐν παπύρῳ τὸ μὲν ἀνῆκε τῷ Αὐτοκράτορι, τὸ δὲ τῷ Πατριάρχῃ. Μόνον τὸ τοῦ Πατριάρχου δὲν ἔφερε τὴν ῥῆσιν, ἀποκοπεῖσαν προφανῶς, ἐνῷ ἄλλα τινὰ πλεονάζοντα προσετέθησαν¹.

Ἐπὶ τέλους ἐν τῇ εἰκοστῇ τρίτῃ συνεδριάσει ὁ Ἰωάννης Ῥαουσαῖος σαφέστερον ἐδήλωσε, τί φρονοῦσιν οἱ τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας. « Μίαν ἔγνωμεν τὸν πατέρα αἰτίαν υἱοῦ τε καὶ πνεύματος, διὸ » καὶ οὐδὲ δοξάζει (ἡ ἀποστολικὴ καθέδρα) δύο ἀρχάς, οὐδὲ δύο αἰτίαις »².

Ἡ ὁμολογία αὕτη ἐνεποίησε μεγάλην χαρὰν εἰς τοὺς τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀμέσως συνῆλθον τὴν ἐπαύριον τὸ πρωῒ, ὅπως σκεφθῶσι περὶ αὐτῆς.

Πολλὰ εἶπεν ὁ Βασιλεὺς περὶ τῆς δεινότητος τῶν περιστάσεων, διότι, ἐὰν δὲν σπεύσωσι, θέλουσιν ὑποστῆ πολλῶ χεῖρονα, ἢ ὅσα οἱ χριστιανοὶ ἐπὶ Διοκλητιανοῦ καὶ Μαξιμιανοῦ.

Τότε προεκομίσθη ἡ πρὸς Μαρτῖνον ἐπιστολὴ τοῦ Ἀγιομάρτυρος Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ ἐν ἔτει 650, λέγοντος καὶ « Τῶν τοῦ νῦν » ἀγιωτάτου Πάπα συνοδικῶν, οὐκ ἐν τοσοῦτοις, ὅσοις γεγράφεται » κεφαλαίοις, οἱ τῆς βασιλίδος ἐπελάβοντο, δυεῖς δὲ μόνοις ὧν τὸ μὲν » ὑπάρχει περὶ θεολογίας, ὅτι τε, φασίν, εἶπεν ἐκπορεύεσθαι καὶ τοῦ » υἱοῦ πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ δὲ κτλ. . . . καὶ εἰς μὲν τὸ πρῶτον συμ- » φῶνους παρήγαγον χρήσεις Ῥωμαίων πατέρων, ἔτι μὴν καὶ Κυρίλλου » Ἀλεξανδρείας ἐκ τῆς πονηθείσης αὐτῷ ἱερᾶς πραγματείας εἰς τὸν » εὐαγγελιστὴν ἅγιον Ἰωάννην, ἐξ ὧν οὐκ αἰτίαν τὸν υἱὸν ποιοῦντας » τοῦ πνεύματος σφᾶς αὐτοὺς ἀπέδειξαν· μίαν γὰρ ἴσασιν Θεοῦ καὶ » πνεύματος τὸν πατέρα αἰτίαν, τοῦ μὲν κατὰ τὴν γέννησιν, τοῦ δὲ » κατὰ τὴν ἐκπόρευσιν· ἀλλ' ἵνα καὶ δι' αὐτοῦ προιέναι δηλώσωσι » καὶ ταύτῃ τὸ συναφές τῆς οὐσίας καὶ ἀπαράλλακτον παραστήσωσιν ».

Τούτων ἀναγνωσθέντων, εἶπον πάντες ὁμοῦ νὰ καταλείψωσι πάντα τᾶλλα, ἐὰν δὲ οἱ Λατῖνοι πείθωνται εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην, ἡμεῖς

¹) Coletti, XVIII, σ. 1246.

²) Πρακτικὰ Coletti, XVIII, σ. 382 καὶ ἐπ.

ἐνούμεθα. Προέτρεψαν ὡς ἐκ τούτου τὸν Βασιλέα νὰ ἐρωτήσῃ τὸν Πάπαν καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ, ἂν δέχωνται τὴν ὁμολογίαν τοῦ Μαξίμου.

Οἱ Λατῖνοι ἀπήντησαν, ὅτι εἶναι ἀπαραίτητος συζήτησις, διότι δὲν ὁμίλησαν τελευταῖοι, ἐνῶ πλεῖστα ἐρρήθησαν παρὰ τοῦ Ἐφέσου.

Ὁ Βασιλεὺς ἀκούσας ταῦτα, ὥρισε μετὰ τρεῖς ἡμέρας, ἥτοι τὸ σάββατον, νὰ συνέλθῃ ἡ Σύνοδος, ἀλλὰ παρήγγειλεν εἰς τὸν Μάρκον Ἐφέσου, καὶ εἰς τὸν Ἡρακλείας Ἀντώνιον, νὰ μὴ παρευρεθῶσι πρὸς ἀποφυγὴν ἀντιλογιῶν, παρακωλυουσῶν τὴν ἑνωσιν¹.

Οὐδενὸς ἀντιλέγοντος ὁμίλησεν ὁ Ἰωάννης Ῥαουσαῖος δὺς συνεδριάσεις κατὰ συνέχειαν. Ὁ Ῥωσσίας Ἰσιδωρος ἐζήτησε τὸν λόγον, ὅπως ὁμίλῃ τὴν ἐπομένῃν συνεδρίαν. Ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς ἐνόμισε περιττὴν τὴν ἐξακολούθησιν, μεχρινοῦ ἐξετασθῶσι τὰ ῥητὰ τῶν Ἀγίων, ὅσα οἱ Λατῖνοι ἐπεκαλέσθησαν, ἥ καὶ ἐζήτησαν.

Ὁ Ἰουλιανὸς προέτεινε, νὰ γίνῃ σύναξις εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου, παρὰ τὴν κατοικίαν τοῦ Βασιλέως καὶ ἐκεῖ νὰ συμβουλευθῶσι τὰς βίβλους. Εἰς ταῦτα συνεφώνησεν ὁ Βασιλεὺς καὶ οὕτω ἔληξαν αἱ συνεδριάσεις τῆς Συνόδου, ἀρξαμένης πάλιν ἰδιαίτερας διαπραγματεύσεως πρὸς τελειωτικὴν συνεννόησιν.

Τὰ μετὰ ταῦτα δὲν διηγοῦνται ἀπαραλλάκτως τὰ Πρακτικά καὶ ὁ Συρόπουλος, ἀλλὰ πολλὰ συμπύπτουσιν, ἀκριβέστερος δὲ φαίνεται ὁ Συρόπουλος, ἐνῶ εἶναι καὶ ἐκτενέστερος.

Ὁ Βασιλεὺς συνήγαγε τοὺς ἑαυτοῦ ἐνώπιον τοῦ Πατριάρχου, προσκαλῶν τὸν Ἐφέσου ν' ἀναλάβῃ τὴν ἀπολογία. Οὗτος ἀπεποιήθη πρῶτον, εἶτα ἐδήλωσεν, ὅτι, ἐὰν ὁμίλῃ, θέλει ἀποκαλέσει νόθους τὰς προκομισθείσας μαρτυρίας. Εἰς τοὺς περὶ τὸν Βασιλέα δὲν ἤρεσαν οἱ λόγοι οὗτοι, ὡς μέλλοντες νὰ ἐξεγείρωσι μέγα σκάνδαλον.

Ἐπανελήφθη ἡ σύσκεψις μετὰ δύο ἡμέρας, ὅτε ὁ Ἐφέσου εἶπεν, ὅτι θέλει δεχθῇ ὡς γνήσια μόνον τὰ ῥητὰ ἐκεῖνα, ὅσα τυγχάνουσι σύμφωνα τῇ πρὸς Μαρίνον ἐπιστολῇ τοῦ Ἁγιομάρτυρος Μαξίμου τοῦ ὁμολογητοῦ ἐν ἔτει 650. Οὐδὲ τοῦτο ἤρεσεν εἰς πάντας, διὸ καὶ ἀπεδοκιμάσθη.

Καὶ τρίτον συνήλθον, ὅτε ὁ Ἐφέσου οὕτω πως διετύπωσε τὴν ἐν-

¹) Coleti, XVIII, σ. 385. Ὁ Vast σ. 85 δὲν ἐπαρκεῖται εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν, ἀλλ' ἐπιτείνει αὐτὴν μέχρι προσωπικῆς κρατήσεως. Ἴσως καὶ αὕτη δὲν φαίνεται εἰς αὐτὸν ἀνάλογος καὶ κατ' ἀξίαν.

νοϊαν τῶν παρ' αὐτοῦ ῥηθησομένων, ὅτι ἀναδέχεται ν' ἀποδείξῃ, ὅτι τὰ ῥητὰ ταῦτα, εἴαν ὑπῆρξαν, δὲν συνάδουσι τῇ δόξῃ τῆς ἀπάσης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ὡς ἦτο τότε ἡνωμένη. Ἦρεσε τοῦτο εἰς τὸν Βασιλέα, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἀπεδοκιμάσθη. Κατὰ τὴν διάλυσιν τῆς συνεδριάσεως ὑπεσχέθη ὁ Νικαίας νὰ φέρῃ τὸν λόγον προσεχῶς, ἀμα συνέλθωσιν ¹.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἔφθασεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὁ Κατακουζηνὸς ὁ Φακρασῆς, φέρων ἐπιστολὰς τῆς Βασιλίσσης καὶ τοῦ Δεσπότη Κωνσταντίνου, ζητούντων ἀπαιρητῶς καὶ κατὰ τὴν γνώμην τῆς Βουλῆς βοήθειαν τοῦλάχιστον δύω κατέργων, ὅπως ἐπισχεθῇ ἡ ὁρμὴ τοῦ Ἀμουράτ. Ὁ Βασιλεὺς ἀπὸ καιροῦ μελετῶν νὰ ζητήσῃ τὴν βοήθειαν ταύτην παρὰ τοῦ Πάπα, ἐθεώρησε κατάλληλον τὴν ἀφορμὴν.

Ἐν ταῖς συμφωνίαις τοῦ Πάπα περιείχετο καὶ ἡ βοήθεια αὕτη ἐν ἀνάγκῃ. Ἀντὶ δὲ τῆς δαπάνης διὰ τὴν φρουρὰν τῶν τοξοτῶν (τζαγρατόρων), ἡδὴ συμποσυνόμενης εἰς ἑνδεκα χιλιάδας φλωρίων, ἐζήτησεν ὁ Βασιλεὺς τὸ ποσὸν τοῦτο πρὸς ἐξοικονόμησιν δύω κατέργων, ἀναδεχόμενος ἐξ ἰδίων ἐν Κωνσταντινουπόλει νὰ δώσῃ τὰ ὀφειλόμενα ταῦτα εἰς τοὺς ἐκεῖ φύλακας. Ἀλλ' οὐδὲν ὠφέλησαν αἱ ὑπομνήσεις ².

Κατὰ τὰ Πρακτικὰ ἀμέσως συνῆλθον ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἀγίου Φραγκίσκου πρὸς ἐξέτασιν τῶν βιβλίων, ἐξ ὧν ἐπέισθησαν, ὅτι δύναται νὰ γίνῃ ἔνωσις ³.

Οἱ Λατῖνοι ἀπῆλθον διαλέξεις, ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς ἐδυσπίσται περὶ τῆς ἐκβάσεως αὐτῶν, ἀποβλέπων διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐνώσεως εἰς εὐρεσιν μέσου τινὸς ὅρου. Διὸ καθημέραν ἐβουλευέτο ἢ μετὰ τοῦ μεγάλου Πρωτοσυγκέλλου, ἢ μετὰ τοῦ Ῥωσσίας, ἢ μετὰ τοῦ Νικαίας, οἱ δὲ λοιποὶ ἐκάθηντο ἄργοι, ἦσαν δὲ ἐν δυσμενείᾳ οἱ μὴ ἀκολουθοῦντες ἐκείνους, οὐδὲ ἐπετρέπετο εἰς τινα νὰ ἐξέλθῃ τῆς πόλεως ⁴.

Μιᾶ τῶν ἡμερῶν προσκληθέντες συνῆλθον εἰς τὸ Πατριαρχικὸν οἶκημα, ὅπου ὁ Βασιλεὺς πολλὰ εἶπε περὶ τῶν καθηκόντων αὐτοῦ ὡς προστάτου τῆς Ἐκκλησίας καὶ περὶ εὐρέσεως μέσου ὅρου. Εἶπον πολλὰ καὶ οἱ

¹) Συρόπ. Η', β'.

²) Συρόπ. Η', γ'.

³) Πρακτικὰ Coleti, XVIII, σ. 392.

⁴) Συρόπ. Η', δ'.

συνεργούντες ὑπὲρ τοῦ Βασιλέως, ὁ δὲ Πατριάρχης ταλαιπωρούμενος ὑπὸ τῆς νόσου ἀπῆλθεν εἰς τὸν ἴδιον καιτῶνα.

Ὁ Ῥωσσίας, ὁ Νικαίας καὶ ὁ μέγας Πρωτοσύγκελλος ἀνέπτυξαν τὴν πρότασιν τοῦ Βασιλέως, ὅπως δεχθῶσι τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀγιομάρτυρος Μαξίμου ρηθέντα ἐν τῇ πρὸς Μαρίνον ἐπιστολῇ. Ἀντέλεγον ὁ Ἐφέσου καὶ ὁ Ἡρακλείας, ὅτι πράγματι δὲν δοξάζουσι τὰ τοῦ Μαξίμου οἱ Λατῖνοι, ἀλλὰ λόγῳ μόνον.

Ὁ Βασιλεὺς ἐνίστατο, ὅτι δὲν δύνανται νὰ ἐξετάσωσι, τί φρονοῦσιν ἐν τῷ βάθει τῶν καρδιῶν, ἀλλὰ πρέπει ν' ἀρκεσθῶσιν εἰς τὴν διὰ γλώσσης ὁμολογίαν καὶ ἐζήτησε νὰ συλλεχθῶσιν αἱ γνώμαι, οὐχὶ κατὰ ἄνδρα, ἀλλ' ἀθρώως, τί προτιμᾶται ἐκ τῶν δὺο ἀντιθέτως προβληθέντων. Ὀλίγοι τινὲς ἐβόησαν, ὅτι στέργουσιν, ὅσα εἶπον ὁ Ῥωσσίας καὶ ὁ Νικαίας· ἐπανελάβε τὴν ἐρώτησιν ὁ Βασιλεὺς πρὸς τοὺς σιωπήσαντας, ἀνθ' ὧν ἀπήντησεν ὁ Νικομηδείας, ὅτι στέργουσι καὶ αὐτοί.

Ὁ Ἐφέσου καὶ ὁ Ἡρακλείας ἠναντιοῦντο, νὰ προβῶσιν εἰς ἄλλας ἐνωτικὰς συζητήσεις, ἤλθον δὲ εἰς λόγους ὁ Ῥωσσίας καὶ ὁ Ἡρακλείας, ὃν ὁ Βασιλεὺς σφοδρῶς ἐπετίμησε καὶ πλήρης θυμοῦ ἐπὶ μίαν καὶ ἡμίσειαν ὥραν, ὡς φανατικῶς ἐνεργοῦντα κατὰ τῆς ἐνώσεως.

Μετὰ σεβασμοῦ ἀπήντησεν ὁ Ἡρακλείας, μεθ' ἐγένετο σιωπή, ἕως οὗ ὁ Βασιλεὺς τῇ μεσιτείᾳ ἄλλων ἔδωκε συγγνώμην εἰς τὸν Ἡρακλείας, τοποτηρητὴν ὄντα τοῦ Ἀλεξανδρείας καὶ πρόεδρον τῶν ὑπερτίμων¹.

Πάλιν ἐπῆλθεν ἀργία καὶ ἐνῷ παρέδραμε καὶ ἡ ἐορτὴ τοῦ Ἀγίου Γεωργίου, δὲν ἐδίδετο τὸ σιτηρέσιον, ἐπὶ τριμηνίαν καθυστερούμενον. Πάντες ἔπασχον ἐξ ἐνδείας, πλέον δὲ τῶν ἄλλων οἱ τοῦ Βασιλέως γιανίτζαροι, οἵτινες προσήρχοντο εἰς τὸν μέγαν Πρωτοσύγκελλον, ὡς πλέον τῶν ἄλλων δυνάμενον. Ἀλλ' οὐδὲν ὠφέλησαν αἱ ὑπομνήσεις αὐτοῦ, ὥστε οἰκοθεν ἐδέησε νὰ χορηγήσῃ ἀνὰ ἐν φλωρίον, ὅπερ καὶ πάλιν ἐπανελάβε, ἕως οὗ καὶ αὐτὰ τὰ ἱερατικὰ προσήνεγκεν εἰς αὐτοὺς πρὸς πώλησιν, ἀλλὰ δὲν εὐρέθη ἀγοραστής.

Ἐπειδὴ δὲν εἶχον πῶς νὰ ζήσωσιν, εἶπεν εἰς αὐτοὺς, πορεύεσθε πρὸς τὸν Ἐφέσου καὶ πρὸς τὸν μέγαν Σακελλάριον, διότι αὐτοὶ κωλύουσι τὴν ἐνώσιν. Ἀπειλητικῶς προσῆλθον πρὸς αὐτοὺς, εὖρον δὲ μόνον τὸν μέγαν

¹) Συρόπ. Η', ε.

Σακελλάριον, Μανουήλ Χρυσοκούκην, πρὸς ὃν εἶπον, ὅτι ταῦτα ἔμαθον παρὰ τοῦ μεγάλου Πρωτοσυγγέλλου. Οὗτος ἀπλῶς ἀπελογήθη, ὅτι δὲν εἶναι δίκαιον νὰ καταναλίσκωσι τὰ χρήματα τοῦ Πάπα ἐν ἀργίᾳ ¹.

Ἐπὶ τῇ παρακλήσει πολλῶν ἐμήνυσεν ὁ Πατριάρχης εἰς τὸν Βασιλέα, ὅτι οὐδὲν δύναται νὰ γίνη, οὐδὲ εἶναι δίκαιον πάσχων νὰ ταφῇ ἐνταῦθα, διὸ πρέπει νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν οἶκον ἐπάνοδον.

Ὁ Βασιλεὺς ἐμήνυσεν, ὅτι αὐτὸς δὲν ἀργεῖ, καὶ ὅτι ἀδιαλείπτως συζητεῖ, ἐὰν δὲ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐπέλθῃ συμπέρασμα, δὲν ἀρμόζει ἀποτόμως νὰ διακόψωσιν, ἀλλ' εὐσχήμως, ὑπεσχέθη δὲ νὰ ἐπισκεφθῇ τὸν Πατριάρχην.

Ἐντοσούτω ὁ διδάσκαλος Ἰωσήφ ἐκαυχᾶτο, ὅτι εὗρε τὸν λόγον, δηλ.: τὴν διατύπωσιν, τῆς ἐνώσεως, ὃν θέλει εἰπεῖ μόνον ἐν τῇ Συνόδῳ ².

Οἱ Λατῖνοι ἀπήτουν, ἥ νὰ δεχθῶσι τὰ συμπεράσματα αὐτῶν, ἥ νὰ προχωρήσωσιν εἰς διαλέξεις.

Ἐπὶ τέλους ἦλθεν ὁ Βασιλεὺς εἰς τὸν Πατριάρχην, μετ' αὐτοῦ μόνου συνομιλήσας.

Τὴν ἐπαύριον ἐκλήθησαν παρὰ τῷ Πατριάρχῃ ὁ Ἐφέσου, ὁ Ῥωσσίας, ὁ μέγας Χαρτοφύλαξ καὶ ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης, ἀπεφασίσθη δὲ νὰ μηνύσωσι πρὸς τὸν Πάπαν, ὅτι οὐδεμία ὑπάρχει ἐλπίς ἐνώσεως, διὸ κατὰ τὰ συντεθειμένα ζητοῦσι τὰς πρὸς ἐπάνοδον δαπάνας.

Ὁ Πάπας δεινῶς ἐταράχθη, ἀντεμήνυσεν δέ, ὅτι οἱ Λατῖνοι εἶναι ἔτοιμοι νὰ δώσωσι περὶ παντὸς τὸν λόγον, διὸ πρέπει νὰ συνέλθωσιν ὅλοι οἱ τοῦ καταλόγου, καὶ ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ εὐαγγελίου ἐπιτιθέντες τὴν χεῖρα, νὰ ὁμώσωσι, ποίαν ἔχουσι γνώμην περὶ τῶν ἀκουσθέντων.

Δὲν ἔγινε δεκτόν, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι δὲν ἠδύνατο ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ εὐαγγελίου νὰ γίνη ὅ,τι ὑπ' αὐτοῦ κωλύεται. Ἄλλ' ὅμως ἀντέλεγεν ὁ Ῥωσσίας, διότι κατὰ τὴν γραφὴν αὐτὸς ὁ θεὸς ὁμνύει· ἄλλοτε δὲ τὴν αὐτὴν περὶ ὅρκου πρότασιν ὑπέβαλεν ὁ Μιτυλήνης ³.

¹) Συρόπ. Η', ς'. Ἡμερομηνίαν 23 Ἀπριλίου 1439 φέρει ἡ πρᾶξις τοῦ κοινοῦ τῆς Φλωρεντίας, δι' ἧς διετάχθη ἡ δόσις φλωρίων 4200 διὰ τὰς δαπάνας τῆς ἐκ Φερραρίας μεταβάσεως καὶ ἀνὰ φλ. 4700 κατὰ μῆνα ἐπὶ τέσσαρας μῆνας ἀπὸ 15 Φεβρουαρίου. Cod. Barberinus, XVI. 85. σ. 264.

²) Συρόπ. Η', ζ'.

³) Συρόπ. Η', η'.

Πρὸς διευθέτησιν τούτων ἦλθεν ὁ Βασιλεὺς εἰς τὸν Πατριάρχην, ὅπου συνῆλθον καὶ οἱ λοιποί, ἐκ δὲ τοῦ Πάπα ἐστάλησαν τρεῖς Καρδινάλιοι, ὁ Καμεράριος τοῦ Ἀγ. Κλήμεντος Φραγκίσκος Κονδολμιέρης, ὁ Ἰουλιανὸς Καισαρίνης καὶ ὁ Νικόλαος Φιρμάνος τοῦ Ἀγ. Σταυροῦ καὶ δέκα Ἐπίσκοποι. Μετὰ ῥητορικῆς δεινότητος ὡμίλησεν ὁ Ἰουλιανός, ἀνακεφαλαιώσας τὰ μέχρι τοῦδε γινόμενα καὶ πρὸς ἐνδειξιν, ὅτι οἱ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἀπέφυγον τὰς διαλέξεις, προτείνων, ἢ νὰ δεχθῶσι τὰ συμπεράσματα τῶν λατίνων, ἢ νὰ ὑποχωρήσωσιν εἰς τὰς διαλέξεις¹.

Ἐφιλοτιμήθη ὁ Βασιλεὺς ν' ἀποκρούσῃ τὴν μομφήν, ῥητορικῶς καὶ αὐτός, ἀλλὰ κατὰ φυσικὸν λόγον ὑποδεέστερος ἐν τῷ λέγειν, καὶ συμπεραίνων, ὅτι ἐγκατέλιπον τὰς διαλέξεις, ὡς μὴ ἀγούσας εἰς συμπέρασμα.

Ἐδευτερολόγησαν καὶ ὁ Ἰουλιανὸς καὶ ὁ Βασιλεὺς, ἐκείνος δὲ τελευταῖον εἶπεν, ὅτι εἰς οὐδένα ἀνήκει τὸ προφητικὸν δῶρον, ὥστε νὰ προμαντεύσῃ, ὅτι διὰ τῶν διαλέξεων δὲν μέλλει νὰ προβῇ συμπέρασμα.

Οὕτω διελύθη ἡ συνεδρίασις, μεθ' ἣν εἶδε πάλιν κατ' ἰδίαν ὁ Βασιλεὺς τὸν Πατριάρχην καὶ τὸν Πάπαν καὶ μετὰ τὰς συνεντεύξεις ταύτας συνεκάλεσεν ὁ Βασιλεὺς τοὺς περὶ αὐτόν, πρὸς οὓς εἶπεν, ὅτι παρητήσαμεν τὰς διαλέξεις, ὡς ἀτελεσφορήτους². Διὰ τοῦτο ἔκρινε καλὸν νὰ σκεφθῇ περὶ ἄλλου τρόπου, ὅπως εὐρεθῇ ἡ μεσότης πρὸς ἑνώσιν.

Μετὰ τοῦ Πάπα λοιπὸν συνεφώνησεν, ἐκατέρωθεν νὰ ἐκλεχθῶσι δέκα, οἵτινες ἐν τῷ κελλίῳ τοῦ Πάπα, παρόντος καὶ τοῦ Βασιλέως, καὶ τῇ βοηθείᾳ μεταγλωττιστοῦ, νὰ διερευνήσωσι, συνερχόμενοι καθημέραν, περὶ τοῦ ἐφικτοῦ τῆς ἐνώσεως. Ἐκαστος ὅμως πρέπει νὰ προτάσῃ τὴν διαβεβαίωσιν, ὅτι ἐξ ἰδίας πεποιθήσεως λαλεῖ. Κατόπιν, ὅταν τὸ προτεινόμενον ἐγκριθῇ παρὰ πάντων, ν' ἀποτελέσῃ τὸν ὅρον τῆς ἐνώσεως. Τὰ οὕτω συζητούμενα καθ' ἐκάστην θέλουσι μεταδίδεσθαι εἰς τοὺς μὴ παρόντας. Ταῦτα εἰπὼν ὁ Βασιλεὺς ἀπῆλθεν³.

Ἐκ τῶν δέκα ἐξελέχθησαν ὁ Ἡρακλείας, ὁ Ἐφέσου, ὁ Ῥωσσίας, ὁ Μονεμβασίας, ὁ Τραπεζούντος, ὁ Κυζίκου καὶ ὁ Νικαίας. Μετὰ τρεῖς

¹) Συρόπ. Η', θ'. Πρακτικὰ Coleti, XVIII, σ. 468.

²) Συρόπ. Η', ι'.

³) Συρόπ. Η', ια'.

ὁμῶς συνεδριάσεις ἐπέσθησαν, ὅτι καὶ τοῦτο εἶναι ἄκαρπον, οὐδὲν δὲ ἐκ τῶν ἐκεῖ εἰρημένων ἀνεκοινώθη εἰς τοὺς λοιπούς.

Ἐν ὁμιλίᾳ συνήθει παρὰ τῷ Πατριάρχῃ, παρ' ᾧ συχνάκις συνήρχοντο, εἶπεν οὗτος, ὅτι ἡ ἑνωσις καὶ ἡ εἰρήνη τῶν Ἐκκλησιῶν εἶναι ἀπαραίτητος, ἀλλ' ὅτι ἄνευ μερικῆς συγκαταβάσεως καὶ οἰκονομίας εἶναι ἀνέφικτος. Ἄν δὲ ἡ ἑνωσις ἐπέλθῃ, οἱ ἔχθροὶ πάντες θέλουσιν ἀποδειλιάσει καὶ θέλουσιν ἐπιζητεῖ τὴν φιλίαν αὐτῶν, ὧν σήμερον ἀπειλοῦσι τὸν ὄλεθρον.

Ἀντέλεγον, ὅτι εἰς τὰ τῆς πίστεως δὲν χωρεῖ συγκατάβασις. Ἄλλ' ὁ Πατριάρχης ἀντέκρουε τὴν ἀντίρρησην, ἐπὶ λόγῳ ὅτι τὸ ἐκ τῆς συγκαταβάσεως κέρδος ἀναπληροῖ τὴν ἐλάττωσιν, διότι τὸ ὑπόλοιπον, τὸ μὴ θυσιαζόμενον, ἀρκεῖ. Οὕτω προπαρεσκεύαζε τὰ πνεύματα ¹.

Μετὰ τὴν παῦσιν τῶν συνελεύσεων οἱ Λατῖνοι ἔγραψαν ἔκθεσιν, ἐξηγοῦσαν τὰ δόγματα κατ' αὐτοὺς διὰ μακρῶν, ἣν διεμήνυσαν εἰς τὸν Βασιλέα μετὰ τοῦ συμπεράσματος, ὅτι ἐπ' αὐτοῖς μόνοις τοῖς ὅροις εἶναι ἐνδεχομένη ἡ ἑνωσις ².

Ἀναλαβὼν ὁ Βασιλεὺς ἐκ τῆς παρεμπεισούσης ἀδιαθεσίας συνεκάλεσε πάντας παρὰ τῷ Πατριάρχῃ, ὅστις δὲν ἔπαυε πάσχων καὶ μόλις ἠδύνατο νὰ ἐγείρῃ τὴν κεφαλὴν ἐκ τοῦ προσκεφαλαίου. Ἐκφράζων τὴν πείζουσαν αὐτὸν ἀγανάκτησιν, προσεκάλεσε νὰ λάβωσι γνῶσιν τῆς ἐκθέσεως καὶ νὰ ἐκφρασθῶσιν ἐπ' αὐτῆς, ἢ ἀποδεχόμενοι, ἢ συντάσσοντες ἄλλην ἔκθεσιν, ἐὰν ὀλίγα διορθώσεις δὲν κριθῶσιν ἀρκοῦσαι ³.

Ἡ ἔκθεσις περιεῖχε τὴν δήλωσιν, ὅτι οἱ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, δὲν ἐννοοῦσι μὲν ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον δὲν ἐκπορεύεται καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, ὑπέλαβον δὲ ὅτι οἱ Λατῖνοι, τοῦτο λέγοντες, ἐνόουν, ὅτι ὡς ἀπὸ δύο ἀρχῶν ἐκπορεύεται, οἱ δὲ Λατῖνοι ὁμολογοῦσιν, ὅτι καὶ αὐτοὶ ἐννοοῦσι τὸν πατέρα πηγὴν καὶ ἀρχὴν ὅλης τῆς θεότητος.

Πλὴν τοῦ Ῥωσσίας, τοῦ Νικαίας, τοῦ Μιτυλήνης καὶ τοῦ μεγάλου Πρωτοσυγέλλου, ὅσοι ἤκουσαν ταῦτα, ἀπεδοκίμασαν ὡς ἀνεπίδεκτα διορθώσεως. Ὁ Ῥωσσίας καὶ ὁ Νικαίας ἐπεχείρησαν νὰ πείσωσιν, ὅτι

¹) Συρόπ. Η', ιβ'.

²) Συρόπ. Η', ιγ'. Πρακτικὰ Coleti, XVIII, σ. 493.

³) Συρόπ. Η', ιγ'.

τὸ αὐτὸ ἐννοοῦσιν οἱ Ἀνατολικοὶ λέγοντες διὰ τοῦ υἱοῦ, ὅτι οἱ Δυτικοὶ λέγοντες ἐκ τοῦ υἱοῦ, ἀλλ' ὁ Ἐφέσου ἀνθίστατο.

Ὁ Πατριάρχης ἐν τῷ μέσῳ τῆς συζητήσεως κεκμηκῶς ἀπεχώρησεν, ὁ δὲ Βασιλεὺς παρηκολούθει αὐτὴν μετὰ προσοχῆς καὶ τελευταῖον ἀπεφάνθη, ὅτι ἕκαστος ὁφείλει νὰ εἴπῃ τὴν ἰδίαν γνώμην ἡτις λογιζομένη καὶ ἐγγράφως. Ἀντέλεγεν ὁ Ἡρακλείας, ὅτι οὐδέποτε τοῦτο ἐγένετο ἐν οἰκουμενικαῖς συνόδοις. Ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς ἐπέμεινεν, ὅτι τοιαύτη εἶναι ἡ βούλησις αὐτοῦ, ὅπως οὐδεὶς ἔπειτα ἀρνῇται, ὅσα εἶπεν¹.

Ἡ ὥρα παρήρχετο, ἐνῷ τοῦ λόγου δὲν ἐγένετο πέρας, ἕως οὗ ὁ Βασιλεὺς ἐδῶκε τὴν ἀδειαν νὰ διακόψωσι πρὸς ἄριστον, διὰ νὰ ἐξακολουθήσωσι κατόπιν. Κατὰ τὴν ἐπανάληψιν εἰσῆχθησαν ὁ Γεώργιος Γεμιστός, ὁ Σχολάριος, ὁ Ἀμνηρούτζης καὶ οἱ Γραμματικοὶ τοῦ Πατριάρχου, ἀλλ' ὁ Πατριάρχης ἔμεινεν ἐν τῷ δωματίῳ τοῦ Φιλανθρωπινοῦ.

Μόνος ὁ Μάρκος Ἐφέσου ἀνθίστατο ἐναντίον πάντων, πλείστας ἐπικαλούμενος μαρτυρίας, προκομίζων καὶ τὸ ῥητὸν τοῦ Ἀγιομάρτυρος Μαξίμου. Ὁ Νικαίας Βησσαρίων δὲν ἐδέχετο αὐτό, διότι ἡ ἐπιστολὴ δὲν σώζεται τελεία. Ὁ Ἐφέσου προήγαγε τὸ τοῦ Δαμασκηνοῦ λέγοντος δι' αὐτοῦ ἐκ πατρὸς ἐκπορευόμενον, διότι μόνος αἷτιος εἶναι ὁ πατήρ.

Μόνῃ ἡ ἐσπέρα διέλυσεν τὸν ἀγῶνα, ὁ δὲ Βασιλεὺς ὥρισε τὴν ἐπαύριον πρωΐαν νὰ συνέλθωσι πάλιν πρὸς ἐξακολούθησιν. Ἡ συζήτησις ἐπανελήφθη ἡ αὐτή, μόνου ἀντιπαραταττομένου τοῦ Ἐφέσου περὶ τῶν προθέσεων ἐκ καὶ διὰ καὶ προβάλλοντος μαρτυρίας περὶ τῆς χρήσεως αὐτῶν².

Κατὰ τινα τῶν συναζέων τούτων ἐξεφώνησεν ὁ Βησσαρίων τὸν ἐν δέκα κεφαλαίοις περὶ ἐνώσεως λόγον³, ὃν εὐρίσκομεν πλήρη ἐν τοῖς Πρακτικοῖς, ἐνῷ περὶ τῶν λοιπῶν, ὅσα διέτρεξαν, τροχάδην γίνεται λόγος. Προσέφερε καὶ ὁ Σχολάριος τρεῖς λόγους ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως, οὓς ὅμως δὲν ἀπήγγειλεν⁴.

Ἀλλ' ὁ Νικαίας ἐθεώρησε περιττὴν τὴν φιλονεικίαν μετὰ τοῦ Ἐφέ-

¹) Συρόπ. Η', ιδ'.

²) Συρόπ. Η', ιε'.

³) Πρακτικά Coleti, XVII, σ. 400 καὶ ἐπ.

⁴) Αὐτόθι σ. 468.

σου, ὅστις ὅτε ἰδίᾳ συνήρχοντο εἰς τὸν Πάπαν μετὰ τοῦ Βασιλέως παρεδέχθη τὴν δόξαν.

Παρατήρησαν ἄλλοι, ὅτι δὲν ἀρκεῖ νὰ στέρξῃ εἰς ἐξ αὐτῶν, ἐὰν δὲν συγκατατεθῶσι καὶ αὐτοί. Πρὸς ταῦτα ἀπελογήθη ὁ Ἐφέσου, ὅτι αὐτὸς ἐζήτησε νὰ ἐκβληθῇ ἡ προσθήκη, τούτου δὲ γενομένου καθίστατο ἀβλαβὴς ἡ περὶ τοῦ ἐναντίου δόξα τινῶν ὡς πρὸς τὸ καθόλου πλήρωμα τῆς Ἐκκλησίας. Εἰς τὴν βεβαίωσιν ταύτην οὐδεὶς ἀντεῖπεν.

Ἐπανήλθον ὡς ἐκ τούτου εἰς τὰ πρότερον εἰρημένα, ἕως οὗ ὁ Βασιλεὺς δυσχεραίνων εἶπεν, ὅτι καιρὸς πλέον εἶναι νὰ ἐκθέσῃ πρὸς τοὺς Λατίνους, τί φρονοῦσιν.

Παρεμβὰς ὁ Ῥωσσίας ὑπέμνησεν, ὅτι δὲν ἀρμόζει, νὰ μὴ στέργωσιν, ἐὰν ὑπάρχωσι ῥητὰ τῶν ἀνατολικῶν Ἀγίων συμβιβάζοντα τὴν ὑπόθεσιν καὶ πρὸς ἀπόδειξιν ἐξέβαλεν ἐκ τοῦ κόλπου χειρόγραφον βιβλίον τοῦ Πατριάρχου Ἰωάννου Βέκκου, ὅστις ἐπὶ τοῦ ἀνακτήσαντος τὴν Κωνσταντινούπολιν Μιχαὴλ Παλαιολόγου, Χαρτοφύλαξ ὢν τῆς Μ. Ἐκκλησίας, καθεῖρχθη διὰ τὴν παρρησίαν κατὰ τῆς μελετωμένης καὶ τότε ἐνώσεως. Μετέβαλεν ὁμῶς γνώμην, ἐν τῇ εἰρκτῇ μελετήσας τὰ ὑπὲρ τοῦ δογματος τῶν λατίνων ἐκτεθέντα ὑπὸ Νικηφόρου Βλεμμύδου ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἰωάννου τοῦ Δούκα. Ἐπὶ τούτῳ ἀνεβιβάσθη εἰς τὸν Πατριαρχικὸν θρόνον ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου ἐν ἔτει 1275 καὶ ἐξέθεσε τὰ ἐκ τοῦ Νικηφόρου Βλεμμύδου ἐρανισθέντα ¹.

Ἦρесе τοῦτο εἰς τὸν Βασιλέα, ὅστις ὥρισε ν' ἀφήσῃ τὰ λοιπὰ ῥητὰ, περιοριζόμενοι εἰς ἐν ἡ δ'ὡς, ἀρκοῦντα διὰ τὴν ἐκθεσιν. Ὡς τοιοῦτον ἐξελέχθη τὸ ῥητὸν τῆς πρώτης Συνόδου, ὅπως περιέκοψεν αὐτὸ ὁ Βέκκος. Προσελήφθη δὲ προσέτι καὶ τὸ ῥητὸν τοῦ Ἀγίου Κυρίλλου, τὸ λέγον ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ. Ἐπὶ τούτοις προσεκληθήσαν ν' ἀποφανθῶσιν, ἐὰν στέργωσι, ἢ μὴ, διετάχθη δὲ καὶ ὁ ὑπομνηματογράφος, νὰ σημειοῖ τὰς γνώμας. Οἱ τέσσαρες ἢ πέντε πρῶτοι ἐξέθεσαν συντόμως καὶ αὐτοσχεδίως τὰς γνώμας, ἐπειδὴ δὲ ἡ ὥρα παρήρχετο, προσετράπησαν οἱ λοιποί, ἀπλῶς νὰ δηλώσωσι τὸ στέργω ἢ οὐ στέργω. Τοῦτο ἔπραξαν οἱ πολλοὶ δηλώσαντες, ὅτι στέργουσιν.

¹) Νικηφόρος Γρηγορᾶς, I. σ. 429. Παχυμέρης, I. σ. 399. Εὑρηται ἐν Allatius, Græcia Orthodoxa I, 64. Π 4—644.

Ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης ἐπέμεινε, νὰ ἐκθέσῃ ἐν πλάτει, τί φρονεῖ καὶ ἐπειδὴ δὲν ἐδίδετο ἡ ἄδεια, ἐδήλωσεν, ὅτι δὲν στέργει. Τοῦτον ἠκολούθησαν ὁ Ἀρχιάλου, ὁ Μολδοβλαχίας, ὁ Πρωτέκδικος, καὶ οἱ κρείττονες τῶν Ἡγουμένων.

Ἄλλ' ὅμως ἐκυρώθη τῶν πλειόνων ἡ ψῆφος, ἐφ' ᾧ ὁ Βασιλεὺς ὤρισε νὰ συνταχθῇ ἔκθεσις ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δύο ῥητῶν παρὰ τῆς ἐπιτροπῆς συγκειμένης ὑπὸ τοῦ Ῥωσσίας, τοῦ Νικαίας, τοῦ μεγάλου Χαρτοφύλακος, τοῦ Γεωργίου Γεμιστοῦ καὶ τοῦ Σχολαρίου.

Μετὰ τὸ ἄριστον συνῆλθεν ἡ ἐπιτροπὴ, ὁ δὲ Σχολάριος προήγαγε σχέδιον, ἐπέξεργασθὲν παρ' αὐτοῦ, ὅπερ ἐνεκρίθη παρὰ τῶν λοιπῶν πλὴν τοῦ Γεμιστοῦ καὶ τοῦ μεγάλου Χαρτοφύλακος, καὶ τοῦτο ἀνεγνώσθη εἰς τὸν Βασιλέα ¹.

Διὰ βραχέων ἡ ἔκθεσις περιεῖχε τὴν δήλωσιν, ὅτι οἱ Γραικοὶ ² ὑπελάμβανον τοὺς Λατίνους λέγοντας, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ ἐκπορεύεται, ὡς ἀπὸ δύο ἀρχῶν καὶ δύο πνεύσεων, ἀλλ' ἤδη ἐν ταύτῃ τῇ οἰκουμενικῇ Συνόδῳ συνελθόντες μετὰ μακρᾶς συζητήσεως ἐπέισθησαν, ὅτι οἱ Λατῖνοι δὲν ἀποκλείουσι τὸν πατέρα ὡς ἀρχὴν καὶ πηγὴν ὅλης τῆς θεότητος, ἀλλ' ὁμολογοῦσιν, ὅτι ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς καὶ μοναδικῆς προβολῆς ἐκπορεύεται. Οἱ δὲ ἀνατολικοὶ ὁμολογοῦσιν, ὅτι ἀναβλύζει καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ καὶ οὐσιωδῶς ἐξ ἀμφοτέρων, ἤγουν ἐκ πατρὸς δι' υἱοῦ προχεῖται. Ὅθεν ὁμολογοῦντες εἰς μίαν Ἐκκλησίαν ἀποκαθίστανται ³.

Οἱ πλείονες ἐπήνεσαν τὴν ἔκθεσιν καὶ πολλὰ εἶπον, ὅπως πείσωσι καὶ τοὺς ἄλλους. Τότε ὁ Ἡρακλεῖας ὑπέμνησεν εἰς τὸν Βασιλέα, ὅτι στέργοντες δὲν διαφυλάττουσι πλέον μετέωρον πρὸς ἰδίαν βοήθειαν ἐν ἀνάγκῃ τὸ ζήτημα περὶ τῆς προσθήκης. Ὁ Βασιλεὺς ἀπεκρίνατο, ἔχε σὺ αὐτὸ εἰς τὸ εἰκονοστάσιόν σου. Ὁ Μονεμβασίας προέτρεψε, νὰ μὴ γίνῃ καὶ τώρα ὅ,τι δυστυχῶς ἐγένεν ἐπὶ Μιχαὴλ Παλαιολόγου πρὸς μετάνοιαν. Ἄλλ' ὁ Βασιλεὺς διέταξε, νὰ ἐκφέρῃ ἕκαστος τὴν ἰδίαν γνώμην.

Οἱ μὲν εἶπον στέργω, οἱ δὲ οὐ στέργω, ἐν οἷς καὶ ὁ μέγας Ἐκκλη-

¹) Συρόπ. Η', ις'.

²) Οὕτω πλέον ἀπεκάλουν αὐτοὶ ἑαυτούς.

³) Συρόπ. Η', ιζ'.

σιάρχης (ὁ Συρόπουλος), ὁ δὲ Λακεδαιμόνος ἐζήτησε νὰ δηλώσῃ γνώμην καὶ οἱ γραμματικοί. Ἀδεία τοῦ Βασιλέως εἶπον ὅλοι τὸ στέργω, ὁμοῦ δὲ 24 ἔστερξαν καὶ 12 ἀντεῖπον. Ὁ Βασιλεὺς ἔστειλε τὸν Νικομηδεῖας καὶ τὸν μέγαν Χαρτοφύλακα πρὸς τὸν Πατριάρχην, μένοντα ἐν τῷ κοιτῶνι τοῦ Φιλανθρωπinoῦ, ἀπεφάνθη δὲ καὶ ὁ Πατριάρχης, ὅτι στέργει, ἐκφράζων μάλιστα καὶ τὴν ἀπορίαν, πῶς ὑπάρχουσιν οἱ δισταζόντες.

Τὴν οὕτω κυρωθεῖσαν ἔχθρην ὥρισεν ὁ Βασιλεὺς νὰ κομίσωσι πρὸς τὸν Πάπαν ὁ μέγας Σακελλάριος καὶ ὁ μέγας Σκευοφύλαξ καὶ δύο Ἀρχιερεῖς.

Λαβόντες γνῶσιν αὐτῆς οἱ Λατῖνοι ἀπεφάνθησαν, ὅτι εἶναι ἀπρόσδεκτος, ἐζήτησαν δὲ, ἢ νὰ γίνῃ δεκτὴ ἢ παρ' αὐτῶν σταλεῖσα, ἢ νὰ δοθῶσιν ἐξηγήσεις ἐπὶ δώδεκα ἀποριῶν, ὅλων τεινουσῶν εἰς τὸ πόρισμα, ὅτι δὲν εἶναι ἐφικτὴ ἔνωσις διχονοούντων, ὅταν ἕκαστος διατηρῇ, ἣν εἶχεν ἐναντίαν ἔννοιαν ¹.

Αἱ δώδεκα ἀπορίαι δὲν ἀνεκοινώθησαν εἰς τὴν σύναξιν παρὰ τοῦ Βασιλέως, ἐπειδὴ δὲ ἐν ἀργίᾳ παρήρχετο ὁ χρόνος, τρεῖς, ὁ μέγας Χαρτοφύλαξ, ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης καὶ ὁ Πρωτεύδικος, ἐζήτησαν μετ' ἐπιμονῆς παρὰ τοῦ Πατριάρχου τὴν ἄδειαν ἐπιστροφῆς εἰς τὰ ἴδια. Ἐνεκα τούτου ἤχθησαν εἰς τὰ βασίλεια διὰ βιβλίου, ὅπου ὁ Φιλανθρωπινὸς ἐπέπληξεν αὐτοὺς μετὰ θυμοῦ, ὡς μηχανωμένους τὴν ματαίωσιν τοῦ ἔργου καὶ ἠπέλιπεν, ὅταν φθάσωσιν εἰς τὴν πρωτεύουσάν, νὰ ἐνασκήσῃ τὰ αὐθεντικὰ δικαιώματα.

Ἀπελογήθησαν, ὅτι οὐδένα σκοπὸν ἔχουσιν ἀντιπράξεως, ἀλλ' ἡ τάλαιπωρία πιέζει αὐτοὺς. Καὶ ἀσπάζονται μὲν τὸ δοκοῦν τῆς πατρίδος συμφέρον, ἀλλ' ἐπίσης δειλιῶσι τὸν ψυχικὸν κίνδυνον. Ὁ Βασιλεὺς ἔχει τὴν δύναμιν νὰ πράξῃ ὅ,τι προαιρεῖται, ἀλλὰ δὲν δύναται παρ' αὐτῶν ν' ἀπαιτήσῃ, αὐτοὶ οὗτοι νὰ προδώσωσι τὰς ἰδίας ψυχάς.

Ἀνακοινώσας ταῦτα πρὸς τὸν Βασιλέα ὁ Φιλανθρωπινός, ὡμίλησε κατόπιν προχότερον καὶ παραινενικώτερον.

Ἐχάλεπαινον ἐν τούτοις ὅλοι διὰ τὴν καθυστέρησιν τοῦ σιτηρεσίου, οὐδὲ αἱ πρὸς τὸν Καμεράριον πρεσβεῖται περὶ τούτου συνετέλεσαν.

¹) Συρόπ. Η', ιη' καὶ ιθ'. Πρακτικὰ Coletti, XVIII, σ. 476.

Ἐπεπλήχθησαν μάλιστα ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης καὶ ὁ Πρωτεύδικος παρὰ τοῦ Βασιλέως, διότι ἐπρέσβευσαν κατὰ παραγγελίαν τοῦ Πατριάρχου εἰς τὸν Καμεράριον, ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς ἔδωκε συγγνώμην, ὅταν ἔμαθε τὸ αἴτιον, ἐνῷ ὑπελάμβανεν ἄλλο τι τὸ διὰ τῆς πρεσβεύσεως σκοπούμενον¹.

Συχναὶ παρήλθον ἡμέραι, καθ' ἃς ὁ Ῥωσσίας, ὁ Νικαίας καὶ ὁ Πρωτοσύγκελλος κατ' ἰδίαν συνεβουλεύοντο καὶ τότε μόλις τὴν 22^α Μαΐου ἐδόθη τὸ σιτηρέσιον, κατὰ διαταγὴν τοῦ Καμεραρίου, ὡς μαθόντος, ὅτι εἶπεν ὁ Πατριάρχης, δοθῆτω καὶ τοῦτο τὸ ψυχικόν τοῦ Πάπα, φλωρία 1208. Ὁ Χριστόφορος Γαρατώνης, ἐπίσκοπος Κορώνης, εἶπε μάλιστα νὰ μὴ δοθῇ τι εἰς τὸν Μάρκον Ἐφέσου, ὡς ἐσθιοντα τὸν ἄρτον τοῦ Πάπα καὶ ἐν τούτοις ἐναντιούμενον.

Μετὰ τινας ἡμέρας ἐγένετο σύναξις παρὰ τῷ Πατριάρχει παρόντος τοῦ Βασιλέως καὶ κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ. Τότε ἐμνήσθη τῶν ἀποριῶν ὁ Βασιλεὺς κατὰ πρῶτον, ἀλλὰ πάλιν μὴ ὄρισας αὐτάς. Ὅπως μὴ ἐμπέσωσιν εἰς πέλαγος ἀχανές, ἐζήτησε νὰ ἐξετάσωσιν, ἐὰν δύνανται νὰ στέρξωσι τὸ ἐκ τοῦ υἱοῦ.

Περὶ τοῦ ἐκ καὶ τοῦ διὰ ἤρξατο ἐκ νέου μακρὰ συζήτησις, ὁ δὲ Βασιλεὺς ἀπήτησε νὰ συμπαρευρίσκωνται καὶ οἱ ἄρχοντες, διότι πρόκειται περὶ τοῦ συμφέροντος τῆς πατρίδος. Μετ' ἀπορίας ἤκουσεν ὁ Ἰάγαρις τὸν Μάρκον Ἐφέσου κατὰ τριῶν ἀπολογούμενον καὶ ὑπερισχύοντα, ἐνῷ εἶχεν ἀκούσει τὴν ἐπίβουλον διάδοσιν, ὅτι παρεφρόνησεν.

Ὁ Βασιλεὺς ἰδὼν, ὅτι οὐδὲν γίνεται πέρας τῆς φιλονεικίας, εἶπεν, ὅτι κατ' αὐτὸν δὲν εἶναι ἐφικτὸν συμπέρασμα, ἐὰν πρότερον δὲν διευκρινηθῇ, ἂν τὰ προκομισθέντα παρὰ τῶν Λατίνων κείμενα εἶναι γνήσια ἢ ἀπόκρυφα. Ἀλλὰ διὰ ν' ἀποκηρύξωσιν αὐτά ὡς ἀπόκρυφα, δεόν νὰ φέρωσι καὶ τὴν ἀπόδειξιν.

Οἱ ὑπὲρ τῶν Λατίνων ὁμιλοῦντες ἀπήτουν ἐκ τοῦ προχείρου ἀπόφανσιν, ἄνευ τῆς βοηθείας βιβλίων. Πέντε ἢ ἕξ ἀμέσως ἐξεφράσθησαν, οἱ δὲ λοιποὶ διετάχθησαν ἀμέσως νὰ δηλώσωσι, τί φρονοῦσιν².

Μόνος ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης ὠμίλησεν ἐκτενῶς, ἐκφράζων τὴν ἀπορίαν, πῶς οἱ Ἀρχιερεῖς ἔσπευσαν ἐπὶ τοιούτου σοβαροῦ ζητήματος,

¹) Συρόπ. Θ', α'.

²) Συρόπ. Θ', β'.

ἐνῶ κατὰ παντοίους τρόπους νοθεύονται τὰ κείμενα, ὡς παράδειγμα δὲ ἐπεκαλέσθη τινὰς λόγους τοῦ Χρυσοστόμου, οὓς ὁ Πατριάρχης Εὐθύμιος ποτὲ μὲν ἐκήρυξε νόθους, ποτὲ δὲ γνησίους. Πῶς εἶναι δυνατόν, νὰ ἔχωσι γνώμην περὶ ῥήσεων Λατίνων Ἀγίων, ὧν καὶ τὴν γλῶσσαν ἀγνοοῦσι, προκομιζομένων μάλιστα παρὰ τῶν προσενηγόντων τὸ Ἅγιον Σύμβολον ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς ζ' Συνόδου νενοθευμένων καὶ ἰσχυριζομένων, ὅτι οὕτως ἀνεγνώσθη ἐν τῇ Συνόδῳ μετὰ τῆς προσθήκης. Διὰ τοῦτο, διατελῶν ἐν ἀγνοίᾳ, ἀποφαίνεται, ὅτι ἀναγνωρίζει γνήσια, ὅσα εἶναι σύμφωνα πρὸς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἀγιομάρτυρος Μαξίμου καὶ πρὸς τὰς ῥήσεις τοῦ Ἀγίου Κυρίλλου, τὰ δὲ ἀσύμφωνα δὲν παραδέχεται, ὡς νόθα.

Τοῦτο ἀπεφάνθησαν καὶ οἱ μετ' αὐτὸν γνωμοδοτήσαντες, ἀλλ' ἴσχυσεν ἡ ψῆφος τῶν πλειόνων ὑπὲρ τοῦ ἐναντίου ¹.

Ὁ Βασιλεὺς παρατηρήσας, ὅτι πλὴν τεσσάρων ἢ πέντε ἀρχιερέων, οἱ λοιποὶ ἦσαν σύμφωνοι, ἐναντιοῦνται δὲ ὁ μέγας Χαρτοφύλαξ, ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης καὶ ὁ Πρωτέκδικος, οὓς ἀκολουθοῦσιν οἱ μετ' αὐτοὺς ψηφίζοντες, ἐν ἐπομένῃ συνεδριάσει ἐζήτησε νὰ προκομισθῶσι τὰ πρακτικὰ τῶν Οἰκουμενικῶν συνόδων, ὅπως βεβαιωθῇ, τίνας ἐν αὐταῖς ἐψήφισαν. Οὕτω θέλουσιν ἀποφύγει νῦν τὸ αὐθαίρετον. Ἐν αὐτοῖς εὗρέθησαν, ὅτι μόνοι Ἐπίσκοποι καὶ Ἀρχιμανδρίται ὑπέγραφον. Κατὰ συνέπειαν οἱ μὴ ἀνήκοντες εἰς τὸν κατάλογον τοῦτον διετάχθησαν νὰ σιωπῶσιν.

Ἐτέθη πάλιν εἰς τὸ μέσον τὸ ἐκ τοῦ υἱοῦ, ὃ ἔσπευσαν νὰ δεῖξωσιν ἰσοδύναμον τῷ διὰ τοῦ υἱοῦ καὶ μετὰ πολλῆς ῥύμης ἀπεστόμουν τὸν Ἐφέσου. Ὁ Ἡρακλείας ἐξήνεγκεν ἐκ τοῦ κόλπου βιβλίον, ὡς χρησίμων εἰς τὴν ὑπόθεσιν, τὸν συνοδικὸν τόμον κατὰ τοῦ Πατριάρχου Ἰωάννου Βέκκου καὶ κατὰ τῆς ἐν Λουγδούνῳ συστάσεως ἐνώσεως. Ἀλλ' ὁ μέγας Πρωτοσύγκελλος μετὰ μεγάλης ἱταμότητος ἐπετέθη κατὰ τοῦ Ἡρακλείας, λέγων, διατὶ ἔφερες αὐτὸ τώρα καὶ δὲν ἐδείκνυες ἐν Κων[πόλει]. Ἀναθεμάτισον πρῶτον τὸν Καβάσιαν (ἐπίσκοπον Θεσσαλονίκης ἐν ἔτει 1340) ², καὶ ἔπειτα ἀνάγνωσον αὐτό. Ἰδὼν ὁ Ἡρακλείας τὸ θράσος τοῦ ἐπιτιμῶντος, τὰς διαθέσεις τῶν περὶ αὐτὸν κυμαινούσας καὶ τὴν δυσaréσκειαν τοῦ Βασιλέως, ἐσιώπησεν ³.

¹) Συρόπ. Θ', γ'.

²) Ὁρα σ. 5 Συρόπ. Γ', ζ'.

³) Συρόπ. Θ', δ'.

Κατ' ἄλλην ἡμέραν συνήλθον πάλιν κατὰ τὸ ἔθος, οἱ δὲ λατινίζοντες ἐπὶ τὴν τὰ καλὰ τῆς ὁμονοίας καὶ τῆς εἰρήνης. Ὁ Ἡρακλείας ἐζήτησε ν' ἀναγνωσθῇ ἡ πρὸς τοὺς Λατίνους σταλεῖσα ἐκθεσις, ὡς ἀπαξ μόνον ἀκουσθεῖσα, ἀλλ' εὐθὺς εἶπεν ὁ Νικαίας, ὅτι δὲν περιποιεῖ τιμὴν ἢ πρότασις, ὅτι δὲν ἐδόθη προσοχή.

Ἄλλοι παρετήρησαν, ὅτι μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Λατίνων δὲν ὑπάρχει μεγάλη διαφορὰ, οὐδὲ ἀποτελεῖ αἵρεσιν, ὡς οὐδὲ ἀπεκαλέσθη ποτὲ τοιαύτη.

Εἰς ταῦτα ἀπήντησεν ὁ Ἐφέσου, ὅτι πράγματι ἀποτελεῖ αἵρεσιν, ἀλλ' ἀπέφυγον νὰ ὀνομάσωσιν αὐτὴν τοιαύτην, ἐπ' ἐλπίδι ἐπιστροφῆς τῶν ἐν πλάνῃ. Κατ' αὐτοῦ ἐπετέθησαν ὁ Μιτυλήνης καὶ ὁ Λακεδαιμονίας, λέγοντες, τίς εἶσαι σὺ ὁ ἀποκαλῶν τοὺς Λατίνους αἰρετικούς. Παρ' ὀλίγον ἤρχοντο καὶ εἰς χεῖρας, ἂν δὲν διελύοντο. Ἐξερχόμενος ὁ μέγας Πρωτοσύγκελλος εἶπεν εἰς τὸν Πατριάρχην· «Ἐγὼ γινώσκω, ὅτι καὶ ἂν δεχθῶμεν τὴν ἔνωσιν, οἱ Λατῖνοι θέλουσιν ἀναθεματίσει ἡμᾶς, ὅπως καὶ ἂν δὲν δεχθῶμεν, ἀλλὰ προτιμότερον νὰ δεχθῶμεν»¹.

Μετὰ δὺς ἡμέρας ἐπανελήφθη ἡ αὐτὴ συζήτησις, πολλὰ δὲ κατεβλήθησαν παρακινήσεις πρὸς τὸν Μάρκον Ἐφέσου, ὅπως εὖρη οἰκονομίαν τινά. Μετὰ πολλὰς λογομαχίας, ἂν εἶναι μεγάλη ἡ διαφορὰ, στενοχωρούμενος ὁ Ἐφέσου εἶπεν, ὅτι τὰ τῆς πίστεως δὲν συγχωροῦσι συγκατάβασιν. Εἶναι δὲ ὡς ἂν ἔλεγέ τις πρὸς τινά, κόψε τὴν κεφαλὴν σου καὶ μετὰ ταῦτα πορεύου ὅπου θέλεις.

Ἡ φιλονεικία ἐζήπτετο, πάντοτε γινομένη σφοδρότερα, ἕως οὗ ὁ Βησαρίων Νικαίας ἀναστὰς εἶπεν, ὅτι μετὰ δαιμονιῶντος καὶ μαϊνομένου δὲν εἶναι ἐφικτὴ συζήτησις, καὶ ἐξῆλθεν. Εἶπε καὶ ὁ Μάρκος Ἐφέσου, ὅτι νόθος (κοπέλι) εἶσαι καὶ ὡς τοιοῦτος φέρεσαι καὶ ἐξῆλθε καὶ αὐτός. Ὁ Πατριάρχης ἐσιώπη.

Τὴν ἐπαύριον ἦλθεν ὁ Βασιλεὺς καὶ κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ ἐπανελήφθη ἡ συζήτησις. Πάλιν ὁ Ἐφέσου ἐμάχετο μόνος κατὰ τοῦ Ῥωσσίας, τοῦ Νικαίας, τοῦ μεγάλου Πρωτοσυγγέλλου καὶ τοῦ Ἀμηρούτζη. Ἐδοκίμασεν ὁ Γεώργιος Γεμιστός (Πλήθων) νὰ συνηγορήσῃ ὑπὲρ τοῦ Ἐφέσου, ἀλλὰ, σκώψαντος αὐτὸν τοῦ Ἀμηρούτζη, ἐσιώπησεν.

¹) Συρό π. Θ', ε'.

Ὁ Ἐφέσου ἐζήτησε ν' ἀναγνωσθῇ τι ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ Καθασίλα, Ἐπισκόπου Θεσσαλονίκης ἐν ἔτει 1340, περὶ τοῦ προταθέντος ζητήματος, ἀλλ' ὁ Ῥωσσίας ἠναντιώθη, διότι ἦλθον διὰ ἑνώσιν καὶ εἰρήνην, οὐχὶ διὰ σχίσμα καὶ διάστασιν, ὁ δὲ Καθασίλας εἶναι σχισματικός. Πῶς, εἶπεν ὁ Λακεδαιμονίας, λησμονεῖς, ὅτι ἔχομεν αὐτὸν ἅγιον; Λοιπόν, εἶπεν εἰρωνικῶς ὁ Ἐφέσου, ἀναγνωσθήτω ὁ Βέκκος, καί, ἐννοήσας ὅτι πάντες ἐλατίνιζον, ἐσιώπησεν ¹.

Πάλιν συνῆλθον μετὰ μίαν ἡμέραν περὶ τῶν αὐτῶν συζητοῦντες, ἀλλ' ὁ Μάρκος Ἐφέσου ἐσιώπα. Ὁ Πατριάρχης, ὅστις μέχρι τῆς ἡμέρας ταύτης οὐδὲν ἔλεγε, παρενέβη δηλώσας, ὅτι θέλει ν' ἀναγνωσθῶσι τὰ κείμενα τῶν πατέρων, διὰ νὰ φωτισθῇ.

Συνῆλθον πρὸς τοῦτο τὴν ἐπαύριον, ὅτε ὁ Βησσαρίων Νικαίας ἀνέγνωσε ῥητὰ τινὰ τοῦ Ἁγίου Κυρίλλου, ἀτελῆ καὶ περικεκομμένα, ἔπειτα τοῦ Ἁγίου Ἐπιφανείου καὶ αὐτὰ μὴ ἀκριβῆ, προσέθετο δέ, ὅτι πολλοὶ λέγουσι ταῦτα οἱ Ἅγιοι.

Ὡμίλησε καὶ ὁ Βασιλεὺς ἐξαίρων τὴν ἑνώσιν, ὡς κινηθεῖσαν παρὰ τοῦ αἰοιδίμου πατρὸς αὐτοῦ, ἐπὶ εὐσεβείᾳ διακρινομένου καὶ καταλείψαντος ὡς κληροδότημα τὴν τελείωσιν τοῦ θεαρέστου ἔργου. Ἐμνήσθη δὲ καὶ τοῦ Πατριάρχου Εὐθυμίου καὶ τοῦ σοφοῦ διδασκάλου Ἰωσήφ, ὅστις ἔλεγεν, ὅτι ἔχει τὸ ἐνωτικὸν ἐκεῖνο, τὸ ἄληπτον.

Ὡμίλησε κατόπιν ὁ Νικαίας Βησσαρίων κατὰ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν, ὅστις, ὡς νέος, δὲν ἔφθασε τοὺς γηραιότερους, τοὺς ἐπαινέσαντας τὴν ἑνώσιν, εἶδεν ὅμως τὸν Σηλυμβρίας Χορτασμένον, ἄνδρα λόγιον καὶ ἐκ τῶν μεγάλων διδασκάλων.

Ὁ Πατριάρχης συνεκάλεσε πάλιν διὰ τὴν ἐπαύριον, ὅπως σκεφθῶσι περὶ τῶν ῥητῶν, ὅσα ἤκουσαν ².

Μετὰ παρέλευσιν ἡμερῶν δύο συνῆλθον πάλιν καὶ εὐθὺς ἐτέθη τὸ ζήτημα, ὅτι μαρτυρεῖται τὸ ἐκ τοῦ υἱοῦ, ὥστε ὀφείλουσι νὰ στέρξωσι, διὸ ἐζητήθησαν αἱ γνώμαι. Οἱ Ἀρχιερεῖς ἀπήτησαν, πρῶτος ν' ἀποφανθῇ ὁ Πατριάρχης, ὅστις εἶπεν, ὅτι ἐπιφυλάσσεται νὰ δώσῃ γνώμην τελευταῖος. Ἀντέτεινον οἱ Ἀρχιερεῖς, ὅτι εἰς τὸν Πατριάρχην ἀνήκει,

¹) Συρόπ. Θ', ζ'.

²) Συρόπ. Θ', ζ'.

ν' ἀποφανθῇ πρῶτος περὶ δογμάτων, ἐνδίδων δὲ οὗτος εἰς τὴν ἀπαίτησιν ταύτην, συνεσκιασμένως καὶ σκοτεινῶς ἐξεφράσθη, ἀλλ' εἰς τοὺς πλείστους ἐφάνη, ὅτι δὲν στέργει.

Ἐκ τῶν λοιπῶν Ἀρχιερέων καὶ Ἡγουμένων δέκα ἦσαν οἱ στέρξαντες τὸ ἐκ τοῦ υἱοῦ, δεκαεπτὰ δὲ οἱ μὴ στέρξαντες.

Ὁ Βασιλεὺς καὶ ὁ Πατριάρχης ἔγιναν σύννοι καὶ ὁ μὲν Βασιλεὺς ἐζήτει νὰ γνωμοδοτήσωσιν οἱ Ἀρχοντες, ὁ δὲ Πατριάρχης ἐκώλυε. Συνωμίλησαν οἱ δύο καὶ κατόπιν διελύθη ἡ συνεδρίασις.

Ὁ Ῥωσσίας Ἰσίδωρος, ἐπισκεφθεὶς τὸν Πατριάρχην, προέτεινε νὰ προβῶσιν εἰς τὴν καθάρισιν τῶν ἀντιφρονούντων, μὴ τυχὸν πράξωσι τοῦτο ἐκεῖνοι. Ὁ Πατριάρχης ἀντετάχθη, φρονῶν, ὅτι χρέος ἔχουσιν οἰκονομικῶς νὰ προσενεχθῶσι πρὸς τοὺς διαφερομένους.

Ὁ Πατριάρχης, προσκαλέσας τὸν Τυρνόβου, τὸν Ἀμασειας καὶ τὸν Μολδοβλαχίας, ὠνείδισεν αὐτοὺς, ὡς μὴ ἀκολουθοῦντας τὴν γνώμην αὐτοῦ, ἐνῷ εἶχε λόγους, ὅπως θεωρεῖ αὐτοὺς ἀναποσπάστους.

Αὐτοὶ παρετήρησαν, ὅτι οὕτω ἐνόησαν αὐτὸν φρονούντα, ὡς ἐναντιούμενον εἰς τὸ ἐκ τοῦ υἱοῦ. Ἀντιπαρετῆρει ὁ Πατριάρχης, ὅτι, ἂν τοῦτο ἐφρόνει, ἤθελε εἶπει αὐτὸ ῥητῶς. Προσεχῶς ὅμως μέλλει νὰ δηλώσῃ καὶ ἐγγράφως, τί φρονεῖ, καὶ ἀπαιτεῖ ν' ἀκολουθήσωσι. Παρεκάλεσεν ἔπειτα καὶ τὸν Μάρκον Ἐφέσου καὶ πλείστα εἶπε πρὸς αὐτόν, ὅπως καμφθῇ ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως, ἀλλ' εἰς μάτην.

Ὁ δὲ Ῥωσσίας Ἰσίδωρος, προσκαλέσας τὸν Μελενίκου, τὸν Δράμας, τὸν Δρίστρας καὶ ἄλλους Ἀρχιερεῖς εἰς ἀβρὸν δεῖπνον, κατέπεισεν αὐτοὺς, νὰ εἴπωσιν ὅπως αὐτός. Ὅθεν εἶπον τῶνόντι ὁ Μολενίκου καὶ ὁ Δράμας, ὅτι στέργουσι τὸ ἐκ τοῦ υἱοῦ.

Τὰ αὐτὰ μετῆλθε καὶ ὁ Βασιλεὺς πρὸς ἄλλους Ἀρχιερεῖς καὶ πρὸς τοὺς Πρέσβεις τῶν Τραπεζουντίων καὶ τῶν Μολδοβλάχων.

Ταῦτα δὲ πάντα συνετελέσθησαν ἐντὸς δύο ἡμερῶν¹.

Τὴν 2^{αν} Ἰουνίου 1439² ὥρισεν ὁ Βασιλεὺς γενικὴν σύναξιν παρὰ τῷ Πατριάρχῃ καὶ πρῶτοι ὠμίλησαν οὗτοι ἰδιαιτέρως, ἔπειτα προσεκάλεσαν τὸν Κυζίκου, ὅστις ἐζήτει τόπον ἐκ τοῦ Σωσθενίου, ὃν ὑπεσχέθη

¹) Συρόπ. Θ', η'.

²) Κατὰ τὰ Πρακτικὰ τὴν 29 Μαΐου. Coleti, XVIII, σ. 492.

ὁ Βασιλεὺς. Οὕτω συγκατετέθη λέγων, ὥς ἀντικαταστήσωσι τὸ ἐκ διὰ τοῦ διὰ καὶ τότε εἴμεθα εἰρηνικοί.

Τότε ὁ Πατριάρχης ἐξέθεσεν ἐγγράφως τὴν ἰδίαν γνώμην, ὅτι ἀκούσας τὰ ῥητὰ τῶν Ἀγίων, κατ' ἄλλα μὲν ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ κατ' ἄλλα δὲ ἐκ τοῦ πατρὸς διὰ τοῦ υἱοῦ, θεωρεῖ ταῦτα ταυτόσημα, προτιμᾷ ὅμως ἐκ τοῦ πατρὸς διὰ τοῦ υἱοῦ αἰδίδως καὶ οὐσιωδῶς ὡς ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς καὶ αἰτίας. Ἐφεξῆς ἠρωτῶντο οἱ Ἀρχιερεῖς, ὁ δὲ ὑπομνηματογράφος ἔγραφεν. Ὁ Ἡρακλείας, ὡς τοποτηρητὴς τοῦ Ἀλεξανδρείας, δὲν ἔστεργε τὸ ἐκ τοῦ υἱοῦ, ἐν ᾧ ὁ μέγας Πρωτοσύγκελλος (Γρηγόριος Μελισσηνός), τοῦ αὐτοῦ τοποτηρητῆς, ἔστερξε καὶ ἐδέχθη τὴν ἑνωσιν, πάντων ἀπορούντων διὰ τὰ προηγουμένα αὐτοῦ, ὅτε ἦτο πνευματικὸς ἀπλοῦς. Πάντες οἱ λοιποὶ Ἀρχιερεῖς, δεκατρεῖς τὸν ἀριθμόν, πλην τοῦ Ἡρακλείας, τοῦ Μάρκου Ἐφέσου, τοῦ Μονεμβασίας, τοῦ Τραπεζοῦντος, ἀπόντος ἕνεκα νόσου, καὶ τοῦ Ἀγχιάλου, ἔστερξαν τὸ ἐκ τοῦ υἱοῦ καὶ τὴν μετὰ τῶν Λατίνων ἑνωσιν.

Κατὰ τὰ Πρακτικὰ ἐξέθεσε καὶ ὁ Γεώργιος Σχολάριος τὴν γνώμην αὐτοῦ σχεδὸν αὐτολεξεῖ, ὅπως ἐν τῇ ἐκθέσει ¹.

Ὁ μέγας Χαρτοφύλαξ ἠρώτησε τὸν Βασιλέα, ἐὰν θέλῃ νὰ γνωμοδοτήσωσι καὶ οἱ Ἡγούμενοι, ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς ἐξέφρασε δισταγμόν, ἀκούσας παρὰ τοῦ Πατριάρχου, ὅτι εἶναι ἀχειροτόνητοι, ἐνῷ κατ' αὐτὸν ἤρκει, ὅτι ἔλαβον τὸ δεκανίκιον παρὰ τοῦ Ἡγεμόνος. Ἐπεβεβαίωσε τὴν γνώμην τοῦ Πατριάρχου ὁ μέγας Πρωτοσύγκελλος, διότι ὁ λαβὼν τὸ δεκανίκιον, δεόν κατόπιν νὰ χειροτονηθῇ παρὰ τοῦ Πατριάρχου.

Κατὰ διαταγὴν τοῦ Βασιλέως ἐρωτηθεὶς ὁ Πατριάρχης ἐμήνυσεν ἐκ τοῦ κοιτῶνος, ἐνθα μετέβη, ὅτι δὲν ἔχουσι ψῆφον, ὄντες ἀχειροτόνητοι, ὥστε εἰς μάτην ἦλθον ².

Ὁ Βασιλεὺς ἐζήτησε τὴν γνώμην τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, τοῦ Δεσπότη Δημητρίου, ὅστις ἀπέσχεν. Ἠρωτήθησαν ἐφεξῆς καὶ οἱ ἄρχοντες καὶ αὐτοὶ οἱ ἱατροὶ καὶ οἱ θεράποντες τοῦ Βασιλέως (Πουχάριοι καὶ ὁ τοῦ κουβουκλίσίου), πάντες δὲ ἔστερξαν.

Οἱ λοιποὶ κληρικοὶ δὲν ἠρωτήθησαν, ἀνέστησαν δὲ πάντες ὄρθιοι,

¹) Coleti, XVIII, 492.

²) Συρόπ. Θ', θ'.

ὅπως ἀκούσωσι τὴν γνώμην τοῦ Βασιλέως. Οὗτος, ἐξαίρων τὴν παροῦσαν Σύνοδον ὡς κατ' οὐδὲν ὑποδεεστέραν τῶν πρὸ αὐτῆς, τῇ ἰσχύϊ καὶ τῷ κράτει τῆς ἱερᾶς βασιλείας ἀπεφάνθη, ὅτι δέχεται τὴν γνώμην τῶν πλειόνων.

Οἱ ἀπαίσιοι οἰωνοὶ δὲν δύνανται νὰ ἐλλείπωσιν ἐν πᾶσι. Τὸν Βασιλέα πάντοτε παρηκολούθει κύων, προσκείμενος ἐπὶ τοῦ πρὸ τοῦ θρόνου χρυσοπάστου προσκεφαλαίου, ἐνῷ ὁ Βασιλεὺς ἐκάθητο συνεσπειραμένους ἔχων τοὺς πόδας ἐπὶ τοῦ θρόνου. Ὁ κύων οὗτος ὠλόλυξεν, ἐφ' ὅσον ἐλάλει ὁ Βασιλεὺς, οὐδὲ ἔπαυσεν ἀπειλούμενος ¹.

Ὁ Βασιλεὺς ἐπέμενε παρὰ τῷ Δεσπότη νὰ ἐκφράσῃ γνώμην, ἀλλ' οὗτος πάντοτε ἡρνεῖτο, προτείνων ἄγνοιαν τῶν τοιούτων, παρέμεινε μάλιστα ἐν Φλωρεντίᾳ, ὅπως μὴ δυσαρεστήσῃ τὸν Βασιλέα, ὅστις εἶχεν ὑποσχεθῇ εἰς αὐτὸν πλήρη ἐλευθερίαν, ὅταν θέλῃ, ν' ἀπέρχηται, ἀλλὰ τέσσαρας ἡμέρας μετὰ τὴν κηδεῖαν τοῦ Πατριάρχου, εἰς τὴν παρευρέθη προπορευόμενος, ἀπῆλθεν εἰς Ἑνετίαν μετὰ τοῦ Γεμιστοῦ καὶ τοῦ Γεωργίου Σχολαρίου.

Ἠρωτήθησαν καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι (πρέσβεις) τῶν Δεσποτῶν, πρῶτος ὁ Ἐπίσκοπος Μένονος ἀπὸ τοῦ Δεσπότη τοῦ Θεοδώρου τῆς Πελοποννήσου καὶ τελευταῖος ὁ Νεάγωγος, ἀπὸ τοῦ Βοεβόδα τῆς Μολδοβλαχίας. Ὁ δὲ ἀπὸ τοῦ Βασιλέως Τραπεζοῦντος, ὁ Μακροδόκας, εἶπεν ὅτι ἀπὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔχουσι τὸν Μητροπολίτην καὶ εἰς πάντα ἐπονται τῇ Μ. Ἐκκλησίᾳ. Φρονῶ ὅτι ὁ αὐθέντης μου δὲν θέλει διαφωνήσει καὶ εἰς αὐτὰ ².

Ἦσαν ἀπεσταλμένοι καὶ ἐκ τῶν Ἰθήρων ὑπὸ τὸν Καύκασον (τῶν Γεωργιανῶν) εἰς Ἐπίσκοπος καὶ εἰς κοσμικὸς ἄρχων. Ὁ Ἐπίσκοπος οὗτος διῆλθε πρῶτον ὅλους τοὺς Ἀρχιερεῖς, πρὸς οὓς ἔδειξε πιττάκιον τοῦ Πατριάρχου Ἀντιοχείας, ἐντέλλοντος νὰ μὴ συγκατατεθῇ εἰς προσθήκην ἢ ἀφαιρέσιν, ἔστω καὶ μιᾶς κεραίας, ἔπειτα παρακατέθεσε κρυφίως ὅσα εἶχε φλωρία, τὰ δὲ ἐνδύματα διένειμεν εἰς ἐνδεεστέρους καὶ ἐγένεν ἄφαντος, ὅτε δὲ οἱ λοιποὶ ὑπέστρεφον εἰς Ἑνετίαν, ἤκουσαν ὅτι εὑρέθη ἐν Μοδένῃ, ὅθεν παρέλαβεν αὐτὸν ὁ Τυρνόβου, ἀφοῦ ἔλαβε καὶ τὴν παρακαταθήκην τῶν φλωρίων.

¹) Συρόπ. Θ', ι'.

²) Συρόπ. Θ', ια'.

Ὁ δὲ κοσμικὸς ἄρχων, ὅτε ἐμελλον νὰ φθάσωσιν εἰς τὸ συμπέρασμα ἐξέφυγεν εἰς Ῥώμην, εἰς μάτην δὲ ὁ Πάπας κατέγινε νὰ μεταπείσῃ αὐτόν, ὑποθέτων, ὅτι, ὡς μὴ ἑλληνόφωνος, εὐκόλως θέλει ἐνδῶσει¹.

Ὁ Βασιλεὺς, μετὰ τὴν κύρωσιν τῆς ἐπικρατησάσης γνώμης, ἀνήγγειλεν, ὅτι θέλει τιμωρῆσαι αὐστηρῶς πάντα τὸν ἐπαναφέροντα τὴν ἀμφισβήτησιν, διότι ἀκούει τινὰ παπαδούρια ψιθυρίζοντα κατὰ τῆς ἀποφάσεως τῆς Συνόδου.

Δὲν εὗρεν ἐντούτοις τὸν Πάπαν, ὡς ἤλπιζεν, ἄσμενον εἰς τὰ γενόμενα, διότι οὗτος ἐπήνεσε μὲν αὐτά, προσέθηκεν ὅμως, ὅτι δὲν εἶναι τοῦτο μόνον ἀρκοῦν πρὸς τέλει τῆς ἐνώσεως, διότι ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι διαφοραὶ χρῆζουσαι διορθώσεως.

Ὁ Πατριάρχης μετεκαλέσατο τὸν μέγαν Χαρτοφύλακα, τὸν μέγαν Ἐκκλησιάρχην καὶ τὸν Πρωτέκδικον, ὅπως καταπραύνη αὐτούς. Εἰς αὐτούς ἀνήγγειλεν, ὅτι ὁ Πάπας παρέχει ἤδη πέντε καὶ ἡμίσεως μηνῶν καθυστερούμενον σιτηρέσιον, οἰκονομεῖ δὲ καὶ κάτεργα πέντε καὶ ἕτερον διὰ τὸν Βασιλέα. Ὡσαύτως δίδουσιν οἱ Ἑνετοὶ ἕτερα ἑννέα πρὸς συνοδείαν διὰ τὴν ἐπάνοδον. Ἐδειξε καὶ ὑποσχετικὸν τοῦ Πάπα καὶ τῶν Καρδινάλιων, καθ' ὃ κατὰ Μάρτιον δοθήσονται εἰκοσι κάτεργα εἰς τὴν πόλιν, πρὸς χρῆσιν τοῦ Βασιλέως, ὅπου ἡ ἀνάγκη. Παρώτρυνε τέλος αὐτούς ὡς πατήρ, νὰ μὴ ἐναντιῶνται εἰς πρᾶγμα καλὸν καὶ πρὸς εἰρήνην καὶ βοήθειαν τῆς πατρίδος².

Ἄλλ' οὗτοι, εὐχαριστοῦντες διὰ τὴν πατρικὴν συμβουλὴν, ἐν τῇ σμικρότητι τῶν γνώσεων αὐτῶν ἐδήλωσαν, ὅτι δὲν εὐρίσκουσιν ὑγιές τὸ δόγμα τῶν Λατίνων, δὲν δύνανται δὲ νὰ παρασαλεύσωσι προκειμένου ψυχικοῦ κινδύνου, οὐδὲ νὰ πιστεύσωσιν, ὅτι εἶναι γνήσια τὰ ῥητά, ὅσα οὗτοι ἐπεκαλέσθησαν, ἐνῶ προσεκόμισαν νενοθευμένον τὸ Ἅγιον Σύμβολον ἐν τοῖς πρακτικοῖς τῆς ζ' Συνόδου. Καὶ τὰ τῶν Δυτικῶν εἶναι γνήσια, εἶπεν ὁ Πατριάρχης, ἀλλ' ὅμως καὶ ὁ Ἅγ. Ἀθανάσιος λέγει τοῦτο, καὶ ὁ Ἅγ. Κύριλλος καὶ ὁ Ἅγ. Ἐπιφάνιος. Ὅχι, ἀπήντησεν ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης, μᾶλλον τὸ ἐναντίον λέγει ὁ Ἅγιος Ἀθανάσιος, γνωρίζομεν δὲ τὰ τοῦ Ἅγ. Κυρίλλου. Ἀνέγνωσα, εἶπεν ὁ Πατριάρχης, τὸν Ἅγ. Ἀθανάσιον, ὅστις λέγει ταῦτα φανερῶς, ὁ δὲ

¹) Συρόπ. Θ', ιθ'.

²) Συρόπ. Θ', ιγ'.

Ἄγ. Κύριλλος πολλαχού μνημονεύει τοῦτο περὶ τοῦ Ἄγ. Ἐπιφανίου. Ἐζήτησα καὶ τὴν γνώμην τοῦ διδασκάλου Ἰωσήφ (Ἐπισκόπου Μεθώνης), ὅστις περὶ τῶν ἄλλων ἴσως διστάζει, οὐχὶ ὅμως περὶ τοῦ Ἐπιφανίου. Δὲν ἐπέιθοντο ἐν τούτοις. Ὁ δὲ Πατριάρχης, νοθετῶν πάντοτε πατρικῶς, ἔλεγεν, ὅτι δὲν θέλει ἐπιστρέψει εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐὰν ὅλοι δὲν εἶναι ὁμογνώμονες, καὶ ἐὰν δὲν γίνῃ ἡ ἔνωσις, θέλουσι πάθει ἐκ τῆς Συνόδου. Δὲν εἶναι πλέον καιρὸς διαλέξεων, ἀλλ' ὅστις διστάζει, ἄς συμβουλευθῇ ἰδιαίτερώς τὸν εἰδότα, διὰ νὰ μὴ μένῃ τι μετέωρον. Ἐξηκολούθουν ἐν τούτοις ν' ἀντιλέγωσιν, ὅτι ὁ πρεσβέυων ἐκ τοῦ υἱοῦ δὲν σώζει ἀβλαβῆ τὴν Ἀγίαν Τριάδα ¹.

Οἱ δὲ Λατῖνοι, δεχθέντες τὴν συγκατάθεσιν τῶν Ἀνατολικῶν, ἐχώρησαν εἰς ἄλλα, ὡς χρῆζοντα διορθώσεως. Ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τούτῳ ἐδυσχέρανον ὁ Βασιλεὺς καὶ ὁ Πατριάρχης, ὅστις ἡτοιμάζετο ν' ἀπέλθῃ μετὰ τὴν ὑπογραφήν τοῦ ὅρου. Ἀλλ' οὐδὲ νὰ ὑπογράψῃ ἐφθασε, καταληφθεὶς ὑπὸ τοῦ θανάτου τὴν ὀγδόην ἡμέραν, ἀφ' ἧς ἔδωκε γνώμην, ἥτοι τὴν 10^{ην} Ἰουνίου 1439 καὶ ἐκεῖ ἐτάφη, πατριαρχήσας ἔτη 23 καὶ ἡμέρας 20 ².

Κατὰ τὴν ἄλλην ἀνώνυμον συγγραφὴν περὶ τῆς Συνόδου, ἐπιγραφομένην: *Ἡ Ἀγία καὶ Οἰκουμένη ἐν Φλωρεντία γενομένη Σύνοδος*, καὶ παρὰ τινων θεωρουμένην, παρὰ πάντα λόγον ὡς μετ' ὀλίγον δειχθήσεται, ὅτι εἶναι αὐτὰ τὰ αὐθεντικὰ Πρακτικά, ὁ Πατριάρχης λέγεται ἀποθανῶν τὴν 9^{ην} Ἰουνίου ³. Δὲν εἶναι ἡ μόνη περίστασις, καθ' ἣν κατὰ τὰς χρονολογίας διαφωνοῦσιν ὁ Συρόπουλος καὶ τὰ Πρακτικά ταῦτα. Σπουδαιότητά τινα δὲν ἔχει, ποίαν ἡμέραν καθαυτὸ ἐτελεύτησεν ὁ Πατριάρχης ἀπὸ πολλοῦ πάσχων, ἂν τὴν 9^{ην} ἢ τὴν 10^{ην} Ἰουνίου, ὅσῃν ἔχει ἡ ἐν ταῖς Πρακτικοῖς μνημονευομένη περίστασις, ὅτι οἱ πρῶτοι εἰσελθόντες εἰς τὸ κελλίον τοῦ τεθνεῶτος εὗρον

¹) Συρόπ. Θ', 18'.

²) Συρόπ. Θ', 1ε'.

³) Ἐν τῷ ναφ Capella Ruccelai in S. Maria Novella ἐν Φλωρεντία ἡ ἐπιτομὴ ἐπιγραφὴ φέρει: *Hic jacet eximius Joseph C. Panus Patriarcha qui obiit an. Dom. MCCCXL die prima Junii*. τὸ δὲ ἐπόμενον Λατινικὸν ἐλεγείον ἀπολήγει ἐλληνιστὶ εἰς τὸ ἔτος 6947, ἀντιστοιχοῦν εἰς τὸ 1439, ὥστε προφανῶς αἱ χρονολογίαι εἶναι ἐσφαλμέναι. Frommann, Krit. Beitr. σ. 83.

τὴν πρὸ μικροῦ γραφεῖσαν αὐτῷ γραφὴν, ὅτι πάντα ὅσα νοεῖ καὶ δογματίζει ἡ καθολικὴ καὶ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης καὶ αὐτὸς νοεῖ καὶ ἀσπάζεται. Πρὸς δὲ ὁμολογεῖ, ὅτι ὁ Πάπας τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης εἶναι τοποτηρητὴς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐπὶ πλέον παραδέχεται καὶ τῶν ψυχῶν τὸ Καθαρτήριο¹.

Οὐδεὶς εἶδε χειρόγραφον τῶν λεγομένων τούτων Πρακτικῶν, διὰ τοῦ τύπου περιελθόντων εἰς τὴν γνῶσιν τοῦ κοινοῦ ἑλληνιστῆ ἐν Ῥώμῃ ἐν ἔτει 1577 κατὰ διαταγὴν τοῦ Πάπα Γρηγορίου ΙΓ' ², ὥστε δὲν δύναται τις νὰ ἐκφράσῃ γνώμην, ἂν ἀπ' ἀρχῆς ὑπῆρχεν ἐν τῷ κειμένῳ τὸ διήγημα τοῦτο, ἢ εἶναι ὑποβολιμαῖον διὰ μεταγενεστέρως χειρός. Τὸ θρύλημα περὶ τελευταίας γνώμης τοῦ Πατριάρχου εἶναι ἐν τούτοις ἀρχαῖον, διότι ἐπεκαλέσθη αὐτὸ ὁ Μεθώνης Ἰωσήφ ἀπολογούμενος κατὰ τοῦ Μάρκου Ἐφέσου, ὡς ἔκτοτε γνωστόν³.

Ἄλλ' εἶναι ἀκατανόητον πῶς ὁ Πατριάρχης, ἀντιθέτως πρὸς τὴν ἐγγραφον δῆλωσιν πρὸ ὀκτῶ ἡμερῶν, ἣν καὶ τὰ Πρακτικὰ περιέχουσι⁴, καθ' ἣν ὥραν ἐξέλιπον αἱ δυνάμεις αὐτοῦ, ἔκρινε δέον νὰ παραδώσῃ εἰς τὴν γραφὴν τοιαύτην ὁμολογίαν, περὶ ἧς οὐδεὶς ἄλλος λόγος γίνεται ἐν τοῖς Πρακτικοῖς, ὡς νὰ μὴ εἶχε τὴν ἐλαχίστην σπουδαιότητα καὶ τὴν ἐλαχίστην συνάφειαν πρὸς τὰ ἐναγωνίως διαδραματιζόμενα. Ὡς ἑτερογενές τι καὶ ἀσύνδετον πρὸς τὰ μετέπειτα γεγνημένα καὶ πρὸς τὰς ἄλλας διαφωνίας καὶ συζητήσεις, οὐδὲ προβάλλεται παρὰ τινος, ὅπως διὰ τῆς αὐθεντίας τῆς γνώμης τοῦ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου ἀπερχομένου Πατριάρχου καταβληθῇ πᾶσα ἐναντιότης. Νομίζει τις ὅτι ἡ ὁμολογία αὕτη ἐτέθη ἐκεῖ, οὐχὶ ὡς σχέσιν ἔχουσα πρὸς τοὺς συγχρόνους καὶ τοὺς ἐν τῇ Συνόδῳ, ἀλλὰ διὰ μό-

¹) Coleti, XVIII, σ. 505.

²) Ἐτυπώθη ἐν Ῥώμῃ διὰ Φραγκίσκου Τζανέτου. Ὁ τελευταῖος ἐκδότης, ὁ βενεδικτίνος Nikes, Ἡ Ἀγία καὶ Οἰκουμέν. κτλ. ἐν Ῥώμῃ 1865 περὶ ἐξετάσεως χειρογράφου οὐδὲν λέγει, τί δὲ περιέχει ἡ Οὐατικανικὴ βιβλιοθήκη, εἶναι ἄγνωστον.

³) Coleti, XVIII, σ. 748.

⁴) Coleti, XVIII, σ. 492. 497. Ἐγὼ τὸ πατροπαράδοτον δόγμα ἡμῶν οὐδέποτε παραμείψω, ἢ παραλλάξομαι, ἀλλὰ μενῶ ἕως ἐσχάτης μου ἀναπνοῆς ἐν αὐτῷ.

νους τοὺς μεταγενεστέρους, ὅπως μένωσι κεχηνότες ἐνώπιον αὐτῆς καὶ συζητῶσι περὶ γνησιότητος. Ἀλλὰ πράγματι διὰ τοὺς μεταγενεστέρους ἐτέθη ἐκεῖ ἡ ἀπόκρυφος ἐπιστολή, ὅπως ἐκμηδενισθῇ ἡ ἀντίρρησης, ὅτι δὲν φέρει τὸ κύρος Οἰκουμενικῆς Συνόδου ἡ κυρία πράξις αὐτῆς, ὡς στερουμένη τῆς ὑπογραφῆς τοῦ Πατριάρχου¹.

Τόσον σπουδαῖον διὰ τὴν ὑπόθεσιν γεγονός, καθ' ὃν χρόνον ἦσαν ἔτι ὅλα ἐκκρεμῇ καὶ ἀνεμένετο ἡ ὀριστικὴ λύσις, δὲν ἡδύνατο νὰ παρασιωπηθῇ παρὰ τοῦ Συροπούλου, ὅστις δὲν παραλείπει νὰ ἐπικρίνῃ καὶ αὐτὸν τὸν Πατριάρχην, ἔστω καὶ μετὰ μετριότητος καὶ κεκαλυμμένως. "Ἡ ὡς βέβαιον, ἡ ὡς ὑποπτον, τὸ γεγονός τῆς εὐρέσεως εἶχε τοσαύτην διὰ τὰ ἀποφασισθησόμενα σημασίαν, ὥστε δὲν ἡδύνατο νὰ μὴ παρατηρηθῇ καὶ νὰ μὴ σχολιασθῇ παρὰ τοῦ Συροπούλου, ὅστις πάντα ἀναφέρει, ὅσα συνετέλεσαν νὰ κλονίσωσι τὰς ἀσθενεῖς πεποιθήσεις, καὶ δὲν παραλείπει νὰ μνημονεύσῃ, πόσα χρήματα εὐρέθησαν ἐν τῷ κελλίῳ τοῦ Πατριάρχου, καὶ αὐτὰ τὰ πεντακόσια φλωρία, δι' ὧν ἐγένετο ἡ δαπάνη τῆς κηδείας καὶ ἐνταφιάσεως².

Ὁ σκοπός, δι' ὃν ἐπενοήθη τὸ διήγημα τοῦτο, εἶναι προφανές.

Μέχρι τῆς τελευτῆς τοῦ Πατριάρχου τὸ μόνον ζήτημα, περὶ οὗ ἐγίνοντο ἀτελεύτητοι συζητήσεις, ὑπῆρξε τὸ περὶ προσθήκης ἐν τῷ Συμβόλῳ καὶ περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς προσθήκης. Τὰ περὶ τούτου τοσοῦτον ἐβασανίσθησαν, ὥστε ἐπὶ τέλους εἶναι ὅλως ἀκατάληπτον, τί χωρίζει ἐκάτερα τὰ μέρη κατ' οὐσίαν καὶ κατ' ἔννοιαν. Ἀμα ἐνδύσωμεν, ὅτι δὲν ἀποκλείεται προσθήκη εἰς τὸ Σύμβολον, ὅταν αὐτὴ συντελῇ εἰς ἐξήγησιν ὀρθῆς ἐννοίας, ἐπέρχεται ἡ ἐξέτασις τῆς ὀρθότητος τῆς προσθήκης. Ἐκτακτος εἶναι ἡ διάνοια ἐκείνου, ὅστις παρακολουθῶν τὰ ἐκατέρωθεν λεχθέντα, ὀρίσῃ, τί εἶχεν ἐν τῷ νῷ ὁ ἐκάστοτε πραγματευόμενος τὰ ἀνεπίδεκτα ἐξετάσεως διὰ συλλογισμῶν. Ποία ἡ διαφορὰ μοταξὺ τῆς ἐκ καὶ τῆς διὰ σημαίνουσης αἰτίας, μεταξὺ οὐσίας καὶ ὑποστάσεως, ἂν ἡ οὐσία τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ εἶναι ἀρχὴ καὶ αἰτία, τί τὸ ὑποστατικὸν ἰδίωμα, πῶς μερίζεται κατ' ἐπίνοιαν ἡ οὐσία, ποία ἡ ἔννοια τῆς ἀποστολικῆς ῥήσεως (Πρὸς Ῥωμ. η'), εἰ δέ τις

¹) Ὁ Vast, Le Card. Bessarion σ. 97, τὰ πάντα λίαν διεξοδικῶς πραγματευόμενος, παρατρέχει τὰ περὶ μὴ γνησιότητος ἐν σιωπῇ.

²) Συρ. π. ΙΑ', δ'.

πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, οὗτος οὐκ ἔστιν αὐτοῦ, τί δηλοῖ ὅτι ὁ πατήρ καὶ ὁ υἱὸς εἶναι μία φύσις, ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἀχωρίστως συνεπινοεῖται, πῶς εἶναι πνέοντες καὶ ὁ πατήρ καὶ ὁ υἱός, πῶς ὁ πατήρ ἐν τῷ γεννᾶν τὸν υἱόν, ταύτην τῷ υἱῷ κοινωνεῖ τὴν οὐσίαν, καθὼς τῷ υἱῷ κοινωνητὴ ἔστιν, πῶς ἐννοεῖται τὸ ἀναβλύζειν, τὸ πηγάζειν, τὸ προχεῖσθαι κτλ. τῆς θεολογικῆς τερθρείας. Ἄν διὰ τοὺς μὴ ἀγεύστους τῆς ἐπιστήμης ὅλα ταῦτα εἶναι ἀπόκρημνα καὶ δύσβατα, ποίαν ἔχουσι τάχα σημασίαν διὰ τὰ πλήθη, καὶ πῶς ἐξ αὐτῶν θέλουσι μορφώσει πεποιθήσιν; Δι' αὐτὰ σημασίαν ἔχει μόνον τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Πατριάρχης ἡσπάσθη τὴν δόξαν τῶν Λατίνων, αὐτός, ὅστις οὐδὲ κεραϊὰν ἐφρόνει νὰ ἐνδώσῃ, ἀλλὰ μικρὸν κατὰ μικρὸν φωτιζόμενος καὶ συνετιζόμενος, καὶ μετὰ προσοχῆς παρασταθεὶς εἰς τὴν ἀνέλιξιν τῶν βίβλων τῶν Πατέρων, αἰφνης μέλλων νὰ παραδώσῃ τὸ πνεῦμα καταλαμβάνεται ὑπὸ κατανύξεως καὶ ἀμέσως ῥίπτει ἐπὶ τοῦ χάρτου τὴν ὁμολογίαν: Τώρα ἠνεώχθησαν οἱ ὀφθαλμοί μου, Κύριε!

Ἄλλὰ δὲν γίνεται λόγος ἐν τῇ ὁμολογίᾳ ταύτῃ περὶ μόνου τοῦ μεγάλου καὶ φοβεροῦ ζητήματος προσθήκης ἐν τῷ ἐν Νικαίᾳ καταρτισθέντι Συμβόλῳ, ἀλλὰ καὶ περὶ ἄλλων ζητημάτων μήπω συζητηθέντων, πρὸ πάντων ὅμως περὶ τῶν πρεσβείων τοῦ Πάπα, ἃ τώρα αἰφνης ἀναγνωρίζει ὁ ἄλλοτε ἀνένδοτος, ὅτε ἐζητεῖτο νὰ φιλήσῃ τὸν πόδα κάτω.

Τὰ ἄλλα ζητήματα, τὰ ἀμέσως μετὰ τὴν λύσιν τῆς περὶ Συμβόλου ἐριδος προβληθέντα πρὸς λύσιν, ἦσαν τὰ ἐξῆς: περὶ τῆς ὑπερτάτης τοῦ Πάπα ἀρχῆς, περὶ τοῦ Καθαρτηρίου, περὶ τῶν ἀζύμων καὶ περὶ τῆς τελετῆς τῶν μυστηρίων. Κατ' αὐτὰ τὰ Πρακτικὰ μετὰ τὴν τελευτὴν τοῦ Πατριάρχου ἀνεκοίνωσεν ὁ Πάπας πρὸς τὸν Ῥωσσίας, τὸν Νικαίας καὶ τὸν Μιτυλήνης, οὓς διεμήνυσεν, ὅτι καὶ ταῦτα δεόν νὰ συμπεριληφθῶσιν ἐν τῷ ὄρῳ. Νέαι ἡγέρθησαν διαπραγματεύσεις καὶ οἱ μὲν Λατῖνοι ἔλεγον, ὅτι δὲν γίνεται ἔνωσις, ἂν δὲν γίνῃ λόγος ἐν τῷ ὄρῳ περὶ τοῦ Καθαρτηρίου καὶ περὶ τῆς ἱερουργίας, ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς δὲν ἐπέθετο.

Ἐστάλησαν πάλιν δύο διδάσκαλοι ὁ Ἐπαρχος τοῦ σχήματος τοῦ Ἀγ. Δομνίνου Ἰωάννης καὶ ὁ Ἀμβρόσιος Τραβεσάρης, ὁ μὲν πρὶς ἐξήγησιν περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Πάπα, ὁ δὲ περὶ τῶν ἀζύμων. Ἀμετάπειστος ἔμενεν ὅμως ὁ Βασιλεὺς, προτιμῶν ν' ἀναχωρήσῃ ἄπρακτος.

Τοῦναντίον ἐπείσθησαν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ ἐν νέᾳ συνάξει ἔμεινε μόνος ὁ Ἐφέσου ἐναντιούμενος.

Τὴν 21^{ην} Ἰουνίου 1439 ἡμέραν κυριακὴν ἐστέρχθησαν τὰ προνόμια τοῦ Πάπα, ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ μὴ συναθροίσῃ Οἰκουμενικὴν Σύνοδον ἄνευ τοῦ Βασιλέως καὶ τῶν Πατριαρχῶν, καὶ ὅτι τοὺς Πατριάρχας, ἐὰν γείνη πρὸς αὐτὸν ἔκκλητος, δὲν δύναται νὰ ὑποχρεώσῃ νὰ ἐμφανισθῶσιν ἐνώπιον αὐτοῦ, ἀλλ', ἀποστέλλων ἐξεταστὰς κατὰ χώραν, θέλει ἀποδίδει δίκαιον εἰς τοὺς ἀδικουμένους.

Ὁ Πάπας δὲν ἐδέχθη τοὺς ὅρους.

Μέχρι τῆς 25^{ης} Ἰουνίου, παρεμπεισούσης τῆς ἐορτῆς τοῦ Προδρόμου, δὲν ὑπῆρχεν ἐλπίς ἐνώσεως, ἐωσοῦ ἀνεφάνησαν μεσάζοντες ὁ Ῥωσσίας, ὁ Νικαίας, ὁ Μιτυλήνης καὶ ἄλλοι τινές, ὥστε συνῆλθον ὁ Πάπας καὶ ὁ Βασιλεὺς, οἵτινες ἀνέθεσαν εἰς τέσσαρας ἐκατέρωθεν τὴν διαγνώσιν. Ἐνόςφ' οὗτοι ἔνδον διελέγοντο, εἰς τοὺς ἑξὼ μένοντας προσεφέροντο σακχαρόπηκτα (κουφέτα) καὶ οἶνος.

Ἐπὶ τέλους ἔστερξεν ὁ Πάπας δεχόμενος μέσον τινὰ ὅρον, ὅτι αὐτὸς μὲν εἶναι πρῶτος, τοποτηρητὴς τοῦ Χριστοῦ κτλ., δεύτερος ὁ Κωνσταντινουπόλεως καὶ οὕτω καθεξῆς οἱ λοιποὶ Πατριάρχαι.

Ἐψάλη τὸ ἐννεαήμερον μνημόσυνον εἰς τὸν Πατριάρχην ἐν τῷ ναῷ S. Maria Novella, ὅπου ἐτάφη.

Ἐπὶ τούτοις τὴν 28^{ην} Ἰουνίου πρωτὶ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἀγ. Φραγκίσκου ἐκ μέρους μὲν τοῦ Πάπα ὁ Κρήτης Φαντῖνος Βαλέριος, ὁ Ῥόδου Ἀνδρέας καὶ ὁ Κορώνης Χριστόφορος Γαρατώνης μετὰ τοῦ Ῥωσσίας, τοῦ Νικαίας καὶ τοῦ Μιτυλήνης συνέταξαν τὸν τόμον ἐλληνιστί καὶ Λατινιστί, ἀλλὰ πάλιν δὲν ἤρρεσεν εἰς τὸν Αὐτοκράτορα ὡς ἐξ ὀνόματος μόνον τοῦ Πάπα. Ὁ Αὐτοκράτωρ ἀπῆτει, ἢ νὰ προταχθῇ τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ἢ νὰ γίνη μνεία τῆς συναινέσεως αὐτοῦ καὶ τῶν Πατριαρχῶν, καὶ προσέειπε νὰ μὴ ἐπικαλεσθῶσι μόνον τὰ ῥητὰ τῶν Ἀγίων, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἱεροὺς κανόνας.

Ἐπὶ τέλους συνήνεσε καὶ ὁ Πάπας καὶ ὁ Βασιλεὺς, ἐφ' ᾧ ἐγράφη ὁ τόμος ἐν διπτύχοις, ἐκ δεξιῶν λατινιστί, καὶ ἐξ εὐωνύμων ἐλληνιστί, ὅπως κρεμασθῇ ἡ βούλλα τοῦ Πάπα καὶ τὸ χρυσόβουλλον τοῦ Βασιλέως.

Τῇ 2^ῃ Ἰουλίου κατηρτίσθη ὁ τόμος, καὶ πάλιν ἐγεννήθη ἔρις, διότι παρὰ τινος (ὁ συντάκτης τῶν Πρακτικῶν ἀποκαλεῖ αὐτὸν πονηρὸν)

προσετέθη εἰς τὰς λέξεις: σωζομένων τῶν δικαίων καὶ τῶν προνομίων τῶν τεσσάρων Πατριαρχῶν, τὸ πάντων.

Οὕτω κατηρτίσθη ὁριστικῶς ὁ τόμος ἐξ ὀνόματος τοῦ Πάπα Εὐγενίου, καὶ συναινέσει τοῦ Βασιλέως καὶ τῶν τοποτηρητῶν τῶν Πατριαρχῶν, περιέχων τὴν διασάφην, ὅτι οἱ Γραικοὶ λέγοντες ἐκπορευόμενον τὸ "Αγ. Πνεῦμα ἐκ τοῦ πατρὸς δὲν ἐννοοῦσιν ἀποκλειόμενον τὸν υἱόν, ἀλλ' ἀντετίθεντο εἰς τοὺς Λατίνους ὑπολαμβάνοντες, ὅτι κατ' αὐτοὺς τὸ Πνεῦμα ἐκπορεύεται ἀπὸ δύο ἀρχῶν καὶ δύο πνεύσεων, ἀλλ' οἱ Λατῖνοι διαβεβαιοῦσιν ἤδη τὸ ἐναντίον, μὴ ἀποκλείοντες ὅτι ὁ πατὴρ εἶναι ἀρχὴ καὶ πηγὴ τῆς ὅλης θεότητος καὶ ὁμολογοῦντες, ὅτι μία μόνη ὑπάρχει ἡ ἀρχὴ καὶ ὅτι μοναδικὴ εἶναι ἡ προβολὴ τοῦ Πνεύματος.

Δεύτερον ὠρίσθη, ὅτι τὸ μυστήριον τῆς μεταλήψεως ἐπιτρέπεται καὶ ἐν ἀζύμῳ καὶ ἐν ἐνζύμῳ, κατὰ τὴν συνήθειαν ἐκάστης Ἐκκλησίας.

Τρίτον συνεφώνησαν περὶ τῆς μετὰ θάνατον καθάρσεως τῶν ψυχῶν ἐκείνων, αἵτινες ἐστερήθησαν τοῦ δώρου ἀπαλλαγῆς ἀμαρτημάτων διὰ μετανοίας ἐξαλειφομένων.

Τελευταῖον ἀνεκηρύχθη τὸ πρωτεῖον τοῦ Ῥώμης, ὡς διαδόχου τοῦ κορυφαίου τῶν Ἀποστόλων καὶ ἀληθοῦς τοποτηρητοῦ τοῦ Χριστοῦ, ἔχοντος πλήρη ἐξουσίαν τοῦ διθύνειν καὶ κυβερνᾶν τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν κατὰ τὰ Πρακτικὰ τῶν συνόδων καὶ τοὺς ἱεροὺς Κανόνας, μεθ' ὃν κατὰ τάξιν ἔρχονται οἱ Πατριάρχαι, σωζομένων τῶν προνομίων ἀπάντων καὶ τῶν δικαίων αὐτῶν.

Ὁ τελευταῖος οὗτος ὅρος ἐφαίνετο εἰς τοὺς Βυζαντίους ἐξασφαλίζων αὐτοὺς ἀρκούντως, ὅπως μὴ ἀλλοιωθῇ ἡ θέσις, ἣν μέχρι τοῦδε κατεῖχον.

Τίς δὲν βλέπει ἐκ τούτων, ποῖος ὁ σκοπὸς τῆς τελευταίας ἰδιοχείρου γνώμης τοῦ Πατριάρχου, ὡς ἀνευρεθείσης ἐν τῷ κελλίῳ αὐτοῦ, ἅμα τελευτήσαντος, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ πῶς αἶρεται ἐκ ποδῶν πᾶσα πιθανότης, ἐπὶ βλάβῃ τοῦ καταχωρίσαντος τοιοῦτον ἔγγραφον τελευταίας ὥρας ὡς γνήσιον.

Δὲν εἶναι μικρόν, νὰ δεχθῇ τις, ὅτι ὁ Πατριάρχης, ὁ πρὸ μικροῦ ἐγγράφως δηλώσας τὸ φρόνημα αὐτοῦ περὶ τοῦ πρωτίστου ζητήματος, περὶ οὗ τοσαῦται ἐγένοντο συζητήσεις ἀπὸ τῆς 26^{ης} Φεβρουαρίου 1439 μέχρι τῆς 9^{ης} ἢ 10^{ης} Ἰουνίου, αἴφνης παρεδέχθη τὴν ἐν τῷ συμβόλῳ προσθήκην ὡς τῇ ἀληθείᾳ σύμφωνον. Ἀλλ' ὅστις ἐνθυμεῖται, πόσον

ἀντέστη ὁ Πατριάρχης, φθάσας εἰς Φερραρίαν, εἰς τὴν ἀπαίτησιν τοῦ Πάπα, νὰ προσκυνήσῃ αὐτὸν καὶ νὰ φιλήσῃ κάτω τὸν πόδα, δὲν ἐννοεῖ, πῶς ἀποθνήσκων ἐτρέπη εἰς τὸ ἐναντίον, ἀνομολογῶν ἤδη τὸν μακαριώτατον Πάπαν πατέρα πατέρων καὶ τοποτηρητὴν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ κηρύττων ὅτι πάντα νοεῖ καὶ αὐτὸς ὅπως νοεῖ καὶ δογματίζει ἡ ἀποστολικὴ Ἐκκλησία τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης, ἰδίως δὲ καὶ τὰ περὶ Καθαρτηρίου.

Τοῦτο πρὸ πάντων ἦτο τὸ μέλημα τῆς Ῥωμαϊκῆς Ἐκκλησίας, νὰ στηριχθῇ καὶ νὰ ἐπικρατήσῃ ἡ ἀπόλυτος ὑπεροχὴ τοῦ Πάπα, ὡς ὑπερτάτου ἀρχιερέως, ἔχοντος τὸ δεσμεῖν καὶ τὸ λύειν καὶ ἄκρου διδασκάλου ἐν τοῖς δογματικοῖς, καθὼς τοποτηρητοῦ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τοῦτο ἔπρεπε νὰ ὁμολογήσῃ ὁ Πατριάρχης, διὰ νὰ παύσῃ πᾶσα νόμιμος ἀντίρρησης. "Ολα τὰ ἄλλα ἔπονται. Διὸ ἐν τῇ τελευταίᾳ γνώμῃ, τῇ προφανῶς ὑποβολιμαίᾳ, περὶ ὅλων τῶν διαφορῶν δὲν γίνεται λόγος. Ἀμα ὁ Πατριάρχης νοεῖ τὰ πάντα, ὅπως ὁ Ῥώμης, καὶ αὐτὸν θεωρεῖ κεφαλὴν τῆς Ἐκκλησίας, τὰ λοιπὰ ἔπονται καὶ ἀπλῶς μνεῖα γίνεται περὶ Καθαρτηρίου, διὰ νὰ μὴ φαίνεται, ὅτι ἐγράφη τὸ ἐγγράφον διὰ τὸν μόνον καὶ κύριον σκοπόν, δι' ὃν ἐπλάσθη.

Καθαυτὸ ὅμως περὶ τοῦ ζητήματος τῆς ὑπερτάτης τοῦ Πάπα ἀρχῆς οὐδεὶς φαίνεται γενόμενος λόγος ζῶντος τοῦ Πατριάρχου καὶ κατ' αὐτὰ τὰ λεγόμενα Πρακτικὰ, εἰς ἃ ἰδίως ὡς πρὸς τὸ εὐρεθὲν ἐγγράφον οὐδεμία χρεωστεῖται πίστις ¹.

Αὐτὸ τὸ ζήτημα τῆς ὑπεροχῆς τοῦ Πάπα ὑπῆρξεν ἀπ' ἀρχῆς ὁ σκόπελος τῆς ἐνώσεως, καὶ τοιοῦτος ἔμεινε καὶ μετὰ ταῦτα, ὅπως ἀμέσως κατέστη καταφανές.

Κατὰ τὸν Συρόπουλον μετὰ τὴν τελευτὴν τοῦ Πατριάρχου τὸ πᾶν περιῆλθεν εἰς τὸν Βασιλέα, ὅστις μόνος ἐπραγματεύετο περὶ τοῦ ὑπογραφησομένου ὅρου τῆς ἐνώσεως, ἔχων συμβούλους πρὸς τοῦτο τὸν Ῥωσσίας Ἰσίδωρον, τὸν Νικαίας Βησσαρίωνα καὶ τὸν μέγαν Πρωτο-

¹) Ἐνῷ τὴν 40^{ην} Ἰουνίου ἐτελεύτησεν ὁ Πατριάρχης, περὶ τῶν πρωτείων τοῦ Πάπα κατὰ πρῶτον τὴν 9^{ην}, 40^{ην} καὶ 42^{ην} Ἰουνίου αὐτὸς ὁ Πάπας ἀνεκοίνωσε πρὸς τὸν Βησσαρίωνα, τὸν Ἰσίδωρον, τὸν Δωρόθεον καὶ τὸν Τραπεζοῦντος τὸ περὶ τούτου σχεδιασθὲν κείμενον, ὅπερ ἠρνήθησαν νὰ παραλάβωσιν ἐγγράφως, προβάλλοντες, ὅτι στεροῦνται ἐντολῆς. Πρακτ. Coleti, XVIII, σ. 504. 509.

σύγκειλλον Γρηγόριον Μελισσηνόν. Καθεκάστην σχεδόν προσήρχοντο οἱ Καρδινάλιοι, ἀπαιτοῦντες διορθώσεις εἰς ἄλλα ζητήματα, εἰς μάτην δὲ ὁ Βασιλεὺς ἠγωνίζετο ν' ἀποσοθήσῃ αὐτοὺς καὶ ἐπὶ ἐκάστου κεφαλίου παρήρχοντο πέντε ἢ ἑξ ἡμέραι, ἕως οὗ πεισθῶσι νὰ παραιτηθῶσιν ἢ ὑπερισχύσωσιν. Ἐπὶ τέλους συνεφώνησαν εἰς τέσσαρα κεφάλαια, συμπεριληφθέντα ἐν τῷ ὄρω, ἥτοι ὅτι θεμιτῶς καὶ εὐλόγως ἐτέθη ἡ προσθήκη ἐν τῷ συμβόλῳ, περὶ ἐνζύμου καὶ ἀζύμου μεταλήψεως, περὶ Καθαρτηρίου (purgatorium), καὶ περὶ τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς τοῦ Πάπα.

Περὶ ταύτης ἐγένετο κατὰ πρῶτον μυστικὴ συνέλευσις τὴν 15^{ην} Ἰουνίου τῶν ἐκατέρωθεν Ἀρχιερέων ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Πάπα καὶ τοῦ Βασιλέως, καθ' ἣν ἠγόρευεν ὁ Ἐπαρχιακὸς τῆς Λομβαρδίας Ἰωάννης ὁ Ῥαουσαῖος, ἐπικαλούμενος ἐπιστολὴν τοῦ Πάπα Ἀδριανοῦ πρὸς τὸν Πατριάρχην Ταράσιον (ἐν τῇ Ζ' Συνόδῳ ἐν Νικαίᾳ τὸ 6^{ον} κατὰ τῶν εἰκονομάχων) καὶ τοῦ Ἰουλίου Α' πρὸς τοὺς ἐπισκόπους τῆς Ἀνατολῆς καὶ διατυπῶν ὅτι ὁ Πάπας κατέχει τὸ πρωτεῖον εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην (Primatus orbis), ὅπερ ἐπέζηγησεν ὡς εἰς πάσας τὰς Ἐκκλησίας (omnium ecclesiarum), ἐπιπροσθεὶς ὅτι καὶ κατεδείχθη ἀείποτε ἀλάνθαστος. Ὁ δὲ Ἰωάννης Τουρρεκρεμάτα (Turrecremata) ὠμίλησε περὶ εὐχαριστίας. Μόλις τὴν 26^{ην} Ἰουνίου ἐδόθη ἡ συγκατάθεσις, ὑπὸ τὸν ὅρον, ὅτι σωζομένων τῶν δικαίων τῶν τεσσάρων Πατριαρχῶν¹.

Ταῦτα ἐστέρχθησαν ἄνευ τῆς γνώσεως τῶν λοιπῶν. Μετὰ ταῦτα ἐζήτησαν καὶ ἕτερον, νὰ παύσῃ ἡ τριττὴ εὐλογία καὶ ἐπίκλησις τοῦ Ἁγίου Πνεύματος παρὰ τοῦ ἱερέως ἐπὶ τῇ τελειώσει τῆς ἀναιμάκτου θυσίας, ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὅτι αἱ δεσποτικαὶ φωναὶ *λάβετε, φάγετε, τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου πίνετε ἐξ αὐτοῦ πάντες, ἀγιάζουσι τὴν θυσίαν*, διὸ ἐμέμφοντο μετὰ τὰ δεσποτικά ταῦτα ῥήματα τὴν εὐλόγησιν τῶν Ἀγίων. Ὁ Βασιλεὺς καὶ οἱ σύμβουλοι αὐτοῦ ἀντέτασσον τὸν Μ. Βασίλειον καὶ τὸν Χρυσόστομον, οἵτινες οὕτω παρέδωκαν ν' ἀγιάζωνται τὰ θεῖα δῶρα, ὡς μαρτυροῦσιν αἱ ἐπέκεινα τῶν διςχιλίων γεγραμμέναι λειτουργίαι τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας,

¹) Πρακτικὰ Coleti, XVIII, σ. 509. 516 καὶ 517. — Συρόπ. Ι', 6'. Ἐκ τῶν ἐξηγήσεων τοῦ Τουρρεκρεμάτα ἡρύσθησαν ἐν τοῖς τελευταίοις χρόνοις τὸ ἐπιχείρημα, ὅτι ἐν τῷ ὄρω ἀνεκηρύχθη καὶ τὸ ἀλάνθαστον τοῦ Πάπα.

ἀλλ' ὁ Ἰουλιανὸς ἡρώτα, ἂν ὁ Βασιλεὺς δύναται νὰ βεβαιώσῃ ἐνόρκως, ὅτι οὕτως ἀρχικῶς ἔγραψαν οἱ ἅγιοι ἐκείνοι, οὐδεμία δὲ ἐγένετο μεταποίησις.

Ἐπειδὴ παρετίνετο ἡ διένεξις, μετεκαλέσατο ὁ Πάπας τὸν Βασιλέα καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ, παρεγένοντο δὲ πάντες πλὴν τοῦ Μάρκου Ἐφέσου. Πολλὰ ἐρρήθησαν κατὰ τὴν συνέντευξιν ταύτην καὶ ιδίως παρὰ τοῦ Ῥωσσίας καὶ τοῦ Νικαίας, ὅτι καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ πρόσταγμα βλαστησάτω ἡ γῆ, ἀπαξ ἐγένετο, ἀλλ' ὅμως δὲν παύει ἡ χρεία ἐνεργείας γεωργικῆς, οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς θυσίας τὰ δεσποτικὰ ῥήματα εἶναι τὰ ἀγιάζοντα ταύτην, ἀλλὰ συμβάλλονται καὶ αἱ εὐχαὶ καὶ αἱ ἐπικλήσεις τοῦ ἱερέως πρὸς τελείωσιν.

Ὁ Πάπας ἐπετίμησε τοὺς ἀνατολικούς, ὅτι δὲν σκέπτονται σοβαρῶς καὶ δὲν φροντίζουν περὶ τῆς εἰς τὰ ἴδια ὑποστροφῆς καὶ οὕτω διελύθη ὁ σύλλογος¹.

Ὁ Βασιλεὺς ἀνέθηκεν εἰς τὸν Μάρκον Ἐφέσου νὰ γράψῃ περὶ τούτου, ὡς σπουδαιότερας δὲ ἐπελήφθη τῆς σκέψεως περὶ τοῦ πῶς ἐκτεθήσεται ὁ ὅρος, ἂν τουτέστι κατὰ τὸ ἔθος τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων εἶναι προτακτέον τὸ ὄνομα τοῦ Βασιλέως. Οἱ Λατῖνοι οὐδὲ ἄκροισ ὥσιν ἠνείχοντο ν' ἀκούσωσι περὶ τούτου, λέγοντες ὅτι πολὺ ὑπερέχει τὸ τοῦ Πάπα ἀξίωμα τοῦ βασιλικοῦ. Ὁ Βασιλεὺς πάλιν ἔλεγεν, ὅτι ἐκ τῶν προνομίων αὐτοῦ εἶναι ἡ σύγκλησις Συνόδου. Εἰς τοῦτο ἀντέτασεν ὁ Πάπας, ὅτι τὴν παροῦσαν Σύνοδον αὐτὸς συνεκάλεσε καὶ αὐτὸς κατέβαλε τὴν δαπάνην. Ἀλλ' ἄνευ τῶν ἡμετέρων ὁρισμῶν, ἀντέλεγεν ὁ Βασιλεὺς, οὐδεὶς συνήρχετο τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, οὐδὲ ἐστέλλοντο τοποτηρηταὶ τῶν Πατριαρχῶν.

Ἐπειδὴ οὐδεὶς ἐνέδιδεν, εἶπεν ὁ Βασιλεὺς, λοιπὸν γραφήτωσαν δύο ὅροι ὅμοιοι καθ' ὅλα, πλὴν τῆς διαφορᾶς, ὅτι ἐν μὲν τὸ ἐνὶ προτακτέος ὁ Βασιλεὺς, ἐν δὲ τῷ ἑτέρῳ ὁ Πάπας. Οὐδὲ τοῦτο ἤρκεσε, διότι ἐν τῷ γράμματι τῆς ἀνακηρύξεως προετάχθη τὸ ὄνομα τοῦ Πάπα. Ἦναγκάσθη ἐπὶ τέλους καὶ ἄκων νὰ ἐνδώσῃ ὁ Βασιλεὺς, ἐπαρκούμενος εἰς τὴν ἐν τῷ ὅρῳ μνείαν τῆς συναινέσεως αὐτοῦ². Τὴν σύνταξιν τοῦ

¹) Συρόπ. I', α'.

²) Πρακτικὰ Coleti, XVIII, σ. 517.

ὅρου ἀνέλαθεν ὁ Ἀμβρόσιος Τραβερσάρης Γενικός τῶν χαμαλοδούλων ὡς εἰδημονέστερος τῆς Ἑλληνικῆς¹.

Ὁ Νικαίας Βησσαρίων ἐζήτησε νὰ μεταποιήσῃ λέξεις τινὰς πρὸς ἑλληνικωτέραν καλλιέπειαν, οἱ δὲ λογιώτεροι τῶν Λατίνων ἐπὶ πολλὴν ὥραν ἐβασάνιζον πᾶσαν λεκτικὴν διόρθωσιν. Ἐκ τούτων δῆλον, ὅτι ἀρχικῶς ἐγράφη τὸ κείμενον καὶ Λατινιστὶ καὶ Ἑλληνιστὶ, συναρμοσθέντων ὅλων τῶν κατὰ μέρος περὶ ἐκάστου κεφαλαίου σχεδίων, Λατινικῶν καὶ Ἑλληνικῶν. Ἡ ἐργασία παρετάθη ἐπὶ δέκα σχεδὸν ἡμέρας, διότι ἐφιλονεικοῦντο ἔτι δύο κεφάλαια, περὶ τοῦ Καθαρητηρίου καὶ περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Πάπα. Ἐνέδιδον μὲν ὁ Ῥωσσίας καὶ ὁ Νικαίας ὅτι ἡ ἐκκλητος ἀνήκει εἰς τὸν Πάπαν καὶ κατὰ τοῦ Πατριάρχου καὶ κατὰ τοῦ Βασιλέως, ἀλλ' οἱ Λατῖνοι ἐπέμεινον, νὰ γίνῃ τούτου λόγος ἐν τῷ ὄρῳ. Ὁ Βασιλεὺς ἐταράττετο ἀποδίδων εἰς εἰσηγήσεις τοῦ Ῥωσσίας καὶ τοῦ Νικαίας, ἢ ἄλλου τινός, τὰ κινούμενα· ὥστε ἀχθόμενος ἔλεγε ν' ἀπέλθῃ τέλος πάντων, διότι ἔνωσις δὲν γίνεται καὶ πᾶν κώλυμα εἶναι ἐκ Θεοῦ. Ὁ Νικαίας Βησσαρίων παρετήρησεν, ὅτι εἶναι ἀδικαιολόγητον νὰ ματαιώσωσι τὴν ἔνωσιν διὰ μικρὰς διαφορὰς, ἐνῷ συνεφώνησαν εἰς τὰ κύρια.

Ἀκατάληπτον εἶναι ἐν τοῖς Πρακτικοῖς, τί δηλοῖ ὅτι κατὰ τὴν τελευταίαν σύνταξιν τοῦ ὅρου ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἀγίου Φραγκίσκου κατόπιν τῶν λέξεων: σωζομένων τῶν δικαίων καὶ τῶν προνομίων τῶν τεσσάρων Πατριαρχῶν, τί ποιεῖ ὁ πονηρός, προσέθηκε τὴν λέξιν πάντων, οἱ δὲ Λατῖνοι ἀκούσαντες ἰλιγγίασαν². Τίνα ἐννοεῖ ὁ συντάκτης τῶν Πρακτικῶν πονηρόν, δὲν ἐξηγεῖ. Ἐν τούτοις ἡ λέξις ἀπάντων ὑπάρχει ἐν τῷ κειμένῳ.

Μεῖζονα σπουδαιότητα ἔχει ἡ περὶ τῶν πρωτείων τοῦ Πάπα ἀντιφωνία.

Ὅτε κατὰ πρῶτον ἔγινε λόγος τὴν 9^{ην} Ἰουνίου τὸ δοθὲν παρὰ τῶν Λατίνων σχέδιον ὠρίζε τὴν ἐξουσίαν τοῦ Πάπα, ὡς ἔχοντος « ὅσα » προνόμια εὔρεθῶσιν, ὅ,τι εἶχεν ἐξ ἀρχῆς καὶ πρὸ τοῦ σχίσματος ».

Δὲν ἤρεσκεν εἰς τοὺς ἀνατολικοὺς τοιοῦτο κείμενον, διότι αἱ ἀντι-

¹) Συρόπ. Γ', 6'. Οὕτω καὶ κατὰ τὰ πρακτικὰ Coleti, XVIII, σ. 517.

²) Coleti, αὐτόθι, σ. 521.

ποιήσεις τοῦ Πάπα εἰς ἀρχαιοτέραν ἀνέτρεχον ἐποχὴν, διὸ ἐζητήθη ὁ «κατὰ τὴν δύναμιν τῶν κανόνων» περιορισμός. Ἀλλὰ καὶ πάλιν ἑκάτεροι ἀπέδιδον εἰς τὴν δύναμιν ταύτην ἄλλην σημασίαν. Οἱ Λατῖνοι δὲν ἐδίστασαν νὰ ἐξηγήσωσιν, ὅτι διὰ τῆς πλήρους ἐξουσίας (*plena potestas*) τοῦ Πάπα ἐνόουν τὴν ὑπερτάτην δικαιοδοσίαν (*potestas spiritualis jurisdictionis*) ἀπεριόριστον καὶ ἀπόλυτον, ἐνῶ ὁ Αὐτοκράτωρ ἐνόει ν' ἀποδώσῃ μόνον τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς (*primatus honoris*), ὡς καὶ παρὰ Σύνοδικον Κανόνας διευτυπώθη¹. Ἀκούων τὴν εὐρυτάτην ἔννοιαν τῆς ἐξουσίας, ὅπως διέγραψεν αὐτὴν ὁ Ἐπαρχιακὸς τῆς Λομβαρδίας ἐκ τοῦ τάγματος τῶν Ἱεροκηρύκων (*Prædicatores*) Ἰω. Ῥαουσαῖος, ὁ παρὰ τῶν Βυζαντινῶν ἀποκαλούμενος Φρά Ἰωάννης, καὶ ἰλιγγίῳν ἔτι μᾶλλον, διότι καὶ τὴν θείαν γραφὴν καὶ τὰ ῥήματα τῶν Ἀγίων ὡς συμφάσκοντα ἐβεβαίουν, ἐζήτησε τὴν προσθήκην: καὶ κατὰ τὰ Πρακτικὰ τῶν συνόδων καὶ κατὰ τοὺς ἱεροὺς Κανόνας.

Ἡ τετρὰς αὕτη τῶν προπυργίων κατὰ φυσικὸν λόγον δὲν ἤρεσκε, διότι ἕκαστον αὐτῶν ἔδει νὰ ἔχῃ ἰδίαν ἔννοιαν, διακωλύουσαν τὸ ἀπεριόριστον τῆς ἐξουσίας, καὶ ἀποφράττουσαν κατὰ τι τὰς ὑπερβασίας. Ἐντέχνως ἀντετάχθη, ὅτι τὰ Πρακτικὰ τῶν συνόδων καὶ οἱ ἱεροὶ Κανόνες εἶναι ἀπόρροια τῆς θείας γραφῆς καὶ τῶν ῥημάτων τῶν ἁγίων καὶ κατ' ἐμπνευσιν αὐτῶν. Ἀλλ' ἐπειδὴ ταῦτα προτιμᾷ ὁ Βασιλεὺς, λαμβάνοντες μάλιστα τὸ σχῆμα ἐνδοτικῶν, ἐδέχθησαν, ὅπως ταῦτα μόνον μνημονευθῶσιν ὡς μᾶλλον καθησυχαστικά, οὕτω δὲ κατηρτίσθη τὸ κείμενον, τὸ λέγον: «πλήρη ἐξουσίαν παραδεδομένη, καθ' ὃν τρόπον καὶ ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων καὶ (ἐν) τοῖς ἱεροῖς Κανόσι διαλαμβάνεται κτλ.»².

¹) Κανὼν γ' τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Οἰκουμενικῆς Συνόδου. «Τὸν μὲν Κωνσταντινουπόλεως ἐπίσκοπον ἔχειν τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς μετὰ τὸν τῆς Ῥώμης, διὰ τὸ εἶναι αὐτὴν νέαν Ῥώμην».

²) Πρακτικὰ *Coleti*, XVIII, σ. 504, 513, 516, 517, 520, καὶ *Andrea de S. Cruce* αὐτ. σ. 4452. Ἄνευ λόγου ὁ ἐμὸς ἐξεταστὴς ὡς βασ. ἐπίτροπος ἐν ἔτει 1834 ἐν τῷ ἐν Μονάχῳ γυμνασίῳ κ. *Döllinger*, *Allg. Zeitung*, 21 Ἰανουαρίου 1870, ὑποπτεύεται τὸ γνήσιον τοῦ Λατινικοῦ κειμένου ἐν ταῖς λέξεσι *quemadmodum etiam, ἀντὶ et. Πρὸ. F r o m m a n n*, *Zur kritik des Flor.*

Οὕτως ἕκαστος ἐθεώρησεν, ὅτι ὑπερίσχυσεν ἢ κατ' αὐτὸν ὀρθὴ ἐννοία, δι' ἑκάτερον δὲ ἄλλο ἐδηλώθη διὰ τοῦ αὐτοῦ κειμένου.

Εἰς μάτην ἐζητεῖτο διατύπωσις κοινῆς καὶ ὠρισμένης ἐννοίας, ἐνῶ πόρρω ἀπεῖχον ἑκατέρωθεν αἱ διάνοιαι.

Πόσον διίσταντο, κατεδείχθη ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐν Οὐατικανῷ ἐν ἔτει 1870 Συνόδῳ, ἐνθα ἐπανελήφθη ὁ αὐτὸς ὁρισμὸς τῶν πρεσβείων αὐτολεξεῖ, μετὰ τὴν γενομένην ἀπόπειραν ἀπαλείψεως τῶν τελευταίων περιοριστικῶν λέξεων (*quemadmodum etiam* κτλ.), ὡς δῆθεν μὴ συναπαρτιζουσῶν τὸν ὁρισμόν, ἀλλ' ἐμφανιστῶν τὸν λόγον αὐτοῦ¹.

Τὸ περὶ ἀλανθάστου προσετέθη ὡς συμπλήρωμα.

Ἐν τούτοις ἡσθάνθη ἀνακούφισιν ὁ Αὐτοκράτωρ, ἀφότου ἔγινε μνεία τῶν Πρακτικῶν τῶν συνόδων καὶ τῶν ἱερῶν Κανόνων, πολὺ δὲ μᾶλλον, διότι ἀνεγράφη τὸ ἀλώθητον πάντων τῶν δικαίων καὶ τῶν προνομίων τῶν τεσσάρων Πατριαρχῶν, περὶ ὧν ἑκάτερον μέρος ἄλλην εἶχε γνώμην.

Ἐνόσω ταῦτα ἦσαν ἐκκρεμῇ, οὐδὲ λόγος ἐγίνετο περὶ σιτηρεσίου ἀπὸ τοῦ Μαΐου, ἕως οὗ τὰ πάντα ἐτελέσθησαν κατὰ τὴν βούλησιν τῶν Λατίνων², ὥστε ὁ Πάπας οὐδὲ εἶχέ τι πλέον ν' ἀπαιτήσῃ, ὡς εἶπεν ὁ ἴδιος³.

Ὁ Μιτυλήνης, ἐνεργῶν ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως, εἶπεν, ὅτι, ἐὰν δώσῃ ὁ Πάπας φλωρία, θέλει κατορθώσῃ πολλοὺς νὰ ὑπογράψωσι τὸν ὅρον. Μαθὼν τοῦτο ὁ Πάπας ἔδωκεν ὡς διακόσια φλωρία, καθὰ ἐρρήθη, διανεμηθέντα εἰς ὑποδεεστέρους Ἀρχιερεῖς. Ἐκ τῶν ἀρχόντων ἔλαβε μόνος ὁ μέγας Σκευοφύλαξ ἐννέα. Ὡσαύτως ἔδωκαν ὁ Κορώνης Χριστόφορος Γαρατώνης καὶ ὁ Ἀμβρόσιος Τραπεζοσάρης, παρ' ὧν ἔλαβε καὶ ἄλλα ὁ μέγας Σκευοφύλαξ. Ὁ Νικομηδείας ἐμήνυσεν εἰς τὸν

Unionsdecrets (Leipzig 1870) σ. 45 — 54. Σημειωτέον μόνον, ὅτι ἐν τῷ ἐν Φλωρεντίᾳ πρωτογράφῳ, ἐν τῷ Οὐατικανῷ καὶ τῷ Παρισινῷ χειρογράφῳ ἐπαναλαμβάνεται ἡ πρόθεσις ἐν, δηλ. « καὶ ἐν τοῖς ἱεροῖς κανόσι κτλ. ».

¹) Κατὰ τῆς ἀπαλείψεως ἐντόνως διεμαρτυρήθη ὁ Döllinger, Allg. Zeitung 21 Ἰανουαρίου 1870.

²) Συρὸ π. Ι', γ'.

³) Coleti, XVIII, 1179. Ego nescissem plura a Græcis petere, quia quæ quæsimus et petivimus, habuimus.

Πάπαν, ὅτι δὲν ἔχει φαινόλιον, διὰ τὸ νὰ παρασταθῇ εἰς τὴν Σύνοδον, δι' ὃ ἔλαβε φλωρία δεκαοκτώ¹.

Ὁ Μάρκος Ἐφέσου ἐκάθητο σιωπῶν καὶ ἀλγῶν ἐπὶ τοῖς γινομένοις. Ὡς εὐεργεσίαν ἐζήτησε διὰ τοὺς κόπους, οὓς κατέβαλεν εἰς τὰς διαλέξεις, νὰ μὴ ἀναγκασθῇ νὰ ὑπογράψῃ τὸν ὅρον, παραβαίνων τὴν ἰδίαν πεποίθησιν, καθόσον ἄκων καὶ ὑπακούων εἰς τὸν Βασιλέα, ἐχειροτονήθη Ἀρχιερεὺς.

Πρεσβεία τοῦ Δεσπότη Δημητρίου, ἀδελφοῦ τοῦ Βασιλέως, συγκατετέθη οὗτος.

Μετὰ τὴν ὀριστικὴν σύνταξιν τοῦ ὅρου ὁ Ῥωσσίας Ἰσιδωρος καὶ ὁ Νικαίας Βησσαρίων εἶπον, ὅτι πρέπει νὰ προστεθῇ ἀνάθεμα κατὰ παντὸς μὴ στέργαντος. Ἀνέστησαν ὁ Τραπεζοῦντος, ὁ μέγας Πρωτοσύγκελλος καὶ ὁ Βασιλεὺς, παρ' οὗ ἐζήτησεν ὁ μέγας Πρωτοσύγκελλος νὰ βεβαιώσῃ, ὅτι δὲν γίνεται Πατριάρχης, πρὶν ἐπανέλθωσιν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἣ δὲ διακήρυξις αὕτη μέλλει νὰ συντελέσῃ, ὅπως εἰρηνεύσωσιν οἱ λογισμοὶ τῶν ταραττομένων. Διὰ τῶν λόγων τούτων ὑπηνίττετο τὸν Ῥωσσίας. Ὁ δὲ Τραπεζοῦντος πολὺ ἐπέμεινε νὰ μὴ προστεθῇ ἀφορισμός, διότι ἀρκεῖ ὅτι ἔγινεν, ὅ,τι οὐδέποτε κατὰ διάνοιαν εἶχον. Ὁ Ῥωσσίας ἐταράχθη σφόδρα διὰ τὰς τελευταίας ταύτας λέξεις καὶ ἤρξατο ἐρωτῶν, τί εἶναι αὐτό, ὃ οὐδὲ κατὰ διάνοιαν εἶχον. Ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς πρὸς ἀποφυγὴν σκανδάλων κατέπαυσε τὴν φιλονεικίαν. Ἦλθε καὶ ὁ μέγας Πρωτοσύγκελλος εἰς λόγους μετὰ τοῦ Ῥωσσίας, μεθ' οὗ συνέπραττε, ἕως οὗ ἀπεφασίσθη ἡ ἐνώσις, τότε δὲ εἶπε πρὸς αὐτόν, μὴ ἔλπιζε νὰ γίνῃς Πατριάρχης, ἐὰν δὲ γίνῃς, πρῶτον ἐμὲ καθαίρεσον².

Ὁ ὅρος ἐγγράφη καὶ ἀνεγνώσθη εἰς τὸν Βασιλέα, ὅπως ὑπογραφῇ μετὰ προηγουμένην λειτουργίαν τῶν Λατίνων, κατόπιν δὲ τῶν Ἀνατολικῶν παρόντος τοῦ Πάπα, ὡς ἐπεθύμει ὁ Βασιλεὺς, ἀλλὰ δὲν ἐγένετο οὕτω, διότι πρῶτον ὑπεγράφη τὴν κυριακὴν τῆς 5 Ἰουλίου 1439, τὴν δευτέραν δὲ ἐτελέσθη ἡ λειτουργία τῆς ἐνώσεως.

Συνυπέγραψαν καὶ οἱ μὴ στέργοντες Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ ἀχειροτόνητοι Ἡγούμενοι.

¹) Συρόπ. Γ', δ'.

²) Συρόπ. Γ', ε'.

Προσεκλήθησαν παρὰ Λασκάρως τοῦ Φιλανθρωπινού καὶ ὁ μέγας Χαρτοφύλαξ Μιχαὴλ Βαλσαμών, ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης Συρόπουλος καὶ ὁ Πρωτέκδικος Γεώργιος Καππάδοξ, ὅπως ὑπογράψωσιν, ἀπειποιήθησαν δέ, καθότι προηγουμένως ἀπεφασίσθη, ὅτι δὲν ἀποτελοῦσι μέρος τῆς Συνόδου. Δὲν ἐδέχθη τὴν σκῆψιν ὁ Φιλανθρωπινός, ἀντιτάσσων τὴν θέλησιν τοῦ Βασιλέως, ὅστις τώρα τοῦτο ἐγκρίνει ὡς τὸ ὀρθότερον. Εἰς μάτην ἔλεγον, ὅτι ἐν τοῖς τοιοῦτοις ἕκαστος ἔχει ἐλευθέραν θέλησιν ἀκούων τὴν φωνὴν τῆς ἰδίας συνειδήσεως. Ὁ Φιλανθρωπινός ἀντέτασεν, ὅτι δὲν θέλουσιν ἀποφύγει τὴν ὀργὴν τοῦ Βασιλέως. Καὶ ὁ μὲν μέγας Χαρτοφύλαξ ἔλεγεν, ὅτι συναινεῖ νὰ ὑπογράψῃ, ἀλλὰ δὲν θέλει ἐνδυσθῇ τὴν στολὴν ἐν τῇ λειτουργίᾳ, ὁ δὲ μέγας Χαρτοφύλαξ προέτεινε, νὰ μὴ ὑπογράψῃ, ἀλλὰ νὰ ἐνδυσθῇ, καὶ τοῦτον ἠκολούθει ὁ Πρωτέκδικος.

Ζητήσας τὸν ὀρισμὸν τοῦ Βασιλέως Λάσκαρις ὁ Φιλανθρωπινός, ἀπήτησεν ἀμφοτέρα καὶ παρὰ τῶν τριῶν. Παρὰ τῶν δύο μάλιστα ἀπαραιτήτως, διότι οὐδέποτε ἀντεῖπον εἰς τὰ γενόμενα, διὸ καὶ συνήνεσαν. Ὁ δὲ μέγας Ἐκκλησιάρχης μείνας μόνος καὶ ἀναλογιζόμενος, ὅτι ἡ ἐναντίωσις αὐτοῦ οὐδεμίαν φέρει βοήθειαν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, εἰς αὐτὸν δὲ βλάβην, ἔκυψε καὶ αὐτός, διὰ νὰ μὴ φανῇ, ὅτι ἀντιπράττει εἰς τὸ κοινὸν συμφέρον τῆς πατρίδος, διαμαρτυρούμενος, ὅτι ὁ Κύριος γινώσκει τὴν διάθεσιν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ¹.

Τὴν δευτέραν ὥραν μετὰ μεσημβρίαν τῆς Κυριακῆς συνῆλθον ὅλοι εἰς τὰ βασιλεία, δηλ. εἰς τὸ μέγαρον τοῦ Ῥιτόλφου Περούτζη, οἱ ἀπαρτιζόντες τὴν Σύνοδον ἐκ τῶν ἀνατολικῶν, ὅπου ἦλθον ἐκ τοῦ Πάπα τρεῖς ἐπίσκοποι, ὁ Χριστόφορος Γαρατώνης καὶ δύο ἕτεροι, καὶ εἰς πρωτονοτάριος, ὅπως παρευρεθῶσιν εἰς τὴν ὑπογραφὴν. Τὸν ὅρον ἐκόμισεν ὁ Νικόλαος Σεκουνδῖνος ἐξ Εὐρίπου, γεγραμμένον ἐπὶ μεμβράνης, κατὰ μὲν τὸ ἡμισυ λατινιστί, ἀντικρυ δὲ ἑλληνιστί. Ἐστάλη πρῶτον εἰς τὸν Ἡρακλείας, ὡς νοσοῦντα, πρὸς ὃν διεκόμισαν ὁ σφραγιδοφύλαξ (βουλλωτῆς) τοῦ Βασιλέως, ὁ Σεκουνδῖνος καὶ ὁ Χριστόφορος Γαρατώνης, καὶ πρῶτος ὑπέγραψεν ὡς τοποτηρητῆς τοῦ Ἀλεξανδρείας, κατόπιν ἐκομίσθη πάλιν εἰς τὰ βασιλεία, ὅπου πρῶτος

¹) Συρόπ. I', σ'. ζ'.

ὑπέγραψεν ὁ μέγας Πρωτοσύγκελλος Γρηγόριος Μελισσηνός (ὡς ἀποβιώσαντος τοῦ Πατριάρχου), ἐφεξῆς δὲ οἱ λοιποὶ τοποτηρηταί, Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ ἄλλοι.

Περὶ τοῦ Μάρκου Ἐφέσου ἀπόντος οὐδεὶς ἔγινε λόγος. Ἐζητήθη καὶ ὁ Σταυρουπόλεως, ἀλλὰ δὲν εὑρέθη, γενόμενος ἄφαντος. Ὁ Βασιλεὺς παρήγγειλε νὰ μεταβῶσι δέκα πρὸς τὸν Πάπαν ἐν τῇ Μονῇ τῆς Santa Maria Novella, ὅπως ἴδωσιν αὐτὸν ὑπογράφοντα, κατὰ δὲ τὴν περίστασιν ταύτην θέλει προσφωνήσῃ καταλλήλως καὶ ὁ Νικαίας Βησσαρίων.

Ὁ Πάπας ἐκάθητο μετὰ τῶν Καρδινάλιων καὶ πάσης τῆς περὶ αὐτὸν Συνόδου, ἐκάθισαν δὲ καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι, ἅμα δὲ ὁ Νικαίας ἤρξατο λέγειν, ὁ Ἰουλιανὸς Καισαρίνης διέταξε τὸν Πρωτονοτάριον νὰ γράφῃ. Ὁ Νικαίας, προτάζας σύντομον προοίμιον, ὡμίλησε περὶ τῆς τελειώσεως τῆς μυστικῆς θυσίας, ὅτι αἱ θεῖαι καὶ δεσποτικαὶ φωναὶ εἶναι αἱ ἀγιάζουσαι καὶ τελειοῦσαι τὰ θεῖα δῶρα, ὡς δοξάζει ἡ Ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία.

Τοῦτο ἔγινε, διότι ὁ Βασιλεὺς δὲν συγκατένευε νὰ τεθῇ ἐντὸς τοῦ ὅρου, ὡς ἀπήτην οἱ Λατῖνοι, φοβούμενος μὴ εἴπωσιν, ὅταν ἐπιστρέψῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅτι ἀνέτρεψε τὴν ἱερουργίαν, ἣν παρέδωκαν ὁ Μ. Βασίλειος καὶ ὁ Μ. Χρυσόστομος¹.

Ἀφοῦ κατεστρώθη ἡ ὁμολογία αὕτη, ἀναστὰς ὁ Πάπας, ἠρώτησεν ἂν ὑπέγραψε καὶ ὁ Μάρκος Ἐφέσου, ἐπὶ δὲ τῇ ἀποφατικῇ ἀπαντήσῃ, ἀναφωνήσας, ὅτι τότε οὐδὲν ἐγένετο, ὑπέγραψεν ὅμως, καὶ ἀνήγγειλεν, ὅτι τὴν ἐπαύριον οἱ βουλούμενοι δύνανται νὰ μεταλάβωσι τῶν ἁχράντων μυστηρίων καὶ διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἐγκρατεύσωσι².

Τῇ 6^ῃ Ἰουλίου 1439 καθ' ἡμέραν δευτέραν συνηθροίσθη πᾶς ὁ λαὸς εἰς τὸν καθεδρικὸν ναόν, ἐν Φλωρεντίᾳ³ ἅμα πρωΐ, προηγηθείσης προκηρύξεως, δι' ἧς συνάμα ὠρίζετο ἡ ἡμέρα ὡς ἑορτάσιμος καὶ ἅπαντα ἐκλείσθησαν τὰ ἐργαστήρια.

¹) Συρόπ. Γ', η'.—Coleti, XVIII, σ. 539.

²) Συρόπ. Γ', θ'.

³) Τοῦτου τοῦ ναοῦ τὸν τροῦλλον ἐν ἔτει 1436 ἐπεράτωσεν ὁ Βρουνελέσκος. Τὰ ἐγκαίνια αὐτοῦ ὡς S. Croce ἐγένοντο παρὰ τοῦ Βησσαρίωνος ἐν ἔτει 1442. Bandini de vita Bessar.

Προσῆλθεν ὁ Βασιλεὺς καὶ κατόπιν ὁ Πάπας καὶ οἱ Καρδινάλιοι ἐν στολῇ, ὡς καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς, τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἀνὰ δύο καὶ μετάνοιαν ποιοῦντες ἡσπάζοντο τὴν χεῖρα τοῦ Πάπα. Μόνος ὁ ἄρχων τοῦ Μοναστηρίου καὶ οἱ ἱερωμένοι ψάλλται δὲν ἐνεδύθησαν στολήν, οὐδὲ ὁ Ἀγχιάλου, ὁ δὲ Ἡρακλείας ἐνοσηλεύετο.

Οἱ ψάλλται τῶν Λατίνων ἔψαλλον ἐπὶ τρεῖς ὥρας, ὁ δὲ Πάπας μόνος ἕστατο εἰς τὸ κατὰ πλάτος μέσον τοῦ ναοῦ, ἔπειτα ἔψαλλον καὶ οἱ ψάλλται τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας μεγάλην δοξολογίαν, μετ' αὐτὴν δὲ τὸ *Σήμερον ἡ χάρις τοῦ Ἀγ. Πνεύματος ἡμᾶς συνήγαγε*, καὶ *Εὐφραινέσθωσαν οἱ οὐρανοὶ καὶ ἀγαλλιέσθω ἡ γῆ* κτλ. Μετὰ τὰ ἄσματα ἔστη ὁ Πάπας εἰς τὸν ἴδιον θρόνον.

Τότε ἀνέβησαν εἰς τὸν ἄμβωνα ὁ Ἰουλιανὸς Καίσαρινος καὶ ὁ Νικαίας Βησσαρίων καὶ πρῶτος ἀνέγνωσεν ὁ Ἰουλιανὸς λατινιστὶ τὸν ὅρον, μεθ' ὃ ἠρώτησε τοὺς ἰδίους Ἀρχιερεῖς ἐὰν στέργωσι, πάντες δὲ ἀπήντησαν καταφατικῶς (*placet*). Μετὰ ταῦτα ἀνέγνωσεν ὁ Νικαίας ἐλληνιστὶ, ἠρώτησε δὲ καὶ αὐτός, ἐὰν ἀρέσκη. Οἱ πολλοὶ ἀπήντησαν, ὅτι ἀρέσκει. Εὐθὺς μετὰ τοῦτο εἰσῆλθον εἰς τὴν λειτουργίαν. Ἐν ἀρχῇ αὐτῆς ὁ Λάσκαρις Φιλανθρωπινὸς ἔστη μετὰ τῶν ἀρχόντων τοῦ Πάπα, τῶν φυλαττόντων τὸ ὕδωρ πρὸς νίψιν, σχεδὸν εἰς τὸ μέσον τοῦ ναοῦ. Ἐκεῖ κατέθεσεν ὅ,τι ἔφερεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, περιεβλήθη δὲ ὀθόνην μεταξωτὴν χρυσόλωρον, ἧς τὰ ἄκρα ἀπὸ τῶν ὤμων ἐγκαρσίως ἐκρέμαντο ἐπὶ τοῦ στήθους, ὅπως ἀπομάττη δι' αὐτῆς τὰς χεῖρας ὁ Πάπας, ἐκράτει δὲ καὶ δύο χέρνιβα, τὸ μὲν φέρον ὕδωρ, οὗ ἀπεγεύσατο πρῶτον, τὸ δὲ πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ ὕδατος, λεοντόμορφον ἔχοντα ἐκάτερα τὸ στόμιον, ἀφοῦ δὲ ἐνίψατο ὁ Πάπας, ἀπέδωκεν ὁ Φιλανθρωπινὸς τὰ χέρνιβα εἰς τοὺς δεδωκότας. Περὶ τὸ μέσον τῆς λειτουργίας τὸ αὐτὸ ἐγένετο διὰ τοῦ πρέσβεως τῆς Ῥωσσίας, κατ' αἴτησιν τοῦ Ῥωσσίας, καὶ πρὸς τιμὴν τοῦ Βασιλέως τῶν Ῥώσσω, ἐν τέλει δὲ τῆς λειτουργίας διὰ τοῦ δισυπάτου Γεωργίου.

Ὅσakis ἦτον ἀνάγκη θυμιάματος, οἱ ἐκατέρωθεν ἱστάμενοι Καρδινάλιοι ἀνελάμβανον τὴν μίτραν τοῦ Πάπα καὶ τὰ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καλύμματα, ὁ δὲ ἀσκεπὴς ἔβαλλε τὸ θυμίαμα εἰς τὸ θυμιατήριον καὶ ηὐλόγει αὐτό. Ὁ μέλλων ν' ἀναγνώσῃ τὸ εὐαγγέλιον πρῶτον ἡσπάζετο τὸν πόδα τοῦ Πάπα.

Μεταξὺ τῆς λειτουργίας κατελθὼν τοῦ θρόνου προσῆλθεν εἰς τὸ ἱερόν

βῆμα, ἔχων δύο Καρδιναλίους ἐπομένους καὶ ὑπηρετοῦντας, εἶπε τὴν εὐχὴν ἐπὶ τῇ θυσίᾳ καὶ ἐπανῆλθεν εἰς τὸν θρόνον. Τελεσθείσης τῆς θυσίας ἤγαγον τὸ ποτήριον πρὸς τὸν Πάπαν ἱστάμενον εἰς τὸν ἴδιον θρόνον. Κατὰ δὲ τὴν ὥραν τοῦ ἀσπασμοῦ ἕκαστος ἡσπάσατο τὸν πλησίον αὐτοῦ καὶ οὕτω ἐτελέσθη ἡ ἑνώσις¹.

Τὴν ἐπαύριον ὁ Βασιλεὺς καλέσας τὸν Ῥωσσίας, τὸν Νικαίας, τὸν μέγαν Χαρτοφύλακα καὶ τὸν μέγαν Ἐκκλησιάρχην, ἔπεμψεν αὐτοὺς εἰς τὸν Πάπαν, ὅπως ζητήσωσι νὰ γίνῃ παρομοίως λειτουργία καὶ παρὰ τῶν ἀνατολικῶν ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Πάπα καὶ τῶν Καρδιναλίων.

Συσκεφθεὶς μετὰ τῶν Καρδιναλίων ἀπήντησεν ὁ Πάπας, ὅτι δὲν γινώσκει, πῶς τελεῖται ἡ λειτουργία τῶν ἀνατολικῶν, ὥστε, πρὶν παρασταθῇ δημοσίως, πρέπει νὰ τελεσθῇ ἰδιαιτέρως ἐν τινι κελλίῳ, ἢ, ἂν προτιμῶσι, νὰ τελεσθῇ μὲν λειτουργία, ὅπου συνήθως γίνεται, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ παρουσίᾳ δύο ἢ τριῶν Καρδιναλίων καὶ ἀφοῦ ἀντιληφθῶσι, τότε ἀποφαίνονται.

Ὡς ἤκουσε ταῦτα ὁ Βασιλεὺς, ἐνόησεν ὅτι κατὰ τοὺς Λατίνους ἑνώσις εἶναι ἡ πλήρης καθυπόταξις εἰς τὰ ἑαυτῶν, διὸ παρήτησε τὴν ἀπαίτησιν περὶ λειτουργίας².

Ὁ Πάπας πάλιν ἐμήνυσεν εἰς τὸν Βασιλέα, ὅτι πρέπει νὰ στείλῃ πρὸς αὐτὸν τὸν Μάρκον Ἐφέσου, ὅπως κριθῇ, ὡς μὴ πεισθέντα εἰς τὰ τῆς Συνόδου καὶ μὴ ὑπογράψαντα τὸν ὅρον³. Ἐμήνυσεν προσέτι, ὅτι ἐν τῇ ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ γίνονται τινὰ παρείσακτα, χρήζοντα διορθώσεως, οἷον εἶναι ἡ διάζευξις καὶ τελευταῖον ὅτι, ἀποδιώσαντος τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ἀποτοῦδε εἶναι λυσιτελές ν' ἀντικατασταθῇ, πρὸς βεβαίωσιν τῆς ἐνώσεως. Προτείνει μάλιστα τὸν ἐν Ῥώμῃ ὑπάρχοντα Πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως, ἄνδρα γέροντα καὶ χρήσιμον καὶ πλούσιον, ἂν δὲν εἶναι πρόσκομμα ἡ ἄγνοια τῆς γλώσσης.

Ἀντεμήνυσεν ὁ Βασιλεὺς, ὅτι ἐν Κωνσταντινουπόλει ψήφῳ τῶν Ἀρχιερέων θέλει ἐκλεχθῇ Πατριάρχης. Τὸν Μάρκον Ἐφέσου, ἐὰν δὲν

1) Συρόπ. Γ', ι'.

2) Συρόπ. Γ', ια'.

3) Πρακτικὰ Coleti, σ. 536.

ἀρκέσωσιν αἱ παραινήσεις, θέλει κρίνει ἡ Σύνοδος τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, εἰς ἣν ἀνήκει.

Ἄνευ τινὸς ἀπαιτήσεως τοῦ Πάπα ἡ συνοδικῆς ἀποφάσεως, διέταξεν ὁ Βασιλεὺς, νὰ μνημονεύηται ὁ Πάπας ἐν τοῖς διπτύχοις. Ἄλλοτε εἶχε προταθῇ τοῦτο, ὡς σημεῖον ἐνώσεως, παραλειπομένης τῆς προσθήκης ἐν τῷ Συμβόλῳ, ἀλλ' οἱ Λατῖνοι εἶπον, ὅτι ἀδιαφοροῦσι περὶ τοῦ μνημοσύνου, κύριον δὲ θεωροῦσι τὸ περὶ δόξης¹.

Τὴν πρώτην λειτουργίαν ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἀπέφυγεν ὁ μέγας Χαρτοφύλαξ ὡς ἀρχιδιάκονος, δικαιολογηθεὶς, ὅτι νοσεῖ, ἐλειτούργησε δὲ ἀντ' αὐτοῦ ὁ Ὑπομνηματογράφος καὶ ὁ μέγας Πρωτοσύγκελλος. Ἐκ τοῦ Πάπα ἦλθον ὁ Πρωτονοτάριος καὶ τρεῖς Ἐπίσκοποι. Ἐν τοῖς διπτύχοις ἐμνημονεύθη ὁ Πάπας, ὁ δὲ μέγας Πρωτοσύγκελλος παρέλειψε νὰ εὐλογήσῃ τὰ θεῖα δῶρα ἐν τῷ ἀγιάσαι καὶ ἐν τῷ ἐνώσαι. Τὰ τοιαῦτα δὲν παρήρχοντο ἄνευ ἐρίδων, ὡς συνέβη τότε ἀμέσως, ἐξ οὐτιδανῆς καὶ τυχαίας ἀφορμῆς, μεταξὺ τοῦ συλλειτουργήσαντος Φιλίππου καὶ τοῦ μεγάλου Πρωτοσυγκέλλου².

Οἱ Μητροπολῖται κατατρυχόμενοι ὑπὸ τοῦ γήρατος καὶ τῆς ταλαιπωρίας ἰκέτευον ν' ἀπέλθωσιν εἰς Ἑνετίαν. Ὁ Βασιλεὺς προέτρεπε νὰ ἐγκαρτερήσωσιν, ἕως οὗ λάβωσι τὸ καθυστερούμενον σιτηρέσιον τῶν πέντε μηνῶν.

Ὡς συνέπειαν τῆς ἐνώσεως ἐθεώρει ὁ Βασιλεὺς, ὅτι ἐκάστη Ἐκκλησία πρέπει νὰ ἔχῃ τὰς ὑποκειμένας αὐτῇ Μητροπόλεις καὶ ἐνορίας, ἅρα εἰς τὴν Ἐκκλησίαν Κωνσταντινουπόλεως ἀνήκουσιν ἡ Κρήτη καὶ ἡ Κέρκυρα. Ἀλλ' ὁ Πάπας οὐδεμίαν ἐδίδεν ἀκρόασιν. Κατὰ τὸ αὐτὸ πνεῦμα ὁ Ῥόδου, ὁ Μιτυλήνης καὶ ἕτεροι, ἀπήτουν νὰ ἐκλείψωσιν ἐκ τῆς περιφερείας αὐτῶν οἱ λατινἐπίσκοποι, ὁ δὲ Βασιλεὺς παρέπεμπεν αὐτοὺς εἰς τὸν Πάπαν, πρὸς ὃν πολλὰκις ὠμίλησεν ἐπὶ ματαιῶ. Προσῆλθον πρὸς τοῦτο εἰς τὸν Πάπαν προτείνοντες, ὅτι οἱ κανόνες τῆς Ἐκκλησίας ἀπαγορεύουσι τὴν ὕπαρξιν δύο Ἐπισκόπων ἐν τῇ αὐτῇ ἐπισκοπῇ, ἀφοῦ δέ, θεῖα χάριτι, διὰ τῆς ἐνώσεως μία ὑπάρχει Ἐκκλησία, δὲν δύνανται πλέον νὰ συνυπάρχωσι δύο Ἐπίσκοποι. Οἱ

¹) Συρόπ. Γ', ιβ'.

²) Συρόπ. Γ', ιγ'.

Λατῖνοι ἀπήντησαν, ὅτι δὲν εἶναι ἐπόμενον, ὅτι ἐκβλητέοι εἶναι οἱ Λατινεπίσκοποι. Διὸ δέον ν' ἀναμείνωσι τὸ τέλος τῆς ζωῆς, ὥστε ὁ ἐπιζήσων ἐκεῖνος νὰ μείνῃ μόνος, εἰς τὸ ἐξῆς δὲ οὗτος ν' ἀντικαθίσταται παρὰ τῆς Ἐκκλησίας, εἰς ἣν ἀνήκει, ὥστε, ἂν εἶναι Λατινεπίσκοπος, παρὰ τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας. Τοιοῦτό τι δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ δεκτόν¹.

Δι' αὐτοῦ τοῦ ἐπιτηδείου τρόπου βαθμηδὸν ἡ δογματικὴ ἔνωσις ἔμελλε νὰ γίνῃ καὶ ἱεραρχική, ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχωσιν αὐτοκέφαλοι Ἐκκλησίαι ὁμοδοξοῦσαι, ἀλλὰ μία Ἐκκλησία ὑπὸ τὸν Ῥώμης δεσπόζοντα πάντων καὶ αὐτῶν τῶν Πατριαρχῶν. Πολὺ μακρὰν ἦσαν οἱ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας νὰ ὑποθέσωσι καὶ, ὅτι ἦτο λόγος περὶ ἱεραρχικῆς ἐνώσεως.

Ὁ Πάπας ἐν τούτοις, σπεύδων νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν ἔνωσιν ὅσον τάχιον, διώρισε τὸν ἐκ Κρήτης ἀρχιεπίσκοπον Φαντῖνον ἀποστολικὸν τοποτηρητὴν Κρήτης καὶ ἔδωκεν εἰς αὐτὸν προπεμπτήριον (salvo conducto) πρὸς τοῦτο².

Ὁ Πάπας ἀπήντησε πάλιν τὸν Μάρκον Ἐφέσου, ὃν ἔπεισεν ὁ Βασιλεὺς νὰ προσέλθῃ, διαβεβαιῶν, ὅτι οὐδὲν δύναται νὰ συμβῇ εἰς αὐτὸν ἀπαίσιον, ἀλλὰ πρόκειται μόνον περὶ ἀπολογίας. Ὁ Ἐφέσου δὲν ἐδείλιασε νὰ προσέλθῃ πρὸς τὸν Πάπαν καὶ εὐρὼν αὐτὸν καὶ τοὺς Καρδιναλίους προσεκύνῃ μετὰ σεβασμοῦ, παρέστησε δὲ ὅτι δὲν δύναται νὰ ἴσταται ὀρθίως πάσχων τοὺς νεφροὺς καὶ τοὺς πόδας. Ἐπετράπη εἰς αὐτὸν νὰ καθίσῃ. Ὁ Πάπας, προέτρεψεν αὐτόν νὰ στέρξῃ, διότι ἄλλως, ὡς ἀπειθῶν εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς Συνόδου, μέλλει νὰ ὑποπέσῃ εἰς τὴν ὀργὴν αὐτῆς καὶ νὰ καθαιρεθῇ. Ὁ Ἐφέσου ἀπήντησε μετὰ παρρησίας, ὅτι αἱ Σύνοδοι καταδικάζουσι τοὺς μὴ πειθομένους τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ πρεσβεύοντας αἵρεσιν. Ἀλλ' αὐτὸς δὲν κηρύττει ἰδίαν δόξαν, οὐδὲ καινοτομεῖ, ἀλλὰ τηρεῖ, ἣν παρέλαβε καὶ ἦν καὶ ἡ Ῥωμαϊκὴ πρὸ τοῦ σχίσματος κατεῖχε. Αὕτη μάλιστα ἐπληρέθη ἐν τῇ ἐνεστώσῃ Συνόδῳ πολλάκις. Ἐὰν πρῶτον δὲν κατακρίθῃ ἡ δόξα, ἣν δοξάζει, οὐδεμίαν ὀφείλει δίκην. Οἱ λόγοι οὗτοι ἦσαν τόσον πειστικοί, ὥστε ἀφέθη ἐλεύθερος ν' ἀπέλθῃ³.

¹) Συρόπ. Ι', ιδ'.

²) Cod. Barberinus, XVI, 85. σ. 486 φέρει ἡμερομηνίαν 19 Αὐγούστου.

³) Συρόπ. Ι', ιε'.

Πάλιν ἐμήνυσεν ὁ Πάπας εἰς τὸν Βασιλέα προτρέπων ἐκλογὴν Πατριάρχου ἄμεσον, καθόσον οἱ ἐκλεκτότεροι ἦλθον μετ' αὐτοῦ. Ὑπεκίνει ταῦτα καὶ ὁ Ῥωσσίας καὶ ἄλλοι Ἀρχιερεῖς Πατριαρχείου ὁρεγόμενοι, εὗρισκον δὲ ἀφορμὴν νὰ κατακρίνωσι τὸν Βασιλέα, ὡς εἰπόντα, ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ συμβουλευθῇ καὶ τὴν μητέρα. Δὲν εἶναι πλέον ἀνεκτόν, ἔλεγον, ν' ἀναμιγνύωνται καὶ αἱ δέσποναι εἰς τὰ ἔργα Ἀρχιερέων.

Κατὰ συμβουλὴν τοῦ μεγάλου Πρωτοσυγκέλλου, ὁ Βασιλεὺς ἐδωκεν ἄδειαν εἰς τοὺς πρεσβυτέρους Ἀρχιερεῖς, ν' ἀπέλθωσιν εἰς Ἑνετίαν, ὅπως ἔχῃ ὡς σκῆψιν, ἐὰν πάλιν ὁ Πάπας ζητήσῃ τὴν ἐκλογὴν Πατριάρχου, ὅτι δὲν ὑπάρχει πλέον πρὸς τοῦτο πλήρης Σύνοδος¹.

Τὸ σιτηρέσιον ἐντούτοις δὲν ἐδίδετο καὶ εἰς μάτην ἐζητεῖτο, ἐλέγετο δέ, ὅτι ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ μεταγραφῇ ὁ ὅρος εἰς πέντε ἴσα, ὥστε νὰ λάβωσιν ἀνά ἓν πρωτότυπον καὶ οἱ βασιλεῖς (ῥήγες). Ὁ Βασιλεὺς παρήγγειλε, νὰ μὴ ὑπογράψωσι τὰ ἴσα, ἐὰν δὲν δοθῇ τὸ καθυστερούμενον σιτηρέσιον πέντε καὶ ἡμίσεως μηνῶν. Προβάλλοντες ἤδη κατὰ πρῶτον καὶ ὡς ἐνετάλησαν τὴν ἀπαίτησιν, δὲν εἰσηκούσθησαν. Ἀλλὰ πάλιν ὁ Βασιλεὺς μετεκάλεσεν αὐτοὺς καὶ διέταξε νὰ ὑπογράψωσιν ἐνώπιον αὐτοῦ μόνον τέσσαρα ἴσα, ἀντὶ τῶν πέντε ζητηθέντων². ὡς δὲ ἐκ τινῶν σωζομένων φαίνεται ἐν τῷ ἐλληνικῷ κειμένῳ αὐτῶν παρελείφθησαν αἱ λέξεις «καὶ τὸν Ῥωμαϊκὸν ἀρχιερέα εἰς πᾶσαν τὴν » οἰκουμένην τὸ πρωτεῖον κατέχειν ». Μόνος ὁ μέγας Πρωτοσύγκελλος Γρηγόριος ἠρνήθη διὰ λόγον ἰδίως αὐτῷ γνωστὸν³ νὰ ὑπογράψῃ τὰ

¹) Συρόπ. Γ, ις'.

²) Συρόπ. Γ, ις'. Κατὰ τὰ Πρακτικὰ Coleti, XVIII, σ. 537 τὰ ἴσα ἔγιναν διὰ τοὺς Πατριάρχας καὶ ὑπεγράφησαν ἐκατέρωθεν, ἐνῷ κατὰ Συρόπουλον παρὰ μόνων τῶν ἀνατολικῶν.

³) Frommann, Zur. Krit. des Flor. σ. 46 εἰκάζει, μήπως ἕνεκα τῆς μνημονευθείσης παραλείψεως. Ἐκ τῶν πολλῶν σωζομένων γνήσια τεκμηριούνται δύο εὐρεθέντα μεταξὺ τῶν ἐγγράφων τῆς Συνόδου, ἃ ἐν νάρθηκι ἐδωρήσατο ὁ Ἰουλιανὸς Καισαρίνης τῇ Φλωρεντίᾳ, ἀπὸ δὲ τοῦ 1794 ἀνάκεινται ἐν τῇ Λαυρεντιανῇ βιβλιοθήκῃ. Ἐξ αὐτῶν τὸ φέρον τὰς ὑπογραφὰς τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ 34 Ἀρχιερέων μαρτυρεῖται ὡς ἐν τῶν τεσσάρων ἴσων, καθόσον στερεῖται τῆς μνησθείσης περικοπῆς. Milanesi, Giornale storico degli Archivi Toscani I. (1857) σ. 224. Τὸ ἕτερον φέρον τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Αὐτοκράτορος, 32 Ἀρχιερέων τῆς ἀνατολ. Ἐκκλησίας καὶ 115 Λατίνων σὺν τῷ Πάπᾳ,

ἴσα. Μετὰ δύο ἡμέρας οἱ πρῶτοι τῶν Ἀρχιερέων ἀπῆλθον εἰς Ἑνετίαν καὶ τότε μόνον ἐδόθη τὸ σιτηρέσιον εἰς τοὺς ἀπερχομένους πέντε μηνῶν, καθ' ἣν στιγμήν ἐπέβαινον τῶν ἱππῶν. Ἐκτοτε βαθμηδὸν ἐδόθη εἰς ὅλους, ὅσοι ἀπῆρχοντο, τελευταῖος δὲ ἀπῆλθε καὶ ὁ Βασιλεὺς ¹.

Ἡ πράξις τοῦ κοινοῦ τῆς Φλωρεντίας περὶ δόσεως ἐτέρων φλωρίων 3400 ἐπέκεινα τοῦ τετραμήνου διὰ τὴν αὐτόθι διαμονὴν φέρει ἡμερομηνίαν 22 Αὐγούστου 1439 ². Ἐντεῦθεν συνάγεται, ὅτι ἡ πόλις τῆς Φλωρεντίας παρεῖχε τακτικῶς τὰ ὑποσχεθέντα φλωρία 1700 κατὰ μῆνα, ἀλλ' ἄλλοθεν ἐπήγαζεν ἡ αἰτία τῆς καθυστερήσεως.

Προεπορεύθησαν οἱ ἐκ τοῦ κλήρου ἀκόλουθοι τοῦ Βασιλέως, ἐν αἷς καὶ ὁ διάκονος Φίλιππος, ὃν συνήντησαν πρέσβεις ἐκ τῆς Ἀγγλίας πρὸς τὸν Πάπαν ἐν Βονωνίᾳ. Ἐπὶ τῇ ἐρωτῇ αὐτῶν, πῶς ἐτελέσθη ἡ ἔνωσις, εἶπεν, ὅτι οὐδὲ οἱ Λατῖνοι προσῆλθον πρὸς ἡμᾶς, οὐδὲ ἡμεῖς πρὸς τοὺς Λατίνους, ἀλλ' ἀμφοτέραι αἱ δόξαι ἐξετασθεῖσαι εὐρέθησαν σύμφωνοι, διὸ ἐτάχθη ἕκαστος νὰ κατέχῃ οἷαν εἶχε καὶ πρότερον, τὴν δὲ προσθήκην, οὐδὲ οἱ Λατῖνοι ἐξέβαλον, οὐδὲ ἡμεῖς ἐδέχθημεν. Τὰ αὐτὰ ἐγιναν καὶ περὶ ἐνζύμου καὶ ἄζυμου ³.

Ἐν Ἑνετίᾳ ὁ Κυζίκου ἐν τῇ Μονῇ, ἐν ᾗ κατέλυσε, λειτουργήσας ἐμνημόνευσε τὸν Πάπαν, ἐπετιμήθη δὲ παρὰ τοῦ Δεσπότης Δημητρίου,

εἶναι αὐτὸ τὸ ἀρχικόν. Ἐπίσης παραλείπεται ἡ μνησθεῖσα περικοπὴ ἐν τῷ ἐν Οὐατικανῷ διπτύχῳ, παραβληθέντι παρὰ τοῦ ἀνωνύμου ἐκδότου (Nickes) τῆς συλλογῆς: Ἡ ἀγία καὶ οἰκουμενικὴ ἐν Φλωρεντίᾳ Σύνοδος ἐν Ῥώμῃ 1465. Δὲν εἶναι βέβαιον, ὅτι καὶ τὸ ἐν τῇ Βρεταννικῇ Βιβλιοθήκῃ στερεῖται τῆς περικοπῆς, ὡς βεβαίῳ Janus, Der Papst und das Concil (1869) σ. 318. Ἀξιοπερίεργον εἶναι ὅτι ὁ καρδινάλιος Manning, Tradizione della Chiesa (Napoli 1869) ποιεῖται μνησίαν τοῦ κεφαλαίου τούτου περὶ πρωτείων τοῦ Πάπα ἀνευ τῆς περιλαλήτου περικοπῆς, διότι τὸ ὑπόλοιπον κείμενον ἀρκεῖ. Πρόβ. Frommann, αὐτόθι σ. 32 — 54.

Δεν εἶναι ἀπίθανον, ὅτι ἐν τῶν ἴσων ἐστάλη εἰς τὸν Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας, ὅστις ἐν τῇ πρὸς τὸν Πάπαν ἐπιστολῇ γράφει ἐν γνώσει τοῦ κειμένου Coletti, XVIII, σ. 1190.

¹) Συρόπ. I', ιζ'.

²) Cod. Barberinus, XVI, 85 σ. 264. Ὁρα σ. 88.—Frommann, Krit. Beitr. σ. 36.

³) Συρόπ. I', ιη'.

ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ τοῦτο, ἐνόσω δὲν ὑπάρχει Πατριάρχης, οὐδὲ ὁ Βασιλεὺς διέταξε¹.

Τῇ 6^η Σεπτεμβρίου 1439 ἔφθασεν ὁ Βασιλεὺς εἰς Ἐνετίαν, φέρων μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὸν Μάρκον Ἐφέσου. Τῇ 14 Σεπτεμβρίου ἀπῆλθεν ὁ Βασιλεὺς εἰς Πατάουιον χάριν περιεργείας, μὴ ἀναχαιτισθεὶς ἐκ τῶν ἑορτῶν τῆς Ὑψώσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ.

Ἐωσοῦ ἐτοιμασθῶσι τὰ τοῦ ἀπόπλου, κατ' ἀπαίτησιν τοῦ Δουκὸς τῆς Ἐνετίας ἀπεφασίσθη νὰ λειτουργήσωσιν ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Μάρκου ἐκεῖνοι μάλιστα, οἵτινες ἐδειξαν ἀπαρέσκειν εἰς τὴν ἑνωσιν. Ὁ Ἡρακλείας μέχρι τελευταίας στιγμῆς πολλὰ ἐπενόει κωλύματα, ἀλλ' εἰς οὐδὲν ὠφέλησαν, διότι ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Βασιλέως. Ὁ ὑπομνηματογράφος ἀπήγγειλε τὸ Ἅγιον Σύμβολον ἄνευ τῆς προσθήκης, ὁ δὲ Πάπας δὲν ἐμνημονεύθη. Ὅσω ἀπεμακρύνοντο τῆς Φλωρεντίας, ἠῤῥξανεν ἡ κατὰ τῆς ἐνώσεως ἀντίδρασις.

Κατ' εἰσήγησιν τοῦ μεγάλου Πρωτοσυγγέλλου ἐτελέσθη κατόπιν μνημόσυνον τοῦ Πατριάρχου ἐν τῷ ναῷ τῆς μονῆς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, καθ' ὃ προσῆλθον Λατῖνοι ἐπίσκοποι καὶ ἱερομόναχοι. Ἐν καιρῷ τῆς λειτουργίας εἰσῆλθον οὗτοι εἰς τὸ ἱερόν ὡς θεαταί. Ἡ δαπάνη τοῦ μνημοσύνου ἔγινεν ἐκ τῆς πωλήσεως τῶν ἐνδυμάτων τοῦ Πατριάρχου².

Τῇ 14^η Ὀκτωβρίου 1439 ἐπεβιβάσθησαν πρὸς ἀπόπλουν, ἀλλ' ἔνεκα κλύδωνος σφοδροῦ μόλις ἀπέπλευσαν τὴν δεκάτην ἐνάτην, ἐπὶ τεσσάρων μόνον κατέργων, ἀντὶ τῶν πολλῶν, ὅσα ὑπεσχέθη ὁ Πάπας³.

¹) Συρόπ. ΙΑ', α'.

²) Συρόπ. ΙΑ', ιδ'.

³) Συρόπ. ΙΑ', ιε'.

ΣΤ'

ΠΕΡΙ ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ ΤΗΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ ΤΟΥ ΣΥΡΟΠΟΥΛΟΥ

Αὐθεντικὰ τῆς Συνόδου ταύτης πρακτικὰ δὲν περιῆλθον εἰς ἡμᾶς.

Γνωρίζομεν, ὅτι καὶ ἐν Φερραρίᾳ καὶ ἐν Φλωρεντίᾳ οἱ ἀπαγγελλόμενοι λόγοι ἐγράφοντο παρὰ τριῶν ὑπομνηματογράφων ἐκάστου μέρους, οἵτινες παρέβαλον ἔπειτα τὰ γεγραμμένα διὰ τὸ σύμφωνον ¹. Ἀρνηθέντος τοῦ ἐλληνομαθεστάτου Φραγκίσκου Φιλέλφου νὰ ὑπηρετήσῃ ὡς διερμηνεὺς, ἀνετέθη τὸ ἔργον τοῦτο εἰς τὸν ἐξ Εὐρίπου Νικόλαον Σεκουνδῖνον, ὅστις θαυμασίως ἐν ἀκαρεῖ μετεγλώττιζε πρὸς ἀμφοτέρους ².

¹) Συρὸ π. Σ', ιθ'. «Ἐζήτησεν ὁ Ἰουλιανὸς καὶ ἔλαβεν ἀπὸ τῶν ἡμετέρων τὰ ῥητὰ τῶν ἁγίων, τὰ κατὰ τὴν ΙΣ', ἐν τῇ Συνόδῳ προκομισθέντα ἐγγράφως, εἶτα ἀντεβλήθησαν καὶ ἐξητάσθησαν καὶ τὰ ἀπὸ στόματος εἰρημένα ἀφ' ἐκατέρου μέρους· οὕτω γὰρ ἐτάχθη γίνεσθαι, ὡς ἂν δι' ἀλέξης γένηται». — C o l e t i, XVIII, σ. 504, 547.

²) Vespasiano Fiorentino (Spic. Rom. ed Mai) I. σ. 30. Parlo che avevano i greci Nic. Secundino isponeva in latino de verbo ad verbum.... Rispondevano i Latini e Nic. Secundino trasferiva in greco.

Ἐντοσούτω οὐδὲν κείμενον πρακτικῶν διεσώθη, ἐνῶ ὁ Συρόπουλος εἰς αὐτὰ συχνάκις παραπέμπει, ὡς περιέχοντα τὰ λεχθέντα ἐν ἐκτάσει ἢ τὰ κατατεθέντα ἐγγράφα, ἐξ ὧν ἐνίοτε ἀποσπᾷ τεμάχια ¹.

Ἐχομεν ἐξιστόρησιν τῆς Συνόδου ἐπιγραφομένην Ἡ ἀγία καὶ οἰκουμένη ἐν Φλωρεντία γενομένη Σύνοδος καὶ ἐκτυπωθεῖσαν κατὰ πρῶτον Λατινιστὴ ἐν ἔτει 1526 ὑπὸ Βαρθολομαίου Ἀβράμου Κρητός, ὡς Πρακτικά. Ἡ ἐκλατίνισις χρεωστεῖται εἰς τὸν Ἰω. Ματθ. Καρυόφυλλον². Τὸ ἑλληνικὸν κείμενον κατὰ πρῶτον ἐξεδόθη ἐν Ῥώμῃ ἐν ἔτει 1577 κατὰ διαταγὴν τοῦ Πάπα Γρηγορίου ΙΓ' ³. Ἐν προοίμῳ πρὸς τοὺς ἐντευζομένους ἔργον τῆς θείας προνοίας θεωρεῖται, ὅτι ἐξέλιπον τὰ λατινικὰ ἀντίγραφα, διεσώθη δὲ μόνον τὸ Ἑλληνικόν. Οὕτω δὲν δύνανται οἱ Γραικοὶ ν' ἀποδώσωσι νόθευσιν εἰς τοὺς Λατίνους, ὡς συντάξαντας κατὰ τὴν ἰδίαν ἀρέσκειαν τὸ κείμενον.

Ἡ ὅλη σύνταξις τοῦ ἔργου εἶναι ἀποχρῶσα ἀπόδειξις, ὅτι δὲν εἶναι τοῦτο τὸ ἑλληνικὸν κείμενον τῶν συνταχθέντων ἐν τῇ Συνόδῳ παρὰ τῶν ὑπομνηματογράφων πρακτικῶν, διότι εἰς καταφαίνεται συντάξας, ὅστις κατ' οἰκίαν κρίσιν ὁμολογεῖ, ὅτι συντέμνει καὶ παραλείπει, ὅτι νομίζει αὐτὸς μὴ πάντῃ ἀναγκαῖον ⁴.

Ὅτι ἦτον ἐκ τῆς Συνόδου ὁ γράψας καὶ ὅτι εἶχεν ἐνώπιον αὐτοῦ κείμενα γραπτὰ, ἀρκούντως συνάγεται ⁵, ὡς ἐπίσης ὅτι ἠγνόει τὴν λατινικὴν ⁶, ἀνεχώρησε δὲ καὶ αὐτὸς ἀμέσως μετὰ τῶν λοιπῶν εἰς τὰ ἴδια, καθὰ ἐν τέλει ἀφηγεῖται. Ἡ τάσις τοῦ γράψαντος εἶναι προδήλως ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως, ὅπως ἐγένετο. Ἐγινε προηγουμένως λόγος περὶ τῆς αὐτοῦ ἱστορουμένης ἀνευρέσεως ἐπὶ τῆς τραπέζης τοῦ ἐκπνεύσαντος Πατριάρχου τελευταίας γνώμης, πόσον θεωρεῖται ἀπόκρυφος ⁷, οὐδὲ

¹) Συρόπ. Β', ε'. ιγ'. Σ', ιζ'. Η', α'. Ι', ιθ'.

²) Coleti, XVIII, σ. 6.

³) Ὑπὸ Φραγκίσκου Τζανέτου, ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐθν. Βιβλιοθήκῃ ὑπ' ἀριθ. 446, — δὲν ὑπάρχει τὸ προοίμιον.

⁴) «Ἡμεῖς δὲ γράφειν ἀρξάμενοι, ἐπειδὴ συνείδομεν ἔξω πάντῃ τοῦ προκειμένου ταῦτα φέρειν, παρήκαμεν κτλ.» Coleti, σ. 456.

⁵) Αὐτόθι. «Ὁ Φορολιβιένσης (Forli) ἐπίσκοπος ἐγγράφως ἔλεγεν οὕτω ταῦτα».

⁶) Coleti, XVIII, σ. 242. «Ἡμεῖς οὐδὲν ἐξ αὐτῶν καταλάβομεν, ἐπεὶ ἑλληνιστὶ οὐκ ἀνέγνωσαν ταῦτα ἡμῖν».

⁷) Ὅρα σ. 404.

ἤρμοζεν ἐν πρακτικοῖς, ἃν ἦσαν τῶντι τοιαῦτα, ἡ μνεία ὅτι ὁ Πατριάρχης ἐτάφη λαμπρῶς ἐν τῷ μοναστηρίῳ τῶν μοναχῶν τοῦ σχήματος τοῦ Ἀγίου Δομνίκου, ἐν τῷ ναῷ αὐτῷ, ἐνθα καὶ ὁ Πάπας ἦν κατοικῶν.

Ἡ εἰκασία τοῦ Ἀλλατίου, ὅτι συγγραφεὺς τοῦ ἔργου τούτου ὑπῆρξεν ὁ μέγας Σκευοφύλαξ Θεόδωρος Ξανθόπουλος¹, καθίσταται ἀπαράδεκτος ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ κειμένου, διότι ὁ Σκευοφύλαξ ἦτον, ὡς εἴρηται², ἐκ τῶν σταυροφόρων ἢ ἐξωκατακοίλων, ἐνῷ ὁ συντάκτης κατὰ τὴν εἰς Φερραρίαν ἀφίξιν λέγει: «καὶ τὸν Πάπαν ὁ Πατριάρχης ἡσπάσατο» ἰστάμενον ἐν τῇ παρειᾷ· ἡμεῖς δὲ καθημένου τὴν δεξιὰν αὐτοῦ καὶ τὴν παρειάν, σὺν τοῖς ἐξωκατακοίλοις· οἱ δ' ἄλλοι μόνον τὴν χεῖρα ἢ καὶ μόνῳ τῷ προσκυνήματι»³. Τὸ ἡμεῖς ἐνταῦθα ἀνάγεται ἀναντιρρήτως εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς, μεθ' ὧν καὶ οἱ ἐξωκατάκοιλοι⁴. Ἐν πλείεσταις ἄλλαις ῥήσεσιν ὁ συγγραφεὺς ὁμιλῶν περὶ τῶν ἀρχιερέων λέγει ἡμεῖς⁵.

Ὁ πιθανώτερος ἐκ τῶν ἀρχιερέων εἶναι ὁ Νικαίας Βησσαρίων καὶ ὁ Μιτυλήνης Δωρόθεος, οἵτινες ἦσαν τῶντι ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως⁶ καὶ κατ' αὐτὴν τὴν συγγραφὴν αὐτοὶ εἶναι ἐκ τῶν τεσσάρων, οἵτινες ἐπρέσβευσαν πρὸς τὸν Πάπαν πρὸς συνδιάλεξιν τὴν 9^{ην} καὶ 10^{ην} Ἰουνίου⁷. Οἱ ἄλλοι δύο ἦσαν ὁ Ῥωσσίας Ἰσίδωρος καὶ ὁ Τραπεζούντος Δωρόθεος. Ὁ τελευταῖος δὲν ἔλαβε μέρος εἰς τὴν συνδιάλεξιν τῆς 12^{ης} Ἰουνίου, ἄρα δὲν εἶναι ὁ συγγραφεὺς, ὅστις ἐξακολουθεῖ λέγων περὶ ἑαυτοῦ, ὅτι ἦν παρῶν⁸. Ἐξαιρετέος εἶναι καὶ ὁ Ῥωσσίας, διότι οὗτος ἐφθασε κατόπιν εἰς Φερραρίαν, ἐνῷ τὰ πρακτικὰ ἄρχονται ἀπὸ Ἑνετίας καὶ λεπτομερῶς περιγράφουσιν, ὅσα συνέβησαν. Ὑπολείπονται ἐπομένως μόνον ὁ Νικαίας

¹) Leo Allatius, Exercit. σ. 50 καὶ ἐφεξῆς.

²) Ὅρα σ. 51 ὑποσ.

³) Coletti, XVIII, σ. 13. Ἀπαραλλάκτως διηγεῖται καὶ ὁ Συρόπ. Δ', κβ'. Ὅρα σ. 48.

⁴) Ἀπορον πῶς παρενόησε τόσον σαφὲς κείμενον ὁ Ἀλλάτιος.

⁵) Coletti, XVIII, σ. 9, 12, 17, 213, 476, 477, 496-500. Ἐν σ. 214, 496, 497 συνήλθομεν, ὡμονόησαμεν, συνήχθημεν οἱ ἀρχιερεῖς.

⁶) Συρόπ. Η', η'. ιδ'. Θ', ε'. ΙΑ', γ'. η'. ΙΒ', γ'.

⁷) Coletti, XVIII, σ. 504.

⁸) Αὐτόθι σ. 508 καὶ ἀποκριθέντων ἡμῶν.

Βησσαρίων καὶ ὁ Μιτυλήνης Δωρόθεος, ὡς συμφωνοῦντες ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως κατὰ τὴν τελευταίαν σύναξιν¹, τὴν γενομένην τὴν 30^{ην} Μαΐου κατὰ τὴν συγγραφὴν ταύτην, ἢ τὴν 2^{αν} Ἰουνίου κατὰ Συρόπουλον² καὶ οἱ λόγοι αὐτῶν συνήθως μνημονεύονται ἐκτενέστεροι, ἢ μετὰ πλείονος ἐμφάσεως³.

Ἐκ τῶν δὺο τούτων προσώπων, τίς εἶναι ὁ πιθανώτερος συντάκτης τῶν πρακτικῶν; Ὁ νεώτερος Γάλλος βιογράφος⁴ τοῦ Βησσαρίωνος ἐνόμισεν, ὅτι εὗρεν ἄμεσον τοιοῦτον ἀπόδειξιν ἐν αὐτοῖς τοῖς πρακτικοῖς, ὡς ἂν εἶχομεν τὴν ἰδίαν χειρὶ ὑπογραφὴν τοῦ τότε Νικαίας καὶ μετέπειτα Καρδινάλιου· ἰδοὺ ἡ παρανόησις. Κατὰ τὰ πρακτικά τὴν 6^{ην} Ἰουλίου πανηγυρικῶς ἐν τῇ πληθούσῃ Συνόδῳ ἀνεγνώσθη ὁ ὅρος λατινιστὶ μὲν ὑπὸ τοῦ Ἰουλιανοῦ Καισαρίνη, ἐλληνιστὶ δὲ ὑπὸ τοῦ Βησσαρίωνος. Ἐπεταὶ ἐν τοῖς πρακτικοῖς ὁ ὅρος ἀντολεξεί, μεθ' ὃ ἐπαναλαμβάνεται πάλιν τὸ τῆς ἀναγνώσεως καὶ ἀκολουθεῖ «καὶ ἡσπασάμεθα» τοῦ Πάπα τὸ γόνυ καὶ τὴν χεῖρα· ἡσπασάμεθα δὲ καὶ ἀλλήλους, » φορεμένοι τὴν ἱερατικὴν στολὴν· ὑπεγράψαμεν δὲ καὶ ἡμεῖς ταῖς » ἰδίαις χερσίν, ὥσπερ ἀνεγνώσθη· ἔψαλλον δὲ οἱ ἡμέτεροι ψάλλται· εὐ- » φραίνεσθωσαν οἱ οὐρανοὶ κτλ.... πληρωθείσης οὖν τῆς ἱερουργίας ἅμα » καὶ δοξολογίας, ἕκαστος ἀπῆλθομεν εἰς τὰ ἴδια». Ὁ Γάλλος βιογράφος νομίζει, ὅτι αὐτοὶ μόνοι οἱ δὺο ἡσπασάντο τοῦ Πάπα τὸ γόνυ καὶ αὐτοὶ μόνοι οἱ δὺο ἡσπασάντο ἀλλήλους, ἐνῶ ὁ ἁσπασμὸς ἐγίνε γενικός, διότι ἄλλως πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι αὐτοὶ καὶ μόνοι ἀπῆλθον εἰς τὰ ἴδια, οἱ δὲ λοιποὶ παρέμεινον χάσκοντες ἐν τῷ καθεδρικῷ ναῷ Santa Maria Liberata⁵.

¹) Αὐτόθι σ. 496.

²) Συρόπ. Θ', θ'.

³) Coleti, XVIII, σ. 397.

⁴) Vast, Le Cardinal Bessarion (1878) σ. 445. Καὶ ὁ Wolfgang Göthe, Studien u. Forschungen über Bessarion (Jenæ 1874) ἐκηρύχθη ὑπὲρ τοῦ Βησσαρίωνος, ἀλλὰ τοὺς λόγους ὑπεσχέθη νὰ ἐκθέσῃ κατόπιν.

⁵) Frommann, Krit. Beitr. σ. 69 καὶ ἐπ. Δὲν εἶναι ὁ πρῶτος οὐδὲ ὁ μόνος προτιμήσας τὸν Δωρόθεον. Πρβ. The history of the council of Florence transl. from the Russian by Basil Popoff (1861) σ. 6. (τοῦ ἐν Μόσχᾳ Καθηγητοῦ Gorski). Makarij, Russ. Kirchengesch. (1866) V. σ. 339.

Ἐνῷ λοιπόν οὐδὲν ἀπεδείχθη, οὐδὲ πόρρωθεν, μένει πάντοτε τὸ ζήτημα τῆς μεταξὺ τῶν δύο πιθανότητος, Δωροθέου καὶ Βησσαρίωνος.

Λίαν σοβαρὰ εἶναι ἡ σκέψις, ὅτι ὁ Βησσαρίων ἐφθασεν εἰς τοιαύτην ὑπερτάτην περιωπὴν καὶ φήμην, ὥστε δὲν ἠδύνατο νὰ μένῃ ἐπὶ πολὺ ἄγνωστον, ὅτι ὑπῆρξεν αὐτὸς ὁ συντάξας. Ἀλλὰ καὶ τὸ μέρος, ὃ ἔλαβεν ὁ Βησσαρίων ἐκ τῶν πρώτων καθ' ὅλας τὰς διαπραγματεύσεις, δὲν ἐπέτρεπεν εἰς αὐτόν, νὰ ἐπασχοληθῇ εἰς σύνταξιν πρακτικῶν, καὶ συνάμα εἰς λόγους μακροῦς, ὡς ὁ δογματικὸς ἐν δέκα κεφαλαίοις¹.

Ἐν ἐπιμέτρῳ τῶν Πρακτικῶν προσετέθη ἀπολογία τῶν πέντε κεφαλαίων τοῦ τόμου ἐνώσεως ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν «Γενναδίου τοῦ Σχολαρίου» Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως συντάγματα πέντε, ἐν οἷς τῶν ἐν «τῷ ὄρῳ τῆς αὐτῆς Συνόδου περιεχομένων κεφαλαίων πέντε εὐσεβῶς» ἅμα καὶ σοφῶς ὑπεραπολογεῖται.

Τόσον ἀντίκειται εἰς τὸ φρόνημα τοῦ Γενναδίου, καὶ μάλιστα μετὰ τὴν ἄλωσιν, ὅτε ἐγένετο Πατριάρχης, ὥστε παντοῖα ἐπενόησαν, ὅπως συμβιδάσῃ τὸ ἀπίθανον.

Ὁ Καρυόφυλλος, ὅστις πρῶτος ἐξελατίνισε τὰ Πρακτικὰ ἐν ἔτει 1526, μὴ ἀπατώμενος, ὅτι ὁ Πατριάρχης Γεννάδιος ἦτο σφόδρα ἀνθενωτικὸς, δὲν δέχεται ἐν προοιμίῳ τῶν πρακτικῶν², ὅτι εἶναι αὐτὸς οὗτος ὁ ἐν τῇ Συνόδῳ Γεώργιος Σχολάριος, ὥστε δεόν νὰ παραδεχθῶμεν καὶ τρίτον Γεννάδιον, τὸν συγγραφέα τῆς προκειμένης ἀπολογίας, καὶ αὐτὸν Πατριάρχην.

Ὁ Ἀλλάτιος³ πάλιν, παραπεισθεὶς ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς, δὲν δύναται ἄλλως νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ἀπολογίαν, ἢ διὰ τῆς εἰκασίας, ὅτι ὁ Πατριάρχης Γεννάδιος ἐν τῷ κρυπτῷ ἦτον ἐνωτικὸς, ἐν τῷ φανερῷ δὲ ἀνθενωτικὸς, πρὸς τοὺς καιροὺς πολιτευόμενος. Τὰ ἀνθενωτικὰ συγγράμματα εἶναι κατ' αὐτὸν ἔργον ἄλλου μοναχοῦ Γενναδίου, οὐδέποτε χρηματίσαντος ἐν Φλωρεντίᾳ. Ἀλλὰ ἡ ἀνάγκη τῆς δευτέρας ὑποθέσεως πρὸς διάσωσιν τῆς πρώτης ἀποδεικνύει τὸ σαθρὸν ἀμφοτέρων. Οὐδὲ στιγμὴν εἶναι ἐπιδεκτικὸν ἀμφισβητήσεως, ὅτι ὁ Πατριάρχης

¹) Ἀξιοσημεῖωτον ὅτι αὐτὸς ὁ Vast, σ. 409 μεταφράζει: Tous les Grecs, l'empereur en tête, et tous les Latins vinrent fléchir le genou devant le pape et lui baiser la main.

²) Colet i, XVIII, σ. 553.

³) De consensu σ. 959.

Γεννάδιος μονάσας, ἐξηκολούθησεν ἀκαταπαύστως συγγράφων κατὰ τῆς ἐνώσεως μέχρι τέλους τοῦ βίου. Πῶς συμβιβάζεται, ὅτι αὐτός, Πατριάρχης κηρυχθεὶς ὑπὸ τοῦ κατὰκτητοῦ, ἐκτραγῶδεϊ τὰς ἀνηκούστους ὁμότητες τῆς ἀλώσεως;

Ἐν ἔτει 1574 κατὰ πρῶτον ἐξελατινίσθη ὑπὸ τοῦ Φωτίου Βενεβολέντιου, ἀφιερωθείσα εἰς τὸν Πάπαν Γρηγόριον ΙΓ', ἡ ἀπολογία (*defensio quinque capitum*)¹, ἅλλ' ὁ κατάλογος τῆς ἐν Ῥώμῃ (*Casanatensis*) βιβλιοθήκης φέρει ἡδὴ σημείωσιν, ὅτι δὲν εἶναι ἔργον τοῦ Γενναδίου, λίαν δὲ πιθανὴ εἶναι ἡ εἰκασία, ὅτι ἐφιλοπονήθη ὑπὸ Βησσαρίωνος, ὅστις μετὰ τὸ 1463, ἀποδιώσαντος τοῦ Ἰσιδώρου, ἔφερε τὸν τίτλον Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως². Ὁ Βενεβολέντιος ἐν τῷ προλόγῳ ὁμολογεῖ, ὅτι τέσσαρα ὑπῆρχον χειρόγραφα τῆς ἀπολογίας, ὧν τὸ ἀρχαιότερον δὲν ἔφερε ὄνομα συγγραφέως, ἀπορεῖ δὲ πῶς ἐν τῷ περὶ τῶν πρεσβείων τῆς Ῥώμης κεφαλαίῳ συμπίπτουσιν αἱ αὐταὶ φράσεις, οἷαι ἐν τῇ ἐπιστολῇ Βησσαρίωνος πρὸς τοὺς Γραικοὺς³. Τελευταῖον ἀνεξήγητον εἶναι ἄλλως, διατί ἀπολογεῖται ἐν τῇ ἀπολογίᾳ κατὰ τῶν μεφομένων, ὅτι ἠγάπησε τὴν ἑνωσιν χάριν τιμῶν καὶ ἀξιομάτων, ὧν ὑπῆρξεν ὁ Γεννάδιος ἀλλότριος.

Περὶ δὲ τῶν φρονημάτων τοῦ Δωρόθεου δὲν εἶναι ἀπίθανα ὅσα περὶ αὐτοῦ λέγει ὁ Συρόπουλος, ὅτι σπουδάζων ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως διεφήμισεν, ὅπως φθάσῃ μέχρι τῆς ἀκοῆς τοῦ Πάπα, ὅτι διὰ χρημάτων δύναται νὰ μεταπείσῃ πολλοὺς νὰ ὑπογράψωσιν, καὶ τῶντι ἔλαβε πρὸς τοῦτο παρὰ τοῦ Πάπα, ἄγνωστον πόσα⁴. Ἐν τῇ Βαρβερινῇ βιβλιοθήκῃ εὐρέθησαν δύο ἔγγραφα τοῦ Πάπα Εὐγενίου (1 Αὐγούστου 1439), δι' ὧν οὗτος ἀπένειμε διὰ ἐκδουλεύσεως παρελθούσας καὶ μελλούσας σύνταξιν εἰς τὸν Δωρόθεον φιορινίων 300 κατ' ἔτος, εἰς δὲ τὸν Νικαίας Βησσαρίωνα ισάριθμα, ἐνόσω διαμῆναι ἐν Κωνσταντινουπόλει, καὶ διπλάσια, ὅταν ἐπανέλθῃ εἰς Ῥώμην⁵.

¹) Ἐτυπώθη δις ἐν ἔτει 1585 ἐν Dillingen, καὶ 1637 ἐν Ῥώμῃ.

²) Πρῶτος ἐξέφερε τὴν εἰκασίαν ὁ Pichler, *Gesch. d. Kirchl. Trennung* I σ. 459. Πρὸς Frommann, *Krit. Beitr.* σ. 103.

³) Bessarionis, *Epistola ad Graecos*. Argentorati 1513.

⁴) Ὁρμ σ. 114.

⁵) Codex Barberinus, XVI. 85 σ. 438, 489 Ὁρα τὸ κείμενον παρὰ Frommann, *Krit. Beitr.* σ. 79.

Δὲν εἶναι τὸ μόνον ἔργον, εἰς ᾧ ἀπεδόθη ἡ ἀξία Πρακτικῶν παρὰ τῶν Δυτικῶν. Μετὰ δύο αἰῶνας ἀπὸ τῆς Συνόδου ὁ Ἐφορος τῆς Οὐατικανῆς βιβλιοθήκης Ἰουστινιανὸς ἐξέδωκε χειρόγραφον εἰς σχῆμα διαλόγων (Collationes) τοῦ Ἀνδρέου de S. Cruce, Ἀποστολικοῦ Ἐκδικίου (Apostolici consistorii advocati), ὡς τοιοῦτου λαβόντος μέρος εἰς τὴν Σύνοδον¹. Ἡ ὑφ' αὐτοῦ τοῦ ἔργου μαρτυρεῖ, ὅτι δὲν ἔχομεν ἐν αὐτῷ πρακτικά, εἰ καὶ συμπεριελήφθησαν ὡς τοιαῦτα ἐν ταῖς συλλογαῖς τῶν Συνόδων ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀρδουίνου², ἀλλ' ἰδίαν τοῦ Ἀνδρέου τοῦτου συγγραφὴν. Ὁ Ἰουστινιανὸς συνεξέδωκε καὶ ἄλλα τινά, ὃ δὲ Λέων Ἀλλάτιος διατείνεται, ὅτι ταῦτα πάντα ὑπεκλάπησαν αὐτῷ παρὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, συλλέξαντι τὴν ὕλην πρὸς δημοσίευσιν³. Τῷ οὖν ἐσχάτως ὁ Cecconi κτύπησε ν' ἀνέυρη ἐν τῇ Βαρβερινῇ βιβλιοθήκῃ τὰ σχέδια τοῦ Ἀλλατίου πληρέστερα, ἐπιμεληθεὶς νέαν ἐκδοσὶν τῶν γνωστῶν, εἰς ἣν προσέλαβε καὶ ἀνέκδοτα ἐκ τῶν εὐρεθέντων⁴.

Ἐνῷ ταῦτα ἐκυκλοφόρουν ἀντὶ πρακτικῶν καὶ ὡς ἡ αὐθεντικὴ ἱστορία τῆς Συνόδου, ἐχούσης τῆς οἰκουμενικῆς τὸ κύρος, πολὺ συνεταράχθησαν τὰ πνεύματα ἐν τῇ δύσει, ὅτε αἰφνης ἐν ἔτει 1660 ὁ Ἀγγλος Creighton ἐξέδωκε τὸν Συρόπουλον, οὗ τὸ χειρόγραφον, ἀλλέως ἐξιστοροῦν τὰ γενόμενα, ἀνεκαλύφθη ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῶν Παρισίων παρὰ τοῦ Γερουσιαστοῦ Κλαυδίου Σερραχίου, ὅστις ἐν ἀντιγράφῳ ἐπεμψεν αὐτὸ εἰς τὸν Ἰσαὰκ Φόσσιον (Vossius), οὗτος δὲ πάλιν παρέδωκε πρὸς ἐκδοσὶν πρὸς τὸν μνημονευθέντα Ἀγγλον.

Τὸ πρῶτον τμήμα καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ δευτέρου δὲν εὐρέθησαν. Ἐκ πολλῶν ῥήσεων⁵ συνάγεται, ὅτι συνεγράφη παρὰ τοῦ μεγάλου Ἐκκλησιάρχου Σιλθέστρου Συροπούλου, ὡς φαίνεται ὑπογεγραμμένος ἐν τοῖς λεγομένοις Πρακτικοῖς.

¹) Acta sacri œcumenici Concilii Florentini ab Horatio Justiniano Bibl. Vat. Custode Romæ typ. Propag. Fid. 1638.

²) Harduin, IX. — Coleti, XVIII, Acta.

³) Leonis Allatii in Rob. Creyghtoni apparatus Exercitationes. Rom. 1665.

⁴) Cecconi, Studii storici del Concilio di Firenze. Firenze 1869.

⁵) Ἰδίως Γ', ιε'. Ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης, ὁ καὶ τῶν παρόντων συγγραφεύς.

Εἰς μάτην ἐξεστράτευσαν κατὰ τοῦ ἁγγλου ἐκδότου ὁ Λέων Ἀλ-
λάτιος¹ καὶ ὁ Ἰησουΐτης Λαββαΐος², ὅπως ἀποσκυβαλίσωσι τὸν
Συρόπουλον.

Τὸ ἔργον αὐτοῦ δὲν εἶναι πρακτικά, εἰς ᾧ ἐνίοτε ὡς ὑπάρξαντα
παραπέμπει, ἀλλὰ συνεχῆς ἐξιστόρησις τῶν γενομένων ἀπ' ἀρχῆς,
ἀφότου ἀνεφάνησαν αἱ πρῶται ἐνέργειαι ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως, προφα-
νῶς δὲ τὸ πρῶτον τμήμα, τὸ μὴ διασωθέν, περιεῖχε τὰ προγενέ-
στερα εἰσαγωγικῶς μέχρι τῆς προπαρασκευῆς πρὸς ἀπόπλουν εἰς τὴν
Σύνοδον.

Ὁ Συρόπουλος δὲν ἀποκρύπτει τὸ ἀνθροπικὸν φρόνημα, οὐδὲν θεωρῶν
σφαλερόν, ἐξ ὧν παρέλαβε, καταδικάζων ἐπομένως πᾶσαν ὑποχώρησιν,
εἰς ἣν ἐξ ἀνάγκης ἐμελλε νὰ φέρῃ ἢ εἰς Ἱταλίαν μετὰ θάλασσαν, διὰ τοῦτο
μὴ παραλείπων ν' ἀπομνημονεύῃ, ὅσα ἐρρήθησαν πρὸς ἀποτροπὴν, καὶ
τί ἔπραξεν, ὅπως μὴ πῖν τὸ πικρὸν τῆς ἀποδημίας ποτήριον. Ἀλλ'
ὁμολογουμένως ἐτήρησεν ἐν πᾶσι μέτρον καὶ τὴν φιλαλήθειαν αὐτοῦ
μαρτυρεῖ ἡ συμπαράβολή πρὸς τὰς λοιπὰς πηγὰς καὶ τὰ ψευδώνυμα
Πρακτικά. Ἐν τοῖς ἐπουσιώδεσι καὶ ἐν ταῖς ἡμερομηνίαις τῶν συμ-
βάντων ἀνακρίβειαι τινες δὲν εἶναι ἀποδοτέαι ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν
ἕτερον τῶν μὴ συμφωνούντων, ἀλλ' εἰς τὸ ὅτι πολλὰ ἐγράφησαν ἐκ
μνήμης.

Τὸ μέγιστον προτέρημα τῆς ἐξιστορήσεως τοῦ Συροπούλου εἶναι, ὅτι
βῆμα πρὸς βῆμα παρακολουθεῖ ὅλα τὰ συμβάντα καὶ εἰσάγει ἡμᾶς
ὁσονένεστι εἰς τὰ ἐνδότερα τῶν βουλευμάτων καὶ διασκέψεων, ὥστε
καθορῶμεν ἐνεργοῦντα τὰ πρόσωπα τοῦ δράματος τοῦ ἐνὸς μέρους, ἥτοι
τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἐνίοτε τῆς Δυτικῆς, ὅσας μάλιστα
αὕτη ἀναστέλλει τὸ σιτηρέσιον, διὰ νὰ ἐκβιάσῃ διαλέξεις.

Οὐδενὸς φεῖδεται τῶν συντελεσάντων εἰς τὸ ἔργον τῆς ἐνώσεως, οὐδὲ
τοῦ Αὐτοκράτορος, ὃν παριστάνει βαίνοντα πρὸς τὴν ἑνωσιν ἐκ προμε-
λέτης καὶ μετ' ἄκρας ψυχραιμίας παρασκευάζοντα τὴν ἐξέλιξιν τῶν
γενομένων. Ἐνῷ φαίνεται φροντίζων περὶ κυνηγεσίων καὶ κυνῶν, ἡ

¹) Leonis Allatii, in Rob. Creightonii apparatus. Rom. 1665.

²) Harduin, IX, 1079 ἐν ὑποσημειώσει. Schismaticus et haereticus et
nationis suae, quae catholicam fidem susceperat, hostis infensissimus καὶ
τὰ παραπλήσια ἀποκαλεῖ τὸν Συρόπουλον ὁ Labbeus.

ἀνεπτυγμένη αὐτοῦ διάνοια παρατηρεῖται, ὡςάκις παρεμβαίνει εἰς τὰς συζητήσεις, εἴτε τὰς ἰδιαιτέρας, εἴτε καὶ τὰς δημοσίους.

Ἐν Φερραρίᾳ ὁ Αὐτοκράτωρ ἀναχαιτίζει πᾶσαν συζήτησιν περὶ τῆς οὐσίας τῆς διαφορᾶς, ἐπιτρέπων μόνην τὴν συζήτησιν περὶ προσθήκης, ἀλλ' ἐν Φλωρεντίᾳ μεταβάλλεται ὁλοσχερῶς καὶ παροτρύνει πρὸς ὑποχώρησιν, μόνην ἐνστασιν σοβαρὰν φέρων εἰς τὸ ζήτημα περὶ λειτουργίας, ὅπερ δὲν ἐδέχθη νὰ λυθῇ ἐν τῇ πράξει τῆς ἐνώσεως, ἀλλ' ὑπεξέφυγεν ἐπιτηδείως δι' ἀπλῆς προφορικῆς δηλώσεως τοῦ Νικαίας καθ' ἣν ἡμέραν ὑπέγραψαν οἱ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Οὐδὲ τὸν Πατριάρχην οἰκονομεῖ, ἀσθενῶς ἀνθιστάμενον καὶ τέλος διὰ σκοτεινῆς δηλώσεως κύψαντα εἰς τὰ νεύματα τοῦ Αὐτοκράτορος.

Δὲν παραλείπει νὰ ὑποδείξῃ, ὅτι τὰ πάντα ἀπεφασίζοντο ἰδιαιτέρως παρὰ τοῦ Βασιλέως καὶ τοῦ Πατριάρχου καὶ ὅτι κοινὴ διάσκεψις σπανίως ἐγίνετο, ἢ τοῦλάχιστον δὲν ἐγίνετο τὴν κρίσιμον ὥραν, καθ' ἣν ἀπεφασίζοντο αἱ ὑποχωρήσεις. Ὁ ἐπιβλητικὸς τρόπος παρέλυσεν πᾶσαν ἰδίαν σκέψιν καὶ οἱ τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας μόνον εἰς τὸ ζήτημα περὶ προσθήκης διὰ μακρῶν ἐξέθεσαν τὰ ἑαυτῶν ἐπιχειρήματα, ἐνῶ ἐν τοῖς λοιποῖς δὲν ἐπετράπη εἰς αὐτοὺς ν' ἀναπτυχθῶσιν. Ἡ ἐντύπωσις, ἣτις παράγεται ἐκ τῆς διηγήσεως ταύτης, εἶναι μᾶλλον, ὅτι οὐδέποτε ἐγίνετο ἐνώσις, οὐδὲ ἦτο δυνατόν νὰ φθάσωσιν εἰς συμπέρασμα, ἐὰν ἀφίνετο ἐλεύθερον τὸ στάδιον τῆς συζητήσεως. Τὸ ἀλυσιτελὲς αὐτῆς διὰ τὸ ἔργον τῆς ἐνώσεως ἐγκρατεῖται ἐν τῇ φύσει αὐτῇ τῶν πραγμάτων. Οὐδὲν ὑπάρχει δόγμα, ὑπὲρ οὗ μέχρι συντελείας τοῦ αἰῶνος δὲν θέλουσιν ἐπιλείψει τὰ ἐπιχειρήματα, οὐδὲ ὑπάρχει παράδειγμα καθ' ὅλην τὴν μακρὰν ἱστορίαν τῆς συγκρούσεως τῶν δογμάτων, ὅτι ἐν τῇ κατ' ἀντιμωλίαν συζητήσει ὡμολογήθη ἡττα καὶ μετεπείσθησαν οἱ ἐτεροδόξοι. Ἐνδέχεται ἄτομα νὰ μεταβάλλωσι πεποιθήσιν καὶ νὰ ἐπιστρέψωσιν, ἀλλ' ὁμάδες καὶ ἔθνη οὐδέποτε.

Δὲν προῆλθεν ἐκ τῆς πειθοῦς ἢ ὑποχώρησις ἐν Φλωρεντίᾳ, οὐδὲ εἶναι ἔργον τῶν συζητήσεων, αἵτινες ἀποτόμως διεκόπησαν ἐκ τοῦ καμάτου, ἢ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι μᾶλλον βλάπτουσι καὶ πλατύνουσι τὸ σχίσμα, ἀλλὰ μέχρι τέλους ἀναδεικνύεται, ὅτι πρὸ πάντων ἐπενήργησεν ἡ σκέψις περὶ τῆς πολιτικῆς ἀνάγκης, πρὸς σωτηρίαν ἐν τῇ ἀκμῇ τοῦ κινδύνου καὶ τῇ ἐσχάτῃ ἀπογνώσει. Ἡ τοῦ Βυζαντίου Αὐτοκρατορία ἀφ' ἑαυτῆς δὲν δύναται πλέον νὰ ὑπάρξῃ καὶ τοῦτο ἦλθε

να ὁμολογήσῃ ἐν Φλωρεντίᾳ ὑπογράφουσα τὰ πάντα καὶ ἐνδίδουσα παρὰ τὴν ἰδίαν πεποίθησιν, οὐ μόνον ἐπὶ δογματικῶν ζητημάτων, ἀ ἐκ τῆς ὑπερβατικῆς αὐτῶν ιδιότητος εἶναι ὑπέρτερα τῆς ἀνθρωπίνου διανοίας, οὐδὲ ὑποβάλλονται εἰς τοὺς κανόνες τῆς λογικῆς, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ λειτουργικῶν, ἀ ὡς πατροπαράδοτος συνήθεια δυσκολώτερον ἐγκαταλιμπάνονται. Διὸ δὲν πρέπει νὰ φανῇ εἰς ἡμᾶς ἀνεξήγητον, διαπὶ ὁ Αὐτοκράτωρ ἐφάνη δυσκαμπτότερος ἐπὶ λειτουργικοῦ ζητήματος, οὐδὲ ἔδωκεν ὑπογραφὴν περὶ αὐτοῦ.

Ἡ διήγησις αὕτη τοῦ Συροπούλου εἶναι τόσον φυσική, ὥστε μαρτυρεῖ περὶ τῆς φιλαληθείας τοῦ ὅλου ἔργου, ἐν ᾧ ἐκτίθεται πλήρης ἡ εἰκὼν καὶ τῶν προσώπων καὶ τῶν πραγμάτων.

Ὁ Συρόπουλος δεικνύεται πρὸς τούτοις δυσμενής, οἷον πρὸς τὸν Ῥωσσίαν Ἰσιδώρον, πρὸς τὸν Πνευματικὸν Γρηγόριον καὶ ἔπειτα Πρωτοσύγκελλον, καὶ πρὸς τὸν Μιτυλήνης Δωρόθεον, ἀλλὰ κατὰ τοῦ Νικαίας Βησσαρίωνος οὐδὲν λέγει πικρόν, διότι ἀναγνωρίζει τὴν μεγάλην ἀξίαν τοῦ ἀνδρός, καὶ τὴν ἔξοχον μάθησιν, ἥς οἱ πλείστοι ἐστεροῦντο.

Οὕτως οὐδέποτε ἀρνεῖται σέβας ἑκτακτον πρὸς τὸν Γεώργιον Γεμιστόν, καὶ ὅταν πρόκειται περὶ δογματικῶν, ἐνῷ ὁ σοφὸς οὗτος διδάσκαλος ἐπρέσβευεν ἴδιον σύστημα νεοπλατωνικῆς θεοσοφίας καὶ ἐθνικῆς πολυθείας ἰδιορρύθμου¹. Οὐδέποτε ἐξέφρασε τὴν ἐλαχίστην ὑπόνοιαν κατὰ τοῦ Γεμιστοῦ, ὅστις εἵλκυσε τὴν προσοχὴν τῶν λογικωτέρων ἐν Φλωρεντίᾳ ἐραστῶν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων, καὶ προθύμως μουσιμένων τὰ περὶ Ἀκαδημείας τοῦ Πλάτωνος. Ἐνῷ ὁ Συρόπουλος εὐσχήμως ἀπεποιήθη τὴν πρὸς ἐστίασιν πρόσκλησιν τοῦ Καρδινάλιου Ἰουλιανοῦ Καισαρίνη, δὲν κατακρίνει ὁμῶς τὸν Γεμιστόν, καὶ ἐπὶ τὸ

¹) Ὁ Σχολάριος, ὕστερον Γεννάδιος, ἐπικρίνων ἐν τῇ πρὸς τὸν Γεμιστόν ἐπιστολῇ ὅσα ἔγραψε περὶ ἐκπορεύσεως, ἀνάμεστα ἐθνικῆς θεολογίας λέγει: «Βικεῖ» «να μὲν οὖν εἰ συμβαίνει μοι εἰς χεῖρας πάντα ἔλθεῖν, φλυαρίαν ὄντα δεῖξω» «μακράν, καὶ πολλοὶ δεῖξουσιν» ἀλλὰ γένοιτο κάμοι τοῦτον ἐνστήσασθαι τὸν «ἀγῶνα, καὶ μὴ πῦρ, ἀλλὰ λόγους μᾶλλον ἀληθείας ἐπαφεῖναι τοῖς γράμμασιν,» «ὡς τοῖς γράψασιν μᾶλλον πρέποντος τοῦ πυρός». Πλήθωνος νόμων ἐκδ. Alexandre (Paris 1858) σ. 324. Ἄλλ' ἐν τούτοις μεταγενεστέρως περὶ τὰ 1460 ὁ Γεννάδιος, Πατριάρχης ὢν, παρέδωκε τὴν περὶ Νόμων συγγραφὴν εἰς τὸ πῦρ. Ὅρα ἐπιστολὴν Γενναδίου πρὸς τὸν Ἐξαρχον Ἰωσήφ αὐτ. σ. 412.

ἑλληνικώτερον μετονομάσαντα ἑαυτὸν Πλήθωνα, διότι ἐδέχθη καὶ διότι ἐν τῷ ἀρίστῳ ὠμίλησε πολλὰ περὶ φιλοσοφίας¹. Κατὰ τοῦτο δὲν συν-
εμερίσθη ὁ Συρόπουλος τὸ φρόνημα τοῦ Γεωργίου Σχολαρίου καὶ μετὰ
ταῦτα Γενναδίου, ὅστις ἤλεγξε τὰς σχέσεις ταύτας², δι' ἃς ὁ Γεμιστὸς
ἐκαυχᾶτο, εὐρίσκων τοὺς ἐκεῖ λογίους ἱκανοὺς νὰ κρίνωσι, οἷον τὸν Πέ-
τρον Καλαυρὸν (Πομπώνιον Λαῖτον), τὸν Οὐγόνα Ῥέγκιον (Hugo Se-
nensis) καὶ ἄλλους³. Ὁ Κόσμος Μεδίκης εἶχεν αὐτὸν περὶ πολλοῦ καὶ
εὐχαρίστως ἤκουεν ἐρμηνευόμενον τὸν Πλάτωνα⁴, ἄγνωστον σχεδὸν
τότε εἰς τοὺς Ἰταλοὺς⁵, ὡς δὲ βεβαίῳ ὁ Μάρσιλος Φικῖνος ἐντεῦθεν
ὠρμήθη ὁ Κόσμος εἰς τὴν ἰδρυσιν τῆς Πλατωνικῆς Ἀκαδημείας⁶.
Τότε συνέγραψεν ὁ Γεμιστὸς τὸ πονημάτιον: *Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης*
*πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται*⁷, προανάκρουσμα τῶν μακρῶν ἐρίδων
μεταξὺ τῶν ἀντιθέτων σχολῶν, τότε δὲ παρασχόν ὕλην συζητήσεων
μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν ἀριστοτελιζόντων, Βησσαρίωνος, Γενναδίου καὶ
ἄλλων⁸. Ὁ Φίλελφος τοσοῦτον ἐθαύμαζε τὸν Γεμιστόν, ὥστε ἔλεγεν
ὅτι, πλὴν τοῦ Γεμιστοῦ, ἅπαντα τὰ λοιπὰ ἐν Πελοποννήσῳ εἶναι ἄξια
οἴκου⁹.

Δὲν ἀνεμιγνύετο ὁ Συρόπουλος εἰς φιλοσοφικὰς συζητήσεις, προσηλω-
μένος ἀποκλειστικῶς εἰς τὰ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ταῦτα μόνα παρ-
ηκολούθει μετὰ ἀτενοῦς προσοχῆς, διό οὐδὲν διέφυγε τὴν ἐνδελεχῆ
αὐτοῦ παρατήρησιν, ὡς δεικνύει ἡ ἀλληλουχία τῶν ἐκτεθειμένων πε-
ριπετειῶν.

¹) Συρόπ. Ε', 6'.

²) *Ide Alexandre, Pléthon* σ. 292.

³) *"Ορα ἀπάντησιν Πλήθωνος Alexandre* σ. 295. Ἡμεῖς δὲ καὶ ἐνετύ-
χομεν, καὶ οἷα τίς ἐστὶν αὐτῶν ἡ σοφία ἔγνωμεν.

⁴) Tiraboschi, VI, II, σ. 2.

⁵) Alexandre, Pléthon σ. 296. Πλάτωνος δὲ καὶ τῶν Πλάτωνος λόγων
παντάπασι ἀπείροι.

⁶) *Ἐν προοιμίῳ τῆς μεταφράσεως τοῦ Πλωτίνου Φλωρεντία 1492.*

⁷) Fabricius, XII, σ. 89.

⁸) Gennadius und Pletho, *Aristotelismus und Platonismus* von Gass,
Breslau 1844. — Boivin, *Mém. de l'Académ.* II, σ. 975.

⁹) Filelfi, *Epist. V. f. VIII* Paris 1503. Ὁ Σιγισμουῦνδος Πανδοῦλφος
Μαλατέστας μετέφερε τὴν κόνιν τοῦ Πλήθωνος εἰς Ἀρίμινον πρὸς ἐνταφίαν,
ἣν ἤρνηθη ὁ ἐν Μιστρᾷ κληρὸς.

Ἀλλέως ἐφρόνει ἐν ἀρχῇ ὁ Γεννάδιος, ὅστις ὡς ἐξ ἀπορρήτων τοῦ Αὐτοκράτορος μεταξὺ τῶν πρώτων συνειργάσθη¹. Τὴν πεποίθησιν, ὅτι δι' ἐμβριθῶν ἐπιχειρημάτων θέλει καταβάλλει τοὺς θεολόγους τῆς δύσεως, καὶ ὅτι βραβεῖον τῆς νίκης μέλλει νὰ εἶναι ἡ ἑνωσις, μετέδιδε καὶ εἰς τὸν Πατριάρχην Ἰωσήφ καὶ ἐν τοιοῦτῳ πνεύματι ὠμίλησεν ἐν Κωνσταντινουπόλει, προβάλλων τὸ ζήτημα, ἂν πρόκειται περὶ ἐρεῦνης τῆς ἀληθείας ἢ περὶ οἰκονομίας². Ὡς ἐκ τῆς ὑπερβολικῆς πεποιθήσεως ἐν Φερραρίᾳ ἦτο γνώμη, ὅτι πρέπει νὰ προταχθῇ ἡ συζήτησις περὶ δόγματος, ἐνῶ ὁ Γεμιστὸς δεικνύων μείζονα πῆραν συνεβούλευσε νὰ προταχθῇ περὶ προσθήκης³. Ἐμμέσως ὁμως ἔλαβε μέρος εἰς τὴν συζήτησιν περὶ προσθήκης ἐν Φερραρίᾳ, κατὰ Νοέμβριον 1438 συντάξας τὸν λόγον, ὃν ἐξεφώνησεν ὁ Νικαίας Βησσαρίων πρὸς ἀνασκευὴν τοῦ Ῥόδου Ἀνδρέου⁴. Ὅτε ἐγνώρισε τὰς ἀνυπερβλήτους δυσχερείας, ἐπενόησε μέσον τινὰ ὅρον διαφυλάττοντα ἀκέραιον τὸ φρόνημα ἐκατέρου μέρους καὶ οὐδεμίαν περιέχοντα κατάκρισιν, ἀλλὰ τὴν παρανόησιν ἐξηγοῦντα⁵. Οἱ Λατῖνοι ὁμως οὐδὲ εἰς τὴν ἐκθεσιν ταύτην ἐπηρέεσθησαν, ὡς ἀόριστον, εἰ καὶ μικρὸν διαφέρουσιν τῆς ἰδίας αὐτῶν ἐκθέσεως⁶, ἀλλὰ ἐπιτηδεῖως διαγνόντες τὴν ἐπικρατήσασαν τάσιν πρὸς ὑποχώρησιν καὶ τὸν κάματον τῶν Ἀνατολικῶν, ὅτε ἐπέστη ἡ ψυχολογικὴ ὥρα, ἐπέβαλον ἐπὶ τέλους τὴν ἀνομολόγησιν τοῦ ἰδίου αὐτῶν δόγματος. Ὁ Σχολάριος δὲν ὑπέγραψεν ἀπελθὼν τέσσαρας ἡμέρας μετὰ τὴν θανάην τοῦ Πατριάρχου εἰς Ἑνετίαν μετὰ τοῦ Δεσπότης Δημητρίου, ὡς ἔπραξε καὶ ὁ Γεμιστὸς⁷. Ἐκτοτε ἐτάχθη εἰς τὴν μερίδα τοῦ Μάρκου Ἐφέσου, διαμαρτυρούμενος καὶ αὐτός, ἕως οὗ τέλος κατῆλθε πρωταγωνιστὴς κατὰ τῆς ἐνώσεως, ἀποβάσης ὅλως ἐναντίας τῶν ἐν ἀρχῇ προσδοκιῶν, ὅτι τῇ τῶν νοημάτων συμφωνίᾳ ἢ τῶν λόγων ἐναντιότητι λυθήσεται⁸.

¹) Συρόπ. Β', κη'.

²) Συρόπ. Γ', ζ'. ζ'.

³) Συρόπ. Σ', ιβ'.

⁴) Συρόπ. Σ', κα'.

⁵) Coleti, XVIII, σ. 133.— Συρόπ. Η', ιζ'. Ὁ Γεμιστὸς δὲν ἀπεδέχθη τὴν ἐκθεσιν. Η', ις'.

⁶) Συρόπ. Η', ιγ'.

⁷) Συρόπ. Θ', ια'.

⁸) Coleti, XVIII, 681. Ἴδε καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Norow (Paris 1859) ἐκ-

Ὁ Συρόπουλος ὁμῶς ἄκων ὑπέγραψε, διό δὲν παραλείπει νὰ ἐκθέτῃ λόγους πρὸς δικαιολόγησιν ἐαυτοῦ καὶ ἄλλων, παρὰ τὴν πεποιθήσιν κυψάντων, ἐλπίζει δὲ ὅτι ἀρκούντως θέλει ἐκτιμηθῇ ἡ περίστασις ὡς ἐλαφρυντική, ὅτι καὶ ἄνευ αὐτοῦ ἐγένετο ἡ ἐνώσις, ὅπως ἐγινε, διότι εἰς τὴν θέλησιν τοῦ Βασιλέως οὐδεὶς ἠδύνατο ν' ἀντιστῇ.

Οὐδὲ προλήψεων εἶναι ἐλεύθερος, ὁσάκις γίνεται τι ἀποδοκιμαστέον παρενεύρων ἄνωθεν σημεῖα, σεισμούς, τὸν ὑλακτοῦντα κύνα τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ τὰ παραπλήσια.

Μὴ ἐνοχλούμενοι ἐκ τούτων καὶ ἐκ τῶν συνήθων εἰς τοὺς Βυζαντίους περιαιτολογιῶν, δὲν θέλομεν παραγνωρίσει τὴν ἀξίαν τοῦ Συροπούλου, συμπληρῶντος τὰς πηγὰς ἐν πολλοῖς καὶ σπουδαίοις καὶ ἐξηγῶντος τὰ ἄλλως ἀκατάληπτα¹.

Ἴσως ἐκ προθέσεως ἀποσιωπᾷ τινα ὡς μὴ ἀρέσκοντα, δὲν φαίνεται ὁμῶς καὶ διαστρέφων, ὅσα ἀφηγεῖται.

Οὕτως ἀποσιωπᾷ τὸν μακρὸν λόγον τοῦ Βησσαρίωνος ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως², ἐκφωνηθέντα τὴν 13^{ην} καὶ 14^{ην} Ἀπριλίου 1439 ἐν ἰδιαιτέρᾳ συνάξει τῶν Βυζαντινῶν ἐν Φλωρεντίᾳ, καθ' ὃν χρόνον καὶ ὁ Βασιλεὺς πρῶτος ὑπὲρ αὐτῆς ὡμίλησε κατὰ τὸν Συρόπουλον³, οὐδὲ τεκμήριον εἶναι τοῦτο, ὅτι τοιοῦτος λόγος δὲν ἐξεφωνήθη, οὐδὲ ἀποδείξας τῆς ἀνακριθείας τοῦ Συροπούλου, συνοψίζοντος καὶ μὴ ἀπομνημονεύοντος λόγους. Διὰ τριῶν διεξοδικῶν λόγων ὁ Γεώργιος Σχολάριος ἐν πνεύματι διαλλακτικῶ ἐπραγματεύθη ὑπὲρ εἰρήνης καὶ βοηθείας τῇ πατρίδι, ἀναπτύσσων ὅτι «*δογματικὴν ἐνώσιν δεῖ ποιεῖν οὐκ εἰρήνην οἰκονομικὴν*», «*ποῖα τὰ κωλύματα αὐτῆς καὶ ποῖα τὰ ὑπὲρ αὐτῆς συντελοῦντα*». Ὁ Συρόπουλος ἀποσιωπᾷ τοὺς τρεῖς τούτους λόγους, οἵτινες ἐν παραρτήματι συνεδημοσιεύθησαν, διότι κατὰ τὰ Πρακτικά ἀπλῶς παρεδό-

δοθεῖσαν Μονοδίαν ἐπικύδειον ἐπὶ τῷ Μακαριωτάτῳ Πατρὶ Κυρίῳ Μάρκῳ τῷ Ἐφέσου ὑπὸ Γενναδίου.

¹) Cecconi, Studii σ. 45 παραβάλλει τὸν Συρόπουλον πρὸς τὸν Sarpi, ἀλλ' οὐδεμία ὑφίσταται μεταξὺ αὐτῶν ἀναλογία, εἰμὴ ὅτι καὶ ὁ Σάρπης δὲν εἶναι ἀρεστὸς εἰς τὴν Δυτικὴν Ἐκκλησίαν.

²) Δημοσιευθέντα ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει τοῦ ἐλληνικοῦ κειμένου τῶν Πρακτικῶν ἐν Ῥώμῃ, ἐν ἔτει 1577 — Coletti, XVIII, σ. 400 λόγος δογματικὸς περὶ ἐνώσεως.

³) Συρόπ. Η', ε'.

θησαν¹. Ὁ Σχολάριος τότε ἦτο λαϊκός, ὥστε δὲν ἤρμοζεν εἰς αὐτὸν ὁ λόγος.

Ἐὰν ἀναπολήσωμεν εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τὰ ἐν Φερραρίᾳ καὶ Φλωρεντίᾳ διαδραματισθέντα, δὲν θέλομεν ἀπορήσει πλέον, διατί δὲν διεσώθησαν ἐπίσημα πρακτικὰ κοινῇ συμπράξει καταρτισθέντα.

Κατὰ τὴν ἐναρξιν τῆς Συνόδου ἐν Φερραρίᾳ ἦτο φυσικόν, ὅτι ἐσκέφθησαν περὶ Πρακτικῶν καὶ περὶ τοῦ τρόπου τῆς συντάξεως. Ἐν ἀρχῇ εἶναι πιθανόν, ὅτι ἐφηρμόσθη ὁ συναποφασισθεὶς τρόπος, ἀλλ' αἱ δημόσιαι συνεδριάσεις ὑπῆρξαν σπάνιαι καὶ εἰς οὐδὲν ἀπέληξαν.

Ὡς εἶδομεν, ἐν Φερραρίᾳ μετὰ τὴν ἐναρξιν, τελεσθεῖσαν τὴν 9^{ην} Ἀπριλίου 1438, ἐπὶ τέσσαρας μῆνας ἀνεστάλη πᾶσα δημοσία συζήτησις, ἕως οὗ ἐδόθη καιρὸς εἰς τοὺς πανταχόθεν συγληθέντας νὰ προσέλθωσιν, ἐπῆλθε δὲ ὁ λοιμός, ὅστις σχεδὸν διέκοψε τὰ ἔργα. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο ἐγένοντο προκαταρκτικαὶ συνδιασκέψεις περὶ τῶν κυριωτέρων διαφορῶν, περὶ ὧν ἐμελλε νὰ ἐνασχοληθῇ ἡ Σύνοδος καὶ μόνον περὶ καθαρτηρίου πυρὸς ἐλάλησαν ἐκατέρωθεν.

Ἀπὸ τῆς 6^{ης} ἢ τῆς 8^{ης} Ὀκτωβρίου 1438 ἤρξαντο αἱ μερικαὶ διαλέξεις περὶ προσθήκης, οὐχὶ ἐν τῷ ἐπισκοπικῷ ναῷ, τῷ εὐτρεπισθέντι διὰ τὴν Σύνοδον, ἀλλ' ἐν τῇ παρακειμένῃ κατοικίᾳ τοῦ Πάπα. Αἱ διαλέξεις αὗται εἰς οὐδὲν κατέληξαν συμπέρασμα, παράταθεῖσαι ἐπὶ δέκα ἐξ Συνεδριάσεις².

Ὅτε ἀπεφασίσθη νὰ μεταβῶσιν εἰς ἄλλο θέμα περὶ τῆς δόξης, δηλ. περὶ τῆς οὐσίας τοῦ ζητήματος, μετετέθη ἡ Σύνοδος εἰς Φλωρεντίαν, ὅπου ἐγένοντο μόνον ὀκτὼ συνεδριάσεις, ἀρξάμεναι ἀπὸ τῆς 26^{ης} Φεβρουαρίου 1439, καὶ λήξασαι τὴν 24^{ην} Μαρτίου, καθ' ἃς διὰ μακρῶν ἀνεπτύχθησαν ἐκατέρωθεν οἱ λόγοι περὶ τῆς οὐσίας τοῦ ζητήματος,

¹) Coletti, XVIII, σ. 468, 488. Κατὰ τι ἠλλοιωθήσαν, οὐχὶ ὅμως καθ' ὅλας τὰς ἐκδόσεις. Fabric. bibl. gr. X. Euseb. Renaudot.—Popoff, The history of the Council σ. 426. Καὶ ὁ Καρυόφυλλος ἐν προοιμ. τῶν Πρακτικῶν 1626 καὶ ὁ Ἀλλάτιος De consensu σ. 959 ἐπλανήθησαν, νομίσαντες ὅτι ὁ Γεώργιος Σχολάριος καὶ ὁ Γεννάδιος δὲν εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον.—Frommann, Krit. Beitr. σ. 88 καὶ ἐπ. πολὺ ὀρθῶς διστάζει περὶ γνησιότητος τοῦ προτασσομένου εἰς τοὺς τρεῖς λόγους μέρους.

²) Ὁρα Πρακτικά.

ἤτοι περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ἀφοῦ ἐπαίσθησαν, ὅτι δὲν ὑπάρχει τῶν συζητήσεων πέρας, διότι δὲν ἔπαυον ἐκατέρωθεν οἱ λόγοι, ἐγκατελείφθησαν ἔκτοτε αἱ διαλέξεις. Κατὰ τὰ Πρακτικά, ἐν τέλει τῆς εἰκοστῆς τρίτης Συνεδριάσεως ὁ Βασιλεὺς παρήγγειλε τὸν Μάρκον Ἐφέσου καὶ τὸν Ἡρακλείας, ν' ἀπέχωσι, διὰ νὰ μὴ φέρωσι πρόσκομμα. Παράδοξον, πῶς τοιαύτη διαταγὴ τοῦ Αὐτοκράτορος καταχωρίζεται ἐν τοῖς Πρακτικοῖς. Κατὰ τὴν ἀπολογίαν τοῦ Μεθώνης Ἰωσήφ, ὁ Ἐφέσου ὡς λόγον τῆς ἀπουσίας ἀναφέρει σωματικὴν ἀδιαθεσίαν¹, ὁ δὲ Μεθώνης πιστεύει ὅτι ἦτον ἑλλειψίς ἐπιχειρημάτων, ἀλλ' ὁ Πλήθων μετὰ παρέλευσιν πολλοῦ καιροῦ ὑπενθυμίζει ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Βησσαρίωνα, ὅτι ὁ Ἐφέσου, αὐταρχέστατα ἀγωνιζόμενος καὶ οὐδέποτε ἡττηθείς, διετάχθη παρὰ τοῦ Αὐτοκράτορος νὰ σιωπήσῃ².

Ὡς παρετηρήσαμεν, ἡ εἰκοστὴ πέμπτη Συνέλευσις, κατὰ τὰ λεγόμενα Πρακτικά, ἄρχεται ἀπὸ τῆς συνεχείας τῶν διαλέξεων κατὰ τὴν 24^{ην} Μαρτίου τελευταίαν τῶν Συνεδριάσεων, κατόπιν δὲ ἐκτίθενται αἱ ἰδιαιτέραι διασκέψεις τῶν Βυζαντίων, αἱ ἀμοιβαῖαι πρεσβεῖαι, ὑπὸ τὰ ὀνόματα Λατῖνοι, Γραικοί, Πάπας, Βασιλεὺς.

Πολλὰ ἐξ αὐτῶν λέγονται καὶ ὑπὸ τοῦ Συροπούλου, ἀλλ' ἐν τῇ διηγήσει αὐτοῦ ὀνομάζονται ἐκάστοτε τὰ πρόσωπα καὶ διαστέλλονται αἱ γνῶμαι καὶ αἱ ἐνέργειαι ἐκάστου. Κατὰ τοῦτο ἡ εἰκὼν τοῦ Συροπούλου εἶναι πληρεστέρα, ἐνῶ τὰ Πρακτικά ἀποβάλλουσι καὶ τὸ σχῆμα πρακτικῶν καὶ τὴν αὐθεντίαν.

Ἰππῆρξεν ἀπ' ἀρχῆς δυστύχημα τοῦ Συροπούλου, ὅτι δὲν εὔρε κατὰλληλον ἐκδότην, διότι ὁ Ἄγγλος Greyghton διὰ τοῦ πομπώδους προσιμίου πρὸς ἐπίδειξιν περιττῆς πολυμαθείας, ἥς χάριν καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα τοῦ Συροπούλου ἐξ ἀπλῆς φαντασίας μετέτρεψεν εἰς Σγουρόπουλον³ καὶ πολλὰ ἀλλότρια ἀνέμιξεν ἀντιθέτως πρὸς τὴν ἀπλότητα τοῦ

¹) Coleti, XVIII, σ. 725.

²) Alexandre, Pléthon, σ. 342. Ὁ Vast, Le Cardin. Bessarion σ. 85 ἐξ ἰδίων προστίθει τὴν εἰκασίαν, ὅτι ἐτέθη ὑπὸ κράτησιν.

³) Ἐνόμισεν, ὅτι σημαίνει παραβλῶψ, καὶ ἐντεῦθεν ἀφορμὴν ἔλαβε νὰ παρενείρῃ καὶ τὴν παρατήρησιν, ὅτι ἐνίοτε ἐνοικεῖ ἄρτιος νοῦς ἐν μὴ ἀρτίῳ σώματι: *quam præstantissima ingenia non semper delicate habitant.*

Συροπούλου, ἐξηρέθισε τοὺς ἀντιφρονούντας. Ἡ λατινικὴ ἐρμηνεία ἀποβαίνει ἄχρηστος δι' ἔλλειψιν ἀκριβείας.

Ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ Βιέννης ὑπάρχει χειρόγραφον, φέρον τὴν ἐξιστόρησιν τῶν ἐν τῇ Συνόδῳ πραχθέντων, μετασκευασθεῖσαν ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Συροπούλου καὶ ἑλλιπεστέραν, ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Γενναδίου¹, ὥστε καὶ μὴ γνήσιον εἶναι τὸ ἔργον καὶ ψευδεπίγραφον.

¹) Lambecius, Bibl. Cæsarea, VIII, 509, ἡ τῆς ἐκδ. 1782 σ. 1062. — Fabricius, XI, σ. 682. — Z h i s h m a n, Unionsverhandl. σ. 5.

Z'

ΤΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΣΥΝΟΔΟΝ

Λίαν ἐπικαίρως ὑπὲρ τοῦ Πάπα ἐπῆλθεν ἡ ἔνωσις τὴν 6^{ην} Ἰουλίου 1439. Τὴν 25^{ην} Ἰουνίου ἡ ἐν Βασιλείᾳ Σύνοδος καθήρει τὸν Εὐγένιον Δ'. Ἐντεῦθεν ἐννοοῦμεν, διατί τελευταῖον εἰς πολλὰ δὲν ἐπέμεινεν, ἀρκεσθεῖς εἰς τὴν δῆλωσιν τοῦ Νικαίας Βησσαρίωνος κατὰ τὴν ὥραν τῆς ὑπογραφῆς τοῦ τόμου περὶ τῆς τελέσεως τῆς μυστικῆς θυσίας. Περὶ διαζυγίου καὶ περὶ ἐκλογῆς Πατριάρχου ἔγινε λόγος, ἀλλὰ ἐγκατελείφθη, ὅπως καὶ πολλὰ ἄλλα προταθέντα εἰς διόρθωσιν. Ὁ Πάπας ἦτον ἀνυπόμονος νὰ δημοσιεύσῃ τὸν τόμον εἰς ἀπάντησιν τῆς ἀπαγγελθείσης καθαιρέσεως. Ἀποστείλας ἀντίτυπα πανταχοῦ, ἐπέφερε τὸ ποθοῦμενον ἀποτέλεσμα, καὶ δὴ τοσοῦτον εὐχαρίστως ἤχησε τὸ ἄκουσμα τῆς ἐνώσεως, ὥστε ἡ σύνοδος περιῆλθεν εἰς ἀταξίαν, ὡς ἐργαζομένη εἰς διαιρέσεις καὶ ὑπονομεύουσα τὸ μέγιστον ἔργον τοῦ αἰῶνος¹. Τὴν ἐπιτυχίαν ἐπηύξησεν ἡ εἰς τὴν ἔνωσιν προσχώρησις τῶν

¹) Vespasiano Fiorentino, Vite (Mai, Spicil. Rom. I) c. 44. Il concilio di Basilea in poco tempo ridussessi a nulla con mezzo di questo concilio de' Greci.

Ἀρμενίων, ὧν οἱ ἀπεσταλμένοι ἀφίκοντο εἰς Φλωρεντίαν μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Γραικῶν. Τὸ περὶ τούτου ἔγγραφον τοῦ Πάπα ἐξεδόθη τὴν 22 Νοεμβρίου 1439 ¹.

Ὁ Βασιλεὺς τῆς Γαλλίας ἐν ἔτει 1442 ἐζήτησε τὴν συγχρότησιν νέας Συνόδου, ἣν ὁ Εὐγένιος συνεκάλεσεν εἰς τὸ Λατεράνιον ἐν Ῥώμῃ, ὅπου μετέβη ἐν ἔτει 1443.

Δὲν περιωρίσθη εἰς ἀπλοῦς λόγους ὁ Εὐγένιος, ἀλλ' ἐνόησε νὰ ἐκτελέσῃ τὸ καθ' ἑαυτὸν μετὰ ζήλου, ὅπως καὶ οἱ ἐνωθέντες πράξωσιν, ὅ,τι ἐκ τῆς ἐνώσεως εἴπετο.

Τακτοποιήσας τὸ πρὸς τὴν Φλωρεντίαν καὶ τὸν Δοῦκα τῆς Ἑνετίας, Φραγκίσκον Φόσκαριν, χρέος, ἐκ φλωρίων 10,000 πρὸς ἑκάτερον, ἐμεσεγγύησε τὰς προσόδους τοῦ ἀποστολικοῦ ταμείου ². Πρὸς χορηγίαν χρηματικῶν βοηθημάτων κατὰ τῶν Τούρκων διέταξεν ἐράνους, ἐπὶ ὑποσχέσει ἀφέσεως ἁμαρτιῶν πρὸς τοὺς συνεισφέροντας ³. Συνάμα ὑπέμνησεν εἰς τοὺς ἐν Ἑκκλησιαστικοῖς ἀξιώμασι, νὰ πέμψωσι τὰ καθυστερούμενα ⁴. Μετὰ τοῦ ἐν Ἑνετίᾳ τραπεζιτικοῦ οἴκου τῶν Μεδίκων συνωμολόγησε δάνειον ἐκ δουκάτων 12,000 πρὸς διατήρησιν φρουρᾶς ἐν Κωνσταντινουπόλει ⁵. Κατὰ Μάρτιον 1440 ἐνεχυρίαζεν εἰς τοὺς Φλωρεντινοὺς τὸ προάστειον S. Sepolcro ἀντὶ φλωρίων 25,000 ⁶.

Ὅλα ταῦτα ἐμφαίνουσιν, ὅτι δὲν ἐφείδeto θυσίας, ὅπως ἐπικυρώσῃ τὴν ὑπόσχεσιν βοηθείας πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα. Περὶ τούτου ἀπέστειλεν εἰς αὐτὸν ἔγγραφον τῆς 23^{ης} Σεπτεμβρίου 1439 εἰς Ἑνετίαν, διὰ μακρῶν ἀναγγέλλων, ὅτι τὸν προσεχῆ Μάρτιον ἀποστέλλει εἰς Κωνσταντινούπολιν δέκα ὠπλισμένα πλοῖα ἐπὶ ἐν ἔτος, ἢ εἴκοσιν ἐπὶ ἑξ μῆνας, κατ' ἀρέσκειαν. Συνάμα ἀποστέλλει καὶ χρηματικὴν βοήθειαν, διὰ νὰ δυ-

¹) Ἐν τέλει τῶν Πρακτικῶν μνημονεύονται οἱ Ἀρμένιοι ζητοῦντες ἔνωσιν Coleti, XVIII, σ. 537. Ὁρα Wadding, Annales Minorum XI, 59—71 ed. Romæ 1734. — Pichler, Gesch. der Kirchl. Trenn. II, σ. 458 τὴν μετέπειτα ματαίωσιν.

²) Cod. Barberinus XVI, 85 σ. 480. 481. 7 Ἰουλίου 1439.

³) Αὐτόθι σ. 392. 393, 13 Αὐγούστου καὶ 40 Ὀκτωβρίου 1439.

⁴) Αὐτόθι σ. 479—481.

⁵) Αὐτόθι σ. 433, 8 Ὀκτωβρ. 1439. Dilectis filiis Cosmo et Laurentio de Medicis et eorum Societati in banco Curiae Romanae.

⁶) Αὐτόθι σ. 59.

νηθῇ ὁ Αὐτοκράτωρ καὶ κατὰ ξηρὰν νὰ προσβάλλῃ τοὺς Τούρκους. Θέλει παρακαλέσει τὸν Βασιλέα Ἀλβρέχτον νὰ ἐκστρατεύσῃ ἐξ Οὐγγρίας, πρὸς δὲ τοὺς Ἀλβανούς καὶ ἄλλους νὰ συμπράξωσιν. Ἡ ἐπιχορήγησις πρὸς διατήρησιν 300 τοξοτῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει θέλει παραταθῇ ἐπὶ ἓν ἔτος. Ἄν δὲ παρεμπέσῃ κώλυμα, ἀφεύκτως θέλουσι διατηρηθῇ οἱ 300 τοξόται καὶ τοῦλάχιστον δύο πλοῖα πρὸς φρουρήσιν, ἡ δὲ ὑπόσχεσις αὕτη εἶναι ὑποχρεωτικὴ καὶ διὰ τοὺς διαδόχους τοῦ Πάπα ¹.

Εἴπομεν, ὅτι τὴν 14^{ην} Ὀκτωβρίου 1439 ἀπεβιβάσθη ὁ Αὐτοκράτωρ μεθ' ὅλων τῶν λοιπῶν ἐν Ἑνετίᾳ, καὶ ἀπέπλευσε τὴν 19^{ην}. Πλὴν τοῦ Σάρδεων Διονυσίου καὶ τοῦ Πατριάρχου Ἰωσήφ, τελευτησάντων, καὶ τοῦ Ἰσιδώρου κατευθυνθέντος εἰς Ῥωσσίαν, ὅλοι οἱ λοιποὶ Μητροπολῖται καὶ αὐτὸς ὁ Νικαίης Βησσαρίων, παρηκολούθησαν τὸν Αὐτοκράτορα ². Οὐ μόνον ἀναφέρει ὁ Συρόπουλος τὸν Βησσαρίωνα παρόντα ἐν Ἑνετίᾳ μετὰ τῶν λοιπῶν ³, ἀλλὰ καὶ ἐν ἔτει 1440 ἐν Κωνσταντινουπόλει λαβόντα ἐνεργὸν μέρος κατὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Πατριάρχου ⁴.

Τὸν Μάρκον Ἐφέσου προσέλαβεν ὁ Αὐτοκράτωρ εἰς τὸ ἴδιον αὐτοῦ πλοῖον διὰ τὸ ἀσφαλέστερον. Ἡ προστασία, ἣν παρέσχεν ὁ Αὐτοκράτωρ πρὸς τὸν Μάρκον Ἐφέσου, τιμᾷ ἀμφοτέρους, τὸν μὲν Ἐφέσου, διὰ τὸ σέβας, ὃ ἐνέπνεον αἱ ἀρεταὶ αὐτοῦ, καὶ ἡ εὐστάθεια τοῦ ἡδαιμάστου χαρακτῆρος, ἀληθῆς Ἰσραηλίτης, ἐν ᾧ δόλος οὐκ ἔστι, τὸν δὲ Αὐτοκράτορα, διότι ἐξετίμα τοὺς περὶ αὐτὸν κατ' ἀξίαν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε νὰ φέρηται μετ' ἀνοχῆς πρὸς ἐκεῖνον, ὅστις ἀντέστη μέχρι τέλους εἰς τὰς προθέσεις αὐτοῦ.

Ἡ ἐπιτηδεῖα παράστασις τοῦ Συροπούλου, ὅτι ὑπέκυψαν οἱ ἐναντιούμενοι εἰς ἄμετρον πίεσιν, ὅτι ἔστερξαν μὴ δυνάμενοι νὰ ἐναντιωθῶσι,

¹) Cod. Barberin. XVI, 85, σ. 427. — Raynald. Ann. 1439, 40.

²) Δὲν εἶναι ἀκριβὲς ὁ Φραντζῆς σ. 192 ἀρνούμενος, ὅτι συναπῆλθεν ὁ Βησσαρίων. Ὅρα ἐπιστολὴν τούτου πρὸς Ἀλέξιον Λάσκαριν Φιλανθρωπινὸν Coleti, XVIII, σ. 4244 καὶ ἐπ. — Harduin, IX, σ. 1043-1077. — Leo Allatius, De consensu σ. 928-894, ἀναφέρει αὐτὰς τὰς λέξεις τοῦ Βησσαρίωνος, « μετὰ τὴν γενομένην Ἀγίαν Σύνοδον καὶ τὴν εἰς Κ. Π. ἡμῶν ἐπά- » νοδον ».

³) Συρόπ. ΙΑ', γ'.

⁴) Συρόπ. ΙΒ', γ'.

καὶ ὅσα ἄλλα ἐκτραγωδεῖ, ἐκ τοῦ παραδείγματος τούτου ἐξελέγχονται, ὅτι εἶναι λόγοι κενοὶ καὶ προφάσεις ἐν ἀμαρτίαις. Ἐὰν οἱ σπουδαιότεροι ἔπραττον, ὅπως ὁ Ἐφέσου, οὐδὲν ἐγίνετο, καὶ ἐπανήρχοντο ἄπρακτοι, διότι περὶ ἐνδόσεως τῶν Λατίνων οὐδὲ ἡ ἐλαχίστη ὑπῆρξε πιθανότης. Τρόποι ἐπιβλητικοὶ πρὸς πίεσιν παρὰ τοῦ Αὐτοκράτορος οὐδαμοῦ καταφαίνονται, δὲν εἶναι δὲ πίεσις ἢ πρὸς ἀρέσκειαν τοῦ Αὐτοκράτορος πολιτεία. Σπανίως, ἀπαξ ἢ δὶς, ἠκούσθησαν αἱ ἔμμεσαι ἀπειλαί, ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ θέλει πράξει τὸ καθ' ἑαυτόν, ἀλλὰ κατὰ Ἐπισκόπων καὶ Μητροπολιτῶν ἐμμενόντων εἰς τὰς παραδόσεις τῆς Ἐκκλησίας οὐδὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ ὁ Αὐτοκράτωρ, αὐτὸς μᾶλλον φοβούμενος, μὴ κατηγορηθῇ ὡς παραβάτης. Περὶ τῶν ὑποθεστέων δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ λόγος, διότι ἐξ αὐτῶν δὲν ἤρτητο τὸ ἀποτέλεσμα, εἰμὴ μόνον, ὅτι ἠδύνατο νὰ ἐπενεργήσωσιν εἰς τὸ πνεῦμα τῶν Ἐπισκόπων καὶ τῶν Μητροπολιτῶν.

Εἶπεν ἀπαξ λόγους βαρεῖς ὁ Αὐτοκράτωρ πρὸς τὸν Ἡρακλείας ἐν ὥρᾳ ἐξάψεως, ἀλλ' ἀμέσως ἔδωκε συγγνώμην καὶ, σχεδὸν μεταμεληθεὶς¹, καὶ τὸν Ἐφέσου δὲν ἐπροστάτευσε, προσβληθέντα ἀπαξ παρὰ τοῦ Πνευματικοῦ, ὃν μάλιστα καὶ Πρωτοσύγκελλον προσβίβασεν², ἀλλ' ὅλα ταῦτα εἶναι μακρὰν τοῦ ν' ἀποτελεῶσι τρόπους καταπιεστικούς, οἷους μετέρχονται οἱ ἐξαναγκάζοντες εἰς ἐπιτέλεσιν πράξεων παρὰ τὴν πεποιθήσιν.

Ἡ μόνη πίεσις, ἣτις ἐκ τοῦ συνόλου ἐξάγεται, εἶναι ἡ ἀφοσίωσις πρὸς Αὐτοκράτορα, ὃν ἔβλεπον κατεχόμενον ὑπὸ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι σώζει τὸ ἔθνος. Οὐδεὶς ἐνόει νὰ παρακωλύσῃ τοιοῦτον ἔργον. Ὁ Αὐτοκράτωρ ἔπειθε καὶ διὰ τοῦ λόγου, ἐννοῶν κάλλιστα τὰ ζητήματα, ὡς ἀληθῆς ἐπιστημονάρχης, κατὰ τὴν ἀξίωσιν τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων, παρεμβαίνων εὐστόχως εἰς τὰς συζητήσεις καὶ δυνάμενος νὰ λαλήσῃ ἀρμοδίως. Διατηρῶν τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ ἀξιώματος καὶ προσέχων νὰ μὴ λησμονῶσιν, ὅτι εἶναι διάδοχος τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, μετὰ πολλοῦ κόπου ἐδέχθη νὰ μὴ μνημονευθῇ πρῶτος ἐν τῷ τόμῳ. Δυσοῖν θάτερον, ἢ ὁ Πάπας ἔπρεπε νὰ παραιτήσῃ

¹) Συρόπ. Η', ε'.

²) Συρόπ. Ζ', ιδ'.

πᾶσαν Παπικὴν ἀξίωσιν καὶ νὰ μὴ εἶναι πλέον κεφαλὴ τῆς οἰκουμένης καὶ τὰ πρωτεῖα κατέχων, ἢ ὁ Αὐτοκράτωρ τῶν Ῥωμαίων ἔπρεπε νὰ ἐνδώσῃ, ἐπαρκούμενος εἰς τὴν δῆλωσιν, ὅτι τῇ συναινέσει αὐτοῦ τὰ πάντα ἐγένοντο. Μόνον τὸ δεύτερον ἦτον ἐφικτὸν καὶ τοῦτο ἐγένετο, οὐχὶ ὅμως ἄνευ ἀντιρρήσεων καὶ ἀφοῦ ἐπέστη, ὅτι οὐκ ἔστιν ἄλλως γενέσθαι. Ἀνένδοτος ὑπῆρξεν εἰς τὸ νὰ μὴ συμπεριληφθῇ ἐν τῷ ὄρει καινοτομία τις εἰς τὰ τῆς λειτουργίας, ὡς πρᾶγμα καταφανές τοῖς πᾶσι, καὶ εἰς τοῦτο ὡς δευτερεῦον καὶ μὴ μειοῦν τὰ προνόμια τῆς τιάρας ἐνέδωκεν ὁ Πάπας, ἐπαρκούμενος εἰς ἀπλὴν δῆλωσιν καταχωρισθεῖσαν ἐν Πρακτικῷ.

Ἀναντιρρήτως ὁ Αὐτοκράτωρ διὰ τῆς ἐπιμονῆς καὶ ἐπιτηδείου συμπεριφορᾶς, διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς ὑπεροχῆς, πρὸ πάντων δὲ προβάλλων τὴν ἀνάγκην τῆς κοινῆς σωτηρίας, ὑποβαλλόμενος εἰς ταπεινώσεις καὶ θυσίας καὶ ἐξω τοῦ Κράτους ταλαιπωρούμενος, παρέσυρε πάντας καὶ ἐπήνεγκε τὸ ἀπίστευτον ἀποτέλεσμα, νὰ ὑπογράψωσι τὸν τόμον ἐνώσεως ἐκεῖνοι, οἵτινες πρὸ δύο περίπου ἐτῶν ἀπερχόμενοι ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἶχον ἀπόφασιν οὐδὲ κεραίαν νὰ ἐνδώσωσιν. Ἐκ τῶν ἐναντιουμένων μόνος ὁ Μάρκος Ἐφέσου εἶχε τὴν δύναμιν τοῦ λόγου, ἀλλὰ μόνος δὲν ἠδύνατο ν' ἀναχαιτίσῃ τὸν ῥοῦν, ἐνῷ ὁ Νικαίας Βησσαρίων, ἰσόπαλος αὐτοῦ, ἡσπᾶσθη ἐν πλήρει πεποιθήσει τὰ τῶν Λατίνων. Δὲν ἐνίκησεν αὐτὸν τὸ συμφέρον, οὐδὲ αἱ Ῥωμαϊκαὶ συντάξεις καὶ κατόπιν αἱ τιμαί, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῆς ἐμβριθείας τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν ἐπιχειρημάτων, ἀνηκόντων εἰς τὸν ἔχοντα πεποιθήσιν. Αὐτὸς ὁ Γεώργιος Σχολάριος, λαϊκὸς μὲν τότε, ἀλλ' ἐξέχων ἐπὶ παιδείᾳ θεολογικῇ καὶ ἐκ τῶν λογάδων, κατείχετο ὑπὸ πνεύματος συνδιαλλακτικοῦ, ὡς κατόπιν ὡμολόγησε, καὶ οἱ τρεῖς αὐτοῦ λόγοι περὶ εἰρήνης μαρτυροῦσι, μὴ συνεργῶν ὑπὲρ τοῦ Ἐφέσου, αὐτὸς ὑπὸ οὐδενὸς ὕλικου συμφέροντος κινούμενος, ἀλλὰ πιστεύων ὅτι εἶναι ἐφικτὴ ἑνωσις δογματικὴ, ἐὰν συμφωνήσωσιν, οὐχὶ εἰς τὰς λέξεις, ἀλλ' εἰς τὴν ἔννοιαν¹. Τοῦτο ὡμολόγησεν ἔπειτα μεταμελόμενος καὶ πεισθείς, ὅτι ἡ διαφωνία ὑπάρχει καὶ ἐν ταῖς ἐννοίαις². Ὁ Γεμιστὸς περὶ ἄλ-

¹) Τῇ τῶν νοημάτων συμφωνίᾳ τὴν περὶ τοὺς λόγους ἐναντιότητα λύσωσι. Coleti, XVIII, σ. 684.

²) Ἐν τῇ Μονωδίᾳ ἐπικηδεῖω εἰς τὸν Μάρκον Ἐφέσου. Νοrow, 1859,

Π. ΚΑΛΛΙΓΑ ΜΕΛΕΤΑΙ ΚΑΙ ΛΟΓΟΙ

λων ἡσχρολεῖτο, σπανίως ἐρωτώμενος ὡς χρησμός, ἐνδιαφερόμενος δὲ κυρίως περὶ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους. Ἐν ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Βησσαρίωνα μετὰ καιρὸν δικαιολογεῖ τὴν σιωπὴν, διότι ἦτο λαϊκός¹.

Συντελέσας τόσον ἐντόνως καὶ ἀναλαβὼν ὅλην τὴν εὐθύνην, ἡσθάνετο τὸ βάρος αὐτῆς ὁ Αὐτοκράτωρ. Ἡ ὑπογραφή τοῦ τόμου ἐνώσεως ἦτο μέγα βῆμα, δι' οὗ ὑπερεπηδᾶτο τὸ ἀπὸ πέντε αἰώνων ἀνοιχθὲν καὶ πλατυνόμενον χάσμα τοῦ σχίσματος, ἀλλ' ὁ τόμος ἐνώσεως περιεῖχε μόνον τὴν δῆλωσιν καὶ τὴν ἀπόφασιν περὶ ἐξαλείψεως τοῦ χάσματος· ὑπελείπετο ἤδη τὸ ἔθνος ν' ἀσπασθῇ καὶ νὰ υἱοθετήσῃ τὰ γενόμενα καὶ ὡς ἐκ θαύματος νὰ στραφῶσι διὰ μιᾶς τὰ πνεύματα, ἅμα τῇ ἀναγνώσει τοῦ τόμου, ἀπ' ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς.

Τοιαύτη ἀγχίστροφος μεταβολὴ μόνον διὰ θαύματος ἡδύνατο νὰ γίνῃ. Ἡ βούλησις τοῦ κυριάρχου, αὐτοῦ τοῦ διαδόχου τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, δὲν εἶχε τὸ ὑπεράνθρωπον δῶρον, νὰ συσπάσῃ ὅλας τὰς βουλήσεις καὶ νὰ μεταστήσῃ ἐν ἀκαρεῖ τὰ πνεύματα, ὅπως δεχθῶσιν ὡς κεφάλαιον πίστεως ὅ,τι μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης ἐδιδάχθησαν, νὰ θεωρῶσι πλάνην θανάσιμον ἐπὶ ζῆμιν τῆς ψυχικῆς σωτηρίας.

Κοσμικοὶ λόγοι δὲν ἦσαν ἱκανοὶ ν' ἀντισταθμίσωσι τοιαύτην θυσίαν. Τοῦτο διείδε κάλλιστα ὁ Γεώργιος Σχολάριος ἀμέσως ἐν ἀρχῇ, εἰπὼν τότε, ὅτι ἐνώσις πρὸς οἰκονομίαν ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐν ὧσιν καὶ ἐν γνώσει πάντων συναινούντων καὶ ἀποδεχομένων, ἀληθὴς δὲ ἐνώσις μόνην βᾶσιν ἡδύνατο νὰ ἔχῃ τὴν περὶ τῆς ἀληθείας πεποιθήσιν, ἣν δὲν ἴσχυε νὰ μεταδώσῃ τὸ λακωνικὸν ἔγγραφον, ἐν ᾧ ἐξετέθησαν οἱ ὅροι τῆς ἐνώσεως, οὐχὶ δὲ καὶ οἱ λόγοι αὐτῆς. Αἱ συζητήσεις ἦσαν γνωσταὶ εἰς μόνους τοὺς μετασχόντας, ἐξ ὧν οἱ πρωταγωνισταὶ δὲν ὡμολόγησαν καὶ τὴν πλάνην αὐτῶν, τὰ δὲ Πρακτικὰ οὐδὲ συνετάχθησαν ἐπακριβῶς, οὐδὲ περιεῖχον τὰ πάντα, οὐδὲ δημοσιευόμενα ἡδύνατο νὰ φθάσωσιν εἰς χεῖρας πάντων, οὐδὲ ἦσαν τοιαῦτα, ὥστε νὰ συσπάσωσι πεποιθήσεις, διότι τὰ κύρια ζητήματα ἐλύθησαν ἐν ἰδιαιτέrais διαλέξεσι καὶ ἐν τῇ ἀμνηχανίᾳ ἀνευρέσεως

σ. 6. Κἀγὼ φεῦ ἐσίγων, οὐκ ἐμοὶ τοσοῦτον ὀπόσον τῷ καιρῷ πράττων συμφέροντα. Οὐ γὰρ ἡγνῶουν, οὐ χωρήσει τὰ πράγματα μάχης, ἐμοῦ φανερώς συν-
αποδυομένου πρὸς τοὺς ἀγῶνας.

¹) Alexandre, Pléthon, σ. 342.

μέσου ὅρου ἱκανοποιούντος ἀμφοτέρους. Μόνοι οἱ Λατῖνοι ἱκανοποιήθησαν εἰς βαθμόν, ὥστε νὰ μακαρίσῃ ἐαυτὸν ὁ Μακαριώτατος, ὅτι δὲν εἶχε πλέον ἄλλο νὰ ζητήσῃ, διότι ὅσα ἐζήτησεν ἐγένοντο.

Ἄν ἐξῇ τοῦλάχιστον ὁ σεβάσμιος Πατριάρχης Ἰωσήφ, εἰς οὗ τὴν ὀρθοδοξίαν δὲν εἶχον λόγον ν' ἀμφιβάλλωσιν, οὐ μόνον ἐμελλε νὰ συμμερισθῇ τὴν εὐθύνην, ἀλλ' εἰς αὐτὸν ἀπέκειτο ν' ἀναλάβῃ τὸ ἔργον τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ τόμου καὶ τῆς διαδόσεως αὐτοῦ καθ' ὅλον τὸ πλήρωμα καὶ νὰ ἐνστάξῃ εἰς τὰς καρδίας τὴν πειθῶ, παρακολουθούμενος ὑπὸ τοῦ ὑπ' αὐτὸν κλήρου, δυσωπούμενου ἐκ τῆς παραινέσεως τοῦ ποιμενάρχου καὶ μὴ ἀφηνιάζοντος. Ἄλλ' ἤδη τίς εἶχε τὸ θάρρος ν' ἀναλάβῃ τοσοῦτον δυσβάστακτον φορτίον; Τίς ἦτον ἄξιος ν' ἀντικαταστήσῃ τὸν μεταστάντα Πατριάρχην, δύω συνάμα περιλαμβάνων ἐν ἑαυτῷ ἰδιότητας, τοῦ ἐπὶ ὀρθοδοξίᾳ σεβασμοῦ καὶ τῆς πεποιθήσεως περὶ τῆς ἀκριβείας τοῦ τόμου. Πᾶς νέος Πατριάρχης, προσιμαίζων διὰ τῆς ἀνακηρύξεως τοῦ τόμου, καὶ οὐδὲν ἔχων προηγούμενον βίου ἐμπνέοντος σέβας καὶ ἀποστομοῦντος πᾶσαν δυσφημίαν, ἐμελλεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νὰ ναυαγήσῃ οἰκτρῶς καὶ νὰ φέρῃ εἰς κίνδυνον τὸ σκάφος τῆς Ἐκκλησίας, ὃ ἐκλήθη νὰ πηδαλιουχήσῃ. Ἐάν, ἀντὶ νὰ ἐξαφανίσῃ τὸ σχίσμα τῶν Λατίνων, νέον εἰσήγαγε σχίσμα ἐντὸς τῆς ποιμένης, ποίων μειζόνων δυστυχημάτων ἐμελλε νὰ γίνῃ παραίτιος, πρὸς ἐπιτάχυνσιν τῆς ἐπικειμένης πανωλεθρίας;

Μήπως αὐτοὶ οἱ ἐπανερχόμενοι ἐκ τῆς Συνόδου καὶ συμπλέοντες οἴκαδε μετὰ τοῦ βασιλέως ἦσαν πεπεισμένοι, καὶ ἐμελλον ν' ἀναλάβωσι τὸ κήρυγμα τῆς ἐνώσεως μεγαλοφώνως καὶ ἐν πλήρει κατανύξει; Πόσοι ἐξ αὐτῶν ἄκοντες ὑπέγραψαν καὶ μόνον διὰ τῶν χειλέων εἶπον τὸ ἀρέσκει, ἐνῶ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν ἐφρόνουν, ὅτι πόρρω ἀπέχει ἡ ἀλήθεια, καὶ οὐδὲ τὸ νέον δόγμα ἡσπάζοντο, οὐδὲ τὸ ὑπέρτατον ἀξίωμα τοῦ Πάπα ἐνόουν νὰ ὁμολογήσωσιν; Ὁ Ἐφέσου δὲν ἦτο μόνος, εἰ καὶ αὐτὸς μόνος εἶχε τὴν ἀδάμαστον εὐστάθειαν νὰ μείνῃ πιστὸς εἰς τὰς παραδόσεις καὶ νὰ μὴ θέσῃ τὴν ὑπογραφὴν παρὰ τὴν πεποιθήσιν. Πόσοι ἄλλοι ἐσπουδαζον νὰ παρακολουθήσωσιν αὐτόν, ἅμα εὐρισκόμενοι ἐνώπιον ἀνθρώπων, ἐτοιμῶν ν' ἀκούσωσι τὴν μετάνοιαν καὶ τὴν ἀπάρνησιν τῶν γενομένων! Αὐτὸς ὁ ἀδελφός, Δεσπότης Δημήτριος, ἐκηρύχθη ἐναντίος, παρακολουθούμενος ὑπὸ τοῦ Γεμιστοῦ καὶ τοῦ Γεωργίου Σχολαρίου.

Ἄλλ' ὁ Αὐτοκράτωρ ἦτο τάχα πεπεισμένος; Διατί ἐξήλειψεν ἐκ μόνου τοῦ ἐλληνικοῦ κειμένου τὰς λέξεις: «καὶ τὸν ῥωμαϊκὸν ἀρχιε-»
» ρέα εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην τὰ πρωτεῖα κατέχειν¹⁾»;

Ἐνόει τάχα, ὅτι διὰ τῆς ἐνώσεως μία εἰς τὸ ἐξῆς ὑπάρχει Ἐκκλησία, ἥς κεφαλὴ καὶ ἀνώτατος ποιμενάρχης εἶναι ὁ Ῥώμης; Πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Ἐν πλήρει εἰλικρινείᾳ ἐνόει, ὅτι ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία εἶναι αὐτοκέφαλος καὶ κεχωρισμένη, διὸ ἐζήτησε νὰ παύσωσιν οἱ ἐκ τῆς Ῥώμης ἐν τῇ Ἀνατολῇ Ἐπίσκοποι καὶ νὰ παραδώσωσι καὶ τὰς Ἐκκλησίας, ἐνῶ ὁ Πάπας ἐζήτηι ἄλλην λύσιν, δι' ἧς ἤλπιζεν αὐτὸς νὰ λάβῃ ὑφ' ἐαυτὸν ἀποκλειστικῶς τὴν ἐπισκοπικὴν διοίκησιν, ὅπου ὑπῆρχον Ἐπίσκοποι Λατῖνοι ἐπιζῶντες τοῦ Ἐπισκόπου τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, παυούσης εἰς τὸ ἐξῆς νὰ χειροτονῇ ἐκεῖ τοιοῦτους. Ἐνωσις διεστώτων δὲν εἶναι ἔνωσις.

Ταῦτα ἀναλογιζόμενοι δὲν θέλομεν ἀπορήσει, ἐὰν ἴδωμεν τὸν Αὐτοκράτορα Ἰωάννην ὅλως ἄλλοιον, ἢ οἷον ἐγνωρίσαμεν αὐτὸν ἐκ τινων ἀκουσμάτων. Αὐτός, ὃν ὁ πατὴρ ἔλεγεν, ὅτι δὲν ἦλθεν εἰς τὴν κατάλληλον ὥραν, ὡς θερμοσυργὸς καὶ ῥέκτης, ἐν ἐποχῇ ἀκμαίων δυνάμεων τοῦ ἔθνους, ἔχων τὸν νοῦν καὶ τὴν τόλμην νὰ ἐπιχειρήσῃ μεγάλα, ἥδη ὅμως, ὅτε εἶναι περίστασις οἰκονομίας τῶν καιρῶν, μᾶλλον ἐπικίνδυνος, αὐτός, ὅστις ἐτέρπετο εἰς κυνηγέσια καὶ εἰς ἵππασίας, μὴ στέργων τὴν ἀδράνειαν καὶ διὰ τοῦτο ἐκφεύγων εἰς Πατάβιον, διὰ νὰ ἐπισκεφθῇ καὶ τὰ ἐκεῖ περίεργα μικρὸν πρὸ τοῦ ἀπόπλου ἐξ Ἐνετίας, εἰς τὸ ἐξῆς μέλλει νὰ δείξῃ τὰ μὴ διαφορούμενα σημεῖα νωθρότητος καὶ ἐκλύσεως πάσης ἐνεργείας, εἰς ὃ συνετέλεσαν ἄλλα θλιβερά συμβάντα.

Τὴν 19^{ην} Ὀκτωβρίου 1439 ἀπέπλευσεν ἐξ Ἐνετίας καὶ μετὰ δέκα ἡμέρας προσήγγισεν εἰς Κέρκυραν, ὅπου ὁ Πρωτοπαπᾶς τῆς πόλεως ἠρώτησε τὸν Βασιλέα, πῶς πρέπει νὰ φέρονται πρὸς τοὺς Λατίνους, ἀπαιτοῦντας νὰ χειροτονῶσιν αὐτούς, ὡς μὴ ἔχοντας ἴδιον Ἐπίσκοπον. Ὁ Βασιλεὺς ἀπήντησεν, ὅτι τὴν αὐτὴν ὀφείλετε νὰ τηρῇτε τάξιν, ὡς μέχρι τοῦδε, διότι ἐπὶ τούτοις ἐγένεν ἡ ἔνωσις, ἕκαστος νὰ τηρῇ ἀνενοχλήτως ὅσα καὶ πρίν. Ὑπεσχέθη ν' ἀφήσῃ ἀντίγραφον τοῦ τόμου ἐνώσεως, ἀλλ' οὐδὲν ἀφῆκεν²⁾.

¹⁾ Ὅρα σ. 122.

²⁾ Συρόπ. ΙΑ', ς'.

Ὅτε ἔφθασαν εἰς Μεθώνην, ὁ Βασιλεὺς διὰ ξηρᾶς μετέβη εἰς Κορώνην, ὅπου ἐλιτάνευσαν ὁμοῦ Λατῖνοι καὶ Γραικοί. Τὸ αὐτὸ ἐγένετο ἐν Εὐβοίᾳ ὅπου ἐξεμέτρησε τὸ ζῆν ὁ Πρωτέκδικος Γεώργιος Καππάδοξ¹. Ἐκεῖ παρέμειναν πολλὰς ἡμέρας ὡς ἐκ τοῦ σφοδροῦ χειμῶνος. Κατέφυγον ἔπειτα εἰς Πελαγονήσον καὶ ἐκεῖθεν εἰς Λῆμον, ἐνθα ἔμαθον τὸν θάνατον τῆς Βασιλίσσης Μαρίας, θυγατρὸς τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, Δεσπότης Τραπεζοῦντος, ἣν ὁ Βασιλεὺς ἠγάπα. Δὲν ἀπεβίωσεν αὐτὴ μόνη, ἀλλὰ καὶ ἡ Δεσποσύνη Εὐγένεια, θυγάτηρ τοῦ Κατελοῦζου αἰθέντου τῆς Λέσβου καὶ σύζυγος τοῦ Δεσπότης Δημητρίου. Ἀπεσιωπήθησαν ταῦτα εἰς ἀμφοτέρους, διὰ νὰ μὴ λυπηθῶσι προώρως.

Ὅτε ἔφθασαν πρὸ τῆς Καλλιπόλεως, ὁ Τοῦρκος ἄρχων ἐμήνυσεν εἰς τὸν Βασιλέα προσφέρων ἀνάπαυσιν, ὁ δὲ Βασιλεὺς ἔστειλε δῶρον ἀργυροῦν μαστραπάν.

Μόλις τὴν 31^ν Ἰανουαρίου 1440, κυριακὴν τῆς τυροφάγου, ἔφθασαν εἰς Κωνσταντινούπολιν. Τὴν ἐπιούσαν ἦλθον εἰς προὔπαντησιν ὁ Δεσπότης Κωνσταντῖνος, πολλοὶ τῶν ἀρχόντων, οἱ Ἑνετοὶ καὶ οἱ Γενουήνσιοι, ὅτε δὲ εἰσῆλθον εἰς τ' ἀνάκτορα ὁ Βασιλεὺς καὶ ὁ Δεσπότης Δημήτριος, ἔμαθον ἐκ στόματος τῆς μητρὸς, τῆς Δεσποίνης Ἑλένης Δραγάση, ἐκ τοῦ ἡγεμονικοῦ οἴκου τῆς Σερβίας, ὅτι ἐχῆρευσαν ἀμφοτέρω².

Μεγίστη λύπη κατέλαβε τὸν Βασιλέα ἐκ τῆς στερήσεως τῆς συζύγου, οὐδὲ ἐξήρχετο, οἱ δὲ ἐπανελθόντες ἐκ τοῦ κλήρου καὶ οἱ ἄρχοντες ἐτέλουν τὰ τῆς θρησκείας εἰσελθόντες εἰς τὴν πρώτην τῶν νηστειῶν ἐβδομάδα, ἀλλ' ὑπεβλέποντο ὡς λατινίζοντες ὑπὸ τῶν λοιπῶν, πρὸς ἀποφυγὴν δὲ συγχύσεων, οὐδὲ παρευρέθησαν εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς εὐρυτῆς τῆς Ὁρθοδοξίας.

Ἰδοὺ πῶς ἀπεικονίζει ὁ Δούκας, βεβαίως διὰ τινος ὑπερβολῆς, τὴν ἄφιξιν. « Οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς εὐθέως ἀπὸ τῶν τριήρων ἀποβάντες, καὶ οἱ » τῆς Κωνσταντίνου κατὰ τὸ σύνθημα ἠσπάζοντο αὐτοὺς, ἐρωτῶντες, » πῶς τὰ ὑμέτερα, πῶς τὰ τῆς Συνόδου, εἰ ἄρα ἐτύχομεν τὴν νικῶ- » σαν; οἱ δὲ ἀπεκρίναντο — πεπράκαμεν τὴν πίστιν ἡμῶν, ἀντηλλά- » ξαμεν τῇ ἀσεβείᾳ τὴν εὐσέβειαν, προδόντες τὴν καθαρὰν θυσίαν

¹) Συρόπ. ΙΑ', η'.

²) Συρόπ. ΙΑ', ζ'.

» ἀζυμῖται γεγόναμεν—... καὶ ταῦτα τίνες; οἱ ὑπογράψαντες ἐν
 » τῷ ὄρφ, ὁ Ἡρακλείας Ἀντώνιος καὶ οἱ πάντες· εἰ γάρ τις πρὸς αὐ-
 » τοὺς ἤρετο—καὶ διατί ὑπεγράφετε;—ἔλεγον—φοβούμενοι τοὺς
 » Φράγκους· καὶ πάλιν ἐρωτῶντες αὐτοὺς, εἰ ἐβασάνισαν οἱ Φράγκοι
 » τινὰ καὶ ἐμαστίγωσαν, εἰς φυλακὴν ἔβαλον,—οὐχί!—ἀλλὰ πῶς;
 » ἡ δεξιὰ αὕτη ὑπέγραψεν—ἔλεγον—κοπήτω! ἡ γλῶττα ὡμολό-
 » γησεν—ἐκριζούσθω». —κτλ.¹

Κατ'ἤφεια κατεῖχε τὰ πάντα καὶ σιγὴ νεκρική. Μεταξὺ τῆς τρίτης
 τῶν νηστεϊῶν ἐβδομάδος προσεκληθήσαν οἱ σταυροφόροι παρὰ τοῦ Βα-
 σιλέως, ὅστις ἠρώτησε, τίνος ἔνεκα δὲν λειτουργοῦσι. Μετὰ τὰς δοθεί-
 σας ἐξηγήσεις, ὅτι οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει μέιναντες ἀποφεύγουσιν
 αὐτοὺς², ἀπήτησε νὰ συλλειτουργῶσιν, οὐχὶ ἀθρόως, ἀλλὰ διαδοχικῶς.
 Τὴν Κυριακὴν τῆς Σταυροπροσκυνήσεως ἐλειτούργησεν ὁ μέγας Χαρτο-
 φύλαξ καὶ Ἀρχιδιάκονος Μιχαὴλ ὁ Βαλσαμών, ἀλλ' οἱ φαινόμενοι, ὅτι
 πείθονται νὰ συλλειτουργήσωσιν, ἔφυγον. Ἐκτοτε ἔτι μᾶλλον ἐσχό-
 λαζον³.

Παρήλθον ὁ Φεβρουάριος, ὁ Μάρτιος καὶ ὁ Ἀπρίλιος καὶ οὐδὲν ἐγένετο.

Ἐπὶ τέλους ὁ Βασιλεὺς ἐσκέφθη περὶ Πατριάρχου, ὑπέδειξε δὲ τὸν
 Μάρκον Ἐφέσου, ὅστις ἀπεποιήθη ὀριστικῶς.

Ἐπίσης ἀπεποιήθη ὁ Ἡρακλείας Ἀντώνιος, Πρόεδρος τῶν ὑπερτίμων
 καὶ Ἐξαρχος πάσης Θράκης καὶ Μακεδονίας, ἐκφράζων πικρὰν μετὰ-
 νοιαν, διότι ὑπέγραψε τὸν τόμον, παρέστη ὅμως εἰς τὴν πρὸς ἐκλογὴν
 συνάθροισιν, ὅπως δημοσίως ὁμολογήσῃ ταῦτα καὶ ἀναγνωρίσῃ ἑαυτὸν
 ὑπεύθυνον⁴.

Ἀφότου καὶ αὐτὸς ἐδείχθη ἀμετάπειστος, ἐξελέχθησαν ὁ Τραπε-
 ζοῦντος, ὁ Κυζίκου καὶ ὁ προηγούμενος τοῦ Βατοπεδίου ἱερομόναχος
 Γεννάδιος.

Ὁ Βασιλεὺς ἐζήτησε νὰ ἐρευνηθῇ ὁ Τραπεζοῦντος Δωρόθεος, ἐὰν
 στέργῃ τὴν ἑνωσιν. Ἀπεκρίθη, ὅτι οὐδὲ καλὴ μὲ φαίνεται, οὐδὲ καλῶς
 ἐγένετο, οὐδὲ δέχομαι τὸν Πατριαρχικὸν Θρόνον.

¹) Δοῦκας, σ. 215.

²) Φραντζῆς, σ. 491.

³) Συρόπ. IB', α'.

⁴) Συρόπ. IB', β'.

Ἐδοκιμάσθη κατόπιν ὁ Κυζίκου Μητροφάνης, ὅστις καὶ ἐγγράφως ἐδήλωσεν, ὅτι στέργει τὴν ἑνωσιν. Κατὰ διαταγὴν τοῦ Βασιλέως ἐτέθησαν δύο ἐσφραγισμένοι κληροὶ ἐπὶ τῆς Ἀγίας Τραπεζῆς, φέροντες ὁ μὲν τὸ ὄνομα τοῦ Τραπεζοῦντος, ὁ δὲ τοῦ Κυζίκου, ὡς διεφημίσθη δὲ καὶ οἱ δύο ἔφερον τὸ ὄνομα τοῦ Κυζίκου. Μετὰ τὴν λειτουργίαν ὁ μέγας Πρωτοπαπᾶς ἔλαβε τὸν ἕτερον τῶν κληρῶν, ὃν ἔπεμψεν εἰς τὸν Βασιλέα, οὗτος δὲ ἀνοίξας ἀνέγνωσε τὸ ὄνομα τοῦ Κυζίκου¹.

Ταῦτα ἐγένοντο τὴν Κυριακὴν τοῦ τυφλοῦ, οὐδὲ παρέλειπον οἱ ἀντιφρονούντες νὰ ὀμιλῶσι περὶ τῆς συμπτώσεως ταύτης. Ἀμέσως μετὰ τὸ Πάσχα, τὴν 4^{ην} Μαΐου 1440, ἦλθεν ὁ Κυζίκου εἰς τὸν Βασιλέα, ὅπου προεχειρίσθη παρὰ τοῦ Βασιλέως Πατριάρχης, ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Λατινεπισκόπου Χριστοφόρου Γαρατώνη, συνοδεύσαντος αὐτὸν εἰς τὰ Πατριαρχεῖα. Κατὰ τὴν συνήθη τελετὴν ὁ Βασιλεὺς ἐκάθητο ἐπὶ τοῦ θρόνου, πᾶσα δὲ ἡ σύγκλητος ἵστατο ἀσκεπής. Ὁ πρωτοπαπᾶς ἐποιεῖ εὐλογητὸν καὶ μικρὰν ἐκτενῆ, ὁ μέγας δομέστικος ἔψαλλε τό: ὅπου γάρ Βασιλέως παρουσία, οἱ δὲ χοροὶ τροπάρια. Τότε ἀνίστατο ὁ Βασιλεὺς, πρὸς ὃν ὠδήγουν ὁ Καισαρεῖας καὶ ὁ Ἡρακλείας, ὡς ὑπέρτιμοι, τὸν ὑποψήφιον, τρεῖς ποιῶντα μετανοίας καὶ τὴν ἐνώπιον τοῦ Βασιλέως προσκύνησιν. Ὁ Βασιλεὺς δίδων τὸ δεκανίκιον, ἔλεγεν, *Ἡ Ἀγία Τριάς, ἡ τὴν ἐμοὶ βασιλείαν δωρησαμένη, προχειρίζεται σε εἰς Πατριάρχην νέας Ῥώμης*. ψαλλόντων τῶν χορῶν ἐγένετο ἡ ἀπόλυσις. Ὁ Πατριάρχης, κατερχόμενος μετὰ λαμπάδων καὶ κρατῶν τὸ χρυσοῦν δεκανίκιον, ἀνέβαινε τὸν ἡτοιμασμένον ἵππον, κεκαλυμμένον χασδίῳ λευκῷ καὶ χρυσῷ, καὶ εὐφημούμενος ἐπορεύετο εἰς τὸ Πατριαρχεῖον².

Κατὰ τὴν Κυριακὴν τῆς Πεντηκοστῆς ἐλειτούργησεν ὁ νέος Πατριάρχης, ἀπέσχον ὅμως ὁ Τραπεζοῦντος, ὁ Ἐφέσου καὶ ὁ Ἡρακλείας, ἄλλοι δὲ τινες ἀρχιερεῖς, ὑπακούοντες εἰς τὸν Βασιλέα, συνελειτούργησαν. Ὁ Ἐφέσου καὶ ὁ Ἡρακλείας κατόπιν τούτου ἔφυγον κρυφίως εἰς τὰ ἴδια.

Ὁ μέγας Χαρτοφύλαξ Μιχαὴλ Βαλσαμὼν καὶ ὁ μέγας Ἐκκλησιάρχης Σίλβεστρος Συρόπουλος παρητήθησαν, τὰ δὲ καθήκοντα αὐτῶν

¹) Συρόπ. IB', γ'. Περὶ αὐτοῦ λέγει, ὅτι συνετάχθη μετὰ τῶν Ἑνωτικῶν, ἀφότου ὁ Αὐτοκράτωρ συγκατετέθη εἰς ἐκπλήρωσιν ἀπαιτήσεως γηπέδου.

²) Φραντζῆς, σ. 305.

ἀνέθεσεν ὁ Πατριάρχης εἰς τὸν μέγαν Σακελλάριον Μανουὴλ Χρυσοκούκην καὶ εἰς τὸν μέγαν Σκευοφύλακα Θεόδωρον Ξανθόπουλον ¹.

Ὁ νέος Πατριάρχης πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν ὑποσχεθέντων οὐδὲν ἄλλο ἐτόλμησε νὰ πράξῃ, εἰμὴ νὰ μνημονεύσῃ τὸν Πάπαν ἐν τῇ λειτουργίᾳ, μὴ συμπαράλαβὼν ὅμως καὶ ἐν τοῖς διπτύχοις ². Τοσοῦτον ἐξηρηθίσθη τὸ δημόσιον πνεῦμα, ὥστε ἀπέφευγον ν' ἀκούσωσι τὴν ἀκολουθίαν ὑπὸ ἱερέως, ὅστις ἐξ ἀπλῆς περιεργείας παρευρέθη εἰς τὴν ἀνάρρησιν τοῦ νέου Πατριάρχου ³. Τὰ ἐπίθετα, ἐνωτικὸς ἱερεὺς καὶ ἄζυμίτης, ἦσαν τὰ βλασφημότερα.

Ὁ Δεσπότης Δημήτριος, κηρυχθεὶς κατὰ τῆς ἐνώσεως, ἔφυγε κρύφα μετὰ τοῦ Παύλου Ἀσάν, οὗ ἐνυμφεύθη τὴν θυγατέρα ⁴.

Ἐντοσούτῳ ὁ Πάπας, περιχαρὴς διὰ τὴν ὑπὲρ ἑαυτοῦ αἰσίαν ἔκθασιν τῆς Συνόδου, τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1439 ἀνεκήρυξε 17 Καρδινάλιους, ἐξ ὧν τὸν Βησσαρίωνα, καὶ τὸν Ἰσιδωρον ⁵. Ὁ Βησσαρίων δὲν ἐβράδυνε νὰ μεταβῇ εἰς Ῥώμην, ἀναλαμβάνων τὸ ὑψηλὸν ἀξίωμα καὶ φεύγων τὴν ὁσημέραι αὐξάνουσαν κατ' αὐτοῦ δυσἀρέσκειαν.

Τὴν ἰδίαν ἐπισκοπὴν οὐδέποτε ἐπεσκέφθη, οὐδὲ ἠδύνατο νὰ ἐπισκεφθῇ, ὑπὸ τὸν ζυγὸν διατελοῦσαν καὶ ἐξερημωθεῖσαν ⁶.

Ὁ Ἰσιδωρος, τοποτηρητὴς τοῦ Ἀντιοχείας, ἐν τῇ Συνόδῳ εἰς τὰς συζητήσεις μικρὸν ἔλαβε μέρος ⁷, ἀνემίχθη ὅμως εἰς ὅλας τὰς ἰδιαιτέρας διαπραγματεύσεις καὶ ἐβάδισε τὴν αὐτὴν ὁδὸν τοῦ Βησσαρίωνος, ἐργαζόμενος ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως, εἴκαι μὴ συμφωνῶν ἐν πᾶσι καὶ ἀπολύτως μετὰ τῶν Λατίνων. Ἐν τῇ τελευταίᾳ συνεδριάσει τῆς 26^{ης} Μαρτίου 1439, ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ Μάρκου Ἐφέσου καὶ τοῦ Ἡρακλείας, δὲν ἀπε-

¹) Συρόπ. IB', δ'.

²) Ἐνδέχεται νὰ εἶναι γνήσιον τὸ κατὰ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Pitzipios, L'Eglise orientale (Rome 1855) II. σ. 47 ἐκδοθὲν προτρεπτικὸν ἔγγραφον τοῦ Πατριάρχου, ὡς ληφθὲν ἐκ τῆς Μαρκιανῆς (MSS. latin. Class. XIV, 407. 5. dentro). Ὁ συγγραφεὺς εἶναι ἐσπερημένος ἀξιοπιστίας.

³) Συρόπ. IB', ε'. Πρβ. Δούκαν, σ. 259 καὶ ἐπ.

⁴) Φραντζῆς, σ. 192.— Συρόπ. IB', ια'.

⁵) Ciacconius, Vitæ et res gestæ (Romæ 1630).

⁶) Pii II, Cosmographia σ. 339. Sed nunquam plebem suam adiit, quæ vel minima est hodie, vel nulla.

⁷) Συρόπ. ζ', ιγ'.— Πρακτικὰ Coleti, XVIII, σ. 60. 113.

δέχθη, ὅτι οὐδὲν ἔχουσι ν' ἀντιτάξωσι κατὰ τῶν Λατίνων οἱ Γραικοί, ἀλλ' ὅτι ἡ ὥρα παρῆλθεν¹.

Ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ συνάξει ἀπέκρουσε τὴν μομφήν, ὅτι λατινίζει, ἀλλ' ἐξέφρασε τὴν πεποιθήσιν ὑπὲρ τοῦ δόγματος τῶν Λατίνων, ὡς μαρτυρουμένου².

Τελευταῖος καὶ αὐτὸς ἐπέμεινε, νὰ μὴ συμπεριληφθῇ ἐν τῷ ὄρω τι περὶ τῆς τελειώσεως τοῦ μυστηρίου ἐν τῇ θεῇ λειτουργίᾳ, συζητήσας πρὸς τὸν Ἰωάννην Τορκουεμάδαν (de Turrecremata), καὶ οὕτως ἐγένετο³.

Ὁ Αὐτοκράτωρ, βλέπων, πόσον ἦτον εὐπρόσδεκτος παρὰ τῷ Πάπᾳ, αὐτὸν ἀπέστειλε πρὸς σπουδαίας διαπραγματεύσεις, οἷον περὶ τῆς βοήθειας κατὰ τῶν ἐχθρῶν⁴.

Μετὰ πόσου ζήλου εἰργάζετο ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως, φαίνεται ἐκ τοῦ τρόπου, δι' οὗ ἠνάγκασε τὸν μετ' αὐτοῦ ἐκ Ῥωσσίας Ἐπίσκοπον Ἀβραάμ Σουσδάλην νὰ υπογράψῃ τὸν τόμον, καθιέρζας αὐτὸν ἐπὶ ὀκτὼ ἡμέρας⁵.

Κατὰ τὴν ψαλεῖσαν λειτουργίαν μετὰ τὴν ἐνωσιν, τῇ αἰτήσῃ τοῦ Ῥωσσίας, παρέστη ὑπηρετῶν ὁ ἐκ Ῥωσσίας ἄρχων⁶.

Ὁ ῥώσσης ὑπομνηματιστὴς ὑπαινίττεται, ὅτι ὁ Ἰσίδωρος ἐδίδωκεν ὕλη καὶ συμφέροντα⁷, ἀλλ' ὡς Μητροπολίτης Κιεβίας εἶχεν ἀρκούσας προσόδους, ὥστε νὰ εἶναι ὑπεράνω τοιούτων ἐπιθυμιῶν, καὶ ὑπὸ τοῦ Συροπούλου παρίσταται, ὡς δίδων ἀβρὰ δεῖπνα, διὰ νὰ πείσῃ ἄλλους⁸. Μᾶλλον ἤκουε τὸ κέντρον τῆς φιλοδοξίας, διό, ἅμα ἀποθανόντος τοῦ Πατριάρχου, ἤρξατο νὰ κινῆται ἐποφθαλμιῶν τὴν διαδοχὴν καὶ περιῆλθεν εἰς διάστασιν πρὸς τὸν Πρωτοσύγκελλον Γρηγόριον Μαμμᾶν⁹.

¹) Coleti, XVIII, σ. 389.

²) Αὐτόθι σ. 392. Οὐδὲ ἡμεῖς βουλόμεθα λατινίσαι, ἀλλὰ λέγομεν κτλ.

³) Coleti, XVIII, σ. 4472.

⁴) Πρακτικὰ Coleti, XVIII, 496. Καὶ τὸν Ῥωσσίας ὄργανον τῶν τοιούτων ἐϋρῶν πρὸς τὸν Πάπαν ἀπέστειλε κτλ.

⁵) Makarij, V, σ. 356, Α, 423.

⁶) Συρόπ. Γ', ε'.

⁷) Materialien zur Gesch. der Russ. Kirche (Charkow 1861) I, σ. 72.

⁸) Συρόπ. Θ', η'.

⁹) Συρόπ. Γ', ε'. ιε'.

Κατ' εἰσήγησιν τοῦ Ἰσιδώρου ὁ Πάπας παρήνει ἄμεσον ἐκλογὴν Πατριάρχου ἐν Φλωρεντίᾳ¹. Δι' ἄλλου τρόπου ἱκανοποίησε τὴν φιλοδοξίαν αὐτοῦ ὁ Πάπας, ὀνομάσας αὐτὸν τὴν 17^{ην} Αὐγούστου 1439 τοποτηρητὴν (*legatum de latere*) ἐν Λιτουανίᾳ, Λιβονίᾳ καὶ ἐν ἀπάσῃ τῇ Ῥωσίᾳ, ὡς ἐπίσης καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις τῆς Πολωνίας, ταῖς ὑποκειμέναις εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς Μητροπόλεως αὐτοῦ². Φθάσας εἰς Ἑνετίαν περὶ τὰ μέσα Σεπτεμβρίου, μετ' ἐπιδείξεως ἐξεδήλου, ὅτι εἶναι ἐνωτικός, διὸ ὑπεχρέωσε τοὺς μετ' αὐτοῦ νὰ συλλειτουργήσωσι μετὰ τῶν Λατίνων³. Ὁ ἱερεὺς Συμεὼν Σουσδάλης μετὰ τοῦ πρέσβεως Θωμᾶ μόλις κατώρθωσαν νὰ διαφύγωσι λαθραίως, σπεύδοντες εἰς Νοβογορόδην, ὅπου ἔφθασαν τὸ Πάσχα τοῦ 1440⁴.

Ἐχομεν τὴν συστατικὴν τοῦ Πάπα πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα, παρακαλούμενον νὰ συμπαράλῃ τὸν Ἰσίδωρον ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ αὐτοῦ, μεταβαίνοντα εἰς Ῥωσίαν, διότι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀλβρέχτου ἡ διὰ τῆς ἡπείρου ὁδὸς δὲν ἦτον ἀσφαλής⁵. Παρέμεινεν ὁμοῦς ἐν Ἑνετίᾳ μέχρι τῆς 22^{ης} Δεκεμβρίου, ὅθεν μετέβη εἰς Φιούμην καὶ ἐκεῖθεν διὰ ξηρᾶς κατηυθύνθη εἰς Ῥωσίαν⁶. Ἐπεταὶ ἐντεῦθεν, ὅτι ἐκεῖ ἔμαθε τὸν προχειρισμὸν εἰς τὸ ἀξίωμα Καρδινάλιου, γενόμενον τὸν Δεκέμβριον 1439⁷. Ἐκ Βούδης τῆς Οὐγγρίας ἐξέδωκε τὴν 5^{ην} Μαρτίου 1440 ποιμαντορικὴν ὡς ἀρχιεπίσκοπος Κιεβίας καὶ πάσης Ῥωσσίας καὶ ἀποστολικὸς τοποτηρητής, ἀγγέλλων τὴν ἐνωσιν εἰς τοὺς ὑπὸ τὴν διοίκησιν αὐτοῦ καὶ παραγγέλλων τὴν ἐνζυμον καὶ ἄζυμον μετάληψιν⁸.

Λειτουργήσας ἐν τῇ Λατινικῇ Ἐκκλησίᾳ ἐν Κρακοβίᾳ, τὸν Ὀκτώβριον ἔφθασεν εἰς Λιτουανίαν καὶ ἐκεῖθεν εἰς Σμολένσκην, ὅπου ὁ Ἡγεμὼν

¹) Συρόπ. Γ', ιζ'.

²) Raynaldi, Ann. 1439.

³) Συρόπ. ΙΑ', ε'.

⁴) Materialien, I, σ. 74.

⁵) Cod. Barberinus, XVI, 85 σ. 325.

⁶) Vollständige Sammlung Russ. Chroniken (Petersb. 1853) VI, σ. 459.

⁷) Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰουλιανοῦ Καίσαρινου, φανευθέντος ἐν τῇ μάχῃ Βάρνης ἐν ἔτει 1444, ἔλαβε τὸν τίτλον αὐτοῦ S. Sabina, Ciacconius, Vitæ et res gestæ. — Baluzii, Miscell. VII, σ. 506.

⁸) Karamzin, V. 237. — Makarij, V. 363.

Λουγθενιέβιτς παρέδωκεν εἰς αὐτὸν τὸν Συμεῶνα Σουσδάλης. Ὁ Ἰσίδωρος σιδηροδέσμιον μετήγαγεν αὐτὸν εἰς Μόσχαν πρὸ τοῦ Πάσχα τοῦ 1441¹. Ἀμέσως ἐξηγέρθη κατ' αὐτοῦ ἡ δυσαρέσκεια τοῦ Ἡγεμόνος Βασιλείου² καὶ τοῦ λαοῦ, διότι εἰσῆλθε προπορευομένου τοῦ Λατινικοῦ Σταυροῦ. Ἐν τῇ λειτουργίᾳ ἐμνημόνευσε πρώτου τοῦ Πάπα καὶ ἔπειτα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου καὶ ἐν τέλει διέταξε τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ τόμου ἐνώσεως³.

Ἀντὶ νὰ δεχθῇ εὐμενῶς τὸ πρὸς αὐτὸν ἔγγραφον τοῦ Εὐγενίου ὁ Ἡγεμὼν, οὐδὲ τὴν εὐχὴν ἐδέχθη τοῦ Μητροπολίτου καὶ ἐξύβρισεν αὐτὸν κατὰ πρόσωπον ὡς λύκον ἀντὶ ποιμένος. Ἀνυπερθέτως διέταξε τὴν ἀπομάκρυνσιν αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ Μητροπολιτικοῦ Θρόνου ὡς παραβάτου, μεχρισοῦ ἀποφανθῶσι συνερχόμενοι οἱ Ἐπίσκοποι, μὴ λάθῃ δὲ χάριν, ἐὰν δὲν ὁμολογήσῃ μετάνοιαν⁴. Προβλέπων τὴν ἀπόφασιν τῆς συγκληθείσης Συνόδου ἐξ ἑπτὰ Ἐπισκόπων, ἐξ ἀρχιμανδριτῶν καὶ ἡγουμένων, κρυφίως ἔφυγεν ἐκ τῆς μονῆς, ἐνθα ἐκλείσθη, πρὸς τὸν Ἡγεμόνα Βῶρις εἰς Τουέρ, ἀλλὰ μὴ εὐρὼν καλὴν ὑποδοχὴν κατάρθωσι νὰ καταφύγῃ εἰς Λιτουανίαν. Οὐδὲ ἐκεῖ διέμεινε πολὺ, διότι ὁ δυτικὸς Καζίμιρος ἦτο τῆς μερίδος τοῦ Ἀντίπαπα τῆς ἐν Βασιλείᾳ Συνόδου, Φήλικος Ε'. Μετέβη ἐπομένως καὶ αὐτὸς εἰς Ῥώμην πρὸς τὸν Εὐγένιον Δ', ὅπως ὑπηρετήσῃ ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως⁵. Ἀποτέλεσμα τούτων ὑπῆρξεν, ὅτι ἔκτοτε ὁ Μητροπολίτης ἐξελέγετο ὑπὸ τῆς Ῥωσικῆς Συνόδου. Τοὺς λόγους διὰ μακρῶν ἐξέθεσεν ὁ Ἡγεμὼν πρὸς τε τὸν Αὐτοκράτορα καὶ τὸν Πατριάρχην⁶. Ὁ ἐκλεχθεὶς Ἰωάννης δὲν ἀνεγνωρίζετο ὅμως ἐν τῇ περιφερείᾳ Κιεβίας, ἐνθα οἱ Πολωνοὶ Ἡγεμόνες ἐνήργουν ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως⁷. Ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος, περὶ οὗ κατωτέρω, ἐξηκολούθει θεωρῶν τὸν Ἰσίδωρον ὡς τὸν νόμιμον Μητροπολίτην

¹) Makarij, V. 362. — Philaret, III, 70. A. 463. — Materialien, I, σ. 71.

²) Τούτου ἀδελφὴ ἦτον ἡ πρώτη σύζυγος τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰωάννου.

³) Soph. Chronik, VI, 464. — Woskr. Chronik, VIII, 408.

⁴) Woskr. Chronik, VIII, 409. — Soph. Chronik VI, 464.

⁵) Woskr. Chronik, VIII, σ. 409. — Makarij, V, 367 — Cod. Barberinus XVI, 85, σ. 225.

⁶) Soph. Chronik, VII, σ. 462-467. — Philaret, III, 42.

⁷) Soph. Chronik, VII, σ. 464. — Raynaldi, Ann. 1443, 22.

Κιεβίας, ἕως αὐτοῦ καὶ αὐτὸς ὁ Γρηγόριος κατέφυγεν εἰς Ῥώμην, ἀφ' οὗ
ὁ Ἰωάννης μέχρι τέλους τοῦ βίου περιέλαβε καὶ τὴν Κιεβίαν, ὡς ὑπαγο-
μένην εἰς τὴν Μητρόπολιν αὐτοῦ συναινέσει καὶ αὐτοῦ τοῦ Βασιλέως
Καζίμιρου¹.

Ἐκ τούτων δυνάμεθα νὰ εἰκάζωμεν, ἐφ' ὅσον τοῦτο ἐπιτρέπεται, εἰς
ποίας συγκρούσεις ἠδύνατο νὰ φέρῃ τὸ ἱταμὸν τοῦ χαρακτῆρος, ἂν ὁ
Ἰσίδωρος ἔφθανεν εἰς τὸ ἀξίωμα Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, ὡς ἐφαίνετο
ἐπιθυμῶν.

Οὐδὲν τοιοῦτον ἐτόλμησεν ὁ Μητροφάνης, ἐξ ὧν ἀμέσως ἐπεχείρησεν
ὁ Ἰσίδωρος. Τούναντίον, βλέπων ἀύξανουσιν τὴν καταφοράν, καὶ τὰ
Πατριαρχεῖα κατέλιπε καὶ ἤρνεϊτο νὰ λειτουργήσῃ, ἐὰν δὲν ἔδιδε τὴν
δέουσιν ἐνίσχυσιν ὁ Αὐτοκράτωρ². Κατὰ προτροπὴν τοῦ Μητροπολίτου
Καισαρείας (ἐν Καππαδοκίᾳ) οἱ τρεῖς Πατριάρχαι, ὁ Φιλόθεος Ἀλε-
ξανδρείας, ὁ Δωρόθεος Ἀντιοχείας καὶ ὁ Ἰωακείμ Ἱεροσολύμων, κατὰ
Δεκέμβριον 1442 ἀνήγγειλαν εἰς τὸν Αὐτοκράτορα, ὅτι παύουσι μνη-
μονεύοντες αὐτοῦ, ἐὰν δὲν ἀποκηρύξῃ τὰ ξένα δόγματα, καὶ συνελ-
θόντες εἰς τὴν Σύνοδον ἐν Ἱερουσαλὴμ, προσεκάλεσαν τοὺς χειροτονη-
θέντας ὑπὸ τοῦ Μητροφάνους, νὰ παύσωσι³.

Ὁ Αὐτοκράτωρ, πρὸς διόρθωσιν τῆς Ἐκκλησίας ὥρισε νὰ συνέλθῃ ἡ
Σύνοδος, ἀλλὰ πρὸ τῆς ταχθείσης προθεσμίας κατ' Αὐγούστον 1443
ἐτελεύτησεν ὁ Μητροφάνης.

Ὁ Αὐτοκράτωρ ἀπρακτῶν δυσηρέσται τοὺς Ὀρθοδόξους, οὐδὲ τοὺς
Λατινίζοντας εὐηρέσται⁴.

Ἐνῶ ὁ Εὐγένιος Δ' οὐδὲν παρημέλει πρὸς διάδοσιν τῆς τελεσθείσης

¹) Philaret, III, 71.—Soph. Chronik, VII, σ. 165.

²) Συρὸ π. IB', 1α'.

³) Leo Allatius, De consensu σ. 938. Εἶναι ἀπλὴ εἰκασία τοῦ
Mansi, Suppl. Conc. VI, σ. 194, 247, 214 περὶ μὴ γνησιότητος, ἐπὶ λόγῳ
ὅτι ὁ Φιλόθεος ἀνήγγειλεν εἰς τὸν Πάπαν τὴν συγκατάθεσιν εἰς τὰ τῆς Συνόδου.
Coleti, XVIII, σ. 4489. Ποῖοι λόγοι ἐπήνεγκον τὴν μεταμέλειαν, εἶναι
ἄγνωστοι. Ἀρχικῶς ὁ Φιλόθεος ἔδωκεν αὐστηρὰς ὁδηγίας εἰς τοὺς τοποτηρη-
τάς. Συρὸ π. Γ', γ'.

⁴) Ὅρα ἐπιστολὴν Εὐγενίου πρὸς τὸν Δεσπότην Κωνσταντῖνον 21 Ἀπριλίου
1444 παρὰ Coleti, XVIII, σ. 1229, καὶ σ. 1237 πρὸς τὸν ἀνατολικὸν
κλῆρον.

ένώσεως ἀποστέλλων ἐγκυκλίους καὶ τοποτηρητάς, δὲν ἐδείκνυε στέρησιν ζήλου πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς ὑποσχέσεως περὶ βοηθείας συντόνου καὶ ἀποτελεσματικῆς. Ἀλλ' ἐν ἔτει 1440 τὰ πάντα περιῆλθον εἰς ἀδραμειαν ὡς ἐκ τοῦ ἐπισυμβάντος θανάτου τοῦ Ἀλβρέχτου, Αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας. Οὐχ ἥττον ἐφρόντισε περὶ καταρτισμοῦ στόλου καὶ τὸν Καρδινάλιον Ἰουλιανὸν Καισαρίνην ἔπεμψε πρὸς τὸν Βασιλέα τῆς Πολωνίας Λαδίσλαον, γενόμενον καὶ τῆς Οὐγγρίας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλβρέχτου, ὅπως κινήσῃ αὐτὸν εἰς πόλεμον κατὰ τῶν Τούρκων. Αἰσίως μὲν ἤρξατο ὁ πόλεμος, ἀλλ' ἀπέληξεν εἰς δεκαετὴ ἐκεχειρίαν¹. Ὡς ἐκ τῆς ἐπελθούσης ἀπραξίας καὶ βραδύτητος ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰωάννης ἀπέστειλε πρὸς τὸν Πάπαν τὸν Ἰάγαριν, διὰ νὰ ὑπομνήσῃ τὰς ὑποσχέσεις². Μόλις περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1444 ὁ ἀνεψιὸς τοῦ Πάπα Φραγκίσκος Κονδομιέρος, Ἐνετὸς Καρδινάλιος (S. Clemente), ἔφθασεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ὡς τοποτηρητὴς μετὰ τοῦ παπικοῦ στόλου ἐξ 25 κατέργων³. Μετ' αὐτοῦ ἦλθε καὶ ὁ Φλωρεντῖνος Ἐπίσκοπος Κορώνης Βαρθολομαῖος, κάτοχος τῆς Ἑλληνικῆς, ὅπως διὰ διαλέξεων ἀποστομώσῃ τοὺς ἀντιπράττοντας εἰς τὴν ἑνώσιν⁴.

Ἡ ἀποστολὴ ἀπέτυχε, τὸ μὲν διότι ὁ τοποτηρητὴς τοῦ Πάπα ἀπῆτει, ἀνερχόμενος ἑφιππος εἰς τὰνάκτορα, νὰ πεζεύῃ ὅπου καὶ ὁ Αὐτοκράτωρ, καὶ ἐπειδὴ τοῦτο δὲν παρεχωρεῖτο, οὐδὲ ἀνήρχετο εἰς τὰνάκτορα, τὸ δὲ διότι αἱ διαλέξεις μετὰ τοῦ πάλιν ἐμφανισθέντος Μάρκου Ἐφέσου δὲν ἀπέβησαν, ὅπως προσεδόκᾳτο, ἀλλ' ἐξήγειραν μᾶλλον τὸ δημόσιον πνεῦμα κατὰ τῆς ἐνώσεως⁵.

Ἐντούτοις ὁ Εὐγένιος Δ' διὰ τοῦ Καρδινάλιου Ἰουλιανοῦ ἀπέλυσε τὸν Βασιλέα τῆς Οὐγγρίας Λαδίσλαον τοῦ ὅρκου περὶ τηρήσεως τῆς πρὸς τοὺς Τούρκους συνομολογηθείσης ἐκεχειρίας⁶. Ἐκστρατεύων οὗτος

¹) Cod. Barberinus, XVI, 85, σ. 437, 449, 452.

²) Raynaldi, Ann. 1443, 22. Ἀπάντησις τοῦ Πάπα 11 Ἰουνίου 1443.

³) Αὐτόθι καὶ Coleti, XVIII, σ. 1237. Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα ἐκ Σιένης 11 Ἰουνίου 1443. — Συρόπ. IB', 1α'.

⁴) Coleti, XVIII, σ. 1296.

⁵) Συρόπ. IB', 1α'. Ἰσως ὁ Χαλκοκονδύλης, σ. 294 ὅπως καὶ ὁ Πλουσιαδηνὸς ἐν Συναξαρίῳ Mansi, Suppl. V, σ. 215, συγχέουσι τὰς διαλέξεις ταύτας μετ' ἄλλων μεταγενεστέρων, καθ' ἃς ἔλαβε μέρος καὶ ὁ Σχολάριος.

⁶) Raynaldi, Ann. 1444, 5.

ἐκ Βορρά, ἔμελλε νὰ ἐνισχυθῇ ὑπὸ τοῦ παπικοῦ στόλου ὑπὸ τὸν Καρδινάλιον Φραγκίσκον Κονδολμιέρον, εἰς ὃν προσετέθη καὶ μοῖρα τοῦ Ἀρχιδουκὸς τῶν Βουργουνδῶν Φιλίππου ¹. Ὁ στόλος οὗτος ἔμελλε νὰ κωλύσῃ τὸν Μουράτ ἀπὸ τῆς διαβάσεως τοῦ Βοσπόρου, ἐν Μικρασίᾳ μένοντα. Ἄλλος παπικὸς στολίσκος, ὑπὸ τὸν Λατῖνον Πατριάρχην Ἀλεξανδρείας Μάρκον, ἔμελλε νὰ ἔλθῃ εἰς βοήθειαν τῶν ἐν Ῥόδῳ ἵπποτων τοῦ Ἀγίου Ἰωάννου κατὰ τοῦ Αἰγυπτίου Σουλτάνου ².

Ἀλλ' ὁ Καρδινάλιος Φραγκίσκος δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ, ἐν δὲ τῇ καταστρεπτικῇ μάχῃ τῆς Βάρνης εὗρον τὸν θάνατον ὁ Λαδίσλαος καὶ ὁ Ἰουλιανὸς Καισαρίνης τὴν 10^{ην} Νοεμβρίου 1444. Ὁ στρατὸς διεσκορπίσθη ἐν ἀτάκτῳ φυγῇ ³. Τὸν Αὐτοκράτορα Ἰωάννην περιποιήθη ὁ Μουράτ διὰ δώρων, ὡς μὴ μετασχόντα εἰς τὴν ἐπίθεσιν ταύτην καὶ σπεύσαντα νὰ ἐκφράσῃ εὐχαρίστησιν ἐπὶ τῇ νίκῃ ⁴.

Εὐτυχέστεροι ὑπῆρξαν οἱ Ῥόδιοι, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ αὐτῶν καὶ ὑπὲρ νέας ἐκστρατείας κατὰ τῶν Τούρκων ἐξηκολούθει ζητῶν ἐράνους ὁ Εὐγένιος Δ' ⁵, ὃ δὲ Αὐτοκράτωρ Ἰωάννης ἐπέμψε τὸν Ἀμασειᾶς Παχώμιον πρέσβυν πρὸς τὸν Ἀρχιδούκα τῶν Βουργουνδῶν κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1445 ⁶.

Εἰς τὸν χρεώνοντα ἀπὸ τοῦ 1443 πατριαρχικὸν θρόνον ἐκλήθη ὁ γνωστὸς ἡμῖν πνευματικὸς Γρηγόριος Μαμμάς ἢ Μελισσηνός, κατόπιν μέγας Πρωτοσύγκελλος, τοποτηρητῆς τοῦ Ἀλεξανδρείας ἐν τῇ Συνόδῳ καὶ τελευταῖον ἀναφανείς ζηλωτῆς τῆς ἐνώσεως, ἐνῶ ἔτι ἐν Φερραρίᾳ ἔλεγεν, ὅτι οὐδὲ τὰς εἰκόνας τῶν Λατίνων προσκυνεῖ καὶ διὰ τὸ ἐλάχιστον, πόρρωθεν ὑπαινιττόμενον ἔνωσιν, ἐσκανδαλίζετο ⁷. Ἡ ἀνάρρησις αὐτοῦ ἐτελέσθη κατὰ τὸν Ἰούλιον 1445 ⁸. Ἐν Φλωρεντίᾳ εἶχεν ἐργασθῇ κατὰ τῆς ἀπαιτήσεως τοῦ Πάπα πρὸς ἄμεσον χειροτονίαν Πατριάρ-

¹) Αὐτόθι: καὶ Cod. Barberinus, XVI, 85 σ. 47.

²) Cod. Barberinus, XVI, 85 σ. 280. 286. — Raynaldi, Ann. 1444. 18.

³) Χαλκοκονδύλης, σ. 324. 337. — Φραντζῆς, σ. 197. — Raynaldi, Ann. 1445. 12—14.

⁴) Χαλκοκονδύλης, σ. 340.

⁵) Cod. Barberinus, XVI, 85, s. 256, 258.

⁶) Αὐτόθι: σ. 301.

⁷) Ὁρα σ. 52.

⁸) Φραντζῆς, σ. 200.

χου, πρὸ τῆς ἐπανάδου εἰς Κωνσταντινούπολιν ¹. Ὡς ἐμνημονεύσαμεν, αὐτὸς τὸ μὲν πρωτότυπον τοῦ τόμου ἐνώσεως ὑπέγραψεν, ὡς μέλλον νὰ μένῃ ἐν Ἰταλίᾳ, οὐχὶ δὲ καὶ τὰ τέσσαρα ἴσα, τὰ προσδιωρισμένα διὰ τὴν Ἀνατολήν, δεικνύων καὶ ἐν τούτῳ τὸ ἄλλοπρόσβαλλον τοῦ χαρρακτῆρος ². Πρὶν γίνῃ Πατριάρχης, ἔγραψεν ἀπολογία τῆς ἐνώσεως κατὰ τῆς ἐπιστολῆς Μάρκου Ἐφέσου ³, ὥστε δὲν εἶναι πιθανόν, ὅτι μετὰ πολλὰς παρακλήσεις τοῦ Αὐτοκράτορος ἐνέδωκε, νὰ δεχθῇ τὸ ἀξίωμα τοῦ Πατριάρχου ⁴.

Αἱ ζῶνται ἐλπίδες τοῦ νέου Πατριάρχου περὶ βοηθείας καὶ εἰρηνικῆς λύσεως τῶν διαφορῶν δὲν ἦσαν σύμφωνοι πρὸς τοὺς καιροὺς. Ὁ Εὐγένιος Δ' ἐστερεῖτο μέσων πρὸς ἔμπρακτον ἀρωγὴν, ἐνῷ ἐφρόντιζε πάντοτε περὶ τῆς ἐπιτυχίας τῆς ἐνώσεως. Διὰ τῶν γενομένων ἐν Κύπρῳ διαλέξεων ἐκέρδισε τοὺς Μαρωνίτας καὶ Χαλδαίους ὑπὲρ αὐτῆς ⁵. Διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου ἤλπιζε νὰ καταβάλλῃ καὶ τὸν Μάρκον Ἐφέσου, διὸ ἐξαπέστειλεν ἐκ νέου πρὸ τῆς 23^{ης} Φεβρουαρίου 1447, ὅτε ἀπεβίωσε, τὸν ἀνεψιὸν Καρδινάλιον Φραγκίσκον Κονδολμιέρον μετ' ἄλλου, ἀγνώστου ἡμῖν, πρὸς δημοσίαν διάλεξιν ⁶. Ἡ διάλεξις πρὸς τὸν Μάρκον Ἐφέσου οὐδὲν ἄλλο εἶχεν ἀποτέλεσμα, ἢ τὴν ἐπίδειξιν ῥητορίας ⁷, διεκόπη δὲ διὰ τοῦ αἰφνιδίου θανάτου τοῦ Μάρκου Ἐφέσου ⁸, ὅστις εἰς ταύτην τὴν

¹) Συρόπ. I', ιβ'. ΙΓ'. — Πρακτικὰ Coleti, XVIII, σ. 536.

²) Συρόπ. I', ιε'.

³) Coleti, XVIII, σ. 754.

⁴) Leo Allatius, Græcia orthodoxa I, σ. 754.

⁵) Cod. Barberinus, XVI, 85, σ. 374. — Raynaldi, Ann. 1445, 20.

⁶) Κατὰ Leo Allatius, Græc. orthod. I, σ. 620 τὸν Ἰωάννην Παουσαῖον (de Monte Nigro) ἐν τῇ Συνόδῳ λεγόμενον Φρὰ Ἰωάννην. Δὲν εἶναι πιστευτὸς ὁ Συμεὼν Σουσαῆλης, ὅτι ὁ Ἰωάννης οὗτος ἀπεβίωσεν ἐπὶ ῥήματι τοῦ Μάρκου Ἐφέσου ἐν τῇ Συνόδῳ. Materialien Zur Russ. Kircheng. I, σ. 68 διότι σώζεται ἐπιστολὴ τοῦ Πάπα πρὸς αὐτὸν 13 Ἀπριλίου 1445. — Cod. Barberinus, XVI, 85, σ. 258.

⁷) Μονωδία ἐπικήδειος ἐπὶ τῷ μακαριωτάτῳ Πατρὶ Κυρίῳ Μάρκῳ τῷ Ἐφεσίῳ ἔκδ. Norow (Paris 1859), σ. 76. «Ἀκροβολισμοὶ τινες ἦσαν καὶ σοφίας μᾶλλον ἐπίδειξις».

⁸) Coleti, XVIII, σ. 748. Ἀπολογία Ἰωσήφ Μεθώνης, ἀπρεπῶς ὁμιλοῦντος περὶ τῆς τελευταίας τοῦ Ἐφέσου καὶ cum odio Theologico.

διάλεξιν προσέλαθε τὸν Σχολάριον βοηθόν¹. Πρὸς τὸν πνέοντα τὰ λοιπὰ ὥμοσεν οὗτος ν' ἀκολουθήσῃ τὰ ἴχνη αὐτοῦ, «Πληροφορῶν » λέγω σοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν Ἀγίων Ἀγγέλων τῶν ἀοράτως » περισταμένων νῦν ἡμῖν καὶ τῶν ἐνταῦθα πολλῶν καὶ ἀξιολόγων » ἀνδρῶν, ὅτι ἔσομαι αὐτὸς ἐγὼ ἐν ταῖς τοιοῦτοις ἀντὶ σοῦ καὶ ἀντὶ τοῦ » σοῦ στόματος, ὅσα αὐτὸς ἐσπούδασας καὶ παρεδίδους στέργων καὶ » αὐτὸς καὶ δεφενδεύων καὶ πᾶσιν ὑποτιθεῖς, μηδὲν οὐδ' ὅλως τῶν » τοιοῦτων καθυφεῖς τὸ παράπαν, ἀλλὰ μέχρι τῶν ἐσχάτων κινδύνων » αἵματός τε καὶ θανάτου ὑπὲρ τούτων ἀγωνιζόμενος »².

Ἐντὸς βραχείως χρόνου διαδοχικῶς μετέστησαν τοῦ κόσμου τούτου ἑτέρα δύο κυριώτερα πρόσωπα τοῦ ἐνταῦθα ἐκτεθέντος δράματος, ὁ Πάπας Εὐγένιος Δ' καὶ ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰωάννης, ἐκεῖνος μὲν τὴν 7^{ην} Φεβρουαρίου 1447, οὗτος δὲ τὴν 31^{ην} Ὀκτωβρίου 1448, καταλιπόντες ἀνεκτέλεστον τὸ ἔργον, εἰς ὃ κατέβαλον πλείστους κόπους καὶ παντοίας θυσίας καὶ ἐξ οὗ προσεδόκων ἀμφοτέρω μέγιστα ἀποτελέσματα. Ἡ πρόοδος τοῦ πολιτισμοῦ ἔμελλε νὰ δείξῃ, ὅτι ἡ δογματικὴ ἔνωσις δὲν εἶναι τὸ ἔργον πολιτικῆς ἀνάγκης, οὐδὲ ὁ πολιτικὸς λόγος δύναται νὰ εἶναι ἡ ἀληθὴς βάσις αὐτῆς. Ἡ δογματικὴ ἔνωσις τότε μόνον εἶναι ἐφικτή, ὅταν εἶναι προϊόν ἐλευθέρας πεποιθήσεως, καὶ τῆς ἀνωτέρας μορφώσεως τῆς διανοίας, δυναμένης νὰ κρίνῃ περὶ τοῦ διδάσκοντος αὐτὴν λόγου. Πρὸς μὲν οὖν τῆς ἀνθρωπίνου διανοίας συνετέλεσεν ἐμμέσως καὶ ἀνεπιγνώτως ἡ ἐν Φλωρεντίᾳ Σύνοδος διὰ τῆς ἐπαφῆς τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως καὶ τῆς ζωηροτέρας διαδόσεως τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων, ὧν ἡ καλλιέργεια ἔμελλε ν' ἀναγεννήσῃ τὰς ἐπιστήμας καὶ τὰς ὥραίας τέχνας καὶ νὰ μὴσῃ ἐπὶ τέλους τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα βαθυτέραν κατανόησιν τοῦ Χριστιανισμοῦ, πέραν τῶν δογματικῶν πασσαλευμάτων. Ὁ Εὐγένιος Δ' κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ ἐνόμιζεν, ὅτι ἦτο κατορθωτὴ καὶ ἡ δογματικὴ ἔνωσις, ἀμα αἱ κορυφαὶ πᾶσαι τῶν διεπόντων τὰ τῆς Ἀνατολῆς κύψωσιν ὑπὸ τὸν τοποτηρητὴν τοῦ Κυρίου ἐπὶ τῆς γῆς. Λίαν εὐστόχως ἐχαράκτηρισεν αὐτὸν ὁ Αἰνείας Σύλλβιος καὶ μετὰ ταῦτα Πῖος Β', ὅτι ἦτο μεγάλῃ τωρ, ἀλλ' ὅμως ἔστε-

¹) Μονωδία ὑπὸ Νογώ, σ. 54.—Χαλκοκονδύλης, σ. 295.

²) Cod. Gr. Monac. 256, 7, f. 344.

ρημένος μέτρου καὶ ἐπιχειρῶν ὑπὲρ δύναμιν τὰ εἰς αὐτὸν ἀρεστά ¹. Ὀλίγον πρὸ τῆς τελευτῆς ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰωάννης καὶ πάλιν ἀπετάθη πρὸς τὸν διάδοχον τοῦ Εὐγενίου Δ', τὸν Νικόλαον Ε', φίλον τῶν γραμμάτων καὶ πλουτίσαντα τὴν Οὐατικανὴν βιβλιοθήκην διὰ πολλῶν χειρογράφων ἑλληνικῶν καὶ λατινικῶν, ἐργαζόμενον δὲ ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι, ἐν ᾧ καὶ ὁ προκατόχος Εὐγένιος. Ὁ Νικόλαος ἐστείλε νέον τοποτηρητὴν, τὸν Ἐπίσκοπον Κορώνης, ὅπως ἀντιπαραταχθῇ εἰς τοὺς διασύροντας τὴν ἑνωσιν καὶ ἰδίως εἰς τὸν Γεώργιον Κουρτέσιον ἢ Σχολάριον, ἀναλαβόντα τὸ κήρυγμα τοῦ Μάρκου Ἐφέσου καὶ ἄξιον διάδοχον αὐτοῦ ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ. Μόλις μετὰ τὴν τελευτὴν τοῦ Αὐτοκράτορος ἔλαβε τὸ μοναχικὸν σχῆμα, ὑπὸ τὸ ὄνομα Γεννάδιος, τότε ἐξελθὼν τῆς Μονῆς τοῦ Παντοκράτορος, ἐν ᾗ ὡς κοσμικὸς ὤκει, καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸ τοῦ Χαρδιανήτου κοινόβιον ².

Πῶς ἐγένοντο διαλέξεις μετὰ τοῦ Σχολαρίου, λαϊκοῦ ὄντος, ἀγνοοῦμεν ³, ὅπως δὴ ποτε ὁμοῦς ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰωάννης οὐδεμίαν ἄλλην εὔρε κατάλληλον λύσιν, εἰμὴ τὴν σύγκλησιν Συνόδου, ἣτις εἶναι ἀμφίβολον, ἂν συνῆλθε μετὰ ἐν καὶ ἡμῖς ἔτος ἀπὸ τῆς τελευτῆς τοῦ Αὐτοκράτορος ⁴, ἐπὶ τῇ ἀναφορᾷ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει κλήρου ⁵.

Εἰς τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἰωάννου, Κωνσταντῖνον Παλαιολόγον, μᾶλλον

¹) Balluzii, Miscell, VIII, σ. 547. *Alti cordis fuit. Sed nullum in eo magis vitium fuit, nisi quia sine mensura erat, et non quod potuit, sed quod voluit aggressus est.*

²) Κατὰ Fabricius Bibl. gr. XI, σ. 375 σώζεται ὁ περὶ τούτου πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνον λόγος. *Le Quien, Oriens christ.* II, σ. 343. Κατὰ Δούκαν σ. 253 ἦτο μοναχὸς πρὸ τοῦ 1452, ὅθεν σφάλλει ὁ Φραντζῆς σ. 305, ὅτι λαϊκὸς ὢν ἐχειροτονήθη Πατριάρχης μετὰ τὴν ἄλωσιν.

³) Ὁ Philaret, *Gesch. der Russ. Kirche* III, σ. 43, ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Γενναδίου πορίζεται εἰκασίας.

⁴) Περὶ αὐτῆς Τόμος ἀγάπης, (ἐν Ἰασίῳ 1698), ὑπὸ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Δοσιθέου. Βρίθαι ἀναχρονισμοῖς. *Leo Allatius, De consensu* σ. 4380.

⁵) Νεκτάριος Πατριάρχης Ἱεροσολύμων, Περὶ ἀρχῆς τοῦ Πάπα. Ἐν Ἰασίῳ 1682 σ. 283-286.—*Leo Allatius, De consensu* σ. 682. Καθαυτὸ ἐν ἔτει 1472 συνῆλθεν ἐπὶ Πατριάρχου Συμεῶνος ἐν Κωνσταντινουπόλει Σύνοδος, ἀποκηρύξασα τὴν ἑνωσιν. Δοσιθέου, Τόμος ἀγάπης (ἐν Ἰασίῳ 1698). Κατὰ Δημητράκοπουλον, Ἱστορία τοῦ σχίσματος σ. 173 ἐν ἔτει 1484.

ἤρμοζεν, ὅ,τι ὁ πατήρ αὐτῶν εἶπε περὶ τοῦ πρώτου, ὅτι, ἂν ἔζη ἐν χρό-
νοῖς ἀκμῆς, ἠδύνατο νὰ ἐπιχειρήσῃ μεγάλα. Οὐδὲ ἡ ἐν Βάρνα ἐν ἔτει
1444 καταστροφή ἀπεδείλυσεν αὐτόν, ἀλλ' ἐνεργῶν ἐν συνεννοήσει
μετὰ τοῦ Βασιλέως τῶν Σέρβων Γεωργίου, οὗ ὁ υἱὸς Λάζαρος ἐνυμ-
φεύθη τὴν θυγατέρα τοῦ Δεσπότης Θωμᾶ Ἑλένην, ἐπεχείρησε νὰ
ὑπερβῇ τὸν Ἴσθμόν, ἕως οὗ ὁ Μουράτ ἠνάγκασεν αὐτόν νὰ ὀπισθοχω-
ρήσῃ καὶ τελευταῖον ἐν ἔτει 1446 ἐξεβίασε τὸ τείχισμα καὶ προσέβη
καταστρέφων καὶ ἀνδραποδίζων μέχρι Πατρῶν. Οἱ ὅροι τῆς εἰρήνης,
συνομολογηθείσης ἐν Θήβαις, ὑπῆρξαν βαρεῖς, ἐπὶ καταβολῇ κεφαλικοῦ
φόρου ἐπιτραπείσης τῆς κατοχῆς τῆς Πελοποννήσου.

Αἱ ἀντιποιήσεις τοῦ Δεσπότης Δημητρίου δὲν εἰσηκούσθησαν καὶ τῇ
συναίνεσει τοῦ Μουράτ, κατὰ τὴν κοινὴν ἐπιθυμίαν, ἐκλήθη εἰς τὴν δια-
δοχὴν ὁ Κωνσταντῖνος, ἀνακηρυχθεὶς Αὐτοκράτωρ ἐν Μιστρᾷ τὴν 6^{ην}
Ἰανουαρίου 1449, ὅπου ἦλθον ἀπεσταλμένοι ὁ Ἀλέξιος Λάσκαρις Φι-
λανθρωπινὸς καὶ ὁ Μανουὴλ Παλαιολόγος Ἰάγαρις ἢ Ἰαγρος. Ἐπιβὰς
καταλανικῶν ὀγκάδων ἀφίχθη τὴν 12^{ην} Μαρτίου εἰς Κωνσταντινούπο-
λιν καὶ μετ' ἐνθουσιασμοῦ ἐγένετο δεκτός¹. Τὰ ἐν Πελοποννήσῳ διέθε-
σεν οὕτω, ὥστε νὰ ἰκανοποιηθῶσι καὶ ὁ Θωμᾶς, εἰς ὃν ἀπενεμήθη ἡ
δυτικὴ Πελοπόννησος ἀπὸ Αἰγίου μέχρι τοῦ Λακωνικοῦ κόλπου, καὶ ὁ
Δεσπότης Δημήτριος, εἰς ὃν ἀφέθη τὸ ὑπόλοιπον. Ἐνώπιον τῆς σεβα-
σμίας μητρὸς Ἑλένης ἢ Εἰρήνης Δραγάση², ἐκ τοῦ Ἡγεμονικοῦ οἴκου
τῆς Σερβίας, καὶ πάντων τῶν τῆς συγκλήτου, ἐδόθησαν φοβεροὶ ὅρκοι,
ὅτι οὐδεὶς θέλει ὑπερπηδῆσαι τὰ τεθέντα ὅρια, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν
ἐβράδυναν νὰ συγκρουσθῶσιν, ἐπὶ τῇ αἰτήσει δὲ τοῦ Δημητρίου παρ-
ενέβη διαιτητὴς ὁ Τουραχάν ἐκ μέρους τοῦ Σουλτάνου.

Οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀπήτουν, ὁ νέος Αὐτοκράτωρ νὰ τακτο-
ποιήσῃ τὰ τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὸ πνεῦμα αὐτῶν, ἀποκηρυττομένης
τῆς ἐνώσεως, ἀλλ' ὁ Αὐτοκράτωρ προέβλεπεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ῥῆ-
ξιν πρὸς τὴν Δύσιν καὶ διὰ τοῦτο ἀνέβαλλεν.

Εἴτε καθαιρεθεὶς ὑπὸ τῆς λεγομένης Συνόδου ἐν ἔτει 1450 κατ'

¹) Φραντζῆς, σ. 205.

²) Ἀπεβίωσεν ἐν ἔτει 1450, ὡς μοναχὴ μετονομασθεῖσα Ὑπομονή. Φραν-
τζῆς, σ. 210.

ἀπαίτησιν τῶν τριῶν Πατριαρχῶν, εἴτε μὴ δυνάμενος ν' ἀντιστῇ εἰς τὴν καταφοράν, ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος (ὁ Μάμμας, ἢ Μελισσηνός) ἐπὶ προφάσει νὰ ζητήσῃ τὴν βοήθειαν τῆς Δύσεως, κατέφυγεν εἰς Ῥώμην πρὸς τὸν Πάπαν Νικόλαον Ε'. Οὗτος δι' ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα ἐμέμφετο, ὅτι ἐν σιγῇ ἐτάφη ἡ ἐνώσις ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἣτις ἀπανταχοῦ τῆς γῆς ἐγένετο δεκτὴ, καὶ ἐζήτει τὴν ἐπάνοδον τοῦ ἐξορίστου Πατριάρχου, ταῦτα δὲ πρὸς ἀπάντησιν εἰς τὴν αἴτησιν τοῦ Βασιλέως περὶ βοήθειας¹, καθ' ἣν ὥραν ἀπειλητικῶς ὁ νέος Σουλτάνος Μεχμέτ, διαδεχθεὶς τὸν Μουράτ ἐν ἔτει 1451, ἡτοίμαζε φοβεράν καὶ τελειωτικὴν ἔφοδον. Ἐπεμψε μάλιστα ὁ Πάπας τὸν γνωστὸν ἡμῖν Ἰσιδώρον καὶ ἤδη Καρδινάλιον, ὅπως πράξῃ τὰ δέοντα. Οὗτος κατὰ Νοέμβριον 1452 ἀφίχθη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἀκολουθούμενος ὑπὸ 50 Ἰταλῶν καὶ 150 Λατίνων, οὓς προσέλαβεν ἐκ Χίου, μετὰ 2 πλοίων ἐκ Γενούης κομιζόντων 700 ἄνδρας ὑπὸ τὸν Ἰουστινιάνην καὶ 2 Ἑνετικῶν Γαλερῶν ὑπὸ τὸν Ἱερώνυμον Μοροζίνην, πλὴν τῶν ἀναμενομένων².

Πολλοί, βλέποντες τὸν πρὸ ποδῶν κίνδυνον, ἔστερξαν τὸν ὄρον τῆς ἐνώσεως, ἐπὶ συμφωνίᾳ, ἅμα ὁ κίνδυνος παρέλθη, νὰ γίνῃ ἀναθεώρησις καὶ διόρθωσις τῶν μὴ ὀρθῶν. Ἐπὶ τοιαύτῃ προσδοκίᾳ ἐτελέσθη λειτουργία ἐν τῇ μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ παρ' Ἰταλῶν καὶ Γραικῶν καὶ ἐμνημονεύθη ἐν τοῖς διπτύχοις ὁ Πάπας Νικόλαος καὶ ὁ ὑπερόριος Πατριάρχης. Ἀλλὰ πολλοὶ ἀπέσχον τῆς προσφορᾶς ἀντιδώρου, βδελυσσόμενοι τὰ γινόμενα³.

Ὁ Γεννάδιος, ἐγκλεισθεὶς ἐν τῇ Μονῇ τοῦ Παντοκράτορος, ἐπὶ τῆς θύρας τοῦ κελλίου ἐκρέμασε χάρτην λέγοντα: « Ἄθλιοι Ῥωμαῖοι, εἰς » τί ἐπλανήθητε καὶ ἀπεμακρύνετε ἐκ τῆς ἐλπίδος τοῦ Θεοῦ, καὶ » ἡλπίσατε εἰς τὴν δύναμιν τῶν Φράγκων, καὶ σὺν τῇ πόλει, ἐν ἣ » μέλλει φθαρῆναι, ἐσχάσατε καὶ τὴν εὐσέβειάν σας; Πλεῶς μου, κύριε » μαρτύρομαι ἐνώπιόν σου, ὅτι ἄθῳός εἰμι τοῦ τοιοῦτου πταίσματος » γινώσκετε, ἄθλιοι πολῖται, τί ποιεῖτε; καὶ σὺν τῷ αἰχμαλωτισμῷ,

¹) Raynaldi, Ann. 1451, 1, 2. — Φραντζῆς, σ. 217. — Δούκας, σ. 252. Leo Allatius, Græc. orthod. I, σ. 576.

²) Mordtmann, Belagerung (1858), σ. 24.

³) Δούκας, σ. 255. — Χαλκοκονδ. σ. 394.

» ὅς μέλλει γενέσθαι εἰς ὑμᾶς, ἐσχάσατε καὶ τὸ πατροπαράδοτον καὶ
» ὡμολογήσατε τὴν ἀσέβειαν· οὐαὶ ὑμῖν ἐν τῷ κρίνεσθαι »¹.

Ὁ χυδαῖος ὄχλος, ἐκ τῶν καπηλείων ἐξερχόμενος καὶ κρατῶν ἐν
χερσὶ φιάλας πλήρεις ἀκράτου, ἀνεθεματίζε τοὺς Ἑνωτικούς καὶ, πίνων
εἰς πρεσβείαν τῆς εἰκόνης τῆς θεομήτορος, ἐβόα, « Ἀπέστω ἀφ' ἡμῶν
» ἡ τῶν ἄζυμιτῶν λατρεία ».

Ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος ἐν τούτοις δὲν ἐτόλμα νὰ ἐπανεέλθῃ, διὸ ὁ
Φραντζῆς συνεβούλευσε τὸν Βασιλέα, νὰ δεχθῇ Πατριάρχην τὸν Ἰσι-
δωρον, παρατείναντα τὴν διαμονήν².

Ἐν τῷ μεταξὺ ἀναφαίνεται ἄλλος Πατριάρχης Ἀθανάσιος³, περὶ οὗ
μόνου ἠδύνατο νὰ εἴπῃ ὁ Φραντζῆς, ὅτι εὐρέθη τεθνεὺς κατὰ τὴν
ἁλωσιν⁴, καθότι ὁ Γρηγόριος ἀπεβίωσεν ἐν ἔτει 1459 ἐν Ῥώμῃ⁵.

Ὁ Ἰσιδωρος παρέμεινε μέχρι τέλους ἐν Κωνσταντινουπόλει, ὅπου
κατὰ τὴν κρίσιμον ὥραν ἀνετέθη εἰς αὐτὸν ἡ φρουρῆσις τοῦ τμήματος
ἀπὸ τοῦ Κυνηγεσίου μέχρι τοῦ Ἁγίου Δημητρίου, δηλαδὴ ὅλης τῆς
ἐπὶ τοῦ Κερατίου κόλπου πλευρᾶς⁶. Τὴν σφαγὴν διέφυγεν ἀποδυθεὶς
τὴν Καρδιναλικὴν στολὴν καὶ λαβὼν προχείρως τὰ ἐνδύματα κοινοῦ
ἀνθρώπου ἐκ τῶν πεσόντων⁷. Δὲν διέφυγεν ὁμῶς τὸν ἀνδραποδισμόν
καὶ ἐκποιηθεὶς ὡς δοῦλος διεσώθη εἰς Πελοπόννησον, ὅθεν μετέβη εἰς
Ἰταλίαν, διηγούμενος τὴν φοβεράν πανωλεθρίαν καὶ τὸ οἰκτρὸν τέλος
τῆς ἀλούσης πόλεως⁸.

¹) Δούκας σ. 254.—Ὁ Δημητράκοπουλος Ἱστορία τοῦ σχίσματος
Λειψία 1867, σ. 166. δημοσιεύει ἐκ χειρογράφου Μόσχας ἐπιστολὴν Γενναδίου
πρὸς Σύλβεστον (Ἰωὺς Συρόπουλον) καὶ Χαρτοφύλακα Ἀγαλλιανόν, ὅπως λά-
βωσι πρόνοιαν κατὰ τῶν τεκταινομένων.

²) Φραντζῆς, σ. 325.

³) Russische Chroniken (Petersb. 1853) VIII, 1. 429· λέγεται καὶ Ἀνα-
στάσιος, δὲν ἀνεγνωρίσθη ὁμῶς ὑπὸ τοῦ Αὐτοκράτορος, ὡς τεκμαίρεται ἐκ τῆς
σιωπῆς τῶν Βυζαντινῶν.

⁴) Φραντζῆς, σ. 304.

⁵) Acta S. S. Augusti I, σ. 489.—Pius, II, Comm. XI, σ. 299. Ἐτάφη
ἐν τῷ ναῷ S. Giorgio in Velabro Leo Allatius, De consensu σ. 953.

⁶) Φραντζῆς, σ. 254.—Χαλκοκονδ. σ. 294.

⁷) Χαλκοκονδ. σ. 399.—Acta S. S. Aug. I, σ. 489.

⁸) Raynaldi, Ann. 1453, 5, 6.

Μετὰ τὸ τραγικὸν πέρας τῆς ἐν λεηλασίᾳ καὶ σφαγῇ ἐκπορθήσεως, ὁ κατακτητὴς, κατὰ φυσικὸν λόγον ὡς ἰδίους ἐχθροὺς θεωρῶν τοὺς Ἑνετικούς, ἀναμένοντας διηνεκῶς ἐκ τῆς Δύσεως ἐπικουρίαν καὶ ἐν συνεχείᾳ μετ' αὐτῆς σχέσει, εὐμενέστερον ἤκουσε τὸ ὄνομα τοῦ Γεωργίου Σχολαρίου καὶ ἤδη Γενναδίου, παρὰ τῶν πλείστων προφερόμενον ὡς ἀρμοδίου Πατριάρχου, καὶ βουλευόμενος νὰ στερεοποιήσῃ τὰς ἀλύσεις τῶν ὑποδουλωθέντων διὰ τῆς προστασίας τῆς Ἐκκλησίας, ἐνεθάρρυνε τὴν ὑπὲρ τοῦ Γενναδίου συμπάθειαν τοῦ κλήρου, ἀποστρεφομένου τὸν ἐν Ῥώμῃ μένοντα Γρηγόριον.

Δὲν εἶναι πιστευτόν, ὅτι τὴν τρίτην ἡμέραν ἀπὸ τῆς ἀλώσεως, θέσαντος τέρμα τοῦ κατακτητοῦ, ἐπῆλθεν ἐν τῷ ἅμα κατὰπαυσις τοῦ λύθρου, τῆς λεηλασίας καὶ τοῦ πυρός, καὶ πανηγυρισθείσης τῆς νίκης τοιαύτη ἀποκατέστη ἀσφάλεια καὶ τάξις, ὥστε ἐκ τῶν πρώτων πράξεων ὑπῆρξεν ἡ προχείρισις εἰς Πατριάρχην τοῦ Γενναδίου, ὡς διηγεῖται ὁ Φραντζῆς. Κατ' αὐτὸν τὸν Γενναδίον ἐν τῇ ἐγκυκλίῳ περὶ τῆς ἀποκαταθέσεως «Τοῖς ἀπανταχοῦ πιστοῖς», συνῆλθον πολλοὶ Ἐπίσκοποι ἐξ Εὐρώπης καὶ Ἀσίας καὶ ὑπ' αὐτῶν αὐθημερὸν ἐχειροτονήθη διάκονος, πρεσβύτερος καὶ Ἐπίσκοπος, ὅπως καθέξῃ κανονικῶς τὸν Πατριαρχικὸν Θρόνον¹, ἀλλὰ πρὸς τοιαύτην σύγκλησιν παρῆλθε καιρὸς.

Μεταξὺ τῶν πολλῶν συγγραφῶν τοῦ Γενναδίου σώζεται ἡ πρὸς τὸν Σουλτάνον κατ' ἀπαίτησιν αὐτοῦ δοθεῖσα ἔκθεσις περὶ τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος, ἐπιγραφομένη: «Περὶ τῆς μόνης ὁδοῦ πρὸς σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων», ἥτις κατὰ τὴν κρατοῦσαν φήμην συνετέλεσεν εἰς τὴν προτίμησιν αὐτοῦ ὑπὲρ πάντα ἄλλον².

Πρὸς μείζονα ἀπόδειξιν, ὅτι ἡ Ἐκκλησία διατηρεῖ τὰς ἐαυτῆς προνομίας καὶ τιμὰς, ὁ κατακτητὴς Πατισᾶς κατὰ τὴν πάλαι συνθήειαν ἐνεχείρισεν αὐτὸς οὗτος εἰς τὸν νέον Πατριάρχην τὸ δεκανίκιον ἐν τῷ ἀνακτόρῳ, ὡς ἔπραττον ἄλλοτε οἱ θεόστεπτοι Αὐτοκράτορες, καταβάς μέχρι τῆς αὐλῆς καὶ ἀναβιβάσας τὸν Πατριάρχην ἐπὶ τὸν πρὸς τοῦτο ἡντρεπισμένον ἵππον, προστάξας δὲ πάντας τοὺς ἄρχοντας, νὰ συνο-

¹) Fabricius, Bibl. gr. X, σ. 369. Ἔχομεν μόνην τὴν Λατινικὴν ἑρμηνείαν τοῦ Ἀλλατίου. Synodus multorum Episcoporum ex Europa et Asia confluentium.

²) Αὐτόθι: X, σ. 376.—Crusius, Turcogr. σ. 46.

δεύσωσιν αὐτὸν ἄχρι τοῦ νέου Πατριαρχείου, ἤτοι τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, ἀντὶ τῆς Ἁγίας Σοφίας. Μετολίγον κατ' αἴτησιν τοῦ Πατριάρχου, μὴ ἀνεχομένου τὴν ἐρημίαν, εἰς τὴν περιῆλθον οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι, ἐδόθη εἰς αὐτὸν ἡ Μονὴ τῆς Παμμακαρίστου, ἧς αἱ μονάζουσαι, διασωθεῖσαι, μετηνέχθησαν εἰς τὸν Τροῦλλον¹ ὃ δὲ χριστιανικὸς πληθυσμὸς περικυρίσθη εἰς τὸ Φανάριον².

Εἰς τὸν Πατριάρχην ἐδόθη ἔγγραφον (μπεράτ), ἐξασφαλίζον αὐτὸν ἀπὸ πάσης ἐνοχλήσεως καὶ παρέχον ἀσυδοσίαν εἰς αὐτὸν καὶ εἰς τοὺς μετ' αὐτὸν ἐσσεῖ, ὡς καὶ εἰς τοὺς ὑποτεταγμένους Ἀρχιερεῖς³. Τρεῖς ἐλευθερίας ἀπένευμεν εἰς τοὺς Χριστιανούς, νὰ μὴ μεταβάλλωνται εἰς μοσκέας οἱ ναοὶ αὐτῶν, νὰ τελῶνται ἀνενοχλήτως οἱ γάμοι, αἱ ἐνταφιάσεις καὶ τὰ τῆς θρησκείας κατὰ τὰς παραδόσεις, καὶ νὰ ἐορτάζηται τὸ Πάσχα κατὰ τὰ εἰωθότα, ὅτε ἐπὶ τρεῖς νύκτας αἱ πύλαι τοῦ Φαναρίου θέλουσι μένει ἡνεωγμέναι⁴.

Μετολίγον κατεκτῆθη καὶ ἡ Πελοπόννησος.

Ἐκτοτε ἐξέλιπεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ πᾶς πολιτικὸς λόγος συνηγορῶν ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως, μόνη δὲ ἡ κατὰ πάσης καινοτομίας ἐν τοῖς θρησκευτικοῖς φυσικῇ ἀντιπάθειᾳ κατεῖχε τὰ πνεύματα.

Μόνοι οἱ μέχρις εἰρωνείας μεταποιῶντες τὴν ἱστορίαν κατὰ τὰ ἀρέσκοντα ἠδύναντο νὰ πιστεύσωσιν, ὅτι ὁ Γεννάδιος εἶναι ἐκ τῶν ἐνωτικῶν, ἀλλ' ὅμως πρὸς τοὺς καιροὺς πολιτευόμενος ἐκάλυψεν ὑπὸ αὐστηρὰν σιωπὴν τὸν τῆς ἐνώσεως πόθον, διὰ νὰ μὴ ὑποπτευθῇ ὁ κατακτητῆς σχέσεις καὶ συνάφειαν μετὰ τῶν Δυτικῶν⁵. Πρὸς τοιαύτην ὑπόθεσιν μάχονται καὶ τὰ πρὸ τῆς Πατριαρχείας πραχθέντα καὶ τὰ μετὰ ταῦτα, ὡς δὲν ἐλάνθανε τὸ φρόνημα τοῦ Γενναδίου τὸν διάδοχον

¹) Φραντζῆς σ. 306 καὶ ἐπ. Οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι κατηδαφίσθησαν ἔπειτα καὶ ἐπ' αὐτῶν ἀνήγειρεν ὁ κατακτητῆς τὸ ἴδιον τέμενος.

²) Φενα-ιέρ. Πρὸς. Curzon, Visits to Monasteries in the Levant, London 1849, σ. 303.

³) Αὐτόθι σ. 308.—Crusii, Turcogræc. σ. 408. D' Ohsson, Tableau de l' Empire Ottoman, II.

⁴) Kantemir 449.

⁵) Bandinii, De vita Bessar. σ. 54.—Tosti, Storia dello Schisma (1856) II, σ. 142.

τοῦ Πάπα Νικολάου Ε', Κάλλιξτον Γ' ¹. Μετὰ πέντε ἔτη καὶ τινὰς μῆνας δηλ. ἐν ἔτει 1459 ὁ Γεννάδιος παρητήθη τοῦ ἀξιώματος καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὴν ἐν Σέρραις Μονὴν τοῦ Προδρόμου, ὅπου κατηνάλωσε τὰς ἡμέρας συγγράφων μέχρι τοῦ 1464 ².

Τὰ πλήθη, ἐν ἐκείνοις τοῖς χρόνοις μάλιστα, καὶ ὑπὸ τὸ βάρος τοῦ ζυγοῦ, τοῦ ἀποκλείοντος πᾶσαν περὶ τῶν τοιούτων ἔρευναν, εἰς οὐδὲν ἄλλο ἀπέβλεπον, ἢ εἰς τὴν στάσιν τοῦ κλήρου πρὸς τὰ τῆς Ἐκκλησίας.

Πῶς ἦτο δυνατόν νὰ ἐκλείψῃ τὸ μῖσος κατὰ τοῦ παπικοῦ κλήρου, ὃν ἐπὶ αἰῶνας ἔθρεψεν ἡ διάστασις καὶ ἡ ἀντιζηλία, ὅπου ὁ παπικὸς κλῆρος ἔλαβε κατοχὴν ἐν τῇ Ἀνατολῇ ³.

Ἀφοῦ ὁ Αὐτοκράτωρ δὲν ἴσχυσε νὰ διακηρύξῃ καὶ τὴν τελεσθεῖσαν ἔνωσιν, οὐδὲ ὁ Πατριάρχης εὗρεν ὑποστήριξιν, ὅπως ἀναγνώσῃ τὸν τόμον ἐνώσεως ἐπ' Ἐκκλησίας, ἀπεδείχθη, ὅτι εἰς μάτην ὑπεγράφη ἐν τῇ ἐν Φλωρεντίᾳ Συνόδῳ, οἱ δὲ ὑπογράψαντες ἐκ τούτου καὶ μόνου ἀπώλεσαν πᾶν κύρος. "Ο,τι οὐχὶ ἄλλως εἰμὴ ὡς ἐθνικὴ πράξις ἡδύνατο ν' ἀχθῇ εἰς πέρας διὰ τῆς δημοσίας συζητήσεως μετὰ πειθοῦς καὶ βαθμυδὸν διαδομένης τῆς ἐπιγνώσεως τῆς ἀληθείας, εἰς μάτην ἐζητεῖτο ἐκ τῆς συγκαταθέσεως, ἔστω καὶ αὐτοῦ τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ ἀριθμοῦ τινος Ἀρχιερέων, μὴ ἐχόντων τὴν δύναμιν νὰ σύρῳσιν ὀπισθεν αὐτῶν τὸ ἔθνος. Πολλῶ μᾶλλον ὅτε ἐδείχθη, ὅτι καὶ ἐκ τῶν ὑπογραψάντων οἱ πλεῖστοι, ἅμα ἐπανελθόντες, ἐκήρυζαν μεταμέλειαν.

Καὶ αὕτῃ ἡ ἔνωσις, καθ' οὗς ὅρους ἐτελέσθη, ἦτον ἔνωσις διεστώτων, διότι πολλὰ εἶχε τὰ διαφορούμενα, οὐδὲν δὲ ζήτημα ἐλύετο ἀπολύτως καὶ σαφῶς, ἀλλ' ἐκατέρωθεν ἡδύνατο νὰ ἐρμηνευθῇ κατὰ τὴν δόξαν, ἣν καὶ πρὸ τῆς ἐνώσεως ἕκαστον μέρος ἡσπάζετο.

Ἄν ἦτο δυνατόν δι' ἀνθρωπίνης ἐνεργείας νὰ τελεσθῇ ἡ ἔνωσις, ὅλος

¹) Bulla 5 Sept. 1457 ἐν Bullarium.

²) Πρβ. Fabricius, Bibl. gr. X, σ. 384. Ἀμέσως μετὰ τὴν τοῦ Πατριάρχου ἀποκατάθεσιν ἔγραψε «Περὶ τῆς πρώτης τοῦ Θεοῦ λατρείας», τελευταία δὲ ὁμιλία μνημονεύεται «Ἐπὶ τῇ μεταστάσει τῆς Ὑπεραγίας Δεσποίνης Θεοτόκου» ἐν ἔτει 6972 (1464).

³) Τίς δὲν ἐνθυμεῖται τοὺς πικρῶς τιμωρηθέντας ἐκείνους λόγους τοῦ Λουκά Νοταρᾶ: «Κρειττότερόν ἐστιν εἰδέναι ἐν μέσῃ τῇ πόλει φακιδόλιον βασιλεῦον Τούρκων, ἢ καλὺπτραν Λατινικὴν»;

ὁ λοιπὸς βίος τοῦ Βησσαρίωνος μαρτυρεῖ, ὅτι ἔκτακτον κατέβαλε δραστηριότητα καὶ οὐδενὸς ἐστερήθη μέσου, ἐξ ὧν ἡ παπικὴ ἐξουσία ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ.

Ἄμα ἐπανελθὼν εἰς Ἱταλίαν ἐπεδόθη εἰς ἐκμάθησιν τῆς Λατινικῆς, καὶ τοσοῦτον ἠδδοκίμησεν, ὥστε ἐλέγετο μεταξὺ τῶν Λατίνων ὁ κράτιστος ἑλληνιστὴς καὶ μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ὁ κράτιστος λατινιστὴς. *Latinorum græcissimus et Græcorum latinissimus*¹. Ἐν Ῥώμῃ, ἐνῷ συνέγραφεν ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως², συνάμα μετεγλώττιζε τ' ἀπομνημονεύματα τοῦ Ξενοφῶντος, καὶ τὴν μεταφυσικὴν τοῦ Ἀριστοτέλους. Μετὰ πάθους συλλέγων χειρόγραφα, διότι εἰσέτι ὁ τύπος ἦτον ἐν σπαργάνοις, ὅ,τι δὲν ἠδύνατο νὰ προσκτήσῃται, ἀντέγραφεν, ὡς τὸν Τάκιτον, ὃν ἐπορίσθη παρὰ τοῦ εὐπατρίδου Ἐνετοῦ Φραγκίσκου Βαρβάρου. Ὁ οἶκος αὐτοῦ κατέστη τὸ συνεντευκτήριον ὅλων τῶν διψώντων τὴν Ἑλληνικὴν παιδείαν, ὡς τῶν Λαυρεντίου Βάλλα, Πογγίου, Δομιτίου Καλδερίνου καὶ λοιπῶν καὶ τῶν ἐν Ἱταλίᾳ ἐπιφανῶν Ἑλλήνων, Θεοδώρου Γαζῆ, Ἀνδρονίκου Καλλίστου, Ἰωάννου Ἀργυροπούλου, Κωνσταντίνου Λασκάρεως καὶ ἄλλων. Πολλὰ δυνάμενος παρὰ τῷ Πάπᾳ, ὡς εἰλικρινῶς λατινίζων, δὲν ἔπαυε παροτρύνων πρὸς νέας ἐπικουρίας ὑπὲρ τοῦ Βυζαντίου, ἐνισχύων πάντοτε τὴν πεποίθησιν, ὅτι ἡ ἐνωσις μέλλει τέλος ν' ἀνακηρυχθῇ καὶ νὰ τελεσθῇ ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ἐκκλησίᾳ. Ὅτε δὲ ὁ Νικόλαος Ε', ὁ ἐξόχως τιμῶν τὰ γράμματα καὶ τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ ἀφειδῶς ὑπὲρ αὐτῶν δαπανήσας, ἀνῆλθεν εἰς τὸν παπικὸν θρόνον, ἔτι μᾶλλον ἠύξησεν ἡ ὑπόληψις καὶ ἡ δύναμις τοῦ Βησσαρίωνος, πρὸς ὃν ἐδόθη ἡ Ἐπισκοπὴ Σαβίνης ἐν ἔτει 1449, μεγάλην παρέχουσα πρόσδοτον, ἣν κατὰ τὸ πλεῖστον ἀφιέρου εἰς τὴν αὐξήσιν τῆς βιβλιοθήκης καὶ εἰς βοηθήματα. Τοποτηρητὴς (legatus) ἐν Βονωνίᾳ ἀπὸ τοῦ 1450, οὐ μόνον ἐπανέφερε τὴν τάξιν, ἀλλὰ καὶ τὸ Πανεπιστήμιον ἐκ θεμελίων ἀνεκαίνισε καὶ ἀποκατέστησε. Τὰ βλέμματα ὅμως εἶχε πάντοτε ἐστραμμένα πρὸς τὴν πατρίδα, ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῆς συλλυπητηρίου ἐπιστολῆς πρὸς τὰ τέκνα τοῦ Πλήθωνος, μικρὸν πρὸ τοῦ 1450 ἀποβιώσαντος, καὶ κατὰ τὴν ὅλως

¹) Laurentii Vallæ, Opera.

²) Migne, CLXV. Bessarionis opera omnia. Πολλὰ παρελείψθησαν.

θύραθεν φράσιν τοῦ Καρδινάλιου, τὸν μυστικὸν τοῖς Ὀλυμπίοις συγγο-
ρεῦντος Ἰακχον¹. Ἐκεῖ ἐν Βονωνίᾳ ἔμαθεν αἰφνης τὴν καταστροφὴν
τοῦ Βυζαντίου καὶ ἀμέσως τὴν 13^{ην} Ἰουλίου 1453 ἔγραψε περιπαθῶς
πρὸς τὸν Δοῦκα τῆς Ἑνετίας Φραγκίσκον Φόσκαριν, ἐντεῦθεν ἀρχόμενος
τοῦ κηρύγματος νέας σταυροφορίας². Ὁ Αἰνεῖας Σύλβιος ἀνέφλεγε
τὸν ζῆλον τοῦ Αὐτοκράτορος Φρειδερίκου Γ' καὶ συνδιήλλασεν αὐτὸν
μετὰ τοῦ νέου Λαδισλάου, Βασιλέως τῶν Οὐγγρων. Ἀλλ' οὗτοι οὐδὲν
ἔπραττον, ὥστε ἡ Ἑνετία μεμονωμένη ἔκρινε προτιμότερον νὰ φροντίσῃ
περὶ τῶν ἰδιαίτερων συμφερόντων καὶ νὰ συνάψῃ συνθήκην ἐμπορίας
μετὰ τοῦ κατακτητοῦ. Ἐν τῷ μεταξύ ἀπεβίωσεν ὁ Πάπας Νικόλαος
Ε' τὴν 24^{ην} Μαρτίου 1455.

Ὅτε συνῆλθον πρὸς ἐκλογὴν νέου Πάπα, κατὰ τὴν πρώτην ψηφο-
φορίαν τῶν Καρδινάλιων αἱ πλείονες ψῆφοι ἦσαν ὑπὲρ τοῦ Βησσαρίων-
ος, ὃν ἐθεώρουν πρὸ πάντων κατάλληλον νὰ κηρύξῃ τὴν σταυροφο-
ρίαν. Ἡ μειονοψηφία, μὴ στέργουσα πολεμικὰ ἔργα καὶ ὑπὲρ τού-
των δαπάνας καὶ προτιμῶσα τὸν τρυφηλὸν βίον, προέβαλεν ἀκυρό-
τητά τινα, κατὰ δὲ τὴν ἐπανάληψιν τῆς ψηφοφορίας ὑπερίσχυσε ὁ
Ἀλφόνσος Βοργίας, ὡς Κάλλιξτος Γ'. Τότε, λέγεται, ὅτι ὁ Ἐπί-
σκοπος Αὐενιῶνος, πολεμῶν τὴν ὑποψηφιότητα τοῦ Βησσαρίωνος, μεταξὺ
ἄλλων εὗρε πρόσκομμα, ὅτι εἰσέτι φέρει πώγωνα³.

Δὲν ἔπαυσε κηρύττων ὁ Βησσαρίων σταυροφορίαν, μετ' αὐτοῦ δὲ ὁ
Αἰνεῖας Σύλβιος, ὁ Ἰωάννης Καπιστράνος καὶ ὁ Ἰωάννης Καρβαχιάλης
καὶ αὐτοὶ Καρδινάλιοι. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀπεστάλη πρὸς τὸν
Ἀλφόνσον Α' τῆς Νεαπόλεως. Τοῦ αὐτοῦ πνεύματος ἐνεφορεῖτο ὁ
Πάπας, εἰ καὶ ὑπέργηρος, οὕτω δὲ κατωρθώθη ὑπὸ τὸν Οὐνιάδην
ἐκστρατεία, δι' ἧς ἀπεκρούσθη τοῦ Βελιγραδίου ὁ Μεχμέτ, πολλοὺς
ἀπολέσας ἐν ἔτει 1456. Ἀλλὰ μετολίγον ἀπεβίωσαν ὁ Οὐνιάδης, ὁ
Καπιστράνος καὶ ὁ Λαδισλάος Βασιλεὺς τῆς Οὐγγρίας.

Τὸν Κάλλιξτον διεδέχθη ὁ ἄλλοτε γραμματεὺς τοῦ Φρειδερίκου Γ'
Αἰνεῖας Σύλβιος, ὡς Πῖος Β', ἐν ἔτει 1458, ἀμέσως δὲ συνηνώθησαν
εἰς τὸ ἔργον τοῦ κηρύγματος τῆς σταυροφορίας, αὐτὸς καὶ ὁ Βησσαρίων,

¹) Alexandre, Pléthon σ. 404.

²) Κατὰ πρῶτον ἐξεδόθη παρὰ Vast, σ. 454.

³) Bandinii, De Vita Bessar. σ. 24.

ὅστις δὲν ἔδωκε μὲν ψῆφον ὑπὲρ τοῦ Πίου, ἀλλ' ἠξιώθη συγγνώμης ἐξηγήσας τὴν αἰτίαν ¹. Ἐν τῷ ἐν Μαντούῃ συνεδρίῳ οἱ λόγοι αὐτοῦ συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀπόφασιν περὶ ἀποστολῆς 300 ὀπλιτῶν, οὔτινες κατέλαβον τὰς Πάτρας ².

"Ὅτε εἰς τὸ Συνέδριον ἔφθασαν τέλος πάντων οἱ Ἑνετοὶ καὶ οἱ ἐκ Φλωρεντίας, ὁ Πάπας ἐξεφώνησε λόγον, διαρκέσαντα ὑπὲρ τὰς τρεῖς ὥρας, μεστὸν πολυμαθείας καὶ παρεκβάσεων, ἐν ἐπιλόγῳ δὲ ὑπεσχέθη εἰς πάντα, ὅστις ἀποθάνῃ σταυροφορῶν, οὐχὶ τὴν ἀνάκτησιν πάσης γνώσεως, κατὰ Πλάτωνα, ἀλλὰ τὴν ἐπίκτησιν, κατ' Ἀριστοτέλην ³. Ὅσον τοῦτο σήμερον φαίνεται σχολαστικόν, ἐμφαίνει ἐντούτοις τὴν τάσιν τῶν πνευμάτων κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους πρὸς αὐξήσιν τῶν γνώσεων. Ἀλλὰ τοιοῦτοι λόγοι δὲν ἠδύναντο ν' ἀνάψωσι πυρκαϊάν. Μετὰ τὸν Πάπαν ὠμίλησε διὰ μακρῶν ὁ Βησσαρίων, μὴ καθυστερήσας κατὰ τὴν πολυμαθειαν, ὡς τότε ἦτον ἔθος, ἀλλὰ ψαύσας τὰ θετικὰ τῆς ὥρας ζητήματα, καὶ παραστήσας δι' ἀριθμῶν τὸ ἐφικτὸν τοῦ ἐπιχειρήματος.

Ἐξ ὅλων τῶν ἐθνῶν ἔφερον τὸν λόγον ὑπὲρ τῆς σταυροφορίας, ἀλλ' ἔργον οὐδὲν προέβαινεν. Πρὸς πληρεστέραν ἐπιτυχίαν ἀπεφασίσθη ἡ ἀποστολὴ τοῦ Βησσαρίωνος εἰς Γερμανίαν.

Πλέον τοῦ ἔτους διέμεινεν ἐκεῖ, ἀπανταχοῦ τυχῶν μεγάλων τιμῶν, ὡς τοποτηρητῆς τοῦ Πάπα ἀναμιχθεὶς εἰς ὅλας τὰς ἐκκρεμεῖς διενέξεις καὶ ἐργασθεὶς εἰς κατὰπαυσιν αὐτῶν, ἐν πάσῃ δὲ εὐκαιρίᾳ ὁμίλησας ὑπὲρ τῆς σταυροφορίας, ἐνῷ ἀκαταπαύστως ἔφθανον εἰδήσεις λυπηραὶ περὶ τῶν ἀπειλητικῶν προόδων τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ. Κατὰ παράκλησιν τοῦ Αὐτοκράτορος ἐγένετο ἀνάδοχος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Μαξιμιλιανοῦ. Ἀλλ' ἐντούτοις οὐδὲν ἀπεκόμισεν, ἐπανελθὼν κατὰ τὰ τέλη τοῦ 1461 εἰς Ἰταλίαν.

Κατὰ τὰ 1462 ἐκυριεύετο ἡ Τραπεζοῦς, αἰχμαλωτισθέντων τῶν τελευταίων Κομνηνῶν ⁴, καὶ κατέφευγεν ἐκ Πελοποννήσου εἰς Ἰτα-

¹) Αὐτοῦ τοῦ Πάπα εἶναι τὸ γνωστὸν Quando mi chiamava Enea, Nessuno mi conosceva, Or che sono Pio, Tutti mi chiamano zio.

²) Waddingius, Annales minor. σ. 449.—Bandinii, σ. 32.

³) Pii II, Cosmogr. σ. 905.

⁴) Ὅρα ἐπιστολὴν Ἀμηρούτζη ἐν Migne, CLXI, col. 723.

λίαν ὁ Δεσπότης Θωμᾶς, φέρων τὴν κάραν τοῦ Ἀγ. Ἀνδρέου ἐκ Πατρῶν. Πεισθεὶς παρὰ τοῦ Πάπα, παρ' οὗ ἔτυχε λίαν συμπαθητικῆς δεξιώσεως καὶ ἀφθόνων βοηθημάτων, ἐδώρησεν εἰς αὐτὸν τὴν κάραν, μετενεχθεῖσαν ἐν μεγάλῃ πομπῇ εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἀγίου Πέτρου, καθ' ἣν περίπτωσιν ὁ Βησσαρίων ἐκήρυξε πάλιν ὑπὲρ τῆς σταυροφορίας. Ὁ Θωμᾶς ἀπεβίωσεν ἐν Ῥώμῃ ἐν ἔτει 1463, ὁ δὲ Βησσαρίων ἐφρόντισεν ὡς ἄλλος πατὴρ ὑπὲρ τῶν τριῶν τέκνων αὐτοῦ, Ἀνδρέου, Μανουὴλ καὶ Σοφίας. Μὴ ἀρκεσθεὶς εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ Πάπα, ἐχορήγησε καὶ ἐξ ἰδίων 300 δουκάτα κατὰ μῆνα, καὶ ἐπεδαψίλευεν ὁδηγίας περὶ τῆς προτύσεως ἀνατροφῆς, ἀπαιτῶν ὅμως ν' ἀκούωσι τὴν λειτουργίαν παρὰ ἱερέως λατίνου, ὡς παρήγγειλεν ὁ πατὴρ, ὅστις ἄλλως διέταξε νὰ ἐγκαταλίπωσι τὴν Φραγκίαν. Ἡ θυγάτηρ ἐνυμφεύθη τὸν πολυτάλαντον εὐπατρίδην Παρακλιόλην ¹.

Ἀποθανόντος ἐν ἔτει 1463 τοῦ Ἰσιδώρου, ἐδόθη εἰς τὸν Βησσαρίωνα ὁ τίτλος τοῦ Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, ἐφ' ᾧ ἐξέδωκεν ἐγκύκλιον, ἐν ᾗ ἀνακεφαλαιοῖ τὰ τῆς ἐνώσεως, καὶ προτρέπει ὑπὲρ αὐτῆς ².

Ἄλλ' ἐντοσούτῳ ὁ κοινὸς κίνδυνος ἠϋξήσε διὰ τῆς προόδου τοῦ κατὰ κτητοῦ μέχρι Βλαχίας, Βοσνίας, Ἰλλυρίας, ὥστε καὶ ἡ Ἑνετία δὲν ἤλπιζε πλέον διὰ τῶν συνθηκῶν καὶ τῶν περιποιήσεων ν' ἀναχαιτίσῃ τὸν χεῖμαρρον. Πρὸς ἐξέγερσιν αὐτῆς ἀπεστάλη ὡς τοποτηρητῆς ὁ Βησσαρίων. Ὁ Δοῦξ Χριστόφορος Μαῦρος, ἐλθὼν εἰς προὔπαντησιν, ὠδήγησεν αὐτὸν εἰς τὴν Σύγκλητον, ὅπου ὁ Βησσαρίων ἐξέθεσεν εὐγλώττως τὸν ἐπὶ θύραις κίνδυνον.

Ἐπὶ τῇ προτροπῇ αὐτοῦ ἡ Ἑνετία κηρύττει τὸν πόλεμον καὶ προβαίνει εἰς συνομολόγησιν συμμαχιῶν μετὰ τῆς Οὐγγρίας, τῆς Βουργουνδίας καὶ τῶν δυναμένων νὰ συμπράξωσι, πάντα ταῦτα τῇ δραστηρίῳ καὶ ἀκαμάτῳ ἐνεργείᾳ τοῦ Βησσαρίωνος. Ἀλλὰ πάντες οὗτοι, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ Πάπας καὶ ἡ Ἑνετία εἶχον περιπλοκάς πρὸς ἀστυγεί-

¹) Ἡ περὶ τούτου ἐπιστολὴ τοῦ Βησσαρίωνος εἶναι ἡ μόνη ἐκ τῶν σωζομένων γεγραμμένη ἐν τῇ καθωμιλημένῃ γλώσσῃ. Φραντζῆς, σ. 446 καὶ ἐπ. Ἐν ἔτει 1472 ἡ Σοφία, τῇ συστάσει τοῦ Πάπα Παύλου Β', μετέβη εἰς Μόσχαν καὶ ἐνυμφεύθη τὸν Βασιλέα Ἰωάννην Γ' χρηρυσάνα, καὶ αὐτὴ ὡς φαίνεται χηρεύσασα. Solowieff, Hist. de Russie (Paris 1879), σ. 153.

²) Migne, CLXI, col. 447.

τονας. Ἐπὶ τέλους καὶ αὐτὸς ὁ Πάπας ἐκστρατεύει διὰ τοῦ Πάδου μεταβαίνων εἰς Ἀγκῶνα, ἀλλ' ἡμιθανὲς καὶ ἀποκρῦπτων τὴν δεινὴν κατάστασιν τοῦ πάσχοντος σώματος. Ἐκεῖ ἔφθασε καὶ ὁ Βησσαρίων, ἰδίως ἀναλώμασιν ὑπλίσας γαλέραν, ὅτε τὴν 14^{ην} Αὐγούστου 1464 ἐξέπνευσεν ὁ Πῖος Β'. Ὁ θάνατος αὐτοῦ ἀπέδειξεν, ὅτι ἦτον ἡ ψυχὴ τῆς σταυροφορίας, ἥτις συναπέπτη μετὰ τῆς ψυχῆς τοῦ Πάπα.

Ὁ Βησσαρίων, προχειρισθεὶς Πατρίκιος ἐν Ἑνετίᾳ, ἦλθεν εἰς Ῥώμην διὰ τὴν ἐκλογὴν νέου Πάπα. Ὑπὸ τὴν προεδρίαν αὐτοῦ συνετάχθη νέος κανονισμός, ὀρίζων τὰς μεταξὺ Πάπα καὶ Καρδινάλιων σχέσεις καὶ τὰς ὑποχρεώσεις καὶ τούτων καὶ ἐκείνου, πρῶτον δὲ καθήκον ἀνεγράφη ἡ πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῶν δεδουλωμένων Χριστιανῶν ἐνέργεια διὰ σταυροφορίας, διὰ χρηματικῶν ἐράνων καὶ διὰ συγκροτήσεως Συνόδου. Ὁρίσθησαν τὰ προσόντα τῶν Καρδινάλιων καὶ ὁ ἀριθμὸς εἰκοσιτεσσάρων. Πάπας ἐξελέχθη ὁ Ἑνετὸς Πατρίκιος, ὁ Καρδινάλιος τοῦ Ἀγ. Μάρκου, Πέτρος Βάρβος, ἀνεψιὸς τοῦ γνωστοῦ ἡμῖν Εὐγενίου Δ', καὶ ἀμέσως ὠρκίσθη νὰ τηρήσῃ τὰς ψηφισθείσας μεταρρυθμίσεις, ὑπὸ τὸννομα Παῦλος Β'. Τοὺς πλείστους Καρδινάλιους εὔρε συμφώνους οὐδὲν νὰ τηρήσωσι, προτιμῶντας τὸν ἡδυπαθὴ καὶ ἐν χλιδῇ καὶ σπατάλῃ βίον. Αὐτὸς κατεσκεύασε τὴν τριπλὴν λιθοκόλλητον τιάραν (regnum). Ὅπως ἀποσείσῃ τὸν χαλινόν, συνέταξε νέον κανονισμόν, ὅλως ἀντίθετον, ὃν ἀπειλητικῶς ἀπήτησε νὰ ὑπογράψωσιν οἱ Καρδινάλιοι. Μόνος ὁ Ἰωάννης Καρθαγάλης, τοσαῦτα πράξας ὑπὲρ τῆς σταυροφορίας, καρτερικῶς ἀντέστη μέχρι τέλους. Τὸν Βησσαρίωνα, ἀρνούμενον νὰ συνυπογράψῃ, ἐκάλεσεν ἰδιαιτέρως ὁ βίαιος τοὺς τρόπους καὶ ἐτι ἐν ἀκμῇ τῆς ἡλικίας, τεσσαρακοντούτης τότε, Πάπας Παῦλος Β', καὶ δι' ἀπειλῶν καὶ χειρονομιῶν ἠνάγκασεν αὐτόν νὰ ὑπογράψῃ¹.

Οὐδεμίαν σῶζων ἐλπίδα περὶ τῶν πόθων αὐτοῦ ὁ Βησσαρίων, ἀπῆλθεν εἰς τὸ κικερωνικόν Τούσκουλον, οὗ ἦτον Ἐπίσκοπος, καὶ ἰδίως εἰς τὴν πλουσίαν ἡγουμένην τῆς Grotta Ferrata, ἧς ἀπελάμβανε τὴν πρόσδοδον, ἐνῷ δὲν εἶχεν ὑποχρέωσιν ἐγκαταβιώσεως. Ἡ μονὴ αὕτη διείπετο ὑπὸ τὴν διατάξιν τοῦ Μ. Βασιλείου, διὸ ὁ λατῖνος αὐτῆς ἡγούμενος ἐλληνιστί ὑπέγραψε τὸν ὅρον ἐνώσεως ἐν Φλωρεντίᾳ. Μέγα εὖρημα ἦτο

¹) Papiensis Commentari, II, σ. 372.

διὰ τὸν Βησσαρίωνα ἡ ἐν αὐτῇ βιβλιοθήκῃ, περιέχουσα πλεῖστα ἀρχαῖα χειρόγραφα, εἰς ἃ ἀμέσως ἐπεδόθη, ὅπως διασώσῃ αὐτά, ἥδη εὐρωτιῶντα. Ἦρχετο ἐνίοτε εἰς τὴν πρωτεύουσαν, κατοικῶν ἐν τῷ ἐπὶ τοῦ Κουρίναλίου μεγάρῳ παρὰ τὸν ναὸν τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων, ἐν ᾧ ἐκέκτητο ἴδιον θυσιαστήριον ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἀγίας Εὐγενίας.

Πάλιν ὁ οἶκος αὐτοῦ κατέστη τὸ ἐντευκτήριον τῶν λογίων καὶ τὸ καταφύγιον τῶν ἐκ Βυζαντίου προσφύγων. Ἐπὶ μικρὸν ἦλθε καὶ ὁ Φραντζῆς ὅπως παρευρεθῇ εἰς τοὺς γάμους τῆς θυγατρὸς τοῦ Θωμᾶ¹. Πρὸς αὐτὸν κατέφευγον καὶ οἱ ὑπὸ τοῦ Παύλου Β' καταδιωκόμενοι ὡς σφόδρα Πλατωνίζοντες, ἐν οἷς καὶ ὁ συστήσας ἀκαδημεῖαν Πέτρος ἐκ Καλαβρίας, μετονομασθεὶς Πομπώνιος Λαῖτος². Ἡ περὶ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους ἔρις ἤρξατο πρῶτον μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Γεωργίου Τραπεζουντίου, οὗ οἱ τρόποι δὲν ὑπῆρξαν εὐπρεπεῖς, ἀνέμιχθη δὲ καὶ ὁ Θεόδωρος Γαζῆς, γραμματεὺς διατελὼν τοῦ Βησσαρίωνος³. Κατόπιν ἐξήφθη ἐκ νέου μεταξὺ αὐτοῦ, τοῦ Μιχαῆλ Ἀποστολίου, τοῦ Θεοδώρου Γαζῆ καὶ τοῦ Ἀνδρονίκου Καλλίστου⁴. Μόνος ὁ Βησσαρίων ἐνόησεν, ὅτι ἴση τιμὴ ὀφείλεται εἰς τοὺς κορυφαίους τούτους τῆς φιλοσοφίας, καὶ ὅτι οὐδενὸς τὸ μεγαλεῖον εἶναι ὑποδεέστερον, ἐπιλέγων, ὅτι μελετᾷ καὶ λατρεῖ τὸν Ἀριστοτέλην, φιλεῖ δὲ τὸν Πλάτωνα (*colo et veneror Aristotelem, amo Platonem*)⁵. Ἦτο λίαν τολμηρὸν ἐν ἐκείνοις τοῖς χρόνοις, ιεράρχης νὰ συγγράψῃ ὑπὲρ τῶν ἐθνικῶν φιλοσόφων, ἐξυμνῶν αὐτοὺς ἐπὶ Παύλου Β', δυσμενοῦς πρὸς τοὺς λογίους καὶ μάλιστα τοὺς Πλατωνίζοντας, ἀλλ' ἔτι θαυμασιώτερον ὑπῆρξε, νὰ στρέψῃ τὴν προσοχὴν τῶν νοημονεστέρων πρὸς τοὺς ὑπερλάμποντας τούτους ἀστέρας τοῦ φιλοσοφικοῦ στερεώματος, διασχίζων τὴν ἐπὶ τασούτους αἰῶνας συμπεκνωθεῖσαν ὁμίχλην.

¹) Φραντζῆς σ. 424.

²) Ἀρχαῖον τὸ ἔθιμον ἐν Ῥώμῃ Ἀκαδημείας. Τοιαύτην ἱδρυσεν ἐπὶ Σεπτιμίου Σεβήρου ἡ Ἰουλία Δόμνα, ἧς μέλος ὑπῆρξεν ὁ Φιλόστρατος.

³) Οὗτος ἔγραψε *De Natura et arte*. Ὁρα ἀνωτέρω σ. 135.

⁴) Boivin, *Querelle des phil. du quinz. siècle. Mém. des inser.* 1717 II, σ. 775· ὅστις πρῶτος ἐδημοσίευσεν τὰς δύο ἐπιστολάς περὶ τούτου τοῦ Βησσαρίωνος.

⁵) Ἡ σύγκρισις Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους τοῦ Τραπεζουντίου ἐγράφη ἐν ἔτει 1464, τὸ δὲ *In calumniatorem* τοῦ Βησσαρίωνος ἐν ἔτει 1465.

Διὰ πολλῆς δαπάνης καὶ ἀκαταπαύστου φροντίδος αὐξήσας τὴν βιβλιοθήκην, ἐσκέπτετο νὰ ἐξασφαλίσῃ αὐτὴν, συνάμα δὲ νὰ καταστήσῃ χρήσιμον εἰς τοὺς μεταγενεστέρους. Κατὰ παραγγελίαν αὐτοῦ πολλοὶ ἐνησχολοῦντο εἰς ἀντιγραφὰς χειρογράφων, ἐν Κρήτῃ ὁ Ἰωάννης Ῥόζος, ὁ Γεώργιος Ῥζαγγαρόπουλος, ὁ Μιχαὴλ Ἀποστόλιος, διότι αὐτόθι κατὰ καιροὺς διεσώθησαν πολλὰ ἐξ Ἀλεξανδρείας, ἐξ Ἀντιοχείας, ἐκ Περγᾶμου καὶ ἐξ Ἀπαμείας. Ἀλλὰ καὶ ἄλλαχοῦ εἰργάζοντο ἄλλοι κατ' ἐντολὴν τοῦ Βησσαρίωνος, οἷον ὁ Ἰωάννης Πλουσιαδηνός, ὁ Κόσμος, ὁ Δημήτριος Συρόπουλος. Καὶ αὐτὸς ὁ Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος, κατέχων τότε θέσιν καθηγητοῦ ἀνεξάρτητον, ἐφρόντισε περὶ ἀποστολῆς. Ἐπίσης συνέλεγε λατινικὰ χειρόγραφα, ὅπου ἠδύνατο. Ὑπὲρ τὰς 30000 δουκάτων εἶχε δαπανήσῃ εἰς ὅλα ταῦτα, περίπου ὅσα καὶ ὁ Κόσμος Μέδικος, ἢ μικρόν ἤττονα, ἢ ὅσα ὁ Πάπας Νικόλαος Ε'.

Τὴν Ἑνετίαν προετίμησεν ὡς καταλληλοτέραν πρὸς φύλαξιν τοιούτου θησαυροῦ. Πρὸ αὐτοῦ ὁ Πετράρχης τὸ αὐτὸ ἐπραξεν ἐν ἔτει 1362, εἴ και ὀλίγα διεσώζοντο, ἀλλ' ἤδη ἀνεπτύχθη ὁ πόθος τῶν γραμμάτων καὶ ὁ θησαυρὸς δὲν διέτρεχε τοὺς αὐτοὺς κινδύνους.

Κατὰ πρῶτον ἐδωρήσατο τὴν βιβλιοθήκην, διατηρῶν τὴν κάρπωσιν διὰ βίου, πρὸς τὴν μονὴν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου (Maggiore). Ἀλλ' ἀναλογισθεὶς ὅτι δὲν ἐμελλε νὰ εἶναι προσιτὴ ἐν τῇ μονῇ, ἀνεκάλεσε τὴν δωρεάν, συγκαταθέσει τοῦ Πάπα Παύλου Β' καταστήσας κύριον τῆς βιβλιοθήκης ἐξ 900 τόμων τὸν Ναὸν τοῦ Ἁγίου Μάρκου, πρὸς χρῆσιν παντὸς βουλομένου νὰ ἐπιδοθῇ εἰς μελέτας, ἐν ἔτει 1468¹, ἀπέστειλε δὲ αὐτήν, ἅμα ἐγένετο ἡ δέουσα παρασκευὴ πρὸς ὑποδοχὴν. Ἐκεῖ ἐστάλησαν καὶ ὅσα κατόπιν συνέλεξεν ὁ Βησσαρίων.

Οὕτω ἐσχηματίσθη ἡ Μαρκιανὴ βιβλιοθήκη, ἐξ ἧς μετολίγον ὁ Ἄλδος Μανούκιος ἤντλησε τὰ χειρόγραφα διὰ τὰς πρώτας ἐκδόσεις (princeps), προτιμήσας τὴν Ἑνετίαν καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον, καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ τοῦ 1490.

Ἐν ἔτει 1536 ὑπὸ τοῦ περιφανοῦς Σανσοβίνου προσετέθη εἰς τὸ Δουκικὸν ἀνάκτορον ἡ ὠραία ἐκείνη βιβλιοθήκη, ἥτις ἀποτελεῖ μνημεῖον ἀπαράμιλλον ἀρχιτεκτονικῆς, ἐν ᾧ ἐναπετέθη ἡ συλλογὴ τοῦ

¹) Migne, CLXI, col. 702. — Valentinelli, Biblioth. manuscr. I, σ. 49.

Βησσαρίωνος. Αἱ διακοσμοῦσαι τὴν βιβλιοθήκην θαυμάσαι τοιοῦτα φέροι εἶναι ἔργον τῶν ἀρίστων καλλιτεχνῶν, τοῦ Πάλλα, τοῦ Τιντορέτου, τοῦ Παύλου ἐκ Βερώνης.

Οὕτως ὁ πρωταγωνιστὴς τῆς ἐνώσεως, ἀντὶ νὰ συντελέσῃ τι ὑπὲρ αὐτῆς, καίτοι ἀκαταπαύστως τοῦτο ἐπιδιώκων, ὑπῆρξεν ἐκ τῶν πρωτεργατῶν τῆς ἀναγεννήσεως τῶν φώτων (renaissance).

Ἀπὸ τῆς ἱεραρχίας τοῦ Παύλου Β' ἡλλαξαν οἱ καιροί, διότι ὁ διάδοχος οὗτος τοῦ Ἀγ. Πέτρου μόνον τὴν ἐπίδειξιν ἐπέδιωκε καὶ τὸν τρυφλὸν βίον, ἀν δὲ ἔτι λόγος ἐγένετο περὶ σταυροφορίας κατὰ τοῦ καταπολεμοῦντος τοὺς χριστιανούς, ἦτο μόνον πρόφασις πρὸς συλλογὴν χρημάτων. Ἡ ἐπίσκεψις τοῦ Αὐτοκράτορος Φρειδερίκου Γ' εἰς Ῥώμην οὐδὲν ἄλλο εἶχεν ἀποτέλεσμα, ἢ τὴν ταπείνωσιν αὐτοῦ ἐνώπιον τοῦ Πάπα, ὅστις ἐνέδυσεν αὐτὸν ὡς διάκονον συλλειτουργοῦντα ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἀγ. Πέτρου, πρὶν ἐπιβραβεύσῃ τὸ ξίφος καὶ τὸ στέμμα τῶν Καϊσάρων. Οὐδέποτε πλέον Αὐτοκράτωρ ἐπανάλαβε τοιαύτην ἐξευτελεστικὴν ἐπίσκεψιν.

Οὐδὲν ἐπέτυχεν ὁ Αὐτοκράτωρ, ἐξ ὧν ἠλπιζε ν' ἀπολαύσῃ διὰ τοσαύτης ταπεινώσεως, φιλήσας κάτω τὸν πόδα τοῦ Πάπα, οὐδὲ τὰ χρηματικὰ βοηθήματα, οὐδὲ τὴν Βοημίαν, ἣν ὁ Πάπας ἀφῆκεν εἰς τὸν Ματθίαν Κορβίνον, ἐκπολεμήσαντα τὸν ἀναθεματισθέντα Ποδιβράδον, ὡς μὴ στέργοντα νὰ παραιτήσῃ τὰ λεγόμενα compactata.

Ἐν τοσοῦτῳ ὁ ἀκράτητος κατακτητὴς, καρπούμενος τὴν ἀπραξίαν τῶν δυναμένων νὰ ἐναντιωθῶσι, προέβαιεν ἐπεκτείνων τὰ ὅρια τῶν κατακτησέων καὶ τῶν θρῆνων, καὶ ἐκπορθήσας τὴν Εὐβοίαν καὶ τὸ φρούριον τῆς Χαλκίδος, διέπραξε τὰς ἀγριωτέρας θηριωδίας, αἵτινες ἐνέπλησαν φρίκης τὸν Χριστιανικὸν κόσμον.

Οὐδὲν ἄλλο ἠδύνατο πλέον νὰ πράξῃ ὁ Βησσαρίων, ἢ διὰ τῆς ἐξιστορήσεως τῶν τραγικῶν περιπετειῶν τοῦ φοβεροῦ δράματος νὰ ἐξεγείρῃ τὴν κοινὴν συμπάθειαν, ἐλέγχων τὴν ἀκηδίαν τῶν ἀναμενόντων ἐν τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ τὸν κατακτητὴν, ὅστις δὲν δύναται νὰ διατηρήσῃ, ὅ,τι ἐκτῆσατο, ἄνευ νέου λύθρου καὶ πολέμικων πράξεων, δι' ὧν ἀπασχολεῖ τὰ ὑπ' αὐτὸν αἰμοχαρῆ στίφη, ἐθισθέντα εἰς λάφυρα καὶ σφαγὰς¹.

¹) Ἐπιστολαὶ πρὸς Βησσαρίωνα, ἡγούμενον τῆς ἐν Νεαπόλει μονῆς τοῦ Ἀγ.

Μετὰ πολλὰς προτροπὰς πρὸς τοὺς Ἡγεμόνας, δι' ὧν παρέστηκεν τοὺς ἐπαπειλοῦντας αὐτὴν τὴν Ἰταλίαν κινδύνους παρὰ τοῦ καυχωμένου, ὅτι ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου τοῦ Ἀγ. Πέτρου θέλει δώσει φορβὴν εἰς τὸν ἴδιον ἵππον, οὗτοι ἐπὶ τέλους συνῆλθον, καὶ πάλιν ἀπεφάσισαν νὰ πέμψωσιν εἰς Γερμανίαν, ὅπως προστεθῇ καὶ τοῦ Αὐτοκράτορος ἡ ἐπικουρία.

Οἱ ἐκεῖ ἀποσταλέντες πρὸς τὸν Βησσαρίωνα ἐμήνουν περὶ τῶν ἀτελευτήτων αὐτῶν ἐνεργειῶν¹, αἵτινες εἰς λόγους μόνον ἀπέληγον. *Sunt verba et voces.*

Ἐν τῷ μεταξύ ἀπεβίωσεν ὁ Παῦλος Β' ἐν ἔτει 1471, καὶ πάλιν ὁ Βησσαρίων ἔλαβε καὶ τῶν κρείττωνων τὰς ψήφους, ἀλλ' ἀντὶ νὰ ἐπιζητήσῃ καὶ τὰς τῶν ἀπαιτούντων ἀντάλλαγμα, προτιμοτέραν ἔκρινε τὴν ἀποτυχίαν, εἰς ἣν συνετέλεσαν πάλιν οἱ ἐκ Γαλλίας. Ἐν ὑστέρα φηροφορίᾳ ἀνεδείχθη ὁ Φραγκίσκος de la Rovere ὑπὸ τὸνομα Σίξτος Δ', ὅστις ὑπερῆκόντισε τοὺς πρὸ αὐτοῦ ἐπὶ νεωτερισμῷ, κυρίως ἐργασθεῖς εἰς τὸ νὰ κρατῇ τὴν Παπικὴν ἐξουσίαν.

Διὰ ν' ἀπομακρύνῃ τὸν Βησσαρίωνα, πρὸς ὃν πολλὰς ἐχρεώσκει ἐγνωμοσύνας, ὁχληρὸν καταστάντα διὰ τῶν πρὸς σταυροφορίαν ἀκαταπαύστων παραινέσεων, ἐκ φιλοτιμίας ὑπεχρέωσεν αὐτὸν νὰ δεχθῇ τὴν ἀποστολὴν πρὸς τὸν Βασιλέα τῆς Γαλλίας, Λουδοβίκον ΙΑ', ὅστις κατὰ προτροπὴν τοῦ Πάπα ἔγραψε πρὸς τὸν Βησσαρίωνα, συγχαίρων αὐτῷ διὰ τὴν ἀποστολὴν καὶ ἐκφράζων τὴν εὐχαρίστησιν νὰ τὸν ἰδῇ².

Δὲν ἐδειξεν ὅμως πολλὴν σπουδὴν πρὸς τοῦτο, βραδύνας νὰ ὀρίσῃ τὸν χρόνον τῆς εἰς Γαλλίαν μεταβάσεως τοῦ Βησσαρίωνος, ὅστις εὗρεν ἐν στιγμῇ ἐκεχειρίας τὸν ἐμφύλιον πόλεμον μεταξύ τοῦ Βασιλέως, τοῦ Δουκὸς τῆς Βρεττανίας καὶ τοῦ Δουκὸς τῆς Βουργουνδίας³. Μόλις κατώρθωσεν ἅπαξ νὰ προσέλθῃ εἰς τὸν Βασιλέα, μεθ' οὗ πρὸ πάντων ὡμίλησε περὶ εἰρηνεύσεως ἐν Γαλλίᾳ καὶ περὶ τῶν ἐκκλησια-

Σεβερίνου καὶ λόγοι πρὸς τοὺς Ἡγεμόνας τῆς Ἰταλίας. Migne, CLXI, col. 647 καὶ ἐπ.

¹) Campani, VI, Epist.

²) Papiensis Epist. 446, 447, 428, 437.

³) Migne, CLXI, col. 699, παρ' ᾧ ἡ ἐπιστολὴ Βησσαρίωνος πρὸς τὸν Βασιλέα ἐκ Saumur 15 Αὐγούστου 1472.

στικῶν πραγμάτων¹. Μόνον ἀποτέλεσμα τῆς συνεντεύξεως ὑπῆρξεν ἡ κατάργησις τῆς πραγματικῆς κυρώσεως (pragmatique sanction), δι' ἧς ὁ Βασιλεὺς ἀντεποιεῖτο τὴν ἀνωτάτην ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν² ἀρχὴν καὶ ἡ συνομολόγησις τῆς πρώτης ἐκκλησιαστικῆς συμβάσεως, ἡ τόμου (concordat), δι' ἧς ἡ τῶν ἐκκλησιαστικῶν διάθεσις ἐμερίσθη μεταξὺ Πάπα καὶ Βασιλέως³, ὅπως καὶ ἐν Γερμανίᾳ ἡ ἐν Μαγουντία πραγματικὴ κύρωσις (1439) ἀντικατέστη διὰ τοῦ τόμου τῆς Ἀσσαφειμβούργης (1448).

Κατὰ Σεπτέμβριον δεινῶς πάσχων ὁ Βησσαρίων ἐφθασεν εἰς τὴν πόλιν τῶν Ταυρινῶν, καὶ μὴ δυνάμενος ἄλλως, διὰ πλοίου κατῆλθε τὸν Πάδον μέχρι Ῥαβέννης, ἐνθα ἐτελεύτησεν, ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Διοικητοῦ Ἀντωνίου Δανδόλου τὴν 18^{ην} Νοεμβρίου 1472, μικροῦ δεῖν 70 ἐτῶν. Αἰσθανθεὶς ἐγγίζον τὸ τέλος, ἐζήτησε νὰ μετενεχθῇ κλινῆρης εἰς τὴν αὐλὴν τῆς οἰκίας, ὅπου ἐνώπιον τοῦ πλήθους ἀπήγγειλε τὸ Σύμβολον τῆς Πίστεως, φυσικῶ τῷ λόγῳ μετὰ τῆς προσθήκης καὶ ἐκ τοῦ υἱοῦ, καὶ προσευχηθεὶς παρέδωκε τὸ πνεῦμα⁴.

Συνδέοντες τὴν ἀποτυχίαν τῆς πρεσβεύσεως πρὸς ἐξόπλισιν σταυροφορίας μετὰ τῆς ἐπακολουθησάσης τελευτῆς, ἐπλασαν τὸν μῦθον, ὅτι δῆθεν ὁ Λουδοβίκος ΙΑ', βαρυνθεὶς τὸν σχολαστικὸν λόγον τοῦ Βησσαρίωνος, καὶ λαβόμενος τῆς γενειάδος αὐτοῦ, εἶπε τὸν γραμματικὸν ἐκείνον κανόνα: *Barbara Graeca genus retinent quod habere solebant*⁵. Ἀλλὰ λησμονοῦσι τὴν μαρτυρίαν τοῦ συγχρόνου Καπράνικα ἐν τῷ ἐπικηδείῳ λόγῳ⁶, καὶ τοὺς αἰμύλους τρόπους τοῦ Λουδοβίκου ΙΑ', ὅπως ἀσυμβιβάστους πρὸς τοιαύτην συμπεριφορὰν. Οὐδὲ εἶναι πιστευτόν, ὅτι ἐκ λύπης διὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς πρεσβεύσεως ἀπεβίωσεν ὁ Βησσαρίων⁷, διότι ἀρκοῦσι πρὸς ἐξήγησιν τῆς τελευτῆς αὐτοῦ ἡ λίαν νοσηρὰ τοῦ

¹) Buonav. Malvasia, Compendio — Oratio funebris, σ. 249. Ὁ Βασιλεὺς ἤκουσεν εὐμενῶς τὸν Βησσαρίωνα, εἰπὼν, ἅμα ἐξῆλθεν, ὅτι ἔχει τι ὑπεράνθρωπον.

²) Τελεσεύσεως ἐν Ἀθαρικῷ τῶν Βιτουρίγων (Bourges) τῷ 1438, ὅρα σ. 63.

³) Legrand, XV, f.142.

⁴) Buonav. Malvasia, Compendio — Oratio funebris, σ. 254.

⁵) Brantôme, Vie de Charles VII.

⁶) Buonav. Malvasia, σ. 249.

⁷) Papiensis, Epist. 534.

σώματος κατάστασις καὶ οἱ ἑκτακτοὶ κόποι ὑδοιπορίας, κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους καθ' ὑπερβολὴν ἐπιπόνου. Ο νεκρὸς, μετενεχθεὶς εἰς Ῥώμην, ἐναπετέθη ἐν τῷ ἀπὸ τοῦ 1466 ἐτοιμασθέντι παρὰ τοῦ Βησσαρίωνος τάφῳ, ἐν τῷ ναῷ τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων, μετὰ πανηγυρικὴν κηδεῖαν, καθ' ἣν παρευρέθη ἐκτάκτως καὶ αὐτὸς ὁ Πάπας Σίξτος Δ', τὸν δὲ ἐπικήδειον λόγον, πολύτιμον διὰ τὴν βιογραφίαν τοῦ ἐξόχου ἀνδρός, ἀπήγγειλεν ὁ Ἐπίσκοπος τοῦ Φέρμου, Καπράνικας¹.

Τοιαῦτα εἰργάσθη ὁ ἀκάματος ἀνὴρ, ἐγκαρτερήσας μέχρι τέλους εἰς τὴν ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως πεποίθησιν καὶ εἰς τὴν ἐλπίδα σωτηρίας διὰ τῆς ἐπικουρίας τῆς δύσεως. Ἐκ τῶν ἀτρύτων κόπων τοῦ μεγαλοπράγμονος παρέμεινε μόνον, ὃ, τι ἔπραξε διὰ τὴν ἀναγέννησιν τῶν φῶτων, διασώσας τὰ χειρόγραφα τῶν λειψάνων Ἑλλήνων καὶ Λατίνων συγγραφέων, καὶ συλλέξας αὐτὰ πρὸς ἵδρυσιν βιβλιοθήκης ἐν μέσῳ δημοκρατίας, περιθαλπούσης τὴν παιδεῖαν καὶ τὴν διάδοσιν αὐτῆς. Ἐκεῖ μόνον ὑπῆρξαν προσιτὰ πρὸς διάχυσιν διὰ τοῦ τύπου καὶ γονιμοποίησιν τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ.

Ὅ, τι εἰργάσθη ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως, παρῆλθεν ἄνευ ἵχνους, διότι ἡ ἐνωσις ἦτον ἐκ τῶν ἀνεπιδέκτων λύσεως προβλημάτων. Δὲν ἦσαν μόναι αἱ καθαρῶς δογματικαὶ διαφοραί, ὧν ἔνεκεν ἐχωρίζοντο οἱ διεστῶτες. Αἱ συζητήσεις ἀπέδειξαν ἐπὶ τέλους, ὅτι δὲν ἦσαν ἀδιάλλακτοὶ καὶ διὰ τῶν παρεννοήσεων ηὔξησεν ἡ ἀντίθεσις, ἣν ἡ ἐν πνεύματι ἀγάπης ἔρευνα ἠδύνατο νὰ μειώσῃ ἐπαισθητῶς καὶ νὰ καταστήσῃ ἀβλαβή.

Ἀλλ' ὅ, τι πρὸ πάντων ἀπησχόλει τὴν Ῥωμαϊκὴν Ἐκκλησίαν, καὶ καθ' ὃ οὐδεμία ἦτο δεκτὴ μείωσις, ὑπῆρξεν ἡ ἐξουσία τοῦ Πάπα, ὡς κεφαλῆς ἀπάσης τῆς ἐν τῇ Οἰκουμένῃ Ἐκκλησίας, καὶ τοποτηρητοῦ τοῦ Κυρίου. Πῶς ἦτο δυνατόν νὰ συμβιβασθῇ ἡ ἀπόλυτος αὕτη ἐξουσία μετὰ τῶν προνομίων ἀπάντων τῶν Πατριαρχῶν, καὶ τῶν δικαίων αὐτῶν, σωζομένων ὅπως ἐκράτησαν, ὡς ἐτέθη ἐν τῷ ὄρῳ πρὸς μετριασμόν τῆς ἀπολύτου ἐκείνης ἐξουσίας, τῆς οὐδένα δεχομένης με-

¹) Buonav. Malvasia, Compendio—Oratio funebris. Ἦδη μετενήχθη ὑπὸ τὴν στοὰν τῆς παρακειμένης μονῆς τῶν Φραγκισκανῶν, ἀντὶ δὲ τῶν ἄλλοτε ἐπιγραφῶν, ἐν τῷ ναῷ ὑπὲρ τὴν νύμφην ὑπάρχει ἡ ἐπιγραφή: Magni Bessarionis cineres. Περὶ τούτων πάντων Wolfgang Göthe, Stud. u. Forschungen (Jena 1874).—Vast, Le Card. Bessarion (Paris 1878).—Voigt, Wiederbeleb. d. class. Alterthums (Berlin. 1880).

τριασμόν; Δὲν περιεῖχεν ὁ ὅρος οὗτος τὸ σπέρμα ἀτελευτήτων εἰς τὸ μέλλον διαπληκτισμῶν καὶ ἐρίδων ἀλύτων; Ἄν ἐμέλλον νὰ ὑπάρχωσιν εἰς τὸ ἐξῆς δύο αὐτοτελεῖς Ἐκκλησίαι καὶ αὐτοκέφαλοι, ὡς ἐνόησεν ὁ Αὐτοκράτωρ, ἢ ἂν ἐμέλλον νὰ συγχωνευθῶσιν εἰς μίαν, κεφαλὴν ἔχουσαν τὸν Ῥώμη, ἦτο τάχα ἐν καὶ τὸ αὐτό; Δὲν ἐπανελαμβάνετο ἐκ τούτου καὶ μόνου ἐξ ὑπαρχῆς τὸ ζήτημα, ἂν πράγματι ἐγένετο ἐνώσις, ἢ ἂν ἐν λόγοις μόνον; Ἦθελε τάχα δεχθῇ ἐπὶ τέλους ἡ Ῥώμη τὴν ἐνώσιν, ὡς ἀμοιβαίαν σχέσιν ἀδελφικῆς ἀναγνωρίσεως, ὅπως ὑπάρχουσιν αἱ πολλαὶ αὐτοκέφαλοι Ἐκκλησίαι τῶν Ὀρθοδόξων, αἱ ἀναγνωρίζουσαι κεφαλὴν τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ κοινωνοῦσαι ἀλλήλαις ἐν πνεύματι ἀγάπης καὶ ὁμοφροσύνης; Ἦ ἦθελε τάχα ἐπαρκεσθῇ εἰς μόνην τὴν τιμητικὴν ὑπεροχὴν τῶν πρωτείων;

Βαδίζουσα πάντοτε ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι τῆς ἀκράτου ἐξουσίας τοῦ διαδόχου τοῦ Ἀποστόλου Πέτρου, δὲν ἀπεσχίσθη μόνον ἀφ' ἡμῶν ἡ Ῥώμη, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ αἰῶνος διὰ τοῦ γνωστοῦ Συλλάβου, δι' οὗ κατεδίδασκε πᾶν ὅ,τι εἶναι πόρισμα τῆς ἀνθρωπίνου διανοίας, καὶ δὲν φέρει τοῦ Οὐατικάνου τὴν σφραγίδα.

Τὴν ἔμμονον καὶ ἀπαρέγκλιτον αὐτῆς τάσιν ἡ Ῥωμαϊκὴ Ἐκκλησία, καὶ καθ' ἣν ὥραν ἀπέβαλλε τὴν κοσμικὴν ἐξουσίαν, ἔδειξεν ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐν Ῥώμῃ Συνόδῳ ἐν ἔτει 1870, ὅτε ἀνεκήρυξε τὸ ἀλάνθαστον τοῦ Πάπα ὡς δόγμα. Οὕτως ἐμαρτύρησεν ἐναργῶς, ὅτι περὶ τούτου καὶ μόνου μεριμνᾷ, περὶ τῆς ἀκράτου ἐξουσίας, καὶ ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ ἄξων, περὶ ὃν στρέφεται πᾶσα ἡ οἰκονομία, καθ' ἣν ἐν τῷ Πάπα κεῖται εἰς τὸ ἐξῆς ὁ λόγος τῆς ἀληθείας.

Δύναται τις ἐν τούτοις περιέργως νὰ ἐρωτήσῃ, ἐὰν ἡ ἀποτυχία τῆς ἐνώσεως ἐπηύξησε τὰ δεινὰ τῶν ἀποποιηθέντων αὐτὴν, ἐνῷ ἄλλως ἐσώζοντο, ἢ ἐν ὥρᾳ τοῦ ἐσχάτου κινδύνου, ἢ μετέπειτα.

Ὅπως ἔχει ἡ ἱστορία, ἀνενδοιάστως δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι οὐδὲν ἢ ἐλάχιστον συνετελεῖτο διὰ τῆς ἐπιτυχίας τῆς ἐνώσεως πρὸς ἀποσὸβήσιν τοῦ ὀλέθρου. Δὲν ὑφίστατο πλέον ὁ καιρὸς τῶν σταυροφοριῶν καὶ ἡ Παποκρατία, περὶ ἰδίας ὑπάρξεως παλαίουσα κατὰ τοῦ ἐξεγερθέντος πνεύματος ὑπὲρ τῶν μεταρρυθμίσεων, μικρὸν ἴσχυεν. Ὅπως ἦτο διηρημένη ἡ Δύσις, δὲν ἦτον εἰς κατὰστασιν νὰ θέσῃ φραγμὸν εἰς τὸν ἀκράτητον ῥοῦν τοῦ εἰσβαλόντος ἐξ Ἀσίας, καὶ νέας ἐκάστοτε ἀντλοῦντος ἐκεῖθεν δυνάμεις Μωαμεθανισμοῦ. Ἐπρεπε νὰ ὀργανισθῶσι

τὰ νέα Κράτη τῆς Δύσεως καὶ ν' ἀνακύψῃ ὁ μέγας Πέτρος, ἐμπορούμενος τοῦ πνεύματος αὐτῆς, πρὸς ὀργάνωσιν τοῦ ἰδίου Ἔθνους, διὰ νὰ τεθῇ φραγμὸς εἰς τὸν χεῖμαρρον.

Ἡ Ῥώμη δὲν ἔπαυσεν οὐδὲ θέλει παύσει ἐργαζομένη ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως, ἀλλὰ κύριον ἔχουσα πάντοτε σκοπὸν τὴν ὑπερτάτην ἐξουσίαν τοῦ Πάπα, ἡδυνήθη μόνον νὰ προσελκύσῃ κοινότητας περιωρισμένας, ὡς τῶν Ἀρμενίων, τῶν Μαρωνιτῶν, τῶν Ἰακωβιτῶν, τῶν Κοπτῶν καὶ ἐν Πολωνίᾳ, ἐπαρκουμένη εἰς τὴν ἀπλὴν ὑποταγὴν εἰς τὸ Οὐατικόν καὶ παραβλέπουσα τὰς δογματικὰς, τὰς λειτουργικὰς καὶ τὰς ἄλλας διαφορὰς τῶν λεγομένων Οὐνιτῶν, ὅπως δείξῃ καὶ ἐν τούτοις περὶ τίνος μόνου μεριμνᾷ. Ὅτε ὅμως ὀργανίσθησαν τὰ μεγάλα Κράτη τῆς Δύσεως καὶ οἱ κραταῖοι αὐτῶν στρατοί, οἱ λαοὶ δὲν ἀπέβλεψαν εἰς τὴν ἐν τοῖς δογματικοῖς ἐν πᾶσιν ὁμοφροσύνην καὶ εἰς τὴν ἐνωσιν τῶν Ἐκκλησιῶν, ἀλλ' αἱ συμπάθειαι αὐτῶν ὑπὲρ τῶν μαχομένων εὐτόλμως καὶ ἀνδρικῶς πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἀνεξαρτησίας καὶ ἀνόρθωσιν τοῦ πολιτισμοῦ ὑπῆρξαν γενναῖαι καὶ τελεσφόροι.

Μετὰ τὰς σταυροφορίας, καθ' ἃς ἡ Δύσις ἐξεστράτευσεν πρὸς κατάκτησιν τῆς Ἀνατολῆς διὰ τῶν ὅπλων καὶ ἀπολύτρωσιν αὐτῆς ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐν Φλωρεντίᾳ συνηντήθησαν ἀμφότεραι, ἐν εἰρηνικῇ συζητήσει ἀποπειραθεῖσαι ν' ἀνεύρωσι δογματικὴν διατύπωσιν ἐνώσεως. Ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία, ἐν τῇ ἀκμῇ αὐτῆς τότε, δὲν ἠδύνατο νὰ παραιτήσῃ τὴν ἀξίωσιν, νὰ ὑποτάξῃ τὴν ὑπὸ πάντῃ ἀσθενῶν δορυφόρων φρουρουμένην, ὑπὸ τὴν ἄκρατον Παποκρατίαν. Εἰς οὐδὲν ὠφέλησαν ἡ ὑπεροχὴ αὕτη καὶ τὰ τεχνάσματα, ὅπου μόνῃ ἡ πεποίθησις ὠριμάζει τὸν γνήσιον καρπὸν. Οἱ ζωογόνοι χυμοὶ τοῦ ἀναγεννηθέντος πολιτισμοῦ, εἰς οὗ τὴν καλλιέργειαν ἀνεκτίμητα ἐκομίσθησαν ἐφόδια ἐκ τῆς δηλωθείσης Ἐω, ἔπρεπε νὰ διαδοθῶσι καὶ νὰ παρασκευάσωσι νέαν ζωὴν τῆς ἀνθρωπότητος, ὅπως ἐν ἄλλῳ πνεύματι γενικωτέρων ἰδεῶν ἀναλάμψῃ ἡ ἐνότης τοῦ σκοποῦ, ὑπερτέρα δογματικῶν διαστάσεων, ὡς συνδέουσα τὰ Ἔθνη εἰς τὸ αὐτὸ ἔργον.

ΠΕΡΙ
ΔΟΥΛΟΠΑΡΟΙΚΙΑΣ

ΠΑΡΑ ΡΩΜΑΙΟΙΣ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΟΙΣ

ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΩΝ ΔΙΑΤΑΞΕΩΝ

ΔΟΥΛΟΠΑΡΟΙΔΙΑΣ

Α'

ΕΙΣΑΓΩΓΗ *

Ἡ γῆ παρέχει ἀφθόνως εἰς τὸν ἐργαζόμενον ὅλα τὰ ἀγαθὰ, ὅσων χρῆζει πρὸς ὕλικήν εὐημερίαν. Ἀλλὰ πρὸς κτῆσιν αὐτῶν ἀπαιτοῦνται πολλαὶ φροντίδες καὶ γνώσεις, πρὸ πάντων δὲ ἀκάματος φιλοπονία ὥστε πολλάκις προτιμᾶται ἡ στέρησις ἀγαθῶν τῆς δι' ἐπιπόνου ἐργασίας κτήσεως. Καὶ τὴν φιλοπονίαν ὅταν ὑποθέσωμεν ὑπάρχουσαν, μικρὸν συντελεῖ καὶ ταχέως μαραίνεται, ἅμα οἱ διέποντες τὴν κοινωνίαν θεσμοὶ δὲν προστατεύουσι καὶ ἐξασφαλίζουν τὰ μετὰ πολλῶν ἰδρώτων κτώμενα ὠφελήματα.

Κατὰ τίνα τρόπον ἡ κοινωνικὴ τάξις ἐξασφαλίζει τὸν καταβάλλοντα κόπους καὶ θυσίας εἰς τὴν γεωπονίαν, δὲν εἶναι εὐχερὲς νὰ ὀρίσῃ τις.

Ὅταν εἰς τοὺς τυχόντας κατόχους, ἀλλ' εἰς αὐτοὺς μόνους, ἀπονέμηται πᾶσα ἐνδεχομένη προστασία πρὸς βεβαίαν καὶ ἀφιλονείκητον κτῆσιν τῆς γῆς, δὲν ἔπεται ἐκ τούτου, ὅτι ὁ νομοθέτης παρέσχε πᾶν τὸ καθ' ἑαυτὸν πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς γεωργίας.

* Ἐδημοσιεύθη κατὰ πρῶτον ἐν Πανδώρα ἐν ἔτει 1859, φυλλ. 20—23 καὶ πάλιν ἐν Θέμιδι Θ', σ. 154—247 ἐν ἔτει 1865.

Ὅστις μόνος ἐργάζεται, ἄνευ βοηθείας ἄλλων, τὸν λαχόντα κλῆρον, εἴτε μικρὸν εἴτε μέγαν, ἐλάχιστόν τι πορίζεται ἐκ τοῦ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ κρύπτοντος στέρνου τῆς κοινῆς μητρός, μόλις πρὸς ἰδίαν αὐτάρκειαν, οὐδὲ στιγμὴν ἀναπαυόμενος καὶ γλίσχρως βιωῶν, οὐδὲν δὲ ἀποφέρων περίσσευμα ὑπὲρ τῶν ἀκλήρων, ὅσους μέλλει νὰ ἔχῃ δυσμενεῖς πολεμίους.

Μεταχειριζόμενος ὅμως τὴν συνδρομὴν ἄλλων διὰ νὰ προσαρμόσῃ εἰς τὸν προτιθέμενον σκοπὸν ὅλον τὸ ποσὸν τῶν δυνάμεων αὐτῶν, φιλοτίμως ἐργαζομένων, ἐπάναγκες εἶναι ν' ἀμείψῃ τοὺς καταβαλλομένους κόπους ἀναλόγως τοῦ ὅλου κέρδους, ὅσον διώκει.

Ἡ ἐλευθέρα ἐργασία ἀμειβομένη πρεπόντως καὶ συνετῶς διευθυνομένη, εἶναι τὸ σημεῖον τῆς ἄκρας ἀκμῆς τῆς γεωπονίας, ὅπως μόλις κατὰ τοὺς ἡμετέρους χρόνους ἐν τοῖς εὐνομουμένοις τῶν ἐθνῶν ἔχομεν παραδείγματα.

Τοιαύτη ἀκμὴ δύο τινὰ ὑποθέτει, τὴν κοινὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν ἰσότητά ὅλων ἐνώπιον τοῦ νόμου, συνάμα ὅμως τὴν ὑπαρξίν κεφαλαίων πρὸς προκαταβολὴν τῆς ἀμοιβῆς τῶν ἐλευθέρως ἐργαζομένων καὶ ἄφθονον χορήγησιν ὅλων τῶν πρὸς καλλιέργειαν ἀναγκαίων.

Ἄν ἐπαρκεσθῶμεν εἰς μόνην τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἰσονομίας, δὲν ἔπεται ἀμέσως ἡ ἀνάπτυξις τῆς γεωργίας, διότι εἶναι ἐνδεχομένη ἡ στέρσις τοῦ γεωκτῆμονος ὅλων τῶν βοηθητικῶν χειρῶν, ὅσας δὲν εὐπορεῖ ν' ἀνταμείψῃ. Ἐπειδὴ ὅμως οὗτοι, οἱ παρὰ τοῦ γεωκτῆμονος ἀμειβόμενοι διὰ τὴν μετ' αὐτοῦ πρόθυμον σύμπραξιν, εἶναι ἀνεξάρτητοι καὶ κύριοι νὰ πράξωσιν, ὅπως βούλονται, δύνανται διὰ παντοίων συμφωνιῶν, εἴτε μερικῆς παραχωρήσεως ὠφελημάτων, εἴτε μερισμοῦ τῆς γῆς, νὰ ἐνασχοληθῶσιν εἰς τὴν ἐπιμέλειαν αὐτῆς, μεχρινοῦ οἱ ἐπιμελέστεροι ἀποταμιεύσωσιν ἀποχρῶντα κεφάλαια, ὥστε νὰ προκαλέσωσιν αὐτεκάστως πᾶσαν γονιμότητα τῆς γῆς, χρήζουσιν ἀνθρωπίνου συνεργείας.

Ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἰσονομίας, ἀσφαλιζούσης τὴν ἐκ τῆς ἐλευθέρως ἐργασίας πορίζομένην ὠφέλειαν, γεννᾶται καὶ καταρτίζεται τὸ κεφάλαιον, ἐξ οὗ προσγίνονται τὰ μέσα πρὸς πᾶσαν τῆς γῆς ἐπιμέλειαν.

Ἀλλ' αἱ ἀρχαῖαι κοινωνίαι δὲν ἐστηρίζοντο ἐπὶ τῆς ἰσονομίας πάντων, οὐδὲ ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ τὰ πάντα ζωογονούντος κεφαλαίου. Ἡ δουλεία ὑπῆρχεν ἀπαραίτητον αὐτῶν στοιχείον εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε καὶ ὁ ὑπέρτερος τῶν φιλοσόφων τῆς ἀρχαιότητος ἐνόμιζεν, ὅτι ὁ

ἄνθρωπος γεννᾶται φύσει δούλος καὶ φύσει ἐλεύθερος — (Πολιτ. Α' 5), καὶ ὅτι οἰκία τέλειος ἐκ δούλων καὶ ἐλευθέρων (αὐτ. 3).

Ἄντ' ἐλευθέρου ἐργασίας καθ' ὅλην τὴν Ἀσίαν καὶ καθ' ὅλας τὰς Εὐρωπαϊκὰς κοινωνίας τῆς ἀρχαιότητος, εὐρίσκομεν τὴν δουλείαν παρ-
έχουσαν τὴν ἀπαιτουμένην ὑπηρεσίαν πρὸς ἐπιμέλειαν τῆς γῆς.

Ἐκ πρώτης ὀψεως πιστεύει τις, ὅτι ὁ ἔχων ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ δούλους, καθ' ὅλα ὑποτεταγμένους, καὶ ὡς κτήνη ἐργαζομένους, ἐνῶ πλεονεκτοῦσι κατὰ τὴν διάνοιαν, μεταχειρίζεται ὑπηρετικώτερον ὄργανον πρὸς τὸν διωκόμενον σκοπόν.

Καὶ ἡ θεωρία ἐν τούτοις καὶ ἡ πείρα συμφωνοῦσιν εἰς ἀπόδειξιν τοῦ ἐναντίου. Οἱ δούλοι, οὐδὲν ἴδιον κεκτημένοι, οὐδὲν ἐλπίζοντες ἐκ τῆς αὐξήσεως τῆς ἐργασίας καὶ ἐκ τῆς ἀφθονωτέρας συγκομιδῆς, καὶ πάντα καταβαλλόμενον κόπον λογίζοντες ἀναπόδοτον θυσίαν, εἶναι μὲν ἔμψυχοι μηχαναί, ἀλλ' αἱ ψυχαὶ αὐτῶν ἐξαχρειοῦνται στερούμεναι τοῦ αὐτοπροαιρέτου καὶ οὐδέποτε κυριευόμεναι ὑπὸ τοῦ κυρίου τῶν σωμάτων, ἅτινα ὑπηρετοῦσι μόνον ὑπὸ τὸ ἄγρυπνον ὄμμα τοῦ ἔχοντος πρόχειρον τὴν σωματικὴν τιμωρίαν, ἄνευ φιλοτιμίας πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν ἰδίων δυνάμεων καὶ τῆς πρὸς τὸ ἔργον δεξιότητος. Καὶ αἱ πολλαὶ δὲ αἰταὶ Ἀττικαὶ μυριάδες τῶν οἰκετῶν δεδεμέναι εἰργάζοντο τὰ μετὰλλα. (Ἀθῆν. 5).

Ὁ Ἡσίοδος ὡς παράγγελμα καλοῦ οἰκοδεσπότου λογίζει:

Θῆτά τ' ἄοικον ποιῆσθαι καὶ ἄτεκνον ἔριθον
δίξεσθαι κέλομαι· χαλεπὴ δ' ὑπόπορτις ἔριθος.

ὥστε προτρέπει ἐν πάσῃ σκληροκαρδίᾳ τὴν ἀποπομπὴν τῆς ἐγκυμονούσης δούλης (ὑπόπορτις ἔριθος).

Ἔτι σκληρότερος εἶναι ὁ Κάτων, ὅστις ἔγραψε περὶ γεωργίας, παραγγέλλων τὴν πώλησιν τῶν δούλων, ἅμα προϊούσης τῆς ἡλικίας, ὥστε ἐπιτιμᾶται ὑπὸ Πλουτάρχου δικαίως, ἀντιτάσσοντος παραδείγματα γηροκομίας καὶ μετὰ θάνατον τιμῆς αὐτῶν τῶν ἀλόγων ζώων, ὡς τῶν ἐργασθεισῶν εἰς τὸ ἑκατόμπεδον ἡμιόνων, καὶ τοῦ παρανηξαμένου εἰς τὴν Σαλαμῖνα κυνὸς τοῦ Ξανθίππου.

Πόσον ἀνεπιτηδεῖα ἦτον ἡ δουλεία πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς γεωργίας καὶ τῶν τεχνῶν, ἀποφαίνεται ὁ Πλάτων ἐν τοῖς Νόμοις (5' 796).
α Οὐκοῦν καὶ τούναντίον ὡς ὑγιὲς οὐδὲν ψυχῆς δούλης, οὐδὲ πιστεύειν

» οὐδέποτ' οὐδὲν τῷ γένει δεῖ τὸν νοῦν κεκτημένον». Ὁ δὲ σφώτατος ἡμῖν τῶν ποιητῶν καὶ ἀπεφήνατο·

« Ἡμισυ γάρ τ' ἀρετῆς ἀποαίνυται· εὐρύοπα Ζεὺς
ἀνέρος, εὖτ' ἂν μιν κατὰ δούλιον ἦμαρ ἔλῃσιν ».

Ἄν ἡ Ῥώμη δὲν ἐφήρμοζε θαυμασίως τὸ ἀξίωμα, ἐκ τῆς πολέμιας τρέφεσθαι, ἔμελλεν ἐνωρὶς νὰ σπανίσῃ τῶν μέσων πρὸς διατήρησιν τῶν λεγεῶνων. Ἀλλ' ἡ Ἰταλία πρώτη, καὶ ἡ Σικελία κατόπιν, καὶ τελευταῖον ἅπασαι αἱ κατακτηθεῖσαι χῶραι συνεισέφερον ἀφθόνως.

Ὡς ἐκ τῶν παντοίων κατακτήσεων καὶ τῆς μεταδόσεως ἰσοπολιτείας προσωκειώθησαν οἱ Ῥωμαῖοι νέα στοιχεῖα, ὥστε παρὰ τὴν δουλείαν εὐρίσκομεν μέσσην τινὰ κατάστασιν μεταξὺ δουλείας καὶ ἐλευθερίας, τὴν τῶν δουλοπαροίκων (*coloni*), προσκεκολλημένων ἀναποσπάστως εἰς τὸ ἔδαφος καὶ μόνον ἔργον ἐχόντων τὴν γεωπονίαν.

Ἡ μελέτη τῆς καταστάσεως τῶν δουλοπαροίκων τούτων, οὓς οἱ Βυζάντιοι ὠνόμαζον πρῶτον *εἰραπογράφους* (*adscriptitii censiti*), καὶ μετὰ ταῦτα *παροίκους*, γίνεται σπουδαιότατη, οὐ μόνον πρὸς γνῶσιν τῆς τῶν Βυζαντίων κοινωνίας καὶ τῶν αἰτίων τῆς παρακμῆς αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ διότι ἀνάλογος θεσμὸς ὑπῆρξε τὸ συμπλήρωμα τοῦ τιμαριωτικοῦ συστήματος καὶ ἀνεξαρτήτως αὐτοῦ ἐπεκράτησε καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην, ἥδη δὲ ἡ Ῥωσσία, ἀποφασιστικῶς βαίνουσα πρὸς τὰς μεταρρυθμίσεις, ὅσας ὁ ἡμέτερος αἰὼν ἐπικαλεῖται, κατέγινε μετὰ κόπου εἰς ἐξάλειψιν αὐτοῦ, ὡς κυριωτέρου προσκόμματος τῆς προόδου καὶ ἀναπτύξεως τῆς γεωργίας.

Ὡς ἔλεγεν ὁ Σουλλὺ καὶ ὁ Μ. Φρεδερίκος, οἱ γεωργοὶ εἶναι οἱ τροφεῖς (*pères nourriciers*) τῆς κοινωνίας.

Β'

ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΕΝΑΠΟΓΡΑΦΩΝ

Δυσχερέστατον ἔργον εἶναι νὰ ὀρίσωμεν, πότε κατὰ πρῶτον ἀνεφάνη παρὰ Ῥωμαίοις ἡ δουλοπαροικία καὶ ἐκ τίνων προέβη αἰτίων.

Κατὰ τοὺς χρόνους ὅμως τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου εὐρίσκομεν τὴν δουλοπαροικίαν ἐπικρατοῦσαν καθ' ὅλην τὴν Ῥωμαϊκὴν ἐπικράτειαν, καὶ φθάσασαν τὴν τελευταίαν ἀνάπτυξιν αὐτῆς, ὥστε μικρόν τι προσέ-
θηκαν ἢ μετέβαλον αἱ ἐπερχόμεναι γενεαί.

Τούτου ἔνεκα προηγουμένως ἐξετάζομεν, ποία ἦτον ἡ δουλοπαροικία κατὰ τοὺς χρόνους, ὅτε ἡ τοιαύτη κατὰστασις διὰ τῆς νομοθεσίας συστηματικῶς ὑποτυπῶται.

Τί ἦσαν τότε οἱ δουλοπάροικοι, ἦσαν ἐλεύθεροι, ἦσαν δοῦλοι, καὶ ποῖα τὰ δικαιώματα, ποῖαι δὲ αἱ ὑποχρεώσεις αὐτῶν;

Κατὰ τὴν γνώμην τῶν Αὐτοκρατόρων δὲν ἦσαν ποσῶς δοῦλοι, ἀλλ' οὔτε πάλιν ἐντελῶς ἐλεύθεροι, ὥστε ἀκριβῶς διαστέλλονται ὡς τρίτη καὶ μέση τάξις μεταξὺ ἐλευθέρων καὶ δούλων. Οὕτω λέγουσι¹. Ne

¹) L. 21. C. de agr. (44, 47).

diutius dubitetur, si quis ex *adscriptitia* et *libero*, vel ex *adscriptitia* et *servo* κτλ. Οἱ Αὐτοκράτορες Θεοδόσιος καὶ Ἀρκάδιος θεωροῦσι μὲν αὐτοὺς πολίτας (*ingenui*), ἀλλὰ δούλους τῆς γῆς (*servi terrae*)¹. Ὡς μὴ ὑπαγόμενοι εἰς δουλικὴν κατάστασιν οἱ ἐναπόγραφοι συνάπτουσι νόμιμον γάμον², ἐνῶ οἱ δούλοι ἦσαν πρὸς τοῦτο ἀνίκανοι, ἀπλῶς συνοικοῦντες (*contubernium*).

Ὁ καθαυτὸ περιορισμὸς τῆς ἐλευθερίας τῶν ἐναπογράφων εἰς τοῦτο κυρίως συνίστατο, ὅτι δὲν ἠδύναντο νὰ ἐγκαταλείψωσι τὸ κτῆμα, εἰς ὃ ἀνήκον — *glebis inherere præcipimus*³, οὐδὲ αὐτογνωμόνως, οὐδὲ ἀδείᾳ τοῦ κυρίου τοῦ κτήματος. Κατ' Εὐστάθιον⁴ «Οἱ γεωργοὶ ὥφελον τῇ βώλῃ, ἥτοι τῇ γεωργίᾳ ἐμπεπῆχθαι, ὥστε μηδὲ ἐν ῥοπῇ τινος» καιροῦ ἀποστῆναι τῆς γεωργίας». Ὑπῆρχε λοιπὸν συνάμα καὶ ὑποχρέωσις καὶ δικαίωμα αὐτῶν ἢ μόνιμος καὶ ἀδιάσπαστος προσήλωσις εἰς τὸ ἔδαφος, ὥστε δὲν ἦσαν ἀποβλητέοι παρὰ τῶν κυρίων.

Ἰδοὺ κατὰ τίνα τρόπον ὁ νόμος ἐδίδε κύρος εἰς τε τὴν ὑποχρέωσιν καὶ εἰς τὸ δικαίωμα.

Ὁ κύριος τοῦ κτήματος εἶχεν ἀγωγὴν ἐκδικητικὴν κατὰ παντὸς δεχθέντος τὸν δραπετήν⁵, καὶ ὁ ἐν γνώσει ἀτοχος αὐτοῦ ὑπέκειτο εἰς ἀποζημιώσεις⁶. Ἄν ὅμως ὁ δραπετής δὲν κατείχετο παρ' ἄλλου, ἀλλὰ περιεφέρετο ἐλεύθερος, κατ' αὐτοῦ τούτου ἐδίδετο ἡ ἀγωγή, ὡς κλέπτου τοῦ ἰδίου προσώπου, μὴ δυναμένου νὰ μεταλλάξῃ κατάστασιν οὐδὲ διὰ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας⁷.

Οὐδὲ ἡ ἱερωσύνη ὑπῆρχεν ἀσφαλέστερον καταφύγιον, ὡς ἐκ τῆς διατάξεως, ὅτι ἐκτὸς τῆς πατρίδος δὲν χειροτονεῖται ὁ ἐναπόγραφος, ὁ δὲ χειροτονούμενος δὲν ἀπαλλάσσεται τοῦ κεφαλικοῦ τέλους⁸. Πρὸς πλείονα

¹) L. 1. C. de col. (44, 51).

²) L. 24. C. de agr. (44, 47).

³) L. 15. C. αὐτ.

⁴) Ζαχαρίου Ῥοπαὶ Α', § 10.

⁵) L. 6, 23 § 2. C. de agr. (44, 47).

⁶) L. 1. C. de col. (44, 51). L. 1. C. de col. (44, 52). L. 2. C. de fug. (44, 63).

⁷) L. 7, 44, 23. C. de agr. (44, 37). L. 3. C. de fug. (44, 63). Ἀλλ', ὡς δεικνύσεται κατόπιν, ἐδίδετο παρὰ τοῦ κυρίου τῆς γῆς ὡς στρατεύσιμος.

⁸) L. 33. C. Th. de episc. (46, 2) ἥτοι· 44. C. de ep. (4, 3).

ἀσφάλειαν τοῦ κυρίου προέβησαν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ὡς ἄκυρον ἐλόγι-
σαν τὴν χειροτονίαν κληρικοῦ ἢ τὴν κατὰ τὰξιν μοναχοῦ ἄνευ τῆς
συναίνεσεως ἐκείνου, ἀσχοῦντος τὸ τῆς διεκδικήσεως δικαίωμα. Ταῦτα
διέταξαν οἱ Αὐτοκράτορες Ὀνώριος καὶ Θεοδόσιος¹ καὶ κατόπιν ἀκρι-
βέστερον ὁ Ζήνων², φοβηθέντες μὴ ὑπερπληρωθῶσιν αἱ ἐκκλησίαι καὶ
τὰ μοναστήρια διὰ τῆς παντελοῦς ἐγκαταλείψεως τῶν ἀγρῶν. Πλείον
σέβας πρὸς τὴν ἱερωσύνην ἐδειξεν ὁ Ἰουστινιανός, καθ' ὃν «Τοὺς δὲ
» ἐναπογράφους ἐν αὐταῖς μόναις ταῖς κτήσεσιν, ἐν αἷς εἰσιν ἐναπόγρα-
» φοι, κληρικούς καὶ παρὰ γνώμην τῶν δεσποτῶν γίνεσθαι συγχωροῦμεν,
» ἐφ' ᾧ μὲν τοι γε, ὥστε κληρικούς αὐτοὺς γινομένους τὴν ἐπιχειμένην
» αὐτοῖς *γεωργίαν* πληροῦν» (Νεαρχ. 123 κεφ. ιζ'). Μόνοι οἱ χειροτο-
νοῦμενοι ἐπίσκοποι κατ' Ἰουστινιανὸν ἦσαν ὅλως ἐλεύθεροι (αὐτ. κεφ. δ').

Καὶ ταῦτα μὲν πρὸς ἀσφάλειαν τοῦ κυρίου (patronus), ὅτι οὐδέποτε
ὁ ἐναπόγραφος μέλλει νὰ ἐγκαταλείψῃ τὸ κτῆμα.

Τίς ἦτον ὁμως ἡ ἀσφάλεια τῶν ἐναπογράφων περὶ μὴ ἀποβολῆς ἐκ
τοῦ κτήματος; Ὁ ἐναπόγραφος δὲν εἶχεν ἀγωγὴν κατὰ τοῦ κυρίου,
πλὴν ἐπὶ τῶν ἐξῆς περιστάσεων· πρῶτον πρὸς ἀμφισβήτησιν τῆς ιδιό-
τητος αὐτοῦ, ἢ, ὅπερ τὸ αὐτό, πρὸς ἀμφισβήτησιν τοῦ δικαιώματος
τῆς κυριότητος τῆς γῆς³, δεύτερον ὅτε αὐθαιρέτως ἠϋξάνετο ὁ κατα-
βαλλόμενος παρὰ τοῦ ἐναπογράφου κανὼν (superexactio), καὶ τρίτον
ἐπὶ καταμηνύσει ἐγκληματικῆς πράξεως⁴.

Ὁ ἐναπόγραφος αὐτός, στερούμενος ἀγωγῆς, δὲν ἠδύνατο νὰ μα-
ταιώσῃ τὴν ἀποβολὴν καὶ νὰ ἐκβιάσῃ τὴν εἰς τὸ κτῆμα ἐπάνοδον.
Τοιαύτην προστασίαν δικαιώματος ἐνόμισεν ὁ νομοθέτης ἐπιβλαβῇ, ὡς
δίδουσιν αἶσθημα ἀνεξαρτησίας ἀπέναντι τοῦ κυρίου καὶ παραλύουσιν
τὴν πρὸς αὐτὸν ὑποταγὴν. Διὰ νὰ μὴ δυνηθῇ ἐν τούτοις ὁ κύριος,
καίτοι περιβεβλημένος τοσαύτην ὑπεροχὴν, ν' ἀποδιώξῃ τὸν ἐναπόγρα-
φον, ὁ νομοθέτης ἐκήρυξεν ἄκυρον πᾶσαν πώλησιν αὐτοῦ ἄνευ τοῦ κτή-
ματος, ἢ μετὰ μικροῦ τινος μέρους αὐτοῦ, πρὸς καταστρατήγησιν τοῦ
νόμου, καὶ ἐπέτρεψεν εἰς αὐτὸν τὸν πωλητὴν νὰ ζητήσῃ τὴν ἀκύρωσιν

¹) L. 16. C. αὐτ.

²) L. 37. C. αὐτ.

³) L. 20, 22. C. de agr. (41, 47).

⁴) L. 2. C. in quib. (41, 49).

τοῦ πραχθέντος¹, ἢ τοὺς κληρονόμους αὐτοῦ, μὴ χωρούσης παραγραφῆς. Οὐδεὶς γινώσκων τὸ ἄκυρον τῆς πράξεως, αἰέποτε προσβλητέας, ἡδύνατο νὰ κινδυνεύσῃ τὴν ἀντὶ χρημάτων κτήσιν ἀλλοτρίου ἐναπογράφου, ὅστις τοιοῦτοτρόπως παρ' οὐδενὸς ἐγίνετο δεκτός. Ὁ Οὐαλεντινιανὸς Γ' ἐπέτρεψε τὴν ἀνταλλαγὴν ἐναπογράφων². ἀλλ' ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν παρεδέχθη ἐν Κώδικι τὴν διάταξιν. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἀπαγορεύεται εἰς τὸν κύριον ἢ ἐκποίησις κτήματος ἄνευ τοῦ ἐναπογράφου³.

Τοῦτο μόνον παρεδέχθη ὁ Ἰουστινιανὸς ἐκ προγενεστέρας διατάξεως, ὅτι ὁ κύριος δύο κτημάτων δύναται νὰ μεταθέτῃ ἐναπογράφους εἰς τὸ εὐφορώτερον, ἐξ οὗ πλείονες τρέφονται, ἀλλ' ἡ μεταθέσις αὕτη, ἅπαξ γενομένη, διατηρεῖται διηνεκῶς⁴.

Ὅλα ταῦτα δὲν ἐξησφάλιζον τὸν ἐναπόγραφον ἀπὸ βιαίας καὶ αἰφνιδίου ἀποβολῆς, ὅτε μάλιστα δὲν εἶχε, ποῦ νὰ καταφύγῃ, διότι παρ' οὐδενὸς ἐγίνετο δεκτός, ὁ δυνάμενος μετὰ ταῦτα νὰ διεκδικηθῇ παρὰ τοῦ κυρίου, ἀπαιτοῦντος ἴσως ἀποζημιώσεις.

Τοῦτο τὸ χάσμα ἀναπληροῦσιν ἄλλαι διατάξεις τῆς νομοθεσίας περὶ φορολογικοῦ συστήματος, καθ' ὃ ὑπεβάλλετο ὁ κύριος εἰς ἐπιτήρησιν διοικητικὴν, λόγῳ τοῦ δημοσίου συμφέροντος, ὡς μετ' ὀλίγον ῥηθήσεται.

Μόνη φιλόανθρωπος διάταξις, ἐπὶ προστασίᾳ τῶν δουλοπαροίκων, ἀπαντᾷ ἡ ἐξῆς· «Τῶν ἀγρῶν διαιρουμένων καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς γεωργῶν, οὐ χρὴ διαιρεῖσθαι τὸν πατέρα ἐκ τῶν παιδῶν ἢ τοὺς ἀδελφοὺς » ἐξ ἀλλήλων, ἢ τὸν ἄνδρα παρὰ τῆς γαμετῆς »⁵. Ἡ αὕτη δὲ πρόνοια ἐγίνετο ἐπὶ μεταθέσεως ἐναπογράφων, ὡς ἀνωτέρω ἐρρέθη⁶.

Ὅλα ταῦτα ἀποδεικνύουσιν, ὅτι ὁ ἐναπόγραφος οὐδὲν εἶχε πραγματικὸν δικαίωμα ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπως ἐπικαλεσθῇ τὴν προστασίαν τοῦ νόμου, εἴτε κατὰ τοῦ κυρίου τῆς γῆς, εἴτε κατ' ἄλλου τινός.

Ἐπὶ τῇ ὑπόθεσιν ὅμως, ὅτι ἐκατέρωθεν ὑπῆρχε πληρεστάτη ἡ ἀσφάλεια πρὸς ἀδιάσπαστον προσκόλλησιν τοῦ ἐναπογράφου ἐπὶ τῆς γῆς,

¹) L. 7. C. de agr. (44, 49).

²) Nov. Valent. tit. 9.

³) L. 2. C. de agr. (44, 47).

⁴) L. 13, § 1. C. αὐτ.

⁵) L. 11. C. comm. (3, 38). Βασ. IB', γ', 11.

⁶) L. 13, § 1. C. de agr. (44, 47).

ποία ἦτον ἐν γένει ἢ μεταξύ αὐτοῦ καὶ τοῦ κυρίου σχέσις; τί ὀφείλεν ὁ ἐναπόγραφος εἰς τὸν κύριον, καὶ μέχρι τίνος ἐξετείνετο ἡ ἐξουσία τούτου ἐπὶ τοῦ ἐναπογράφου;

Ἀντὶ τῆς πληρεστάτης ἐπικαρπίας τῆς γῆς ὁ ἐναπόγραφος ἐχρεώσται πρὸς τὸν κύριον ἐτήσιον κανόνα (*annuæ functiones*), ἐν γένει μὲν ἀποδιδόμενον εἰς εἶδος, ἀλλ' ἐπετρέπετο συμφωνία περὶ καταβολῆς διὰ χρημάτων¹. Περὶ τοῦ μέτρου τοῦ κανόνος μίαν μόνην γνωρίζομεν διάταξιν, ἀπαγορεύουσιν εἰς τὸν κύριον τὴν ὑπὲρ τὸ σὺνηθες καὶ κατὰ τὰ ἔκπαλαι παραδεδεγμένα αὐξῆσιν αὐτοῦ, καθ' ἣν περίπτωσιν, ὡς εἶδομεν, ἐξαιρετικῶς ἐδίδοτο ἀγωγή εἰς τὸν ἐναπόγραφον κατὰ τοῦ πλεονεκτοῦντος κυρίου².

Τὸ μετὰ τὴν ἀπότισιν τοῦ κανόνος περίσσευμα ἐγίνετο ἐν τούτοις ἰδίᾳ περιουσίᾳ τοῦ ἐναπογράφου, ἔχοντος πρὸς τοῦτο ἰκανότητα; Περὶ τούτου δὲν ἔχομεν διατάξεις ῥητάς, γνωρίζομεν δὲ μόνον, ὅτι ἀπηγορεύετο εἰς τὸν ἐναπόγραφον ἡ ἀπαλλοτριώσεις τῆς ἰδίας περιουσίας ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τοῦ κυρίου, ἡ δὲ περιουσία τοῦ ἐναπογράφου ἐλέγετο χρημάτιον (*peculium*) ὡς τοῦ δούλου, καὶ ὑπὲρ τοῦ κυρίου ἐλογίζετο κτώμενος αὐτὸ ὁ ἐναπόγραφος, μεθ' οὗ καὶ συνδιεξεδικεῖτο, ὅτε αὐτὸς κατείχετο παρ' ἄλλου³.

Ὡς ἐκ τούτου δικαιοῦμεθα εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ ἐναπόγραφος εἶχε τὴν χρῆσιν καὶ τὴν διαχείρισιν τῆς ἰδίας αὐτοῦ περιουσίας, μὴ ὑποχρεούμενος νὰ δώσῃ πρὸς τὸν κύριον ἐπέκεινα τοῦ νενομισμένου κανόνος, ἀλλ' ἡ περιουσία αὕτη ἔπρεπε νὰ μένῃ πάντοτε παρὰ τῷ ἐναπογράφῳ ὡς κεφάλαιον συντελεστικὸν εἰς τὴν γεωργίαν, καὶ διὰ τοῦτο ἀπηγορεύετο ἡ ἀπαλλοτριώσεις παρὰ γνώμην τοῦ κυρίου.

Ἐν τούτοις διὰ τοῦ θανάτου μετέβαινε τὸ χρημάτιον εἰς τοὺς νομίμους καὶ ἐξ ἀδιαθέτου κληρονόμους τοῦ ἐναπογράφου. Τοῦτο ἐπικυροῖ ἡ διάταξις, ὅτι ὁ αἰρετικὸς ἐναπόγραφος στερεῖται τῆς τρίτης μοίρας ἐκ τοῦ χρηματίου⁴, καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡδύνατο νὰ

¹) L. 5, 20 § 2. C. de agr. (44, 48).

²) L. 23 § 1. C. αὐτ. L. 4, 2. C. in quib. (44, 49).

³) L. 2. C. in quib (44, 49). L. 18, 23. § 2. C. de agr. (44, 47). Βασ. ΝΕ' α', 18.

⁴) L. 54. C. Th. de Hæret (16, 5).

ἐφαρμοσθῇ ἡ τιμωρία αὕτη, ἂν ἐβλάπτετο ἀμέσως ὁ κύριος, ὅστις οὐδαμῶς παρεξέκλινε τῆς ὀρθοδοξίας. Προσέτι καὶ ἡ ἄλλη διάταξις ἐμπεδοῖ τὴν ὑπόθεσιν ἡμῶν, ὅτι ὁ κληρικὸς καὶ μοναχός, ἀποθνήσκων ἀδιάθετος καὶ ἄκληρος, κληρονομεῖται παρὰ τῆς ἐκκλησίας, ἢ τῆς μονῆς, πλὴν τοῦ ἐναπογράφου ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει κληρονομουμένου παρὰ τοῦ κυρίου¹.

Ἐκ τῶν ἐκτεθέντων μανθάνομεν, ὅποια ὑπῆρχεν ἐν γένει ἡ τύχη τῶν δουλοπαροίκων, ἐκ γενετῆς μὲν ἐχόντων τὸ ἐνδόσιμον εἰς τὴν γεωργίαν, ἀλλὰ καὶ ἐναντίον τῆς ἰδίας αὐτῶν κλίσεως ἀναποσπάστως ἐμπεπηγμένων εἰς ὠρισμένον κτῆμα, καὶ οὐδὲ στιγμὴν δυναμένων ν' ἀπομακρυνθῶσιν (μηδὲ ἐν ῥοπῇ τινος καιροῦ ἀποστῆναι τῆς γεωργίας), ὡς μέλη τῆς γῆς (*membra terræ*)².

Ἄλλ' ἤδη ὑπολείπεται ἡ ἀπορία, κατὰ τίνα τρόπον ἐβεβαιούτο ἡ προσκόλλησις ἐκάστου ἐναπογράφου εἰς ἕκαστον κτῆμα, ὡς δούλου αὐτοῦ (*servi terræ*);—Τόσον ἡ ἀπορία αὕτη, ὡς καὶ ἡ στέρησις ἀγωγῆς τῶν ἀποβαλλομένων ἐναπογράφων, δεικνύουσι τὴν ἀνάγκην δημοσίου ἐλέγχου, καθόσον μάλιστα οὔτε δι' ἀμοιβαίας θελήσεως καὶ κοινῆς συναινέσεως ἐναπογράφου καὶ κυρίου ἡδύνατο νὰ διασπασθῇ ὁ ἀδιάρρηκτος μετὰ τῆς γῆς σύνδεσμος. Τούτων πάντων λαμβάνομεν σπουδαίαν ἐξήγησιν, διασκοποῦντες τὸ σύγχρονον φορολογικὸν σύστημα.

¹) L. 20. C. de episc. (1, 3).

²) L. 23. C. de agric. (44, 48).

Γ'

ΑΡΧΑΙΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ ΕΙΣΦΟΡΑΣ

ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΑΠΟΓΡΑΦΗΣ ΑΠΟ ΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ

Πρὸς ἐξήγησιν τοῦ φορολογικοῦ συστήματος, ὁποῖον ἐπεκράτει καθ' οὓς χρόνους ἀναφαίνεται ἡ δουλοπαροικία, συντελεῖ πάντοτε ν' ἀνατρέξωμεν εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν ἐποχὴν, διότι εἶναι δυσκατόρθωτον νὰ εἰσχωρήσῃ τις εἰς τὸ πνεῦμα οἵαςδήποτε θεσμοθεσίας, ἀγνοῶν πόθεν αὕτη ὠρμήθη. Τοιοῦτοτρόπως ἀποφεύγομεν τὴν σύγχυσιν τῶν μαρτυριῶν, ἀποδίδοντες εἰς αὐτάς τὴν ἰδιάζουσαν ἐκάστοτε ἔννοιαν κατὰ τὴν ἐποχὴν, εἰς ἣν ἀνήκουσιν.

Ἄλλὰ τ' ἀρχαιότερα μόνον ἐν συντόμῳ ἀνακεφαλαιοῦμεν.

Ὁ Σερούιος Τούλλιος, μεταρρυθμίσας τὸ πολίτευμα ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ τιμήματος, εἰσήγαγε τὴν εἰσφορὰν (tributum), κατὰ λόγον τῆς περιουσίας ἐκάστου¹.

Ἄμα καθιδρυθείσης τῆς δημοκρατίας, ὁ Οὐαλέριος Ποπλικόλας ἐπ' ἀνέφερε τὴν τάξιν ταύτην τῆς εἰσφορᾶς² καὶ κατὰ πενταετίαν οἱ τιμηταὶ ἀνέγραφον τὰς περιουσίας τῶν πολιτῶν κατὰ τὴν ἔνορκον αὐτῶν

¹) Liv. I, 42. Διον. Δ', θ'.

²) Διον. Ε', 2). — Πλουτ. Ποπλ. Livius, II, 9.

δήλωσιν¹. Ἡ εἰσφορὰ ἐδίδετο ἀνὰ ὠρισμένον παρὰ τῆς Γερουσίας ποσοστὸν δι' ἐκάστην χιλιάδα ἀσσαρίων τῆς παρὰ τῶν τιμητῶν ἐκτιμωμένης περιουσίας². Ποῖα πράγματα ἔπρεπε νὰ δηλωθῶσιν, ὡς ἀπαρτίζοντα τὴν περιουσίαν, ὠρίζον οἱ τιμηταί, κατὰ τὸ δοκοῦν κατασκευάζοντες τὸ περὶ τούτου διάγραμμα³. Ἄλλ' αἱ εἰσφοραὶ αὗται ἐδίδοντο μόνον ἐν καιρῷ ἀνάγκης πρὸς ἐκστρατεῖαν (stipendium) καὶ ἐν περιπτώσει περισσεύματος ἐκ λαφύρων ἐπεστρέφοντο⁴.

Καθόσον ἐσημειοῦτο ἡ τε κτηματική καὶ ἡ λοιπὴ περιουσία, εἶναι φανερόν, ὅτι ἡ εἰσφορὰ αὕτη δὲν δύναται νὰ ὀνομασθῇ καθαυτὸ ἔγγειος φόρος, ἀλλὰ μᾶλλον προσωπικός, οὐχ ἥττον κυριωτέρα βάσις ἦτον ἡ ἀκίνητος κτῆσις, εἰς χρήματα ἐκτιμωμένη, τὰ παρακολουθήματα αὐτῆς καὶ τὸ χρηματικόν⁵.

Οἱ μέτοικοι (aerarii), στερούμενοι ἀκινήτου κτήσεως καὶ ψήφου, ἀπέτινον κεφαλικὸν τέλοςμα⁶.

Σπουδαιότερα πρόσδοις προσετέθη ἐκ τῶν κατακτήσεων. Ἡ κατακτηθεῖσα χώρα ἐγίνετο δημόσιον κτῆμα, καὶ ἡ μὲν καλλιεργουμένη γῆ, ἡ κατεμετρεῖτο εἰς ἴσους κλήρους, ἀπονεμομένους εἰς τοὺς οἰκιστάς (agri divisi et assignati), ἡ ἐπωλεῖτο (agri quaestorii), ἡ ἐξεμισθοῦτο ἐπὶ ὠρισμένῳ μισθῷ (agri vectigales)⁷. Τὴν ἀκαλλιεργήτον γῆν ἡδύνατο ὁ βουλόμενος νὰ καθέξῃ (agri occupatorii), διὰ τῶν παραγωγελμάτων προστατευόμενος εἰς τὴν νομήν (possessio) καὶ ἀποφέρων ἀπλοῦν δέκατον διὰ τοὺς ἀγροὺς καὶ διπλοῦν διὰ τὰ δένδρα, ἅτινα εἰσεπράττοντο δι' ἐνοικιάσεως⁸. Ἐπὶ τέλους τῆς βοσκησίμου γῆς ἡ

¹) Διον. Δ', 45. Ε', 75, ΙΑ', 63. — Livius, XLIII, 44.

²) Livius XXIII, 34. XXIX, 15. XXXIX, 44.

³) Αὐτόθι καὶ Festus V. censores, rodus.

⁴) Διον. Ε', μζ'. Δὲν ἔπεται, ὅτι αἱ εἰσφοραὶ ἦσαν καταναγκαστικὸν δάειον, ἀπαιτητὸν κατόπιν. Ἡ ἀπόδοσις διετάσσετο ἐξ ἐλευθεριότητος. Liv. XXXIX, 7. — Walter Gesch. des R. R. § 480. Marquard R. Staatsv. II, σ. 459, πρόσθετος Liv. X, 46.

⁵) Walter Gesch. des R. R. § 480.

⁶) Asc. ad divin. 3. — Liv. 24. — Festus v. tributorum.

⁷) Ἀππιανὸς Ι, 7. — Siculus Fl. σ. 436. Πλουτ. Γράκχος. — Rudorff, Feldm. II, 345, 346.

⁸) Siculus Fl. σ. 438. — Hygin σ. 445. — Livius XXVII, 3. 44 XLII, 49.

χρήσις ἦτο κοινὴ ἀντὶ νομίστρων (scriptura), ἅτινα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον κατεκυροῦντο εἰς τὸν τὰ πλείονα προσφέροντα¹.

Ἐκ τῆς κατοχῆς τῶν δημοσίων γαιῶν ἔμελλον νὰ ἐπέλθωσι πολλαὶ ἔριδες καὶ ἀνωμαλίαι καὶ νὰ μεταβληθῇ ὁ ἀρχαῖκός τρόπος τῆς καλλιεργείας. Ἐνῷ ἄλλοτε καὶ αὐτοὺς τοὺς δούλους φιλανθρώπως μετεχειρίζοντο καὶ μετ' αὐτῶν συνεδαιτῶντο², ὑπῆρχε νόμος, ὅτι ὥφειλον πάντοτε νὰ συνυπάρχωσι μετὰ τῶν δούλων καὶ ἐλεύθεροι ἐργάται³.

Αἱ περιοριστικαὶ διατάξεις κατὰ τῆς ἀπεράντου ἐκτάσεως κατοχῆς τοιούτων δημοσίων γαιῶν οὐδὲν ἴσχυσαν, διότι οἱ τὰ πάντα δυνάμενοι μετεχειρίζοντο ὑποβολιμαῖα πρόσωπα⁴ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ῥώμῃ οἱ ὑπερπλοῦτοι κατὰ μικρὸν διὰ παντοίων μέσων ἐξέτεινον εἰς τὸ ἀπέραντον τὰ ὅρια τῶν κτήσεων⁵. Τὸ ἥμισυ τῆς Ἀφρικῆς ἔφθασε καιρὸς ν' ἀνήκῃ εἰς ἓξ μόνον ἄτομα, καὶ ποταμοί, διαχωρίζοντες ἔθνη, διεχωρίζον ἰδιωτῶν κτήματα, ὥστε ὁ Πλίσιος ἐπιφέρει *Latifundia perdidere Italiam, jam vero et provincias*⁶.

Τοιαῦτα κτήματα δὲν ἐκαλλιεργοῦντο πλέον ὥς τὸ πάλαι, ὅτε ὁ ἔπαινος τοῦ ἀγαθοῦ ἀνδρὸς ἦτο *bonum agricolam*⁷, ἀλλὰ δούλων χιλιάδες ἀλλοθινῶν, ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δεδωμένων, εἰργάζοντο ἐν αὐτοῖς⁸. Ὡς βεβαίως ὁ Πλούταρχος ἐν Γράκχῳ, «ταχὺ τὴν Ἰταλίαν ἀπα-»
»σαν ὀλιγανδρίας ἐλευθέρων αἰσθῆσθαι, δεσμωτηρίων δὲ βαρβαρικῶν
»ἐμπεπλῆσθαι, δι' ὧν ἐγεώργουν οἱ πλούσιοι τὰ χωρία, τοὺς πολίτας
»ἐξέλασαντες».

Ἐν τούτοις μετὰ τοὺς Μακεδονικοὺς θριάμβους τοῦ Αἰμιλίου (ἐν ἔτει 587) ἡ εἰσφορὰ κατέστη περιττὴ καὶ ἔπαυσε μέχρι τῶν χρόνων τῆς ὑπατείας Ἰρτίου καὶ Πάρσα (711 ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης)⁹.

Ἀπηλλαγμένη τῆς εἰσφορᾶς καὶ ἡ Ἰταλία ἀπὸ τοῦ ἔτους 665 ἀπε-

¹) Varro de re rust. II, 1, 46.

²) Πλούτ. Κάτων πρεσβ. 3—Cato de re rust 56—59.

³) Ἀππιαν. Α', 8.—Suet. Jul. Caes. 42.

⁴) Πλούτ. Γράκχος 8.

⁵) Quint. decl. 43.

⁶) Hist. nat. XVIII, 7.—Seneca Epist. 89.

⁷) Cato De re rust.

⁸) Αἰν. Columella—Tacit: Ann. III, 53, XIV, 44.

⁹) Πλούτ. Αἰμ. 38.—Ἀππιαν. Δ', ε' λβ' Ε', ξζ'.—Δίων, ΜΖ', ις'.

λάμβανε τὸ λεγόμενον *jus italicum*¹, καὶ ἀντ' αὐτῆς ἐτέλουν αἱ ἐπαρχίαι, οὐχὶ ἅπασαι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὸ αὐτὸ μέτρον.

Ὡς μαρτυρεῖ ὁ *Κικέρων*², ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν, πλὴν τῆς Σικελίας, αἱ μὲν ἀπέδιδον κατ' ἐνιαυτὸν ἅπαξ ὠρισμένον φόρον (*vectigal stipendiarium*), ἄλλαι δὲ ποσοστὸν (δέκατον, ἑβδομον, πέμπτον), ἐκ τῶν τυχαίων προϊόντων, κατ' ἔτος ἐκτιθέμενον εἰς πλειοδοσίαν παρὰ τῶν τιμητῶν (*censoria locatio*). Ἐν Σικελίᾳ ὅμως τὰ εἶδη ταῦτα τῆς φορολογίας κατὰ τόπους παρήλλασσον, ἐνῷ ὑπῆρχε καὶ μέρος αὐτῆς ἀσυντελές.

Συνάμα ἀπαντᾷ καὶ κεφαλικὸς φόρος, ἡ φόρος τῶν σωματίων ἐν Ἀφρικῇ, ἐν Κιλικίᾳ, ἐν Ἀσίᾳ, ἐν Τήνῳ, ἐν Βρεττανίᾳ³. Ἐν Αἰγύπτῳ ὑπῆρχε πρὸ τῶν Ῥωμαίων⁴.

Πρὸς ἀποφυγὴν τῆς μεγάλης ταύτης ἀνωμαλίας καὶ περιστολὴν τῶν ἐνεργουμένων καταπιέσεων ὑπὸ τοῦ σμήνου τῶν συναιτεριζομένων ἐκκληπτῶρων δημοσίων προσόδων (*publicani*), ἐπὶ Αὐγούστου ἐγένετο, φαίνεται, ἡ πρώτη ἀπόπειρα εἰσαγωγῆς συστήματος φορολογίας ἐπὶ τῇ βάσει ἀπογραφῆς (*census*).

Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Εὐαγγ. Λουκᾶ κεφ. 6', «ἐν ταῖς ἡμέραις» ἐκείναις ἐξῆλθε δόγμα παρὰ Καίσαρος Αὐγούστου ἀπογράφεσθαι πᾶσαν «τὴν οἰκουμένην· αὕτη ἀπογραφὴ πρώτη ἐγένετο ἡγεμονεύοντος Συρίας» *Κυρίνου* (*Quirinius*)».

Μᾶλλον πιθανολογεῖται, ὅτι κατὰ τὸ 6 ἢ 7 ἔτος ἀπὸ Χριστοῦ, ἐκθρονισθέντος τοῦ Ἀρχελάου, περιῆλθεν ἡ Ἰουδαία ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ τοποτηρητοῦ (*legatus*) τῆς Συρίας⁵, καὶ τότε ἐγένετο αὐτόθι ἀπογραφὴ.

Οὐδεμία ἄλλη ὑπάρχει σύγχρονος μαρτυρία, ἀλλ' ἐκ τῶν μετέπειτα ἐξάγεται, ὅτι ἐγένετο ἐναρξίς συστήματος ἀπογραφῆς, τοσοῦτον δὲ ἐκράτησεν, ὥστε οἱ μεταγενέστεροι ἀνατρέχουσιν εἰς τὸν Αὐγούστον, ὡς τὸν θεμελιωτὴν.

¹) L. 87 de cens. (50, 15).

²) In Verr. III, e. 6.

³) Ἀππιανὸς βιβλ. 135. — Cic. ad Att. V, 16, 2. — Cæsar Bell. civ. III, 32. — C. I. Gr. 2336.

⁴) Ἰώσηπος, Περὶ τοῦ Ἰουδ. Πολέμου Β', 16. 4.

⁵) Ἰώσηπος Ἀρχ. ΙΗ', 2. 2.

Ὁ Σουΐδας λέγει, ὅτι ὁ Αὐγούστος ἐπέμφεν εἴκοσιν ἄνδρας τοὺς ἀρίστους εἰς πᾶσαν τὴν γῆν πρὸς ἀπογραφὴν τῶν οἰκιῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων. Λέγων ὅμως, ὅτι ὁ ὅλος πληθυσμὸς τοῦ κράτους εὐρέθη ἐκ 4,101,017, καθίστησι τὸ πρᾶγμα ἀπίθανον¹. Οὐδὲ ὁ Κασσιόδωρος μαρτυρεῖ ἄλλο, ἢ ὅ,τι ὑπῆρχε κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ, ἀναφέρων ὅμως τὸν Αὐγούστον ὡς συντελέσαντα τὸ ἔργον ἀρχῇθεν².

Βέβαιον εἶναι, ὅτι καὶ πρὸ τοῦ ἐκθρονισμοῦ τοῦ Ἀρχελάου, ἤτοι ἐν εἴτει 27 πρ. Χρ. (727 ἀπὸ κτ. 'Ρ.), ὅτε ὁ Αὐγούστος ἀνελάμβανε τὴν ἀνθύπατον ἀρχὴν (proconsulare imperium) καὶ διένειμε τὰς ἐπαρχίας, τὰς μὲν ὑπαγαγὼν εἰς τὴν Γερουσίαν, τὰς δὲ εἰς ἑαυτόν, ἐποίησεν ἀπογραφὴν τῆς κατακτηθείσης ὑπὸ τοῦ Ἰουλίου Καίσαρος Γαλατίας³. Ἡ ἀπογραφὴ αὕτη, ἐπαναληφθεῖσα, διήρκει ἡ αὐτὴ μέχρι τοῦ Μ. Κωνσταντίνου⁴. Πλὴν τῆς ἐν Συρίᾳ γενομένης, ἐπὶ Τιβερίου ὡσαύτως ἐγένετο ἐν Καππαδοκίᾳ, ἐπὶ Κλαυδίου ἐν Βρεττανίᾳ καὶ ἐπὶ Τραϊανοῦ ἐν Δακίᾳ⁵. Τὰ καθέκαστα τῆς ἀπογραφῆς ἦσαν τοσαῦτα, ὥστε μετὰ παρέλευσιν πολλοῦ χρόνου ἦτο μόνον δυνατὸν νὰ ἐπεκταθῇ εἰς ὅλον τὸ κράτος, διὸ μόλις κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Τραϊανοῦ φαίνεται συντελεσθεῖσα. Κατὰ τὸν τύπον, ὃν ἐκτίθησιν ὁ Οὐλπιανός, ἐν τῇ ἀπογραφῇ ἐσημειοῦτο τὸ ὄνομα ἐκάστου κτήματος, ἡ περιφέρεια, εἰς ἣν ὑπάγεται (civitas), τὸ χωρίον, ἐν ᾧ κεῖται, καὶ τὰ ὀνόματα δύο γειτόνων, ἐπὶ ἀγρῶν, ἂν ἀπὸ δεκαετίας ἐσπάρη καὶ πόσης εἶναι ἐκτάσεως, ἐπὶ ἀμπελών, πόσα περιέχει κλήματα, ἐπὶ ἐλαιώνων, πόση ἡ ἔκτασις, καὶ πόσας περιέχουσιν ἐλαίας, ἐπὶ βοσκησίμων γαιῶν, πόση ἡ ἔκτασις, καὶ ποία ἡ πρόσοδος ἐν δεκαετίᾳ, ἐπὶ δάσους, ἂν εἶναι τμήσιμον. Ἐπίσης ἀπεγράφοντο τὰ ἰχθυοτροφεῖα καὶ αἱ ἀλικαὶ καὶ ὅλων ἐγένετο ἐκτίμησις. Ἐν τῇ ἀπογραφῇ ἐσημειοῦντο οἱ δοῦλοι, ποίας ἦσαν καταγωγῆς, ἡλικίας καὶ ἐπιτηδεϊότητος, προσέτι οἱ πάροικοι

¹) Σουΐδας Λ. ἀπογραφὴ καὶ Αὐγούστος.

²) Cassiodor. Var. III, 52.—Isid. orig V. 36.—Μαλαλλᾶς σ. 226.

³) Δίων Κόστος. ΝΓ', κβ'.—Liv. epit. 134. Census a tribus Galliis, quas Caesar pater vicerat, actus.

⁴) Tac. Ann. I, 31. II. 6. XIV, 46.—Front. Strat. I, 4. 8.—Eumenii grat. actio Const. Aug. c. 5.

⁵) Tac. Ann. VI, 41.—Δίων Κόστος. ΞΒ', 3.—Lactant. de mort. pers. 23.

(inquinili, coloni), δηλ: οἱ μὴ δοῦλοι γεωργοί. Ταῦτα πάντα ἐστηρίζοντο εἰς τὴν δῆλωσιν (professio) τοῦ κυρίου¹. Τὰ μετέπειτα προστιθέμενα κατεχωρίζοντο ἐν τέλει.

Σχεδὸν τὰ αὐτὰ λέγει ὁ Ὑγῖνος, ὅστις, ἂν δὲν εἶναι ὁ ἐπὶ Τραϊανοῦ, δὲν εἶναι ὅμως πολὺ μεταγενέστερος². Κατ' αὐτὸν ἐντούτοις ὅλαι αἱ ἐπαρχίαι δὲν ἐφορολογοῦντο ὁμοιομόρφως, διότι ἄλλαι μὲν ἀπέδιδον ἐκ τῶν προϊόντων ὠρισμένον μέρος, ἢ τὸ πέμπτον, ἢ τὸ ἑβδόμον, ἄλλαι δὲ ὑπέκειντο εἰς χρηματικὸν φόρον κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ ἐδάφους, ὡς ἐν Παννονίᾳ, ἐν Φρυγίᾳ καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ἀσίᾳ, ἐνθα ὑπῆρχεν ἀνάγκη ἐλέγχου τῆς καταμετρήσεως.

Μεγάλως φιλονεικεῖται μεταξὺ τῶν νεωτέρων, ἂν πρέπη νὰ ἐκλάβωμεν κατὰ γράμμα τὰς λέξεις τοῦ Πλουτάρχου, ὅτι μέχρι τῶν χρόνων Ἰρτίου καὶ Πάνσα ἡ Ἰταλία ἀπηλλάγη πάσης εἰσφορᾶς³, ἢ ἂν πρέπη νὰ δεχθῶμεν, ὅτι καὶ μετὰ ταῦτα, μικρὸν διακοπεῖσα, ἐξηκολούθησεν ἡ ἀπαλλαγή⁴. Τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἰταλίας (jus Italicum) ἀπὸ ἐδαφικοῦ καὶ κεφαλικοῦ τέλους μαρτυροῦσιν ἐντούτοις τινὲς τῶν ἀρχαίων⁵.

Ἀπολύτως ἐλευθέρᾳ φόρων δὲν ἦτο καὶ αὕτη ἡ Ἰταλία, ἀλλὰ μικρόν τι συνεισέφερεν εἰς εἶδη, πρὸς διατήρησιν τοῦ ἐν αὐτῇ στρατοῦ καὶ τῶν ἀρχῶν (annona), καὶ τούτου ἔνεκεν ἐλέγετο Italia annonaria, κατ' ἀντιδιαστολὴν πρὸς τὴν Ῥώμην καὶ τὴν περιφέρειαν αὐτῆς, Italia urbicaria, καὶ κατὰ τοῦτο ἀσυντελεῖς⁶.

Τὸ jus Italicum περιελάμβανε συνάμα καὶ τὸ αὐτοδιοίκητον τῶν πόλεων, πλὴν τῆς ἀπαλλαγῆς ἐδαφικοῦ καὶ κεφαλικοῦ τέλους, καὶ ἐνίοτε παρὰ τῶν Αὐτοκρατόρων ἐδίδετο τὸ προνόμιον τοῦτο εἰς πόλεις

¹) L. 4. pr. § 6. 7. 8. 9. de cens. (50, 45) L 7. C. de bon. proser. (9, 49).

²) Hyginus Gromaticus de limit. Schriften der R. Feldm. I σ. 205.

³) Walter, G. des R. R. 325.

⁴) Savigny, Verm. Schr. II, 451 καὶ ἐπ. 85. — Huschke Censur — Rudorff Feldm. II, 308.

⁵) Valer. Max. 38. — Plinius Hist. nat. XXXIII, 47. Ὁ Agennus, σχολιάζων τὸν Φροντῖνον, ὁμιλεῖ περὶ τελέσματος ἐν μόναις ταῖς ἐπαρχίαις (ἐκδ. Lohmann σ. 4). Frontini de contr. σ. 35. — Columella III, 3.

⁶) Salmasius, Ad Treb. Poll. XXX. tyrann. c. 23. — Gothof. ad L. 9. c. Th. de ann. — Savigny, Verm. Schr. II, σ. 406.

ἐκτὸς τῆς Ἰταλίας, χάριν ἰδιαιτέρας εὐνοίας¹, ἐνίοτε ὅμως ἐδίδετο μέρος αὐτῶν τῶν δικαιωμάτων, ἀλλὰ μόνη ἡ ἀτέλεια ἐδαφικοῦ καὶ κεφαλικοῦ τέλους δὲν ἀπῆρτιζε τὸ *jus Italicum*².

Ἐπὶ Διοκλητιανοῦ ὅμως ἐπῆλθε νέα τάξις πραγμάτων, διότι τετραχῶς διηρέθη ἡ Αὐτοκρατορία, καὶ ἡ Ἰταλία μετὰ τῆς Ἀφρικῆς ἀπενεμήθησαν εἰς τὸν Μαξιμιανόν. Οὗτος, μὴ ἔχων ἄλλοθεν πόρους, κατέστησε τὴν Ἰταλίαν ὑποτελῆ κατὰ τὸ αὐτὸ φορολογικὸν σύστημα³. Ἐκτοτε πλέον τὸ *jus Italicum* δὲν ἐφηρμόζετο εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἀλλ' εἰς ἄλλας πόλεις, αἵτινες διετήρησαν τὸ μὴ ἀνακληθὲν προνόμιον. Περὶ τῆς Ἰταλίας, ὑποκειμένης εἰς τὴν κοινὴν φορολογίαν, κατὰ τὴν ισόνομον διανομὴν τοῦ φόρου ἐπὶ τῆς γῆς, ἔχομεν πολλὰς διατάξεις⁴, ἐντούτοις ἡ ἀτέλεια ἐξηκολούθησε νὰ φέρῃ τὸ τῆς Ἰταλίας ὄνομα (*jus Italicum*), καὶ καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας ἦτον ἐν χρήσει μέχρις Ἰουστινιανοῦ, ἀφοῦ ἐν Πανδέκταις ἀπεμνημονεύθη. Αἱ προμνησθεῖσαι ὅμως διατάξεις περὶ ἐπανειλημμένων κουφισμῶν τῆς Ἰταλίας ἀποδεικνύουσι, πόσον αὕτη κατεπιέσθη φορολογουμένη.

¹) L. 8 de cens. (50, 45).

²) L. 8. § 7. αὐτ.

³) Aurel. Victor de Gæs. c. 39.—Savigny Verm. Schr. II, σ. 409.

⁴) L. 2, 4, 7, 42. C. Th. de indulg. (44, 28).

ΑΝΑΠΤΥΞΙΣ ΤΗΣ ΕΓΚΤΗΤΙΚΗΣ ΦΟΡΟΛΟΓΙΑΣ

Εἶναι καιρὸς ἤδη νὰ ἐξετάσωμεν, τίς ἦτον ἡ φορολογία, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἀπογραφῆς.

Ὁ ἔγγειος φόρος ἐπεβλήθη καθ' ὠρισμένην ἔκτασιν τῆς γῆς, ὀνομασθεῖσαν *caput*, ἢ *jugum*, καὶ ὡς ἐκ τούτου ὁ τοιοῦτος φόρος, ἦτοι τὸ τέλεσμα, ἐκαλεῖτο *capitatio*¹, ἢ *jugatio*, ἢ *terrena jugatio*, ἐδαφικὸν τέλεσμα². Τί ἦτο τὸ *jugum*;

Ἀκριβῶς γνωρίζομεν, ὅτι τὸ ἐμβαδὸν τοῦ Ῥωμαϊκοῦ *jugerum* ἦτο 240 ποδῶν μήκους καὶ 120 πλάτους³, δηλ. συγκείμενον ἐκ δύο ἀκαιρῶν (*actus*)⁴, ὧν κατ' ἐλάχιστον διέφερε τὸ πλεθρον. Ἀπεναντίας

¹) L. 2 C. de imm. (40, 25) L. 9, C. de act. (4, 49).

²) L. 2. C. de fundis (44, 65). L. 9. C. de agr. (44, 47) L. 1. C. de colon. (44, 51).

³) Varro, De ling. 5, 35. — Frontinus 30. 40—46.

⁴) Ἡ ἄκαινα ἡρίθμει 420 πόδας μήκους καὶ 120 πλάτους, ὁμοῦ 14400 ῥωμ. πόδας, διπλασιαζομένη δὲ ἀπετέλει τὸ *jugerum* ἐξ 28,800 ῥωμ. ποδῶν, ἴσον πρὸς 2 πλεθρα καὶ 6542 πόδας ἐλληνικούς, ἦτοι δύο ἥμισυ στρέμματα καὶ 28 τετραγωνικὰ μέτρα.

μόνον ἐν Ἰσπανίᾳ jugum ἐλέγετο, ὅσον ζεύγος βοῶν δύναται ν' ἀρῶσθαι ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ¹. Οὐδέτερον τούτων ἦτο τὸ φορολογικὸν jugum, ἐφ' οὗ ἐπέκειτο ὁ φόρος.

Οἱ νεώτεροι κατέφυγον εἰς δύο εἰκασίας. Ἡ εἶναι τὸ jugum πραγματικὴ ἔκτασις ὠρισμένων διαστάσεων, ὅτε τὰ κτήματα ἔπρεπε νὰ εἶναι κατ' αὐτὰς διηρημένα πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς φορολογίας, ἢ εἶναι ἰδανικὴ ἀξία πρὸς καταρτισμὸν φορολογικῆς μονάδος. Προετιμήθη τὸ δεύτερον ἐπὶ τῇ βάσει μαρτυρίας, ὅτι ἡ φορολογικὴ μονὰς παρίστανεν ἀξίαν χιλίων νομισμάτων, ὥστε ὁ ἐγκλητικὸς φόρος ἦτο τὸ χιλιοστὸν ἢ τὸ πολλαπλοῦν τοῦ χιλιοστοῦ τῆς ἀξίας (per singulas millenas), ἕκαστον δὲ κτῆμα ἠδύνατο νὰ εἶναι ἢ τὸ πολλαπλοῦν χιλιοστῦος, ἢ μέρος αὐτῆς².

Ἄλλ' αἱ μαρτυρίαι³, ἐφ' ὧν ἐστηρίχθησαν, ἀνάγονται ὅλαι εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐνθα ἐδέχθησαν μεγαλητέραν ἔκτασιν τῆς φορολογικῆς μονάδος ἐκ χιλίων jugera ἢ καὶ πλέον, καθόσον ἐν Ἰταλίᾳ τὰ κτήματα ἦσαν ἀπέραντα (latifundia), ἢ δὲ ἐναντία ἐκδοχὴ προῆλθεν ἐξ ἐσφαλμένης γραφῆς, millenos solidos, ἀντὶ millenas, μὴ ἀποδοτέας εἰς τὸ solidos. Τὴν ὀρθὴν ἐρμηνείαν ἐπεβεβαίωσεν ἄλλη ἀπόδειξις ἀσφαλῆς, ἡ ἀνευρεθεῖσα ἐν συριακῇ διαλέκτῳ συλλογῇ ῥωμαϊκῶν νόμων διὰ τὰς ἀνατολικὰς χώρας τοῦ ἔτους 501, ἐκ τοῦ ἐλληνικοῦ μεταγλωττισθεῖσα⁴. Ἐν αὐτῇ κεῖται, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους Διοκλητιανοῦ ὠρίσθη τὸ ἰούγον (jugum), ὡς ἀποπελούμενον ἐπὶ ἀμπέλων ἐκ 5 jugera, ἢ 10 πλῆθρων⁵, ἐπὶ ἀγρῶν ἐκ 20 jugera ἢ 40 πλῆθρων, ἐνῶ ἐπὶ

¹) Varro, De re rust. I, 40. 4. Nam in Hispania ulteriore metiuntur jugis, in Campania versibus, apud nos, in agro Romano ac Latino jugeris. Jugum vocant, quod juncti boves uno die exarare possint.

²) Vesme, Dei tributi nelle Gallie (Torino 1839).—Dureau de la Malle, Écon. polit. des Romains (Paris 1840) II, ch. 8.—Savigny Verm. Schrift. II, σ. 67—245.

³) Πρὸ πάντων Nov. Majoriani tit. VII, 546 Nov. Valentiniani tit. V. 54.—Cassiodor Var II, 38. Juliani Epit. Latina Nov. Justiniani (Lipsiae 1873) c. 26.—Zachariae von Lingenthal Mémoires de l'acad. de St Petersburg VI. n. 9. 1863.

⁴) Λατινιστὶ ἐξεδόθη ὑπὸ Land Symbolae Syriacae Lugd. Batav. 1862. Rudorff Symbolae Berlin 1868.—Mommesen Hermes III. σ. 429.

⁵) Ἡ λέξις ἐλληνιστὶ ἐν τῷ συριακῷ κειμένῳ.

ἐλαίωνων ἀπαιτοῦνται 225 παλαιαὶ ἐλαῖαι, ἐν ὁρεινῇ δὲ χώρα 450. Ἐὰν ὁ ἀγρός εἶναι δευτέρας ποιότητος καὶ ὁρεινός, ἀπαιτοῦνται 40 jugera, ἢ 80 πλῆθρα, ἐὰν δὲ εἶναι τρίτης ποιότητος, 60 jugera, ἢ 120 πλῆθρα. Περὶ καταμετρήσεως ὁρεινῶν τόπων καὶ βοσκησίων δὲν γίνεται λόγος, ἀλλὰ περὶ ἐκτιμήσεως τῆς προσόδου αὐτῶν.

Ἀνάλογόν τι περιέχεται ἐν ἐπιστολῇ Θεοδώρητου, ἐπισκόπου Κύρρου ἐν Συρίᾳ, πρὸς τὸν Ὑπαρχον Κωνσταντίον ἐν ἔτει 423, ὅτι ἡ Κυρήνηστικὴ κατὰ μῆκος μὲν ἀριθμεῖ 40 ῥωμ. μίλια, ἴσα δὲ κατὰ πλάτος, (ἄρα 1600 τετραγωνικά), ἢ οὐδέν, ἢ μόνον ἄχρηστον ὕλην φύουσα, περιέχουσα δὲ 50,000 ἐλεύθερα ζυγὰ (δηλ. ἀφορολόγητα), καὶ 10,000 ταμιακά¹. Κατ' αὐτὴν τὴν ἑκτασιν ἀναλογοῦσιν 26 jugera ἀνὰ ἑκάστον ζυγόν, ἐνῶ ὡς εἴρηται, κατὰ τὴν διαβάθμησιν τοῦ Διοκλητιανοῦ δι' ἑκάστον ζυγόν ἀναλόγως τῆς ποιότητος ἀπαιτοῦνται 45, ἢ τὸ πολὺ 60. Ἄν οἱ ἀριθμοὶ δὲν συμφωνῶσιν, ἀποδεικνύεται ὅμως, ὅτι ὁ ἰούγος ὠρίζετο διὰ τῆς ἐκτάσεως, κατὰ τύπους διαφερούσης.

Αἱ γενόμεναι καθ' ἑκάστην περιφέρειαν καταμετρήσεις ἀνεγράφοντο εἰς φορολογικὰ βιβλία, publicæ tabulæ, libri censuales, encauta, encautaria, vasaria publica, πολύπτυχα², καὶ διασωθέντα μέχρι τοῦ μεσαιῶνος μετωνομάσθησαν capitastra, ὡς περιέχοντα τὰ capita, κατὰ συγκοπὴν δὲ catastra, ὅθεν καὶ τὸ γαλλικὸν cadastre³.

Τὰ ἴσα τῶν βιβλίων τούτων ἦσαν παρὰ τῷ Αὐτοκράτορι, διότι ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῶν ἐξεδίδετο ἡ ἐπινέμησις (indictio) περὶ τοῦ ἐπιβλητέου καὶ εἰσπρακτέου φόρου⁴. Τοιαύτη ἀνέκαθεν ἐτηρεῖτο τάξις καὶ ἐπὶ τῶν διαγραμμάτων, ἡ σκαρίφων (forma, typus, pertica) τῶν εἰς τοὺς οἰκιστὰς διανεμομένων καὶ καταμετρηθειῶν γαιῶν, ὧν τὰ ἴσα κατετίθεντο εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ Καίσαρος (sanctuarium principatus)⁵.

¹) Theodoret. epist. 42.

²) L. 4. § 4. de cens. (50, 45), L. 8. C. Th. de censu (43, 40). L. 9. C. de agric. (44, 48).

³) Gothofred, ad L. 8. C. Th. de censu L. I. C. Th. de veter.

⁴) L. 5. C. Th. (44, 4) L. 13. C. de ann. (40, 46) L. 4. C. de can. larg. (40, 23). L. I. C. de indiet. (40, 47) Νεαρά 428. κεφ. 4.

⁵) Rudorff Feldm. I. σ. 155. — Siculi Flacci de condic. agror.

Τέσσαρες φορολογικοί τύποι διεσώθησαν, ἀρκούντως ἐμφαίνοντες τὸν τρόπον τῆς βεβαιώσεως τοῦ φόρου. Ὁ πρῶτος εὑρέθη ἐν Οὐλκοῖς τῆς Λευκανίας τοῦ ἔτους 323, περιέχων τὸ ἄθροισμα τῶν ὀφειλομένων παρὰ τῆς ὅλης κοινότητος τελεσμάτων. Ἔπονται κατὰ χωρία (pagi) τὰ ὀνόματα τῶν κτητόρων (possessores) καὶ τὸ εἰς ἕκαστον ἐπιβάλλον¹. Ὁ δεύτερος εἶναι τῶν Ἀθηναίων, ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν Πυργιωτίσσης, διαλαμβάνων ἐπίσης τὰ ὀνόματα τῶν κτητόρων, τῶν κτημάτων, τὴν θέσιν αὐτῶν καὶ ἐν ἄκρῳ στίχῳ τὸ τέλοςμα². Ὁ τρίτος καὶ ὁ τέταρτος ἀνευρέθησαν ἐν Θήρᾳ καὶ ἐν Ἀστυπαλαίᾳ, ἐπίσης περιέχοντες τὰ ὀνόματα τῶν κτητόρων, τὰ κτήματα ἑκάστου, τὴν ἑκτασιν τῆς σπορίμου γῆς, ἐν μὲν τῇ Θηραϊκῇ ἐπιγραφῇ εἰς jugera, ἐν δὲ τῇ τῆς Ἀστυπαλαίας εἰς ζυγά, τὴν ἑκτασιν τῆς ἀμπέλου, τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐλαιῶν, τοὺς δούλους, τὰ κτήνη καὶ τοὺς παροίκους. Ὁ ἐν τέλει ἀριθμὸς ἐμφαίνει βεβαίως τὰ τελέσματα³.

Ἡ φορολογικὴ μονὰς δὲν ἦτον ἀπανταχοῦ ἡ αὐτή, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ διαφόρου ὀνόματος κατὰ χώρας⁴. Ἐν Ἀφρικῇ πάντοτε περὶ κεντουριῶν (centuriæ) γίνεται λόγος, καὶ μάλιστα ἢ τε ἑκτασις καὶ ἢ ποιότης φαίνονται διαφέρουσai⁵. Ἐν ἔτει 422 ἐθέσπισεν ὁ Ὀνώριος ἐν τῇ ἀνθυπατικῇ ἐπαρχίᾳ Ἀφρικῆς, ὅτι ταμιακαὶ εἶναι 9002 κεντουρίαι καὶ 141 jugera, ἐλεύθεραι δὲ 5700 κεντουρίαι καὶ 144 $\frac{1}{2}$ jugera, ἐν δὲ Βυζακκηνῇ, ταμιακαὶ 7460 κεντουρίαι καὶ 180 jugera, ἐλεύθεραι δὲ 7615 κεντουρίαι καὶ 3 $\frac{1}{2}$ jugera⁶. Πρὸ ὀλίγου εἶδομεν,

¹) Mommsen, I. R. N. n. 246.

²) Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς 1870 σ. 358—378. Εἶναι ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς, ἀλλ' ἄγνωστον ποίας. Ἐν παραδείγματι: Ἰούνιος Διομηδεύς, Ἰουνία Εὐπλοία, Ἰουνία Φιλίππη, χωρίον ἐν Ἀκαδημίᾳ. Β. Ἄλλη ὁμοία ἀναγραφὴ καταλήγει εἰς τὰ ἐξῆς: ὧν ἡγόρακε παρὰ τῶν Φλαυτίου Εὐφάνους κληρονόμων.

³) Corpus Inscr. Gr. 8656. 8657. Mommsen Hermes III. σ. 436.

⁴) L. 6. C. Th. (20. 6) Νεαρά 47. κεφ. γ'. Τό τε πᾶσιν τῶν ζυγοκεφαλῶν, ἢ ἰούγων ἢ ἰουγαλίων, ἢ ὅπως δῆποτε ἦν αὐτὰ κατὰ χώρας καλοῖεν. Νεαρά 128. κεφ. γ'. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῶν ἰούγων, ἥτοι τῶν οὐρίων, ἤγουν κεντουρίων.

⁵) L. 40. C. Th. de ann. (14, 4). Gothofr. Autóthi, Rudorff, Feldm. II. 289. Ἡ κεντουρία συνέκειτο ἐκ 200 jugera. Valentiniani III. Nov. 23. 2.

⁶) L. 43. C. Th. de indulg. (14, 28).

ὅτι ἐν Ἰταλίᾳ ἦτον ἐν χρήσει ἡ χιλιοστὺς (millena) ἐκ χιλίων jugera¹.

Τὰ οὕτω σημειούμενα ἐν ταῖς ἀπογραφαῖς δὲν ἦσαν πάντοτε ἀκριβῆ, οὐδὲ ἀναλλοίωτα, ὥστε ἔχρηζον διορθώσεως. Αὕτη ἐγένετο κατὰ τὴν ἀναθεώρησιν διὰ νέας δηλώσεως². Ἐὰν ἐν τῷ μεταξὺ μέρος τῆς γῆς ἐξηφανίσθη διὰ χάσματος, ἢ κλήματα, ἢ δένδρα ἐξηράνθησαν, ὁ ἀρμόδιος ἔφορος (censitor) ἀπήλλαττεν, οὐχὶ ὁμῶς τὸν ἐκκόψαντα αὐτά³. Ἐπὶ πάσης μεταβολῆς τῆς κυριότητος, εἰς ἄλλον περιερχομένης, ὡς καὶ ἐπὶ πάσης ἐνοικιάσεως, ὑπῆρχεν ἀνάγκη σημειώσεως ἐν τοῖς δημοσίοις βιβλίοις⁴, οὐχὶ διότι ἡλλοιοῦτο τὸ εἰσπρακτέον ποσὸν τοῦ τελίσματος, ἀλλ' ἄλλο ἦτο τὸ συντελοῦν πρόσωπον.

Πότε ἐγένοντο αἱ ἀναθεωρήσεις, ἀγνοοῦμεν. Ἐκ τῆς παρατηρήσεως Οὐλπιανοῦ, ὅτι σκοπεῖται ἡ κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν ἄροσις, ἐξήχθη συμπέρασμα, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ ἀνὰ πᾶσαν δεκαετίαν ἐγένετο ἀναθεώρησις⁵. Ἄλλοτε οἱ Ῥωμαῖοι ἀνεθεώρουν τὰς ἀπογραφὰς κατὰ πενταετηρίδα (lustrum). Μεταγενεστέρως ὁμῶς ἀπαντᾷ ἡ δεκαπενταετηρίς, ὀνομασθεῖσα indictio⁶. Αὕτη ἡ ἐπιβολὴ τοῦ φόρου οὕτω ὀνομάζεται⁷, ὥστε καὶ κατ' ἔτος ἡδύνατο νὰ γίνῃ indictio⁸ ἢ ἐπινέμησης. Τοῦτο ἦτο σύνηθες ἐν Αἰγύπτῳ, ἐνθα ἐκ τῆς ἀναβάσεως τοῦ Νείλου ἤρτητο ἡ ὅλη παραγωγὴ, διὸ ὑπῆρχεν ἔκπαλαι καὶ τὸ

¹) Περὶ ἀριθμήσεως κατὰ χιλιοστύας ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Ἀφρικῇ πρὸς Frontinus de contr. agr. Rudorff, Feldm. I. σ. 46, 47.

²) L. 2. de censib. (50, 15). Vitia priorum censuum novis professionibus evanescent. Περὶ ἀναθεωρήσεως ἐπιγραφῇ ἔτους 159 ἐν Corp. Inscr. Lat. III. σ. 944, 946. usque ad recensum tributa dependat ὁ πωλητής.

³) L. 4. § 1. αὐτ.

⁴) L. 5. C. Th. sine censu. (14, 3) L. 39. § 5. de leg. (30). L. 36. de j. fisci (49, 34).

⁵) Savigny, Verm. Schr. II. σ. 426.

⁶) Ὁ Mommsen, Staatsr. II. 945. εἰκάζει ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ, ὡς δόντος ἄφεσιν τῶν ἐπὶ δεκαπενταετίᾳ καθυστερούντων. Δίων Κάσσ. 69. 8. Vita Hadr. 7.

⁷) Plinius, Pan. 29. L. 3. C. de annona (10, 16). Indictiones non personis sed rebus indicii solent.

⁸) Indictione anniversariis vicibus emissa L. 8. C. Th. de extr. (14, 6). L. C. Th. de ind. (11, 5).

Νειλόμετρον¹. Ἀπὸ τοῦ τετάρτου αἰῶνος ἐκράτησεν ἡ συνήθεια, καθ' ἣν ὁ χρόνος ἀριθμεῖται κατὰ περιόδους δεκαπέντε ἔτων, ὥστε ἀπὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ κύκλου δίδεται εἰς ἕκαστον ἔτος ὁ ἀριθμός, οἷον ἰνδικτιῶνος πρώτης, δευτέρας, τρίτης, μέχρι πεντεκαίδεκάτης, ἀρχομένου τοῦ ἔτους ἀπὸ 1 Σεπτεμβρίου καὶ λήγοντος τὴν 31 Αὐγούστου². Ἡ λέξις ἐπινέμησις κατὰ τοιαύτην ἔννοιαν εὐρέθη ἐν ἐπιγραφῇ Μεγάρων τοῦ ἔτους 402³. Οἱ Βυζαντινοὶ κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους παρέθετον καὶ τὸ ἔτος ἀπὸ κτίσεως κόσμου, ἐν δὲ τῇ ἐσπερίᾳ Εὐρώπῃ ἀπὸ τοῦ ἑβ' αἰῶνος ἐνίστοτε παρέγραφον καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐπινεμήσεων ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως, οἷον Indictionis LXXIX anno V⁴.

Εὐρίσκομεν ἐν τούτοις, ὅτι πρὸς ἀναθεώρησιν ἐστέλλοντο *ἐξισωται* (Peræquatores) καὶ ἐκτάκτως *ἐπόπται* (Inspectores)⁵.

Ἡ ἐναρξίς τοῦ ἔτους καὶ τῆς ἐπινεμήσεως ἀπὸ τῆς 1 Σεπτεμβρίου συμπίπτει μετὰ τῆς καταβολῆς τοῦ φόρου, γινομένης εἰς τρεῖς δόσεις, τὴν πρώτην Σεπτεμβρίου, τὴν πρώτην Ἰανουαρίου καὶ τὴν πρώτην Μαΐου. «Τριμερῶς δὲ πάντα τὰ δημόσια εἰσφερέσθω—τουτέστι κα-
» λάνδαις Ἰανουαρίων καὶ καλάνδαις Μαΐων καὶ πρὸς τὰ τέλη τῆς
» ἐπινεμήσεως (δηλ. τὴν πρώτην Σεπτεμβρίου), ἐξ ἴσων τριῶν μερῶν
» διαιρουμένων τῶν δημοσίων καὶ μηδεμιᾶς καινοτομίας ἐν τῷ μέσῳ
» γινομένης κατὰ τῶν συντελῶν⁶».

Ὁ κατὰ τοιαύτην ὀρισμένην ἔκτασιν ἰούγου, ἡ ζυγοκεφαλῆς, ἡ κεντουρίας, ἐπιβαλλόμενος φόρος ἐτελεῖτο, ἡ εἰς χρήματα, ἡ εἰς εἶδη⁷, προσετίθετο δὲ καὶ ἡ λέξις *annona*, ἣτις ἦτο χορήγησις καρπῶν καὶ ἄλλων εἰδῶν, πρὸ πάντων διὰ τῆς χρείας τοῦ στρατοῦ ἢ τῶν ἐν ἀξιώματι, καὶ ὠφείλετο κατὰ τὴν αὐτὴν ἀναλογίαν τῶν δημοσίων τελεσμά-

¹) Κλ ή μ. Στρωμ. 6. σ. 633.—Rufini, II. E. I. 2.—Descript. de l'Égypte I. σ. 8. II. σ. 63. C. Inscr. Gr. 4957.

²) L. 3. C. Th. (14, 28).

³) Le Bas, Voy. Inscr. II. n. 38.—Mommson, Ueber den Chronogr. σ. 578.

⁴) Art de vérifier les dates I. σ. 3.

⁵) L. 2. § 4. C. Th. de cens. (13, 14).

⁶) L. 13. C. de ann. (10, 16) Βασ. ΝΣ'. ή. 13.

⁷) Rudorff, Feldm. Hygin. grom. I. σ. 205.

των καὶ κατὰ τὰς αὐτὰς προθεσμίας¹. Τὰ χορηγούμενα εἶδη, τρόφιμα, φορβή, ξυλεία, ιματισμοί, παρεδίδοντο εἰς τὰς ἐπὶ τούτῳ δημοσίας ἀποθήκας, πρὸς τοὺς εἰδικοὺς ἀποδέκτας (susceptores), κατὰ τὰ δημόσια σταθμά².

Ἐν Θράκῃ καθ' ὑπόθεσιν 20 ζυγοκεφαλαὶ (capita) ἔδιδον ἓνα ιματισμόν, ἐν Σκυθίᾳ καὶ Μυσίᾳ 30 ζυγοκεφαλαὶ καὶ ἐν Ἀνατολῇ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ 33³. Αἱ χορηγήσεις αὗται ἠδύναντο νὰ μεταποιηθῶσι καὶ εἰς χρήματα (adaeratio), αὐστηρῶς ἀπαγορευομένης τῆς ἐμπορίας⁴.

Ὡς φαίνεται, ἡ χορηγία αὕτη, λογιζομένη εἰς χρήματα, κατ' ἀρχὰς δὲν ὑπερέβαινε τὸ $\frac{1}{120}$ τοῦ χρυσοῦ νομίσματος, ἐνῶ κατόπιν ἔφθασε τὸ $\frac{1}{60}$ καὶ τελευταῖον τὸ $\frac{1}{40}$ κατὰ ζυγοκεφαλὴν⁵.

Ἀντιστρόφως, ὅτε ἐν ταῖς δημοσίαις ἀποθήκαις δὲν ὑπῆρχον εἶδη, καταναλωθέντα, ἐγίνετο ἡ λεγομένη συνωνή (coemptio), τουτέστιν ἐλαμβάνοντο τ' ἀναγκαιούντα παρὰ τῶν φορολογουμένων κατὰ τὴν ἀγοραίαν ἐκτίμησιν ἀποζημιουμένων, ἢ καταλογιζομένου τοῦ ἀντιτίμου ὡς προκαταβολῆς τοῦ χρηματικοῦ φόρου⁶.

Ἐξαιρετικὰ ἦσαν τὰ βάρη τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ἀφρικῆς, ὡς διατρεφουσῶν τὴν Ῥώμην καὶ κατόπιν τὴν Κωνσταντινούπολιν διὰ σιτοπομπῶν καὶ ἄλλων εἰδῶν⁷. Ἀνέκαθεν ἐν Αἰγύπτῳ ὁ φόρος ἦτο διπλοῦν δέκατον μέχρι πέμπτου ἑκατονταετηρίδος⁸. Ἡ Αἴγυπτος μόνη παρεῖχεν ὅσον ἀπλητεῖτο διὰ τεσσάρων μηνῶν σιτάρκειαν, περίπου 20

¹) L. 15. C. Th. de ann. (11, 4) Unusquisque annonarias species pro modo capitationis et sortium praebiturus L. 2. C. Th. de imm. (11, 12) L. 32. § 6. de admin tut. (26, 7).

²) L. 1. 5. 11. C. Th. de erog. (7, 4) L. 49. 21. C. Th. de suscept. (12, 6) Νεαρὰ 128. κ.σ. ι.ε.

³) L. 3. C. Th. (7, 6).

⁴) L. 18. 20. 28. 30. 31. 32. C. Th. (7, 4). L. 48. 49. C. de erog. (12, 38). Βασ. ΝΖ'. δ'. c 18, 19).

⁵) L. 32. C. Th. (7, 4).

⁶) L. 2. C. ut nemo (10, 27) Βασ. ΝΖ'. θ'. 5. Νεαρὰ 130. Προκόπ. Ἀνεκδ. ΚΓ'. 5.

⁷) Τὰ ἄλλα εἶδη anabolicæ species Vopisc. Aurel. 45.

⁸) Γένεσις κζ'. 24. Καὶ δώσετε τὸ πέμπτον μέρος τῷ Φαραῶ. Orosius I. 8. ἐν ἔτει 417.

ἐκατομμ. μῶδιων¹. "Ολοι ὁμοῦ αἱ χορηγίαι κατελογίζοντο κατὰ φυσικὸν λόγον εἰς τὸ σύνολον τῶν ὀφειλομένων φόρων². Ἀνέκαθεν ἐν τούτοις ὑπῆρχε φορολογικὴ ἀπογραφὴ τῶν κτημάτων, ἐμφαίνουσα τὰ μέτρα αὐτῶν κατὰ κατηγορίας γῆς σιτοφόρου, ἀμπελίτιδος, ψιλῆς, ἢ παραδείσων (κήπων), καὶ ὠρίζετο τὸ βαρύνον ἕκαστον κτῆμα τέλεσμα, ἀρτάβης, σίτου καθ' ὑπόθεσιν ἀνὰ ἐκάστην ἄρουραν ἢ κεραμίου οἴνου³.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δημοσίων ἀπογραφῶν ὁ Αὐτοκράτωρ ἐξέδιδε τὴν ὀρίζουσαν τὸ καθ' ἐκάστην ἐπαρχίαν συντελεσθησόμενον ἐπιταγὴν (delegatio). Ἡ εἰδικὴ ἐπιταγὴ ἐκάστης ἐπαρχίας διελάμβανε τὸ ποσὸν τῶν ζυγοκεφαλῶν (juga, capita) καὶ τί ἐβάρυνεν ἐκάστην. Αἱ ἐπιταγαὶ ἐστέλλοντο πρὸς τοὺς ἐπάρχους ἐκάστης ἐπαρχίας πρὸς δημοσίευσιν, ὑπὸ τῶν κατὰ τόπους ἀρχῶν, μεθ' ἧν, κατὰ τὰς νενομισμένας προθεσμίας, ἤρχετο εἰσπραξις⁴. Οἱ ἄρχοντες τῶν πόλεων, βοηθούμενοι παρὰ τῶν μνημόνων (tabularii) καὶ λογογράφων τῆς πόλεως, ἀνεύρισκον, τί ὀφείλεν ἕκαστος κατὰ τὴν ἀναγεγραμμένην ἐν τῇ δημοσίᾳ ἀπογραφῇ ἐκάστου κτῆσιν⁵, καὶ ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ οἱ ὑποδέκται (exactores) ἐνήργουν τὴν εἰσπραξιν⁶. Οὗτοι πάλιν ἔπεμπον τὰ εἰσπραχθέντα εἰς τὸν Κόμητα τῶν Λαργιτιόνων (τὸν Προεστῶτα τῶν τῆς βασιλείας θησαυρῶν, τὸν Ὑπουργὸν τῶν Οἰκονομικῶν) μετὰ τοῦ φορολογικοῦ καταλόγου⁷. Ἐξ αὐτοῦ ἐφαίνοντο τὰ καθυστερήματα καὶ πρὸς ἐκβίασιν αὐτῶν παρὰ τοῦ Κόμητος ἐστέλλοντο οἱ *κατοικαῖοι*⁸, δι' ὧν ἐξετελεῖτο ὁ ἔλεγχος.

¹) Προκόπ. Περὶ κτισμ. Ε'. α. Iustiniani edict. 13. Ἰώσηππος Περὶ ἰουδ. πολέμου Β'. ΙΣ'. 4. Aurel. Vict. epit. 4.

²) Savigny Verm. Schr. II. σ. 403. 465.

³) Ἡροδ. Β'. 409 Διοδ. Γ. 54. 84. Ἐπιγραφὴν ἐν Ἐδφοῦ τῆς ἐποχῆς Λαγίδων. Lepsius Berl. Akad. 1855. σ. 75. Corp. J. Gr. 4697. Letronne Recueil. I. σ. 275. 298.

⁴) L. 13. C. de ann. (48, 16) L. 4. de canon. 40, 23).

⁵) L. 5. C. Th. de iis. (8, 15) L. 1. C. Th. de tabul. (8, 2) L. 2. C. Th. ne collat. (11, 4) Διοδ. Περὶ προστασιῶν.

⁶) L. 16. C. Th. de exact. (11, 7).

⁷) L. 1. C. de canon. (40, 23).

⁸) L. 27. C. Th. de susc. (42, 6) L. 9. C. de exact. (40, 19). Βασ. ΝΣ'. ἡ. 24.

Εἰς οὐδεμίαν τῶν ἀρχῶν ἐπετρέπετο νὰ μεταβάλῃ κατ' ἐλάχιστον τὰς ἐπιταγὰς, εἴτε πρὸς μείωσιν, εἴτε πρὸς αὐξήσιν, καὶ μόνος ὁ Αὐτοκράτωρ ἐπὶ αἰτήσῃ τοῦ ἐνδιαφερομένου παρεῖχεν ἀνακούφισιν διὰ θείου τύπου¹.

Τοιαύτη ἐγένετο καὶ μερικὴ ὠρισμένου προσώπου καὶ γενικῇ. Ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰουλιανός, εὐρὼν τὸ ἐδαφικὸν τέλοςμα ἐν Γαλλίᾳ 25 χρυσῶν νομισμάτων ἀνὰ ζυγοκεφαλὴν (caput), ἐμετρίασεν αὐτὸ εἰς 7 πάντων συμπεριλαμβανομένων, δηλ: καὶ αὐτῶν τῶν annonariae functiones².

Ἐν τῷ πρὸς τὸν Μ. Κωνσταντῖνον εὐχαριστηρίῳ ὁ Εὐμένης³ ὀνομαζέει τὴν ἐπιταγὴν τῆς Γαλλίας, Gallicani census communis formula, ἐπαινῶν τὸν Αὐτοκράτορα διὰ τὴν πρὸς τοὺς Ἐδούους ἄφεσιν ἐπτακισχιλίων τελεσμάτων (septem millia capitum), ἐπέκεινα τοῦ πέμπτου μέρους ὁμοῦ, ὥστε ἀνεζωπυρήθησαν πέντε καὶ εἰκοσακισχίλια ἦσαν ἄρα ὁμοῦ 32 χιλιάδες. Οὐδεὶς διατείνεται, ὅτι ὁ Μ. Κωνσταντῖνος κατὰ γράμμα ἀφῆκεν ὁμοῦ τὰς ἀπαρτιζούσας ἐπτακισχίλια τελέσματα ἰδιοκτησίας ἀφορολογήτους, διότι τότε δὲν ἐγένετο ἡ ἀναζωπύρησις τῶν ὑπολοίπων πέντε καὶ εἴκοσι χιλιάδων, ὧν οἱ ἰδιοκτῆται ἔμελλον νὰ φέρωσι τὸ αὐτὸ βάρος τοῦ φόρου, ὡς ἀμέτοχοι τῆς ἀνακουφίσεως.

Ἀναπόφευκτον συμπέρασμα τούτου εἶναι, ὅτι ἀναλόγως ὠφελήθησαν ὅλοι οἱ ἰδιοκτῆται, μειωθέντος τοῦ εἰς ἕκαστον ἐπιβάλλοντος. Ἐπὶ ὑποθέσει λοιπόν, ὅτι ἐπτὰ νομίσματα κατὰ τὴν ἐπινέμησιν ἐλαμβάνοντο παρ' ἑκάστης χιλιοστύος, οἱ Ἐδούοι ἐχρεώσθουν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον, ὑπὲρ 32 χιλιάδων χιλιοστύων, νομισμάτων 225 χιλιάδας, ἀνθ' ὧν περιωρίσθη τὸ χρέος αὐτῶν ὑπὲρ 25 χιλιάδων χιλιοστύων εἰς 175 χιλιάδας νομισμάτων.

Κατὰ τοιοῦτον ὑπολογισμόν οἱ Ἐδούοι ἀντὶ 7 νομισμάτων ὑπὲρ ἑκάστης ζυγοκεφαλῆς, λόγῳ τῆς ἀνακουφίσεως, ἔμελλον νὰ δίδωσι 5 ¹⁵/₃₄, καὶ ἰδοὺ ἡ ἀναζωπύρησις⁴.

Τοῦτ' αὐτὸ δηλοῖ καὶ ἡ δέησις τοῦ Σιδωνίου πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα

¹) L. 4. 43. C. de annon. (40, 46).

²) Ammian. 46. 5. 44. Munera universa.

³) Gratiarum actio ad Constant. C. 5.

⁴) Savigny Verm. Schr. II. σ. 429.

(Μαϊορίνον) *Hic capita, ut vivam, tu mihi tolle tria*¹. Βεβαίως δὲν ζητεῖ νὰ στερηθῇ τῆς ιδιοκτησίας τριῶν ζυγοκεφαλῶν, οὐδὲ νὰ μένῃ ὠρισμένη ιδιοκτησία ἀφορολόγητος, ἀλλὰ νὰ ἐλαττωθῇ κατὰ τρία τὸ σύνολον τῶν τελεσμάτων αὐτοῦ.

Ἔχομεν ἐν τούτοις καὶ παραδείγματα ἀφέσεως τοῦ τελέσματος ὠρισμένου μέρους ἐπαρχίας², λόγῳ βαρβαρικῆς εἰσβολῆς καὶ δηλώσεως τῆς χώρας.

Ἐν τῇ Νεαρᾷ Μαϊορίνου³ εὐρίσκομεν προσέτι, ὅτι ἐπὶ ἐκάστης ζυγοκεφαλῆς πρὸς ἀμοιβὴν τῶν συμπραττόντων εἰς τὴν εἰσπραξίν προσετίθετο ἡμισυ νόμισμα, ὥστε ὁ ιδιοκτήτης νὰ ᾔναι ἀπηλλαγμένος πάσης ἄλλης δαπάνης. Τὸ ἡμισυ τοῦτο νόμισμα, ἦτοι 12 κεράτια, ἢ 24 ἡμικεράτια, διενέμετο ὡς ἐφεξῆς:

Ὁ Palatinus, ἀπεσταλμένος παρὰ τοῦ Προεστώτος τοῦ τῆς βασιλείας θησαυροῦ (*Comes largitionum*)⁴. ἡμικεράτ. 1

Ὁ Exactor, ὑποδέκτης. » 2

Ὁ Curialis (πολιτευόμενος, τουτέστιν ὁ ἐκ τοῦ δημοτικού συμβουλίου συμπράττων) καὶ τὸ γραφεῖον τοῦ

Ἀρχοντος τῆς ἐπαρχίας ὁμοῦ. 8

Τὸ γραφεῖον τοῦ ἐπάρχου. 13

24

Προσέτι μαυθάνομεν, ὅτι τὸ τέλοςμα διηρεῖτο εἰς τρία μέρη, ἐξ ὧν τὸ μὲν παρέμενεν εἰς τὸ ταμεῖον τῆς διοικήσεως (*ad arcam praefecturae*) διὰ τὰς ἀνάγκας αὐτῆς, τὸ δὲ ἐστέλλετο εἰς τὸν δημόσιον θησαυρὸν καὶ τὸν ἰδιαίτερον τοῦ Αὐτοκράτορος (*sacris vel privatis largitionibus inferendum*) καὶ δύο νομίσματα ἀνὰ ζυγοκεφαλὴν ἢ χιλιοστὺν ἀφιεροῦντο εἰς τὴν μισθοδοσίαν τῶν δημοσίων ὑπηρετῶν (*binos per jugum vel millenas solidos remunerationibus deputandos*).

Κατ' αὐτὸν τὸν ὑπολογισμὸν πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς ἀναλογίας ἐκάστου ἐκ τῆς ἐπιταγῆς τῆς ἐπαρχίας ἡδύνατο νὰ εἰσχωρήσῃ καταπίσεις καὶ πρὸς καταστολὴν αὐτῆς ὑπῆρχεν ἡ διάταξις, ὅτι ὁσάκις ψευδῶς

¹) Sidonius, Carm. 43.

²) L. 43. C. Th. de indulg. (44, 25). Nov. Valentiniani tit. XXXIII. § 2.

³) Nov. Majoriani tit. VII. § 46.

⁴) L. 4. C. de palat. (42, 24) Βασ. Γ'. λδ. 2.

χρεοῦνται ἄλλοι ἀντὶ ἄλλων πρὸς ἀναπλήρωσιν ἐλλειμμάτων, αὐτὸς ὁ λογοθέτης (discussor) ἦτον ἐξ ἰδίων ὑπεύθυνος ¹, ὅστις ἐξεπλήρου ἔργα ἐλεγκτοῦ.

Ὁ περισσοπρακτής (superexactio), εἴτε ἄρχων, εἴτε ἰδιώτης, ἀπέδιδε τὸ διπλάσιον εἰς τὸν περισσοπρακτηθέντα, καὶ ἐν ὑποτροπῇ ἐτιμωρεῖτο κεφαλικῶς ².

Ὅσάκις τὸ σύνολον τοῦ ἐπιβληθέντος ἐγκτητικοῦ φόρου δὲν ἤρκει, ἐκτάκτως καὶ ἐν μέσῳ τοῦ ἔτους ἡδύνατο νὰ διαταχθῇ προσθήκη διὰ νεωτέρας ἐπινεμήσεως (superindictio ³).

Σπουδαῖαι συνέπειαι ἐπῆλθον ἐκ τῆς καθιερώσεως τῆς ἀρχῆς, ὅτι ἐν ἐκάστη περιφερείᾳ οἱ ἀποτελοῦντες τὸ συμβούλιον ὡς πολιτευόμενοι (Decuriones) εἶναι ὑπεύθυνοι διὰ τὴν εἰσπραξίν τῶν φόρων ἐξ ἰδίων, ὡς ἔχοντες τὴν περὶ τούτου φροντίδα καὶ ἐπιτετραμμένοι νὰ εἰσπράττωσι παρὰ τῶν συντελεστῶν ⁴.

Τὸ λειτούργημα κατέστη ἐκ τῶν ἐπαχθεστέρων καὶ πρὸς ἀποφυγὴν πολλὰ ἐπενόηθησαν, ὅπως καὶ πρὸς ἐξανάγκασιν. Ὁ Αὐτοκράτωρ Ἀναστάσιος κατέστησεν ἰδίους ὑπαλλήλους πρὸς εἰσπραξίν, τοὺς λεγομένους βίνδικας (vindices) ⁵.

¹) L. 1. C. de discuss. (40, 30) Βασ. ΝΣ'. ι. 2.

²) L. 1. C. de superexact. (10, 20). Βασ. ΝΣ'. η. 25.

³) L. 1. C. de superind. (10, 18). L. 28. de usu (33, 2).

⁴) L. 1. § 1. L. 3. § 11. L. 48. § 26. de muner. (50, 4) L. 1. C. Th. de censu (13, 40). L. 5. C. Th. (8, 2). L. 1. C. Th. de exact. (11, 7). Θεοδώρητος, ἐπιστ. 42. Φείσασθαι δὲ τῶν τρισαθλίων πολιτευομένων ἀπαιτουμένων ἥπερ εἰσπράττειν οὐ δύνανται.

⁵) Λυδός, Περὶ ἀρχῶν Γ. 49. Νεαρά 38 πρ. 128. κεφ. ε.

Ε'

ΚΕΦΑΛΑΙΚΟΝ ΤΕΛΟΣ

Παρά Ῥωμαίοις ἀρχικῶς ἡ εἰσφορὰ ἐστηρίζετο ἐπὶ τῆς ἀγροτικῆς περιουσίας, διό ὁ τιμητὴς διέγραφεν ἐκ τῆς Γερουσίας, ἢ ἐκ τῆς φυλῆς (tribus), τοὺς κεκτημένους πολυτελῆ σκεύη ἢ ἐμφαίνοντα χλιδὴν, ἐπὶ ἀπρεπείᾳ (probrosum), ἢ ἀπετίμα εἰς τὸ δεκαπλάσιον, πρὸς αὐξήσιν τῆς εἰσφορᾶς¹.

Ἐξω τῆς ἐκ τῆς ἀπογραφῆς εἰσφορᾶς (tributum ex censu) ὑπῆρχεν ὅμως καὶ εἰσφορὰ κατὰ κεφαλὰς (tributum in capita)², ἣν ἐτέλουν οἱ αὐτεξούσιοι ἄνηθοι καὶ αἱ ἄνηθοι καὶ χῆραι, ὡς πρόσωπα μὴ ἐμφανιζόμενα ἐνώπιον τοῦ τιμητοῦ καὶ μὴ καταγραφόμενα ἐν τοῖς φυλετικοῖς καταλόγοις, ἡ δὲ εἰσφορὰ αὐτῶν συνετέλει ὑπὲρ τῶν ἱππέων διὰ τὴν δαπάνην τῶν ἵππων³.

¹) Gellius, IV. 24, 39.—Vell. 2. 40.—Val. Max. 9. 4. 4.—Plin. N. H. 17, 43.—Πλούταρχ. Κάτων πρ. ιή.—Liv. 39, 44. 2.—Momm-
sen, Staatsr. II. 350. 353.

²) Festus, V. tributorum σ. 364.

³) Liv. I. 43. 9.—Cic. De rep. II, 20. 36.—Πλούτ. Κάμειλλ.

Τοιοῦτον φόρον κεφαλικὸν ἐτέλουν οἱ μὴ ἀνήκοντες εἰς τοὺς φυλετικούς καταλόγους μέτοικοι (aerarii)¹.

Ἐν γένει ὁ κεφαλικὸς φόρος παρὰ Ῥωμαίοις ἐθεωρεῖτο περιφρονητικὸς καὶ εἰς τὸν ἐλεύθερον ἀνάρμοστος².

Ἀπὸ τῶν Μακεδονικῶν χρόνων (587 ἀπὸ κτ. Ῥ. καὶ 167 πρὸ Χρ.) ἔπαυσαν, ὡς εἴρηται, αἱ εἰσφοραὶ ἐν Ῥώμῃ καὶ μετολίγον ἐν Ἰταλίᾳ, ἀλλ' οἱ Ῥωμαῖοι ἐν ταῖς κατακτηθεῖσαις ἐπαρχίαις εὗρον παντοῖα φορολογικὰ συστήματα, ἃ διετήρησαν, ἢ ἐτακτοποιήσαν. Ἐν πλείσταις εὗρον φόρον τῶν σωμάτων, ἢ κεφαλικόν, ἢ ἐπικεφάλιον, οἷον ἐν Ἀφρικῇ³, ἐν Κιλικίᾳ⁴, ἐν Ἀσίᾳ⁵, ἐν Τήνῳ⁶, ἐν Βρεττανίᾳ⁷. Ὁ φόρος οὗτος ἦτο παντοειδής, ἢ τοῦ ἐπιτηδεύματος (χειρωναξίον), ἢ κατὰ λόγον τῆς περιουσίας⁸. Ἄλλος παρὰ τὸν βαρὺν φόρον τῶν σωμάτων⁹ ἦτο τὸ τελούμενον παρὰ τῶν Ἰουδαίων ὑπὲρ τοῦ ναοῦ δίδραχμον, ὃ ὁ Οὐεσπασιανὸς ἐκέλευσε νὰ τελῶσι κατ' ἔτος εἰς τὸ Καπιτώλιον¹⁰. Τὰ κεφαλικά ταῦτα τέλη ὡς ἐπιτοπολὺ ἐπιπράσκοντο εἰς ἐκλήπτορας¹¹.

Ὁ φόρος τῶν ἐπιτηδευματιῶν (negotiatorum) ἐπανελήφθη ἐν Ῥώμῃ¹², οὐδέποτε παύσας ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ὑπὸ διάφορα ὀνόματα, οἷον aurum lustrale, functio auraria καὶ χρυσάργυρον¹³.

Ἀλλὰ πρὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ ἀπαντᾷ, κατ' ἀντίθεσιν τοῦ ἐγκλητι-

¹) Pseudo Ascan. Ad divm. 3. Ut pro capite suo tributī nomine aera praeberet. Liv. IV. 24.

²) Tertull. Apolog. 43.

³) Ἀππ. βιβλ. 135.

⁴) Cic. Ad Att. 5. 46. 2.

⁵) Caesar. B. C. 3. 32.

⁶) Corpus I. Gr. 2336.

⁷) Δίων Κασσ. 62. 3.

⁸) Ἀππ. Συρ. 50. Ἔστι δὲ καὶ Σύροις καὶ Κίλικιν ἐτήσιος, ἑκατοστὴ τοῦ τιμήματος ἑκάστου. L. 3. de cens. (50, 15).

⁹) Αὐτόθι.

¹⁰) Ἰώσηπ. Περὶ ἰουδ. πολ. 7. 6. 6.

¹¹) Εὐαγγ. κατὰ Ματθ. 17. 24.—Ἰώσηπ. Ἀρχαιότ. 12. 4. 1.—Cic. Ad fam. 3. 9. 5. ad Att. 5. 46. 2.

¹²) Suet. Cal. 40.—Lamprid. Alex. Sev. 24. 32.

¹³) L. 8. 47. C. Th. de lustr. (13, 4).—Ζώσιμος Β'. 38.—Evagrius, Hist. Eccl. 3. 39.

κοῦ φόρου (*tributum soli*), ὁ κεφαλικὸς φόρος (*tributum capitis*)¹, διάφορος τοῦ τῶν ἐπιτηδευματιῶν. Εἰς τὴν ἐγκτητικὴν φορολογίαν (*capitatio terrena*) ἔκτοτε ἀντιτίθεται ἡ φορολογία τῶν εὐτελῶν (*capitatio plebeja*, ἢ *humana*). Ὁ κεφαλικὸς οὗτος φόρος ἐπεβάλλετο ἐξίσου εἰς ἄνδρας ἀπὸ τοῦ 20^{ου} ἔτους καὶ εἰς γυναῖκας ἐγγάμους². Κατόπιν ἐμετριάσθη ὡς πρὸς τὰς γυναῖκας³, ὥστε αὐταὶ ἐτέλουν τὸ ἥμισυ (*per binas mulieres*), ἀλλὰ καὶ τοῦτο κατὰ τι μετεβλήθη, διότι δύο καὶ τρεῖς ἄνδρες ὁμοῦ, γυναῖκες δὲ τέσσαρες, ἐν ἐτέλουν κεφαλικὸν τέλος⁴.

Κατὰ τοὺς μὲν, πέντε ἄνδρες ἐναλλάξ, ποτὲ μὲν οἱ δύο, ποτὲ δὲ οἱ τρεῖς, ὤφειλον δύο ἐπικεφάλια⁵, κατ' ἄλλους δὲ παρ' ἑτοῦς ἡλλασσε τὸ τελούμενον, ὥστε οἱ τελέσαντες καθ' ἓν ἔτος ἀνὰ δύο, κατὰ τὸ ἐπόμενον ἐτέλουν ἀνὰ τρεῖς⁶. Ἡ πάλιν ὁ κεφαλικὸς οὗτος φόρος ἐπεβάλλετο καθ' ἐκάστην ἐστίαν συναποτελουμένην ἐκ τῆς συνδιαιτωμένης οἰκογενείας, ἐὰν ᾖναι ὀρθὴ ἡ εἰκασία, ὅτι μετωνομάσθη, ὡς ῥηθήσεται, *καπρικόν*⁷.

Ὅτι ἀπέβλεπε τοὺς εὐτελεῖς, καὶ τὴν ἐσχάτην τῆς κοινωνίας τάξιν, τὴν μὴ συντελοῦσαν κατὰ λόγον τῆς περιουσίας, ἐξαγεται ἐξ αὐτοῦ τοῦ χαρακτηρισμοῦ *plebeja capitatio*. Αἱ τάξεις ἐπὶ τῶν χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων ἦσαν: *Senator, honoratus, principalis, decurio vel plebejus*⁸. Οἱ εὐτελεῖς, οἱ οὐδεμίαν ἔχοντες περιουσίαν, ὅπως γίνῃ αὐτῆς ἀποτίμησις, καὶ κατὰ λόγον αὐτῆς ἐγγραφῶσιν εἰς τὰ φορολογικὰ βιβλία, ἐτέλουν τὸν κεφαλικὸν φόρον, ἐνῶ ὅσοι εἶχον περιουσίαν οἶανδήποτε, ἠναγκάζοντο νὰ δηλώσωσιν αὐτὴν πρὸς ἀπόδοσιν ἀναλόγου

¹) L. 8. § 7. de cens. (50, 15). L. 18. § 8. de muner. (50, 4).

²) L. 4. C. Th. de veter. (7, 20).

³) L. 2. C. Th. de protost. (11, 23). L. 36. C. Th. de decur. (12, 1). L. 4. 6. C. Th. de censu (13, 10). L. 6. Th. de collat. (11, 20).

⁴) L. 2, C. Th. de censit. (13, 11). L. 10. C. de agric. (11, 47). Τ. πούκειτος. Φησὶ γὰρ δύο καὶ τρεῖς ἄνδρας τῷ ῥήματι τῆς κεφαλιτίωνος σημαίνεσθαι, γυναῖκας δὲ τέσσαρας.

⁵) Savigny, Verm. Schr. II.

⁶) Huschke, Ueber den Census (Berlin 1847).

⁷) Zachariæ, Mémoires de l'Acad. de St. Pétersbourg. σ. 11.

⁸) L. 7. § 2. C. Th. de tiron. (7, 13).

τέλους. Ὡς περιουσία ἐλογίζοντο καὶ οἱ δοῦλοι, ἀποτιμώμενοι μάλιστα κατὰ τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν ἐπιτηδειότητα¹. Κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τῶν ἀκινήτων ἐσημειοῦντο καὶ οἱ ἐν αὐτῷ δοῦλοι, διὸ ἐλέγοντο ἐναπόγραφοι (censiti)², ἀλλὰ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, διότι δι' αὐτοὺς δὲν ἐχρεωστεῖτο ὁ ἴδιος φόρος, ἐνῷ ἀπετέλουν μέρος τῆς κινητῆς περιουσίας οἱ μὴ ἐργαζόμενοι ὡς γεωργοί. Οὗτοι, ἐναπόγραφοι ὄντες, δὲν ἠδύναντο ν' ἀποσπασθῶσι τῆς γῆς, ἡ δὲ ἐκποίησις αὐτῶν ἄνευ τοῦ κτήματος ἀπηγορεύετο³.

Πρὸς βεβαίωσιν καὶ ἀνακάλυψιν τῆς περιουσίας ἐγίνετο χρήσις πολλῶν καταπιεστικῶν μέσων καὶ βασάνων, ἃ ἐκτραγωδοῦσιν οἱ σύγχρονοι (tormēta ac verbera personabant)⁴. Ὁ Ζώσιμος, ἕως μετὰ τινος ὑπερβολῆς, λέγει περὶ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ὅτι: « ἦν ἰδεῖν » μέλλοντος τοῦ τετραετοῦς ἐνίστασθαι χρόνου, καθ' ὃν ἔδει τοῦτο τὸ » τέλος εἰσφέρεισθαι, θρήνους ἀνὰ πᾶσαν πόλιν καὶ ὁδύμους, ἐνστάντος δὲ μάλιστα καὶ βασάνους ἐπιφερομένας τοῖς σώμασι τῶν διὰ » πενίαν ἐσχάτην ζημίας ὑπενεγκεῖν μὴ δυναμένων κτλ.⁵ ».

Ἐν ἐλλείψει πάσης περιουσίας ἐπίδεκτικῆς ἀποτιμῆσεως οἱ εὐτελεῖς ὑπήχθησαν εἰς τὸ κεφαλικὸν τέλοςμα, περὶ οὗ ἤδη ὁ λόγος.

Ἐν ἀντιγραφῇ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου πρὸς τὸν Πρόεδρον Λυκίας καὶ Παφλαγονίας τοῦ ἔτους 313 βλέπομεν, ὅτι εἰς τοὺς ἐν ταῖς πόλεσιν εὐτελεῖς τῶν ἐπαρχιῶν τούτων ἐχαρίσθη τὸ κεφαλικὸν τέλοςμα, ὅπως ὁ Διοκλητιανὸς ἀφῆκεν ἐλευθέρους αὐτοῦ ὅλους τοὺς ἐν ταῖς πόλεσι τῆς Ἀνατολῆς εὐτελεῖς (plebs urbana)⁶. Δὲν εἶναι ἀκριβές, ὅτι ἡ διάταξις αὕτη ἐξετάθη εἰς τὴν Δύσιν⁷, ἐνθα εὐρίσκομεν καὶ μετέπειτα

¹) L. 4. § 5. de cens. (50, 15). L. 7. C. de donat. (8, 53).

²) L. 3. C. Th. de re mil. (7, 4). L. 2. C. Th. sine censu (44, 3). L. 4. § 5. de cens. (50, 15). L. 7. C. de agric. (44, 48). L. 40. C. de re mil. (42, 36).

³) L. 7. C. de agric. (44, 48), L. 44. C. comm. (3, 39). Βασ. IB'. γ'. 44.

⁴) Lactant. De mort. pers. 23.

⁵) Ζώσιμος, Β'. 38.

⁶) L. 2. C. Th. de censu (43, 40). Κατὰ τι παρηλλαγμένη ἐν L. I. C. de capit. (44, 48). Κατὰ Σωζόμενον, Ε'. 4. ὁ Ἰουλιανὸς διέταξε: « τὸ πλῆθος » τῶν χριστιανῶν σὺν γυναῖξί καὶ παισὶν ἀπογράφασθαι καὶ καθάπερ ἐν ταῖς » κώμασι φόρους τελεῖν ».

⁷) Savigny, Verm. Schr. II.

τὸν κεφαλικὸν φόρον ἐν ταῖς πόλεσιν¹, ὃν ἐξηκολούθησαν νὰ λαμβάνω-
σιν οἱ Γότθοι ἐν Ἰταλίᾳ (*bina et terna*)². Κατὰ Θεοφάνην (Α' σελ.
631) ὁ Λέων Ἰσαυρὸς «φόρους κεφαλικοὺς τῷ τρίτῳ μέρει Σικελίας
» καὶ Καλαβρίας τοῦ λαοῦ ἐπέθηκεν». Τουτέστι τὸ τρίτον τοῦ κεφα-
λικοῦ φόρου παρ' ἐκάστου ἀδιακρίτως, εἴτε ἐν ταῖς πόλεσιν, εἴτε ἐν τοῖς
ἀγροῖς.

Τούναντιον ὁ Θεοδόσιος Β' καὶ ὁ Οὐαλεντινιανὸς Γ' κατήργησαν
ὅλως τὸ κεφαλικὸν τέλος ἐν Θράκῃ, διατηρήσαντες μόνον τὸ ἐδαφι-
κόν³, ὅπως ἄλλοτε ἔπραξεν ὁ Οὐαλεντινιανὸς Α' καὶ οἱ συναυτοκρά-
τορες ἐν Ἰλλυρίᾳ⁴, διὰ τὰς συχνάς, φαίνεται, τῶν βαρβάρων ἐπιδρομὰς.

Τοῦτο τὸ κεφαλικὸν τέλος παρέμεινε βαρύνον τὴν γεωργικὴν τάξιν
τῶν ἐναπογράφων, ἢ παροίκων (*coloni*), περὶ ὧν κυρίως ἐνδιαφερόμεθα.

Ἐν Νεαρχῇ 128 Ἰουστινιανοῦ, ἀνακεφαλαιούσῃ τὰ περὶ φόρων, δὲν
γίνεται μὲν λόγος περὶ τοῦ κεφαλικοῦ, ἀλλ', ὡς εἶναι τὸ πιθανώτερον,
διότι τὸ τέλος τῶν ἐναπογράφων, ἢ παροίκων, ἐσημειοῦτο ἐν τοῖς φορο-
λογικοῖς βιβλίοις τῶν ἀγροτικῶν κτημάτων ἐπὶ τῆς μερίδος ἐκάστου
κτηήματος καὶ συγκεκριαζομένου μετὰ τοῦ ἐγκλητικῆς τελέσματος
συνάμα εἰσεπράττετο⁵.

Ἐνῶ ῥητῶς μαρτυρεῖται ὅτι ὁ Αὐτ. Ἀναστάσιος κατήργησε τὸ χρυ-
σέργυρον, πρὸς κοινὴν ὅλων χαρὰν καύσας καὶ τὰς καταγραφὰς ἐν τῇ
ἵπποδρόμῳ⁶, περὶ τοῦ κεφαλικοῦ τέλους εἶδομεν, ὅτι ἐν Κώδικι ὁ Ἰου-
στινιανὸς διετήρησε τὴν διάταξιν, καθ' ἣν ἀνὰ δύω καὶ τρεῖς τελοῦσι
κεφαλικὸν φόρον οἱ ἀγρόται⁷, οἵτινες ἐν Ἐπιτομῇ Ἰουλιανοῦ ἀποκα-
λοῦνται *capite censi*⁸. Ὡσαύτως ἐν διατάξει τοῦ Κώδικος Ἰουστι-

¹) Lactant. De mort. pers. 23. 26. ἐπὶ Γαλερίου. — Zachariæ, Mé-
moire de l'acad. de St. Pétersb. σ. 40.

²) Cassiod. Var. III, 3. VII, 26.

³) L. 4. C. de col. Thr. (44, 54).

⁴) L. 4. C. de col. III. (44, 53).

⁵) Διὰ τοῦτο κατὰ Νεαρχὴν 17 κεφ. ἡ. ὁ εἰσπράττων ἔδιδεν ἀποδείξιν ἐμφαί-
νουσαν «τὸ ποσὸν τῶν ζυγοκεφάλων καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων».

⁶) Ζώσιμος, Β'. 38. — Εὐάγριος, Γ'. 39 — 42. — Θεοφάνης, Α'.
σ. 224. — Κεδρηνός, Α. σ. 426. — Ζωναρᾶς, Β'. σ. 64. Βασ. ΝΣ'. ιβ'. 4.

⁷) L. 40. L. de agric. (44, 47).

⁸) Jul. Epit. Novell. const. XXII. c. 79.

νιανοῦ¹ ἐξηλείφθη μόνον τὸ περὶ τῶν εὐτελῶν ἐν ταῖς πόλεσι τῆς διατάξεως Θεοδοσίου².

Καθ' ὅλον τὸν μετέπειτα χρόνον ἐκ διαλειμμάτων γίνεται πάλιν λόγος περὶ κεφαλικοῦ τέλους. Ὁ Λέων ὁ Ἰσαυρος διατάττει: «ἐποπτεύειν» τε καὶ ἀναγράφεσθαι τὰ τικτόμενα βρέφη πρὸς τὸ ἀπαιτεῖσθαι τὸν «λεγόμενον κεφαλιτίωνα»³. Ὁ Νικηφόρος ὁ ἀπὸ Γενικοῦ (802—803) ἐπίσης διέταξεν: «ἐποπτεύεσθαι πάντας καὶ ἀναριθμᾶσθαι τὰ τούτων» δημόσια τέλη, τοὺς παροίκους τὰ καπνικὰ ἀπαιτεῖσθαι⁴. Πρέπει νὰ ᾔσαν ἐν χρήσει, ἀφοῦ οἱ ἐρμηνευταὶ τῶν θείων Γραφῶν, ὁ Οἰκουμένιος ἐν ἔτει 1000 καὶ ὁ Θεοφύλακτος ἐν ἔτει 1070, τὴν ἀντίθεσιν ἐν τῇ ῥήσει τοῦ Ἀπ. Παύλου πρὸς Ῥωμαίους ΙΓ' ζ'. «Ἀποδοτε οὖν πᾶσι τὰς ὀφειλάς τῷ τὸν φόρον, τὸν φόρον· τῷ τῷ τέλος, τὸ τέλος,» ἐρμηνεύουσιν οὕτω πως: «Τῷ τὸν φόρον χρεωστωμένῳ, ἤγουν τὴν λεγομένην κεφαλιτίωνα, ἀπόδος τὸν φόρον· τῷ τὸ τέλος δέ, ἤγουν τὴν ὑπὲρ τῆς γῆς συνεισφοράν, τὸ τέλος».

Κατόπιν θέλομεν ἐπαγάγει καὶ ἄλλας μαρτυρίας.

Ἀξιοπερίεργος πρὸς ἀκριβῆ χαρακτηρισμὸν τοῦ παροίκου εἶναι ἡ διάταξις, δι' ἧς ὀρίζεται, ὅτι ἕκαστος κτήτωρ ὀφείλει μόνος νὰ φροντίξῃ τὴν εἰσπραξὶν τῶν ἀναγομένων εἰς τὸ κτῆμα αὐτοῦ τελεσμάτων παρὰ τῶν ἐν αὐτοῖς ἐναπογράφων (*in locis isdem censitos*). Ἐὰν δὲ ὁ ἐναπόγραφος ἔχῃ ἴδια κτήματα ἀλλαχοῦ, περὶ τῶν τελεσμάτων αὐτῶν ἀνήκει ἡ φροντίς εἰς τὸν κατὰ τόπον ἀρμόδιον εἰσπράκτορα⁵.

Ἐντεῦθεν συνάγεται τὸ συμπέρασμα, ὅτι καθ' αὐτὸ ἐναπόγραφος, ἢ πάροικος, εἶναι ὁ ἐν ἀλλοτρίῳ κτήματι ἐργαζόμενος γεωργός, ἐν ᾧ εἶναι ἐγγεγραμμένος κατὰ τὴν φορολογικὴν σημείωσιν, καὶ τοι ἔχων ἰδίας κτήσεις ἀλλαχοῦ. Ὡς ἐναπόγραφος καταβάλλει καὶ κεφαλικὸν φόρον, περὶ οὗ ὅμως ἐν τῇ διατάξει οὐδεὶς ὑπάρχει λόγος, διότι πρόκειται περὶ τῶν ἐγκτητικῶν τελεσμάτων (*annonariae functiones*).

¹) L. 4. C. de legat. (40, 65).

²) L. 36. C. Th. de decur. (42, 4).

³) Θεοφάνης, Α'. σ. 634.—Zachariae, Nov. σ. 49. ἐν ὑποσ.

⁴) Αὐτόθι σ. 64. ὑποσ.

⁵) L. 14. C. Th. de annona (44, 4). L. 4. C. de agric. (44, 48). Νεαρά 428. κεφ. ιδ'.

Ἀποκρουστέα ἐπομένως εἶναι ἡ ἐκδοχή, ὅτι ὁ ἐλάχιστον κτῆμα κεκτημένος (*quantulacunque possessio*) εἶναι ἀπηλλαγμένος τοῦ κεφαλικοῦ φόρου¹, διότι τὸ ἐναντίον βεβαιοῦται, ὥστε κτήτωρ (*possessor*) λέγεται κυρίως ὁ μὴ ἐν ἀλλοτρίῳ κτήματι γεωργῶν, ἀλλ' ὁ ποριζόμενος ἐκ τῶν ἰδίων κτημάτων τὴν πρόσδοτον. Κατ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν ἀντιτίθενται ἐν τοῖς νόμοις κτήτορες (*possessores*) καὶ γεωργοὶ (*coloni*)², ἐκεῖνοι μὲν ἀνήκοντες εἰς ἀνωτέραν τάξιν, ὡς ὑπέρτεροι τῶν βουλευτῶν (*δημοτικῶν συμβούλων*)³ καὶ τελευταῖον ὀνομασθέντες καὶ λαμπρότατοι⁴, ἐνῶ οἱ γεωργοὶ ἦσαν εὐτελεῖς (*plebei*).

Ὁ ἐν ἀλλοτρίῳ κτήματι προσκείμενος, μὴ κατέχων ἰδίῳ ὀνόματι, ἀλλ' ὀνόματι ἄλλου κυρίου, αὐτὸς κυρίως ὑπόκειται εἰς τὸν κεφαλικὸν φόρον, δὲν εἶναι δὲ ἐν τῇ αὐτῇ τάξει ὁ δούλος, εἰκαὶ αὐτὸς ἐναπόγραφος καὶ γεωργὸς καὶ ἀναπόσπαστος τοῦ ἐδάφους, καθὼ ἀποτελῶν μέρος τῆς περιουσίας τοῦ κυρίου αὐτοῦ, καί, ὡς στερούμενος προσωπικότητος, εἶναι ἀνεπίδεκτος κεφαλικοῦ φόρου.

Διότι οἱ ἐλευθέρως καταστάσεως ζωγράφοι ἐξαιρετικῶς ἀπηλλάγησαν παντὸς φόρου, αὐτοί, αἱ σύζυγοι καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν, οὐδὲ γρῆζουσι νὰ δηλώσωσι καὶ αὐτοὺς τοὺς ἐκ βαρβαρικῆς καταγωγῆς δούλους⁵, δὲν ἔπεται ἐξ ἀντιδιαστολῆς, ὅτι ὑπέκειντο εἰς κεφαλικὸν φόρον οἱ δουλικῆς καταστάσεως ζωγράφοι⁶.

Πρὸς διαφώτισιν τῆς ἀπορίας ἀξιοπερίεργον εἶναι, ὅτι ὁ ὑποδεχθεὶς καὶ ἀποκρύψας ἀλλότριον ἐναπόγραφον ὀφείλει ἀποζημιῶσιν εἰς τὸν κύριον τοῦ κτήματος, εἰς ὃ ἀνήκει, διὰ τοὺς καταβληθέντας φόρους

¹) Ὡς ἐδίδαξεν ὁ Savigny, Verm. Schr. II. Ὁρα τὴν ἀνασκευὴν Zachariae, Mémoires de l'Acad. de St. Pétersbourg σ. 5.

²) L. 3. L. de pasc. (44, 61) Βασ. ΝΕ'. ζ'. 4.

³) L. 8. C. de defens. (1, 55). L. 49. C. de episc. (4, 4). Ἄλλοτε ὑπερεῖχον οἱ Βουλευταὶ L. 4. de decr. (50, 9). L. 6. C. Th. ad L. jul. (9, 27).

⁴) Βασ. ΣΤ'. 4 34. Ἐν ΝΔ'. ια'. 4. συγχέονται Βουλευταὶ καὶ κτήτορες.

⁵) L. 4. C. Th. de exe. art. (13, 4), Κατενεμήθησαν ὡς ἐναπόγραφοι εἰς γεωργικὰς κτήσεις βάρβαροι, ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ μὴ δουλεύωσιν εἰς ἀστικὰς ὑπηρεσίας (*urbana obsequia*) L. 3. C. Th. de bon. mil. (5, 4). ἀλλ' οἱ ζωγράφοι ἀπηλλάγησαν πάσης δηλώσεως, ὡς καὶ εἰς ἄλλους ἐδόθη τοιοῦτο προνόμιον L. 3. § 4. C. Th. de privil. (6, 35).

⁶) Ὅπως συνεπέραναν ὁ Savigny ἐν μνησθείσῃ πραγματείᾳ.

λόγῳ αὐτοῦ, ἄρα καὶ διὰ τὸν κεφαλικόν (*indemnitate sarciat tributorum*), ἐνῶ ὁ ἀποκρύψας δραπέτην δοῦλον ὑπόκειται εἰς ἄλλας ποινάς (*ad eam poenam* κτλ.)¹, διότι ὑπὲρ αὐτοῦ δὲν κατεβλήθη κεφαλικὸς φόρος².

Ἐκ τούτων πάντων γίνεται καταφανές, ὅτι μόνοι οἱ ἐν ἀλλοτρίῳ κτήματι γεωργοὶ καὶ οἱ εὐτελεῖς ἐν ταῖς πόλεσιν ὑπέκειντο εἰς κεφαλικὸν φόρον, ὡς πρὸς τούτους μόνους καταργηθέντα. Οἱ δοῦλοι, ὡς μέρος τῆς περιουσίας ἀπειτιμῶντο, ἐφ' ὅσον ἦτον ἐν χρήσει ὁ ἐπὶ τῶν οὐσιῶν φόρος (τὸ χρυσάργυρον). Ὑπῆρχον ὅμως καὶ δοῦλοι ἀναπόσπαστοι, ἀναπόσπαστοι τοῦ ἐδάφους, ὅπως ὑπῆρχον ἀναπόσπαστοι καὶ ἐλεύθεροι γεωργοί.

Οἱ στρατιωτικοί³, οἱ ἐπὶ τῆς φορολογίας ὑπάλληλοι (*annonarii, actuarii*)⁴, οἱ μὴ συμπληρώσαντες τὸ εἰκοστὸν πέμπτον ἔτος, αἱ ἄγαμοι καὶ αἱ μονάζουσαι⁵ καὶ οἱ ἐλεύθεροι ζωγράφοι ἦσαν ἀπηλλαγμένοι τῆς κεφαλικῆς φορολογίας, ἐνῶ οὐδὲ οἱ κληρικοὶ ἦσαν ἐξηρημένοι⁶.

Ἄλλος ἦτον ὁ κεφαλικὸς φόρος, ὃν ἐτέλουν οἱ ἄποροι συγκλητικοί, ἀνὰ ἐπτὰ χρυσᾶ νομίσματα ἕκαστος⁷, ἐνῶ οἱ εὐποροὶ ἐτέλουν διὰ τὰ κτήματα αὐτῶν ἴδιον τέλοςμα (*follis, gleba*), κατὰ χωριστὴν ἀναγραφὴν, πρὸς τοῦτο δὲ ὑπῆρχε κατὰ τόπους ἴδιος τῆς Συγκλήτου ἐκδικος (*defensor*)⁸. Ἀμφοτέρους τοὺς φόρους τῶν συγκλητικῶν κατήργησεν ὁ Ἰουστινιανός, ὅπως καὶ τὴν συνήθη δαπάνην κατὰ τὴν ἀνάβ-

¹) L. 2. § 3. C. Th. si vagum (40, 42) L. 4. C. Th. de fugit. (5, 9). L. 8. L. de agric. (44, 48). Βασ. ΝΣ'. α. 7:

²) Πανδ. βιβλ. 9. τίτλ. 4. Κώδ. βιβλ. 6. τίτλ. 2. Πέλ. Zachariae, Mém. de l'Acad. de St. Pétersbourg.

³) L. 6. 7. C. Th. de tiron. (7, 43). L. 18. § 29. de mun. (50, 4) L. 4. C. Th. de vet. (7, 20).

⁴) L. 3. C. Th. de numer. (8, 4).

⁵) L. 3. de cens. (58, 45). L. 4. 6. C. Th. de eens. (43, 40).

⁶) L. 14. 16. C. de episc. (4, 3). Βασ. Γ', γ' 6. Κληρικοὶ.... τὴν οἰκείαν ἐπιγινωσκέτωσαν κεφαλτικῶνα.

⁷) L. 10. 18. C. Th. de senat. (6, 2). L. 12. C. Th. de proxim. (6, 26).

⁸) L. 12. 16. 19. C. Th. de sen. (6, 2). L. 6. C. Th. de præd. (6, 4). L. 2. 3. 4. C. Th. de præd. senat. (6, 3). L. 1—4. C. Th. de defens. (4, 28).

ρησιν (prætura)¹. Παρέμειναν ὅμως τὰ πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα δῶρα (aurum oblativum) ἐπὶ χαρμωσύνῃ συμβάντι, ἢ κατὰ τὸ νέον ἔτος.²

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἐκτεθέντων εἰκάζεται ἡ στενὴ σχέσις τοῦ φορολογικοῦ συστήματος καὶ τῆς δουλοπαροικίας, διότι τὸ κεφαλικὸν τέλος, τὸ ἐπικείμενον εἰς τὸν ἐργαζόμενον τὴν γῆν ἐναπόγραφον, ἔστω καὶ μισθωτόν, προσετέθη εἰς τὸ ἐδαφικὸν τέλοςμα.

Ἐκ τῆς αἰτίας ταύτης καὶ ἐκ τῆς ταυτότητος τοῦ ὀνόματος ὑπέλαβεν ὁ Γοδόφρεδος, ἐναντίον τοῦ Κουϊακίου, ὅτι μόνος ὑπῆρχεν ὁ ἐγκτητικὸς φόρος, καθ' ὃν ἐγένετο ἐπαύξησης λόγῳ τῆς ἐν τῷ κτήματι ἐργασίας δούλων καὶ ἐναπογράφων καὶ τῆς δι' αὐτῶν αὐξήσεως τῆς προσόδου.

Ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ὄνομα, caput, capitatio, δὲν πρέπει ν' ἀποπλανήσῃ ἡμᾶς, ὡς ἐμφαῖνον ἀπλῶς τὸ μέτρον τῆς φορολογίας, ἥτοι τὴν φορολογουμένην μονάδα. Ἴσως κατὰ ποσὸν τὸ ἐγκτητικὸν τέλοςμα καὶ τὸ κεφαλικὸν τέλος ἦσαν ἴσα. Ὑπῆρχε μάλιστα καὶ ἄλλος φόρος ἐπὶ τῶν ζώων, ὀνομαζόμενος capitatio animalium³. Ὡσαύτως ἐλέγετο capitatio ἢ capitus ἡ χορηγουμένη φορβὴ εἰς τὴν δημοσίαν ὑπηρεσίαν, ὡς φόρος εἰς εἶδος⁴.

Ὁ Γίββων πάλιν περιέπεσεν εἰς τὴν ἀντίθετον πλάνην, ὅτι μόνος ὑπῆρχε κεφαλικὸς φόρος, ὁ αὐτὸς καὶ διὰ τὰς κτήσεις καὶ διὰ τὰ πρόσωπα⁵, καὶ αὐτὸν ἠκολούθησεν ὁ Νόδετος⁶. Ἀλλὰ καὶ πρὸ αὐτοῦ ὁ Δουβώ σχεδὸν τὸ αὐτὸ ἐδίδαξεν⁷.

Πῶς ἐκ τῆς στενῆς σχέσεως ἐγκτητικοῦ φόρου καὶ κεφαλικοῦ ἀνεπτύχθη ἡ δουλοπαροικία θέλομεν καταγίνειν ἤδη νὰ ἐκθέσωμεν.

¹) L. 2. L. de præt. (12, 2). Βασ. Γ'. ζ'. 5.

²) L. 11. 15. 20. C. Th. de senat. (6, 2). L. 1. C. Th. de obl. (7, 24). L. 1. C. de obl. (12, 49).

³) L. 6. C. Th. de coll. (14, 20).

⁴) L. 8. 14. C. Th. de erog. (7, 4). L. 1. C. de ann. (1, 52).

⁵) Vol. III, ch. 17.

⁶) Naudet, Des changements de l'administrat. de l'Empire rom. II, σ. 322.

⁷) Dubos, Monarchie franç. I. ch. 12.

ΠΟΘΕΝ Ο ΘΕΣΜΟΣ ΕΝΑΠΟΓΡΑΦΩΝ

Ἐκθέσαντες τὴν κατάστασιν τῶν ἐναπογράφων καὶ τὴν πρὸς τὸ φορολογικὸν σύστημα σχέσιν αὐτῶν, ἀνεβάλομεν τὴν ἔρευναν, πότε καὶ ἐκ τίνων αἰτίων προῆλθεν ὁ τοιοῦτος θεσμός, διὰ τὸ σκοτεινὸν τοῦ πράγματος. Περὶ τούτου ἴσως πορισθῶμεν μικρόν τι φῶς ἐρευνῶντες, πῶς μετέπιπτε τις εἰς τὴν τάξιν ἐναπογράφου, διότι, ὡς εἶδομεν, δὲν ἡδύνατο πλέον νὰ ἐξέλθῃ ἐξ αὐτῆς. Ἡ ἔρευνα αὕτη θέλει συντελέσει πρὸς ἀκριβεστέραν γνῶσιν τοῦ ὅλου θεσμοῦ.

Κατὰ τὰς ῥητὰς τῶν νόμων διατάξεις ἐγένετό τις ἐναπόγραφος ἐκ γεγετῆς, καὶ ὡς ἐκ τούτου ὠνομάζετο καὶ *originarius*¹. "Ὅστις τουτέστιν ἐγεννᾶτο ἐκ πατρὸς καὶ μητρὸς ἐναπογράφων, ἦτο καὶ αὐτὸς ἐναπόγραφος. Ἀμφιβολία ὑπῆρχεν, ὅτε, εἴτε ὁ πατήρ, εἴτε ἡ μήτηρ, δὲν ἀνῆκον εἰς τὴν κατάστασιν ταύτην, καὶ ἰδοὺ περὶ τούτου τί ἀπαντᾷ.

¹) L. 44. C. de agric. (44, 47).

Ὁ ἐκ πατρὸς ἐναπογράφου καὶ ἐκ μητρὸς δούλης τικτόμενος ἡκολούθει τὴν κατάστασιν τῆς μητρὸς¹.

Τὸ αὐτὸ συνέβαινεν, ὅτε ὁ μὲν πατὴρ ἦτον ἐλεύθερος, ἡ δὲ μήτηρ ἐναπόγραφος².

Πολλάκις παρήλλαξεν ἡ νομοθεσία περὶ τῆς τύχης τοῦ τικτομένου ἐκ πατρὸς ἐναπογράφου καὶ μητρὸς ἐλευθέρου. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐκήρυξε τὸ τέκνον ἐλεύθερον καὶ τὸν γάμον ἄκυρον³. Κατόπιν ὅμως μετέβαλε πάλιν γνώμην⁴.

Οἱ διάδοχοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ, Ἰουστίνος Β' καὶ Τιβέριος, δὲν παρεδέχθησαν τὴν ὅλως τελευταίαν διάταξιν⁵, ἀλλὰ τὴν πρὸ αὐτῆς, ὅτι τὰ τοιαῦτα τέκνα δὲν καταλιμπάνουσι τὸ χωρίδιον τῆς γεννήσεως, καὶ ἐργάζονται ἐν αὐτῷ.

Κατὰ φυσικὸν λόγον προεβλήθη καὶ τὸ ζήτημα περὶ τῶν τέκνων ἐκ γονέων, ἐναπογράφων μὲν, ἀλλ' ἀνηκόντων εἰς διάφορα κτήματα, εἰς ποῖον τῶν κτημάτων ταῦτα ἀνήκουσι. Καὶ πρῶτον ἐκανονίσθη, ὅτι ὁ κύριος τῆς μητρὸς λαμβάνει τὸ τρίτον μέρος τῶν τέκνων⁶. Κατὰ μεταγενεστέραν διάταξιν πάλιν αὐτὸς λαμβάνει ὅλα τὰ τέκνα⁷. Ἀλλὰ καὶ αὕτῃ ἡ διάταξις μετεβλήθη δι' ἐπομένης, ὅτι ἕκαστος τῶν δύο κυρίων λαμβάνει ἴσον ἀριθμὸν τέκνων, καὶ ὅταν οὗτος ἦναι περιττός, ὁ κύριος τῆς μητρὸς λαμβάνει ἓν τέκνον περιπλέον⁸. Ὡς εἰκάζει ὁ Κοιτάκιος, ἡ Νεαρά 157 ἀγνώστου ἔτους, καθ' ἣν ὁ δεσπότης τοῦ πατρὸς λαμβάνει καὶ τὴν μητέρα καὶ τὰ τέκνα, ὑπῆρξεν ὅλως τοπικὴ καὶ δὲν ἴσχυσε.

Καὶ ταῦτα περὶ γεννήσεως, καθ' ἣν προϋποτίθεται κατάστασις γονέων ἐναπογράφων. Ἀλλ' ἐρωτᾶται, ἂν ἐξ ἐλευθέρου καταστάσεως μετέπιπτε τις εἰς κατάστασιν ἐναπογράφου, καὶ τοῦτο συνέβαινε διὰ παραγραφῆς μετὰ τριακονταετίαν ὅλην ἐνοικίσεως ἐπὶ τοῦ κτήματος

¹) L. 24. C. αὐτ.

²) L. 46. 24. 24. C. αὐτ.

³) L. 24. C. αὐτ. Νεαρά 22. κεφ. ιζ'.

⁴) Νεαρά 162. κεφ. β'. ἐν ἔτει 539. Constit. de adscript. ἐν ἔτει 540.

⁵) Νεαρά 6 καὶ 12. ἐν τῇ ἐκδόσει Ζαχαρίου.

⁶) L. 1. C. Th. de inq. (5, 40).

⁷) L. 3. C. ut nemo (44, 53).

⁸) Νεαρά 162. κεφ. γ'. Νεαρά 156.

καὶ ἐν τοιαύτῃ καταστάσει διαμονῆς ¹. Ἀλλὰ τοιοῦτοι ἐναπόγραφοι εἰς οὐδένα ὑπέκειντο περιορισμὸν ὡς πρὸς τὴν περιουσίαν, ὡς καὶ οἱ ἐξ ἐλευθέρας γυναικὸς γεννηθέντες.

Κατὰ Οὐαλεντινιανὸν Γ' καὶ διὰ συμβολαίου γίνεται τις ἐναπόγραφος, εἴτε ἀνὴρ, εἴτε γυνή, ἂν συνάμα γίνῃ ἐνώπιον δικαστηρίου δῆλωσης, καὶ τὸ ἐκλέγον τοιαύτην κατάστασιν πρόσωπον νυμφευθῇ μετ' ἄλλου τῆς αὐτῆς τάξεως ². Τοῦτο συνεπικυροῖ ὁ Ἰουστινιανὸς λέγων, ὅτι ἐν περιπτώσει ἀμφισβήτησεως καταστάσεως ἐναπογράφου, ὡς μέσον ἀποδείξεως χρησιμεύει καὶ τὸ συμβόλαιον, οὐχὶ ὅμως μόνον, ἀλλ' ὅταν συμπίπτῃ συγχρόνως σύμφωνος σημείωσις τῶν φορολογικῶν βιβλίων (ex publici census adscriptione), ἢ ἐνώπιον δικαστηρίου ὁμολογία ³.

Περὶ διαλύσεως τοιοῦτου συμβολαίου δὲν γίνεται λόγος, οὐδὲ εἶναι δυνατόν, κατὰ τὰ ἐκτεθέντα, νὰ δεχθῶμεν μεταβολὴν καταστάσεως δι' ἰδιωτικῆς θελήσεως ἐναντίον τοῦ δημοσίου συμφέροντος κατὰ τὸ φορολογικὸν σύστημα.

Περὶ ἀνακτήσεως τῆς ἐλευθερίας διὰ παραγραφῆς γίνεται λόγος, συμπληρουμένης ὑπὲρ μὲν τῶν ἀνδρῶν μετὰ τριακονταετίαν, ὑπὲρ δὲ τῶν γυναικῶν μετὰ εἰκοσαετίαν ⁴. Ἀλλ' ὁ Οὐαλεντινιανὸς ἀπηγόρευσε τὴν ἀπελευθέρωσιν διὰ παραγραφῆς, θεωρῶν τὴν φυγὴν ἀξίαν ποινῆς, οὐχὶ βραβεύσεως ⁵. Τοῦτο ἐκύρωσεν ὁ Ἰουστινιανός, προσθεὶς μάλιστα, ὅτι οὐδὲ τὸ δικαίωμα τοῦ κυρίου τῆς γῆς ἐπὶ τοῦ παροίκου ἀποσβέννυται διὰ τῆς παραγραφῆς ⁶, οὐδὲ κατ' αὐτοῦ τοῦ πωλήσαντος ἐναπόγραφον ἄνευ τοῦ κτήματος χωρεῖ παραγραφή ⁷.

Ἐκ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐγένετό τις ἐναπόγραφος, οὐδὲν ἐξάγομεν περὶ τῶν χρόνων, καθ' οὓς ὁ θεσμὸς οὗτος ἀνεφάνη, καὶ πῶς προῆλθεν εἰς φῶς, ἀλλὰ προφανῶς βλέπομεν, ὅτι τὰ αἴτια ταῦτα, ὅποια καὶ ἂν

¹) L. 49. 23 § 4. C. de agr. (44, 48). Βασ. ΝΕ' α' 48. Νεαρά 462.

²) Nov. Valent. XXX § 5.

³) L. 22 pr. C. de agric. (44, 48).

⁴) L. 4 C. Th. de inq. (5, 40),

⁵) Nov. Valent. III, XXX, 4.

⁶) L. 23. C. de agr. (44, 48).

⁷) L. 7 αὐτ.

ἦσαν, ἅπαξ ἐπέφερον τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῶν, μὴ προβάντα περαιτέρω, διότι οὔτε διὰ συναλλάγματος ὑπῆρχεν ἡ εὐχέρεια νὰ εἰσέλθῃ τις εἰς τὴν τάξιν ἐναπογράφου, οὔτε ἡ παραγραφή ἦτο σύντομος· καθ' αὐτὸ λοιπὸν ἡ γέννησις διέμεινεν ὡς τὸ κύριον μέσον πρὸς κτήσιν τῆς μὴ ἐπιζήλου καταστάσεως ἐναπογράφου.

Βέβαιον εἶναι, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου εὐρίσκομεν τὸν περὶ ἐναπογράφων θεσμὸν ἐν πλήρει ἀκμῇ καθ' ὅλην τὴν ἐπικράτειαν, ὡς δηλοῦσιν ὅλαι αἱ μνησθεῖσαι διατάξεις ἀποτείνόμεναι εἰς ἀπάσας τὰς ἐπαρχίας, Γαλλίας, Ἰταλίας, Ἰλλυρίας, Θράκης, Παλαιστίνης.

Ὁ Κουϊάκιος¹ ἐν τούτοις ὑπεστήριξεν, ὅτι ἀνέκαθεν παρὰ Ῥωμαίοις ὑπῆρξεν ὁ θεσμὸς ἐναπογράφων, ὀνομασθέντων διαδοχικῶς Operarii², Inquilini, Coloni, Adscriptitii.

Ἄλλ' ἡ γνώμη ἀντικρούεται προδήλως ἐξ ὅλης τῆς Ῥωμαϊκῆς νομοθεσίας, ἐνθα οὐδὲν ἔχνος ἀπαντᾷ περὶ τοιούτου θεσμοῦ, πλὴν τῶν ἐν Κώδικι διατάξεων τῶν Χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων.

Δὲν δυνάμεθα ν' ἀρνηθῶμεν, ὅτι ὑπάρχει ἐν Πανδέκταις ῥῆσις τοῦ Μαρκιανοῦ, λέγοντος, ὅτι « τοὺς ἡνωμένους τῇ γῇ ἐνοίκους, ἤτοι παρ- » οἰκους, ἀχρήστως τις ληγατεύει³ ». Ὡσαύτως ὑπάρχει ἐν Κώδικι ἐκ τοῦ ἔτους 225 τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀλεξάνδρου, ὀρίζοντος, ὅτι δύναται τις νὰ ἐκδικήσῃ τὸ ἐκτεθὲν ἄνευ τῆς ἀδείας αὐτοῦ βρέφος τῆς ἐναπογράφου (adscriptitiae)⁴.

Τὴν ἀπορίαν, διατί οἱ νομοδιδάσκαλοι τῆς ἐποχῆς τῶν Πανδεκτῶν σιωπῶσι περὶ τῶν ἐναπογράφων, ἐνῶ ὁ θεσμὸς αὐτῶν, ὡς εἴρηται, δὲν ὑπῆρχε τότε ἄγνωστος, ἐξηγεῖ ἡ παρατήρησις, ὅτι, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ὁ θεσμὸς οὗτος κυρίως ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἐπεκράτει, ἐνῶ τὸ Ῥωμαϊκὸν Δίκαιον ἦτο τότε τὸ πολιτευόμενον ἐν Ῥώμῃ καὶ Ἰταλίᾳ⁵.

¹) Cujac. Ad c. 442 pr. de leg. ὁμοφρονεῖ ὁ Huschke, Censur σ. 460 ὡς πρὸς τὴν ἀρχαιότητα.

²) Διφορεῖται παρὰ Varro, De re rust. l. c. 47, ἀν γραπτέον obserarii, ἢ Operarii.

³) L. 442 pr. de leg. (30) B. MΔ' α' 407. Ἦδη ὁμολογεῖ τοῦτο καὶ ὁ Σαβινύ, Verm. Schriften II, σ. 57.

⁴) L. 4 C. de inf. (6, 52).

⁵) Huschke, Censur σ. 458.

Οὐδαμῶς ὅμως πιθανὴ εἶναι ἡ γνώμη τοῦ Γκιζώτου¹, ὅτι κυρίως ἐκ τῆς Γαλλίας προῆλθεν ὁ θεσμός, σχεδὸν προϋπάρχων τῆς Ῥωμαϊκῆς κατακτήσεως, διότι ἐν ταῖς διατάξεσι τῶν Αὐτοκρατόρων εὐρίσκομεν αὐτὸν ἐν Ἀσίᾳ, Θράκῃ, Παλαιστίνῃ, Ἰλλυρίᾳ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἰταλίᾳ.

Ἄλλοι κατέφυγον εἰς τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ὁ θεσμός προῆλθεν ἐκ τῆς ὑποδουλώσεως βαρβάρων, μετοικισθέντων ἐν τάξει ἐναπογράφων². Ἄλ' ἂν καὶ τοῦτο ὑπῆρχεν ἀληθές, ἔπρεπε ν' ἀπαντῶσι συχνὰ τοιαῦτα παραδείγματα, ἐνῶ ἐν καὶ μόνον σώζεται τῆς ἐποχῆς Ὀνωρίου καὶ Θεοδοσίου (ἔτ. 409). Οἱ Αὐτοκρ. οὗτοι, ὑποτάξαντες βαρβαρικὸν ἔθνος, ἐπέτρεψαν εἰς τὸν βουλούμενον νὰ λάβῃ ἐναπογράφους ἐξ αὐτοῦ, οὐχὶ ὅμως ἐν Θράκῃ καὶ Ἰλλυρίᾳ (*susceptos non alio jure quam colonatus*)³. Ἄλλ' ὥς ἐκ τοῦ τίτλου, ἐν ᾧ καῖται ἡ διάταξις, πιθανολογεῖται, ὅτι σκοπὸν εἶχε τὴν πρὸς ὄφελος μόνων τῶν στρατιωτικῶν παραχώρησιν τοιούτων δοριαλώτων.

Ἐντεῦθεν πιθανώτερον φαίνεται, ὅτι, πρὶν βάρβαροι μετοικισθῶσιν ὡς ἐναπόγραφοι, ὑπῆρχεν ἤδη ἡ τάξις αὐτῶν, εἰς ἣν, ὡς προϋπάρχουσαν, ὑπήχθησαν καὶ οἱ βάρβαροι.

Ἄλλοι πάλιν ἐδοκίμασαν νὰ ἐξηγήσωσι τὴν γέννησιν τοῦ θεσμοῦ τῶν ἐναπογράφων ἐκ τῆς δουλικῆς καταστάσεως τῶν Ῥωμαίων. Καθόσον ἤλαττώθη ὁ πληθυσμὸς διὰ τῆς ἐξερημώσεως (*minor in dies plebs ingenua*)⁴, διὰ τῶν δούλων ἐγένετο ἡ γεωργία. Πρὸς ἐνθάρρυνσιν ὅμως καὶ ἀμοιβὴν τῆς φιλοπονίας αὐτῶν ἀπενέμετο ἀτελεστέρα ἐλευθερία, ἢ τῶν ἐναπογράφων.

Μετὰ τὴν ὑπαρξίν αὐτῶν ὅμως καὶ οἱ ἐλεύθεροι ἐκουσίως κατετάττοντο εἰς τὴν κοινωνικὴν ταύτην βαθμίδα, πιεζόμενοι ἐκ τῆς ἀνάγκης καὶ ζητοῦντες πόρον ζωῆς ἐκ τῆς γεωπονίας⁵.

¹) Cours d'Hist. moderne III, σ. 387. Ἀνεσκευάσθη ὑπὸ Wallon, Hist. de l'esclavage III, σ. 270.

²) Zumpt, Entstehung des Colon, 1843.—Huschke, Census σελ. 145. Σχεδὸν τοῦτο φρονεῖ καὶ ὁ Σαβινύ, Verm. Schr. II, σ. 61.—Laboulaye, Histoire du droit de propr. foncière σ. 115.—Marquardt, Röm. Staatsverwalt. II, σ. 233.

³) L. 3. C. Th. de bon mil. (5, 4).

⁴) Tacit. Ann. IV. 27.

⁵) Giraud, Histoire du droit français σ. 148. κ. ἐπ.—Troplong

"Αν καὶ ἡ εὐφυὴς εἰκασία εἶναι σχεδὸν ἀπόδειξις, εἰς ταύτην ὅμως ἀντίκειται, ὅτι κατὰ τὸ Ῥωμαϊκὸν δίκαιον ἡ ἀπελευθέρωσις ἦτο τοῦ δημοσίου δικαίου, μὴ δεκτικὸν τροποποιήσεων κατ' ἀρέσκειαν τῶν ιδιωτῶν (*Jus publicum privatorum pactis mutari non potest*)¹.

Οἱ Ῥωμαῖοι ἦσαν τοσοῦτον ἐπίζηλοι ὥς πρὸς τὰ τῆς ἐλευθερίας, ὥστε ἐθεώρουν ἄκυρον τὴν ἐν διαθήκῃ αἵρεσιν, δι' ἧς περιορίζετο ἡ ἐλευθέρᾳ τῆς κατοικίας ἐκλογή, πλὴν ἐπὶ ἀπελευθέρων². Ἄλλ' εἶναι πιθανόν, ὅτι ἐκ τοιούτων αἱρέσεων διαθηκῶν ἐγεννήθη ἡ τάξις ἐναπογράφων καθ' ὅλην τὴν ἀπέραντον Ῥωμαϊκὴν Αὐτοκρατορίαν;

Πολὺ ἀπλούστερον νομίζομεν, ὅτι ἐξηγεῖται ἡ γέννησις τοῦ θεσμοῦ ἐναπογράφων ἐκ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὸ φορολογικὸν σύστημα.

Ἐν Ῥώμῃ βεβαίως καὶ ἐν Ἰταλίᾳ, ὡς ἐκ τῶν μνησθεισῶν διατάξεων τοῦ δημοσίου δικαίου, δὲν ἠδύνατο νὰ λάβῃ ὑπαρξίν τοιαύτη μετὰπτωσις ἐκ τῆς ἐλευθερίας, ἢ τοιαύτη περιορισμένη ἀπελευθέρωσις. Κατὰ τοῦτο συμφωνοῦμεν πρὸς τοὺς ἐξηγοῦντας τὴν σιωπὴν τῶν ἐν ταῖς Πανδέκταις Νομοδιασκάλων ἐκ τῆς ἐπαρχιωτικῆς τοῦ θεσμοῦ καταγωγῆς.

"Οτε ὅμως εἰσῆχθη τὸ φορολογικὸν σύστημα τῆς γῆς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις κατὰ πρῶτον, ὁ κύριος τοῦ φορολογουμένου κτήματος, ὅστις ἐχρεώσται τὸ κεφαλικὸν τέλος τῶν συναναγραφέντων κατὰ τὴν δήλωσιν αὐτοῦ γεωργῶν, ἐκτὰ το βεβαίως δικαίωμα, ὥστε οὗτοι νὰ μὴ ἀποδράσωσι. Διὰ τοῦ μακροῦ χρόνου ἡ καθιέρωσις τοιούτου δικαιώματος ἤρκει νὰ γεννήσῃ τὴν τάξιν ἐναπογράφων.

Πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης ταύτης³ ἔχομεν πλεῖστα τεκμήρια.

Πρὸ πάντων βλέπομεν, ὅτι τὸ ἀρχαιότερον ὄνομα τῶν ἐναπογράφων ὑπῆρξεν *inquilinus* καὶ *colonus*, δηλ. ἐλευθέρων μισθωτῶν, ὥστε ἐκ τούτων ἐμπαγέντων εἰς τὸ ἔδαφος (*inquilinus, qui adhæret*)⁴, προῆλθεν ἡ τάξις τῶν ἐναπογράφων.

Louage préface. Puchta, Instit. II § 244.—Laferrière, Hist. du droit franç. II, σ. 440.

¹) L. 38. de pactis (2, 44). B'. IA'. 4. 37.

²) L. 34. ad mun. (50, 4). L. 74. § 2. de Cond. (35, 4). B'. MD'. 10'. 69.

³) Ὑπὲρ αὐτῆς Bachofen, Grundlagen der röm. Steuerverf. Schweitz. Museum. 1862. ὅστις ἐμνήσθη καὶ τῶν δύο πρώτων ἐκδόσεων τῆς παρούσης μελέτης ἐν σ. 186.

⁴) L. 442. de leg. (30).

Κατόπιν οἱ αὐτοὶ ὠνομάσθησαν *adscriptitii*, ὡς ἐκ τῆς σταθερᾶς ἀναγραφῆς εἰς τὰ δημόσια βιβλία λόγῳ τοῦ κεφαλικοῦ φόρου. "Οτε ὅμως λόγῳ τῆς τοιαύτης προσκολλήσεως εἰς τὸ ἔδαφος, διὰ τῆς μετὰ τῶν κτημάτων ἀπογραφῆς, ἡ κατάστασις αὐτῶν ἔγινε πατροπαράδοτος, ὠνομάσθησαν *originarii*.

Ἀξιοπερίεργον εἶναι, ὅτι μέχρι τέλους, δηλ. μέχρι τῶν χρόνων τῶν Βυζαντινῶν, διετηρήθη ἡ διαστολὴ ἐναπογράφων ἐκ γενετῆς (*originarii*), καὶ ἐκ παραγραφῆς (*liberi coloni*), καθόσον μόνον οἱ τελευταῖοι ἦσαν ἀπολύτως ἐλεύθεροι ὡς πρὸς τὴν περιουσίαν¹. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ περὶ τῆς παραγραφῆς διάταξις ἀποδίδεται εἰς τὸν Ἀναστάσιον, ἀλλ' οὔτε ἀκεραία σώζεται, οὔτε εἶναι πιστευτόν, ὅτι πρῶτος ὁ Ἀναστάσιος ἐθέσπισε περὶ παραγραφῆς, περὶ ἧς μόνον πραγματεύεται τὸ σωζόμενον μέρος (Βασιλικῶν NE'. ἀ. 18).

Δὲν εἶνε προφανές, ὅτι ἐνταῦθα συνητηθήσαν σχεδὸν ὅλα τὰ συμφέροντα, τοῦ μὲν μισθωτοῦ, περὶ μὴ αὐθαιρέτου ἐξώσεως ἐκ τοῦ κτήματος μετὰ μακρὰν ἐν αὐτῷ ἐγκαταβίωσιν, ὅπως σήμερον ζητοῦσιν οἱ Ἱρλανδοί, *fixity of tenure*, τοῦ δὲ μεγαλοκτήμονος, πρὸς διατήρησιν μονίμων γεωργῶν ἄνευ περιοδικῆς ἀνανεώσεως τῶν περὶ γεωργίας συμφωνιῶν, καὶ τελευταῖον τοῦ δημοσίου, ὅπως ἔχη ἀξιοχρεῶν ἐγγυητήν, τὸν κύριον τῆς γῆς, ὑπὲρ τοῦ κεφαλικοῦ τέλους τῶν ὀφειλόντων αὐτόν;

Διὰ τῆς τοιαύτης μάλιστα ἀπογραφῆς τοῦ γεωργοῦ συνάμα μετὰ τοῦ κτήματος βλέπομεν ἀναπληρούμενον τὸ χάσμα, περὶ οὗ ἐλαλήσαμεν προηγουμένως, ὅτι ἐστεροῦντο οἱ ἐναπόγραφοι παντὸς δικαιώματος ἀγωγῆς κατὰ τῶν κυρίων τῆς γῆς ἐν περιπτώσει αὐθαιρέτου ἐξώσεως. Ἐνόσω ὁ κύριος τῆς γῆς δὲν ἠδύνατο νὰ δικαιολογήσῃ διὰ τῆς ἐξώσεως τὴν ἐκ τοῦ φορολογικοῦ βιβλίου ἐξάλειψιν τοῦ ἐναπογράφου, πρὸς ἀπαλλαγὴν τοῦ κτήματος ἀπὸ τοῦ κεφαλικοῦ φόρου τοῦ ἐξωσθέντος, δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀποφασίσῃ τὴν ἐξῶσιν πρὸς ἰδίαν βλάβην. Λόγῳ μάλιστα τοῦ κεφαλικοῦ τέλους, ὁ κύριος εἶχεν ἀγωγὴν κατὰ τοῦ προσλαβόντος τὸν δραπετεύσαντα ἐναπόγραφον πρὸς ἀποζημίωσιν τῶν καταβληθέντων εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον καὶ διεκδίκησιν τοῦ δραπετεύοντος. «Ὁ μὴ ἀποκαθίστῃ τὸν ἀλλότριον γεωργὸν δίδωσι τὴν ὑπὲρ αὐτοῦ καπιτατίωνα²».

¹) L. 23 § 4 C. de agr. (14, 47). Νεαρὰ 462 Κεφ. 2. Πεῖρα IB', γ'.

²) L. 8 C. de agric. (14, 47) B. NE', α' 7. L. 4. C. Th. de fugit. (5, 9).

Τοιαῦται διατάξεις, ἀποδεικνύουσαι τὴν σχέσιν τοῦ φορολογικοῦ συστήματος καὶ τῆς καταστάσεως τῶν ἐναπογράφων, πληρέστατα στηρίζουσι τὸ συμπέρασμα τῆς κοινῆς καταγωγῆς, καὶ ὅτι ἰδίως ἡ τοῦ κεφαλικοῦ φόρου ἀναγραφὴ συνάμα μετὰ τῆς σημειώσεως τοῦ κτήματος ἐν τοῖς φορολογικοῖς βιβλίοις ὑπῆρξεν ἡ κυριώτερα αἰτία τῆς ἀδιασπαστου προσκολλήσεως τοῦ γεωργοῦ εἰς τὸ ἔδαφος. Ὁ δεσποτισμὸς μετὰ τὸν Αὐγουστον προέβαινε τοσοῦτον γιγαντιαίως, ὥστε ἐξέλιπε πᾶσα πρόνοια ὑπὲρ τῆς γεωργικῆς τάξεως, ὁσημέραι ὑποδουλουμένης καὶ καταστρεφομένης ἐκ τῆς πίσεως τῶν ὑπερόγκων φόρων. Ὅτε ἡ δικαιοσύνη δὲν διενέμετο κατὰ τὸ γράμμα καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ νόμου, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐπικουρίαν ἰσχυροῦ προστάτου, οἱ εὐτελεῖς δὲν ἠδύναγτο νὰ ἐλπίζωσι παρὰ τῶν εἰσπραττόντων τοὺς φόρους, παρὰ τῶν ἐκληπτόρων καὶ τελευταῖον παρὰ τῆς τάξεως τῶν πολιτευομένων (τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου), δίκαιον προσδιορισμὸν τοῦ εἰς αὐτοὺς ἐπιβάλλοντος καὶ μάλιστα εἰς εἶδη. Τοῦτο σαφέστατα καταφαίνεται ἐκ τῆς Νεαρᾶς 162 Κεφ. 6¹ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, καθ' ὃν οἱ γεωργοὶ ἀπὸ τῆς οἰκίσεως κατέχονται, ἐνόσφ εἶναι ἀκτήμονες, ἅμα δὲ ἔχουσιν ἰδίαν κτῆσιν, ἱκανὴν οὖσαν ἀσχολεῖν αὐτοὺς περὶ αὐτὴν καὶ μὴ συγχωροῦσαν καὶ ἕτερα γεωργεῖν, γίνονται ἐλεύθεροι πρὸς ἐκλογὴν ἄλλης κατοικίας. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐφήρμοσε ταῦτα καὶ ἐπὶ τῶν τικτομένων ἐξ ἐλευθέρων γυναικὸς καὶ ἐναπογράφου.

Ἐκ τῆς ὑποχρεώσεως λοιπὸν κεφαλικοῦ τέλους, περὶ οὗ ὁ κύριος τῆς γῆς ἐγένετο ὑπεύθυνος, συνηρμόσθη ὁ ζυγὸς περὶ τὸν τράχηλον τοῦ γεωργοῦ, ὅστις μετὰ τριακονταετίαν οὔτε νὰ φύγῃ ἠδύνατο, οὔτε νὰ ἐξωσθῇ.

Ἄλλα φαινόμενα συντρέχουσι πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν συμπερασμάτων τούτων.

Ἐνθυμούμεθα τὴν ῥῆσιν τοῦ Πλινίου, ὅτι ἡ Ἰταλία κατεστράφη διὰ τῆς ἀπεράντου ἐπεκτάσεως τῶν μεγάλων ἰδιοκτησιῶν, κινδυνεύουσι δὲ ὡς ἐκ τούτου καὶ αἱ ἐπαρχίαι¹.

Ὁ Κολουμέλλας παριστάνει τὴν εἰκόνα τῆς ἐρημώσεως ὡς ἐκ τῆς ἀπληστίας τῶν δυνατῶν, ἐπεκτεινόντων τὰ ὅρια τῶν κτημάτων αὐτῶν εἰς τὸ ἐπάπειρον, ἃ οὐδὲ ἔφιπποι νὰ περιέλθωσι δύνανται, ἀλλ' ἐγκα-

¹) Plin. N. H. XVIII, 7. Latifundia perdidere Italiam, jam vero et provincias.

ταλιμπάνουσιν εἰς τὴν νομὴν προβάτων, ἢ περιπλανωμένων κτηνῶν πρὸς ἐξερήμωσιν¹. Κατὰ *Κουϊντιλιανόν* τότε εὐρίσκει πέρας ἡ ἀπληστία, ὅταν ὁ δυνατὸς φθάσῃ μέχρι τῶν κτήσεων ἄλλου δυνατοῦ².

Ἐνόσω μέχρι Διοκλητιανοῦ ἡ Ἰταλία ὑπῆρχεν ἀπηλλαγμένη ἐγκτητικῶν φόρων, οἱ κύριοι τῶν ἀπεράντων κτημάτων, ὅσα κατέλαβον, ὀλίγον εἶχον συμφέρον νὰ ἐπιμεληθῶσι τὴν καλλιέργειαν, λίαν ἀδιάφοροι περὶ τῆς καταπληκτικῆς μειώσεως τοῦ πληθυσμοῦ. Ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ὅμως οἱ πολλαπλοὶ φόροι ἐπέβαλλον τὴν ἀνάγκην ἐπιμελεστέρας φροντίδος πρὸς ἀνάλογον πρόσδοτον. Ὁ ἐπὶ Κλαυδίου συγγραψας περὶ γεωπονίας, ὁ Ἰσπανὸς Κολουμέλλας, περὶ τῆς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις καλλιέργειας τῶν κτημάτων λέγει, ὅτι γίνεται διττῶς, εἴτε διὰ μισθώσεως (*nexu civium*), εἴτε διὰ δούλων ἐν δεσμοῖς (*ergastulis*)³, προτιμότεραν δὲ θεωρεῖ τὴν καλλιέργειαν τῶν ἀπομακρυσμένων κτημάτων καὶ μάλιστα τῶν σιτοφόρων διὰ παροίκων (*coloni*), παρ' ὧν πρέπει μᾶλλον νὰ ζητῆται ἡ ἐπιμελής καλλιέργεια, ἢ μέγα μίσθωμα, διότι ὁ ἐπιμελούμενος τὴν καλλιέργειαν δὲν θέλει περιστῇ εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ζητήσῃ ἀνακούφισιν. Διὰ τοῦτο συσταίνει περιποιητικούς τρόπους πρὸς τοὺς μισθωτάς⁴.

Ἡ Ῥώμη ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν ἐτρέφετο καὶ πρὸς τοῦτο εἶχεν ἀνάγκην πολλῶν σιτοπομπῶν. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Αὐγούστου ἡ μὲν Αἴγυπτος ἔπεμπεν 20 ἑκατομμύρια μοδίων⁵, ἡ δὲ Ἀφρική τὸ διπλάσιον, ἐκείνη μὲν διὰ τὴν χρεῖαν 4 μηνῶν, αὕτη δὲ δι' ὀκτώ⁶. Μέγα ποσὸν παρείχεν ἡ Ἰσπανία (*Hispania Baetica*), σχεδὸν ὅσον ἡ Ἀφρική⁷. Ὁ Δομιτιανὸς διέταξεν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις τὴν ἐκκοπὴν τῶν ἀμπέλων, ὅπως μὴ παραμελῆται ἡ καλλιέργεια σιτηρῶν⁸.

¹) Columella, De re rust. I. 3. 11. 12.

²) Quintil. Decl. XIII.—Frontinus, De controv.—Rudorff. Feldm. I σ. 56.—Seneca, Epist. mor. 90, 39. Vicinum pretio pellens, vel injuria.

³) Colum. I. 3. 12.

⁴) Colum. I. 7. Comiter agat cum colonis.

⁵) Aurel. Vict. Epit. I. 6. Τὴν λεγομένην αἰσίαν ἐμβολὴν Justin. ed. 13.

⁶) Ἰώσηπ. Περὶ ἰουδ. πολ. Β'. 16. 4.

⁷) Στράβων, Γ'. 2.—Tacit. Ann. VI. 13.—Justin. Hist. 44. 1.

⁸) Suet. Domit. c. 7.

Περὶ τῆς εὐφορίας τινῶν ἐπαρχιῶν ὁ Πλίνιος διηγεῖται τεράστια, ὅτι ἐν τῇ Βυζακκηνῇ τῆς Ἀφρικῆς ὁ στάχυς ἔφερεν 150 πυρούς, 100 δὲ ἐν Σικελίᾳ ἐν τοῖς ἀγροῖς τῶν Λεοντίνων, ἐν Ἰσπανίᾳ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ ¹.

Αἱ μεσημβριναὶ ἐπαρχίαι, ἐξ ὧν ἐπορίζετο ἡ Ῥώμη τὴν ζωάρκειαν, ἦσαν ἐλεύθεραι βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, διὸ ἐν μόνον τάγμα ἤρκει πρὸς φρούρησιν τῆς Ἀφρικῆς καὶ τοσοῦτον τῆς Αἰγύπτου ², ἐνῶ αἱ βόρειοι ἐπαρχίαι ἀκαταπαύστως προσεβάλλοντο ὑπὸ τῶν ἐφορμώντων βαρβάρων.

Αἱ αἰτοφόροι ἐπαρχίαι εἶχον ἀνάγκην πολλοῦ γεωργικοῦ πληθυσμοῦ, ὅπως ἀποφέρωσι τοσοῦτον προϊόν. Ὁ Ἰώσσηπος ὑπολογίζει ἐν Αἰγύπτῳ 7,500,000 κατοίκων, κρίνων ἐκ τῆς καθ' ἑκάστην κεφαλὴν εἰσφορᾶς, δίχα τῶν Ἀλεξανδρείαν κατοικούντων ³.

Ὅπου τὸ βάρος τῶν φόρων ἦτον ἐπαισθητόν, οἱ ἀδύνατοι κατέφευγον ὑπὸ τὴν σκέπη τῶν δυνατῶν, εἴτε μετὰ τῶν κτημάτων αὐτῶν τιθεμένων ὑπὸ τὴν προστασίαν (patrocinium) τῶν δυνατῶν, εἴτε ἐν ταῖς γαίαις αὐτῶν ἐργαζόμενοι, καὶ ἀποφεύγοντες τὴν ἄμεσον πρὸς τὰ φορολογικὰ ὄργανα σχέσιν ⁴. Ἐπὶ τέλους ἡ προσφυγὴ εἰς δυνατὸν πρὸς ἀποφυγὴν φορολογικῶν καταπιέσεων ἐχαρακτηρίσθη ἀξιόποινος πρᾶξις ⁵. Οἱ γεωργοὶ ἦσαν μᾶλλον μισθωταί, παρέχοντες εἰς εἶδος κανόνα κατὰ τὴν ἀνέκαθεν συνήθειαν, ὁ δὲ νόμος ἔλαβεν αὐτοὺς ὑπὸ προστασίαν, μὴ ἐπιτρέπων εἰς τὸν κύριον τῆς γῆς ν' ἀπαιτήσῃ πλείονα ⁶. Ἐκ τοῦτου δῆλον, ὅτι ἡ σχέσις μισθώσεως συνήφθη σιωπηρῶς καὶ ἐπὶ ἔτη μακρὰ οὕτω ἐξηκολούθησεν. Ὁ ἐν τοιαύτῃ καταστάσει γεννηθεὶς, ἐνόσω

¹) Plinius, N. H. XVIII. 40. 24.

²) Ἰώσσηπος. Περὶ τοῦ Ἰουδ. πολ. II. 46. Περὶ Αἰγύπτου Στράβων, Β'. 17.

³) Ἰώσσηπος. αὐτόθι.—Δίων Κάσσιος. ΝΑ'. 17.—Ἡρωδιανός, Ζ'. 4. (250 μ. Χρ.). Φύσει γὰρ πολυάνθρωπος οὖσα ἡ Λιβύη πολλοὺς εἶχε τοὺς τὴν γῆν γεωργοῦντας. Ὁ Ὑπαρχος τῆς Ἀφρικῆς τοσοῦτον συνήγαγε φόρον, ὥστε ὁ Τιβέριος, ἀντὶ ἐπαίνου, ἐπετίμησεν αὐτὸν, Boni pastoris esse tondere oves, non deglubere. Suet. in Tib.—Δίων, ΝΖ'. 40.—Orosius, 7. 4.

⁴) L. 4. C. de agric. (44, 48).

⁵) L. 4. C. ut nemo (44, 54).

⁶) L. 4. C. in quibus (44, 50). L. 5. C. de agric. (44, 48). Domini praediorum id quod praestat terra accipiant.

ἐπέρκει εἰς τὰς ἰδίας χρείας, δὲν εἶχε λόγον νὰ ἐγκαταλείψῃ ἔρημον τὴν γῆν, ἀλλ' ἅμα κατέστη εἰς αὐτὸν βαρὺ τὸ φορτίον, ἦτον ἐπόμενον νὰ ζητήσῃ ἄλλαχού πόρον.

Πότε ἀκριβῶς παρενέβη ὁ νομοθέτης, δεσμεύσας τὸν γεωργόν, ὥστε νὰ μὴ ἀπέρχεται, δὲν δυνάμεθα νὰ δεῖξωμεν, ἀλλ' ἤρκει τοιαύτη δέσμευσις, ὅπως γεννηθῇ ὁ θεσμὸς τῶν ἐναπογράφων. Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς τριακονταετοῦς παραγραφῆς συνεπλήρωσε τὴν δέσμευσιν. Δὲν εἶναι ἀπίθανον, ὅτι ἀμφοτέρω ἐκράτησαν ἐκ συνηθείας, κατόπιν δὲ οἱ νόμοι ἐκύρωσαν. Ἡ διάταξις Οὐαλεντινιανοῦ περὶ τῆς παραγραφῆς προϋποτίθησιν ἀρχαιοτέρας διατάξεις ¹. Ἡ τριακονταετὴς παραγραφή εἰσῆχθη παρὰ τοῦ Θεοδοσίου Β', ὥστε ἔκτοτε ἐφηρμάσθη ἐπὶ τῶν ἐναπογράφων ², ἐνῶ ἡ κατάστασις αὐτῶν προϋπῆρχεν. Ἡρκει ἡ παράστασις τῶν φορολογουμένων, ὅτι οἱ γεωργοί, οἱ ἀνέκαθεν ἐν κτήματι οἰκούντες, καὶ ἐν αὐτῷ γεννηθέντες, ἐγκαταλιμπάνοντες ἤδη ἔρημον αὐτό, καθιστῶσιν ἀδύνατον καὶ ἄδικον τὴν ἀπαίτησιν φόρων, ἐὰν ἡ μετανάστευσις ἐξακολουθήσῃ, ὑπὸ τὴν παράστασιν δὲ ταύτην εἶναι εὐνόητον, πῶς ἐθεωρήθη συμφέρον δημοσίας τάξεως ἡ δέσμευσις τοῦ γεωργοῦ εἰς τὸ ἔδαφος. Τοιαύτην εἰκόνα μαρτυρεῖ ὁ Λακτάντιος, ὅτι ἔνεκα τῶν ὑπερύγκων φόρων (*enormitate indictionum*) ἀπέρχονται οἱ γεωργοὶ καὶ αἱ γαῖαι μεταβάλλονται εἰς δάση ³. Συχνάκις ἐγκρίνοντες ἀνακουφίσεις καὶ ἀφέσεις τῶν καθυστερούντων, οἱ Αὐτοκράτορες εἶχον ἀφορμὴν νὰ γνωρίσωσι τὰ αἷτια τῆς ἀνεχείας, ἐπειδὴ δὲ δὲν ἐνόουν νὰ μειώσωσι τοὺς φόρους, ἔπρεπε νὰ προφυλάξωσι τὰς πηγὰς αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἐρημώσεως, οὐδὲν δὲ ἄλλο ὑπῆρχε συντελεστικώτερον, ἢ νὰ προσκολλήσωσι τὸν γεωργόν εἰς τὸ ἔδαφος, εἰσακούοντες τοὺς μεγαλοκτήμενας, ὅτι ὁ γεωργὸς συνῆψε δεσμὸν (*nexus*) διὰ τῆς μακρᾶς συνηθείας καὶ ὅτι ἀπερχόμενος ῥηγνύει σύμβασιν, ἣν ὁ μακρὸς χρόνος κατέστησεν ἀδιάρρηκτον. Ἀπερχόμενος μάλιστα μετὰ τῆς μικρᾶς αὐτοῦ οὐσίας (*peculium*), ἣν ἐσχημάτισεν ἐργαζόμενος ἐν τῇ γῇ τοῦ μεγαλοκτήμενου, ἀποκομίζει ὅ,τι ἀποτελεῖ τὸ κινητὸν αὐτῆς πρὸς καλλιέργειαν κεφάλαιον ⁴.

¹) Nov. Valent. III, tit XXX, 4. quæ caventur in legibus.

²) Nov. Valent. III, tit XXVI § 4.

³) Lactant. De mort. pers. c. 7.

⁴) L. 23. C. de agric. (11, 48) Cum satis inhumanum est terram, quæ

Ἐντεῦθεν ἐξηγοῦνται αἱ ἀλλεπάλληλοι διατάξεις περὶ ἐγκαταλειμμένων ἀγρῶν¹.

Οὐδὲ πόρρωθεν ἔχει σχέσιν πρὸς τὸ προκείμενον ζήτημα ἡ διάταξις, ὅτι μόνοι οἱ συγκλητικοὶ καὶ οἱ λαμπρότατοι κτήτορες, ἄνευ αἰτήσεως, δύνανται νὰ διατρίβωσι καὶ νὰ οἰκῶσιν, ἐνθα προαιροῦνται². Πολὺ διαφέρει, τοῦ νὰ μὴ δύναται νὰ μεταλλάξῃ τις τὸν διαμονῆς ἀπὸ ἐπαρχίας εἰς ἐπαρχίαν, ἢ καὶ ἀπὸ στενοτέρας περιφερείας, καὶ νὰ μὴ δύναται ν' ἀποσπασθῇ ὠρισμένου κτήματος, ὅπως ἐκτελῇ ἐν αὐτῷ γεωργικὰ ἔργα.

Ὅστις οὐδένα θεσμόν παραδέχεται, πρὶν δυνῆθαι νὰ δείξῃ ὑπὸ τίνος Αὐτοκράτορος εἰσῆχθη καὶ ἐπὶ τίνος Ὑπάτου, καταφεύγει ἐπὶ τέλους εἰς τὴν πρόχειρον ἐπικουρίαν τῆς εἰκασίας, ὅτι ταῦτα πάντα αἴφνης ἐθέσπισέ τις τῶν Αὐτοκρατόρων διὰ διατάξεως μὴ διασωθείσης μέχρις ἡμῶν³.

Τὸ ἀπιθανώτερον πάντων εἶναι ἐντούτοις ἡ αἰφνιδία μεταβολὴ τῆς καταστάσεως τῶν γεωργῶν καθ' ὅλην τὴν ἐπικράτειαν καὶ ἡ ἄνευ τινὸς αἰτίας ὑποδούλωσις, ἀπλῶς κατὰ ιδιότροπὸν τινα ἐπίνοιαν. Ἦτον ἀδύνατον τοιαύτη διάταξις νὰ διαμείνῃ ἀμετάτρεπτος καὶ ν' ἀναπτυχθῇ μάλιστα ἐπὶ τοσοῦτον, ἄνευ ἐλαχίστης μνείας τοῦ Αὐτοκράτορος, ἐξ οὗ ἐπήγαγεν.

Ὅσοι πάλιν ζητοῦσιν ἀναλογίας, ἐξηγοῦντες ἐκ τοῦ ἐνεστῶτος τὸ παρελθόν, καὶ ἐκ τοῦ ἀξιώματος, ὅτι ἡ ἀνθρώπινος φύσις εἶναι πάντοτε ἡ αὐτή, καταργοῦντες τὴν ἱστορίαν, εὐρίσκουσι τὰ στοιχεῖα τοῦ τιμαριωτικοῦ θεσμοῦ (Hörigkeit, Leibeigenschaft)⁴ πρὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μ. Κωνσταντίνου.

Καὶ ἡμεῖς παραδεχόμεθα, ὅτι ἐκ τοῦ δημοσίου δικαίου ἐπήγαγεν ἡ τάξις ἐναπογράφων⁵, οὐδαμῶς δὲ ἐκ τοῦ ιδιωτικοῦ, τουτέστιν ἐκ συμ-

ab initio adscriptitios habebat, suis quodam modo membris defraudari.

¹) L. 4—47. C. de omni agro deserto (44, 59).

²) L. 15. C. de dignit. (42, 4). Βασ. Γ', α', 34.

³) Οὕτω ὁ Puchta, Inst. § 244.

⁴) Ὁ Savigny, Verm. Schr. II. σ. 52. ἀποκρούει τὴν ἀναλογίαν, ἐπικαλούμενος Taciti, Germania 25.

⁵) Savigny, Verm. Schr. II. σ. 64.

βολαίων γεωργῶν καὶ κυρίων τῆς γῆς, ἀλλ' ἰσχυρίζομεθα ἰδίως, ὅτι αἰτία τοῦ θεσμοῦ τούτου ὑπῆρξε τὸ φορολογικὸν σύστημα. Ἀφότου ἐπεκράτησεν, ὥστε ἡ μὲν γῆ νὰ φορολογῇται ἐπὶ τῇ βάσει κτηματογραφίας, καθ' ἣν συνανεγράφετο τὸ κεφαλικὸν τέλος τῶν ἐνοικούντων γεωργῶν, ἔκτοτε ὁ κύριος τῆς γῆς, ὅστις ἀνεδέχετο τὴν εὐθύνην τῆς καταβολῆς τοῦ κεφαλικοῦ τέλους πρὸς τὸ δημόσιον ταμεῖον, εἶχε δικαίωμα ν' ἀπαιτήσῃ, ὥστε ὁ γεωργὸς νὰ διαμείνῃ ἐπὶ τοῦ κτήματος ἀναποσπάστως, οὐδὲ ἔπαυεν ἡ εὐθύνη, διότι ὁ γεωργὸς ἀπέδρα¹.

Διὰ τῆς συνθήκης εἰσῆχθη καὶ ἡ τριακονταετὴς παραγραφὴ καί, πλὴν τῆς παραγραφῆς, ἡ γέννησις ἐν τοιαύτῃ καταστάσει ἐναπογράφου κατέστησαν ἀποκλειστικῶς οἱ τρόποι, δι' ὧν ἐγίνετό τις ἐναπόγραφος.

Ἐκ τῶν ἐπαρχιῶν προῆλθεν ἡ συνθήκη, ὅτε δὲ τὸ αὐτὸ φορολογικὸν σύστημα ἐξετάθη καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν², κατὰ πόδας αὐτοῦ ἐπῆλθεν ἡ τάξις ἐναπογράφων, ὥστε ἐπὶ Μεγάλου Κωνσταντίνου παρενέβη ὁ νομοθέτης πρὸς κανονισμόν τῆς ἡδὴ ἐν τοῖς πράγμασιν ὑποδουλώσεως τῆς γεωργικῆς τάξεως.

Ἡ πίσις τοῦ φόρου συνετέλεσε μεγάλως εἰς τὴν ἐπαύξησιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐναπογράφων. Δὲν ἦσαν δὲ μόνοι οἱ ἐγκτητικοὶ φόροι καὶ ὁ κεφαλικὸς καταπιεστικοί, ἀλλὰ πρὸ πάντων οἱ ἔκτακτοι, καὶ οἱ εἰς εἶδος (annona), πρὸς διατήρησιν τῶν πολυαριθμῶν στρατῶν, ἕνεκα τῶν ἀπαύστων ἐμφυλίων πολέμων καὶ τῆς εἰσβολῆς τῶν πανταχόθεν ἐφορμώντων βαρβάρων.

Τὴν θλιβεράν ταύτην καταπίεσιν περιγράφει ὁ Σαλβιανὸς³ περὶ τὰ μέσα τοῦ πέμπτου αἰῶνος.

Ὡς ἐκ τοῦ βάρους τῶν φόρων, λέγει οὗτος, οἱ μὲν καταφεύγουσιν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν πλουσίων, εἰς οὓς καταλιμπάνουσι τὴν ἰδιοκτησίαν, ἀλλὰ λόγῳ τοῦ βαρυτάτου μισθώματος καὶ τῆς ἰδιοκτη-

¹) L. 7. C. Th. de cens. (43, 40).

²) Aurel. Victor, De Cæs. c. 39. Καὶ ὁ Heisterbergk, Die Entstehung des Colonat. πιθανολογεῖ τὴν ἐν ταῖς Ἐπαρχίαις πρώτην ἐμφάνισιν, ἐπικαλούμενος καὶ τὸν Columella, I. 3. 42 καὶ 7. Hi vel coloni, vel servi sunt. κτλ.

³) De gubernat. Dei V. 8. 9. Ὁ Wallon, Hist. de l'esclav. III. σ. 270. αὐτὴν τὴν ῥῆσιν ἐπικαλεῖται, ἀλλὰ δὲν ὀρίζει ἀκριβέστερον, πῶς συνεδυσσθησαν οἱ θεσμοί. Ἐπίσης Révillout, Revue histor. 1836 καὶ 1837.

σίας στεροῦνται, καὶ τοῦ φόρου δὲν ἀπαλλάσσονται (*Proprietatibus carent, et vectigalibus obruuntur*)¹. "Ἄλλοι πάλιν γίνονται ἐναπόγραφοι (*jugo se inquilinae abjectionis addicunt*). Καὶ τελευταῖον, τινὲς πάσχουσι τὸ δεινότερον, διότι προσερχόμενοι ἐλεύθεροι, γίνονται δούλοι (*quos esse constat ingenuos vertuntur in servos*). Ἀκριβῶς τί ἐννοεῖ ὁ Σαλβιανὸς διὰ τῆς τελευταίας κατηγορίας, δὲν γνωρίζομεν, ἂν τουτέστιν ὑπαινίττεται τοὺς διὰ παραγραφῆς προσηλυμένους εἰς τὸ ἔδαφος, ἢ διὰ παρανόμου τινὸς συμφωνίας². Ἴσως ἐννοεῖ τοὺς δραπετεύοντας ἐναπογράφους καὶ πρὸς ποινὴν περιπίπτοντας εἰς δουλικὴν κατάστασιν³.

Ταῦτα πάντα ἐπιβεβαιοῦνται ὑπὸ τοῦ Λακτατίου⁴, καθ' ὃν ἐπὶ τῆς βεβαιώσεως καὶ εἰσπράξεως τοῦ φόρου ἐγένετο χρῆσις παντοίων βασάνων (*t tormenta ac verbera personabant*).

Τὸ σύστημα τοῦτο τῆς διὰ κτηματογραφίας εἰσπράξεως τοῦ ἐγγείου φόρου καὶ τοῦ κεφαλικοῦ τῶν εὐτελῶν γεωργῶν, ὅθεν προῆλθον οἱ ἐναπόγραφοι, τοσοῦτον ἐπεκράτησεν, ὥστε καὶ μετὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν βαρβάρων ἀπαντᾷ ἐν τῇ ἐσπερίᾳ Εὐρώπῃ.

Οὕτω ἐν ἔτει 476 ὁ Ὀδοάκρος ἀπένειμεν εἰς τοὺς βαρβάρους τὸ τριτημόριον τῶν ἀγρῶν τῆς Ἰταλίας (*sors barbarica*) ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κτηματολογίων⁵, ὁ δὲ Πάπας Γρηγόριος ὁ Μέγας ὥρισε περὶ τοῦ ἐτησίου κανόνος τῶν ἐναπογράφων τῶν ἐν Σικελίᾳ κτημάτων τῆς Ἐκκλησίας⁶, καὶ ἐν γένει οἱ Γότθοι ἐν Ἰταλίᾳ ἐξηκολούθησαν εἰσπράττοντες τὸ κεφαλικὸν τέλος (*bina et terna*)⁷ καὶ τὸν ἐγγεῖον φόρον εἰς τρεῖς ἴσας δόσεις, ὅπως καὶ ἐπὶ Ῥωμαίων⁸.

¹) Φιλονικεῖται, τί δηλοῖ *capitatio non recedit*, ἂν τὸ κεφαλικὸν τέλος, ἢ ὁ φόρος τῆς γῆς. Ἄλλὰ τὸ δεύτερον πιθανώτερον. Savigny, Verm. Schr. II. σ. 47.—Naudet, Admin. II. σ. 108.

²) Savigny, Verm. Schr. II. σ. 43.

³) L. 4. C. Th. de fug. (5, 9).

⁴) De mort. persecut. 33.

⁵) Προκόπ. Β', σ. 6.—Cassiodor. Var II, 46.

⁶) Lib. I, epist. 44. Περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔκτου αἰῶνος.—Savigny, Verm. Schr. σ. 23.

⁷) Cassiod. Var. III, 8 VII, 20 κ. ἐπ.

⁸) Αὐτόθι VII, 2.

Οἱ Γότθοι καὶ αὐτὸς ὁ Βασιλεὺς αὐτῶν δὲν ἦσαν ἐλεύθεροι ἐδαφικοῦ τέλους ὡς πρὸς τὸ σφετερισθὲν τριτημόριον¹.

Ἀπεναντίας ἐν Γαλλίᾳ οἱ Φράγκοι πρὸς τῷ σφετερισμῷ καθιέρωσαν ὑπὲρ ἑαυτῶν ἀτέλειαν, διετήρησαν δὲ τὰς αὐτὰς τῶν Ῥωμαίων τάξεις, διαστέλλοντες τοὺς προὔχοντας, ἢ ὁμοτραπέζους τοῦ Βασιλέως (convivæ Regis), τοὺς ἀπλοῦς κτήτορας (possessores) καὶ τοὺς ἀκτῆμονας, ἀποδίδοντας κεφαλικὸν τέλος (tributarii)², ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐναπογράφους³.

Ταῦτα τὰ ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ ἔχνη τοῦ Ῥωμαϊκοῦ θεσμοῦ ἐγκτητικῆς καὶ προσωπικῆς φορολογίας, ἥδη δὲ ἐξεταστέον καὶ τὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ.

¹) Δὲτ. I, 49. IV, 44 XII, 5.

²) L. Salica emend. tit. 43 art 6—8. Tributarii καὶ ἐν L. 42 C. de agric. (44, 47).

³) Δοικαγγίος, Tributales.

Ζ'

ΤΑ ΚΑΤ' ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΝ

Πολλάκις ὁ *Ιουστινιανὸς* διὰ τῶν Νεαρῶν οὐδέν, ἢ μικρόν, ἐνεωτέρισεν, ἀπλῶς συναρμολογῶν τὰς προϋπαρχούσας διατάξεις, σποράδην κειμένας, ὡς λέγει ὁ *Προκόπιος* (*Ἀνέκδ. ΙΑ'*), «ὅπως δὴ ἅπαντα νεώτερα τέ καὶ αὐτοῦ ἐπώνυμα εἶη».

Δὲν δυνάμεθα ἀκριβῶς νὰ ὀρίσωμεν, ἂν πρὸς τοιοῦτον μόνον σκοπὸν ἐξέδωκε τὴν Νεαράν 128, τουτέστι πρὸς ἀνακεφαλαίωσιν καὶ ἐξελλήνισιν τῶν χύδην περὶ φόρων διατάξεων, ἢ πρὸς ἐπίδειξιν προνοίας ὑπὲρ τῶν φορολογουμένων, ἢ καὶ πρὸς τελειοποίησιν τοῦ συστήματος.

Ὅπως δὴποτε ἐκ τῆς διατάξεως ταύτης καταφαίνεται σαφέστερον ὁ μηχανισμὸς τῆς βεβαιώσεως καὶ εἰσπράξεως τοῦ φόρου καὶ συγχρόνως γίνονται προδηλότερα τὰ κύρια ἐλαττώματα αὐτοῦ.

Καθ' ἕκαστον ἔτος, τὸν *Ιούλιον*, ἢ *Αὐγουστον*, προσδιορίζεται τῆς μελλούσης ἐπινεμῆσεως, τουτέστι τοῦ ἐπιόντος φορολογικοῦ ἔτους, τὸ εἰς ἐκάστην ἐπαρχίαν ἐπιβάλλον μέρος ἀπάντων τῶν φόρων, εἴτε εἰς χρυσόν, εἴτε εἰς εἶδη. Ὁ γενικὸς οὗτος προϋπολογισμὸς τῶν ἐσόδων διαιρεῖται κατ' ἐπαρχίας, καθόσον ἐν τῇ μερικῇ διατυπώσει ἐκάστης αὐτῶν σημαίνεται ὅποσον ὀφείλεται παρ' αὐτῆς ὑπὲρ ἐκάστου *λοῦγου*, (ἢ *οὐῖλλωρ*, ἢ *κεντουρίωρ*, ἢ ὅπως ἄλλως ὀνομάζονται), εἴτε ἐν χρυσῷ,

εἴτε ἐν εἴδει. Συγχρόνως δηλοῦται ἡ ἀποτίμησις τῶν εἰδῶν ὑπὲρ τῶν στερουμένων τοιούτων καὶ εἰσφερόντων ἀντ' αὐτῶν χρήματα, καὶ πόσον ἐξ αὐτῶν εἰσκομίζεται εἰς τὰς δημοσίους ἀποθήκας, καὶ πόσον δαπανᾶται εἰς τὰς ἀνάγκας τῆς Ἐπαρχίας, ὥστε κατὰ τὸ μέρος τοῦτο ὑπάρχει καὶ προϋπολογισμὸς ἐξόδων (Κεφ. α').

Ἐν ἐκάστη διοικήσει ὁ Ὑπαρχος ἀμέσως δημοσιεύει ὅλας τὰς μερικὰς διατυπώσεις τῶν ἐπαρχιῶν τῆς ἰδίας περιφερείας, δίδων τὰ ἴσα (ἀντίγραφα) εἰς τὸν βουλούμενον (Αὐτ.).

Παραχρῆμα ἐκάστη μερικὴ διατύπωσις ἀποστέλλεται παρὰ τοῦ Ὑπαρχου τῆς διοικήσεως πρὸς τὸν ἀρμόδιον ἄρχοντα ἐκάστης ἐπαρχίας, ὅστις ἐντὸς τοῦ Σεπτεμβρίου, ἢ τοῦ Ὀκτωβρίου, ὀφείλει νὰ ἐκθέσῃ αὐτὰ δημοσίως ἐντὸς τῶν πόλεων τῆς ἰδίας περιφερείας (Αὐτόθι).

Ἡ εἰς χρυσὸν καταβολὴ γίνεται κατὰ τοὺς καιροὺς τοὺς ὠρισμένους, ἥτοι, ὡς ἄλλοτε εἵπομεν, κατὰ Ἰανουάριον, Μάρτιον καὶ Σεπτέμβριον, ἡ δὲ τῶν εἰδῶν εἰσκομιδὴ εὐθὺς ἐκ κομισίων (Κεφ. β').

Οἱ τυχόν προκαταβληθέντες φόροι εἰς ἐτέρους τίτλους παρὰ τοὺς τῆς μερικῆς διατυπώσεως πρὸ τῆς δημοσιεύσεως αὐτῆς καταλογίζονται εἰς τὰ κατὰ τὴν διατύπωσιν ταύτην ὀφειλόμενα (Κεφ. α').

Ἀφοῦ τοιουτοτρόπως διὰ πληρεστάτης δημοσιότητος ἐβεβαιώθη τὸ συντελεσθισόμενον παρ' ἐκάστης Ἐπαρχίας, εἶπετο τὸ ἔργον τῆς ἀνευρέσεως τῆς ἀναλογίας ἐκάστου, καὶ κατὰ τοῦτο, ὡς εἴρηται, εἶχε στάδιον ἡ καταπίεσις. Περὶ συμπράξεως τῶν πολιτευομένων (τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου) οὐδὲν φέρει ἡ Νεαρά, ἀλλ' οὔτε καταργεῖ τὰ προηγούμενα, μνημονεύονται ὁμῶς ἐν αὐτῇ ἄλλαι ἐγγυήσεις.

Ὅστις τῶν συντελεστῶν (φορολογουμένων) ἀμφιβάλλει, εἴτε περὶ τῆς κτήσεως, εἴτε περὶ τοῦ ὀφειλομένου ὑπὲρ αὐτῆς ποσοῦ, δύναται νὰ ζητήσῃ παρὰ τοῦ ἄρχοντος τῆς Ἐπαρχίας, ἢ, τοῦτου ἀμελοῦντος, παρὰ τοῦ Ἐπισκόπου, ὥστε οἱ φύλακες τῶν δημοσίων ἀπογραφῶν, ἡγουν τῶν κτηματολογίων, νὰ προκομίσωσιν αὐτάς, πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ὀφειλομένης ποσότητος κατὰ τὴν δύναμιν τῆς ἀπογραφῆς, ἥτοι κατὰ τὴν ἀναγεγραμμένην ἐκτίμησιν (Κεφ. δ'). Πρὸς πληρέστερον ἔλεγχον τῆς ἐνδεχομένης καταπίεσεως ὁ ὑποδεχόμενος τὸν φόρον ὀφείλει νὰ ἐκδίδῃ ἀπόδειξιν (ἀποχὴν, ἀμεριμνίαν), σημαίνουσαν τὴν ποσότητα τῶν χρημάτων, ἢ τῶν εἰδῶν, τὰ ἰοῦγα, ὑπὲρ ὧν ἐδόθησαν, καὶ τὰ ὀνόματα τῶν κτήσεων. Ταῦτα δὲ ἐπὶ χρηματικῇ ποινῇ (Κεφ. γ').

Καθ' ἣν Ἐπαρχίαν ἀνεφάνησαν καθυστερήματα, κινδύνῳ τῶν προβαλλομένων, στέλλεται *κανονικάριος* πρὸς εἰσπραξίν, ἂν δὲ ἦναι ἀνεπιτήδειος, στέλλεται ἄλλος ἀντ' αὐτοῦ, ἀρκούμενος εἰς τὸ κατὰ συνήθειαν καὶ μὴ ἐπάγων βλάβην εἰς τοὺς συντελεστάς. *Ἐξπελλεῖται* (ποινήτορες) ἀπολύτως ἀπαγορεύονται (Κεφ. ς').

Ὅταν ὁ συντελεστής, ἀντὶ νὰ καταβάλλῃ, ὀνομάζῃ τοὺς ἰδίους ὀφειλέτας, ὁ ἐκβιβαστὴς (εἰσπράκτωρ) δὲν δύναται νὰ στραφῇ πρὸς αὐτούς, πρὶν βεβαιωθῇ ἡ ἀνέχεια τοῦ ὀφείλοντος τὸν φόρον (Κεφ. ιβ').

Ἐν γένει οἱ κτήτορες δὲν ὑποχρεοῦνται νὰ φροντίσωσι τὴν εἰσπραξίν δι' ἰδίου εἰσπράκτορος, ἀλλ' οὗτος προβάλλεται παρὰ τῆς ἐν ἐκάστη ἐπαρχίᾳ ἢ πόλει ὑπευθύνου πρὸς τοῦτο ἀρχῆς, ἥτοι παρὰ τῶν ἀρχόντων, τῶν πολιτευομένων, ἐξακτόρων, βινδίκων, κανονικαρίων κτλ. (Κεφ. ε').

Καθόσον αἱ πόλεις εἶχον φροντίδα περὶ τῆς εἰσπράξεως τοῦ φόρου, καὶ τῆς ἀπαλλαγῆς τοιοῦτου πρὸς τὸ δημόσιον χρέους, ἡδύνατο εὐκόλως καὶ ἐκ συνεννοήσεως μετὰ τῶν προϊσταμένων ἀρχῶν νὰ μεταχειρισθῶσι πρὸς τοῦτο τὰ δημοτικὰ χρήματα.

Τοιαύτην κατάχρησιν ῥητῶς ἀποδοκιμάζει ὁ Ἰουστινιανός, ὥστε τὰ δημοτικὰ χρήματα ν' ἀφιερῶνται εἰς τὰς τοπικὰς ἀνάγκας καὶ εἰς τὰ δημοτικὰ ἔργα (σιτώνιας, ἀγωγούς, μισθοὺς κτλ.). Ὁ Ἐπίσκοπος, οἱ πρωτεύοντες καὶ οἱ κτήτορες (possessores) προβάλλουσι τὸν πατέρα τῆς πόλεως, τὸν σιτώνην καὶ ἄλλους τοιοῦτους διοικητάς, κατ' ἔτος δὲ ὁ Ἐπίσκοπος μετὰ πέντε πρωτευόντων ἐξελέγχουσι τοὺς λογισμούς, καὶ αὐστηρῶς ἀπαγορεύεται εἰς τοὺς δημοσίους ὑπαλλήλους (εἴτε ἐπαρχοί, εἴτε σκρινιάριοι τῶν ἔργων ὑπὸ τῶν πραιτωρίων Ἐπαρχῶν τελοῦντες) νὰ ζητήσωσι περὶ τῆς διαχειρίσεως ταύτης λόγον (Κεφ. ις', ιζ', ιη').

Δὲν διέστειλε μόνον τὴν δημοτικὴν διαχείρισιν ὁ Ἰουστινιανός, ἀλλὰ συγχρόνως ἀπηγόρευεν ὁ αὐτὸς νὰ γίνῃ καὶ ἀρχὼν καὶ τοποτηρητὴς ἐπάρχου, ἢ στρατηγίδος ἀρχῆς, ἢ ἐπιτετραμμένος τὴν εἰσπραξίν τῶν δημοσίων συντελειῶν (Κεφ. ιθ'), ὥστε νὰ μὴ μετέρχηται τις συνάμα τριπλὴν ἐξουσίαν, διοικητικὴν, στρατιωτικὴν καὶ οἰκονομικὴν.

Ἐν γένει ὁ συντελεστής δὲν ὑποχρεοῦται εἰς ἄλλα, ἢ τὰ τῆς διατυπώσεως, οὔτε λόγῳ ἀποστολῆς τῶν φόρων (παραπομπικά), οὔτε ἄλλῳ τινὶ λόγῳ ἐπιτρέπεται νὰ ὀχλῇται, οἷον παρὰ τῶν ἐν περιοδείᾳ ἀρχόντων, οἵτινες ἐπέβαλλον ἀγχαρίας, ἢ διαγραφὰς (ὀρίζοντες τὰ ζη-

τούμενα), καθόσον πρὸς τοιαύτην χρῆσιν ὑπῆρχεν ὁ ἐν εἴδει φόρος (annona. Κεφ. θ', κη').

Περὶ ἐναπογράφων μόλις γίνεται λόγος ἐν τῇ Νεαρᾷ, ἰδίως ἐν Κεφ. δ', ὅτι οὐδεὶς ὀχλεῖται ὑπὲρ τῆς κτήσεως ἄλλου, ἂν δὲ τυχὸν οἱ ἐναπογράφοι τινος ἔχωσιν ἰδίας κτήσεις, δὲν ἐνέχεται οὗτος ὑπὲρ αὐτῶν, μὴ ἀναδεχθεὶς ἐκουσίως τοιαύτην εὐθύνην (Κεφ. ιδ').

Σπουδαιστάτην ἔλλειψιν εὐρίσκομεν ἐν τῇ Νεαρᾷ, τὴν πλήρη σιωπὴν αὐτῆς περὶ ἀναθεωρήσεως τῶν δημοσίων ἀπογραφῶν. Ἄν τοιαύτη ἀναθεώρησις περιοδικῶς ἐγένετο ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, δὲν ἦτο δυνατόν οὗτος ν' ἀποσιωπήσῃ τὸ κυριώτερον στοιχεῖον αὐτοῦ τοῦ συστήματος.

Διὰ τῆς παραλείψεως τῆς ἀναθεωρήσεως ἐμελλεν ὅμως ν' ἀλλοιωθῇ οὐσιωδῶς τὸ σύστημα καὶ ταχέως νὰ παρακμάσῃ. Ὁ λόγος τούτου εἶναι προφανής. Οὐδὲν ὑπάρχει τοσοῦτον μεταβλητόν, ὅσον ἡ πρόσδοδος τῶν κτημάτων, ὅταν ἐπομένως ὁ φόρος δὲν στηρίζεται ἐπὶ ἀναλογίας πρὸς τὴν πρόσδοτον, δὲν γίνηται δὲ ἡ προσήκουσα ἀναθεώρησις πρὸς βεβαίωσιν τούτου, ὁ φόρος, παγιούμενος, κινδυνεύει νὰ γίνῃ δυσανάλογος. Εἰ μὲν βελτιοῦνται τὰ κτήματα, ὁμολογουμένως ὠφελοῦνται ἐκ τῆς μὴ ἀναθεωρήσεως, καθόσον ὑπάρχει ἤδη ὑπερτέρα αὐτῶν πρόσδοδος τῆς φορολογουμένης. Εἰ δὲ πάλιν ἐκπίπτει ἡ πρόσδοδος, κατ' ἀντίστροφον ἀναλογίαν αὐξάνει ἡ πίεσις τοῦ φόρου καὶ μεγάλη ἐπίκειται κρίσις.

Δυστυχῶς ἡ ἀξία καὶ ἡ πρόσδοδος τῶν κτημάτων προέβαινον ἐλαττούμεναι ἐκ τῶν μεγάλων ἀνωμαλιῶν καὶ τῶν καταστρεπτικῶν ἐπιδρομῶν αὐτῶν τῶν ὑπομισθίων τῆς ἐπικρατείας βαρβάρων. Ἀρκεῖ μόνον ν' ἀναμνήσωμεν τὰς λεηλασίας τοῦ Ἀλαρίχου καὶ τοῦ Γαίνου.

Τὰ σημεῖα τῆς τοιαύτης δυσαναλογίας τοῦ φόρου πρὸς τὴν πρόσδοτον καὶ τὴν ἀξίαν τῶν κτημάτων, ὁσημέραι ἐλαττουμένην, εὐρίσκομεν ἤδη ἐν τῇ πρὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ νομοθεσίᾳ, οὗτος δὲ ἐπηύξησε τοὺς τεχνικοὺς τρόπους, νομίζων ὅτι θεραπεύει τὸ ἀθεράπευτον.

Ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου εὐρίσκομεν διατάξεις περὶ ἐγκαταλειμμένων γαιῶν, περὶ ὧν γίνονται ὑπεύθυνοι οἱ δῆμοι (ordo)¹. Οἱ Αὐτοκράτορες Οὐαλεντινιανός, Θεοδόσιος καὶ Ἀρκάδιος ὠρίζον διετὴ παραγραφὴν², ὡς ἐν καιρῷ τῆς δωδεκαδέλτου. Μετ' ὀλίγον ὁ Ἀρκά-

¹) L. 1. C. de omni agr. (11, 58),

²) L. 8. C. αὐτ. L. 12. C. Th. (5, 45).

διος καὶ ὁ Ὀνώριος συντέμνουσιν εἰς ἕξ μῆνας τὴν παραγραφὴν¹, πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ μέλλοντος νὰ καταβάλλῃ τὰ δημόσια τέλη.

Πρὸς τούτοις, ἅμα δὲν καταβάλλῃ τις τοὺς φόρους τῶν κτηθεισῶν γαιῶν, στερεῖται αὐτῶν, παραδιδομένων εἰς τὴν πόλιν (τὸν δῆμον)².

Ἐν τῇ Νεαρᾷ 128 αἵφνης βλέπομεν ἀνακύπτουσαν τὴν ἐπιβολὴν περὶ τοιούτων ἐρήμων ἀγρῶν, ἀπονεμομένων εἰς ὁμοδούλους καὶ ὁμοκήνσους, μετὰ προηγουμένην ἐξέτασιν (Κεφ. ις').

Ὡς ὑρίζουσιν οἱ Βυζάντιοι, «ἐπιβολὴ ἐστὶν ἐπίδοσις ἀπόρου κτή-»
» σεως πρὸς συγκληρονόμους, ἢ συντελεστάς, ἢ ὁμοχώρους καὶ ὁμο-
» κήνσους »³. Ὅσῳκις τουτέστι κτήματος, ἀναγεγραμμένου ἐν ταῖς δημοσίαις ἀπογραφαῖς, μέρος τι ὑπάρχει ἐγκαταλειμμένον, προτιμῶνται οἱ συγκληρονόμοι, ἢ ὁ συντελεστής, ἢ οἱ ὁμόχωροι καὶ ὁμόκη-
σοι, παντὸς ἄλλου καταλαμβάνοντος καὶ παρέχοντος τὰ δημόσια τέλη.

Ἐὰν ὅμως οὐδεὶς προσφέρηται, ἢ ὁ δικαιούμενος εἰς ἐπιβολὴν βραδύνη, τότε γίνεται ἀκριβὲς ἀπογραφὴ τοῦ κτήματος καὶ τῶν ἐν αὐτῷ καρπῶν, σκευῶν, κτηνῶν καὶ γεωργῶν μετὰ τοῦ χρηματίου αὐτῶν, παραδιδομένου εἰς τοὺς πολιτευομένους (τὸ δημοτικὸν συμβούλιον), ἢ τοὺς ἐξάκτορας (ἀνυτάς), βίνδικας, ἢ ταξιῶτας, οἵτινες ὀφείλουσι τὴν ἀπόδοσιν εἰς τὸν δικαιούμενον (ἄρα καὶ εἰς τὸν ἰδιοκτήτην), ὄντες ὑπεύθυνοι διὰ πᾶσαν βλάβην (Νεαρὰ 128. Κεφ. η').

Τίνες οἱ ὁμόδουλοι καὶ ὁμόκηνσοι, ὑποτίθεται ἤδη γνωστὸν, αἱ δὲ περὶ τῆς διαφορᾶς αὐτῶν εἰκασίαι τῶν νεωτέρων εἶναι ἐντελῶς ἀβέ-
θαιοι⁴. Αἱ Νεαρὰι 166 καὶ 168 εἶναι ἀρχαιότεροι ἐπαρχιακοὶ τύποι, οἵτινες ἔλαβον ἰσχὺν νόμου, ἢ μὲν Νεαρὰ 166 τοῦ ὑπάρχου τῶν Πραιτωρίων Δημοσθένους, ἢ δὲ 168 τοῦ ὑπάρχου Ζωτικῷ⁵. Διὰ τῆς Νεαρᾶς 166 ἀναδρομικῶς προσεκλήθησαν εἰς ἀναδοχὴν τοῦ ἐγκαταλειμμένου κτήματος οἱ πρόην κτήτορες καὶ οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν, μεχρισοῦ εὐρεθῇ κατὰ τὴν ἀνιούσαν ταύτην κλίμακα ὁ δυνάμενος νὰ

¹) L. 44. C. de omni agro (44, 58).

²) L. 8. C. de exact. (40, 49).

³) Ἄρμεν. περὶ σημ. 30. Σύνοψις Βασιλ. ἔκδ. Ζαχ. σ. 333. Ὁ Προ-
κόπος ἀνέκδ. ΚΓ'. ζ'. μεταχειρίζεται τὴν λέξιν διαγραφὴ.

⁴) Zachariæ, Inn. Gesch. σ. 207.

⁵) Zachariæ, Ἀνέκδοτα σ. 258.

ἐπαρκέσει εἰς τὴν ἐπιφορὰν τῆς συντελείας, ἀφ' ἧς παραδίδεται εἰς αὐτὸν τὸ ἐγκαταλειφθέν.

Δηλαδή διὰ τῆς διατάξεως ταύτης οὐδὲ δι' ἐκποιήσεως ἀπηλλάσσεται τις τοῦ ἐπαχθοῦς καὶ ἐπιζημίου κτήματος διὰ τὸ ὑπέρογκον τῆς φορολογίας, ἀλλὰ διὰ μόνης τῆς ἀπορίας, πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι τὰ κτήματα κατέστησαν βάρος, ἀντὶ νὰ ᾖναι κεφάλαιον πλούτου.

Κατὰ δὲ τὴν Νεαράν 168, ἦτοι τὸν ἐπαρχικὸν τύπον Ζωτικῷ, δοῦλοι καὶ ὁμόκηνοι ἦσαν οἱ ἀπὸ κοινοῦ τὰς ἀπογραφὰς ἔχοντες, ἦτοι ὅσοι ἦσαν κύριοι κτήματος, ἐν τῇ αὐτῇ περιφερείᾳ ἀπογεγραμμένου ἐν τοῖς φορολογικοῖς βιβλίοις. Προστίθεται μάλιστα, ὅτι χωρία μόνον ἀναγράφονται ἐν τοῖς φορολογικοῖς βιβλίοις, οὐχὶ οἰκίαι, ἢ ἄλλα πράγματα, ὥστε ἐπὶ μόνων χωρίων ἐφηρμόζετο ἡ τῶν ἀπόρων ἐπιβολή.

Ἐκ τούτων δυνάμεθα νὰ εἰκασώμεν, ὅτι τὰ φορολογικὰ βιβλία ἐπὶ τοσοῦτον κατέστησαν στερεὰ, παυσάσης τῆς ἀναθεωρήσεως, ὥστε, καίτοι διαιρεθέντος τοῦ κτήματος εἰς μέρη, δὲν ἐγένετο νέα πράξις ἀποτιμήσεως τῶν μερῶν, πρὸς κατανομήν τοῦ φόρου, ἀλλὰ διετηρεῖτο δεσμός φορολογικὸς μεταξὺ τῶν μερῶν καὶ οἱ κύριοι αὐτῶν ἦσαν ὁμόδουλοι καὶ ὁμόκηνοι. Αἱ λοιπαὶ σημειώσεις τῆς μεταβολῆς τῆς ιδιοκτησίας, λόγῳ ἐκποιήσεως ἢ κληρονομίας, κατὰ φυσικὸν λόγον δὲν ἐκωλύοντο, διότι δὲν ὑπῆρχεν ἀνάγκη νέας ἀποτιμήσεως.

Ἀκόπως ἐννοοῦμεν ἐπὶ πωλήσεως κτήματος κατὰ τὰ ὅρια αὐτοῦ τὴν ὑποχρέωσιν ἐγγραφῆς τῆς πράξεως εἰς τὰ φορολογικὰ βιβλία, ὅπως τὸ βάρος τῶν φόρων μετατεθῇ εἰς νέον ιδιοκτήτην¹. Ἄλλ' ἐπὶ ἐκποιήσεως μέρους, ποία ἐγένετο σημείωσις πρὸς ἀνάλογον διανομήν τοῦ φόρου, πρέπει νὰ μαντεύσωμεν. Συνεφώνουν οἱ συμβαλλόμενοι περὶ τούτου, ἡ δὲ συμφωνία αὐτῶν ἦτο τάχα ὑποχρεωτική; Ὡσαύτως ἐπὶ νεμήσεων, ἢ ἐπιδικασθέντος μέρους τελεσιδίκως, πῶς ἐγένετο μνεία ἐν ταῖς ἀπογραφαῖς, δὲν δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν².

Ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν παραλείπει τὴν περὶ τούτου φροντίδα ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὅτι οἱ φόροι πρέπει νὰ συντελῶνται παρὰ τῶν νεμομένων³.

¹) L. 5. C. Th. sine censu (44, 3). L. 2. C. Th. de contr. emt. (3, 4). L. 1 § 2. C. de suffr. (4, 3).

²) L. 4 § 4, de censu (50, 15). L. 20. C. de agric. (44, 48).

³) Νεαρά 18 κεφ. η', § 1.

Μετὰ παρέλευσιν χρόνου, ὡς ἐκ τῶν διαδοχικῶν μεταθέσεων τῆς κυριότητος, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ γεννηθῇ παντοία σύγχυσις, ἀπαιτοῦσα ἀναθεώρησιν καὶ καταλογισμὸν τοῦ φόρου νέον κατὰ τοὺς μετασχηματισμοὺς τῶν κτημάτων. Δὲν εἶναι ἀπίθανον, ὅτι διὰ τοῦ περὶ ἐπιβολῆς θεσμοῦ ἐσκοπεῖτο νὰ διευκολυνθῇ ἡ εἰσπραξις, διὰ τῆς ἐπιτήσεως τοῦ φόρου παρὰ τῶν ἀρχικῶν κυρίων, ἕως οὗ οὗτοι διὰ τῆς καταλήψεως τῶν κτημάτων ν' ἀναγκάσωσι τοὺς νέους ἰδιοκτήτας, νὰ φανερωθῶσι καὶ ν' ἀναλάβωσι τὸ ἐπιβάλλον.

Ἡ κατάστασις αὕτη τῆς ἀταξίας τῶν βιβλίων, μὴ συμφωνούντων πρὸς τὴν ἐνεστῶσαν κατάστασιν, μαρτυρεῖται ἐκ τῆς μὴ ἀποδιδομένης ἀπολύτως ἀποδεικτικῆς δυνάμεως εἰς τὰς ἐν τοῖς φορολογικοῖς βιβλίοις ἐγγραφάς, προκειμένου ζητήματος κυριότητος.

Κατὰ Βασίλειον Πορφυρογέννητον Νεαρὰ 29 μόναι αἱ ἐν τοῖς κωδικοῖς τοῦ γενικοῦ σεκρέτου περιγραφαὶ τῶν ὀρίων ἀκινήτων ἀποτελοῦσι πίστιν.

Ἀρχαῖον εἶναι τὸ ἀξίωμα, ὅτι δὲν δεσπόζει τις τῶν ἀλλοτρίων διὰ τῆς ἐν κήνσῳ ἀπογραφῆς¹. Παρ' Ἀρμενοπούλῳ κεῖται τὸ ἐξῆς σχόλιον². «Οὐ δεσπόσαι τῶν ἀλλοτρίων δυνήσομαι, εἰ καὶ ἐν κήνσῳ γράψω» αὐτήν, ἡγουν τῇ δημοσίᾳ σανίδι, ἢ τῷ μαρμάρῳ, ἐν ᾧ κοινῶς τὰ » διαφέροντα ἐκάστῳ τυγχάνει ἀναφερόμενα». Τοιαύτας ἐπιγραφὰς ἐπὶ μαρμάρου εἶδομεν ἐν Ἀθήναις, ἐν Θήρᾳ, ἐν Ἀστυπάλαιᾳ καὶ ἐν Οὐλκοῖς τῆς Λευκανίας. Ἡ μονομερῶς γενομένη δήλωσις δὲν ἠδύνατο νὰ βλάβῃ τὸν ἀληθῆ κύριον. Ἀλλὰ μετὰ παρέλευσιν πολλοῦ χρόνου καὶ πολλὰς διαδοχικὰς μεταθέσεις ἀκινήτων, διανομὰς, ἢ πωλήσεις ἀποσπασθέντων μερῶν, ὁ συμβουλευόμενος τὰς δημοσίους ἀπογραφὰς οὐδὲν εὑρίσκει πλέον ἐκ τῶν ἄλλοτε ἐγγραφέντων ἐφαρμοζόμενον ἐπὶ τῶν ἐνεστώτων καὶ ὁ εἰσπράττων τοὺς φόρους ὥφειλε νὰ δώσῃ πίστιν εἰς ἄλλας νεωτέρας ἀποδείξεις. Πρὸς ταχυτέραν περαίωσιν τοῦ ἔργου ἐπενοήθη ἡ τῶν ὁμοδούλων καὶ ὁμοκλήσων ἐπιβολή.

Περὶ τῆς δυσαναλογίας τῶν φόρων ὡς πρὸς τινὰ κτήματα μαρτυρεῖ ὁ Προκόπιος (Ἀνέκδ. IB'). Οὗτος διηγεῖται, ὅτι μετὰ τὴν στάσιν τοῦ Νίκα πολλῶν συγκλητικῶν καὶ εὐδαιμόνων ἐδημεύθησαν τὰ κτή-

¹) L. 64. de acquir. (44, 1). Βασ. Ν'. ἀ. 59.

²) Β'. ἀ. 15.

ματα, ἀλλὰ κατόπιν προσχήματι φιλάνθρωπίας ἀπεδόθησαν εἰς αὐτοὺς τὰ φόρου πικροῦ καὶ βαρυτάτου ὑποτελῆ, ἐξ ὧν κατέστησαν δυστυχέστεροι. "Ὅσον ὑπερβολικὰ τὰ τοῦ Προκοπίου διηγήματα πρὸς ἀμαύρωσιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τὸ πρᾶγμα ὅμως τῆς ἀνισότητος τοῦ φόρου δι' ἑλλειψιν ἀναθεωρήσεως δὲν εἶναι ὑποπτον.

Ὅπως δὴποτε τεκμήριον τῆς ἀνεπαρκείας τῶν συντελῶν πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς φορολογίας παρέχουσιν εἰς ἡμᾶς αἱ ἀλλεπάλληλοι ἀφ᾽ ἑσῆς φόρων. Πλὴν τῶν κατὰ μέρος, ὅσας μνημονεύει ὁ Ἰουστινιανὸς ἐν Νεαρᾷ 147, δι' αὐτῆς ἀφίνει 22 ἐτῶν καθυστεροῦντα ἐν εἴτει 554.

Ἀλλὰ τὸ κακὸν ἐπλεόνασε καὶ ἐγένεν ὑπέρτερον θεραπείας. Μετὰ δώδεκα ἔτη ὁ Ἰουστῖνος Β' ¹ συγχωρεῖ εἰς τοὺς ὑποτελεῖς τὰ μέχρι τῆς ὀγδόης ἐπινεμήσεως ἐλλείμματα (μέχρι 560), καὶ τοὶ εὐρίσκων βαρὺ, ἅμα ἀναβαίνων εἰς τὸν θρόνον, τὸ δημόσιον χρέος καὶ τὸν στρατὸν ἐν ἀπορίᾳ τῶν ἀναγκαίων, καθ' ὃν χρόνον πανταχόθεν ἐπετίθεντο οἱ βάρβαροι.

Ἄλλ' ἡ ἐξάντλησις τῶν ὑποτελῶν ἐφθασεν εἰς τὸ ἔσχατον, ὥστε ἡ ἀπαίτησις καθυστερούντων ἔμελλε νὰ καταστήσῃ ἀδύνατον τὴν εἰσπραξιν νέων ἐπινεμήσεων.

Μετὰ δέκα περίπου ἔτη ὁ Τιθέριος ² δὲν δύναται ν' ἀποφύγῃ τοιοῦτον γενικὸν κουφισμόν, ὁμολογῶν, ὅτι αἱ ἀλλεπάλληλοι καὶ πολύτροποι τῶν ἀνθρώπων φθοραί, εἰς τοσοῦτον τὰς κτήσεις καταγαγεῖν ἀπορίας, ὥς μηδὲ προσόδους εἰσάγειν δύνασθαι τοὺς κεκτημένους. Καίτοι ἔχων ἀνάγκην καὶ αὐτὸς πολλῶν χρημάτων πρὸς συντήρησιν στρατοῦ διὰ τοὺς συχνοὺς πολέμους, συγχωρεῖ τὰ ἐλλείμματα μέχρι τῆς ἄρτι παρελθούσης πέμπτης ἐπινεμήσεως καὶ ἐπὶ τέσσαρα ἐπόμενα ἔτη ἰσομέτρως μειοῖ τοὺς φόρους καθ' ἓν τέταρτον, ὥστε ὁμοῦ συμποσοῦται ἡ μείωσις εἰς τὸ ποσὸν ἀκεραίου ἐπινεμήσεως (integrum unum canonem).

Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι, καίτοι κατ' ἔτος ἐκταττομένης τῆς ἐπινεμήσεως, ἡ αὐτὴ ἐπανελαμβάνετο. Ἴσως προῆλθε τοῦτο, διότι λόγῳ τῶν ἐπικειμένων ἀναγκῶν ἀπητεῖτο ὁ ἀνώτατος ὅρος τοῦ φόρου, καταστάντος ἀνεπιδέκτου αὐξήσεως.

¹) Νεαρὰ 148 ἐν τῇ συλλ. Ἰουστινιανοῦ.

²) Νεαρὰ 163 ἐν τῇ αὐτῇ συλλ.

Οἱ φόροι ὅμως πρὸ πάντων ἐπεβάρυνον τοὺς ἀγροὺς καὶ κυρίως τὴν γεωργικὴν τάξιν, ἣτις ἐμπεπηγμένη εἰς τὴν γῆν, ἐχρεώσται νὰ παρέξῃ εἰς τὸν κύριον αὐτῆς καὶ τοὺς φόρους καὶ πλεόνασμα τι, ὡς πρόσδοτον τῆς κυριότητος. Ὅσακις ἐκ τῆς ἀφορίας, ἢ ἐξ ἄλλης αἰτίας, ἐπιδρομῆς πολεμίων, διαρπαγῆς τοῦ ξενικοῦ στρατοῦ, ἢ ἄλλου καταστρεπτικοῦ συμβάντος, οὐδὲν ἀπέφερεν ἡ γῆ, ὁ κύριος αὐτῆς, ὡς ἐγγυητὴς τῶν καθυστερουμένων φόρων, κατελίμπανε τὸ αἷτιον τοῦ χρέους, ὅτε ἐπῆρχετο ἡ τῶν ἀπόρων ἐπιβολή, ἀλλὰ καὶ ἡ γεωργικὴ τάξις τότε οὐδενὸς ὑπάρχοντος κυρίου, μεχρισοῦ γίνῃ ἡ ἐπιβολή, ἡδύνατο νὰ πράξῃ τὸ αὐτό, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐξηρημοῦτο ἡ χώρα.

Περὶ τοιαύτης ἐγκαταλείψεως τοῦ κυρίου, ἀφίνοντος ἀδέσποτον καὶ τὸ κτῆμα καὶ τοὺς γεωργοὺς, ἐγένετο προηγουμένως ἄλλη πρόνοια. Τοιοῦτοτρόπως τοῦλάχιστον ἐξηγοῦνται αἱ λεγόμεναι *μητροκομίαι*, κατ' ἔθος κρατήσασαι, μεχρισοῦ οἱ Αὐτοκράτορες Λέων καὶ Ἀνθέμιος ἀνεγνώρισαν αὐτάς, προσθέτοντες, ὅτι, ὅπου τοιοῦτοτρόπως οἱ χωρικοὶ εἶναι ἰδιοκτῆται ὠρισμένης περιφερείας, δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἐκποίησις γῆς πρὸς ἐξωτικόν, καὶ πᾶσα τοιαύτη πράξις ἀκυροῦται¹.

Πρὸ πάντων πρέπει νὰ λύσωμεν τὴν ἀπορίαν, πῶς οἱ ἐναπόγραφοι γεωργοὶ αἰφνης ἀνέκτησαν καὶ τὴν πλήρη ἐλευθερίαν καὶ τὴν κυριότητα τοῦ ἐδάφους. Τοῦτο ἐξηγεῖται κάλλιστα ἐκ τῆς διετοῦς παραγραφῆς καὶ κατόπιν ἐξαμήνου, περὶ ὧν πρὸ ὀλίγου ἐλαλήσαμεν. Ἡ τελευταία διάταξις εἶναι τοῦ ἔτους 400, ἐνῶ αἱ περὶ *μητροκομιῶν* εἶναι τῶν ἐτῶν 415 καὶ 468. Ἀφότου ἐπεκράτει τὸ ἀξίωμα, ὅτι ὁ ἐρήμου ἀγροῦ ἐπιβάς ἐντὸς δύο ἐτῶν μόνων ἐνάγεται παρὰ τοῦ δεσπότη, ἢ ὅτι οἱ δεσπότες ἀπολιμπανόμενοι ἐξ μῆνας ἔχουσιν εἰς τὸ ἐλθεῖν καὶ καταβαλεῖν τὰ δημόσια καὶ ἀναλαβεῖν τοὺς ἀγροὺς ἀπὸ τῶν νεμομένων², ἐννοοῦμεν κάλλιστα, ὅτι ἡδύνατο νὰ ἐρμηνευθῇ ὑπὲρ τῶν ἐγκαταλειφθέντων ἐναπογράφων, ἅμα οὗτοι ἀκριβῶς κατέβαλλον εἰς τὸ δημόσιον τὰ κεφαλαιούμενα. Ἡ πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας φιλο-

¹) L. 4. C. non licere (41, 55). B' NE'. ε. 4. L. 8. C. de exact. (40, 49). Ὅνομάζονται καὶ *κωμητοῦραι* ἡ χωρία ἐλευθερικά. Νεαρὰ Τιθερίου, 12. Κεφ. δ. Ζαχαρίου Συλλ. σ. 28. Περίεργος ἡ *Μητροκολωνεῖα* ἐν ἐπιγραφῇ Παλμύρας (Ταδμόρ).

²) Ῥοπαὶ 10'. 18. L. 44. C. de omni agro (44, 58).

τιμία ἡδύνατο νὰ ἐξεγείρῃ τὴν φιλοπονίαν τῶν ἐναπογράφων, ὥστε νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν χρέους, ὃ δὲν εἶχε πλέον συμφέρον νὰ ὑποστῇ ὁ ἰδιοκτήτης, προτιμῶν τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ κτήματος. Οἱ Αὐτοκράτορες Λέων καὶ Ἀνθέμιος, πρὸς ἐνθάρρυνσιν αὐτῆς τῆς λῆαν ἐπωφελοῦς εἰς τὸν δημόσιον θησαυρὸν φιλοτιμίας, ἔκρινον φιλάνθρωπον νὰ προσθέσωσιν (*hoc adjiciendum necessario nostra putavit humanitas*), ὅτι οὐδεὶς τῶν χωρικῶν τούτων ἡδύνατο ὅπωςδῆποτε νὰ ἐκποιήσῃ πρὸς ἐξωτικὸν τὸ εἰς αὐτὸν ἀνήκον, ἀλλὰ πρὸς μόνον ἐγγώριον τῆς μητροκωμίας, ὀνομαζόμενον μάλιστα ἐναπόγραφον (*habitatorem adscriptum*), πᾶσα δὲ παράβασις ἐπέφερεν ἀκυρότητα, ἐπιστρεφομένων τῶν δοθέντων¹.

Διὰ νὰ ὀνομασθῇ τοιαύτη διάταξις φιλάνθρωπος ὑπὲρ τῶν χωρικῶν, οὐδένα ἄλλον σκοπὸν ἡδύνατο νὰ ἔχῃ, πλὴν τῆς εἰς αἰὲ ἐξασφαλίσεως τῆς ἀνακτηθείσης ἐλευθερίας. Τοῦτο ὅμως ἐγένετο ἐφικτόν, ἐφ' ὅσον εἰς τὸ ἐξῆς οὐδεὶς ἡδύνατο νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς τὸ κτῆμα, οὔτε δι' ἄδρων χρημάτων ἀγοράζων αὐτὸ καὶ ἐπαναφέρειν διὰ μισθώσεως πρῶτον καὶ κατόπιν διὰ παραγραφῆς εἰς τὴν τάξιν ἐναπογράφων τοὺς γεωργούς.

Ἀπεναντίας μεταξύ τῶν συγχωρίων ἐτελεῖτο ἀδιάσπαστος δεσμὸς ἀλληλεγγύης, ἐχόντων τὴν συγκυριότητα καὶ συνυπευθύνων πρὸς τὸν δημόσιον θησαυρὸν διὰ τοὺς φόρους. Ἄν τις ἐκ τῶν χωρικῶν τούτων ἀπεσύρετο, εἰς τοὺς λοιποὺς προσηύξανε τὸ ἐγκαταλειφθὲν παρ' αὐτοῦ μέρος.

Ἀλλὰ καὶ περὶ τούτου ἐλήφθη πρόνοια, τιμωρουμένης αὐστηρῶς τῆς ἀπὸ τῶν ἰδίων γαιῶν ἀναχωρήσεως τῶν κωμητῶν².

Πρὶν ἰδῶμεν, τί προῆλθεν ἐκ τῆς διατάξεως ταύτης, σκόπιμον εἶναι νὰ ὁμιλήσωμεν καὶ περὶ τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ ὀργανισμοῦ αὐτοῦ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ὡς συσχετιζομένων μετὰ τῆς φορολογίας.

¹) L. 1. C. de metroc. (11, 55). L. 6. 51. C. Th. de patroc. (11, 24).

²) L. 2. C. ut nemo (11, 53).

Η'

ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ

Ἡ συνεχὴς ἔφοδος τῶν πανταχόθεν ἐπικειμένων καὶ ἐκ τοῦ βάθους τῆς Ἀσίας πανδημεὶ εἰσβαλλόντων βαρβάρων φαίνεται τὸ πρῶτιστον αἴτιον τῆς βαθμιαίας παρακμῆς τῆς Ῥωμαϊκῆς καὶ τῆς ἀναποδράστου πτώσεως τῆς Βυζαντίου Αὐτοκρατορίας. Ἀλλ' ἡ ἔφοδος τῶν βαρβάρων ἠϋξανε κατ' ἀντίστροφον λόγον τῆς προΐουσης ἐξασθενήσεως τῶν Ῥωμαίων καὶ Βυζαντινῶν, καὶ ὁσάκις ἠτύχησεν ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης ὁ Αὐτοκρατορικὸς ἀετός, διὰ πολὺν χρόνον ὠπισθοδρόμησαν οἱ ἐνθαρρυνόμενοι εἰς τὸ γῆρας αὐτοῦ. Τὸ ἀπέραντον Ῥωμαϊκὸν Κράτος, ἔχον στρατὸν μόνιμον, εὐκόλως διὰ στρατολογίας καταρτιζόμενον κατὰ τὴν τυγχάνουσαν ἀνάγκην, ἡσκημένον καὶ κάτοχον τῆς στρατιωτικῆς τέξεως καὶ τῆς πολεμικῆς τέχνης, δὲν ἠδύνατο νὰ ὑποχωρήσῃ εἰς τὰ ἀτάκτως ἐφορμῶντα στίφη, ἂν πρῶτον δὲν παρεφθείρετο ὁ στρατιώτης, στερούμενος τοῦ γενναίου καὶ ἀκαταμαχήτου φρονήματος, ὃ μόνον ἐκ τοῦ αἰσθήματος τοῦ πατριωτισμοῦ καὶ τῆς τιμῆς τρέφεται καὶ διατηρεῖται.

Ὀλίγα τινὰ περὶ τοῦ στρατοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους πείθουσιν

ἡμᾶς, ὅτι ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς διοικήσεως προῆλθεν ὁ ὄλεθρος, οὐχὶ δὲ ἐκ τῆς στρατιωτικῆς ὑπεροχῆς τῶν βαρβάρων.

Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ὁ στρατὸς συνέκειτο ἐκ τῶν ἐξῆς στοιχείων· ἐπὶ τῶν μεθορίων ὑπῆρχον στρατιωτικαὶ ἀποικίαι, οἱ δὲ ἀποτελοῦντες τὰ σώματα ταῦτα ἐνησχολοῦντο εἰς τὴν γεωργίαν τῶν ἐν τοῖς μεθορίοις κτημάτων ὡς ἰδίων (*terræ limitaneæ vel castellorum*) καὶ ἦσαν ἀντὶ φόρου ὑπόχρεοι αὐτοὶ καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν διηνεκῶς εἰς τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν ¹.

Ὁ μὴ ἐπὶ τῶν μεθορίων στρατὸς ἐλαμβάνετο ἐκ τῶν ἐπαρχιωτῶν, ἀλλ' ἦσαν δεκτοὶ καὶ βάρβαροι, εἴτε ἐθελονταί, εἴτε ὑποτεταγμένοι, καὶ αὐτῶν ὁ ἀριθμὸς ἠϋξήσε προΐόντος τοῦ χρόνου ². Ὑπῆρχον δὲ καὶ συμμαχικοὶ στρατοί, οἱ λεγόμενοι *φεδεράτοι* ³.

Ἐπὶ τέλους ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος κατήργησε τοὺς Πραιτωριανούς, συστήσας σωματοφυλακὴν ἐκ πεζικοῦ καὶ ἵππικοῦ, τοὺς *δομεστίκους* ⁴. Πλὴν αὐτῶν ἦσαν οἱ ἐν Παλατίῳ φύλακες ἡ *Σχολάριοι*, λαμπρότερον ἐνδεδυμένοι, φαιδροεῖμονες. *Προκ.* Ἀνέκδ. 24. Ἀγαθίας Ε', 15.

Πλὴν τῶν κατὰ κληρονομίαν στρατιωτικῶν, οἱ στρατεύσιμοι ἐλαμβάνοντο, εἴτε δι' ἐκουσίας κατατάξεως, εἴτε διὰ στρατολογίας. Ἡ στρατολογία δὲν ἐνηργεῖτο ἀμέσως, ἀλλ' ὡς φόρον ἐδίδον τοὺς στρατευσίμους οἱ Συγκλητικοί, οἱ ἀνώτεροι ἐν ὑπουργήμασι, καὶ οἱ κτήτορες, οἱ δὲ μικροὶ ἐξ αὐτῶν κατὰ ὁμάδας ὠρισμένας ἀνὰ ἓνα στρατεύσιμον ⁵. Καθόσον οἱ δοῦλοι ἦσαν ἀπαράδεκτοι εἰς τὸν στρατόν ⁶, κατὰ φυσικὸν λόγον οἱ κτήτορες ἐδίδον τοὺς ἀναπογράφους ⁷. Τὸ ἐπάγγελμα τῶν εὐρισκόντων στρατευσίμους ἐλέγετο πρωτοτυπία ⁸. Ὁ τρόπος οὗτος τῆς στρατολογίας, μὴ ἐμπνέων εἰς τὸν στρατιώτην τὸ αἶσθημα, ὅτι ἀμέσως ὑπηρετεῖ τὴν πατρίδα, ἐνῶ ὑπετάσσετο ἀπλῶς εἰς τὴν ἀνωτέραν θέλησιν τοῦ ἐξουσιάζοντος αὐτόν διὰ τοῦ κτήματος, ἢ ἐξεμισθοῦτο

¹) L. 1, 2, 3. C. de fund. lim. (14, 59) B. NE', ζ' 2.

²) Ζώσιμος, B', 15 Δ', 30, 31, 56 — 58.

³) L. 16 C. Th. de tiron. (7, 13).

⁴) Ζώσιμος, B', 17 L. 1 — 5 C. de dom. (12, 17) B. NT', κζ' 1 — 5.

⁵) L. 7 C. Th. de tiron (7, 13).

⁶) L. 8 C. Th. αὐτ. L. 6, 7 C. qui mil. (12, 34) B. NZ', α' 43, 44.

⁷) Savigny, Verm. Schr. II, σ. 24.

⁸) L. 7. C. Th. de tiron. (7, 13) κατὰ τὴν συμπλήρωσιν Γοδοφρέδου.

διὰ νὰ ἐκπληρώσῃ τὸν παρ' ἄλλου ὀφειλόμενον φόρον, ἦτον ἐπόμενον, ὅτι ἐμελλε ν' ἀπαρτίσῃ τὸν στρατὸν ἐκ τῶν οὐτιδανωτέρων, καὶ νὰ συντελέσῃ τὰ μέγιστα εἰς τὴν προϋούσαν παραφθοράν¹.

Οἱ στρατιῶται ἐλάμβανον ὠρισμένας τροφάς (annona), ἡ ἀντ' αὐτῶν χρήματα, καὶ πρὸς χορήγησιν αὐτῶν ἐγίνοντο αἱ συνωναί, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐρρέθη. Οἱ πολῖται ἐχρεώσθουν εἰς αὐτοὺς ἀπλῶς κατοικίαν, μετὰτορ (metatum), οὐδεμίαν ὅμως ἄλλην χορήγησιν (salgamm)².

Οἱ ὀπίσσωτες ἐξήλεγχον τὴν διαχείρισιν τῆς τροφοδοσίας τοῦ στρατοῦ, ἐν γένει δὲ διὰ τῆς εἰς τὸν στρατὸν κατατάξεως οὐδεὶς ἀπέφευγε τὰ ἐπικείμενα εἰς αὐτὸν λειτουργήματα³.

Ὅτι ὁ τρόπος οὗτος τῆς συγκροτήσεως τοῦ στρατοῦ διήρκεσε μέχρι τέλους, ἔχομεν αὐτὰς τῶν Βυζαντίων Αὐτοκρατόρων τὰς διατάξεις πρὸς μαρτυρίαν. Οὕτω ἡ περὶ προτιμῆσεως τοῦ Ῥωμανοῦ Β' Νεαρχὰ στηρίζεται εἰς τὸν λόγον τῆς στρατιωτικῆς λειτουργίας, ὡς γινομένης παρὰ τῶν ὁμοτελῶν, τουτέστι τῶν μικρῶν κτητόρων, ὁμοῦ διδόντων ἓνα ἄνδρα.

Ἰδοὺ λοιπὸν καὶ ἕτερος φόρος ἐπιβαρύνων τὰ κτήματα. Αὐτοῦ τοῦ εἶδους ὅμως ὁ βαρύτερος ἦτον ὁ τῶν στρατιωτικῶν κτημάτων, διότι, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἐπετράπη εἰς τοὺς ἐκ στρατιωτικῆς ἀποικίας διὰ χρημάτων νὰ ἐξαγοράσωσι τὴν προσωπικὴν ὑπηρεσίαν ἐν τῷ στρατῷ.

Ὁ Ῥωμανὸς ὁ Γέρων πρῶτος ἀπηγόρευσε τὴν ἐκποίησην τοσούτου μέρους στρατιωτικοῦ κτήματος, ὅσον δύναται νὰ ἔχῃ πρόσσodon ἀρκούσαν πρὸς διατήρησιν στρατευομένου (Νεαρχὰ Β' Κεφ. γ'). Ἐτι γενικώτερον ἐθέσπισεν ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, ὅτι οἱ στρατιωτικοὶ δὲν ἐκποιοῦσι τὰ ἐν τοῖς στρατιωτικοῖς κώδιξι ἀπογεγραμμένα, ἀλλὰ μόνον τὰ ἰδιοπεριόριστα καὶ εἰς τὴν στρατείαν ἀκαταδούλωτα, ὅταν τὰ ὑπολειπόμενα παρέχωσι πρόσσodon τεσσάρων λιτρῶν⁴ διὰ τοὺς ἵππους

¹) Vegetius, De re mil. I, C. 7.

²) L. 4 C. de salg. (42, 42). Νεαρχὰ 430.

³) L. 2 C. qui milit. (42, 34) B. NZ', α', 36.

⁴) Ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι λίτρα χρυσοῦ κατὰ Isambert, Hist. de Just. σελ. LXXVIII ἠδύνατο δραχ. 4232, ὁμοῦ αἱ 4 λίτραι 4928. Ἡ Ῥωμαϊκὴ λίτρα συνέκειτο ἐκ 12 οὐγκιῶν, ὧν ἑκάστη ἐξ 24 γραμμ. ἦτο: ὁμοῦ γραμμ. 282· ἀλλὰ κατὰ τὸ δεκαδικὸν σύστημα τῶν Γάλλων εἶλες γραμμ. 322.

καὶ δύο διὰ τοὺς πλωίμους ¹. Ὁ Αὐτοκράτωρ προβλέπει καὶ περὶ τῆς ὀπισθενεργοῦ ἰσχύος τῆς διατάξεως καὶ πείθεται, ὅτι δι' αὐτῆς μέλλει νὰ ἐξασφαλισθῇ τὸ κινδυνεῦον Κράτος, καὶ μάλιστα ὅταν περισταλῇ ἡ πλεονεξία τῶν χορηγούντων ἐπὶ δώροις ἀστρατεῖαν στρατηγῶν, περὶ ὧν λέγει, ὅτι εἶναι ὄνριοι, ἀμελεῖς, ἀπόλεμοι, μυρμηκῶν ἀγενέστεροι καὶ λύκων ἀρπακτικώτεροι (Νεαρὰ 8).

Ἐπὶ τῶν αὐτῶν βάσεων διακελεύει καὶ ὁ νεώτερος Ῥωμανὸς (Νεαρὰ 16) καὶ ὁ Φωκᾶς περὶ τῶν ἐν Ἀρμενίᾳ στρατιωτοπιῶν (Νεαρὰ 18) καὶ ἐν γένει αὐξάνει ἐπὶ τῶν κλιβατοφόρων καὶ ἐπιλωρικοφόρων τὴν ἀπαιτουμένην πρόσοδον τοῦ ἀναπαλλοτριώτου μέρους αὐτῶν μέχρι 16' λιτρῶν (Νεαρὰ 22) ².

Δὲν ἀνεμίχθημεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἐμμέσων φόρων, λιμενικῶν, τελωνικῶν, ἐμπορίου καὶ ἐν γένει τῆς καταναλώσεως, διότι δὲν συμβάλλουσιν εἰς τὸ θέμα, περὶ οὗ ἐνασχολούμεθα. Ἐπίσης ἀπέχομεν νὰ ἐξετάσωμεν τοὺς δημοτικούς φόρους πρὸς διατήρησιν ὑδραγωγείων, κοινωτικῶν ὁδῶν καὶ ἄλλων ἔργων (Νεαρὰ Ἰουστινιανοῦ 128 Κεφ. ις'), ἢ τὰ ὑπὲρ τοῦ κλήρου τελούμενα (Νεαρὰ Ἰσαὰκ Κομνηνοῦ).

Περιοριζόμενοι ὅμως εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἐγκτητικῶν φόρων, διὰ νὰ γνωρίσωμεν, ποία ὑπῆρξεν ἡ πίεσις ἐπὶ τῆς οὐσιωδεστερας τῆς κοινωνίας τάξεως, τῆς γεωργικῆς, παρατηρήσαμεν, ὅτι συνεπορεύοντο ὁ καθαρὸς ἐγκτητικὸς φόρος, καὶ ὁ ἔνεκα τῆς στρατολογίας. Θέλομεν ἐπάξει τὰς ἀναμφιλέκτους ἀποδείξεις, ὅτι ὁ αὐτὸς τρόπος τῆς ἐπιβολῆς καὶ εἰσπράξεως τοῦ ἐγκτητικοῦ φόρου διετηρήθη μέχρι τέλους, ἀλλ' ἐξεταστέον, τί ἀπέγιναν οἱ ἐναπόγραφοι.

¹) Ἀρμεν. Α', ις' 7.

²) Ὅρα παρ' Ἀρμεν. Γ', γ' 114 ἀπόσπασμα τῆς Νεαρᾶς 18.

Μετὰ τὴν προφανῆ καταστροφὴν τῶν μεγαλοκτημόνων ὑπὸ τὴν πίεσιν τοῦ φόρου, εἶδομεν ἀνακυπτούσας τὰς μητροκωμίας, διὰ τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν ἐναπογράφων, προθυμουμένων εἰς ἐκπλήρωσιν τῶν φόρων.

Ἄλλὰ τὰ αὐτὰ αἷτια τῆς ἐγκαταλείψεως ἔμελλον βεβαίως νὰ ἐπενεργήσωσι καὶ ἐπὶ τοὺς κωμήτας καὶ ἡ αὐστηρὰ τιμωρία τῶν ἀναχωρούντων καὶ τῶν προῖσταμένων αὐτῶν, ἀνεχομένων τὴν φυγὴν, δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ¹.

Κατὰ τῆς προβαينούσης ἐρμώσεως ὁ νομοθέτης ἐπενόει πάντοτε αὐστηρότητας, μὴ δυνάμενος νὰ ἐμβατεύσῃ τὴν αἰτίαν τῶν κακῶν καὶ νὰ μεταβάλῃ τὰ κακῶς κείμενα.

Αἱ ἀνάγκαι ὑπῆρχον τοσοῦτον κατεπείγουσαι, ὥστε περὶ τῆς ὥρας καὶ τῆς στιγμῆς ἐσκέπτετο ὁ νομοθέτης, οὐδεμίαν ἔχων ἄνεσιν ν' ἀναζητήσῃ τὰ μέσα, πῶς ἡ ἀγροτικὴ ιδιοκτησία γίνεται ποθητή. Ἀπ-

¹) L. 2. C. ut nemo (44, 53).

εναντίας ἀρεστὸν πρὸς τὸν νομοθέτην ἐπινόημα καὶ λίαν ἀξιοθαύμαστον ἐλογίζετο, πῶς νὰ εὑρεθῇ τρόπος δεσμεύσεως πρὸς τὴν γῆν, καίτοι ὑποκειμένην εἰς τοιαύτας δεινὰς περιπετείας.

Εἶναι ἄξια μελέτης τὰ τοιαῦτα ἐπινοήματα, πρὸς ἀπόδειξιν, ὅτι καὶ ἡ ἄκρα εὐφυΐα οὐδὲν δύναται νὰ μεταβάλῃ, ἀμα παραγνωρίζονται αἱ στοιχειωδέστεραι ἀρχαὶ τῆς ὑγιῶς οἰκονομίας, ὅτι τουτέστιν ὁ φόρος πρέπει νὰ συμβαδίζῃ μετὰ τῆς προσόδου, ἀμα δὲ ὑπερτερεῖται τὸ ἐφικτὸν μέτρον, ἡ ἰδιοκτησία καταστρέφεται καὶ ἡ χώρα ἐξερημοῦται.

Ὁ Αὐτοκράτωρ *Λέων*, διατυπῶν ὡς ἀξίωμα τὸ ὀλέθριον σύστημα τῆς δημεύσεως πρὸς εἰσπραξίν τοῦ φόρου, προτάσσει ἐν Νεαρᾷ 114, ὅτι *pār ἀκίνητον* εἶναι *ὑποδημόσιον*, παραχωρούμενον ὑπὸ τῆς βασιλείας εἰς τὸν καταβάλλοντα τὰ δημόσια τέλη· καὶ τοιοῦτον ἐγίνετο τῶντι μετὰ τὴν ἐξάμνηον παραγραφὴν. Διατάσσει λοιπὸν τὴν ἐκποίηση τῶν κτημάτων ἀπόρων καὶ ἀνικανούντων νὰ κατέχωσιν αὐτά, ἐπὶ ἀποτιμήσει, ἀφοῦ δὲν εὐρίσκουσι γείτονας ἐκουσίως ἀγοράζοντας¹. Διὰ νὰ ὑπάρξῃ ὅμως ἀνταγωνισμός, ἐπιτρέπει ὁ Αὐτοκράτωρ τὴν προτίμησιν εἰς τοὺς γείτονας, καταβάλλοντας τὸ τίμημα ἐντὸς ἑξ μηνῶν. Τοιοῦτοτρόπως ὁ μὴ γείτων ἀγοραστὴς δὲν θέλει προσφέρει εὐτελεῖ τιμήν, ἢ ἐντὸς ἑξ μηνῶν ὁ γείτων ἀναδέχεται.

Τοιαῦτα ἔχοντες τὰ προηγούμενα ὁ *Ρωμανὸς* καὶ οἱ συναυτοκράτορες, *Κωνσταντῖνος* καὶ *Χριστόφορος*, κατήρτισαν τὴν γνωστὴν περὶ προτιμήσεως Νεαρὰν ἐν ἔτει 922.

Ὡς ἐν προίμῳ ἐξηγοῦνται, δύο τινὲς νόμοι ὑπῆρχον ἀντιφατικοί, ὁ τοῦ Κώδικος², ὅτι ἕκαστος ἀκωλύτως ἐκποιεῖ τὸ ἴδιον, καὶ ὁ τῶν μητροκωμιῶν, ὅτι ἐντὸς αὐτῶν ἐξωτικῶς δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἀκίνητον κτῆσιν. Τοῦτο τὸ ἐναντιοφανὲς ἐπανορθοῦντες καὶ συνάμα λαμβάνοντες πρόνοιαν τῶν ὑποτελῶν καὶ τῶν δημοσίων φόρων καὶ τῆς ἄλλης στρατιωτικῆς καὶ πολιτικῆς λειτουργίας κανονίζουσιν ἐπὶ ἀκινήτων τὴν προτίμησιν, ὡς ἐφεξῆς.

Πρῶτοι καλοῦνται οἱ ἀναμῖξ συγκείμενοι συγγενεῖς, εἴτε ἀδιαίρετως εἴτε διαιρετῶς περιῆλθον εἰς αὐτοὺς τ' ἀκίνητα.

¹) Τοῦτο δηλοῖ, νομίζω, τὸ σκοτεινόν, εἰ οὐδὲν ὁ πλησιάζων ἀναλάβεται.

²) L. 14. C. de contrah. (4, 38). B. IO' ε. 20.

Δεύτεροι οἱ οὕτω συζῶντες κοινωνοί, μὴ συγγενεῖς.

Τρίτοι ἔρχονται οἱ ἐν κοινοπραξίᾳ, ἀλλὰ κατὰ τι μέρος ἀναμειγμένοι.

Τέταρτοι εἶναι οἱ συμπαρακείμενοι ὁμοτελεῖς, οἵτινες ἀκριβέστερον ὁρίζονται, ὥς οἱ ὑπὸ τὸν αὐτὸν ὑποτεταγμένον ἀναγραφόμενοι, καὶ ἐν διαφόροις τόποις τὰ ἴδια τελέσματα καταβάλλωνται. Ἡ προτίμησις αὕτη εἶναι, ὥς εἶδομεν, τῆς ἐπιβολῆς, καὶ ὁμοτελεῖς εἶναι οἱ αὐτοί, οἱ παρ' Ἰουστινιανοῦ ὀνομαζόμενοι ὁμόδουλοι καὶ ὁμόκηνοι. Ἐν Νεαρᾷ 168, ἥτις εἶναι ἐπαρχιακὸς τύπος, ὠρίσθησαν, ὅτι εἶναι οἱ ἀπὸ κοινοῦ τὰς ἀπογραφὰς ἔχοντες, ὅσοι, τουτέστι, κατέχουσι κτήματα ἐν τῇ αὐτῇ φορολογικῇ περιφερείᾳ ἀναγεγραμμένα. Ἐπειδὴ κατόπιν αὐταὶ αἱ περιφέρειαι ἐξέλιπον, ὁ ἄγνωστος σχολιαστὴς τῆς Νεαρᾶς ἐξηγεῖ τὴν περιφέρειαν κατ' Ἀρχιεπισκοπὰς. Πῶς ἐν διαφόροις τόποις καταβάλλονται τὰ ἴδια τελέσματα, ἐξηγεῖται, εἴτε διότι ἀποτελοῦσιν αὐτοτελεῖς κτήματα¹, εἴτε διότι πρὸς ἄλλην καταβάλλονται εἰσπράττουσαν ἀρχήν².

Τελευταῖοι προτιμῶνται οἱ ἐν τινι μέρει συναπτῶς ἠνωμένοι.

Ἄλλὰ προσέτι γενικεύουσιν οἱ Αὐτοκράτορες, ὅ,τι ἔσχυε περὶ τῶν μητροκωμίων, ἐφαρμόζοντες αὐτὸ ἐξ ἀναλογίας ἐπὶ δυνατῶν καὶ ἀδυνατῶν.

Οὐδεὶς λοιπὸν δύναται νὰ λάβῃ ἀκίνητον κτῆσιν εὐτελεστέρου ὅπως δῆποτε, εἴτε ἐξ ἀγοραπωλησίας, εἴτε ἐκ δωρεᾶς, εἴτε ἐκ διαθήκης, πλὴν λόγῳ συγγενείας. Καὶ αὐταὶ αἱ μισθώσεις καὶ ἀνταλλαγαὶ ἀπαγορεύονται εἰς τοὺς δυνατοὺς ἐν τοῖς χωρίοις καὶ τοῖς ἀγριδίοις παρὰ τῶν κτητόρων. Ἀλλὰ καὶ ὅταν πωλῶνται προάστεια, οὐχὶ τῶν εὐτελῶν, ἀλλὰ τῶν δυνατῶν, ἢ τόποι κλασματικοὶ παρὰ τοῦ δημοσίου, προτιμῶνται οἱ κτήτορες καὶ ἐν ἐλλείψει αὐτῶν ἀγοράζουσιν οἱ δυνατοί.

Ὡς βλέπομεν, μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν μεγαλοκτημόνων ἐδόθη προστασία εἰς τοὺς γεωργοὺς πρὸς σχηματισμὸν ἀνεξαρτήτων μητρο-

¹) Οὕτω καὶ κατὰ Ψελλὸν 1373. Οἱ τῆς αὐτῆς ὑποταγῆς τυχόντες, καὶ διαφορῶν ἔχωσι τελέσματα τοπίων.

²) Ὅσα φέρει ἡ ἐρμηνεία τοῦ χειρογράφου Παρισίων (ὄρα Ζαχαρίου Νεαρᾶς σ. 234), εἶναι βεβαίως μεταγενέστερα.

καμιῶν, τώρα δὲ ἡ προστασία αὕτη ἐπεκτείνεται εἰς ὅλους τοὺς ἀδυνατούς κατὰ τῶν δυνατῶν, προτιμωμένους ἐπὶ κτήσει τῆς γῆς.

Τί εἶναι ὅμως οἱ κλασματικοὶ τόποι ¹; Οὐδὲν ἄλλο, νομίζομεν, ἢ οἱ μὴ ἔχοντες ἰδίαν ἀναγραφὴν ἐν τοῖς φορολογικοῖς βιβλίοις, ἀλλ' ἀπαρτίζοντες μέρος τοιοῦτου ἀναγεγραμμένου ἰδιοσυστάτως κτήματος. Ὡς ὁμοτελεῖς οἱ κτήτορες ἐν ταιαύτῃ περιπτώσει προτιμῶνται.

Ἐπὶ πᾶσι τούτοις ἐπάγεται δεκαετὴς παραγραφὴ, μεθ' ἣν δὲν ἐξετάζεται ἡ παράβασις.

Μόλις παρῆλθεν ἐν τούτοις ἡ δεκαετία, ἐν ἔτει 935, παρεμπύπτοντος λιμοῦ, ὅτε ἀντὶ μικρῶν χρημάτων ἐπώλησαν τὰ ἴδια κτήματα, ὁ Ῥωμανὸς καὶ οἱ συναυτοκράτορες θεσπίζουσι περὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος, ἀκυροῦντες ὅλας τὰς γενομένας πωλήσεις, ὥστε νὰ μὴ ἐγκαταλείψωσιν οἱ ἐξ ἀνάγκης συνάψαντες αὐτὰς τὰς ἰδίας οἰκήσεις. «Ἡ γὰρ τῶν » τοιούτων (τῶν δυνατῶν) ἐπικράτεια προσώπων καὶ τῶν πενήτων τὴν » πολλὴν ἐπηύξησε ταλαιπωρίαν, τῷ πλήθει τῶν οἰκετῶν, τῶν μι- » θαρνούντων, τῶν ἄλλως ἐπιτρεχόντων καὶ συνόντων, τὰς ἐπανα- » στάσεις, τὰς διώξεις, τὰς ἀγγαρίας ἐπάγουσα κτλ., ἡ γὰρ τῶν » πολλῶν κατοικήσις πολλὴν δεικνύει τῆς χώρας τὴν ὠφέλειαν, τὴν » τῶν δημοσίων συνεισφορῶν, τὴν τῶν στρατιωτικῶν λειτουργημάτων » συντέλειαν» ².

Οἱ δυνατοί, περὶ ὧν ἤδη ὁ λόγος, μὴ νομίσωμεν, ὅτι ἦσαν πολυάριθμός τις τάξις. Αὐτοὶ ἦσαν οἱ κατὰ καιροὺς εὐνοούμενοι τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ πιέζοντες τοὺς ὁμοίους, οἵτινες οὐδαμοῦ εὕρισκον ἀκρόασιν, ἐνόσῳ διήρκει ἀκμαία ἢ εὐνοία.

Ἡ πλατυτέρα δὲ ἔννοια τῆς διατάξεως ταύτης εἶναι, νὰ κατασταθῶσιν ἀνεκποίητα τὰ κτήματα τῶν εὐτελῶν, ὥστε νὰ μὴ γυμνωθῇ ἡ γῆ οἰκητόρων. Διὰ μὲν τὸ παρελθὸν ἐπιτρέπεται ἀνάδοσις τῶν δοθέντων πρὸς ἀνάκτησιν, διὰ τὸ μέλλον ὅμως διακηρύττεται ἀκυρότης τοῦ πραχθέντος.

¹) Κατὰ Ἀρμενόπ. Γ'. γ'. 115 καὶ Παῖραν Β'. β'. μετὰ τετραετίαν παύει ἡ προτίμησις ἐπὶ κλασματικῶν τόπων, πωλουμένων παρὰ τοῦ δημοσίου κατὰ τὴν Νεαρὰν ταύτην, μεθ' ἧς συνεδυσάθη ἡ τετραετής παραγραφὴ τῶν κτωμένων παρὰ τοῦ δημοσίου.

²) Συλλ. Γ' Νεαρὰ 2 ἐκδ. Ζαχαρίου.

³) Αὐτ. Νεαρὰ 5.

Οὐτε τὸ πρόσταγμα τοῦτο ἤρκεσεν ἐντούτοις, διότι ὁ συνυπογράφας *Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος* πάλιν νομοθετεῖ, παραδεχόμενος καὶ εὐαριθμούς ἐξαιρέσεις ἐκποιήσεων πρὸς ἀπότισιν δημοσίου χρέους, ἢ πρὸς σύστασιν προικός. Ἀλλὰ καὶ τότε προτιμῶνται οἱ *συγχωρεῖται*, ἢ οἱ τῆς αὐτῆς *μητροκομίας*. Αὐτοὶ οἱ χωρικοὶ προτιμῶνται καὶ ὅταν ἐκποιῇ δυνατὸν πρόσωπον, καθόσον εἶναι *ἀνακεκοιτωμένοι*, τουτέστιν ἄνευ τῆς νομῆς τοῦ ἐκποιουμένου, ἢ τῶν υἰάτων, ἢ τῶν ὀρέων, δὲν δύνανται νὰ διοικηθῶσι τὰ κτήματα. Καὶ πάλιν, ἅμα τὸ κτήμα εἶναι *ιδιουσύστατον* (δηλ. σύνολον), ἢ ὅλον πρέπει νὰ λάβῃ ὁ προτιμώμενος, ἢ ν' ἀπέχῃ (Νεαρά 6).

Ἡ Νεαρά αὕτη ἀποτείνεται εἰς τὸ θέμα τῶν *θρακησίων*, ἀλλ' ὅμοιον ἀντίτυπον διεσώθη ἀποτεινόμενον εἰς τὸ θέμα τῶν *Ἀνατολικῶν*¹, φέρον ἰδίως: «Περὶ τῆς πενίας καὶ ἀπορίας τοῦ λαοῦ τοῦ θέματος τῶν » Ἀνατολικῶν καὶ τῆς τῶν δυνατῶν κατ' αὐτῶν τυραννίδος».

Ἡ συστηματικὴ ἀπομάκρυνσις τῶν δυνατῶν ἀπὸ τῆς ἀγροτικῆς κτήσεως, διὰ τῆς προτιμῆσεως τῶν πενήτων, εἴτε λόγῳ ἀνακοινώσεως, εἴτε λόγῳ ὁμοτελείας, ἐφάνη ἀπὸ τοῦ ἀποτελέσματος, πόσον ἦτον ἐπιβλαβής, διότι οἱ μὲν πένητες οὐδαμῶς ἀνεκουφίσθησαν, τῶν δὲ πλουσίων αἱ κτήσεις, μὴ δυνάμεναι ἐλευθέρως νὰ ἐκποιηθῶσιν, ἐξηυτελίσθησαν.

Ταῦτα καταμέμφεται ὁ *Νικηφόρος Φωκάς*, ὅτι τὸ πᾶν τῆς Ῥωμαϊκῆς δυνάμεως εἰς τὸ μὴ ὄν περιέστησαν καὶ κατέλυσαν. Κατ' ἀντίδρασιν ἐπομένως, διὰ τῆς ἐν ἔτει 967 Νεαράς, εὐθύνων τὴν στάθμην τῆς δικαιοσύνης ὁσονοίοντε ἰθυτενῇ, διαχωρίζει τὴν κοινωνίαν εἰς τρεῖς τάξεις, εὐτελεῖς, πλουσίους ἢ δυνατοὺς καὶ στρατιώτας, καὶ καθιεροῖ τὴν προτίμησιν, ὅποια ὑπῆρχε μετὰξὺ ἀπάντων τούτων πρὸς ἀλλήλους μόνον (Νεαρά 20). Καὶ μάλιστα, ἂν οἱ δυνατοί, ὑπερβάντες ἴδιον ὄριον, ἐκτίσαν πολύτιμα οἰκήματα ἐπὶ κτηθείσης παρὰ πενήτων γῆς, ἀντ' αὐτῆς ἀποδίδουσι τὸ διπλάσιον (Νεαρά 21). Τὴν παρὰ τοῦ Αὐτοκράτορος τούτου εἰσαγομένην τεσσαρακονταετίαν, πρὸς κατάργησιν πάσης τοιαύτης φύσεως ἀμφισβήτησεως, ἀνατρέπει κατόπιν ὁ *Βασίλειος Πορφυρογέννητος*. Ἐν γένει ὁ Αὐτοκράτωρ οὗτος εἶναι ἐχθρὸς τῆς παραγραφῆς καὶ ἀνατρέχει ἀποκαθιστῶν τοὺς πένητας μέχρι τῆς ἐποχῆς Ῥωμανοῦ τοῦ Γέροντος (δηλ. περίπου μέχρι τοῦ ἔτους 935)

¹) Witte, In calce Ἀνέκδ. ed. Heimb. II, σ. 273.

διὰ τῆς ἐν ἔτει 996 διατάξεως, καὶ οὐτε τοὺς ὑπὸ τῶν χωρικῶν μονασάντων ἀφορισθέντας τόπους παραδέχεται ὡς μοναστηριακοὺς καὶ ὑπαγομένους εἰς τὸν Ἐπίσκοπον. Ὡς παράδειγμα τῆς ἰδίας αὐστηρότητος καὶ τῆς ἀναδρομικῆς ταύτης δυνάμεως μνημονεύει τὸν *Φιλοκάλην*, ἐκ πενήτων πλουτήσαντα καὶ γενόμενον διαδοχικῶς ἐβδομαδάριον, κοιτωνίτην καὶ πρωτοβεστιάριον καὶ κατὰ μικρὸν κατασχόντα ὅλον τὸ χωρίον, ἐξ οὗ ὠρμᾶτο. Ἀλλ' ὁ Βασιλεὺς, διαβὰς διὰ τοῦ χωρίου τούτου, γενομένου προαστείου καὶ μεταλλάξαντος ὄνομα, ἐτιμώρησε τὴν παρανομίαν, καθόσον δυνατοὶ ἦσαν λογιστέοι καὶ οἱ ἐξ ἀρχῆς πένητες καὶ κατόπιν εἰς ὕψος δόξης ἐπαιρόμενοι, καὶ κατεδαφίσας τὰ πολυτελῆ οἰκήματα τοῦ *Φιλοκάλου* πρόρριζα, ἀπέδωκεν εἰς τοὺς πένητας τὰ ἑαυτῶν, εἰς ἐκεῖνον δὲ κατέλιπεν ὅ,τι ἐξ ἀρχῆς εἶχε *δημόσιον* (*Νεαρά* 29).

Ἡ λέξις αὕτη δὲν εἶναι τυχαία, ἀλλὰ δηλοῖ τὰ ἐγκαταλελειμμένα κτήματα, τὰ παραδιδόμενα εἰς τὸν τελοῦντα τὸν φόρον διὰ καινοῦ *κλήρου*, ἥτοι δι' ἀναγραφῆς τοῦ ἐξισωτοῦ ἢ ἐπόπτου ἐν τοῖς φορολογικοῖς βιβλίοις ¹.

Τὰς βεβαιωτέρας ἐν τούτοις ἀποδείξεις ἔχομεν, ὅτι ὁ τρόπος τῆς φορολογίας μέχρι τέλους τῆς Βυζαντιακῆς Αὐτοκρατορίας διετηρήθη, καὶ ἐνῶ ἡ πενία, ἡ ἐρήμωσις τῆς χώρας καὶ ἡ πανωλεθρία προέβαινον, μόνα μέσα θεραπείας ἐπενοήθησαν τὰ μνημονευθέντα, τουτέστι τὰς μητροκωμίας, τὴν προτίμησιν τῶν πενήτων κτλ. ὅλα τείνοντα πρὸς δέσμευσιν τοῦ ἐργάτου ἐπὶ τῆς γῆς, ἐνῶ πᾶσα ἐργασία οὐδὲν ἀπέδιδεν ὄφελος.

Περίεργον παράδειγμα τῆς φορολογίας, ὅπως περιεγράψαμεν αὐτὴν ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ, ἔχομεν τὸ ἐν *Πείρα* ΙΕ' ¹ μνημονευόμενον.

Μετὰ τὸ πέρας τῆς γενομένης παρὰ τοῦ Κλαυδίουπόλεως μισθώσεως τῶν κτημάτων τῆς Μονῆς *Βλάχρας* ἔπρεπε νὰ γίνη εἰς αὐτὴν ἡ ἀπόδοσις τοῦ τε *ιδιοστάτου*, τοῦ ἀνέκαθεν τουτέστιν ἀνήκοντος εἰς τὴν Μονήν, καὶ τοῦ *δημοσίου*, ὑπὲρ οὗ δὲν ἐτέλουν ἄλλοι. Τοῦτο τὸ *δημόσιον* ἐξηγεῖται ἐκ τῶν ἐπομένων. Κατὰ τὴν παράδοσιν ἐγεννήθη ἀμφιβολία διὰ τὴν σύγχυσιν τῶν ὀρίων τοῦ *ιδιοστάτου* τῆς Μονῆς καὶ τῆς ἀνακοινώσεως εἰς τὸ χωρίον τῶν *Ῥυακίων*. Ὡς πρὸς τὸ *ιδιόστα-*

¹) L. 7. C. de censib. (44, 57) (Πρβ. Σύστημα Ρωμ. Δικ. Β. σ. 829).

τον, διετάχθη διὰ μαρτύρων ἀποδείξει τῶν ὁρίων, καθόσον τὰ προκομισθέντα ἔγγραφα δὲν ἔφερον ὑπογραφὰς καὶ σφραγίδας. Δυσχερεστέρα ὑπῆρξεν ἡ διάγνωσις ὡς πρὸς τὸ δημόσιον. Τοῦτο ἦτο τὸ ἀδέσποτον, ὡς ἐκ τῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ κυρίου καὶ περιερχόμενον εἰς τὸν τελούντα τὸν φόρον. Ἀρχικῶς περιήρχετο ἡ ἐπὶ τοῦ ἐγκαταλειμμένου ἐξουσία διὰ τῆς ἀπόρων ἐπιβολῆς, ἅμα δὲν ὑπῆρχον χωρικοὶ πρὸς ἀπαρτισμὸν μητροκωμίας. Κατόπιν ἀπεκλείσθησαν οἱ δυνατοὶ ἀπὸ τῆς κατακτήσεως κτημάτων τῶν εὐτελεστέρων, καὶ τελευταῖον οἱ δυνατοὶ ἐλάβανον τὰ τῶν δυνατῶν καὶ οἱ εὐτελεῖς τὰ τῶν εὐτελῶν. Τὰ τοιαῦτα ὅμως ἐλέγοντο δημόσια, ὡς περιερχόμενα εἰς τὸν καταβάλλοντα τὸ ἐδαφικὸν τέλοςμα, τηρουμένων τῶν περὶ τούτου διατάξεων ἐπιβολῆς, προτιμήσεως περὶ ἀπόρων καὶ δυνατῶν κτλ. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου λοιπὸν πρὸς διάγνωσιν, τί ἔμελλε νὰ λάβῃ ἡ Μονὴ ἐκ τοῦ τοιούτου δημοσίου, ἰδοὺ τί ἔπραξεν ὁ Μάγιστρος. «Εὗρεν ἐν τῷ ἰσοκώδικι τοῦ » χωρίου ὡς ἀπὸ τελέσματος ἔχουσιν τὴν Μονὴν δημόσιον, καὶ ἀπὸ » μεταθέσεως ἐνουμένην εἰς τὸ ἰδιοσύστατον, καὶ ταῦτα εἶπεν εἶναι τῆς » Μονῆς ».

Τὸ ἰσοκώδικον εἶναι τὸ ἴσον (ἀντίγραφον) τοῦ φορολογικοῦ βιβλίου, φέροντος σημείωσιν τοῦ κτήματος καὶ τοῦ κυρίου, τελούντος τοὺς φόρους. Ὅτε ἐπῆρχετο ἐγκατάλειψις διὰ τῆς ἐπιβολῆς, τῆς προτιμήσεως κτλ., ἐγένετο μετάθεσις εἰς τὸν τελούντα τὸν φόρον, καὶ τὰ τοιούτου εἰδους κτήματα ἐπεκράτησε νὰ λέγωνται δημόσια, ὡς διὰ δημεύσεως μεταβαίνοντα εἰς νέον κύριον.

Ἀλλὰ δὲν περιωρίσθη εἰς τοῦτο ἡ ἀμφισβήτησις, διότι ὁ μάγιστρος ταῦτα μόνον ἀπέδωκεν εἰς τὴν Μονὴν ὡς δημόσια, ὅσα ἐν τῷ στίχῳ τῆς Μονῆς ἔφερον, *ἐτέλεσε Δανιήλ ἡγούμενος*, δὲν ἀπέδωκεν ὅμως ὅσα ἔφερον ἀπλῶς, *ἐτέλεσε Δανιήλ*. Τὴν περαιτέρω ἀξίωσιν αὐτῆς ἀντέκρουσε διὰ τῆς παρατηρήσεως, ὅτι ἐν τῷ χωρίῳ ὑπάρχουσι πολλοὶ Δανιήλ, οἱ δὲ γράφοντες τὰ ἰσοκώδικα, δὲν παρέλειψαν ἐκ παραδρομῆς τὸ τοῦ ἡγουμένου ἐπίθετον¹. Αὐτὴν τὴν ἀπόφασιν Εὐσταθίου

¹) Δυσεξήγητον τὸ «ἵνα μὴ τοὺς μετὰ τὸν κύριον Λέοντα τὸν βασιλέα δυνάστας τελούντας ἐγγράψωσιν εἰς τὸ Ἰσοκώδικον». Ὁ Κύριος Ζαχαρίας προτίνει τὴν ἐξάλειψιν τοῦ μῆ, ἀλλὰ περὶ δυνατῶν πρῶτος ἐθέτισε Ῥωμανὸς ὁ Γέρων.

τοῦ Ῥωμαίου ἐπικροτεῖ ὁ Συγγραφεὺς τῆς Πείρας, διότι κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ ἐρευνήσας, εὗρε πέντε παλαιὰ ἔκστιχα, ἐξ ὧν πέντε στίχοι ἔφερον τελεστήν τὸν Δανιήλ, εἰς δὲ μόνος εἶχε προσγεγραμμένον καὶ τὸ Ἡγούμενος. Μετὰ τὴν πληροφορίαν ταύτην ὁ Μάγιστρος διένειμε τὰ δημόσια. Ἀλλὰ καὶ εἰς ταῦτα ἀντεῖπεν ἡ Μονή, διότι καὶ οἱ ἀντιδίκιοι αὐτῆς ἦσαν δυνατοί. Ἐφαρμόζων ἐπομένως καθ' ὅλην τὴν αὐστηρότητα τὸν νόμον ὁ Μάγιστρος, μέρος μόνον ἀπέδωκεν εἰς τοὺς ἀντιδίκους, τὸ δὲ ὑπόλοιπον εἰς τοὺς χωρίτας, καθόσον κατὰ τὸ ἐπικρατοῦν διὰ τὰ χωριτικά στοιχεῖα, δηλ. ὡσάκις ἐν τῷ φορολογικῷ βιβλίῳ ὀνομάζεται τελεστής τοῦ φόρου χωρικός, μεχρισσὺ καὶ νήπιον μόνον περιλείπεται ἐν τῷ χωρίῳ ἐκ τῶν πολιτῶν κληρονομοῦν, προτιμᾶται ὑπὲρ πάντας τοὺς δυνατοὺς, εἰς τὸ νὰ ἔχῃ τὰ τῶν ἐξαλειφθέντων χωριτῶν δημόσια¹.

Ἄλλο παράδειγμα εὐρίσκομεν αὐτόθι (Θ', ι') διεκδικήσεως κατὰ μονῆς, ὡς ἐχούσης πλείονα τόπια παρὰ τὸ τελούμενον δημόσιον ἐν τῷ χωρίῳ τοῦ διεκδικοῦντος. Οἱ τῆς μονῆς προϋκόμεσαν ἰσοκώδικον ἔγγραφον, φέρον «μέρος τρίτον τοῦ Ἀγίου Ζαχαρίου», «μέρος τρίτον τοῦ Μαλθου». Ἐπειδὴ λοιπὸν ὑπῆρχεν ἰσοκώδικον παλαιόν, ὅσον ἦσαν καὶ τὰ φορολογικὰ βιβλία (ἤλικα τῇ κηARSEUSEI), ἡ δὲ μονὴ δὲν ἐδέσποζε πλέον τοῦ τρίτου, ἀπερίφθη ἡ ἀγωγή.

Ἐνταῦθα μαθητόμεν, τί ἦτον ἡ ἀνακοίνωσις, ὅτι τουτέστι διὰ τὸν λεγόμενον δημόσιον τόπον τοῦ χωρίου, οὗ τὸ τρίτον ἀνήκεν εἰς τὴν μονήν, ἐδίδετο ἐδαφικὸν τέλοςμα 3 νομίσματα καὶ 16 μιλλιαρήσια,

Ἄλλαχού πάλιν εὐρίσκομεν ἐν Πείρᾳ (ΛΖ' κγ') ἐρμηνείαν τοῦ Μαγίστρου περὶ στίχου δημοσίου, περιλαμβάνοντος ἐξ στάσεις (κτῆματα), ὅτι τὸ τέλος τοῦ στίχου τὸ φέρον τὸ ποσὸν τοῦ φόρου, 3 νομίσματα 4 μιλλιαρήσια 18 φόλλεις, διαιρετέον εἰς ἐξ ἴσα μέρη.

Ἐντεῦθεν δυνάμεθα νὰ ἐπιβεβαιώσωμεν τὴν ὀρθότητα τοῦ παρ' Ἀρμενοπούλῳ² κειμένου, περιορίζοντος εἰς τετραετίαν τὴν προτίμησιν ἐπὶ γῆς κλασματικῆς ἢ γουν ἐξαλειμματικῆς³. Ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω,

¹) Ὅρα Πείραν Θ', θ'.

²) Ἀρμεν. Γ', γ' § 115. Πείρα Β', β'.

³) Εἶναι ὅλως ἐστερημένη ἐννοίας ἡ τοῦ Πείριου ἐρμηνεία περὶ γῆς κλασματικῆς καὶ κατακλυσθείσης (confragosa, inundata).

κλασματική ἐλέγετο ἡ γῆ, ἥτις ἦτο μέρος κτήματος ἀναγεγραμμένου ὡς αὐτοτελοῦς καὶ ἔχοντος ἴδιον στίχον καὶ ὠρισμένον φόρον, ὥστε ὅσοι ἦσαν κύριοι τοῦ λοιποῦ μέρους ἐλογίζοντο ὁμοτελεῖς. "Οτε ἀνεπύχθη τὸ σύστημα τῆς προτιμήσεως ὑπὲρ τῶν εὐτελῶν, τοιαῦται γαῖαι δὲν ἠδύναντο νὰ περιέλθωσιν εἰς τοὺς δυνατοὺς, πρὶν ἐξαλειφθῇ καὶ τὸ τελευταῖον νήπιον ἐκ τῶν ὁμοτελῶν χωριτῶν. Ἐξαλειφθέντος ὁμῶς καὶ τούτου, αἱ γαῖαι ἐλέγοντο *ἐξαλειμματικαὶ* καὶ ἠδύναντο νὰ καταληφθῶσιν ὑπὸ τοῦ ὁμοτελοῦς δυνατοῦ, ἢ ἄλλου τοιούτου, γινομένης ἀναγραφῆς εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ ὡς τελεστοῦ τοῦ φόρου. Ἡ ἐπεξήγησις λοιπὸν ἐν Ἀρμενοπούλῳ, μὴ ὑπάρχουσα ἐν Πείρᾳ, ὅτι αἱ κλασματικαὶ γαῖαι εἶναι αἱ ἐξαλειμματικαί, συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς νομοθεσίας. Συγχρόνως ὁμῶς χρησιμεύει πρὸς ἐπιβεβαίωσιν, ὅτι τὰ φορολογικὰ βιβλία διετηρήθησαν καὶ ἐγίνοντο ἀναγραφαί, ὡς πρὸς τὴν μεταβίβασιν τῆς κυριότητος, δι' ἑλλειψιν ὁμῶς ἀναθεωρήσεως δὲν ἐγίνετο διαίρεσις τοῦ κτήματος κατὰ τὴν φορολογικὴν σημείωσιν, ἀλλ' οἱ παντοῖοι κύριοι τῶν διαιρεθέντων αὐτοῦ μερῶν ἐλέγοντο ὁμοτελεῖς.

Ἄλλην μαρτυρίαν ἔχομεν σπουδαιοτάτην ἐν Νεαρᾷ 29 κεφ. 6' *Βασιλείου Πορφυρογεννήτου* λέγοντος, ὅτι περὶ δηλώσεως ὁρίων τῶν κτημάτων (περιορισμῶν) δὲν ἀποτελοῦσιν ἀπόδειξιν οὔτε αὐτὰ τὰ χρυσόβουλλα, ἐν οἷς δὲν ἐκτίθενται τὰ ὅρια ἐν γνώσει τοῦ Βασιλέως, ἀν ὁμῶς τοιοῦτοι περιορισμοὶ ὑπάρχουσιν ἐν τοῖς τοῦ γενικοῦ σεκρέτου κωδικοῖς, παρέχουσι πλήρη πίστιν.

Τὸ γενικὸν σεκρέτον ἦτο τὸ γενικὸν λογιστήριον, ἐνθα ἐτηροῦντο τὰ πρωτότυπα ὅλων τῶν φορολογικῶν βιβλίων, ὧν τ' ἀντίγραφα (ισοκώδικα) ὑπῆρχον κατὰ τόπους, καὶ οὐδὲν ἠδύνατο νὰ σημειωθῇ ἐν ἰσοκώδικῳ, πρὶν σημειωθῇ ἐν τῷ γενικῷ σεκρέτῳ ¹.

Ἀλλὰ διὰ νὰ γίνῃ ἐν τούτῳ οἰαδήποτε σημείωσις, ἔπρεπε νὰ προηγηθῇ ἔρευνα καὶ βεβαίωσις καὶ αὐταὶ παρεῖχον πολλὰς δυσχερείας.

Ἐνῶ, ὡς βλέπομεν, ἡ νομοθεσία δὲν ὑπῆρξεν ἀδρανής, τὸ οὐσιωδέστερον πάντων παρελείφθη, ἡ περιοδικὴ ἀναθεώρησις, δι' ἧς ἐμελλε νὰ γίνῃ νέα ἐκτίμησις τῆς γῆς, σύμφωνα πρὸς τὴν ἐποχὴν τῆς φορο-

¹) Τὴν αὐτὴν ἐτήρησαν καὶ οἱ Ὀθωμανοὶ τάξιν, συγκεντρῶσαντες ὅλας τὰς περὶ κτήσεως ἀκινήτων πράξεις ἐν τῷ λεγομένῳ *Δεφτερχανέ*, οὗ τμήμα εἶναι ὁ *Κουτουκχανές* (κτηματολόγιον).

λογίας, αὕτη δὲ πάλιν ἐμελλε νὰ ἐξισωθῇ κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὴν πρόσδοτον τοῦ κτήματος. Ποία πλέον ἦτον ἡ ἀξία κτήματος ἐκτιμηθέντος μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Αὐγούστου, ἢ καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου; Πότε ἠκούσθη, ὅτι ἐπὶ τοσούτους αἰῶνας διατηρεῖται ἡ αὕτη ἀξία τῶν κτημάτων καὶ μάλιστα αἰῶνας δεινῶν παθημάτων, παρακμῆς καὶ ἐγγιζούσης πτώσεως;

Ἐν τούτοις οὐδεὶς τῶν Βυζαντινῶν Αὐτοκρατόρων, καίτοι πρὸ ὀφθαλμῶν ἐχόντων τὸ βάραθρον, εἰς ὃ ἐφέρετο ἡ βασιλεία, καὶ πολλὰς καὶ διεξοδικὰς φιλοτεχνούντων διατάξεις, καὶ δεικνύνοντων ἄκραν λεπτότητα διαστολῶν καὶ πρόνοιαν ἄμετρον ὑπὲρ τῶν δεινῶν τοῦ λαοῦ καὶ τῶν πενήτων, οὐδεὶς, λέγομεν, αὐτῶν ἐσκέφθη ποτέ, ὅτι ἡ κυριωτέρα θεραπεία ἡδύνατο νὰ προέλθῃ ἐκ τῆς ἀναθεωρήσεως.

Ὁ Βασίλειος ὁ Μακεδὼν ἐδειξε δραστηριότητα ἔκτακτον πρὸς ἀνθρώπων τῆς ἐτοιμορρόπου βασιλείας, ἀποκαταστήσας ὅπως οὖν τάξιν καὶ ἀνακαθάρας τὴν νομοθεσίαν. Ὡς διηγῆται ὁ συντάξας τὴν βιογραφίαν αὐτοῦ, εἴτε Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, εἴτε ἄλλος τις, ὁ τὴν τοῦ γενικοῦ (σεκρέτου) διέπων ἀρχὴν, ὑπέμνησεν εἰς τὸν Βασίλειον τὴν ἀπαραίτητον ἀνάγκην ἀποστολῆς πρὸς ὅλα τὰ θέματα ἐποπτῶν καὶ ἐξισωτῶν, οἵτινες νὰ διαθέσωσι πρὸς ἄλλους τοὺς ἀγροὺς καὶ τὰ χωρία, ὅσων οἱ κύριοι ἐκ τῆς φορᾶς τοῦ χρόνου ἀφηρηπάσθησαν, ὥστε ν' αὐξήσῃ ἡ πρόσδοτος τῶν κεφαλαιουμένων.

Ὁ Βασίλειος, προσποιούμενος, ὅτι εὐμενῶς ἀποδέχεται τὴν ὑπόμνησιν, ἐπέτρεψεν εἰς τὸν τοῦ γενικοῦ νὰ ἐκλέξῃ τοὺς καταλλήλους ἄνδρας. Ὅτε ὑπεβλήθη εἰς αὐτὸν ὁ κατάλογος τῶν ἐκλεχθέντων ἐκ τῶν ἀρίστων, ὠργίσθη ὁ Αὐτοκράτωρ, ὅτι τιοῦτοι προβάλλονται, διότι τιοαύτης σπουδαιότητος ἦτον ἡ ὑπηρεσία, ὥστε εἰ δυνατόν παρ' αὐτοῦ μόνου τοῦ Αὐτοκράτορος ἔπρεπε νὰ ἐκτελεσθῇ. Ἐπειδὴ ὅμως τοῦτο ἦτο καὶ ἀπρεπὲς καὶ ἀδύνατον, ὁ Αὐτοκράτωρ διέταξε ν' ἀνατεθῇ ἡ ὑπηρεσία εἰς τοὺς δύο τῆς πολιτείας Μαγίστρους. Ἀλλ' οὗτοι ἱκετικῶς ἐζήτησαν ἀπαλλαγὴν, προτείνοντες τὸ βαθύτατον γῆρας, ὥστε καθ' ὅλην τὴν βασιλείαν τοῦ Μακεδόνα, διαρκέσασαν ἑνεακαίδεκα ἔτη, διετέλεσεν ἀνεξίσωτος καὶ ἀνέποπτος ὅλον τὸ κράτος, καὶ τὰ χωρία καὶ τοὺς ἀγροὺς, ὅσα ἐγκατελείφθησαν, ἐνέμοντο οἱ γειτονεύοντες πένητες¹.

¹) Ἱστορικὴ διήγησις τοῦ βίου Βασιλείου, 99.

Τοιοῦτον ἀρπακτικὸν πνεῦμα ἐπεκράτησε παρὰ πᾶσι τοῖς ἐν τέλει, ὥστε ὁ Αὐτοκράτωρ ἄφινεν ἀνεξέλεγκτον τὴν ἔκτασιν ἐρημίας, διὰ νὰ μὴ παραδῶσῃ τὸ ἀγροδίαιτον πλῆθος εἰς τὴν ἀκόρεστον πλεονεξίαν τῶν ἐποπτῶν καὶ ἐξισωτῶν, οἵτινες ἦσαν ἱκανοὶ νὰ ἐπεκτείνωσι τὴν ἐρημίαν ἀπειλοῦντες νὰ δημεύσωσι καὶ τὰ κτήματα τῶν τελούντων τοὺς φόρους.

Ἄλλ' ὅταν καὶ αὐτὴ ἡ ἀναθεώρησις δὲν ἐγίνετο, πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ μέλλοντος ν' ἀναδεχθῇ τοὺς φόρους τῶν ἐγκαταλελειμμένων ἀγρῶν, κατὰ τὸ σύστημα τῆς τῶν ἀπόρων ἐπιβολῆς καὶ τῆς προτιμήσεως τῶν ὁμοτελῶν καὶ τῶν πενήτων, ἐννοοῦμεν, ὅτι οὐδὲ ἄλλη τις ἀναθεώρησις, καὶ μάλιστα ἡ κατὰ πεντεκαίδεκαετῇ περίοδον, ἐτελεῖτο. Αὐτὸς ὁ πολυμαθέστατος Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος, καίτοι πολλὰ ἀρχαιολογῶν, ἀγνοεῖ τὴν ἔννοιαν τῆς Ἰνδικτιῶνος, καί, ἐπικαλοῦμενος τὸν Ἡσύχιον, λέγει. « Ἰνδικτιῶν, τουτέστιν ἐνακτίων, ἡ περὶ τὸ Ἄκτιον » νίκη· διὰ τοῦτο ἄρχεται μὲν Ἰνδικτιῶν ἀπὸ πρώτης καὶ καταλήγει » μέχρι τῆς ιε', καὶ πάλιν ἀποστρέφει καὶ ἄρχεται ἀπὸ πρώτης, διὰ » τὸ τὸν Ἀντώνιον συνάρχοντα γενέσθαι Αὐγούστῳ τῷ Καίσαρι μέχρι » τοῦ ιε' χρόνου· μετὰ δὲ ταῦτα μόνος ἐπεκράτησεν Αὐγουστος ». Ἦτον ἀδύνατον ν' ἀγνοῖται ἡ αἰτία τῆς πεντεκαίδεκαετοῦς περιόδου, ἂν διετηρεῖτο ἡ περιοδικὴ ἀναθεώρησις τῶν φορολογικῶν ἐκτιμήσεων καὶ σημειώσεων: Ἐν τῷ κυκῶνι τούτῳ ἐτυμολογικῶν καὶ ἱστορικῶν ληρημάτων ὑποφαίνεται ἐντούτοις ὁ Αὐγουστος, ὡς δημιουργὸς τοῦ συστήματος τούτου κατὰ τὴν ἐπικρατούσαν παράδοσιν, ὡς πρῶτος διατάξας γενικὰς ἀπογραφὰς καθ' ὅλην τὴν ἐπικράτειαν, πρὸς ὁμοιόμορφον φορολογίαν. Ὡς ἐκ τούτου καὶ ἐν προοιμίῳ Νεαρᾶς, εἴτε Λέοντος τοῦ σοφοῦ, εἴτε ἄλλου τινός, ἀναγινώσκομεν: « Πᾶσα κήνσευσις ἀπὸ Καίσαρος » Αὐγούστου ἐκτεθεῖσα ὑποτελεῖς πάντα τοὺς ὁμογενεῖς παρεσκεύασεν, » ὅθεν καὶ τὰ δημόσια τέλη ἀνεφύησαν » ¹.

Ἀλλὰ δὲν ὑπῆρξεν εἰς τοῦτο μόνον ἡ ἐπιβλαβὴς παράλειψις τῆς ἀναθεωρήσεως, ὅτι τουτέστι δὲν ἀνενοῦτο ἡ ἀποτίμησις, ὥστε νὰ γίνῃ ἀνάλογος ὁ φόρος πρὸς τὴν ἐκάστοτε ἀξίαν τῶν κτημάτων, ἀλλὰ κατὰ πόδας αὐτῆς ἐπῆλθε καὶ ἄλλη παραφθορὰ τοῦ συστήματος.

Ἀπότου ἡ δημοτικὴ διοίκησις ἐξέλιπε, διότι οὐδὲν ὑπῆρχεν ὀλεθριώ-

¹) Παρὰ Ζαχαρίᾳ Νεαρὰ 158 ἔτους 909.

τερον τοῦ ὑπουργήματος δημοτικοῦ συμβούλου (decurio), ὑπευθύνου διὰ πάσας τὰς καθυστερήσεις, ἐξέλιπε καὶ ἡ ἄλλοτε γινομένη κατανομή τοῦ συνόλου ποσοῦ τοῦ φόρου, τοῦ ὀφειλομένου παρὰ τῆς ἐπαρχίας. Ἐκ τῶν διατάξεων Λέοντος τοῦ σοφοῦ (46, 47), δι' ὧν καταργεῖται ἡ δημοτικὴ διοίκησις, προκύπτει, ὅτι πρὸ πολλοῦ δὲν ὑπῆρχε πλέον αὕτη ἐν τοῖς πράγμασιν.

Ἡ ἐπιβολή, ἡ δήμευσις, τὸ ἀλληλέγγυον καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα, ἦσαν ἐλεεινὰ πρὸς ἀναπλήρωσιν μέσα.

Ἐξ ὅλων τῶν σημείων φαίνεται, ὅτι εἰς τὸ ἐξῆς ὁ φόρος κατέστη πάγιος, ὥστε ὠρισμένον ποσόν, ἅπαξ ἀναγεγραμμένον ἐν τοῖς φορολογικοῖς βιβλίοις καὶ ἀκρόστιχοις λεγόμενον, ἐχρεωστεῖτο στερεῶς καὶ ἀμετατρέπτως.

Τοῦτο ἐμφαίνουσιν ὅλα τὰ παραδείγματα, ὅσα ἐμνημονεύσαμεν ἐκ τῆς Πείρας καὶ πολλάκις ἀπαντᾷ ὠρισμένον ποσόν χρημάτων ὀφειλόμενον ἐκ κτήματος, ὡς φόρος αὐτοῦ¹. Τοῦτο συνέβη βέβαια, διότι, ὡς εἶδομεν, ἄλλοτε ἡ ἐπινέμησις περιεῖχε στερεοτύπως τὸ αὐτὸ ποσόν, δυστυχῶς τὸ ἀνώτατον, καὶ δὲν ὑπῆρχε πλέον ἀνάγκη νέας ἀριθμητικῆς πράξεως πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ παρ' ἐκάστου ὀφειλομένου κατ' ἀναλογίαν.

Μόναι δυσκολίαι ὑπῆρχον, ὅτε κτῆμά τι, ὡς ἐν ἀναγεγραμμένον, διεσπᾶτο μεταξὺ πολλῶν κυρίων, ὅτε ἔπρεπε νὰ κανονισθῇ ἡ ἀναλογία ἐκάστου, καὶ ὡς ἐκ τοῦ δεσμοῦ τούτου ὠνομάσθησαν ὁμοτελεῖς. Πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ τελεστοῦ ἐκάστου τοιούτου μέρους ὑπῆρχεν ἀνάγκη σημειώσεως ἐν τοῖς φορολογικοῖς βιβλίοις, δι' ὧν κατεκυροῦτο τὸ κτῆμα εἰς τὸν ὁμοτελεῖ, ἢ εἰς τοὺς λοιποὺς προτιμωμένους, ἢ καταλαμβάνοντας.

Ὅσα περὶ τούτου μόλις γνωρίζομεν, διὰ βραχέων θέλομεν ἐξετάσει, προτάττοντες καὶ τὰ περὶ τῶν ἐναπογράφων.

¹) Ὅρα τὴν πρὸ ὀλίγου μνημονευθεῖσαν Νεαράν Λέοντος 458.

I'

ΠΕΡΙ ΠΑΡΟΙΚΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

Μετὰ τοσαύτας περιπετείας, καὶ τῆς κοινωνίας καὶ τῆς νομοθεσίας, ἡδύνατό τις εὐκόλως νὰ πιστεύσῃ, ὅτι ὁ θεσμὸς τῶν ἐναπογράφων, ἢ ἡλλοιώθη, ἢ ἐξέλιπεν.

Τὸ ἐναντίον ὅμως συνέβη. Οὐτε ἡ διὰ μητροκωμιῶν ἀπελευθέρωσις, οὔτε ἡ ἐρήμωσις τῆς χώρας καὶ ἡ ἐγκατάλειψις τῆς γῆς ἐπέφερον τὴν ἐξάλειψιν τῆς τάξεως ταύτης τῶν ἐναπογράφων, μετονομασθέντων *παροίκων*.

Καθαυτὸ ὅμως δὲν διετηρήθη περὶ αὐτῶν ἡ αὐστηρὰ ἐκείνη νομοθεσία, ἀλλ' ἡ διὰ τριακονταετοῦς παραγραφῆς ὑποχρέωσις, νὰ μὴ ἐγκαταλείψῃ τις τὴν γῆν, ἐν ᾗ ἐπὶ τοσοῦτον χρόνον διέμεινε μισθωτής.

Ἐν *Πείρᾳ* ΙΕ' β' εὐρίσκομεν «ὅτι παροίκους εὐρισκομένους ἀδια-
» κόπως νεμηθέντας τὰ τῆς παροικίας αὐτῶν τόπια καὶ τὸ πάκτον δι-
» δόντας ἐπὶ τριακονταετίᾳ, ὁ Βέστης ἔλεγε, μὴ ἔχειν τὸν δεσπότην
» ἰσχὺν ἐκδιώκειν αὐτούς, δοκοῦσι γὰρ οὗτοι ὡς δεσπότες τῶν τόπων
» διὰ τῆς χρονίας νομῆς, ἀνάγκην δὲ ἔχουσι παρέχειν τὸ πάκτον». Καὶ κατὰ *Ἀρμεν*. (Γ' η'. 10) ὁ ἐπὶ τριακονταετίᾳ γεωργός, οὔτε φεύγει, οὔτε ἀποδιώκεται.

Διὰ τοῦτο ἐν Ἐκλογῇ (ΙΓ' α'), ἐν Προχείρῳ (ΙΕ' ε') καὶ ἐν Ἐπ-

αναγωγῇ (Γ' β') ἐπαναλαμβάνεται ἡ προτροπή, νὰ μὴ γίνηται μίσθωσις κτημάτων εὐαγῶν οἰκῶν ἐπέκεινα τῶν 30 ἐτῶν κατὰ Νεαράν 120 κεφ. 3 τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀλλὰ μέχρι τῶν 29.

Καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος μνημονεύει τοὺς παροίκους, ἀπαγορεύων νὰ κατέχωνται ὡς τοιοῦτοι (παροίκου λόγῳ) στρατιῶται. Ὡς μάλιστα ἐξάγεται ἐκ τῆς Νεαρᾶς ¹⁾, ἡδύνατό τις νὰ καταστήσῃ τὸν στρατιώτην πάροικον, ἢ ἀγοράζων, ἢ ἀρπάζων τὸ κτῆμα αὐτοῦ.

Ἡ Πεῖρα ἀνήκει εἰς τὰ μέσα τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, ἀλλὰ περὶ τὰ μέσα τοῦ Ι' ὁ Κοσμᾶς ὁ Μάγιστρος, ἐπὶ Ῥωμανοῦ τοῦ Γέροντος, διὰ ψήφου, διαστέλλων κάλλιστα τὴν μίσθωσιν, τὴν ἐμφύτευσιν καὶ τὴν παροικίαν, ἀποφαίνεται, ὅτι ὁ πάροικος ἀναχωρῶν δὲν δύναται νὰ ἐκποιήσῃ τὸν παροικικὸν τόπον καὶ τὰ ἐπικτισθέντα, ὡς ἀνήκοντα εἰς τὸν δεσπότην τῆς γῆς, ἂν ὅμως πράξῃ τοῦτο πάροικος μονῆς, αὕτη μετὰ τριακονταετίαν ἀνεπερώτητον οὐδὲν ἔχει δικαίωμα ²⁾. Κατὰ τὸ ἀρχαιότερον, ὡς εἶδομεν, οὔτε ὁ ἐναπόγραφος ἡδύνατο νὰ φύγῃ, οὔτε διὰ παραγραφῆς ἐβεβαιούτο ἢ παρ' αὐτοῦ ἐκποιήσις.

Ἐν τῷ χρυσοβούλλῳ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου, ὡς καὶ ἐν ἄλλοις, γίνεται λόγος περὶ τριῶν τάξεων κτημάτων, ἥτοι περὶ μετοχίου, «μετὰ» τῶν ἐν αὐτῷ παροίκων, προσκαθημένων τε καὶ ἐξαλειμματικῶν ὑποστάσεων». Οἱ πάροικοι ἦσαν βεβαίως τοιοῦτοι γεωργοί, ἀποδίδοντες τὸν ἀνέκαθεν κανόνα, ἐνῷ προσκαθήμενοι φαίνονται οἱ μὴ κτησάμενοι τοιοῦτον πραγματικὸν δικαίωμα, ἐξαλειμματικαὶ δὲ ὑποστάσεις, ἢ ἐξαλειμματικαὶ γαῖαι ἦσαν αὐταὶ ἐκεῖναι, περὶ ὧν καὶ παρ' Ἀρμενοπούλῳ (Γ' γ' 115), τουτέστιν αἱ στερούμεναι παντὸς οἰκήτορος, διότι μέχρι τῆς ἐξαλειψέως τοῦ ἐσχάτου νηπίου αὐτῶν δὲν ἡδύναντο νὰ περιέλθωσιν εἰς τὴν κυριότητα ἐξωτικοῦ καὶ μάλιστα δυνατοῦ (Πεῖρα ΙΕ' ε').

Οὔτε κατὰ τὴν περιουσίαν ἐγένοντο ὅλως ἀνεξάρτητοι οἱ πάροικοι, καίτοι προστατευόμενοι ὑπὸ τῆς τριακονταετοῦς παραγραφῆς.

Ἐπὶ Πατριάρχου Ἀθανασίου ἐν ἔτει 1305 ἐγίνε συνοδικὴ ἀπόφασις, κυρωθεῖσα παρ' Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου, ἔχουσα οὕτως ³⁾. Ὅταν ἀπο-

¹⁾ Συλλ. Γ' Νεαρὰ 8 ἐκδ. Ζαχαρίου.

²⁾ Leuncl. JGR, II, σ. 466.

³⁾ Ὅρα Ζαχαρίου Νεαρὰς Συλλ. Ε' Νεαράν 26.—Χατμδάχου ἐκδ. Ἀρμ. σ. XXII.

θνήσκωσιν ἄπαιδες ἄνδρες, ἢ γυναῖκες (πάροικοι), δὲν πρέπει νὰ γίνηται ἡ κληρονομία αὐτῶν τοῦ δημοσίου (τὸ ἀβιωτικόν), ἢ τῶν εἰς παροικίαν ἐχόντων αὐτοὺς, ἀλλὰ τὸ τρίτον δίδεται εἰς τὸν δεσπόζοντα τὸ κτῆμα (τῇ δεσποτείᾳ), τὸ τρίτον εἰς μνημόσυνα (τῷ ἀπελθόντι) καὶ τὸ ἕτερον τρίτον εἰς τὸν ἐπιζῶντα σύζυγον (τῷ ζῶντι), ἢ ἐν ἐλλείψει αὐτοῦ εἰς τοὺς γονεῖς, ἢ εἰς τοὺς ἀδελφούς. Μὴ ὑπαρχόντων τοιούτων, τὸ ἥμισυ δίδεται εἰς μνημόσυνα καὶ τὸ ἥμισυ εἰς τὸν δεσπόζοντα τὴν γῆν.

Αὕτη εἶναι ἡ λεγομένη τριμοιρία, ἣν τινές, παρατρέχοντες τὴν μνείαν πῶν παροίκων, ὡς ἐκ τῆς παρ' Ἀρμενοπούλῳ (Ε' τ' 9. 95) παραλείψεως, ἐνόμισαν κοινὸν τοῦ κράτους νόμον, ἐφαρμοστέον καὶ εἰς μὴ παροίκους.

Ἐντεῦθεν ἐξάγεται, ὅτι ἡλλοιώθησαν κατὰ τι αἱ περὶ χρηματίου (peculium) τῶν ἐναπογράφων διατάξεις, περὶ ὧν προηγουμένως ἐλάλησαμεν.

Οἱ πάροικοι οὗτοι ἦσαν ἀναγεγραμμένοι πάντοτε ἐν τοῖς δημοσίοις βιβλίοις, ὡς συνάγεται ἐκ πολλῶν χρυσοβούλλων καὶ ἐκ τοῦ τῆς ἐν Πάτρμῳ μονῆς (ἔτους 1331), ἐν ᾧ ὁ Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος ὀνομαστί ἀναφέρει ὅλους τοὺς παροίκους αὐτῆς ¹. Ἐνῷ παρέχει ἀτέλειαν εἰς τὴν μονήν, ὁ Αὐτοκράτωρ ῥητῶς μνημονεύει περὶ τοῦ κεφαλικοῦ τελέσματος (κεφαλαίου, κεφαλατικονόντων) καὶ λόγῳ αὐτοῦ φαίνεται, ὅτι ἐγίνοντο ἐνίοτε ἀναθεωρήσεις, ἢ διότι προσετίθεντο νέοι πάροικοι, ἢ διότι ἐξέλειπον οἱ ὑπάρχοντες.

Ὁ Ὁ. Κομνηνὸς ἐφιλοτιμήθη ν' ἀπαλλάξῃ τοὺς ἱερεῖς τοῦ κεφαλικοῦ τέλους, χρεωστούμενου οὐχὶ παρὰ μόνων τῶν παροίκων, ἀλλ' ἐν γένει παρὰ τῶν ἐν τοῖς ἀγροῖς ἀκτημόνων, καὶ τοῦτου ἕνεκεν ὥρισε, τίς ἡ μείωσις τοῦ φόρου ἐκάστου κτήματος ὡς ἐκ τῆς ἀφέσεως ταύτης (διὰ τὴν δοχὴν τῶν συμπαθηθέντων τελεσμάτων αὐτῶν, ὥστε εἰς τὸ ἐξῆς μὴ αὐξάνεσθαι ταῦτα), καὶ ἐπὶ τέλους ἠυδόκησε, νὰ μὴ ἀπογράφωνται ὅλως οἱ ἱερεῖς ἐφ' οἰωνδήποτε κτημάτων, εἴτε προσωπικῶν (λαϊκῶν), εἴτε ἐκκλησιαστικῶν, εἴτε μοναστηριακῶν ². Εἴχομεν ἰδεῖ, ὅτι ἄλλοτε κληρικοὶ δὲν ἦσαν ἐξηρημένοι.

¹) Συλλ. Ε' Νεσρά 44 ἐκδ. Ζαχαρίου. Ὁρα Νεσράν Μανουὴλ Κομνηνοῦ ἐν Συλλ. Ζαχαρίου σ. 446, 453.

²) Βαλσαμῶν ἐκδ. Ῥάλλη καὶ Ποτλῇ Β' σ. 598.

Οὐδὲν ἐναντίον τούτοις ἀποδεικνύουσιν οἱ λεγόμενοι *Γεωργικοὶ νόμοι*, ὡς ἐπίμετρον τῆς ἐκλογῆς τῶν Ἰσαύρων συναντώμενοι καὶ ὑπὸ τοῦ Σουαλλεμβέργου κατὰ πρῶτον ἐκδοθέντες ὡς παράρτημα τοῦ Ἀρμενοπούλου, εὐρόντος αὐτοὺς ἐν τισι χειρογράφοις.

Δὲν ἀμφιβάλλεται πλέον, ὅτι ἀνήκουσιν εἰς τὸν ὄγδον αἰῶνα¹, διότι δὲ περιέχουσιν ἴδια στοιχεῖα, μὴ πηγάζοντα ἐκ τῶν συλλογῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, οὐδόλως ἔπεται, ὅτι δὲν εἶναι ἰδιωτικὸν ἔργον, ἀλλὰ τοῦ κατὰ καιρὸν νομοθέτου καὶ ἴσως τῶν Ἰσαύρων².

Οὐδὲν ἔχνος αὐτῶν ὑπάρχει ἐν Βασιλικαῖς, οὐδὲ φαίνεται, ὅτι ὁ Ἀρμενόπουλος αὐτὸς παρήρτησε τοὺς γεωργικοὺς νόμους εἰς τὸ ἴδιον πόνημα.

Τὰ καθέκαστα ἀνάγονται μᾶλλον εἰς τὴν ἀγροτικὴν ἀστυνομίαν.

Ἐν αὐτοῖς δὲν γίνεται λόγος περὶ παροίκων, ἀλλὰ περὶ γεωργῶν καὶ μάλιστα ὡς δυναμένων νὰ προέλθωσιν εἰς διανομὰς κοινῶν κτημάτων καὶ ν' ἀναθεωρήσωσι τὴν διανομὴν, ἂν ἐζημιώθησαν. Ὡσαύτως ἐπιτρέπεται εἰς αὐτοὺς ν' ἀνταλλάξωσι τὰ λαχόντα μέρη. Καὶ περὶ μορτῆς γίνεται λόγος, ὅτι τοῦ μὲν μορτίτου τὸ μέρος εἶναι τὰ 9 τοῦ δὲ χωροδότου τὸ ἐν. Ἀλλ' ἐπίσης ἀναφέρεται καὶ ἡ ἐφημισείας συμφωνία. Ἐὰν ὁ γεωργὸς ἀποδράσῃ, οἱ καρποῦμενοι καταβάλλουσι τοὺς φόρους. Ὁ ὑποδεχθεὶς τὸν δραπετήν γεωργὸν ὀφείλει ν' ἀποδώσῃ αὐτὸν μετὰ τοῦ πεκουλίου καὶ τῆς ζημίας.

Ἐξ ὅλων τούτων οὐδὲ σπουδαῖαι φαίνονται τροποποιήσεις, οὐδὲ μεταβληθεῖσα ἡ κατάστασις τοῦ γεωργοῦ. Δὲν εἶναι λοιπὸν μᾶλλον ἀξιόπιστοι αἱ μνημονευθεῖσαι Νεαραὶ μέχρι τέλους τῆς Αὐτοκρατορίας, ἐν αἷς γίνεται λόγος περὶ παροίκων καὶ τὰ συχνὰ χρυσόβουλλα;

Οἱ σταυροφόροι εὐρον ἐν ταῖς χώραις, ἃς κατέλαβον, ἐλευθέρους (Lefteri) καὶ παροίκους (Parici) καὶ τούτους μάλιστα πολυπληθεστέρους. Ἐν Κύπρῳ εὐρον προσέτι στρατιώτας Ἀλβανούς, Ἐνετοὺς καὶ Ὑπερπυριαρίους, ἧτοι ἀπελευθέρους ἐπὶ καταβολῇ 15 ὑπερπύρων³.

Ὁ Μανουὴλ Κομνηνὸς ἐν ταῖς διατάξεσιν αὐτοῦ διαστέλλει αὐτούργια, τόπους καὶ παροίκους, ἧτοι κτήματα ὑπὸ παροίκων καλλιε-

¹) Zachariæ, Πρόχειρον σ. 444. 361. Ροπαί. σ. 72.

²) Ὡς εἰκάζει Zachariæ, Jnn. Gesch. σ. 247.

³) Leunclavius, Pand. Turc. n. 48.—Loredano, Historia de Re Lusiniiani VII, σ. 369.

γούμενα¹. Τὸ αὐτὸ σημαίνεται καὶ διὰ τῶν λέξεων στάσεις, ἢ ιδιό-
κτητα καὶ χωριτικοὶ στίχοι².

Διατὶ νὰ δώσωμεν μᾶλλον πίστιν εἰς τοὺς ἀποκρύφους γεωργικοὺς
νόμους, ἢ εἰς τὰς ἀύθεντικὰς Νεαράς;

Τοὺς παροίκους τῆς ἐν Πάτμῳ Μονῆς ἀπαλλάττει ὁ Αὐτ. Ἀνδρό-
νικος ὁ νεώτερος, διὰ χρυσοβούλλου τοῦ ἔτους 1331, ἀπὸ τοῦ κεφαλαίου,
τῆς σιταρκείας, τοῦ ἀέρος, τοῦ ἀβιωτικίου, τῆς παρθενοφθορίας, τοῦ
ξενοτέλους λεγομένου, τοῦ μηνιατικοῦ, τοῦ ἀλατοτέλους, τοῦ ζευγα-
ρατικίου καὶ τῶν ἄλλων τῶν τοιούτων δημοσιακῶν ζητημάτων καὶ
ἀπαιτουμένων³.

Ἐχομεν τῶν ἐτῶν 1336 καὶ 1337 ἀναγραφὰς (urbaria), καθ'
ἃς ἕκαστος χωρικός ὀφείλει κατ' ἔτος 5 ὑπέρπυρα⁴.

Ἀξιοσημειώτα εἶναι τρία διπλώματα ἐκδοθέντα ἐν Νεαπόλει ἐκ
τῶν Μεγάλων Ἀρχαίων⁵, ὧν τὰ μὲν δύο εἶναι ἀργυρόβουλλα, τὸ
τρίτον δὲ χρυσόβουλλον, ἅπαντα πρὸς Γεώργιον Γεμιστόν, τὸν μετονο-
μασθέντα Πλήθωνα. Οὗτος εἶναι γνωστός, ὡς ἐπὶ μακροὺς χρόνους
διδάσκαλος ἐν Μιστράζ τῆς Πελοποννήσου, καὶ ὡς συνοδεύσας τὸν Αὐ-
τοκράτορα Ἰωάννην Παλαιολόγον εἰς τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ Σύνοδον, ἵσως
ὀγδοηκοντούτης τότε καὶ χρηματίσας διδάσκαλος τοῦ Βησσαρίωνος,
Ἐπισκόπου Νικαίας καὶ κατόπιν Καρδινάλιου.

Διὰ τοῦ ἀργυροβούλλου τοῦ ἔτους 1427 ὁ Δεσπότης Θεόδωρος διο-
ρίζεται ὡς ἂν κρατῇ καὶ κεφαλατικὴν ὁ Γεώργιος Γεμιστός τὸ κάστρον
καὶ τὴν χώραν τοῦ Φαναρίου κτλ. λαμβάνων κατ' ἔτος ἐντὸς τοῦ
προσοδίου αὐτοῦ πάντα τὰ δίκαια τοῦ κεφαλατικίου τῆς αὐτῆς χώρας,
τὰς μύζας καὶ εἴ τι ἄλλο ὀφείλουσιν οἱ ἔποικοι τῆς αὐτῆς χώρας

¹) Ζαχαρίου, Συλλ. σ. 444. 447. 453.

²) Πρᾶξις μεταβιβάσεως ἐν Πελοποννήσῳ τοῦ ἔτους 1335 διαστέλλει tam
terras et possessiones quam stasias. Buchon, Nouvelles recherches II,
σ. 36. 55. 74. 221.

³) Zachariæ, Nov. σ. 694.

⁴) Tafel u. Thomas, Urkund. II, σ. 208.—Buchon, Nouv. recher-
ches II, σ. 55. 74.

⁵) Illustratione di tre diplomi bizantini del grande archivio di Na-
poli per Pasquale Placido. Napoli 1862. Ὁρα Πανδώραν 15 Νοεμ-
βρίου 1862.

αύθεντικὸν δίκαιον, χωρὶς μόνης τῆς τοῦ φλωριατικοῦ δόσεως ¹, ἣτις ὀφείλει εἶναι τοῦ δημοσίου. Ταῦτα ἀπονέμονται διὰ βίου εἰς τὸν Γεμιστὸν καὶ εἰς τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ Δημήτριον καὶ Ἀνδρόνικον καὶ εἰς τοὺς τούτων παῖδας, ἐν ἐλλείψει δὲ τινος τούτων, ἐχέτω ὁ ἐπιζών.

Διὰ τοῦ ἐν ἔτει 1428 ἐκδοθέντος χρυσοβούλλου ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰωάννης, ἐπισκεφθεὶς τότε τὴν Πελοπόννησον, ἐπικυροῖ δύο ἀργυρόβουλλα, τὸ πρὸ ὀλίγου μνημονευθέν καὶ ἕτερον, δι' οὗ πάλιν ὁ αὐτὸς Δεσπότης καὶ ἀδελφὸς τοῦ Αὐτοκράτορος Θεόδωρος ὥρισεν, ἵνα ἔχη ὁ Γεμιστὸς τὸ περὶ τὸ καστρίον χωρίον, τὴν βρύσιν μετὰ τῆς αὐτοῦ νομῆς καὶ περιοχῆς καὶ τὴν ἐξ αὐτοῦ πᾶσαν καὶ παντοίαν πρόσδοον, τὴν τε ὑπὲρ τοῦ κεφαλατικίου δηλονότι, καὶ τὰς δύο μύζας, τὰ τε ἐν αὐτῷ ἐξαμιμματικά στασία, καὶ πᾶν ἄλλο δημοσιακὸν δίκαιον, ἄνευ μὲν τῶν ὑπὲρ τοῦ ἐξαμιλίου ἀποταχθέντων κεφαλαίων, ἔχων ἄδειαν αὖξιν καὶ βελτιοῦν αὐτό, κατὰ τὸν ἐνόντα τρόπον, ὁμοίως καὶ ὅσους ἂν προσφέρηται, ἢ αὐτός, ἢ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ ξένους, καὶ τοῦ δημοσίου ἀνεπιγνωστί, καὶ προσκαθήσωσιν ἐκεῖσε ἐν τῷ τοιούτῳ χωρίῳ, ἵνα ἔχωσι καὶ αὐτοὺς κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ².

Τελευταῖον ὁ Δεσπότης Δημήτριος ἐν ἔτει 1450 διὰ τοῦ τότε ἐκδοθέντος ἀργυροβούλλου ἐπικυροῖ τὰ προγενέστερα, ἐμφανισθέντα παρὰ τῶν υἱῶν τοῦ Γεμιστοῦ ³ καὶ ὑπὲρ μὲν τοῦ Δημητρίου, διὰ τὸ κάστρον τοῦ Φαναρίου, ὑπὲρ δὲ τοῦ Ἀνδρονίκου, διὰ τὸ χωρίον βρύσιν, προστίθῃσι δὲ πρὸς ὄφελος αὐτοῦ καὶ τὴν τοῦ φλωριατικοῦ δόσιν ⁴, ὡς δῆθεν χαρισθεῖσαν παρὰ τοῦ Αὐτοκράτορος Ἰωάννου εἰς τὰ τέκνα τοῦ Γεμιστοῦ, ἐνῶ τὸ ἐναντίον ἐξάγεται ἐκ τοῦ χρυσοβούλλου. Παραχωρεῖται λοιπὸν εἰς τὰ τέκνα ταῦτα τοῦ Γεμιστοῦ, νὰ λαμβάνωσι τὰς συνήθεις καὶ τεταγμένας δόσεις ἀπογραφικῶς καὶ πᾶσαν τυχὸν αὖξιν τοῦ κεφαλατικίου, τὴν βιγλιατικὴν δόσιν καὶ ἀμφοτέρας τὰς μύζας (ἄγνω-

¹) Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἶναι τὸ ὑπὲρ τοῦ ἐξαμιλίου ἀποταχθέν.

²) Πρὸ. Χρυσόβουλλον ὑπὲρ τοῦ Μ. Σπηλαίου Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ ἔτους 1348 Zachariæ, Nov. σ. 703.

³) Οὕτω προσδιορίζεται ἀσφαλέστερον ὁ χρόνος τῆς τελευταίας τοῦ Γεμιστοῦ, μικρὸν πρὸ τοῦ 1450, οὐχὶ δὲ μετὰ τὸ 1450 καὶ 1456, ὡς εἰκάζει ἐξ ἄλλων τεκμηρίων ὁ A lexandre Pléthon σ. XLIII.

⁴) Ἐκ τούτου ἐξάγεται, ὅτι εἶναι τὸ ὑπὲρ τοῦ ἐξαμιλίου ἀποταχθέν.

στον τί δηλοῖ) καὶ ὅτι ὑπάρχει ἢ μέλλει νὰ ὑπάρξῃ *ἐξαλειμματικόν*, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν γαιῶν, τῶν ἀπὸ τῆς μητροπόλεως τρόπῳ ἀνταλλαγῆς περιελθουσῶν τῷ δημοσίῳ.

Ἐν τοῖς διπλώμασι τούτοις βλέπομεν πλεῖστα ἐν χρήσει, περὶ ὧν ἐνδιαφερόμεθα. Τὰ κεφαλαίικα, ἢ εἶναι τὸ τέλοςμα τῆς γῆς, ἢ τῶν παροίκων ὁ κεφαλικὸς φόρος, ἢ ἀμφοτέρω. Ὅτι πρόκειται καὶ περὶ προσωπικοῦ φόρου τῶν παροίκων, καταδεικνύει ὁ ὀρισμός, ὅτι εἰς τὰ αὐτὰ ὑπόκεινται καὶ ξένοι, ἄγνωστοι εἰς τὸ δημόσιον, ὡς μὴ δηλούμενοι ἐν τῇ ἀπογραφῇ (ἀνεπιγνωστί), ἀλλὰ προσκαθήμενοι ἐν τῷ χωρίῳ.

Πληρεστέρα ἀπόδειξις δὲν ἠδύνατο νὰ δοθῇ, ὅτι μέχρι τῆς τελευταίας ἡμέρας διετηρήθη ὡς ἐγγιστα ἡ αὐτὴ τῶν παροίκων κατάστασις, ὅτι ἀνεγράφοντο τὰ ὀνόματα αὐτῶν εἰς τὰ φορολογικὰ βιβλία, καὶ κεφαλικὸν ἐχρεώσθουν φόρον, ὃν ὁ Αὐτοκράτωρ παραχωρεῖ εἰς τὸν Γεμιστόν, ὡς καὶ τὸ ἐδαφικὸν τέλοςμα (τὰ δίκαια τοῦ κεφαλαίικου). Ὑπάρχουσι καὶ ἐξαλειμματικαὶ στασίαι, ἐρημωθείσαι ὑπὸ παροίκων, ἢ κωμητῶν καὶ διὰ τοῦτο ἐπιδεκτικαὶ κτήσεως παρ' ἄλλου γείτονος. Εἰς τοὺς ὑπάρχοντας παροίκους δύνανται νὰ προστεθῶσι καὶ νέοι, προσκαθήμενοι (*advenæ*) ⁴, διὰ τοῦ χρόνου λαμβάνοντες τάξιν παροίκων.

Εἰς τοὺς τακτικούς φόρους προστίθενται ἑκτακτοί, οἷον τὸ φλωριατικόν, τὸ ὑπὲρ τοῦ ἐξαμιλίου ἀποταχθέν. Ὁ φόρος οὗτος παρακολουθεῖ τὴν ἀναλογίαν τοῦ παγίου, καὶ κατ' αὐτὸν κανονίζεται τὸ εἰς ἕκαστον ἐπιβάλλον.

⁴) Ὅπως ἐν Nov. Valentin. III, XXX. σ. 5. Πρβ. Χρυσόβουλλον Ἀνδρονίκου νεωτέρου ὑπὲρ τῆς ἐν Πάτμῳ μονῆς ἔτ. 1334, ἐνθα κατονομάζονται οἱ παρόικοι, ὧν τοὺς μὲν κατεῖχον, τοὺς δὲ ἀνεδέξαντο πρὸ ὀλίγου δι' ἀπογραφικῆς ἀποκαταστάσεως.

ΙΑ'

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΝΔΕΙΑ.

Οὐδὲν ἔθνος ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἔδειξε τοσαύτην οἴησιν, ὅτι κατέχει τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου, ὅσῃν οἱ Βυζαντινοὶ καὶ οὐδὲν ἴσως ὑπέστη τοσαύτην ταλαιπωρίαν.

Ἡ οἴησις αὕτη ἱκανοποιεῖτο διὰ τῆς ἀπειροπληθίας τῶν Νεαρῶν. Ἀλλὰ συνήθως, ὅπου κακὴ διοίκησις, ἐκεῖ καὶ οἱ πολλοὶ νόμοι, πρὸς θεραπείαν κακοῦ, διὰ τοιούτων ἐπιπολαίων μέσων ἀθεραπεύτου.

Οὕτω ἡ ἱστορία τῶν Βυζαντινῶν μέχρι τέλους παρέχει τὸ θέαμα καταθλίψεως μέχρις ἐξοντώσεως, ἐλάχιστα δὲ διαλείμματα ἀνακουφίσεως.

Τὰ προχειρότερα τούτων διὰ βραχέων ἀνακεφαλαιοῦμεν.

Ὁ Προκόπιος ἐν τοῖς ἀνεκδότοις (ΚΓ' Ζ') μνημονεύει τὰς διαγραφάς, δι' ὧν οἱ γείτονες ἦσαν ὑπεύθυνοι διὰ τοὺς φόρους τῶν ἀπολωλότων τὴν ἰδίαν μοῖραν. Ἡ ἀλληλεγγύη αὕτη ἦτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἡ τῶν ἀπόρων ἐπιβολὴ πρὸς ὁμοτελεῖς, κατὰ Νεαράν 128 κεφ. 7 καὶ 8 τοῦ Ἰουστινιανοῦ ¹.

¹) Νεαραὶ 166. 168.

Ο Νικηφόρος, ὁ ἀπὸ Γενικοῦ Λογοθέτου κρατήσας τοῦ θρόνου ἐν ἔτει 802, ἐφήρμοσε τὸ ἀλληλέγγυον ἐπὶ τῆς στρατιωτικῆς λειτουργίας. Οἱ ὁμόχωροι τουτέστιν ὤφειλον νὰ ἐξοπλίζωσι τοὺς πτωχοὺς, παρέχοντες καὶ ἡ' νομίσματα εἰς τὸ δημόσιον καὶ τὰῦτα ἀλληλέγγυως¹.

Περαιτέρω προέβη ὁ Βασίλειος Πορφυρογέννητος, θεσπίσας περὶ τὸ 1000 ἔτος², «Τὰς τῶν ἀπολωλότων ταπεινῶν συντελείας εἰσπράτ-»
» τεσθαι ἐκ τῶν δυνατῶν, τοῦτο δ' ἐκλήθη ἀλληλέγγυον.»

Εἶναι δυσχερὲς νὰ εἴπωμεν, ποία ἦτον ἡ ἔκτασις αὐτῆς τῆς διατάξεως. Διὰ τῆς ἀλληλεγγύης ταύτης βεβαίως ἀνετρίπετο ἡ περὶ προτιμῆσεως τοῦ Ῥωμανοῦ, ὑπὲρ τῶν ταπεινῶν καὶ πενήτων εἰσαχθεῖσα, ὥστε, ἐνὸς ὕπαρχουσιν ὁμοτελεῖς ἢ παρακείμενοι, νὰ μὴ δύνανται νὰ ἐπιβαίνωσιν οἱ δυνατοί, κτώμενοι ἀκίνητα αὐτῶν.

Ἴσως διεσπᾶτο καὶ ὁ σύνδεσμος τῶν μητροκωμιῶν, ὥστε οἱ δυνατοὶ ἂντ' αὐτῶν, ὡς ἀπόρων, κατέβαλον τοὺς φόρους καὶ διὰ τῆς καταβολῆς ταύτης ἐγίνοντο κύριοι τοῦ χωρίου.

Ἀλλὰ τὸ ἀλληλέγγυον τοῦτο δὲν ἦτον ἐκούσιον, οὔτε κατὰ τὸ μέτρον τῆς πλεονεξίας αὐτῶν οἱ δυνατοὶ ἐλάμβανον τὰς γαίας τῶν ἀπολωλότων ταπεινῶν, ἀλλ' ἠναγκάζοντο εἰς τοῦτο, ὥστε ὅλοι οἱ φόροι, ὅσοι ἦσαν ἐγγεγραμμένοι ἐν τοῖς δημοσίοις βιβλίοις, ἐξάπαντος νὰ εἰσπραχθῶσιν.

Δὲν δυνάμεθα βεβαίως νὰ πιστεύσωμεν τὸ ὑπερβολικὸν ποσὸν τῶν 20 μυριάδων ταλάντων, ὅσα ὁ Ζωναρᾶς (Β'. σ. 225) λέγει, ὅτι ὁ Βασίλειος ἀπεθασαύρισε, δηλαδὴ 15 χιλιάδων ἑκατομμυρίων δραχμῶν, ὥστε δὲν ὑπῆρχε τόπος ἐν τῷ ταμείῳ πρὸς φύλαξιν τοῦ χρυσοῦ «καὶ ὑπὸ γῆν τὰ λοιπὰ ἐθησαύρισε, ἑλίκας ὀρύξας λαθυρινθώδεις». Πιστεύομεν ὅμως, ὅτι καὶ ὑπὲρ τῶν ἀπολωλότων πενήτων, πάλιν ὑποδουλουμένων, καὶ ὑπὲρ τῶν ὑπερόγκως βαρυνομένων δυνατῶν διὰ τοῦ ἀλληλεγγύου φόρου ὁ Πατριάρχης Σέργιος κατελιπάρει τὸν Βουλγαροκτόνον νὰ καταργήσῃ τὸ ἀλληλέγγυον. Ὁ Αὐτοκράτωρ ὑπεσχέθη, νὰ εἰσακούσῃ τὴν δέησιν, ἂν κατατροπώσῃ τοὺς Βουλγάρους, ἀλλὰ, καίτοι ἐπανελθὼν νικητής, δὲν ἐτήρησε τὴν υπόσχασιν³.

¹) Θεοφάνους, Χρονογρ. ἔτ. 6302.

²) Γλυκαῆς, Α' σ. 576.—Ζωναρᾶς, Β' σ. 224.

³) Γλυκαῆς, Δ' σ. 579.

Ούτε ὁ διάδοχος αὐτοῦ Κωνσταντῖνος ἠδύοκῃσε νὰ ἐκπληρώσῃ τὴν κοινὴν εὐχὴν, καὶ αὐτὸς ὑποσχόμενος, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὁ Ῥωμανὸς Ἀργυρὸς συγκατετέθη καὶ ἔκτοτε ἀπερρίζωθῃ τὸ ἀλληλέγγυον¹, ὡς φρονοῦσιν οἱ Βυζαντινοί.

Ἀλλὰ τὸ σύστημα τῶν μητροκωμιῶν περιεῖχε πάντοτε τὸ ἀλληλέγγυον μεταξύ συγχωριῶν, διότι μεχριστοῦ περιελείπετο ὁ τελευταῖος χωρικός, οὐδεὶς ξένος ἡδύνατο ν' ἀποκτήσῃ γῆν ἐντὸς τοῦ χωρίου, ἄρα αὐτὸς ὁ περιλειπόμενος ἦτον ὀφειλέτης τοῦ ὅλου φόρου. Ὅτε ὅμως καὶ αὐτὸς ἐξέλειπεν, ἡ γῆ ἐγίνετο ἐξαλειμματική.

Φαίνεται λοιπόν, ὅτι αὐτὴ ἡ ἀπέραντος ἔκτασις τῆς ἐρημίας καὶ τὸ μέγα ποσὸν γαιῶν ἐξαλειμματικῶν, ὥστε δὲν εὕρισκετο πλέον ὁ ὀφειλέτης τοῦ φόρου, ὑπῆρξεν ἡ αἰτία τοῦ εἰσαχθέντος παρὰ τοῦ Βασιλείου ἀλληλεγγύου.

Ἀλλὰ καὶ οἱ μυθῶδεις θησαυροί, ὅσους διὰ τοιοῦτου καταθλιπτικοῦ τρόπου ἐξεβίασεν ὁ Βασίλειος, δὲν ἐπῆρκεσαν, διότι ὁ Κωνσταντῖνος μετ' αὐτὸν τρία μόνον ἔτη τῆς βασιλείας κατορχεισάμενος, εἰσέπραξε καὶ τῶν ἐτῶν τούτων τὰς δασμοφορίας καὶ δὺν πρὸ αὐτοῦ καθυστερουμένας, ὅμοῦ πέντε².

Ὁ διάδοχος αὐτοῦ, Ῥωμανὸς Ἀργυρόπουλος, κατ' ἀρχὰς ἐφάνη ἐπιεικής, καὶ τὸ ἀλληλέγγυον ἀπορρίζοντας καὶ τοὺς διὰ δημόσια χρεὴ καθειργμένους ἀπολύσας, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον, ἀποτυχὼν εἰς τὰς ἐκστρατείας, ἐζήτησε ν' ἀνακτήσῃ, ὅσα ἀφῆκε, μεταβαλὼν διαθέσιν καὶ ἀντὶ κρατοῦντος ἐγίνε πράκτωρ παῖδας πατέρων γεγηρακότα χρεὰ πραττόμενος³. Ἐντεῦθεν πολλοὶ ἀπηλαύνοντο τῶν πατρῶων οἰκιῶν καὶ ἀγρῶν καὶ ἐκ πλουσίων ἐγίνοντο πένητες.

Τὸ περιεργότερον μνημεῖον, ἐξ οὗ μανθάνομεν, ὅτι τὸ αὐτὸ φορολογικὸν σύστημα τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπέφερε τὰ θλιβερά ἀποτελέσματα, περὶ ὧν οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία, παρέχει ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός.

Οὗτος στενοχωρούμενος καὶ εὐρὼν τὸ νόμισμα κεκιθδηλωμένον ὑπὸ

¹) Ὁ Γλυκᾶς, αὐτ. σελ. 584 ἀποδίδει τὴν κατάργησιν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον, ἀλλ' ὁ Κεδρηνός, Β' σ. 486 φαίνεται ἀκριβέστερος. Ὅρα καὶ Ζωναρᾶν, Β' σ. 299.

²) Κεδρηνός, Β'. σ. 484.—Γλυκᾶς, Δ'. σ. 580.—Ζωναρᾶς, Β'. σ. 228.

³) Ζωναρ. Β'. σ. 229.

τῶν πρὸ αὐτοῦ, μετεχειρίζετο μὲν χάλκινον πρὸς τὰ τῆς βασιλείας ἀναλώματα, τοὺς δὲ φόρους εἰσέπραττε διὰ χρυσίνου δοκίμου, ἢ ἡμι-χρύσου, ἢ ἐν ἀνάγκῃ καὶ χαλκοῦ¹. Ἔτι κατὰ τὰ Βασιλικά (ΝΣ'. ε' 15) εὐρίσκομεν, ὅτι ἡ λίτρα, ὡς ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ συνέκειτο ἐξ 72 νομισμάτων, τὸ δὲ νόμισμα ἡδύνατο 12 ἀργυρᾶ μιλλιαρῆσια. Ἀλλὰ ἐπὶ Κομνηνοῦ (ἐν ἔτει 1094), παραφθαρέν, ἡδύνατο μόνον 4. Ἐγένετο ἐπομένως ἀνάγκη, νὰ συμμορφωθῇ ὁ περὶ εἰσπράξεως φόρων λογιστικὸς τύπος (λογαρικὸς) πρὸς τὴν νέαν ἀξίαν τοῦ χρυσοῦ νομίσματος. Ἀφοῦ πολλαὶ συνέβησαν καταχρήσεις καὶ πολλοὶ ἀπητήθησαν ἀνώτερον ποσὸν τοῦ ὀφειλομένου, ὁ Αὐτοκράτωρ, ἐν τῇ δικαιοσύνῃ αὐτοῦ, τὰ μὲν κατὰ πλεονασμὸν ληφθέντα διατάττει νὰ δοθῶσιν εἰς τὸ ταμεῖον, κατ' αἵτησιν δὲ τῶν ὑπολόγων ἐκδίδει τὸν νέον λογιστικὸν τύπον διὰ τὸ μέλλον.

Τοιοῦτοτρόπως διεσώθησαν ἀμφότεροι οἱ λογιστικοὶ τύποι, ὅτε παλαιὸς καὶ ὁ νέος, καθ' ὃν εἰς τὸ ἐξῆς διετάχθη ἡ τοῦ φόρου εἰσπραξις².

Ὡς σεκρετικοὶ ὑπογράφονται ὁ γενικός, ὁ λογαριαστής τοῦ σεκρέτου τοῦ γενικοῦ, καὶ τέσσαρες νοτάριοι τοῦ βασιλικοῦ σεκρέτου. Αὐτοὶ ἄρα ἀπετέλουν τὸ γενικὸν λογιστήριον, ἵσον δὲ τοῦ παρ' αὐτῶν ὑπογεγραμμένου ἐγγράφου, ἐπικυρωθὲν παρὰ τοῦ κριτοῦ τοῦ βήλου, παρακατετέθη εἰς τὸ θολωτὸν ὠάτον (sanctuarium principatus)³ τοῦ μεγάλου Παλατίου, ὅπου ὑπῆρχε τὸ Ἀρχεῖον.

Τὸ γενικὸν σεκρέτον ἔδιδε τὰ ἀκρόστιχα, καθ' ἃ εἰσепράττετο ὁ φόρος κατὰ διοικήσεις, διεστέλλοντο δὲ οἱ φορολογούμενοι εἰς χωρίτας καὶ πρόσωπα· χωρίζεται ἦσαν λοιπὸν οἱ ἐλεύθεροι γεωργοὶ ἐν ταῖς κώμαις, πρόσωπα δὲ οἱ κτήτορες, ἦτοι οἱ κύριοι μεγάλων κτημάτων. Οἱ διοικηταὶ ἦσαν ὑπεύθυνοι πρὸς τὸ γενικὸν σεκρέτον κατὰ τὸ ἀκρόστιχον, (οἱ μὲν διοικηταὶ λογαριασθῶσιν καθὼς ἀπήτησαν τὸ τῶν διοικήσεων ἀκρόστιχον), ὥστε ἦτον ἐπόμενον νὰ μεταχειρισθῶσι πᾶν μέσον, οὐ μόνον νὰ μὴ ζημιωθῶσιν ἐκ τῶν καθυστερούντων, ἀλλὰ μάλιστα νὰ εἰσπράξωσι πλεόν τοῦ ὀφειλομένου,

Ὁ λογιστικὸς τύπος τῆς εἰσπράξεως τῶν δημοσιακῶν τελεσμάτων

¹) Αὐτ. σ. 298.

²) Συλλ. Δ'. Νεαρά 34, ἐκδ. Ζαχαρίου.

³) Ὅρα σ. 202.

ἦτον ὁ ἐξῆς, ὅτι «ἐφ' ἐκάστῳ νομίσματι ἀπαιτεῖται δικέρατον μιλ-
» λιαρήσιον ἅ, ὃ ἐστι ιβ'' ($\frac{1}{12}$) τοῦ νομίσματος—ἐξάφολλον, φύλλεις
» ς'. ὃ ἐστι νομίσματος μὴ' ($\frac{1}{18}$),—συνήθεια μιλλιαρήσιον ἅ, ὃ ἐστι
» ιβ'' ($\frac{1}{12}$) τοῦ νομίσματος—καὶ ἑλατικὸν φύλλεις ιβ'. ὃ ἐστι νομί-
» σματος κδ'' ($\frac{1}{24}$)».

Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ τύπου τούτου καθ' ὅλα τὰ ἐν αὐτῷ στοιχεῖα ἐκτίθεται διὰ πινάκων.

Πρῶτον στοιχεῖον εἶναι ὁ ἀρχικὸς φόρος, ὃν φέρει τὸ ἀκρόστιχον, καὶ αὐτὸς δύναται νὰ ᾖ ἑλαττον χρυσοῦ νομίσματος. Περὶ τούτου δια-
λαμβάνει ὁ πρῶτος πίναξ, καθ' ὃν ἀπλῶς κανονίζεται ἡ νομισματικὴ
διατίμησις. Ἐπὶ τῇ βάσει, ὅτι τὸ χρυσοῦν νόμισμα ἡδύνατο 12 μιλ-
λιαρήσια, ἕκαστον δὲ τούτων 24 φύλλεις, ὁ ὀφειλέτης φόρων $\frac{1}{18}$ χρυ-
σοῦ νομίσματος ἀποδίδων 6 φύλλεις ἡλευθεροῦτο τοῦ χρέους κατὰ τὴν
ἀρχαίαν διατίμησιν, ὁ δὲ ὀφειλέτης $\frac{1}{4}$ χρυσοῦ νομίσματος διὰ 3 μιλ-
λιαρήσιων, καὶ οὕτω καθεξῆς.

Εἰς τὸ ἀρχικὸν ποσὸν τοῦ φόρου, ὃ, ὡς ἀμετάτρεπτον καὶ ἀναλ-
οίωτον, δὲν ἐπεξηγεῖται ἰδίως, προσετίθετο δικέρατον (centime addi-
tionnel) ἀνὰ πᾶν νόμισμα. Κατὰ τὴν προσθήκην τοῦ δικεράτου ὁ
ὀφειλέτης $\frac{1}{18}$ τοῦ νομίσματος ἐχρεώσται μίαν φύλλιν, καὶ ὁ ὀφειλέτης
 $\frac{1}{4}$, 6 φύλλεις, καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἀλλὰ καὶ μεταγενεστέρα ἐπῆλθε
προσθήκη, πρὸς ἀπόδειξιν, ὅτι τὰ βιβλία τοῦ φόρου δὲν μετεβάλλοντο,
ἀλλ' ἡ αὐξήσις ἐγίνετο διὰ προσθήκης ἐπὶ τοῦ ἀρχαίου ποσοῦ. Ἡ
προσθήκη αὕτη ἦτον ἐνὸς ἐξάφολου ἐπὶ ποσῶν ὑπερβαίνόντων $\frac{2}{3}$ τοῦ
νομίσματος. Ἄλλος πίναξ περιέχει τὴν λογιστικὴν διαβάθμησιν τῆς
προσθήκης τοῦ δικερατοεξαφολου. Κατ' αὐτὴν ὁ ὀφειλέτης $\frac{2}{3}$ νομί-
σματος προσθέτει δικέρατον 16 φύλλεις καὶ ἐξάφολλον 6, ὁ ὀφειλέτης
1 νομίσματος, δικέρατον 1 μιλλιαρήσιον καὶ ἐξάφολλον, 6 φύλλεις, ὁ 2
νομισμάτων, 2 μιλλιαρήσια, 3 ἐξάφολλον, 12 φύλλεις,—3 νομισμάτων
δικέρατον, 3 μιλλιαρήσια, 3 ἐξάφολλον, 18 φύλλεις, καὶ οὕτω καθε-
ξῆς. Ἀλλ' ὁ φορολογούμενος ἐχρεώσται ὅσονένεστι νὰ εἰσκομίσῃ ἀκέραιον
χρυσὸν νόμισμα διὰ τὴν ὠφέλειαν τοῦ ταμείου, λαμβάνων κατ' ἀν-
τιστροφὴν τὸ πλεονάζον εἰς μικρὰ νομίσματα, καὶ ὁ αὐτὸς πίναξ μέχρι
τῶν κλασμάτων περιλαμβάνει καὶ τὴν πρᾶξιν ταύτην. Ἐπέκεινα ὅμως
τοῦ ἀρχικοῦ τέλους δύο νομισμάτων, ἀπλῶς περιορίζεται εἰς τὸν ὑπολο-
γισμὸν τῆς προσθήκης τοῦ δικερατοεξαφολου, καὶ φθάνει μέχρις

ὀφειλέτου χιλίων νομισμάτων, ὅστις σὺν δικερατοεξαφύλλῳ ἔδιδε 1104 νομίσματα καὶ $\frac{1}{6}$.

Καὶ ταῦτα ἐντούτοις καταβαλὼν ὁ ὀφειλέτης φόρου δὲν ἀπηλάσσετο. Ὁ πράκτωρ ὑπὲρ ὠφελείας αὐτοῦ ἐλάμβανε προσέτι ἐν μιλλιαρήσιον ἐφ' ἐκάστῳ νομίσματι καὶ ἐλατικόν, ἢ ποδοκόπιον τοῦ ἔλκοντος ἀνθρώπου αὐτοῦ τὸν τελεστήν, φύλλεις 12. Ταῦτα ἄλλοτε δὲν ἐσημειοῦντο ἐν τῇ ἀποδείξει, ἣν ἐλάμβανεν ὁ τελεστής (ὁ φορολογούμενος), διότι ἀνῆκον εἰς τὸν πράκτορα, ἀλλὰ κατόπιν κατελογίσθησαν καὶ ταῦτα ὑπὲρ τοῦ δημοσίου, καὶ ἔκτοτε ἐσημειοῦντο ἐν τοῖς δημοσίοις βιβλίοις.

Ἐπέκεινα ἐντούτοις τῶν 10 νομισμάτων δὲν ἐπετρέπετο νὰ προχωρήσῃ ἡ προσθήκη συνηθείας καὶ ἐλατικοῦ, μένουσα σταθερὰ ἐπὶ χρέους ὑπερβαίνοντος τὰ διακόσια νομίσματα.

Ἐπ' αὐτῶν τῶν βάσεων ἡ διὰ τῶν προσθηκῶν αὔξησις τοῦ φόρου ἐπὶ 100 νομισμάτων ἦτο νομ. $10 \frac{1}{12}$ ἐπέκεινα δὲ τῶν 200 νομισμάτων ἡ προσθήκη κατὰ φυσικὸν λόγον ἡλαττοῦτο, ὅσον ἡὔξανε τὸ ποσόν, διὰ τὴν σταθερότητα συνηθείας καὶ ἐλατικοῦ, οὐδέποτε ὑπερβαίνόντων τὰ 10 νομίσματα, ἀλλ' εἰς οὐδεμίαν περίπτωσιν ἦτο κατωτέρα τῶν 10 τοῖς 100.

Ἀλλοιωθέντος τοῦ νομίσματος πολλὰ ἠδύναντο νὰ συμβῶσιν ἄτοπα, διότι ὁ ὀφειλέτης τεσσάρων μόνον μιλλιαρησίων ἔμελλε νὰ δώσῃ ἀκέραιον νόμισμα μεθ' ὅλων τῶν παρακολουθημάτων, ὅσα ἄλλοτε ἀνῆκον εἰς 12 μιλλιαρήσια. Ἐπὶ τούτοις λοιπὸν αἱ αὐτοκρατορικαὶ λύσεις πρὸς περιστολὴν τῆς τοῦ διοικητοῦ αἰσχροκερδεΐας.

Καὶ πρῶτον ὁ Αὐτοκράτωρ θεσπίζει περὶ τῶν χρεωστούντων ἔλαττον τοῦ νομίσματος, ὅτι ὁ ὀφειλέτης

$\frac{1}{2}$	νομ.	δίδει	μιλλιαρ.	2	
$\frac{1}{3}$	»	»		1	φύλλ. 8
$\frac{1}{4}$	»	»		1	» —
$\frac{1}{6}$	»	»		—	» 16
$\frac{1}{8}$	»	»		—	» 12
$\frac{1}{12}$	»	»		—	» 8
$\frac{1}{24}$	»	»		—	» 4
$\frac{1}{48}$	»	»		—	» 2

Ἐπειτα ἀποφαίνεται ὁ Αὐτοκράτωρ περὶ τῶν παρακολουθημάτων,

ὥστε νὰ μὴ προβαίνωσι ταῦτα κατὰ τὸ παλαιόν, ἀφοῦ τώρα ἡλαττώθη τὸ νόμισμα εἰς 4 μιλλιαρήσια ἀντὶ 12, δηλ. εἰς τὸ $\frac{1}{3}$ τῆς ἀρχικῆς ὀγκῆς. Ἐν τούτοις δὲν ἐνόμισε δίκαιον ὁ Αὐτοκράτωρ νὰ καταδιβάσῃ καὶ τὰ παρακολουθήματα εἰς τὸ $\frac{1}{3}$, ἀλλὰ μόνον εἰς τὸ ἡμισυ, ὥστε ὁ ὀφειλέτης ἐνὸς νομίσματος ἐκ 4 μιλλιαρησίων προσθέτει φύλλεις 33, ἐνῷ ἄλλοτε προσέθετεν 66.

Ἡ προσθήκη αὕτη ἐγένετο ἐπαχθεστέρα, ὡσάκις ὑπῆρχον καθυστερήσεις προγενεστέρων ἐτῶν, διότι τότε τὰ μιλλιαρήσια ἐκεφαλαιοῦντο εἰς νομίσματα καὶ ἐφ' ἐκάστου αὐτῶν ἐγένετο ἡ προσθήκη. Οἷον ἐχρεώσταις 1 νόμ. καὶ 3 μιλλιαρ. ἐτησίως καθυστερῶν ἐπὶ 2 ἔτη. Ὁμοῦ τὸ χρέος 3 νομίσματα καὶ $\frac{1}{2}$, διότι τὰ 4 μιλλιαρήσια ἀπετέλουν ἐν νόμισμα, ἄρα ἡ προσθήκη ἐπὶ τούτων φύλλεις 115, ἐνῷ, κατ' ἄλλον ὑπολογισμόν, ἀνὰ 12 μιλλιαρήσια τὸ νόμισμα, ἡ προσθήκη πρὸς 66 φύλλεις τὸ νόμισμα ἦτο φύλλεις 165.

Εἰς τὴν διάταξιν ταύτην ἔπεται προσθήκη βεβαίως μεταγενεστέρα, καθότι δύο ἐκτίθενται παραδείγματα, κατὰ μὲν τὸ πρῶτον ἐπὶ τῇ βάσει ὅτι 16 φύλλεις ἀπετέλουν ἐν τραχύ νόμισμα, κατὰ δὲ τὸ δεύτερον μόναι 12 (καθὼς ἡ ἡμέρα ἔχει). Ἡ παραφθορά τουτέστι τοῦ νομίσματος φθάνει εἰς τοιοῦτον βαθμόν, ὥστε τοῦτο ἐκπίπτει εἰς τὸ $\frac{1}{35}$.

Κατὰ τὸ δεύτερον παράδειγμα ὁ ἐτησίως ὀφείλων νόμ. 1 μιλλ. 9 καὶ καθυστερῶν ἐπὶ δύο ἔτη μετὰ τῶν προσθηκῶν ἀποδίδει 56 νομ. τοῦ νέου χαράγματος.

Ἰδοὺ ὁ ὑπολογισμός.

1 Χρεωστοῦνται — νόμισμ.	2 —
2 Παρακολουθ. αὐτῶν φύλλ.	— 66
3 Τὰ 18 μιλλιαρήσια —	— 432
4 Ὑπὲρ τῶν 18 μιλλ. ἀνὰ 4 τὸ νόμ. ἦτοι νομ. 4 $\frac{1}{2}$ παρακολουθήματα πρὸς 33 φύλλεις τὸ νόμισμα	— 148 $\frac{1}{2}$
φύλλεις	646 $\frac{1}{2}$

Ἐως ἐδῶ ὁ ὑπολογισμὸς ἔχει καλῶς, ἀλλὰ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν 12 φύλλων τὸ τραχύ νόμισμα, φθάνει ὁ ὑπολογίζων εἰς νομί-

σματα 54

Ὁμοῦ νομ. 56

Ἄν ἐξεναντίας ὑπολογίσωμεν ὅτι τὰ 18 μιλλ. ἀπετέλουν 4 $\frac{1}{2}$ καὶ

2 τ' ἀκέραια, ὁμοῦ τὰ καθυστερούμενα νομ. 6 $\frac{1}{2}$, τὰ δὲ παρακο-
λουθήματα κατ' αὐτὸν τὸν ὑπολογισμόν ὁμοῦ φύλλεις 214 ἀνὰ 12
φύλλεις τὸ νόμ. ὁμοῦ νομ. ὡς ἔγγιστα 18, ἔχομεν ἐν συνόλῳ νομ. 24 $\frac{1}{2}$.

Τοῦτο εἶναι σαφέστατον, ὅτι ὁ ὑπολογισμὸς οὗτος ἦτον ἔργον τῆς
αἰσχροκερδείας διοικητῶν, καὶ πολὺ μεταγενεστέρα προσθήκη τῆς Αὐ-
τοκρατορικῆς διατάξεως.

Ἡ ἀλλοίωσις τοῦ νομίσματος ἦτον ἀφορμή, ν' αὐξήσωσι κατ' ἀντί-
στροφον λόγον τῆς ἐλαττώσεως αὐτοῦ οἱ φόροι. Ἄλλ' ἀντὶ νὰ κανονί-
σωσιν ἀνάλογον αὐξήσιν πρὸς τὴν ἐξαχρείωσιν τοῦ νομίσματος, φορολο-
γοῦντες ἐπὶ τῶν παλαιῶν σημειώσεων, ὅπως ὠρίζετο ἐπὶ ἐκάστου κτή-
ματος τὸ τελούμενον ποσόν, περιῆλθον εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν περιπλο-
κὴν, καθαυτὸ εἰς τοῦτο συνισταμένην, πῶς διὰ τοῦ νέου χαράγματος
τελεῖται τὸ ἀμετατρέπτως σημειούμενον ποσόν ἀρχαίου χαράγματος.
Τοιαύτη περιπλοκὴ ἦτον ἀδύνατον νὰ συμβῇ, ἂν ἐνομοθετεῖτο κατ'
ἔτος ὁ φόρος ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ πολιτευομένου νομίσματος.

Ἐκ τῶν καταπιεστικωτέρων μέσων ταμειευτικῆς τέχνης καὶ ἄξιον τοῦ
κιθδηλεύοντος τὸ νόμισμα ὑπῆρξεν ἡ εἰς χρυσὸν ἀπαίτησις τοῦ φόρου
καὶ μάλιστα τοῦ κεφαλικοῦ¹.

Διὰ τοῦτο ἐγένετο ἡ ἀναγωγὴ τῶν ψιλῶν νομισμάτων (λεπτὰ ψηφία)
εἰς χρυσόν, ἥτοι εἰς τὸ τραχὺ νόμισμα, ἢ τὸ χάραγμα. Τοσοῦτον ἐτη-
ρήθη ἡ συνήθεια αὕτη, ὥστε χάραγμα ὠνομάσθη αὐτὸς ὁ φόρος², ἢ
moneta caragii³, ἐξ οὗ καὶ παρ' Ὀθωμανοῖς χαράτζιον ὁ κεφαλικὸς
φόρος τῶν βασιλέων⁴. Πρὸς ποινὴν ὅτι διετήρησαν αὐτὸ μέχρι τέ-
λους, κατεδικάσθησαν νὰ φέρωσιν αὐτὸ ἐπὶ τοῦ τραχήλου καὶ ὑπὸ
τὸν ζυγὸν τῆς δουλείας. Περὶ τῶν λεγομένων ὁμῶς γεωργικῶν νόμων
οὐδὲ ἔχνος ἀπαντᾷ, ὅτι ἔσχυσαν.

Τὸ θέμα εἶναι λίαν σπουδαῖον, ὥστε οὐδὲν διδόμενον παραλείπομεν
χρήσιμον πρὸς διασάφησιν. Τοιοῦτον παρέχει ἡ αὐθαίρετος πράξις Νι-
κηφόρου τοῦ Γενικοῦ δημεύσαντος (εἰς τὴν Βασιλικὴν κουρατορίαν αἵρε-

¹) "Οθεν καὶ auraria functio. "Ιδε Sanctio pragm. Pro petitione Vigilli
c. 18.

²) "Ορα Χρυσόβουλλον ἐν τῇ χρονογραφίᾳ τῆς Ἡπείρου. Β', σ. 303.

³) Tafel u. Thomas, Urkunden II, σ. 283.

⁴) Zachariæ, Inn. Gesch. § 57 ὑποσ. 47.

σθαι) τὰ κρείττονα τῶν κτημάτων τῶν ὀρφανοτροφείων, τῶν ξενόνων, γηροκομείων, ἐκκλησιῶν καὶ μοναστηρίων, καὶ ἐν τούτοις ἐπιθέσαντος τὰ τέλη αὐτῶν εἰς τὰ ἐναπομείναντα κτήματα τῶν εὐαγῶν οἰκῶν καὶ εἰς τοὺς ἐν αὐτοῖς παροίκους, ὥστε πολλῶν ἐδιπλώθησαν οἱ φόροι ¹. Καὶ αὕτη μὲν μία ἐκ τῶν ἀποδιδομένων εἰς τὸν Φαραὼ τοῦτον δέκα πληγῶν, ἥτις δὲν ἐξηγεῖται ἄλλως, ἥ διότι ὁ φόρος ἐπέκειτο πάγιος καθ' ἐκάστου κατόχου κτήματος, εἴτε χωρίτου, εἴτε προσώπου, δηλ.: κτήτορος ιδιοσυστάτου κατὰ τὰς ἀνέκαθεν σημειώσεις. Οὕτω ἐννοοῦμεν, πῶς μετηνέχθησαν εἰς τὰ ἐναπομείναντα κτήματα τῶν εὐαγῶν οἰκῶν οἱ φόροι τῶν δημευθέντων ὡς πάγιοι.

Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται προσέτι, διατί εἰσῆχθησαν διατάξεις παρεμβάλλουσαι πρόσκομμα εἰς τὴν ἐκποίησην κλασματικῶν γαιῶν, τουτέστι μερῶν ἀποσπωμένων ἐξ ιδιοσυστάτου κτήματος, ὅποιον ἦτον ἀναγεγραμμένον ἐν τῷ κώδικι τοῦ σεκρέτου, καὶ διατί οἱ ὁμοτελεῖς τῆς αὐτῆς φορολογικῆς περιφερείας εἶχον προτίμησιν.

Τὰ ιδιοσύστατα κτήματα ὥφειλον οἱ προτιμώμενοι ν' ἀγοράσωσιν ὁλόκληρα ἢ ν' ἀπέχωσιν ², ἐνῶ ἐπὶ κλασματικῶν κτημάτων ἐχώρουν ὅλαι αἱ κατηγορίαι τῆς προτιμήσεως, μόνον δὲ ὅτε τὸ δημόσιον ἐπώλει κλασματικὰς γαίας (διότι βεβαίως προηγῆθη ἡ σημείωσις τοῦ σεκρέτου), ἅμα οἱ οἰκῆτορες δὲν ἤθελον αὐτάς, ἡδύναντο καὶ οἱ δυνατοὶ νὰ γίνωσι κύριοι ³.

Ὁ Κοσμᾶς ὁ Μάγιστρος μετὰ τριακονταετίαν δὲν ἐπιτρέπει ἀναθεώρησιν τῶν μερισμῶν τοῦ φόρου, ὅταν ὑπάρχῃ μία ὑποταγὴ καὶ εἰς τελεσμός, καὶ ἀνακοίνωσις τῶν μερίδων τοῦ τελέσματος ⁴. Ἄν ἐγίνετο συχνάκις ἀναθεώρησις, τοῦλάχιστον ἀνὰ πᾶσαν δεκαπενταετίαν, ἡ τριακονταετὴς παραγραφὴ δὲν ἦτον ἐνδεχομένη.

Ἐπὶ τέλους οὐδὲ λόγος πλέον γίνεται περὶ ζεύγους καὶ ζευγοκεφαλῆς (jugum) κατὰ τοὺς φόρους, οὐδ' ἔχνος ἀπαντᾶ περὶ τούτου ἐν τοῖς νόμοις.

Οὐδὲ εἰς ταῦτα τὰ σπουδαῖα τεκμήρια ἐντούτοις ἐπαρκούμενοι,

¹) Θεοφάνους, Χρονογρ. 6302.

²) Συλλ. Γ'. Νεαρὰ 6, κεφ. γ'. ἐκδ. Ζαχαρίου.

³) Αὐτ. Νεαρὰ 2, κεφ. 6.

⁴) Leuncl. II, σ. 167.

μεγάλως ἐνισχύομεν αὐτὰ συμβουλευόμενοι τοὺς Βυζαντίους ἱστορικούς, ὡς αὐτοὶ μέμφονται τοὺς Αὐτοκράτορας ὡς τυραννικούς κατὰ τὴν φορολογίαν, διὰ τίνος τρόπου λέγουσιν αὐτοὺς καταθλίψαντας τὸ ὑπῆκοον, εἶναι δὲ ἄξιοπερίεργον, ὅτι ἐλαχίστας ἀποδίδουσιν εἰς αὐτοὺς προσθήκας φόρων, καθαυτὸ δὲ ὀνομάζουσιν αὐτοὺς καταθλιπτικούς, διότι δὲν ἐπέτρεπον ἀνακουφίσεις τῶν κειμένων φόρων.

Παραδείγματα κουφισμῶν ὑπάρχουσι πολλὰ προγενέστερα, ἀνωτέρω δὲ ἐμνημονεύσαμεν τὰ Ἰουστίνου καὶ Τιβερίου¹. Αὐτοὶ οἱ κουφισμοὶ ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀφέσεις καθυστερούντων (ὀπισθοτελειῶν). Ὡσαύτως ὁ Μαυρίκιος ἀφῆκεν εἰς τοὺς ὑπηκόους τὸ τρίτον μέρος τῶν φόρων².

Περὶ προσθήκης φόρων πρῶτος λαλεῖ ὁ Θεοφάνης (σ. 634), ὅτι ὁ Λέων Ἰσαυρος πρὸς ἐπισκευὴν τῶν τειχῶν τῆς πόλεως ἐπέβαλε μιλιάρησιον κατὰ ὀλοκοτίνην, δηλ. τὸ δικέρατον³, ὃ εἶδομεν πρὸ ὀλίγου ὡς προσαύξημα (centime additionnel) ἐκάστου νομίσματος. Καθαυτὸ ἐπρεπε νὰ ἦναι τοπικὸς φόρος, ὁ περὶ τῶν τειχῶν τῆς πόλεως, ἀλλ' εἰς τοῦτο ἐνέωτέρισεν ὁ Αὐτοκράτωρ, ὅτι κατέστησεν αὐτὸν γενικὸν καὶ μόνιμον, καὶ ἔκτοτε διέμεινε κατὰ τοὺς μνησθέντας πίνακας Ἀλεξίου Κομνηνοῦ.

Καὶ κεφαλικοὺς φόρους ἐπέβαλεν ὁ θεομιστὴς οὗτος κατὰ Θεοφάνην Αὐτοκράτωρ, ἀλλὰ εἰς τὸ τρίτον μέρος Καλαβρίας καὶ Σικελίας, πρὸς τοῦτο διατάξας τὴν ἐπόπτευσιν καὶ ἀναγραφὴν τῶν τικτομένων (σ. 631).

Ἡ Εἰρήνη εἰς μόνους τοὺς τοῦ Βυζαντίου πολιτικοὺς ἐχαρίσατο φόρους ἐν ἔτει 800⁴, ἀλλ' ὁ ἐκθρονίσας αὐτὴν Νικηφόρος, ὅστις ἀπὸ γενικοῦ Λογοθέτου ἐστέφθη Αὐτοκράτωρ, καίτοι ὡς ἄλλος Φαραὼ δέκα ἐπιβαλὼν πληγὰς, οὐδένα νεώτερον φόρον προσέθηκεν.

Ἡ βαρυτέρα πληγὴ ὑπῆρξεν ἢ πρὸς οἰκισμὸν τῆς Σλαβινίας ἀναγ-

¹) Συλλ. Α'. Νεαραὶ 1. 11. ἔκδ. Ζαχαρίου.

²) Θεοφύλ. Η', 13.

³) Τοῦτο μαρτυρεῖ καὶ ὁ Κεδρηνός, Α'. σελ. 801, καὶ ὁ Μανασῆς, στίχ. 4509· ὁ δὲ Muralt, σελ. 389 ὑποθέτει δικεράτινον τεῖχος (mur dicération) ἀνοικοδομηθέν, ὅπερ ὅλως ἀνύπαρκτον.

⁴) Θεοφάνης σ. 737.

καστική μετανάστευσις ἐξ ὅλων τῶν θεμάτων ἐπὶ πράξει τῶν ὑποστάσεων αὐτῶν, δευτέρα τὸ ἀλληλέγγυον, τρίτη ἡ ἐποπτεία τῶν τελῶν καὶ ἀναβίθασις αὐτῶν λόγῳ τῆς ἐποπτείας ταύτης, προστιθεμένου δικεράτου ἕνεκα χαρτιατικοῦ¹. Τοῦτο δὲν δηλοῖ βεβαίως, ὅτι γενικῶς ηὐξήθη τὸ ποσὸν τοῦ τελουμένου φόρου, ἀλλὰ διετάχθη ἀκριβῆς ἐξέτασις, ἂν καταβάλλῃ ἕκαστος τὸ σημειούμενον, καὶ πολλῶν ὡς ἐκ τῆς ἐξετάσεως ταύτης ἀνεβιβάσθη τὸ τέλοςμα, ἐνῷ οὐδενὸς κατεβιβάσθη. Τὸ χαρτιατικὸν δὲν ἦτο προσθήκη τοῦ φόρου, ἀλλὰ ἡ λόγῳ τῆς ἐξετάσεως ταύτης γινομένη δαπάνη. Τετάρτη πληγὴ ὑπῆρξεν ὁ ἀναβιθασμὸς ὅλων τῶν κουφισμῶν, τουτέστιν ἡ εἴσπραξις τῶν καθυστερούντων. Πέμπτη ἡ ἀφαίρεσις τῶν κτημάτων τῶν εὐαγῶν οἰκῶν. Αἱ λοιπαὶ δὲν ἐνδιαφέρουσιν ἡμᾶς ἐνταῦθα². Περὶ τῶν αὐτῶν βεβαίως λαλεῖ ἄλλιν κατωτέρω ὁ Θεοφάνης (σελ. 761), ὅτι ὁ Νικηφόρος ἀνεβίθασε τὰ τέλη τῶν Ἐκκλησιῶν, καθόσον τουτέστιν ἐδήμευσε τὸ ἡμισυ τῶν κτημάτων, καὶ ἐν τούτοις τὰ τέλη τῶν δημευθέντων ἐπέθηκεν εἰς τὰ ἐναπομείναντα, καὶ ὅτι ὁκτὼ ἐτῶν ὀπισθοτελείας εἰσέπραξεν ἀπὸ τῶν ἀρχοντικῶν οἰκῶν.

Νέος φόρος δὲν εἶναι τὸ καπνικόν, ἂν, ὡς ἀνωτέρω εἴρηται, αὐτὸς ἦναι ὁ κεφαλικὸς φόρος τῶν παροίκων, ἀνὰ δύο καὶ τρεῖς, ἐπὶ δὲ γυναικῶν ἀνὰ τέσσαρας, καθότι κατέστη φόρος ἑκάστης οἰκογενείας. Ὁ Νικηφόρος ἀπῆτησε τὰ καπνικὰ τῶν εὐαγῶν οἰκῶν ἀπὸ τῆς βασιλείας αὐτοῦ³, ὁ δὲ Μιχαὴλ ὁ Ἀμοραῖος (820—829) εἰς τοὺς ἐκ τοῦ θέματος τῶν Ὀψικίων καὶ Ἀρμενιανῶν, πρὸς ἀμοιβὴν τῆς πίστεως αὐτῶν, ἀφῆκε τὰ εἰς τὸ δημόσιον τελούμενα καπνικὰ ἀνὰ ἓν μιλλιαρῆσιον⁴, ἐνῷ καθ' ὅλον τὸ λοιπὸν κράτος ἐτελοῦντο ἀνὰ δύο, ἐξ ὧν ἐπίσης ἀφέθη τὸ ἓν⁵.

¹) Λέων Γραμματ. σ. 208. Ὁ Μανασῆς στίχ. 4569 συγχέει τὸ δικεράτον τοῦτο μετὰ τοῦ δικεράτου τοῦ Λέοντος πρὸς ἐπισκευὴν τῶν τειχῶν. Ἐν τῷ πίνακι Νεαρᾶς Ἀλεξίου Κομνηνοῦ ὁ Λέων λέγεται εἰσαγαγὼν τὸ ἐξάφολλον, ἀλλ' ὡς ἐκ τῶν λοιπῶν μαρτυριῶν προκύπτει, παρ' ἄλλου προστετέθη Αὐτοκράτορος.

²) Θεοφάνης, σ. 757.—Κεδρηνός Β'. σ. 37.

³) Θεοφάνης, σ. 756.

⁴) Βεβαίως δι' ἑκάστην οἰκίαν.

⁵) Κεδρηνός, Β'. σ. 77.—Χρονογρ. μετὰ Θεοφ. σ. 54.

Ὁ Ἰωάννης ὁ Τσιμισκῆς διὰ τὴν κατατρόπωσιν τοῦ Σφενδοσθλάβου ἀφίνει εἰς τοὺς ὑποφόρους ὅλων τῶν θεμάτων τὸ καπνικόν¹.

Ἐν Νεαρᾷ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ² κανονίζεται ὑπὲρ τῶν ἐπισκόπων τέλος ἀπὸ ἐκάστου χωρίου ἔχοντος 30 καπνοὺς ἐν χρυσοῦν νόμισμα, δύο ἀργυρᾷ, εἰς κριός, κριθῆς μόδιοι ἕξ, οἶνου μέτρα ἕξ, ἀλεύρου μόδιοι ἕξ καὶ ὄρνιθες 30, καὶ οὕτω καθεξῆς, οὐδέποτε ὅμως ἀνώτερος φόρος, ἀλλ' ἀναλόγως ἐλαττούμενος. Καὶ τοῦτο ὡς πάλαι ἡ συνήθεια καθ' ὅλα τὰ θέματα.

Ὡς ἐκ τούτου τὰ καπνικά ἐγιναν καὶ ἔρανος ὑπὲρ τῶν ἐπισκόπων, ἀπαντῶσι δὲ καὶ ἐπὶ Ἑμμ. Κομνηνοῦ³.

Τοιοῦτον ὑπῆρξε καὶ τὸ ἀερικόν, ὃ ὁ Προκόπιος δὲν ἐξηγεῖ σαφῶς, εἰς τί συνίστατο, ἀλλὰ πρὸς τὸ εὐτράπελον λέγων, ὅτι δὲν ἦτο τεταγμένη καὶ συνήθης φορὰ, ἀλλ' ὡς ἐκ τοῦ ἀέρος φερομένην ἐλάμβανεν αὐτὴν ὁ Ἰουστινιανὸς διὰ τοῦ ἐπάρχου τῶν Πραιτωρίων, ἀποδίδοντος ἐτησίως εἰς τὸ δημόσιον 30 κεντηνάρια χρυσοῦ (περίπου 3,631,180 δραχ.)⁴.

Περὶ αὐτοῦ τοῦ ἀερικοῦ γίνεται πάλιν μνεία ἐπὶ Μιχαὴλ Παφλαγόνο, ὅτι ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Ἰωάννης ἐν ἔτει 1037 προσέθηκε πρὸς τοῖς δημοσίοις τελέσμασι καὶ ἀερικόν ἀπὸ ἐκάστου χωρίου κατὰ τὴν ποσότητα καὶ δοχὴν ἀπὸ 4 μέχρις 20 νομισμάτων⁵.

Δὲν εἶναι ἀπίθανον, ὅτι καπνικόν καὶ ἀερικόν ὑπῆρξαν ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ὑπὸ ἄλλο ὄνομα, καὶ δὲν ἐπεκράτησαν πάντοτε.

Περὶ Κωνσταντίνου Μονομάχου γίνεται μνεία, ὅτι περιῆλθεν εἰς μεγίστην ἔνδειαν διὰ τὴν ἄκριτον αὐτοῦ ἐλευθεριότητα, καὶ πρὸς ἀνέγερσιν τῆς μονῆς Μαγγάνων, ἐνθα ἐφοίτα ἡ ἐρωμένη Σκλήραινα, ἐπενόησε καπηλείαν καὶ ἀτόπους εἰσπραξεις, ἀλλὰ περὶ νέων φόρων οὐδὲν ἄλλο βεβαιοῦται, ἢ ὅτι κατέλυσε τὸν Ἰβηρικὸν στρατὸν ἐκ πεντήκοντα χι-

¹) Αὐτ. σ. 443.

²) Συλλ. Δ'. Νεαρὰ 1. ἔκδ. Ζαχαρίου.

³) Συλλ. Δ'. Νεαρὰ 61. ἔκδ. Ζαχαρίου.

⁴) Προκ. Ἀνεκδ. ΚΑ'. 1.

⁵) Κεδρηνός, Β'. σ. 521. Ἡ παρ' Ἀρμενοπούλῳ Α' δ' 40 μνεία τοῦ ἀερικοῦ, ὡς μὴ γνησία, παρελείφθη ὑπὸ Χαϊμβάχου. Ἀμφοτέρων ὅμως καὶ τοῦ καπνικοῦ καὶ τοῦ ἀερικοῦ ὑπάρχει μνεία ἐν Χρυσοβ. Πάτμου 1088. Συλλ. 4. Νεαρὰ 30. ἔκδοσις Ζαχαρίου.

λιάδων, καὶ ἀντὶ στρατιωτῶν ἀπὸ τῶν χωρίων ἐκείνων ἀπῆτει χρηματικούς φόρους¹ πρὸ τοῦ ἔτους 1055. Ἄλλ' ἐκλείπουσιν ὡς ἐκ τούτου τῆς μεθορίου φρουρᾶς, ἐδόθη εἰς τοὺς πολεμίους πάροδος.

Ὁ Ἐμμανουὴλ Κομνηνὸς ἐφιλοτιμήθη νὰ δώσῃ ἀτέλειαν εἰς τὰς μονάς, διὰ νὰ ἔχῃ τοὺς στρατιώτας τοῦ Χριστοῦ συμμάχους κατὰ τῶν ὀρωμένων καὶ ἀοράτων ἐχθρῶν τῆς βασιλείας. Τοῦ πρώτου αὐτοῦ χρυσοβούλλου, ἐν ἔτει 1146, διεσώθη μόνῃ ἡ ἐπιγραφὴ². Ἐκ τοῦ δευτέρου ὁμως ἐν ἔτει 1158 σαφῶς προκύπτει³, ὅτι τὰ μοναστήρια δὲν ἔπαυον διανοχλούμενα, διότι αἱ κτήσεις δὲν ἦσαν ὅλαι ἐπ' ὀνόματι αὐτῶν διαγεγραμμένα ἐν τοῖς δημοσίοις βιβλίοις, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀντεποιεῖτο αὐτὰ τὸ δημόσιον, διδομένης διαγνώσεως παρὰ τοῦ δημοσίου ἀναγραφέως. Εἶναι μάλιστα πιθανόν, ὅτι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀτελείας τὰ μοναστήρια εὗρισκον λίαν ὠφέλιμον τὴν κτῆσιν κτημάτων καὶ πολλὰ ὠκειοποιήθησαν. Ἀφειδῶς ἐν τούτοις παρέχει ὁ Αὐτοκράτωρ τὴν ἀτέλειαν ἐφ' ὅλων, ὅσα κατέχουσιν ὅπως δήποτε, εἴτε καλῶς, εἴτε κακῶς, «κἂν ἀπὸ κλασμάτων ὧσι, κἂν ἀπὸ συμπαθειῶν, ἢ ἀπο-» κεκινημένων, ἢ ὀλοπτῶτων, ἢ ἀπὸ ταπεινῶν τελουμένων διαρίων, ἢ » ἀπὸ ταπεινῶν κλασματισθέντων, ἢ καὶ δυνατοῖς διαπραθέντων, ἢ » τούναντίον, ἢ ἐξ ὀρθώσεων κακῶς γεγονυῶν διαπράξεων, κἂν ἐν ἄλλ-» λοις τόποις ὀρισθέντα ὠρηθῆναι, ἐν ἄλλοις παρεδόθησαν κτλ.».

Αὐτὰ κυρίως ἦσαν τὰ ἐλαττώματα τῆς κατοχῆς, μὴ συμφωνούσης πρὸς τὰ δημόσια βιβλία, ὅτε τουτέστιν ἐξ ἰδιοσυστάτου κτήματος ἀπεσπάσθη κλάσμα, ἢ προσετέθη εἰς αὐτό, ὅτε ἀφέθη ἀτελές (ἀπὸ συμπαθειῶν), ἢ ὅτε κτῆμα κακῶς ἐκτήθη, κατὰ παράβασιν τῆς προτιμήσεως (ἀποκεκινημένων ἢ ὀλοπτῶτων), ἢ ἔγινε παράβασις τῶν περὶ ταπεινῶν καὶ δυνατῶν διατάξεων.

Ἐφ' ὅλων τούτων, καθόσον δὲν ἀνεγράφησαν ὡς ἀνήκοντα εἰς τὸ δημόσιον, καὶ τῶν ἐν χρυσοβούλλοις μνημονευομένων, εἴτε ἔχουσι παρόικους, εἴτε εἶναι αὐτούργια (τουτέστιν ἄνευ παρόικων), δίδεται πᾶσα

¹) Γλук̃α̃ς, σ. 597.—Зωνα̃ρ̃α̃ς, Β'. σ. 269.

²) Χρυσόβουλλον τὸ κατὰ τὸν Ἰούλιον μῆνα τῆς Θ'. Ἰνδ. τοῦ ςχνδ' ἔτους γεγονὸς, καὶ διοριζόμενον μὴ βλάπτεσθαι τὰ μοναστήρια ἐκ τοῦ ἴσως χωλεῦειν κατὰ τι τὰ προσόντα τούτοις δικαιώματα.

³) Συλλ. Δ'. Νεαρά 64, ἐκδ. Ζαχαρίου.

ἀτέλεια, ὥστε δὲν ἐπιτρέπεται εἰς ἀναγραφά, ἢ προκαθήμενον σεκρέτου, ἢ ἐξισωτήν, ἀναγραφὴ αὐτῶν, καπνολογία (τουτέστι καταμέτρησις τῶν οἰκιῶν), ἀναζήτησις μέτρων γῆς, ἢ παροίκων ποσότητος. Πρὸς τοῦτο ὁμῶς γίνονται πρακτικὰ τῶν ἤδη κατεχομένων παρὰ τῶν μονῶν ἀκινήτων καὶ παροίκων, ὥστε ὅσα ἐπέκεινα τούτων κατόπιν εὐρεθῶσιν, ὑπόκεινται εἰς τὸ κοινὸν δίκαιον. Αὐτῶν δὲ πάλιν τῶν πρακτικῶν διατάχθη ἡ ἐγκατάστροφαις δι' εἰδήσιν ἐν τοῖς γενικοῖς σεκρέτοις¹.

Μετὰ ἐν ἔτος ὁ αὐτὸς Αὐτοκράτωρ ἀπένειμεν εἰς τὰς μονὰς καὶ ἐκεῖνα τὰ κτήματα, περὶ ὧν ἐδόθη παρὰ τῶν ἀναγραφέων διάγνωσις ὡς δημοσίων².

Περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου ὁ Ἐμμανουὴλ Κομνηνὸς ἀνεκάλεσε τὰς διατάξεις ταύτας³, οὐδὲν φαίνεται ὠφεληθεῖς ἐκ τῶν συμμάχων τούτων κατὰ ὀρωμένων καὶ ἀοράτων ἐχθρῶν. Ἀλλ' ὁ Ἀλέξιος Κομνηνὸς ἐν ἔτει 1181 ἀποκατέστησε πάλιν τὰς διατάξεις τοῦ Ἐμμανουὴλ⁴.

Ὡς ἐκ τῆς μεγάλης ἐνδείας, εἰς ἣν περιῆλθεν ὁ Ἀλέξιος Κομνηνός, ἐφεύρισκε τρόπους ἀπαισίους συλλογῆς χρημάτων, διατάξας ἀπογραφὰς τῶν ἀπανταχοῦ κτήσεων καὶ κενὰ ἐπινοήσας ὀνόματα, τὰ ὑπέρτιμα καὶ τὰ ὑπέρπλεα⁵. Τὸ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι ἐγένετο ἀναθεώρησις πρὸς ἀνέυρεσιν, ἂν ἐσημειοῦτο ἐν τοῖς βιβλίοις ἀνώτερος φόρος τοῦ ἀληθῶς καταβαλλομένου (ὑπέρτιμα), ἢ ἂν κατεῖχε τις πλεοναῖον ἐκτασιν (ὑπέρπλεα) τῆς φορολογουμένης.

Ἐνῶ ἐν τούτοις ὁ Ἀλέξιος καὶ τὸ νόμισμα ἐκιδόηλε καὶ πάντα ἐμηχανᾶτο πρὸς αὐξήσιν τῶν δημοσίων πόρων, ἀμάξαις ὁλαῖς παρεῖχε τὰ δημόσια χρήματα εἰς τοὺς συγγενεῖς καὶ θεράποντας, καὶ οἱ οἴκοι αὐτῶν δὲν ἦσαν ὡς ἰδιωτῶν, ἀλλ' ὡς βασιλείοι⁶.

¹) Ἐν ἔτει 964 ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς ἀπηγόρευσε, νὰ δωρῶνται κτήματα εἰς μονὰς καὶ ἐκκλησίας, διότι ὅσα εἶχον ἔμενον ἀργά, ἀλλ' εἶπε νὰ οἰκέται, βόες, ποῖμνια, ἐπίσης δὲν ἐπέτρεψε δι' ἀφιερώσεως κτημάτων νὰ συνίστανται νέα μοναστήρια. Συλλ. Γ'. Νεαρὰ 49. ἔκδ. Ζαχαρίου.

²) Ὅρα Βαλσ. ἐν τῇ ἔκδ. Ποτλῇ καὶ Ράλλῃ Β'. σ. 598.

³) Αὐτ. σ. 603.

⁴) Συλλ. Δ'. Νεαρὰ 81. ἔκδ. Ζαχαρίου.

⁵) Γλ υ κ ᾱ ς, σ. 620.—Ζωναρᾶς, Β'. σ. 298. Ἀλλὰ τὰ ὀνόματα εἶναι ἀρχειότερα.

⁶) Ζωναρᾶς, ἐν τέλει.

Ἦδη ὁ Ἐμμ. Κομνηνὸς ἐν ἔτει 1158 εἶχεν ἀπαγορεύσει δι' ἀναγραφέων, ἢ προκαθημένου οἰουδήποτε σεκρέτου, ἢ ἐξισωτοῦ, ἢ ἄλλου τινός, τὴν ἀπὸ τῶν μοναστηρίων ἀναζήτησιν ὑπερτίμου ἢ ὑπερπλέου τῆς γῆς¹, πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι διὰ τῆς ἐξετάσεως ταύτης ἐσκοπεῖτο μόνον ὁ ἀναβιβασμός.

Αὐτὸ τὸ ὑπέρτιμον καὶ ὑπέρπλεον, οὕτως ἐξηγούμενον διὰ τῆς Νεαρᾶς τοῦ Ἐμμανουήλ, κάλλιστα μαρτυρεῖ, ὅτι πρὸ ἀπείρου χρόνου οὐδεμία ἐγένετο ἐξέτασις πῶν σεκρετικῶν χαρτῶν, καὶ ὥς ἐκ τούτου ἐδόθη ἀφορμὴ ἀναβιβάσεως τῶν φόρων διὰ νέας ἐξετάσεως πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον τεινούσης, οὐδαμῶς ὅμως πρὸς ἀνακούφισιν τῶν πέραν τοῦ δέοντος βεβαρημένων.

Ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ υἱὸς τοῦ Βουλγαροκτόνου, ἔγινε βαρὺς περὶ τὴν φορολογίαν, οὐχὶ διότι ἠῤῥξην αὐτήν, ἀλλὰ διότι ἐν τρισὶν ἔτεσι τῆς βασιλείας πέντε ἀπήτησε δασμοφορίας, τὰς δὲ τούτεστι καθυστερουμένας ἐπὶ Βασιλείου, ἐξαντλήσαντος τοὺς φορολογουμένους, καὶ τρεῖς ἰδίας ἀπὸ τοῦ ἔτους 1025—1028².

Τὰ μέχρι τοῦδε διομολογεῖ καὶ ὁ ἐν ἔτει 1341 μέγας δομέστικος Καντακουζηνός, μετὰ θάνατον Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου παρασκευάζων ἐκστρατεῖαν καὶ προτρέπων ἐγκατάστασιν διοικητῶν πρὸς τακτικὴν εἰσπραξίν τῶν δημοσίων φόρων, «ἐπιδεδωκότων οὐ μικρῶς, ἐκ προσθήκης μὲν οὐδεμιᾶς τῶν εἰθισμένων φόρων, ἐξ ἐτέρων δέ τινων τρόπων καὶ ἐπινοιῶν»³.

Περίπου κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, κατὰ Νικηφόρον Γρηγορᾶν⁴, δηλ. ἐπὶ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου, καίτοι σμικρυνομένου πάντοτε τοῦ Βασιλείου, ἡ ἐτησίᾳ πρόσοδος ἦτον ἐνὸς ἑκατομμυρίου νομισμάτων, ἦτοι 17 ἑκατομμυρίων δραχμῶν.

Ἐκ τούτων συμπεραίνομεν, ὅτι ἐπὶ δώδεκα τοῦλάχιστον αἰῶνας ὁ αὐτὸς ἐπεκράτησεν ὀργανισμός, καὶ οὔτε αἱ βαρύτεραι συνέπειαι καὶ ἡ ἐξερήμωσις τῆς χώρας καὶ ἡ ἐξόντωσις τῶν κατοίκων ἔδωκαν αἰτίαν εἰς οἰανδήποτε μεταρρύθμισιν, ἢ βελτίωσιν. Τοσαύτη μάλιστα ὑπῆρξεν

¹) Συλλ. Δ'. Νεαρὰ 61. ἔκδ. Ζαχαρίου.

²) Κεδρηνός, Β'. σ. 484.—Γλυκᾶς, Δ'. σ. 580.

³) Καντακουζ. Γ'. 12.

⁴) Δ'. σ. 317.

ἡ ὑπὸ τὸν δεσποτισμὸν στέρησις παντὸς πνεύματος ἀνακαινισμού καὶ ἀναμορφώσεως, ὥστε καὶ αὕτῃ ἡ περιοδικὴ ἀναθεώρησις τῶν σεκρετικῶν χαρτῶν ἐγκατελείφθη. Οἱ Αὐτοκράτορες κατὰ τὴν φιλοχρηματίαν, ἢ ἀμεριμνίαν αὐτῶν, ποτὲ μὲν εἰσέπραττον ὅλους τοὺς ἀναγεγραμμένους φόρους, δημεύοντες, καὶ εἰς τοὺς καταβάλλοντας τὰ καθυστερούμενα ἀπονέμοντες τὰ ἐγκαταλειμμένα κτήματα, ἢ παρ' ἀναξιοχρέων καὶ ἐλλειμματιῶν κατεχόμενα, ποτὲ δὲ πάλιν ἀφίνοντες τοὺς ὑποδεεστέρους νὰ διαχειρίζωνται κατὰ τὴν πλεονεξίαν αὐτῶν τὰ τῶν φόρων. Ἐνίοτε ὁμως προέβαινον καὶ εἰς αὐθαιρετωτέρας καταπιέσεις.

Τί ἡδύνατο ν' ἀναχαιτίσῃ τοὺς Αὐτοκράτορας ἀπὸ πάσης τυραννικῆς πράξεως, φρονοῦντας, ὅτι «πᾶν ἀκίνητον ὑποδημόσιον ὃν ἐκχωρεῖ»¹ ἢ βασιλεία τῷ τὴν καταβολὴν ποιουμένῳ τῶν δημοσιακῶν βαρῶν»²;

Παραλείπομεν τὰς παντοίας βιαιοπραγίας, τὰς κακώσεις, τὰς θανατώσεις καὶ τὰς δημεύσεις τῶν Αὐτοκρατόρων, μάλιστα ἐνεργουμένας κατὰ τῶν ἀνωτάτων ἀρχόντων, εἰς οὓς ἐπέτρεψαν πρὸς στιγμὴν πᾶν μέσον ἀρπαγῆς. Δύω τινὰ παραδείγματα ἀρκοῦσι πρὸς ἀπόδειξιν, ὅτι οὐδὲν ὑπῆρχε τοῦ δεσποτισμοῦ ὄριον.

Ὁ Νικηφόρος ὁ ἀπὸ Γενικοῦ, μετακαλέσας ἐκ τῆς ἀγορᾶς πρᾶτην κηρίων (κηρουλλάριον) εὐπορον, εἶπεν αὐτῷ «θές τὴν χεῖρά σου ἐπὶ τῆς κεφαλῆς μου, καὶ ὁμοσόν μοι τὸ πόσος σοι χρυσός ἐστι»; Ἐκατὸν λίτρας ὡμολόγησεν ὁ ἄθλιος, δηλ. δραχμὰς 123,200 περίπου, φοβούμενος βέβαια μὴ, δηλῶν ὅλην τὴν περιουσίαν, ὑποχρεωθῇ εἰς εἰσφοράν. Αὐτὰς τὰς ἑκατὸν λίτρας διέταξεν ὁ Αὐτοκράτωρ ν' ἀνταλλάξῃ ἀμέσως πρὸς τὴν περιουσίαν. Καὶ ταῦτα ἐν ἔτει 810³.

Ἐπὶ Μιχαὴλ Παλαιολόγου ὁ Χαθηνὸς ἐβεβαίωσεν, ὅτι ἀνεκάλυψε τρόπον ὅπως ἀπόρρητον, πῶς ν' αὐξήσῃ τοὺς δημοσίους πόρους καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐστάλῃ εἰς τὰ Περσικὰ μεθόρια, ὅπου ἐφήρμοσε τὴν ἐφεύρεσιν αὐτοῦ, δημεύσας ὅλα τὰ κτήματα καὶ θρέμματα τῶν ἐκεῖ βαθυπλούτων, ἀντιδούς δὲ εἰς αὐτοὺς ἐτησίως ἀνὰ τεσσαράκοντα νομίσματα εἰς ἑκα-

¹) Νεαρά 114. Δέοντ. "Ora Gajus, II § 7. Dominium populi Romani est, vel Caesaris; nos autem possessionem tantum et usumfructum habere videmur.

²) Θεοφάνης, σ. 758.—Ὁ Ζωναρᾶς, Β'. σ. 123. λέγει ὅτι τὸν ἀφῆκε μόνας δέκα λίτρας.

στον ἐκ τῆς προσόδου αὐτῶν. Ἡ ἀποστασία τῶν μαχιμωτέρων ἐδείξεν ἀμέσως τὸ ὀλέθριον τῆς ἀνακαλύψεως ¹.

Καὶ ἐξ ἄλλων περιστάσεων ἐνίοτε, ἀλλὰ σπανίως, διέφερε τὸ φορολογικὸν σύστημα. Οὕτω ἐν Πελοποννήσῳ οἱ οἰκήτορες τοῦ Κάστρου τῆς Μαΐνης κατὰ τὴν ἄκραν τοῦ Μαλέα (ἦτοι οἱ κάτοικοι τῆς κάτω Μάνης) ἐκ παλαιοτάτου χρόνου, ὡς λέγει Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος ², παρεῖχον κατ' ἔτος (Πάκτον) ἀνὰ 400 νομίσματα ἀντὶ παντὸς φόρου· τουτέστιν, ὡς ἔγγιστα, ἐπτὰ χιλιάδας δραχμῶν.

Ἐκατέρωθεν τοῦ Ταυγέτου ἐγκατεστάθησαν πρὸς μὲν τὸ Ἑλος οἱ Ἐζερίται, πρὸς δὲ τὸ ἀντίθετον οἱ Μιληγγοὶ ἐκ Σλαβικῆς ἐπιδρομῆς· καὶ αὐτοὶ μὲν ἀπέφερον ἐτησίως 60 νομίσματα, ἐκεῖνοι δὲ 300 μόνα.

Ὡς ἐπίμετρον πρὸς μαρτυρίαν τοῦ ἀναλλοιώτου φορολογικοῦ συστήματος, συγχρόνως ὅμως καὶ τῶν δεινῶν, ὅσα ἔπασχον οἱ φορολογούμενοι, δίδομεν τὸ ἐσχάτως δημοσιευθὲν *ὑπομνηστικὸν* εἰς τὸν Βασιλέα Κύριον Ἀλέξιον τὸν Κομνηνόν ³, γενόμενον παρὰ τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Χωνιάτου, ἀδελφοῦ τοῦ ἱστορικοῦ Νικήτα, περὶ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ ΙΓ' αἰῶνος.

Ὁ τὸν Αὐτοκράτορα καθικετεύων Μητροπολίτης, ἄγνωστον τίνα, ἂν τὸν υἱὸν τοῦ Μανουήλ, ἢ τὸν ἀδελφόν, ἢ υἱὸν τοῦ Ἰσαάκ, ἢ τὸν Ἀλέξιον Δούκαν, οὐδὲν προτείνει περὶ τοῦ ἐγκτητικῆς φόρου (ἐῷμεν ἀναφέρειν τὴν τοῦ κήνσου ἀπαιτήσιν), μὴ μεταβαλλομένου οὐδ' αὐξάνοντος, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἀνέκαθεν κειμένου. Τὰ δάκρυα τοῦ Μητροπολίτου ὑπὲρ τῶν κινδυνευουσῶν νὰ μεταβληθῶσιν εἰς Σκυθικὴν ἐρημίαν Ἀθηνῶν ἀφθόνως προχέονται, ἐκ δύο προκαλούμενα δεινῶν.

Πρῶτον ὁ ἐπιβαλλόμενος εἰς τὸ ὄριον (ἐπαρχίαν) Ἀθηνῶν φόρος ὑπὲρ τῶν πλωϊμῶν ⁴ ἦτον ἀναλόγως ἀνώτερος τοῦ ἐπικειμένου εἰς τὸ ὄριον Θηβῶν καὶ Εὐρίπου, ἐνῷ ἔπρεπε νὰ ᾔηται τὸ πολλαπλησίον τούτου, εἰσεπράττετο δὲ ἐπὶ κατασκευῇ κατέργων, μὴ κατασκευαζομένων.

¹) Παχυμ. Δ'. 5. Ὁ Mortreuil, III, σ. 115 νομίζει, ὅτι ἐφηρμόσθη τοῦτο καθ' ὅλον τὸ κράτος.

²) Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν κεφ. 50.

³) Tafel, Thessal σ. 463.

⁴) Περὶ ἀπαιτήσεως ἱππαρίων ἐν τῷ θεματι Πελοποννήσου ὅρα Πορφυρογ. Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν κεφ. νβ'.

Πρὸς ἐπιβολὴν αὐτοῦ τοῦ ἐκτάκτου φόρου, ἐνίοτε λαμβανομένου καὶ ἄνευ βασιλικῆς διαταγῆς (ὀρισμοῦ), πολλαὶ ἐγένοντο ἀναγραφαὶ καὶ γεωμετρήσεις αὐτῆς τῆς ὑποψάμμου καὶ λυπρογαίου χώρας, καὶ αὐταὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς τῶν δυστυχῶν Ἀθηναίων διηριθμήθησαν. Πρὸς θεραπείαν τοῦ δεινοῦ τούτου θερμῶς παρακαλεῖ ὁ Μητροπολίτης, νὰ μὴ ὑποβληθῶσιν οἱ Ἀθηναῖοι εἰς πλείονα συνδοσίαν πλωϊμῶν, πλὴν τῆς ἐπιτεθείσης διὰ τῆς ἀπογραφῆς τοῦ χρηματίσαντος λογοθέτου τοῦ δρόμου, Κυροῦ Ἰωάννου τοῦ Δούκα.

Τὸ δεῦτερον αἷτιον τῶν θρήνων εἶναι αἱ συχναὶ ἐπισκέψεις τῶν Πραιτῶρων, δηλ. διοικητῶν παρακειμένων ἐπαρχιῶν. Ἐνῷ αἱ Ἀθῆναι ἔχαιρον προνόμιον, ὥστε οἱ Πραιτῶρες οὔτε παρόδου χάριν νὰ διαβαίνωσι διὰ τῶν Ἀθηνῶν, ἐνθα οὔτε ἡ εἰσπραξις τῶν φόρων (πραιτωρικὴ ἐνέργεια), οὔτε δικαιοδοσία εἰς αὐτοὺς ἀνετέθη, ἐπὶ λόγῳ δῆθεν προσκυνήσεως τοῦ ναοῦ τῆς θεομήτορος, διὰ νὰ μὴ φαίνωνται παραβαίνοντες τὸ χρυσόβουλλον, εἰσῆλαυνον εἰς τὰς Ἀθήνας. Δὲν ἤρχοντο δὲ μόνοι, ἀλλ' ὡς εἰς βαρβαρικὴν χώραν εἰσέβαλλον πανστρατιᾷ, παρακολουθοῦμενοι ὑπὸ ἀνδραρίων πειναλέων καὶ ἀρπακτικῶν, ἐμπροσθεν δὲ αὐτῶν ἔτρεχεν ἡ ἀπώλεια. Οὔτε σῖτος, οὔτε ἵπποι, οὔτε θρέμματα, οὔτε οἶνος, οὔτε ὄρνιθες, οὔτε ὀψάρια, ὅσα εἶχεν ἡ χώρα, ἤρχουν πρὸς κόρεσιν αὐτῶν. Διὰ τὴν ἐλαχίστην ἀφορμὴν ὑπέπιπτε τις εἰς τὴν ὀργὴν τοῦ Πραιτῶρος, δηλοῦντος αὐτὴν διὰ τῆς καθεύξεως τοῦ μὴ προθύμου νὰ δώσῃ ὅ,τι ἔχει. Μετὰ τὴν διαρπαγὴν καὶ ἀργυρολογίαν ἐγένετο καὶ ἡ προσκύνησις τῆς θεομήτορος, ἥτις ἦτο δῆθεν ἡ αἰτία τῆς ἐπισκέψεως, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὴν ἐζήτει ὁ Πραιτὼρ τὸ προσκυνητικίον, δηλ. ἰδιαιτέραν ἀμοιβὴν τῆς εὐσεβείας. Διετείνετο μάλιστα, ὅτι δὲν δύναται ν' ἀπέλθῃ, πρὶν λάβῃ αὐτὸ ἐπὶ χεῖρας, ἐωσότου πειθόμενος, ὅτι ἄνευ κοινοῦ ἐράνου δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εὐρεθῇ, ἀνεχώρει, ἀφίνων τὸν εἰσπράζοντα καὶ ἀγγαρεύων ὅλα τὰ ὑποζύγια, τὰ ὅποια ἐπὶ τέλους οἱ δεσπόται αὐτῶν ἐξηγόραζον.

Οὐδὲ τὸ προνόμιον αὐτοτελοῦς διοικήσεως (σχεδὸν κατὰ τὸ *jus Italicum*) ἔσωζε λοιπὸν τοὺς τότε Ἀθηναίους ἀπὸ τῆς ἐπηρείας τῶν δυνατῶν, εὐρόντων πρόφασιν τὴν προσκύνησιν τῆς θεομήτορος πρὸς κατὰθλιψιν τῶν προνομιούχων. Διὰ νὰ πείσῃ ὁ Μητροπολίτης τὸν Αὐτοκράτορα περὶ τῆς ἀναγκαιούσης προστασίας, ὑπομιμνήσκει αὐτόν, ὅτι διὰ τοιαύτης ἀπωλείας καὶ ἡ εἰσπραξις τῶν κοινῶν φόρων κινδυνεύει, ἐρη-

μουμένης κατὰ κράτος τῆς χώρας, καὶ κολοβοῦται τὸ ἐγνωσμένον ἀκρόστιχον ¹.

Οὐδενὸς χρήζει σχολίου τὸ ὑπομνηστικὸν τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν. Ἀλλὰ τάχα μόναι αἱ Ἀθηναὶ ὑπέκειντο εἰς τὰ δεινὰ ταῦτα; Οὔτε ἔκτακτα, οὔτε ἀπίστευτα θέλουσι φανῇ εἰς τὸν ἐνθυμούμενον, ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τὰ δημόσια ὑπουργήματα ἦσαν ὧνα, καὶ ὅτι ἡ πώλησις αὐτῶν ἀπετέλει μέρος τῶν δημοσίων πόρων.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπηγόρευσε τὰς δόσεις πρὸς κτῆσιν οἰασθῆποτε ἀρχῆς διοικητικῆς, ἢ δικαστικῆς, διατιμῆσας τί ὀφείλει ἕκαστος νὰ παρέξῃ χάριν τοῦ διπλώματος μόνου, ὅσονένεστιν ἐλάχιστον, πρὸς ὄφελος τῶν περὶ τὸν Αὐτοκράτορα ἀνωτάτων λειτουργῶν ², εἰς τὸ θεῖον κουβίκλιον (cubiculum), εἰς τὸν πριμικήριον μετὰ τῶν τεσσάρων σκρινίων, εἰς τὸν βοηθὸν καὶ εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐνδοξοτάτων ὑπάρχων.

Ἄλλ' οὔτε ἡ ἀπαγόρευσις ἴσχυσεν, οὔτε ἡ διατίμησις ἐτηρήθη. Ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος μνημονεύει ὅσα ἐδίδοντο ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ, ὥστε, ὡς φαίνεται, τὸ ἐκούσιον δῶρον (aurum oblatitium) οὐδέποτε ἔπαυσε. Κατ' αὐτὸν ἡ ἀνωτέρα δόσις ἦτον ἡ τοῦ Χαρτουλαρίου τοῦ γενικοῦ σεκρέτου ἐκ λίτρων 65, ἥτοι ὡς ἔγγιστα ἐκ δραχμῶν 80,080. Ἡ ἐλάχιστη δόσις ἦτον ἡ τοῦ βασιλικοῦ μανδάτορος ἐκ λίτρων 2, ἥτοι ὡς ἔγγιστα ἐκ δραχμῶν 2,464 ³. Εἷς τινὰς ἐφάνη τόσον ὑπερ-ογκον τὸ τίμημα τῶν ὑπουργημάτων, ὥστε ἀντὶ χρυσῶν λίτρων ὑπέθεσαν ἀργυρᾶς ⁴, ὅτε ὁ μὲν γενικὸς τοῦ σεκρέτου ὤφειλε νὰ δώσῃ δραχ. 4,745 ὡς ἔγγιστα, ὁ δὲ βασιλ. μανδάτωρ δρ. 146.

Ἄλλ' ἡ εἰκασία αὕτη καθίσταται ὅλως ἀπαράδεκτος, ὅταν παρατηρήσωμεν, ὅτι εἰς τὴν μεγάλην ἐταιρίαν ὁ λαμβάνων μισθὸν 40 νομισμάτων, ἥτοι δραχ. 680, ἐδίδε λίτρας 16, αἵτινες ὑποτιθέμεναι ἀργυραῖ ἠδύναντο μόνας δραχ. 1168, καὶ μίαν λίτραν ἀνὰ πᾶσαν αὔξησιν 7 νομισμάτων τοῦ μισθοῦ, δηλ. δραχ. 73 δι' αὔξησιν μισθοῦ δραχ. 119· ἐνῷ βεβαίως ἡ δόσις ἔπρεπε νὰ ᾔναι ἀνωτέρα, διὰ νὰ μὴ ᾔναι εὐκολος ὁ προβιβασμὸς καὶ ἐκ τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ ἐξαγοραζόμενος.

¹) Οἱ Λατῖνοι παραφθείροντες ὠνόμασαν Crusticum. Δουκάγγ. ἐν λ. Crusticum.

²) Νεαραὶ 8, 164.

³) Πορφυρογ. ἐκθ. τῆς βασιλ. τάξ. σ. 692.

⁴) Reiske, Comm. ad Const. σ. 849.

Ἐκ τούτων ἐννοοῦμεν, διατί ἠὔξησαν εἰς ἐπάπειρον τὰ ὑπουργήματα ἐπὶ Βυζαντίων, ἀποτελέσαντα πρόσοδον τοῦ κράτους, καθόσον μάλιστα κατὰ τὰ πλεῖστα οὐδεμία ἀπητεῖτο ὑπηρεσία ¹. Ἐν τούτοις ὅλοι οἱ ἰσχύοντες ἐτρέφοντο ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου, ὑπὸ τοῦ *Zawarā* (B' σελ. 296) ὀνομαζομένου *κοινὸν Πρυταρεῖον*.

¹) Aussitôt que vous créez une place, Dieu crée un sot pour l'acheter (Ὁ δαίμονος τοῦ Colbert — Pontchartrin πρὸς Λουδοβίκον ιδ').

IB'

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ὁ Γίββων κατέγινεν ὡς ἔγγιστα νὰ ὑπολογίσῃ, πόσοι ἦσαν οἱ παρὰ τῆς Γαλλίας ἀποδιδόμενοι φόροι κατὰ τοὺς χρόνους Ἰουλιανοῦ τοῦ παραβάτου ¹.

Πρὸς τοῦτο ὠρμήθη ἐκ τῆς πληροφορίας τοῦ Εὐμενίου, ὅτι ὁ μέγας Κωνσταντῖνος ἐκ τῶν 32 χιλιάδων τελεσμάτων (capitum) ἀφῆκεν εἰς τοὺς Ἑδούους ἑπτακισχίλια ².

Ἐπὶ τῇ ὑποθέσει, ὅτι ἡ παρὰ τῶν Ἑδούων κατεχομένη χώρα κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Γίββωνος ἠρίθμει πληθυσμὸν 500 χιλιάδων, τοῦ τῆς ὅλης Γαλλίας ἀπαρτίζοντος τότε 24 ἑκατομμύρια, ἡ χώρα τῶν Ἑδούων ἀπετέλει $\frac{1}{48}$ τῆς σημερινῆς Γαλλίας.

Πολλαπλασιάζοντες διὰ τοῦ 48 τὰς 32 χιλιάδας τελεσμάτων τῶν Ἑδούων εὐρίσκομεν τὴν Γαλλίαν σύμπασαν τότε ἀποφέρουσαν 1,536,000 τελεσμάτων.

¹) History, III ch. 47.

²) Eumenii, Grat. act. c. 41.

Ἐκ τοῦ Ἀμμιανοῦ ¹ ὁμῶς γνωρίζομεν, ὅτι ἐπὶ μεγάλου Κωνσταντίνου τὸ ποσὸν ἐκάστου τελέσματος ἦτο 25 νομισμάτων, ἥτοι δραχμῶν 425, ἐμετριάσθη δὲ ὑπὸ Ἰουλιανοῦ εἰς νομίσματα 7, ἥτοι εἰς δραχμὰς 119. Ὡς συνέπειαν τούτων ἔχομεν, ὅτι τῆς ὅλης Γαλλίας οἱ εἰς χρήματα φόροι ἦσαν ἐπὶ Μ. Κωνσταντίνου 652,800,000 δραχμῶν, ἐπὶ δὲ Ἰουλιανοῦ 182,784,000.

Παραβάλλοντες τὸν ἐν ἔτει 1862 καθ' ὑπόθεσιν ἔγγειον φόρον ἐν Γαλλίᾳ φρ. 159,492,663, ἄνευ τῶν προσθέτων ἐκατοστῶν, εὐρίσκομεν αὐτὸν ὅπως ἐπὶ Ἰουλιανοῦ ἐμετριάσθη ².

Ἄλλ' ὁ ὑπολογισμὸς οὗτος εἶναι πλημμελής, διότι ἐξ ἀναλογίας τοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Γίββωνος πληθυσμοῦ ἐζητήθη ἡ εὐρεσις τῶν ὅλων τελεσμάτων τῆς Γαλλίας κατὰ τὴν σημερινὴν αὐτῆς ἑκτασιν. Ἐν τῷ εἰκοτολογικῷ τούτῳ ὑπολογισμῷ δὴν τινὰ εἶναι ἐντελῶς ἄγνωστα, ἡ ἀναλογία τοῦ πληθυσμοῦ τῶν Ἑδούων πρὸς τὸν τότε ἐν συνόλῳ πληθυσμὸν καὶ ἡ ἀναλογία τοῦ πληθυσμοῦ πρὸς τὸ ποσὸν τῶν ζυγοκεφαλῶν ἢ τῶν τελεσμάτων.

Καὶ ταῦτα ἂν ἦσαν γνωστά, πάλιν στεροῦμεθα στοιχείου σπουδαίου διὰ τὴν σύγκρισιν κατὰ τοὺς ὅρους τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης.

Δὲν ἀρκεῖ ἡ γνωσις, πόσα τελοῦνται παρὰ τινος χώρας ὡς φόρος, ἐὰν δὲν γνωρίζωμεν τὴν ἀναλογίαν τῶν τελουμένων πρὸς τὴν πρόσδοον.

Λόγου χάριν ἐν Γαλλίᾳ διὰ τῆς συντακτικῆς Συνελεύσεως ὑπελογίσθη ἡ καθαρὰ πρόσδοος τῆς γῆς ὡς συμποσομένη εἰς φρ. 1,440,000,000 ὠρίσθη δὲ ὅτι τὸ $\frac{1}{6}$ αὐτοῦ ὀφείλεται ὡς φόρος, ἥτοι φρ. 240,000,000, σὺν τοῖς προσθέτοις δὲ διὰ τὰ ἔξοδα τῶν νομῶν 300,000,000. Ποία ἦτον ἡ ἀναλογία τοῦ ἐγγείου φόρου πρὸς τὴν πρόσδοον παρὰ Ῥωμαίοις καὶ Βυζαντίοις, ἐντελῶς ἀγνωσοῦμεν.

Ὅτε ἐνομίζετο, ὡς καὶ κατὰ τὴν δευτέραν ἐπεξεργασίαν τῆς παρούσης πραγματείας ὑπέλαβον, ὅτι τὸ ἰοῦγον (jugum), ἢ ἡ ζυγοκεφαλὴ (caput), ἦτον ἑκτασις γῆς ὅσον χιλίων νομισμάτων, καὶ τοιαύτη

¹) Ammianus, XVI. c. 5.

²) Ὁ Dureau de La Malle, II. ch. 8. νομίζει, ὅτι δύο νομίσματα ἀπέφερον ἕκαστον τέλεσμα, κατὰ Νεαρὰν Μαϊορίνου, ἐνῶ, ὡς ἀνωτέρω (σ. 209) ἡρμηνεύθη, τὰ δύο νομίσματα ἐκρατοῦντο εἰς τὸ ἐπαρχιακὸν ταμεῖον διὰ τοὺς μισθοὺς (remunerationibus deputandos).

ἀπεδίδετο σημασία εἰς τὴν χιλιοστὴν (*millena*), ὡς ὅρος συγκρίσεως ἐλαμβάνετο τὸ ἐπὶ τοῖς χιλίοις τῆς ἀξίας ποσὸν τοῦ φόρου. Λόγου χάριν τὰ 25 νομίσματα, τὰ διδόμενα παρὰ τῶν Ἑδούων ἐπὶ Μ. Κωνσταντίνου, μετριασθέντα εἰς 7 παρὰ Ἰουλιανοῦ, κατὰ τοιαύτην τινὰ ἀναλογίαν ἐσκοποῦντο.

Ἐνῷ ἡ καθαρὰ πρόσδοδος τῆς γῆς κατὰ μέσον ὅρον ἀποφέρει 2 ἢ 3 ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν τῆς ἀξίας ¹, εἶναι ἄπορον νὰ ἐννοήσῃ τις, πῶς ἡ γῆ χιλίων νομισμάτων ἠδύνατο νὰ βαρύνηται διὰ φόρου 25 νομισμάτων. Ἐπὶ 30 νομισμάτων καθαρᾶς προσόδου καὶ αὐτὰ τὰ 7 νομίσματα ἀποτελοῦσι πλεόν τῶν 23 ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν.

Πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν λίαν εὐτελῆ τὴν ἐκτίμησιν τῆς γῆς, ὥστε ἀναλόγως πρὸς αὐτὴν ἡ πρόσδοδος ν' ἀντιστοιχῇ εἰς τὸ 5 ἢ καὶ πλεόν ἐπὶ τοῖς 100, ὃ δὲ φόρος νὰ μὴ ἐξαντλήσῃ ἀμέσως τὰς δυνάμεις τοῦ καλλιεργητοῦ ².

Ὅλαι αἱ ὑποθέσεις αὗται ἀποβαίνουνσι μάταιαι, ἀφότου ἐβεβαιώθη, ὡς εἶδομεν, ὅτι τὸ ἰοῦγον (*jugum*) δὲν ἦτον ἀπανταχοῦ τὸ αὐτό, καθότι ἐν Ἰταλίᾳ μὲν περιελάμβανε χίλια *jugera*, ἤτοι δισχίλια πλέθρα, ἐνῷ ἀλλαχοῦ συνέκειτο ἐξ 20 *jugera* γῆς πρώτης τάξεως, 40 δευτέρας, ἢ 60 τρίτης, ἐπὶ ἐλαιῶν ἐκ 225 τοιούτων πρώτης τάξεως, ἢ 450 δευτέρας. Καὶ πάλιν ἐν Ἀφρικῇ γίνεται λόγος περὶ ἑκατοστύος (*centuria*). Μόνον ἐν Ἰσπανίᾳ τὸ *jugum* ἦτον ἑκτασις γῆς, ὅσον ζευγὸς βοῶν ἠδύνατο ν' ἀρόσῃ ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ.

Ἐξ ἄλλων τεκμηρίων προσήγγισε μᾶλλον τὰ διδόμενα ταῦτα ὁ *Δυρώ* ³, λαβὼν ὡς μέτρον τοὺς στρατιωτικούς κλήρους, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου ἐκ ζευγῶν (*jugera*) 66 ²/₃, διότι *caput* ὠνομάζετο καὶ ἡ σύνταξις τοῦ στρατιώτου ⁴.

Ἄλλ' ἐντεῦθεν ὁρμώμενος προβαίνει εἰς τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας,

¹) *Journal des Économ.* IX. σ. 208.

²) *Parieu, Des impôts*, I. σ. 170.

³) *Dureau de La Malle*, II. ch. 8.

⁴) Δὲν εἶναι ἀκριβές, διότι ὁ Αὐγούστος ἀπένειμεν εἰς μὲν τὸν Πραιτωριανὸν μετὰ 16 ἐτῶν ὑπηρεσίαν 20000 σεστέρτια, εἰς δὲ τὸν λεγιονάριον μετὰ 20 ἐτῶν 12000 πρὸς κτήσιν γῆς, ἥτοι φρ. 5360 καὶ 3246. Δίων Κασσ. ΝΕ'. 28.

διότι κατὰ Κολουμέλλην ¹ ἐπὶ Τιβερίου καὶ Κλαυδίου τὸ ζεύγος ἐτιμᾶτο χιλίων νούμμων, ἥτοι 250 φράγκων, ὥστε ὡς ἔγγιστα 60 ζεύγη εἶχον χιλίων νομισμάτων ἀξίαν, ἥτοι φρ. 15000.

Ἀλλ' οὐδὲ οἱ στρατιωτικοὶ κλῆροι ἦσαν πάντοτε τοιαύτης ἐκτάσεως, οὐδὲ ἡ ἀξία τῆς γῆς καθ' ἅπασαν τὴν ἐπικράτειαν καὶ καθ' ὅλους τοὺς χρόνους ἦτον ἡ αὐτή, ὥστε ἀμφότερα τὰ διδόμενα εἶναι ἐπισφαλῆ.

Διατί ἐν Βασιλικαῖς ², οὐχὶ τὸ jugum, ἀλλὰ τὸ jugerum ἐκ δύο πλέθρων ὀνομάζεται ζεύγος ἐργασίας, εἶναι δυσεξήγητον. Ὁ Κωνστ. Πορφυρογέννητος ὁμιλεῖ περὶ ζευγαρίου ³, ὅθεν δὲν εἶναι ἀπίθανος ἡ ὑπόνοια, ὅτι μετέλλαξε διὰ τῆς συνηθείας ἡ ἔννοια τῆς ζυγοκεφαλῆς, caput, καταστάσα ὅ,τι σήμερον λέγομεν ζευγάριον, ἥτοι ἡ ἑκτασις γῆς, ὅσην ζεύγος βοῶν δύναται ἐν τῷ ἔτει ν' ἀροτριώσει. Τοιαύτην εὐρίσκομεν παρ' Ὁθωμαναῖς τὴν χρῆσιν τοῦ ζευγαρίου (τζιφτ), παραλάσσοντος κατὰ τὴν ποιότητα τῆς γῆς. Ἡ μὲν ἀρόσιμος, ὅση καὶ ἂν ᾖ, συμπεριλαμβανέται μὴ συνυπολογιζομένη, οἷον δάση, ὄρεινῃ ἐπιφάνειᾳ, γῇ τραχεῖα. Ὅταν ὅμως ὅλη ἡ γῆ τοῦ ζευγαρίου ᾖ ἀρόσιμος ὡς ἐν πεδινῇ χώρᾳ, ἡ ἑκτασις τοῦ ζευγαρίου εἶναι μεταξὺ 100 καὶ 200 στρεμμάτων, κατὰ τὴν ποιότητα τῆς γῆς. Τὸ ἄθροισμα πολλῶν ζευγαρίων εἶναι τὸ λεγόμενον τζιφτλίκ. Ὁ τρόπος οὗτος καταμετρήσεως εἶναι παραφθορά, ἣν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα οἱ Ὁθωμανοὶ παρέλαβον παρὰ τῶν Βυζαντινῶν καὶ τὰ τζιφτλίκια εἶναι ἐπὶ τέλους αἱ λεγόμεναι παρ' αὐτῶν στασίαι. Μόνον τεκμήριον δύναται τις νὰ ἐξαγάγῃ ἐκ τούτου, ὅτι ἡ ἀκριβὴς καταμέτρησις ἔπαυσεν, ἐπηρκοῦντο δὲ ὡς ἔγγιστα εἰς τὸν προσδιορισμὸν ἐκτάσεως, κατὰ τὸ ἐπιδεκτικὸν ἀρόσεως ὑπὸ ζεύγους βοῶν ἐντὸς ἔτους.

Οὐδὲ ἐκ τῆς συγκρίσεως τοῦ ζευγαρίου εἶναι ἐφικτὸν νὰ πορισθῶμεν φῶς.

Ἡδυνάμεθα νὰ λάβωμεν ὡς στοιχεῖον τὸ ποσὸν τῶν τελεσμάτων τῶν Ἐδούων, ὁμοῦ 32 χιλ., συγκρίνοντες δὲ τὴν ἑκτασιν τῆς χώρας αὐτῶν πρὸς τὴν ὅλην Γαλλίαν νὰ ἐπαγάγωμεν συμπέρασμα. Οἱ Ἐδουοὶ

¹) Columella, III. 3. 8.

²) Βασ. ΙΘ' ια' 46. 65. ΙΘ' η' 43. L. 45. 69 § 6. de eviet. (21, 2). L. 13. § 44. de act. emt. (49, 4).

³) Ἐκθ. τῆς βασ. τάξ. Β' 49. σ. 695.

κατεῖχον πολὺ πλέον τοῦ νομοῦ τῆς Νιένρε πρὸς νότον τῶν Σενόνων, ἤτοι τῆς σημερινῆς Καμπανίας. Ἐὰν ὑπολογίσωμεν, ὅτι ἡ ἔκτασις αὕτη τῆς χώρας ἦτο τὸ $\frac{1}{10}$ τῆς ὅλης Γαλλίας, φθάνομεν πάλιν εἰς τὸ ποσὸν 1,280,000 ¹ τελεσμάτων διὰ τὴν τότε Γαλατίαν, ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ τέλοςμα ἐπὶ Μ. Κωνσταντίνου ἦτον ἐξ 25 νομισμάτων, τὸ σύνολον αὐτῶν ἀπετέλει τὸ ἀνήκουστον ποσὸν 32 ἑκατομμ. νομισμάτων, ἤτοι φράγκων 480 ἑκατομμ. ἀπὸ μόνης τῆς γῆς. Οὐδὲ σήμερον ἡ Γαλλία εἶναι εἰς κατάστασιν νὰ παρέξῃ τοιοῦτον ἐγκτητικὸν φόρον.

Ἡ δυσαναλογία καταφαίνεται διὰ τῆς συγκρίσεως τῶν φόρων, οὓς ὁ Καῖσαρ, κατακτήσας τὴν Γαλατίαν, ἐπέβαλεν εἰς αὐτὴν ἐκ 40 ἑκατομμ. σεστερτίων, ὧν τότε τὰ 100 ἠδύναντο ἐν χρυσοῦν νόμισμα ², ὥστε ὁμοῦ φρ. 10,800,000. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ δεχθῇ τις, ὅτι ὁ φόρος τῆς Γαλατίας ἐν διαστήματι βραχυτέρῳ τῶν τριῶν αἰώνων ἐτεσσαρὰ κονταπλασιάζετο.

Μᾶλλον πιθανὸν εἶναι, ὅτι οἱ Ἑδουοί, οἱ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου εὐνοούμενοι, δόντος αὐτοῖς ἄφεςιν ἐπτακισχιλίων τελεσμάτων, κατεῖχον τὸ πλεῖστον τῆς κεντρικῆς Γαλατίας, τὰ δὲ τελέσματα περιελάμβανον καὶ τὰ ἐγκτητικὰ καὶ τὰ κεφαλικά.

Εἶναι καὶ ἄλλος τρόπος ὑπολογισμοῦ ἐνδεχόμενος. Ὡς εἶναι γνωστὸν ἡ ἐπιφάνεια τῆς Γαλλίας περιλαμβάνει 53 ἑκατομμύρια hectares, δηλ.: 530 ἑκατομμ. στρεμμ., ἐξ αὐτῶν δὲ φορολογοῦνται ὡς παραγωγικὰ 501 ἑκατομμ., ὧν μόνον τὰ 255 εἶναι ἀρόσιμα ³.

Ἄν ὑποθέσωμεν, ὅτι ἡ γῆ τῶν Ἑδούων ἦτο κατωτάτης ποιότητος, ὥστε 60 jugera ἠρίθμει τὸ τέλοςμα (jugum), ὁμοῦ τὰ 32000 τελέσματα ἀπετέλουν 1,920,000 jugera, ἀνὰ 2 $\frac{1}{2}$ στρέμματα καὶ 28 μέτρα ἕκαστον ὡς ἔγγιστα (ὄρα σ. 200). Πολλαπλασιάζοντες διὰ τοῦ 40, ὡς τοιαύτης οὔσης τῆς ἀναλογίας τῆς χώρας τῶν Ἑδούων πρὸς τὴν σημερινὴν Γαλλίαν, φθάνομεν εἰς τὸ ποσὸν 194,150,400 στρεμμάτων, ὡς ἔγγιστα τὴν σημερινὴν ἀρόσιμον ἐπιφάνειαν τῆς Γαλλίας,

¹) Ἡ 1,200,000 κατὰ Savigny, Verm. Schr. II. σ. 142.

²) Suet. Gæsar. 25. — Eutrop. 4, 17.

³) Hock, Admin. financ. σ. 560. Πρὸς τὴν δημοσιευθεῖσαν ἐν ἔτει 1837 παρὰ τοῦ Ὑπουργείου τοῦ Ἐμπορίου καὶ τῆς Γεωργίας στατιστικὴν.

ἀλλὰ τότε κατὰ πολὺ ὑπερβαίνομεν τὴν ἐκ τοῦ ἐγγείου φόρου σήμερον παρεχομένην εἰσφοράν, ὅπερ τερατῶδες.

"Οἷαι αἱ ὑποθέσεις αὗται καταπίπτουσι πρόρριζοι ἀπέναντι τῆς παρατηρήσεως, ὅτι ὑπέρμετροι φόροι ἐπὶ τῆς γῆς δὲν εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ παραταθῶσιν ἐπὶ μακρόν, διότι τὰ ποτελέσματα τῆς καταθλίψεως προβαίνουνσιν ἐν βραχυτάτῳ χρόνῳ, μὴ ἐπιτρέποντα τὴν παγίωσιν τοιούτου φόρου ἀμεταβλήτου.

Πολύτιμος εἶναι πρὸς τοῦτο ἡ μαρτυρία τοῦ Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Χωνιάτου ἐν τῷ ὑπομνηστικῷ πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα. Ὁ ἐγκτητικὸς φόρος (ἡ ἀπαίτησις κήνου), μὴ μεταβαλλόμενος κατὰ τὸ ἀνέκαθεν κείμενον, δὲν προκαλεῖ στεναγμούς, καὶ τοῦτο φαίνεται τὸ ἀκριβέστερον. Ἀλλ' ὁ ἐγκτητικὸς φόρος κατὰ τὴν σταθερὰν ἀπογραφὴν καὶ τὸ λεγόμενον ἀκρόστιχον ἦτον ἡ φορολογικὴ μονάς, καθ' ἣν διενέμοντο καθ' ἅπασαν τὴν ἐπικράτειαν οἱ λοιποὶ φόροι. Τοιούτοι ἐπεβάλλοντο παντοῖοι, πρῶτον εἰς εἶδος (*annona*) διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τὴν διοικητικὴν καὶ τὴν στρατιωτικὴν, ἔπειτα ἔκτακτοι περὶ πλωϊμῶν, πρὸς καταρτισμὸν στόλου, περὶ ἵππαριων καὶ οὕτω καθεξῆς. Ὅλοι οἱ φόροι οὗτοι διενέμοντο μετὰ τὴν φορολογουμένων κατὰ λόγον τοῦ ἀκροστίχου καὶ ταῦτα ἦσαν τὰ ὑπὲρ τὴν δύναμιν καὶ ὑπερμέτρως καταθλιπτικά.

Παρὰ τοῖς Γαλάταις, ὡς φαίνεται, ὁ φόρος τῶν 25 νομισμάτων δι' ἑκάστον τέλεσμα, ὃν ὁ Ἰουλιανὸς ἐμετρίασεν εἰς 7, περιελάμβανε τὸ σύνολον τῶν φόρων (*munera universa*)¹. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εὐρίσκομεν πλέον μαρτυρούμενον, διότι ἀπανταχοῦ προστίθενται ὅλαι αἱ λοιπαὶ εἰσφοραί, κατανεμόμεναι κατὰ λόγον τοῦ ἀκροστίχου, ἥτοι τῶν ἀναγεγραμμένων τελεσμάτων. Δὲν ἦτο μόνη ἡ εἰσφορὰ τῶν λοιπῶν φόρων καταθλιπτικὴ, ἀλλὰ καὶ ἡ πρᾶξις τῆς διανομῆς κατὰ φορολογούμενον, οὗ ἔμελλε νὰ ὑπολογισθῇ τὸ ἐπιβάλλον, ὅπως συμπληρωθῇ τὸ ὅλον, τὸ βαρύνον ἐκάστην φορολογικὴν περιφέρειαν (ὄριον). Μετὰ τὴν ἐπελθοῦσαν ἀλλοίωσιν διὰ τῆς μεταθέσεως τῆς κυριότητος ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει διὰ τῶν διαδοχικῶν διανομῶν, ἢ ἄλλων τοιούτων συμβάντων, ἔπρεπε νὰ ἐξακριβωθῇ ἡ ἀναλογία ἐκάστου. Ταῦτα ἐκτίθησιν ὁ Μητροπολίτης βαρυαλγῶν. Ἐν τῷ Χρυσοβούλλῳ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ ὑπὲρ τῆς ἐν Πάτρῳ Μονῆς (ἐν ἔτει 1088) ἀπαριθμοῦνται ὅλα τὰ βάρη, αἱ ἀγγα-

¹) Ammianus, XVI, 5, 44.

ρίαι καὶ παραγγαρίαι, ἀφ' ὧν ἀπαλλάσσεται, εἶναι δὲ πλέον ἢ ὀχληρὰ ἢ ἀτελεύτητος αὐτῶν ἀπαρίθμησις ¹. Αὕτη ἡ ἐπισώρευσις ἐπὶ τὴν αὐτὴν κεφαλὴν τοσοῦτων βαρῶν ἐπὶ τέλους ἐπήνεγκε τὴν ἀνεπανόρθωτον στείρωσιν τῶν πόρων. Ὅταν ἐν τῇ κοινωνίᾳ δὲν δημιουργῶνται κινητὰ κεφάλαια, συνεισφέροντα εἰς τὰ δημόσια βάρη καὶ συντελοῦντα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐμμέσων φόρων, εἶναι ἐπόμενον ὅτι ταῦτα ἐπιπίπτουσιν εἰς τὸν κτήτορα τῆς γῆς ἀθρόα. Πλὴν τῶν λιμενικῶν δικαιωμάτων εἰσαγωγῆς, σχεδὸν δὲν βλέπομεν ἄλλα κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἢ τὰ διανεμόμενα κατὰ τὸ ἀκρόστιχον καὶ τοῦτο ἐπήγαγε τὸν ὄλεθρον. Ἡ κοινωνία, ἥτις διὰ συντόνου μελέτης δὲν εὐρίσκει ἄλλην φορολογήσιμον ὕλην, πλὴν τῆς γῆς, καὶ μόνον εἰς αὐτὴν καταφεύγει διὰ τὸ πρόχειρον τῆς βεβαιώσεως, ἐνῷ ἐπὶ πάσης ἄλλης ὕλης ἡ βεβαιώσις εἶναι χαλεπή, τοιαύτη κοινωνία καταδικάζει ἑαυτὴν εἰς βέβαιον θάνατον. Ὅπου ἡ γεωπονία μαρानθῇ, οὐδὲ αἱ ἄλλαι τέχναι ἀναπτύσσονται, διότι ἡ πρώτη τροφή ἐκλείπει.

Τὸ διανεμητικὸν σύστημα ἐκράτησε καὶ ἐν Γαλλίᾳ ἀπὸ τῆς συντακτικῆς συνελεύσεως, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐδείχθη εὐεργετικόν, διότι ἐτέθησαν ὅρια σχεδὸν ἀνυπέρβλητα, ἐπιτρέποντα τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν ἄνεσιν τῆς γεωργίας ἐντὸς αὐτῶν.

Ἀπαξ διὰ τῆς συντακτικῆς συνελεύσεως ὑπελογίσθη ἡ καθαρὰ πρόσδοσις τῆς ἀκινήτου κτήσεως εἰς φρ. 1,440,000,000 καὶ ἐτέθη ὡς βᾶσις, ὅτι ὁ ἔγγειος φόρος δὲν δύναται νὰ ὑπερβῇ τὸ $\frac{1}{10}$, ἥτοι τὰ φρ. 240,000,000, προσθήκη δὲ τῆς εἰσφορᾶς ὑπὲρ τοῦ νομοῦ 25 λ. τὸ φρ. ὁμοῦ φρ. 300 ἑκατομμ. Ἐκτοτε ἠῤῥησεν ἡ καθαρὰ πρόσδοσις τῆς γῆς, ὑπολογιζομένη ἐν ἔτει 1874 εἰς 3,959,104,000, ἀλλ' ἐντούτοις ὁ ἔγγειος φόρος κατὰ τὸ κύριον αὐτοῦ μέρος δὲν παρηκολούθησε τὴν αὔξησιν ταύτην. Τούναντίον συνεπεία ἀναθεωρήσεων γαῖαι ἀπρόσοδοι ἀπηλλάγησαν, ὥστε ἐν ἔτει 1874 ἡλαττώθη μέχρις 167,969,028, ἀντὶ δὲ νὰ εἰσφέρει ἡ καθαρὰ πρόσδοσις πρὸς 16. 66 ἐπὶ τοῖς 100, σήμερον εἰσφέρει πρὸς 4. 24. Ἐκ διαλειμμάτων, μᾶλλον λόγῳ τῶν τοπικῶν ἀναγκῶν, προστίθενται ἑκατοστὰ τινα, ὥστε ἐν συνόλῳ κατὰ τὸ μνησθὲν ἔτος ὁ ἔγγειος φόρος ἦτο 333 ἑκατομμ. ἥτοι πρὸς 8. 4

¹) Zachariæ, Nov. σ. 373.

ἐπὶ τοῖς ἑκατὸν τῆς καθαρᾶς προσόδου, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν δύο μεγάλων ἐπαρχιῶν, Ἀλσατίας καὶ Λοθρίγγης ¹.

Τὸ ποσὸν τοῦτο, κατ' ἔτος ψηφιζόμενον, διανέμεται συγχρόνως παρὰ τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας κατ' ἀναλογίαν εἰς ὅλους τοὺς νομούς, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν χορηγουμένων παρὰ τῆς κυβερνήσεως πληροφοριῶν. Πρὸς τοῦτο χρησιμεύει τὸ κτηματολόγιον (cadastre) καὶ ὅ,τι ὑπάρχει γνωστὸν περὶ τῆς ἐκτάσεως ἐκάστου νομοῦ καὶ τῶν ἐπιδεκτικῶν φορολογίας γαιῶν.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν αὐτῶν πληροφοριῶν κατ' ἔτος προσδιορίζουσι πάλιν τὰ νομαρχιακὰ συμβούλια τὸ εἰς ἐκάστην ἐπαρχίαν τοῦ αὐτοῦ νομοῦ ἐπιβάλλον, ἀφοῦ προηγουμένως τὰ ἐπαρχιακὰ συμβούλια γνωμοδοτήσωσιν ².

Τὰ ἐπαρχιακὰ συμβούλια συνέρχονται καὶ πάλιν μετὰ τὰ νομαρχιακὰ διὰ νὰ προσδιορίσωσι τὸ εἰς ἕκαστον δῆμον τῆς αὐτῆς ἐπαρχίας ἐπιβάλλον ³. Μετὰ τὴν ἐπινέμησιν ταύτην γίνεται ἡ τελευταία πράξις, δι' ἧς προσδιορίζεται τὸ παρ' ἐκάστου ἀτομικῶς ὀφειλόμενον ἐκ τοῦ ἐγγείου φόρου ὑπὸ τοῦ συμβουλίου τῶν ἐπινεμητῶν (répartiteurs), συγκειμένου ἐξ ἐπτὰ μελῶν, ἧτοι τοῦ δημάρχου, τοῦ παρέδρου (ἡ δύο δημοτικῶν συμβούλων ἐν μικραῖς περιφερείαις), καὶ πέντε πολιτῶν ἐκλεγομένων παρὰ τοῦ ἐπαρχοῦ ⁴. Οἱ ἐπτὰ ἐπινεμηταί, ἀποφασίζοντες κατὰ πλειονοψηφίαν, κατανέμουσι τὸν φόρον ἐπὶ ἐκάστου κτήματος ἀναλόγως τῆς γνωστῆς αὐτοῦ προσόδου, ὅπως σημειοῦται ἐν τῷ κτηματολογίῳ (cadastre), ὥστε περιορίζονται ἀπλῶς εἰς τὴν ἀριθμητικὴν πρᾶξιν ἀναλογισμοῦ τοῦ ὀλικοῦ ἐγγείου φόρου τοῦ δήμου πρὸς τὴν βεβαιωθεῖσαν ἐκάστου πρόσοδον. Πρὸς τοῦτο γίνεται διαίρεσις τοῦ ἐπιβάλλοντος εἰς τὸν δῆμον, ἅμα γίνῃ γνωστὸν, διὰ τοῦ ἀθροίσματος τῆς ὅλης ἐν τῷ δήμῳ προσόδου, καὶ τὸ πηλίκον (le centime le franc) τοῦτο χρεωστεῖ ἕκαστος ἐπὶ τῆς ἰδίας προσόδου.

Τὸ κτηματολόγιον εἶναι τοιοῦτοτρόπως ὁ ἄξων, περὶ ὃν στρέφεται ὅλη ἡ ἐργασία τῆς ἰσομέτρου ἐπινεμήσεως τοῦ ἐγγείου φόρου.

¹) Leroy-Beaulieu, Des Finances σ. 309 καὶ ἐπ. Décrets 23 Nov. 4 Déc. 1790.

²) Loi 28. pluy. an 8. art. 6. 40. Loi 40. mai 1838. art. 4.

³) L. 40. mai, 1838. art. 45.

⁴) L. 3 frim. an 7. art. 9.

Μόλις ἐν ἔτει 1807 (νόμος 15 Σεπτεμβρίου) ἐτέθησαν αἱ βάσεις τῆς συντάξεως κτηματολογίου κατὰ κτῆμα (cadastre parcellaire), ἀπαιτούσης μεγίστας ἐργασίας καταμετρήσεως ὄλων τῶν κτημάτων, τουτέστιν ἐπέκεινα 100 ἑκατομμυρίων, καταστρώσεως πίνακος ἐκάστου δήμου διαλαμβάνοντος τὰ ἐν αὐτῷ ιδιόκτητα κτήματα καὶ ὑπολογισμοῦ τῆς προσόδου αὐτῶν κατὰ δήμους καὶ καθ' ἕκαστον. Κατὰ τὸ σχέδιον τοῦ Ναπόλεοντος ἐζητεῖτο τοιαύτη ἐξίσωσις τοῦ καθ' ὅλην τὴν Γαλλίαν ἐγγείου φόρου, ὥστε νὰ φθάνη εἰς τὸ ἕνατον τοῦ καθαρῷ εισοδήματος. Ἀλλὰ καὶ ὁ σκοπὸς ἐτάραξε τοὺς ιδιοκτήμονας, ἀπειλουμένους νὰ ὑποχρεωθῶσιν εἰς ποσοστὸν τῆς ἀποφερομένης προσόδου κατὰ ὑποθετικὴν μᾶλλον ἐκτίμησιν, καὶ ἡ ἐκτέλεσις δὲν εὐωδόθη.

Μετὰ διαφόρους τροποποιήσεις ἐν ἔτει 1821 (διὰ νόμου 31 Ἰουλίου) ἐκανονίσθη, ὅτι τὸ κτηματολόγιον ἀπλῶς χρησιμεύει εἰς ἀνεύρεσιν τοῦ εἰς ἕκαστον ἀτομικῶς ἐπιβάλλοντος ἐν ἑκάστῳ νομῷ.

Μόλις ἐν ἔτει 1850 ἤχθη εἰς πέρας ἡ ἐργασία τοῦ κτηματολογίου καθ' ὅλην τὴν Γαλλίαν διὰ δαπάνης 150 ἑκατομμυρίων φράγκων, ἐξ ὧν τὰ μὲν 60 κατέβαλεν ἡ ἐπικράτεια, τὰ δὲ 90 οἱ νομοί.

Ἡ ἐργασία ὑπῆρξε λίαν πολυσύνθετος καὶ μόλα ταῦτα μεγάλη ὁμολογεῖται ἀτέλεια.

Κατὰ πρῶτον διαγράφονται παρὰ γεωμέτρου τὰ ὅρια τῶν δήμων, συμπράξει καὶ τῶν δημάρχων, συνυπογραφόντων τὴν ἐπὶ τούτῳ ἔκθεσιν. Κατόπιν οἱ γεωμέτραι διαιροῦσιν εἰς τρίγωνα, ἢ τμήματα, τὸν δῆμον (triangulation) καὶ ἐν ἑκάστῳ τριγώνῳ καταμετροῦσι τὴν ἑκτασιν ἐκάστου κτήματος (parcelle), ἀκουομένου καὶ παντὸς ἔχοντος συμφέρον.

Μετὰ τὴν καταμέτρησιν γίνεται ἡ ἐκτίμησις (expertise) διὰ πενταμελοῦς ἐπιτροπῆς ἐκλεγομένης ὑπὸ τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου, εἰς ᾧ προστίθεται ἴσος ἀριθμὸς τῶν μᾶλλον φορολογουμένων, ἡ δὲ ἐπιτροπὴ κατατάττει εἰς τάξεις τὸ πολὺ πέντε, κατὰ ποιότητα καὶ χρησιμότητα, τὰ κτήματα, καὶ οὕτω προσδιορίζει ἐπὶ τέλους τὴν πρόσσον· συντάσσεται δὲ ἐπιμελεῖα τοῦ ἐξισωτοῦ (directeur des contributions) ὀνομαστικὸς πίναξ κατ' ἀλφάβητον ὄλων τῶν κτημάτων. "Ολα ταῦτα ὑποβάλλονται εἰς τὴν γνωμοδότησιν τοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου, συγκειμένου, ὡς πρὸ ὀλίγου εἴρηται, καὶ ἐπικυροῦνται

ὀριστικῶς ὑπὸ τοῦ νομάρχου ἐν συμβουλίᾳ μετὰ τὰς γενομένας ἀντιρρήσεις ἀποφασίζοντας.

Καθόσον πάλιν τὰ κτήματα ὑπόκεινται εἰς παντοίας μεταβολάς, εἴτε ὡς πρὸς τὸν κύριον αὐτῶν, εἴτε ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν καὶ ἀξίαν, γίνεται περιοδικῶς ἀναθεώρησις, τῶν μὲν γαιῶν μετὰ εἰκοσαετίαν, τῶν δὲ οἰκοδομῶν μετὰ δεκαετίαν. Ἐν τούτοις ἐπιτρέπεται περὶ διορθώσεως αἵτησις, ὡσάκις ἐκ μεταγενεστέρου συμβάντος οὐσιωδῶς μετεβλήθη ἡ ἀξία τοῦ κτήματος, καὶ ἐπὶ οἰκοδομῶν κατ' ἔτος.

Ὡς βλέπομεν, ὁ φόρος παρακολουθεῖ τὴν πρόσδοον, καὶ πρὸς βεβαίωσιν αὐτῆς γίνεται τὸ κτηματολόγιον. Ἀντὶ τοῦ ἀξιώματος τῶν Ῥωμαίων, ὅτι «τὰ δημόσια τέλη οὐκ εἰσὶ κατὰ προσώπων, ἀλλὰ κατὰ πραγμάτων (Βασ. ΝΣ'. ἡ. 3)», ἐν Γαλλίᾳ ἐπικρατεῖ τὸ ἐναντίον, ὅτι ὁ καρπούμενος ὀφείλει τὸν ἑγγειον φόρον¹, καὶ διὰ τοῦτο ἡ ἐπικράτεια οὔτε νόμιμον ὑποθήκην ἔχει, οὔτε προνόμιον ἕνεκα καθυστερουμένων φόρων ἐπὶ τῶν ἀκινήτων, ἀλλ' ἐπὶ μόνων τῶν καρπῶν, τῆς συγκομιδῆς καὶ τῶν ἐνοικίων περιορίζεται τὸ προνόμιον². Ὡς εἶπον κατὰ τὴν συζήτησιν τοῦ περὶ φορολογίας νόμου, «Ὅσα ἔχομεν χρήματα δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὸ δημόσιον, ἀλλὰ μοῖραν τινα ἐκ τῆς προσόδου αὐτῶν χρεωστοῦμεν πρὸς ἀσφαλῆ ἀπόλαυσιν τῆς ἐπιλοίπου³». Οἱ λόγοι οὗτοι εἶναι καθαυτὸ ἡ ἐκ διαμέτρου ἐναντία ἰδέα τοῦ Γαίτου καὶ τοῦ Αὐτοκρ. Λέοντος, ὅτι· «Πᾶν ἀκίνητον ὑποδημόσιον».

Κατὰ δεύτερον λόγον παρατηροῦμεν, ὅτι ἐν Γαλλίᾳ ὁ ἑγγειος φόρος λαμβάνεται ἐκ τοῦ καθαροῦ εἰσοδήματος τῆς γῆς. Ὅσων καὶ ἂν κατέβαλον ἐπιμέλειαν, δὲν ἠδυνήθησαν βέβαια νὰ ἐφαρμόσωσι καθ' ὅλην τὴν Γαλλίαν ἰσόμετρον ἀναλογίαν.

Κατὰ τὰς γενομένας ἐρεῦνας ἐν ἔτει 1851 ἀντὶ ὁ ἑγγειος φόρος καθ' ὅλην τὴν Γαλλίαν νὰ ᾖ ἴσος πρὸς 6,06 ἐπὶ τοῖς 100 τῆς καθαροῦς προσόδου, ἐν 48 νομοῖς ἀνέρχεται εἰς 9,07, ἐν δὲ 37 κατ' ἐλάχιστον ὅρον μῶλις βαρύνει αὐτὴν πρὸς 3,07 ἐπὶ τοῖς 100.

Ἡ ἀνισότης αὕτη δεικνύει, ὅτι ἐπιστημονικῶς δὲν ἐλύθη τὸ πρόβλημα τῆς ἰσομέτρου φορολογίας καὶ ὅτι νέαι ἐργασίαι πρέπει νὰ

¹) Laferrière, Dr. publ. et adm. σ. 84. Γαλ. Κώδ. ἄρ. 608.

²) L. 42. nov. 1808.

³) Merlin, Rép. v. Privil.

διορθώσωσι τὴν ἀνωμαλίαν ταύτην, ὥστε νὰ μὴ φορολογῶνται οἱ πλεῖστοι κατὰ τὸ τριπλάσιον ἢ ὅσον φορολογοῦνται οἱ λοιποί.

Ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνη συνέπεια τῆς ἀνισότητος ἡ δυσαρέσκεια, ἥτις φυσικῶς τῷ λόγῳ καταλαμβάνει τὸν φέροντα ὑπέρτερον βάρος. Ὅσον βαρύτερος εἶναι ὁ φόρος, κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον αὐξάνουσι καὶ τὰ πρόσθετα ἑκατοστὰ διὰ τὰς τοπικὰς ἀνάγκας, ὥστε τὸ βάρος διπλασιάζεται καὶ τριπλασιάζεται.

Ἐχει ἐπομένως καὶ τὸ διανεμητικὸν σύστημα τὰς ἀτελείας αὐτοῦ ἐν τῇ ἐφαρμογῇ, ὅσοι καὶ ἂν καταβάλλωνται κόποι πρὸς μετρίαν.

Ἀλλ' ὅ,τι ἡμᾶς ἰδίως ἐνδιαφέρει, εἶναι ὅτι διὰ τοῦ συστήματος τούτου ἐτέθη ὅριον, ἐξασφαλίζον τὸν γεωπόνον, ὅτι δὲν ἐργάζεται πρὸς ὄφελος ἄλλων, οὐδὲ ὑποβάλλεται εἰς φορτίον ὑπέρτερον τῶν δυνάμεων. Ταύτην ἔχων τὴν πεποίθησιν ἀφοσιοῦται εἰς τὴν ἐπιμέλειαν τῆς γῆς καὶ καταβάλλει κεφάλαια πρὸς αὐξήσιν τῆς παραγωγῆς, βέβαιος ὢν ὅτι τὸ ἐντεῦθεν πλεόνασμα μέλλει ν' ἀνταμείψῃ τὰς θυσίας καὶ ν' ἀποτελέσῃ μέρος τῆς ἰδίας περιουσίας.

Οἱ μεμφόμενοι τὴν ἀνισότητα μετὰ τὴν μακρὰν ἐργασίαν πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ διανεμητικοῦ συστήματος (*impôt de répartition*) προτείνουν τὸ ποσοτικὸν σύστημα (*impôt de quotité*), στηριζόμενον καὶ αὐτὸ ἐπὶ τῶν κτηματικῶν ἀπογραφῶν (*cadastre*) κατὰ τὴν αὐτὴν μέθοδον συντασσομένων, ἀλλ' ἐπιβάλλοντες φόρον ποσοστοῦ ἀναλόγου πρὸς τὴν καθαρὰν πρόσοδον. Τὸ προϊόν τοῦ ἐγγείου φόρου ὁμολογουμένως ἔσεται ὑπέρτερον, ἀλλὰ δὲν εἶναι τοῦτο τὸ μόνον μέλημα τοῦ νομοθέτου, ὅστις ὀφείλει πρὸ πάντων νὰ ἐξετάσῃ, ἂν δὲν ἀποβῇ ἡ αὐξήσις πρὸς βλάβην τῆς γεωργίας, κατὰ πόδας παρακολουθουμένης ἐν τῇ προόδῳ αὐτῆς ὑπὸ τοῦ φορολόγου, ἀναχαιτίζοντος πᾶν βῆμα εἰς τὰ πρόσω. Προτιμότερον εἶναι νὰ ἐνισχυθῇ ὁ ζῆλος τοῦ γεωπόνου, ὅτι πᾶν ὅ,τι προσκτᾶται νέον κέρδος ἐκ τῆς ἰδίας φιλοπονίας εἰς αὐτὸν ἀνήκει ἀναφαιρέτως ὡς βραβεῖον τῆς νοημοσύνης καὶ τῆς ἐξαιρέτου φιλοπονίας, ἡ δὲ ἀνισότης εἶναι ἐκ τῶν ἀδυνάτων νὰ ἐξαλειφθῇ, καθόσον ὑπὲρ αὐτῆς συντρέχουσι καὶ ἄλλαι τυχαῖαι περιστάσεις, συντελοῦσαι εἰς αὐξήσιν ἢ μείωσιν τῆς καθ' ἑκάστον ἔτος προσόδου, φύσει ἀστάτου, ὅπως ἐν πολλαῖς συνέθε ἐπαρχίαις, ἕνεκα τῆς φυλλοξήρας.

Ὅπως ἐρρύθμισθῃ ἡ κτηματικὴ ἀπογραφὴ, συμπεριλαμβάνει καὶ

τὰ κτίρια (*propriété bâtie*). Καὶ τοῦτο λογίζεται ὡς ἀτέλεια, καθόσον ἄλλη εἶναι ἡ βάσις τῆς φορολογίας τῆς γῆς, καὶ ἄλλη τῆς τῶν οἰκοδομῶν, ὑποκειμένων μάλιστα ἐν Γαλλίᾳ καὶ εἰς ἄλλους φόρους¹.

Εἶναι πρόδηλον, ὅτι ὅλαι αἱ μεταθέσεις τῆς κυριότητος σημειοῦνται παρὰ τοῦ ἐφόρου ἐκάστοτε ἐπὶ τῆς κτηματικῆς ἀπογραφῆς πρὸς ἀνεύρεσιν τοῦ φορολογουμένου.

Ἡ διατήρησις τῆς κτηματικῆς ἀπογραφῆς, ὅπως ὑπάρχει σύμφωνα πρὸς τὴν ἐνεστῶσαν κατάστασιν τῶν πραγμάτων καὶ ἐμφαίνει τὴν ἀληθῆ αὐτῶν εἰκόνα, διότι ἄλλως δὲν φορολογοῦνται οἱ ζῶντες, ἀλλ' αἱ σκιαὶ τῶν κεκοιμημένων, ἀπαιτεῖ τὴν περιοδικὴν ἀναθεώρησιν, ἣν δὲν παύουσιν ἀναζητοῦντες ἐν Γαλλίᾳ.

Τοῦναντίον, ὡς παρατηρήσαμεν, ἡ ἀναθεώρησις ἐντελῶς ἐγκατελείφθη παρὰ Βυζαντίους.

Ἀντὶ νὰ ἐνεργήσῃ ὁ νομοθέτης νέας ἀπογραφὰς καὶ ἀναθεωρήσεις ἐξασφαλιζούσας τὴν ἐκ πραγματικῆς προσόδου εἰσπραξίν τοῦ ἐγγείου φόρου, προτιμᾷ νὰ διαιωνίσῃ τὰς ἐν τοῖς ἀρχείοις αὐτοῦ παλαιὰς ἀπογραφὰς, διὰ παντοίων τεχνικῶν μέσων καθιστῶν τὸν ἐγγεῖον φόρον πάγιον. Ὡς ἐκ τούτου εἰσάγει τὸ σύστημα τῶν μητροκομιῶν, ἀπονέμει προτίμησιν ἐπὶ *κλασματικῶν* γαιῶν, τῶν ἀποσπωμένων δηλ. τμημάτων ἐκ κτήματος ἀναγεγραμμένου ὡς ὅλου, εἰς τοὺς κατόχους τῶν κλασμάτων τούτων, ὁμοκήσους καὶ ὁμοδούλους. Τὸ ἀποτέλεσμα ὁμῶς τοῦ σφαλεροῦ τούτου συστήματος εἶναι, ὅτι αἱ γαῖαι γίνονται *ἐξαλειμματικάι*, καὶ δὲν ἐκλείπουσι μόνοι οἱ ἰδιοκτῆται, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ κάτοικοι.

Ἡ ἰδιοκτησία τοιοῦτοτρόπως γίνεται ὅλως ἐφήμερος καὶ τὸ δημόσιον ταμεῖον διαθέτει αὐτὴν κατὰ τὸ δοκοῦν πρὸς ὄφελος τῶν δυνατῶν καὶ πρὸς ἀρπαγὴν μεταχειριζομένων τὴν ἐξουσίαν. Σκώπτων ὁ Ἰουλιανός, ὡς γνώρισμα ἀγαθοῦ Βασιλέως πλάττει λέγοντα τὸν Ἑρμῆν, ὅτι εἶναι *πολλὰ κεκτῆσθαι καὶ ἀναλίσκειν πολλὰ*. Ἐντεῦθεν ἐννοοῦμεν, ποῖα συμφέροντα ἐπάλαιον καὶ συνωθοῦντο κατὰ τοὺς ἀλλεπαλλήλους ἐκθρονισμούς, καὶ διατί οἱ πλεῖστοι τῶν Αὐτοκρατόρων ἐτελεύτησαν διὰ βιαίου θανάτου. Ὅλα ἦσαν ἀβέβαια καὶ αὐτὴ ἡ πατροπαράδοτος ἰδιοκτησία, λόγῳ καθυστερούντων δημευομένη, καὶ αὐτὴ ἡ ζωὴ, λόγῳ

¹) Περὶ τούτων πρὸς. Leroy-Beaulieu, Des Finances σ. 349—325.

τῆς ὑπεροχῆς τῆς δεϊνός, ἢ τῆς δεϊνός φατρίας, κινδυνεύουσα ἐν ἀποτυχίᾳ, ὡς ἐπίφοβος εἰς τὴν ὑπερσχύσασαν συμμορίαν. Τὸ μόνον βέβαιον καὶ ἀμετάτρεπτον, ὡς χάριτος ἀπαράγραπτος καὶ ἀσφαλῶς τηρούμενος ἐν τοῖς γενικοῖς σεκρέτοις καὶ ἐν τῷ θολωτῷ ὡάτῳ τοῦ μεγάλου Παλατίου, ἦσαν αἱ ἄπαξ καὶ πρὸ αἰώνων γενόμεναι τῶν κτημάτων ἀναγραφαί, μικρόν τι ἐνίοτε καὶ κατ' εὐνοίαν ἐπιδιορθούμεναι, ἢ πρὸς εἰσπραξίν νέου τινὸς φόρου, τοῦ χαρτιατικοῦ, ἢ πρὸς αὕξησιν τοῦ ἐγγεγραμμένου, διὰ τὰ ὑπέρτιμα καὶ ὑπέρπλεα.

Τόσον ἀπείχον τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τῶν πραγμάτων αὐταὶ αἱ ἀπογραφαί, ὥστε σπανίως εἰσεφέρετο εἰς τὸ ταμεῖον τὸ ἐν αὐταῖς δηλούμενον ποσόν. Ὅτε ὅμως ἤρχετο ἐπὶ τοῦ θρόνου Αὐτοκράτωρ, ἢ τραχύς, ἢ θαπανηρός, ἢ φιλοχρήματος, ἢ εἰς πολλοὺς χρεωστῶν ἀμοιβὴν διὰ τὴν ἀπροσδόκητον ἀνύψωσιν, ἔθραυε τοὺς ὑπηκόους διὰ τῆς μέχρι οὐδοῦ εἰσπράξεως καὶ τοσοῦτον ἀπεθησαύριζε χρυσόν, ὥστε ἐν τοῖς ταμείοις δὲν ὑπῆρχε τόπος πρὸς φύλαξιν ¹.

Ἄλλ' ὁ διάδοχος αὐτοῦ ἢ ἄλλος τολμηρότερος ἄρπαξ τοῦ θρόνου καθίστανε τὴν περὶ τούτου μέριμναν περιττήν, καὶ τὴν καταστροφὴν τῶν ἐξαντληθέντων φορολογουμένων ἐπηκολούθει κατὰ πόδας ἢ παντελὲς ἐξάντλησις τοῦ ταμείου, αὐτόχρημα πίθου τῶν Δαναΐδων.

Τοιοῦτον ἀνεπτύχθη τὸ ἀρπακτικὸν πνεῦμα, ὥστε ὁ Βασίλειος Μακεδὼν οὐδένα πλέον ἐκ τῶν Ἀρχόντων ἐμπιστεύεται πρὸς ἀναθεώρησιν τῶν κακῶς κειμένων ἀπογραφῶν· καὶ ἐπειδὴ ὁ ἴδιος δὲν δύναται νὰ ἐξέλθῃ πρὸς τοιοῦτον ἔργον, προτιμᾷ νὰ ἐγκαταλείψῃ πᾶσαν ἀναθεώρησιν. Αὐτὸς ὁ Αὐτοκράτωρ βασιλεύσας μόνος μετὰ τὸν φόνον τοῦ Μιχαὴλ καὶ ἀναγκάσας εἰς ἀνάδοσιν τοῦ ἡμίσεος τοὺς ἄνευ αἰτίας λαβόντας ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου, ἀνέσωσε 300 κεντηνάρια χρυσοῦ ², ἥτοι ὡς ἔγγιστα 38 ἑκατομμ. δρ.

Σπουδαιότατον εἶναι προσέτι τὸ γεγονός, ὅτι κατὰ Βυζαντίους ὅλοι

¹) Χωνιάτου, Χρον. σ. 422: Τὸ κέρμα ἐπιδιπλῶν καὶ τὸ τάλαντον πολυπλασιάζων, ἔστι δὲ ὅτε καὶ τὸ χιτώνιον προσαπαιτῶν καὶ τὸ ψυχάριον αὐτὸ πολλάκις ἀναχρέμψασθαι βιαίως ἐγκείμενος.—Νικηφ. Γρηγορᾶς, Γ'. 4. σ. 70: Τοσαῦτα μεταχειρίζεσθαι χρήματα, ἃ εὕξασθαι μὲν ἐντὴν αὐτῷ, ἐλπίζειν δ' οὐκ ἂν ποτ' ἐντὴν, ὅλαις λοιπὸν ἐξήντλει χοίνιξιν κτλ.—δηλ. ὁ ἄρπαξ τοῦ θρόνου Μιχαὴλ Παλαιολόγος.

²) Νικηφ. Γρηγ. Β'. σ. 842.

οἱ φόροι ἐπεσωρεύθησαν ἐπὶ τῆς γῆς. Ὑπῆρχε μὲν κατ' ἀρχὰς τὸ κε-
φαλικὸν τέλος τῶν ἀκτημόνων, ἀλλ', ὡς εἶδομεν, μετ' ὀλίγον ἔπαυσεν
ἐν ταῖς πόλεσιν, ἐν δὲ τοῖς ἀγροῖς ἐσημειώθη ἐπὶ τῆς μερίδος τῶν κτη-
μάτων καὶ ὡς ἐκ τούτου οἱ γεωργοὶ ἔγιναν ἐναπόγραφοι καὶ δου-
λοπάροικοι. Ἐκτοτε καὶ οἱ πολιτικοὶ καὶ οἱ στρατιωτικοὶ φόροι
ἐπεβάρυνον ὅλοι τὴν γῆν, οἱ δὲ ἔμμεσοι ἦσαν ἐλάχιστοι, μόλις
μνημονευόμενοι. Μάλιστα οἱ Ἑνετοὶ καὶ Γενουήνσιοι κατέλαβον ὅλον
τὸ ἐμπόριον τῶν λιμένων, καὶ διὰ πολλῶν συνθηκῶν ἐκτήσαντο
σχεδὸν ἀτέλειαν¹, χάριν δὲ αὐτῆς συνέπραξαν μέχρι τέλους κατὰ
τῶν Μωαμεθανῶν προμαχόμενοι.

Κατὰ Γρηγοράν μεσοῦντος τοῦ 18. αἰῶνος, τῶν μὲν ἐν Γαλατῶν
Λατίνων ἡ ἐτήσια ἐκ τῶν φόρων πρόσοδος ἦτο 2,000,000 νομισμάτων
ἥτοι φρ. 2,600,000 τῶν δὲ Βυζαντίων μόλις 30,000, ἥτοι φρ.
390,000².

Ἀπεναντίας ἐν Γαλλίᾳ τὸ ἐλάχιστον μέρος τοῦ εἰσφερομένου εἶναι
ὁ ἔγγειος φόρος. Καθ' ὑπόθεσιν ἐν ἔτει 1857, ὁ ἔγγειος φόρος συνεπο-
σοῦτο εἰς 161 ἑκατομμ. φρ., διὰ δὲ τῶν προσθέτων ποσοστῶν (*cen-
times additionnels*), ἔφθανεν εἰς 271· ἀλλὰ δὲν εἶναι ὁ μόνος, καθότι
ὑπάρχει καὶ ὁ τῶν θυρῶν καὶ θυρίδων ἐκ φρ. 40 ἑκατομμ. Ἄλλος
ἄμεσος φόρος εἶναι ὁ προσωπικὸς ἐπὶ τοῦ εἰσοδήματος ἐκ φρ. 36
ἑκατομμ. καὶ σὺν τῷ προσθέτῳ ἐκ φρ. 66 καὶ ὁ τῶν ἐπιτηδευμάτων
ἐκ φρ. 43 ἑκατομμ. ὡς ἔγγιστα, ἢ 59 σὺν τῷ προσθέτῳ. Καὶ αὐτὸ
τὸ τέλος ἐπὶ τῆς μεταβιβάσεως πάσης κυριότητος ἀκινήτου καὶ κινή-
της (*enregistrement*) ἂν προσθέσωμεν ἐκ φρ. 210 ἑκατομμ. ὡς ἔγ-
γιστα, πάλιν τὸ ὅλον ποσὸν τῶν ἀμέσων φόρων δὲν ὑπερέβαινεν, ἄνευ
μὲν τοῦ προσθέτου ποσοστοῦ τὰ 476 ἑκατομμ., σὺν αὐτῷ δὲ τὰ 646,
ἐξ ὧν ἐπέκεινα τοῦ ἡμίσεος μόνον ἐπέκειτο ἐπὶ τῶν ἀκινήτων, ὁμοῦ δὲ

¹) Ὅρα Ζαχαρίου, Νεαρῶν Συλλ. Γ. 27. Δ'. 54, 72. Καίτοι Ἰουδαῖος λα-
λῶν περὶ χρημάτων ὁ Βενιαμὴν ἐκ Τουδέλης, περιγηγῆτης τοῦ 16. αἰῶνος, δὲν
εἶναι ἀξιόπιστος, ὅτι ἡ καθ' ἡμέραν ἐν Βυζαντίῳ εἴσπραξις ἐκ τοῦ ἐμπορίου καὶ
τοῦ λιμένος ἦτον 20 χιλ. νομισμάτων, ἥτοι περίπου 340 χιλ. δραχμῶν, καὶ ἂν
ἀφαιρέσωμεν, ὡς λέγει ἀστεϊζόμενος ὁ Γίββων, τὰς πολυπληθεῖς ἐορτασίμους
τοῦ ἡμετέρου ἡμερολογίου. Ὅρα Tafel, Thessalon σ. 505.

²) Νικηφ. Γρηγ. Β'. σ. 842.

τὸ ὅλον ἀπετέλει ὡς ἔγγιστα τὸ $\frac{1}{3}$ τῶν κατ' ἔτος εἰσφερομένων, κατὰ πλεῖστον ἐξ ἐμμέσων φόρων¹.

Δὲν εἶναι μόνον ἄδικον, μόνη ἡ γεωργικὴ τάξις νὰ φέρῃ ὅλον τὸ βάρος τῆς δημοσίας δαπάνης, ἀλλ' εἶναι ὅπως ἀδύνατον νὰ πορισθῇ τις ἐκ τῆς γῆς τοσοῦτον χρῆμα. Ὁ φόρος μέλλει τότε νὰ ὑπερτερῇ τὴν ἀξίαν τοῦ κτήματος, ἐπισωρευόμενος διὰ καθυστερήσεως, καὶ ὁ γεωργὸς ἐκπίπτει τῆς ιδιοκτησίας ὑποδουλόμενος.

Ἡ ιδιοκτησία τῆς γῆς εἰς οὐδενὸς χεῖρα ἐμπεδοῦται, ἀλλὰ γίνεται μεταβατικὴ διὰ τῆς ἐπιδιώξεως τῶν καθυστερούντων, διδομένη εἰς τὸν ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου τρεφόμενον καὶ ἀρπάζοντα τὰ μέσα πρὸς κτῆσιν αὐτῆς, μεχριστοῦ ἄλλος εὐτυχέστερος νὰ διαδεχθῇ τὸν ἄρπαγα. Αὐτοὺς τοὺς παρερχομένους κυρίους δουλεύει ὁ γεωργός, ἐν ἄκρᾳ ἐνδείᾳ καὶ γυμνότητι, ἄνευ οἰκασθῆναι ἀπολαύσεως καὶ ἄνευ ἐλπίδος φαιδρύτερου μέλλοντος ἀκαταπαύστως ἐργαζόμενος. Ἀλλὰ τότε δὲν πρέπει ν' ἀπορῇ ὁ ἱστορικός, οὐδαμοῦ ἀπαντῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ, μεταξὺ δουλευόντων καὶ ἀρπαζόντων, γενναῖον αἶσθημα καὶ φρόνημα δυνάμενον ν' ἀποσείσῃ τὸν κοινὸν μαρασμὸν πρὸς ἀποτροπὴν τῶν ἐπικειμένων κινδύνων ἐκ τῆς πρὸς τὰ πρόσω ὁρμῆς ἐπιχειρηματικωτέρου γείτονος. Ἐν τῷ νοσοῦντι σώματι νοσεῖ καὶ ἡ ψυχὴ.

Γενικώτερον κρίνοντες δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ὅλα τὰ Ἀσιατικὰ κράτη κατατρύχονται ὑπὸ τοῦ δεσποτισμοῦ καὶ οὐδεμίαν ἄλλην ἔχουσιν ἀνάπτυξιν, πλὴν προσκαίρων κατακτήσεων κατὰ τὸ πολεμικώτερον πνεῦμα μεγαλεπήθολου δυνάστου, Ναβουχοδονόσορος, Κύρου, Ἀττίλα, Γεγκισχάνου, ἢ Ταμερλάνου, διότι μόνους πολιτεύονται ἐγγεῖρους φόρους, καὶ μόνον μέσον πλούτου γινώσκουσι τὴν ἀρπαγὴν, ὥστε οὐδεμία ὑπάρχει τῆς ιδιοκτησίας ἀσφάλεια, καὶ ὁ μυθώδεις ἀποκτῶν θησαυροὺς ἐν μιᾷ ῥοπῇ ἐπανέρχεται εἰς τὴν βακτηρίαν τοῦ ἐπαίτου. Τὸ ἀποτέλεσμα τοιαύτης ματαιότητος τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων εἶναι ἡ ἀποχαλύνωσις, ἣν ἡ ποιητικὴ φαντασία παρηγορεῖ δι' ἄλληγορικῶν μύθων, ὑπὸ τὸ ποικίλον αὐτῶν νέφος καλύπτουσα τὸ ἄδηλον τοῦ πεπρωμένου. Ὁ ἐν ἄκαρεϊ εἰς μηδὲν μετατρεπόμενος Ἀσιατικὸς ὄγκος παραλύει ὅλην τὴν ἀνθρώπινον ἐνεργητικότητά, ἀναπτυσσομένην προσ-

¹) Ἐλήφθησαν τὰ ποσὰ ἐκ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ 1857, καθ' ὃν τὸ ὅλον τῶν ἐσόδων συνέκειτο ἐκ φρ. 1710 ἑκατομμ.

καίρως μὲν, ὅπου διὰ τῆς φορᾶς τῶν πραγμάτων καθίσταται βεβαιότερα ἢ κοινωνικὴ ὑπαρξίς, μονίμως δέ, ὅπου διὰ τῆς θεσμοθεσίας παγιούται.

Οὐδεμία, νομίζω, ὑπάρχει ἀπαισιωτέρα εἰκὼν τοῦ παρὰ Βυζαντίοις ἀσυστόλως ἐπικρατήσαντος ἀρπακτικοῦ πνεύματος, ὅσον ἡ τῆς τελευτῆς τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ. Μετὰ 37 ἐτῶν μᾶλλον πρᾶον βασιλείαν, ἀφ’ ἧς ἀμάξαις ὁλαὶς διένειμεν εἰς τοὺς συγγενεῖς καὶ θεράποντας τὰ δημόσια χρήματα, ὅσα διὰ πάσης ἐπινοίας ἀφῆρπασεν ἀπὸ τῶν ὑπηκόων, οὐδεὶς εὗρεθι ὁ θάψων αὐτὸν βασιλικῶς, οὐδὲ ὁ υἱὸς αὐτοῦ καὶ διάδοχος τῆς βασιλείας Ἰωάννης¹. "Αμ' ἠλέηται καὶ τέθνηκεν ἡ χάρις. Τοιαύτη ἡ κοινωνία, ἐν ᾗ πᾶν πνεῦμα δικαιοσύνης ἐξέλιπεν.

Ἰσως ἡ ἀτελής αὕτη μελέτη συντελέσει πρὸς ἀπόδειξιν τῶν ὀλεθρίων ἀποτελεσμάτων τοῦ παρὰ Βυζαντίοις φορολογικοῦ συστήματος καὶ ὅτε μάλιστα καταγινόμεθα εἰς ἀναμόρφωσιν τοῦ κατ' ἄλλους λόγους ἐπιβλαβῶς διέποντος ἡμᾶς, πρέπον εἶναι νὰ γνωρίζωμεν, πόσον φθοροποιὰ καὶ λαοφθόρα εἶναι τὰ τρία ταῦτα ἀξιώματα, ὅτι τὰ δημόσια τέλη δὲν εἶναι κατὰ προσώπων ἀλλὰ κατὰ πραγμάτων, ὅτι ἀδιαφόρως ὡς πρὸς τὴν πρόσοδον ἐτίκεινται πάγια, καὶ τέλος ὅτι τὸ πλεῖστον μέρος αὐτῶν ἐκ τῆς γῆς ληπτέον. Ὑπὸ τὴν παμύβορον ἀτμοσφαῖραν τοιούτων ἀξιωμάτων εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ ἰδιοκτησία, ἄνευ αὐτῆς δὲ οὐδὲ ἡ ἐλευθερία ὑφίσταται.

Ὡς εἶπεν ὁ Μοντέσκιος, ἡ γῆ δὲν ἀποφέρει καρπὸν ἀναλόγως τῆς ἰδίας αὐτῆς γονιμότητος, ἀλλ' ἀναλόγως τῆς ἐλευθερίας τῶν κατόχων, καὶ ἐκ τούτου πειθόμεθα, ὅτι ἐκεῖ θάλλει ἡ γεωργία καὶ δι' αὐτῆς ἀκμάζει τὸ ἔθνος, ὅπου ἐμπράκτως βεβαιούται ὁ παρὰ τοῦ Φῶξ δοθεὶς ὁρισμὸς τῆς ἐλευθερίας, συνισταμένης εἰς τὴν ἀσφαλῆ καὶ ἀπρόσβλητον ἱερότητα τῆς ἰδιοκτησίας. It consist in the safe and sacret possession of a man's propriety.

Ἀπεναντίας παρὰ Ῥωμαίοις καὶ Βυζαντίοις εἶδομεν ἀλληλοδιαδόχως τὸν καταθλιπτικὸν τροχὸν τῶν ὑπερόγκων φόρων συντρίβοντα πρώτους τοὺς μικροὺς γεωπόνους, μεταβαλλομένους εἰς δούλους τῆς γῆς καὶ ἐναπογράφους τῶν μεγαλοκτημόνων, κατόπιν πάλιν τούτους ὑποχωροῦντας εἰς τὴν βαρεῖαν πίεσιν καὶ ἐγκαταλιμπάνοντας διὰ τῆς

¹) Ζωναρᾶς ἐν τέλει.

ἐπιβολῆς εἰς τοὺς ὁμοκλήνους καὶ τοὺς συνδημότας τὰ ὑπὲρ τὴν πρόσ-
οδον αὐτῶν τελούντα κτήματα. Πρὸς ἀποφυγὴν τῆς ἀπανταχοῦ ἀνα-
φαινομένης ἐρημώσεως μικρόν τι συντελοῦσιν αἱ μητροκομίαι διὰ τῆς
ἀπαγορεύσεως κτήσεως ἐν αὐταῖς τῶν δυνατῶν, καὶ διὰ τῆς προτι-
μήσεως, μὴ δυναμένης νὰ θέλξη τοὺς ἀναδεχομένους συνάμα καὶ τὸ
ὑπέρμετρον ἄχθος τῶν φόρων.

Ἄλλ' ἡ μὴ χρῆσις τῆς προτιμήσεως καθιστᾷ τὰς πλείστας γαίας
ἐξαλειμματικὰς καὶ αἱ διηνεκῶς καὶ ἀσφαλῶς σωζόμεναι καὶ τηρού-
μεναι ἀναγραφαὶ τῆς γῆς, αὐτὸ τὸ καθ' ἐκάστην κολοβοῦμενον ἀκρό-
στιχον, πρὸς οὐδὲν χρησιμεύουσι διὰ τὴν ἔλλειψιν ἀναθεωρήσεως, ὥστε
ἐλάχιστον μέρος τῶν δηλουμένων ποσῶν εἰσέρχεται εἰς τὸ ταμεῖον.

Πρὸς ἀναπλήρωσιν τοῦ ὑπερβολικοῦ ἐλλείμματος ἐφευρίσκειται τότε
τὸ ἀλληλέγγυον, συνάμα κατατρίβον πάντας τοὺς ὑπολειπομένους
γεωκτῆμονας, καὶ ὡς ἐκ τούτου μὴ δυνάμενον ἐπὶ μακρόν νὰ διατηρηθῇ.

Ἐπὶ πᾶσι τούτοις καὶ τὸ νόμισμα παραφθείρεται, καὶ ἡ ἀρπαγὴ
δεσπόζει, καὶ οὐδεὶς εἶναι βέβαιος περὶ τῶν ἰδίων, ὑπὸ τῶν νόμων
αὐτῶν λαφυραγωγούμενος, καὶ αὐτὴν τὴν πατρικὴν στέγην καταλιμ-
πάνων, εἰς ἣν ἔξωθεν εἰσβάλλουσιν οἱ βάρβαροι.

Εἰς τὸν ἐκτιμῶντα τὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα τοιούτων διαλυτικῶν
στοιχείων δὲν εἶναι ἀνεξήγητος ἡ θλιβερὰ καὶ πλήρης στεναγμῶν ἱστο-
ρία ἀκρατήτως προϊούσης παρακμῆς καὶ πτώσεως, χρησιμεύουσα ὡς
διδασκτικὸν μάθημα πρὸς ἐνίσχυσιν ἀρχῶν, οὐδέποτε ἀτιμωρητὶ παρα-
γνωριζομένων.

ΠΕΡΙ
ΤΟΥ ΤΥΠΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΑΓΛΗΣ

Π. ΚΑΔΛΙΓΑ ΜΕΛΕΤΑΙ ΚΑΙ ΛΟΓΟΙ

20

ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ

ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ

ΠΕΡΙ
ΤΟΥ ΤΥΠΙΚΟΥ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΑΥΛΗΣ

Ἱστορία δὲν εἶναι μόνη ἡ ξηρὰ ἀπαρίθμησις συμβάντων, κατὰ χρονολογικὴν διαδοχὴν, ἄνευ δεσμοῦ καὶ ἀλληλουχίας, ἡ ἀνάβασις καὶ κατὰβασις Ἑγεμόνων, αἱ ἐπιδημίαι, αἱ ἐπιδρομαὶ ἄλλοθενῶν καὶ ὅσα ἄλλα ἔκτακτα συντελοῦσι πρὸς διαστολὴν ἐποχῶν καὶ περιόδων.

Ἡ ζωηρὰ εἰκὼν τῆς πάλης ἰδεῶν καὶ φρονημάτων, τῆς ἐπιδράσεως τῶν ἀποτελούντων τὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν ἠθικὴν διάπλασιν τοῦ ἀνθρώπου στοιχείων, ἡ ἐν τῇ τύρβῃ τῶν πραγμάτων καὶ τῶν φιλοτιμιῶν κατόπτρισις τοῦ τελικοῦ σκοποῦ, πρὸς ὃν φέρεται ἀνεπαισθήτως ἡ κοινωνία, καὶ τοῦ διέποντος νόμου τὴν μεταξὺ αἰτίας καὶ ἀποτελεσμάτων ἀλληλουχίαν, ἡ ἐξέλιξις τοῦ πολυπλόκου τούτου δράματος καὶ τῶν περιπετειῶν αὐτοῦ, ποτὲ μὲν μὴ δεικνύοντος ποσῶς τὴν ἐπικειμένην λύσιν, ποτὲ δὲ προβάλλοντος αὐτήν, στιβαρῶς προβαίνουσιν καὶ ὡς ὑπὸ σιδηρᾶν ἀνάγκην, ταῦτα εἶναι τὸ διδακτικὸν τῆς ἱστορίας θέαμα.

Ἀλλὰ διὰ νὰ ἐκτεθῇ ἐνώπιον τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν πλήρες καὶ ἐναργὲς τὸ θέαμα τοῦτο, ἀπαραίτητον εἶναι νὰ εἰσδύσωμεν εἰς τὸ πνεῦμα ἐκάστης ἐποχῆς, ὡς εἰς τὸ ἐργαστήριον, ἐν ᾧ κατασκευάζεται ἡ ἀκατέργαστος ὕλη, καὶ ἀφοῦ ἐκεῖ σπουδᾶσωμεν ὅλους τοὺς μοχλοὺς,

τοὺς κινουντας τὰ τοῦ δράματος κύρια πρόσωπα καὶ τὰ πλήθη, νὰ ἐξέλθωμεν πάλιν περιεργαζόμενοι τὴν ποικίλην σκηνογραφίαν, διὰ νὰ ἀνεύρωμεν ἀκριβῶς τὸν οἰκεῖον χρωματισμόν, οὐχὶ πρὸς συρραφὴν εἰκόνης ἀψύχου, ἐκ παντοίου ἐράνου, κέντρωνος συμφορητοῦ, συγγέοντος τὸν νοῦν ἡμῶν, ἀλλὰ πρὸς παράστασιν τοῦ ἐμφύχου δράματος, ἐλευθέρως κινουμένου, προβαίνοντος ζωηρῶς ἀπὸ πλοκῆς εἰς πλοκὴν καὶ ἀπὸ περιπετείας εἰς περιπέτειαν, μέχρι τῆς ἐπωδύνου καταστροφῆς.

Τὸ δεύτερον τοῦτο μέρος τοῦ ἔργου ἡμῶν εἶναι μόνον ἐφικτόν, διὰ τῆς σπουδῆς τῶν ἡθῶν καὶ τῶν ἐθῶν, ἅτινα ἀπαρτίζουν τὴν περιβάλλουσαν τὴν κοινωνίαν ἀτμοσφαῖραν. Ἐκ ταύτης ἀντλεῖ ἕκαστον ἄτομον ὃν ἀναπνέει ἀέρα, καὶ ἐν αὐτῇ ζῇ, εἴτε εἶναι πλούσιος, εἴτε εἶναι πένης, εἴτε ἡγεμῶν, εἴτε στρατηλάτης, εἴτε προκινδυνεύει ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης, εἴτε ἐν τῷ ταμείῳ αὐτοῦ διευθύνει τοὺς οἰκας τῆς πολιτείας, ὡς πολιτικὸς σύμβουλος, εἴτε ἐν ταῖς θεωρητικαῖς αὐτοῦ μελέταις ζητεῖ νὰ διατυπώσῃ τὸ ὑπάρχον, παραβάλλων αὐτὸ πρὸς τὸ περὶ τοῦ ἀληθοῦς ἵνδαλμα, ὅπερ κυφορεῖ ἐν τῇ ἰδίᾳ κεφαλῇ, εἴτε ἀπὸ τοῦ ἁμβωνος ἐρμηνεύει τὰ θεῖα, εἴτε ἐν τῇ φαντασίᾳ αὐτοῦ ζητεῖ νὰ πλάσῃ, ὅπερ ἐπλάσθη πρὸ αὐτοῦ, κατὰ μίμησιν τοῦ πλάστου.

Ὡς ἔλεγεν ὁ Λίβιος, ὑπάρχουσιν ἡθῆ πολιτειῶν, ὡς ὑπάρχουσιν ἡθῆ ἀτόμων. *Tam civitatum quam singulorum hominum mores sunt.*

Ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ ἐδοκίμασα νὰ συλλέξω ὀλίγα τινὰ περὶ τοῦ τυπικοῦ τῆς Βυζαντίου αὐλῆς· διότι δυστυχῶς ἐν τῇ Βυζαντίῳ Αὐλῇ ὑπῆρχε σχεδὸν ὅλη ἡ ζωὴ τῆς τότε κοινωνίας.

Πολυτιμότερον μνημεῖον περὶ τούτου περιεσώθη μέχρις ἡμῶν τὸ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ Βασιλέως τῶν Οὐγγρων Ματθία Κορβίνου ἀνευρεθὲν χειρόγραφον, μετὰ πλείστας δὲ περιοδείας ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς Λειψίας ἀποταμιευθέν, τοῦ *Συντάγματος* Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου περὶ τῆς βασιλείου τάξεως, λίαν ἐπιμελῶς φιλοπονηθέντος καί, κατὰ τὸν συγγράψαντα, βασιλείου σπουδῆς ὄντος ἀξίου. Ἡμεῖς ὁμῶς νομίζομεν, ὅτι εἶναι ἀπαραίτητον διὰ πάντα προτιθέμενον νὰ γνωρίσῃ τὴν Βυζαντιακὴν κοινωνίαν, ὡς ἐξ αὐτοψίας.

Ἴσως τὰ μικρὰ ἀπανθίσματα, ὅσα ἔπονται, δώσουσιν ἀφορμὴν εἰς τοὺς δυναμένους νὰ δρέψωσιν ἀφθονώτερον καρπὸν ἐξ ἐμβριθεστέρως μελέτης.

Ἦρχον παρὰ Βυζαντινοῖς πλεῖστα βιβλία, *Τακτικά* λεγόμενα. Τὰ μὲν αὐτῶν ἦσαν στρατιωτικά, περὶ διοικήσεως τοῦ στρατοῦ καὶ στρατηγικά, τὰ δὲ περὶ τῆς βασιλικῆς ἐθιμοταξίας. Ταῦτα ἢ ἐλέγοντο *Βασιλικά*, περιέχοντα τὰ τυπικά τῆς αὐλῆς, οἷον τὰ παρὰ Πορφυρογεννήτου αὐτολεξεῖ ληφθέντα ἐκ τῆς περὶ πολιτικῆς καταστάσεως Πέτρου τοῦ Μαγίστρου, ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ὑπάρχαντος ἐν τοῖς ἀνωτάτοις ἀξιώμασιν, ἢ *Κλητωρολόγια*, περιέχοντα τὸ τυπικὸν τῶν προσκλήσεων, ὡς τὸ παρὰ τοῦ ἰδίου προσληφθὲν τοῦ Φιλοθέου. Ἐκ τῶν Βασιλικῶν καὶ τῶν Κλητωρολογίων ἐσχημάτισε τὸ Σύνταγμα αὐτοῦ ὁ Πορφυρογεννήτης.

Καθ' ὅλην τὸ Σύνταγμα τοῦτο περιέχει δύο μέρη, τὴν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ παράστασιν τοῦ αὐτοκράτορος, προσευχομένου, καὶ τὴν ἐν τῇ αὐλῇ. "Ὅταν παραβάλλωμεν ἀμφοτέρω, ἐλαχίστην εὐρίσκομεν διαφορὰν· διότι καὶ τὰ ἐν τῇ αὐλῇ γινόμενα εἶναι σχεδὸν λειτουργικά, ὕμνοι εἰς τὸν Αὐτοκράτορα, ὡς τὸν θεοπρόβλητον, θεοφρούρητον, θεόστεπτον καὶ ἅγιον.

Ἐν τῇ προβαίνουσῃ ἀθείᾳ τῶν ἐθνικῶν τῆς Ῥώμης Αὐτοκρατόρων, οὗτοι κατέλαβον τὴν θέσιν τῶν θεῶν, καὶ ὡς τοιοῦτοι ἐλατρεύοντο. Ἀπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ, ὁ Αὐτοκράτωρ ὠνομάζετο *Θεὸς* (numen) καὶ τὰ θεσπίσματα αὐτοῦ, θεῖοι χρησμοὶ (divina oracula).

Ταύτην τὴν παράδοσιν, ἄνευ αὐταπαρνήσεως ἀνηκούστου, δὲν ἠδύναντο νὰ ἐγκαταλείψωσιν οἱ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες. Μόνος δὲ ὁ ἐπίσκοπος Μεδιολάνων Ἀμβρόσιος ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς νὰ ἐννοήσωσιν, ὅτι εἶναι ἄνθρωποι.

"Ὅτε ὁ Μέγας Θεοδόσιος, μετὰ τὴν ἐν Θεσσαλονίκῃ σφαγὴν, ἐλθὼν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῶν Μεδιολάνων, ἐζήτησε νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς τὸ ἅγιον βῆμα καὶ νὰ κοινωνήσῃ, ἀπέκρουσεν αὐτὸν ὁ Ἀμβρόσιος, εἰπὼν, «ὅτι φονέας, καὶ μάλιστα τοσούτων ὁμοφύλων χριστιανῶν, ἢ Ἐκκλησία τοῦ θεοῦ οὐ δέχεται». Ὁ Θεοδόσιος ὑπήκουσε, θαυμάσας τὸν ἐπίσκοπον καὶ εἰπὼν, ὅτι ἀληθῶς ἀρχιερεὺς ἐστὶ. Μετὰ τὴν συνδιαλαγὴν, εἰσῆλθε πάλιν ὁ Θεοδόσιος, ἱστάμενος παρὰ τὰς κιγκλίδας, ἀλλ' ὁ Ἀμβρόσιος ἐδήλωσεν εἰς αὐτόν, διὰ τίνος τῶν διακόνων, «ὅτι» τὰ ἔνδον μόνοις ἐστὶν ἱερεῦσι βατά, τοῖς δὲ ἄλλοις ἀπασιν ἄδύτα τε καὶ ἄψαυστα. Ἐξίθι τοίνυν καὶ τοῖς ἄλλοις κοινωνῶναι τῆς στάσεως. «Ἀλουργὶς γὰρ βασιλέας, οὐχ ἱερέας ποιεῖ».

Ὁ Θεοδόσιος ὑπήκουσε, πάλιν δικαιολογούμενος, ὅτι τοιοῦτον εἶναι τὸ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἔθος. Ἄλλ' ἐν τούτοις καὶ ἐν τῇ βασιλευούσῃ ταύτῃ ἔκτοτε ἔπαυσεν, ὡς ὁμολογεῖ ὁ Πορφυρογέννητος, λέγων, ὅτι τὸ παλαιὸν μετὰ τὸ προσενεγκεῖν τὰ δῶρα τῇ ἀγίᾳ τραπέζῃ τὸν βασιλέα ἔμενεν ἔνδον τοῦ ἀγίου θυσιαστηρίου ἕως τῆς μεταλήψεως τῶν θείων μυστηρίων· ἐπὶ δὲ Θεοδοσίου τοῦ ὀρθοδόξου βασιλείως τοῦτο ἀπεκόπη, δι' αἰτίαν, ἥ ἐν τῷ βίῳ ἀναγράφεται τοῦ ἀγίου καὶ ἀοιδίμου Ἀμβροσίου, ἐπισκόπου Μεδιολάνων.

Ἄνευ τῆς ἀκραδάντου εὐσταθείας τοῦ ἐξόχου τούτου ἱεράρχου, ἔμελλε ν' ἀναπτυχθῇ ἐν Βυζαντίῳ ἡ κοσμικὴ θεοκρατία, ὅπως ἀνεπτύχθη κατόπιν ἐν Ῥώμῃ ἡ ἱερατικὴ.

Ἄν δὲν ἔφθασε νὰ γίνῃ ὁ αὐτοκράτωρ ὁρατὴ κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας, καθ' ὅλα τὰ λοιπὰ ὁμῶς αἱ θεοκρατικαὶ ἰδέαι ἐπεκράτησαν, καταθράυσασαι πᾶσαν ἀνεξαρτησίαν τοῦ πνεύματος, μέχρι τελείας ἀποναρκώσεως.

Ἔστωσαν ὡς μικρὸν δεῖγμα περὶ τούτου τὰ ἐπόμενα.

Ἀπέραντα ἦσαν τὰ ἀνάκτορα τῶν βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων, ἔνθεν μὲν φθάνοντα μέχρι τοῦ Ἱπποδρόμου, μεθ' οὗ συνείχοντο, ἔνθεν δὲ μέχρι τῆς Ἀγίας Σοφίας, καὶ ἔνθα μέχρι τῆς θαλάσσης. Παρὰ τὴν Ἀγίαν Σοφίαν ὑπῆρχεν ἀγορὰ περίστυλος, Αὐγουσταῖον καλουμένη, καὶ τὸ βουλευτήριον. Μεταξὺ τῶν βασιλείων καὶ τῆς Ἀγίας Σοφίας ὡς προτεμένισμα, ὑπῆρχε τετράγωνον θολωτόν, περίφρακτον, ἐκ τεσσάρων ὑψηλοτάτων τοίχων, καλούμενον Χαλκῇ, ἥτοι ὁ τετειχισμένος μέγας Πυλὼν τῶν Ἀνακτόρων, κατὰ τὸ εἶθος παρὰ τοῖς Δεσπόταις τῆς Ἀσίας. Καὶ ἡ περιοχὴ ἅπασα τῶν βασιλείων, περιτετειχισμένη οὕσα διὰ τὸ ἀσφαλές, ἀπετέλει πόλιν ὁλόκληρον, περιλαμβάνουσαν ὅλων τῶν ἐν ἐνεργείᾳ ἀνωτέρων ἀρχῶν τὰ γραφεῖα καὶ τὰ οἰκήματα, τὰ οἰκήματα τῆς ἀναριθμήτου ἡγεμονικῆς θεραπείας, καὶ τοὺς στρατῶνας τῆς φρουρᾶς, ἥς ἄνευ οὐδὲ ἡμέραν μίαν ἡδύνατο νὰ κάθηται ἐπὶ τοῦ θρόνου Βυζαντινὸς Αὐτοκράτωρ.

Ἐν τῷ λαβυρίνθῳ τούτῳ παντοδαπῶν μεγάρων, στρατῶνων, ἐκκλησιῶν, κήπων καὶ σταύλων, δύο ἦσαν τὰ κύρια ἐνδαιτήματα τοῦ Αὐτοκράτορος, τὸ Χρυσοτρίκλινον καὶ τὸ Παλάτιον, διαχωριζόμενα διὰ ὑψηλοῦ δώματος, τοῦ λεγομένου πρὸ τῆς αὐλῆς βήματος (pulpitum), ὅπου ἦτο καὶ ἡ μεγάλη κλίμαξ.

Τὸ Χρυσοτρίκλινον συνέκειτο ἐξ ἀναριθμητῶν θαλάμων, ἐν οἷς ἐστίλβεν ὁ χρυσός, καὶ ἐθαυμάζετο ἡ πολύχρους καὶ λεπτοτάτη ψηφιδώσις, μιμουμένη τὰ ἀρτιφυῆ καὶ δροσερὰ ἄνθη ὅλων τῶν ὥρων τοῦ ἐνιαυτοῦ. Διὰ τοῦτο, κατὰ τὴν ὥραν τοῦ ἔτους καὶ τὰ κατ' αὐτὴν παριστανόμενα ἐν τῇ ψηφιδώσει ἄνθη, μετέλλασσον θάλαμον οἱ Αὐτοκράτορες, ὡς μετέλλασσον ἐσθῆτα.

Μεταξὺ τῶν θαλάμων τούτων ὑπῆρχεν ὁ *ιερός κοιτῶν* καὶ ἡ μεγάλη αἴθουσα τῆς ὑποδοχῆς (*secretum*). Αὐτόθι, ἐν κόγχῃ, ὑπῆρχεν ἡ τοῦ Κυρίου εἰκὼν Θεανδρίκελος, ἐπὶ θρόνου καθεζομένη· ἐνώπιον αὐτῆς γονυκλιτῶν ὁ Αὐτοκράτωρ προσήχετο ἀνὰ πᾶσαν πρωΐαν, ἅμα ἐγειρόμενος, καὶ ὡσάκις ἐπανήρχετο ἐκ τῆς Ἐκκλησίας, πρὶν ἀποσυρθῆ εἰς τοὺς ἰδιαιτέρους θαλάμους, ὅπισθεν τῆς ἀργυρᾶς θύρας. Κατόπιν θέλομεν λαλήσει καὶ περὶ τοῦ μεγάλου ἐστιατορίου, ἢ τῆς αἰθούσης τῶν *ιβ'* ἀκουσίτων, ὅταν γίνῃ λόγος περὶ τῶν ἐστιάσεων.

* Ἀντικρὺ τοῦ Χρυσοτρίκλινου τούτου ἔκειτο τὸ μέγαρον τῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας, ἐν ᾧ, μεταξὺ ἄλλων, ὑπῆρχεν ἡ λεγομένη *Πορφύρα*, ἥτοι ἡ πορφυρᾶ αἴθουσα, ἐνθα αἱ δέσποιναι, δηλ. αἱ αὐτοκρατόρισαι, κατὰ τὸν λεγόμενον καιρὸν τῶν *βρουμαλίων* (*brumalia*), διένεμον τὸ ὄξύ, τουτέστιν ἀλουργεῖς, εἰς τὰς ἀρχοντίσσας. Οἱ γεννώμενοι ἐν τῇ αἰθούσῃ ταύτῃ ἐκαλοῦντο πορφυρογέννητοι.

Ἐκεῖ πλησίον, μεταξὺ τοῦ Κωνσταντινείου τούτου μεγάρου, καὶ ἴσως Αὐγουστεῶνος τῆς δάφνης καλουμένου, ἐνθα καὶ τὸ ὀκτάγωνον κουβούκλιον, καὶ τῆς Ἀγίας Σοφίας, ἔκειτο τὸ μέγαρον τῆς *μανναύρας* (*magnæ aulæ*), ἐνθα ὁ Σολομώντειος θρόνος διὰ τὰς δοχὰς ξένων πρέσβων. Αὐτόθι ἐτελοῦντο οἱ γάμοι τῶν Αὐτοκρατόρων.

Ἄλλ' ἡμᾶς ἤδη ἐνδιαφέρουσι πρὸ πάντων τὸ Χρυσοτρίκλινον καὶ τὸ Παλάτιον, ἐν οἷς, πλὴν τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ, εἶχε κατοικίαν καὶ ἡ ἀπειράριθμος αὐτοκρατορικὴ θεραπεία.

Πόσα τὰ εἶδη τῆς θεραπείας καὶ ποῖα τὰ ποικίλα καθήκοντα ἐκάστου τῶν ἀποτελούντων αὐτὴν, εἶναι ἀνθρωπίνως ἀδύνατον νὰ ἐκθέσῃ τις. Ὀλίγα τινὰ ὅμως δύνανται νὰ συντελέσωσι πρὸς κατανόησιν τοῦ ὅλου ὁργανισμοῦ.

Εἰς δύο δυνάμεθα νὰ διαιρέσωμεν τάξεις τὴν βασιλικὴν θεραπείαν,

τὴν μὲν ἀσχολουμένην περὶ τὰ ἡγεμονικὰ πρόσωπα, τὴν δὲ συντελοῦσαν εἰς τὴν αὐλικὴν παράστασιν.

Κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἔθος τῆς Βυζαντίου Αὐλῆς, μόνον εὐνοῦχοι ὑπηρετοῦν τὸ πρόσωπον τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῆς δεσποίνης, ἡτις ὅμως εἶχε καὶ θεραπαίνας. Οἱ προϊστάμενοι αὐτῶν ἦσαν οἱ ἀρχιενοῦχοι, πραιπόσιτοι (præpositi sacri cubiculi). Ἄπαντες οἱ εὐνοῦχοι ἔπρεπε νὰ ᾔναι καλλίφωνοι, διότι ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτῶν ἦσαν τὰ κατὰ πᾶσαν τελετὴν ἀδόμενα, ὡς μετ' ὀλίγον ῥηθήσεται. Καὶ αὐτὸς ὁ ἀρχιενοῦχος ἦτο φωνητικός, διότι, κατὰ τὰς προελεύσεις τοῦ Αὐτοκράτορος ἐν ταῖς ὁδοῖς, ἀπὴντα εἰς τοὺς ἀδομένους ἰάμβους.

Οἱ εὐνοῦχοι ἦσαν ἢ *κουβικουλάριοι* (cubicularii), ἢ κοιτωνῖται, δηλ., οἱ μὲν θαλαμηπόλοι τῆς ἡμέρας, οἱ δὲ τῆς νυκτός· καθόσον ἐκείνων μὲν ἡ ὑπηρεσία ἐρίνετο ἐν τοῖς θαλάμοις, ἐν οἷς διέμενεν ὁ Αὐτοκράτωρ (κουβούκλιον, cubiculum), τούτων δὲ ἐν τῷ κοιτῶνι.

Οἱ θαλαμηπόλοι τῆς ἡμέρας εἶχον παντοίας ὑπουργίας, ἐν αἷς καὶ τὴν εὐταξίαν, κελεύοντες σιωπὴν· ὅθεν ἐλέγοντο *σιλεττιάριοι* (silentiarii), ἐψυχαγῶν δὲ τὸν Αὐτοκράτορα δι' ἀναγνώσεως ἀσμάτων, ἢ μουσικῆς, καὶ παρηκολούθουν αὐτὸν ἐξερχόμενον, φέροντες σπάθην· ὥστε ἐλέγοντο καὶ σπαθάριοι ἢ σπαθαροκουβικουλάριοι, λευχειμονοῦντες δὲ σπαθαροκανθιδάτοι. Ὁ Ἀρχιενοῦχος ἐκράτει τὸ στέφος τοῦ βασιλέως, ὅτε εἰσῆρχετο διὰ τῆς ὥραιας πύλης εἰς τὸν νάρθηκα τῆς Ἐκκλησίας· μόνος δὲ ὁ Μιχαὴλ κατακρίνεται, ὅτι μέχρι τῶν βασιλικῶν πυλῶν ἐλθὼν δὲν ἀπέθετο τὸ στέφος, ὡς ἦτο τὸ ἔθος τῶν βασιλέων, ἀλλὰ μετ' αὐτοῦ προέβη μέχρι τῶν ἁγίων θυρῶν. Ὅτε ἐστέφετο ὁ Βασιλεὺς ἐλάμβανον κυκλικὴν στάσιν οἱ εὐνοῦχοι, ὑπάρχοντος ἔθους νὰ μὴ στέφηται ἔμπροσθεν γενειῶντων (βαρβάτων).

Οἱ θαλαμηπόλοι τῆς νυκτός, ἢ κοιτωνῖται, ἢ παρακοιμώμενοι, ὑπηρετοῦν τὸν Βασιλέα ἐν τῷ κοιτῶνι, ὡς ἐκ τῆς ἰδίας ὑπηρεσίας λαμβάνοντες καὶ ἴδια ὀνόματα, οἷον νιψηστιάριοι, παρακοιμώμενος τῆς σφενδόνης, δηλ. σφραγιδοφύλαξ, ὥστε ὁ garde des sceaux τότε ἦτον εὐνοῦχος¹.

¹) Δὲν ἐννοῶ τὸν κ. Κ. Παπαρρηγόπουλον, λέγοντα ἐν βιβλ. 9 τῆς Ἱστορίας σ. 16. « Ἄλλ' ὁ θεσμὸς οὗτος τῶν εὐνοῦχων, ὅπως ἀλλότριος ὢν εἰς τὰ » Ἑλληνικὰ ἦθῃ, φαίνεται παρακμᾶζων, καθόσον ὁ Ἑλληνισμὸς ἐπεκράτει ».

Οὗτοι μὲν ἦσαν φύλακες τῆς Βασιλείου κλίνης, καὶ διὰ τοῦτο ἐλέγοντο καὶ πρόκοιτοι, ἐνῶ οἱ σωματοφύλακες καὶ δορυφόροι ἄπωθεν πρὸς τοῦ Βασιλικοῦ κοιτῶνος κατηύναζον.

Τὴν ἄλλην τάξιν τῶν αὐλικῶν θεραπόντων, ἀσυγκρίτως πολυαριθμοτέρων, ἀπετέλουν οἱ φέροντες τὰ ἀξιώματα τῆς αὐλῆς, ὡς ὑπηρετὰι τῆς παραστάσεως. Τούτων πάντων προεξῆρχεν ὁ Κουροπαλάτης, ἔχων τὰξιν ἀμέσως μετὰ τὴν Βασιλικὴν οἰκογένειαν. Ὁ Γεώργιος Κωδινός, καὶ αὐτὸς Κουροπαλάτης, λέγει, ὅτι ὁ τοιοῦτος εἶχε μὲν εἰς τὸ παλαιὸν ὑπηρεσίαν, ἥτις ἐστὶν ἀνεπίγνωστος, νῦν δὲ οὐδεμίαν. Τοιοῦτοι ἄνευ ιδίᾳς ὑπηρεσίας ἐπὶ τέλους ἐγίναν πολλοί, οἷον ὁ Πρωτοσέβαστος, ὁ γενικὸς Λογοθέτης, ὁ μέγας Παππίας, ὁ Ἐπαρχος, ὁ Λογοθέτης τοῦ δρόμου, ὁ Πρωτοσπαθάριος, ὁ Τατᾶς τῆς Αὐλῆς κτλ. κτλ. κτλ. Φαίνεται, ὅτι κατ' ὀλίγον ὅλη ἡ ὑπηρεσία τοῦ Αὐλάρχου μετέβη εἰς τὸν Πριμμικῆριον τῆς Αὐλῆς, ὅστις παρέδιδε τὸ σκῆπτρον εἰς τὸν Αὐτοκράτορα, κομιζόμενον ὑπὸ παιδὸς τοῦ ἱματισμοῦ (παιδοπούλου τοῦ βεστιαρίου). Σπουδαίαν ὑπηρεσίαν εἶχεν ὁ μέγας Δομεστικός ὅστις ἦτον ὁ Πρωθυπουργός, ἡ Ἀρχιγραμματεὺς τοῦ Αὐτοκράτορος εἰς πᾶσαν δημοσίαν ὑπόθεσιν κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους, διὸ καὶ πανυπερσέβαστος ἐλέγετο.

Ἐν γένει λογοθετὰι ἦσαν πολλοί, ὁ μὲν τοῦ γενικοῦ, ἔχων τὴν φροντίδα τοῦ δημοσίου ταμείου, ὁ δὲ τοῦ εἰδικοῦ, ἐπιτετραμμένος τὸ ἰδιαίτερον ταμεῖον. Ἄλλ' ἂφ' ὅτου τὸ ἰδιαίτερον τοῦτο ταμεῖον ἀπερρόφησε τὸ δημόσιον, ὁ γενικὸς Λογοθέτης οὐδὲν εἶχεν ἔργον. Ὡσαύτως ὁ Λογοθέτης τοῦ δρόμου ἦτον ὁ γενικὸς Διευθυντὴς τῶν Ταχυδρομείων, ἐκθέτων τὴν κατάστασιν τῶν δημοσίων πραγμάτων εἰς τὸν Αὐτοκράτορα· ἀλλὰ καὶ ἡ ταχυδρομικὴ ὑπηρεσία ἀπεσβέσθη. Ὁ Λογοθέτης τῶν στρατιωτικῶν ἦτον ὁ Ταμίας τοῦ στρατοῦ, ὁ δὲ Λογοθέτης τῶν ἀγγελῶν εἶχε τὴν φροντίδα τῶν Αὐτοκρατορικῶν ποιμνίων.

Ἄλλα ἀξιοσημεῖωτα ἀξιώματα ἦσαν τοῦ Πρωτοβεστιαρίου, ἔχοντος τὴν φροντίδα τοῦ ἱματισμοῦ, τοῦ μεγάλου Ἐταιριάρχου, προϊστάμενου τῆς σωματοφυλακῆς, τοῦ Δομεστικοῦ τῆς τραπέζης, τῶν δρουγαρίων, ἥτοι χιλιάρχων κτλ. κτλ.

Ἡ ὑπὸ τὸν μέγαν Ἐταιριάρχην δορυφορία συνέκειτο ἐκ Περσῶν, Βαρδαριωτῶν, Χαζάρων, Φράγκων, ὧν ἦρχεν ὁ μέγας Κοντόσταυλος, Ἀγγλῶν ἢ Βαραγκῶν, τούτων μάλιστα πιστοτέρων πάντων. Οὗτοι

ἦσαν οἱ Φεδεράτοι (foederati, gentiles, schola gentilium, auxilia palatina), διατεταγμένοι εἰς τὰς λεγόμενας σχολάς, εἰς ἃς προσετέθησαν ἐπὶ τέλους καὶ Τοῦρκοι, τζαούσαι. Μετ' αὐτῶν συνυπηρέτουν καὶ οἱ Τσάκωνες, ὑπὸ ἴδιον στρατοπεδάρχην. Οἱ Πέρσαι ἔφερον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς κάλυμμα, λεγόμενον ἀγγουρωτόν, ἦσαν δὲ καθαυτοὶ οἱ ῥαβδοῦχοι, ἔχοντες ἐκ τῆς ζώνης κρεμαμένας ῥάβδους (manuclavia)· ὅθεν καὶ μαγκλαβῖται καλούμενοι. Ὅτε δὲ ὁ Βασιλεὺς ἵππευσεν, οὗτοι, προπορευόμενοι, ἐκράτουν τὰς ῥάβδους ὀρθίαις. Ἡ ξενικὴ αὕτη δορυφορία ἐκαλεῖτο Ἐταιρία, κατ' ἀντίθεσιν τῶν Βασιλικῶν, δηλ. τῶν τῆς Αὐλῆς ὑπηρετῶν καὶ τῶν ταγματικῶν, δηλ. τῆς ἐξ ἰθαγενῶν φρουρᾶς. Ἡ ὅλη φρουρὰ συνέκειτο ἐκ τεσσάρων ταγμάτων, τῶν σχολαρίων, τῶν ἐξκουβιτόρων (φυλάκων), τῶν ἱκανάτων (ἐπιλέκτων) καὶ τῶν ἀριθμῶν (numeri), δηλ. τῶν λειψάνων τῶν δι' ἀριθμοῦ διακρινομένων λεγεῶνων.

Τοιοῦτος, ὡς ἔγγιστα, ἦτον ὁ ἐντὸς τῶν βασιλείων αὐλικὸς συρφετός. Ἀλλὰ πρὶν παρακολουθήσωμεν τὸν Αὐτοκράτορα ἐξερχόμενον, ὀλίγα τινα θέλομεν εἰπεῖ καὶ περὶ τῶν ἐκτὸς τῶν Ἀνακτόρων.

Οἱ λοιποὶ πολῖται διεστέλλοντο εἰς Ἀρχορτας, ἐξ ὧν συνήθως οἱ ἐν τῇ Αὐλῇ ὑπηρετοῦντες, εἰς Κτήτορας, δηλ. κτηματίας καὶ ἐργαστηριακοὺς, δηλ. ἐπιτηδευματίας, καὶ εἰς Ὀρχλор.

Πρὸ τῆς στάσεως τοῦ Νίκα, ἅπαντες μετεῖχον τῶν δῶν τοῦ ἵπποδρόμου φατριῶν, Πρασίνων καὶ Βενέτων. Ἐκάστη αὐτῶν, ἀμιλλωμένη μετὰ ζήσεως ὑπὲρ τοῦ ἰδίου χρώματος ἐπὶ ὑπερτερήσει τῆς ἄλλης, πολλὰ κατέβαλλε καὶ ἀπετέλει ἴδιον σύστημα, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν ἀρχηγοῦ, τοῦ Δημάρχου, πλείστους ἔχοντος ὑπὸ τὰς διαταγὰς αὐτοῦ, πρὸς παντὸς εἶδους ἐνέργειαν.

Μεταξὺ τούτων ἦσαν καὶ οἱ κράκται, οἵτινες ἀντεφώνουν πρὸς τὸν φωνοβόλον τοῦ Αὐτοκράτορος, ἐξερχομένου, εἴτε δι' ἰάμβων, εἴτε πεζῷ λόγῳ, ὁ δὲ λαὸς ἐν συναυλίᾳ ἀπεκρίνετο. Πρὸς χαλιναγώγησιν τῶν φατριῶν τούτων, οἱ Αὐτοκράτορες προέστησαν ἐκάστης αὐτῶν ἓνα δημοκράτην ἐκ τῶν αὐλικῶν, ὅστις, κατὰ τὴν προέλευσιν τοῦ Αὐτοκράτορος, προσήνεγκεν εἰς αὐτὸν τὰ ἐπὶ τούτῳ αὐτοσχέδια στιχουργήματα, τὸν λιβελλάρην. Τῶν μὲν Πρασίνων δημοκράτης ἦτον ὁ Δομέστικος τῶν ἐξκουβιτών, δηλ. ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἐνδον φυλακῆς, τῶν δὲ Βενέτων ὁ Δομέστικος τῶν Σχολῶν, δηλ. ὁ Ἐξαρχος, ὁ Στρατηγὸς τῆς Αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς.

"Ἦδη ἔχομεν ἱκανὰ ἐφόδια, διὰ νὰ συνακολουθήσωμεν τὸν Αὐτοκράτορα, ἐξερχόμενον τῶν Ἀνακτόρων. Αἱ ἐξοδοὶ αὗται συνήθως ἐγίνοντο κατὰ τὰς περιφανεῖς ἐορτάς. Διὰ τοῦτο τὸ πλεῖστον μέρος τῆς βασιλείου τάξεως τοῦ Πορφυρογεννήτου σύγκειται ἐκ περιγραφῆς τῶν ἐκκλησιαστικῶν τελετῶν, ὧν ἐκάστη εἶχε τὸ ἴδιον τυπικόν. Τὰ κυριώτερα τούτων λαμβάνοντες ὡς παράδειγμα, δυνάμεθα, ὡς ἔγγιστα, νὰ συνθέσωμεν τὴν εἰκόνα τῶν συνήθως γινομένων.

"Ἄμα ἐπέκειτο περιφανὴς ἐορτή, τὴν προτεραιάν ὁ ἀρχιευνοῦχος, εἰσερχόμενος εἰς τὸ χρυσοτρίκλινον, ὑπεμίμνησκεν εἰς τὸν Αὐτοκράτορα, ὅπως λάβῃ τὰς διαταγὰς τῆς προελεύσεως. Τὴν ὑψηλὴν ἀπόφασιν προελεύσεως μετεβίβαζεν ἀμέσως εἰς ἅπασαν τὴν Αὐλὴν, εἰς ἅπασας τὰς ἀρχὰς καὶ εἰς τοὺς ἐν τῇ πόλει δήμους, ὅπως παρασκευασθῶσι καὶ προσυτρεπίσωσι τὰ ἀρμόζοντα.

Ὁ Ἐπαρχος τῆς πόλεως ἐφρόντιζε νὰ καθαρίσῃ τὴν Βασιλικὴν ἐξοδὸν καὶ ὅλας τὰς λεωφόρους, δι' ὧν ἐμελλε νὰ διέλθῃ ὁ Αὐτοκράτωρ, κατακοσμῶν αὐτάς διὰ πυξίνου πρίσματος, κισσοῦ, δάφνης, μυρσίνης καὶ δενδρολιβάνου, καὶ τῶν εὐωδῶν ἀνθῶν, ὅσα ἔφερεν ἡ ὥρα.

Τὴν ἐπαύριον λίαν πρῶτῃ παρετάσσοντο τὰ σωματεῖα καὶ αἱ συντεχνίαι (τὰ συστήματα) στοιχηδὸν ἐν ταῖς ὁδοῖς, ἀπὸ τῶν Ἀνακτόρων μέχρι τῆς Ἀγίας Σοφίας. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο, ἐξάκις ἐμελλον νὰ γίνωσιν ἀνευφημίαι τοῦ Αὐτοκράτορος, διὰ δὲ τὴν ἐξαπλὴν αὐτὴν εὐχὴν παρετάσσοντο ἐναλλάξ οἱ Πράσινοι καὶ οἱ Βένετοι, διὰ τὴν διαφορὰν τῶν χρωμάτων τῆς στολῆς αὐτῶν, κατὰ τρία τμήματα ἕκαστον χρῶμα. Τὰ ἐργαστήρια καὶ αἱ οἰκίαι ἐκοσμοῦντο διὰ σηρικῶν ὑφασμάτων, πέπλων καὶ χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν σκευῶν. Ἐν τοσοῦτῳ εἰσέρχοντο οἱ αὐλικοί, ὅσους ἀπηριθμήσαμεν, εἰς τὸ ἱππικόν (εἰς τὸ καβαλλάριον) περιμεινόντες. Ὁ μέγας παππίας, ὡς κλειδοῦχος, ἤνοιγε τ' Ἀνάκτορα, συνάμα δὲ εἰσέρχοντο οἱ ῥαφεῖς (βεστίτορες) καὶ οἱ ἐπὶ τῆς τοῦ Βασιλέως ἀλουργίδος ὑπηρέται (βεστιάριοι) εἰς τὸ βῆλον τοῦ πανθέου, ἐνθα ἐλάμβανον τὰ ἐρυθρὰ πέδιλα (τζαγγία), τὸ σκῆπτρον (Μωσαϊκὴν ῥάβδον), τὴν βασιλικὴν ἐσθῆτα καὶ τὰ στέμματα, οἱ δὲ σπαθάριοι τὰ Βασιλικά ὅπλα. Ταῦτα ἀπετίθεντο ἐν τῷ ὀκταγώνῳ, τῷ ἐν τῷ Ἀνακτόρῳ τῆς Δάφνης. Ὁ Αὐτοκράτωρ τότε ἐξήρχετο ἐκ τοῦ ἱεροῦ κοιτῶνος καὶ προσευχθεὶς ἐν τῇ κόγχῃ τοῦ χρυσοτρίκλινου, ἐνεδύετο καὶ

ἀμέσως προέβαινεν. Ἐν τῷ σίγματι ἐξεδέχοντο τὸν Αὐτοκράτορα καὶ ὅλους τοὺς θαλαμηπόλους οἱ βαβδούχοι τῆς σωματοφυλακῆς (τὸ μαγκλάδιον), ἡ λοιπὴ φρουρὰ (ἐταιρία) καὶ οἱ ἐν ἀξιώματι, οἵτινες ἐπευχόμενοι συνεπορεύοντο.

Ἄμα ἐξήρχετο ἡ πολυάριθμος αὕτη συνοδία, προπορευομένων τῶν βαβδούχων πρὸς εὐταξίαν, πρῶτους ἀπῆντα ἐπὶ θρανίων (σκάμνων) τοὺς καγγελλαρίους, τοὺς κοιαίστωρας (ἀστυνομικοὺς ὑπαλλήλους), μετὰ τοῦ προϊσταμένου αὐτῶν (Δομestίκου), ῥωμαίστι ἀνευφημοῦντας· ἐν δευτέρᾳ τάξει τοὺς διπανίτας (ἄγνωστον ποῖοι ἦσαν) καὶ τελευταίους τοὺς νομικοὺς, δηλ. τοὺς κανονάρχους, καὶ τούτους πάντας ἀνευφημοῦντας. Τότε ἔφθανεν εἰς τοὺς λύχνους, ὅπου ἦτον ἰδρυμένος ὁ Σταυρός, ἀπευχαριστῶν τῷ Θεῷ διὰ τρισσῆς μετὰ κηρῶν προσκυνήσεως. Ἐκεῖ ὁ δημοκράτης, εἴτε τῶν Βενέτων, εἴτε τῶν Πρασίνων, δηλ. τῶν πρῶτων λαχόντων καὶ ψαλλόντων τὰ τῆς ἑορτῆς, ἱσταμένου τοῦ Αὐτοκράτορος, ἐπέδιδεν εἰς αὐτὸν τὸ αὐτοσχέδιον ποίημα ἐξ ὀνόματος τοῦ Δήμου, τὸ ὁποῖον ἄνευ ἀναγνώσεως ἐλάμβανεν ὁ ἀρχιευνούχος πρὸς φύλαξιν. Ἐπὶ νεύματος τοῦ Αὐτοκράτορος ὁ φωνοβόλος αὐτοῦ ἔλεγε, *κελεύσατε*, ἐφ' ᾧ ὁ κράκτης τοῦ Δήμου ἔψαλλε τοὺς ἱάμβους, ὁ δὲ Δῆμος ἐν συναυλίᾳ ἀπεκρίνετο. Αὕτη ἦτον ἡ ἀκτολογία (acclamatio), ἥτοι ἡ ἀνευφημία, οἷον ὁ κράκτης ἔψαλλε, «πολλά, πολλά, πολλά», ὁ δὲ λαὸς, «πολλά, ἔτη εἰς πολλά»· καὶ πάλιν ὁ κράκτης «πολλοὶ ὑμῖν χρόνοι ἡ ἔνθεος» βασιλεία», ὁ δὲ λαὸς ἐφθόγγει ἐκ τρίτου, «πολλοὶ ὑμῖν χρόνοι», καὶ οὕτω καθεξῆς.

Τούτων γενομένων, προέβαινε πάλιν ἡ πομπὴ μέχρι τῶν πυλῶν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ὅπου ἴστατο τὸ ἕτερον τμήμα τοῦ δήμου. Ἐπὶ ὑποθέσει, ὅτι κατὰ τοὺς λύχνους ἦσαν Βένετοι, πρὸ τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων ἴσταντο Πράσινοι, ψάλλοντες τὸ τῆς ἑορτῆς, πρὶν φθάσῃ ὁ Αὐτοκράτωρ. Ἄμα ἔφθανεν ἐκεῖ, ἔπαυεν ὁ ψαλμός, ὁ δὲ δημοκράτης τῶν Πρασίνων ἐπέδιδε τὸν λιβελλάριν, μεθ' ᾧ τὸ *κελεύσατε*, ὁ δὲ κράκτης ἀνευφήμει ὡς εἴρηται, οἷον «πολλοὶ ἡμῖν χρόνοι, οἱ θεράποντες τοῦ Κυρίου», ὁ δὲ λαὸς, «ἅγιε».

Τὰ αὐτὰ ἀπαρλλάκτως ἐπανελαμβάνοντο κατὰ τὴν τρίτην δοχὴν ὑπὸ τῶν Βενέτων, ἐνδοθεν τῆς χαλκῆς, κατὰ τὴν τετάρτην ἔξωθεν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ δημάρχου τῶν Βενέτων μετὰ τοῦ δήμου τοῦ λευκοῦ, κατὰ τὴν πέμπτην εἰς τὸν λεγόμενον Ἀχιλλέα, πλησίον τῆς μεγάλης

πύλης τοῦ Μελετίου ὑπὸ τοῦ δημάρχου τῶν Πρασίνων, μετὰ τοῦ δήμου τοῦ ῥουσίου, καὶ κατὰ τὴν ἑκτὴν εἰς τὸ ὠρολόγιον τῆς Ἀγίας Σοφίας, ὑπὸ τοῦ δημάρχου τῶν Βενέτων, μετὰ τοῦ δήμου τοῦ λευκοῦ. Τὰ αὐτὰ ἐπανελαμβάνοντο καὶ κατὰ τὴν ἐπάνοδον εἰς τὰ ἀνάκτορα.

Δὲν ἀμφιβάλλομεν, ὅτι ὅλαι αὗται αἱ ὑμνωδαὶ καὶ ἀνευφημίαι καὶ οἱ ἱαμβοὶ ἐψάλλοντο διὰ τῆς ῥινός. Ὅποια μονοτονία, ὅποια ἀπόσβες πάσης ἀτομικότητος! Νομίζει τις, ὅτι εὐρίσκεται ἐν μέσῳ λαοῦ αὐτομάτων. Οὔτε νευρόσπαστα δὲν ἠδύναντο νὰ ἐκτελέσωσι τόσον ὁμοιομόρφως καὶ ἀκόμψως, ὅσα ἐγίνοντο κατὰ πᾶσαν περιφανῆ ἐορτὴν καὶ ὅσῳκις ὁ Αὐτοκράτωρ ἐπορεύετο ἐκ τῶν ἀνακτόρων διὰ τῆς πόλεως. Μεγίστη προπαρασκευή, πλείστη κίνησις καὶ ψαλμωδία λιτανίας πρὸς ἐνδειξὴν ἀνυπάρκτου ἀγαλλιάσεως, οὐδαμῶς ὅμως αἰσθημα αὐθόρμητον, ἀλλὰ τὰ πάντα μεμετρημένα, καὶ ἡ στάσις, καὶ ἡ κίνησις, καὶ τὰ σχήματα, καὶ πᾶν ῥῆμα.

Ἄλλ' ἐπανεληθόντες εἰς τὰ ἀνάκτορα, μείνωμεν ἐν αὐτοῖς, διὰ νὰ ἴδωμεν, τί αὐτόθι ἐγίνετο καθ' ἐκάστην, ἢ κατ' ἐκτάκτους περιστάσεις.

Ὡς φαίνεται, ἀνὰ πᾶσαν ἐβδομάδα συνήλλασσον οἱ ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἀπειράριθμοι αὐλικοὶ καὶ ὑπηρέται. Ὅθεν λίαν πρωΐ, μετὰ τὴν τοῦ ὀρθρου ἀπόλυσιν, ὁ ἐταιριάρχης μετὰ τῶν ἀρχόντων τῆς ἐταιρίας καὶ τῶν ἐβδομαρίων, καὶ ὁ παππίας μετὰ τῶν ἐβδομαρίων θαλαμηπόλων (διαιταρίων) εἰσῆρχοντο εἰς τὸ χρυσοτρίκλινον, ὃ δὲ παππίας, ὡς κλειδοῦχος, κατέθετε τὰς κλεῖς, δι' ὧν οἱ θαλαμηπόλοι ἤνοιγον ὅλας τὰς θύρας. Οἱ ἐβδομάριοι τοῦ κοιτῶνος ἐλάμβανον ἐκ τῆς ἱματοθήκης τὸν βασιλικὸν ἐπενδύτην (σκαραμάγγιον), ὃν ἀπέθετον ἐξώθεν τῶν ἀργυρῶν πυλῶν τοῦ κοιτῶνος καὶ τὰ ἐρυθρὰ (ῥούσεα) ὑποδήματα. Ἄμα δὲ ἐπληροῦτο ἡ ἐβδόμη ὥρα τῆς πρωΐας, ὁ προηγούμενος τῶν θαλαμηπόλων ἔκρουε τρίς ἐπὶ τῆς ἀργυρᾶς θύρας. Κελεύσει τοῦ βασιλέως οἱ κοιτωνῖται εἰσῆγον τὸ σκαραμάγγιον, ὅπερ οὗτος περιβαλλόμενος ἐξήρχετο εἰς τὸν χρυσοτρίκλινον, καὶ πρῶτον προσηύχετο ἐνώπιον τῆς ἐν τῇ κόγχῃ ἐστηλογραφημένης εἰκόνης τοῦ Κυρίου. Μετὰ τὴν προσευχὴν ἐκάθητο ἐπὶ τοῦ παρακειμένου θρόνου, λέγων πρὸς τὸν παππίαν, τίς νὰ εἰσέλθῃ πρὸς ἀκρόασιν, οἷον, ὁ «λογοθέτης». Ὁ παππίας διέταττε τὸν εἰσηγητὴν θαλαμηπόλον (admissionalis), νὰ καλέσῃ τὸν λογοθέτην. Προεπορεύετο ὁ παππίας· ἄμα δὲ ὁ λογοθέτης

εἰσῆρχετο, ἐπιπτεν ἐπ' ἐδάφους προσκυνῶν καὶ εὐθὺς ἀνήρχετο πρὸς τὸν βασιλέα. Τὸ αὐτὸ ἔπραττε πᾶς συγκλητικός. "Ὅτε δὲν ὑπῆρχε δημοσία ὑπηρεσία, ἢ τελετή, οὕτω ἐδέχετο ὁ Αὐτοκράτωρ ἅπαντας τοὺς ἐμφανιζομένους κατὰ σειράν, μέχρι τῆς ἐνάτης ὥρας τῆς πρωΐας, μεθ' ἧς διέταττε τὸν παππίαν ν' ἀποπέμψῃ πάντας (ἄπελθε, ποίησον μίνσας). Πρὸς τοῦτο ὁ παππίας διέσειε τὰς κλεῖς, ὡς σημεῖον ἀπελεύσεως.

Καὶ οἱ ἐμφανιζόμενοι ἔφερον σκαραμάγγιον, τὸ δὲ τοῦ βασιλέως τὰς κυριακὰς ἦτον χρυσοπερίκλειστον. Μετὰ μεσημβρίαν οἱ εἰσαγόμενοι ἔφερον ἐσφοροκολόβια.

Ἡ ἐδαφιαία προσκύνησις καὶ αὐτῶν τῶν μεγιστάνων δεικνύει ἄρκούντως τὴν ἐπικρατοῦσαν ἀσιατικὴν δουλοπρέπειαν, οὔτε εἶναι ἀνάγκη ἄλλης προσθήκης, πρὸς ἐξήγησιν αὐτῆς.

"Ἐκτακτον συμβάν ἦτον ἡ γέννησις βασιλόπαιδος, καὶ τὰ κατ' αὐτὴν παραφυλαττόμενα εἶναι ἄξια σημειώσεως. "Ἀμα τῇ γεννήσει, ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας διενέμετο *λοχόζεμα*, ἐνώπιον τῶν ἀνακτόρων καὶ ἐν ταῖς λεωφόροις τῆς πόλεως, ἀπὸ τῆς Χαλκῆς μέχρι τοῦ Βοός, εἰς τοὺς ἄρχοντας τῶν ταγμάτων καὶ τοὺς στρατιώτας, εἰς τοὺς πλωίμους καὶ τοὺς ἄρχοντας αὐτῶν, εἰς τοὺς τῶν φατριῶν, εἰς τὰ συστήματα τῆς πόλεως καὶ εἰς τοὺς πένητας. Συνάμα ἐστέλλοντο εἰς τὴν συγκλητον προσκλήσεις *ἀλλεξίμων*, ἐν στολῇ προελεύσεως. Ὁ Πατριάρχης ἔπεμπε τὸν Ἀρχιεπισκοπικὸν (Ῥεφερενδῆριον), ὅπως ἐρωτήσῃ, ἂν ὁ βασιλεὺς κελεύῃ, νὰ προσέλθῃ. Ἐπινεύσαντος τοῦ Αὐτοκράτορος, εἰσῆρχετο ὁ Πατριάρχης μετὰ τῶν τοῦ Πατριαρχείου (μετὰ τοῦ Σεκρέτου), τῶν Μητροπολιτῶν καὶ Ἀρχιεπισκόπων, ποιῶν τὴν εὐχὴν ἐν τῷ χρυσοτρικλίνῳ, παρόντος τοῦ Αὐτοκράτορος καὶ ἀπῆρχετο. Μετὰ τὴν ἀπέλευσιν τοῦ Πατριάρχου εἰσῆρχετο ἡ Σύγκλητος, ἐπευχομένη τὸν Αὐτοκράτορα νὰ ἴδῃ παῖδας παίδων τοῦ Πορφυρογεννήτου, αὐτὸν δὲ γηραιὸν καὶ προθεθηκότα καὶ κληρονόμον τῆς βασιλείας. Ὡς ἐκθέτει ὁ Πορφυρογεννήτος, ὑπάρχει παράδειγμα μὴ ἐλεύσεως Πατριάρχου. Ἴσως ὑπαινίττεται ἐνταῦθα τὴν ἑαυτοῦ γέννησιν ἐκ τῆς Ζωῆς Καρβωνοψίνης, ἣν ὁ πατὴρ αὐτοῦ Λέων ὁ σοφὸς ἐνυμφεύθη μετὰ τὸν τοκετόν.

Τὴν τρίτην ἡμέραν ἄλλοτε ἐγίνοντο δύο δέξιμα εἰς τὰς δύο φιάλας, δηλ. τὰς δύο μαρμαρίνους δεξαμενάς· ἀλλ' ἔπειτα ἐγίνετο ἐν μόνον δέξιμον εἰς τὴν μυστικὴν φιάλην τοῦ τρικόγχου τοῦ σίγματος, ὅτε οἱ

Δῆμοι ἐζήτουν, ν' ἀχθῇ ἱππικὸν ἵπποδρόμιον, ὅπερ κατὰ κέλευσιν τοῦ Βασιλέως ἐτελεῖτο τῇ ἐπαύριον, διδομένου τοῦ σημείου διὰ τῆς ἀνυψώσεως τῆς σημαίας (βηλαρίου) ἐπὶ τοῦ ἵπποδρόμου. Κατὰ τὸν ἱππικὸν ἀγῶνα, ὁ ἀρχιευνούχος ἐξέλεγεν ἀνὰ 50 ἐκ τῶν ταγμάτων, ἐξ ἐκάστης φατρίας Πρασίνων καὶ Βενέτων, καὶ ἐκ τῶν πολιτῶν, πρὸς οὓς ἔλεγεν, ὅτι ὁ ἅγιος ἡμῶν Βασιλεὺς κελεύει νὰ συνέλθῃτε αὖριον, πρὸς ἐκφώνησιν τοῦ δεινὸς ὀνόματος τοῦ Πορφυρογεννήτου. Τοῦτο δὲ ἐτελεῖτο τὴν πέμπτην ἡμέραν τῶν γενεθλίων.

Τὴν ὀγδόην ἡμέραν ἐκαλλωπίζετο ὁ κοιτὼν τῆς Βασιλίσσης, ὁ λεγόμενος *πορφύρα*, μετὰ τῶν χρυσοῦφάντων αὐλαίων (βήλων) τοῦ χρυσοστρικλίνου· ὁ ἱερεὺς ἀνεγίνωσκε τὴν εὐχὴν εἰς τὸ νεογνόν, ἐν τῷ προπυλαίῳ τῆς παρακειμένης Ἐκκλησίας, ἐπιτιθεὶς τὸ ἐκφωνηθὲν ὄνομα καὶ ἐνδύων πάλιν τὸ ἱμάτιον, μεθ' ὃ ἐκαλύπτετο καὶ ἡ Βασίλισσα καὶ τὸ ἐν τῇ κοιτίδι αὐτοῦ νεογνόν διὰ χρυσοῦφάντων ἐφαπλωμάτων. Ὁ ἐπὶ τῆς τραπέζης τῆς Βασιλίσσης εὐνούχος προσεκάλει τοὺς ἀρχιευνούχους, οἵτινες εἰσήγον τοὺς ἄρχοντας τοῦ κουβουκλίου καὶ τοὺς τοῦ κουβουκλίου πάντας, δηλ. τοὺς κρατοῦντας τὸν οὐρανίσκον (*dais*) εὐνούχους. Καθεξῆς εἰσήγοντο αἱ Κυρίαι τῶν πρὸυχόντων, κατὰ τὴν σειρὰν τοῦ βαθμοῦ αὐτῶν, αἱ ζῶσται, αἱ μαγίστρισαι, αἱ ἀνθυπάτισσαι, αἱ πατρίκιαι, αἱ πρωτοσπαθάραι καὶ αἱ λοιπαὶ συγκλητικαί, εἶτα αἱ χῆραι τοιούτων βαθμῶν (ἀπαξιωματικαὶ χῆραι), αἵτινες ἐπὶ ἤρχοντο, ἀπευχαριστοῦσαι καὶ εὐφημοῦσαι τὴν βασίλισσαν, μετὰ τοῦ προσήκοντος σεβασμοῦ, ἐκάστη δὲ αὐτῶν προσέφερε δῶρον (ξένια) κατὰ προαίρεσιν. Ἀπερχομένων τῶν γυναικῶν, εἰσήγοντο πάντες οἱ τῆς συγκλήτου μάγιστροι, ἀνθύπατοι, πατρίκιοι καὶ ἐν ἀξιώμασιν (ὀφφικιάλιοι), οἵτινες ἠῦχοντο μόνον, ἄνευ δώρων.

Κατόπιν ἐτελεῖτο τὸ βάπτισμα τοῦ πορφυρογεννήτου, καὶ τέλος ἡ κουρὰ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Κατὰ τὴν κουρὰν ταύτην Λέοντος τοῦ σοφοῦ συνηρμόσθη ἐγχείριον, μάκτρον, ἐν ᾧ ἐναπετίθεντο αἱ ἀποκαρεῖσαι τρίχες, ἀπὸ τοῦ χρυσοστρικλίνου μέχρι τῶν κιγκλίδων τοῦ ἱεροῦ βήματος τοῦ μεγαλομάρτυρος Θεοδώρου, τοῦ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ χρυσοστρικλίνου, ὅπως συγκρατηθῇ παρὰ πάντων τῶν ἀναδόχων τῆς κουρᾶς, στρατηγῶν, ἀρχόντων τῶν θεμάτων καὶ λοιπῶν χιλιάρχων.

Ἐν γένει παρατηροῦμεν λίαν χαρακτηριστικὸν ἐπὶ τῶν γενεθλίων βασιλοπαίδων, ὅτι ὅλοι οἱ κεκλημένοι δὲν παρίσταντο, ὡς αὐτόπται

τῆς ληξιαρχικῆς πράξεως τῆς γεννήσεως, ὡς ἤδη γίνεται, ἀλλ' εἴτε ὡς εὐχέται, εἴτε διὰ νὰ φέρωσι δῶρα, εἴτε διὰ νὰ πῶσιν ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας τὸ λοχόζεμα.

Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἀτελοῦς ταύτης εἰκόνης προσθέτομεν ὀλίγα τινα περὶ τῶν ἐπισήμων βασιλικῶν δειπνῶν καὶ ἰδίως κατὰ τὸ δωδεκαήμερον τῆς Χριστοῦ γεννήσεως, ὅτε ἐτελοῦντο τὰ περιφανέστερα ἐν τῷ μεγάρῳ τῶν δεκαεννέα ἀκουσίτων.

Ὡς κορωνίδα τοῦ ἐξαισίου αὐτοῦ ἔργου, ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος ἐπιτίθει τὴν μακρὰν περὶ τούτου ἀκριβολογίαν, ἐκ τοῦ Κλητωρολογίου τοῦ Φιλοθέου, ἥς ἐλάχιστον προτιθέμεθα νὰ δώσωμεν ἀπάνθισμα.

Ἐν πρώτοις προσιμιάζει περὶ τῆς δεινότητος τοῦ ἐπιχειρήματος, τοιαῦτα ἀκριβῶς νὰ ἐκθέσῃ, διότι προηγεῖται ἡ γνώσις ὅλων τῶν ἀξιωματῶν τῆς ἐπικρατείας καὶ τοῦ βαθμοῦ, ὃν ἕκαστος κατέχει. Συμβουλεύει ἐπομένως τὸν ἀναγνώστην, νὰ μὴ παύσῃ μελετῶν τὰς τῶν ἀξιωματῶν κυριοκλήσιας, διότι « πᾶσα περιφάνεια βίου ἢ ἐνδοξος » ἀξιωματῶν ἀξία ἐν οὐδενὶ ἄλλῳ τοῖς ὁρῶσιν ἐνδείκνυται, ἀλλ' ἢ ἐν » τῇ κλήσει τῆς πρωτοκαθεδρίας τῆς ἐν τῇ λαμπρᾷ τραπέζῃ καὶ πε- » ριποθῆτῳ συνεστιάσει τῶν σοφωτάτων ἡμῶν βασιλέων».

Ἀφοῦ διὰ μακρῶν καὶ διὰ πίνακος (πλινθίδος) ἐκθέτει τὰ ἀπειράριθμα τῆς ἐπικρατείας ἀξιώματα, ἅτινα πρέπει ἀλανθάστως νὰ γινώσκῃ ὁ θαλίάρχος (ὁ ἀρτικλίνης, ἢ ἀκριβέστερον ὁ ἀτρικλίνης)¹ κατὰ βαθμολογίαν καὶ τάξιν, προβαίνει εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς ἐστιάσεως κατὰ τὰς δώδεκα ἡμέρας, ἀρχόμενος ἀπ' αὐτῆς τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως.

Ἀλλὰ πρὸ τῆς ἐστιάσεως πρέπει νὰ περιγράψωμεν, ἐξ ὧσιν γινώσκωμεν, τὸ μέγα ἐστιατήριον τῶν ἰθ' ἀκουσίτων. Τὸ ἐστιατόριον τοῦτο, οὐ τὸ ὕψος ἦτον ἀνάλογον πρὸς τὸ μέγεθος, ὠνομάσθη οὕτω ἐκ τῶν δεκαεννέα ἡρμένων εἰς ὕψος καὶ μαλακῶν στρωμνῶν, εἰς ἃς ὁ Αὐτοκράτωρ καὶ οἱ συγκεκλημένοι εἰς εὐωχίαν κατέκειντο. Συνήθως οἱ βυζαντινοὶ παρεκάθηντο εἰς τὰς τραπέζας, ἀλλ' ἐξαιρετικῶς ἐν τῷ ἐστιατορίῳ τούτῳ κατεκλίνοντο κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἔθος, ὅθεν καὶ τὸ

¹) Atriclino. Ἀρχιτρικλίνος ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην κερ. 6', ὅθεν ἐπὶ Ὁθωνος τὸ ἀξίωμα ἀρχιτρικλίνου.

ὄνομα τῶν ἐν ἄκουσίτων. Κατὰ τὸ ἄνω μέρος πρὸς ἀνατολὰς ἦτον ἡ ἡμικυκλίος χρυσῇ τράπεζα, ὡς Ἑλληνικὸν σίγμα, εἰς ἣν παρεκλίνετο ἐν τῷ μέσῳ ὁ Αὐτοκράτωρ, μετεωρότερος τῶν ἄλλων καὶ διὰ τοῦτο ἐκαλεῖτο τὸ μέρος τοῦτο ἀποκοπτή, ἢ ἀποκοπτὸν, εἰς ὃ ἀνῆρχετο διὰ τριβάθμου. Ἐκατέρωθεν τῶν ἄκρων τοῦ ἡμικυκλίου τούτου παρετείνοντο ἀνὰ ἐννέα τράπεζαι κατὰ μῆκος, εἰς ἃς παρεκλίνοντο καθ' ἐν μόνον μέρος, ὥστε νὰ βλέπῃ πάντας κατὰ πρόσωπον ὁ Αὐτοκράτωρ. Εἰς ἐκάστην τράπεζαν παρεκλίνοντο 12, καὶ ἀνὰ ἑξ ἑκ δεξιῶν καὶ ἑξ εὐωνύμων τοῦ Βασιλέως, εἰς τύπον τῆς ἀποστολικῆς δωδεκάδος· ὥστε μέχρι 228 ἠδύναντο νὰ ᾖ οἱ συγκεκλημένοι.

Αἱ προσκλήσεις ἐγίνοντο πρὸς μὲν τοὺς ἐξοχωτέρους τὴν προτεραίαν, διὰ τοῦ κλήτορος, κατὰ τὸ τυπικὸν τοῦ κλητωρολογίου καὶ κατὰ τὰ ἀπαιτούμενα διὰ τὸ ἄξιωμα ἐκάστου, πρὸς δὲ τοὺς εὐτελεστέρους, αὐθημερὸν τὸ πρωῒ.

Εἰς τὴν πολυσχιδῇ ταύτῃ καὶ ἐξαίσίᾳ ἐστίασιν ἤρχοντο πάντες ἐν τῇ ἁρμοζούσῃ στολῇ, φέροντες χλαμύδας καὶ ὑποδεδμεμένοι τὰ ἁρμόζοντα πέδιλα (χαμπάγια), οἱ δὲ ὑποδεέστεροι τὰ ἀλλελαξήματα· διότι, ὡς ῥηθήσεται, κατὰ τὴν ἐστίασιν ἀπετίθεντο καὶ περιεβάλλοντο πάλιν τοὺς ἐπενδύτας.

Κατὰ τὴν ὥραν τῆς προσκλήσεως συνηθροίζοντο πάντες ἐπὶ τῆς παρακειμένης αἰθούσης, περιμένοντες ν' ἀνοιχθῇ ἡ διαχωρίζουσα αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ ἐστιατορίου πορφυρᾷ αὐλαίᾳ (τὸ βῆλον). Κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως συνεκαλοῦντο ἀνώτεροι ἄξιωματικοὶ 168, ἐκ τῶν Ἀγαρηνῶν τοῦ Πραιτωρίου 24, ἐκ τῶν φίλων Βουλγάρων 12 καὶ 12 πένητες ἀδελφοί. Ἀνασυρομένης τῆς πορφυρᾷς αὐλαίας (τοῦ βήλου), πρῶτος εἰσῆρχετο ὁ Αὐτοκράτωρ, φέρων τὸ στέμμα καὶ παρακολουθούμενος ὑπὸ τῶν θαλαμηπόλων. Ἀμα ἔφθανεν εἰς τὴν ἀποκοπτὴν τράπεζαν, ὁ τῆς καταστάσεως (τελετάρχης) ἐφαπλὼν τὰς χεῖρας ἐνδοθεν τοῦ χλανιδίου, διότι γυμνὴ χεὶρ δὲν ἄπτεται τοῦ Βασιλέως, ἐβόηθαι αὐτὸν ν' ἀνέλθῃ τὸ τρίβαθμον, λέγων καθ' ἑκάστον βάθρον, λατινιστί: πρόσεχε, Δέσποτα, (capta te, Domine).

Τότε εἰσῆγεν ὁ ἀρτικλίνης τοὺς συγκεκλημένους, πρώτους τοὺς 12, τοὺς ἐκ δεξιῶν καὶ ἑξ εὐωνύμων τοῦ Βασιλέως παρακλινομένους, οἵτινες ἦσαν 2 μάχιστοι, 6 ἀνθύπατοι πατρίκιοι στρατηγοί, 2 φίλοι Βούλγαροι, καὶ 2 ἄξιωματικοὶ ἀπὸ τῆς τοῦ στρατιωτικοῦ λογοθέτου καὶ

κατωτέρω. Μετ' αὐτοὺς εἰσήρχοντο οἱ ἀξιωματικοὶ ἅπαντες, φέροντες χλαμύδας καὶ καμπάγια, στοιχηθὲν κατὰ τὴν τάξιν τοῦ ἀξιώματος. Εἶποντο οἱ Ἀγαρηνοὶ λευκοφόροι, ἄζωνοι, ὑποδεδεμένοι, καὶ μετ' αὐτοὺς οἱ λοιποί. Ἄπαντες οὗτοι εἰσήρχοντο στοιχηθὲν, κατακειμένου ἤδη τοῦ Αὐτοκράτορος, καὶ μετὰ τὴν ἄφιξιν τῶν ὑπουργῶν τῆς τραπέζης καὶ τῶν αὐλητῶν (τῶν βασιλικῶν βουκαλίων). Ὁ ἀρχιευνούχος, διὰ νεύματος πρὸς τὸν *τερπνόν*, ἢ *κλειτόν* καστρήσιον, ἐδείκνυε τὴν θέσιν ἐκάστου, προπορευομένου καὶ τοῦ ἀρτικλίνου, ὅστις ἐξηριθμει δωδεκάδα προσώπων ἐφ' ἐκάστης στρωμνῆς (ἀκουσίτου), μὴ ἐπιτρέπων τὴν κατάκλισιν μέχρι τῆς ἐκφωνήσεως τῶν μουσικῶν ὀργάνων (βασιλικῶν βουκαλίων). Ἐπὶ τῆς ἐνάτης τραπέζης ἐκ δεξιῶν προσεκολῶντο οἱ δέκα ἐκ τῶν δώδεκα ἀπὸ Βουλγάρων φίλοι τῶν ἐνδιατριβόντων ἐν τῇ βασιλευούσῃ· διότι οἱ δύο ἐλάμβανον θέσιν ἐπὶ τῆς ἀποκοπτῆς τραπέζης μετὰ τοῦ Αὐτοκράτορος, ἐπὶ δὲ τῆς ἐνάτης ἐξ εὐωνύμων οἱ δώδεκα πένητες ἀδελφοί.

Ὅτε ἕκαστος κατελάμβανε τὴν οἰκίαν θέσιν ἀπὸ νεύματος τοῦ Αὐτοκράτορος ἤρχοντο οἱ ψάλται, ἄδοντες τὸν πρὸς αὐτὸν ὕμνον. Τοῦτο ἦτο συγχρόνως τὸ γενικὸν σημεῖον τῆς γενικῆς κατακλίσεως. Ἄλλ' ἅμα ἔφθανεν ἡ στροφή εἰς τὰς πρὸς τὸν Θεὸν εὐχὰς ὑπὲρ τοῦ Αὐτοκράτορος, ἐναλλασσομένης τῆς φωνῆς τῶν ψαλλόντων, ὅλοι ἐξανίσταντο, ἀποτιθέμενοι τὴν χλαμύδα.

Μετὰ τὴν ἀνευφημίαν τοῦ Αὐτοκράτορος, περιβαλλόμενοι πάλιν τὰς χλαμύδας κατεκλίνοντο, προτιθεμένου τοῦ ὥραιον ἢ κράματος. Τὸ ὥραιον τοῦτο κρᾶμα ἦτο κυκεὼν ἐκ κρέατος, χοίρου, ἐλαίου, σκερόδων καὶ κρομμύων, ἁλάντων καὶ συμπεπηγότος ζωμοῦ. Ἡ παράθεσις ἐγίνετο ὡς ἐφεξῆς. Ἐπὶ φορείου τροχοκινήτου ἐφέρο, οἱ ἅπαντα τὰ προτιθέμενα εἰς τὸν Αὐτοκράτορα, ἐν χρυσοῖς πίναξιν, ἐνῶ συνήθως τὰ σκεύη ἦσαν ἀργυρᾶ, ὃ δὲ Αὐτοκράτωρ ἀπέστελλεν αὐτὰ εἰς τὰς 18 τραπέζας. Ἀλλὰ πρὸς ἐνδειξιν ἀνωτέρας εὐνοίας διὰ τοῦ *τερπνοῦ* ἐξαπέστελλεν ὁ Αὐτοκράτωρ ἰδιαιτέρως εἰς τὸν εὐνοούμενον μερίδα. Ἄμα ὁ *τερπνὸς* ἐκινεῖτο φέρων τὴν ἐξαίρετον ταύτην μερίδα, ἅπαντες οἱ συγκεκλημένοι ἐξανίσταντο πάλιν, ἀποτιθέμενοι τὰς χλαμύδας, κατεκύντο δὲ περιβαλλόμενοι αὐτὰς κατὰ τὴν ὑποστροφὴν τοῦ *τερπνοῦ* ¹.

¹) Ξενοφ. Ἀνάβ. I, 9. 25. Κύρ. Παιδ. 8. 2. 13.—Κτησ. Περσ. Ἑκλ. 22. Danker II. σ. 890.

Μετὰ τὴν πρώτην πράξιν ἤρχετο τὸ λεγόμενον *θυμελικόν*, δηλ. ἐξερχόμενοι οἱ ἀρτικλῖναι εἰσῆγον τοὺς ὀρχησθησομένους, τὸν δομέστικον τῶν σχολῶν, ὅστις ἦτον ὁ δημοκράτης τῶν Βενέτων, καὶ τὸν δήμαρχον αὐτῶν μετὰ τοῦ ἰδίου μέρους καὶ τοὺς τριβούνους καὶ βικαρίους, οἵτινες, εἰσερχόμενοι, ἐπηύχοντο πρῶτον τὸν Αὐτοκράτορα, ὁ δὲ δομέστικος τῇ δεξιᾷ χειρὶ ἔδιδε τὸ αὐτοσχέδιον στιχοῦργημα εἰς τιμὴν τοῦ Αὐτοκράτορος (τὸν λιβελλάριον). Ὁ τῆς τραπέζης παρέδιδεν αὐτὸ εἰς τὸν νιψηστῆριον· διότι, ὡς φαίνεται, δὲν ἦτον ἄξιον κρείττονος τύχης. Οἱ τοῦ μέρους, δηλ. οἱ ἀκόλουθοι τοῦ δημάρχου, ἔψαλλον εἰς τιμὴν τοῦ Αὐτοκράτορος, οἶον:

« Ἐν ταῖς χερσὶ σου σήμερον παραθέμενος τὸ κράτος,
 » Θεός σε ἐπεκύρωσεν Αὐτοκράτορα δεσπότην κτλ. κτλ. »

Περατωθέντος τοῦ ἔσματος, ὁ τῆς τραπέζης (τελετάρχης) ἔδιδε τὸ σημεῖον τῆς ὀρχήσεως, ἐκτείνων τὴν δεξιάν καὶ τοὺς δακτύλους ἀκτινοειδῶς διαστέλλων καὶ πάλιν βοτρυδὸν ἐπισυστέλλων, ὅτε ὁ δομέστικος καὶ οἱ λοιποὶ ὠρχοῦντο, περιερχόμενοι γύρωθεν τῆς τραπέζης τρίς. Οἱ ὀρχοῦμενοι ἔφερον χρυσοσήμαντα κοντομάνικα βένετα (κυανὰ ἢ λευκά), ἐν δὲ τοῖς ποσὶ τὰ ποδόψελλα καὶ ἐβάσταζον τὰ μηννοειδῆ ἐπισφύρια (φεγγία).

Μετὰ τὴν τρίτην περιστροφὴν ἴσταντο κάτω τῆς τραπέζης, δηλ. ἄντικρυ τοῦ Αὐτοκράτορος. Οἱ κράκται ἱάμβιζον εἰς τιμὴν τοῦ Αὐτοκράτορος, ὁ δὲ λαὸς ἀπεκρίνετο ἐν συναυλίᾳ. Τότε κατήρχετο ὁ τῆς τραπέζης μετὰ τοῦ ἀποκομβίου, δηλ. τοῦ βαλαντίου, περιέχοντος ἀργύρια, ὃ ἐβάσταζεν ὁ ἀρτικλῖνης, ἐπιδίδων αὐτὸ εἰς τὸν δομέστικον. Καὶ αὐτὸς καὶ οἱ σὺν αὐτῷ ἀπηυχαρίστουν, προσκυνήσαντες, δηλ. ῥιφθέντες χαμαί, ἱαμβίζοντες δὲ πάλιν, προαναφωνούντων τῶν κρακτῶν, ἀπῆρχοντο.

Τὴν ἐνάτην ἡμέραν τῶν ἀκουσίτων ἢ ὀρχησις, ἢ μᾶλλον ὁ πυρρίχιος, ἐτελεῖτο ὑπὸ τῶν Γόθων, ὁ δὲ δεῖπνος ἐκαλεῖτο Γοθικόν, ἢ τρυγητικόν. Οἱ Γότθοι οὗτοι ἔψαλλον ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν διαλέκτῳ: Τούλ, τούλ κτλ.

Καθ' ὅλον τοῦτο τὸ θυμελικόν ἴσταντο πάντες οἱ συγκεκλημένοι ὄραιοι ἀπεκδεθυμένοι τὰς χλαμύδας, ὥστε ἀνυπομόνως περιέμενον τὴν δευ-

τέραν παράθεσιν, σπουδαιοτέραν τῆς πρώτης, ἥτις εἶχε μόνον σκοπὸν νὰ κεντήσῃ τὴν ὄρεξιν.

Ἐπὶ τέλους κατεκλίνοντο πάλιν, ἀναβαλλόμενοι τὰς χλαμύδας, καὶ τὰ τροχοκίνητα φορεῖα ἐκυλινδοῦτο πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα, ἡδὴ περιέχοντα τὰ ὀπτὰ καὶ ἄλλα ὄψα θερμὰ (τὸ ὀπτόμινσον).

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον διένεμεν ὁ Αὐτοκράτωρ καὶ ταῦτα εἰς τὰς 18 τραπέζας, διὰ δὲ τοῦ τερπνοῦ ἔπεμπε τὰς ἐξαιρέτους μερίδας εἰς τοὺς εὐνοϊκωτέρους.

Περὶ οἴνου ὀλίγα ἀπαντῶσιν. Ὡς εἰκάζει τις ἐκ τῶν ἐν Ῥώμῃ τότε γενομένων, τρίς ὥνοχεῖτο οἶνος· ἐν ἀρχῇ μὲν κύπριος, κατὰ τὸ ὥραϊον κρᾶμα, ἐν τῷ μέσῳ ναυπάκτιος, καὶ ἐν τέλει μαιωτικός. Ὁ οἰνοχόος ἐλέγετο πιγκέρνης¹, τὰ δὲ ἐκπώματα, ὡς ἐκ τοῦ σχήματος αὐτῶν, κουκουμάρια. Σῶζονται ἐν τούτοις τὰ λεγόμενα κατὰ τὴν οἰνοποισίαν, ἐν αὐτῇ τῇ ἐστίασει τῶν ιθ' ἀκουσίτων. «Κατὰ τὴν κερασίαν, » πiónτος τοῦ βασιλέως, λέγουσιν οἱ βουκάλιοι—*Vivite, domini* » *Imperatores, in multos annos, Deus omnipotens praestet*—» εἴτα δέχεται ὁ δεύτερος καὶ λέγει—*Ζήσατε καλὴν ζωὴν, δεσπότηι,* » —καὶ μετὰ τοῦτο λέγει ὁ πρῶτος—*Deus praestet*».

Παρήλθε καὶ ἡ δευτέρα πρᾶξις καὶ ἤρθησαν τὰ πινάκια καὶ τὰ μαχαίρια. Ἐπειδὴ δὲν ἦσαν ἐν χρήσει περὶναι, ἐγίνετο τότε γενικὸν χειρόνιπτρον, ἐν τοῖς περιφερομένοις χερνιβοξέστοις, προπαρασκευαζομένων πάντων εἰς τὸ ἐπιδόρπιον, τὸ λεγόμενον *δουλκήν*.

Πρὶν ὅμως παραταθῇ τὸ ἐξαίσιον τοῦτο καὶ ἀξιοθαύμαστον πλακούντιον, ὅπερ ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἀκριβέστερον περιγράφει ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ γερμανοῦ Αὐτοκράτορος Ὁθωνος πρὸς Νικηφόρον Φωκᾶν, Λουϊτπράνδος, ἐπανελαμβάνετο ἡ αὐτὴ ὀρχηστικὴ παράστασις διὰ τῶν Πρασίνων, τὸ δεύτερον *σάξιμον*, ὡς ἐλέγετο, ἀπαραλλάκτως ὡς τὸ πρῶτον.

Μετὰ τὸ δεύτερον τοῦτο θυμελικὸν (*intermezzo*), ἤρχετο τέλος πάντων ἡ ὥρα, καθ' ἣν ἔμελλε νὰ ἐπιδείξῃ ἡ μαγειρικὴ τῆς Βυζαντινῆς αὐλῆς τὰ ὑπερέξοχα αὐτῆς ἀριστοτεχνήματα, ὑπερβαίνοντα καὶ τὰ ἀπίκια καὶ τὰ τοῦ Παξάμου.

¹) Ἐντεῦθεν ἡ θέσις Πικέρνη ἐν Ἀττικῇ, κτῆμα τουτέστιν αὐλικοῦ οἰνοχόου Βυζαντίου Αὐτοκράτορος.

Τὸ ὑπερμέγεθες πλακούντιον, ἢ μᾶλλον τὰ τρία πλακούντια, ἐν τρισὶ πελωρίοις χρυσοῖς πίναξιν, ἦσαν τοιαῦτα καὶ τηλικαῦτα, ὥστε ἕκαστον αὐτῶν, ὑπὸ πορφυροῦν κάλυμμα, μετεφέρετο διὰ πολυσπάστου καὶ τροχαλιῶν κρεμάμενον ἐκ χρυσῶν λώρων καὶ τῇ βοηθείᾳ μηχανικῶν (ἐγγιαστιαρίων) ἐπὶ τῆς αὐτοκρατορικῆς τραπέζης.

Προθύμως ἐχαιρετᾶτο ἡ παράθεσις τοιοῦτου τεραστίου νωγαλεύματος ὑπὸ τῶν συγκεκλημένων διὰ τῆς ἀποθέσεως τῆς χλαμύδος. Ἀλλὰ πολλάκις ἠναγκάζοντο ν' ἀποθέσωσιν αὐτὴν κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην πρᾶξιν τοῦ πολυσχιδοῦς καὶ ἐξαισίου τῶν ἰθ' ἀκουσίτων δείπνου· διότι συχνότερον ὁ Αὐτοκράτωρ ἐξαπέστελλεν ἐξαιρέτους μερίδας εἰς τοὺς εὐνοουμένους διὰ τοῦ τερπνοῦ.

Μετὰ τὴν διαμέτρησιν ὅλων τῶν βασιλικῶν φιλοτησιῶν, ἐπὶ τέλους ὁ Αὐτοκράτωρ ἐδίδε τὸ σημεῖον τῆς ἀποχωρήσεως, ἀποτιθέμενος τὸ μανδήλιον ἐπὶ τῆς τραπέζης. Τότε ὅλοι ἀνίσταντο, οἱ δὲ πέντε καλλίφωνοι ἔψαλλον λατινιστί:

Bono Domino sit semper gloria.

Ὁ Αὐτοκράτωρ ἀπῆρχετο, ἔργον δὲ τοῦ παρεστῶτος ἐκεῖ θαλαμηπόλου (κουβικουλαρίου) ἦτο, νὰ διευθύνῃ τὴν ἐξοδὸν τῶν συγκεκλημένων, κατὰ τάξιν καὶ βαθμόν.

Τὰ δεῖπνα ταῦτα ἐξηκολούθουν ἐπὶ δώδεκα ἡμέρας. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο, ἐκαλεῖτο ὁ Πατριάρχης μετὰ τοῦ λοιποῦ Κλήρου, ποτὲ μὲν τὴν πέμπτην, ποτὲ δὲ τὴν ἐβδόμην ἡμέραν, ὥστε νὰ μὴ συμπέσῃ κυριακὴν καὶ κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων. Ὁ σοφώτατος Λέων προσέθηκε καὶ τοῦτο κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην. Ἐν τῷ καιρῷ δουλικῶν ἤρχοντο οἱ τέσσαρες δομέστικοι τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας ἐν στολῇ (καμίσιᾳ καὶ φελώνια), οἵτινες, ἰστάμενοι κατὰ μέσον τῶν τραπέζων, ἄλλ' ἀπέχοντες ἀλλήλων, ἅμα τῇ ἐπινεύσει καὶ εὐλογίᾳ τοῦ Πατριάρχου, ἔψαλλον τὸ ἐκ μελισταγῶν χειλέων τοῦ Λέοντος σταλάξαν ἄσμα, κατὰ πᾶσαν δὲ στροφὴν ἅπαντες οἱ κατακειμένοι συνέψαλλον ἐν συναυλίᾳ (τὸ quaresimale).

Εἶναι τῶντι ἄξιοπερίεργος καὶ λίαν χαρακτηριστικὴ ἡ ὅλη εἰκὼν τῆς λαμπρᾶς ταύτης καὶ περιποθήτου συνεστιάσεως. Τὰ πάντα εὐρίσκει τις ἐν αὐτῇ ἀναμιῆ καὶ ἀκόμψως, ἐν κυκεῶνι ἐκ παντοίων καὶ

παντοδαπῶν, στόμφον ἄκοσμον καὶ ἀπροσδιόνυσον, δουλικὸν πιθηκισμὸν καὶ μηχανικὴν κίνησιν νευροσπάστων, ἀνισταμένων καὶ κατακλινομένων, ὀρχήσεις κακοζήλους καὶ στερεοτύπους, μικρολογίαν περὶ τὴν ἀκρίβειαν τῆς ἐσθῆτος καὶ τῶν χρωμάτων αὐτῆς, ὑμνολογίαν λατινιστί, καί, ὡς ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς κοντακίοις, εἰς τιμὴν τοῦ Αὐτοκράτορος, ἁσιατικὴν χλιδὴν καὶ ποταπότητα λιχνοθύρων, δίκην κυναρίων κολακευομένων διὰ τῶν ἐξαποστελλομένων διὰ τοῦ τερπνοῦ περιέργων ἄρτυμάτων, τὸ μόνον δὲ χαρακτηριστικὸν τοῦ χριστιανισμοῦ, τὴν παρέρυρσιν τῶν ἀδελφῶν πενήτων, ἀλλ' οἰκτρῶς ἐκμηδενίζομένην ὑπὸ ἀπαισίους οἰωνούς, διὰ τῆς συμπαρευρέσεως, οὐχὶ τῶν φίλων Βουλγάρων, ὅπερ λίαν εὐάρεστον, ἀλλὰ τοσούτων βαρβάρων, Χαζάρων, Περσῶν, Ἀγαρηνῶν, Τούρκων καὶ ὅλων ἐκείνων, ὑφ' ὧν τοὺς πόδας ἐμελλε νὰ ἐξοντωθῇ ἡ Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία.

ΠΕΡΙ
ΤΗΣ ΣΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ ΝΙΚΑ

THE STAFF OF MIKA

ΠΕΡΙ
ΤΗΣ ΣΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ ΝΙΚΑ

Οὐδεμία στάσις ὑπῆρξε τοσοῦτον φοινική, ὅσῃ ἡ λεγομένη τοῦ Νίκα ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ. Ἐν μόνῳ τῷ ἵπποδρόμῳ κατεσφάγησαν τριάκοντα χιλιάδες ἀνθρώπων, πλείστον μέρος τῆς πόλεως ἀπετεφρώθη, συνάμα δὲ τὰ κάλλιστα τῶν Ἀνακτόρων καὶ αὐτὴ ἡ Ἀγία Σοφία. Ὁ Ἰουστινιανός, πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἀναβάς τὸν Θρόνον, ἐπὶ ξυροῦ ἦλθεν ἀκμῆς νὰ καταθέσῃ τὰ σκῆπτρα ἀποδιδράσκων, καὶ ἐπὶ ὀκτὼ ἡμέρας οὐδεμία ἐφαίνετο ἐλπίς κατευνασέως τοῦ φοβεροῦ κλύδωνος τῆς πολιτείας.

Ποῖα ὑπῆρξαν τὰ αἷτια τοιοῦτου στασιαστικοῦ σάλου, ποῖα ἦσαν τὰ ἀντίπαλα μέρη καὶ τί ἐζήτουν διὰ τῆς χύσεως τοσοῦτου αἵματος καὶ διὰ τοσοῦτων βανδαλικῶν καταστροφῶν, τίνες κατοπτρίζονται ἐν τῇ στάσει ταύτῃ ἰδέαι καὶ τάσεις, ποῖα δὲ τ' ἀποτελέσματα τοῦ στυγεροῦ δράματος; Περὶ τούτων πάντων δὲν ἔπαυσαν οἱ νεώτεροι ζητοῦντες λύσιν ἐκ τῆς ἱστορίας.

Ἐκ τῶν ἐσχάτως συγγραψάντων διορατικώτερος καὶ στοχαστικώτερος ἐδείχθη ὁ Γερμανὸς Σμίθιος ἐν τῇ ἰδιαίτερᾳ πραγματείᾳ περὶ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει στάσεως ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ ¹.

¹) Schmidt, Aufstand in Constantin. (Zürich 1854).

Δύω τινὰ στοιχεῖα πρωτεύουσιν ἐν τῇ βυζαντινῇ κοινωνίᾳ, ἀμφοτέρω ὀλέθρια καὶ καταστρεπτικά, ὅταν μάλιστα βιαίως συγκρούωνται καὶ παρασύρωνται ἐκ τῆς ὁρμῆς τῶν παθῶν, ὁ φανατισμὸς καὶ ἡ στρατοκρατία. Αὐτὰ καὶ μόνα ἦσαν τότε κύρια τῶν πραγμάτων καὶ τῶν προσώπων, τοῦ πλήθους καὶ τῆς ἐξουσίας, καὶ μεταξὺ αὐτῶν εὗρέθη ὁ Ἰουστινιανός, ἄτολμος, κρυφίνους καὶ φιλύποπτος, ἐπίμονος καὶ ἀνακόλουθος, ἐστερημένος παρρησίας καὶ πολιτικῆς ἐπιτηδειότητος, περισωθεὶς ὅμως ἐπὶ τέλους ἐκ τῆς φορᾶς τῶν πραγμάτων· διότι οὐδένα ἀπήντησε σπουδαῖον ἀντίπαλον, μεταξὺ τῶν ἀντιθέτων τούτων ῥοπῶν παλαίων, καὶ ἐγκαταλιμπάνων τὸ κράτος εἰς τοὺς αὐτοὺς σπαραγμούς, οὐδὲν θεραπεύσας καὶ οὐδὲν βελτιώσας, οὐδὲ διὰ τοῦ ὄγκου τῆς τοσοῦτον θαυμαζομένης νομοθεσίας αὐτοῦ.

Ἵπῃρχον πολλοὶ λόγιοι ἐν τῇ ἐποχῇ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀλλ', ὅπως καὶ αὐτός, μᾶλλον χρήσιμοι εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, ἢ εἰς τοὺς συγχρόνους· διότι ὁ λαὸς διετέλει ἐν πλήρει ἀμαθείᾳ καὶ βαρβαρότητι, οὐδὲν δὲ ἐγίνετο, οὔτε μετὰ ταῦτα ἐγένετο, πρὸς διαφώτισιν αὐτοῦ. Δύω τινὰ ἐνησχόλουν τὰ πλήθη, ὁ ἵπποδρόμος καὶ αἱ θρησκευτικαὶ ἐριδες, ὅπως μετάρσιοι περὶ πραγμάτων, περὶ ὧν οἱ σοφοὶ δὲν ἐξηκρίβωσαν ποτὲ τι, πολλοῦ γε καὶ δὴ οἱ ἄσοφοι.

Αἱ φατρίαι τοῦ ἵπποδρόμου ἦσαν ἄλλοτε τέσσαρες, λευκοί, ῥοῦσιοι, πράσινοι καὶ βένετοι, τελευταῖον ὅμως ἔμειναν δύο, διότι οἱ μὲν λευκοὶ ἠνώθησαν μετὰ τῶν βενέτων, οἱ δὲ ῥοῦσιοι μετὰ τῶν πρασίνων. Οὐδὲ αἱ εἰς φατρίας διαιρέσεις, οὐδὲ τὰ ὀνόματα αὐτῶν εἶναι ἀρχαῖα¹. Οὐδὲ ὁ Διονύσιος Ἀλικαρνασσεύς, οὐδὲ ὁ Ὁράτιος γινώσκουσι περὶ αὐτῶν². Κατὰ πρῶτον ἐπὶ Καλιγούλα γίνεται λόγος περὶ Πρασίνων, ὑπὲρ ὧν ἐδείκνυε πολλὴν συμπάθειαν³. Τὰ δὲ λοιπὰ χρώματα ἀναφαίνονται ἐπὶ Κλαυδίου καὶ Νέρωνος⁴. Αἱ φατρίαι αὗται εἶχον πολυπληθῆ ὄργανα καὶ ἐπὶ κεφαλῇς τῶν μὲν ἐν τῇ πόλει, ἥτοι τῶν πολιτικῶν, ἦτον ὁ Δήμαρχος, τῶν δὲ ἐν τοῖς προαστείοις, ἥτοι τῶν

¹) Ὡς φρονοῦσι Tertull. De spect. c. 40.—Cassiod. Var. III. 54.—Κεδρηγ. I. σ. 258.

²) Wilcken, Histor. Taschenb. I. σ. 298.

³) Suet. Calig. c. 48. 56.—Δίων Κάσσ. ΝΘ'.

⁴) Plin. Hist. N. VIII. 42.—Suet. Nero c. 22.

περατικῶν, ὁ Δημοκράτης, διότι δῆμοι ἐλέγοντο αἱ φατρίαί ¹. Ὑπὸ τοὺς Δημάρχους ἐτέλουν οἱ δευτερεύοντες καὶ οἱ γειτονάρχαι. Ἡ μετὰ τῶν φατριῶν ἀντιζηλία ἦτον μόνιμον ἔναυσμα ἐμφυλίου ῥήξεως, διότι οὐδεμία παρεχόρει, ὥς εἶναι φυσικόν, εἰς τὴν ἄλλην τὰ πρωτεῖα. Αἱ ῥήξεις μάλιστα ἠδύναντο νὰ προληφθῶσι διὰ πολλῆς φρονήσεως, καθόσον πάντες κατετάσσοντο πρὸς τὴν μίαν ἢ τὴν ἄλλην μερίδα, ἐκάστη δὲ αὐτῶν ἠρίθμει πολλοὺς θρασυνομένους καὶ ῥέκτας. Αἱ ἀπαιτήσεις τῶν φατριῶν, οὐ μόνον κατ' ἀλλήλων, ἀλλὰ καὶ ἀμφοτέρων ὁμοῦ, πολλάκις ἦσαν τοιαῦται, ὥστε δὲν ἠδύναντο νὰ εἰσακουσθῶσιν ἄνευ ἐξευτελισμοῦ τῆς ἐξουσίας, ἣ καὶ αὐτοῦ τοῦ Αὐτοκράτορος. Τοιαῦτά τινα μὴ ἀνεχθεῖς ὁ Μ. Θεοδοσίος ἐπεμψεν ἐκ Μεδιολάνων τὴν διαταγὴν τῆς ἐξοντώσεως τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ φατριῶν, τοσοῦτον ἀπανθρώπως ἐκτελεσθεῖσαν διὰ τῆς σφαγῆς 25,000 ἀνθρώπων ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ.

Ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχεν ἀνάγκην στηριγμάτων, ἀπροσδοκῆτως ἀνυψωθείς, τῇ εὐνοίᾳ τοῦ θεοῦ αὐτοῦ Ἰουστίνου, ὅστις ἦτον μᾶλλον δημιουργήμα τῆς αὐλικῆς φρουρᾶς, ἐνῶ παρηγκωνίσθησαν οἱ ἀνεψιοὶ τοῦ Ἀναστασίου, προκατόχου τοῦ Ἰουστίνου, Ὑπάτιος, Πομπήιος καὶ Πρόβος. Οὗτοι ἀνεβίβαζον τὴν γενεαλογία αὐτῶν μέχρι τῶν ἀρχαιοτάτων τῆς Ῥώμης χρόνων, ἐνῶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα μέχρι πρὸ μικροῦ ἦτον βαρβαρικόν, *Οὐπράβδα*. Εἶχε μὲν πάντοτε στήριγμα ὁ Ἰουστινιανὸς τὴν αὐλικὴν φρουρὰν καὶ μέγαν ἐδείκνυε ζῆλον, ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας, ὅπερ καθίστανεν αὐτὸν σεβαστὸν εἰς τὰ πλήθη· ἀλλὰ φαίνεται, ὅτι εὗρηκε πλείονας συμπαθείας παρὰ τοῖς Βενέτοις, τὸ μὲν, διότι ἡ σύζυγος αὐτοῦ Θεοδώρα ἐμίσει τοὺς Πρασίνους, τὸ δέ, διότι οἱ Πράσινοι ἦσαν ἡ ἐπικρατοῦσα φατρία ἐπὶ Ἀναστασίου, καὶ ἐπομένως ὕποπτος ἐπὶ συμπαθείᾳ ὑπὲρ τῶν μνησθέντων ἀνεψιῶν αὐτοῦ.

Τὸ μῖσος τῆς Θεοδώρας κατὰ τῶν Πρασίνων προήρχετο ἐκ παλαιότερας αἰτίας. Ὁ πατὴρ αὐτῆς Ἀκάκιος ἦτον ἐκ τῶν θηριοκόμων τῶν Πρασίνων, ἰδίως ἀρχοτοτρόφος, ἀλλ' ἐπὶ Ἀναστασίου ἀπεβίωσεν, ἀφῆσας εἰς τὴν σύζυγον αὐτοῦ τρεῖς νεαρὰς θυγατέρας, τὴν Κομιτῶ, τὴν Θεοδώραν καὶ τὴν Ἀναστασίαν.

Ἡ μήτηρ αὐτῶν, ἐν ἀπορίᾳ τῶν πρὸς τὸ ζῆν, ἐνυμφεῦθη ἄλλον ἄνδρα, ἐπ' ἐλπίδι, ὅτι ἐμελλεν οὗτος νὰ διαδεχθῇ τὸν πρῶτον ἐν τῷ

¹) Κωνστ. Πορφυρογέν. Ἐκθ. τῆς βας. τάξεως σ. 405. 269.

ὑπουργήματι τοῦ ἀρχιτροφου. Τὰς ἐλπίδας ταύτας ἐματαίωσεν ὁ ὀρχηστής Ἀστέριος, ὅστις ὡς ἐκ τοῦ ὑπουργήματος τούτου διέθετε τὰ πάντα. Μικρὸν μετὰ τὴν ἀποτυχίαν ταύτην, ἡ μήτηρ τῆς Θεοδώρας, κοσμήσασα τὰς θυγατέρας αὐτῆς, καὶ τὰς τρεῖς ἐξαίσιου κάλλους, διὰ στεφάνων ἀνθῶν περὶ τὴν κεφαλὴν καὶ ἐν ταῖς χερσίν, ἐκάθισεν αὐτὰς ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ, διὰ νὰ κινήσῃ τὸν οἶκτον τῶν παρεστώτων. Οἱ Πράσινοι ἀπέβριψαν τὴν ἱκεσίαν, ἐνῶ οἱ Βένετοι, μαλαχθέντες, ἔδωκαν εἰς τὸν νέον σύζυγον τῆς μητρὸς τῆς Θεοδώρας τὴν κενὴν θέσιν τοῦ ἰδίου αὐτῶν θηριοκόμου¹.

Ἡ Θεοδώρα δὲν ἠδύνατο νὰ λησμονήσῃ τὴν σκληροκαρδίαν ταύτην τῶν Πρασίνων.

Ἀλλὰ καὶ οἱ Πράσινοι, τῇ ὁμολογίᾳ αὐτοῦ τοῦ Προκοπίου ἐν τοῖς Ἀνεκδότοις, ἐνθα ἐμπαθῶς ὁμιλεῖ κατὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἦσαν οἱ θρασύτεροι, ἐν γένει ὅμως τὸ ἦθος τῶν στασιωτῶν ἐκατέρου μέρους ἐδείκνυε καὶ ἡ κουρὰ καὶ ἡ ἐσθῆς. Ἀποτέμνοντες τὰς ἐμπροσθεν τῆς κεφαλῆς τρίχας μέχρι τῶν κροτάφων, ἄφινον ὀπισθεν τὴν κόμην μακρὰν καὶ οὐδέποτε ἔκειρον τοὺς μύστακας καὶ τὸ γένειον· τὸ δὲ τοιοῦτον εἶδος ἐκάλουν Οὐννικόν. Τοῦ χιτῶνος τὸ περὶ τὰς χεῖρας μέρος μέχρι τοῦ καρποῦ ἔφερον στενότατον, τὸ δὲ ἐντεῦθεν μέχρι τῶν ὤμων πλατύτατον· ὥστε ὅτε ἀνεβῶν ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ ὑψοῦντες τὰς χεῖρας, ἀνεσεῖοντο αἱ χειρίδες τοῦ χιτῶνος εἰς τὸν ἀέρα, ὅπερ συνετέλει εἰς τὴν ἐπαρσιν αὐτῶν. Ἐπίσης αἱ ἐπωμίδες, αἱ ἀναξυρίδες καὶ τὰ ὑποδήματα ἦσαν κατὰ τὸ Οὐννικόν. Τὴν νύκτα ἔφερον ὅπλα, ἐν ἡμέρᾳ δὲ ἔκρυπτον ξιφίδια δίστομα ὑπὸ τὸ ἱμάτιον, καὶ μετεχειρίζοντο αὐτὰ λωποδυποῦντες καὶ φονεύοντες τοὺς δυναμένους νὰ καταμαρτυρήσωσιν.

Ἀπεναντίας οἱ μὴ στασιῶται τῶν Βενέτων ἦσαν εὐπρεπέστεροι καὶ περὶ τὴν ἐσθῆτα καὶ περὶ τοὺς τρόπους, φέροντες ζώνας καὶ περόνας ἐκ χαλκοῦ, ἅμα δὲ δύνοντες τοῦ ἡλίου ἀποσυρόμενοι εἰς τὰ ἴδια².

Κατὰ τὰς ἰδούς τοῦ Ἰανουαρίου, ἤτοι τὴν 12 μετὰ τὸ δωδεκαήμερον τῆς Χριστοῦ Γεννήσεως καὶ τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν πολυσχιδῶν καὶ ἐξαίσίων δείπνων τῶν ἰθ' ἀκουσίτων, περὶ ὧν ἐλαλήσαμεν, ἤγετο ἱππικός ἀγὼν ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ. Πρὸς τοῦτο ἐρίνοντο αἱ δέουσαι προπα-

¹) Προκόπ. Ἀνεκδ. σ. 58.

²) Προκόπ. Ἀνεκδ. σ. 47.

ρασκευαί πρό τριῶν καὶ τεσσάρων ἡμερῶν, διὰ νὰ μὴ γίνῃ σφάλμα τι, κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἄρματοδρομίας, ἐξ ἀπειρίας. Πρώτη δὲ πρᾶξις ἦτον ἡ διακῆρυξις τοῦ ἵππικου ἀγῶνος, ἣτις ἐγένετο διὰ τῆς ἀνυψώσεως τῆς Αὐτοκρατορικῆς Σημαίας ἐπὶ τοῦ Ἰπποδρόμου (κρεμάσαι τὸ πανίον, τὸ βηλάριον).

Ὁ ἵπποδρόμος ἐχωρίζετο εἰς δύο ἴσα μέρη, διὰ διαφράγματος (crista, spina). Κατὰ τὸ μέσον αὐτοῦ ἐτίθη ὁ νῦν ὑπάρχων μονόλιθος ὀβελίσκος, ὁ κατὰ διαταγὴν τοῦ Μ. Θεοδοσίου μετενεχθεὶς ἐκ τῆς ἄνω Αἰγύπτου· ἐπὶ τῆς αὐτῆς γραμμῆς εἰς τὴν ἄλλην ἄκραν ἵστατο ἄλλος ὀβελίσκος λιθοκτιστος περιβεβλημένος χαλκῷ, μεταξὺ δὲ τῶν δύο ὁ καὶ σήμερον σωζόμενος τρικάρηνος δράκων, ὃν ὁ Παυσανίας ἀφείρωσεν εἰς τοὺς Δελφούς μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην¹. Πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ βυζαντίου ἵπποδρόμου ὑπῆρχε τὸ καθίσμα, ἦτοι τὸ μεγαλοπρεπὲς θεωρεῖον τοῦ Αὐτοκράτορος, ὅθεν τὸ διάφραγμα ἔτεμνε τὸν ἵπποδρόμον εἰς δύο ἴσα μέρη.

Κάτω τοῦ καθίσματος ὑπῆρχε τὸ λεγόμενον Πί, ἡ στάμα, ἐκ δεξιῶν δὲ αὐτοῦ ἐξ ἦσαν ἀψίδες καὶ ἐξ εὐωνύμων ἐξ, οἱ λεγόμενοι ἐξ μεσοσύτυλοι, ἦτοι αἱ ἀφετηρίαι τῶν ἄρμάτων, ἐνθα ἐτίθεντο αἱ ὑσπληγγες (τὰ μάγκανα). Ἄνω τῶν μεσοσύτλων τούτων, ἵσταντο οἱ τέσσαρες χαλκήλατοι κεχρυσωμένοι ἵπποι, ῥιψαύχενες, ἀντιβλέποντες ἀλλήλους καὶ δρόμον πνέοντες², σήμερον ἱστάμενοι ἄνω τοῦ Ἀγ. Μάρκου, ἐν Ἐνετίᾳ³. Ἄντικρυ τῶν ἐξ μεσοσύτλων ἐκατέρωθεν ἦτον ὁ καμπτήρ, περὶ ὃν ἔκαμπτον τὰ ἄρματα, παρὰ δὲ τὰς μεσοσύτλους τὸ ἀντίκαμπτον.

Τῶν θεατῶν τὰ βάθρα ἔκειντο κατὰ τὸ πρὸς ἄρκτον μέρος τοῦ ἵπποδρόμου, κατὰ τὸ πρὸς νότον, καὶ ἄντικρυ τοῦ καθίσματος. Τὰ μὲν ἐκ δεξιῶν βάθρα, ἦσαν τῶν Βενέτων, τὰ δὲ ἐξ εὐωνύμων τῶν Πρασίνων, ἐνῶ τὰ ἄντικρυ τοῦ καθίσματος ἐλέγοντο μεσοδήμιον, διότι ἐκάθηντο ἐκεῖ οἱ μὴ ἀνήκοντες καθαυτὸ εἰς τὰς φατρίας. Μεταξὺ τῶν ἐκ δεξιῶν καὶ ἐξ εὐωνύμων βάθρων καὶ τοῦ ἵπποδρόμου, ὑπῆρχεν ὁ λεγόμε-

¹) Descript. urbis Constant. ἐκδ. Bonn. σ. 180.

²) Νικήτ. Χων. σ. 156.

³) Ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐνομίζοντο, ὅτι εἶναι οἱ τοῦ Λυσίππου, ἀλλὰ πράγματι εἶναι τῆς ἐποχῆς τοῦ Νέρωνος, προωρισμένοι νὰ κοσμήσωσι τὴν θριαμβευτικὴν αὐτοῦ ἀψίδα. Κατόπιν ἐτίθησαν ἐπὶ ἀψίδος τοῦ Τραϊανοῦ, μεχρισοῦ ὁ Μ. Κωνσταντῖνος μετένεγκεν αὐτοὺς εἰς Κωνσταντινούπολιν.

μενος εὐριπος, αὐλαξ πλήρης ὕδατος, πρὸς διαπόρθμευσιν ἐπὶ σκαφιδίων τῶν πρὸς ἐδωδὴν προσφερομένων. Πρὸ τοῦ διαφράγματος ἐκατέρωθεν ὑπῆρχεν ἡ διασφαγή, ἐνθα ἴσταντο οἱ δῆμαρχοι καὶ οἱ δημοκράται ἐκάστης φατρίας, μετὰ τῶν περὶ αὐτούς, ἐπιβλέποντες κατ' ἀντικρυ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ φατρίαν ἕκαστος, τὰ πρωτεῖα τῶν μερῶν μετὰ σταυρῶν ῥοδοπλόκων¹. Ἐν συνόλῳ, ἡδύναντο ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ νὰ παρακαθίσωσιν 150,000 θεατῶν.

Ἄμα ἐκρεμᾶτο ἡ σημαία ἄνωθεν τοῦ ἵπποδρόμου, οἱ θεωρηταὶ ἐξήταζον ἅπαντας τοὺς ἵππους, ἃν ἦσαν ἐπιτήδειοι (τὸ σώσιππον), μεθ' ὃ συνθηροῖζοντο πάντες οἱ ἡνίοχοι καὶ ἐδοκίμαζον τὰς ὕσπληγγας καὶ τοὺς ἵππους.

Μετὰ τὴν δοκιμασίαν ταύτην ἐγίνετο ἡ κλήρωσις τῶν Βενέτων καὶ τῶν Πρασίνων, διὰ σφαιριδίων (κύλισμα), ἐν κληρωτίδι (ὄρνξ, urna) παλλομένων. Τοιαύτην κλήρωσιν βλέπομεν καὶ ἐν Ἰλιάδος Ψ', καὶ ἐν Σοφοκλέους Ἡλέκτρᾳ. Πρὸς τοῦτο παρευρίσκειτο ὁ ἀρχιευνοῦχος (πραιπόσιτος σιλεντιάριος), ὁ τριβούνος, ὁ κούρσωρ, ὁ βασιλικὸς ἀμιλλογράφος (κομβινογράφος), εἰς ἀμιλλογράφος τῶν Βενέτων καὶ εἰς τῶν Πρασίνων, καὶ πολλοὶ τῶν ἐν ἀξιώμασιν. Ἔργον τῶν ἀμιλλογράφων ἦτον ἡ σύνταξις τῶν πρακτικῶν περὶ τῶν κληρωθέντων ν' ἀρματοδρομήσωσι συνάμα (κομβίνα).

Ἀνὰ τέσσαρες τέθριπποι ἐκάστης φατρίας διαδοχικῶς συνημιλλῶντο διὰ τοῦτο βλέπομεν τοὺς βηγαρίους, δηλ. τοὺς ἡνιόχους συνωρίδων, ἀποσυρομένους, μόνους δὲ τοὺς ἡνιόχους τεθρίππων ἀγωνιζομένους. Δι' ἐκάστην φατρίαν ὑπῆρχον τέσσαρα ἄθλα (βάϊα) τετράδος ἀρμάτων· ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ἤρχουν τρεῖς κληρώσεις (καὶ κυλεῖ τρίτον). Μετὰ τὴν κλήρωσιν, προσδιωρίζετο ἡ τάξις τῶν ἀρμάτων ἐπὶ τῆς ὕσπληγγος, ἰδίως τοῦ ἄρματος ἐκατέρας φατρίας τοῦ πλησιεστέρου πρὸς τὸν καμπτήρα, ὡς μέλλοντος νὰ διανύσῃ τὴν βραχυτέραν καμπύλην. Περὶ τῆς τάξεως τῶν τριῶν ἀρμάτων ἐκάστης φατρίας (αἱ τρίγαι) πρὸς ἀριστερὰν τοῦ κληρωθέντος (οἱ ἀριστεροὶ τῶν δ' βαΐων), ἐγίνετο ἀμοιβαία συνεννόησις μεταξὺ τῶν φατριῶν, ἄνευ κληρώσεως, ἐκεῖ ἀμέσως σημειῶντος τὰ συντεθειμένα τοῦ ἀμιλλογράφου (κομβινογράφου).

Τὴν ἐπαύριον οἱ δῆμαρχοι ἀνήρχοντο εἰς τὸ μέγαλον τρίκλινον τοῦ

¹) Κωνστ. Πορφυρογ. Ι. σ. 344.

κυαιοστορίου, ἔνθα ἐξεδικάζοντο αἱ ἐνστάσεις, ἂν ὑπῆρχον, ἐνώπιον τοῦ ἀρχιευνούχου, καὶ ἐγένετο ὁριστικὸς ὁ κατάλογος (ἐδίδετο τὸ πέρατον).

Τὴν ἡμέραν τοῦ ἵππικου ἀγῶνος ἤρχετο ὁ Αὐτοκράτωρ διὰ τῶν ἀνακτόρων, μεθ' ὧν συνείχετο ὁ ἵππόδρομος. Διήρχετο τουτέστι διὰ τῶν Αὐγουστείων ἀνακτόρων, εἰσήρχετο εἰς τὸν Ἄγ. Στέφανον, καὶ ἐκεῖ διὰ τοῦ μυστικοῦ κοχλιοῦ ἀνήρχετο εἰς τὸν παρὰ τὸ κάθισμα (τὸ θεωρεῖον) κοιτῶνα, ἔνθα ἔμενε, βλέπων τὰ πάντα ἐκ τῶν παρακλυπτικῶν θυρίδων, μεχρισοῦ εὐτρεπισθῶσι. Παρετάσσοντο τότε τὰ ἄρματα, ὁ στρατὸς ἴστατο ἐν τοῖς ὅπλοις, φέρων τοὺς ἐπισειόντας (φλαμούλας), ὁ δὲ λαὸς κατελάμβανε τὰ βάθρα. Ἄμα ἦσαν τὰ πάντα ἑτοιμα, ἐφόρει ὁ Αὐτοκράτωρ τὸ στέμμα καὶ τὴν χλαμύδα, ὅτε, ἀνοικομένης τῆς αὐλαίας ὑπὸ εὐνούχου, εἰσήρχοντο οἱ Πατρίκιοι μετὰ τῶν στρατηγῶν, πίπτοντες ἐνώπιον τοῦ Αὐτοκράτορος, ὅστις ἔλεγε, *καλεῦσατε*, οἱ δὲ, ἀνιστάμενοι, ὑπερνήχοντο. Μετὰ τὰς εὐχὰς ταύτας, ὁ τελετάρχης τῆς ἡμέρας (ὁ τῆς καταστάσεως), συμπτύξας τὸ ἄκρον τῆς χλαμύδος τοῦ Αὐτοκράτορος εἰς τρία (ῥωσθελίον), ἔδιδεν αὐτὸ εἰς τὸν Αὐτοκράτορα, ὅστις, ἀναβαίνων ἐπὶ τοῦ ἐν τῷ καθίσματι θρόνου (τὸ πέντζον), ἐσφράγιζε μετ' αὐτοῦ (τοῦ ῥωσθελίου) τὸν λαόν, πρῶτον τοὺς ἀντικρυ αὐτοῦ (τὸ μεσοδήμιον), δεύτερον τοὺς Βενέτους καὶ τελευταίους τοὺς Πρασίνους. Οἱ Πατρίκιοι παρηκολούθουν τὸν Αὐτοκράτορα μέχρι τοῦ καθίσματος (ὀφικεύουσι), ἰστάμενοι κάτω τῶν βάθρων, καὶ προσκυνήσαντες πάλιν ἀπήρχοντο εἰς τὰς ἰδίας ἐδρας, ἐπὶ νεύματι τοῦ ἀρχιευνούχου.

Ταῦτα ἔπραττον οἱ Πατρίκιοι, ὁ δὲ λαός, ἐνῶ ἐσφράγιζεν αὐτὸν ὁ Αὐτοκράτωρ διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ, ἔψαλλεν,—ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος,—οἱ κράκται—πολλά, πολλά, πολλά—ὁ λαός,—πολλὰ ἔτη εἰς πολλὰ κτλ. Ἄν εἶχον οἱ Βένετοι τὴν προτίμησιν ἄρματοδρομίας, κληρωθέντες πρῶτοι, οἱ κράκται ἔψαλλον ἦχον δ'—ἀνανά—ὁ λαός, Βασιλεῦ τῶν ἄνωθεν Χριστέ—οἱ κράκται, νανά,—ὁ λαός, μονογενῇ λόγε τοῦ πατρός—οἱ κράκται, ἀνανάγια—κτλ. κτλ. Ταῦτα ἦσαν τὰ ἄκτα ¹.

Ταῦτα ἐγένοντο ἀπαραλλάκτως ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ ἔτους 532, ὅτε ὁ Ἰουστινιανὸς ἀνῆλθεν εἰς τὸ κάθισμα. Διαρκούντος

¹) Κωνστ. Πορφυρογ. Ἐκθ. τῆς βασιλ. τάξεως σ. 303 καὶ ἐπ.

τοῦ ἄθλου, ἐψάλλοντο ἄλλα, καὶ ἐν τῷ μέσῳ ἄλλα, πρὶν προβῇ τὸ δεύτερον. Ἀλλά, κατὰ τὰς περιστάσεις ταύτας, πολλάκις ὁ λαὸς διέκοπτε τὴν ψαλμωδίαν, ἀποτείνων εἰς τὸν Αὐτοκράτορα δεήσεις ὑπὲρ ὧν ἠύχετο πρὸς θεραπείαν τῶν ὧν ἔπασχεν. Ἐν Κώδικι ὁ Ἰουστινιανὸς παρέλαβε τὴν διάταξιν τοῦ Μ. Κωνσταντίνου, ἐπιτρέπουσαν τὸ δημοσίᾳ καταβοᾶν τῶν ἀρχόντων, ἥτοι τὸ δικαίωμα τοῦ ἀναφέρεσθαι κατ' αὐτῶν¹. Ὅτε λοιπὸν ἦλθεν ἡ σειρά τῶν Πρασίνων, οὗτοι, μὴ ἀνεχόμενοι ὅσα ἔπασχον, ἐζήτησαν παρὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὴν ἀποπομπὴν τοῦ θαλαμηπόλου τῆς ἡμέρας (κουδικουλαρίου, σπαθαρίου) Καλαποδίου, οὐχί, ὡς φρονεῖ ὁ συγγραφεὺς τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἀρχηγοῦ τῆς φρουρᾶς, διότι οὔτε δομέστικος τῶν σχολῶν ἦτον, οὔτε δομέστικος τῶν ἐξκουσίτων, οὔτε ἐταιριάρχης.

Κατὰ τὰ κύρια μέρη τὸ Χρονικὸν Πασχάλιον, πληρέστατα δὲ ὁ Θεοφάνης, ἀπεμνημόνευσαν τὸν παράδοξον ἐκείνον διάλογον (ἄκτα) μεταξὺ Ἰουστινιανοῦ καὶ τῶν Πρασίνων. Ὁ διάλογος οὗτος ἀποτελεῖ ἀψευδὲς μνημεῖον τῆς ἱστορίας, οἷον αἱ ἀρχαῖαι ἐπιγραφαί, καὶ χρησιμεύει πρὸς ἀλάνθαστον ἔλεγχον τῶν ιστορουμένων. Ὁ κριτικὸς οὐδὲν ἄλλο πολυτιμότερον δύναται νὰ ζητήσῃ, διότι αὐτὰ τὰ πράγματα λαλοῦσι πρὸς ἡμᾶς, ὥστε ὅσα καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς ἀνεκδότοις τοῦ Προκοπίου εὐρίσκονται, σύμφωνα πρὸς τοιοῦτον ἀψευδὲς μνημεῖον, εἶναι ὑπέρτερα πάσης ἀμφιβολίας. Ὅταν λοιπὸν ὁ Προκόπιος βεβαιῶι, ὅτι εἶχε πρὸς τοὺς Πρασίνους ἀντιπάθειαν ὁ Ἰουστινιανός, εἰς οὐδένα τῶν νεωτέρων ἐπιτρέπεται ν' ἀμφιβάλῃ². Τάχα καὶ ὁ δικαιότερος Βασιλεὺς δὲν δύναται νὰ ἔχῃ πλείονα συμπάθειαν πρὸς ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν μερίδα; ἢ δὲν ἔπρεπεν ὁ Ἰουστινιανός νὰ μισῇ τοὺς Πρασίνους, ἂν οὗτοι ἦσαν ἐξώλεις καὶ προώλεις;

Ἀλλ' ἐρχόμεθα εἰς τὸν διάλογον (ἄκτα):— « Ἐτη πολλά, Ἰουστινιανὲ Αὐγουστε, τοῦ βίνκας (νίκα), ἀδικοῦμαι μόνε ἀγαθέ, οὐ βαστάζω, οἶδεν ὁ Θεός, φοβοῦμαι ὀνομάσαι, μὴ πλέον εὐτυχῆσῃ καὶ μέλλω κινδυνεύειν. » — Κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐρωτᾷ ἀπὸ τοῦ καθίσμα-

¹) L. 3. C. de off. rect. (1, 40).

²) Θεοφάν. Χρονογρ. I. σ. 278.—Χρον. Πασχαλ. σ. 620.—Προκόπ. Περὶ Περσ. πολ. I. σ. 149.—Κεδρην. I. σ. 647.

τος ὁ θαλαμηπόλος εὐνοῦχος (μανδάτωρ). «Τίς ἔστιν, οὐκ οἶδα — δηλ. δὲν ἐννοῶ παρὰ τίνος ἀδικεῖσθε.

«Οἱ Πράσινοι. Ὁ πλεονεκτῶν με, τρισάγουστε, εἰς τὰ Τσαγγάρια εὐρίσκεται.

«Μανδάτωρ. Οὐδεὶς ὑμᾶς ἀδικεῖ».

Μετὰ ὑπεκφυγὰς ἐπὶ τέλους οἱ Πράσινοι: «Καλοπόδιος ὁ σπαθάριος ἀδικεῖ με, δέσποτα πάντων.

«Μανδάτωρ. Οὐκ ἔχει πρᾶγμα Καλοπόδιος».

Οἱ Πράσινοι προφέρουσι κατ' αὐτοῦ κατάρας.

Ὁ Μανδάτωρ ἐξ ὀνόματος τοῦ Ἰουστινιανοῦ: «Ἑμεῖς οὐκ ἔρχεσθε εἰς τὸ θεωρῆσαι, εἰμὴ εἰς τὸ ὑβρίζειν τοὺς ἄρχοντας (δηλ. τὸν Καλοπόδιον).»

Οἱ Πράσινοι ἐξακολουθοῦσι· τότε ὁ Μανδάτωρ ἐκσφενδονίζει κατ' αὐτῶν τὴν βαρυτέραν ὕβριν ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, περὶ ἧς μόνως ὑπῆρχεν αἰσθησις, ὅτι ἦσαν αἰρετικοί. «Ἠσυχάσατε, Ἰουδαῖοι, Μανιχαῖοι καὶ Σαμαρεῖται».

Ἐπονται ἐπικλήσις τῆς Θεοτόκου, ἀγανάκτησις τῶν Πρασίνων, ἀποκαλουμένων χίρετικῶν καὶ διαμαρτυρομένων, ὅτι εἰς ἓνα βαπτίζονται, ὡς ἐκέλευσεν ὁ Αὐτοκράτωρ¹⁾· ἀπειλαὶ τοῦ Μανδάτορος.

«Ὅντως, εἰ μὴ ἡσυχάσατε, ἀποκεφαλίζω ὑμᾶς». Νέα διαμαρτυρησις τῶν Πρασίνων ὑπὲρ τοῦ δικαίου τοῦ ἀναφέρεσθαι. Ὁ Μανδάτωρ ἀνακηρύττει τὴν ἐλευθερίαν ταύτην. Τί ὠφελεῖ, ἀποκρίνονται, ὅταν κολάζωνται μόνον, διότι εἶναι Πράσινοι.

Παρεμβαίνουνσι τότε εἰς τὸν διάλογον οἱ Βένετοι. «Τοὺς φονεῖς ὅλου τοῦ σταδίου ὑμεῖς μόνον (οἱ Πράσινοι) ἔχετε». Ἀπαριθμοῦσιν οἱ Πράσινοι τοὺς φονευθέντας παρὰ τῶν Βενέτων, τὸν ξυλοπώλην εἰς τὸ Ζεῦγμα καὶ τὸν υἱὸν τοῦ Ἐπαγαθοῦ.

Ἐπαναλαμβάνει ὁ Μανδάτωρ· «Βλάσφημοι καὶ θεοχόλητοι, ἕως πότε οὐχ ἡσυχάζετε;

Οἱ Πράσινοι πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα. «Ἄν θεραπεύηται τὸ κράτος σου, στέγω, καὶ μὴ θέλων, τρισάγουστε, ὅλα, ὅλα οἶδα· ἀλλὰ σιωπῶ· σώζου δίκη, οὐκ ἔτι χρηματίζεις (δηλ. ὥχετο ἡ δικαιοσύνη).

¹⁾ Διὰ τῆς διατ. 5 Κώδ. (1, 1). de summa trin.

μεταβαίνω καὶ τότε ἰουδαῖζω· μᾶλλον δὲ ἐλληνίσαι συμφέρει, καὶ μὴ βενετίσαι, ὃ θεὸς οἶδεν».

Ἀπειλητικοὶ ἐγείρονται οἱ Βένετοι. «Τὸ μισῶ, οὐ θέλω βλέπειν· καὶ ὁ φθόνος παρενοχλεῖ μοι.»

Οἱ Πράσινοι ὄρθιοι πάντες. «Ἀνασκαφῇ τὰ ὀστέα τῶν θεωρούντων» —καὶ ἀπέρχονται¹.

Ὅποια οἰκτρὰ χασμωδία! Ἐν μέσῳ θεάματος πανδήμου, ἐν λειτουργικαῖς ψαλμωδίαῖς τελουμένου, διὰ τοῦ ναανὰ καὶ ἀνανά, προσβολὴ κατὰ θαλαμηπόλου τοῦ Αὐτοκράτορος, ὀργὴ αὐτοῦ ἐπιβάλλοντος σιωπὴν, ἄνωθεν τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θεωρείου ἐκσφενδονιζομένη κατηγορία ἐπὶ αἰρέσει καὶ ἀνάμιξις θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων, ἀντεγκλήσεις ἀμοιβαῖαι ἀπὸ φατρίας εἰς φατρίαν, διατρέχουσαι τὸν ἵπποδρομον ἀπὸ ἄκρου εἰς ἄκρον, τελευταῖον ἀραὶ φοβεραὶ καὶ ἀπέλευσις τοῦ ἡμίσεος τῶν θεατῶν. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἤκουσε τὴν προσβολήν, ἠπειλήσεν, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἐσιώπησε, καὶ μετὰ τὴν ἀπέλευσιν τῶν Πρασίνων ἐξηκολούθησεν ὁ ἵπποδρομος διὰ τῶν Βενέτων.

Τί ἐπραξεν ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπανελθὼν εἰς τ' ἀνάκτορα; Ἐβουλεύθη περὶ τιμωρίας ὁ ἀπειλήσας ἀποκεφαλισμόν καὶ ἐπικρεμάσας κατηγορίαν αἰρέσεως; Ἐμερίμνησε περὶ ἀποκαταστάσεως τῆς τάξεως;

Ὁ συγγραφεὺς τῆς ἱστορίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους λέγει, ὅτι «τὴν» ἐπιούσαν ὁ ἐπαρχὸς τῆς πόλεως Εὐδαίμων, ἀναζητήσας τοὺς αἰτίους τῆς ταραχῆς ταύτης, συνέλαβεν ἐπτὰ, ὧν τέσσαρες μὲν ἀποκεφαλίσθησαν ἀμέσως, τρεῖς δὲ κατεδικάσθησαν ν' ἀπαγχονισθῶσιν».

Ἄλλ' οὕτω δὲν ἔχει ἡ διήγησις, τὸ μὲν, διότι καθ'αυτὸ στάσις δὲν ἐγένετο, οὔτε διεκρίθησαν πρωταῖτιοι, τὸ δέ, διότι ὁ Θεοφάνης, ὁ λαλῶν περὶ τῶν ἐπτὰ τούτων, σαφῶς ἐξηγεῖ, ὅτι οὗτοι ἐκρατοῦντο ἐπὶ φόνοις, ἐνῶ οὐδεὶς φόνος, οὔτε βιαιοπραγία εἶχε γίνεσθαι ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ.

Ἡ ἀλληλουχία τῶν πραγμάτων δεικνύει ἐναργέστατα, πῶς ἐκ λαιδοριῶν ἀρξάμενοι προέβησαν μέχρι στασιαστικῶν πράξεων, καὶ τελευταῖον μέχρις αἱματηρᾶς σφαγῆς.

Αἱ φατρίαι τότε δὲν ἐστήριζον ἰδέας καὶ ἀρχάς, οὔτε εἶχον πολιτικὸν πρόγραμμα. Οἱ ἐνθερμοὶ καὶ ἐνδόμυχοι πόθοι αὐτῶν ἦσαν ἡ ἀτιμω-

¹) Θεοφάν. Χρονογρ. I. σ. 278.

ρησία κακούργων τῆς ἰδίας μερίδος, ἥτις μιᾷ φωνῇ ὑπὲρ αὐτῶν ἠγείρετο.

Παρά τίνος ἐφρονεῦθη ἐν τῷ Ζεύγματι ὁ ξυλοπώλης, ἢ ὁ υἱὸς τοῦ Ἐπαγᾶθου; Ἐπὶ τοιούτοις ἐζήτουν ἀτιμωρησίαν καὶ ἐδίδετο, ὅσάκις τὸ πρόσωπον ἐνδιέφερε σπουδαίως τὴν εὐνοουμένην φατρίαν.

Ὁ Ἰουστινιανὸς οὐδεμίαν εἰσήκουσε δέησιν τῶν Πρασίνων, ἀλλ' ἐνέτεινε τὴν αὐστηρότητα τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης.

Μετὰ τὰς ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ κερτομίας, κεχολωμένος ὁ Αὐτοκράτωρ, ἔτι αὐστηρότερος ἔσπευσε νὰ δειχθῇ πρὸς παραδειγματισμόν, αὐτὴν τὴν ἀπάντησιν δίδων εἰς τὰς ὕβρεις τῶν Πρασίνων, ὅτι ἰδοὺ αἱ προσφιλεῖς ὑμῶν κεφαλαὶ πίπτουσι πρὸς ἀνταπόδοσιν τοῦ ἀσεβοῦς θράσους.

Ἐκράτει ἤδη ὁ Ἐπαρχος Εὐδαίμων ἔνεκα προηγουμένων φόνων ἑπτὰ ὑποδίκους ἐν ταῖς εἰρκταῖς. Ἀμέσως τὴν ἐπαύριον ἀπηγγέλθη ἡ καταδικαστικὴ ἀπόφασις τεσσάρων μὲν ἐπὶ κερτομίᾳ, τριῶν δὲ ἐπὶ ἀγχόνῃ. Ἀνευ ἀναβολῆς προέβη ὁ Εὐδαίμων εἰς τὴν ἐκτέλεσιν, μετὰ πολλῆς παρατάξεως καὶ ἐπὶ παρουσίᾳ μεγάλου πλήθους· ἄρα μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης οὐδεμία εἶχε γίνεи στάσις, οὔτε ἦτον δυνατὸν, ἐνόσω Βένετοι καὶ Πράσινοι ἦσαν διηρημένοι. Ἐκ τῶν τριῶν ἀπαγχονισθέντων ὅμως οἱ δύο κατέπεσαν ζῶντες. Ὡς φαίνεται, αὐτοὶ ἦσαν οἱ στιβαρώτεροι, ὃ μὲν Βένετος, ὃ δὲ Πράσινος· πάλιν ἐκρεμάσθησαν καὶ πάλιν ἔπεσαν. Τότε, κατὰ τὸ εἰωθός, ὁ λαὸς ἀνέκραξεν, ὅτι ὑπῆρχε δάκτυλος Κυρίου καὶ ἐζήτησεν ἀσυλίαν. Μοναχὸς τοῦ παρακειμένου Ἀγ. Κόνωνος ἔδραμεν εἰς βοήθειαν καὶ ἐπὶ ἀκατίου ἐπεραίωσε τοὺς δύο κακούργους εἰς τὸν Ἀγιὸν Λαυρέντιον, προνόμιον ἔχοντα ἀσυλίας. Ὁ Ἐπαρχος Εὐδαίμων, διὰ νὰ μὴ φθάσῃ νὰ πληρωθῇ ἡ εὐχὴ τοῦ λαοῦ, ἐκύκλωσε τὸν Ἀγ. Λαυρέντιον διὰ στρατιωτῶν, εἰς οὐδένα ἐπιτρέπων ἔξοδον¹.

Ἀπὸ ἐκείνης τῆς στιγμῆς ἄρχεται ἡ στάσις, διότι κοινὸν εἶχον αἱ φατρίαι συμφέρον, ἡ μὲν διὰ τὸν Βένετον, ἡ δὲ διὰ τὸν Πράσινον. Τοιαῦτα ἦσαν τότε τὰ ἐν ἐνεργείᾳ ἐλατήρια τῶν φατριῶν. Ὁμοθυμαδὸν αἱ φατρίαι μετέβησαν πρὸς τὸν Ἐπαρχον, ζητοῦσαι τὴν ἀπόλυσιν τῶν δύο περισωθέντων ἐκ τῆς ἀγχόνης, ἀλλ' οὐδεμιᾶς ἔτυχον ἀποκρίσεως.

¹) Θεοφάν. Χρονογρ. I. σ. 283.—Μαλαλάς, σ. 473.

Ὁ Ἰουστινιανός, βλέπων ἀμφοτέρας τὰς φατρίας ἐν συμφιλίῳσιν¹, οὐδὲν ἐτόλμα νὰ πράξῃ, ἀλλ' ἤλπιζε νὰ κατευνασθῇ ὁ σάλος καὶ τότε νὰ τιμωρήσῃ ἐν ἀσφαλείᾳ. Ἀλλεπαλλήλως συνέβησαν τὰ μέχρι τοῦδε, διότι ὁ ἱππικός ἀγὼν τῶν εἰδῶν δὲν ἔφθασε νὰ περαιωθῇ. Κατὰ τὸ σύνηθες λοιπὸν μετέβη ὁ Αὐτοκράτωρ ἐν πλήρει πομπῇ καὶ διὰ τῆς γινομένης λειτουργικῆς ψαλμωδίας εἰς τὸ κάθισμα τοῦ ἵπποδρόμου· αἱ ἀρματοδρομαὶ ἐξηκολούθησαν μέχρι τοῦ εἰκοστοῦ δευτέρου ἄθλου (βαΐου), ἀντὶ δὲ ὕμνων πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα ἤκούοντο ἐν ψαλμωδίας δεήσεις ὑπὲρ ἀμνηστείας τῶν δύο κακούργων. Ὁ Αὐτοκράτωρ ἔμενε θεατὴς ἀπαθής, οὐδεμίαν δίδων ἀπάντησιν. Τελεσθέντος τοῦ ἀγῶνος, οἱ δῆμοι δὲν ἀνευφήμησαν τὸν Αὐτοκράτορα, κατὰ τὸ σύνηθες, ἀλλ' ἀνευφήμησαν ἑαυτούς. «Φιλανθρώπων Πρασίνων καὶ Βενέτων πολλὰ τὰ ἔτη!» Τοῦτο ἦτον σημεῖον ἀλάνθαστον τῆς συμφιλίωσεως τῶν φατριῶν ἐπὶ σωτηρίᾳ κακούργων.

Τῶντι ἡ συμφιλίωσις μεταξὺ τῶν φατριῶν ἐγένετο πλήρης καὶ σύνθημα ἐδόθη διὰ τῆς λέξεως *Nika*, ὥστε νὰ γνωρίζωνται καὶ νὰ διακρίνονται ἀπὸ τῶν στρατιωτῶν καὶ τῶν σωματοφυλάκων, δυναμένων ν' ἀναμιχθῶσιν ὑπὸ ἄλλο ἐνδυμα. Ἐκ τοῦ συνθήματος τούτου ὠνομάσθη καὶ ἡ στάσις τοῦ *Nika*².

Ἐπελθούσης νυκτός, τὰ πλήθη συνέρρευσαν πάλιν εἰς τὸ Πραιτώριον τοῦ Ἐπαρχοῦ Εὐδαιμόνος, ζητοῦντα τὴν ἀπόλυσιν τῶν κακούργων. Ὁ Ἐπαρχος οὐδεμιᾶς πάλιν ἤξιωσε ταῦτα ἀπαντήσεως. Ἐν ἐξάφει τῶν παθῶν καὶ ἐν τῇ παροργίσει, διὰ τὴν περιφρονουμένην δέησιν ἀπαντος τοῦ λαοῦ, οἱ δραστηκώτεροι ἔβαλον εἰς τὸ Πραιτώριον πῦρ, τὸ παρακείμενον εἰς τὸ ἀνάκτορον τοῦ Κωνσταντίνου. Τὸ πῦρ διεδόθη ἐν ἀκαρεῖ καὶ ὅλα τὰ μεταξὺ μέχρι τῆς Χαλκῆς ἀργυροπρατεῖα καὶ τὸ μεγαλοπρεπὲς μέγαρον τοῦ Πατρικίου Λαύσα ἐγένοντο παρανάλωμα τοῦ πυρός. Ἐν τῇ μέθῃ τῆς διαρπαγῆς οἱ στασιασταὶ ἔσφαζον τοὺς προστρέχοντας εἰς ἀπόσβεσιν τοῦ πυρός στρατιώτας. Μυρία ὅσα κακουργήματα διεπράχθησαν ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ.

Μέχρι τῆς πρωΐας ὅμως φαίνεται, ὅτι ἡ πυρκαϊὰ περιεστάλη καὶ τὰ

¹) Προκόπ. Περὶ Περσ. πολ. σελ. 120, 123 συμφρονήσαντες. — Θεοφάν. σελ. 283.

²) Μαλαλάς, σ. 474. — Προκόπ. σ. 121.

ἄγρια πλήθη διεσκορπίσθησαν. Ὁ Ἰουστινιανός, ἐν τῇ ἀμυχανίᾳ περὶ τοῦ πρακτέου, ὑποκρινόμενος γαλήνην, διέταξε πάλιν ἱππικὸν ἀγῶνα, ἐλπίζων ἴσως νὰ καταπραΰνῃ τοιοῦτοτρόπως τὰ πλήθη καὶ νὰ κατασθέσῃ τὴν ἐξάψιν, διὰ νὰ πράξῃ ἔπειτα ὅ,τι σκληρόν διανοεῖτο πρὸς ἐκδίκησιν. Τῶντι τὴν ἐπαύριον τῆς πυρκαϊᾶς ἐκρεμάσθη πάλιν εἰς τὸν ἱππόδρομον ἡ καισαρική σημαία (τὸ βηλάριον), πρὸς ἀναγγελίαν τοῦ ἐπαναλαμβανομένου ἱππικοῦ ἀγῶνος. Ἀλλ' εἰς μάτην· τὰ ἐκτραχηλισθέντα πλήθη δὲν κατηνύσθησαν, καὶ τοιαῦται ἄκαιροι ὑποχωρήσεις καὶ θωπεῖαι ἠϋξάνον τὸ θράσος αὐτῶν, κυροῦσαι τὴν γνώμην τῶν αὐθαδεστέρων. Ὡς νέαν ὕβριν θεωροῦσαι αἱ φατρίαι τὴν πρόσκλησιν εἰς τὸν ἱππόδρομον, ἀπεπειράθησαν νὰ ἐμπρήσωσιν αὐτόν, ῥίπτουσαι δᾶδας πυριφλέκτους ἐπὶ τῆς ἀναβάθρας. Αὕτη, λίθινος οὖσα, οὐδὲν ἔπαθε, κατεκᾶν ὅμως ἡ μεγαλοπρεπὴς στοὰ (τὸ δημόσιον ἐμβολον) καὶ τὸ βαλανεῖον τοῦ Σεβήρου, καλούμενον Ζευξιππος, πρὸς τὸν Κεράτιον κόλπον. Ἐν τῷ ἄγρίῳ τούτῳ θορύβῳ καὶ ὑπὸ τὴν λάμψιν τῆς πυρκαϊᾶς, τὰ πλήθη συνέρρευσαν ἔξωθεν τῶν Ἀνακτόρων, ἔνθα εἶχον καταφύγει τὰ δύο σπουδαιότερα τότε πρόσωπα τοῦ Κράτους, ὁ Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης καὶ ὁ Τριβωνιανός.

Ὅσον ἂν διέφερεν ὁ χαρακτήρ καὶ ἡ ἀνατροφή τῶν δύο τούτων ὑπουργῶν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀμφοτέροι ἐκυριεύοντο ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ πάθους τῆς ἀπληστίας. Οὐδεὶς ἀμφισβητεῖ τὰς εὐρυτάτας νομικὰς γνώσεις τοῦ κυαίστορος Τριβωνιανοῦ, ἥτοι Βασιλικῷ παρέδρου (Συμβούλου). Εἰ καὶ τὸ γένος Πάμφυλος, ἦτον ὅμως λίαν αἰμύλος καὶ γλυκὺς τοὺς τρόπους, ἐπισκιάζων τῆς φιλοχρηματίας τὸ νόσημα διὰ τῆς μεγάλης αὐτοῦ παιδείας καὶ τῆς ἐπιτηδείου κολακείας τοῦ Αὐτοκράτορος, πρὸς ὃν ὑπεκρίνετο εὐσέβειαν, ἐντούτοις ἀπεμπολῶν τὸ δίκαιον εἰς τοὺς τὰ πλείονα διδόντας. Ἀπεναντίας ὁ Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης, πρὸς ὃν ἐπιγράφονται πλεῖσται Νεαραὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὡς ἐνδοξότατον Ἐπαρχὸν τῶν ἱερῶν τῆς ἑωπραιτωρίων, ἦτο τραχὺς καὶ ἀπαίδευτος, μέχρι τοῦ ἀρίστου ἀναφανδὸν πράττων πᾶν τὸ ἐφικτὸν πρὸς αὔξησιν τῆς οὐσίας, τὸ δὲ λοιπὸν τῆς ἡμέρας κατατρίβων εἰς πότους καὶ ἡδυπάθειαν. Ὁ Ἰουστινιανός εἶχεν αὐτόν περὶ πολλοῦ διὰ τὴν ὀξύνοϊαν, τὸ θάρρος καὶ τὴν ἀσφάλειαν τῆς κρίσεως¹.

¹) Προκόπ. Περὶ Περσ. πολ. I σ. 121, 122.

Ὁ πάταγος τοῦ ἔξωθεν τῶν Ἀνακτόρων πλήθους ἀντήχει βαρὺς μέχρι τῶν ἐγκάτων τῶν Ἀνακτόρων καὶ ἐφαίνετο πάντοτε αὐξάνων. Μὴ τολμῶν ὁ Ἰουστινιανὸς νὰ διατάξῃ ἐπιθεσιν, εἴτε διότι δὲν ἐνεπιστεύετο εἰς τὴν φρουράν, εἴτε διότι δὲν ἦτον αὕτη ἀξιόμαχος, τὸ ἐλάχιστον δὲ πταῖσμα ἠδύνατο νὰ φέρῃ καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀκροσφαλοῦς θρόνου τὴν περιτροπὴν, διέταξε πρόσωπα, ἀπολαύοντα δημοτικότητος, νὰ ἐξετάσωσι, ποῖον τὸ αἶτημα τῶν στασιαζόντων. Τρεῖς ἐξῆλθον πρὸς τὸν λαόν, ὁ Πατρίκιος Βασιλείδης, ὁ ἀρχιθαλαμηπόλος Κωνσταντίος καὶ ὁ τότε ἐπανελθὼν ἐκ τῆς Ἰλλυρίας στρατηγὸς Μοῦνθος. Μετὰ κόπου ἠδυνήθησαν αὐτοὶ νὰ ἐπιβάλωσι σιωπὴν, διὰ νὰ μάθωσι ποῖον ἦτο τὸ ζητούμενον. Ὁ λαὸς ἀπήντησεν, ἀπαιτῶν τὰς κεφαλὰς Ἰωάννου Καππαδόκου, Τριβωνιανοῦ καὶ Εὐδαίμονος¹. Ὁ Καλαπώδιος, ὅστις ἐφαίνετο ἀρχικῶς ἡ αἰτία, ἡ ἐλθισμονήθη κατὰ τὴν πρόοδον τῆς στάσεως, ἡ πιθανώτερον δὲν ὠνομάσθη πλέον, ὡς φίλος τῶν Βενέτων, συστασιαζόντων ἤδη μετὰ τῶν Πρασίνων.

Ὁ Ἰουστινιανὸς κατὰ μέρος ἐνέδωκεν εἰς τὸ αἶτημα τοῦ ὄχλου, ἀποπέμψας ἀμέσως τὰ τρία μισητὰ πρόσωπα ἐκ τῆς ὀπηρεσίας καὶ διορίσας, ἀντὶ τοῦ Ἰωάννου, τὸν Πατρίκιον Φωκᾶν τὸν Καρτεροῦ, ἀντὶ τοῦ Τριβωνιανοῦ, τὸν Βασιλείδην, καὶ ἀντὶ τοῦ Εὐδαίμονος, τὸν Τρύφωνα².

Μετὰ τὴν παραχώρησιν ταύτην ἠλπίζεν ὁ Ἰουστινιανὸς νὰ κοπάσῃ ὁ σάλος, ἡ τοῦλάχιστον νὰ διασκορπισθῇ τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ πλήθους, ὥστε νὰ μὴ προβῇ τι αἰφνίδιον καὶ ἀπροσδόκητον ἐκ τῆς προΐουσης ἐξάψεως. Ἐν τῷ μεταξύ ἤρξατο νὰ ὑποπτεύηται καὶ τοὺς ἀνεψίους τοῦ Ἀναστασίου, τὸν Ὑπάτιον καὶ τὸν Πομπήσιον πρὸ πάντων, οἵτινες μέχρι τῆς ὥρας ταύτης οὐδαμοῦ ἐφαίνοντο, ἀλλ' ἴσως εἰργάζοντο ἐν κρυπτῷ, ὑποτρέφοντες τὴν φλεγμονήν. Ἀμφότεροι προσῆλθον ἀμέσως, δεικνύοντες πλήρη ἀφοσίωσιν, ἀλλὰ μὴ πείθοντες ἐνδομύχως τὸν Ἰουστινιανόν.

Ἡ ἀγγελία τῆς παύσεως τῶν τριῶν ὑπουργῶν οὐδὲν ἐπέφερεν ἀποτέλεσμα εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ πλήθους, ἐν πλήρει ἀγριότητι διακειμένου διὰ τῶν παραχωρήσεων. Ἀφοῦ οὐδὲν ἄλλο ὑπῆρχε μέσον πρὸς κατὰ-

¹) Μαλαλᾶς, σ. 475.

²) Χρον. Πασχ. σ. 624. — Μαλαλᾶς, σ. 475. — Προκόπ. σ. 123.

παυσιν τῆς δεινουμένης λαίλαπος, ἥτις ἐφαίνετο πλέον ἀπειλοῦσα καὶ αὐτὸν τὸν Αὐτοκράτορα, ὑπερίσχυσε τέλος ἡ γνώμη τοῦ Βελισαρίου, προτείνοντος ἔφοδον. Ἐπὶ κεφαλῇς τῶν Γότθων ἐξορμαῖ ἐκ τῶν ἀνακτόρων ὁ ἀτρόμητος Στρατηγὸς καὶ προβαίνειν μεθοδικῶς ἀπὸ ἀγυιάς εἰς ἀγυιὰν κατὰ τοῦ ἀτάκτου πλήθους καὶ κατασφάζων πάντας τοὺς προστυγχάνοντας, ἠλευθέρωσε τὰ περίξ τῶν Ἀνακτόρων. Δὲν ἤκούετο πλέον ἀντηχῶν ἐν αὐτοῖς ὁ βαρύγδουπος κλύδων τοῦ ἐκμανέντος πλήθους καὶ ἡ γαλήνη ἐφαίνετο ἐπανελθοῦσα.

Ὁ ἔμπειρος ὅμως Βελισάριος δὲν ἠπατᾶτο, βλέπων, ὅτι πόρρω τῶν Ἀνακτόρων τὰ στίφη τοῦ ὄχλου ὑπῆρχον πυκνά, ὅπου δὲν εἶχον φθάσει τὰ ξίφη καὶ τὰ δόρατα τῶν Γότθων. Ἐκρίνεν ἐπομένως ἀσφαλέστερον νὰ διανυκτερεύσῃ μετὰ τῶν στρατιωτῶν ἐν τῇ τετειχισμένῃ περιοχῇ τῶν Ἀνακτόρων, ὡς ἀποτελούντων ὄχυρόν φρούριον. Ἀλλὰ μόλις ἀπεσύρθη, πάλιν τὸ κύμα τοῦ ὄχλου σφοδρότερον ἐπανεκάμψε καὶ βιαίότερον, διότι ἀμέσως ἐνέπρησε τὴν Χαλκὴν, ἥτοι τὸν χαλκόστεγον πυλῶνα τῶν Ἀνακτόρων. Τὸ πῦρ διεδόθη εἰς τὸν στρατῶνα (πόρτικον τῶν σχολαρίων) καὶ εἰς τὰ γραφεῖα (τῶν προτεκτόρων καὶ κανιδιδάτων). Ἐνῶ τὰ πάντα κατέβαλλον οἱ στρατιῶται, ὅπως μὴ διαδοθῇ εἰς τὰ Ἀνάκτορα τὸ πῦρ, ἐνεπρήσθη ἡ Ἀγία Σοφία, ἥτις ἦτο τότε τὸ θαυμασιώτερον καὶ πολυτελέστερον κτίριον τῆς Πρωτευούσης, διὰ τοὺς κίονας καὶ τὸν λοιπὸν αὐτοῦ κόσμον. Ἀπὸ τῆς Ἀγίας Σοφίας τὸ πῦρ μετεδόθη εἰς τὸ λεγόμενον Αὐγουσταῖον, ὅπου ἦτον τὸ βουλευτήριον τῆς Συγκλήτου, ἀπετεφρώθη δὲ ἅπασα ἡ ἐκεῖ ἀγορά, μοναδικὴ διὰ τὴν μεγαλοπρέπειαν τῶν περὶ αὐτὴν μεγάρων τῶν μεγιστάνων.

Αἱ φλόγες τοῦ πυρὸς ἐπὶ δύο ἡμέρας ἔβωσκον ἐν τῷ πλουσιωτέρῳ καὶ μεγαλοπρεπεστέρῳ τοῦ Βυζαντίου τμήματι, συνάμα δὲ ἐγίνοντο σφαγαὶ καὶ λεηλασίαι, ὥστε τὴν τρίτην ἡμέραν κατέλαβε πάντας ὁ κάματος. Σπεῖραι διέτρεχον τὴν πόλιν λαφυραγωγοῦσαι καὶ πράττουσαι παντὸς εἶδους ἐγκλήματα. Τοιαύτη τις εἰσέβαλεν εἰς τὸν ἐπὶ τοῦ Ἰουλιανοῦ λιμένος οἶκον τοῦ Πρόβου, ἀνεψιοῦ τοῦ Ἀναστασίου, τὴν τρίτην ἡμέραν, ζητοῦσα ὅπλα ἢ νέον Αὐτοκράτορα, ἀλλ' οὐδὲν τούτων εὐροῦσα, ἐνέπρησε τὴν οἰκίαν, διὰ νὰ μὴ παρέλθῃ ἡμέρα ἄνευ ἐμπρησμοῦ.

Τὴν ἐπαύριον παρασκευὴν, συμβούλια διεδέχοντο συμβούλια ἔν τοις ἀνακτόροις, ὅπου ἦσαν πάντες οἱ συγκλητικοί, ἀλλ' οὐδεμία γνώμη

ἐπεκράτει. Ὁ στρατὸς διέμενεν ἐν τῇ περιοχῇ τῶν ἀνακτόρων, οἱ δὲ στασιῶται, ἀναλαβόντες δυνάμεις καὶ οὐδαμοῦ ἀπαντῶντες ἀντίστασιν, ἐπειράθησαν νὰ βάλῃσι πῦρ εἰς τ' ἀνάκτορα, ἀρχόμενοι ἀπὸ τῆς βορειοανατολικῆς πλευρᾶς, ἀπετέφρωσαν δὲ τὸ πραιτώριον, ὅπου ἦσαν τὰ σκρίνια, ἧτοι τὸ ὑπουργεῖον τῆς δικαιοσύνης. Αἰφνης πνεύσας βορρᾶς ἐδίωξε τὸ πῦρ ἔξω τοῦ πραιτωρίου καὶ ἐκαύθη τὸ βαλανεῖον τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἡ Ἀγ. Εἰρήνη καὶ δύο ὑπερμεγέθη νοσοκομεῖα (ξενῶνες) μετὰ τῶν ἐν αὐτοῖς.

Ἐν τούτῳ ἀφίχθησαν τὰ πανταχόθεν προσκληθέντα στρατιωτικὰ σώματα κατὰ τὴν νύκτα τῆς Παρασκευῆς πρὸς τὸ Σάββατον, τὴν δὲ πρωίαν ἐβάδισαν μέχρι τοῦ κατακαυθέντος Αὐγουσταίου, οὐδενὸς προσδοκῶντος αὐτὰ μετὰ τὴν ἀπραξίαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἡ ἐφοδος τοῦ στρατοῦ κατὰ τοῦ πλήθους ὑπῆρξε μανιώδης, καὶ πλείστοι ἔπεσαν νεκροί, οὓς σύροντες οἱ στρατιῶται ἔρριπτον εἰς τὴν θάλασσαν¹.

Ἐνῷ πεισματωδῶς ἐμάχοντο ἐν τῷ Αὐγουσταίῳ περὶ τὴν ἀψίδα τοῦ μιλίου ὄχλος καὶ στρατός, ὁ κλῆρος τῆς πρωτευούσης συνδισκέπτετο, ἃν δὲν εἶχε καθῆκον, νὰ μὴ μένη ἀδρανὴς ἐν μέσῳ τῶν γινομένων. Ὑπερίσχυσεν ἡ γνώμη, ὅτι πρέπει νὰ ἐξεγείρῃ τὰ θρησκευτικὰ αἰσθήματα, πρὸς κατεύνασιν τῶν ἐξαγριωθέντων πνευμάτων. Ἐπὶ τούτῳ ἐν παρατάξει καὶ ἐν στολῇ, προκομιζομένου τοῦ σταυροῦ, κατηυθύνθη εἰς τὸν τόπον τῆς συμπλοκῆς. Τί ἔπραξεν ὁ λαός, ἰδὼν ἐρχόμενον ἐν λειτανίᾳ καὶ ψαλμῳδίᾳ τὸν κλῆρον, δὲν λέγει ὁ Ζωναρᾶς· περὶ τῶν ἐκ τοῦ Περσικοῦ πολέμου ὅμως ἐπανελθόντων Ἑρούλων διηγεῖται, ὅτι οὐδὲν ἐδείξαν πρὸς τὸ ἱερατεῖον σέβας, ἀλλὰ, διασχίζοντες αὐτὸ καὶ ἀπωθοῦντες καὶ σταυρὸν καὶ εὐαγγέλιον, ἐξηκολούθησαν τὸ αἱματηρὸν αὐτῶν ἔργον².

Μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης μᾶλλον ἐφαίνετο, ὅτι τὰ τελευταῖα στρώματα τῆς κοινωνίας εἶχον ἀνατιναχθῆ, καὶ ὅτι οὐδεὶς τῶν σπουδαίων διεύθυνε τὰ γενόμενα, παριστάνοντα τὴν ἐν χρόνις ἀπαιδεύτοις καὶ φανατικοῖς ἀφηνίασιν τοῦ πένητος ὄχλου, λυσσῶντος κατὰ τοῦ κρείττονος λαχόντος μοῖραν ἐν τῇ κοινωνικῇ ἀνισότητι.

Ἀφότου ὅμως τόσοσιν ἀπρεπῶς περιυβρίστησαν τὰ σύμβολα τῆς

¹) Θεοφάν. I. σ. 284.—Χρονικ. Πασχ. σ. 622.

²) Ζωναρᾶς, XIV. κεφ. ζ'.

πίστεως καὶ ὁ ἱερός κληρὸς παρὰ βαρβάρων Ἑρουλῶν, ἡ στάσις ἔλαθεν ἄλλην ῥοπὴν. Ὁ θρησκευτικὸς φανατισμὸς ἐξήφθη εἰς τὸ ἔπακρον ἐπὶ τοσοῦτον καθ' ὅλας τὰς τάξεις τῆς κοινωνίας, ὥστε καὶ αὐταὶ αἱ γυναῖκες μετέσχον τῆς στάσεως, ῥίπτουσαι ἀπὸ τῶν οἰκιῶν κεράμους, λίθους καὶ ὅ,τι εὗρισκον πρόχειρον, ἐνῶ οἱ ἄνδρες καρτερικῶς ἐμάχοντο ἐν ταῖς ἀγυαῖς. Τοιαύτη ἀντετάχθη πεισματώδης ἀντίστασις, ὥστε ὁ στρατός, διὰ νὰ προχωρήσῃ, ἔθετε πῦρ εἰς τὰς οἰκίας, ὅπως ἐκδιώξῃ τοὺς ἐξ αὐτῶν μαχομένους. Οὕτω προβαίνων βῆμα πρὸς βῆμα ἔφθασε μέχρι τῆς Ὀκταγώνου, ἐνθα ἦτον ἡ βιβλιοθήκη καὶ ἡ κατοικία τῶν φυλάκων αὐτῆς. Οἱ στασιῶται κατέλαβον τὴν Ὀκταγώνον πρῶτοι καὶ ὠχυρώθησαν πανταχόθεν, ἀλλ' ὁ στρατός, μὴ ἔχων ἄλλο τι νὰ πράξῃ, ὑψῆψε τὴν Ὀκταγώνον, ὥστε ὅλοι οἱ ἐν αὐτῇ θησαυροὶ χειρογράφων ἐγένοντο παρανάλωμα τοῦ πυρός. Ὅ,τι εἰσέτι διέμενεν ὄρθιον ἐν τῷ ἐκλεκτοτέρῳ τούτῳ μέρει τῆς πόλεως κατεστράφη πρόῤῥιζον, ἡ Ἐκκλησία τοῦ Ἀγ. Θεοδώρου καὶ ὅλαι αἱ πέριξ στοαὶ (ἔμβολα) μέχρι τῆς Μαγναύρας, μόλις διασωθείσης ἐκ πολλῆς συνδρομῆς. Τὰ πάντα ἦσαν πυρίκαυστα ἐρείπια. Ἐν μέσῳ τῶν φλογῶν ὑπεχώρησαν οἱ στασιασταί, ὁ δὲ στρατός, κεκμηκώς, ἀπεσύρθη εἰς τοὺς περὶ τὰ ἀνάκτορα στρατῶνας¹.

Ἡ ἐπαύριον ἦτο κυριακὴ. Ἡ στάσις οὐδαμῶς ἐφαίνετο καταβληθεῖσα, καὶ νέαι ἐφοδοὶ ἔπρεπε νὰ ἐπαναληφθῶσιν. Ἀλλὰ διὰ τῶν ἐφόδων τούτων, ἀντὶ νὰ δαμάζηται, ἐξετείνετο καὶ ἐδεινούτο. Ἐντεῦθεν δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅποια ἔπρεπε νὰ ᾔναι ἡ ἀθυμία τοῦ Ἰουστινιανοῦ, μένοντος πάντοτε ἐν τοῖς ἀνακτόροις, μεταξὺ συμβούλων, οὐδὲν ἐπινοούντων πρόσφορον καὶ ἀποτελεσματικόν, καὶ εὐνούχων τρεμόντων, ἢ μισθοφόρων βαρβάρων, ὧν ἡ πίστις ἡδύνατο νὰ κλονισθῇ, ἅμα ἐπείθοντο, ὅτι τὰ πάντα ἐξηγέρθησαν κατὰ τοῦ Αὐτοκράτορος. Ἡ ἱστορία διέσωσεν εἰς ἡμᾶς πολυτιμότεον γεγονός, ἐξ οὗ βλέπομεν οὕτως εἰπεῖν τοὺς ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ Αὐτοκράτορος ἀνακυκλουμένους διαλογισμούς.

Ἀντὶ πυρός καὶ ξίφους ὁ Αὐτοκράτωρ ἐνόμισεν ἐπιτηδειότερον νὰ παρασταθῇ ὡς μακρόθυμος, ὑποκρινόμενος πλήρη μετάνοιαν καὶ διὰ ταπεινώσεως καὶ εὐσεβοῦς κατανύξεως συγκινῶν τὰ πλήθη.

¹) Χρον. Πασχ. Ι. σ. 623.

Λίαν πρωὶ διάταξε νὰ κρεμασθῇ ἡ σημαία (τὸ βηλάριον) ἐπὶ τοῦ ἵπποδρόμου, ἐπὶ προκηρύξει ἀγῶνος. Τὰ πλήθη συνέρρευσαν πολυάριθμα, μὴ βλέποντα παρασκευὴν στρατιωτικὴν. Κατὰ τὴν ὀρισμένην ὥραν καὶ διὰ τῆς συνήθους πομπῆς ἀφίχθη ὁ Ἰουστινιανός, ὃν ὁ λαὸς ἐδέχθη σιωπῶν. Εἰς τὸ βασιλικὸν θεωρεῖον εἰσῆλθε κρατῶν τὸ Εὐαγγέλιον, τὸ παραγκωνισθὲν ὑπὸ τῶν Ἑρούλων, καὶ ἐπ' αὐτοῦ ὤμοσεν ἐνώπιον τοῦ λαοῦ τὸν ἐξῆς ὅρκον. «Μὰ τὴν δύναμιν ταύτην, συγχωρῶ ὑμῖν τὸ πταῖσμα τοῦτο καὶ οὐ κελεύω τινὰ ἐξ ὑμῶν συσχεθῆναι, ἀλλ' ἡσυχάσατε· οὐδὲν γὰρ παρ' ὑμᾶς, ἀλλὰ παρ' ἐμέ· αἱ γὰρ ἐμοῦ ἁμαρτίαι ἐποίησάν με, μὴ παρασχεῖν ὑμῖν περὶ ὧν ἡτήσατέ με ἐν τῷ ἱππικῷ».

Ἡ προκήρυξις αὕτη πληρεστάτης ἀμνηστείας, τὸ ἥμαρτον (mea culpa) ἐκ στόματος τοῦ θεοπροβλήτου καὶ θεοστέπτου καὶ ἀγίου, ἡ μετάνοια, ἡ κατάνυξις, ἐμφαινόμενη καὶ ἐν τῷ προσώπῳ καὶ ἐν τῇ φωνῇ καὶ ἐν ὅλῳ τῷ σχήματι, πρὸς στιγμὴν συνεκίνησαν τὰ πλήθη, ὥστε πολλοὶ ἀνέκραξαν τὴν συνήθη ἀνευφημίαν: «Αὐγουσατε Ἰουστινιανέ, τοῦ βίγκας (νίκα)», τὸ ζήτην ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Ἀλλὰ πάλιν ἐγένετο σιωπὴ καὶ μετ' ὀλίγον ἠκούσθησαν φωναὶ «Ἐπιорκεῖς, σγαύδαρι», ἢ, κατὰ Δουκάγγιον, «γάδαρε»¹.

Ἡ ἀπαίσιος αὕτη λαιδορία, διατρέχουσα τὸν σιωπηλὸν ἵπποδρόμον καὶ ἀναφλέγουσα τὰ ὑποκαίοντα πάθη, κατενάρκωσε τὸν Ἰουστινιανόν, ὅστις ἀμέσως ἀπῆλθεν εἰς τ' ἀνάκτορα, τοσοῦτον καταβεβλημένος καὶ ἀπειρηκώς, ὥστε ἀπέπεμπε πάντας, καὶ αὐτὸν τὸν Ὑπάτιον, καὶ αὐτὸν τὸν Πομπήϊον, τοὺς ἀνεψιούς τοῦ Ἀναστασίου, οὓς πρὸ ὀλίγου ὑποπτεύσας ἐκάλεσε παρ' ἑαυτῷ, λέγων, «Ἀπέλθετε, ἕκαστος φυλάξει τὸν οἶκον αὐτοῦ».

Τὸ συμβᾶν τοῦτο φέρει ὅλους τοὺς χαρακτῆρας ἀψευδοῦς μνημείου, εἰς ὃ οὐδεὶς δύναται ν' ἀρνηθῇ πίστιν, διότι ἀπεικονίζει τὴν ψυχικὴν κατάστασιν καὶ τὰ βουλεύματα τοῦ κυριωτέρου προσώπου τοῦ δράματος καὶ τὴν λύσιν, ἣν ἀπεπειράθη, πρὶν ἐγκαταλείψῃ πᾶσαν ἐλπίδα.

Ἄνευ τοῦ ἐπεισοδίου τούτου τὰ ἐπόμενα μένουσιν ἀσυνάρτητα καὶ

¹) Χρον. Πασχ. σ. 623. — Ζωναρᾶς, αὐτόθι. — Ὁ Schmidt, Der Aufstand, σ. 68 μᾶλλον εἰκάζει, ὅτι εἶπον garrule παρεφθαρμένως, ὡς ἂν ἔλεγον φλυαρεῖς.

ἀσύνδετα καὶ οὐδεμία τέχνη τοῦ λόγου δύναται ν' ἀναπληρώσῃ τὸ κεχρηνός.

Ὁ Ἰουστινιανὸς συνησθάνθη, ὅτι ἡ βασιλεία ἐξηυτελίσθη ἐνώπιον τοῦ ἐσχάτου ὄχλου, ἀφοῦ ἡ μετάνοια καὶ ὁ ὅρκος αὐτοῦ ὡς οὐδὲν ἐλογίσθησαν, ἐπείσθη δέ, ὅτι πᾶσα ἐλπίς συνδιαλλαγῆς ἐξέλιπεν· ὥστε ὅσα περὶ αὐτῆς ἔπραξεν αὐτοβούλως, ἐναντίον τῆς γνώμης τῶν πλείστων περὶ αὐτόν, ἦσαν αὐτόχρημα λάθη. Ἀλλὰ τάχα ἐστερεῖτο παντὸς θάρρους καὶ φόβος πανικὸς κατέλαβεν αὐτόν, ἢ, ἀκούων τὰς γνώμας ὅλων τῶν συμβούλων καὶ τῶν αὐλικῶν, ἐπείθετο ἔτι μᾶλλον, ὅτι ἄνευ ἐπιθέσεως βαρείας δὲν κατεβάλλετο ἡ πολυκέφαλος ὕδρα τῆς στάσεως; Δὲν εἶναι αὐτόδηλον, ὅτι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐδέσμευεν αὐτόν ὁ ὅρκος, ὃν ἄνευ οἰαςδὴποτε ἀνάγκης ὤμοσεν ἐνώπιον τοῦ ὄχλου; Ἀλλὰ πῶς ὁ θεοπρόβλητος καὶ θεόστοπτος Αὐτοκράτωρ, ὅστις ᾔθελε νὰ φαίνεται τῶν ὀρθοδόξων ὀρθοδόξοτερος, ἡδύνατο νὰ συμβιβάσῃ τὸν ὅρκον περὶ ἀμνηστείας καὶ τὴν σφαγὴν; Ἐν τῷ διλήμματι τούτῳ περιπλεχθεὶς, πάλιν οἴκοθεν συνέλαβεν ἄλλην ἀπόφασιν, ἣν αἴφνης ἀνεκοίνωσεν ἐν τῷ συμβουλίῳ, ν' ἀπέλθῃ εἰς Ἡράκλειαν τῆς Θράκης ἐπὶ δρόμωνος, λαμβάνων μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὸν θησαυρόν, ἐπιμελούμενος δὲ πρὸ πάντων τῆς ἐπικρατείας, ὥστε νὰ μὴ διασεισθῇ καὶ αὐτή, καὶ παραδίδων εἰς τὸν Μοῦνδον καὶ εἰς τρισχίλιους στρατιώτας τὴν φύλαξιν τῶν ἀνακτόρων, λίαν δυσπορήτων θεωρουμένων. Ἄνευ τῆς ἐξηγήσεως ταύτης οὐδὲν ἄλλο ὑπολείπεται εἰς τὸν ἱστορικόν, ἢ νὰ παραστήσῃ, ὡς συνήθως γίνεται, τὴν ἀντίθεσιν τῆς ἀνάνδρουφυγομαχίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τῆς ἀνδρικῆς τόλμης τῆς θυγατρὸς τοῦ θηριοκόμου, Θεοδώρας. Αὕτη μόνη μνημονεύεται ἐναντιωθεῖσα μετὰ παρρησίας, διότι ἐθεώρησε τὴν ἐκ τῆς πρωτευούσης φυγὴν, ὡς κάκιστον οἰωνὸν περιτροπῆς τῆς τύχης, εἰς ἣν ἀπροσδοκῆτως καὶ παρ' ἄξιαν ἀνεβιβάσθη. Ἀνωτέρα ἑαυτῆς δειχθεῖσα κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην, «δὲν σωζόμεθα, εἶπε, διὰ τῆς φυγῆς, ἀλλ' εἰς βέβαιον κρημιζόμεθα ἡμεῖς αὐτοὶ ὄλεθρον· παρὰ ν' ἀποθάνωμεν φεύγοντες ἀδόξως, προτιμότερον ν' ἀποθάνωμεν, ἐνδόξως ἀγωνιζόμενοι ἐδῶ, περὶ τοῦ θρόνου· τί καλλίτερον ἐντάφιον τῆς βασιλείας!»¹.

Οἱ λόγοι οὗτοι, ἐπιδοκιμασθέντες παρὰ πάντων, μετέπεισαν καὶ

¹) Προκόπ. Περὶ Περσ. πολ. σ. 125.

αὐτὸν τὸν Ἰουστινιανόν, ἐπὶ τέλους κατανοήσαντα τὰς ὀλεθρίας συνεπείας, διὰ τὸ ἄστατον τῶν πραγμάτων καὶ διότι εὐκόλως διεσείοντο τὰ πνεύματα ἐπὶ μεταβολῇ δυναστείας, ὥστε ὑπερίσχυσεν ἡ γνώμη ἐγκαρτερήσεως. Ἐκ τῶν στρατιωτικῶν ὁ Βελισάριος καὶ ὁ Μοῦνδος ἐδείχθησαν πρόθυμοι καὶ εὐψυχοὶ νὰ πράξωσιν ὅ,τι ἡ περίστασις ἀπῆτει.

Ἐνῶ ταῦτα ἐγίνοντο ἐν τοῖς ἀνακτόροις, ὁ ὄχλος, λίαν πρωτὶ τῆς δευτέρας, μαθὼν, ὅτι ἀπελύθησαν τῶν ἀνακτόρων, ἐνθα ἐκρατοῦντο, οἱ ἀνεψιοὶ τοῦ Ἀναστασίου, ὥρμησεν εἰς τὴν οἰκίαν Ὑπατίου καὶ Πομπηίου ἀνευφημῶν, « Ὑπάτιε Αὐγουστε, βίγκας! ». Ὁ Ὑπάτιος ἐνέδωκεν, ἡ δὲ σύζυγος αὐτοῦ Μαρία, ἥς τὴν σύνεσιν καὶ τὰς ἀρετὰς ἐξαίρει ὁ Προκόπιος, ἀνθίστατο, ὁδυρομένη, ὅτι εἰς βέβαιον ὁδηγεῖται θάνατον ὁ Ὑπάτιος.

Ὁ Ὑπάτιος, ἐπὶ θυρεοῦ βασταζόμενος, ἐκομίσθη εἰς τὸ ἐμπρησθὲν Αὐγουσταῖον, ὅπου ἀνεβιδάσθη εἰς τοὺς βαθμοὺς τοῦ κίονος τοῦ Κωνσταντίνου. Διὰ τὴν ἀνάρρησιν αὐτοκράτορος ἦτον ἀνάγκη βασιλικῶν παρασῆμων καὶ πρὸ πάντων διαδήματος. Ἐν ἑλλείψει τοιούτου περιεδέθη ἡ κεφαλὴ τοῦ Ὑπατίου στρεπτῇ ἀλύσει χρυσῇ (μανιάκιον) καὶ οὕτω ἐστεμμένος ἐφέρετο ὑπὸ τοῦ πλήθους πρὸς τὸν ἱππόδρομον¹.

Ἡ συρροὴ καὶ ἡ ζέσις τοῦ πλήθους ἦτον τοιαύτη, ὥστε καὶ αὐτοὶ οἱ συγκλητικοὶ ἤρξαντο νὰ διασείωνται περὶ τοῦ πρακτέου. Ἐξ αὐτῶν ὁ Ὠριγένης συνεβούλευε τὸν νέον Αὐτοκράτορα νὰ καταλάβῃ ἄλλα ὄχυρά ἀνάκτορα, οἷον τὰ Πρισκιλλιανὰ, ἢ τὰ τῆς Ἑλένης, ἐκεῖ περιμένων τὴν ἐκθασιν.

Ὁ Ἰουστινιανὸς διὰ τῶν ἐνδοιασμῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ἀκαίρων καὶ ἀπρεπῶν ὑποχωρήσεων ἔβλαψε μεγάλως, οὐδεμίαν δεικνύων ἐτοιμότητα. Ἐνῶ ἀποτόμως περιεφρόνησε τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ πλήθους, μετ' ὀλίγον ὑπεσχέθη νὰ πράξῃ καὶ πλείονα, ὥς ὅτε ἠρνήθη τὴν ἀποπομπὴν τοῦ Καλαποδίου, ἀλλ', ὥρυομένης τῆς στάσεως, ἔπαυσε τοὺς Ἰωάννην Καπαδόκην, Τριβωνιανόν καὶ Εὐδαίμονα, ἡ ἀπορρίπτων τὴν περὶ χάριτος δέξιν ὑπὲρ τῶν δύο διασωθέντων ἐκ τῆς ἀγχόνης, μετ' ὀλίγον ὤμνυν ἀμνηστείαν ὑπὲρ τῶν ἀναστατωσάντων τὴν πόλιν καὶ ἐμπρησάντων

¹) Προκόπ. σ. 124. — Ζωναράς, αὐτόθι. — Γλυκάς, σ. 495. — Χρον. Πασχ. I. σ. 624.

τὰ πολυτιμότερα οἰκοδομήματα, τ' ἀποτελοῦντα τὸν κόσμον τῆς πρωτευούσης.

Ἄλλ' ἂν ἐξ ἰδίας συνέσεως ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ἡδυνήθη νὰ καταβάλλῃ τὴν στάσιν, εὐτυχῶς δι' αὐτὸν εὗρεν ἀντίπαλον ὅπως ἀνίκανον, καὶ ἐστερημένον τῆς ἀπαιτουμένης διὰ τὸ μέγα ἐπιχείρημα τόλμης. Μεταχθεὶς εἰς τὸν ἱππόδρομον ὁ Ὑπάτιος, ἀνεβιβάσθη εἰς τὸ κάθισμα ἐπὶ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου, ὅθεν ἤκουσε μετ' ἐνθουσιασμοῦ ἄπειρον πλῆθος ἀνευφημοῦν, « Ὑπάτιε Αὐγουστε, τοῦ βίγκας! ». Ὅσον ζῶνται καὶ ἐπανειλημμέναι ἦσαν αἱ βροντώδεις αὗται ἀνευφημίαι, δὲν ἐπλήρουν θάρρους τὸν Ὑπάτιον, ὅστις ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν εἶχεν ἐναύλους τοὺς λόγους τῆς συζύγου αὐτοῦ Μαρίας. Φοβούμενος μὴ αἴφνης περιτραπῶσι τὰ πράγματα, ἐνόμισε πρόσφορον νὰ δικαιολογηθῇ πρὸς τὸν Ἰουστινιανόν, παριστανόμενος ὡς θυμὰ καὶ ὡς γενόμενος ἀνάρπαστος διὰ τῆς βίας. Πρὸς τοῦτο λάθρα ἐπεμψε πρὸς τὸν Ἰουστινιανόν τὸν ἐκ τῆς θεραπείας αὐτοῦ Ἐφραίμιον, διὰ νὰ εἴπῃ, « Ἰδοὺ τοὺς ἐχθροὺς σου πάντας ἐν τῷ ἱππικῷ συνήγαγον· ὃ κελεύεις ποιήσον ».

Ὁ Ἐφραίμιος δὲν ἡδυνήθη νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὰ ἀνάκτορα, ἀλλ' ἐν μέσῳ τῆς τύρβης ἀπήντησε τὸν ἱατρὸν τοῦ Αὐτοκράτορος Θωμᾶν, ἔχοντα βαθμὸν συμβούλου (ἀσηκρίτιν), ὅστις εἴτε πονηρευόμενος, εἴτε πιστεύσας εἰς τὴν πρώτην ἀπόφασιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, εἶπεν εἰς τὸν Ἐφραίμιον, ὅτι εἰς μάτην ζητεῖ νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς τ' ἀνάκτορα, διότι ὁ Βασιλεὺς ἀπῆλθεν.

Ὁ Ἐφραίμιος ἐσπευσε νὰ φέρῃ τὴν εἰδήσιν εἰς τὸν Ὑπάτιον, ὅστις ἀπὸ τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἤρξατο νὰ λαμβάνῃ θάρρος καὶ νὰ πιστεῦῃ εἰς αἰσίαν ἔκβασιν, ὥστε ἀντὶ νὰ μένῃ ἐν τῷ δεσποτικῷ καθίσματι συνεσταλμένος, προέβη εἰς τὰ ἔμπροσθεν, εὐχαρίστως ἀκούων τὰς ἀνευφημίας καὶ τὰς ὑβριστικὰς κατὰ Ἰουστινιανοῦ καὶ Θεοδώρας κραυγὰς ¹.

Τὸ κάθισμα συνείχετο μετὰ τῶν Ἀνακτόρων διὰ τοῦ παρακειμένου κοιτῶνος, ἀλλ' ἡσφάλιζε τὴν συγκοινωνίαν στερεὰ θύρα. Ταύτην ἐδοκίμασαν νὰ θραύσωσι 250 Πράσινοι ἐκ τοῦ τάγματος τῶν Κωνσταντινιανῶν, νεωστὶ αὐτομολήσαντες, ὅπως εἰσβάλωσι μετὰ τοῦ Ὑπατίου εἰς τ' Ἀνάκτορα ².

¹) Χρον. Πασχ. Ι. σ. 624, 625.

²) Θεοφάν. Ι. σ. 284.

Οὕτω τὰ πάντα ἐφαίνοντο κατ' εὐχὴν βαίνοντα ὑπὲρ τοῦ Ὑπατίου. Ἄλλ' ἡ παρουσία τῶν αὐτομολησάντων τούτων ἐκ τοῦ στρατοῦ Πρασίνων καὶ ἡ ἐπὶ τῇ νίκῃ μεγαλαυχία τῆς φατρίας αὐτῶν, ἥτις ἄλλοτε ἦτον ἡ εὐνοουμένη τοῦ Ἀναστασίου, ἐνῶ κατετρέχετο ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, προτιμῶντος τοὺς Βενέτους, ἦτον φανερόν, ὅτι ἐμελλεν ἀμέσως νὰ ἐξεγείρῃ τούτων τὴν ἀντιζηλίαν. Ἀμα ὀλίγον ἐσκέπτοντο οἱ Βένετοι, δὲν εἶχον κόπον νὰ προμαντεύσωσιν, ὅτι διὰ τοῦ Ὑπατίου ἐμελλε νὰ καταβιβασθῇ ἡ φατρία αὐτῶν πρὸς ὄφελος τῶν Πρασίνων.

Ὁ ὀξυνοῦστατος Ναρσῆς, ἐκ τῶν εὐνοῦχων θαλαμηπόλων τῆς σωματοφυλακῆς τοῦ Αὐτοκράτορος (κουβικουλάριος), εἰσδύσας εἰς τὸν ἵππόδρομον, κατὰ μέρος ἐλάλει μετὰ τῶν σπουδαιότερων Βενέτων, δεικνύων εἰς αὐτοὺς τὴν προφανῆ μωρίαν τῶν ὅσα ἔπραττον κατὰ τοῦ ἰδίου συμφέροντος. Δὲν περιωρίζετο ὁμῶς εἰς λόγους, ἀλλὰ διέσπειρε καὶ χρήματα.

Οἱ λόγοι τοῦ Ναρσῆ καὶ σὺν αὐτοῖς τὸ ἀργύριον ἐπέφερον τάχιστα τὸ ποθοῦμενον ἀποτέλεσμα καὶ τὴν διάσπασιν τῶν φατριῶν, μόλις πρὸ ὀλίγου καὶ ἄνευ ὠρισμένου σκοποῦ συμφιλιωθείσων. Αἰφνης οἱ Βένετοι, ἐλθόντες εἰς λόγους μετὰ τῶν Πρασίνων, ἤρξαντο ἀνευφημοῦντες, «Ἰουστινιανὲ Αὐγουστε, τοῦ βίγκας!». Οἱ θηριωδέστεροι τῶν Πρασίνων ἐπὶ τῷ ἀπαισίῳ τούτῳ ἐκούσματι ἐπετέθησαν κατὰ τῶν Βενέτων, βάλλοντες λίθους καὶ ὁ ἵππόδρομος ἀντήχει ἐκ τῶν ἀντιθέτων κραυγῶν, προπηλακισμῶν καὶ πληγῶν.

Τὰ ἀνάκτορα δὲν ἦσαν μακρὰν τοῦ ἵπποδρόμου καὶ τὰ πάντα ἐγένοντο ἐν ἀκαρεῖ γνωστά. Τίς οἶδε μάλιστα, ἂν ὁ Ἰουστινιανὸς ἐνέδωκεν εἰς τὴν ἀνδρικήν προτροπὴν τῆς Θεοδώρας, ἀφοῦ ἔμαθε προβαίνουσαν τὴν διαίρεσιν τῶν φατριῶν. Ἄλλ' ὅτε ἐβεβαιώθη, ὅτι αἱ φατρίαι ἦλθον εἰς χεῖρας, ἀνῆλθε διὰ τοῦ λεγομένου Κοχλιοῦ (κοχλιοειδοῦς κλίμακος) εἰς τὸ ἔμπροσθεν τοῦ Χρυσοτρικλίνου δῶμα (τὰ λεγόμενα Πούλπιτα), ὅπισθεν τοῦ καθίσματος τοῦ ἵπποδρόμου, εἰς τὸν Τρίκλινον τὸν ἔχοντα τὰς χαλκᾶς θύρας, τὰς πρὸς τὸν ἵππόδρομον. Ἐν τῷ προαυλίῳ παρετάχθη ὁ στρατός, διὰ νὰ ἐξορμήσῃ τριχῶς καὶ προσβάλλῃ τὸν ἵππόδρομον ἐκ τριῶν θέσεων. Ἐν ἀπόσπασμα ἦτον ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Βελισαρίου, τὸ ἕτερον ὑπὸ τὰς τοῦ Μουνδου, ὁ δὲ Κωνσταντίνος ἔμενεν ἐπὶ κεφαλῇ τῶν λοιπῶν ἐν ἐπιφυλακῇ. Ὁ Βελισάριος ἐμελλε νὰ προπορευθῇ, εἰσβάλλων εἰς τὸ δεσποτικὸν κάθισμα, ἔνθα ἐμελλε νὰ συλλάβῃ

τὸν Ὑπάτιον καὶ τοὺς λοιποὺς κορυφαίους τῆς στάσεως. Ἡ φυλάττουσα ὁμῶς τὴν χαλκὴν θύραν φρουρὰ ἡρνήθη ν' ἀνοίξῃ αὐτήν, ἀποφασίσασα νὰ τηρήσῃ οὐδετερότητα, μεχρινοῦ ἀναδειχθῇ ἐκ τῆς ἐκδόσεως ὁ νικητής. Πολὺ ἐταράχθη ὁ Βελισάριος βλέπων, ὅτι διεσείσθη τὸ πνεῦμα τῆς φρουρᾶς καὶ ὅτι αὕτη δὲν εἶναι πλέον ἀσφαλής. Ὁ Ἰουστινιανὸς ὁμῶς δὲν ἀπεθαρρύνθη, πρὸς ἀπόδειξιν, ὅτι δὲν ἦτον δειλός, ὥς φρονοῦσιν οἱ παραβάλλοντες αὐτὸν πρὸς τὴν Θεοδώραν, ἀλλὰ τηρῶν πάντοτε τὴν αὐτὴν ψυχρὰν στάσιν καὶ ἀπάθειαν, διέταξε τὸν Βελισάριον νὰ ἐξορμήσῃ ἐκ τοῦ μεγάλου Πυλῶνος τῆς Χαλκῆς, διερχόμενος ὅλα τὰ πυρίκαυστα ἐρείπια καὶ εἰσβάλλων εἰς τὸν ἵππόδρομον ἀπὸ βορρᾶ¹.

Καὶ τοι διατρέξας πολλὴν ὁδόν, ὁ Βελισάριος ἔφθασε σχεδὸν ἀπαρτήρητος εἰς τὸν ἵππόδρομον, ἐνῶ αἱ φατρίαι ἀντεπάλαιον ἀλλήλαις. Φθάσας περὶ τὴν βενέτειον στοάν, ἐκ δεξιῶν τοῦ δεσποτικοῦ καθίσματος, δι' αὐτῆς εἰσῆλθε· διότι αὐτόθι δὲν προσεδόκα ἀντίστασιν, ἀφ' ὅτου οἱ Βένετοι μετέβαλον φρόνημα. Καὶ ἡδύνατο μὲν ἀπευθείας νὰ καταλάβῃ τὸ καθίσμα καὶ τὸν Ὑπάτιον καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ, ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ Βένετοι εἶχον ἐγείρει ὅπλα κατὰ τοῦ Ὑπατίου, οὗτος εἶχεν ἀσφαλίσῃ τὴν πρὸς τὸ μέρος τοῦτο πυλίδαν, ἣν ἐφύλαττον στρατιῶται, ὥστε ἔμελλε ν' ἀπολέσῃ καιρόν, ἕως οὗ διαρρήξῃ τὴν πυλίδα. Ἀντὶ τούτου στραφεῖς ἐπὶ τὰ δεξιὰ, καὶ γυμνώσας τὸ ξίφος, διέταξε νὰ πράξωσι τὸ αὐτὸ ὅλοι οἱ στρατιῶται, ἐπὶ κεφαλῆς δὲ αὐτῶν ὥρμησε παίων κατὰ τοῦ πλήθους. Οἱ ἄγριοι ἀλαλαγμοὶ τῶν γνωστῶν διὰ τὴν ὠμότητα αὐτῶν Γότθων καὶ αἱ καίριαι πληγαί, αἵτινες ἐπηκολούθουν τοὺς ἀλαλαγμοὺς, ἔτρεψαν τοὺς πάντας εἰς φυγὴν, οὗς οἱ Γότθοι ἐθέριζον ὡς χλόην. Ἐν τῷ μεταξύ ὁ Μοῦνδος, ἀκούσας τὰ γινόμενα καὶ ἐννοήσας, ὅτι οὐδὲ στιγμὴν πρέπει ν' ἀναβάλλῃ, ὥρμησε διὰ τῆς λεγομένης Νεκρᾶς πύλης, δι' ἧς ἀπεκομίζοντο οἱ νεκροί, εἰσβάλλων εἰς τὸν ἵππόδρομον ἐπὶ κεφαλῆς τῶν Ἑρούλων. Τὸ παράδειγμα τοῦ Μούνδου ἠκολούθησαν οἱ λοιποί, ὁ υἱὸς τοῦ Μούνδου διὰ τῆς σφενδόνης καὶ ἄλλοι ἄλλοθεν πανταχόθεν ἐπιπίπτοντες καὶ φονεύοντες ἀδιακρίτως Πρασίνοους καὶ Βενέτους. Ὁ ἵππόδρομος ἐπληρώθη αἵματος. Τριάκοντα μέχρι τριάκοντα καὶ πέντε χιλιάδες κατεσφάγησαν ἐν αὐτῷ. Διὰ

¹) Προκόπ. Περὶ Περσ. πολ. I. σ. 427.

τοιούτου ποταμοῦ αἱμάτων ἀπεπλήθη ἡ κατὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὕβρις, ὅτι ἐπιорκεῖ!¹

Ὁ Ὑπάτιος, μὴ ἔχων πόθεν νὰ ἐξέλθῃ, ἔμενεν ἐν τῷ καθίσματι ὠχυρωμένος. Ὁ Βελισάριος αὐτὸς διέταξε τὴν ἐφοδον, ἣν ἐκτελέσαντες δύο ἀνεψιοὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὁ Βοραΐδης καὶ ὁ Ἰουστας, συνέλαβον ζῶντας τὸν Ὑπάτιον καὶ τὸν Πομπήϊον. Ἀπαχθέντες οὗτοι εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν προσέπεσαν εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ, λέγοντες, « Δέσποτα, πολὺς ἡμῖν κόπος ἐγένετο, ὥστε συναγαγεῖν τοὺς ἐχθροὺς τοῦ κράτους ὑμῶν εἰς τὸ ἵππικόν. — Καλῶς ἐποιήσατε, ἀπήντησεν ὁ Ἰουστινιανός, ἀλλ' ἀφοῦ ὅλοι ἐπείθοντο εἰς τοὺς λόγους ὑμῶν, διατί οὐδὲν ἐπράξατε πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ ἐμπρησμοῦ τῆς πόλεως; — Στραφεῖς πρὸς τοὺς εὐνούχους, διέταξεν αὐτοὺς καὶ τοὺς σωματοφύλακας νὰ ἐγκλείσωσι τὸν Ὑπάτιον καὶ τὸν Πομπήϊον εἰς τὰ ὑπόγεια τῶν ἀνακτόρων.

Ὁ Πομπήϊος ἐδάκρυε καὶ ὠδύρετο, ὁ δὲ Ὑπάτιος ἐπέπληττεν αὐτόν, λέγων, ὅτι εἶναι ἀναξιοπρεπές, νὰ ὀδύρωνται οἱ ἀδίκως ἀπολλύμενοι, διότι ἄκοντες ἐβιάσθησαν, καὶ ἐπ' ἀγαθῷ τοῦ βασιλέως συνήγαγον πάντας εἰς τὸν ἵππόδρομον.

Οἱ λόγοι οὗτοι καὶ ἡ εὐστάθεια τοῦ Ὑπατίου, τοῦτο τὸ μέρος μόνον ἐπιτηδεῖως ὑποκρινομένου, δὲν ἐπείσαν τὸν Ἰουστινιανόν. Ἐνθυμούμενος τὸ περὶ τοῦ μεγάλου Πομπηίου ῥηθέν, ὅτι: νεκρὸς οὐ δάκνει, διέταξε τὴν σφαγὴν Ὑπατίου καὶ Πομπηίου, ὧν τὰ σώματα ἐρρίφθησαν εἰς τὴν θάλασσαν. Τὸ σῶμα τοῦ Ὑπατίου ἐπανάφερεν ἡ θάλασσα εἰς τὸν αἰγιαλόν, ἀμέσως δὲ περὶ τούτου ἐδόθη εἰδήσις εἰς τὸν Αὐτοκράτορα, ὅστις διέταξε νὰ χωσθῇ ἐν τῷ μέσῳ τῶν λοιπῶν βαιοθανάτων, ἔθεσε δ' ἐπ' αὐτοῦ πλάκα, φέρουσαν ἐπιγραφὴν, « ἐνθάδε κατὰκειται ὁ βασιλεὺς τῆς Λούππας », παίζων ἐπὶ τῆς λέξεως λύκαινα, ἥτις ἔθρεψε τὸν Ῥωμύλον καὶ τὸν Ῥέμον, ἐκλαμβάνεται δὲ καὶ ἐπὶ κακοῦ (*Larentia vulgato corpore lupa inter pastores vocata*).

Καὶ αὐτῶν καὶ τῶν κυριωτέρων συνενόχων ἅπαντα ἡ περιουσία ἐδημεύθη. Μετὰ καιρὸν ὅμως ἀπέδωκεν εἰς τὰ τέκνα αὐτῶν ὁ Ἰουστινιανός ὅσα ἐκ τῆς περιουσίας τῶν οἰκείων γονέων διεσώθησαν,

¹) Χρον. Πασχ. Ι. σ. 626. — Θεοφάν. Ι. σ. 285. — Προκόπ. Περὶ Περσ. πολ. Ι. σ. 428. — Μαλαλλᾶς, σ. 476.

μὴ δωρηθέντα εἰς εὐνοουμένους, καὶ ἀποκατέστησεν αὐτὰ εἰς τὰ πρότερον ἀξιώματα ¹.

Μαθὼν ὁ Ἰουστινιανὸς τὰ μεταξὺ Ἑφραιμίου καὶ τοῦ ἱατροῦ Θωμᾶ συμβάντα, ὠργίσθη σφόδρα κατὰ τοῦ τελευταίου, ὡς δείξαντος κακὴν πρόθεσιν καὶ συντελέσαντος εἰς ἐνθάρρυνσιν τῆς στάσεως, διὰ τῆς ψευδοῦς διαδόσεως, ὅτι ἐγκατέλιπε τ' Ἀνάκτορα. Ἀπεκεφαλίσθη ἐπομένως καὶ ὁ Θωμᾶς, ὁ δὲ Ἑφραίμιος ἐξωρίσθη εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Μόνος ὁ Πρόβος διέφυγε τὸν κοινὸν ὀλεθρον διὰ τὴν μηδαμινότητα αὐτοῦ ².

Ἀπεναντίας ὁ Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης καὶ ὁ Τριβωνιανὸς ἀποκατεστάθησαν ἀμέσως εἰς τ' ἀξιώματα αὐτῶν καὶ πάντες οἱ συντελέσαντες εἰς τὴν σωτηρίαν τοῦ θρόνου ἀντημείφθησαν γενναίως ἐκ τῆς δημευθείσης περιουσίας τῶν στασιαστῶν.

Ἡ πόλις μετὰ τὸ συμβᾶν περιῆλθεν εἰς νεκρικὴν σιγὴν, μᾶλλον ὁμοιάζουσα πρὸς ἐκπορθηθεῖσαν ὑπὸ πολεμίων. Ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας οὐδεμία ἐφαίνετο ζωὴ, τὰ πάντα ἦσαν σιωπηλὰ καὶ κατηφῆ, οὐδὲ οἱ βιομήχανοι εἰργάζοντο, οὐδὲ οἱ ἔμποροι, ἀλλ' ἦνοιγον μόνα τὰ παντοπωλεῖα, διὰ τὰ πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαῖα.

Τὸ θέαμα τῶν πυριφλέκτων ἐρειπίων ἦτο τοσοῦτον ἄγριον, ὥστε ὁ Ἰουστινιανὸς ἀμέσως διέταξε τὴν ἀνοικοδόμησιν ὅλων τῶν κατακαυθέντων κτιρίων, φιλοτιμούμενος μάλιστα νὰ ὑπερβάλλῃ αὐτὰ κατὰ τὸ μέγεθος καὶ τὴν μεγαλοπρέπειαν.

Ἀλλὰ πρὶν τοῦτου πομπωδῶς ἀνήγγειλε τὴν νίκην καθ' ἅπασαν τὴν ἐπικράτειαν.

Τὸ σπουδαιότερον ἀποτέλεσμα, ὅπερ μαρτυρεῖ ἡ ἱστορία, ὡς προκύψαν ἐκ τῆς στάσεως ταύτης, εἶναι, ὅτι ἔκτοτε αἱ φατρίαι ἀπώλεσαν πᾶσαν πολιτικὴν σημασίαν. Διτηρήθη ὁ ἱππόδρομος καὶ τὰ πάντα ἐγίνοντο ὡς πρότερον, καὶ τὰ ὀνόματα καὶ τὰ χρώματα τῶν φατριῶν διέμειναν, ἀλλ' αὐταὶ ἀπώλεσαν πᾶσαν πρωτοβουλίαν, μεταποιηθεῖσαι εἰς νευρόσπαστα κινούμενα κατὰ τὸ στερεότυπον ἐκείνο παιδαγωγῆμα, δι' οὗ ἐρρυθμίζετο, ὡς βλέπομεν παρὰ Πορφυρογεννήτῳ, καὶ πᾶσα λέξις καὶ πᾶσα φωνὴ καὶ πᾶν σχῆμα, καὶ ἡ ἐσθὴς καὶ τὸ χρῶμα, καὶ ἡ στάσις καὶ τὸ βᾶδισμα καὶ πᾶν ὅ,τι ὁ ἄνθρωπος δύναται νὰ

¹) Προκόπ. Περὶ Περσ. πολ. I. σ. 429.

²) Χρον. Πασχ. I. σ. 628.

πράξει, ὥστε ὁ Αὐτοκράτωρ τῶν Βυζαντίων ἐγένεν Αὐτοκράτωρ νευροσπάστων.

Δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ μαντεύσωμεν, τί ἤθελε συμβῆ, ἂν ὁ Ἰουστινιανὸς τότε ἐνικᾶτο. Μᾶλλον πιθανόν εἶναι, ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ Βυζαντίου δὲν ἤθελε παραλλάξει πορείαν, προστιθεμένης καὶ ἐτέρας στασιαστικῆς πράξεως εἰς τὰς πολυαρίθμους, ἐξ ὧν γέμει.

Ἡ καταστολὴ τῆς στάσεως τοῦ Νίκα διὰ τῆς ἐκτάκτου ἀπανθρωπίας κατέστησε δουλικώτερα τὰ πνεύματα καὶ συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀποχαλύνωσιν καὶ ἀπάθειαν περὶ τὰ δημόσια.

Μετὰ παρέλευσιν πολλῶν ἐτῶν¹ ἤλθον πάλιν εἰς χεῖρας οἱ Πράσινοι καὶ οἱ Βένετοι ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ, παρόντος τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀλλὰ διὰ λόγους ἰδίους· μόνοι δὲ φαίνεται ἐτιμωρήθησαν οἱ Πράσινοι, προσφυγόντες εἰς τὴν Ἀγ. Εὐφημίαν ἐν Χαλκηδόνι, ἐνῶ οἱ Βένετοι προσέφυγον εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Θεοτόκου τῶν Βλαχερνῶν. Ὁ Ἰουστίνος δι' ἐνὸς μηνύματος κατέπαυσε τὴν φιλονικίαν τῶν μερῶν ἐν τῷ ἵπποδρόμῳ, εἰς μὲν τοὺς Βενέτους, ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς ὁ βασιλεὺς παρ' ὑμῖν ἐτελεύτησεν, εἰς δὲ τοὺς Πρασίνοους, ὅτι παρ' ὑμῖν ὁ βασιλεὺς Ἰουστινιανὸς ζῇ.—δηλ. εἰς ἐκείνους μὲν, ὅτι ἔπαυσεν ἡ εὐνοια, εἰς τούτους δέ, ὅτι εἶναι ἔτοιμος ἡ τιμωρία.

Ἐπανερχόμενοι εἰς τὸ οἰκτρὸν δρᾶμα τῆς ἐκτεθείσης στάσεως, παρατηροῦμεν, ὅτι δύο τινὰ ὑπῆρχον τότε τὰ ἐνεργὰ στοιχεῖα, ὁ φανατισμὸς καὶ ἡ δι' ὑπομισθίων βαρβάρων στρατοκρατία.

Ὁ Αὐτοκράτωρ, ὡς ῥόπαλον θανατηφόρον κατὰ τῆς κεφαλῆς τῶν ταραττόντων τὸν ἱππικὸν ἀγῶνα ἐπικραδαίνει τὴν βαρεῖαν ὕβριν αἰρετικοῦ, — Μανιχαῖοι, Ἰουδαῖοι, Σαμαρεῖται!

Ὑπὸ τὸ κάλυμμα τοιαύτης ἀφωτίστου εὐσεβείας τὸ μέγα καὶ πρῶτιστον συμφέρον τῶν πατριῶν ἦτον ἡ ἀτιμωρησία κακούργων, ἄσυχον εὐρισκόντων ἐν αὐτῷ τῷ εὐκτηρίῳ οἴκῳ.

Ἄμα διὰ τῶν Ἐρούλων προσβάλλεται τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα, ἀπαντες ἐξεγείρονται μιᾷ φωνῇ κατὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὅστις ἔρχεται μεθ' ὅρκου νὰ ζητήσῃ μετάνοιαν.

Ἐπὶ τέλους τὰ ξίφη τῶν Γότθων καὶ Ἐρούλων λύουσι τὸ ζήτημα δι' αἵματοχυσίας ἀνηκούστου καὶ μυριονέκρου.

¹) Κατὰ Θεοφάν. (I. σ. 364) τριάκοντα.

Τὸ δὲ ἔσχατον ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ παντελὴς ἐξαφάνισις τῆς πολιτικῆς σημασίας τῶν φατριῶν.

Ἄλλ' ὅ,τι πρὸ πάντων ἐναργῶς ἀπεικονίζει ἡ στάσις καὶ ἡ καταστολὴ αὐτῆς εἶναι, ὅτι ὁ Αὐτοκράτωρ ὑπάρχει διὰ τοῦ ἀπορθήτου φρουρίου τῶν ἀνακτόρων καὶ τῶν ἐν αὐτῷ μισθοφόρων βαρβάρων, Γόθων, Ἑρούλων, καὶ λοιπῶν, καὶ διότι εἶναι δι' αὐτῶν φοβερός, προσκυνεῖται ὡς θεοπρόβλητος, θεόστεπτος, θεοφρούρητος καὶ ἅγιος. Ποία κεφαλὴ εἶναι ἀσφαλῆς, ἅμα εἶναι δυσάρεστος εἰς τὸν Αὐτοκράτορα; Διὰ τοῦτο πάντες ἐν λειτουργικῇ ψαλμωδίᾳ αὐτὸν ὑμνοῦσι καὶ εὐλογοῦσι καὶ καθήμενον καὶ ἀνιστάμενον καὶ ἐξερχόμενον καὶ ὅ,τι δῆποτε πράττοντα.

Ὅλα ταῦτα εἶναι ἄξια σπουδῆς καὶ μελέτης, οὐ μόνον δι' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν, ἀλλὰ καὶ διὰ πᾶσαν ἄλλην.

Διὰ τοῦτο τὸ ἔργον τοῦ ἱστορικοῦ εἶναι, νὰ παραστήσῃ ὅσονένεστι πιστὴν τὴν εἰκόνα, ἐμφαίνουσιν τὴν ἀλληλουχίαν παντός ὅ,τι ὑπάρχει ἐν αὐτῇ, τὰ μὲν ἀνακαλύπτων, τὰ δὲ μαντεύων, καὶ ἐκ τοῦ συνόλου ἀποδεικνύων, τί πράγματι μαρτυρεῖται.

Βύσσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΛΟΓΟΙ

1070A

ΣΥΖΗΤΗΣΙΣ ΕΠΙ ΤΗΣ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΣ

ΕΙΣ ΤΟΝ ΒΑΣΙΛΙΚΟΝ ΛΟΓΟΝ

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΤΗΣ 4 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1880

Π. ΚΑΛΑΙΓΑΣ. Κύριοι! Δὲν ἤθελον ἐκλέξει βεβαίως, νὰ λάβω τὸν λόγον εὐθὺς ἀμέσως μετὰ τὸν ἔντιμον προλαλήσαντα, ἐὰν ἡ σειρὰ τῆς ἐγγραφῆς δὲν μὲ ἔφερεν εἰς τὸ βῆμα. Ἐννοῶ τὸ δεινὸν ἔργον, τὸ ὅποῖον ἀναδέχομαι, καὶ αἰσθάνομαι τὴν ἀδυναμίαν μου, διότι ὁμολογῶ, ὅτι τὰ πλεῖστα ἐφάνησαν εἰς ἐμὲ σφιγγὸς ἀκατάληπτοι γριφοί, ἀντιθέσεις ἐννοιῶν, ἰδέαι ἀντικρουόμεναι, καὶ ἐκ τούτων ἄλλο δὲν ἐσχημάτισα πόρισμα, εἰμὴ, ὅτι ἡ ἀσθένεια κεῖται ἐν ἐμοί! Βεβαίως ὁ δεινὸς πολιτικός, ὅστις κατέβη πρὸ ἐμοῦ τοῦ βήματος, πολλάκις ἔδειξε τὴν βαθεῖαν διάνοιάν του, καὶ ἐὰν ἐγὼ εὐρῆκα ἀντιφάσεις, αὐτὸ βεβαίως προέρχεται, διότι μακρὸν χρόνον δὲν ἔχω τὴν ἑξὶν νὰ παρακολουθῶ λόγους πολιτικούς. Οὕτω δὲν ἠδυνήθην ἀμέσως νὰ ἐννοήσω τὸ συνταγματικὸν ἐκεῖνο ἀπόφθεγμα, τὴν συνταγματικὴν ἐκείνην ὁμολογίαν, ὅτι ἀρέσκεται εἰς τὴν ὑπαρξίν τῆς ἀντιπολιτεύσεως, ὅτι ἐπιθυμεῖ, θεωρεῖ ἀναγκαίαν τὴν ἀντιπολίτευσιν, μάλιστα διότι

εἶναι ἀντιπολίτευσις στεῖρα. Ἄλλ' ἐρωτῶ, καὶ ὁ δεσποτικώτερος τῶν ἀνθρώπων δὲν εὐχαριστεῖται, ἔχων στεῖραν ἀντιπολίτευσιν ἀπέναντι αὐτοῦ; Στεῖραν ἀντιπολίτευσιν μᾶς προσφέρουσι καὶ αὐτὰ τὰ ἐδώλια, στεῖραν ἀντιπολίτευσιν ἔχομεν ἐδῶ οἱ ἀγορεύοντες αὐτὰς τὰς στήλας, αἱ ὁποῖαι διακόπτουν τὴν φωνήν. Δὲν θέλω νὰ εἶπω εἰς αὐτὴν τὴν περίστασιν, ὅτι ἡ γλῶσσα ἀμαρτάνουσα τ' ἀληθῆ λέγει· ὄχι, διότι ἔχω πείραν τοῦ κ. Κουμουνδούρου, γνωρίζω, ὅτι ὁ κ. Κουμουνδούρος εἶναι λάτρης τῶν συνταγματικῶν ἀρχῶν, ὅτι πάντοτε ὑπὲρ αὐτῶν εἰργάσθη, οὐδέποτε τὰς ἀπηνήθη· ἄλλο ἐνόησε νὰ εἴπῃ ἴσως. Δὲν ἐνόησε βεβαίως, ὅτι ἀρέσκει εἰς αὐτὸν ἡ πολιτικὴ πάλη, ὅταν ἔχῃ ἀπέναντι αὐτοῦ ἄμαχον καὶ ἀνίκανον ἀντίπαλον· κατὰ τοσοῦτον καταβιάζεται τότε ἡ ἀξία τοῦ παλαιστοῦ. Ἀντιπολίτευσις συνταγματικὴ διὰ τὸν πολιτευόμενον ἔχει σημασίαν, ὅταν ᾖ νουήμων, ἰσχυρά, ὅταν ἔχῃ μέσα ἰσχυρά, ἐνεργητικά, δραστήρια· τότε φαίνεται ἡ ὑπεροχή, εἰ δὲ μή, τί ἀξίαν ἔχει ὑπεροχὴ ἀπέναντι ἀντιπολιτεύσεως στείρας, ἀγόνου, ἀνικάνου νὰ δημιουργήσῃ τι; Ποία εἶναι ἡ ἀξία αὐτῆς τῆς ὑπεροχῆς του; Ὅχι, τοιαύτην ἀντιπολίτευσιν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιθυμῇ ὁ κ. Κουμουνδούρος, οὔτε ἐννοεῖ νὰ τὴν κατάστησῃ τοιαύτην· διότι ἀμέσως κατεβίβασε τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἀξίαν.

Καὶ εἶναι τῶνόντι αὐτὴ ἡ ἀντιπολίτευσις στεῖρα; Δὲν ἔρχομαι νὰ τὸ ἐξετάσω· ἔρχομαι ὅμως νὰ ἐξετάσω ἄλλας συνταγματικὰς ιδέας, ἐκτεθείσας ἐνταῦθα, καὶ πρὸ πάντων ἐκείνην, ἐὰν ᾖ ὁ ἀρμόδιος τόπος τοιαύτης ἐκφράσεως, ὁποία ὑπάρχει ἐν τῇ ἀπαντήσει, ν' ἀπευθύνηται ἡ πλειονοψηφία τῆς Βουλῆς πρὸς τὴν μειονοψηφίαν, ὅπως ἐκφέρει κρίσεις περὶ αὐτῆς καὶ περὶ τῶν πράξεων τῆς κυβερνήσεως, τὴν ὁποίαν ὑπεστήριζεν; Ὁ ἐντιμος προλαλήσας εὔρε κατάλληλον τὴν ὥραν καὶ πρόσφορον τὴν περίστασιν, τὸ ἐξέφερε δὲ ὡς αὐτονόητον ἀπόφθεγμα, καὶ θὰ μοὶ ἐπιτρέψῃ νὰ ἐξετάσω, ἐὰν συμβιβάζεται μετὰ τῶν πολιτικῶν ἀρχῶν, ἐὰν συμβιβάζεται μὲ τὰ συνταγματικὰ ἔθιμα, μὲ τὸ πνεῦμα τῆς συνταγματικῆς πολιτείας.

Τί εἶναι ὁ βασιλικὸς λόγος; Τί εἶναι ἡ ἀπάντησις τῆς Βουλῆς; Τί ἄλλο εἶναι ὁ βασιλικὸς λόγος, εἰμὴ ἐκθεσις τῶν ἰδεῶν τοῦ ὑπουργείου, τῆς Κυβερνήσεως, ἥτις παρίσταται ἐνώπιον τοῦ κοινοβουλίου, ὅπως ὑποστηρίξῃ ὠρισμένας ιδέας, ὠρισμένα σχέδια, ὠρισμένην πολι-

τικήν; Διὸ προαγγέλλει τὰ νομοσχέδια, τὰ ὅποια μέλλει νὰ εἰσάξῃ, καὶ χαράσσει τὴν πορείαν, τὴν ὅποιαν μέλλει ν' ἀκολουθήσῃ, ἔρχεται δὲ νὰ ζητήσῃ τὴν ὑποστήριξιν τῆς Βουλῆς. Ἐνῷ περιέχει ὁ βασιλικὸς λόγος τὸ ὑπουργικὸν πρόγραμμα, ἐμφαίνει συγχρόνως καὶ τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ ἡγεμόνος πρὸς τὸ ὑπουργεῖον, οὗ παραδέχεται τὸ πρόγραμμα, ὅπως ἐπιδοκιμασθῇ καὶ διὰ τῆς Βουλῆς.

Τοιαύτη νομίζω, ὅτι εἶναι συνταγματικῶς ἡ σημασία τοῦ βασιλικοῦ λόγου. Ποία εἶναι τῶρα ἡ σημασία τῆς ἀπαντήσεως; Τί ἄλλο εἶναι ἡ ἀπάντησις, εἰμὴ ἡ ἐξήγησις τῆς Βουλῆς περὶ αὐτοῦ τοῦ προγράμματος, περὶ αὐτῶν τῶν σχεδίων, περὶ αὐτῶν τῶν πολιτικῶν ἰδεῶν; Ὑποστηρίζει αὐτὴν τὴν πορείαν; Μέλλει νὰ δεχθῇ τοιαύτην διεύθυνσιν τῶν πραγμάτων; Καὶ δι' αὐτῆς τῆς ἀπαντήσεως ἡ Βουλὴ τί πράττει; Συνάπτει συνάλλαγμα μετὰ τοῦ ἡγεμόνος· συνάπτει τὸ συνάλλαγμα, τὸ ὁποῖον ἐμφαίνει τὴν ἀμοιβαίαν ἐμπιστοσύνην. Ὁ ἡγεμὼν ἐμπιστεύεται εἰς τὸ ὑπουργεῖόν του τὴν διεύθυνσιν τῶν πραγμάτων ὑπ' αὐτοὺς τοὺς ὅρους, τοὺς ἐμφαινομένους ἐν τῷ βασιλικῷ λόγῳ, καὶ τὸ Κοινοβούλιον μετὰ τὴν ἐξήγησιν τῶν λόγων, μετὰ τὴν συζήτησιν περὶ αὐτῶν, μετὰ τὰς πληροφορίες, τὰς ὁποίας ἔλαβε περὶ παντός ὅ,τι ἀναγγέλλεται, ἐκφράζει διὰ τῆς ἀπαντήσεως, ὅτι ἀποδέχεται τοιαύτην πορείαν, ἣν ὑπόσχεται νὰ ὑποστηρίξῃ.

Αὕτη εἶναι ἡ σχέσις μετὰ τὸ βασιλικὸν λόγον καὶ ἀπαντήσεως. Ὑποτίθεται λοιπόν, ὅτι ἡ ἀπάντησις ἀπευθύνεται πρὸς τὸν ἡγεμόνα, ὅπως καταδείξῃ εἰς αὐτὸν τὴν ὑποστήριξιν, τὴν ὅποιαν καὶ ὁ ἡγεμὼν ζητεῖ καὶ ἡ Βουλὴ ὑπόσχεται, ὅτι θὰ δώσῃ, ὅταν τὸ ὑπουργεῖον τοῦτο, ὑφιστάμενον, ἀκολουθῇ πιστῶς τὸ πρόγραμμα, τὸ ὁποῖον προσηγγεῖλεν. Ἰδοὺ τὸ συνάλλαγμα καὶ ἡ κατόπιν ἐξηγήσεων συνταγματικὴ ὁμοφωνία, ἡ ἐμφαίνουσα τὴν ἀμοιβαίαν ἐμπιστοσύνην καὶ τοῦ βασιλέως καὶ τῆς Βουλῆς, τῆς ἀντιπροσωπευούσης τὸ ἔθνος, πρὸς τοὺς διέποντας τὰ κοινά. Καὶ βασιλεὺς καὶ ἔθνος ἐμπιστεύονται εἰς αὐτὰ τὰ πρόσωπα καὶ παρέχουσι τὴν ἠθικὴν δύναμιν, διότι γνωρίζουσιν ἐπὶ ποίων βάσεων, ἐπὶ ποίων ἀρχῶν, καὶ πρὸς ἐπιδιώξιν ποίων σκοπῶν τὸ ὑπουργεῖον ἐργάζεται.

Ὑποθέσατε ἐν τῇ ἀπαντήσῃ, ὅτι παρενέιρεται ὅ,τι δῆποτε ἐναντίον εἰς τὰ λεγόμενα ἐν τῷ βασιλικῷ λόγῳ. Τί ἔπεται; ὅτι ὁ βασιλεὺς δυοῖν θάτερον πρέπει νὰ πράξῃ, ἢ πρέπει ν' ἀποπέμψῃ τὸ

ὕπουργεῖόν του, ἢ πρέπει νὰ διαλύσῃ τὴν Βουλὴν. Αὐτὴ εἶναι ἡ συνταγματικὴ συνέπεια.

Ἡ ἀπάντησις λοιπὸν ἀπευθύνεται πάντοτε πρὸς τὸν βασιλέα, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ καταδείξῃ ἡ Βουλὴ, ἐὰν ὑποστηρίξῃ, ἢ ἐὰν δὲν ὑποστηρίξῃ τὸ ὑπουργεῖον· καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ καταρτισθῇ τὸ συνάλλαγμα πλῆρες, μετὰ ἐξήγησιν εἰλικρινῇ, πασιδῆλως, ἐνώπιον τοῦ ἔθνους. Ἐχει ἄλλο τι ν' ἀπευθύνῃ ἡ Βουλὴ πρὸς τὸν βασιλέα διὰ τῆς ἀπαντήσεώς της; Ἐὰν ἐκεῖνο τὸ ὑπουργεῖον, ὅπερ συνέταξεν, ὅπως συνέβη ἐπὶ τοῦ προκειμένου, τὸν βασιλικὸν λόγον, δὲν ὑπάρχῃ, ποῖαν ἔννοιαν ἔχει πᾶσα ἀπάντησις, μὴ ἀπευθυνομένη πρὸς τὸ ὑφιστάμενον ὑπουργεῖον, ἀλλὰ πρὸς τὸ παρωχημένον; Δὲν ἀπευθύνεται πλέον πρὸς τὸν βασιλέα, ἀλλ' ἀπευθύνεται εἰς τοὺς παρελθόντας, εἰς τοὺς πεπτωκότας ὑπουργούς. Λοιπὸν εἶναι διττὴ ἡ ἀπάντησις, ἡ μὲν πρὸς τὸν βασιλέα, ἡ δὲ πρὸς τὸ μὴ ὑφιστάμενον ὑπουργεῖον. Εἶναι δύο ἀπαντήσεις συνηνωμέναι ἐν τῇ αὐτῇ πράξει καὶ ἀπευθυνόμεναι καὶ αἱ δύο πρὸς τὸν βασιλέα, ἡ μὲν σκοπίμως, ἡ δὲ ἀνωφελῶς.

Πρὸς ποῖον σκοπὸν ἡ ἀπάντησις, ἡ ἀναφερομένη εἰς παρελθὸν ὑπουργεῖον, μὴ ἐργαζόμενον πλέον παρὰ τῷ βασιλεῖ; Ἀπευθύνεται τάχα ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὥστε ὁ βασιλεὺς νὰ εἴπῃ εἰς τοὺς παρελθόντας ὑπουργούς, ἰδοὺ τί φρονεῖ περὶ τῶν ἰδεῶν σας ἡ Βουλὴ, καὶ ἀνατίθεται τάχα νὰ διαβιβάσῃ, οὕτως εἰπεῖν, ὁ βασιλεὺς, ὡς διαγγελεὺς τῶν βουλευμάτων τῆς Βουλῆς, ταῦτα πρὸς τὸ ἀπελθὸν ὑπουργεῖον; Δικαίως θέλει εἰπεῖ ὁ βασιλεὺς, μοὶ λέγετε τοῦτο ἢ ἐκεῖνο. Δὲν ἐξετάζω τώρα τὸ κείμενον, δὲν ἐξετάζω τὰς δύο παραγράφους, αἱ ὁποῖαι κυρίως ἀποτελοῦσι τὸ θέμα τῆς συζητήσεως, τὴν πέμπτην καὶ τὴν ἕκτην, ἀφίνω κατὰ μέρος τὴν ἔννοιαν αὐτῶν, εἴτε ὀρθὴ εἶναι, εἴτε δικαία. Πρὸς στιγμὴν ἀναβάλλω νὰ ἐξετάσω καὶ μόνον παρατηρῶ, ἐὰν αὐταὶ αἱ παράγραφοι ἀναφέρονται εἰς τὸ νῦν ὑπουργεῖον, ἢ ἂν ἀναφέρονται εἰς παρωχημένον, ἐὰν ἔχωσιν οἱ λόγοι ἔννοιαν, ἀπαγγελλόμενοι πρὸς τὸν βασιλέα. Τί θὰ εἴπῃ ὁ ἡγεμὼν ἀκούων ἀπάντησιν, ἥτις δὲν ἀπευθύνεται εἰς τὸ ὑφιστάμενον ὑπουργεῖον; Τί ἄλλο θὰ εἴπῃ παρὰ: παραγγέλλετε εἰς ἐμέ, ἐγὼ νὰ διαβιβάσω εἰς τὸ ὑπουργεῖον, τὸ ὁποῖον δὲν ὑπάρχει, αὐτὰ τὰ ὁποῖα λέγετε· διατί τὰ ἀπευθύνετε εἰς ἐμέ, διατί τὰ ἀπευθύνετε εἰς τὸν ἡγεμόνα; Ὅ,τι ἔχετε νὰ εἴπητε εἰς τοὺς πεπτωκότας ὑπουργούς, ἀπευθυνθήτε πρὸς αὐτοὺς οἱ ἴδιοι αὐτο-

προσώπως· μὴ μεταχειρίζεσθε τὸν βασιλέα ὡς διαγγελέα, διὰ νὰ τὰ μεταβιβάσῃ. Ὑποθέσατε, ὅτι δὲν εἶναι προφορική ἡ ἀπάντησις, ἀλλ' εἶναι ἔγγραφος· εἶναι τὸ αὐτὸ ὡς νὰ ἐγκλείητε ἐν τῷ αὐτῷ ἔγγραφῳ ἀπάντησιν διὰ τὸ παρελθὸν ὑπουργεῖον, λέγοντες εἰς τὸν βασιλέα «Παρακαλοῦμεν νὰ διαβιβάσῃτε τὸ ἐσώκλειστον» (ἰλαρότης). Καὶ θέλετε μοὶ ἐπιτρέψῃ βεβαίως νὰ σᾶς εἴπω, τί ἤκουσα περὶ αὐτῆς τῆς ἀπαντήσεως λεγόμενον παρὰ ξένων, ὅτι *c'est une adresse sans adresse*· διότι δὲν φαίνεται πρὸς ποῖον ἀπευθύνεται.

Ι. ΔΟΥΜΑΣ. *Propos de salon.*

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Mais bien à propos. Ἀλλὰ γνωρίζω, ὅτι ἔγινε χρῆσις αὐτοῦ τοῦ μεγάλου ἐπιχειρήματος, ὅτι ἡ Βουλὴ δὲν ἀγνοεῖ βεβαίως, ὅτι ἐπῆλθε μεταβολὴ ὑπουργική, ἀλλ' εὐρίσκει αὐτὸ τὸ κείμενον καὶ ἀκολουθεῖ αὐτὸ κατὰ παράγραφον καὶ κατὰ πόδας τὸν βασιλικὸν λόγον. Μὴ ὀφείλει, νὰ ἐπαναλάβῃ τὰ αὐτά, ἢ νὰ ἐκφράσῃ τὰ ἀντίθετα; Δὲν εἶναι τάχα ἔργον τῆς Βουλῆς, ἡ ὁποία ἀποδίδει ἐννοίαν εἰς τοὺς λόγους τῆς καὶ εἰς τὰ ἔγγραφα τῆς καὶ εἰς τὰς πράξεις τῆς, νὰ ἐξετάσῃ, ἐὰν αἱ λέξεις προσαρμόζονται εἰς τὴν ὠρισμένην περίστασιν; Δὲν θέλει προσαρμόσῃ ἐπομένως, ὅταν ἔλθῃ εἰς τοιαύτην παράγραφον, οἷα δῆποτε καὶ ἂν ᾦναι, τὴν ἐννοίαν ἀναλόγως πρὸς τὰ γεγόμενα, πρὸς τὰ συμβάντα, πρὸς τὰς μεταβολάς, αἵτινες ἐπῆλθον;

Ἄλλ' εἶπον, ὑπάρχει ἓν γεγονός, ἡ Βουλὴ οὐδὲν ἄλλο πράττει ἐν αὐτῇ τῇ ἀπαντήσει ἐν παραγράφῳ 5^ῃ καὶ 6^ῃ, εἰμὴ βεβαιώνει αὐτὸ τὸ γεγονός. Μὲ ἀπορίαν μου ἤκουσα τοῦτο· ἐνόμιζον, ὅτι τὰ γεγονότα βεβαιοῦσιν οἱ συμβολαιογράφοι, καὶ ἐνδέχεται τῶντι ὁ τρόπος τῆς συντάξεως νὰ μετέχῃ καὶ τοῦ ὕφους τῶν συμβολαιογράφων. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἔργον συμβολαιογράφου, ὅ,τι πράττει ἡ Βουλὴ, καὶ οὔτε ὑπάρχει ἐν τῷ κειμένῳ ἡ βεβαιώσις ἀπλοῦ καὶ ξηροῦ γεγονότος, διότι ἡ βεβαιώσις γεγονότος γίνεται, ὅταν περιορίζεται εἰς αὐτὸ τοῦτο ὁ λόγος· ἀλλ' αἱ κρίσεις περὶ τοῦ γεγονότος, ἡ ἐπιείκεια κτλ., δὲν εἶναι βεβαιώσεις. Ἡ κρίσις περὶ παρανομιῶν εἶναι βεβαιώσις γεγονότος; Βεβαιώσις γεγονότος εἶναι, ὅταν εἴπητε, τὴν δεῖνα τοῦ μηνὸς ἐξεδόθη τὸ διάταγμα περὶ ἐπιστρατεύσεως καὶ περὶ ἀμέσου συγκαλέσεως τῆς Βουλῆς. Αὐτὸ εἶναι τὸ γεγονός, μάλιστα, καὶ αὕτη εἶναι ἡ βεβαιώσις του, ἀλλ' ἡ κρίσις, ἣν ἐκφέρετε, δὲν εἶναι βεβαιώσις γεγονότος, ἀλλ' ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτοῦ. Λοιπὸν μὴ συγχέωμεν τὰ γεγονότα καὶ

τάς κρίσεις. Ἐνταῦθα ἐκφράζετε κρίσιν πρὸς τὸν βασιλέα, ὅπως ὁ βασιλεὺς, οὕτως εἰπεῖν, ἐκ τῆς κρίσεως ταύτης συνετισθῇ, διότι τὸ ὑπουργεῖον δὲν ὑπάρχει, διὰ νὰ συνετισθῇ αὐτὸ τοῦτο. Διὰ τῆς ἀπαντήσεως προτίθεσθε νὰ συνετίσῃτε τὸ ὑπουργεῖον, ἂν ὑφίστατο, καὶ βεβαίως ἐμέλλε νὰ συνετισθῇ καὶ ἐμέλλεν ὁ βασιλεὺς νὰ ἐννοήσῃ, ὅτι ἔχει περὶ ἑαυτὸν ὑπουργεῖον, τὸ ὁποῖον ἀκολουθεῖ ὁδὸν ὀλεθρίαν, ἀντεθνικὴν, μὴ ὑποστηριζομένην ὑπὸ τῆς Βουλῆς.

Ἄλλὰ τώρα ποῖαν χρῆσιν θὰ κάμῃ ὁ ἡγεμὼν αὐτῶν τῶν κρίσεων, εἰν ὑπάρχῃ λογικὴ σχέσις μεταξὺ ἡγεμόνος καὶ Βουλῆς; Ἴδου ἐρχεσθε ἀποτεινόντες τὸν λόγον καὶ ἀπαγγέλλετε πρὸς τὸν βασιλέα λέξεις, φράσεις, νοήματα, ἐννοίας. Δὲν θὰ ἐρωτήσῃ ὁ ἡγεμὼν: πρὸς τί ἀπευθύνεσθε πρὸς ἐμέ, καταδεικνύοντες τὴν δεῖνα ἢ τὴν δεῖνα παρανομίαν; Ποῖαν χρῆσιν θέλω κάμει αὐτῶν τῶν ἀποφάνσεων; Καὶ ἔτι μᾶλλον θέλετε εὐρεθῇ σῆς εἰς μεγάλην ἀμηχανίαν· διότι θέλει σᾶς εἶπει: μοὶ λέγετε περὶ παρανομιῶν, περὶ πράξεων, αἱ ὁποῖαι παρεβιάσαν τὸ σύνταγμα, ἐξηγήσατέ μοι, πῶς ἔγειναν αὐτά, ποῖα εἶναι ἡ ἐννοια αὐτῶν τῶν νόμων, ἡ ἐννοια αὐτῶν τῶν συνταγματικῶν παραβάσεων; Καὶ ἂν σᾶς ἐρωτήσῃ, τί δύνασθε νὰ εἴπητε; ὅτι ἐν τῇ Βουλῇ ἀνεπτύχθησαν διάφοροι θεωρίαι. Ἀνεπτύχθη ἡ θεωρία τῆς ἀκυρότητος ἐνὸς νόμου, ἡ ἀκυρωτικὴ θεωρία, ὅτι τὸ διάταγμα τῆς ἐπιστρατεύσεως ἐξεδόθη ἐπὶ τῇ βάσει ἐνὸς νόμου, ὅστις εἶναι ἄκυρος, ἢ ὥρισμένως, ὅτι εἶναι ἄκυρος ἡ διάταξις τοῦ ἄρθρου 15, διότι εἶναι ἀντισυνταγματική. Ὅταν πρὸς τὸν βασιλέα ἀπευθυνόμενοι λέγητε, ὅτι παρεβιάσθη τὸ Σύνταγμα, δὲν εἶναι πρᾶγμα ἀδιάφορον, διότι, προκειμένου περὶ Συντάγματος, δὲν πρόκειται περὶ παρωνυχίδος· τὸ Σύνταγμα εἶναι τὸ θεμελιῶδες συνάλλαγμα, τὸ συνδέον τὸν ἡγεμόνα μετὰ τοῦ ἔθνους. Ἐὰν λοιπὸν διεσχίσθη τὸ συνάλλαγμα, εἰν διερρήχθη, πρέπει νὰ τὸ συρράψωμεν, διὰ νὰ μὴ προχωρήσῃ τὸ ρῆγμα.

Α. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ. Τὸν λόγον, κύριε πρόεδρε.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Λοιπὸν ἡ μία τῶν θεωριῶν εἶναι, ὅτι διερράγη τὸ Σύνταγμα, διότι ἔγινε χρῆσις νόμου ψηφισθέντος ὑπὸ τῆς Βουλῆς, κυρωθέντος ὑπὸ τοῦ βασιλέως, καὶ μ' ὅλα ταῦτα συνταγματικῶς ἄκυρου. Δὲν εἶναι ἡ μόνη θεωρία.

Ἄλλὰ, θέλετε εἶπει, ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι θεωρίαι, διὸ δύναται νὰ μὴ ταράττηται. Τὸ Σύνταγμα ἴσως δὲν παρεβιάσθη, ἀλλ' ὁ νόμος

κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν. Εἶναι ἡ θεωρία, ἐὰν μοι ἐπιτρέπηται μὲ μίαν λέξιν νὰ τὴν κατονομάσω, — τῆς ἀναβλητικῆς αἰρέσεως· διότι ἐπιτρέπεται εἰς τὴν Κυβέρνησιν νὰ διατάξῃ τὴν ἐπιστρατείαν διὰ διατάγματος, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἀναβλητικὴν αἴρεσιν, ὅταν ἔλθῃ ἡ Βουλὴ καὶ ἐγκρίνῃ. Τὸ διάταγμα τῆς ἐπιστρατείας εἶναι μόνον ἡ ἀγγελία τῆς ἐπιστρατείας. Αὕτῃ εἶναι ἡ ἑτέρα θεωρία. Οὕτω δύνασθε νὰ μετριάσῃτε τὴν ἐντύπωσιν τοῦ λόγου, ὅτι παρεβιάσθη τὸ Σύνταγμα, λέγοντες, ὅτι ὑπάρχει ἄλλη θεωρία ἢ τῆς ἀναβλητικῆς αἰρέσεως, ἐὰν ἐπιτρέπηται, οὕτω πως νὰ τὴν ὀνομάσω, ἡ τοῦ κ. Ῥοντήρη.

Ὑπάρχει ἐν τούτοις καὶ τρίτη θεωρία, ὑποστηριχθεῖσα παρὰ τοῦ ἐντίμου βουλευτοῦ Κραναίας, ἐὰν δὲν λανθάνωμαι, ἡ τοῦ κατεπείγοντος, δὲν δύναμαι νὰ τὴν χαρακτηρίσω συντομώτερον, ὅτι μάλιστα ἐπιτρέπεται ἡ ἐπιστρατεία διὰ διατάγματος, δι' οὗ συνάμα συγκαλεῖται ἡ Βουλὴ, ὡς ἐγένετο, ἀλλὰ πρέπει κατεπείγοντως νὰ φθάσῃ ἡ Βουλὴ, καὶ νὰ φθάσῃ ὅσον οἶόν τε τάχιον· ἀλλ' ἀγνοεῖται τὸ ποσὸν τῆς προθεσμίας. Ἀλλὰ δὲν θέλετε εἰσθε εἰς κατάστασιν νὰ δώσῃτε τὴν ἐξηγήσιν, ἐντὸς πόσου χρόνου πρέπει νὰ συνέλθῃ ἡ Βουλὴ.

Καὶ πάλιν ἀφοῦ ἐξηγήσῃτε ὅλας αὐτάς τὰς θεωρίας καὶ δι' αὐτῶν τῶν θεωριῶν δικαιολογήσῃτε αὐτάς τὰς βαρεῖας φράσεις καὶ καθησυχάσῃτε οὕτως εἰπεῖν τὴν δικαίαν ἀνησυχίαν, τὴν ὁποίαν προξενοῦσι τοιοῦτοι λόγοι, δὲν θέλετε ἀφήσῃ ἀλλήν ἐντύπωσιν ἢ τὴν σύγχυσιν εἰς τὸν νοῦν ἐκείνου, ὁ ὁποῖος θέλει ἀκούσει, διότι ἐπὶ τέλους δὲν θέλει γνωρίζει, τί τούτων νὰ ἐκλέξῃ. Τί νὰ διαβιβάσῃ λοιπὸν πρὸς τὸ παρελθὸν ὑπουργεῖον; τὴν ἀκυρωτικὴν θεωρίαν, τὴν θεωρίαν τῆς ἀναβλητικῆς αἰρέσεως, ἢ τὴν θεωρίαν τοῦ κατεπείγοντος;

Εἰς τοῦτο πρέπει νὰ ἐπιστήσῃτε τὴν προσοχὴν, ἐὰν θελήσωμεν νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὑπῆρξεν ἀτόπημά τι οἷονδῆποτε καὶ τὸ ὁποῖον ἔχει ἀνάγκην νὰ βεβαιωθῇ ἐντόνως, πανηγυρικῶς, εἰς λόγον ἀπευθυνόμενον πρὸς τὸν Βασιλέα, ἂν ἐννοῶμεν ὑπόμνησιν πρὸς τὸν ἡγεμόνα, ὅτι οἱ σύμβουλοι, τοὺς ὁποῖους εἶχε μέχρι τοῦδε, ἐνέπεσαν εἰς λάθος, σκοπὸς δὲ τῆς ὑπομνήσεως ὅτι εἶναι, νὰ γίνῃ προσεκτικός, ὥστε τοιαῦτα λάθη νὰ μὴ ἐπαναλαμβάνωνται. Ποῖον λάθος; Τὸ λάθος τῆς ἀκυρώσεως, τὸ λάθος τῆς μὴ ἀναβολῆς, ἢ τὸ λάθος τοῦ μὴ κατεπείγοντος;

Βλέπετε λοιπὸν, ὅτι ἐξ ὅλων ἀποδεικνύεται, ὅτι ἀκαταλλήλως, ὅτι ἀσκόπως, ὅτι μὴ ἐννοοῦντες καλῶς, τί εἶναι ἡ ἀπάντησις εἰς τὸν

βασιλικὸν λόγον, ζητοῦμεν νὰ εἰσάξωμεν ἐν αὐτῇ πράγματα, τὰ ὁποῖα δὲν ἀρμόζουσιν ἐν αὐτῇ. Ἐγὼ ὑποθέτω, ὅτι δὲν παραδέχεσθε τὴν γνώμην μου, τὴν νομίζετε ἐσφαλμένην, καὶ ἐνδέχεται νὰ ᾔηται ἐσφαλμένη· ἤκουσα μάλιστα, ὅτι πρόκειται ταχέως καὶ ν' ἀνασκευασθῇ, καὶ ὁ ῥήτωρ ἐτοιμάζεται. Μάλιστα, δύναται ν' ἀποταθῇ εἰς τὸν ἡγεμόνα τοιοῦτος λόγος καὶ τοιοῦτον κείμενον, καὶ ἰδοὺ ὑπάρχουσι καὶ παραδείγματα, τὸ τοῦ 1844, τὸ ὁποῖον ἐπανελάθεν ὁ κ. Κουμουνδούρος· ἀλλ' ἐλησμόνησεν, ὅτι προέρχεται ἀπὸ μίαν Βουλὴν, ἡ ὁποία ἐτέλεσεν ἐλεεινὰ ὄργια ἐν ταῖς ἐξελέγχεσι τῶν ἐκλογῶν, καὶ τούτων τῶν ὀργίων ἀποτέλεσμα ὑπῆρξεν ἡ ἀπάντησις· πρόσθετον δὲ παράδειγμα ἀναφέρεται τὸ τοῦ νεωτέρου Broglie, τὸ ὁποῖον μοὶ εἶναι ἀκατάληπτον καὶ δὲν ἐννοῶ πρὸς τί τὸ ἐπικαλεῖται διὰ τοιοῦτον γεγονός, διότι δὲν ὑπῆρχε βασιλεὺς, δὲν ὑπῆρχεν ἡγεμὼν, δὲν ἐγένετο ἀπάντησις, ἀλλ' ἐζητήθη ν' ἀπαγγελθῇ κατηγορία καὶ ἐπιληφθῇ ἡ ἀνάκρισις· δὲν ἐνθυμοῦμαι τώρα τὰ καθέκαστα καὶ τοὺς λόγους.

ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ. (Ὑπουργὸς τῶν Ἑσωτερικῶν). Ἐμέμφθη ὅμως.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Θὰ εἶπω καὶ περὶ τῆς μομφῆς κατόπιν· ἐδῶ ὅμως ἐξετάζω μόνον, ἐὰν ᾔηται ὁ κατάλληλος τόπος ἐντὸς τῆς ἀπαντήσεως πρὸς τὸν βασιλικὸν λόγον, νὰ γίνηται λόγος περὶ μομφῆς. Λοιπόν, λέγω, πράττετε τὸ ἐξῆς ἀτόπημα, μὴ λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν, ὅτι πρόκειται περὶ ἀπαντήσεως εἰς τὸν βασιλικὸν λόγον καὶ ὄχι περὶ ἀποδοκιμασίας, διότι σήμερον ἐκφράζει ἡ Βουλὴ τὴν πολιτικὴν γνώμην της, τὴν ὁποίαν δέχεται νὰ ὑποστηρίξῃ ἀπέναντι τοῦ νέου Ὑπουργείου, καὶ τοιοιουτρόπως γίνεται ἐξήγησις μεταξὺ Ἡγεμόνος καὶ Βουλῆς, ποία εἶναι ἡ πορεία, τὴν ὁποίαν ὀφείλει ν' ἀκολουθήσῃ ἡ Κυβέρνησις.

"Ὅταν παρεντίθενται ἀλλότρια τῆς τοιαύτης ἐκφράσεως τῆς Βουλῆς, ταῦτα οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχουσι, διότι οὐδένα ἔχουσι σκοπόν, οὐδὲ δύνανται νὰ μεταδώσωσιν εἰς τὸν βασιλέα τὰς ἰδέας περὶ τῶν σχέσεων μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς Βουλῆς. Ἀλλ' ἐκτὸς τούτου, κύριοι, σεῖς πράττετε ὅλως τὸ ἐναντίον ἐκείνου, τὸ ὁποῖον θέλετε, διότι ἐνῶ νομίζετε, ὅτι διὰ τῶν φράσεων τούτων πρόκειται νὰ προσάψητε μομφήν, καὶ θέλετε νὰ τὴν ἐκφράσητε μὲ τρόπον, ὥστε νὰ ἔχῃ ἠθικὰς συνεπείας καὶ ἴσως καὶ περισσότερον, πράττετε ὅλως τὸ ἐναντίον. Μοὶ φαίνεται, ὅτι τὸ ἐναντίον πράττετε, ἤτοι πράττετε ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δὲν θέλετε, δηλ. ἀποδίδετε τιμὴν εἰς τὸν κ. Τρικούπην καὶ τὴν προκάτοχον Κυ-

βέρνησιν, τὴν ὁποίαν δὲν σκοπεῖτε ν' ἀποδώσῃτε· πολὺ ἀμφιβάλλω ὅτι ἠθέλατε νὰ ἀποδώσῃτε ἐξαιρετον τιμὴν· ἴσως ὁ κ. Κουμουνοδούρος ἐξ ἀβροφροσύνης πρὸς ἰσότημον, ἀλλ' ὑμεῖς βεβαίως ὄχι. Καὶ διατί, κύριοι; διότι ἡ Βουλὴ ἀπευθύνει λόγον εἰς τὸν κ. Τρικούπην, ὡς νὰ ᾔναι ὁ κ. Τρικούπης Ἡγεμὼν· μήπως πράττετε τοῦτο, διότι διεχειρίσθη ὁ κ. Τρικούπης ἡγεμονικὰ δικαιώματα (ἰλαρότης), καὶ ἀφοῦ παρῆλθεν ἡ διαχείρισις τῆς ἡγεμονικῆς ἐξουσίας, σεῖς ἐξακολουθεῖτε νὰ τὸν θεωρῆτε ὡς Ἡγεμόνα; αὐτὸ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα προφανῶς τῆς τοιαύτης πράξεως.

Ἐρχομαι νὰ ἐξετάσω καὶ τὴν παρατήρησιν τοῦ κ. Παπαμιχαλοπούλου, ὅτι, ἐὰν ἡ Βουλὴ σιωπήσῃ, φαίνεται, ὅτι ἐπιδοκιμάζει τὰ γενόμενα, ἐγκρίνει τὴν παραθίασιν, τὴν ὁποίαν ἀποκρούει, φοβεῖται τουτέστι τὸ λεγόμενον, «*chi tace conferma*». Εἶπεν ὁ βασιλικὸς λόγος, ὅτι ὅπως ἐγένετο ἡ ἐπιστρατεία, εἶχεν ἀνάγκην τῆς ἐγκρίσεως τῆς Βουλῆς τὸ περὶ αὐτῆς διάταγμα, ὅτι δὲν ἐτελέσθησαν οἱ τύποι εἰς τὴν ἐκδοσὶν ἐνταλμάτων, ἄρα, ἐὰν σιωπήσῃ ἡ Βουλὴ, καθιεροῖ σύστημα ὀλέθριον, καταστρεπτικόν. Λοιπὸν ἡ Βουλὴ, πρέπει νὰ προφυλάξῃ ἑαυτὴν διὰ τὸ μέλλον, καὶ τὴν πολιτείαν, διὰ νὰ μὴ ἐπαναληφθῶσι τοιαῦται πράξεις. Καὶ ἐὰν πρέπη τῶντι νὰ προφυλάξῃ ἡ Βουλὴ τὴν πολιτείαν, διὰ νὰ μὴ συμβῇ τοῦτο καὶ εἰς τὸ μέλλον, διὰ τοῦτο πρέπει ν' ἀλλοιωσῇτε τὸν βασιλικὸν λόγον δι' ἐκφράσεων ἀνοικεῖων; Ὅταν ἡ Βουλὴ θέλῃ ν' ἀποδοκιμάσῃ τὴν πολιτείαν τοῦ κ. Τρικούπης, ἔχει πάντοτε τὴν ἐξουσίαν.

Τι ἄλλο εἶναι ἡ ἀποδοκιμασία παρὰ μία ἐκφρασις ἰδεῶν, ὑπὲρ τῆς ὁποίας σήμερον ὑπάρχουσι τόσαι ψῆφοι καὶ μετ' ὀλίγον ἴσως ἄλλος ἀριθμός; Μήπως νομίζετε, ὅτι διὰ τῆς τοιαύτης ἐκφράσεως ἐρμηνεύετε τὸ Σύνταγμα; μήπως νομίζετε, ὅτι ἐὰν δώσῃτε τὴν φράσιν αὐτὴν ἐν τῇ ἀπαντήσῃ εἰς τὸν βασιλικὸν λόγον, γίνεται ἐρμηνεία τοῦ Συντάγματος αὐθεντική; δεκάκις ἐὰν τὸ εἶπῃ ἡ Βουλὴ καὶ δέκα Βουλαὶ ἐὰν τὸ εἴπωσι, νομίζετε, ὅτι ὁ ὀρθὸς λόγος δεσμεύεται; καὶ νομίζετε, ὅτι πᾶς ὅστις καταγίνεται ἐπιστημονικῶς νὰ ἐξετάζῃ τὰ τοιαῦτα ζητήματα, δὲν εἶναι εἰς κατὰστασιν ν' ἀνατρέψῃ τὴν λύσιν καὶ νὰ σῶς ἀποδείξῃ, ὅτι κακῶς ἐψηφίσατε; λοιπὸν δὲν ἔχει σημασίαν τοιαύτη ἀποδοκιμασία, ἔχει μόνον σημασίαν, ὅταν ἀπευθύνῃται εἰς ὑπουργὸν ἐν ἐνεργείᾳ. Καὶ μήπως ἐρμηνεύετε τὸ Σύνταγμα, ῥίπτοντες τὴν

λέξιν ἀντισυνταγματικῶς; Καὶ διὰ τὴν ἐρμηνεύσθητε τὸ Σύνταγμα, πρέπει νὰ καταλήξῃτε εἰς ἓν πόρισμα, ἀλλὰ σεῖς οὔτε καταλήγετε εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πόρισμα, οὔτε εἰσθε σύμφωνοι μεταξύ σας. Αὐταὶ δὲ αἱ τρεῖς θεωρίαι τῶν μελῶν τῆς ἐπιτροπῆς δὲν ἤμπορουν οὔτε καὶ νὰ συμβιβασθῶσιν· ἄλλο λέγει ὁ κ. Κασιμάκης, ἄλλο θέλει ὁ κ. Ῥοντήρης καὶ ἄλλο φρονεῖ ὁ κ. Βαλσαμάκης· λοιπὸν ποίαν σημασίαν ἔχουσιν αἱ γνώμαι αὐταί; Ἐσεῖς, κύριε Κασιμάκη, ὅταν θ' ἀπέλθῃτε εἰς τὴν οἰκίαν σας, θὰ εἴπητε· ἰδοὺ ὅτι ἡ ἰδική μου θεωρία ἐγένετο δεκτὴ (ἰλαρότης)· μήπως καὶ ὁ κ. Ῥοντήρης δὲν θὰ εἴπῃ τὸ αὐτό, καὶ δὲν θὰ καυχᾶται διὰ τοῦτο μάλιστα, πίνων καὶ ἐν ποτήριον ἐν ἐπιμέτρῳ; (ἰλαρότης) Λοιπὸν οὔτε αὐθεντικὴ ἐρμηνεία εἶναι τὸ τοιοῦτον, οὔτε ἔχει τὴν ἐλαχίστην σημασίαν.

Ἡπόρησα πολὺ, ὅταν ἤκουσα τὸν κ. Τρικούπην ἐξαναστάντα καὶ δυσανασχετοῦντα καὶ νομίσαντα, ὅτι ἔπρεπε νὰ δυσφορήσῃ. Ἐπρεπε ν' ἀφήσῃ νὰ ὀλισθήσῃ ὅλον αὐτὸ τὸ πλῆθος τῶν ὁπαδῶν τοῦ κ. Κουμουνδούρου, εἰς τὸ ὀλισθημα καὶ αὐτὸ ν' ἀπαντήσῃ δι' ἐνὸς μόνου μειδιάματος. Πρὸς τοὺς ὀλισθήσαντας δύναται πάντοτε νὰ εἴπῃ: δι' αὐτῆς τῆς μομφῆς ἀφηρέσατε τάχα τὰ πολιτικά μου δικαιώματα; Με ἐπέισατε; ἐπέισατε τὸ κοινόν; ὄχι, τίποτε δὲν ἐπράξατε ἐκ τούτων. Ὑπῆρξατε 90 ἢ 100 καὶ προέβητε εἰς τοῦτο ὅλοι ὁμόφρονες, ἀγεληδόν.

Α. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Ὅλα αὐτὰ εἶναι ἄνευ ἐννοίας.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Δὲν λέγω ὅλα ὅσα γίνονται· ἐὰν λέγω αὐτὰ δι' ὅσα γίνονται, τότε βέβαια θὰ ἦμαι ἐστερημένος φρονός. Λέγω ὠρισμένως δι' αὐτὴν τὴν πράξιν.

ΡΟΝΤΗΡΗΣ. Τὸ ἀγεληδὸν πρέπει νὰ τὸ ἐπαναλάβῃτε.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Δὲν ἔχω ἀνάγκην· σὰς ἐρωτῶ μόνον νὰ μοι εἴπητε, ἐὰν τὸ καταλαμβάνητε, ἐὰν δὲ δὲν τὸ καταλαμβάνητε, νὰ σὰς τὸ ἐξηγήσω (ἰλαρότης). Δυστυχῶς, κύριοι, λανθάνεσθε πολὺ, νομίζοντες, ὅτι θέλετε στερεώσαι, οὕτως εἰπεῖν, μίαν γνώμην πολιτικὴν καὶ θέλετε καθιερώσαι διὰ λέξεων τὴν γνώμην σας, γνώμην, ἡ ὅποια δὲν ἐμφαίνει ἄλλο ἢ ἀριθμὸν τινα βουλευτῶν, οὔτινες εὐρέθησαν σύμφωνοι, διότι ἄλλη εἶναι ἡ αὐθεντικὴ ἐρμηνεία. Δὲν εἶδομεν πολλάκις τὴν μίαν γνώμην νὰ διαδέχεται ἑτέρα ὅπως ἐναντία; δὲν εἶδομεν πολλάκις νὰ πλανῶνται ὄχι μόνον ὁμάδες, ἀλλὰ καὶ ἔθνη ὁλόκληρα; Καὶ τί ἄλλο εἶναι, κύριοι, ἢ πρόοδος καὶ ἡ ἐπιστήμη, εἰς τί ἄλλο χρησιμεύει, ἢ νὰ

καταδεικνύη τὰ σφάλματα τῶν πρό ἡμῶν; Λοιπὸν μὴ νομίσητε, ὅτι πράττετέ τι ἔκτακτον, διαφεύγον τὸν κοινὸν κανόνα.

Πολλοὶ ἐξ ἡμῶν ἐξέφρασαν τὴν γνώμην αὐτῶν περὶ τῆς ἐπιστρατείας, καὶ ἐγὼ ἔχω τὸ δικαίωμα νὰ ἐκφράσω τί φρονῶ, διότι ἤκουσα διαφόρους ιδέας περὶ παραβάσεων καὶ παρανομιῶν. Καὶ ὁ κύριος Κουμουνδούρος ὡμίλησε περὶ παρανομιῶν, ἀλλὰ δὲν ἠθέλησε νὰ δείξῃ ποῦ συνίστανται, ἀλλὰ παρεδέχθη ὡς βέβαιον καὶ παραδεγμένον, ὅτι ἐγένοντο. Ὑπῆρξεν, εἶπεν, ἡ παρανομία, καὶ ὡς ἐκ τούτου προέβη εἰς τὰ πορίσματα, ἀλλὰ δὲν ἤκουσα νὰ καταδείξῃ καὶ ποῦ εὔρεν αὐτήν. Ποῦ εἶναι ἡ παρανομία, ἐκ τῶν λόγων τοῦ κ. Κουμουνδούρου δὲν ἐξάγεται· ἄλλοι ἐξέφεραν τὴν γνώμην, ποῦ εὐρίσκουσι τὴν παρανομίαν, ὥστε ὁ κ. Κουμουνδούρος ἴσως παρεδέχθη μίαν ἐκ τῶν πολλῶν. Δὲν ἤμπορῶ ν' ἀπαντήσω ἢ εἰς ὅσα ἤκουσα, περὶ δὲ τοῦ εἶδους τῆς παρανομίας οὐδὲν ἤκουσα. Βέβαια δὲν διστάζω νὰ εἶπω, ὅτι ὁ Νόμος τῆς ἐπιστρατεύσεως δὲν εἶναι ἀντισυνταγματικός· ὑπάρχοντος δὲ αὐτοῦ, ἡ ἐκτίμησις ἀπόκειται εἰς τὴν Κυβέρνησιν περὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐκτελέσεως. Τώρα ὁ κύριος Κουμουνδούρος ἡμφισβήτησε τὴν ἐκτίμησιν, ἣν ἐποίησεν ἡ παρελθούσα Κυβέρνησις, ἐπομένως κατέκρινεν αὐτὴν διὰ τὴν κακὴν ἐκτίμησιν, τὴν ἀκατάλληλον ὥραν, καὶ διότι ἄνευ ἀνάγκης ἐκάλεσε τὴν ἐπιστρατείαν. Ἐγὼ δὲ διὰ μίαν στιγμὴν θὰ τὰ παραδεχθῶ ὅλα, καὶ ἔρχομαι μόνον νὰ ἐξετάσω τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιστρατείας. Τί ἐπέφερε τὸ διάταγμα τῆς ἐπιστρατείας, εἴτε συνεκλήθη ἐγκαίρως ἡ Βουλὴ, εἴτε μὴ; τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιστρατείας, δι' ὀλίγων λέξεων κατ' ἐμὲ ὑπῆρξε τὸ ἐξῆς. Μοὶ φαίνεται, ὅτι πρὸ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ διατάγματος τῆς ἐπιστρατείας ἡ Ἑλλὰς ἦτο γεωγραφικὸς καθορισμός, *une expression géographique*, μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ διατάγματος τῆς ἐπιστρατείας ὅμως ἡ Ἑλλὰς εἶναι δύνამις ἐν τῇ Ἀνατολῇ, διαθέτουσα 80 χιλιάδας στρατοῦ. Αὕτῃ ἡ διαφορὰ ὅλη εἰς τί χρεωστεῖται; εἰς μίαν μεγάλην, γενναίαν, ἀνδρικήν, ἐλληνοπρεπῆ ἀπόφασιν, διὰ τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ καυχᾶται ὁ κ. Τρικούπης, ὅτι εἶχε τὴν πρωτοβουλίαν τοιούτου ἔργου. Μόνοι ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι δὲν ἐννοοῦσι τὰ ὕψιστα συμφέροντα τοῦ ἔθνους, οὐδὲ κατανοοῦσι τί ἀπαιτεῖ ἡ στιγμὴ τῆς ἐνεργείας καὶ τί ὀφείλει νὰ πράξῃ ὁ ἔχων θέλησιν ἰσχυράν, δύνανται νὰ φιλονικήσωσι τὴν ἀνεκτίμητον ἄξιαν. Δὲν λέγω τοῦτο μόνον, διὰ νὰ πλέξω ἔπαινον, τὸ λέγω καὶ δύνamai

νὰ ἐξηγήσω καὶ τοὺς λόγους· καὶ ὅταν ἐξηγήσω τοὺς λόγους, τότε θέλει ἀποδειχθῇ διατί εἶπον τοῦτο ὑπὲρ τοῦ κ. Τρικούπη, καὶ τότε ὑπολείπεται εἰς σὰς νὰ ἐκφράσητε τὴν ἀποδοκιμασίαν σας, ὅχι πλέον διὰ τὰ πράγματα, ἀλλὰ διὰ τὸ πρόσωπον.

Ἴδού, κύριοι, διατί θεωρῶ, ὅτι δι' αὐτῆς τῆς πράξεως ἄρχεται νέα ἐποχὴ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἱστορίᾳ, διότι ὁ κ. Τρικούπης εἶχε τὸ θάρρος, εἶχε τὴν τόλμην νὰ καλέσῃ 10 ἡλικίας συγχρόνως, ἐκεῖνο, διὰ τὸ ὁποῖον τὸν κατέκρινεν ὁ ἐντιμὸς βουλευτὴς Κραναίας κ. Βαλσαμάκης, νομίζων, ὅτι ἤθελεν ἀλλέως σκεφθῇ ἡ Βουλὴ· δι' ἐμὲ εἶναι ἀνυπερβλήτον κατόρθωμα. Τί σημαίνει τοῦτο, κύριοι, ὅτι προσεκάλεσε 10 ἡλικίας, αἵτινες προσέρχονται προθύμως εἰς τὰς τάξεις τοῦ στρατοῦ; Ἐχει τὴν μεγίστην σημασίαν, διότι ἐπέφερε τὸ ἀποτέλεσμα νὰ ἔχῃ ἡ Ἑλλὰς 80 χιλιάδας στρατόν. Ἐπρεπε νὰ φέρῃ καὶ τὰς 10 ἡλικίας, ἔπρεπεν, ἐὰν ᾗναι δυνατόν, καὶ τὰς 12 καὶ τὰς 15 ἡλικίας νὰ τὰς συγκαλέσῃ, διὰ νὰ ἔχητε στρατιώτας ἐν καιρῷ ἀνάγκης. (Θόρυβος). Αἱ πεποθήσεις μου εἶναι τόσον ἰσχυραί, ὥστε δὲν εἶναι δυνατόν ἐκ τοῦ θορύβου νὰ κλονισθῶσιν.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ. Ἀποτείνομαι εἰς τὰ ἀκρατήρια.

ΤΙΝΕΣ. Νὰ τὰ κενώσητε.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐξηγῶ τοὺς λόγους, διὰ τοὺς ὁποίους δίδω ὑψίστην σημασίαν εἰς τὴν ἐπιστρατείαν, ἡ ὁποία διετάχθη, τῶν 10 ἡλικιῶν, αὕτῃ ἡ ὁποία τόσον ἐτάραξε πολλοὺς, διότι ἐνόμισαν, ὅτι δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου ἐπῆλθε μεγάλη ζημία, ὅτι ἀπεσπάσθησαν πολλαὶ χεῖρες ἀπὸ τὴν γεωργίαν κτλ. Ἀλλὰ δὲν ἐσκέφθησαν, τί ἀπέκτησεν ἡ Ἑλλὰς, ὅτι σήμερον ἔχει δύναμιν 80 χιλιάδας ἀνδρῶν, καὶ διὰ τοῦτο βλέπετε, ὅτι καὶ πανταχόθεν ἐκ τῶν ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος προσέρχονται, ὅπως καταταχθῶσιν εἰς τὸν στρατόν καὶ ὑποστῶσι τὴν αὐτὴν τύχην μετὰ τῶν λοιπῶν· ἀπέκτησε τοῦτο, ὅτι ἡ Ἑλλὰς εἶναι δύναμις διαθέτουσα 80 χιλιάδας στρατόν. Καὶ ὅταν λέγω τοῦτο, τὸ λέγω πρὸς ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ἐννοοῦσιν, ὅτι σήμερον τὰ Κράτη ἐκτιμῶνται κατὰ τὸν ἀριθμὸν τοῦ στρατοῦ, τὸν ὁποῖον δύνανται νὰ παρατάξωσι.

Α. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Ὅχι μόνον δι' αὐτό.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Καὶ διὰ τὰ ἄλλα, ἀλλὰ πρὸ πάντων δι' αὐτό. Καὶ ὅταν δύνανται νὰ παρατάξωσιν 80 χιλιάδας στρατόν, τοῦτο ἀποδεικνύει, ὅτι ὑπάρχουσι καὶ τὰ μέσα. Διατί 80 χιλιάδας στρατόν; Διότι

καθαυτὸ ἐγεινεν ἡ κλῆσις τῶν 10 ἡλικιῶν, τὸ ὅποιον ἄλλως μετὰ ἔτη ἤθελε φέρεי τὸ ποσὸν τοῦτο τοῦ στρατοῦ. Ὅταν ἐγένετο ἡ πρόσκλησις, προὔπῃρχον ἑφεδροὶ 27 χιλιάδες, ἔχετε δὲ καὶ τὸ ποσόν, τὸ ὅποιον φέρει ἡ ἡλικία τοῦ 21 ἔτους, καὶ τοιοῦτοτρόπως βλέπετε, ὅτι ἔχετε τὸ ποσὸν τῶν 80 χιλιάδων, καὶ μάλιστα ἐὰν προσθέσητε καὶ τοὺς ἐθελοντάς, οἵτινες εἰς ἐκάστην στιγμὴν δύνανται νὰ λάβωσι μέρος εἰς τὸν ἐλληνικὸν στρατὸν καὶ συναγωνισθῶσι. Βλέπετε, ὅτι ἡ Ἑλλὰς ἔχει δύναμιν σπουδαίαν, ἥτις ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπιστρατείαν, οὕτω πως ἐκτελεσθεῖσαν ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως, τῆς ὑποστηρικθείσης ὑπὸ τῆς στείρας ἀντιπολιτεύσεως.

Ἄλλὰ τί λέγετε; Ἐὰν ἦτον ἡ Βουλὴ, πῶς ἤθελεν ἀποφασίσει; ἤθελεν ἴσως ἀποφασίσει ἄλλῶς. Καὶ πιστεύετε, ὅτι οἰαδῆποτε Βουλὴ καὶ ἂν ὑπῆρχεν, ἤθελεν ἀρνηθῆ τὴν συνδρομὴν τῆς καὶ δὲν ἤθελε καλέσει ὅλας τὰς ἡλικίας, ὅταν ἡ ἀνάγκη τὸ ἀπαιτῇ καὶ τὸ συμφέρον τῆς πατρίδος; Ἄλλὰ μᾶς λέγετε, μᾶς ἐδεσμεύσατε, σήμερον δὲν δυνάμεθα νὰ ζητήσωμέν τι ἐναντίον, δὲν δυνάμεθα νὰ μεταβάλωμεν τὰ γενόμενα, δὲν δυνάμεθα νὰ καταστρέψωμεν ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ἐγινε, δὲν δυνάμεθα ν' ἀπορρίψωμεν 2, 3, 5, ἡλικίας. Διατί; διότι, λέγετε, σήμερον εἶναι πλεόν ζήτημα φιλοτιμίας. Ἀπορῶ, κύριοι, πῶς ἐννοεῖτε αὐτὴν τὴν φιλοτιμίαν. Ἠκούσθη ποτέ, ὅτι Κράτη ἐπιβάλλουσιν εἰς ἑαυτά, καὶ μάλιστα μικρά, ὑπερόγκους δαπάνας, καὶ μάλιστα Κράτη, τὰ ὅποια εὐρίσκονται εἰς τοιαύτην οἰκονομικὴν θέσιν, ὅτι ἀποσπῶσιν ἀπὸ τὴν γεωργίαν, τὰς τέχνας καὶ τὸ ἐμπόριον τόσας χεῖρας· διατί; χάριν φιλοτιμίας, καὶ μάλιστα Συνταγματικά; Ἐννοῶ, ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ συμβῇ τοῦτο εἰς Κράτη δεσποτικά, ὅπου πρόκειται περὶ τῆς φιλοτιμίας τοῦ Ἡγεμόνος μεγάλης δυνάμεως, ἀλλ' εἶναι ἡ Ἑλλὰς εἰς τοιαύτην θέσιν, ὥστε νὰ εἴπῃ: σκέπτομαι μόνον ἐκ φιλοτιμίας, καὶ ὡς ἐκ τούτου δαπανῶ καὶ τὸν ἐλάχιστον ὀβολὸν καὶ ἐκ τοῦ ὑστερήματος, μόνον χάριν φιλοτιμίας. Ἠπόρησα, κύριοι, ὅταν ἤκουσα τοῦτο. Καὶ τί μάλιστα ἤκούσατε; ἀφοῦ ἐσχηματίσθη αὐτὸς ὁ στρατὸς χάριν τῆς φιλοτιμίας, ὀφείλει καὶ νὰ πολεμήσῃ. Πρόκειται λοιπὸν νὰ γίνῃ πόλεμος φιλοτιμίας· ἀλλὰ εἰς τὸν ἡμέτερον αἰῶνα νομίζετε, ὅτι συμβαίνει, ὅπως μᾶς παρέστησαν, νὰ γίνηται πόλεμος χάριν φιλοτιμίας; Μοὶ φαίνεται, ὅτι τοῦτο τὸ ἤκουσα παρὰ τοῦ ἐντίμου βουλευτοῦ Κραναίας, νομίζω δέ, τὸ εἶπε καὶ ὁ κ. Ῥικάκης. (Θόρυβος).

ΒΑΣΕΜΑΚΗΣ. Ἐγὼ δὲν εἶπον τοῦτο, ἀλλὰ εἶπον, ὅτι, ἀφοῦ ἐφθάσαμεν εἰς αὐτὴν τὴν κατάστασιν, εἶναι πλέον ζήτημα τιμῆς καὶ δὲν ἤμποροῦμεν νὰ σκεφθῶμεν οὔτε τὸ ποσόν, οὔτε τὸν τρόπον τῶν θυσιῶν.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐγὼ τὴν αὐτὴν σημασίαν δίδω καὶ εἰς τὴν μίαν λέξιν καὶ εἰς τὴν ἄλλην, ἀλλ' ἀφοῦ τὸ θέλετε, τότε ἀφίνω τὴν λέξιν τὴν ἰδικήν μου καὶ λαμβάνω τὴν ἰδικήν σας καὶ λέγω, ζήτημα τιμῆς. Σὰς ἐρωτῶ, διὰ ζήτημα τιμῆς ἐπιτρέπεται εἰς ἕκαστον ἔθνος ὁ πόλεμος; Σὰς ἐρωτῶ, ζήτημα φιλοτιμίας ἢ τιμῆς, ἐὰν θέλετε, πρέπει νὰ ἐπιφέρῃ πόλεμον; Ἔχετε πρόσφατον τὸ παράδειγμα, τί συνέβη εἰς τὴν Γαλλίαν, ἥτις, ὡς μεγάλη δύναμις, δὲν ἠδύνατο παρ' ἄλλου νὰ ἀναχαιτισθῇ, καὶ ὅχι ὡς ἡμεῖς, οἵτινες δὲν εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ μὴ ἀκούσωμεν συμβουλίας· εἴμεθα τάχα εἰς τὴν θέσιν τῆς Γαλλίας, εἴμεθα εἰς τὴν θέσιν τῶν μεγάλων ἐκείνων δυνάμεων, αἵτινες διαθέτουσι φοβεροὺς στρατούς; Σὰς λέγω λοιπόν, ὅτι δὲν εἴσθε εἰς θέσιν ν' ἀποφασίζητε μόνοι περὶ τοῦ ζητήματος τῆς τιμῆς, διότι εἶναι καὶ ἄλλαι δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι ἤμποροῦν νὰ σὰς εἰπωσιν: ἡμεῖς θὰ λύσωμεν τὰ ζητήματα τῆς τιμῆς, ὅπως πρέπει νὰ λύωνται, διαιτητικῶς. Πρέπει νὰ ἔχητε ἀφορμὴν πραγματικὴν· ἄνευ ἐθνικοῦ σκοποῦ δὲν δύναται ὁ στρατὸς μόνον διὰ τὴν φιλοτιμίαν νὰ ἀγωνισθῇ, ἀλλ' ὀφείλει τοῦτο νὰ πράξῃ πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἐλληνισμοῦ, καὶ ὅχι διὰ τὴν ἔννοιαν, τὴν ὁποίαν ἔχετε περὶ τιμῆς, ἢ τὴν ὁποίαν ἐγὼ ὀνομάζω φιλοτιμίαν. Ἡξεύρετε τί μοὶ ἐνεθύμισε τοῦτο; μοὶ ἐνεθύμισε τὸ ἀνέκδοτον τοῦ Ἑρρίκου Δ', ὅστις διήρχετο τὰς τάξεις τοῦ στρατοῦ, πρὸς ἐπιθεώρησιν πρὸ τῆς μάχης. Ἐκεῖ εἶδεν ἓνα στρατιώτην τρέμοντα. Ἀθλίε, τὸν ἐπέτιμήσε, τρέμεις; Τρέμω, ἀπήντησεν οὗτος, ἀναλογιζόμενος τὸν κίνδυνον, εἰς τὸν ὁποῖον θὰ με ρίψῃ τὸ θάβρος μου. (Ἰλαρότης). Τοῦτο ἐννοεῖτε ἴσως καὶ σεῖς, λέγοντες περὶ φιλοτιμίας

ΒΑΣΕΜΑΚΗΣ. Εἴσθε ἐλεύθερος νὰ δίδητε ὁποίαν σημασίαν θέλετε, ἀφοῦ εἰσέρχεσθε εἰς τὴν διάνοιάν μου, ποιεῖτε δὲ ταιαύτην διάκρισιν μεταξὺ τιμῆς καὶ φιλοτιμίας.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Δὲν ἤμπορῶ νὰ ἀντικρούσω βέβαια τὴν ιδέαν σας, ἐὰν δὲν λάβω ἀντίληψιν τῆς διανοίας σας καὶ δὲν εἰσδύσω εἰς αὐτὴν κατὰ βάθος. Θέλετε λοιπὸν νὰ σὰς ἀντικρούσω, χωρὶς νὰ σὰς ἐννοήσω; αὐτὸ δὲν ἤμπορῶ νὰ τὸ κάμω.

ΒΑΣΕΜΑΚΗΣ. Δὲν σὰς συμφέρει νὰ με ἐννοήσητε.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐὰν τὸ λέγητε αὐτό, θέλοντες νὰ εἴπητε, ὅτι ἐγὼ εἶμαι ἰδιοτελής καὶ ἠθέλησα νὰ σᾶς παρεξηγήσω, λυποῦμαι, ὅτι ἔχετε περὶ ἐμοῦ τοιαύτην γνώμην, οὐδὲ γνωρίζω ποῖα ἔχετε περὶ ἐμοῦ προηγούμενα, ἐξ ὧν ἐσχηματίσατε αὐτήν. Ἴσως δὲν ἐνόησατε, ὅτι εἶναι ὕλικόν τὸ συμφέρον.

ΒΑΣΙΛΑΜΑΚΗΣ. Τὸ συμφέρον δὲν ἐνόησα ὕλικόν.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Κομματικόν, φατριαστικόν;

ΒΑΣΙΛΑΜΑΚΗΣ. Ῥητορικόν.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Τότε εἴμεθα σύμφωνοι.

ΒΑΣΙΛΑΜΑΚΗΣ. Συμφωνότατοι.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Δέχομαι, ὅτι τοιαύτη ἦτον ἡ ἐννοιά σας. Ἐγὼ ὅμως ἐξηγῶ τοὺς λόγους τῆς πεποιθήσεώς μου, τοὺς ὁποίους πρέπει πρῶτον νὰ ἐκτιμήσητε. Φρονῶ, ὅτι ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ διατάγματος τῆς ἐπιστρατείας ἄρχεται νέα ἐποχὴ διὰ τὴν Ἑλλάδα, διότι ἡ Ἑλλὰς ἤδη παρίσταται ἐνώπιον τοῦ κόσμου, ὡς διαθέτουσα 80 χιλιάδας στρατόν. Εἶναι μέγα ἔργον τῶνόντι, ἐξ οὗ προσδοκῶνται ἀνυπολόγιστοι συνέπειαι καὶ θέλει συντελέσει εἰς τὸ μέλλον ἀναμφιβόλως.

Ἄλλὰ, διὰ νὰ σμικρυνθῇ τὸ πρᾶγμα, ἀντέταξαν, ὅτι ὁ στρατὸς τῆς ἐπιστρατεύσεως εἶναι γυμνός, ἀνυπόδητος.

Ποῦ τὸν εἶδετε τὸν στρατὸν αὐτόν; Οὐχὶ βεβαίως ἐνταῦθα. Μήπως εἰς τὰς ἐπαρχίας; Ὅπως λέγει τὸ λόγιον: «on a beau mentir, quand on vient de loin», ὅταν πρόκηται περὶ ἀπομεμακρυσμένων τόπων, πολλὰ ἀμαρτύρητα λέγονται. Λοιπὸν σᾶς ἐρωτῶ, αὐτοί, οἱ ὅποιοι κατετάχθησαν εἰς τὸν στρατὸν φαιδροί, εὐθαρσεῖς, μετ' ἀπαραμίλλου προθυμίας, ἦλθον ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τῆς κοιλίας τῆς μητρὸς των; ἀπὸ δρυὸς ἢ ἀπὸ πέτρης; Πῶς εὐρέθησαν γυμνοὶ καὶ ἀνυπόδητοι;

ΤΙΝΕΣ. Δὲν τοὺς εἶδετε;

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐγὼ βεβαίως δὲν εἶδον. Τώρα σᾶς ἐρωτῶ, οἱ γυμνοὶ καὶ ἀνυπόδητοι προσῆλθον ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τῆς κοιλίας τῆς μητρὸς αὐτῶν, ὥστε δὲν εἶχον ἐνδύματα καὶ ὑποδήματα;

ΠΡΟΕΔΡΟΣ. Μὴ διακόπτετε, παρακαλῶ.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Εἶναι ἀπὸ δρυὸς καὶ ἀπὸ πέτρης, διότι δὲν ἔχουν στολὰς, διότι δὲν ἔχουν τὰ ὑποδήματα τὰ στρατιωτικά; Πρέπει νὰ ᾔναι τις ἄνθρωπος τῶν στολῶν καὶ τῶν ὑποδημάτων, διὰ νὰ ὑπομιμνήσκῃ εἰς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι ποσῶς δὲν σκέπτονται περὶ στολῶν καὶ περὶ ὑποδη-

μάτων, εἰς τὸ ἄνθος τῆς ἐλληνικῆς νεολαίας, εἰς παῖδας Ἑλλήνων, ὅτι πρόκειται περὶ στολῶν καὶ ὑποδημάτων (θόρυβος). Δὲν ἦλθον δι' αὐτό· ἦλθον νὰ ὑπηρετήσουν τὴν πατρίδα των (θόρυβος). Ἐκ τῆς ἀποδοκιμασίας σας μάλιστα ἐννοῶ, ὅτι εἶπον πρᾶγμα πολὺ ὀρθόν, ἄλλως δὲν ἤθελεν ἐξεγερθῇ ἡ δυσαρέσκειά σας, καὶ παρατηρῶ, ὅτι ἐκεῖ ἐκφράζεται ἡ ἀπαρέσκειά σας, ὁσάκις ἀκούσετέ τι, τὸ ὅποιον σᾶς κάμνει ἐντύπωσιν.

ΚΡΕΤΕΝΙΤΗΣ. Ποῦ τὸ ἠξεύρετε;

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἡ πεῖρα, τὴν ὁποίαν ἔχω, τῶν ἀνθρώπων αὐτὸ μοὶ λέγει· ἐνδέχεται νὰ σφάλω· ἐκεῖνοι ἀμέσως κραυγάζουν, ταράττονται, ἐρεθίζονται τὰ νεῦρά των, θορυβοῦσιν, ὅσοι ἀκούσουν τι, τὸ ὅποιον δὲν εἶναι εἰς αὐτοὺς εὐάρεστον (θόρυβος). Ἐνδέχεται νὰ ἦλθέ τις καὶ ἀνυπόδητος, ὁ ὅποιος ποτὲ δὲν ἐφόρεσεν ὑποδήματα, καὶ ὁ ὅποιος τώρα πρῶτην φοράν θὰ λάβῃ ὑποδήματα (θόρυβος).

ΜΥΚΩΝΙΟΣ. Μοὶ ἐπιτρέπετε μίαν λέξιν;

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Δὲν ἔχω καμμίαν ἀνάγκην, μοὶ εἴθε ἐντελῶς περιττός· μόνον τὰ ὧτά σας ἔχω ἀνάγκην ν' ἀνοίξητε.

ΜΥΚΩΝΙΟΣ. Τὸν λόγον.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐὰν δὲ δὲν ἔφθασαν νὰ λάβουν ἀμέσως τὴν στολὴν καὶ τὰ ὑποδήματα, αὐτὸ οὐδεμίαν ἔφερε βλάβην, διότι ἡ ἄσκησις γίνεται καὶ ἄνευ τῶν στολῶν καὶ ἄνευ τῶν στρατιωτικῶν ὑποδημάτων.

Ἀλλά, λέγετε, ὑπάρχει καὶ ἄλλη παρανομία· ὑπάρχει παρανομία, ὅτι ἐγίναν πιστώσεις, ὅτι ἐγίναν δάνεια, καὶ ὅπως παρέστησεν ὁ ἐντιμος κ. Κουμουνδούρος, ἐθεώρησε τὸ δάνειον ὥς τι σοβαρώτερον παρὰ τὰς πιστώσεις, διότι τὸ δάνειον, εἶπεν, εἶναι φόρος, δηλαδή μετεχειρίσθη μίαν θεωρίαν πολλὰ ὀρθὴν περὶ τοῦ τελευταίου ἀποτελέσματος τοῦ δανείου, — ποῦ καταλήγει ἐπὶ τέλους τὸ δάνειον, — διὰ νὰ εἴπῃ, ὅτι τὸ δάνειον εἶναι φόρος ἔμμεσος ἐξ ἀρχῆς. Τὸ δάνειον δὲν εἶναι φόρος· δύναται νὰ καταλήξῃ εἰς φόρον, ἀλλὰ δὲν εἶναι φόρος. Τὰ ἐντοκα γραμμάτια τί εἶναι; Εἶναι δάνειον· ἀλλὰ εἶναι τάχα φόρος; Ὁχι· ὅταν ἔχητε ἔλλειμμα καὶ θέλητε νὰ προσθέσητε πρόσδοον πρὸς ἀπόσβεσιν, τότε καταφεύγετε εἰς φόρον. Τὸ δάνειον ἐθεωρήθη παρανομώτερον, ὅτι ἔχει ἐπιβαρυντικὸν χαρακτῆρα· ἐγὼ ἐξ ἐναντίας φρονῶ, ὅτι ἔχει ἐλαφρυντικὸν χαρακτῆρα, διότι τὸ δάνειον εἶναι ἀποτέλεσμα ἐμπιστοσύνης ἄλλου, ὁ ὅποιος δίδει χρήματα διὰ τὴν ὑπηρεσίαν.

Ἐάν τὸ δάνειον ἦτο διαρκές, τὸ μάλιστα ἐπιβάλλει ὠρισμένας ὑποχρεώσεις· ἀλλ' ἐν δάνειον, τὸ ὅτι ὄν εἶναι ἀποδοτέον μετὰ ἐν ἔτος, τί ἄλλο εἶναι εἰμὴ μία εὐκολία χρηματικῇ; αὐτὸ γίνεται καθ' ἡμέραν· ἡ Κυβέρνησις, ὡσάκις εὐρίσκεται ἐν ἀνάγκῃ, δανεῖζεται 500 ἢ 600 χιλιάδας δραχμῶν ἀποδοτέων μεθ' ὠρισμένην προθεσίαν. Εἰς ποῖον ἄλλο μέσον ἠθέλατε καταφύγει, ἐάν δὲν ὑπῆρχεν αὐτὸ τὸ δάνειον; Οὐδ' ἐκ τούτου νὰ λειπῇ ἦτο δυνατόν ἡ παρανομία· ἀλλὰ μοὶ ἐφάνη, ὅτι ὁ ἔντιμος κ. Κουμουνδούρος εὐρῆκεν ἄλλην βάσιν, διὰ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ὑπαρξίν τῆς παρανομίας, τὴν ὁμολογίαν τῆς προκατόχου Κυβερνήσεως, *Habeo confitentem reum*. Δὲν ἐννοῶ πόθεν ἐξάγει ὁ κ. Κουμουνδούρος, ὅτι ὑπάρχει ὁμολογία παρανομίας ἐν τῷ βασιλικῷ λόγῳ. Ὅσάκις ὑπουργεῖον ἀναδέχεται εὐθύνην, τὴν ὅποιαν μέλλει νὰ ἐξαγνίσῃ διὰ τῆς ἐγκρίσεως τῆς Βουλῆς, ἄρα αὐτὸ εἶναι παρανομία; Ὅταν λοιπὸν ζητῇται διὰ τοῦ βασιλικοῦ λόγου ἡ ἐγκρίσις, ἡ ἐπικύρωσις τῶν πεπραγμένων, νομίζετε, ὅτι αὐτὸ περιέχει ὁμολογίαν παρανομίας; Ὅταν ἐν τῷ βασιλικῷ λόγῳ λέγητε, ὅτι δὲν ἐτηρήσαμεν ἀκριβῶς τὰς διατυπώσεις τοῦ λογιστικοῦ νόμου, νομίζετε, ὅτι αὐτὸ ἐμφαίνει ὁμολογίαν παραβάσεως; Ὁχι, διότι ἐδῶ δὲν ὑπάρχει πίστωσις, αὐτὸ τὸ δάνειον ἔγινε διὰ πράξεως ὑπουργικῆς. Λοιπὸν δὲν ὑπάρχει τι παράνομον, ἐκτός ἐάν ἔγινε διὰ δαπάνην, τὴν ὅποιαν ἡ Βουλὴ δὲν ἐγκρίνει. Ἀλλὰ δὲν εἶδον νὰ εἴπητε, ὅτι τὸ δάνειον τῶν 15,000,000 δὲν ἔγινε διὰ συμφέρον τοῦ Κράτους, οὔτε ὅτι δὲν πρόκειται νὰ ἐγκριθῇ· ἐξ ἐναντίας, ἀφοῦ θέλητε σεῖς νὰ ἐκφράσητε μομφὴν κατὰ τῆς παρελθούσης Κυβερνήσεως, δὲν ἔχετε ὅλας τὰς περιστάσεις, δὲν ἔχετε τὰς περιστάσεις, καθ' ἃς ἐπιβάλλονται εἰς τὴν ἐπιψήφισίν σας ὅλα τὰ διατάγματα τὰ ἐκδοθέντα ἐν τῷ μεταξὺ περὶ ἐπιστρατείας, περὶ πιστώσεων; Τί ἄλλο εἶναι αὐταὶ αἱ περιστάσεις, παρὰ αἰτία συζητήσεως, ἡ ὅποια μέλλει νὰ καταδείξῃ τὸ φρόνημα τῆς Βουλῆς, ἐάν ἀναγνωρίζῃ τὰ γενόμενα, ἐάν ἐγκρίνῃ αὐτά, ἐάν ὁμολογῇ, ὅτι ἐγένοντο ὅχι μόνον ἐξ ἀγνῆς προθέσεως, ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος, ἀλλὰ καὶ πραγματικῶς ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος ἐδαπανήθησαν.

Ἐξηγήσας αὐτάς τὰς ιδέας ὅλας, εἴτε περὶ τῆς ἀπαντήσεως, εἴτε περὶ τοῦ πράγματος αὐτοῦ, νομίζω, ὅτι εἶναι ἄδικον, ἀφοῦ βλέπω μάλιστα, ὅτι δυσανασχετεῖτε, καὶ ἔχετε δίκαιον, διότι ὁ κάματος βεβαίως κατέλαβε καὶ ὑμᾶς ὅπως κατέλαβε καὶ ἐμέ, νομίζω καὶ ἐγὼ πρέπον

νὰ καταλήξω τὸν λόγον, νὰ καταλήξω δὲ αὐτὸν ὑπενθυμίζων ὅ,τι εἶπεν ὁ μέγας ἱστορικός τῆς Ῥώμης εἰς περίστασιν σχεδὸν ἀνάλογον: Προχωροῦμεν, προχωροῦμεν πάντοτε, καὶ εἴμεθα ἀκόμη ὄχι μακρὰν τῆς ἀκτῆς, εἰς τόπον βατόν, ἀλλ' ἐνώπιον ἡμῶν ἐκτείνεται μέγα πέλαγος, τοῦ ὁποίου δὲν γνωρίζομεν τὰ βάθη· μόνη ἡ φρόνησις δύναται νὰ μᾶς ὁδηγήσῃ. (Χειροκροτήματα ἐκ τοῦ ἀκρα. ῤρηίου).

ΣΥΖΗΤΗΣΙΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΝΟΜΟΣΧΕΔΙΟΥ

ΠΕΡΙ ΝΑΥΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΡΑΤΕΙΑΣ

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΤΗΣ 10 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1880

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Κύριοι βουλευταί, ἠπόρησα ἀκούσας ἐκ στόματος τοῦ κ. Πρωθυπουργοῦ μόνην ἀπάντησιν εἰς τὴν ἐρώτησίν μου τὴν προκαλοῦσαν διασάφησιν, ὅτι σοφιστεύω. Δὲν ἐννοῶ, ἐάν, ὅστις ἐρωτᾷ καὶ ἐρωτᾷ εὐσχήμως, ζητῶν νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ἀντίφασις, διὰ τοῦτο καὶ μόνον σοφιστεύῃ, ἢ ἐάν ὁ κ. Πρωθυπουργὸς ἐπεκαλεῖτο ἄλλο προηγούμενον, δι' ὃ ἐκφράζει τὴν αὐστηρὰν κρίσιν του, ἐξ ἄλλων ὁρμώμενος περιστάσεων.

Ἡ ἀντίφασις, ἡ ὁποία μοὶ ἐφάνη πολὺ τραχεῖα, ἦτον ἡ ἐξῆς· ὅτι, ὑποστηρίζων τὴν ἐρμηνείαν, τὴν ὁποίαν δίδει εἰς τὸ Διάταγμα περὶ ἐπιστρατείας καὶ εἰς τὴν συνταγματικὴν αὐτοῦ ἐννοιαν, εἶπεν ἀρκεῖ νὰ ἀνακοινωθῇ εἰς τὴν Βουλὴν, ἢ δὲ σιωπῇ τῆς Βουλῆς μόνη ἐμφαίνει, ὅτι τὸ Διάταγμα ἔλαβεν ἰσχὺν Νόμου, ἐδῶ δὲ δεύτερον ἀγορεύσας, εἶπεν, ὅτι ἀπαιτεῖται ῥητὴ ἐκφρασις τῆς Βουλῆς. Λοιπὸν ἐζήτησα ἀπλουστάτα ποῖαν τῶν δύο γνωμῶν προτιμᾷ ὁ κ. Πρόεδρος. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἡ μόνη περίπτωσις, καθ' ἣν βλέπω τοιαύτην δυσεξηγήτον ἀντίφασιν, διότι, ὁμιλῶν πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν ἀπὸ τοῦ βήματος, εἶπεν ὁ κ. Πρόεδρος, ὅτι εὐχαριστεῖται νὰ ἔχῃ ἀπέναντί του στεῖραν ἀντιπολίτευσιν, καὶ ἔπειτα ἀναγινώσκων τὸν ἐντυπον λόγον, εἶδον, ὅτι εἶπεν, ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ παλαίῃ πρὸς ἀντιπολίτευσιν ἰσχυράν.

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Ἐγὼ εἶπον, ὅτι ἐπιθυμῶ μίαν ἰσχυράν ἀντιπολί-

τευσιν, ἀλλ' εὐρίσκω μίαν στεῖραν· ὥστε βλέπετε, ὅτι συμβιβάζονται καὶ τὰ δύο.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Μάλιστα, ὅταν μεταβάλλητε τὰ λεχθέντα, ὅλα συμβιβάζονται. Ἐγὼ σὰς λέγω καὶ ἄλλην ἀντίφασιν· εἶπατε, ὅτι τὴν ἐπιστρατείαν ἐννοεῖτε, ὅχι μέχρι τῆς κατοχῆς τῶν ἐπαρχιῶν, ἀλλὰ διὰ νὰ ἐκτελέσητε τὴν ἀπόφασιν τοῦ Βερολίνου, καὶ μετὰ ταῦτα βλέπω, ὅτι ἀποδίδετε ἄλλην ἐννοιαν.

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Ποῦ τὴν εὐρίσκετε;

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. "Ὅτι δὲν ἐννοεῖτε πλέον, ὅτι ἡ ἐπιστρατεία εἶναι τὸ κύριον ὄργανον καὶ τὸ μόνον μέσον.

Ἄλλ' ἀφίνω αὐτὰ κατὰ μέρος, τὰ εἶπον ἀπλῶς, διότι δὲν ἐπεθύμουν αὐτὸ τὸ ἐπίθετον νὰ τὸ ἀκούσω εἰς τὴν Βουλὴν, χωρὶς νὰ δώσω ἀφορμὴν. Ἐμπορούσατε νὰ μοὶ προσάψητε αὐτὸ ἐν ὠρισμένη αἰτίᾳ, ἀλλὰ δὲν ἦτο σόφισμα, τὸ νὰ ἀποτείνω πρὸς ὑμᾶς τὴν ἐρώτησιν, πῶς ἐννοεῖτε τὴν σύμπραξιν τῆς Βουλῆς.

Τὸ ζήτημα βλέπετε ἐκ μικρῶν αὐξάνει καὶ λαμβάνει διαστάσεις, διότι συμπλέκεται μὲ τὰ προηγούμενα, μὲ τὴν ἐρμηνείαν, τὴν ὁποίαν ἔδωκεν ἡ Κυβέρνησις εἰς τὸ διάταγμα τῆς ἐπιστρατείας, ἐνῶ κατ' οὐσίαν, νομίζω, ὅτι ὅλοι συμφωνοῦμεν. Οὐχ ἦτον περιήλθομεν εἰς αὐτὸ τὸ ἀδιέξοδον, διότι σήμερον εὐρίσκεται ὑποστηρίζουσα ἡ Κυβέρνησις τὸ ἐναντίον ἐκείνου, τὸ ὅποιον ἠθέλησε νὰ ἐξηγήσῃ κατὰ τὴν συζήτησιν ἐπὶ τῆς ἀπαντήσεως. Διὰ τοῦτο ἡ δυσκολία νὰ φθάσωμεν εἰς μίαν λύσιν, καὶ αὕτῃ ἡ δυσκολία ἐφάνη εἰς τὸν ἐντιμον βουλευτὴν Γόρτυνος, ὅτι ἦτο μία περίστασις, διὰ νὰ ἀναμοχλεύσῃ ὅλας τὰς θεωρίας τὰς συνταγματικάς, καὶ μοὶ ἐφάνη ὡς ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος, ζητῶν θύραν νὰ ἐξέλθῃ καὶ μὴ εὐρίσκων αὐτήν, κρούει ὅλους τοὺς τοίχους ἐπ' ἐλπίδι διὰ τοῦ ἤχου νὰ εὕρῃ τὴν διέξοδον. Τοιοῦτοτρόπως ἠθέλησε νὰ ἐξετάσῃ ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ Συντάγματος, τὸ δικαίωμα τὸ ἡγεμονικὸν τοῦ κηρύττειν τὸν πόλεμον, τὸν περιορισμὸν περὶ στρατοῦ κτλ. Μοὶ φαίνεται, ὅτι πρέπει τις νὰ φέρῃ τὸ ζήτημα εἰς τὰ ἀπλουστερα στοιχεῖα. Ὅλη ἡ τέχνη τῆς λύσεως τοῦ ζητήματος εἶναι νὰ καταστήσῃτε τὸ ζήτημα ἀπλοῦν, ἐνῶ, καθιστῶντες αὐτὸ σύνθετον, περιπλέκετε καὶ εἰς οὐδὲν φθάνετε ἀποτέλεσμα.

Οὕτω συνέβη τῶνόντι, διότι δὲν ἤκουσα συμπέρασμα. Εἶδον μεγάλον ὄγκον κεφαλῶν, καὶ πόδας οὐδαμοῦ. Φαίνεται, ὅτι ὁ ἐντιμος βουλευ-

τῆς Γόρτυνος, ἀποφυγὼν ν' ἀναμιχθῇ εἰς τὴν σπουδαίαν πολιτικὴν συζήτησιν, ἐνόμισεν, ὅτι ἡδύνατο ὁδοῦ πάρεργον εἰς μίαν ἄλλην περίστασιν νὰ παρενεῖρη τὰς ιδέας τοῦ θωρακίζων αὐτὰς διὰ τοῦ ἀποφθεγματικοῦ τρόπου, ὅτι «δὲν παραδέχομαι ἐκεῖνας τὰς θεωρίας τοῦ δεῖνος ἢ τοῦ δεῖνος». Μάλιστα, τὸ πιστεύω, ἀλλὰ νομίζετε, ὅτι ἀποδεικνύετέ τι, διότι δὲν παραδέχεσθε; ἐδῶ δὲν πρόκειται περὶ αὐθεντίας οἰουμένης, ἐδῶ ζητοῦμεν τοὺς λόγους πάσης γνώμης, δὲν μᾶς ἐδείξατε δὲ τίποτε, διότι αἱ σχέσεις, τὰς ὁποίας εἶπετε, οὐδεμίαν ἔχουν σχέσιν. Ἐὰν μοι ἐπιτρέπητε, θὰ φέρω τὸ ζήτημα εἰς τὰ ἀπλούστατα ὅρια· ἰδοὺ ποῦ εὐρίσκω αὐτά. Τί εἶναι τὸ Διάταγμα; εἶναι ἐκτελέσεις νόμου. Ὑπάρχοντος νόμου, ἐπιτρέπεται ἡ διὰ Διατάγματος ἐκτελέσεις. Τί εἶναι ἡ ἐπιστρατεία; Τὸ διάταγμα προηγείται τοῦ νόμου· εἶναι τὸ ἀντίστροφον. Λοιπὸν τὸ ζήτημα εἶναι: ἐπιτρέπεται εἰς μίαν ὀρισμένην περίστασιν, ὑπὸ ὀρισμένας ἐγγυήσεις, τὸ διάταγμα νὰ προηγηθῇ τοῦ νόμου; καὶ ὅταν ἐπιτρέπηται τοῦτο, τάχα ἐπεταί, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ὑπάρξῃ νόμος; οὐδαμῶς. Ὁ νομοθέτης λέγει, ὅτι προσωρινῶς εἰς περιστάσεις, τῶν ὁποίων τὴν ἐκτίμησιν ἀφίνω εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ἐπιφυλαττόμενος κατόπιν νὰ ἐξετάσῃ τὴν ἐνάσκησιν, ἐπιτρέπω εἰς τὴν Κυβέρνησιν νὰ προτάξῃ τὸ Διάταγμα, νὰ προβῇ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν, ἣν διὰ νομοθετικῆς πράξεως θέλω κυρώσει.

ΚΑΡΑΠΑΥΛΟΣ. Πῶς θὰ ἐνάσκησῃ τὸ δικαίωμά της ἡ Βουλὴ, ἀφοῦ τὸ Διάταγμα ἤθελεν ἐκτελεσθῇ;

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Ἀφοῦ ἐξοδευθῶν τὰ χρήματα;

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἡ σκέψις σας εἶναι περὶ χρημάτων· τὰ χρήματα ἔχουσι καὶ αὐτὰ τὴν θεωρίαν των, ἀλλ' ἔρχομαι τώρα ὡς πρὸς τὸν ἐντιμον βουλευτὴν ἐκ Πύλου. Ἐξετελέσθη τὸ Διάταγμα, ἦλθε τὸ νομοθετικὸν Σῶμα, ἀπαρέσκεται καὶ διατάττει τὴν διάλυσιν· ἐν τούτοις ἐγένεν ἡ ἐπιστρατεία ἐν μέρει.

ΦΑΡΜΑΚΟΠΟΥΛΟΣ. Τί γίνεται ἡ δαπάνη;

ΤΙΝΕΣ. Μὴ διακόπτετε.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ὅχι, διακόψατε· θὰ μοι δώσητε ἀφορμὴν νὰ σᾶς εἶπω περισσότερα.

Ὁ κ. βουλευτὴς Πύλου ἔθεσε τὸ ζήτημα κάλλιστα καὶ δεικνύει, ὅτι πρακτικῶς τὸ ἐνόησε, καὶ εἶναι ἐξ ἐκείνων, οἵτινες ἐμβατεύουν εἰς τὴν ἐννοίαν. Φαίνομαι, ὅτι λέγω πρᾶγμα ὑπερβολικόν, ὅτι δίδω εἰς τὴν

ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν δύναμιν ὑπερβάλλουσιν. Ἐξετελέσθη τὸ Διάταγμα, ἔγινεν ἡ ἐπιστράτευσις, ἔρχεται τὸ νομοθετικὸν Σῶμα καὶ λέγει, δὲν δέχομαι αὐτήν. Τί νομίζετε, ὅτι αὐτὴ ἡ μικρὰ ἐκτέλεσις ἐν τῷ μικρῷ διαστήματι εἶναι τὸ κύριον μέλημα τοῦ νομοθέτου, ὁ ὅποιος ἀνέθεσε τὴν ἐμπιστοσύνην του εἰς τὴν νομοτελεστικὴν ἐξουσίαν; οὐδαμῶς. Ὁ νομοθέτης ἐσκέφθη, ὅτι ὑπάρχουν ἐξαιρετικαὶ περιστάσεις, καθ' ἃς δὲν πρέπει ν' ἀφήσῃ τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν μὲ δεδεμένας τὰς χεῖρας, πρέπει ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία νὰ ᾔῃ ἐν πλήρει ἐλευθερίᾳ νὰ τὰς ἐκτιμῇ καὶ ἐν δέοντι νὰ ἐνεργήσῃ, ὅπως τὰ συμφέροντα τοῦ Κράτους ἀπαιτοῦν. Ἐὰν δὲ συμβῇ τῶντι νὰ προβῇ καὶ κατὰ τι ἡ ἐκτέλεσις, δὲν εἶναι μεγάλη ἡ ζημία, δὲν εἶναι ἀθεράπευτον τὸ κακόν. Ἐὰν ὑποθέσῃτε πείσμα μεταξὺ ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας καὶ νομοθετικῆς, τότε εἴχετε δίκαιον, διότι ἤμποροῦσε νὰ ἐξανίσταται ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία, ὅτι καὶ ἐπὶ ἐλάχιστον ἴσχυσε τὸ θέλημα τῆς ἐκτελεστικῆς, ἂν καὶ δὲν κατώρθωσε τὸ ὅλον, ἀλλ' ἄρκει, ὅτι ἐπάτησε τὸ ἔδαφος, ὅτι ἔθεσε τὸν πόδα. Δὲν γίνονται πείσματα μεταξὺ τῶν δύο ἐξουσιῶν, ἀλλὰ σκέψεις σοβαραὶ ἀπασχολοῦσιν ἀμφοτέρους περὶ τῆς τύχης τοῦ ἔθνους, εἶναι σκέψεις τοιαῦται, ὥστε οἱ προσωπικοὶ λόγοι, οἱ λόγοι φιλοτιμίας, οὐδὲν ταράττουν ἐκείνους, τῶν ὁποίων ἡ φιλοτιμία ἐν τοῖς τοιούτοις οὐδέποτε προσβάλλεται. Δὲν εἶναι λοιπὸν τοιοῦτον ζήτημα πείσματος, ὅτι χωρὶς ἐμὲ οὐδὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ τὸ παράπαν. Κατὰ μικρόν τι ἤμπορεῖ τῶντι νὰ προβῇ ἡ ἐκτέλεσις, ἀλλ' ἡ ἐκτέλεσις ἐνδέχεται νὰ συνεπαγάγῃ καὶ δαπάνας.

ΒΑΣΙΛΑΜΑΚΗΣ. Κατὰ μικρόν, ἀλλὰ δύναται καὶ κατὰ πολὺ.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Καὶ κατὰ πολὺ· διότι εἰς αὐτὴν τὴν περίστασιν τὸ κατὰ πολὺ, εἶναι πρᾶξις κατ' ἐξοχὴν πατριωτικὴ, καὶ πατριωτικώτερα ὅσων ἐγένοντο ἄχρι τοῦδε· δὲν διστάζω νὰ τὸ ἀνακηρύξω. Ἐὰν θέλητε νὰ χαρακτηρίσω αὐτὴν ἔτι ἐμφαντικώτερον, σὰς λέγω ὅτι ὁ μέγας Πομπήιος εἶπε «Θὰ κρούσω τὸν πόδα μου καὶ ἐκ τῆς γῆς θέλει ἀναστηθῇ στρατιά,» ἀλλ' ἀπέτυχεν. Τοῦτο ἔπραξε καθ'αυτὸ ἡ κυβέρνησις τοῦ κ. Τρικούπη. (Θόρυβος).

ΜΕΣΣΗΝΕΖΗΣ. Προβλέπετε καὶ τὰ Φάρσαλα;

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἰσταμαι τοῦλάχιστον ἐνώπιον γεγονότος, τὸ ὅποιον δύναται νὰ φέρῃ μέχρις αὐτῆς τῆς Φαρσάλης, καὶ δὲν θεωρῶ ἀνάξιον τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, νὰ δεχθῇ ἐκεῖ τὴν μάχην.

Λέγω λοιπόν, ὅτι ἐνδέχεται ἡ ἑναρξίς τῆς ἐκτελέσεως νὰ συνεπαγάγῃ δαπάνας, καὶ τοῦτο φαίνεται, ὅτι ταραττεῖ πολὺ τὰ νεῦρα, αἱ δαπάναι, ὅτι θέλει ἐπιβαρυνθῇ πολὺ ὁ προϋπολογισμός, καὶ θέλουν αὐξήσῃ τὰ χρέη τοῦ Κράτους. Αὐτὸ εἶναι τὸ ἐπιχειρήμα σας, ἄλλο δὲν εἶναι μοῖ φαίνεται. Τώρα σὰς ἐρωτῶ, εἶναι ἡ μόνη περίστασις, καθ' ἣν ἐν ἀπουσίᾳ τῆς Βουλῆς γίνονται καὶ ἐγένοντο δαπάναι δι' ἐκτάκτων πιστώσεων, δι' ἃς ζητεῖται κατόπιν ἡ ἔγκρισις τῆς Βουλῆς; Τί ἄλλο εἶναι αἱ ἄλλαι δαπάναι, αἱ ὁποῖαι ἐξετελέσθησαν καὶ τῶν ὁποίων ζητεῖται ἡ ἔγκρισις; Ἀλλ' ἠξέυρετε πῶς σκέπτεσθε; ὅτι εἰς πᾶσαν ἄλλην περίστασιν τὸ συγχωρῶ, ὅχι ὁμῶς καὶ εἰς τὴν περίστασιν τῆς ἐπιστρατεύσεως, διότι ἔβαλα στοίχημα μετὰ πάθους, εἰς αὐτὴν καὶ μόνην τὴν περίστασιν νὰ μὴ γίνηται ἐκτακτοῦ δαπάνη. Ὁ ἐντιμὸς βουλευτὴς Γόρτυνος πῶς ἔφερε πέρυσιν ἐκτάκτους πιστώσεις; Ἐδῶ ἐτρομάξαμεν. Ἐνομιζομεν, ὅτι καταρρέει τὸ στερέωμα, καὶ ἐν τοσοῦτῳ ὅλαι αὐταὶ αἱ δαπάναι ἐκυρώθησαν. Αὐταὶ αἱ δαπάναι μήπως δὲν εἶναι τετελεσμένα γεγονότα; Ἡδυνάμεθα νὰ εἴπωμεν εἰς τὸν ἐντιμον βουλευτὴν Γόρτυνος· «Κύριε ὑπουργέ τῶν Οἰκονομικῶν, δὲν δεχόμεθα τὰς δαπάνας σου». Δὲν ἦτο τάχα δυνατὸν; Εἰς τὴν ἰδίαν περίστασιν εἴμεθα καὶ ἡδῆ. Αἱ ἐκτακτοὶ δαπάναι δὲν εἶναι πάντοτε ἀναπόφευκτοι, διότι ἐνδέχεται νὰ ὑπάρχουν διαθέσιμα ποσά, ἐνδέχεται νὰ ὑπάρχῃ καὶ περίσσειμα ὠρισμένου κεφαλαίου περὶ στρατοῦ.

Ὑποθέσατε, ὅτι ἐψηφίσαμεν 12,000 στρατόν, καὶ ὁμῶς διετηρήσαμεν 5,000· εἰς διάστημα ὀλίγων μηνῶν ἐπερίσσευσε τὸ μὴ δαπανηθὲν διὰ τὰς 12,000 τοῦ προϋπολογισμοῦ. Εἰς αὐτὸ λοιπόν τὸ διάστημα τῶν 2 μηνῶν ἀπὸ τοῦ διατάγματος μέχρι συγκαλέσεως τῆς Βουλῆς, δὲν ἠξέυρω πῶς μετρεῖ τὰς προθεσμίας ὁ κ. βουλευτὴς Γόρτυνος, διότι εὔρε καὶ προθεσμίαν ἐκ τῶν προτέρων *a priori*, ἐνῶ ἐγὼ γνωρίζω, ὅτι ὅλαι αἱ προθεσμίαι ὑπάρχουν μόνον διὰ νόμου, ὥστε ἀνακαλύπτει ἡδῆ καὶ νέαν συνταγματικὴν θεωρίαν περὶ προθεσμιῶν.— ἔάν λοιπόν τὰ περισσεύοντα χρήματα διὰ τὰς 7,000 στρατοῦ ἤθελον δαπανηθῇ εἰς τὴν ἐπιστράτευσιν κατὰ τὸ διάστημα τῶν 2 μηνῶν, ὥστε ὅτε συνεκαλεῖτο ἡ Βουλὴ, δὲν ἤθελον ὑπάρχει ἐκτακτοὶ δαπάναι, οὐδὲ αὐξήσις ἐξόδων, ποῦ ἠθέλετε εὔρει τότε τὸ πρόσκομμα τῶν χρημάτων;

Ἀλλὰ λέγουν καὶ ἕτερον, ὅτι αὐταὶ αἱ δαπάναι ἐγένοντο διὰ τὴν

ἐπιστράτευσιν, ὅτι ἐγένοντο πλῆθος δαπανῶν· ἀλλ' ἐγὼ λέγω, ὅτι ἐκ τῶν δαπανηθέντων ποσῶν, τὰ πλεῖστα ἐδαπανήθησαν διὰ τὰς προμηθείας τοῦ στρατοῦ, πρὸ τῆς ἐκδόσεως τοῦ διατάγματος τῆς ἐπιστρατείας. Πῶς ἐκεῖνο δὲν φιλονικεῖτε τὸ παράπαν; διατί δὲν ἐρχεσθε νὰ προτείνητε, ὅτι ἐγένοντο καὶ ἄλλαι δαπάναι πρὸ τῆς ἐπιστρατεύσεως; τὰς ἀποσιωπᾶτε, διότι μόνον δὲν δέχεσθε τὴν δαπάνην τῆς ἐπιστρατεύσεως. Αὕτῃ διαταράττει τὸν ὕπνον σας καὶ πρὸ παντὸς ἄλλου τὸν ὕπνον τοῦ ἐντίμου βουλευτοῦ Κραναιᾶς.

ΒΑΣΕΛΑΜΑΚΗΣ. Μὲ ταράττει νὰ ἀκούω τοιαύτας ιδέας ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ κ. Καλλιγᾶ καὶ τοιαύτας θεωρίας.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐγὼ δὲν ἤκουσα τὰ ἰδικά σας ἀξιώματα, ἵνα ἶδω πόση ἀπόστασις εἶναι μεταξύ τῶν ιδεῶν σας καὶ τῶν ιδεῶν μου.

ΒΑΣΕΛΑΜΑΚΗΣ. Ὡς μαθητῆς σας ἐξανίσταμαι.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Δὲν ἐκλαμβάνω τὸν ἑαυτόν μου ὡς διδάσκαλον ἐνταῦθα· ὑπῆρξα καὶ ἐγὼ ἄλλου καθηγητῆς· ἀλλὰ δὲν ἐνόησα νὰ φέρω ἐγὼ αὐτόχρημα τὴν ἐπιστήμην ἐπὶ τῶν ὤμων μου ἐνταῦθα. Μόνος ὁ κ. ἐκ Καλαβρύτων βουλευτῆς ἔχει τοιαύτην ἀξίωσιν, ἥς πόρῳ ἀπέχω. Αὐτὸς μάλιστα ὕψων τὴν χεῖρα νομίζει τις, ὅτι κρούει τὸ στερέωμα τῆς ἐπιστήμης καὶ ὅτι αὐτὸ κρούμενον ἐκπέμπει τῆς ἀκράτου ἐπιστήμης τὰ θέσφατα. Δὲν ἦλθον ἐδῶ ἐπαγγελλόμενος νὰ διδάξω αὐτὴν καὶ μόνην τὴν ἐπιστήμην· τὴν ἐπιστήμην ἐκαλλιέργησα καὶ ἐγὼ διὰ τῶν μικρῶν μου δυνάμεων, ὅπου ἐκαλλιεργεῖτο, ἐν τῷ οἴκῳ αὐτῆς. Ἐδῶ θεωρῶ, ὅτι λαμβάνω μέρος μεταξύ ὤμων, ὡς ἄνθρωπος πολιτευόμενος, ὅπως πολιτεύονται πάντες, καὶ ὡς πολιτευόμενος λέγω πράγματα, τὰ ὅποια φαίνονται ζηρὰ καὶ θεωρητικά· πρέπει νὰ μοὶ τὰ συγχωρήσητε ὡς ἐκ τῶν παλαιῶν ἔξεων. Αἱ σχέσεις μεταξύ ἐμοῦ καὶ ὤμων, κύριε βουλευτὰ Κραναιᾶς, δὲν εἶναι σχέσεις μεταξύ μαθητοῦ καὶ διδασκάλου· σήμερον χειραφετήθητε καὶ εἴμεθα εἰς πλήρη ἰσότητα, καὶ ἴσος πρὸς ἴσον δύναμαι νὰ εἶπω καὶ ἐγὼ ὅ, τι φρονῶ.

Λοιπὸν δὲν εἶναι καὶ ἡ ἐπιστρατεία ἐξαιρετικὴ περίστασις, διὰ τὴν ὅποιαν πρέπει ν' ἀπαγορεύσωμεν ὅ,τι γίνεται εἰς πᾶσαν ἄλλην. Οὐδέ σᾶς ἐπιτρέπεται νὰ εἴπητε — «δὲν μὲ ταράττει τίποτε, ἀνφέρητε ἐκτάκτους πιστώσεις· φθάνει νὰ μὴ φέρετε διὰ τὴν ἐπιστρατείαν». Διατί δεικνύεσθε τοσοῦτον πολέμιοι, ἀδυσώπητοι κατὰ τῆς ἐπιστρατείας, ὡς ἂν ἠθέλατε νὰ τὴν ἐξαλείψητε; Αὐτὰς τὰς παρατηρήσεις μου δὲν

βλέπω διατί ὁ κ. Πρωθυπουργὸς εὐρίσκει τόσον παραδόξους, ὥστε νὰ εἶπῃ, ὅτι σοφιστεῖται, ὅστις παρατηρεῖ αὐτὰ τὰ ἀνακόλουθα, αὐτὰς τὰς ἀντιφάσεις· ὑποθέτω, ὅτι, κατὰ τὸν ἔντιμον Πρωθυπουργόν, διότι τὰς φέρω εἰς φῶς (θόρυβος).

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Ἐφέτος παρατηρῶ, ὅτι ὑμεῖς ἤρχισατε οὕτω πως· πέρυσιν εἶπετε ἄλλα.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Πέρυσι δὲν ἐνθυμοῦμαι, καὶ ἂν ὠμίλησα, δὲν μὲ βοηθεῖ ἡ μνήμη. Ἔρχομαι εἰς αὐτὴν τὴν ἀντίρρησην. Ὅπως διδεται ἡ ἐρμηνεία, ὅπως ζητεῖτε νὰ καταδείξητε τὴν ἔννοιαν τοῦ προτεινομένου νομοσχεδίου, ἰδοὺ τί λέγετε: ἐκδίδεται τὸ διάταγμα τῆς ἐπιστρατεύσεως διὰ τὸ ναυτικὸν πρὸς τίνα σκοπὸν; ἵνα ὑποβληθῇ εἰς τὴν Βουλὴν βασιλ. Διάταγμα, τὸ ὁποῖον προηγεῖται νόμου; Εἶναι νόμος, ναὶ ἢ ὄχι; Ἄν δὲν ᾔηναι νόμος, λέγω, ὅτι εἶναι μία παράβασις τοῦ Συντάγματος, εἶναι διάταγμα, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ γίνῃ νόμος ἀπαραιτήτως, καὶ πρέπει νὰ τὸ ψηφίσωμεν, διότι πρὸς τί ἄλλο εἰσάγεται εἰς τὴν Βουλὴν; πρὸς γνῶσιν τῆς Βουλῆς; Καὶ τί σημαίνει: πρὸς γνῶσιν τῆς Βουλῆς; Διὰ τῆς ἐκδόσεως τὸ Διάταγμα ἐγένετο ἀρκούντως γνωστὸν, ἀφοῦ τὰ τέκνα μας εὐρίσκονται εἰς τὴν ἐπιστρατείαν. Τάχα ὑποκρινόμεθα ἐνταῦθα ὡς ἐπὶ τῆς σκηνῆς, καὶ ἔχομεν πρόσωπον νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἀγνοοῦμεν τὸ διάταγμα, ἐπειδὴ δὲν ἐκοινοποιήθη εἰς τὴν Βουλὴν;

Ἐχομεν ἀνάγκην νὰ μᾶς εἶπῃ τις νὰ λάβωμεν γνῶσιν, ἢ πρόκειται νὰ ἐκφράσῃ τὴν θέλησίν της, ἂν παραδέχεται ἢ μὴ τὰ γενόμενα. Θέλετε μᾶς εἶπει, πρέπει νὰ γίνῃ καὶ νόμος, τουτέστι νομοθετικὴ πρᾶξις, εἰς τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ προστεθῇ ἡ κύρωσις τοῦ βασιλέως, καὶ δὲν ἡξεῦρω ἂν ὁ ἔντιμος βουλευτὴς Πυλίας αὐτὸ ἐννοεῖ, νὰ μ' ἐρωτήσῃ, διότι γνωρίζω, ὅτι εἰσδύει εἰς τὰ ζητήματα κατὰ βάθος. Τοῦτο ἴσως δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς διαφορούμενον· ἐδῶ πράγματι δὲν ἐσχημάτισα πλήρη τὴν γνώμην μου. Ἐπειδὴ τὸ Διάταγμα προηγήθη, προηγήθη ἡ κύρωσις τοῦ βασιλέως, καὶ ἀρκεῖ ἡ Βουλὴ νὰ ἐκφράσῃ τὴν συγκατάθεσιν, διότι τότε ὑπάρχουν πλήρη τὰ στοιχεῖα τοῦ νόμου, ἂν καὶ πρωθυστερώς, ὑπάρχει ἡ κύρωσις, ὑπάρχει καὶ ἡ ψῆφος τῆς Βουλῆς. Ἡ ψῆφος τῆς Βουλῆς ποτὲ δὲν δύναται νὰ λείψῃ. Δὲν ἐννοῶ ποσῶς συνταγματικὸν σύστημα, καθ' ὃ δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη νόμου, δὲν ὑπάρχει δὲ νόμος, ὅταν δὲν συντρέχουν ὅλα αὐτοῦ τὰ στοιχεῖα, ἄρα ἡ Βουλὴ πρέπει νὰ ἐκφράσῃ τὴν ἰδίαν θέλησιν. Ἡ ἀπλῆ γνωστοποίησις

στερεῖται τοῦ ἑτέρου. Ἐχει τάχα σημασίαν συναινέσεως ἡ σιωπὴ τῆς Βουλῆς; Ὑποθέσατε, ὅτι οἱ μὲν δὲν τολμοῦν νὰ λύσουν τὴν σιωπὴν, μὴ ἡ Βουλὴ εἴπῃ, ὅχι, οἱ δὲ μὴ εἴπῃ, ναί· νομίζετε, ὅτι ἐκ τῆς σιωπῆς ἐξάγεται, τί ἡ Βουλὴ διανοεῖται; Ἐν τούτοις τὸ ὑπουργεῖον ἐκτελεῖ, προχωρεῖ, αἱ δαπάναι γίνονται, ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία κυριεύει τὸ ἔδαφος, καὶ τὴν τελευταίαν ἡμέραν πρὸ τῆς λήξεως τῆς Βουλῆς, αὕτη, μὴ ἐκφρασθεῖσα εἰσέτι, αἰφνης ἐξανίσταται, δὲν θέλει τὴν ἐπιστρατεῖαν· τί θὰ γίνῃ τότε; Αὐτὴν τὴν κατ' ἐξακολούθησιν ἐκτέλεσιν ἐν γνώσει τῆς Βουλῆς δύνασθε πλέον νὰ ἐκλάβητε ὡς συγκατάθεσιν; Ἡ Βουλὴ πρέπει λοιπὸν νὰ λύσῃ τὴν σιωπὴν καὶ νὰ εἴπῃ τί ἐνόει, πρέπει νὰ δώσῃ ῥητῶς τὴν συγκατάθεσιν, νὰ ἐκφράσῃ σαφῶς τὴν θέλησίν της. Εἶχε λοιπὸν ἀνάγκη νὰ περιαγάγῃ ἀπανταχοῦ τὸ ζήτημα, ἐπιλανθανόμενος πάντοτε τὴν οἰκείαν θέσιν, εἶχεν ἀνάγκη νὰ δοκιμάσῃ ὅλας τὰς γωνίας τοῦ Συντάγματος καὶ νὰ κρούσῃ ὅλους τοὺς τοίχους, διὰ νὰ εὕρῃ τὸ κενὸν τῆς ἐξόδου, τὸ ὁποῖον δὲν εὔρεν ὁ ἐντιμος βουλευτὴς Γόρτυνος.

Ἵνα θέσωμεν τὸ ζήτημα εἰς τὴν οἰκείαν θέσιν, πρέπει νὰ ἐξηγήσωμεν, ποία ἡ σχέσις μεταξὺ Νόμου καὶ Διατάγματος. Ὁ νόμος προηγεῖται καὶ τὸ Διάταγμα ἔπεται πρὸς ἐκτέλεσιν νόμου, καὶ τότε ἐπιτρέπεται τὸ Διάταγμα, ὅταν ὁ νόμος διαγράψῃ τὰ ὅρια τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας. Ἀλλ' εἰς μόνην τὴν περίστασιν ταύτην διὰ τὴν ἄμυναν τῆς χώρας, διὰ τὰ μεγάλα συμφέροντα, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται εἰς χεῖρας τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, πρὶν συνέλθῃ ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία, ἐκτάκτως ἀπέδωκε τοιαύτην ἐμπιστοσύνην ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία εἰς τὴν ἐκτελεστικὴν, οὐδέποτε ὅμως ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία δύναται νὰ εἴπῃ: σιωπῶ, δὲν ἐκφράζω τὴν διάνοιαν, τὴν θέλησίν μου. Πρέπει νὰ δηλώσῃ τὴν θέλησίν της, νὰ δηλώσῃ αὐτὴν ῥητῶς, εἴτε πρῶτη διὰ νόμου, εἴτε ἐξαιρετικῶς μετὰ ταῦτα εἰς μόνην τὴν περίστασιν τῆς ἐπιστρατείας, ὅπως καταρτισθῇ νόμος, οὐδενὸς τῶν στοιχείων αὐτοῦ στερούμενος, καὶ ἂν τὸ προτεινόμενον νομοσχέδιον δὲν στηρίζεται ἐπὶ τοιαύτης βάσεως, εἶναι καταψηφιστέον.

ΣΥΖΗΤΗΣΙΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΝΟΜΟΣΧΕΔΙΟΥ

ΠΕΡΙ ΚΥΡΩΣΕΩΣ ΣΥΜΒΑΣΕΩΣ

ΜΕΤΑ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ

ΕΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΤΗΣ 24 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1880

Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Κύριοι, ἀπροσδόκητον ἦτο δι' ἐμέ, τὸ ὁμολογῶ, ἐκ τοῦ στόματος τοῦ ἐντίμου βουλευτοῦ Γόρτυνος, ν' ἀκούσω τὸ καίριον ἐκεῖνο λόγιον τοῦ δεινοῦ πολιτικοῦ τῆς ἐποχῆς τῶν ἡμετέρων χρόνων, τὸ λόγιον τῆς ψυχολογικῆς στιγμῆς, παραγνωριζόμενον καθ' ὅλους τοὺς τρόπους καὶ κατὰ τὸ σχῆμα τοῦ λόγου καὶ κατὰ τὸ χρονικὸν τῆς διαρκείας. Ἐνόησα πάντοτε, ὅτι ἡ ψυχολογικὴ στιγμή εἶναι ἡ συγκέντρωσις τοῦ ἐνδιαφέροντος εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ σημεῖον, ὥστε αἰφνιδίως καὶ ἀκουσίως, οὕτως εἰπεῖν, παρασυρόμενός τις, παραδέχεται ὅ,τι ἴσως ἐκ προμελέτης καὶ ψυχρᾶς σκέψεως οὐδὲ κἄν εἶχε κατὰ νοῦν. Ἐνόμιζον, ὅτι κατὰ τὸ λόγιον τοῦτο ὁ ἐντιμος βουλευτὴς Γόρτυνος ἤθελε ρυθμίσει τὸν λόγον, προπαρασκευάζων ἡμᾶς καὶ προδιαθέτων, ὥστε ὡς κατάπληκτοι καὶ ἐκθαμβοὶ, νὰ μὴ ἀντιστῶμεν εἰς τὴν πρόθεσίν του.

Κύριον ζήτημα τῶν ἡμετέρων συζητήσεων οὐδὲν ἄλλο ὑπῆρχε βεβαίως, ἀφ' ὅτου ἤρξατο ἡ Βουλὴ, εἰμὴ μόνον τὸ ζήτημα τῆς ἐπιστρατεύσεως. Ἐκεῖ ἐνόμιζον, ὅτι, προκατασκευάζων καὶ προετοιμάζων ἡμᾶς, ἐσκόπει νὰ κυριεύσῃ ἐξ ἐφόδου τὰς πεποιθήσεις, καὶ ἤθελε μᾶς παρασύρει εἰς τὸ νὰ δεχθῶμεν τὴν γνώμην, τὴν ὁποίαν ἀσπάζεται. Τούναντίον

Π. ΚΑΛΛΙΓΑ ΜΕΛΕΤΑΙ ΚΑΙ ΛΟΓΟΙ

25

ἡ μακρὰ ἀγόρευσις, ἥτις διήρκεσεν ἐπὶ δύο ἡμέρας ἀνὰ τρεῖς ὥρας, εἰάν θελήσῃ τις νὰ ἐρωτήσῃ, πόσας ψυχολογικὰς στιγμὰς περιεῖχε, διαιρῶν αὐτὰς τὰς ὥρας εἰς λεπτὰ καὶ τὰ λεπτὰ εἰς δευτερόλεπτα, εὐρίσκει 121,600 ψυχολογικὰς στιγμὰς, διότι ἀπὸ τῆς πρώτης λέξεως μέχρι τῆς τελευταίας ὠμίλησε μετὰ τῆς αὐτῆς ἐμφάσεως καὶ τραγικῆς ἐξάρσεως ὡς ἀπὸ κοθόρνου. Ἐκαστον μέρος τοῦ λόγου ἐφαίνετο ἴσον περιέχον τὸ διαφέρον. Ἐλησμόνησε τὸ ῥητόν τοῦ πολλοῦ Θιέρσου: *toujours sérieux, jamais tragique*. Ὅτε δὲ ἐφθασεν ὁ λόγος περὶ ἐπιστρατείας, σχεδὸν διέλαθε. Τοσοῦτον βραχέως καὶ διὰ χαλαρὰς φωνῆς ἐλάλησεν, ὥστε οὐδεὶς ἀντελήφθη τῆς ἀκριβοῦς ἐννοίας. Ἐγένετο διακοπή, καὶ περιεστοιχίσθη τὸ βῆμα ὑπὸ τῶν ἀπορούντων, ποῖα εἶναι ἡ γνώμη τοῦ ἀγορεύοντος. Καὶ πάλιν αἱ ἐξηγήσεις, αἱ ὅποιαι ἐδόθησαν, δὲν ἤρκεσαν, διότι ὁ ἐντιμος βουλευτὴς Γόρτυνος δὲν παραδέχεται τὴν ἐπιστρατείαν ἀπολύτως καὶ ὅπως ἐγένετο, ἀλλὰ παραδέχεται αὐτὴν ὑπὸ ὅρους καὶ ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ ἀκαταλήπτου.

Παραδέχεται τὴν ἐπιστρατείαν προβάλλων τρία *ἐάν*, εἰάν δὲν λανθάνωμαι· πρῶτον, εἰάν ἔχῃ καὶ τὰς ἐξ Δυνάμεις συμφωνοὺς πρὸς τὴν ἡμετέραν ἐπιχείρησιν· δεύτερον, εἰάν τοῦλάχιστον μία τῶν Δυνάμεων ὑπόσχηται τὴν ἐαυτῆς ὑποστήριξιν, καὶ τελευταῖον, εἰάν βεβαιωθῶμεν, ὅτι δὲν ὑπάρχει κίνδυνος, δηλ. ἐκτίθεται εἰς τὸν κίνδυνον, εἰάν λάβῃ βεβαιώσιν, ὅτι κίνδυνος δὲν ὑπάρχει. Ἴσως αὐτὰ τὰ *ἐάν* παρέλαβεν ἐκ τῶν σωζομένων ἐν τῷ ἀρχεῖῳ τοῦ ὑπουργείου τῆς ἐποχῆς τῆς Πλεύνας, διότι, εἰάν αἱ πληροφορίες μου δὲν ᾔναι ἐσφαλμέναι, καὶ τότε ἐτέθησαν πολλὰ *ἐάν*, ἐπῆλθον δὲ τὰ ἀποτελέσματα, τὰ ὅποια ὅλοι γνωρίζετε.

Ἀλλὰ διατί τὸ ἀπέραντον μῆκος τοῦ λόγου ἐπὶ 2 ἡμέρας, διὰ νὰ θέσωμεν τρία *ἐάν*, ἐκ τῶν ὁποίων οὐδὲν ἐνισχύει τὴν πεποίθησίν μας; Διὰ ποίαν αἰτίαν αὐτὴ ἡ ἀπεραντολογία, οὕτως εἰπεῖν ἡ Σκυθῶν ἐρημία; διὰ ποίαν αἰτίαν ὠμίλησε μετὰ τοσαύτης ἐμφάσεως περὶ ὅλων τῶν πραγμάτων, πλὴν ἐκείνων, περὶ τῶν ὁποίων πρόκειται; Τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι, ὅτι δυνάμεθα νὰ παραλείψωμεν ὁλόκληρον τὸν λόγον τοῦ ἐντίμου προαγορεύσαντος, δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν αὐτόν ὡς μὴ ὑπάρχοντα, οὐδὲ ἔμεινέ τι ἔναυλον, εἰμὴ μόνον τὸ πρόγραμμα αὐτοῦ ἐνώπιον τῆς Βουλῆς· εἴμεθα εἰς κατάστασιν νὰ ἐγγυηθῶμεν, ἢ νὰ χορηγήσωμεν καὶ πρώτην ὑποθήκην, ὅτι αἱ ἐξ Δυνάμεις εἶναι σύμφωνοι; δυνάμεθα νὰ ἐγγυηθῶμεν, ὅτι ἔχομεν τῆς δεῖναι Δυνάμεως τὴν ἔργῳ σύμπραξιν;

ἢ ἐπὶ τέλους δυνάμεθα νὰ ἐκτεθῶμεν εἰς κίνδυνον, διότι κίνδυνος δὲν ὑπάρχει;

Ἀντίθετος λοιπὸν εἶναι ὁ ἐντιμος προλαλήσας εἰς τὴν ἐπιστρατείαν, καὶ ἀντίθετος ὢν, διστάζει νὰ φέρῃ τὴν γνώμην του ἀπ' εὐθείας. Ἀναφανδὸν δὲν τολμᾷ νὰ ἐκφράσῃ τί φρονεῖ. Ποίαν ὡς ἐκ τούτου ἠκολούθησεν ὁδόν, διὰ νὰ ἀντιστρατευθῇ κατὰ τῆς ἐπιστρατείας; Ἐβάδισε μετὰ προφυλάξεως, καραδοκῶν τὴν ψυχολογικὴν στιγμὴν. Διὸ ἐσιώπησε κατὰ τὴν συζήτησιν ἐπὶ τῆς ἀπαντήσεως εἰς τὸν Βασιλικὸν Λόγον ὡς ἄφωνος ἰχθύς, ἐρρίφθη δὲ εἰς τὸ μέσον ὡς ἐξ ἐνέδρας, καθ' ὃν χρόνον ἐφάνη ἡ συζήτησις τῆς μετὰ τῆς Τραπεζῆς συμβάσεως. Τοῦτο ὑπῆρξε κατ' αὐτὸν τὸ μόνον μέσον, ὅπως συνδυάσῃ ἀμφοτέρω καὶ καταστήσῃ πιθανὸν τὸν ἀνήκουστον ἰσχυρισμόν, ὅτι ἡ ἐπιστρατεία ἐγένετο ἀπλῶς καὶ μόνον, ὅπως ἐπέλθῃ ἡ ἀνάγκη τῆς μετὰ τῆς Τραπεζῆς συμβάσεως. Ἐντεχον τὸ στρατήγημα καὶ ἄξιον τοῦ ἐπινοήσαντος· ἐπιτήδειον τὸ μηχανήμα, ὅπως δυσφημήσῃ τὴν ἐπιστρατείαν διὰ τῆς μετὰ τῆς Τραπεζῆς συμβάσεως, διὰ τοῦ μηχανήματος δὲ τούτου ἐνόμισεν, ὅτι ἔλαβεν ἀνὰ χεῖρας ῥόπαλον, δι' οὗ νὰ καταβάλλῃ καὶ τὰ δύο συνάμα, καὶ τὴν σύμβασιν καὶ τὴν ἐπιστρατείαν.

Ἄλλ' εἶναι πρὸς στιγμὴν δεκτὸς τοιοῦτος παραλογισμός, εἶναι δυνατόν νὰ ὑποθέσῃ τις, ὅτι ἡ ἐπιστρατεία δὲν ἦτον εἰμὴ γέννημα κεφαλῆς ἐργαζομένης νὰ φέρῃ τὰ πράγματα εἰς τὴν ἀνάγκην συμβάσεως μετὰ τῆς Τραπεζῆς; Δὲν δύναμαι νὰ εἶπω καὶ ἐγὼ τὸ ἀντίστροφον, ὅτι ἠθέλησε νὰ μεταχειρισθῇ τοιαύτην παράστασιν, ὡς ψυχολογικὴν στιγμὴν, καὶ αἰδούμενος νὰ προσβάλλῃ τὴν ἐπιστρατείαν, ἐξελέξατο ὡς ἑδαφος τὴν συζήτησιν τῆς μετὰ τῆς Τραπεζῆς συμβάσεως; Ἐπὶ τέλους δυνάμεθα καὶ ἡμεῖς τότε νὰ εἶπωμεν, ὅτι ὅλα τὰ συμβάντα τῆς Ἀνατολῆς, ὅλη αὕτῃ ἡ κατὰστασις καὶ ἡ κρίσις οὐδὲν ἄλλο ἐλαττήριον εἶχον, εἰμὴ εἰς τὸ νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν σύμβασιν μετὰ τῆς Τραπεζῆς. Ἐχω καὶ ἄλλο περὶ τούτου τεκμήριον, καὶ θέλω τὸ καταδείξει μετ' ὀλίγον, ὅτι τοιοῦτον ἦτο τὸ σχέδιον τοῦ προαγορεύσαντος, καθ' ὅσον ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα, ὧν ἐγένετο χρῆσις πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ἐπιβλαβοῦς τῆς συμβάσεως, εἶναι λίαν ἀσθενῆ, καὶ οὐδὲν ἀποδεικνύουσιν.

Ἡ ἐπιστρατεία λοιπὸν ἦτο τὸ κύριον ἀντικείμενον, καθ' οὗ ἐπάλαιεν ὁ προαγορεύσας τὴν ἐπιστρατείαν καταγίνεται νὰ καταβάλλῃ ἀφαιρῶν τὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων δύναται νὰ ἐκτελεσθῇ, ἢ μᾶλλον ἐν ἐκ τῶν

μέσων, διότι υπάρχουν και άλλα, ἐξ αὐτῶν δὲ εἶναι καὶ ἡ σύμβασις. Πολεμεῖ λοιπὸν τὴν σύμβασιν, διὰ νὰ καταστρέψῃ τὴν ἐπιστρατείαν. Καὶ μὴ τολμῶν ἀναφανδὸν νὰ προσβάλῃ τὴν ἐπιστρατείαν, δέχεται αὐτὴν ὑπὸ ὅρους τινάς, ἐὰν ᾖναι σύμφρονες αἱ ἐξ Δυνάμεις, ἢ ἐὰν μία ἐξ αὐτῶν συναρωγῇ, ἢ ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ κίνδυνος· δηλαδὴ ἐκτίθεται εἰς τὸν κίνδυνον, ἐὰν κίνδυνος δὲν ὑπάρχῃ. Τοιοῦτον βόπαλον κρατῶν ἀνὰ χεῖρας, ὅπως πατάξῃ συγχρόνως καὶ τὴν ἐπιστρατείαν καὶ τὴν Τραπεζάν, ἐξεστράτευσεν κατ' αὐτῶν, ἀπήντησε δὲ δύο συμπετυκνωμένους φάλαγγας, τὴν δεξιάν καὶ τὴν ἀριστεράν, ὧν οἱ πρόσκοποι ἔκραζαν μιᾷ φωνῇ: Τίς εἶ!!!—Νέος ἀχειροτόνητος ἡγούμενος· (ἱλαρότης).—Καὶ τί φέρεις;—Νέαν σημαίαν.—'Εδῶ ὕψηλὴ καὶ ὑπερήφανος κυματίζει ἡ σημαία τῆς ἐπιστρατείας ὑπὸ τὴν ἱερὰν πνοὴν τοῦ 21. 'Ενώπιον αὐτῆς πᾶσα ἄλλη σημαία ὠχρῖα. Λυποῦμαι, τρώντι, ἐκ καρδίας λυποῦμαι, ὅτι ἡ πατρίς τοῦ ἐνδόξου γέροντος, τοῦ ἀναγεννηθέντος Ἑλληνος ἐκ τῶν ὀστέων τοῦ Φιλοποίμενος, τοῦ γέροντος Κολοκοτρώνη, ὅτι ἡ πατρίς τοῦ τουρκοφάγου Νικήτα, βλέπει σήμερον τὸν γόνον ἐνδόξου οἰκογενείας προτείνοντα πρόγραμμα ὑποχωρήσεως, πρόγραμμα ἀνάνδρου πολιτικῆς.

Θ. ΔΗΑΓΙΑΝΝΗΣ. Εἶνε ψεῦδος αὐτό, τὸ ὁποῖον λέγετε. Μὴ μοὶ ἀποδίδετε πράγματα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶπον.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Δὲν ἔχω τὴν ἀγόρευσίν σας ἐδῶ, διὰ νὰ σᾶς σημειώσω καὶ τὴν σελίδα. Ἀπορῶ ἐν τοσοῦτῳ, ὅτι γίνεται χρῆσις παρ' ὑμῶν λέξεων τοιούτων, αἱ ὁποῖαι δὲν ἀνήκουσιν εἰς πρόσωπον τῆς ὑμετέρας ἀνατροφῆς.

Θ. ΔΗΑΓΙΑΝΝΗΣ. Διότι μοὶ ἀποδίδετε ιδέας, τὰς ὁποίας δὲν εἶπον.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐμπορεῖτε νὰ ἀρνηθῆτε, ὅτι δὲν ἐξεφράσατε τοιαύτην ιδέαν, ἀλλ' ὅτι ἐγὼ ἐκ προθέσεως θέλω νὰ σᾶς ἀποδώσω ἄλλ' ἄντ' ἄλλων, δὲν ἐπίστευον νὰ πιστεῦντε.

Θ. ΔΗΑΓΙΑΝΝΗΣ. Ὅταν τις δὲν λέγῃ τὴν ἀλήθειαν, λέγει ψεῦματα.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Αὐτὸ σεῖς τὸ γνωρίζετε, καὶ διὰ τοῦτο τὸ ἀφίνω εἰς σᾶς.

Ἐπιτρέψατέ μοι ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ προγράμματος νὰ φέρω καὶ ἐγὼ πρόγραμμα, τὸ ἔκτον, διότι ἡκούσατε πέντε ἀπαριθμηθέντα. Εἰς ταῦτα προσθέτω καὶ ἕκτον.

Α. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Ὡς ἡγούμενος.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐγὼ ὡς ἡγούμενος! Οὔτε καλόγηρος, οὔτε πρωτοσύγκελλος δὲν θέλω νὰ γίνω· (ἰλαρότης). Ἐκτον πρόγραμμα λίαν λακωνικόν, ἐν ὀλίγαις λέξεσι, κατ' ἐμέ εἶναι, ὅτι ἡ Ἑλλάς πρέπει νὰ τριῖξῃ τοὺς ὀδόντας (Εὐγε! Εὐγε!). "Οστις αἰσθάνεται ῥίγος, ἄς σκεπασθῇ.

ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ. Δὲν εἶναι νέον· ἔχετε ἀμφιβολίας δι' ἡμᾶς περὶ τούτου;

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Εἶναι λοιπὸν ὀρθὸν τὸ πρόγραμμά μου, καὶ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἴπητε, ὅτι εἶμαι ἡγούμενος, διὰ νὰ δεχθῇτε τὴν ἀλήθειάν του.

Αὐτὸ τὸ τριῖξιμον τῶν ὀδόντων συντρίβει ὅλα τὰ ἐάν. Καὶ θέλετε εἰπεῖ: «μόνοι»; Εἰς αὐτὸ σᾶς ἀπαντῶ· ἡ Εὐρωπαϊκὴ Σύνοδος ἔδωκε τὴν εὐχὴν τῆς· ὅταν ἔχητε τὴν ὑπογραφὴν τῆς Ἱερᾶς Συνόδου, διστάζετε νὰ τελέσητε τὸν γάμον; (ἰλαρότης). Ἀλλὰ ποῦ τὰ μέσα; θέλετε μοὶ εἴπει. Ἐχομεν τὰ μέσα! Ἐὰν μόνον δώσητε προσοχὴν, ὅχι εἰς λόγους, ὅχι εἰς ἰσχυρισμούς, ὅχι εἰς ἀξιώσεις ἐκείνων, τὰ ὑποία εἶπεν ὁ βουλευτὴς Πατρῶν, ὅτι «θέλει νὰ τὸν ἐξασφαλίσωμεν 100 ἑκατομμύρια, καὶ τότε δύναται νὰ παρέξῃ τὸ προνόμιον, διότι ἄνευ τούτου θέλει ἐπέλθῃ βλάβη εἰς τὰς συναλλαγάς». — Σᾶς φέρω παράδειγμα ἐκ τῆς ἱστορίας, παράδειγμα πρόσφατον, τὴν Ἰταλίαν. Ἡ Ἰταλία εἰς ποίαν θέσιν εὕρισκετο κατὰ τὸ 1866; Ἰδοὺ εἰς ποίαν θέσιν εὕρισκετο οἰκονομικῶς. Ἀναγνώσατε τὴν γαλλικὴν «Ἐφημερίδα τῶν Συζητήσεων» τῆς 22^{ας} Νοεμβρίου ἐ. ἐ., ἥτοι τὴν πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν. Ἰδοὺ ἡ κατάστασις τῆς Ἰταλίας ἐν ἔτει 1866, ὅτε ἐπεχειρεῖ τὸν περὶ τὸν ὅλων ἀγῶνα, ὃν ἔφερον εἰς πέρας καὶ ὅστις ἐδόξασε τὸ Ἰταλικὸν ἔθνος. «Εἰς τὰ 1866, ὅτε ἐπεχείρησε τὸν κατὰ τῆς Αὐστρίας πόλεμον ἡ Ἰταλία, εἶχεν ἐν τοῖς ταμείοις 95,000,000 ἰταλικῶν λιρῶν, ἥτοι δρ. νέων. Ἐξ αὐτῶν μόνον 28,000,000 ἦσαν εἰς μεταλλικὰ νομίσματα· ἐχρεώσται δὲ δι' ἐνταλμάτων ἀπαιτητῶν 195 ἑκατομμύρια». Εἶχε λοιπὸν 95 ἑκατομμύρια, καὶ ἐχρεώσται 195· μεταλλικὸν εἶχε μόνον 28 ἑκατομμύρια. «Διὰ δὲ τὸν πόλεμον προέβλεπεν, ὅτι εἶχεν ἀνάγκην 600 ἑκατομμυρίων». Πόθεν ἔλαβε τὰ 600 ἑκατομμύρια; Ἐκ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας τῶν τραπεζικῶν γραμματίων καὶ τῶν τεσσάρων Τραπεζῶν. Εἰς ποίαν κατάστασιν εὕρισκεται σήμερον ἡ Ἰταλία μετὰ τὸν πόλεμον; Εἰς κατάστασιν ἀνθηρὰν, διότι σήμερον σκέπτεται περὶ τῆς ἄρσεως τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, καὶ αὐτὸ εἶναι ἐν Ἰταλίᾳ ἔργον ὀλίγου χρόνου· δὲν εἶναι μόνον ὑπὸ μελέτην, ἀλλ' εἶναι προσδιω-

ρισμένος ὁ καιρός, ὅτε θὰ ἐπέλθῃ ἡ ἄρσις, καὶ ὅλοι οἱ πολιτικοὶ τῆς Ἰταλίας εἶναι σύμφωνοι, ὅτι ἐντὸς ὀλίγου χρόνου ἡ ἄρσις ἐπέρχεται.

Παρέστησαν ὡς καταστρεπτικὴν τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν, ὡς μέλλουσιν νὰ ἐπιφέρῃ πανωλεθρίαν καὶ κακὰ μέγιστα ὡς ἐκ τῆς ὑποτιμήσεως τῶν γραμματίων. Ὁ ἔντιμος προλαλήσας, ὅστις, ὡς πρὸ ὀλίγου ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν, ἔπρεπε νὰ ἔχῃ πείραν τῶν τοιούτων, προεῖδεν, ὅτι ἐμέλλε νὰ φθάσῃ ἡ ὑποτίμησις εἰς τὰ 157 $\frac{1}{2}$, διότι ἐνεκα τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας ἡμποροῦν νὰ τεθῶσιν 120 ἑκατομμ. τραπεζικῶν γραμματίων εἰς κυκλοφορίαν. Ἀλλὰ 120 ἑκατομμ. ἐν κυκλοφορίᾳ συνεπάγονται ἀναγκαιῶς τοσαύτην διαφορὰν ὑποτιμήσεως. Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ ὑπολογίσῃτε ἐκ τῶν προτέρων τὴν ὑποτίμησιν, ὅταν πρόκηται περὶ πραγμάτων, τὰ ὅποια πάντοτε κυμαίνονται; Εἶναι, ὡς ὁ γλαφυρὸς κάλαμος, ὃν ἀνέφερεν ἀπὸ τοῦ βήματος, ὁ ὑπὸ παντοίων ἀνέμων σαλευόμενος.

ΦΙΛΗΜΩΝ. Ἡ ἀκαμψία εἶναι τὸ προσὸν μόνον τῶν πτωμάτων.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Βεβαίως, τοῦτο λέγω καὶ ἐγώ, ὅτι πάντες οἱ κάλαμοι κάμπτονται.

ΦΙΛΗΜΩΝ. Ἐπὶ ζητημάτων τόσῳ σπουδαίων δύνανται νὰ ἐλλείπωσιν αἱ τοιαῦται χαριτολογίαι.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐγὼ ἤξεύρω ποίαν χρῆσιν πρέπει νὰ κάμνω τῶν λόγων μου. Εὐχαριστῶ τὴν πόλιν ταύτην, ἥτις μοὶ παρέσχε τὸ βῆμα, ὅπως ἐξ αὐτοῦ ἀπαντῶ εἰς ἐκείνους, οἵτινες ἡμιλοῦν περὶ ἐμοῦ διὰ τῆς δημοσιογραφίας.

Λοιπὸν περὶ τοιούτων πραγμάτων νομίζετε, ὅτι δύνασθε ἐκ τῶν προτέρων νὰ προσδιορίσητε, ὅτι κατὰ τὸ 1881 ἡ τιμὴ τοῦ φράγκου θὰ ᾔνῃ 157 $\frac{1}{2}$; Σὰς φέρω, κύριοι, αὐτὸν τὸν Leroy-Beaulieu μάρτυρα, ὅστις βεβαίως ἔχει τὰ στοιχεῖα, ὅπως ἀποφανθῇ, καὶ ἀποτελεῖ αὐθεντίαν περὶ τοῦ ἐναντίου ἐκείνου, τὸ ὅποιον λέγετε. Ἡ ὑποτίμησις καὶ ὁ βαθμὸς αὐτῆς ἐξαρτῶνται ἐκ παντοίων περιστάσεων, ἐξ ὧν προσδιορίζεται ἡ σχέσις μεταξὺ μεταλλικοῦ καὶ τῶν ὑπὸ ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν τραπεζικῶν γραμματίων. Ἔστω ὡς παράδειγμα ἡ Ἰταλία, ἐὰν συγκρίνωμεν τὴν Ἰταλίαν πρὸς τὴν Αὐστρίαν, πρὸς τὴν Ῥωσσίαν, πρὸς ἄλλα Κράτη. Ἰδοὺ τί ἀπεδείχθη ἐν Ἰταλίᾳ ὡς βεβαίως ὁ Beaulieu, οὐδέποτε ὑπετιμήθη τὸ τραπεζικὸν γραμματίον ὑπὸ τὸ 10 $\frac{1}{10}$. Ἐνῷ ἡ Αὐστρία εἶναι Κράτος, ἀνωτέρους κεκτημένον

πόρους καὶ μέσα πολὺ ἰσχυρότερα, ἐν αὐτῇ ὑπετιμήθη μέχρι τῶν 22 % . Διατί ἡ διαφορὰ αὕτη; Μέχρι τίνος ποσοῦ ἔφθασαν τὰ τραπεζικὰ γραμμάτια ἐν Ἰταλίᾳ; εἰς ἑννεακόσια ὀγδοήκοντα ἑκατομμύρια καὶ πλέον. Καὶ ἐνῷ ἔφθασαν εἰς τοιοῦτον βαθμὸν, δὲν ὑπετιμήθησαν ὑπὸ τὸ 10 % . Ἐὰν δὲ λάβητε τὰς ἀναλογίας πρὸς τὴν Αὐστρίαν, βλέπετε, ὅτι ἡ ἀναλογία δὲν ἔπρεπε νὰ φέρῃ τὸ 22 % , ἀλλὰ πολὺ ὀλιγωτέραν ὑποτίμησιν. Λοιπὸν βλέπετε, ὅτι ἐξαρτᾶται ἐκ πολλῶν ἄλλων περιστάσεων ἡ ὑποτίμησις.

Ἐνίοτε μάλιστα ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία, ἀντὶ νὰ φαίνεται ἐπαχθής, προτιμᾶται, καὶ αὐτὸ ἐπίσης βεβαιοῦται οὐ μόνον ἐκ τῆς σπουδαίας διατριβῆς ἐν τῇ Ἐφημερίδι τῶν Συζητήσεων ὑπὸ Leroy-Beaulieu, ἀλλὰ καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων. Ἐν αὐτῇ γίνεται λόγος, ὅτι δὲν εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία εἶναι μέγα τι καὶ ἀθεράπευτον κακόν. Τοιοῦτον εἶναι διὰ τὰ κράτη, τὰ ὅποια δὲν ἔχουσι τὴν φρόνησιν νὰ προνοήσωσιν ἐγκαίρως. Κατεδείχθη ἐκ τῶν ὑστέρων, ὅτι ἐν Ἰταλίᾳ καὶ ἐν Ἀμερικῇ ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία ἐφάνη εἰς τὸ πλεῖστον μέρος τῆς κοινωνίας εὐάρεστος· ἐφάνη εὐάρεστος εἰς τὴν Ἰταλίαν, διότι ἐθεωρήθη ὡς προστασία τῆς ἐγχωρίου παραγωγῆς· ἡ ἄμιλλα πρὸς τὴν παραγωγὴν τῶν ἐξωθεν προϊόντων εἶναι εὐκολωτέρα ἐπὶ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, διότι τὰ ἐξωθεν ἐρχόμενα πρέπει νὰ πληρωθῶσιν εἰς μεταλλικόν, τῶν ὁποίων ἡ τιμὴ εἶναι μεγάλη. Καὶ ἐνθυμηθῆτε τὸν μεγάλον πάταγον, ὁ ὁποῖος ἐγένεν ἐν Ἀμερικῇ, ὅτε ἐπρόκειτο ν' ἀπασύρουν τὰ λεγόμενα greenbacks, τουτέστι τὸ χαρτονόμισμα τῆς Κυβερνήσεως, διότι ἡ Ἀμερικὴ δὲν ἦτον εἰς κατάστασιν νὰ δανεισθῇ ἀπὸ Τραπεζῶν. Πολλαπλᾶ τράπεζαι δὲν δανείζουσι τὰς Κυβερνήσεις, ὡς θέλει ὁ φίλος μου κ. Καράλης. Καὶ ἦλθεν ἡ ἐποχὴ, ὅτε διὰ τῶν περισσευμάτων ἐγένετο λόγος περὶ τῆς ἄρσεως τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, οὐδὲ ἦσαν τὰ μέσα τῆς ἄρσεως ἐλλιπῆ, ἀλλὰ δὲν ᾔθελον οἱ Inflationist, διότι τὰ συμφέροντα τὰ τοπικά, ἡ βιομηχανία, ἡ ἐσωτερικὴ παραγωγή, ἐξανέστησαν καὶ ἐπολέμησαν τὴν ἄρσιν τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας. Δὲν εἶναι λοιπὸν τοσοῦτον ὀλεθρία, ὅποιαν τὴν παρεστήσατε, ἀλλ' ἐνομίσατε, ὅτι, καταστρέφοντες τὴν σύμβασιν μετὰ τῆς Τραπεζῆς, καταστρέφετε τὴν ἐπιστράτευσιν, διότι ἀφαιρεῖτε τὰ μέσα τῆς ἐκτελέσεως.

Ὅμιλῶν περὶ τῶν μέσων, δύναμαι νὰ εἶπω ὀλίγα τινα περὶ αὐτῆς

τῆς συμβάσεως. Δὲν θέλω μακρηγορήσει, δὲν εἶναι ἰδικόν μου τὸ ἔργον, ἀλλὰ δύναμαι νὰ εἶπω ὀλίγα, ἐξ ὧν καὶ ἐγὼ γνωρίζω. Πολεμεῖτε τὴν σύμβασιν διὰ τὸ πρόωρον τῆς ἀνανεώσεως τοῦ προνομίου, καὶ δὲν ἐννοῶ πῶς ὁ ἐντιμος Πρωθυπουργὸς δὲν σὰς ἀπήντησε τὸ εὐστοχώτερον, ἐξ ὧν ἡδύνατο ν' ἀπαντήσῃ. Σήμερον προτείνεται ἡ ἀνανέωσις πρὸ 12 ἐτῶν. Ὁ ἐντιμος Πρωθυπουργὸς ἐπρότεινεν αὐτὴν πρὸ 17 ἐτῶν. Κατὰ τὸ 1875 ἢ 1876 ἔφερε πρότασιν περὶ ἀνανεώσεως τοῦ προνομίου τῆς Τραπεζίης· καὶ σεῖς νομίζετε, ὅτι σπεύδει ἡ Κυβέρνησις νὰ χορηγήσῃ τὴν ἀνανέωσιν τώρα, ὅτε ἡ περίστασις τὸ ἀπαιτεῖ, ὅτε συντελεῖ πρὸς τὴν εὐρεσιν μέσων πρὸς πραγματοποίησιν τῆς ἐπιστρατείας; Τότε δὲν ἐπρόκειτο περὶ ἐπιστρατείας, δὲν ἦτον ἔκτακτος ἡ περίστασις, ἐπρόκειτο μόνον περὶ ἰδρύσεως κατὰστήματος πιστωτικοῦ, ὅπερ διὰ τῶν κεφαλαίων του ἐμελλε νὰ ἔλθῃ εἰς ἀρωγὴν πρὸ πάντων τῆς γεωργίας. Δι' αὐτὸν μόνον τὸν σκοπὸν ἐμελλε νὰ συντελέσῃ τότε ἡ Τράπεζα· ἐμελλε νὰ λάβῃ μετοχὴν, καὶ ἀπέναντι τῆς μετοχῆς νὰ ἔχῃ τόκον. Λοιπὸν, διὰ νὰ δώσῃ κεφάλαια ὅχι πολλὰ, 10 ἑκατομμύρια, καὶ νὰ λαμβάνῃ τόκον 4 τοῖς %, ἐλάμβανε τὸ προνόμιον ἀπὸ τότε. Διατί τότε δὲν ἐφάνη τόσον ἀλλόκοτος, τόσον αἰφνιδία, τόσον πρόωρος καὶ ἀσύνδετος πρὸς τὰ πράγματα, ὅτε δὲν εἶχεν ἄλλον σκοπὸν; τώρα δέ, ὅτε πρόκειται περὶ ἐπιστρατεύσεως, φαίνεται καὶ αὕτῃ ἡ ἐπιστρατεύσις ἐπισηθεῖσα διὰ τὴν ἀνανέωσιν; Τὸ ζήτημα τοῦτο τῆς ἀνανεώσεως διαφέρει τάχα πρὸ πάντων τὴν Τράπεζαν; Τὸ ζήτημα τῆς ἀνανεώσεως ἐνδιαφέρει τὴν Κυβέρνησιν, ὅταν ἔχῃ ἀνάγκην τῆς Τραπεζίης, ὅταν ἔχῃ ἀνάγκην νὰ ἐδραιώσῃ τὸ πιστωτικὸν κατὰστημα, ὥστε νὰ δύναται, παρατεῖνον τὴν ὑπαρξίν του, νὰ παρέξῃ ἀναλόγως πλείονα μέσα εἰς τὴν Κυβέρνησιν. Ἡ ὑπαρξὶς αὐτῆς ταύτης τῆς Τραπεζίης δὲν ἤρτηται ἐκ μόνου τοῦ προνομίου.

ΙΕΡΟΜΝΗΜΩΝ. Τί τὸ θέλετε;

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Δὲν γνωρίζω τὰς οἰκονομολογικάς σας ιδέας, ἂν τὰς ἐγνώριζα, θὰ σὰς ἀπήντων· φαίνεται ὅτι καὶ σεῖς εἰσθε ἡγουμενικός.

ΙΕΡΟΜΝΗΜΩΝ. Δὲν εἰμαι δικηγόρος τῆς Τραπεζίης.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ποῖον ἄλλο εἶναι, τὸ ὁποῖον περιέχει αὐτὴ ἡ σύμβασις, καθ' ἣς πολὺ ἐπετέθη ὁ ἐντιμος προλαλήσας; Ὡς ἡ μνήμη μὲ βοηθεῖ, δὲν εὗρεν ἄλλο τι σπουδαῖον κατὰ τῆς συμβάσεως, εἰμὴ τὸ τῆς ἀνανεώσεως καὶ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας. Πολὺς λόγος ἐγίνε καὶ

περί συγχύσεως ταμείων· ὅτι ἡ σύμβασις σκοπεῖ τὴν σύγχυσιν τῶν ταμείων. Ποίαν σύγχυσιν ταμείων; Πρόκειται τὸ ταμεῖον τῆς Τραπεζῆς νὰ μετατεθῇ εἰς τὸ δημόσιον, ἢ τὸ δημόσιον ταμεῖον νὰ μετακομισθῇ εἰς τὴν Τράπεζαν; Δὲν ἤξεύρω ποῦ εὔρεν αὐτὴν τὴν σύγχυσιν. Τοιαύτη ὑπάρχει, ὅταν τὰ χρήματα τοῦ δημοσίου πρόκηται νὰ προσκτῇ ἡ Τράπεζα, ἢ ὅταν ἡ Τράπεζα πρόκηται νὰ ὠφελῇ ἐκ τοῦ δημοσίου θησαυροῦ· ἀλλὰ ποίαν ὠφέλειαν ἔχει; Ἄν ἐννοῇ, ὅτι ἡ θυσία, τὴν ὁποίαν προσφέρει ἡ Τράπεζα ἀπέναντι τῆς ἀνανεώσεως εἰς τὸ μέλλον, ὑποσχομένη ἡ Τράπεζα 25 τοῖς % ἐκ τοῦ κέρδους τοῦ προσγενομένου ἐκ τῆς κυκλοφορίας τραπεζιτικῶν γραμματίων, ἀπαντῶ, ὅτι κατὰ τὰ 1876 ἐζήτει οὐχὶ 25, ἀλλὰ 20 τοῖς % ὁ κ. Κουμουνδούρος. Λοιπόν, καθ' ἃ βλέπομεν, μετὰ παρέλευσιν 4 ἐτῶν ἐπανέρχεται τὸ ζήτημα τῆς ἀνανεώσεως, καὶ ἐπανέρχεται ὑπὸ ὅρους πολὺ βαρύτερους διὰ τὴν Τράπεζαν· καὶ πότε; κατὰ τὴν ψυχολογικὴν στιγμὴν τῆς Κυβερνήσεως, ὅταν ἔχῃ ἀνάγκην πιστωτικῆς καταστάσεως, ὅτε ἡ Τράπεζα ἡδύνατο νὰ σκεφθῇ περὶ τοῦ ἰδίου αὐτῆς συμφέροντος. Ἄλλ' ἡ Τράπεζα, καίτοι ἔχουσα πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν σύμβασιν τοῦ 1876, δὲν ἐπεκαλέσθη αὐτήν, ἀλλ' ἐφάνη πρόθυμος νὰ δεχθῇ τὰ προταθέντα, ὅπως φανῇ χρήσιμος εἰς τὸ Κράτος. Δὲν ἔπρεπε νὰ ταράξῃ τὸν νοῦν τοῦ ἐκ Γόρτυνος βουλευτοῦ ἐπὶ τοσούτον, ὥστε νὰ προβῇ μέχρι τῆς σκέψεως, ὅτι ἡ ἐπιστράτευσις, δι' ἣν ἔδαπανήθησαν 20,000,000, ἔγινεν ἐπίτηδες, ὅπως φθάσωμεν εἰς τὴν σύμβασιν.

Ἄλλ' ἔρχομαι τώρα νὰ ἐξετάσω καὶ τί φρονεῖ πρὸς ταῦτα ἡ Κυβέρνησις· εἶναι ζήτημα πολὺ λεπτὸν δι' ἐμέ, ὅστις δὲν ἔχω τὴν ἔξιν νὰ πραγματεύωμαι ζητήματα πολιτικά. Ἦκουσα τὸν κ. Πρωθυπουργόν, ὅστις ὠμίλησεν, οὕτως εἰπεῖν, ἐν ἐκχύσει καρδίας, καὶ ἔδιδον πολλὴν προσοχὴν νὰ μὴ παραλείψω τι, τὸ ὁποῖον ἡδύνατο νὰ μὲ φωτίσῃ. Ἐχω ἄπειρον σέβας πρὸς τὸν κ. Κουμουνδούρον. Ἐκτιμῶ τὰς ἐκδουλεύσεις του πρὸς τὴν πατρίδα, καὶ εἶμαι βέβαιος, ὅτι θέλει εὑρεθῇ πολλάκις εἰς θέσιν νὰ προσφέρῃ καὶ νέας. Ἄλλ' ἀφ' οὗτου ἤρχισα νὰ λαμβάνω ἔξιν τῶν πολιτικῶν πραγμάτων, μοὶ ἐφάνη πολὺ ἀναγκαῖον νὰ δέχωμαι τὰ πάντα μὲ τὸ εὐεργέτημα τῆς ἀπογραφῆς. Δὲν ἤξεύρω, ἂν οἱ πολιτικοὶ φίλοι τοῦ κ. Κουμουνδούρου λαμβάνωσι τὴν αὐτὴν προφύλαξιν, ἀλλὰ διαβεβαιῶ, ὅτι ἡ ἀντιπολίτευσις δὲν παραλείπει αὐτήν. Τὸ λέγω τοῦτο, διότι παρετήρησα εἰς τὴν πολιτικὴν συζήτησιν ἐπὶ τῆς ἀπαν-

τήσεως, τελευταῖος ἦλθεν ὁ κ. Κουμουνδούρος, ὅτε πάλιν μετὰ πολλῆς κατανύξεως καὶ ἐκχύσεως αἰσθήματος πατριωτισμοῦ ἐξεδήλωσε συνδιαλλακτικὸν πνεῦμα. Ἀλλὰ παρετήρησα, ὅτι τοιαῦτα δίδων δείγματα ἔφερεν ὑπὸ τὴν δεξιὰν μάλην καὶ ὑπὸ τὴν ἀριστεράν ἐγχειρίδια, τὴν πέμπτην καὶ ἕκτην παράγραφον τῆς ἀπαντήσεως, καὶ ἂν συσφιγθῶμεν, ἐπόμενον ἦτο τὰ ἐγχειρίδια νὰ διατρυπήσωσιν ἡμᾶς. Νομίζω, ὅτι τὸ ἐν ἐξ αὐτῶν ἔδωκεν ὁ κ. Δηλιγιάννης, τὸ ἄλλο τὸ ἔδωκεν ὁ μακαρίτης διὰ χειρὸς τοῦ καλοῦ φίλου μου κ. Μελετοπούλου. Ἀλλ' ἔπειτα παρετήρησα, ὅτι τὰ ἐγχειρίδια ἦσαν χάρτινα, ἀπὸ σιγαρόχαρτον, ἀπλῶς διὰ νὰ εὐχαριστήσῃ αὐτὴν τὴν μερίδα, ὥστε ὁ ἐντίμος Πρωθυπουργὸς ἐξ ἐνὸς μέρους νῦχαρίστησε τὴν μερίδα ταύτην, διότι ἐφαίνετο, ὅτι ἔμελλε νὰ πληρώσῃ θανατηφόρως τὴν ἀντίθετον, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἐφαίνετο πρὸς τοὺς προτρέποντας ὁμόνοιαν, ὅτι ἀνοίγει τὰς ἀγκάλας του εἰς τοὺς ἀντιπάλους του ἐνώπιον τοῦ βωμοῦ τῆς πατρίδος.

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Ἀλλὰ τὰ ἐγχειρίδια δὲν ἦσαν ἐπικίνδυνα.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Τὰ ἐξελάβανον οἱ φίλοι σας ὡς λίαν κοπτερά (ἰλαρότης). Καὶ ἔδω μετ' αὐτὴν τὴν μακρὰν συζήτησιν, μετ' αὐτὸν τὸν μακρὸν λόγον τοῦ ἐντίμου βουλευτοῦ Γόρτυνος, τὸν ὅποιον ἠδυνάμην νὰ ὀνομάσω « Σκυθῶν ἐρημίαν », τὰ δ' ἐπέκεινα θίνες ἄοικοι καὶ πηλὸς αἰδνῆς », ἦλθεν ὁ κ. Πρωθυπουργὸς εἰς τὸ βῆμα, καὶ τὸ πρῶτον τὸ ὅποιον εἶπεν εἰς τὴν ἀντιπολίτευσιν κατὰ πρόσωπον, εἶναι ὅτι δὲν ἔχει πρόγραμμα· διατί; Διότι ἐπιστράτευσις δὲν εἶναι πρόγραμμα. Λοιπὸν εἰς τί ἐπρόκειτο νὰ συνενωθῶμεν; Τὰ πρόσωπα τάχα ἔμελλον νὰ ἐναγκαλισθῶσιν, ὁ κ. Κουμουνδούρος τὸν κ. Τρικούπην, ἢ πρόκειται νὰ συναντηθῶμεν εἰς τὸ αὐτὸ ἔδαφος ἀσπάζόμενοι τὰς αὐτὰς ιδέας, καὶ τασσόμενοι ὑπὸ τὴν αὐτὴν σημαίαν, ἐν τοιαύτῃ κρίσει ὡρᾷ, ὅπως φανῶμεν, ὅτι εἴμεθα, καὶ μὲν δύο φάλαγγες, ἀλλ' εὐσταθῶς βαδίζουσαι κατὰ τοῦ αὐτοῦ ἐχθροῦ μετὰ τὸ αὐτὸ βῆμα; Δὲν ἔχεις πρόγραμμα, εἶπεν· ἢ ἐπιστρατεία δὲν εἶναι πρόγραμμα· καὶ τί εἶναι λοιπὸν τὸ πρόγραμμα; Εἶναι μόνον λέξεις, φράσεις κεναί, εἶναι πάταγος ῥημάτων, εἶναι ἐπαγγελίαι μὴ ἐκτελούμεναι; τί ἄλλο θέλετε πραγματικώτερον πρόγραμμα παρ' αὐτὰ τὰ πράγματα; Ὅτε ὁ Βρέννος ἔρριπτε τὴν σπάθην εἰς τὴν πλάστιγγα, δὲν εἶναι τοῦτο τὸ πρόγραμμά του πρὸς τοὺς Ῥωμαίους; Τοιαύτη εἶναι καὶ ἡ ἐπιστρατεία.

ΑΡ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ. Τὸν λόγον.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Διατί νὰ μὴ ὁμιλήσητε πρὸ ἐμοῦ; ἐπεθύμουν νὰ σᾶς ἀκούσω.

ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ. Ὅμιλῶ κατόπιν.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Καὶ ἐγὼ ἐπαναλαμβάνω, ἡ ἐπιστρατεία δὲν εἶναι πρόγραμμα· πρὸς στιγμὴν ἄς τὸ ὑποθέσωμεν· εἶναι ὅμως πολιτικὴ ἀρχή, τὴν ὁποίαν τότε μόνον ἠθέλωμεν εἶπει, ὅτι καὶ σεῖς ἀσπάζεσθε, ἐὰν ἐβλέπομεν, ὅτι ὁμιλεῖτε μετὰ πεποιθήσεως καὶ δὲν ζητεῖτε νὰ δικαιολογηθῆτε, ὅτι τὴν παραδέχεσθε δι' ἄλλας αἰτίας, οὐχὶ δὲ διότι εἶναι ἡ θέλησις τοῦ ἔθνους· αὐτὸ μόνον δὲν εἶπατε, εἶπατε ὅτι ἐξηκολουθήσατε ἐξ ἀνάγκης, διότι εἶναι ζήτημα τιμῆς· σᾶς ἀπαντῶ καὶ εἰς τὰ τῆς ἀνάγκης, σᾶς ἀπαντῶ καὶ εἰς τὸ ζήτημα τῆς τιμῆς. Βεβαίως ὑπάρχει πραγματικὴ ἀνάγκη, ὅσας τι ἐνδεικνύεται ἀπαραίτητον ἐκ τῶν περιστάσεων ἐξ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα «ὁ μὲν οὖν παρὼν καιρὸς μονονουχὶ φωνὴν ἀφιεῖ...», τοιαύτη εἶναι ἡ ἀνάγκη τῆς ἐπιστρατείας, καὶ οὐαὶ εἰς ἐκεῖνον, ὅστις τὴν παραγνῶριζει. Σᾶς λέγω τότε ὅτι ὁ Περικλῆς, εἶπεν εἰς τοὺς Σαμίους, προβάλλοντας τὴν ἀνάγκην ἀντὶ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι εἶναι ὡς τὰ παιδιά, τὰ ὁποῖα δέχονται μὲν τὸν φωμόν, κλαίοντα ὅμως· ἡμεῖς δὲν βαδίζομεν πρὸς τὴν ἐπιστρατείαν κλαίοντες, ἀλλὰ μετὰ πλήρους εὐχαριστήσεως, εὐθυμοὶ, μὲ ὑψηλὸν μέτωπον, πρόφρονες, ἐμφορούμενοι ὑπὸ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι ἐκπληροῦμεν καθήκον πρὸς τὴν πατρίδα. Εἶπατε, ὅτι σήμερον ἡ ἐπιστρατεία εἶναι ζήτημα τιμῆς, καὶ ἐνθυμεῖσθε τὴν φιλονικίαν, ἂν ᾗναι ζήτημα τιμῆς ἢ ζήτημα φιλοτιμίας. Πᾶσα πρᾶξις ἐνὸς ἔθνους εἶναι ζήτημα τιμῆς, ἀλλ' ἅμα τίθεται τὸ ζήτημα ἀφηρημένως, ἄνευ ἄλλου συμφέροντος, εἶναι ζήτημα φιλοτιμίας, ἐνῶ ἡ τιμὴ ὁρᾷ τὴν ὑπαρξίν, τὴν ἀνεξαρτησίαν, τὴν ἀπελευθέρωσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τάχα ἔχετε σκοπὸν νὰ περιέλθῃτε εἰς ἀνάλογον θέσιν ὡς ὁ Φραγκῆσκος Α' μετὰ τὴν μάχην τῆς Παβίας, καὶ προτίθεσθε ἵνα ἐπαναλάβῃτε ὅ,τι εἶπεν ἐκεῖνος μετὰ τὴν ἥτταν: tout est perdu fors l'honneur!! Δὲν ἐπίστευον, κύριοι, ὅτι εὐρισκόμεθα εἰς τοιαύτην θέσιν ἱπποτισμοῦ. Δι' ἐμὲ ζήτημα τιμῆς εἶναι νὰ ἴδωμεν τὴν Μακεδονίαν ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ Ὀλύμπου, νὰ πῶμεν ἐκ τῆς πηγῆς τοῦ Θυάμιδος, στρέφοντες τὰ νῶτα πρὸς τὸν τάφον τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. (Εὐγε, εὐγε). Πῶς λοιπὸν ζητεῖτε παρὰ τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἐμπιστοσύνην, ὅταν δὲν ἔρχεσθε μὲ πλήρη καρδίαν, ὅταν δὲν

ὁμολογῆτε τὸ πρόγραμμα, ὅταν δὲν κρατῆτε πιστῶς ὑψηλὰ αὐτὴν τὴν σημαίαν τῆς ἐπιστρατείας; Θέσατε τὴν χεῖρα ὑψηλὰ ὡς ἡ ἀντιπολίτευσις, καὶ ὑψώσατε ὑπερηφάνως τὴν σημαίαν (γέλως ἐν τῇ δεξιᾷ) εἰς ἔνδειξιν, ὅτι ἔχετε τὴν αὐτὴν προθυμίαν, καὶ ποτὲ δὲν θέλει λείψει ἐκ τῆς ἀντιπολιτεύσεως ἡ ὑποστήριξις πρὸς τοιοῦτον ἔργον.

ΕΞΑΚΟΛΟΥΘΗΣΙΣ ΤΗΣ ΑΥΤΗΣ ΣΥΖΗΤΗΣΕΩΣ

ΕΥΝΕΑΡΙΑΣΙΣ ΤΗΣ 26 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1880

Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Νομίζω, ὅτι τὰ χθὲς τελευταῖον λεχθέντα κατὰ τὴν β' ἀνάγνωσιν τοῦ νομοσχεδίου τῆς συμβάσεως δὲν πρέπει νὰ μείνωσιν ἄνευ ἀπαντήσεως, εἴτε παραδεχθῶμεν τὴν σύμβασιν, εἴτε ἀπορρίψωμεν αὐτήν. Εἰ μὲν παραδεχθῶμεν τὴν σύμβασιν, θεωρῶ ὅλως ἄτοπον νὰ δειξώμεν, ὅτι, πιεζόμενοι ὑπὸ τῆς ἀνάγκης, κλείομεν τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ ἀδιαφοροῦμεν εἰς τὰ ἐλαττώματα, ὅσα καταδεικνύονται· εἰ δὲ πάλιν ἀπορρίψωμεν τὴν σύμβασιν, νομίζω ὅλως ἄδικον ν' ἀπορρίψωμεν αὐτήν, διὰ τοὺς λόγους, οἵτινες ἐρρήθησαν.

Οἱ λόγοι ἦσαν λίαν βαρεῖς, δύναμαι νὰ εἶπω, ἀλλὰ τοῦτο λέγων, δὲν ἐννοῶ, ὅτι ἡ βαρύτης τῶν λόγων προήρχετο ἐκ τῆς βαρύτητος τοῦ ἀτόμου, διότι συμπίπτει οἱ βαρύτεροι λόγοι νὰ ῥίπτωνται εἰς τὸ μέσον ὑπὸ ἐκείνων, οἵτινες στεροῦνται βαρύτητος, τεκμήριον δὲ σχετικῶς πρὸς τὸν προλαλήσαντα ὁ κ. Δημητρακάκης, ὅστις καὶ μὲν ἔχει πλείονα βαρύτητα, ἀλλὰ οἱ λόγοι του δὲν ἦσαν βαρεῖς. Εὐρίσκομαι λοιπὸν εἰς τὴν ἀνάγκην, οὐ μόνον ν' ἀσχοληθῶ περὶ τοὺς λόγους, ἀλλὰ πρὸς τούτοις νὰ ἐξετάσω καὶ τὸν ῥήτορα, διότι καὶ αὐτὸς προέβη εἰς ἐξέτασιν ἐμοῦ καὶ μὲ ὑπέβαλεν εἰς ἀνάλυσιν, καὶ μάλιστα καὶ μὲ κατέταξε καὶ μὲ παρέστησεν ὡς οὐδόλως ἀνεξάρτητον. Ἐγὼ μὲν στεροῦμαι τῆς ιδιότητος ταύτης. Ἐκεῖνος ὅμως εἶναι ἀνεξάρτητος,

διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον, ὅτι ἐξαρτᾶται ἐκ μόνης τῆς γνώμης του· ἐνῶ εἶναι πρὸς ὅλους ἀσύνδετος, σκέπτεται μόνος καὶ δὲν συσκέπτεται μετ' ἄλλων. Ἐγὼ τοῦναντίον μετ' ἄλλων συσκέπτομαι, καὶ ἐπομένως ἀκολουθῶ τὴν γνώμην τῶν ἄλλων, μεθ' ὧν συμπολιτεύομαι, καὶ πρὸ πάντων τοῦ προΐσταμένου τῆς μερίδος· ἐθεώρησε δέ, ὅπως καὶ ἐξέφρασεν, ὅτι εἶναι μέγιστον παράπτωμα ἐκ μέρους μου, ἀνθρώπου τῆς ἐπιστήμης, ἅμα ἦλθον ἐνταῦθα, νὰ συνταχθῶ μετὰ τινος κόμματος, μετὰ τινος μερίδος· διὰ τοῦτο ὡς ἐπιστήμων ἀπώλεσα ὅλην τὴν ἀξίαν, τὴν ὅποιαν εἶχον, δηλ. τὴν ἰδανικὴν, τὴν ὅποιαν μοὶ ἀποδίδει, διότι ἐγὼ οὐδέποτε ἀπέδωκα εἰς ἑμαυτὸν τοιαύτην ἰδανικὴν ἀξίαν· ὁ ἀξιότιμος ὅμως ἐκ Καλαβρύτων βουλευτῆς ἐθεώρησεν, ὅτι ὁ ἐπιστήμων πρέπει νὰ ἴσταται πολὺ ὑψηλὰ καὶ μεμονωμένος, ὅταν ἐκφέρῃ τὴν γνώμην του, ἀφιέμενος εἰς τὰς ἰδίας αὐτοῦ σκέψεις. Ὁ κάτοχος τῆς ἐπιστήμης, συγχρωτιζόμενος μετὰ τῶν πολυτετευμένων, ἀποβάλλει τὴν ἀξίαν του καὶ καταβαίνει τοῦ ἰδίου ὕψους. Διὰ νὰ σὰς δείξω διὰ πραγμάτων, τί ἤθελε συμβῇ ἐντὸς τῆς Βουλῆς, ἃν εἶχεν οὕτω τὸ πρᾶγμα, διότι δὲν εἶμαι ἐγὼ μόνος ἐπιστήμων ἐνταῦθα, ἐδῶ εἶναι πλείστοι ἐπιστήμονες, ἱατροί, νομικοί, ἀξιωματικοί, τοὺς ὁποίους μάλιστα καὶ θεωρῶ πολλῶ ἀνωτέρους μου, ὡς λ. χ. τὸν κ. Βαλτινόν, ὅστις εἶναι καὶ καθηγητῆς, ἐὰν ὑποθέσῃτε, ὅτι ὅλοι αὐτοὶ οἱ ἐπιστήμονες 25 ἢ 30 ἤθελον ἀπομακρυνθῇ καὶ ἤθελον νὰ τηρῶσι τὴν ὑψηλὴν θέσιν τῆς ἐπιστήμης, ἔπρεπε νὰ ἔχωμεν καλὰθους κρεμαμένους ἀπὸ τῆς ὀροφῆς, εἰς οὓς νὰ κάθηται ἕκαστος ἐξ ἡμῶν, ὡς εὕρισκετο ὁ Σωκράτης εἰς τὰς νεφέλας ἐν τῷ ταρῶν ἀεροβατῶν, καὶ περιφρονῶν τὸν ἥλιον, καὶ ἐκεῖθεν ἕκαστος νὰ ἐκφέρῃ τὴν γνώμην του ὡς χρησμόν. (Ἰλαρότης). Τοιαύτην δὲν ἐνόησα τὴν ἐπιστήμην ἐγὼ, καὶ λυποῦμαι διὰ τὸν ἐντιμον συνάδελφόν μου, ὅστις ἔχει διάφορον ἰδέαν τῆς ἐπιστήμης· καθὼς αὐτός, οὕτω καὶ ἐγὼ εἴμεθα βουλευταί, καὶ καθῆκον ἔχομεν νὰ ἐκφέρωμεν τὴν γνώμην μας οὐδέποτε ἐκ τρίποδος, ἀλλ' ὡς οἱ λοιποὶ ἐντολοδόχοι τοῦ ἔθνους, τὴν αὐτὴν κατέχοντες θέσιν. Τί ἤθελον εἶναι ὁ ἐπιστήμων, ὁ ἔχων μεμονωμένην τὴν γνώμην του; Ἦθελον εἶναι, ὡς βλέπετε εἰς τὰς ἀγγελίας τῶν ἐφημερίδων λ. χ. «τὸ μόνον ἱαματικὸν πρὸς κατὰπαυσιν πάσης ὀδονταλγίας.» (Ἰλαρότης). Καὶ ὁ ἄλλος ἐπιστήμων, τὰ αὐτὰ ἐπαγγελλόμενος, λέγει ὅτι εἶναι *aqua distillata* ἢ *aqua fontanæ*. Λοιπὸν ὁ μὲν εἰς ἐπιστήμων ἀπο-

καλεῖ τὸ ἱχθυατικὸν τοῦ ἐτέρου *aqua fontanae*, ὃ δὲ τὸ τοῦ πρώτου *aqua distillata*. Κακῶς ἐνόησεν ἐπίσης τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν πολιτείαν ὁ ἐντιμος συνάδελφος, καὶ δὲν ὀκνῶ νὰ ἐξετάσω καὶ τὰς θεωρίας του περὶ πολιτικῆς, διότι παρετήρησα, ὅτι ἐπαγγέλλεται ἰδιαιτέραν ἐντολὴν, τὴν ὁποῖαν ἀγνοῶ πότε ἔλαβεν, ἂν γραπτὴν ἢ ἄγραφον, παρὰ τοῦ λαοῦ, οὐδὲ γνωρίζω ποῦ εὔρε τὸν λαόν, ἐν ὀνόματι αὐτοῦ πάντοτε ἀγορεύων. Ἐκαστος ἡμῶν ἔλαβε τὴν ἐντολὴν ἐκ τῆς ἐπαρχίας του· μόνος ὁ κ. βουλευτὴς Καλαβρύτων εἶναι ἀπεσταλμένος τοῦ λαοῦ, καὶ ἐκαστοτε ἐπικαλεῖται τὸν λαόν ὡς ἴδιον κτῆμα. Πολλάκις ἠθέλησα νὰ ἐρωτήσω, ποῦ εἶναι ὁ λαὸς τοῦ κ. Οἰκονόμου· ἐδῶ, ἐν Ἀθήναις; Προέβην μέχρι τῆς Κολοκυθοῦς, καὶ δὲν τὸν εὗρήκα. (Ἰλαρότης). Ὁ λαός, τὸν ὁποῖον συνήνησα, μὲ εἶπε, σέ γνωρίζομεν ὡς βουλευτὴν μας. Περί τῶν Καλαβρύτων ἀφίνω εἰς τὸν κ. Ἀθανάσιον Πετιμεζᾶν, τὸν κ. Σωτήριον Πετιμεζᾶν, τὸν κ. Φωτῆλαν, νὰ μᾶς εἰπῶσι, ποῖος λαὸς ἔδωσεν ἰδιαιτέρως τοιαύτην τὴν ἐντολὴν εἰς τὸν κ. Οἰκονόμον. Ἐντεῦθεν ἔφθασα εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ κ. Οἰκονόμος πρέπει νὰ ἔχῃ αὐτὸν τὸν λαόν εἰς τὸν οἶκόν του, λαὸν κηρόπλαστον, ἀπὸ μικρὰ μικρὰ ἀνδρείκελα, πρὸς ᾧ ἀγορεύει, καὶ ἐπειδὴ αὐτὸς ὁ λαὸς εἶναι ἄφωνος, θεωρεῖ, ὅτι σιωπῶν συγκατατίθεται. Ἰδοὺ διατὶ λέγει συχνὰ «ὁ λαὸς εἶναι ἐξώ». Ἐκεῖνοι, οἵτινες ἠμιλοῦν, ὅτι ἔχουν ἐντολὴν τοῦ λαοῦ, οἵτινες εὐρίσκονται εἰς σχέσιν μὲ τὸν λαόν, ἀποτείνονται πρὸς αὐτὸν δημοσίως, ἐκθέτοντες τὰς γνώμας των ἐνώπιον τοῦ πλήθους, ἐκεῖ λαμβάνοντες τὴν μῆσιν, τὴν ἐντολὴν· τοιοῦτόν τι ἐκ μέρους τοῦ κ. Οἰκονόμου δὲν εἶδον, οὐδὲ ἔμαθον ποτέ, οὐδὲ ἀνέγνωσα ἐν τινὶ ἐφημερίδι, καὶ μάλιστα ἐν τῇ κατ' ἐξοχὴν «Ἐφημερίδι».

ΑΡ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ. Ὁ κ. Γιαννοῦκος Μαυρομιχάλης εἶναι ἐδῶ.

Ι. ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗΣ. Μάλιστα.

ΑΡ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΣ. Ἡμπορεῖτε νὰ βεβαιώσητε τὸν κ. Καλλιγᾶν σεῖς, ὅστις εἰσθε Πρόεδρος τοῦ Συλλόγου «Κοραῆς», ἐὰν ἦλθόν ποτε εἰς τοιαύτην σχέσιν πρὸς τὸν λαόν.

Ι. ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗΣ. Μάλιστα· εἰς τὸν Ναὸν τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ἥτο μάλιστα παρὼν καὶ ὁ κ. Τρικούπης καὶ ὁ κ. Ἀθ. Πετιμεζᾶς, καὶ ἄλλοι πολλοὶ τῶν κ. κ. Βουλευτῶν.

ΚΑΛΗΓΑΣ. Ἐὰν θέλητε νὰ τὰ πιστοποιήσητε, θέλομεν τὰ ἐρευνήσει καὶ ἀπαριθμήσει τοὺς παρευρεθέντας, ἀλλ' ἀπαιτεῖται μακρὰ διαδι-

κασία· διὰ ν' ἀνακαλύψωμεν τὸν λαόν σας, πρέπει νὰ φέρητε ἀποδείξεις, νὰ μεταχειρισθῇτε ὅλα τὰ ἀποδεικτικὰ μέσα δι' ἐγγράφων, διὰ μαρτύρων, καὶ ἐπὶ τέλους δι' ἐπαγωγῆς ὅρκου...

ΑΡ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ. Σὺς χειροκροτῶ. (Χειροκροτεῖ).

ΚΑΛΑΙΓΑΣ. Εὐχαριστῶ. Ἐρχομαι εἰς τὴν περὶ πολιτείας θεωρίαν τοῦ συναδέλφου μου, τὴν ὁποίαν ἀντέταξεν εἰς ὅσα εἶπον κατὰ τὴν συζήτησιν ἐπὶ τῆς ἀπαντήσεως εἰς τὸν βασιλικὸν λόγον. Τότε ἐξέθηκα, ὅτι μεταξὺ τῶν ἐξουσιῶν ὑπάρχει σχέσις συνεννόσεως καὶ τὴν ἐχαρακτήρισα ὡς συνάλλαγμα. Εἶπον, ὅτι ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία πρὸς τὴν ἐκτελεστικὴν διατελεῖ ἐν πνευματικῇ συναλλαγῇ ἰδεῶν, διατυπουμένων πρὸ πάντων διὰ τῆς πλειονοψηφίας τῆς Βουλῆς ὡς πολιτικὸν πρόγραμμα, ἐκτιθέμενον ἐν τῷ βασιλικῷ λόγῳ, ἡ δὲ βεβαίωσις τῆς ἀποδοχῆς γίνεται διὰ τῆς ἀπαντήσεως· ὅλα ταῦτα συναποτελοῦν ἐν συνάλλαγμα. Κατεκρίθην τότε καὶ ἐκακίσθη ἡ θεωρία μου περὶ συναλλάγματος ὡς δικανικῆ, καὶ ἀπὸ τούτου τοῦ βήματος καὶ διὰ τοῦ τύπου, ὡς μὴ λησμονήσαντος, ὅτι ἐδίδασκον τὰ νομικά· ὁ σπουδαῖος πολιτικὸς δὲν ἔχει πλέον χρεῖαν τοῦ τύπου τοῦ συναλλάγματος, οὔτε τὸ μεταχειρίζεται πλέον. Τὸ πρῶτον, τὸ ὁποῖον φαίνεται, ὅτι ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον νὰ πράξῃ ὁ κ. Οἰκονόμος, ἅμα ἐξελέχθη βουλευτῆς, ἦτο νὰ ρίψῃ τὸν Κουϊάκιον καὶ τὸν Ἰουστινιανὸν ἀπὸ τὰ παράθυρα εἰς τὴν ἀγυιάν, καὶ ἰδοὺ ἔγινε πολιτικὸς· δὲν ἔχω, εἶπε, πλέον ἀνάγκην τῶν δικανικῶν τύπων. Ποία εἶναι κατ' αὐτὸν ἡ σχέσις μεταξὺ νομοθετικῆς καὶ ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας; Εἶναι, λέγει, ἡ πάλῃ τοῦ ἰσχυροτέρου πρὸς τὸν ἀσθενέστερον, καὶ ποτὲ μὲν καταβάλλει ἡ ἐκτελεστικὴ τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν, ποτὲ δὲ ἡ νομοθετικὴ τὴν ἐκτελεστικὴν, καὶ τοιουτοτρόπως κυλῖονται χαμαὶ καταβάλλουσαι καὶ καταβαλλόμεναι πῦξ καὶ λάξ. Πῶς δὲ διαλύεται ἡ πάλῃ αὐτῶν; διὰ τοῦ λαοῦ· γίνεται λοιπὸν ἔκκλησις εἰς τὸν λαόν, ὅστις ἀπαγγέλλει τὴν ἀπόφασίν του, τὴν ἀπαγγέλλει δὲ διὰ τοῦ ἀντιπροσώπου του, τοῦ κ. Οἰκονόμου· οὕτω κατενόησε τὴν πολιτείαν ὁ κ. Οἰκονόμος, τὴν κατενόησεν ὡς πάλῃ, ἥτις προκαλεῖ τὴν κρίσιν τοῦ λαοῦ· δι' αὐτῆς δὲ ἐπανέρχεται μεταξὺ τῶν ἐξουσιῶν ἡ ἁρμονία. Ἡ εἰρηνικὴ καὶ πνευματικὴ ἐξήγησις οὐδεμίαν ἔχει κατ' αὐτὸν ἀξίαν. διότι εἶναι τὸ τετριμμένον δικανικὸν συνάλλαγμα. Ἀλλ' ἔρχομαι τώρα καὶ εἰς τὰ οἰκονομικά, καὶ ἠπόρησα πολὺ ὅταν εἶδον, ὅτι ὁ εἰδικὸς περὶ τὰ τοιαῦτα ὠμίλησε περὶ Τραπε-

ζῶν, ἐντελῶς ἄγευστος ἐκείνων τῶν γνώσεων καὶ τῶν θεωριῶν, αἵτινες εἶναι τὸ καύχημα τῆς ἐποχῆς μας. Διὰ τοῦτο εὐρίσκομαι εἰς τὴν ἀνάγκην ἐγώ, ὅστις εἶμαι ὅλως ἀλλότριος, καὶ ἐκ περιεργείας μόνον ἐνίοτε ἐνδιατρίβω, νὰ καταδείξω εἰς αὐτὸν εἰς ποίαν πλάνην περιέπεσεν. Ἐπολέμησε τὸ προνόμιον, στηριχθεὶς φυσικῶ τῷ λόγῳ εἰς τὰς εὐρείας θεωρίας, τὰς ὁποίας ἔχει περὶ λαοῦ, δηλ. ἔχει εὐρείας θεωρίας, διαιρεῖ τὴν κοινωνίαν ἀποτόμως, ἐδῶ εἶναι ὁ λαός, ἐκεῖ εἶναι οἱ κατάρτατοι, ὅ,τι δὲν εἶναι ὑπὲρ αὐτοῦ τοῦ λαοῦ, θεωρεῖ κατατηραμένον· τὸ προνόμιον λοιπὸν εἶναι κατατηραμένον. Παντὶ σθένει προσπαθεῖ, οὕτως εἰπεῖν, νὰ καταρρίψῃ ἐκείνους, οἱ ὅποιοι ἔχουν περιουσίαν, τὸ κεφάλαιον, ἀγνοῶν, ὅτι μέλλει νὰ καταστήσῃ δυστυχεστέρους ἐκείνους, οἵτινες δὲν ἔχουν. Διὰ τοῦτο ἠκούσαμεν πέρυσι νὰ καταφέρηται κατὰ τῶν μεγάρων, κατὰ τῶν μεγάλων οἰκοδομῶν, κατὰ τῆς πολυτελείας, τῆς χρήσεως μαρμάρων, κατὰ τῶν ὡραίων τεχνῶν, καὶ λησμονεῖ, ὅτι, ἂν καταλύσωμεν ὅλα ταῦτα, ἡ ζημία μέλλει νὰ ᾖ ἐπὶ τέλος τοῦ λαοῦ, διότι ὅλοι αὐτοί, ὅσοι ἐργάζονται τὰ μάρμαρα καὶ ὅλας τὰς λοιπὰς τέχνας, πρέπει νὰ μείνωσιν ἄεργοι, ἄνευ ἐργασίας, οἱ δὲ εὐποροὶ ἢ νὰ κρύψωσι τὴν περιουσίαν των, ἢ νὰ φύγωσι. Πολεμεῖ λοιπὸν τὰ προνόμια, χωρὶς νὰ ἐξετάσῃ τὸ εἶδος τῶν προνομίων· καὶ ἐγὼ εἶμαι ἐχθρὸς τῶν προνομίων· καὶ εἰς τὴν Ἑθνικὴν Συνέλευσιν ἔτυχεν νὰ ὁμιλήσω ἐναντίον τῶν προνομίων. Ἀλλὰ περὶ προνομίου τοιοῦτου, ὁποῖον πρόκειται σήμερον, περὶ τούτου, ἔπρεπε νὰ τὸ ἐξετάσῃ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ συμφέροντος τοῦ Κράτους, καὶ ὄχι τοῦ συμφέροντος τῆς Τραπεζῆς. Ἐὰν ἐπρόκειτο σήμερον νὰ παραχωρήσητε προνόμιον ὑπὲρ τοῦ συμφέροντος τῆς Τραπεζῆς, μὲ ὅλας τὰς σχέσεις, τὰς ὁποίας ἔχω μὲ τὴν Τράπεζαν, καὶ τὰς μετοχάς, τὰς ὁποίας ἔχω, ἤθελον σᾶς εἶπει, κάμνετε κάκιστα, διατὶ νὰ δώσετε προνόμιον εἰς ταύτην τὴν Τράπεζαν; Ποῖος ὁ λόγος, ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ συμφέρον τοῦ Κράτους; Ἐὰν τὸ δίδητε ὑπὲρ τῆς Τραπεζῆς, εἶναι ὅλον τὸ αὐτό, ὡς νὰ θέλητε νὰ εὐνοήσητε αὐτὴν τὴν ὁμάδα τῶν ἀνθρώπων· τότε ἔρχομαι καὶ ἐγὼ μὲ τὸ μέρος τοῦ λαοῦ, καὶ οὐχὶ τοῦ λαοῦ, τὸν ὁποῖον ἔχετε κηρόπλαστον ἐπὶ τῆς Τραπεζῆς σας, ἀλλὰ τοῦ ἀληθινοῦ λαοῦ. Σᾶς εἶπε λοιπὸν, ὅτι ἐξ ἐναντίας ἡ κατάργησις τῶν προνομίων πολλαπλασιάζει τὰς τραπεζάς, καὶ τότε ἰδοὺ αὐξάνουν αἱ τραπεζιτικαὶ ἐργασίαι, καὶ ἀπόδειξις εἶναι ἡ Σκωτία, ἡ Ἑλβετία, ἡ Ἀμερική. Τὸ παρά-

δειγμα τῆς Σκωτίας δύναμαι νὰ θεωρήσω ὡς λίαν ἀτυχές, διότι αἱ Τράπεζαι τῆς Σκωτίας ἀνήκουσιν εἰς Κράτος, τὸ ὁποῖον ἔχει Τράπεζαν προνομιοῦχον, καὶ ἔχει προνομιοῦχον Τράπεζαν τοιαύτην, περὶ τῆς ὁποίας ἡ ἱστορία ἀποδεικνύει, ὅτι εἰς αὐτὴν τὴν Τράπεζαν ἡ Ἀγγλία χρεωστεῖ τὴν εὐρεσιν πόρων εἰς ὅλας τὰς κρίσιμους περιστάσεις, εἰς τὰς ὁποίας εὐρέθη ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Γουλιέλμου τοῦ Β'. Ἐκτοτε ἡ Τράπεζα αὕτη κατεδείχθη, ὅτι εἶναι, ὅσον εἶναι, χρήσιμος εἰς τὴν Ἀγγλίαν πρὸς αὐτὴν τὸν σκοπὸν, δι' ὃν ἀρχικῶς συνεστήθη, καὶ ἐνῶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἦτο μικρά, ἔφθασε σήμερον εἰς τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν κατέχει, καὶ θεωρεῖται ὡς ἴδρυμα, τὸ ὁποῖον συναπαρτίζει, οὕτως εἰπεῖν, τὸ οἰκοδόμημα τῆς πολιτείας. Σήμερον εἰάν εἴπη τις εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ν' ἀφαιρέσῃ τὸ προνόμιον τῆς Τραπεζῆς, θέλουσιν σὰς εἶπει, ὅτι ἀφαιρεῖτε ἓνα λίθον ἀπὸ τὸ οἰκοδόμημα τῆς πολιτείας. Εἶναι λοιπὸν ἐντελῶς ἀτυχές τὸ παράδειγμα τῆς Σκωτίας, διότι εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἐκτὸς τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἀγγλικῆς, ἣτις ἔχει τὸ προνόμιον μέχρις ἀποστάσεως 10 μιλίων ἀπὸ τοῦ Λονδίνου, ἂν δὲν λανθάνωμαι, πέραν αὐτῆς τῆς ἀποστάσεως ἐπιτρέπεται ἡ ἱδρυσις ἄλλων Τραπεζῶν. Ἐχομεν λοιπὸν μέχρις ὠρισμένου σημείου τὸ σύστημα ἐνιαίας Τραπεζῆς, πέραν δὲ αὐτοῦ τοῦ ὁρίζοντος ἔχομεν πολλὰς Τραπεζάς. Τώρα περὶ τῆς Ἑλβετίας δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ λόγος, διότι ἡ Ἑλβετία δὲν εἶναι Κράτος, τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται εἰς περιστάσεις οἷας ἡμεῖς εἶναι Κράτος, τοῦ ὁποίου τὴν οὐδετερότητα ἡγγυήθη ὅλη ἡ Εὐρώπη, καὶ τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει ποτὲ νὰ σκεφθῇ περὶ πολέμου· οὔτε ἀπειλεῖ, οὔτε ἀπειλεῖται. Αἱ Τράπεζαι τότε ἔχουν σκοπὸν καθαρῶς ἐμπορικόν, τραπεζιτικόν, καὶ οὐδὲν πλέον.

Ἐρχόμεθα τώρα εἰς τὴν Ἀμερικὴν. Τὸ παράδειγμα τῆς Ἀμερικῆς ἡδυνάτο τις νὰ ἐπικαλεσθῇ, καὶ εἶναι σπουδαῖον· τί ἐμφαίνει ὅμως; Ἐνθυμεῖσθε, ὅτι ὑπῆρχεν ἐνιαία Τράπεζα εἰς τὴν Ἀμερικὴν καὶ σπουδαιοτάτη, ἣτις ἐν μέσῳ τῆς δημοκρατίας, ἐν μέσῳ τῆς ὁμοσπονδίας τῶντι εἶχε φθάσει εἰς ὑψηλὴν περιωπὴν, καὶ φαίνεται, ὅτι ἐξήσκει σπουδαίαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς πολιτικῆς. Ὑπῆρχεν ἔκτοτε ἡ πάλῃ εἰς τὴν Ἀμερικὴν μεταξύ τῶν λεγομένων Ὁμοσπονδιακῶν καὶ τῶν λεγομένων Δημοκρατικῶν, ἡ ἀντίθεσις τουτέστιν ἐκείνων, οἵτινες ἤθελον νὰ κατασταθῇ ἐκάστη ἐπικράτεια τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν ὡς ἰσὺς ἀνεξάρτητος καὶ αὐτόνομος, καὶ

ἐκείνων, οὔτινες ἤθελον νὰ ὑπερισχύσῃ ἡ ἐξουσία τῆς Ὁμοσπονδίας, τῆς κεντρικῆς πολιτείας, οὕτως εἶπεῖν. Ὁ Ἰάκσων λοιπὸν κατέρριψε τὴν Τράπεζαν, διότι ἐθεώρησεν, ὅτι ἡ Τράπεζα ἀντέπραπτεν εἰς τοὺς σκοποὺς του, ἔκτοτε δὲ ἔγιναν αἱ πολλαπλᾶι Τράπεζαι. Καὶ εἶδετε, σὰς ἀνέφερε τὰς πολλαπλᾶς Τραπεζας, δὲν σὰς εἶπεν ὅμως τὸ κυριώτερον, ἐπὶ τίνος συστήματος εἶναι ἰδρυμέναι, καὶ τὸ ὁποῖον ἐξηγεῖ ἀμέσως τὴν ἀντίθεσιν, ἥτις ὑπάρχει μεταξύ τοῦ συστήματος τῆς Ἀμερικῆς καὶ τοῦ συστήματος, ὅπερ ἐπικρατεῖ ἐν Εὐρώπῃ, διότι ἐν Εὐρώπῃ βλέπετε ὅλα τὰ μεγάλα Κράτη, τὰ Κράτη, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἰσχύν, τείνοντα πρὸς τὴν ἐνιαίαν Τράπεζαν. Ἡ Γαλλία ἐγκατέλειψεν ἐντελῶς τὰς ιδέας περὶ πολλαπλῶν Τραπεζῶν· ἐνῷ ἡ ὑπαρξίς ἐνιαίας Τραπεζῆς ἐφιλονικεῖτο μέχρι τινός, σήμερον τοῦτο δὲν εἶναι πλέον ζήτημα. Εἰς τὴν Γερμανίαν τὸ πρῶτον ἔργον τοῦ Βίσμαρκ, ὅταν κατώρθωσε τὴν ἐνότητα τῆς Γερμανίας, τὸ πρῶτον μέσον, τὸ ὁποῖον ἐθεώρησε συντελεστικὸν πρὸς στερέωσιν τῆς ἐνότητος τῆς Γερμανίας, ἦτον ἡ σύστασις τῆς Γερμανικῆς Τραπεζῆς, ἀπορρόφησάσης ὅλας τὰς ἄλλας. Ἡ Αὐστρία εἶχε δύο Τραπεζας, τὴν πέραν τοῦ Λέθα καὶ τὴν ἐντεῦθεν τοῦ Λέθα, ἐθεωρήθη δὲ μέγα κατόρθωμα ἡ ἐνωσις τῶν δύο Τραπεζῶν μετὰ δεινὰς ἐριδας, καθ' ἃς ἐκινδύνευσαν καὶ συνετρίβησαν Ὑπουργεῖα, ἐωσότου κατορθωθῇ ἡ ἐνιαία Τράπεζα, ἡ Αὐστριακὴ, ἥτις ὑπάρχει σήμερον. Ἡ Ῥωσσία τὸ αὐτὸ ἐπραξεν. Ἡ Ἰταλία ἔχει 4 Τραπεζας, ζητεῖ δὲ τὴν συγχώνευσιν αὐτῶν· ἐργάζονται πρὸ καιροῦ εἰς τοῦτο, ὑπάρχουσιν ὅμως μέγισται δυσκολίαι, διότι ἐκάστη ἐξ αὐτῶν τῶν Τραπεζῶν, τῆς Νεαπόλεως, τῆς Τοσκάνης, τῆς Λομβαρδίας, τοῦ Πεδεμοντίου, ἐκάστη ἐξ αὐτῶν δὲν στηρίζεται εἰς τὴν αὐτὴν βάσιν. Ὅλα λοιπὸν τὰ εὐρωπαϊκὰ Κράτη τείνουν εἰς τὸ σύστημα τῆς ἐνιαίας Τραπεζῆς. Ἡ Ἀμερικὴ κατέρριψεν αὐτὸ τὸ σύστημα τῆς ἐνιαίας Τραπεζῆς, ἀλλ' ἀφ' οὗ τὸ κατέρριψεν, ἐπῆλθε τὸ ἀκόλουθον ἀποτέλεσμα, εἰς τὴν Ἀμερικὴν νὰ δύναται ἕκαστος νὰ συστήσῃ Τράπεζαν, ἀλλ' ὀφείλει πρῶτον νὰ καταβάλλῃ τὸ $\frac{1}{3}$ τοῦ ὀνομαστικοῦ κεφαλαίου· αὐτὸ τὸ $\frac{1}{3}$ ἀμέσως κατατίθεται εἰς χεῖρας τῆς Κυβερνήσεως, τὸ Κράτος δέ, ἀντὶ αὐτοῦ τοῦ ποσοῦ, δίδει τὰ τραπεζικὰ γραμμάτια. Τὰ γραμμάτια λοιπὸν δὲν ἐκδίδονται καθ'αὐτὸ ἀπὸ τὴν Τράπεζαν, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν· ἡ Κυβέρνησις δίδει αὐτὰ τὰ τραπεζικὰ γραμμάτια ἀπέναντι τοῦ κα-

ταβληθέντος μεταλλικοῦ, καὶ οὐδὲν πλέον δύναται νὰ ἐκδώσῃ γραμματίον ἢ Τράπεζα. Συγχρόνως τὸ Κράτος μετατρέπει τὴν χρηματικὴν καταβολὴν εἰς ὁμολογίας τοῦ δημοσίου χρέους, αὐτὰς δὲ τὰς ὁμολογίας διατηρεῖ ὡς ἐγγύησιν, καθ' ἣν περίπτωσιν ἡ Τράπεζα πτωχεύσῃ ἢ ἐξασθενήσῃ.

Πᾶς λοιπόν, ὅστις θέλει νὰ συστήσῃ Τράπεζαν, ἅμα ἐκπληρώσῃ αὐτοὺς τοὺς ὅρους, συνιστᾷ τοιαύτην· ποῖον δὲ ποσὸν τραπεζ. γραμματίων δύναται νὰ ἐκδώσῃ; μόνον ἐκεῖνο τὸ ποσόν, ἀντὶ τοῦ ὁποίου ἔδωκε μεταλλικὸν νόμισμα εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον. Διὰ νὰ τεθῇ δὲ εἰς περιορισμός, διότι ἐπὶ τέλους δύναται νὰ παραδοθῇ μέγιστον ποσὸν μεταλλικοῦ καὶ νὰ πολλαπλασιασθοῦν αἱ Τράπεζαι εἰς τὸ ἀπέραντον, διὰ νὰ τεθῇ φραγμός, ὠρίσθη ὁ ἐξῆς περιορισμός, ὅτι πέραν τῶν 300,000,000 δολλαρίων δὲν δύνανται νὰ ἐκδοθῶσι τραπεζικὰ γραμμάτια. Ὅσαι λοιπόν Τράπεζαι καὶ ἂν συστηθοῦν, ὅσα χρήματα καὶ ἂν καταβληθοῦν, πέραν τῶν 300 ἑκατομμ. δολλαρίων δὲν ἐπιτρέπεται ἐκδόσις γραμματίων· τὸ ποσὸν τοῦτο τῶν 300 ἑκατομμ. δολλαρίων ἐθεωρήθη, ὅτι ἦτον ἐπαρκὲς διὰ τὰς Ἡνωμένας Πολιτείας. Τί εἶναι ὅμως αὐταὶ αἱ πολλαὶ Τράπεζαι; Μᾶς ἀνέγνωσε στατιστικὰς, τὰς ὁποίας θὰ εὔρητε εἰς ὅποιον ἐγχειρίδιον καὶ ἂν λάβητε ἀνὰ χεῖρας, ἐγὼ ἀπορῶ πῶς ἔφερεν ἐδῶ εἰς τὸ βῆμα πράγματα, τὰ ὁποῖα εὐρίσκονται ἐν πάσῃ χρηστομαθείᾳ· ποῖον ἔπεται τὸ ἀποτέλεσμα τῆς τοιαύτης φύσεως τῶν Τραπεζῶν; εἶναι τὸ ἐξῆς· τί νομίζετε ἐν Ἀμερικῇ, νομίζετε, ὅτι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐδῶ ἡ ἡμετέρα Τράπεζα, γίνεται καὶ ἐν Ἀμερικῇ; ὅτι δανεῖζουν, ὡς ἡ ἡμετέρα Τράπεζα εἰς ὑποθήκας, καὶ ἐν γένει κάμνουν ὅλας ἐκεῖνας τὰς πράξεις, αἱ ὁποῖαι γίνονται παρὰ τῆς ἡμετέρας Τραπεζῆς; οὐδαμῶς· εἰς τί συνίστανται τὰ κέρδη αὐτῶν τῶν Τραπεζῶν; αὐταὶ αἱ Τράπεζαι ἔδωκαν τόσον μεταλλικόν, ὅσα ἐκδίδουσι γραμμάτια, ὥστε ἐκ τούτων οὐδὲν ἔχουσι κέρδος. Τὸ κέρδος πηγάζει ἐκ τῆς καταθέσεως κεφαλαίων εἰς αὐτὰς τὰς Τραπεζάς· ὅσοι ἔχουν κεφάλαια, καὶ δὲν ἔχουν τὴν ἐπιτηδειότητα, νὰ τὰ διαχειρίζωνται μόνοι, καὶ τοιοῦτοι εἶναι πολλοὶ ἐν Ἀμερικῇ, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ κινοῦν τὰ κεφάλαιά των οἱ ἴδιοι καὶ ἀπασχολοῦν εἰς ἐπωφελεῖς ἐπιχειρήσεις, τὰ καταθέτουν εἰς τὰς Τραπεζάς ἐκεῖνας ἐπ' ἀνοικτῷ λογαριασμῷ, καὶ ὁσάκις εὐρίσκουν καταλλήλον στιγμὴν, κάμνουν χρήσιν αὐτῶν τῶν κεφαλαίων σκοπίμως δι' ἐκδόσεως ἐπιταγῶν.

Τὰ κέρδη ὅμως τῶν Τραπεζῶν εἶναι μέγιστα, καὶ δι' αὐτὸ σὰς εἶπεν, ὅτι Τράπεζα, ἥτις ἔχουσα κεφάλαιον μόνον 500 χιλιάδων φράγκων, ἔκαμε, δὲν ἐνθυμοῦμαι, πόσον κύκλον. Ἡ πίστις τῆς Τραπεζῆς χρησιμεύει πρὸς τοῦτο, καὶ πρὸ πάντων ἀποβλέπουν εἰς τὴν τιμότητα καὶ τὴν στερεότητα τῆς Τραπεζῆς, καὶ ἅμα ἀποκτήσῃ ὑπόληψιν ἡ Τράπεζα προστρέχουν πάντες εἰς αὐτὴν καὶ καταθέτουν ἐπ' ἐλαχίστῳ τόκῳ τὰ κεφαλαιὰ των· ἄλλ' ἐρωτᾷτε: αἱ πολλαὶ Τράπεζαι, αἱ κατ' αὐτὸ τὸ σύστημα, εἶναι εἰς κατὰστασιν νὰ ἔλθουν εἰς βοήθειαν τῆς Κυβερνήσεως; εἶδατέ ποτε τοιοῦτον φαινόμενον;

Σεῖς, ὅστις εἰσθε καὶ ὀνόματι οἰκονόμος καὶ ἐξ ἐπαγγέλματος οἰκονομολόγος, δὲν μᾶς ἐδώκατε καὶ ἐν παραδειγμα, ὅτι μία ἐκ τῶν Τραπεζῶν ἦλθεν εἰς ἀρωγὴν τῆς Κυβερνήσεως, διότι δὲν εἶναι εἰς κατὰστασιν νὰ πράξῃ τοῦτο, εἶναι εἰς ἀπόλυτον ἀδυναμίαν νὰ τὸ πράξῃ. Τί δὲ συνέβη ἐν Ἀμερικῇ; ὅτε ἐπῆλθεν ἡ ἀνάγκη πραγματοποιήσεως μεγάλου δανείου, δὲν προσέτρεξεν ἡ Κυβέρνησις εἰς τὰς Τραπεζὰς· αἱ Τράπεζαι δὲν εἶχον τὰ μέσα νὰ ἐκδώσωσι τραπεζικὰ γραμμάτια πέραν τοῦ κεφαλαίου, τὸ ὑποῖον κατέθεσαν εἰς χεῖρας τοῦ δημοσίου ταμείου, ἄλλ' ἐξέδωκεν ἡ Κυβέρνησις χαρτονόμισμα, τὰ λεγόμενα greenbacks, διότι εἶχον πράσινον τὸ ὄπισθεν. Οἰαδὴποτε ἄλλη Κυβέρνησις, ἐκτὸς τῆς Κυβερνήσεως τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, τῆς ὑποίας ἡ φρόνησις εἶναι γνωστή, ἥτις ὑπόκειται εἰς πλείστας ἐγγυήσεις καὶ διευθύνεται πάντοτε ὑπὸ ἀνδρῶν ἐξόχου ἱκανότητος, οἰαδὴποτε ἄλλη Κυβέρνησις πράττουσα τὸ αὐτό, τὴν ἐκδοσιν τοιοῦτου χαρτονομίσματος, ἤθελε περιπέσει εἰς τὸν κρημνὸν τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως. Εἶδετε, ὅτι τοιαῦτά τινα περιέχουν αἱ προτάσεις σας, καὶ τί νομίζετε θὰ συμβῇ, ὅταν ἡ Κυβέρνησις ἐκδώσῃ χαρτονόμισμα, οὐχὶ διότι εἶναι Ἑλληνικὴ ἡ Κυβέρνησις, διότι δὲν ἐννοῶ νὰ σμικρύνῃ τὴν ὑπόληψιν τῆς Κυβερνήσεως τῆς Πατρίδος μου, ἀλλ' ἐννοῶ πᾶσαν Κυβέρνησιν. Ἡ Γαλλία, ἡ δημοκρατουμένη, ἃς τολμήσῃ σήμερον νὰ ἐκδώσῃ χαρτονόμισμα· μόνον ἐπὶ τῇ εἰδήσει, ὅτι ἐκδίδει χαρτονόμισμα, θέλει ἀνατραπῇ ἐκ βάθρων. Σεῖς νομίζετε, ὅτι δύνασθην νὰ παίζῃτε μὲ τὴν πυρίτιδα, διότι οὐδὲ ὠσφράνθητε τὴν πυρίτιδα, ἀλλ' ἔχετε καὶ αὐτὴν ἐν ἀπεικονίσματι, κόνιν φέρουσιν τῆς πυρίτιδος τὸ χρῶμα. Ἐρωτήσατε ἂν τρίζων τοὺς ὀδόντας μεταχειρίζωμαι καὶ τοὺς τραπεζίτας. "Οχι, δὲν ἔχω τοὺς γομφίους, ἔχω μόνους τοὺς γελασίνους. (Ἰλαρότης).

Δὲν ἐκτείνομαι περαιτέρω περὶ χαρτονομίσματος, διότι εἶναι τόσον ἀλλόκοτος ἰδέα, ὥστε οὔτε κἂν εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνηται περὶ αὐτῆς λόγος, οὔτε ἔχει τὴν ἐλαχίστην πιθανότητα, νὰ συλληφθῇ ἐν τῷ νῷ ὑπουργοῦ τῶν Οἰκονομικῶν. Ἀπὸ ἐκείνης τῆς στιγμῆς πρέπει νὰ παύσῃ νὰ ὀνομάζεται ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν, πρέπει νὰ ὀνομάζεται μᾶλλον κ. Οἰκονόμος. Καὶ ἐπιμένω εἰς τὸ συμπέρασμα, τὸ ὁποῖον εἶπον· συγκρίνων τὰ ἀπανταχοῦ γενόμενα, λέγω, ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ Τράπεζα, ἄνευ προνομίου δυναμένη νὰ παρέχῃ εἰς τὴν Κυβέρνησιν ἐν ὠρισμένη καὶ δεδομένη περιστάσει πόρους. Αὐτὸ τὸ πρόνομιον μὴ νομίστητε, ὅτι εἶναι πρὸς ὄφελος τῶν μετόχων καὶ ὅτι προσδίδει εἰς αὐτοὺς ὠφελείας, ὧν ἴσως δὲν ἀπολαμβάνουν καὶ ἄλλαι Τράπεζαι ἄνευ προνομίου. Δύνασθε νὰ συγκρίνητε πολλὰς Τραπεζὰς καὶ ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἄλλαχού, αἱ ὁποῖαι δὲν ἔχουν τὸ πρόνομιον, ἀλλ' ὅταν διευθύνωνται ἐπιτηδείως, δύνανται νὰ ἔχουν ἀνώτερα κέρδη· διότι Τράπεζα, ἣτις ἔχει τὸ πρόνομιον, δὲν δύναται νὰ ἐπιχειρήσῃ κερδοσκοπικὰς πράξεις, τολμηράς, αἱ ὁποῖαι δεκαπλασιάζουν τὸ κεφάλαιον. Καθ' ὑπόθεσιν, ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα δὲν ἐπιτρέπεται ν' ἀγοράσῃ ὁμολογίας ξένας, νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὴν τομὴν τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ Παναμᾶ, ὡς ἐπιτρέπεται π. χ. εἰς τὴν Βιομηχανικὴν· ἀλλ' ἐδῶ ἡ Τράπεζα ἔχει ὠρισμένα μόνον κέρδη, τὰ ὁποῖα ὑπολογίζονται ἐκ τῶν προτέρων, ἔχει τόσα κεφάλαια, δύναται νὰ ἐκδώσῃ καὶ τόσον ποσὸν τραπεζικῶν γραμματίων, ὥστε περιορίζεται εἰς μόνον τὸν τόκον τῶν κεφαλαίων καὶ τῶν ἐπέκεινα τοῦ κεφαλαίου ἐκδιδομένων γραμματίων· οὐδὲν ἕτερον κέρδος εἶναι δυνατόν νὰ προσκτήσῃ. Ἡ Γαλλικὴ Τράπεζα, ἡ ὁποία εἶναι ἐκ τῶν σπουδαιωτέρων, εἶχε κεφάλαιον 91 ἑκατομμυρ., καὶ μόλις ἐπὶ Ναπολέοντος τὸ ἐδιπλασίασε καὶ ἔγινεν 182· ὑπάρχουν ὁμῶς ἄλλαι Τραπεζαί, αἱ ὁποῖαι ἔχουν μεγαλειτέρα κεφάλαια, ἀλλὰ δὲν εἶναι τὸ μέγεθος τοῦ κεφαλαίου, περὶ τοῦ ὁποῖου πρόκειται, ἀλλ' ὁ ὀργανισμὸς, καὶ δι' αὐτοῦ καθίσταται λίθος τοῦ πολιτικοῦ οἰκοδομήματος χρήσιμος εἰς ὠρισμένας περιστάσεις, οὐχὶ μόνον εἰς ἐκτάκτους, ἀλλὰ καὶ εἰς τακτικὰς· διότι Τράπεζα τοιαύτη συντελεῖ εἰς τὸ νὰ εὐκολύνῃ τὴν κυκλοφορίαν, εἰς τὸ νὰ εὐκολύνῃ τὰς πράξεις τῆς συναλλαγῆς, καὶ εἰς ὠρισμένας περιστάσεις εἰς τὸ νὰ ἔρχηται εἰς βοήθειαν τῆς Κυβερνήσεως. Εἶναι δὲ γνωστόν, ὅτι αὐτὴ ἡ Αὐστρία εἶχε χαρτονομίσμα, καὶ ὡς ἐκ τούτου εὗρισκετο πάντοτε εἰς δεινὴν θέσιν· ἐνθυμεῖσθε δὲ ὅ,τι

καὶ προχθὲς σὰς ἀνέφερα, ὅτι ἐν Ἰταλίᾳ ἡ ὑποτίμησις τῶν τραπεζικῶν γραμματίων δὲν εἶχεν ὑπερβῆ τὰ 10 %, ἐνῷ ἐν Αὐστρίᾳ εἶχε φθάσει τὰ 22 %, συνέβη δὲ τοῦτο ἐν Αὐστρίᾳ, διότι ἐκεῖ ὑπῆρχε τὸ χαρτονόμισμα. Τὶ ἐπραξεν ὁ σπουδαῖος ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν ἐν Αὐστρίᾳ, ἔνθα ἐγένοντο πολλαὶ καὶ σφοδραὶ συζητήσεις καὶ ὑπεστηρίχθησαν ὑπὸ ὅλων τῶν ἐπιστημόνων ἐν Γερμανίᾳ, ὅτι πρέπει νὰ παύσῃ τὸ χαρτονόμισμα, καὶ νὰ μὴ ἐπιτρέψωσιν εἰμὴ τὴν ἐκδοσιν τραπεζικῶν γραμματίων, καὶ συνέπεια τούτου ἦτον, ὅτι ἐγένετο Σύμβασις μεταξὺ τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῆς Τραπεζῆς, τῆς ἐνιαίως ἤδη σχηματισθείσης ἐκ τῆς ἐνώσεως τῆς πέραν τοῦ Λέθα καὶ τῆς ἐντεῦθεν τοῦ Λέθα Τραπεζῆς, ἐγένετο Σύμβασις, καθ' ἣν ἡ Κυβέρνησις ὑπέσχετο ἐν διαστήματι χρόνου κατὰ μικρὸν ν' ἀποσύρῃ τὸ χαρτονόμισμα, ἐπετράπη δὲ εἰς τὴν Τράπεζαν ἀντὶ τοῦ χαρτονομίσματος νὰ ἐκδίδῃ τραπεζικὰ γραμμάτια, τοσοῦτον δὲ εὐάρεστα ἐπῆλθον τὰ ἀποτελέσματα, ὥστε ἤδη ἐν Αὐστρίᾳ ἐγγίζει ὁ χρόνος τῆς ἄρσεως τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας. Εἶναι δὲ παράδοξον πόσον ταχέως ἐπῆλθεν αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα, ἐν διαστήματι πέντε ἐτῶν, καὶ οὕτως ἡ Αὐστρία ἐξῆλθεν ἀπὸ τὴν δεινὴν θέσιν καὶ ἐπηνώρθωσε τὰ οἰκονομικὰ αὐτῆς. Καὶ ἐν Αὐστρίᾳ ἡ ἄρσις τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας εἶναι ζήτημα ποσοῦ τινος ἑκατομμυρίων φιορινίων, 400,000,000, ἂν δὲν λανθάνωμαι, καὶ ἅμα ἡ Αὐστρία συνομολογήσῃ ἐξωτερικὸν δάνειον, ἐπέρχεται ἡ ἄρσις τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας.

Λοιπὸν τί συμβουλεύει ὁ ἐντιμὸς συνάδελφος ἐκ Καλαθρύτων, ὁ ἐκ τοῦ λαοῦ ἔχων τὴν ἐντολήν; συμβουλεύει νὰ πράξῃτε τὸ ἐναντίον τῆς Αὐστρίας. Εἰς τὸ μάθημα τῆς πείρας κλείει τοὺς ὀφθαλμούς. Ἐν φόβητρον ταράσσει αὐτόν, τὸ μονοπώλιον, καὶ νομίζει, ὅτι προνόμιον ὅποιονδήποτε, εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, ὅτι ὅπου γίνεται λόγος περὶ προνομίου, πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ ζητήματος. Κύριοι, τὸ προνόμιον τῆς Τραπεζῆς, εἶναι προνόμιον τῆς Κυβερνήσεως, ἡ Κυβέρνησις ἐπιτρέπει τὴν διαχείρισιν τοῦ προνομίου εἰς τὴν Τράπεζαν· αὕτη εἶναι ἡ ἀληθὴς σχέσις μεταξὺ Κυβερνήσεως καὶ Τραπεζῆς, τὸ προνόμιον εἶναι τῆς Κυβερνήσεως, οὐδεὶς δύναται νὰ ἐκδώσῃ γραμμάτιον εἰς τὸν κομιστήν, ἡ Τράπεζα τὸ πράττει κατ' ἐντολήν τῆς Κυβερνήσεως, ἥτις παραχωρεῖ τὴν διαχείρισιν, εἶναι δὲ ἡ Τράπεζα ὁ καταλληλότερος διαχειριστής, διότι ἡ Τράπεζα δὲν εὐρίσκεται ἐν μέσῳ τῆς πο-

λιτικῆς, ὅπως ἡ Κυβέρνησις. Ἡ Κυβέρνησις δὲν δύναται νὰ ἐπιχειρῇ τὴν ἐκδοσιν χαρτονομίσματος, διότι τοῦτο θὰ ᾔηται ὀλέθριον, δὲν θὰ ὑπάρχῃ χαλινός, διότι ὁ εἰς ὑπουργὸς θὰ λέγῃ, διατί ἐγὼ νὰ ᾔμαι κατώτερος τοῦ ἄλλου, ἐκεῖνος ἐδαπάνησε δέκα, ἐγὼ θὰ δαπανήσω εἴκοσιν ἑκατομμύρια. «Σαοὺλ ἐν χιλιάσι καὶ Δαβὶδ ἐν μυριάσι»· ἐνῷ κατάστημα, τὸ ὁποῖον ἔχει ἴδια συμφέροντα, καὶ τὸ ὁποῖον ἐξήρτηται ἐκ τῶν μετόχων, δὲν ἀκούει τὴν θέλησιν τῆς Κυβερνήσεως, ἐξετάζει τὸ ἐφικτόν, ἐξετάζει μέχρι τίνος σημείου δὲν ὑπάρχει βλάβη, καὶ ἅμα ἴδῃ, ὅτι βλάβη ἐπίκειται, σταματᾷ. Ἦκουσα τὸν κ. Δημητρακάκη, ὅστις ἐκάκισε τὴν Τράπεζαν, ὅτι εἰς τὴν δεῖνα ἢ δεῖνα περίστασιν ἤρνήθη νὰ δώσῃ χρήματα· ἐγὼ λέγω, ὅτι ἔδειξεν ἀνεξαρτησίαν. Τράπεζα, ἥτις ἀρνεῖται, ἔχει τὸ στήθος νὰ μὴ γίνηται ὑποπόδιον τῶν κυβερνώντων, καὶ ἀρνούμενη ἔχει λόγους σοβαροῦς, δι' οὓς ἀρνεῖται, διότι δὲν γίνεται ὁ σκίμπος ἐκάστου ὑπουργοῦ.

Θέλω νὰ ἐξετάσω καὶ μερικοὺς ἀριθμοὺς τοῦ κ. συναδέλφου, ὅστις ἔρριψεν ἐν τῷ μέσῳ πράγματα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ἄξια συζητήσεως, διότι ἤμπορῶ νὰ εἶπω, ὅτι ἐλήφθησαν ἀπὸ τοὺς ρύακας τῶν ἀγυιῶν, καὶ ἀνήκουν εἰς τοὺς ὁδοκαθαριστάς, νὰ τὰ ἀποκομίσουν. Εἶπε, π. χ., περὶ κακῆς διαχειρίσεως τῆς Τραπεζῆς, παρεδέχθη, ὅτι ἐνῷ ἔχει τόσῃ κακὴν διαχείρισιν, ἐν τοσούτῳ ἀκμάζει· αὐτὸ εἶναι θαῦμα τερασθές, φαίνεται ὅτι ἡ κακὴ διαχείρισις εἶναι ἐπιτυχία τῆς Τραπεζῆς, τότε λοιπὸν νὰ τὴν ἀφήσωμεν νὰ ἐξακολουθῇ τὴν κακὴν διαχείρισιν, διὰ νὰ προκόπῃ. Ἐτάραξε τὸν κ. βουλευτὴν Καλαβρυτῶν τὸ μέγεθος τῶν μισθῶν. Εὐρεν, ὅτι οἱ ὑπάλληλοι τῆς Τραπεζῆς ἀνεγείρουν μέγαρον. Ἰνα καταδείξῃ δὲ πῶς, εἶπε καὶ ἓνα ἀριθμὸν, βλέπετε τὰ ἔξοδα τῆς διαχειρίσεως τῆς Τραπεζῆς εἶναι 1,700,000. Παράδοξον, κύριοι, πῶς δὲν μετέχω καὶ ἐγὼ αὐτοῦ τοῦ ποσοῦ; Ἀλλὰ τί εἶναι αὐτὰ τὰ ἔξοδα τῆς διαχειρίσεως; ἡ Τράπεζα, καθὼς εἶναι γνωστόν, δέχεται καταθέσεις ἐπὶ τόκῳ, καὶ ἡ πίστις τῆς Τραπεζῆς ἐπέφερε τὸ ἀποτέλεσμα, ὥστε σήμερον εἶναι σχεδὸν 40,000,000 εἰς ἔντοκον κατάθεσιν, τὰ ὁποῖα ἀποφέρουν, κατὰ μέσον ὅρον πρὸς 4 %, 1,600,000· ἐὰν ἀφαιρέσητε τοὺς τόκους, τοὺς ὁποῖους πληρώνει τῶν ξένων κεφαλαίων, βλέπετε τὸ ὑπόλοιπον· αὕτῃ εἶναι ἡ ἀληθὴς δαπάνη τῆς Τραπεζῆς, διότι, εἶναι γνωστόν, ὅτι τὰ ἔξοδα τῆς διαχειρίσεως καθ' ὅλον τὸ ἔτος εἶναι 200,000 δραχμῶν, πῶς αὐτὰ ἔγιναν 1,700,000; Ὅστις

ὑποπίπτει εἰς τοιαῦτα τερατώδη λάθη, μοῦ φαίνεται, ὅτι ἔχει χρέος νὰ τὰ διορθώῃ, καὶ ἐπομένως ἐλπίζω, ὅτι δὲν θ' ἀρνηθῇτε νὰ ἔλθῃτε εἰς τὸ βῆμα νὰ τὰ διορθώσητε, καὶ ἐπιθυμῶ νὰ σᾶς ἀκούσω καὶ πάλιν. Ἐπόρησα· δὲν ὁμιλεῖτε ἀπὸ τοῦ βήματος σεῖς ὁ ἐπιστήμων, ὁ ἀξιῶν, ὅτι ἴστασθε ὑψηλά, ὅτι εἴσθε ἀμέτοχος παντὸς πάθους, ὅτι βλέπετε τὰ πράγματα ἄνωθεν μὲ ὄμμα ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἐξετάζει μόνον ἐξ ἀντικειμένου τὰ πράγματα; Ἐπόρησα, ὅταν ἤκουσα νὰ εἰπῇτε ἐν ὀργῇ, ὅτι αὐτὴ ἡ σύμβασις εἶναι ῥάκος· τότε καὶ ἐγὼ σᾶς λέγω εὐαγγελικῶς « ῥακᾶ ».

ΣΥΖΗΤΗΣΙΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΝΟΜΟΣΧΕΔΙΟΥ

ΠΕΡΙ ΚΥΡΩΣΕΩΣ ΣΥΜΒΑΣΕΩΣ

ΜΕΤΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΤΜΟΠΛΟΪΑΣ

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΤΗΣ 3 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1880

Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Γνωμοδοτήσας, κύριοι, κατὰ τῆς συμβάσεως καὶ πρὸ πάντων κατὰ τοῦ νομοσχεδίου τοῦ κυροῦντος αὐτὴν τὴν σύμβασιν καὶ εὐρεθεὶς μόνος ἐν τῇ ἐπιτροπῇ, αἰσθάνομαι τὴν ἀνάγκην νὰ δικαιολογήσω τὴν γνώμην μου, προσέτι δέ, διότι θεωρῶ, ὅτι ἔχομεν καὶ συμφέρον νὰ ταχύνωμεν αὐτὴν τὴν συζήτησιν διὰ τὸν λόγον, τὸν ὁποῖον ἐξέθηκεν ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν ἐσωτερικῶν, διότι νομίζει, ὅτι μέχρι τῆς 1^{ης} Ἰανουαρίου ἐξακολουθεῖ ἡ ὑφισταμένη σύμβασις.

ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ. Δὲν τὸ νομίζω, εἶναι βέβαιον.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Νομίζετε ὅμως, ὅτι, ἐὰν ἡ σύμβασις δὲν ψηφισθῇ ἐγκαιρῶς, θέλει ὑπάρξει στέρησις ὡς πρὸς τὰ μέσα τῆς συγκοινωνίας, καὶ μάλιστα ἀνησυχεῖ καὶ ὁ ἐντιμος βουλευτὴς Δωρίδος κ. Κότταρης. Ἐὰν λοιπὸν πρόκηται ν' ἀπορρίφθῃ ἡ σύμβασις, καλλίτερον εἶναι ν' ἀπορρίφθῃ ταχύτερα, ὅπως φροντίσῃ ἡ Κυβέρνησις μέχρι τῆς 1^{ης} Ἰανουαρίου δι' ἄλλης συμβάσεως, νὰ μὴ εὐρεθῶμεν ἐστερημένοι συγκοινωνίας.

Περὶ τοῦ νομοσχεδίου, διὰ τοῦ ὁποῖου κυροῦται ἡ σύμβασις, προτίθεμαι κυρίως νὰ ὁμιλήσω, δὲν ἔχω δὲ σκοπὸν νὰ εἰσέλθω εἰς τὰ

καθέκαστα τῆς συμβάσεως, ἀλλὰ θὰ ἐξετάσω τὰς ἀρχάς, αἵτινες ἐξετέθησαν ἐν τῷ νομοσχεδίῳ περὶ κυρώσεως τῆς συμβάσεως. Μοι φαίνεται, ὅτι πρώτη ἀρχὴ ἐκτίθεται ἡ ἀποζημιώσεις κατ' ἔτος ὠρισμένου ποσοῦ· β', ὅτι οὐδὲν ἀτμοκίνητον δύναται νὰ δέχεται ἐπιβάτας ἄνευ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν ὄρων, περὶ ὧν γίνεται λόγος κατόπιν. Ἐκ τῶν ὄρων τούτων εἶναι ἡ διατίμησις κεκανονισμένων ναύλων ὑπὸ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν ἐσωτερικῶν, ἢ ὑπὸ τοῦ νομάρχου.

ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ. Νομίζω, ὅτι δὲν ἔχει τοιαύτην διάταξιν.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Τὸ ἄρθρον 3 λέγει: «Οὐδὲν ἀτμόπλοιον δύναται νὰ δέχεται ἐπιβάτας, ἂν μὴ τὸ τιμολόγιον αὐτοῦ ὑποβληθῇ εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν κτλ.»

ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ. Ἀπλῶς νὰ ὑποβληθῇ.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. «Πᾶσαν ἐλάττωσιν ὀφείλει νὰ γνωστοποιῇ εἰς τὴν διοικητικὴν ἀρχὴν τοῦ τόπου, ἐν ᾗ θὰ λάβῃ χώραν ἡ ἐλάττωσις αὕτη, τὴν προτεραίαν τοῦ ἀπόπλου.

Ὁ παραβαίνων τὴν διάταξιν ταύτην πλοίαρχος τιμωρεῖται μὲ πρόστιμον δρ. 500, καὶ ἐν ὑποτροπῇ 1000.»

Συνδέεται τώρα τοῦτο μὲ τὸ ἑβδόμον ἄρθρον τῆς συμβάσεως, καθ' ὃ ἡ ἐταιρία δύναται νὰ ἐπιφέρῃ ἐλάττωσιν, ἀλλὰ τότε μόνον, ὅταν ἄλλη τις ἐταιρία, ἢ πλοίαρχος ἀτμοπλοίου ἐπὶ τῆς αὐτῆς συγκοινωνίας κτλ. προσδιορίσῃ κατώτερον ναῦλον.

Τι ἐξάγεται ἐκ τούτου, ὅταν συνδέσῃτε τὴν ἀρχὴν τῆς ἀποζημιώσεως καὶ τὴν διάταξιν, διὰ τῆς ὑποίας πᾶν ἀτμόπλοιον ὀφείλει νὰ ὑποβάλλῃ τὸ τιμολόγιόν του εἰς τὸν κ. ὑπουργὸν τῶν ἐσωτερικῶν;

ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ. Ἀπλῶς, ἐπαναλαμβάνω.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἔστω καὶ ἀπλῶς. Δὲν ἐννοῶ διατί νὰ τὸ ὑποβάλλῃ, ἔστω καὶ ἀπλῶς· δὲν ἐννοῶ τὸν σκοπόν.

ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ. Ὑπάρχει σκοπός.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Αἱ πράξεις ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι ὑπάγονται εἰς ἀστυνομικὴν ἐπιτήρησιν, ἐννοῶ, ὅτι δύνανται νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς τοιαύτην διατύπωσιν, ὅπως ὅτε θέλετε νὰ ἐκδώσῃτε ἐφημερίδα, ἢ ὅτε θέλετε νὰ συστήσῃτε κατάστημα ἐπικίνδυνον εἰς τὴν δημοσίαν ὑγίαν· ἀλλὰ ν' ἀπαγορεύσωμεν νὰ δεχθῇ ἐπιβάτας, ἔστω καὶ ἀπλῶς, αὐτὸ δὲν τὸ ἐννοῶ.

ΡΑΛΛΗΣ. Σκοπὸς ὑφίσταται, διότι θέλει νὰ γνωρίζῃ ἡ ἀτμοπλοικὴ Ἑταιρία, νὰ καταβιβάζῃ τὸν ναῦλον.

ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ. Αὐτὸ εἶναι.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Δέχεσθε νὰ χορηγήσητε εἰς ἑταιρίαν ἀποζημιώσιν σπουδαίαν διὰ τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος, δυσανάλογον εἰς τὰ μέσα τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, καὶ καταφεύγετε εἰς δύο ταμεῖα, εἰς τὸ ταμεῖον τῆς ὁδοποιΐας καὶ εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον. Ἀλλὰ τὸ ταμεῖον τῆς ὁδοποιΐας δὲν εἶναι τόσον πλούσιον, ὥστε μόνον νὰ χορηγήσῃ τὴν ἀποζημιώσιν. Προστίθεται καὶ τὸ Δημόσιον, τὸ ὁποῖον ἐπίσης δὲν εἶναι εἰς κατάστασιν μόνον, καὶ διὰ τοῦτο δίδετε, οὕτως εἰπεῖν, δύο μαστοὺς νὰ θηλάζῃ ἡ Ἑταιρία....

ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ. Αὐτὸ δὲν εἶναι νέον, εἶναι παλαιόν.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Κάκιστα εἶναι νὰ λέγητε, ὅτι δὲν εἶναι νέον, ἀλλὰ παλαιόν καὶ νὰ μὲ διακόπτητε, λέγοντες τοῦτο, διὰ νὰ καταδείξητε, ὅτι μέλλετε νὰ τὸ ἀκολουθήσητε. Σᾶς συλλυποῦμαι, ὅταν σᾶς ἀκούω νὰ λέγητε, ὅτι δὲν θέλετε νὰ διορθώσητε τὰ ἐλαττώματα τοῦ παρελθόντος.

Εἰς ΒΟΥΛΕΥΤΗΣ. Εἶναι πολὺ ζωηρός.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Μὲ ὅλην τὴν ζωηρότητα καὶ μὲ περισσοτέραν ἀκόμη, ἂν ἡδυνάμην, ἤθελον ἐκφράσει ὅ,τι προτίθεμαι. Δὲν εἶμαι *laudator temporis acti*.

Λέγω λοιπόν, ὅτι παραχωρεῖτε εἰς μίαν Ἑταιρίαν δύο μαστοὺς νὰ θηλάζῃ, καὶ συνάμα σχηματίζεται μηχανισμός, διὰ τοῦ ὁποίου ἐνεργεῖται, ὥστε πᾶς ὅστις ἐπιχειρεῖ ἐν Ἑλλάδι τὴν συγκοινωνίαν δι' ἀτμοπλοίων, αὐτὸς πρέπει νὰ ὑποβάλληται εἰς λογοκρισίαν, καὶ ἰδοὺ διατί. Τὸ Ὑπουργεῖον καὶ ὁ Νομάρχης εὐρίσκονται εἰς ἰδιαιτέρας σχέσεις μετὰ τῆς Ἑταιρίας καὶ λόγῳ αὐτῶν εἰδοποιούσι τὴν Ἑταιρίαν, νὰ καταβιβάσῃ τοὺς ναύλους ἐγκαίρως, διὰ νὰ καταστρέψῃ τὸν συναγωνισμόν διὰ τῶν χρημάτων τοῦ δημοσίου καὶ τῶν φορολογουμένων, ἵνα ὑπηρετήσῃ τὸν ἕνα ἐκ τῶν πολλῶν. Ἦκούσατε ποτέ τοιαῦτα τερατεύματα; Εἰς τὴν ἀτμοπλοϊκὴν Ἑταιρίαν εἶναι ἐπιτετραμμένον νὰ ἐπιδιώκῃ τὰ συμφέροντά της καὶ τὸ κέρδος της, διότι τοῦτο ἔχει ἔργον, καὶ ἔχει ἄρκετὰ φῶτα νὰ συνηγορήσῃ ὑπὲρ τῶν συμφερόντων της, ὡς εἶναι καὶ ἐπιτηδεῖα νὰ πείσῃ ὑπουργοὺς νὰ παρουσιασθῶν ἐνώπιον τῆς Βουλῆς, ἐνώπιον τοῦ Ἔθνους ἐν πλήρει δημοσιότητι, νὰ παραστήσουν πρόσωπον ἐργαζόμενον ὑπὲρ ἰδιωτικῶν συμφερόντων, ἀναφανδὸν λέγοντες, ἰδοὺ τί πράττομεν: τὰ χρήματα τοῦ δημοσίου ταμείου χορηγοῦ-

μεν ἀποκλειστικῶς εἰς μίαν ἐταιρίαν, δίδομεν δὲ τὴν συνδρομὴν αὐτὴν, διὰ τὴν καταστρέφωμεν τὸν συναγωνισμόν· αὐτὸ εἶναι τὸ ἐλατήριο αὐτῆς τῆς συμβάσεως καὶ περὶ αὐτοῦ μόνου πρόκειται. Πρὸς μόνην δὲ δικαιολόγησιν προτείνετε, ὅτι τοῦτο ὑπάρχει ἐκ παλαι, *ab antiquo*, οὐδὲ εἶναι νέον. Ἐνῶ παραχωρεῖτε τοιαύτην σπουδαίαν, ὑπερμεγέθη συνδρομὴν εἰς τὴν ἀτμοπλοικὴν ἐταιρίαν, δὲν εἶδα οὔτε νύξιν, οὔτε ὑπεβλήθη ἐξήγησις, ὅπως μᾶς φωτίσῃ περὶ τῆς ἀναλογίας αὐτῆς τῆς συνδρομῆς. Ἴσως ἀρκεῖ τὸ παρελθόν, καὶ ἠκούσατε τὴν παρατήρησιν, τὴν ὁποίαν μοι ἔχαμεν ὁ κ. ὑπουργός. Ἀλλὰ τότε διατί συζητοῦμεν, ὅταν δὲν πρόκειται νὰ ἐξετάσωμεν τὰ σφάλματα, τὰ ὁποῖα ὑπῆρχον εἰς τὸ παρελθόν;

Ἐὰν θελήσωμεν τώρα νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῆς ἀμοιβῆς, τὴν ὁποίαν ὀφείλει ἡ κυβέρνησις νὰ δώσῃ εἰς ἐταιρίαν, δὲν εἶμαι ποσῶς ἐναντίος, νὰ δοθῇ ἀμοιβὴ ἀνάλογος πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν, τὴν ὁποίαν παρέχει. Ποία εἶναι ἡ ἀμοιβή, τὴν ὁποίαν ὀφείλει νὰ λάβῃ ἡ ἐταιρία, ἥτις μέλλει νὰ ἐκτελῇ τοιαῦτα ἔργα, εἶναι σαφεστάτη, εἶναι γνωστή, οὐδὲ δύναται ν' ἀμφισβητηθῇ σήμερον, καὶ τὰ γεγονότα ἀπέδειξαν διὰ τοῦ συναγωνισμοῦ, ἀφότου ἐπετρέπη εἰς πάντα τὰ ἀτμόπλοια ἢ ἀκτοπλοῖα, ὅτι ἐν Ἑλλάδι ὑπάρχουν γραμμαῖ, αἱ ὁποῖαι εἶναι ὠφέλιμοι, καὶ γραμμαῖ, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀπρόσοδοι καὶ διὰ τοῦτο βλέπετε, ὅτι αἱ ἐταιρίαι, αἵτινες συνηγωνίσθησαν, δὲν εἶναι δυσηρεστημένοι, ἀλλὰ τούναντίον ἐξακολουθοῦσι μὲ κέρδος. Λοιπὸν ἔχετε γραμμαῖς, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἐπικερδεῖς, ἀλλὰ ἔχετε καὶ ἐπιζημίους. Πρέπει πρὸ πάντων νὰ διακρίνητε αὐτὰς τὰς γραμμαῖς.

Τὸ πρῶτον ἔργον τῆς Κυβερνήσεως, πρὶν προβῇ εἰς τοιαύτην σύμβασιν, εἶναι νὰ ἐξετάσῃ τὰ πράγματα, νὰ τὰ μελετήσῃ καὶ νὰ καταδείξῃ ποῖαι εἶναι αἱ γραμμαῖ αἱ ἐπικερδεῖς καὶ ποῖαι εἶναι αἱ γραμμαῖ αἱ ἐπιζημίαι, καὶ τότε νὰ ἐρωτήσωμεν, ποῖα εἶναι ἡ δαπάνη πρὸς τοιαύτην ὑπηρεσίαν, ὥστε νὰ γνωρίζωμεν ἀκριβῶς πόση εἶναι δικαία ἀποζημίωσις. Τότε ἀρκεῖ νὰ εὐρωμεν ἐταιρίαν, ἥτις δέχεται τὴν ὠρισμένην ἀποζημίωσιν, τὴν ἀναλογοῦσαν πρὸς τὰς δαπάνας τὰς ἀπαιτουμένας διὰ τὴν πληρεστέραν συγκοινωνίαν τοῦ Κράτους. Ποίας δυσκολίας δυνάμεθα ν' ἀπαντήσωμεν; Ἐὰν ὑποθέσῃτε, ὅτι δὲν ὑπῆρχεν, εἰμὴ μία μόνη ἐταιρία, ὡς εὕρισ κόμεθα πρὸ χρόνων εἰς τοιαύτην θέσιν, καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἠδυνάμεθα νὰ πράξωμεν ἄλλο, εἰμὴ ὅ,τι ἐπράττομεν κατὰ

τὸ παρελθόν, τὸ ὁποῖον παραπολὺ ἀγαπᾷ ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν ἐσωτερικῶν, ὡς *laudator temporis acti*, ἔπρεπεν ἴσως νὰ ὑποχωρήσωμεν. Ὑπῆρχεν ἐποχή, καθ' ἣν εἶχομεν μίαν μόνην ἑταιρίαν, καὶ αὕτη ἡδύνατο νὰ μᾶς εἰπῇ: Ἴδου αἱ προτάσεις μου, νὰ μοὶ δώσητε τοσαύτην ἀποζημίωσιν. Σήμερον δὲν εὕρισκόμεθα εἰς αὐτὴν τὴν ἐπισφαλῆ καὶ ἄνισον θέσιν, ὅπως κατὰ τὸ παρελθόν, διότι σήμερον ἔχομεν ἐνώπιον ἡμῶν πλείονας ἑταιρίας, αἵτινες ὑπέβαλον προτάσεις. Δυστυχῶς εἰς τὴν συζήτησιν, ἣ ὑποαία ἐγένετο ἐντὸς τῆς ἐπιτροπῆς, οὔτε καὶν ἐδόθη καιρὸς πρὸς ἐξέτασιν, ἐὰν αὐταὶ αἱ ἑταιρίαι ὦσιν ἀξιόχρεοι, ὥστε, ἐὰν μ' ἐρωτήσητε, δὲν δύναμαι νὰ σᾶς ἀπαντήσω. Ἀλλὰ βλέπω, ὅτι ὑπάρχουν ἑταιρίαι, ὅτι ὑπάρχουσι προτάσεις· δὲν βλέπω τοῦλάχιστον ἐκθεσὶν τοῦ ἀρμοδίου ὑπουργοῦ, τοῦ εἰσαγαγόντος τὴν σύμβασιν, βεβαιούσαν, ὅτι ἔλαβε γνῶσιν αὐτῶν, ὅτι ἡρύσθη ὅλας τὰς πληροφορίες, τὰς ὁποίας ἡδυνήθη νὰ ἀρυσθῇ διοικητικῶς, ὅπως βεβαιώσῃ πράγματα. Ἐγὼ ἐπομένως δὲν εὕρισκομαι ἐνώπιον πραγμάτων, ἀλλὰ ἐνώπιον μόνου τοῦ λέγοντος, ὅτι ἰδιαίτεροι ἐπιχειρήσεις ἐξακολουθοῦσιν ὠφελοῦμεναι καὶ μὴ στερούμεναι κέρδους· ἐὰν οὐδὲν ἐκέρδιζον, μετὰ ἓνα μῆνα ἤθελον ἀποχωρήσει. Δὲν εἶναι τὰ ἀτμοκίνητα ἐξ ἐκείνων τῶν ἐπιχειρήσεων, τὰς ὁποίας δύναται τις νὰ διεξαγάγῃ ἐπὶ μακρόν, καὶ αἱ ζημίαι καὶ αἱ δαπάναι εἶναι τόσον σπουδαῖαι, ὥστε μετὰ ἓνα μῆνα ἐκλείπουσι τὰ μέσα καὶ παύει ἡ συνέχεια.

Ἐχω λοιπὸν αὐτὸ τὸ γεγονὸς καὶ νομίζω, ὅτι δικαιῶμαι ν' ἀπαιτήσω ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν, νὰ φέρῃ ὅλας τὰς σχετικὰς πληροφορίες, α) ποῖαι εἶναι αἱ ἄγνοιαι γραμμαὶ καὶ πόσαι αἱ δαπάναι διὰ τὴν συντήρησιν αὐτῶν τῶν ἀγόνων γραμμῶν, καὶ β) ποῖαν ἀξίαν ἔχουν αἱ ἄλλαι προτάσεις καὶ ἐὰν ᾖναι ἀξιόχρεοι οἱ προτείνοντες. Ἐὰν ὑποθέσητε, ὅτι τὸ Κράτος ἤθελε δώσει εἰς ἄλλην ἑταιρίαν τὴν ὑπηρεσίαν τῆς συγκοινωνίας, τί νομίζετε, ὅτι θὰ συμβῇ; θὰ βλαψήτε τάχα ἑαυτοὺς, διότι ἐντὸς ὀλίγου δὲν θὰ ᾖναι εἰς κατὰστασιν νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν συγκοινωνίαν ἢ νέα ἑταιρία; ἀλλὰ καὶ τὸ Κράτος δὲν θὰ ᾖναι τάχα εἰς κατὰστασιν νὰ εὕρῃ τότε ἄλλην; Δὲν ὑπάρχουσιν ἄλλοι, οἵτινες θ' ἀναλάβουν αὐτὸ τὸ ἔργον; τοῦτο θέλει εἶναι μοναδικὸν φαινόμενον. Ἐὰν τοῦτο ᾖτο δυνατὸν ἄλλοτε, δὲν τὸ πιστεύω ὅμως σήμερον. Ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνον αὐτό. Ἐρωτῶ, τί θὰ συμβῇ, ἐὰν παραδεχθῇτε αὐτὴν τὴν σύμβασιν καὶ τὸν νόμον τὸν ἐπικυροῦντα;

ιδού τί θέλει συμβῆ. Θὰ ἐξασφαλίσῃτε τὰ συμφέροντα τῆς εταιρίας, θὰ δώσῃτε ἀποζημιώσιν, διὰ τῆς ὁποίας αὕτη θέλει ἐξέλθῃ νικητῆς ἐν τῷ συναγωνισμῷ δαπάναις τοῦ Κράτους, καὶ τότε ὁ συναγωνισμὸς θέλει ἐκλείψῃ, διότι κατὰ φυσικὸν λόγον, τοῦλάχιστον κατ' ἐμὴν πεποιθήσιν, ἡ ἀμοιβὴ θέλει ὑπηρετήσῃ τὴν πρόθεσιν.

Α. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Περὶ προθέσεως μὴ ὁμιλεῖτε, διότι ἔχετε ἄδικον.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Διατί; ποῖος θὰ μοὶ ἀφαιρέσῃ τὸ δικαίωμα;

Α. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Τὸ καθήκόν σου.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Πῶς;

Α. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Αἱ ὑποχρεώσεις σου.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐγὼ νομίζω, κ. Πρωθυπουργέ, ὅτι δὲν ὀφείλω νὰ σᾶς ζητήσω τὴν ἄδειαν, διὰ νὰ ὁμιλήσω περὶ προθέσεως.

Α. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Καὶ ἐγὼ δὲν θὰ σᾶς ξεσυνερισθῶ.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐγὼ ὑποθέτω, ὅτι πᾶν τὸ κινούμενον ἔχει καὶ τὸ κινεῖν.

ΓΕΩΡΓΑΝΤΑΣ. Πᾶν ὅ,τι καὶ σεῖς λέγετε, ἐκ προθέσεως τὸ λέγετε;

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Μάλιστα· ὁσάκις ἔρχομαι ἐδῶ, ἐκ προθέσεως ἔρχομαι, ἂν δὲ νομίζετε, ὅτι ἐκ προθέσεως δὲν ἀνέρχομαι εἰς τὸ βῆμα, πολὺ λανθάνεσθε.

ΓΕΩΡΓΑΝΤΑΣ. Καὶ σεῖς λανθάνεσθε καὶ λυποῦμαι.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Δὲν μὲ ταραττοῦν αὐτά.

ΓΕΩΡΓΑΝΤΑΣ. Καὶ ἐμὲ δὲν μὲ ταραττοῦν. (Θόρυβος).

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Οὐδὲν ἄλλο ἀκούω, εἰμὴ φωνὴν βραχνὴν καὶ βατραχώδη.

ΓΕΩΡΓΑΝΤΑΣ. Δὲν εἶναι διόλου βραχνή, καὶ ἂν θέλῃς, σοῦ τὸ ἀποδεικνύω.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Λέγω λοιπόν, ὅτι ἐν παντὶ ὄρω ὑπάρχει βεβαίως πρόθεσις, ἥτις δὲν εἶναι πάντοτε κακὴ. Ἀλλὰ δὲν ἠξεύρω πῶς εἶναι κατεσκευασμένος ὁ νοῦς ἐκείνου.

ΓΕΩΡΓΑΝΤΑΣ. Κατὰ τὴν ἡλικίαν σου.

ΠΕΤΣΑΛΗΣ. Κύριε Πρόεδρε, ν' ἀνακαλέσῃ.

ΓΕΩΡΓΑΝΤΑΣ. Δὲν ἀνακαλῶ τίποτε.

ΠΡΟΕΔΡΟΣ. Κάμετε ἡσυχίαν, παρακαλῶ, κύριοι.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Λέγω λοιπόν, ὅτι πᾶσα διάταξις ἔχει πρόθεσιν, ἔχει τὴν πρόθεσιν αὐτῆς τῆς διατάξεως· ἐδῶ ἡ πρόθεσις εἶναι, νὰ δοθῇ ἀμοιβὴ 600 χιλιάδων δραχμῶν. Ποία χρῆσις γίνεται αὐτῆς τῆς

ἀμοιβῆς; Ἐὰν γίνεταί χρεῖσι δι' ἀποζημίωσιν τῆς δαπάνης, τότε ἡ ἀποζημίωσις δικαιολογεῖται πληρέστατα. Ἐὰν μοι εἴπουν, ὅτι αἱ γραμμαὶ αἱ ἄγονοι ἀπαιτοῦν δαπάνην 600 χιλιάδων δραχμῶν, τότε δὲν ἔχω ἀντίρρησην, καὶ τότε ἔσφαλον. "Ὅχι ὅμως κατὰ τὴν ἔννοιαν ἐκείνου, ὃ ὁποῖος μὲ διακόπτει· ἐὰν ὅμως βλέπω, ὅτι αὐτὴ ἡ ἀποζημίωσις συντελεῖ εἰς ἄλλο τι, καὶ αὐτὸ τὸ ἄλλο τι εἶναι νὰ καταστήσῃ ἀδύνατον τὸν συναγωνισμὸν ἄλλης ἐταιρίας, τότε οὐδὲν ἄλλο πράττομεν, εἰμὴ νὰ γίνωμεν οἱ ἄρωγοί.

Α. ΖΕΡΒΟΣ. Προκειμένου περὶ τῆς Τραπεζίης, δὲν τὰ εἶπετε αὐτά.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἦτο δυνατόν νὰ εἴπω τοιαῦτα πράγματα, προκειμένου περὶ τῆς Τραπεζίης; Τὸ συμφέρον τῆς κοινωνίας, τὸ νὰ δύναται τις δι' ὀλίγων χρημάτων νὰ μεταβαίνει ἀπὸ τόπου εἰς τόπον διὰ τὰς ὑποθέσεις του, τὸ νομίζετε μὴδέν; Ἀμα καταστρέψετε τὸν συναγωνισμὸν, ἐξηφανίσατε αὐτὸ τὸ συμφέρον. Θὰ ἐκλείψουν οἱ ἄλλοι συναγωνιζόμενοι, θὰ μένῃ μόνῃ αὐτὴ ἡ ἐταιρία, καὶ θὰ διατηρῇ τὴν διατίμησιν, τὴν ὁποίαν θέλει, καὶ θὰ τὴν διατηρῇ ἐπὶ 12 ἔτη. Ἐλθετε ὅμως καὶ εἰς ἄλλας συνεπείας· ἐδώσατε αὐτὴν τὴν ἀποζημίωσιν, κατεστρέψατε τὸν συναγωνισμὸν, διήνυσε τὰ 12 ἔτη ἡ ἐταιρία, τί ἀπεκτήσατε; Ἐχει σήμερον 5 ἀτμοκίνητα· σὰς ὑπόσχεται νὰ προσθέσῃ ἄλλα τρία.

ΓΡΥΠΑΡΗΣ. Ὅκτὼ ἔχει.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἀς ᾔναι ὀκτώ. Λοιπὸν μετὰ τὸ πέρας τῶν 12 ἐτῶν, μετὰ τόσας θυσίας, τί θὰ ἔχωμεν; Αὐτὰ τὰ 11 ἀτμοκίνητα· νομίζετε ὅτι τὰ τρία πεσηπὸτα τὰ ὑπάρχοντα, καὶ τὰ ἄλλα πέντε, τῶν ὁποίων ἡ ἀξία εἶναι ἀμφίβολος, θὰ ὑπάρχουν τότε; Ὡστε μετὰ 12 ἔτη δὲν θὰ ἔχωμεν παρὰ τρία ἀτμοκίνητα, τὰ ὁποῖα τώρα θὰ κατασκευασθῶσι καὶ τὰ ὁποῖα μετὰ 12 ἔτη θὰ ᾔναι μὴδέν.

ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ. Τί νὰ κάμωμεν;

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Τὸ πρῶτον, τὸ ὁποῖον νομίζω, ὅτι πρέπει νὰ κάμῃτε, εἶναι νὰ μὴ πολεμήσῃτε τὸν συναγωνισμὸν.

ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ. Δὲν τὸν πολεμοῦμεν.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Τὸ δεύτερον εἶναι, νὰ μὴ χορηγήσῃτε σεῖς τὰ χρήματα ὡς ἐφόδιον κατὰ τοῦ συναγωνισμοῦ, καὶ νὰ σκεφθῇτε, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ συμφέροντος ἀτομικοῦ, ἀλλὰ ὑπὲρ αὐτοῦ προσφέρονται ὁλοκαύτωμα τὰ συμφέροντα τῆς Ἑλληνικῆς ναυτιλίας. Ἡ Ἑλλάς ἔχει πληθυσμὸν ναυτικόν, ὅστις εἶναι ἡ δύναμις τῆς Ἑλλάδος. Ὅσοι περιγράφουν τὴν

Ἑλλάδα, θαυμάζουν τὸν ναυτικὸν αὐτῆς πλῆθυσμόν. Ἡ Ἑλλὰς δυστυχῶς στερεῖται πολεμικοῦ ναυτικοῦ, δὲν ἔχει μεγάλα πολεμικὰ σκάφη, δὲν ἔχει τηλεβόλα, δὲν ἔγιναν ὅλα τὰ ἔργα ἐκεῖνα, τὰ ὅποια ὁ ἐντιμος ὑπουργὸς τῶν ναυτικῶν προετοιμάζει, ἔχει ὅμως σπουδαίαν δύναμιν, περὶ τῆς ὁποίας καὶ αἱ μεγάλαι Δυνάμεις σκέπτονται, ἔχει 50 ἢ 60 χιλιάδας ναυτῶν, ἐργατῶν θαλάσσης, καὶ δι' αὐτῶν ἀριθμεῖται ἐντὸς τῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου ὡς ναυτικὴ Δύναμις, διότι ἔχει 60 χιλιάδας ναυτῶν, οἱ ὅποιοι ἐνδέχεται μίαν ἡμέραν ν' ἀναφανοῦν χρήσιμοι, καὶ ἡ Ἑλλὰς νὰ γίνῃ ἐπιζήτητος διὰ τὴν συμμαχίαν τῆς διὰ τὰς 60 χιλιάδας ναυτῶν, οἱ ὅποιοι δύνανται νὰ γίνουν καὶ 80 χιλιάδες. Σὰς ἐρωτῶ, αὐτοὶ οἱ 60 χιλιάδες ναυτῶν τῆς Ἑλλάδος πῶς τρέφονται σήμερον; Ἐρωτήσατε, ποῦ εὐρίσκεται ἡ ἱστιοφόρος ναυτιλία, ἐρωτήσατε ἡ ἡρωϊκὴ Ὑδρα σήμερον πόσα ἔχει πλοῖα, εἰς ποίαν κατάστασιν εὐρίσκεται; Αἱ Σπέτσαι, τὸ Κρανίδιον, τὸ Γαλαξείδιον ποῦ εὐρίσκονται; Ποῦ εἶναι ἐκεῖνοι οἱ μεγάλθυμοι, οἱ τολμηροὶ ναῦται τῆς Μεσογείου, τοὺς ὁποίους ὅλοι ἐθαύμαζον καὶ ἐψάλλον οἱ ποιηταί; Ποῦ εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὑπερήφανοι ἄνδρες, οἱ ὅποιοι ἔφερον ζώνην πλατεῖαν καὶ ὅπλα κατάχρυσα ἐν αὐτῇ καὶ με' ὑψηλὸν ἐβάδιζον μέτωπον, ὥστε οὐδεὶς ἐτόλμα νὰ τοὺς προσβλέψῃ, θηρία θαλάσσης ἀμαιμάκετα. Δύναται πλέον ἡ ἱστιοφόρος ναυτιλία ν' ἀνταγωνισθῇ πρὸς τὴν ἀτμοκίνητον ὅλων τῶν ἄλλων Ἐθνῶν; Ἐρωτήσατε, πῶς μεταφέρονται σήμερον τὰ σιτηρὰ ἀπὸ τοῦ Δουνάβεως; ἄλλοτε εἶχομεν τὸ μονοπώλιον ἡμεῖς. Σήμερον ἐν ἀτμόπλοιον δύναται νὰ μεταφέρῃ τὸ φορτίον δέκα ἱστιοφόρων καὶ νὰ τὸ μεταφέρῃ εἰς 5 ἢ 6 ἡμέρας εἰς τὸν Πειραιᾶ, ἐνῶ τὸ ἱστιοφόρον θέλει 50 ἡμέρας, εἰς τὴν Ἀγγλίαν δὲ εἰς 15 ἢ 20, ἐνῶ τὸ ἱστιοφόρον θέλει 60, 80 ἡμέρας, με' τόσους κινδύνους, με' τόσας δαπάνας, με' πλήρωμα περισσότερον τοῦ ἀτμοκινήτου. Δὲν βλέπετε λοιπόν, ὅτι ἡ ναυτιλία μας εὐρίσκεται εἰς κατάστασιν οἰκτράν, εἰς κατάστασιν φθίσεως; Πῶς νὰ ὀνομάσω τὴν Κυβέρνησιν, ἡ ὁποία ἀδιαφορεῖ ἐπὶ τοιούτου θεάματος; Ποῦ εἶναι ἡ καρδία; Ποῖος εἶναι ὁ νοῦς αὐτῆς;

Τί ὀφείλει λοιπόν νὰ πράξῃ ἡ Κυβέρνησις, ἐρωτῶ· ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν ἐσωτερικῶν ὀφείλει διὰ παντὸς τρόπου νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν δι' ἀτμοῦ ναυτιλίαν, ὀφείλει νὰ εὕρῃ τὰ μέσα, διὰ τῶν ὁποίων δύναται νὰ ἐμφυχώσῃ αὐτήν, νὰ τὴν ἀνυψώσῃ διὰ τῆς ἀναπτύξεως πολλῶν ἐταιριῶν, ὅχι διὰ τῆς καταστροφῆς ὅλων τῶν ἄλλων ὑπὲρ μιᾶς μόνης,

ἡ ὁποία σᾶς ὑπόσχεται μετὰ 12 ἔτη νὰ ἔχητε 8 σεσηπότα καὶ 3 μόλις σωζόμενα ἀτμόπλοια, Τὰ ἱστιοφόρα μας δὲν θέλουν εἶναι εἰς κατάστασιν πλέον νὰ ὑπάρχουν, καὶ καθ' ἡμέραν βλέπετε, ὅτι ἡ μένουν ἀργά, ἡ πωλοῦνται· βλέπετε, ὅτι τὰ ναυπηγεῖά μας εἶναι σχεδὸν ἐν ἀργίᾳ, οὐδὲ ναυπηγοῦνται σήμερον, ὅπως πρὸ δέκα ἐτῶν, μεγάλα πλοῖα, ὅτε δὲν ὑπῆρχε τόπος νὰ ναυπηγηθῶσιν, ἐνῶ σήμερον βλέπομεν ἀπανταχοῦ πλήρη εὐρυχωρίαν, τὸ κενόν.

Δὲν μοὶ φαίνεται, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶπω πλείονα εἰς ὅποιον ἔχει αἰσθημα Ἑλληνικόν, εἰς ἐκεῖνον, ὅστις δὲν βλέπει μόνον τὰ δεινά, ἀλλὰ καὶ προνοεῖ ὑπὲρ τῆς θεραπείας των· λέγω λοιπόν, ὅτι καὶ ἡ Σύμβασις καὶ ὁ Νόμος, ὁ ὁποῖος τὴν ἐπικυροῖ, εἶναι κατ' ἀρχὴν ἀπαράδεκτοι.

ΕΞΑΚΟΛΟΥΘΗΣΙΣ ΤΗΣ ΑΥΤΗΣ ΣΥΖΗΤΗΣΕΩΣ

ΕΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΤΗΣ 8 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1880

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ὅχι, κ. Πρόεδρε· ἔχω τὸν λόγον. Κύριοι, ἡλπίζον, ὅτι σήμερον μετὰ δύο ἡμερῶν διακοπὴν ὁ ἐντιμος ὑπουργὸς τῶν Ἑσωτερικῶν εἶχεν εὐκαιρίαν νὰ φέρῃ ἐκείνας τὰς πληροφορίες, τὰς ὁποίας εἶχον ζητήσῃ καὶ τὰς ὁποίας ἐθεώρουν λίαν οὐσιώδεις, ἵνα ἐκτιμήσωμεν τοὺς κυριωτέρους ὅρους τῆς συμβάσεως. Δυστυχῶς ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν Ἑσωτερικῶν, καθὼς τώρα ἔλαβον τὴν τιμὴν νὰ μάθω, ἐθεώρησεν, ὅτι αὐταὶ αἱ πληροφορίες ἐμελλον νὰ δοθῶσι κατὰ τὴν δευτέραν ἀνάγνωσιν, καὶ οὕτως ἐνόησεν ἀπ' ἀρχῆς τὴν ὑπόσχεσιν, τὴν ὁποίαν ἔδωκεν. Ἀναγκάζομαι ἐπομένως νὰ ὁμιλήσω, στερούμενος αὐτῶν τῶν πληροφοριῶν καὶ νὰ προστρέξω εἰς ἐκείνας, τὰς ὁποίας ἔχω ἐξ ἰδίων, καὶ εἰς τοὺς ὑπολογισμούς, τοὺς ὁποίους κατασκευάζει ἕκαστος, ὅταν ἔχη διδόμενα, ὥστε ἐκ γνωστῶν ἐξαγῇ τὸ ἄγνωστον. Στερούμενος ἐκείνων τῶν πληροφοριῶν, εὐρίσκομαι μόνον ἐνώπιον τῆς ἀνάγκης, τὴν ὁποίαν προέταξεν ὁ ἐντιμος ὑπουργὸς τῶν Ἑσωτερικῶν πρὸς

ὑποστήριξιν τῆς συμβάσεως. Δυστυχῶς αὐτὸς ὁ ἀπὸ μηχανῆς θεός, ἡ ἀνάγκη, ἐνσκήπτει κατὰ πᾶσαν συζήτησιν σπουδαίου νομοσχεδίου κατὰ τὴν παροῦσαν σύνοδον. Εἶδομεν, ὅτι, προκειμένου περὶ ἐπιστρατείας, μόνη ἀκαταμάχητος ἀνάγκη ἐφαίνετο συνηγοροῦσα ὑπὲρ αὐτῆς, καὶ τῶντι ἡ ἀνάγκη εἶναι δύναμις ἀκαταγώνιστος καὶ σοβαρά, ἀλλ' ὑπάρχει ἀνάγκη τυφλὴ καὶ ἀνάγκη λελογισμένη, Ἡ τυφλὴ ἀνάγκη μᾶς καθιστᾷ δούλους τῶν πραγμάτων, διότι δὲν γνωρίζομεν τὸ πέρας αὐτῆς, οὔτε γνωρίζομεν, διατί ἐπιβάλλεται, ἐνῷ ἡ λελογισμένη ἀνάγκη μᾶς πείθει, καὶ ἐκουσίως καὶ ἐν γνώσει προσβλέπομεν πρὸς ὠρισμένον σκοπὸν.

Τὴν τυφλὴν ἀνάγκην μᾶς προέταξαν περὶ ἐπιστρατείας, διότι μᾶς ἔλεγον ἡ ἐπιστρατεία εἶναι γέννημα αὐτοβουλίας, ὑφίσταται, δὲν δυνάμεθα νὰ ὀπισθοδρομήσωμεν, ἡ ὀπισθοδρόμησις εἶναι αὐτοκτονία· ὅχι, ὅτι ἡ ἐπιστρατεία ὑπαγορεύεται ἐκ τῶν περιστάσεων, ἐξ αὐτῶν ἔλαβε τὴν ἀρχὴν καὶ ἐξ ἐλευθέρας ἀποφάσεως ἀσπαζόμεθα αὐτήν, ὥστε συντρέχει καὶ ἡ ἡμετέρα βούλησις. "Οτε πάλιν ἐπῆλθεν ἡ σύμβασις μετὰ τῆς Τραπεζῆς, ἤκούσατε, ὅτι τὴν ὀγδόην ἡμέραν τῆς συζητήσεως προέταξαν πρὸς λύσιν τοῦ ἐναγωνίου δράματος τὴν ἀδυσώπητον ἀνάγκην, καὶ ἐνθυμεῖσθε κάλλιστα πόσον ἐταράχθη τότε ὁ ἐντιμὸς βουλευτὴς Γόρτυνος, καὶ δικαίως ἐταράχθη, διότι μόνον τὴν 8^ν ἡμέραν, ἀφοῦ ἐξετυλίχθησαν ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα, τότε μόνον ἔγεινε χρῆσις τοῦ μηχανήματος τῆς ἀνάγκης. Ἐγίνατε θεαταὶ τοῦ τραγικοῦ πάθους ἐπὶ τοῦ βήματος τούτου, καὶ ἦτο πράγματι τραγικὸν τὸ πάθημα, νὰ μάθῃ τὴν τελευταίαν ὥραν τῆς ἐπιψηφίσεως, ὅτι ἐπίκειται ἀνάγκη. Τὸ δραματικὸν πάθος ἔχει τὸ δραματικὸν ἐνδιαφέρον, τὸ δὲ δραματικὸν ἐνδιαφέρον εἰς τὴν περίστασιν ταύτην ἦτον ὡς ἑξῆς: ὅτι δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ διατηρήσῃ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἡγέτου, τοῦ δυναμένου νὰ ἐννοήσῃ ἐξ ἰδίων τὰ δέοντα γενέσθαι, καταβιβασθεὶς εἰς τὴν δευτέραν τοῦ Ἡσιόδου, «ὃς εὖ εἰπὸντι πίθηται».

Ἰδοὺ καὶ σήμερον, προκειμένης αὐτῆς τῆς συμβάσεως, προβάλλεται ὡς κεφαλὴ Μεδούσης ἡ ἀνάγκη ὑπὸ τοῦ ἐντίμου ὑπουργοῦ τῶν Ἑσωτερικῶν. Ἐὰν δὲν ἐπιψηφίσῃτε τὴν σύμβασιν, ἡ ἐταιρία ἀποσύρεται καὶ ἀφίνει τὸ Κράτος ἄνευ ἀτμοπλοικῆς συγκοινωνίας. Εἴμεθα λοιπὸν πάλιν ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς τυφλῆς ἀνάγκης, καὶ ὑπὸ τὴν πίεσιν ταύτην παραιτούμεθα πάσης ἐξετάσεως, οὐδὲ προσέχομεν πλέον

εἰς τὴν ἀκρίβειαν τῶν πραγμάτων; Τὰ ὠρισμένα ἐκεῖνα στοιχεῖα, τὰ ὑποῖα πρέπει νὰ ἔχωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν, διὰ νὰ σχηματίσωμεν μίαν γνώμην περὶ τῆς ὀρθότητος μιᾶς συμβάσεως, ὀφείλομεν τάχα νὰ παρίδωμεν; Διὰ τοῦτο βλέπετε, ὅτι βραδύνει ἡ παροχὴ ἐκείνων τῶν πληροφοριῶν, μεχρὶσοῦ φθάσωμεν εἰς τὴν 2^{αν} ἢ τὴν 3^{αν} συζήτησιν· τότε ἴσως μάθωμέν τινα ἐξ ἐκείνων, τὰ ὑποῖα ἐζητήσαμεν.

Νομίζω ὅμως, ὅτι δὲν ἔχομεν πολλὴν ἀνάγκην ὅλων ἐκείνων τῶν πληροφοριῶν, ἐὰν ἀποβλέψωμεν εἰς ἐκεῖνα τὰ διδόμενα, τὰ ὑποῖα εἶναι ἀναμφισβήτητα, καὶ εἶναι τὰ ἐξῆς· Ἐνθυμεῖσθε, ὅτι ἐζήτησα τὴν πληροφορίαν, ἂν τὸ ποσὸν τῆς ἐπιχορηγήσεως τῶν 650,000 δραχμῶν ἀντιστοιχεῖ εἰς ὑπηρεσίαν; Ἐζήτησα νὰ διασταλοῦν αἱ γραμμαὶ αἱ ἄγονοι ἀπὸ τὰς προσοδοφόρους, καὶ εἶπον, ὅτι εἶναι δικαιοτάτον νὰ δοθῇ ἀποζημίωσις ἀνάλογος πρὸς τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην· ἐννοῶ δὲ ἀγόνους γραμμάς τὰς τῶν Κυκλάδων καὶ τῶν Σποράδων ἀπὸ Σκοπίου μέχρι Θήρας καὶ τὴν τῆς Ἀκαρνανίας, ὅλας δὲ τὰς ἄλλας γραμμάς τὰς ἐννοῶ ἐπικερδεῖς, εἰς τὰς ὁποίας δὲν ἔχει ἀνάγκην ἡ ἐταιρία τῆς συνδρομῆς μας, διότι ὅλαι αἱ ἐταιρίαι σήμερον ἐνεργοῦν αὐτὴν τὴν ὑπηρεσίαν, ταύτην μάλιστα συχνότερον, παρ' ὅ,τι ἄλλοτε ἐγίνετο παρὰ τῆς ἀτμοπλοϊκῆς ἐταιρίας. Οὕτω μόνον θέλομεν ἐξελεῖν ἐκ τῶν χειρῶν τῆς τυφλῆς ἀνάγκης, ὅταν βεβαιωθῶμεν, ὅτι ἡ ἀποζημίωσις ἀντιστοιχεῖ εἰς ὠρισμένην ὑπηρεσίαν.

Ἐν πρώτοις λέγω, διὰ νὰ μάθωμεν τὴν ἀναλογίαν τῆς ἐπιχορηγήσεως πρὸς τὰς ὑπηρεσίας, τὰς ὁποίας μέλλει νὰ παρέξῃ ἡ ἐταιρία, ὡς παρῆχε μέχρι τοῦδε, δὲν ἀρκεῖ, ὅτι τοσαύτη μέχρι τοῦδε ἐδίδετο, ἀλλ' ἐμφαίνει, ὅτι καὶ ἄλλοτε αὕτη ἡ ἀνάγκη ἐδέσποζε τῆς Βουλῆς. Τὰ ἐκπαλαι γινόμενα, ὡς λέγει ὁ ποιητὴς Γκαῖτε «ὅπως τὰ κληρονομικὰ μολύσματα μεταδίδονται ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν» λοιπὸν ἡ παλαιὰ συνήθεια δὲν ἀποδεικνύει τὸ λογικὸν τοῦ πράγματος. Βέβαιον εἶναι, ὅτι ἡ ἀτμοπλοϊκὴ ἐταιρία μόνον εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἀκτοπλοΐας ἐργάζεται, ἀλλ' εἶναι ὅπως ἐξαιρετικόν, νὰ δίδεται ἐπιχορήγησις πρὸς τοιοῦτον σκοπόν. "Ὅλα τὰ παραδείγματα τῆς Γαλλίας, τῆς Ἀγγλίας, ἢ τῆς Αὐστρίας, περὶ ἐπιχορηγήσεως διδομένης εἰς ἀτμοπλοϊκὴν ἐταιρίαν, ἀποδεικνύουσιν, ὅτι οὐδέποτε διὰ τὴν ἐσωτερικὴν συγκοινωνίαν δίδεται ἐπιχορήγησις, ὅπως δίδομεν μόνοι ἡμεῖς, διότι οὐδεμία ὑπάρχει ἀνάγκη, ἀλλ' ἡ ἐπιχορήγησις δίδεται

πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς ἀτμοπλοικῆς ναυτιλίας εἰς τὸ ἐξωτερικόν, πρὸς διοχέτευσιν ταχυτέραν καὶ εὐθηνότεραν τῶν ἐγγχωρίων προϊόντων εἰς τὴν ἀλλοδαπὴν, εἰς ὠρισμένους λιμένας εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἢ εἰς τὴν Ἀμερικὴν. Ὅταν ὅμως πρόκηται περὶ ἀκτοπλοίας, οὐδεμία ἀνάγκη ὑπάρχει πρὸς τοῦτο.

Προκειμένου λοιπὸν περὶ ἐπιχορηγήσεως διὰ τὴν ἐσωτερικὴν ἀκτοπλοίαν, α') δὲν φαίνεται ὁ σκοπὸς τῆς ἀναπτύξεως τῆς Ἑλληνικῆς ἀτμοπλοίας ἐντὸς τόσον μικροῦ κύκλου· β') δὲν πρόκειται τὰ προϊόντα τῆς Ἑλλάδος νὰ ἐξαχθῶσι τοῦ Κράτους, οὔτε ὠφελεῖται ἡ ἐγχώριος βιομηχανία. Ἡ ἀποζημίωσις λοιπὸν πρὸς ἓνα μόνον σκοπὸν γίνεται, πρὸς ἀποζημίωσιν δι' ὠρισμένην ὑπηρεσίαν ἀναγκαίαν εἰς τὸ Κράτος, ὑπηρεσίαν, τὴν ὁποίαν καὶ τὸ Κράτος δύναται ν' ἀναλάβῃ, διότι δύναται νὰ ἔχῃ ἴδια ἀτμόπλοια, ἢ νὰ συμφωνήσῃ μετ' ἄλλων ἐπὶ μισθῷ διὰ τὴν συγκοινωνίαν τῶν νήσων καὶ τῆς Ἀκαρνανίας, δύο καθ' ὑπόθεσιν διὰ τὰς νήσους καὶ ἓν διὰ τὴν Ἀκαρνανίαν, καὶ νὰ ἐκτελῇ οὕτω τὴν ὑπηρεσίαν. Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀτμοπλοικῆς ἐταιρίας, τὸ παρελθὸν ἀποδεικνύει, ὅτι οὐδεμία ἐπὶ τῆς ἀνάπτυξιν.

Ἄς ζητήσωμεν τώρα ἀναλογίαν. Δὲν γνωρίζω, πόση εἶναι ἐν Ἀγγλίᾳ οὔτε ἐν Γαλλίᾳ ἡ ἐπιχορήγησις, ἐλπίζω διαρκούσης τῆς συζητήσεως νὰ ἔλθουν πληροφορίες περὶ τούτου, ὥστε νὰ φωτισθῶμεν· ἀλλὰ λαμβάνω τὴν Αὐστρίαν. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ Αὐστριακὴ Κυβέρνησις τελευταῖον δίδει 6 % ἐπὶ τοῦ ὀνομαστικοῦ κεφαλαίου τῆς ἐταιρίας Λούδ. Ἄς ἐξετάσωμεν, τί προσφέρομεν ἡμεῖς. Διὰ νὰ μάθωμεν τί προσφέρουμεν, πρέπει νὰ ἐρωτήσωμεν, ποῖον εἶναι τὸ κεφάλαιον τῆς ἐταιρίας, καὶ διὰ τοῦτο εἶχον ἐρωτήσει, πόσαι μετοχαὶ ἐξεδόθησαν καὶ ἔμαθον μετὰ ταῦτα, ὅτι ἐξεδόθησαν 6 χιλιάδες μετοχῶν· αὐταὶ ἐξεδόθησαν πρὸς δραχμὰς 500. Λοιπὸν τὸ ὀνομαστικὸν κεφάλαιον τῆς κυκλοφορίας εἶναι 3,000,000· ἐπὶ 3,000,000 ἂν δώσωμεν ἀμοιβὴν 6 %, περιορίζεται εἰς 180,000 δραχμῶν· ἐὰν δὲ λάβωμεν τὰς 650,000, τί ἀναλογίαν ἔχομεν πρὸς τὰ 3,000,000;

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Τὰ ἔξοδα.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Θὰ ἀναλάβωμεν ἡμεῖς τὰ ἔξοδα τῆς ἐταιρίας; Ἡ Αὐστριακὴ Κυβέρνησις ἀναλαμβάνει τάχα τὰ ἔξοδα τῆς ἐταιρίας; δίδει 6 % ἐπὶ τοῦ ὀνομαστικοῦ κεφαλαίου. Ἐπειδὴ ὅμως εἶπατε τὰ ἔξοδα,

ἐγὼ λέγω, ὅτι ἡ ἐταιρία αὕτη ἔχει ἔξοδα περισσότερα ἀναλόγως, καὶ δὲν ἀντιλέγω ἀντὶ 6 νὰ δώσωμεν 12 %.

ΚΑΡΑΠΑΥΛΟΣ. 6 % δίδει ἡ Αὐστριακὴ Κυβέρνησις εἰς τὸν Λούδ ἐπὶ τῶν κεφαλαίων, χωρὶς ν' ἀφαιρέσῃ τὰ ἔξοδα;

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐπὶ τοῦ ὀνομαστικοῦ κεφαλαίου. Βλέπετε καὶ εἰς τὰς ἐταιρίας τῶν σιδηροδρόμων ἡ Κυβέρνησις ἐγγυᾶται 5 %. Καρμμία Κυβέρνησις δὲν ἀναλαμβάνει ἀορίστως τὰ ἔξοδα οἰασθήποτε ἐπιχειρήσεως. Ὅταν λέγουν 6 %, εἶναι ἀδιάφορον εἴτε κερδήσῃ, εἴτε ζημιωθῇ ἡ ἐταιρία.

ΜΗΛΙΑΡΕΣΗΣ. Ἐκτὸς τοῦ 6 % πληρώνει καὶ τόσον τὸ μίλι δι' ὅλα τὰ ταξείδια· ὥστε ἀπατάσθῃ.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Πιθανὸν ἄλλοτε νὰ ὑπῆρχεν αὐτό.

ΜΗΛΙΑΡΕΣΗΣ. Καὶ τώρα ὑπάρχει.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἄλλοτε ἐδίδεν ἓν ὠρισμένον ποσόν, καὶ ὑπεχρεοῦτο ἡ ἐταιρία νὰ κατασκευάζῃ κατ' ἔτος ἐν ἡ δύω ἀτμόπλοια, ὥστε τὰ χρήματα δὲν ἐδίδοντο διὰ νὰ διανέμωσιν εἰς τοὺς μετόχους ὡς μέροςισμα, ἐδίδοντο μὲ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ κατασκευάζῃ ἀτμοκίνητα, καὶ ἔφθασαν μέχρι τῶν 77. Ἡ ἐταιρία τοῦ Λούδ, διὰ ν' ἀπαλλαχθῇ ἀπὸ τὰ συμβαίνοντα πάντοτε ἀτοπήματα τῆς διαχειρίσεως, προσδιώρισεν ὠρισμένον κατὰ μίλι ἔξοδον, καὶ διὰ τοῦτο βλέπετε, ὅτι τὰ Αὐστριακὰ ἀτμοκίνητα οὐδέποτε διανύουν πλέον τῶν ὀκτῶ μιλίων τὴν ὥραν καὶ ἀπαγορεύεται νὰ πλέουν διὰ πλείονος ταχύτητος, διότι δὲν ἐπιτρέπεται νὰ δαπανοῦν πλέον τοῦ ὠρισμένου ποσοῦ γαιανθρώπων καθ' ὥραν, τὸ δὲ ὑπερβάλλον βαρύνει τὸν κυβερνήτην· ὥστε τοῦτο ἴσως συγχέετε μὲ τὴν ἀποζημίωσιν. Μελετήσατέ το, τὸ μελετῶ καὶ ἐγὼ, καὶ εἰς τὴν 2^{αν} συζήτησιν ἐρχόμεθα μεμελετημένοι. Ἄς ὑποθέσωμεν λοιπὸν 12 %, τότε ἔχομεν 360,000 δραχ. Τί δίδετε σεῖς χορηγοῦντες 650,000 δραχμάς; Δίδετε 22 % ἐπὶ τοῦ ὀνομαστικοῦ κεφαλαίου.

Ἄλλ' εἶναι τάχα τοῦτο τὸ πραγματικὸν κεφάλαιον τῆς ἐταιρίας; Πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Ἡμεῖς ἐδῶ κάμνομεν ὑποθέσεις καὶ φαίνεται τρόπον τινά, ὅτι ὅλοι ἀγνοοῦμεν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὅλοι γινώσκομεν. Ἐξέλθετε ἀπὸ τὴν Βουλὴν, πηγαίνετε εἰς τὸ χρηματιστήριον ἢ ὅπου ἄλλοι θέλετε, καὶ ἐρωτήσατε, ποίαν ἀξίαν ἔχουν αἱ μετοχαὶ τῆς ἐταιρίας, καὶ θέλουν σὰς εἶπει 250 δραχμάς καὶ ἴσως ὀλιγώτερον.

Διατί τοῦτο; διότι τόσῃ ἀξίαν ἀποδίδουσιν ἐν συνόλῳ ἀθροίζοντες ὅλας τὰς ἐξακισχιλίας μετοχὰς εἰς τὸ πραγματικὸν κεφάλαιον τῆς ἐταιρίας. Ἄλλ' ἔχετε καὶ ἄλλον γνώμονα.

Οἱ ἐν Ἀγγλίᾳ Ἕλληνες μέτοχοι ἐπώλησαν ὅσας εἶχον μετοχὰς εἰς ὀλίγους, 10 ἢ 15 ἐν Σύρῳ, καὶ αὐτοὶ εἶναι ὅλοι οἱ μέτοχοι· ἡγόρασαν δὲ τὰς μετοχὰς πρὸς 250 ἢ 240 δραχ. Τοῦτο εἶναι γεγονός. Λοιπὸν βλέπετε, ὅτι σήμερον τὸ πραγματικὸν κεφάλαιον τῆς ἐταιρίας δὲν εἶναι 3 ἑκατομμύρια, ἀλλ' εἶναι ἐν καὶ ἡμισυ.

ΚΑΡΑΛΗΣ. Δὲν ἐζημιώθη;

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Δὲν εἶναι ἀπίθανον, ἀλλὰ τοῦτο προῆλθεν ἐκ τῆς διοικήσεως. Λοιπὸν, κύριοι, τὸ κεφάλαιον εἶναι 1,500,000· ποία εἶναι ἡ ἀμοιβή, ὅταν δίδωμεν 650,000; εἶναι 45 %· ἀλλ' ἡκούσθη ποτὲ εἰς ἐπιχείρησιν νὰ δίδωνται 45 %; εἶναι πρωτάκουστον καὶ τερατῶδες. Ταῦτα δὲ πρόκειται νὰ ἐξασφαλίσωμεν εἰς 10 ἢ 15 μετόχους 45 %. Αὕτῃ εἶναι ἡ ἔννοια τῆς συμβάσεως καὶ ὅλον τὸ μυστήριον τῶν ὄρων αὐτῆς.

ΓΡΥΠΑΡΗΣ. Ἡ Κυβέρνησις ἔχει 1,400 μετοχὰς.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἄλλ' ἡκούσατε, τί εἶπεν ἡ Κυβέρνησις, ὅτι προτίθεται νὰ πωλήσῃ τὰς μετοχὰς τῆς, διότι εἶναι κακὸς μέτοχος, καὶ πρώτην φορὰν ἀκούω, ὅτι ὁ μέτοχος ἀνωνύμου ἐταιρίας εἶναι καλὸς ἢ κακός. Ὁ μέτοχος περιμένει τὰ μερίσματα καὶ δὲν ἀναμιγνύεται εἰς τὴν διοίκησιν μιᾶς ἀνωνύμου ἐταιρίας· σὰς ἐρωτῶ κατὰ τί εἶναι καλὸς ἢ κακός; οἱ μέτοχοι τῆς Τραπεζῆς εἶναι ἀθωότατοι ἄνθρωποι, ὥστε ἀθωοτάτη εἶναι καὶ ἡ Κυβέρνησις, ἥτις κατὰ τὸν κ. ὑπουργὸν τῶν Ἑσωτερικῶν εἶναι κακὸς μέτοχος, καὶ διὰ τοῦτο θὰ πωλήσῃ τὰς μετοχὰς, ἡκούσατε δέ, ὅτι θὰ τὰς πωλήσῃ πρὸς 250 δραχμάς. Ἐκτὸς τώρα τῶν 1,400 μετοχῶν, εἶναι καὶ ἄλλαι 460, εὐρισκόμεναι εἰς χεῖρας δέκα περίπου προσώπων.

ΚΑΡΑΛΙΑΝΟΣ. Εἶναι τετρακόσιοι μέτοχοι.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ὁ κ. ὑπουργός τῶν Ἑσωτερικῶν δὲν μᾶς ἔφερε τὸν κατάλογον, ἵνα ἴδωμεν, ὅτι εἶναι τετρακόσιοι· πρὸ ὀλίγου ἐγένετο συνέλευσις τῶν μετόχων· ὥστε ὁ κατάλογος εἶναι γνωστός. Ὅλαι αἱ ἐταιρίαι καταδεικνύουν, πόσους ἔχουν μετόχους.

ΓΡΥΠΑΡΗΣ. Εἶναι τετρακόσιοι μέτοχοι.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Καὶ ἐγὼ γνωρίζω πρόσωπα, τὰ ὅποια ἔχουν 2 ἢ 3 με-

τοχάς, ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι σπουδαῖον ποσόν· ὁ λόγος εἶναι πόσοι οἱ ἔχοντες 500 καὶ 1000, τοὺς ὁποίους πρόκειται νὰ προικοδοτήσωμεν διὰ 45 % κατ' ἔτος.

Τεσσαράκοντα πέντε ἐπὶ τοῖς ἑκατόν, πρᾶγμα τερατῶδες· δὲν ἤξεύρω πῶς ὁ κ. Καράπαυλος τὸ θεωρεῖ, ἴσως ἀπαιτεῖ νὰ δίδεται καὶ κέρασμα· δὲν σᾶς φθάνει τὸ 45 %. Ὑπάρχει ἄλλη ἐταιρία ἐν Ἑλλάδι λαμβάνουσα 45 % ἐπὶ τῆς πραγματικῆς ἀξίας τῶν μετοχῶν;

Τώρα ἄρχομαι καὶ ὑπὸ ἑτέραν ἔποψιν ἐξετάζων, καὶ προβαίνω εἰς τὸν ὑπολογισμόν. Ἐπειδὴ δὲν βοηθοῦμαι ὑπὸ τοῦ ἀρμοδίου ὑπουργοῦ, ὅστις τὴν τυφλὴν ἀνάγκην ἔπρεπε νὰ καταστήσῃ ἐνόμιματον, ἔρχομαι νὰ ὑπολογίσω, ποῖα εἶναι τὰ ἐξόδα διὰ τοὺς πλόας τῶν Κυκλάδων καὶ τῶν Σποράδων, ἀπὸ Σκοπέλου μέχρι Θήρας ἅπαξ τῆς ἐβδομάδος· τὰ ἐξόδα δὲν δύνανται νὰ ᾔναι περισσότερα τῶν 2,000 δραχ. τόσα δὲ εἶναι εἰς τὴν ἄλλην γραμμὴν τῆς Ἀκαρνανίας. Ἐτυχε καὶ παρ' ἐμοῦ νὰ γίνῃ εἰδικὴ ναύλωσις ἀτμοπλοίου, καὶ γνωρίζω τὴν δαπάνην, ὥστε ἔχομεν 52 ἐβδομάδας, δηλ. περίπου 200,000 δραχ. Αὕτῃ εἶναι ἡ δαπάνη, ἐὰν θέλῃ ἡ Κυβέρνησις νὰ δεχθῇ ὅλην τὴν δαπάνην, διότι ἀτμοκίνητα, τὰ ὁποῖα ἀναδέχονται τακτικῶς αὐτὴν τὴν ὑπηρεσίαν, θὰ λάβουν βεβαίως ὀλιγώτερον ποσόν ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ναυλώνει τις ἅπαξ καὶ ἐκτάκτως ἀπὸ τόπου εἰς τόπον· ἐγὼ προσθέτω ἀκόμη, ὅτι τὸ ποσόν εἶναι 300 χιλ. μέχρι τῶν 650· τὸ διάστημα εἶναι μέγιστον.

ΛΕΩΝΙΔΑΣ. Ὑπάρχουσι προτάσεις διὰ 5,000 δραχ. διὰ μόνον τὰς Σποράδας.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Δὲν ἐξετάζω τὰς ἰδιαιτέρας προτάσεις, αἵτινες γίνονται, προκειμένης τῆς συζητήσεως· δὲν δύναμαι νὰ θέσω πίστιν, διότι πολλάκις λέγονται ταῦτα κατὰ τὴν κρίσιμον ὥραν ἐπίτηδες πρὸς ἐπιτυχίαν σκοποῦ, διὰ νὰ ὠφεληθῶσιν ἐκ τῆς περιστάσεως. Ἴδου πόσον ἡ μέτοχος Κυβέρνησις εἶναι καλὴ, αὕτῃ, τὴν ὁποίαν ὁ κ. ὑπουργὸς ὠνόμασε κακὸν μέτοχον· ἐγὼ σᾶς λέγω, ὅτι εἶναι ὁ ἀγαθώτερος τῶν μετόχων.

ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ. Καὶ ὁ ἄγαν ἀγαθὸς εἶναι κακός.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Διὰ τὸν ἑαυτὸν του, ὅχι διὰ τοὺς ἄλλους. Βλέπετε λοιπόν, ὅτι καὶ ὑπὸ τὴν μίαν καὶ ὑπὸ τὴν ἄλλην ἔποψιν, εἴτε ὑπολογίσετε τὴν δαπάνην, εἴτε ζητήσετε νὰ εὔρητε ἀνάλογον τῆς

ἐπιχορηγήσεως πρὸς τὸ καταβληθὲν κεφάλαιον, εὐρίσκετε μεγάλην ἀπόστασιν πρὸς τὸ ποσόν, τὸ ὅποιον προτίθεσθε νὰ δώσητε, οὐδεμίαν δὲ ἤκουσα δικαιολογίαν παρὰ τὴν τοῦ ἐντίμου ὑπουργοῦ τῶν Ἑσωτερικῶν· καὶ τὸ λέγω, ὅπως δώσω ἀφορμὴν εἰς ἐμβριθεστέραν ἐξέτασιν, διότι ἡ Βουλὴ πρέπει νὰ ᾔηται ἐν γνώσει, ὅτι δίδουσα 650 χιλιάδας, δὲν δίδει αὐτὰς ἐκ πλεοναζούσης ἀγαθότητος, ἀλλὰ δι' ὠρισμένην αἰτίαν, σήμερον δὲ δὲν εὐρίσκω ἄλλην ἐξήγησιν, εἰμὴ τὴν ἀγαθότητα.

Λέγω ἤδη, ὅτι δὲν πολεμῶ τὸ ποσόν τῶν 650 χιλιάδων δι' αὐτὰς μόνας τὰς σκέψεις, τὰς ὁποίας ὑποβάλλω εἰς τὴν Βουλὴν, ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλον λόγον, τὸν ὅποιον ἐθεώρησα εἰς τὴν πρώτην μου ἀγόρευσιν λίαν ἐπικίνδυνον καὶ ἐπίφοβον. Ἐκεῖνο, εἰς ὃ ἀποδίδω χαρακτῆρα σοβαρόν, εἶναι τὸ ἐξῆς, ὅτι αὐτὴ ἡ ἀποζημιώσεις δὲν ἀντιστοιχεῖ εἰς ζημίαν ὠρισμένην, οὐδὲ πρόκειται ν' ἀναπληρώσῃ τὴν ζημίαν, ὥστε οἱ μέτοχοι, οἱ καταβαλόντες κεφάλαια, νὰ μὴ ὑπηρετῶσι τὸ Κράτος ἐξ ἰδίων, διότι τότε ἡδύνατο νὰ γίνῃ χρῆσις αὐτῆς τῆς ἀποζημιώσεως, ἤδη ὅμως θέλει δοθῇ πρὸς ὀλέθριον σκοπὸν, λίαν ἐπιβλαβῇ, ὡς ἐφόδιον πρὸς καταπολέμησιν τοῦ συναγωνισμοῦ, καὶ βλέπω πολλὰ διδόμενα, τὰ ὅποια καθιστῶσιν ὑποπτον τὴν μέλλουσαν χρῆσιν τῆς ἐπιχορηγήσεως, βλέπω τὸ διδόμενον τῆς ἐλαττώσεως τῶν ναύλων σχετικῶς πρὸς τὰς ἄλλας συναγωνιζομένας ἐταιρίας, βλέπω τὰς ὑποχρεώσεις, αἱ ὁποῖαι πρόκειται νὰ ἐπιβληθῶσιν εἰς τὰς ἄλλας ἐταιρίας, τοῦ νὰ ἔχωσι πρακτορεῖα εἰς τοὺς λιμένας τοῦ ἀπόπλου καὶ κατὰπλου. Ἐχῶ ἀτμόπλοιοι ἐλθόν ἐκ Ῥωσσίας εἰς Πειραιᾶ μὲ σῖτον, καὶ ἐγένετο ἡ ἐκφόρτωσις· δὲν ὑπάρχει ἄλλη ἐργασία ἐν τῷ μεταξύ· διὰ νὰ μὴ ζημιουῖμαι, διατάττω νὰ μεταβῇ εἰς Χαλκίδα· πρέπει λοιπὸν ἐκεῖ νὰ συστήσω Πρακτορεῖον καὶ νὰ ἔχω καὶ ἐν Πειραιεῖ; Ποῦ εἶναι ἡ ἐλευθέρα ἀκτοπλοΐα; Ἡμεῖς ἐναυῦθα ἔχομεν ἐλευθέραν ἀκτοπλοΐαν, διατί θέλετε νὰ καταστρέψωμεν τὴν ἀρχὴν τῆς ἐλευθερίας, τὴν ὁποίαν ὅλα τὰ ἔθνη ἐδέχθησαν;

Εἶναι καὶ αὐτὸ ἐν βῆμα εἰς τὰ πρόσω τοῦ πολιτισμοῦ, καὶ πᾶσα ὀπισθοχώρησις εἶναι ἐπ' ἀνόδος εἰς τὴν βαρβαρότητα. Ἐγένετο ἅπαξ τὸ βῆμα τῆς ἐλευθέρας ἀκτοπλοΐας· οὐαὶ εἰς ἐκείνον, ὁ ὁποῖος θὰ ὀπισθοχωρήσῃ· εἶναι αὐτοκτονία, ὡς εἶπεν ὁ ἐντιμος ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν εἰς ἄλλην περίστασιν. Θέλετε λοιπὸν καὶ νὰ συστήσωσι πρακτορεῖα, θέλετε συναγωνισμὸν συστηματικὸν καὶ δι' ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι

οὐδεμίαν ἀνέλαβον ὑποχρέωσιν πρὸς τὸ Κράτος, θέλετε νὰ δημοσιεύωσι τιμολόγια, νὰ ὑπόκηνται εἰς ποινὰς καὶ πρόστιμα, ἐνῶ εἰς τὴν μίαν ἐταιρίαν δίδετε τὰ μέσα νὰ ὑποβιβάσῃ τὰ τιμολόγια της. Ἴδου εἰς τί πρόκειται νὰ συντελέσῃ αὕτῃ ἡ ἐπιχορήγησις, εἰς τὸ ν' ἀναλάβῃ τὸ Κράτος τὴν διαφορὰν τῆς ὑποτιμήσεως πρὸς καταπολέμησιν τοῦ συναγωνισμοῦ. Οὐδὲν ἄλλο πράττομεν, ἢ καταβαίνομεν εἰς τὴν παλαιστραν μεροληπτικῶς, διὰ νὰ δώσωμεν βοήθειαν εἰς τὸν ἕτερον τῶν παλαιστών. Εἶδατε ποτέ τοὺς ἀγωνοδίκας νὰ καταβαίνουν εἰς τὴν παλαιστραν ὑπὲρ τοῦ ἐτέρου τῶν ἀγωνιζομένων; ὅταν γίνηται ὁ ἀγὼν τῆς πυγμῆς, καταβαίνει ὁ ἀγωνοδίκης καὶ διευθύνει τὴν χεῖρα τοῦ ἀγωνιστοῦ κατὰ τοῦ ἀντιπάλου του, προσθέτων καὶ τὴν ἰδίαν πυγμὴν. Τοῦτο πρόκειται νὰ πράξωμεν. Ἐνθυμεῖσθε ὅσοι εἶδατε τὸ δράμα τοῦ Faust, εἶδατε τὸν Faust μονομαχοῦντα καὶ ὀπισθεν αὐτοῦ ὁ Μεφιστοφελῆς κρατεῖ μακρὸν ξίφος καὶ δι' αὐτοῦ θανατηφόρως πληγώνει τὸν ἀντίπαλον· αὐτὸ προτιθέμεθα νὰ πράξωμεν· κρατοῦμεν τὸ ξίφος τοῦ Μεφιστοφελεῦς, διὰ τοῦ ὁποίου νὰ δολοφονήσωμεν τὸν ἀνταγωνιζόμενον, ἀλλὰ δολοφονοῦντες τὸν ἀνταγωνιζόμενον, δολοφονοῦμεν τὴν Ἑλληνικὴν ναυτιλίαν.

Σὰς εἶπον προχθές ὀλίγας λέξεις, διότι βεβαίως δὲν εἶμαι ἐντριβὴς εἰς τὰ τοιαῦτα, περὶ τῆς Ἑλληνικῆς ναυτιλίας· ἐπιτρέψατέ μοι νὰ προσθέσω καὶ ἄλλα. Εἶδατε, ὅτι ὁ ἐντιμος Πρωθυπουργὸς ἐξετίμησέ τινας τῶν λόγων μου καὶ ἐφάνη εὐδιάθετος νὰ συντελέσῃ ὑπὲρ τῆς ναυτιλίας, τὴν ὁποίαν ἐπίσης ὡμολόγησεν ὡς πάσχουσαν, καὶ ἐγὼ τὴν εἶπον φθισιώσαν, καὶ εἶναι φθισιώσα, διότι, ὡς εἶπεν ὁ ἐντιμος Πρωθυπουργός, ἀπανταχοῦ τὰ πλοῖα εἶναι δεδεμένα ἐν ἀργίᾳ καὶ ἐν τοῖς ναυπηγείοις ἐλάχιστα ἐργάζονται. Ἀλλὰ ὑπάρχει καὶ ἄλλο φαινόμενον σοβαρόν, εἰς τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν ἡμῶν. Ἐχομεν 60 χιλιάδας ναυτῶν, ὁ ἐντιμος δὲ συνάδελφος ἐξ Ἀττικῆς ἀνέγνωσεν εἰς τὴν «Revue Maritime», ὅτι ἡ Ἑλλὰς κατατάσσεται ὡς ἐβδόμη δύναμις κατὰ θάλασσαν ἀμέσως μετὰ τὴν Γαλλίαν, καὶ ἐνῶ ἔχομεν αὐτὴν τὴν ὑπέροχον θέσιν, ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως ἐργασίας, ἕνεκεν ἐλλείψεως τῶν μέσων πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς ἀτμοκινήτου ναυτιλίας, ἥτις εἶναι ἡ ναυτιλία τῶν ἡμετέρων χρόνων, οἱ ναῦται ἡμῶν μεταναστεύουν, καὶ προσέξατε καλῶς εἰς τὸ φαινόμενον τοῦτο, διότι, ἂν δὲν τὸ προλάβωμεν, αἱ συνέπειαι θὰ ᾖναι μεγάλαι διὰ τὸ Ἔθνος. Γνωρί-

ζετε, ὅτι πέραν τοῦ Ἰσθμοῦ τοῦ Σουέζ ἕως εἰς τὴν ἀκτὴν τοῦ Μαλακάρ εὐρίσκονται Ἕλληνες ναῦται, γνωρίζετε, ὅτι ἐντεῦθεν πάλιν μέχρι τῆς Ἀγγλίας εὐρίσκεται πλῆθος ναυτῶν Ἑλλήνων. Προχθές εἰς τῶν σπουδαιότερων ἐμπόρων, ὅστις ἐτίμησεν ἐν Ἀγγλίᾳ τὸ Ἑλληνικὸν ὄνομα καὶ ἤδη ἀποκατεστάθη παρ' ἡμῖν, μοι εἶπεν, ὅτι σταθερῶς ἐν Ἀγγλίᾳ ὑπάρχουν 3 χιλιάδες ναυτῶν εἰς τὰ docks εἰς ἄλλων ὑπηρεσίαν καὶ προτιμῶνται διὰ τὴν ὀλιγάρκειάν των. Αὐτοὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐκφυλίζονται, διότι συνειθίζουν ἄλλον βίον, ἐὰν μάλιστα καὶ συζευχθῶσιν ἐκεῖ, δὲν ἐπανέρχονται πλέον. Προχωρήσατε εἰς τὸν Ἀτλαντικὸν μέχρις Ἀμερικῆς καὶ Αὐστραλίας καὶ θέλετε καὶ ἐκεῖ εὔρει Ἕλληνας ναύτας, οὐχὶ ἐπὶ Ἑλληνικῶν, ἀλλὰ ἐπὶ Ἀγγλικῶν ἢ Ἀμερικανικῶν πλοίων· ὅλοι αὐτοὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀποσπῶνται, ἐκφυλίζονται καὶ γίνονται μετανάσται.

Ἰδοὺ καὶ παρ' ἡμῖν ἡ μετανάστευσις, ἥτις παρατηρεῖται ὡς ἀπαίσιον φαινόμενον ἐν Γερμανίᾳ. Ὅστις θέλει νὰ παραστήσῃ, ὅτι τὰ πάντα δὲν εἶναι εὐδαιμονία ἐν Γερμανίᾳ μετὰ τὴν πλήρη ἔνωσιν τοῦ Γερμανικοῦ ἔθνους, φθάσαντος εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς δόξης, αὐτὴν τὴν σκιὰν καταδεικνύει ἐν τῷ συνόλῳ, ὡς μαρτυροῦσαν, ὅτι δὲν ὑπάρχει εἰς ὅλας τὰς τάξεις εὐζωία, ὅτι ἡ κοινωνία δὲν παρέχει εἰς τὸν πένητα ὅ,τι ὀφείλει νὰ παρέξῃ. Τὸ αἶσθημα τῆς φιλανθρωπίας δὲν εἰσεχώρησε μέχρι τοῦ νομοθέτου ὅστις ὑπνώττων δὲν προσέχει τί πάσχουν τὰ κατώτερα στρώματα καὶ δὲν φροντίζει ν' ἀνακουφίσῃ αὐτὰ ἀπὸ τὰ πιέζοντα δεινά.

Τὸ φαινόμενον τῆς μεταναστεύσεως τοῦ ναυτικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος δεικνύει, ὅτι ἐν τῷ κέντρῳ δὲν ὑπάρχει ἡ δέουσα πρόνοια. Εἶδον ὅμως διαθέσεις τοῦ ἐντίμου Πρωθυπουργοῦ, τὰς ὁποίας ἐκτιμῶ, ἀλλ' ὅσα ὑπόσχεται εἶναι μηδέν. Ἐδῶ ἔχομεν κατάστασιν φθίσεως, καὶ προσφέρεται νὰ καταργήσῃ λιμενικά τινα δικαιώματα, εἰς ἃ ὑπόκειται ἡ ἀκτοπλοῖα, καὶ τὸν δασμὸν τῆς ναυπηγησίμου ξυλείας, ἀλλ' ὅλον αὐτὸ τὸ ποσὸν εἶναι δρ. 60,000. Τί εἶναι ταῦτα διὰ τοὺς 60,000 ναύτας; οὐδὲ ἐν λεπτὸν δι' ἕκαστον. Τάχα διὰ τοιούτων μέσων θέλωμεν παρέξει ἀνακουφισιν; Ἐνῷ πάσχομεν φθίσιν, δίδομεν καραμέλας διὰ τὸν βῆχα. Τοῦτο εἶπον προχθές διακόπτων, ὁ δὲ ἐντίμος Πρωθυπουργὸς ἐξέλαβε, διότι εἶχε βῆχα, ὅτι πράγματι προσφέρω εἰς αὐτὸν καραμέλας, καὶ δὲν τὰς ἐδέχθη. Ἐὰν θέλωμεν νὰ ὠφελήσωμεν τὴν

ναυτιλίαν, πρέπει νὰ προβῶμεν εἰς σκέψεις σοβαρωτέρας καὶ νὰ ἄρωμεν ἐκ τοῦ μέσου ὅ,τι κωλύει τὴν πρόοδον τῆς ναυτιλίας, ἐνταῦθα δὲ κωλύει αὐτὴν τὸ ξίφος τοῦ Μεφιστοφελούς, τὸ ὁποῖον κρατεῖτε ὀπισθεν τῆς ἀτμοπλοϊκῆς ἐταιρίας, διὰ νὰ δολοφονήσητε τὸν συναγωνισμόν.

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Οὕτω πως θὰ εὐτυχήσουν οἱ 60,000 ναῦται;

ΚΑΛΑΙΓΑΣ. Θὰ εὐτυχήσουν ὅσοι ἐπιδιοθοῦν εἰς τὴν ἀτμοκίνητον ναυτιλίαν, ἥτις, ἐὰν δυνήθῃ νὰ λάβῃ βάσιν ἐδραϊάν εἰς τὴν Ἑλλάδα, θὰ προχωρήσῃ καὶ ἐκτός, καὶ τότε δύναται νὰ εὕρῃ τὰ μέσα τῆς ὑπάρξεως, διότι τὰ ἰστίοφόρα σήμερον πλοῖα εἶναι κλινήρη, καὶ διὰ τὴν ἀσθένειαν, τὴν ὁποίαν πάσχουν, δὲν ὑπάρχει θεραπεία. Βοηθήσατε λοιπὸν ν' ἀναπτυχθῇ ἡ ἀτμοκίνητος ναυτιλία καὶ μὴ προσφέρετε τὴν βοήθειαν εἰς μίαν μόνον ἐταιρίαν, κρατοῦντες ὀπισθεν αὐτῆς τὸ ξίφος τοῦ Μεφιστοφελούς καὶ πληγόνοντες πᾶσαν ἄλλην, διότι οὕτως ἀναδέχεσθε πρᾶξιν φοβεράν. Ἡ Ἑλλὰς ὀφείλει διὰ παντὸς μέσου, καὶ διὰ τῆς νομοθεσίας, νὰ μὴ συνταχθῇ μεθ' ἑνὸς τῶν παλαιστῶν, τείνουσα εἰς αὐτὸν μόνον τὴν χεῖρα, ἀλλ' ὀφείλει νὰ συντελέσῃ εἰς τὸν ἐλευθερον συναγωνισμόν, διότι δι' αὐτοῦ θ' ἀναπτυχθῶσι πλείονες ἐταιρίαι· δὲν ἡξεύρω διατί ἀναφέρουσι μόνον ἐταιρίαν Γιαλούση, ἐταιρίαν Γουδῆ.

Σ. ΠΕΤΙΜΕΖΑΣ. Διότι ἐγένετο λόγος περὶ τῶν ὑπαρχουσῶν.

ΚΑΛΑΙΓΑΣ. Ἐγὼ θέλω γενικὴν τὴν προστασίαν καὶ οὐχὶ ὑπὲρ ὠρισμένων προσώπων, καὶ διὰ τοῦτο ἤθελον παραιτηθῇ τοῦ λόγου, ἐὰν ἤκουον παραχωρήσεις σπουδαίας, ὅπως προβῶμεν εἰς τὴν δευτέραν ἀνάγνωσιν, ἀλλ' ἤκουσα παραχωρήσεις μηδαμινάς, δι' ὧν δὲν μεταβάλλονται τὰ ἀποτρόπαια, τὰ δηλητηριάζοντα τὴν ναυτιλίαν. Θέλω ἡ ἐπιχορήγησις νὰ περισταλῇ, ὥστε ἡ ἐταιρία νὰ μὴ δύναται νὰ κάμῃ χρῆσιν ταύτης, ὅπως καταβᾶλῃ δι' αὐτῆς ἐν τῇ πάλῃ πᾶσαν ἄλλην ἐταιρίαν, ἀλλὰ ζητῶ νὰ παλαίσῃ ἔχουσα τὰς ἰδίας δυνάμεις καὶ νὰ ἐκτιμηθῇ ἡ ὑπηρεσία της πρὸς τὸ Κράτος, ὥστε νὰ λάβῃ τὴν δέουσαν ἀποζημίωσιν. Διὰ τοῦτο χρέος ἔχομεν ν' ἀνατρέξωμεν εἰς ὅλας τὰς πληροφορίες, διότι, ὡς εἶπεν ὁ ἐντιμος βουλευτὴς Κραναίας, δυνάμεθα νὰ ὑπολογίσωμεν καὶ κατὰ μίλιον τὴν δαπάνην. Ἦκουσα πολλάκις νὰ γίνωνται τοιοῦτοι ὑπολογισμοί· τί μᾶς ἐμποδίζει λοιπὸν νὰ ὑπολογίσωμεν κατὰ μίλιον; θέλετε νὰ ἐγγυηθῇτε ἓνα τόκον; μάλιστα, ἀλλὰ

πρὸς 3 ἢ 4 ἢ 5 τοῖς ἑκατόν, οὐχὶ πρὸς 45 τοῖς $\frac{1}{10}$ καὶ ὑπὲρ δέκα προσώπων

Αὐταὶ αἱ προταθεῖσαι ὑποχωρήσεις εἶναι μόνον κατ' ἐπιφάνειαν καὶ οὐδεμίαν ἔχουν ἀξίαν, οὐδὲ ἄλλον σκοπόν, εἰμὴ νὰ ματαιώσουν τὰς ἀντιρρήσεις, τὰς ὁποίας φέρομεν καὶ νὰ τὰς ἐκμηδενίσουν, νὰ διατηρήσουν δὲ τὸ κακόν, τὸ ὁποῖον ὑπῆρξε μέχρι τοῦδε, κακόν, τὸ ὁποῖον θεωρῶ βαρύτερον διὰ τὴν Ἑλλάδα, διότι τί ἔχομεν μέχρι τοῦδε μετὰ τόσα ἔτη ἀπὸ τοῦ 1856, ὅτε συνέστη ἡ ἐταιρία; Εἶναι γνωστόν, ὅτι τότε ἡ Κυβέρνησις εἶχεν ἀναλάβει ἐπὶ τοῦ μακαρίτου Μαυροκορδάτου τὴν κατασκευὴν ἀτμοκινήτων, καὶ ἐνέδωκεν εἰς τὴν ιδέαν τοῦ ναυπηγοῦ, εἰς ὃν ἀνέθεσε τὴν φροντίδα. Οὗτος κατεσκεύασεν ἐν Ἀγγλίᾳ ἀτμοκίνητα ἀρίστης ἴσως ποιότητος, ἀλλὰ πρὸς μεταφορὰν ἐμπορευμάτων, οὐχὶ πρὸς μεταφορὰν ἐπιβατῶν. Ἦτο μέγιστον λάθος νὰ νομίζῃ, ὅτι ἐν Ἑλλάδι διὰ τὴν ἀκτοπλοίαν ὑπάρχει ἀνάγκη φορτηγῶν ἀτμοκινήτων, κατενοήθη δ' ἔπειτα, ὅτι ταῦτα δὲν ἔχουσι κέρδος, διότι ἐλάχιστα εἶναι τὰ προϊόντα τὰ μεταφερόμενα ἀπὸ λιμένος εἰς λιμένα, καὶ αὐτὰ τὰ ὑπάρχοντα ἐν ὠρισμένη μόνον ὥρᾳ τοῦ ἔτους ὑπάρχουσιν. Ὅτε συνέστη ἡ ἐταιρία, ἐγένετο λόγος εἰς τὴν γενικὴν συνέλευσιν τῶν μετόχων σφοδρὸς· τινὲς ἐπέμενον νὰ μὴ δεχθῶσι τὰ τρία ἀτμοκίνητα τὰ κατασκευασθέντα κατὰ παραγγελίαν τῆς Κυβερνήσεως, ἀλλ' ἡ ἐταιρία διὰ τῶν κεφαλαίων της νὰ κατασκευάσῃ νέα διὰ τὴν μεταφορὰν ἐπιβατῶν. Ἀλλ' ὅμως ὑπερίσχυεν ἡ ἐναντία γνώμη, καὶ ὡς ἐκ τούτου μέλη τινὰ τῶν μετόχων ἀπεσύρθησαν καὶ ἔμειναν τ' ἀτμοκίνητα εἰς τὴν ἐταιρίαν. Τοῦτο ἦτο δι' αὐτὴν τὸ πρῶτον ἀμάρτημα, ἐκ τοῦ ὁποίου ἔπαθε πραγματικὴν ζημίαν, καὶ ἡ Κυβέρνησις ἐκείνη ἐγένετο παραίτιος, ὥστε πράγματι ὤφειλε ν' ἀποζημιώσῃ τὴν ἐταιρίαν. Αὐτὰ δὲ τὰ τρία ἀτμοκίνητα, τὰ ὁποῖα ἀκόμη ὑπάρχουν, εἶναι ἐντελῶς ἄχρηστα· ἔχει ἕτερα πέντε, δι' ὧν γίνεται ἡ ὑπηρεσία. Περὶ αὐτῶν λέγεται τὸ πρωτάκουστον, ὅτι πώποτε δὲν γηράσκουσι. Τὰ πάντα ἐν τῷ κόσμῳ γηράσκουσι, πλὴν αὐτῶν· καὶ ἡ εὐφυΐα ἐξασθενεῖ, ἡ βλακεία οὐδέποτε φαίνεται, ὅτι αὐτὰ τὰ ἀτμόπλοια ἔχουν τὴν ιδιότητα τῆς βλακείας (ἰλαρότης).

Μᾶς ἀναφέρουν τὸ ἐργοστάσιον τῆς ἐταιρίας· δύναται νὰ ἔχῃ τὴν ἀξίαν του· εἶναι ἐργοστάσιον ὡς πᾶν ἄλλο, δὲν εἶναι τι ἔκτακτον· καὶ εἰς τὸν Πειραιᾶ εἶναι ἐργοστάσια, τὰ ὁποῖα κάμνουν τὰ ἴδια ἔργα.

Τὸ ἐργοστάσιον τῆς Σύρου ἀνέπτυξε τὸν κλάδον τοῦτον, διότι εἰς τοῦτο εἰδικῶς ἀσχολεῖται· ὅτι δὲ τὸ ἐργοστάσιον δὲν εἶναι τι ἑκτακτον, τὸ παρατηρεῖτε εἰς τὴν ἀγοράν· πόσον ἔχουν αἱ μετοχαὶ τῆς ἀτμοπλοικῆς εταιρίας; 250 δραχμαί. Πᾶς ὁ ἀγοράζων μετοχὴν γνωρίζει, ὅτι γίνε-
ται συνιδιοκτῆτης τοῦ ἐργοστασίου καὶ τῶν ἀτμοπλοίων, ἀλλὰ δὲν ἐκτιμᾷ πλέον. Ὑπόσχεται ἡ ἀτμοπλοικὴ εταιρία μετὰ τόσας ὑπὲρ αὐτῆς θυσίας νὰ κατασκευάσῃ ἔτι τρία ἀτμόπλοια καὶ ταῦτα ἐπὶ δώ-
δεκα ἔτη.

Τὰ πέντε, τὰ ὅποια δὲν ἐγήρασαν μέχρι τοῦδε καὶ τὰ ὅποια οὐδέ-
ποτε θέλουν γηράσει, καὶ τὰ τρία, τὰ ὅποια θὰ κατασκευασθῶσι, θὰ μείνωσι μὲ τὴν αὐτὴν ιδιότητα. Τί μᾶς εἶπατε περὶ αὐτῆς τῆς δωδε-
καετίας, νὰ ἐλαττωθῇ εἰς 6 ἔτη;

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Ὁχι.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Οὔτε ἔξ; θέλετε δώδεκα; καὶ ἐκάματε ὑποχώρησιν μι-
κράν εἰς αὐτοὺς τοὺς πολλοὺς ὄρους τοῦ ἄρθρου 28, ὥστε ἐντὸς τριετίας
αὕτη ἀταράχως προχωρεῖ· κατὰ τὴν τριετίαν δύναται ἄλλος νὰ ἔλθῃ
νὰ τὴν ἀντικαταστήσῃ, καὶ ἐπομένως νὰ προκαλέσῃ τὴν Κυβέρνησιν
νὰ διαλύσῃ τὴν Σύμβασιν, ἀλλὰ διὰ νὰ γίνωσιν ὅλα αὐτά, ἀπαιτοῦν-
ται φοβερά πράγματα. Αὕτη ἡ εταιρία τοῦ 1,500,000 θὰ λάβῃ
15,000,000, ἐδῶ ἐφθάσαμεν εἰς τὸν δεκαπλασιασμόν, καὶ θὰ ἀγορα-
σθῶσι καὶ τὰ ἀτμοκίνητα κλπ. καὶ πρέπει νὰ ἔχῃ καὶ τόσας ἐγγυήσεις
αὕτη ἡ εταιρία, νὰ κάμῃ καὶ αὕτη ἓν ἐργοστάσιον. Τί νομίζετε, ὅτι
ἡμπορεῖ νὰ εἴπῃ τις περὶ αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου; διατί νὰ συζητῇ τις περὶ
τοιούτων μετὰ λογικῶν ἀνθρώπων; Ὁ ἐντιμὸς ἐκ Μεσολογγίου βουλευ-
τῆς εἶπε 3 ἔτη· τὸ κατ' ἐμέ τὸ θεωρῶ ὑπερβολήν· τὸ κατ' ἐμέ, οὔτε
ἐν ἔτος δίδω, διότι εἶμαι βέβαιος, ὅτι ἐντὸς ἐνὸς ἔτους θὰ γίνωσι καλ-
λίτεροι προτάσεις.

ΓΡΥΠΑΡΗΣ. Διατί ἐντὸς 23 ἐτῶν, ἐνῶ ἡ αὐτὴ ἦτο ἐπιχορήγησις, δὲν
ἔγινε καμμία πρότασις;

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐγινε πρότασις, σᾶς εἶπεν ὁ κ. Τρικούπης, οὐδὲ ἔπαυσαν
νὰ σκέπτονται περὶ συστάσεως εταιρίας ἀτμοπλοικῆς, καὶ ἂν θέλητε,
σᾶς παραπέμπω καὶ εἰς ὠρισμένα πρόσωπα, δὲν ἐπιθυμῶ νὰ λέγω κύρια
ὀνόματα, νὰ μάθητε, ὅτι ὑπάρχουσι κεφαλαιοῦχοι ἑκατομμυρίων, εἰς
μόνον ἡμπορεῖ νὰ καταθέσῃ 15,000,000, τὰ ὅποια ἤδη τοκίζει πρὸς ἐν
τοῖς ἑκατὸν καὶ ἔχει φίλους νὰ καταθέσωσι 30,000,000· ἀλλ' ὅταν

αὐτοὶ βλέπουν τὸ ἄρθρον 28 καὶ τὴν ἐξαίρετον εὐνοϊαν, δὲν τολμοῦν νὰ κινηθῶσιν, οὔτε ἐξευτελίζονται νὰ κλίνωσι γόνυ καὶ νὰ σᾶς ἱκετεύσωσιν, ἐκλιπαροῦντες τὴν χάριν νὰ τοὺς δεχθῆτε τὴν πρωΐαν, νὰ τοὺς ἐξηγήσητε τὸ ἄρθρον 28. Αὐτὸ τὸ ἄρθρον εἶναι ὅτι δύναται τις νὰ φαντασθῇ σατανικόν, εἶναι αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ κάγχασμα τοῦ Σατανᾶ. Ὅταν ρίψῃ τὸν βρόχον καὶ σᾶς συλλάβῃ, τὸ κάγχασμά του ἀντηχεῖ ἀπανταχόσε χά! χά! χά!

ΕΞΑΚΟΛΟΥΘΗΣΙΣ ΤΗΣ ΑΥΤΗΣ ΣΥΖΗΤΗΣΕΩΣ

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΤΗΣ 10 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1880

ΚΑΛΗΓΑΣ. Ἐλπίζω διὰ τοῦ λόγου μου νὰ μὴ δώσω ἀφορμὴν ὥστε ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν Ἑσωτερικῶν ν' ἀποδώσῃ εἰς τὸν λόγον μου καὶ οὐχὶ εἰς ἐμὲ κακίαν καὶ ἰσχυρογνωμοσύνην. Περιορίζομαι εἰς τρία ἀντικείμενα, τὰ ὅποια μὲ φαίνεται, ὅτι εἶνε τὰ οὐσιωδέστερα τῆς Συμβάσεως· τὸ πρῶτον εἶνε τὸ τῆς ἐπιχορηγήσεως· Ἐνθυμεῖσθε, ὅτι ἡ Κυβέρνησις ἐν τῇ Συμβάσει προσδιώρισε τὸ ποσὸν εἰς δραχ. 650,000, κατόπιν δὲ διὰ τῆς νέας προτάσεως ἀνεβίβασεν εἰς 660,000. Εἶχον ζητήσῃ ὅλας τὰς πληροφορίας, ὅσαι ἐνόμιζον ὅτι ἦσαν χρήσιμοι, ὥστε ν' ἀναλύσωμεν τὸ ποσὸν εἰς τὰ στοιχεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων σύγκειται, καὶ οὕτω φθάσωμεν εἰς τὴν ἐκτίμησιν τοῦ ἀληθοῦς καὶ δικαίου. Αὐτὰ τὰ στοιχεῖα δυστυχῶς δὲν ἐδόθησαν· ὁ ἐντιμὸς ὑπουργὸς τῶν Ἑσωτερικῶν ἐνόμισεν, ὅτι ἡδύνατο νὰ ἐπαρκεσθῇ εἰς ἐκείνας τὰς προφορικὰς πληροφορίας, τὰς ὁποίας ἔδωκε κατὰ τὴν ἀγόρευσίν του, διότι καὶ σήμερον ἐπανέλαβον τὴν αἴτησιν. μοι εἶπε δέ, ὅτι αὐτὰς ἐνέει μόνον νὰ δώσῃ τὰς πληροφορίας, τὰς ὁποίας ὅμως δὲν εὗρισκω ἀρκούσας. Εὐρί-

σκομαι πάλιν εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπαναλάβω σκέψεις τινὰς περὶ τοῦτου, ἀλλὰ μὴ ἐπιμένων πολὺ, καθόσον ἡ Βουλὴ ἐξεφράσθη κατὰ τὴν πρώτην ἀνάγνωσιν, οὐδὲ πρέπει νὰ γίνηται τις φορτικός ἐναντίον ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἔχουν σχηματίσει πεποιθήσιν· δὲν πρέπει ὅμως νὰ παραλείπηται καὶ ἡ ἐξέτασις τῶνπραγμάτων, ἐφ' ὅσον εἶναι εἰς ἡμᾶς ἐφικτόν.

Εἶχον θεωρήσει τὸ ποσὸν δυσανάλογον, λόγῳ τοῦ κεφαλαίου καὶ λόγῳ των ὑπηρεσιῶν τὰς ὁποίας παρέχει ἡ Ἑταιρία, καὶ ἐξέφρασα τὸν φόβον, μήπως ἐκ τῆς δυσαναλογίας ταύτης προέλθῃ τὸ κακόν, ὥστε νὰ μὴ ἀποζημιῶται μόνον ἡ Ἑταιρία, ἀλλὰ νὰ λαμβάνῃ καὶ ἐφόδια διὰ τὸν ἀγῶνα, τὸν ὁποῖον μέλλει νὰ ὑποστῇ ἀπέναντι ἄλλων ἐταιριῶν. Ἐθεώρησαν πολλοί, καὶ μάλιστα ὁ ἐντιμος βουλευτὴς Σύρου, ὁ κ. Δούμας, ὅτι οἱ ὑπολογισμοί, τοὺς ὁποίους ἔκαμα, δὲν ἦσαν κατάλληλοι, καὶ ἴσως δὲν ἦσαν τῶνόντι, διότι δὲν εἶμαι ἐν τοῖς τοιούτοις ἐντριβή. Δὲν εἶχον ὅμως ἄλλα στοιχεῖα, ἐπὶ τῶν ὁποίων νὰ στηριχθῶ, οὐδὲ διδόμενα ἄλλα. Διὰ τοῦτο ἐζήτησα τὰ περὶ τῆς αὐστριακῆς ἐταιρίας τοῦ Lloyd, καὶ εἰπόν τινα, τὰ ὁποῖα κατεδείχθησαν ἔπειτα, ὅτι δὲν ἦσαν ἀκριβῆ· ἐζήτησα λοιπὸν τὴν σύμβασιν τοῦ Lloyd παρὰ τοῦ πρακτορείου, τὸ ὁποῖον προθύμως μ' ἐχορήγησε καὶ τὴν σύμβασιν καὶ τὸν ἰσολογισμόν. Κατὰ τὸ ἄρθρον 2 τῆς συμβάσεως ταύτης τῆς συναφθείσης κατὰ τὸ 1878, ἡ Κυβέρνησις ἀναλαμβάνει ἀντὶ πάσης ἀποζημιώσεως νὰ δίδῃ εἰς τὴν ἐταιρίαν διὰ μὲν τοὺς πλοῖας ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως μέχρι Βάρνης—αὕτη εἶναι, φαίνεται, ἡ ἄγονος γραμμὴ διὰ τὴν ἐταιρίαν—ἀνὰ 4 φιορίνια δι' ἕκαστον μίλιον, καὶ πάλιν ἀπὸ Τεργέστης μέχρις Ἀλεξανδρείας καὶ Κωνσταντινουπόλεως ἀνὰ φιορίνια 1 καὶ 80 % ἕκαστον μίλιον, δι' ὅλας δὲ τὰς λοιπὰς γραμμάς φιορίνια 1 καὶ 15 %· αὕτη εἶναι ἡ ἀποζημίωσις, προστίθεται δὲ καὶ ἡ ἐξῆς παράγραφος, ὅτι ἐν συνόλῳ οὐδέποτε ἡ ἀποζημίωσις ὑπερβαίνει τὸ ποσὸν τῶν 1,300,000 φιορινίων· αὐτὸ εἶναι τὸ ἀνώτατον ποσόν. Ἐὰν ἡ ἐταιρία ἀναπτύξῃ τὰς γραμμάς της καὶ διανύσῃ πολλὰ μίλια καὶ διὰ τοῦ ἀθροίσματος φθάσῃ εἰς μεγαλύτερον ποσόν, δὲν δικαιούται νὰ λάβῃ πλέον τῶν 1,300,000· αὐτὸ εἶναι τὸ maximum τῆς ἀποζημιώσεως. Αὕτη εἶναι ἡ σύμβασις· ἂν δὲ ἐν τῷ ἰσολογισμῷ ἀναφέρεται ἀνώτερον ποσόν, περιλαμβάνει καὶ ἄλλας ἀμοιβὰς ταχυδρομικὰς. Τώρα ἐρχόμεθα εἰς τὴν περιουσίαν τοῦ Λόυδ,

διότι ἔχομεν ἀναλογίαν μεταξὺ περιουσίας καὶ ἀποζημιώσεως. Ἡ περιουσία τοῦ Λόυδ εἶναι 23,855,000 φιορίνια.

ΣΚΟΥΛΟΥΔΗΣ. Τὸ μετοχικὸν τῆς κεφάλαιον πόσον εἶναι;

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Αὕτῃ εἶναι ἡ περιουσία ἡ σημερινή τῆς ἐταιρίας, ἥτοι 71 ἀτμόπλοια 18,000,000· εἶναι καὶ ἄλλα τινά, ἡ ἀξία τοῦ ναυπηγείου, γνωρίζετε δέ, ὅτι τὰ ναυπηγεῖα τοῦ Λόυδ εἶναι ἐκ τῶν πρώτων ναυπηγείων τῆς Εὐρώπης, ἐκτιμώμενα 3,000,000 καὶ πλέον· τὸ ἄθροισμα ὅλον εἶναι 23,855,000 φιορίνια.

ΡΙΚΑΚΗΣ. Ὑπάρχει τὸ μετοχικὸν κεφάλαιον ἐκεῖ ἀναγεγραμμένον;

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐνδέχεται νὰ ὑπάρχη, καὶ τὸ ἀνεζήτησα. Λέγω, λοιπόν, ὅτι κατ' αὐτὴν τὴν ἀναλογίαν, τὴν ὑποίαν παρέστησα, τοῦ κεφαλαίου πρὸς τὴν ἀποζημίωσιν, εὐρίσκω, ὅτι λαμβάνει 6 τοῖς $\frac{1}{10}$.

ΣΚΟΥΛΟΥΔΗΣ. Νομίζω, ὅτι δὲν εἶναι ἀκριβὴς αὐτὸς ὁ ὑπολογισμὸς, τὸ νὰ λάβωμεν ὡς βάσιν τὴν φαινομένην περιουσίαν τῆς ἐταιρίας, χωρὶς νὰ γνωρίζωμεν ποῖα εἶναι τὰ κεφάλαια καὶ τὸ παθητικὸν αὐτῆς, διότι ἐνδέχεται τὰ ἀτμόπλοια αὐτὰ νὰ χρεωστοῦν. Διὰ νὰ κρίνωμεν λοιπὸν ἀσφαλῶς, πρέπει νὰ γνωρίζωμεν, ποῖον εἶναι τὸ μετοχικὸν κεφάλαιον τῆς ἐταιρίας καὶ ποῖον τὸ ἐνεργητικὸν καὶ τὸ παθητικόν.

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ. Δὲν ἔμπορεῖ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς βάσις τὸ ἐνεργητικὸν καὶ τὸ παθητικόν.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐχομεν ἓνα ὀρίζοντα σκοτεινόν· τὸ ἐλάχιστον φωτεινὸν σημεῖον ἐν αὐτῷ ἐφελκύει τὴν προσοχήν μου.

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Αὐτὸ θὰ σκοτίσῃ.

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ. Ἄν μοὶ ἐπιτρέπητε, θὰ σᾶς δώσω προχειρῶς μίαν ἀπάντησιν.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Εὐχαρίστως.

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ. Σᾶς λέγω, ὅτι ἡδύνατο νὰ ἦτο διπλάσιον τὸ ἐνεργητικὸν τῆς ἐταιρίας, καὶ νὰ μὴ εἶχε οὐδεμίαν ἀποζημίωσιν, ἐὰν δὲν ἀνελάμβανε γραμμάς ἀγόνους, αἱ ὁποῖαι τὴν ὑποβάλλουσιν εἰς ἐξοδα. Λοιπὸν πρέπει νὰ ἐξετάσῃτε, εἰς ποῖα βάρη καὶ ποίας δαπάνας ὑποβάλλεται ἡ ἐταιρία. Ἐμπορεῖτε νὰ εὕρητε ἐταιρίαν, ἥτις νὰ ἔχῃ 100,000,000 φιορίνια ἐνεργητικὸν καὶ νὰ μὴ λαμβάνῃ οὐδεμίαν ἀποζημίωσιν, διὰ τὸν λόγον ὅτι αἱ ἐργασίαι, τὰς ὑποίας ἐκτελεῖ, τὴν ἀποζημιῶσι.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Κυριεύεσθε, νομίζω, ἀπὸ τὰς ἰδέας τῆς ἀναλογικῆς φρολογίας.

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ. Πιθανόν.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Καὶ ἐξ αὐτῆς μεταφέρετε εἰς τὸ ἔδαφος τοῦτο τὰς σκέψεις σας. Τότε βεβαίως ἀπαιτεῖται νὰ γνωρίζετε καὶ τὰς ζημίας, ὃ δὲ κ. ὑπουργὸς τῶν ἐσωτερικῶν ἠδύνατο νὰ σᾶς βοηθήσῃ εἰς τοῦτο· ἀλλὰ δὲν μᾶς ἔκαμε τὴν χάριν νὰ φέρῃ πληροφορίας, καὶ σήμερον ἐπανελάβα τὴν παρακλήσιν.

ΔΟΥΜΑΣ. Ἰδού, κ. Καλλιγᾶ, (δεικνύει τὸ καταστατικόν) ἀξία μετοχῆς ἐν κυκλοφορίᾳ 12,000,000.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Λοιπὸν τί λαμβάνει ἀποζημίωσιν; 10 %· βλέπετε, εὖρομεν τὴν ἀναλογίαν τῇ βοήθειᾳ τοῦ κ. Δούμα, ὥστε θέλετε νὰ λάβωμεν καὶ ἐδῶ τὴν ἀναλογίαν; Ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν ἐσωτερικῶν εἶχε τῶντι τὴν καλοσύνην, νὰ μοὶ δώσῃ ἓνα ἰσολογισμὸν τῆς ἀτμοπλοικῆς ἐταιρίας τοῦ 1877· ἐδῶ βλέπομεν, ὅτι ἐξεδόθησαν μετοχαὶ 7,905, ἐπομένως κεφάλαιον 3,900,000.

ΖΗΝΟΠΟΥΛΟΣ. Ὡστε εἶναι 12 %.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Εἶναι 20 %. Θέλετε τὴν βοήθειαν τοῦ κ. Δούμα (ἱλαρότης).

ΖΗΝΟΠΟΥΛΟΣ. Αὐτὰ δὲν ἔχουν σχέσιν.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Θέλετε τὸν γνώμονα αὐτὸν ν' ἀφήσωμεν κατὰ μέρος; Τότε ἔρχομαι νὰ σᾶς ἐρωτήσω, ποία εἶναι ἡ ζημία τῶν ἀγόνων γραμμῶν, καὶ ἰδοὺ σιωπᾶτε.

ΖΗΝΟΠΟΥΛΟΣ. Αὐτὸ δὲν λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν, λαμβάνονται ὑπ' ὄψιν ὅλαι αἱ γραμμαὶ, καὶ οὐχὶ αἱ ἄγονοι, διότι εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξακριβωθῇ τοῦτο· λαμβάνονται δὲ ὑπ' ὄψιν τὰ μίλια τῶν γραμμῶν αὐτῶν ὅπως καὶ κατὰ τὴν σύμβασιν τῆς ἐταιρίας Lloyd, ἣν ἔχω ὑπ' ὄψιν, καὶ ἐκείνων τῆς ἐταιρίας τῶν ναυτικῶν διαπορθημεύσεων· αὐτὸ δὲ τὸ ὅποιον εἶπετε περὶ 1,300,000, δὲν εἶναι ἀκριβές, διότι ὁ ἰσολογισμὸς τοῦ 1879, τὸν ὅποιον ἔχω ἀνὰ χεῖρας, ἀναφέρει φιορίνια 1,674,472.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἀλλὰ ἐλησμονήσατε, ὅτι συναριθμοῦνται τὰ ταχυδρομικά.

ΖΗΝΟΠΟΥΛΟΣ. Ὅλα εἶναι ταχυδρομικά κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ εἰρημένου κονδυλίου.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἰδού, βλέπετε, ζητοῦμεν πληροφορίας, καὶ ἀρνεῖσθαι νὰ τὰς δώσητε· σὰς φέρω τὴν σύμβασιν, καὶ ἀρνεῖσθε νὰ τὴν ἀναγνώσητε. Τί ἐμφαίνει αὐτὸς ὁ τρόπος;

ΠΑΝΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ. Ἐπειδὴ ἐπαναλαμβάνετε συχνὰ τὸν λόγον τῆς ἀρνήσεως, σὰς λέγω, ὅτι τὰς πληροφορίας ταύτας ὑπέβαλον τὴν παρελθοῦσαν Δευτέραν ἐνώπιον τῆς Βουλῆς, ἀλλὰ σεῖς δὲν εἴχετε ὑπομονὴν νὰ τὰς ἀκούσητε, ἀνεχώρησατε. Ὁ στενογράφος τὰ κατεχώρισεν εἰς τὰ πρακτικά, τὰ στενογραφήματα ἐδημοσιεύθησαν, λάβετε τὴν καλοσύνην νὰ τὰ ἰδῆτε, ἀρνησις δὲν ὑπῆρξεν. Ἐγὼ ὑπεσχέθην κατὰ τὴν δευτέραν συζήτησιν νὰ τὰ ὑποβάλω, ἐν τούτοις τὰ ὑπέβαλον εἰς τὴν ἀ συζήτησιν, ἀλλ' ὑμεῖς ἀνεχώρησατε. Εἶμαι ἐγὼ κατὰ τοῦτο ἔνοχος;

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Δυστυχῶς ἀνεχώρησα· ἀλλὰ δὲν ἐπίστευα, ὅτι δὲν ἠθέλετε καταθέσει ἐγγράφους πληροφορίας.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Ἡμεῖς εἴμεθα παρόντες, καὶ περὶ ἀγόνων γραμμῶν δὲν ἠκούσαμεν τίποτε· σκέψεις ἤκουσα καὶ εἰκασίας.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἄ! εἰκασίας κάμνω καὶ ἐγώ.

ΠΑΝΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ. Δὲν ὑπάρχει οὐδὲν βιβλίον, εἰς τὸ ὅποιον νὰ ᾔηται ἐγγεγραμμένοι καὶ χαρακτηρισμένοι αἱ ἄγονοι γραμμαί· δὲν ὑπάρχει οὐδεμία κατάστασις, εἰς τὴν ὅποιαν νὰ ᾔηται ἐγγεγραμμένη ἡ δαπάνη διὰ τὰς ἀγόνους γραμμάς. Τί θέλετε, νὰ σὰς παρουσιάσω, πράγματα, τὰ ὅποια δὲν ὑπάρχουν; Σὰς εἶπον ὅ,τι ἡδυνήθην νὰ πληροφορηθῶ ἐκ τῆς ὑπηρεσίας τοῦ ὑπουργείου· καὶ ἐν ταῖς πληροφορίαις ταύταις ὑπάρχουν καὶ αἱ σκέψεις, τὰς ὁποίας ὑπέβαλον, ἀλλὰ πᾶσαι αἱ πληροφορίες, τὰς ὁποίας ἐζήτησα, ὑπεβλήθησαν ὅσον ᾔητο δυνατόν, τὰ ἀδύνατα δὲν ἠμποροῦμεν νὰ τὰ κάμωμεν δυνατόν.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Δὲν μοὶ φαίνεται, ὅτι δικαιολογεῖται ἡ ὑπηρεσία τοῦ ὑπουργείου, ἐὰν εὐρίσκηται ἐστερημένη τοιούτων πληροφοριῶν, διότι αὐτὸ εἶναι τὸ ἔργον τῆς ὑπηρεσίας. Ἄν θέλετε νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ ὑπηρεσία σας εἶναι ἐλλιπής, δὲν διστάζω νὰ τὸ παραδεχθῶ· ἐὰν θέλετε νὰ δεχθῶμεν, ὅτι οὔτε ὥθισιν ἐδώσατε εἰς τὴν ὑπηρεσίαν, ἐπίσης δὲν διστάζω νὰ τὸ παραδεχθῶ· ἐὰν θέλετε νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι οὔτε τὰς θέλετε τὰς πληροφορίας, καὶ αὐτὸ τὸ παραδέχομαι· ἀλλὰ νὰ λέγητε, ὅτι εἰς τοῦτο πρέπει νὰ ἀρκεσθῶμεν, δὲν συμφωνῶ· δὲν συμφωνῶ, ὅτι πρέπει νὰ δίδωμεν ἀποζημιώσεις 660,000 ἐν ἀγνοίᾳ

τῆς αἰτίας. Μᾶς φέρετε ἄξεστον λίθον, τὸν λεγόμενον βαίτυλον, καὶ μᾶς λέγετε νὰ τὸν καταπίωμεν ὡς ὁ Κρόνος. Ἀλλὰ διατί ἔχουν ὑπαλλήλους τὰ ὑπουργεῖα, παρὰ δι' αὐτὴν τὴν ὑπηρεσίαν, διὰ νὰ παρασκευάζωσι τὰ πάντα, ὥστε ὁ ὑπουργὸς ἐν γνώσει τῶν πραγμάτων νὰ προβαίνει εἰς τὰς σκέψεις του; Λοιπὸν εὐρίσκομαι εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ συζητῶ μετὰ ὑπουργοῦ, μὴ ἐκπληρώσαντος τὸ καθήκον του.

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Ἐχει τὴν ἄδειαν ἡ Βιομηχανικὴ Τράπεζα νὰ κάμνῃ δάνεια ναυτικά;

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Σεῖς θέλετε νὰ δείξετε, ὅτι ἐγὼ εὐρίσκομαι πάντοτε ἐν πταίσματι, καὶ δὲν δικαιούμαι ὡς ἄπταιστος νὰ ρίπτω τὸν λίθον κατ' ἄλλου· περὶ τούτου κατόπιν. Μᾶς φέρετε λοιπὸν αὐτὸν τὸν ἄξεστον λίθον καὶ μᾶς λέγετε νὰ τὸν καταπίωμεν, ἀλλ' ἐπεταὶ ἐκ τούτου, ὅτι ἐπράξατε τὸ χρέος σας; ἐγὼ τὸ ἀμφιβάλλω. Ἡ ψῆφος μας εἶναι ψῆφος μὴ πεφωτισμένη, διότι δὲν μᾶς λέγετε, διατί δίδονται αἱ 660,000· μόνον, διότι ἡ Ἑταιρία πάσχει; ἢ μπορεῖ νὰ πάσχη καὶ ἀπὸ κακὴν διοικήσιν· εἶναι ὑποχρεωμένον τὸ Κράτος νὰ διορθώῃ τὰ σφάλματα τῆς διοικήσεως τῆς Ἑταιρίας;

ΠΑΝΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ. (Ὑπουργὸς τῶν Ἑσωτερικῶν). Δίδω ἀκόμῃ μίαν πληροφορίαν, τὴν ὁποίαν παρέλειψα προχθές, κατὰ τὸν τελευταῖον ἰσολογισμόν τῆς Ἀτμοπλοϊκῆς Ἑταιρίας, τὸν ὁποῖον ἔχετε ἀνὰ χεῖρας, ὅλη ἡ περιουσία τῆς Ἑταιρίας ἀνέρχεται εἰς 5,577,983· εἰσέπραξεν 1,465,144, καὶ ἐνταῦθα περιλαμβάνεται καὶ ἡ χρηματικὴ χορηγήσις τῶν 650,000, καὶ ἐδαπάνησεν 1,309,627· ἐπομένως τὸ περισσεύμα εἶναι 156,000.

ΡΑΛΛΗΣ. Εἶναι ὅλα εἰκονικά. Ἀπὸ τοῦ 1877 δὲν ἔγινε πλέον ἰσολογισμός.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐγὼ ἐξακολουθῶ τὰς σκέψεις μου· λέγω, ὅτι δὲν ἐφθάσαμεν νὰ ἀναλύσωμεν τὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν σύγκειται τὸ ποσόν, τὸ ὁποῖον ψηφίζομεν, ἀφοῦ δὲν δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν αὐτὰς τὰς ἀγόνους γραμμὰς. Ἐγὼ ἐδοκίμασα νὰ τὰς εὕρω, σὰς εἶπον δέ, ὅτι εἶναι ἡ ἀπὸ Σκοπέλου μέχρι Θήρας καὶ ἡ τῆς Ἀκαρνανίας, καὶ ὁ ἐντιμὸς βουλευτὴς Πάλλης μᾶς ὑπέδειξεν, ὅτι καὶ ἡ γραμμὴ τῆς Ἀκαρνανίας δύναται νὰ κατασταθῇ προσοδοφόρος διὰ προσεγγίσεως εἰς τὴν Σάμην, ὅπου ὑπάρχουν πολλοὶ ἐπιβάται. Λοιπὸν λέγω, πόσα μίλια θέλετε νὰ ὑπολογίσητε ἀπὸ

Σκοπέλου μέχρι Θήρας; ἂς ὑπολογίσωμεν 200 μίλια, καὶ δὲν λαμβάνω τὴν εὐθείαν γραμμὴν....

Π. ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΗΣ. Εἶναι πολλά.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἄν λοιπὸν δώσητε μίαν ἀποζημίωσιν τῶν 200 αὐτῶν μιλίων καθ' ἑβδομάδα, πόση θὰ ᾔηται αὐτὴ ἡ ἀποζημίωσις; Λάβετε ἀνὰ 10 δραχμὰς τὸ μίλιον, τὸ ἀνώτερον ποσὸν τῆς αὐστριακῆς ἀποζημιώσεως, καὶ ἔχετε 2,000· ἡ γραμμὴ τῆς Ἀκαρνανίας εἶναι 100 μίλια, ὥστε ἡ ἀναλογία εἶναι 3,000. Λοιπὸν ἐὰν ἔλθῃτε εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν στοιχείων, θὰ εὕρητε, ὅτι 3,000 δραχμαὶ καθ' ἑβδομάδα ἀρκοῦν, δηλ. τὸ ἀνώτατον, τὸ ὁποῖον δίδει ἡ Κυβέρνησις τῆς Αὐστρίας εἰς τὴν ἐταιρίαν, καὶ μάλιστα χάριν πολιτικοῦ σκοποῦ. Λοιπὸν ἰδοῦ, ὅτι δὲν εὐρίσκομαι μακρὰν τῆς ἀληθείας· τὸν γνώμονα αὐτὸν παραδέχεσθε;

Εἶπον, ὅτι τὸ συμφέρον δὲν εἶναι γενικὸν αὐτῆς τῆς ἐταιρίας, ὅπως εἶναι τῶν ἄλλων ἐταιριῶν, διότι εἶναι εἰς ὀλίγας χεῖρας αἱ μετοχαί, καὶ εἶχον ζητήσῃ τὸν κατάλογον, ἐξ οὗ ἐξάγεται μετὰ τῶν μετόχων διανεμόνται αἱ μετοχαί. Ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν ἐσωτερικῶν μοὶ ἔφερεν ἓνα κατάλογον, καὶ πρὸς στιγμὴν ἐνόμισα, ὅτι εἶχον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐζήτησαν· τί ἦτον ὁμῶς; ἦτον ὁ κατάλογος τοῦ 1870, καὶ εἶναι γνωστὸν, ὅτι ἐκτοτε ἐγένετο ἡ συγκέντρωσις τῶν πολλῶν μετοχῶν εἰς ὀλίγων χεῖρας. Ἐγὼ εἶχον ζητήσῃ τὸν κατάλογον τῆς τελευταίας συνελεύσεως· ἄρα καὶ ἐδῶ εἶναι ἑλλειψίς πληροφοριῶν, ὡς τὸ πρῶτον ἦτον ἄρνησις.

ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ. Λοιπὸν εἴμεθα ὑπὸ διηγετικῇ ἐλεγχον καὶ κατηγορητήριον;

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Διατί ἄλλο εἶναι ἡ Βουλὴ; Θέλετε νὰ ᾔσθε ἄνευ ἐλέγχου; ἄλλος λόγος. Ἀλλὰ σεῖς καυχᾶσθε ἐπὶ συνταγματικότητι· ἢ θέλετε νὰ ἔχητε βουλευτάς, διὰ νὰ καταπίνουν λίθους;

ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ. Εἰς τὴν ἐκθεσιν τοὺς κατεπίετε καὶ σεῖς.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐγὼ ἠθέλησα νὰ ἐξετάσω ἐν λεπτομερείᾳ. Ἡ ἐκθεσις συνετάχθη συλλήβδην περὶ ὅλων. Ἐκείνην τὴν ὥραν τῆς συζητήσεως, ἐν τῇ ἐπιτροπῇ, τὰ πάντα ἐγίνοντο ἐν ἀκαρεῖ, καὶ εὗρον ἐκεῖ ὅλους ἐνθουσιώδεις· δὲν ἠμπόρεσα νὰ ἐξετάσω τίποτε, καὶ ἔκαμα μόνον παρατηρήσεις ἐπὶ δύο κεφαλαίων· ἔπεται ἐκ τούτου, ὅτι ὁ σιωπῶν παραδέχεται τὰ πάντα; Ἡ νομίζετε, ὅτι ἔπρεπε νὰ κάμω εἰς τὴν πρώτην

συνεδρίασιν ὅλας τὰς προτάσεις μου, διὰ νὰ ἔχω τὸ δικαίωμα νὰ τὰς ἐπικαλεσθῶ καὶ μετὰ ταῦτα;

Ἐρχομαι τώρα εἰς ἄλλο θέμα, τὸ ὁποῖον ἐπίσης εἶναι ἐναντίον τῶν ἰδεῶν μου, ὅσας ἔχω περὶ ἐλευθερίας συναγωνισμοῦ, καὶ ἀνθίσταμαι εἰς τὰ ἄρθρα 3 καὶ 4, ἥτοι εἰς τὴν ὑποχρέωσιν προγνωστοποιήσεως τοῦ τιμολογίου καὶ συστάσεως πρακτορείων. Περὶ τοῦ τιμολογίου δὲν ἐπαναλαμβάνω ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα εἶπον· ἐννοῶ, ὅτι ἡ προγνωστοποίησις τοῦ τιμολογίου ἔχει ὀρισμένον σκοπόν. Διὰ ποίαν αἰτίαν νὰ ἔχη γνώσιν ἡ Κυβέρνησις τοῦ τιμολογίου ἐκείνου, ὅστις εἶναι ἐλεύθερος νὰ μεταβάλλῃ, ὅταν θέλῃ, τὸ τιμολόγιόν του; Ἡ Κυβέρνησις δύναται πάντοτε νὰ ἔχη γνώσιν, μανθάνουσα ἀπὸ τὸν διευθυντὴν τῶν ἀτμοκινήτων. Τὸ τιμολόγιον πάντοτε δημοσιεύεται προηγουμένως πρὸς γνώσιν τοῦ κοινοῦ καὶ διὰ τῶν ἐφημερίδων, ὅπως προσέλθωσιν οἱ ἐπιβάται. Δὲν εἶναι λοιπὸν σπουδαῖον. Ἡ σπουδαιότης ὅμως ἀναφαίνεται, ὅταν τοῦτο γίνῃται ἐπὶ τοιαύτῃ προθέσει, ὅπως ἀνταγωνίζηται ἡ Ἑταιρία ἡ Ἀτμοπλοϊκὴ ἐγκαίρως, δυναμένη ἐντὸς 24 ὥρῶν καὶ αὐτὴ νὰ καταβιβάξῃ τὸ τιμολόγιον, καὶ τοιουτοτρόπως νὰ προσελκύῃ τὴν συρροὴν τῶν ἐπιβατῶν εἰς τὰ ἴδια ἐαυτῆς ἀτμοκίνητα δι' ὑποτιμήσεως ἀναλόγου. Δίδεται καιρὸς νὰ εἰδοποιήσῃ τὸ κοινὸν ἡ Ἑταιρία, ὅπως προστρέξωσιν οἱ μανθάνοντες τὸ μειωθὲν τιμολόγιον τῆς Ἑταιρίας. Ἡ Ἑταιρία προλαμβάνουσα, θέλει θέσει τὸ τιμολόγιόν της ἢ ἴσον ἢ κατώτερον, διὰ νὰ ὑπερῃσχύσῃ ἐν τῷ συναγωνισμῷ. Βεβαίως ὁ σκοπὸς δὲν δύναται νὰ ᾖ ἄλλος. Ἀλλ' ἔρχομαι εἰς τὸ δεύτερον, τὸ ὁποῖον ἔχει συνεπειὰς σοβαρωτέρας, εἶναι δὲ ἡ ἐπιβαλλομένη ὑποχρέωσις πρακτορείων εἰς ὅλους τοὺς σταθμούς. Πρόκειται περὶ ἀκτοπλοΐας, καὶ χθὲς μᾶς εἶπεν ὁ κ. Δούμας, ὅτι δὲν εἶναι πρωτοφανὲς νὰ δίδηται ἐπιχορήγησις εἰς ἀκτοπλοῖαν, διότι καὶ ἐν Ῥωσίᾳ δίδεται ἀποζημίωσις, ἀλλὰ δὲν μοὶ ἔφερε καὶ ἐν πειστήριον.

ΔΟΥΜΑΣ. Ἐφέρατε σεῖς σήμερον τὴν ἐταιρίαν Λούδ, ἥτις λαμβάνει 1,300,000 φιορινίων.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Τώρα ὁμιλοῦμεν περὶ Ῥωσσίας· ἐὰν θέλητε, μεταβάλλομεν τὸ θέμα. Τί συμβαίνει λοιπὸν εἰς τοιαύτας μεγάλας ἐταιρίας, καθὼς εἶναι ἡ τοῦ Λούδ, ἡ Ῥωσικὴ; Διάκρισις μεταξὺ ἀκτοπλοΐας καὶ τῶν ἐξωτερικῶν γραμμῶν δὲν γίνεται, ἀλλ' ἡ ἀκτοπλοῖα πρὸς τὰς ἐξωτερικὰς γραμμὰς εἶναι 1 πρὸς 100 καὶ 1 πρὸς 1000, ὥστε φυσικὰ

οὔτε προσοχή δίδεται, πόσα ἀναλογοῦν εἰς τὴν ἀκτοπλοῖαν. Πολὺ διαφέρει, ὅταν δίδηται ἐπιχορήγησις εἰς μόνην τὴν ἀκτοπλοῖαν. Ἄλλ' ἀπεχθάνεται τὴν ἐλευθερίαν τοῦ συναγωνισμοῦ ὁ ἐντιμος Πρωθυπουργός, δὲν εἶναι δὲ παρών, διὸ ἀναβάλλω τὴν ἀπάντησιν, ὅταν ἔλθῃ. Ὁμιλῶ περὶ τῆς ἐπιβαλλομένης ὑποχρεώσεως πρὸς σύστασιν πρακτορείων. Ἐλθωμεν πρακτικῶς νὰ ἐξετάσωμεν τὸ γεγονός, τί συμβαίνει. Ἐχομεν πλείστους λιμένας εἰς ἐλάχιστα διαστήματα. Ὑποθέσατε, ἀναχωροῦμεν ἀπὸ Πειραιῶς εἰς Αἴγινα, ἐκεῖθεν εἰς Πόρον, εἰς Σπείτσας, εἰς Ὑδραν, ἐὰν θέλητε καὶ εἰς Μέθανα, εἰς Ναύπλιον, εἰς Μύλους, εἰς Ἄστρος, εἰς Γύθειον, εἰς Καλάμας, εἰς Πάτρας, εἰς Κυλλήνην, εἰς Ζάκυνθον καὶ καθεξῆς· ὑποθέσατε, ὅτι εἶναι ἀνάγκη πρακτορείων εἰς ὅλας αὐτάς τὰς θέσεις

ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ. Δὲν μοὶ δίδετε μίαν ἐξήγησιν; διατί ἡ Ἀτμοπλοϊκὴ Ἑταιρία μέχρι τοῦδε καὶ ἡ ἑταιρία τοῦ Γουδῆ καὶ τοῦ Γιαλούση ἐδέχθησαν νὰ ἔχωσι πρακτορεῖα;

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Δὲν τοὺς ἐρωτῶ ἐγώ, οὔτε ἀντιπρόσωπός των εἶμαι.

ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ. Λέγω, πῶς νομίζετε αὐτό, τὸ νὰ μὴ ἀρνηθῶσι νὰ ὑποβληθῶσιν;

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐχοῦν πάντες οὗτοι τὸ αὐτὸ συμφέρον, ν' ἀποκλειώσιν ὅλους τοὺς ἄλλους. Μὴ νομίζετε, ὅτι τοὺς θεωρῶ, ὅτι εἶναι οὐρανοκατέβητοι ὁ Γιαλούσης καὶ ὁ Γουδῆς· εἶναι τῆς αὐτῆς ζύμης, ejusdem farinae.

ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ. Περὶ αὐτῶν πρόκειται τώρα.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐσεῖς νομίζετε· ἐγὼ δὲν ὁμιλῶ οὔτε ὑπὲρ τοῦ Γιαλούση, οὔτε ὑπὲρ τοῦ Γουδῆ.

ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ. Περὶ αὐτῶν πρόκειται.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ὅχι, κύριε· πρῶτον ἐσεῖς πρέπει νὰ ἔχητε μίαν ὅρασιν ἔκτακτον, νὰ βλέπετε εἰς τὸ βάθος τῆς καρδίας μου· ἐγὼ δὲν ἤξεύρω ἄλλο, παρ' ὅτι οἱ Ἰησοῦται εἰσδύουν εἰς τοὺς μυχοὺς τῆς συνειδήσεως.

ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ. Ἐγὼ βεβαίως διαμαρτύρομαι διὰ τοῦτο, ὅτι ἐγὼ θέλω νὰ εἰσέλθω εἰς τὴν καρδίαν σας.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Καὶ νομίζετε, ὅτι εἶναι δυνατόν;

ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ. Καὶ ὅσοι μὲ γνωρίζουν, δύνανται νὰ τὸ ὁμολογήσουν.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Χαίρω πολὺ δι' αὐτό, ἀλλὰ σᾶς παρακαλῶ νὰ ἀφήσετε

τούς τρόπους τῶν Ἰησουιτῶν, καὶ νὰ μὴ ζητῇτε νὰ ἐμβλέπετε εἰς τὰ βάθη τῆς καρδίας.

ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ. Εἰς τὰ πράγματα· παρεξηγήθην.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Τότε δίδετε εἰς ἐμὲ τὸ δικαίωμα νὰ σᾶς ἀνταποδώσω, ὅτι σεῖς ὁμιλεῖτε ὑπὲρ τῆς Ἀτμοπλοϊκῆς Ἑταιρίας.

ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ. Παρεξηγήθην, καὶ διὰ τοῦτο δίδω αὐτὴν τὴν ἐξηγήσιν, λέγων, ὅτι σήμερον ἔχομεν ὑπ' ὄψιν μας αὐτάς ταύτας τὰς ἑταιρίας, καὶ ἀνέφερον τὰ γεγονότα.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐγὼ εἶπον, ὅτι θέλω ἐλεύθερον συναγωνισμόν· δὲν εἶπον οὔτε Γιαλούση οὔτε Γουδῆ, οὔτε τὸ ὄνομα ἀνέφερον.

ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ. Δὲν εἶπον καὶ ἐγὼ

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Τότε τὰ συμφηφίζομεν. Λέγω λοιπόν, ὅτι ἐπιβάλλοντες αὐτὴν τὴν ὑποχρέωσιν, οὐδὲν ἄλλο δηλοῖ, ἢ ὅτι προτίθεσθε νὰ ἐπιβάλητε βάρη ἀφόρητα, δι' ὧν καθίσταται ἀδύνατος ἡ ἐπιχείρησις. Διὰ νὰ ἔχη πᾶς ὁ ἔχων ἀτμόπλοιοιον πρακτορεῖον εἰς Αἴγιναν καὶ ὅπου ἄλλοι εἴπομεν, πρέπει νὰ συμφωνήσῃ μετὰ τοῦ πράκτορος ἀμοιβὴν, ὅποιαν κατ' ἐλάχιστον 5 τοῖς $\frac{1}{10}$, καὶ αὐτὸ θὰ συμβῇ εἰς ὅλους τοὺς σταθμούς, καὶ αὐτοὶ οἱ πράκτορες δὲν εἶναι ὅλως ἀγνοοί εἰς τὴν διαχείρισιν, ἐπομένως θὰ ἔχη καὶ ἄλλας βλάβας. Ἐκθέτοντες τὰς ἑταιρίας εἰς ὅλας αὐτάς τὰς ζημίας, εἶναι ὥς νὰ λέγηται: δὲν θέλομεν ἐλεύθερον συναγωνισμόν. Ἀλλ' ἔρχονται ὁ Γουδῆς καὶ ὁ Γιαλούσης, λέγοντες: τὸ θέλομεν καὶ ἡμεῖς· ἐννοῶ ἀμέσως, ὅτι καὶ αὐτοὶ θέλουν νὰ περιορίσουν τὴν ἐλευθερίαν τοῦ συναγωνισμοῦ, ἀποκλείοντες πάντα ἄλλον. Τάχα διὰ τοῦτο πρέπει νὰ τὸ δεχθῶμεν; Οὕτω πράττετε ὅ,τι γίνεται εἰς τὰ ἵπποδρόμια, καθ' ὑπόθεσιν ἐν Eaton καὶ ἐν Chantilly. Πρὸ τῆς ἵπποδρομίας ζυγίζονται οἱ ἀναβάται οἱ μέλλοντες νὰ σταδιοδρομήσωσιν, ὥστε νὰ γίνωσιν ἰσοβαρεῖς, καὶ εἰς τὸν ἐλαφρότερον προστίθεται ἀνάλογον βάρος. Τοῦτο θέλετε νὰ μιμηθῇτε, νὰ καταστήσητε ἰσοβαρεῖς τοὺς ἵππους, καὶ διὰ τοῦτο ἐπικρεμάτε ἐν βάρος, μίαν πέτραν, πρὶν ἐξορμήσουν ἀφ' ὕσπληγγος· αὐτὸς εἶναι ὁ σκοπὸς σας;

Καὶ χθὲς ἀκόμη εἶπετε, ὅτι μὴ νομίζετε, ὅτι τὸ 3 καὶ 4 ἄρθρον τὰ θέλει ἡ ἑταιρία· τὰ θέλει ὁ Γουδῆς καὶ ὁ Γιαλούσης· καὶ πρὸς στιγμὴν ἐνόμισα, ὅτι τὰ θέλουν αὐτοὶ, καὶ ἐνδέχεται νὰ τὰ θέλουν, καὶ τὸ πιστεύω. Ἀλλ' εὔρον ἓνα βουλευτὴν φίλον τῆς Ἑταιρίας τῆς Ἀτμοπλοϊκῆς, ὅστις ἐψήφισεν ἐναντίον τῶν ἄρθρων 3 καὶ 4· ἐρωτώμε-

νος παρ' ἄλλου, ἐνθερμότερου ὑπὲρ τῆς Ἑταιρίας, διατί ἐψήφισεν ἐναντίον τῶν ἄρθρων 3 καὶ 4, φυσικώτατα, ἀπήντησε, κατεψήφισα, ἀφοῦ ὁ ὑπουργὸς μᾶς εἶπεν, ὅτι δὲν εἶναι ὑπὲρ τῆς Ἀτμοπλοικῆς Ἑταιρίας, ἀλλ' ὑπὲρ τῶν Γιαλούση καὶ Γουδῆ (ἰλαρότης). Συνέβη αὐτό· θέλετε ψυχολογικῶς νὰ τὸ ἐξηγήσητε;

ΣΚΟΥΛΟΥΔΗΣ. Ἐπιτρέπετε, κύριε Καλλιγᾶ, νὰ σᾶς διακόψω; Μοὶ ἐφάνη, ὅτι ὁ ὑπαινιγμός, τὸν ὅποιον ἐκάμετε, ἀφορᾷ εἰς ἐμέ. Ἐψήφισα ὑπὲρ τῆς ἀπαλείψεως τῶν ἄρθρων 3 καὶ 4 τοῦ νομοσχεδίου, οὐ μόνον διότι ὁ κ. ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν ὑπουργός, ἀγορεύων χθές, εἶπε ῥητῶς, ὅτι τὰ ἄρθρα ταῦτα ἐτέθησαν κατὰ τῆς ἐταιρίας, ἀλλὰ καὶ διότι ἔχω τὴν ιδέαν ὅτι, χωρὶς νὰ ἐπιβάλωμεν νομοθετικῶς τὴν σύστασιν πρακτορείων, καὶ ἡ ἐταιρία καὶ οἱ ἰδιῶται, οἵτινες ἔχουν ἀτμόπλοια, θέλουσιν ἀναγκασθῇ ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων νὰ συστήσωσι πρακτορεία. Ἐξηγοῦμαι. Δὲν εἶναι δυνατὸν παρὰ νὰ διορίσωσι πράκτορας εἰς ὅλους τοὺς σταθμούς, ἔνθα εὐρίσκουσι νὰ παραλαμβάνωσιν ἐπιβάτας καὶ ἐμπορεύματα, διότι, ἐὰν ἀφήσωσιν εἰς τὸν πλοίαρχον νὰ παραλαμβάνῃ τὰ ἐμπορεύματα ἐν τῷ ἀτμοπλοίῳ, νὰ τὰ ἐξελέγχῃ, νὰ τὰ ζυγίξῃ καὶ νὰ ἐκδίδῃ τὰς φορτωτικὰς, ὁ καιρὸς, τὸν ὅποιον θέλει δαπανᾷ τοιοῦτοτρόπως τὸ ἀτμόπλοιο κατὰ τὴν προσέγγισιν, εἶναι πολυτιμότερος, καὶ ἡ τοιαύτη βραδύτης πολὺ δαπανηροτέρᾳ τῆς διατηρήσεως πρακτορείου. Αὐτοὶ εἶναι οἱ λόγοι, δι' οὓς ἐψήφισα ὑπὲρ τῆς ἀπαλείψεως.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐγὼ ὅμως ἐξακολουθῶ λέγων καὶ ἐπιμένων καὶ ἐπαναλαμβάνων, ὅτι ἐντελῶς ἀδιαφορῶ περὶ Γιαλούση καὶ Γουδῆ, καὶ λυποῦμαι, διότι ὁ Πρόεδρος τοῦ ὑπουργείου δὲν εἶναι ἐδῶ διὰ νὰ δώσω ἐξήγησιν διὰ τὸ δάνειον, τὸ ὅποιον ἐγένετο παρὰ τῆς Βιομηχανικῆς Τραπεζῆς εἰς τὴν ἐταιρίαν Γιαλούση, τὸ ὅποιον ἐθεωρήθη, ὅτι ἐξηγεῖ ἴδιον ἐμοῦ συμφέρον. Τῶντι ἡ Βιομηχανικὴ Τράπεζα ἐδάνεισεν 100 χιλ. δραχ. εἰς τὸν κ. Γιαλούσην, ἀλλὰ δὲν ἐννοῶ, πῶς ἐντεῦθεν γεννᾶται τὸ συμφέρον· ἡ Τράπεζα τῆς Βιομηχανικῆς πίστεως ἐξήτασεν, ἐὰν ᾖναι ἀσφαλές τὸ δάνειον, λόγῳ τῆς κυριότητος τοῦ δανειζομένου, καὶ εὗρεν, ὅτι εἶναι ἀσφαλές· δεύτερον ἐὰν ἔχῃ τὸ ἀτμόπλοιο ἀξίαν τριπλασίαν, καὶ εὗρεν, ὅτι οὐδένα διατρέχει κίνδυνον, ὅπως ἔλθουν τὰ πράγματα, εἴτε ψηφισθῇ σύμβασις, εἴτε μὴ, διότι εἰς πᾶσαν περίστασιν, πωλούμενον τὸ ἀτμόπλοιο, εἶναι ἀνωτέρας ἀξίας τῶν 100 χιλιάδων δραχμῶν.

ΚΕΧΑΓΙΑΣ. Κατὰ τὸ Καταστατικὸν τῆς ἐταιρίας, νομίζω, ὅτι δὲν ἠδύνατο νὰ κάμῃ δάνειον τοιοῦτον.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἡδύνατο.

ΚΕΧΑΓΙΑΣ. Νομίζω, ὅτι παρεβίασε τὸ Καταστατικόν.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐγὼ ὑποθέτω πρὸς στιγμήν, ὅτι τὸ παρεβίασε. Τί σημαίνει ἐνταῦθα ἡ παραβίασις; Θὰ δώσῃ λόγον τὸ συμβούλιον εἰς τὴν γενικὴν συνέλευσιν τῶν μετόχων. Εἰς αὐτὴν τὴν συζήτησιν ποίαν σημασίαν ἔχει ἡ παραβίασις; Τὸ Καταστατικὸν λέγει, ὅτι οὐδεμία πράξις ἐξαίρεται. Ἀλλὰ ἡξυρετε τί συμβαίνει; Αὐτὸ λέγω εἰς τὸν κ. Πρωθυπουργόν, ὅστις ταραττεται διατί νὰ γίνη εἰς τὴν ἐταιρίαν τοῦ Γιαλούση δάνειον, διότι νομίζει, ὅτι ἡ Τράπεζα πρέπει νὰ ᾔναι ὑπὸ τὰ νεύματα τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν, καὶ ὅταν ὁ ἀρχηγὸς κόμματος λέγῃ, δάνεισε, νὰ δανείζῃ, καὶ ὅταν δὲν ἀρέσκηται, νὰ μὴ δανείζῃ. Αἱ Τράπεζαι ἀγνοοῦν, ποία εἶναι ἡ σχέσις τῶν δανειζομένων πρὸς τὰ κόμματα, οὔτε θεωροῦν τοὺς μὴ ἀνήκοντας εἰς τὸ δεῖνα κόμμα ὡς λεπρούς. Αἱ Τράπεζαι ἐξετάζουν, ἐὰν ἔχουν ἀσφάλειαν, καὶ τότε ἐνεργοῦν τὰ δάνειά των. Λοιπὸν βλέπετε, ὅτι οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν τὸ δάνειον μὲ τὴν παροῦσαν συζήτησιν. Μετὰ τῆς Τραπεζῆς τῆς Βιομηχανικῆς πίστεως συνδέομαι τῶντι καὶ ὁμολογῶ, ὅτι εἰμαι μέλος τοῦ συμβουλίου καὶ μέτοχος, οὐδὲ ἀποφεύγω οἰανδήποτε εὐθύνην. Δὲν ἐννοῶ, διατί πολλάκις ῥίπτουν προσωπικοὺς λόγους εἰς τὸ μέσον. Διότι ὠμίλησα κατὰ τῆς συμβάσεως μετὰ τῆς Ἀτμοπλοικῆς Ἑταιρίας, ἄρα ἔχω συμφέρον· ποῖον δὲ εἶναι τοῦτο; ὅτι ἐδάνεισεν ἡ Τράπεζα τῆς Βιομηχανικῆς Πίστεως 100 χιλιάδας δραχμῶν καλῶς ἐξησφαλισμένος ἐπὶ τοῦ σκάφους τοῦ ἐξησφαλισμένου καὶ κατὰ τοῦ πυρός καὶ κατὰ τοῦ ναυαγίου, μολονότι ἐδῶ περὶ ναυαγίων δὲν πρόκειται.

Καὶ ἄλλο μοι εἶχεν εἰπεῖ ὁ ἐντιμὸς Πρωθυπουργός, πῶς ἐγὼ εἶμαι κατὰ τῶν προνομίων, φερόμενος δῆθεν δημοκοπικῶς, ἐνῷ ἐδείχθη ὑπὲρ τοῦ προνομίου τῆς Τραπεζῆς καὶ τοῦ Σιδηροδρόμου. Καὶ μάλιστα ὁ ἐντιμὸς Πρωθυπουργός εἶπε· βλέπετε πόσα κακὰ δύνανται νὰ συμβοῦν ἀπὸ τὸν συναγωνισμόν; Πόσα κακὰ; ἠρώτησα τότε ἐγώ, καὶ ὁ κ. Πρωθυπουργός δὲν ἠδυνήθη νὰ καταδείξῃ οὐδὲ ἐν· ἐξ ἐναντίας συνέβη τὸ καλὸν νὰ γίνουν εὐθηνότεροι οἱ ναῦλοι, καὶ μάλιστα μερικοὶ ἤλθον ἄνευ ναύλου, τῆς Ἀτμοπλοικῆς Ἑταιρίας ἐπιδιωκούσης τὴν συρροὴν ἐπιβατῶν. Ἐγὼ δὲν βλέπω, τί κακὸν συνέβη. Ἀλλὰ τῶντι ὁ κ.

Πρωθυπουργός γνωρίζει κακόν τι, τὸ ὅποιον συνέβη, ἀλλ' ἀπέφυγε νὰ τὸ ὀνομάσῃ, διότι ἤρχετο ἡ Ἀτμοπλοϊκὴ Ἑταιρία καὶ ἔλεγεν εἰς τὸν κ. Πρωθυπουργόν « Ἀτταταῖ! ἀτταταῖ! ἰδὲ τί πάσχω ἐξ αἰτίας τῆς ἐταιρίας τοῦ Γιαλούση καὶ τοῦ Γουδῆ, θέλουν μὲ καταστρέψῃ ». Καὶ πάλιν ἤρχοντο οἱ Γιαλούσης καὶ Γουδῆς πρὸς τὸν κ. Πρωθυπουργόν ὀλοφυρόμενοι « Ἰατταταιάξ! ιατταταιάξ! ἡ Ἀτμοπλοϊκὴ Ἑταιρία καταβιάζει τὸ τιμολόγιον, δὲν λαμβάνει ναῦλον καὶ ζητεῖ τὴν ἐξόντωσιν ἡμῶν », καὶ ὁ κ. Πρωθυπουργός εὐρίσκετο εἰς ἀένναον στενοχωρίαν μεταξὺ τῶν μὲν καὶ τῶν δέ, καὶ δὲν ἤξευρε, τί νὰ πράξῃ. Ἄλλο κακόν δὲν γνωρίζω, εἰμὴ ὅτι ἐδανείσαμεν 100 χιλ. δραχμὰς εἰς τὸν Γιαλούσην.

Α. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Ὑμεῖς οἱ νομιμόφρονες δὲν ἔπρεπε νὰ παραβιάσητε τὸν νόμον εἰς τὸ Καταστατικόν.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Σᾶς παρακαλῶ νὰ ἀνακαλέσητε τὴν ἔγκρισιν τῆς Τραπεζικῆς Βιομηχανικῆς Πίστεως, ἐὰν νομίζητε, ὅτι παρεβίασε τὸ Καταστατικόν.

Α. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Αὐτὸ πιστεύω, ὅτι ἡμπορεῖ νὰ γίνη.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἀναγνώσατε καλλίτερα, ἵνα ἴδῃτε ἂν παρεβιάσθη καὶ νὰ ἴδῃτε, ἐὰν ἀπεμακρύνθημεν.

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Σεῖς, ὅπου σᾶς συμφέρει, παραβιάζετε τὸν νόμον, καὶ ὅπου σᾶς συμφέρει, εἰσθε κατὰ τῶν προνομίων.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Θέλετε νὰ κάμητε γενικὴν κατηγορίαν κατ' ἐμοῦ. Καὶ αὐτά, τὰ ὅποια εἶπετε, εἶναι ἐλάχιστα, καὶ μὲ αὐτά δὲν πηγαίνω εἰς τὴν κόλασιν· βέβαια, ἐὰν ᾔῃναι μόνα αὐτά, ἡ ψυχὴ μου ἐσώθη.

Τώρα λέγω, ἐὰν δικαιῶμαι νὰ εἶπω, διατί ὑπερασπίζομαι τὸ πρόνομιον τοῦ σιδηροδρόμου. Περίεργος ἡ ἐρώτησις.

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Δὲν σᾶς εἶπον αὐτό.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Τώρα σᾶς λύω καὶ αὐτὴν τὴν ἀπορίαν, καὶ ἀπὸ τῶν γενικῶν μεταβαίνω καὶ εἰς τὰ εἰδικά. Σεῖς ἐσυστήσατε σιδηρόδρομον διὰ προνομίου· ἄρα σεῖς πρῶτος ὀφείλετε νὰ τὸ σέβησθε. Ἄλλ' ἀφοῦ τὸ ἐσυστήσατε, ἐνομίσατε, ὅτι δικαιῶσθε καὶ νὰ τὸ ἀθετήσητε. Αὐτὸς εἶναι ὁ τρόπος, καθ' ὃν πολεμεῖτε τὰ πρόνομια. Ἐναντίον τοῦ ῥήτου προνομίου συνήψατε σύμβασιν, ἐπιτρέποντες συγκοινωνίαν ἱπποσιδηροδρόμου μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς. Ἐχει κῦρος αὐτό; δὲν εἶναι προφανὴς ἀθέτησις τοῦ χορηγηθέντος προνομίου; Δὲν σᾶς εἶπον,

ὅτι ἐν γένει εἶμαι ὑπὲρ τοῦ προνομίου, ἀλλ' εἶπον, ὅτι εἶμαι πάντοτε κατὰ τῆς ἀθετήσεως.

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Εἵπετε, ὅτι ὁ σιδηρόδρομος θὰ ἔλθῃ μίαν ἡμέραν εἰς τὸ δημόσιον, καὶ ἐπομένως ζημιούτε τὴν ἐταιρίαν καὶ τὸ δημόσιον.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Βεβχίως, καὶ εἶναι πάντοτε ἀληθές, διότι ὁ σιδηρόδρομος εἶναι περιουσία τοῦ δημοσίου, ἡ δὲ ἐταιρία σήμερον ἔχει μόνην τὴν χρῆσιν· μετὰ 75 ἔτη τὸ ὅλον ἀνήκει εἰς τὸ δημόσιον.

ΤΙΝΕΣ. Δὲν πρόκειται περὶ τούτου.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐνδιατρίβω, διότι ἐπιθυμῶ ἅπαζ διὰ παντός νὰ παρατηρήσω περὶ τοῦ συνήθους τρόπου, τοῦ ὁποίου γίνεται χρῆσις πρὸς ἀποστόμωσιν τοῦ ἀγορεύοντος, ὅτι ἀντιφάσκει πρὸς ἄλλα ἄττα, πάλαι ποτὲ λεχθέντα ἢ ἐδῶ, ἢ εἰς τὸν περίπατον. Αὐτὰ τὰ argumenta ad hominem δὲν εἶναι κοινοβουλευτικά. Ὁ ἀγορεύων ἐκθέτει τὰς ιδέας του προτάσων ἀρχήν· ἐὰν δὲν ᾔῃαι πρὸς αὐτὴν συνεπής, τότε ὑπάρχει ἀντίφασις, καὶ ταύτην ἐννοῶ νὰ μὲ ἀποδείξητε. Ἀλλὰ τὸ νὰ λέγητε ὅ,τι εἰς τὸν ὑπουργὸν εἶπον, ἢ καὶ ἐδῶ εἰς ἄλλην συνεδρίαν, ἐν ἄλλῃ συναφείᾳ, καὶ ἰδοὺ τὰ πρακτικὰ καὶ τὸ δεῖνα χωρίον ἐν ἀποσπάσματι, δὲν νομίζω ὀρθόν. Νομίζω λοιπόν, ὅτι καλὸν εἶναι νὰ μὴ γίνηται τοιαύτη χρῆσις, διότι ἀπολήγει εἰς λογομαχίαν, καὶ καλὸν εἶναι νὰ παραλείψωμεν τὰ προσωπικὰ ἐπιχειρήματα καὶ ν' ἀφήσωμεν τὰς ἀντεγκλήσεις, καὶ μάλιστα, ἐὰν θέλητε, κάμνετε ἀρχήν, δίδοντές μοι ἡγουμενικῶς ἄφεςιν εἰς τὰς ἀμαρτίας, τὰς ὁποίας μοῦ κατεδείξατε.

Ἐπανέρχομαι λοιπόν εἰς τὰ ἄρθρα 3 καὶ 4 καὶ εὐρίσκω, ὅτι εἶναι καταστρεπτικὰ τοῦ συναγωνισμοῦ, ὅχι ἐκείνων, οἵτινες τ' ἀπεδέχθησαν, δηλ. τῆς Ἐταιρίας τῆς Ἀτμοπλοϊκῆς καὶ τῶν δύο ἐταιριῶν, ἀλλ' ἐν γένει, διότι τείνουν πρὸς ἀποκλεισμόν τοῦ ἐλευθέρου συναγωνισμοῦ εἰς πάντα ἄλλον. Καὶ μικρὰ ἀκάτια, ὅπως κάλλιστα παρετήρησεν ὁ ἐντιμος βουλευτὴς Σπετσῶν, δύνανται νὰ προσαρμύσωσιν ἑλικά καὶ νὰ γίνωσιν ἀτμοκίνητα· λοιπόν θὰ τὰ ἀναγκάσωμεν νὰ ἔχωσι πρακτορεῖα;

ΖΗΝΟΠΟΥΛΟΣ. Προσδιωρίσαμεν τοὺς τόνους.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐγὼ ἤθελα νὰ ὀρίσητε ἀνώτερον ποσόν.

ΖΗΝΟΠΟΥΛΟΣ. Ἀκάτια δὲν ἤμποροῦν νὰ ἔχουν τόσην χωρητικότητα.

Π. ΜΠΟΥΜΠΟΥΛΗΣ. Δὲν ἔχουν μῆτε τῆς ἐταιρίας τὰ πλοῖα 350 τόνους.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Τώρα ἔρχομαι νὰ σᾶς ἀπαλλάξω ἀπὸ τὸν κόπον πε-
ραιτέρω συζητήσεως, προτείνων τροπολογίαν, ἢ μᾶλλον προσθήκην
ἄρθρου. Ἐπεχείρησα καὶ ἐγὼ νὰ διασείσω τὸ ἄρθρον 28, ἀλλὰ βλέ-
πετε, ὅτι δὲν διεσείσθη. Εἰσῆλθεν εἰς τοὺς ἐγκεφάλους καὶ ἔρριψε
ρίζας. Δὲν μοὶ ἀρέσκουν ἄγονοι ἀγῶνες, ἀλλὰ νομίζω, ὅτι ἔχει ἀνάγκη
κυνωσύσεως ἢ τήρησις τῶν ὅρων τῆς συμβάσεως, καὶ τοιαύτην δὲν
εὕρισκω, ὅπως κυρωθῶσιν ἀπαρεγκλίτως οἱ ὅροι. Ἐπομένως προτείνω
τὴν ἐξῆς προσθήκην. «Πᾶσα παράβασις οὐσιώδους ὅρου τῆς παρούσης
συμβάσεως καὶ ἰδίως τοῦ ἄρθρου 4.»

ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ. Ἔχω πρότασιν περὶ αὐτοῦ.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἀφήσατέ ν' ἀκούσῃτε καὶ τὴν ἰδικήν μου.—«τοῦ ἄρ-
θρου 4 χορηγεῖ εἰς τὴν Κυβέρνησιν τὸ δικαίωμα νὰ κηρύξῃ διαλελυ-
μένην τὴν παροῦσαν σύμβασιν. Ἡ διάλυσις ἐπέρχεται αὐτοδικαίως
ἐν ἔτος μετὰ τὴν δῆλωσιν, καθ' ὃν χρόνον γίνεται φροντίς περὶ συ-
στάσεως νέας ἐταιρίας.»

Αὕτη εἶναι ἡ ἰδική μου προσθήκη. Ἐλπίζω λοιπόν, ὅτι θέλει γίνεαι
δεκτὴ, καὶ ἀφίνω εἰς ἄλλον τὸν λόγον.

ΣΥΖΗΤΗΣΙΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΝΟΜΟΣΧΕΔΙΟΥ

ΠΕΡΙ ΚΥΡΩΣΕΩΣ ΣΥΜΒΑΣΕΩΣ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΒΑΥΑΡΙΚΩΝ ΔΑΝΕΙΩΝ

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΤΗΣ 11 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1880

Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Κύριοι, νομίζω, ὅτι οὐδὲ στιγμὴν πρέπει νὰ μείνωσιν ἄνευ ἀπαντήσεως οἱ λόγοι τοῦ ἐντίμου προλαλήσαντος, διότι ἐμφαίνουσιν ἢ λήθην ἢ ἄγνοιαν τῆς συγχρόνου ἱστορίας. Δὲν ἔθεσε τὸ ζήτημα ἐκεῖ, ὅπου ὑπάρχει, διότι δὲν ἠρεύνησε, πῶς ἐγένετο τὸ ψήφισμα τῆς 3^{ης} Σεπτεμβρίου. Δὲν θέλω ἐκταθῇ περὶ τούτου· σύντομα εἶναι ὅσα θέλω σᾶς εἶπει, νομίζω ὅμως, ὅτι θὰ ᾔηται ἐπαρκῆ. Δὲν πρέπει τὰ ἔθνη νὰ ᾔηται ἀχάριστα, οὐδὲ ἐπιτρέπεται νὰ λησμονήσωμεν, τί χρεωστοῦμεν εἰς τὸν μακαρίτην Λουδοβίκον τῆς Βαυαρίας. Ὁ ἐστεμμένος ποιητὴς ἔφερεν ἐν ἑαυτῷ τὸ πῦρ ἀκραιφνοῦς φιλελληνισμοῦ εἰς τὸν ἀνώτατον βαθμὸν ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς ἐπαναστάσεως, ἔδειξε δέ, ὅτι τὸ πρῶτον, τὸ ὅποῖον ἐπόθει, ἦτο νὰ ἴδῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὑπὲρ αὐτῆς εἰργάσθῃ μέχρι τέλους τοῦ βίου του (Εὖγε!). Ὅτε ἐπῆλθεν ὁ καιρὸς, νὰ εὐρεθῇ ἡγεμὼν τῆς Ἑλλάδος, ἔδειξε καὶ τὴν προθυμίαν καὶ τὴν ἀξίεπαινον φιλοδοξίαν, συνομαρτοῦσαν καὶ αὐτὴν ταῖς λοιπαῖς ἀρεταῖς τοῦ μουσοτραφοῦς βασιλέως, ν' ἀναβῇ τὸν θρόνον τῆς Ἑλλάδος γόνος ἐκ τῆς οἰκογενείας του. Εἰς τὸ συνέδριον τοῦ Λονδίνου ἀπηύθυνε προτάσεις, μεταξύ ἄλλων δὲ ἀνεδέχετο τὴν ὑποχρέωσιν, νὰ συντελέσῃ

εἰς τὸν σχηματισμὸν ἀντιβασιλείας ἐκ τῶν πρωτίστων λειτουργῶν τοῦ βαυαρικοῦ κράτους, ὑποσχόμενος εἰς τὰ μέλη τῆς ἀντιβασιλείας τὴν ἐξακολούθησιν τῶν ἀπολαυῶν, ὅσας εἶχον ἐν τῇ βαυαρικῇ ὑπηρεσίᾳ, ἀνεξαρτήτως τῶν ἀμοιβῶν, ὅσας ἔμελλον νὰ λαμβάνουν ἐκ τῆς Ἑλλάδος. Ὑπέσχετο ἐπικουρικὸν σῶμα πρὸς καθυσύχασιν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἀξιωματικούς τοῦ βαυαρικοῦ στρατοῦ, ὅπως σχηματίσωσι τὸν Ἑλληνικόν, μέλλων νὰ διατηρήσῃ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἀξιωματικούς καὶ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὸν μισθὸν τῆς ἐνεργείας ἐκ τοῦ βαυαρικοῦ ταμείου, ἀνεξαρτήτως καὶ τοῦ μισθοῦ, τὸν ὅποιον ἔμελλον νὰ λαμβάνωσιν ἐν Ἑλλάδι. Ἐγινε κατόπιν τὸ πρωτόκολλον, τὸ ὅποιον ὅμως δὲν περιέλαβεν ὅλας ταύτας τὰς ὑποχρεώσεις τοῦ βασιλέως τῆς Βαυαρίας ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ του. Δὲν ἔκριναν, ὅτι ἔπρεπεν ὅλα ταῦτα νὰ κατασταθῶσιν ὑποχρεώσεις τοῦ βασιλέως τῆς Βαυαρίας. Καὶ ὁ βασιλεὺς τῆς Βαυαρίας ἐδείκνυε προθυμίαν νὰ παρέξῃ καὶ χρηματικὴν βοήθειαν, ἀλλ' ἐδεσμεύετο τότε, διότι αἱ βουλαὶ δὲν ἦσαν συνηγμέναι· ἀνεδέχετο ὅμως νὰ συντελέσῃ καὶ κατὰ τοῦτο, καὶ παρέσχε τῶντι προκαταβολὴν διὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ βασιλέως, διὰ τὴν ἀναχώρησιν τῆς ἀντιβασιλείας, ἐξ ἰδιαιτέρου αὐτοῦ ταμείου. Ἐπὶ τὸν τὰ συμβάντα, ὅσα γνωρίζετε ἐπὶ ἀντιβασιλείας· ἔγιναν βεβαίως δαπάναι, τὰς ὑποίας ὅλας δύναται τις νὰ μὴ ἐγκρίνῃ, ἢ νὰ εὕρῃ, ὅτι δὲν ἦσαν αὐστηρᾶς διαχειρίσεως, πρᾶγμα λίαν σὺνηθες ἐν καιροῖς ἀνωμάλοις. Παραβάλετε ἐκείνην τὴν διαχείρισιν πρὸς τὴν ἡμετέραν, πολὺ δὲ ἀμφιβάλλω, ἂν κατὰ τὸν παραλληλισμὸν θέλει ὑπερτερῇσιν ἡ τελευταία. Ἐννοῶ ἀπὸ τοῦ 1833 μέχρι οἵασδήποτε θέλετε ἐποχῆς. Ἀς ἀφαιρέσωμεν τὰ τελευταῖα 15 ἔτη, καὶ ὥς εἴπωμεν, ὅτι ἀπὸ δεκαπενταετίας καὶ ἐντεῦθεν ὅλα γίνονται ἐν τάξει, διὰ νὰ μὴ ἐνοχλήσωμέν τινα ἐκ τῶν παρόντων.

Ἐνθυμεῖσθε, ὅτι ἐξηγέρθη ἐνταῦθα πνεῦμα ἀντιβαυαρικόν, καὶ αὐτὸ ἐγεννήθη πρὸ πάντων ἐξ ἀντιζηλίας, διότι ἔβλεπον ἀξιωματικούς κατέχοντας ἀνωτέρας θέσεις, ἔβλεπον Βαυαροὺς κατέχοντας τὰς πρῶτας λειτουργίας· τὸ πρᾶγμα ἦτο λίαν φυσικόν, καὶ ἡ δυσἀρέσκεια ἐξεμεταλλεύετο κατὰ τῶν Βαυαρῶν πανταχόθεν καὶ προέβαινε γενικευομένη. Μετὰ τὴν ἀντιβασιλείαν γνωρίζετε, ὅτι ἀρχιγραμματεὺς ἔγινεν ὁ Ἀρμανσβέργος, μετὰ τὸν Ἀρμανσβέργον δὲ ὁ Ρουτχάρδος. Ὁ Ρουτχάρδος ἦτον ἀνὴρ ἀκέραιος, ἀληθὴς Γερμανός, λίαν εὐσυνείδητος, ἐμφο-

ρούμενος ὑπὸ τοῦ ἀγνοῦ καὶ εἰλικρινοῦς πόθου, νὰ ὑπηρετήσῃ μετὰ ζήλου τὸν βασιλέα καὶ νὰ γίνῃ ὠφέλιμος εἰς τὴν Ἑλλάδα. Κατὰ τὸ 1837 ἐφθασα καὶ ἐγὼ ἐνταῦθα ἐπὶ Ῥουτχάρδου· διὸ ἠδυνήθην νὰ μάθω τὰ συμβαίνοντα, καὶ ὅ,τι θέλω ἤδη διηγηθῇ, λίαν σπουδαῖον, διὰ νὰ λύσῃτε τὸ ζήτημα, περὶ τοῦ ὁποίου πρόκειται.

Μετὰ παρέλευσιν δὲν ἤξεύρω πόσου χρόνου ὁ Ῥουτχάρδος ἐσχημάτισε τὴν πεποιθήσιν, ὅτι ἡ δημοτικότης τοῦ βασιλέως Ὁθωνος θέλει αὐξήσει, ἐὰν ἀναχωρήσωσιν οἱ Βαυαροί. Ὅσον καὶ ἂν ἦσαν ἱκανοὶ ἢ εἰδικοί εἰς τὰ στρατιωτικά, εἰς τὸ διοικεῖν, ἢ εἰς τὴν παιδείαν, ἐρίνοντο ἐπιβλαβεῖς, διότι ἐγεννήθη κατ' αὐτῶν ἀντιπάθεια, καὶ ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῆς ἦτον ἀδύνατον νὰ μὴ ἐπέλθῃ διατάραξις ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐξασθένεισι τῆς βασιλείας, ἢ ἐπὶ τέλους σύγκρουσις. Συνέταξε λοιπὸν μακρότατον ὑπόμνημα ὁ Ῥουτχάρδος, περιέχον αἰτιολογίας λίαν ἐσκεμμένες καὶ ἐμβριθεῖς, καὶ τὸ ὑπέβαλεν εἰς τὸν βασιλέα, συμπεραίνων, ὅτι ἡ πολιτική, τὴν ὁποίαν ὁ βασιλεὺς Ὁθων πρέπει νὰ ἀκολουθήσῃ, διὰ νὰ ἐνισχύσῃ τὸν θρόνον του, ἀπαιτεῖ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν Βαυαρῶν.

Αὐτὸ τὸ ὑπόμνημα ἐτάραξε μεγάλως τὸν βασιλέα, καὶ ἐζήτην νὰ μάθῃ παρ' ἄλλων, ἐὰν αἱ σκέψεις τοῦ Ῥουτχάρδου ἦσαν ἀποτέλεσμα πλάνης, ἢ ἐὰν εἶχον βάσιν ἀληθῆ. Ἐνθυμεῖσθε, ὅτι περιεστοίχιζον τὸν βασιλέα πρόσωπά τινα, τὰ ὁποῖα ὑπηρετοῦν μᾶλλον ἑαυτοὺς παρὰ τὸν βασιλέα. Μεταξὺ τούτων ἦτο καὶ ὁ Παναγιωτάκης Σοῦτσος. Δὲν θέλω νὰ βαρύνω τὴν μνήμην του. Περὶ αὐτοῦ ἔλεγεν ὁ Ἀρμανσθέργος, ὅτι ἔχει ὠκυποδῖαν ἑκτακτον· «il a une activité de pieds étonnante», δηλαδή ἦτο πανταχοῦ παρὼν. Ὅταν ἔλεγον εἰς τὸν Ἀρμανσθέργον, διατί συχνάκις βλέπεις τὸν Παναγιωτάκην Σοῦτσον καὶ ἐμπιστεύεσαι εἰς αὐτὸν τόσα πράγματα, ἀπάντα: Mais cet homme a une activité de pieds étonnante, δηλαδή ἐν ἀκαρεῖ δύναμαι νὰ μάθω τὰ πάντα παρ' αὐτοῦ. Ὁ ποιητὴς τοῦ Βλαχάβα καὶ τότε γραμματεὺς τοῦ συμβουλίου τῆς ἐπικρατείας ἀνέλαβε νὰ πληροφορήσῃ τὸν βασιλέα περὶ τῆς ἀληθοῦς διαθέσεως τῶν πολιτευομένων καὶ περὶ ἐνδεχομένων κινδύνων, ἐὰν δὲν ἐδέχετο τὸ ὑπόμνημα τοῦ Ῥουτχάρδου. Ὁ Π. Σοῦτσος, ὡς ἐκ τῶν σχέσεών του, συνεβουλεύθη τοὺς σπουδαιοτέρους ἄνδρας, καὶ ἰδίως τοὺς ἀποτελοῦντας τὸ συμβούλιον τῆς ἐπικρατείας, τὸν μακαρίτην Ζαῖμην, τὸν μακαρίτην Κολοκοτρώνην, τὸν μακαρίτην Κουντουριώτην καὶ τὰς ἄλλας τότε κορυφάς.

Ἡ φωνὴ αὐτῶν ἦτο φωνὴ τοῦ ἔθνους. Αὐτοὶ ἀντεπροσώπευον κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν τὸ ἔθνος, ὅπως σήμερον τὸ ἀντιπροσωπεύομεν ἡμεῖς. Ὁ Π. Σοῦτσος λοιπὸν ἐβεβαίωσε τὸν βασιλέα, ὅτι οἱ κορυφαῖοι τοῦ ἔθνους δὲν εἶναι σύμφωνοι μετὰ τοῦ Ῥουτχάρδου. Εἰσήγαγε δηλ. εἰς τὸ πνεῦμα αὐτῶν τὴν ιδέαν, ὅτι περισσότερον θέλουν ὠφεληθῆ, ἐὰν ἀπομακρυνθῇ ὁ Ῥουτχάρδος, παρὰ ἐὰν ἀπομακρυνθοῦν ὅλοι οἱ ἄλλοι Βαυαροί, ἐπὶ τῇ σφαλερᾷ σκέψει βεβαίως, ὅτι, ἐὰν ἀπομακρυνθῇ ὁ Ῥουτχάρδος, θὰ περιέλθῃ εἰς αὐτοὺς ἡ ἐξουσία, αὐτοὶ δὲ κατόπιν θέλουν εὑρεῖ τὴν εὐκαιρίαν, ν' ἀποπέμψωσι τοὺς Βαυαροὺς. Διστάζει ὁ βασιλεὺς, ἐπανέρχεται ὁ μεσάζων, καὶ ἐπανερχόμενος βεβαίως, ὅτι ἔχει ἐντολὴν ἐκ στόματος αὐτῶν νὰ βεβαίωσῃ ὅ,τι εἶπεν.

Ἀπαιτεῖ τότε ὁ βασιλεὺς νὰ γίνῃ συνεδρίασις τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας ἑκτακτος, εἰς ἣν νὰ παρευρεθῇ ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ Ῥουτχάρδου, ἥτις καὶ ἐγένετο. Ἐν ἀκαρεῖ ἀνηγγέλθη, ὅτι ὁ βασιλεὺς ἔρχεται ἐν μέσῳ τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας· καὶ εἰσελθὼν ἐκάθισεν εἰς τὴν Προεδρικὴν θέσιν, ἀναγγέλλων, ὅτι ἐπιθυμεῖ νὰ γνωρίσῃ τὰς εὐχὰς τοῦ ἔθνους ἐπὶ πραγμάτων τόσῳ σπουδαίων καὶ τόσῳ σοβαρῶν, διὸ προκαλεῖ αὐτοὺς νὰ ἐξηγηθῶσι, τί φρονοῦσι περὶ τῶν Βαυαρῶν· ἐὰν δὲν λανθάνωμαι, μόνος ὁ Κουντουριώτης ἀπῆλθεν εἰς τὴν Ὑδραν. Ἐλαβε τὸν λόγον ὁ μακαρίτης Ζαΐμης καὶ ἐντόνως ἐβεβαίωσε τὸν βασιλέα, ὅτι εἶναι λίαν ἄδικος ἡ γνώμη περὶ τῶν Βαυαρῶν, διότι ἡ Ἑλλὰς χρεωστεῖ μεγίστας εὐεργεσίας εἰς αὐτοὺς, χρεωστεῖ τὴν εὐνομίαν καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως καὶ τῆς δικαιοσύνης. Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ διοικητικοῦ κλάδου εἶναι ἔργον αὐτῶν ὡς καὶ ὁ σχηματισμὸς τοῦ στρατοῦ, περιμένεται δὲ παρ' αὐτῶν νὰ συμπληρώσωσι τὸ ἔργον τῶν. Συνεπέραναν, ὅτι αἱ ἀκούμεναι δυσaréσκεται κατὰ τῶν Βαυαρῶν δὲν συμμερίζονται ὑπὸ τοῦ ἔθνους. Ὁ βασιλεὺς ἠὺχαρίστησε τὸ Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας καὶ ἐπανῆλθεν εἰς τὰ Ἀνάκτορα. Ὁ Ῥουτχάρδος αὐθημερὸν συνεκάλεσε τὸ ἑσπέρας τοὺς φίλους του εἰς γεῦμα καὶ ἀνήγγειλε πρὸς αὐτοὺς, ὅτι ἔπαυσε νὰ ᾔνῃ ἀρχιγραμματεὺς, καὶ εὐχρηθεὶς τὰ βέλτιστα, τὴν ἐπαύριον ἀνεχώρησε, μοὶ φαίνεται, διὰ τὴν Αἴγυπτον, ἐπανῆλθε δὲ εἰς Τεργέστην, καὶ ἐκεῖ ἀπέθανεν. Αὐτὸ ἦτο τὸ τέλος τοῦ Ῥουτχάρδου.

Τί ἐξάγεται ἐξ αὐτῶν, Δὲν ἐξάγεται, ὅτι ἐξεφράσθη διὰ τῶν ἐπισημοτέρων προσώπων τῆς Ἑλλάδος, διὰ τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρα-

τείας, ἡ πλήρης ἀποδοχὴ τοῦ Ἔθνους περὶ τῆς διαχειρίσεως καὶ διατηρήσεως τῶν Βαυαρῶν, καὶ ὅτι ἐνεκρίθησαν πᾶσαι αἱ πράξεις αἱ γινόμεναι μέχρις ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὰ συμπεφωνημένα μεταξὺ τῶν Δυνάμεων καὶ τῆς Βαυαρίας, ὡς καὶ μεταξὺ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως καὶ τῆς Βαυαρικῆς;

Ἄλλὰ κατόπιν τὰ πράγματα ἐδικαίωσαν τὸν Ῥουτχάρδον, καὶ τὰ πάθη προσκαίρως συγκρατηθέντα καὶ σιγήσαντα ἐξερράγησαν σφοδρότερον, αὐτὴ δὲ ἡ ἑξάψις ἐπήνεγκε τὴν μεταπολίτευσιν τῆς 3^{ης} 76ρίου. Ἐν τῷ ἐρεθισμῷ ἐκείνῳ τῶν παθῶν καὶ ἐν τῇ ἐξάψει ὑπὸ τὰς κραυγὰς τῆς δημοσιογραφίας ἦλθε τὸ ζήτημα, ὅτι ἡ Ἑλλάς χρεωστεῖ ὠρισμένα ποσά, διότι εἶναι δάνεια ἀδιαφιλονίκητα, γινόμενα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν, τῶν ὁποίων ἔγινε χρῆσις διὰ τὰς ἀναποφεύκτους ὑπηρεσίας τοῦ Κράτους. Ὡς εἶναι γνωστόν, ἡ τρίτη ἐκδοσις τοῦ δανείου τῶν 60,000,000 δὲν ἐγένετο παρὰ τῶν Δυνάμεων, διότι ἐβλεπον διοικήσιν, μὴ ἀρέσκουσιν εἰς αὐτάς καὶ μὴ ἐκπληρούμενον τὸν σκοπὸν, δι' ὃν συνέστη τὸ νέον Βασίλειον. Ἐξ αἰτίας τῆς μὴ ἐκδόσεως τῆς τρίτης σειρᾶς εὐρέθη τὸ Κράτος ἐστερημένον παντὸς μέσου καὶ ἐν ἐσχάτῃ στερήσει καὶ ἀνεχεῖται τοῦ δημοσίου ταμείου, ἣν ἐθεράπευσεν ἡ Βαυαρία χορηγήσασα προσωρινὸν δάνειον. Ἐν τῇ ἐξάψει ὅμως τῶν παθῶν, πρὸς ἀποφυγὴν πάσης ἄλλης σκέψεως, ἔγινε τὸ Ψήφισμα, ὅτι πρέπει νὰ ἐξελεγχθῇ ἡ διαχείρισις ἡ Βαυαρικὴ, νὰ ἐξετάσωμεν τὸ ὕλικόν, τὸ ὁποῖον ἔφερεν ἐκ Βαυαρίας τότε ὁ Βαυαρικὸς στρατός, ἂν ἦτο καλῆς ποιότητος, ἂν οἱ ἐλθόντες τότε εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὡς εἶχον δικαίωμα, ἔλαβον καὶ τὸν μισθὸν τῶν ἐκ τῆς Βαυαρίας, καὶ αὐτόκλητοι ν' ἀναλάβωμεν ἡμεῖς τὴν ἀπαίτησιν ἐπεμβαίνοντες εἰς ἀλλότρια δικαιώματα.

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Ἦτο εἰς βάρος μας.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ὅχι· ἀξιωματικὸς ἐν τῷ Βαυαρικῷ στρατῷ βεβαίως δὲν ἤρχετο νὰ ὑπηρετήσῃ ἐν Ἑλλάδι ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ὅρους, ὑπὸ τοὺς ὁποίους ὑπηρετεῖ ἐν Βαυαρίᾳ· πρὸς ἐνθάρῃνουν νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐμελλε νὰ λάβῃ τὸν ἐν Ἑλλάδι μισθόν, ὡς ἐπίδομα δὲ τὸν μισθὸν τὸν ἐν Βαυαρίᾳ.

ΤΙΝΕΣ. Ὅχι, ὄχι.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ὅχι, ὄχι· ἀλλὰ ναί! ναί! Τὸ αὐτὸ εἶναι καὶ περὶ τῶν μελῶν τῆς Ἀντιβασιλείας. Δικαίωμα τῶν ἦτο ν' ἀπαιτήσωσιν ἀπὸ τὴν Βαυαρικὴν Κυβέρνησιν τὸν μισθόν, τὸν ὁποῖον εἶχον ἐν τῇ Βαυα-

ρικῇ ὑπηρεσίᾳ. Ἡμποροῦμεν ἡμεῖς νὰ ἐρωτήσωμεν τὴν Βαυαρίαν, ἂν ἐπλήρωνε τὸν μισθὸν τοῦ Ἀρμανσβέργου; δηλαδὴ ἐπιτρέπεται νὰ ἐπικαλεσθῶμεν ἀλλότρια δικαιώματα; Ἀλλὰ λέγομεν προσέτι, ὅτι τὸ δάνειον κακῶς διεχειρίσθη ἡ Ἀντιβασιλεία, ὡς εἶπεν ὁ προλαλήσας. Τί ἦτον ἡ Ἀντιβασιλεία; Ἦτον ἐπίτροπος τοῦ Βασιλέως, διορισθεὶς παρὰ τῆς Βαυαρίας; οὐδαμῶς. Ἡ Ἀντιβασιλεία ἦτον Ἀντιβασιλεία τῆς Ἑλλάδος, διαχειριζομένη τὴν Ἡγεμονικὴν ἐξουσίαν. Ἀναγνώσατε τὰς Συνθήκας· ἐπίτροπος τοῦ Βασιλέως κατὰ τὴν ἀνηλικιότητά του, ὅσον ἀφορᾷ τὴν παρουσίαν τοῦ Βασιλέως, ἦτο πάντοτε ὁ Βασιλεὺς τῆς Βαυαρίας, μέχρι δὲ τῆς ἐνηλικιότητός του ἐξελέχθη ἡ Ἀντιβασιλεία ὡς Κυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὅλαι αἱ πράξεις τῆς Ἀντιβασιλείας δεσμεύουσι τὴν Ἑλλάδα, ἀποτελοῦσαν Κράτος ἀνεξάρτητον καὶ αὐτόνομον. Δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι δὲν ἦτον ἀνεξάρτητον, ὅτι ἐγένεν ἀνεξάρτητον Κράτος ἀπὸ τῆς 3 Σεπτεμβρίου, ἀπὸ δὲ τοῦ 1833 ἕως τοῦ 1843, ὅτι δὲν ἦτον ἀνεξάρτητον Κράτος; Τί ἦτο λοιπὸν; ὑποτελὲς πρὸς τὴν Βαυαρίαν; Συμβιβάζονται ταῦτα μὲ τὰς Συνθήκας, μὲ τὴν ἀξιοπρέπειαν τοῦ ἔθνους; Εἶναι οὗτοι λόγοι δυνάμενοι νὰ λέγωνται, ὅταν μάλιστα πρόκειται περὶ χρημάτων καὶ ἀποδόσεως χρέους;

Διὰ τοῦ Ψηφίσματος τῆς 3^{ης} Σεπτεμβρίου ἐθεσπίσθη νὰ ἐξετασθῶν ὅλα τὰ ἐκ τοιούτων αἰτιῶν πηγάζοντα. Εἶναι ἀντικείμενον ἐξετάσεως τὰ τοιαῦτα, ἔχουν τινὰ νομικὴν βάσιν, ἔχουν ὑπόστασιν; στηρίζονται εἰς Συνθήκας, εἰς Νόμους; Εἰς τίποτε δὲν στηρίζονται· στηρίζονται εἰς τὴν ἑξαψιν, ἣτις ὑπῆρξε προῖον ἀντιπαθείας. Αὕτη εἶναι ἡ πηγὴ τῶν ἄλλων πηγῶν δὲν ἔχουν. Τί πρόκειται εἰς ἐξέτασιν; Ἀφ' ἐνός ἡ ὑπαρξίς τοῦ δανείου, τὸ ποσὸν αὐτοῦ, οἱ τόκοι οἱ χρεωστούμενοι· ὅλα ἀν-αμφοισθήτητα. Τί σᾶς ἔφερε λοιπὸν ἐδῶ ἡ Κυβέρνησις; σᾶς ἔφερε τὴν ἐργασίαν τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου, καὶ βλέπετε, ὅτι καὶ ἄλλοτε ἐφάνησαν πολλοὶ ῥήτορες ἐπὶ τοῦ βήματος, καὶ ἔχομεν ἐδῶ τόσα βιβλία καὶ λόγους αὐτῶν. Ἀλλ' οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ποτέ, καίτοι κυβερνήσας, δὲν ἐξετέλεσεν αὐτό, τὸ ὅποιον ἐπέβαλλε τὸ Ψῆφισμα, διότι εἶναι πρᾶγμα ἀνεκτέλεστον, διότι εἶναι ἐκ τῶν ἀδυνάτων. Τάχα δὲν ὑπῆρξε καιρὸς ἀπὸ τοῦ 1843, καὶ δὲν ἦλθον εἰς τὴν ἐξουσίαν ὅλοι οἱ κατὰ καιροὺς λαλήσαντες, καὶ ὁ μακαρίτης Δεληγεώργης, καὶ ὁ μακαρίτης Ζαΐμης, καὶ ὁ μακαρίτης Ῥ. Παλαμῆδης; Ποῖος τοὺς ἐμπόδιζε νὰ φέρουν εἰς πέρας τὸ ἔργον, τὸ ὅποιον ἀνέθεσεν εἰς τὴν Κυβέρνη-

σιν τὸ Ψήφισμα τῆς Συνελεύσεως τῆς 3^{ης} Σεπτεμβρίου; οὐδεὶς τοὺς ἐμπόδιζεν.

Εἰς τὰ 1859 ἡ Βαυαρία ἐπανελάβε τὴν ἀπαίτησίν της. Διατί ἡ Κυβέρνησις δὲν εἰργάζετο ἐκτοτε νὰ δείξῃ, ὅτι εἶναι πραγματικαὶ αὐταὶ αἱ λεγόμεναι συμψηφιστέαι ἀνταπαιτήσεις πρὸς χρέος καθαρὸν, ἀπαιτητὸν, κατὰ τοῦ ὁποίου δὲν ἤμπορεῖ νὰ ἀντιταχθῇ ἀντίρρησης; Ἡκούσατέ ποτε ἀπέναντι δανείου ἀπαιτητοῦ, ὅτι ἐπιτρέπεται νὰ προτείνηται εἰς συμψηφισμὸν ἀνεκκαθάριστος ἀπαίτησις; Ὑπῆρξατε Νομάρχης, Ἐπαρχος, ἐδιοικήσατε ὅλα τὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος καὶ αὐτὴν τὴν Ἀντίκυρραν, κ. Δημητρακάκη· ἡκούσατέ ποτε τοιούτον τι; Ἰσως ἤμπορέσατε ν' ἀνακαλύψετε καὶ ὑπὸ τὸ κάλυμμά μου τὸν Ὁθωνιστὴν θὰ ἦναι τῶντι μεγάλη ἀνακάλυψις.

ΔΗΜΗΤΡΑΚΑΚΗΣ. Φέρετε τὰ Πρακτικὰ τοῦ 1856, 1857 καὶ 1858.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Τί ἐπραξε λοιπὸν τὸ Ἐλεγκτικὸν Συνέδριον; ἐβεβαίωσε τὴν ὑπαρξίν τοῦ δανείου, καὶ ἐβεβαίωσε τὸ κεφάλαιον, τὸ ὅποιον μόνον περιλαμβάνει αὐτὴ ἡ Σύμβασις, μόνον τὸ κεφάλαιον ἄνευ τῶν τόκων. Ἐπ' αὐτῇ τῇ βάσει ἀπεφάνθη τὸ Ἐλεγκτικὸν Συνέδριον. Ἀλλ' ἡ Σύμβασις, νομίζω, ἔχει ἄλλην βάσιν, τὴν Βαυαρικὴν, ἣτις ἀπολήγει εἰς τὸ αὐτὸ ποσόν. Τί ὅμως ἐπέρχεται; ἐπέρχεται ἡ παραίτησις τῶν τόκων. Σὰς ἀφίνονται οἱ τόκοι, καὶ νομίζετε, ὅτι εἶναι μηδὲν νὰ σὰς ἀφίνωνται οἱ τόκοι τόσων ἐτῶν; Ἀρχίζει, νομίζω, ἡ καθυστέρησις ἀπὸ τοῦ 1843, ἢ ἴσως καὶ πρὸ τοῦ 1843. Ὑπολογίσατε λοιπὸν τοὺς τόκους πρὸς 3 τοῖς ἑκατόν, καὶ νὰ ἰδῇτε ποῦ φθάνετε. Ἡ ἀρχικὴ ἀπαίτησις τῆς διακοινώσεως εἶναι, νομίζω, 11,000,000.

ΒΑΛΛΩΡΙΤΗΣ. 65,000,000.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. 65,000,000· διότι ἐγιναν πληρωμαὶ προγενεστέρως. Λοιπὸν τὸ ποσόν, τὸ ὅποιον δι' αὐτῆς τῆς Συμβάσεως πρόκειται νὰ ἀναδεχθῇ ἡ Ἑλλάς καὶ νὰ πληρώσῃ, εἶναι μόνον τὸ κεφάλαιον· καὶ τοῦτο δεικνύει μακροθυμίαν καὶ δεικνύει, ὅτι ἐκεῖναι αἱ διαθέσεις, αἱ ὁποῖαι ὑπῆρχον ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ μεγάλου εὐεργέτου τῆς Ἑλλάδος, τοῦ Λουδοβίκου, ἐκεῖναι αἱ εὐγενεῖς διαθέσεις, ἂν καὶ συνέβησαν πολλὰ δυνάμενα νὰ τὰς διασείσωσιν, οὐχ ἥττον δὲν ἐσθίσθησαν, καὶ ὅτι ἐκτιμῶντες αὐτὰς χρεωστοῦμεν νὰ ἐκφράσωμεν συνάμα καὶ πανδῆμως τὴν εὐγνωμοσύνην μας.

ΣΥΖΗΤΗΣΙΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΝΟΜΟΣΧΕΔΙΟΥ

ΠΕΡΙ ΚΥΡΩΣΕΩΣ ΣΥΜΒΑΣΕΩΣ

ΜΕΤΑ ΤΗΣ ΠΙΣΤΩΤΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ

ΕΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΤΗΣ 15 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1880

Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Κύριοι, δέν δυσαρεστοῦμαι ποσῶς, ὅτι ἐδόθη εὐρυτέρα ἔκτασις εἰς τὴν συζήτησιν περὶ τῆς Συμβάσεως μετὰ τῆς Πιστωτικῆς Τραπεζῆς. Δέν ἔγινε μόνον λόγος κατὰ τῆς κυριωτέρας διατάξεως καὶ τοῦ κυριωτέρου σκοποῦ τῆς Συμβάσεως, ἀλλὰ συνάμα προέβη ἡ ἐξέτασις μέχρι τῆς σκοπιμότητος τοῦ πολλαπλοῦ τῶν Τραπεζῶν, ἢ τῆς ὑπάρξεως μιᾶς μόνης Τραπεζῆς, τὴν ἔκτασιν δὲ ταύτην τῆς ἐξετάσεως ἔδωκεν ὁ ἔντιμος βουλευτῆς Κραναίας κ. Μηλιαρέσης, ὅστις ἠθέλησε νὰ καταδείξῃ, ὅτι αἱ πολλαπλαῖ Τράπεζαι εἶναι μᾶλλον συμφέρουσαι καὶ εὐεργετικαί, καὶ ἔφερεν ἐπιχειρήματα πρὸς ἀντίκρουσιν ἐκείνων, τὰ ὅποια ἐγὼ ἐξέθεσα ἐνώπιον τῆς Βουλῆς ἐπὶ ἄλλῃς συζητήσεως. Ἡθέλησε νὰ καταδείξῃ, ὅτι τὸ σύστημα τῆς ἐνιαίας Τραπεζῆς ὑπάρχει μόνον ἐν Γαλλίᾳ, καὶ ὅτι αὐτὸ χρεωστεῖται εἰς τὸ δεσποτικὸν πνεῦμα τοῦ Ναπολέοντος. Νομίζω, ὅτι ὑπὲρ ἐνιαίας Τραπεζῆς ἐν Γαλλίᾳ ἡδύνατό τις ν' ἀποδώσῃ τὴν αἰτίαν εἰς τὸν Ναπολέοντα, διότι εἶναι γνωστὸν, ὅτι ἐν πᾶσιν ἐδίωκε τὸ ἐνιαῖον, ὅπως καὶ κατὰ τὴν ἐκπαίδευσιν. Εἶναι γνωστὸν, ὅτι ἐν Γαλλίᾳ ἐν μόνον ὑπάρχει Πανεπιστήμιον καθ' ὅλην τὴν Γαλλίαν, τὸ ἐν Παρισίοις, καθ' ὅλας δὲ τὰς λοιπὰς πόλεις ὑπάρ-

χουσι Σχολαί, τοῦτο δὲ εἶναι δημιουργήμα τοῦ Ναπολέοντος, ὅστις ἤθελε τὴν συγκέντρωσιν πάντων καὶ αὐτῆς τῆς παιδείας, καὶ ἤθελεν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ καὶ ἀντιπρόσωπον τῆς Κυβερνήσεως, Βασιλικὸν Ἐπίτροπον, τὸν Fontanes. Ἀλλ' ὅμως τὸ σύστημα τοῦ ἐνιαίου καὶ τῆς συγκεντρώσεως κατεδείχθη εὐεργετικὸν ἐν Γαλλίᾳ, ἐνῷ δὲ κατόπιν ἐδοκιμάσθη καὶ τὸ ἕτερον σύστημα, διότι εὐρέθη ἡ Γαλλία εἰς περίστασιν νὰ ἔχῃ δύο Τραπεζας, ὅτε ἐγένετο ἡ προσάρτησις τῆς Σαβαυδίας, οὐχ ἦπτον ὑπερίσχυσε τὸ ἐνιαῖον, καὶ σήμερον οὐδεὶς πλέον φιλονικεῖ, ὅποιας ἐκτάκτους ὑπηρεσίας παρέχει καὶ πόσον συντελεῖ ὑπὲρ τῆς δημοσίας πίστεως.

Ἡμφισθῆτησεν ὁ ἐντιμος συνάδελφος, ὅτι ὑπάρχει ἐνιαῖα Τράπεζα ἐν Γερμανίᾳ. Τούτου ἕνεκεν ἔφερα τὸν Νόμον τὸν Γερμανικὸν τοῦ 1875, ὅστις βεβαίως μ' ἀπαλλάττει πάσης ἄλλης ἀποδείξεως. Ὁ Νόμος οὗτος ὀρίζει, ὅτι συνιστᾶται μία νέα Τράπεζα, ἡ λεγομένη Τράπεζα τοῦ Βασιλείου ἢ τῆς Αὐτοκρατορίας, Reichs-Bank, ὅτι συνεπεία αὐτοῦ τοῦ συστήματος ὅλαι αἱ λοιπαὶ Τράπεζαι τῆς Γερμανίας, μεχριστοῦ διαρκεῖ τὸ προνόμιον αὐτῶν (διότι οὐδεὶς ἀσεβεῖ κατὰ κεκτημένων δικαιωμάτων, οὔτε ἐννοεῖ νὰ τ' ἀθετήσῃ, διότι παραδέχεται ἐτέραν ἀρχήν, ἐνόσω διαρκεῖ τὸ προνόμιον), περιορίζεται ἐκάστη αὐτῶν ἐντὸς τῆς ἐπικρατείας ἐκείνης, ἣτις ἐχορήγησε τὸ προνόμιον, καὶ τὰ γραμμάτια αὐτῆς δὲν εἶναι ὑποχρεωτικὰ ἐν ἄλλῃ περιφερείᾳ, διότι πᾶς τις βεβαίως εἶναι ἐλεύθερος νὰ δεχθῇ ἢ νὰ μὴ δεχθῇ τραπεζικὸν γραμμάτιον, ὅταν ἀποδίδῃ πίστιν. Τὰ γραμμάτια καὶ αὐτῆς τῆς ἡμετέρας Ἐθνικῆς Τραπεζῆς εἶναι δεκτὰ εἰς τὴν Εὐρώπην, καὶ οἱ ἐπανερχόμενοι ἐνταῦθα πολλάκις λαμβάνουσιν αὐτὰ μεθ' ἑαυτῶν. Μετὰ τὸ πέρασ δὲ τοῦ χρόνου τοῦ χορηγηθέντος εἰς αὐτὰς τὰς Τραπεζας δὲν ἀνανεοῦνται πλέον, καὶ μένει ἡ Τράπεζα τῆς Αὐτοκρατορίας Reichs-Bank μόνη. Δὲν ἠδυνήθη νὰ φέρω τὸν αὐστριακὸν Νόμον, ὅστις μόλις πρὸ δύο ἐτῶν ἐγένετο. Κατ' αὐτὸν ἐπίσης μία καὶ μόνη Τράπεζα ὑπάρχει ἐν Αὐστρίᾳ, διὰ τῆς ἐνώσεως τῆς πέραν τοῦ Λέθα καὶ τῆς ἐντεῦθεν τοῦ Λέθα, καὶ ὅταν λέγωμεν Τράπεζαν, δὲν πρέπει νὰ λαμβάνωμεν αὐτὴν κατὰ τὴν συνήθη χρῆσιν τῆς λέξεως, διότι Τράπεζαι ὑπάρχουν πολλαί, ἀλλὰ Τράπεζα, ἐκδίδουσα γραμμάτια, ἐν Αὐστρίᾳ ὑπάρχει μία μόνη, ἂν δὲ ὁ ἐντιμος συνάδελφος ἐνθυμῇται παλαιότερα πράγματα, εἶναι καλὸν νὰ λάβῃ γινῶσιν καὶ τῶν νεωτέρων, ἵνα μὴ φιλονικῶμεν περὶ τῶν ἀνεπίδεκτων φιλονικίας.

Τί δὲ συμβαίνει ἐν Ἰταλίᾳ; Αὐτὸ θέλει συντελέσει, εἰς τὸ νὰ σχηματίσωμεν ὀρθοτέραν ιδέαν καὶ περὶ αὐτῆς τῆς Συμβάσεως. Ἐν Ἰταλίᾳ πρὸ τῆς ἐνώσεως ὑπῆρχον Τράπεζαι, ὧν ἐκάστη εἶχεν ἰδίαν περιφέρειαν, ὥστε τὰ γραμμάτια τῆς μιᾶς δὲν ἦσαν δεκτὰ εἰς τὴν περιφέρειαν τῆς ἄλλης. Δὲν εὐρίσκονται ἐν Ἰταλίᾳ ἐν τῇ αὐτῇ περιφερείᾳ δύο Τράπεζαι ἐκδίδουσαι γραμμάτια. Τοῦτο εἶναι ἰδιαιτέρον σύστημα, ἐπικρατοῦν ἐν Ἀμερικῇ. Ἀμα δώσετε δικαίωμα εἰς Τραπεζίαν νὰ ἐκδίδωσι γραμμάτια, ἔστω καὶ κατ' ἀναλογίαν τινά, ἀλλ' ἀναλογίαν προιοῦσαν, ἥτις δύναται νὰ φθάσῃ εἰς μεγάλας διαστάσεις, εἶναι ἀδύνατον νὰ διατηρηθῶσιν ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ ἄνευ συγκρούσεως, διότι γεννᾶται ὁ ἀνταγωνισμός, καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐπὶ τέλους ζημιοῦται ἡ κοινωνία.

Ἐν Ἰταλίᾳ λοιπόν, ὅπου ὑπάρχουν 4 Τράπεζαι, ἐγένοντο πολλὰ ἀπόπειραι, ὅπως σχηματισθῇ μία μόνη, ἀλλ' ἀπέτυχον· δὲν ἐγκατελείφθη ὅμως ἡ πρόθεσις, καὶ ἐν τοσούτῳ ἐφθασαν εἰς σύστημα συνδιαλακτικόν, κατὰ τὸ ὅποιον ὠρίσθη τὸ μέγιστον ποσόν, μέχρι τοῦ ὁποίου ἐκάστη Τράπεζα δύναται νὰ ἐκδώσῃ Τραπεζικά γραμμάτια, ὥστε νὰ μὴ ὑπερτερήσῃ ἡ μία τὴν ἄλλην, καὶ οὕτω διὰ τοῦ συναγωνισμοῦ ἐπέλθωσιν ἐπιβλαβῆ ἀποτελέσματα, διότι ἐκάστη θὰ προσπαθῇ νὰ καταλάβῃ αὐτὴ τὴν ἀγορὰν κατὰ τὸ πλεῖστον διὰ τῶν γραμματίων της. Ἐδέχθησαν λοιπόν τὸ λεγόμενον consortium, τὴν συναδελφότητα. Ἐπειδὴ δὲν ὑπερβαίνουν ὠρισμένον ποσόν τὰ γραμμάτια, συμφωμολογήθη ὥστε νὰ ᾖναι δεκτὰ εἰς ὅλας τὰς περιφέρειάς. Συνέστη τοιοῦτοτρόπως ὁμοσπονδία Τραπεζῶν, καὶ δι' αὐτῆς τῆς ὁμοσπονδίας ἀναβάλλεται μὲν ἡ λύσις τοῦ ζητήματος τῆς ἐνώσεως εἰς μίαν καὶ μόνην, ἀλλ' ἐπῆλθε τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐνιαίας Τραπεζῆς, ὥστε καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν νὰ εἴπητε, ὅτι μία Τράπεζα ὑπάρχει.

Τί ἐπράξαμεν ἡμεῖς πρὸ ὀλίγου χρόνου; Ἐδέχθημεν τὴν σύστασιν δευτέρας Τραπεζῆς ἐν Ἑπτανήσῳ ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ. Δὲν ἔρχομαι νὰ διαμφισβητήσω τὰ κεκτημένα δικαιώματα, ἅπαγε, ἀλλ' ἔπεται, ὅτι πρέπει νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὰ ἔσχατα, νὰ φθάσωμεν εἰς ὅλα τὰ ἐντεῦθεν ἀποτελέσματα, ἢ ὅταν τὰ πράγματα δεικνύουν, ὅτι προβλέπονται συνέπειαι ἀπαίσιαι, νὰ θέσωμεν τέρμα εἰς αὐτάς· ἐδέχθημεν τὴν ὑπαρξιν δύο Τραπεζῶν, συγχρόνως δὲ κατηγορήσαμεν τὸν Νόμον τῆς Ἑπτανήσου, ὅστις ἐδέχετο τὴν ἐλευθερίαν συστάσεως Τραπεζῶν. Τοιαύτην βᾶσιν εὐρίσκομεν καὶ ἄλλαχού, ὅπου δὲν ὑπάρχουσι περιστάσεις

ἀπαιτοῦσαι μίαν καὶ μόνην Τράπεζαν. Αὐτὴν εὐρίσκομεν ἐν Σκωτίᾳ, ἐν Ἀμερικῇ, ἐν Ἑλβετίᾳ. Ἀλλ' ἡ Σκωτία ἀποτελεῖ μέρος τῆς Ἀγγλίας, ἐνθα ὑπάρχει ἐνιαία Τράπεζα, ἐκ τῆς ὁποίας λαμβάνει τὸ Κράτος τὰ προσδοκώμενα ὠφελήματα, αἱ δὲ πολλαὶ Τράπεζαι τῆς Σκωτίας δὲν εἶναι ἢ συναγωνισμὸς ἰδιωτῶν, ἐκ τοῦ ὁποίου οὐδεμία ἐλπίζεται συνδρομὴ ὑπὲρ τῆς Κυβερνήσεως ἐν δεδομένη περιστάσει. Ἐν τοιαύτῃ καταστάσει διετέλουν αἱ Ἰόνιοι Νῆσοι ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς προστασίας· οὐδέποτε ἦτο δυνατόν νὰ περιπλακῶσιν εἰς πόλεμον, οὔτε εὐρίσκοντο ὑπὸ τὰς περιστάσεις, ὑπὸ τὰς ὁποίας εὐρισκόμεθα ἡμεῖς, ἢ δυνάμεθα νὰ εὐρεθῶμεν ἦτο κατάστασις εὐτυχῆς κατὰ τὴν εὐτοπίαν τῶν πρεσβευόντων τὴν διηνεκὴ εἰρήνην. Τὴν ὀνομάζω εὐτοπίαν, διότι οὐδὲν νέφος ἡπείλει καταιγίδα (θόρυβος καὶ τινες διακοπαί). Ὅταν παριστάνω τοιαύτην τὴν κατάστασιν ὑπὸ τὴν Ἀγγλικὴν προστασίαν, δὲν ἐξετάζω, ἂν ἦτο καλὴ ἢ κακὴ. Τὴν ξενοκρατίαν καὶ ἐγὼ μισῶ, καὶ δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἶπω, ποῖα ἦσαν τὰ ἑλληνικὰ αἰσθήματα ἐν Ἑπτανήσῳ, διότι ἀπεδείχθησαν γνήσια, καὶ εἰς αὐτὰ χρεωστοῦμεν τὴν ἑνωσιν. Ὅσα καὶ ἂν ἐδαψίλευεν εὐεργετήματα ἡ Ἀγγλία, δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀποδώσῃ τὸ ἀνεκτίμητον, τὴν ἑνωσιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Δύνανται νὰ ὑποσχεθῶσιν ὅλα τ' ἀγαθὰ τῆς γῆς εἰς τὴν Θεσσαλίαν, εἰς τὴν Ἡπειρον, εἰς τὴν Μακεδονίαν, εἰς τὴν Κρήτην, οὐδέποτε ὅμως θ' ἀνταλλάξωσι ταῦτα πρὸς τὸ μόνον ἀνεκτίμητον, τὴν ἑνωσιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος. Ἐξετάζω τὸ ζήτημα ὑπὸ τὴν ἑποψιν τὴν τραπεζιτικὴν, καὶ ἠξεύρετε, ὅτι ὑπὸ τὴν ἑποψιν ταύτην παύουν ὅλα τὰ μεγάλα αἰσθήματα καὶ οἱ παλμοὶ οἱ ἐθνικοί· αἱ Τράπεζαι προσέχουν εἰς τὸν ἰσολογισμόν καὶ εἰς τὰ μερίσματα. Λέγω λοιπόν, ὅτι αἱ νῆσοι ἦσαν μακρὰν πάσης διαταράξεως ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Μεγάλης Βρετανίας. Ἐνθυμοῦμαι, ὅταν ἐγένινεν ἡ ἑνωσις, ὑπῆρχε τὸ σύμβολον τῆς Μεγάλης Βρετανίας κολοσσαῖον ἐπὶ τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Ἀρμοστοῦ, καὶ τὴν ἡμέραν, ὅτε ἔπεσεν ὁ πρῶτος πέλεκυς ἐπ' αὐτοῦ, ἐφρύαξαν ὅσοι ἦσαν προσκεκολλημένοι εἰς τὴν προστασίαν, ὡς ἐν ἀσφαλεῖ καὶ ἄκυμάντῳ λιμένι, καὶ ἐνόμιζον, ὅτι τὰ πάντα τετέλεστοι. Εἰς ἐκείνην λοιπόν τὴν κατάστασιν εὐρίσκεσθε ὑπὸ τὴν αἰγίδα ἐκείνην, καθ' ἧς ὅλα τὰ κύματα παρήρχοντο ἀβλαβῆ ὡς ἀφρὸς τῆς θαλάσσης καὶ ἄνευ ἀποτελέσματος· ἐπομένως δὲν εἶχετε οὔτε καταιγίδας, οὔτε σάλους· ἦτον ἡ εἰρηνικὴ κατάστασις, ὡς τὴν ἐφαντάζετο ὁ Κάντιος.

Νῦν πολλοὶ συνέρχονται εἰς συνόδους συζητούντες, πῶς δύνανται ὅλαι ὁμοῦ αἱ κοινωνίαι νὰ ζήσωσιν ἐν διηνεκεῖ εἰρήνῃ ἄνευ ξίφους. Ἐν τοιαύτῃ καταστάσει τὸ σύστημα τῶν πολλαπλῶν Τραπεζῶν εἶναι προτιμότερον, διότι μόνῃ ὑπάρχει ἡ ἀμιλλα μεταξύ ἰδιωτῶν, ποῖος νὰ συστήσῃ Τράπεζαν, ἐφελκύνουσιν διὰ τῆς καλῆς διοικήσεως ἐμπιστοσύνην.

Εἰς ΒΟΥΛΕΥΤΗΣ. Καὶ πρὶν δὲν ὑπῆρχε παρὰ μία Τράπεζα.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Διότι ἴσως δὲν εὐρέθησαν κεφάλαια. Αὕτῃ ἡ Τράπεζα ὡς ἐκ τούτου ἔμεινε μόνῃ, διότι εἶχε μεγάλην πίστιν ἐν Ἀγγλίᾳ, καὶ τὸ γνωρίζουσιν ὅσοι ἐζήσαν ἐν Λονδίῳ, ὅτι ἡ ὑπογραφή τῆς Ionian Bank εἰς τὸ χρηματιστήριον λογίζεται νόμισμα. Ὅταν ἡ ὑπάρχουσα Τράπεζα ἔχῃ τόσῃν ὑπόληψιν, οὐδεὶς ἐπιχειρεῖ νὰ συστήσῃ ἄλλην. Ἦτον ἐλεύθερον εἰς ἕκαστον νὰ συστήσῃ Τράπεζαν, ἐν τούτοις οὐδεὶς τὸ ἐπραξεν· ἡμεῖς δὲ ἤδη περιήλθομεν εἰς τὸ ἀντίθετον, διότι ἐδέχθημεν δύο Τραπεζὰς καὶ δὲν ἐπιτρέπομεν τὴν σύστασιν ἄλλης ἄνευ νόμου. Ἀπαιτεῖται λοιπὸν νόμος, καὶ δὲν ἀρκεῖ ἡ πρωτοβουλία τοῦ κεφαλαιούχου· ὁ κεφαλαιούχος πρέπει νὰ προστρέξῃ εἰς τὸν νομοθέτην, καὶ αὐτὸς θὰ δώσῃ τὴν ἐγκρισίν του. Ἐ συστήθη καὶ ἑτέρα Τράπεζα ἐν Ἑπτανήσῳ, καὶ ἔχομεν τὴν διυκότητα ἐν Ἑπτανήσῳ, ὅπου πρόκειται νὰ ἐνεργήσωσι καὶ αἱ δύο Τραπεζαὶ καὶ νὰ δοκιμάσωσι τὰς δυνάμεις των. Τοιοῦτος ἀγὼν δὲν εἶναι ἀπίθανον ν' ἀποβῇ πρὸς βλάβην τῆς κοινωνίας, διότι μεταξύ τῶν δύο Τραπεζῶν ἐνδέχεται, νὰ μὴ ὑπάρξῃ ἁρμονία. Μεταξὺ ἀντιζήλων συμφερόντων σπανίως ὑπάρχει ἁρμονία, ἢ τὸ πολὺ λυκοφιλία.

Ταῦτα ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν, ἐξετάζομεν τί πρέπει νὰ πράξωμεν. Τράπεζα προὔπηρχεν, αὕτῃ εἶχε λάβει τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν, καὶ δι' αὐτῆς εἶχε καταλάβει τὴν ἀγοράν, διαδώσασα τὰ τραπεζικὰ γραμμάτια της μέχρι 12 ἑκατομμυρίων. Τὸ πρῶτον, τὸ ὅποιον ἀπαιτεῖται νὰ γνωρίσωμεν, καὶ περὶ τούτου δὲν μᾶς διεφώτισεν ἡ Κυβέρνησις, διότι ἀφίνει νὰ ἐξαντλήσωμεν ἡμεῖς τὸν λόγον, προβλέπουσα, ὅτι καὶ οἱ πνεύμονες καὶ ὁ λάρυγξ καὶ τὰ ἐπιχειρήματα ἡμῶν θέλουν καταναλωθῇ, καὶ μετὰ τὴν κατανάλωσιν, ὅπως συνέβαινε κατὰ τὴν ἄλλην σύμβασιν τῆς Ἀτμοπλοϊκῆς Ἑταιρίας, θὰ ἔλθῃ νὰ μᾶς εἰπῇ σκέψεις, ἀντὶ νὰ μᾶς δώσῃ οὐσιώδεις πληροφορίες, ἀφ' ὧν ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἡ ἐναρξὶς τῆς συζητήσεως. Τοιαῦτα νομοσχέδια, οἷον

τὸ προκείμενον, δὲν ἔπρεπε νὰ ὑποβάλλωνται καθ' ὃν χρόνον συζητούμεν τὰ κατεπείγοντα, τὰ συντελοῦντα εἰς τὸν μέγαν σκοπόν, διὰ τὸν ὁποῖον ἐργαζόμεθα. Προετάχθη πάντων αὐτὸ τὸ νομοσχέδιον, τὸ ὁποῖον δὲν δεικνύει, ὁποῖον ἔχει τὸ κατεπεῖγον· δὲν ἦτο λοιπὸν ἀπαραίτητον νὰ δικαιολογηθῇ ἡ Κυβέρνησις καὶ νὰ μᾶς εἴπῃ: σᾶς φέρω νομοσχέδιον καὶ ζητῶ νὰ προταχθῇ πρὸ τοῦ νομοσχεδίου περὶ ἐθνικοῦ δανείου (διότι δὲν ἤκουσα ἐπιμονὴν περὶ τοῦ νόμου τοῦ δανείου), διὰ λόγους σπουδαίους. Τούτους ὤφειλε νὰ ἐκθέσῃ καὶ νὰ καταδείξῃ τὰ αἷτια, δι' ἃ προτάσσει νομοσχέδιον ἀπαιτοῦν πολλὰ ἐφόδια, διὰ νὰ ἐννοήσωμεν τὴν οἰκονομίαν του.

Ἡ Ἰόνιος Τράπεζα ἔνεκα τοῦ δανείου πρὸς τὴν Κυβέρνησιν ἔθεσεν εἰς κυκλοφορίαν 12 ἑκατομμύρια· γνωρίζετε δὲ πόσον εἶναι περιορισμέναι αἱ ἀγοραὶ τῆς Ἑπτανήσου, Ζακύνθου, Κερκύρας, Κεφαλληνίας· ἡ Λευκὰς ἔχει τινὰ προϊόντα, ἀλλ' ὀλίγα· περὶ Ἰθάκης δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος, περὶ Κυθήρων δὲν ἠξεύρω, τί θὰ μᾶς εἴπῃ ὁ ἐκ Κυθήρων βουλευτής, ἐὰν ὑπάρχῃ ἐκεῖ ἀγορὰ καὶ ἐὰν δύναται νὰ δεχθῇ αὕτη πολλὰ γραμμάτια. Εἶναι δυνατόν νὰ προστεθῶσι πρὸς τοῖς 12 ἑκατομμυρίοις καὶ ἄλλα, καὶ ἂν προστεθῶσι, ποῖα θὰ ᾔναι ἡ συνέπεια; Θέλετε ἀντιπαρατηρήσει, ὅτι προστίθενται μικρὸν κατὰ μικρὸν, διὰ δόσεων κατ' ἔτος, τὰ πρῶτα τρία ἔτη 2 ἑκατομμύρια, ἔπειτα 6. (Θόρυβος).

ΚΑΡΑΠΑΥΛΟΣ. Ἐξ τὸ ὅλον.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐνδέχεται νὰ λανθάνωμαι· τὸ ὅλον λοιπὸν 6 ἑκατομμύρια· θὰ φθάσωμεν εἰς τὰ 18 ἑκατομμύρια, διότι ὑπάρχουν τὰ 12 τῆς Ἰονικῆς Τραπεζῆς. Δὲν μᾶς ἐδώσατε τὴν πληροφορίαν, ποῖα εἶναι ἡ διαφορὰ τῶν γραμματίων τῆς Ἰονικῆς Τραπεζῆς πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν συνάλλαγμα· δὲν ἀρκεῖ ἡ στερεότης τῆς Τραπεζῆς, ἵνα διατηρῇται εἰς τὸ ἄρτιον ἡ ἀξία τοῦ τραπεζικοῦ γραμματίου· ἐξήρτηται ἀπὸ τὴν σχέσιν τῆς συναλλαγῆς καὶ πρὸ πάντων ἀπὸ τὴν εἰσαγωγὴν καὶ ἐξαγωγὴν, ἀπὸ τὸ ἐμπόριον. Ὅταν ὑπάρχῃ ἀποστολὴ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν χρημάτων, δὲν δύνασθε νὰ στείλητε τὰ τραπεζικὰ γραμμάτια· θὰ στείλητε λίρας καὶ φράγκα. Ποῖα εἶναι ἡ διαφορὰ μεταξύ τραπεζικοῦ γραμματίου καὶ τοῦ φράγκου ἐν Ἑπτανήσῳ, καὶ ἂν ἡ διαφορὰ ᾔναι τοιαύτη ἢ τοιαύτη, ποῖα μέλλει νὰ ᾔναι διὰ τῆς προσθήκης 6 ἑκατομμυρίων; Ὁ ἐντιμὸς βουλευτὴς Γόρτυνος ἔκαμεν ὑπολογισμόν, τὸν

ὁποῖον δὲν ἐδέχθη, καὶ σήμερον ἔτι δὲν δέχομαι· τὸν θεωρῶ πεπλανη-
 μένον. Πρέπει νὰ προσέχωμεν εἰς τὰς συναλλαγὰς τῆς ἀγορᾶς καὶ νὰ ἴδω-
 μεν, ἐὰν ᾖναι ἐπιδεκτικαὶ τοιαύτης ἐπεκτάσεως. Αἱ συναλλαγαὶ ἐν
 Ἑπτανήσῳ εἶναι τοιαῦται, ὥστε εἶναι ἀνεπίδεκτοι αὐξήσεως, διότι
 δὲν ὑπάρχει μέγα ἐμπόριον, οὐδὲ μεγάλη βιομηχανία, δὲν ὑπάρχουσι
 παρὰ τὰ ἐγγύρια προϊόντα καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς καταναλώσεως ἐξω-
 τερικῶν προϊόντων· ἔχει ἀνάγκην ἡ κοινωνία σιτηρῶν, ἔχει ἀνάγκην
 ὑφασμάτων, ἐνδυμάτων· αὐτὰ δὲν δύναται τις νὰ ἐπαυξήσῃ, δὲν δύ-
 νασθε νὰ εἴπητε, ὅτι εἰς τὴν Ἑπτάνησον θὰ φορῶσι τοῦ λοιποῦ διπλᾶ
 φορέματα καὶ ὅτι θὰ τρώωσι διπλάσιον ἄρτον, ἢ πρὶν· εἶναι ὠρισμένη
 ἡ κατανάλωσις, καὶ ἰδοὺ ὁ περιορισμός. Εὐρίσκόμεθα εἰς κοινωνίαν, ἡ
 ὁποία δὲν ἔχει ἐλαστικότητα· ἐδῶ ἡ ἀγορὰ τῆς Ἑλλάδος δύναται νὰ
 ἔχῃ ἐλαστικότητα, ἂν καὶ οὐχὶ μεγάλην, ἐδῶ τὸ ἐμπόριον τῆς Ἑλλά-
 δος εἶναι ἐπίσης εἰσαγωγὴ καὶ ἐξαγωγὴ, ἀλλ' ὑπάρχει καὶ βιομηχανία
 τις, γίνονται παντοῖαι ἐπιχειρήσεις, συνιστῶνται ἐταιρίαι μεταλλουργι-
 καί, ἔρχονται ἐξωθεν χρήματα· εἶδετε, ὅτι ἡ Τράπεζα ἔκαμε μέγα
 δάνειον 60,000,000 μεταλλικοῦ· τοῦτο ἐπιτρέπει καὶ περισσοτέραν
 ἐπέκτασιν εἰς τὴν κυκλοφορίαν τῶν τραπεζικῶν γραμματίων· ἀλλ' ἐν
 Ἑπτανήσῳ δὲν ὑπάρχει τοιοῦτόν τι, εὐρίσκεσθε εἰς στάσιμον κατάστασιν
 πραγμάτων, καὶ δύναται νὰ μεταβληθῇ, διότι ἡ Κέρκυρα εὐρίσκεται
 ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ἀπὸ τῆς Τεργέστης πρὸς τὴν Αἴγυπτον καὶ ἀπὸ τῆς
 Αἰγύπτου πρὸς τὴν Τεργέστην καὶ πρὸς τὴν Ἰταλίαν, καὶ ἐκ τούτου
 πηγάζει σπουδαία ὠφέλεια. Ἄν ἐνθυμούμαι καλῶς, ὁ Θουκυδίδης,
 ὁμιλῶν περὶ τῆς καταλλήλου θέσεως, λέγει «ἐν παράπλῳ τῆς Σικε-
 λίας», καὶ τὸ εὐρίσκετε καὶ σήμερον οὕτως· ἐντεῦθεν ἔπεται ἐλαστικό-
 τῆς, καὶ ἐνῶ ἔχει τοιαύτην ἐλαστικότητα, ἐξετάσατε τὸ χαρτοφυλάκιον
 τῆς Ἰονικῆς Τραπεζῆς, καὶ θέλετε ἰδεῖ, ὅτι ἐν Κερκύρᾳ δὲν δύναται
 νὰ ἔχῃ ὄγκον, διότι δὲν γίνονται πράξεις ἐμπορικαί. Αὐτὸ ὁμολογοῦν
 οἱ ἰσολογισμοὶ τῆς Ἰονικῆς Τραπεζῆς, καὶ νὰ ᾗσθε βέβαιοι, ὅτι οὐδεμία
 Τράπεζα θέλει προτιμῆσαι ἄλλα γραμμάτια ἀντὶ τῶν ἐμπορικῶν. Ἐνῶ
 λοιπὸν εὐρίσκετε τοιαύτην τὴν ἀγοράν, ἔρχεσθε μικρὸν κατὰ μικρὸν νὰ
 ὑπερχειλίσητε τὴν ἀγοράν διὰ τῶν μικρῶν δόσεων, νομίζοντες, ὅτι
 προπαρασκευάζετε τὴν ἀγοράν νὰ δεχθῇ τὰ ἐπὶ πλεόν. Ἀλλ' αὕτῃ ἡ
 προπαρασκευὴ εἰς οὐδὲν συντελεῖ, αἱ μικραὶ δόσεις δὲν προπαρασκευά-
 ζουν, ἀλλὰ διατηροῦν διαρκῶς τὴν ἀπειλὴν καὶ προμηνύουν ἀποτελέ-

σματα τῆς βλάβης μακρόθεν, διότι εἶναι γνωστόν, ὅτι τὸ πᾶν ἐπὶ τοιούτων πιστωτικῶν ἀξιών, οἷαι εἶναι τὰ τραπεζικὰ γραμμάτια, εἶναι ὁ ὑπολογισμός, ὅστις γίνεται παρ' ἐκάστου, ὅστις γνωρίζει καλῶς τὸ συμφέρον του, ἢ εἶναι τραπεζίτης ἐξ ἐπαγγέλματος, ἢ ἐργάζεται εἰς τὸ ἐμπόριον, καὶ ὅλη ἡ ἀξία τῶν πραγμάτων εἶναι τὸ γινόμενον αὐτῶν τῶν ὑπολογισμῶν. Ἐκαστος ὑπολογίζει, ὅτι σήμερον εἶναι ἐν κυκλοφορίᾳ 12,000,000, μετ' ὀλίγον δὲ προστίθενται διαδοχικῶς ἄλλα. Ὑποθέσατε, ὅτι μετ' ὀλίγον προσδοκᾶται ἡ ἄρσις τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, μετὰ ἕξ μῆνας, μετὰ ἓν ἔτος· πρὶν ἐκλείψῃ ἐν μόνον ἐκ τῶν 12,000,000, ἀμέσως ὑπερτιμῶνται· ἂν εἴπητε εἰς αὐτοὺς, ὅτι οὔτε μετὰ ἓν ἔτος, οὔτε μετὰ δέκα ἔτη αἱρεται ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία, ἀμέσως ἐκπίπτει ἡ ἀξία. Τώρα προσθέσατε τὴν προσδοκίαν ἐτέρων 6,000,000· πρὶν προστεθοῦν, καταπίπτει ἡ ἀξία ἐπαισθητῶς καὶ προβαίνει ἀκατασχέτως ἡ ὑποτίμησις.

Εἶναι ἐκ τούτων πρόδηλον, ὅτι διὰ τῆς συμβάσεως πρόκειται νὰ ἐλαττώσῃτε τὴν ἀξίαν εἰς βαθμὸν σπουδαῖον. Δὲν τολμῶ νὰ εἶπω ὠρισμένως καὶ ἐπακριβῶς, ὡς ἐπραξεν ὁ ἐκ Γόρτυνος βουλευτὴς μέχρι κλάσματος, ὅχι, ἀλλ' ἐν τοσούτῳ προβλέπω, ὅτι σήμερον τὴν λίραν τὴν ἀγγλικὴν ἀγοράζομεν ἐνταῦθα ἀντὶ 30 δραχμῶν· ἅμα ἐπέλθῃ ἡ Τράπεζα αὕτη, τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν θὰ τιμᾶται πρὸς δραχμὰς 32 ἐν Ἐπτανήσῳ, καὶ ἐδῶ θὰ ᾔναι πρὸς 30.

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Ὅμιλεῖτε διὰ τὸν περυσινὸν νόμον, διότι εἰσαγωγὴν γραμματίων ἐπιτρέπει ὁ νόμος.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐὰν ᾔτον ὁ περυσινὸς νόμος ἐν ἰσχύϊ, τότε ἤθελον ἐξαργυρόνεσθαι τὰ γραμμάτια, καὶ οὐδεμίαν ἤθελε φέρεי μεταβολὴν ἢ προσθήκην τῶν 6,000,000, διότι ἕκαστος ἤθελε μεταβαίνει καὶ ἐξαργυρῶναι τὰ γραμμάτια του· ἅμα δώσητε ὅμως τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν, τότε ὑψοῦται ὁ χρυσός· σήμερον, ὅταν πρόκηται νὰ δώσωμεν τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν, αὐξάνομεν τὴν βλάβην. Ἄνευ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας δύναμαι νὰ θεωρήσω, ὅτι εἶναι ἀθῶα ἡ ἰδρυσις τῆς Πιστωτικῆς Τραπεζῆς, δέχομαι τὸν συναγωνισμὸν τῶν δύο Τραπεζῶν, καίτοι θεωρῶν αὐτὸν ἀλυσίτελῃ· ἀλλ' ὅταν ἡ μία Τράπεζα ἔχῃ τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν, ἡ δὲ ἄλλη στερεῇται, μὴ ἔχουσα τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν, δὲν μέλλει νὰ φέρῃ εἰς τὴν ἀγορὰν ὑποτίμησιν, διότι ὅστις ἔχει τὰ γραμμάτιόν της, ἔχει μέταλλον ἢ τὸ ἰσάζιον.

Ἀλλὰ δὲν πράττομεν τοῦτο· ἡμεῖς χαρίζομενοι εἰς τὴν Πιστωτικὴν Τράπεζαν, θεωρήσαμεν ὡς συνέπειαν τῆς πρώτης συμβάσεως τὴν παρὰχώρησιν εἰς τὴν Πιστωτικὴν τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας. Περὶ τούτου βέβαια εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνη σκέψις, ἂν ᾖ ἀναπόφευκτος συνέπεια, διότι εὐρέθη, ὅτι ἡ συστηθεσομένη Τράπεζα ἀνήγγειλεν ἀπ' ἀρχῆς, ὅτι θέλει νὰ ἔχῃ τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἐπιλογῆς, ἂν διατηρῆται ἡ καταναγκαστικὴ κυκλοφορία, νὰ ἀναβάλῃ τὴν σύστασιν, μὴ οὖσα ὑπόχρεως ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας νὰ προχωρήσῃ εἰς τὴν σύστασιν· τὰ συμφέροντά της ἡμποροῦν νὰ τὴν ἐμποδίζουσιν. Δι' αὐτὴν τὴν αἰτίαν τότε συνωμολογήθη ὁ ὅρος, ὅτι, ἐὰν δὲν ἐπέλθῃ ἡ ἄρσις τῇ 1^ῃ Ἰανουαρίου, εἶναι ἐλευθέρᾳ νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἐγγύησιν, τὴν ὁποῖαν κατέθεσε, μὴ συσταίνουσα καὶ ἀναβάλλουσα τὴν σύστασιν τῆς Τραπεζῆς. Τώρα λοιπὸν ἔρχεται ἡ Τράπεζα παριστάνουσα, ὅτι ἰδοὺ πῶς εἶναι τὰ πράγματα.—ἐψηφίσατε τὴν ἐξακολούθησιν τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας· ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία ναὶ μὲν ἐψηφίσθη ὑπὲρ τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, ἀλλ' ὑπάρχει σύμβασις μετὰ τῆς Ἰονικῆς, καθ' ἣν δὲν δύναται νὰ ἄρθῃ ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία τῆς Ἰονικῆς Τραπεζῆς, ἂν δὲν ἄρθῃ καὶ τῆς Ἐθνικῆς, καὶ ἐπομένως, ἀφοῦ δὲν πρόκειται ν' ἄρθῃ τῆς Ἐθνικῆς, ἄρα δὲν πρόκειται ν' ἄρθῃ οὐδὲ τῆς Ἰονικῆς, καὶ τοιοῦτοτρόπως μέλλει νὰ ἐξακολουθήσῃ καταναγκαστικὴ κυκλοφορία καὶ ἐν Ἑπτανήσῳ· ἄρα εὐρισκόμεθα ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν σύστασιν τῆς Τραπεζῆς. Δὲν εἶναι μόνον ὑπὲρ ἡμῶν ἡ σύστασις τῆς Πιστωτικῆς Τραπεζῆς, ἀλλ' εἶναι καὶ ὑπὲρ τῆς κοινωνίας.—Πῶς εἶναι ὑπὲρ τῆς κοινωνίας, οὐδὲν ἄλλο ἤκουσα ἢ τὸ τοῦ κ. Μηλιαρέση· ὁ κ. Μηλιαρέσης οὐδὲν ἄλλο εἶπεν, ἢ ὅτι μᾶς «χρεωστοῦν καὶ χρεωστοῦμεν». Πιστεύει, ὅτι ἡ νέα Τράπεζα, ἣτις συσταίνεται, μέλλει νὰ ᾖ δεξαμενὴ, ἐκ τῆς ὁποίας ὅσοι χρεωστοῦν, θὰ ἀντλοῦν, διὰ ν' ἀποδίδουν εἰς ἐκείνους, πρὸς τοὺς ὁποίους χρεωστοῦν. Λαμπρὸν αὐτὸ τὸ σύστημα, ἐὰν δύναται τις ἔχων μόνον τὸν τίτλον, ὅτι χρεωστῇ, νὰ προσέρχηται εἰς τὴν δεξαμενὴν καὶ νὰ ἀντλῇ, διὰ ν' ἀποδίδῃ· ἂν εὐρεθῇ αὐτὸ τὸ σύστημα, βέβαια ὁ χρυσοῦς αἰὼν ἐπανῆλθε, καὶ πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἡ Κυβέρνησις ἐπανεφέρε τὸν χρυσὸν αἰῶνα. Διὰ τὴν δὲν εἰσάγει αὐτὸν καὶ ἐδῶ εἰς τὰς ἄλλας ἐπαρχίας;

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Προχθὲς τὸν εἰσήγαγον.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Μοὶ φαίνεται πῶς ὅσοι χρεωστοῦν, πολὺ δύσκολα εὐρίσκουν· εὐρίσκουν ἐκεῖνοι, οἵτινες δὲν χρεωστοῦν, διότι ὅσοι χρεωστοῦν, δὲν ἔχουν νὰ δώσουν ἀσφάλειαν, καὶ δὲν εὐρίσκονται Τράπεζαι δανείζουσαι ἄνευ ἀσφαλείας· τότε πρέπει νὰ συστήσητε Τράπεζαν, ἥτις νὰ βαίνει εὐθὺ καὶ οἰκειοθελῶς πρὸς τὴν καταστροφὴν τῆς· τοῦτο δὲν εἶναι οἰκονομολογικὴ σκέψις, διότι δὲν θὰ εὐρῆτε ἐπικράτειαν, ὅπου δὲν ὑπάρχει αὐτὴ ἡ σχέσις τοῦ σοῦ χρεωστῶ καὶ μοῦ χρεωστεῖς· αὐτὸ εἶναι ἔκπαλαι εἰς ὅλην τὴν ὑφήλιον, δὲν εἶναι ἐξαιρετικόν· ἀπ' ἐναντίας ἐγὼ βλέπω, ὅτι ἐν Ἑπτανήσῳ ὑπάρχουν πολὺ περισσότερα κεφάλαια παρὰ ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι, διότι ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι ἡ τιμὴ τῶν κεφαλαίων εἶναι πολὺ μεγαλειτέρα. Ἐν Ἑπτανήσῳ τὰ κεφάλαια σχετικῶς ἐλάχιστα τιμῶνται· ἐδῶ εὐρίσκεται τις εἰς τὴν ἀνάγκην ἐνίοτε νὰ δανεισθῇ καὶ πρὸς 20 %.

Εἰς ΒΟΥΛΕΥΤΗΣ. Καὶ ἐκεῖ ὑπάρχουν τοκογλύφοι.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἄλλο ζήτημα· θέλετε νὰ ἐξαλείψητε τὴν τοκογλυφίαν; αὐτὸ εἶναι ἔργον τοῦ ἠθικολόγου· δὲν βλέπετε εἰς τὴν Γερμανίαν πῶς ἐπιπολάζει ἡ τοκογλυφία, ὥστε ἡναγκάσθη ἡ Κυβέρνησις νὰ προτείνῃ μέτρα; εἶναι τὸ ἴδιον ὡς νὰ μοὶ λέγητε, ὅτι θέλετε νὰ ἐξαλείψητε τὴν δολοφονίαν, τὴν κλοπὴν· ἀλλὰ δὲν εἶναι ἡ Ἑπτανήσος θῦμα τῆς τοκογλυφίας· καὶ ἐδῶ καὶ ἐν Ἑπτανήσῳ ὑπάρχουν τοκογλύφοι, ἀλλὰ δὲν μὲ λέγετε μὲ ποῖον τόκον εὐρίσκετε χρήματα ἐν ταῖς ἐπαρχίαις; τὸ ἐλάχιστον 12 %, καὶ ἂν εὐρίσκηται τις εἰς ἀνάγκην νὰ προνοήσῃ διὰ τὴν καλλιέργειαν τοῦ κτήματός του, δίδει καὶ 20 %· ὑπόκειται καὶ εἰς ἄλλο χειρότερον, προστοιχίζει τὰ προϊόντα· ἡξεύρετε τί θὰ εἴπη νὰ πωλήσῃτε ἀπὸ τοῦδε τὸν μῶστον καὶ νὰ τὸν παραδώσῃτε ἐν καιρῷ τρύγου; πωλεῖ τὸν μῶστον ὁ γεωργὸς πρὸς 30 λεπτά, ἐνῶ ἡ τιμὴ τοῦ τὸν Αὐγούστου εἶναι 60 λεπτά. Ἰδέτε ὅμως εἰς τὰς Ἰονίους νήσους, εἰς τὴν Κεφαλληνίαν, εὐρίσκετε ὅσα κεφάλαια θέλετε, καὶ σὰς τὸ εἶπεν ὁ ἐντιμὸς βουλευτὴς Πάλλης, δὲν ὑπάρχει ἑλλειψις κεφαλαίων ἐκεῖ, ὑπάρχουν μεγάλοι κεφαλαιοῦχοι, καὶ ἀπόδειξις, ὅτι καταθέτουν τὰ κεφάλαιά των εἰς τὴν Ἰονικὴν Τράπεζαν πρὸς 3 %.

ΜΟΝΤΕΣΑΝΤΟΣ. Ὑπάρχουν χρήματα, μὰ τὰ ἔχουν χωσμένα εἰς τὴν γῆν.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Πῶς θέλετε, νὰ τὰ εὔρω ἐγώ;

ΜΟΝΤΕΣΑΝΤΟΣ. Τὰ ἔχουν χωσμένα εἰς τὴν γῆν, καὶ ὁ γεωργὸς πεινᾷ.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ὅταν τὰ εὔρητε, νὰ μὲ εἰδοποιήσητε. Ἀλλὰ δὲν ἐξετάζω ἐκεῖνα, τὰ ὅποια ὑπάρχουν εἰς τοὺς μυχοὺς τῆς γῆς, βλέπω, τί γίνεται ἐν τῷ φανερῷ, ἐπισήμως· ἐπισήμως βλέπω 7,000,000 κατατεθειμένα παρὰ τῇ Ἰονικῇ Τραπεζῇ πρὸς 3 %. Τί ἀποδεικνύει τοῦτο; ἀποδεικνύει, ὅτι ὑπάρχει ἀφθονία κεφαλαίων, καὶ ὁ τόκος ἐν γένει ἐν Ἑπτανήσῳ δὲν ὑπερβαίνει τὰ 7 %, σπανίως φθάνει τὰ 8 %. Μέχρι τινὸς διὰ νόμου ἴσχυε τὸ 6 %, καὶ τὸ κατηργήσαμεν, διότι ὅλοι ἐξ Ἑπτανήσου μᾶς εἶπον, μὴ φοβεῖσθε, δώσατε τὴν ἐλευθερίαν τοῦ τόκου, μὴ φοβεῖσθε ποτέ, ὅτι θὰ φθάσῃ τὸ 12 καὶ τὸ 15 %.

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Ὑπάρχουν παρακαταθῆκαι εἰς τὴν Τράπεζαν ἐνταῦθα;

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. 40,000,000· ἀλλ' εἶναι πρὸς 3 %;

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Δὲν τὸ ἠξεύρω.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Πρέπει νὰ τὸ ἠξεύρῃ ὁ Πρωθυπουργός· ὁ ὑπουργὸς τῶν ἐσωτερικῶν πρέπει νὰ ᾔνῃ ἐν ἀκριβεῇ γνώσει, καὶ ὅταν λέγητε, ὅτι δὲν γνωρίζετε, δὲν ἔμπορῶ νὰ τὸ ἐξηγήσω ἄλλως, παρ' ὅτι δὲν θέλετε νὰ τὸ γνωρίζητε. Οὕτω συνέβη νὰ μὴ ᾔσθε ἐν γνώσει καὶ εἰς τὰ τῆς Ἀτμοπλοικῆς Ἑταιρίας. Ἐγὼ ἠρώτησα τὸν τμηματάρχην σας, δὲν εἴσθε ἐν γνώσει τῶν τῆς Ἀτμοπλοικῆς Ἑταιρίας; καὶ μοι εἶπεν, ἡμεῖς δὲν εἴμεθα ἐν γνώσει, ὅ,τι θέλετε σᾶς πληροφοροῦμεν. Λοιπὸν ἐδῶ εἶναι 40,000,000 παρακαταθήκη, ἀλλὰ φθάνουν καὶ εἰς τὸ 6 %, εἰς μερικοὺς δὲ δίδεται καὶ 6 1/2 %, πολλὰ δὲ ἐξ αὐτῶν τῶν χρημάτων εἶναι χρήματα ἐκ κληροδοτημάτων, τὰ ὅποια ὥρισαν οἱ διαθέται νὰ κατατεθοῦν ἐπὶ τόκῳ εἰς τὴν Τράπεζαν.

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Ὑπάρχουν ἄτοκοι καταθέσεις.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Προσωρινῶς, δι' ὀλίγας ἡμέρας καταθέτει τις τὰ κεφάλαιά του, μέχρις ὅτου γίνη ἡ ἐπιχείρησίς του· εἶναι ἄτοκα τῆς Κυβερνήσεως χρήματα.

Α. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Εἶναι πολλὰ ἄτοκα;

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Δὲν γνωρίζω ἀκριβῶς.

Α. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Πῶς; σύμβουλος τῆς Τραπεζῆς;

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐπρεπε νὰ τὸ γνωρίζητε σεῖς καλλίτερον ἐμοῦ, ἔπρεπε νὰ γνωρίζητε, ὅτι αὐτὸ τὸ ποσὸν τῶν ἀτόκων εἶναι πολὺ μεταβλητόν, καὶ δὲν ἔμπορεῖ νὰ σᾶς εἴπῃ τις, ὅτι κατὰ μέσον ὅρον τόσα εἶναι τὰ ἄτοκα, διότι τὰ ἄτοκα εἶναι τὰ εἰς πρώτην ζήτησιν ἀποδοτέα· διὰ

μίαν στιγμὴν καταθέτει τις 5,000,000, ὥστε σήμερον εἶναι 5,000,000 ἄτοκα, μετὰ δέκα ἡμέρας λαμβάνει ὁ καταθέσας τὰ χρήματά του, δὲν ὑπάρχουν πλέον τὰ 5,000,000· λοιπὸν περὶ τῶν ἀτόκων δὲν ἡμπορεῖ νὰ γίνη λόγος σταθερός· ἐννοεῖται, ὅτι αὐτὰ δὲν δίδουν ὠφέλειαν, ἢ Τράπεζα εἶναι ἀπλοῦς θεματοφύλαξ, ὁ ὁποῖος φέρει τὸν κίνδυνον τῆς φυλάξεως. Λέγω λοιπὸν, ὅτι ἐν Ἑπτανήσῳ δὲν ὑπάρχει στέρησις κεφαλαίων· ἀλλὰ τί καταδεικνύει ἡ κατάθεσις παρὰ τῇ Τραπεζῇ πρὸς 3 τοῖς %; ἀποδεικνύει ἑλλειψιν πράξεων, καὶ δὲν πιστεύω νὰ τὸ ἀρνηθῇ τις ἐνταῦθα, ὅτι ἐν Ἑπτανήσῳ ὀλίγοι ἀγοράζουν ἀκίνητα, καὶ δὲν ὑπάρχει ἀγοραία τιμὴ ἀκινήτων. Ἀπανταχοῦ ἐν Ἑλλάδι δύνασθε νὰ προσδιορίσητε κατὰ μέσον ὅρον τὴν ἀγοραίαν ἀξίαν· λέγετε, ὅτι τὸ γῆπεδον ἔχει τόσον ἐμβαδόν, ἢ οἰκοδομὴ τόσον, καὶ εἶναι βέβαιον, ὅτι ὁ πλειστηριασμός θὰ σᾶς φέρῃ τόσον, ἀλλ' ἐν Ἑπτανήσῳ δὲν ὑπάρχει ἀγοραία τιμὴ, καὶ δὲν ὑπάρχει ἀγοραία τιμὴ, διότι δὲν ὑπάρχουν ἀγορασταὶ κτημάτων, δὲν γίνονται πράξεις, δὲν γίνεται ἐπίσης ἐμπόριον ἐκτεταμένον, διότι οἱ μετερχόμενοι τὸ μέγα ἐμπόριον, τὸ παγκόσμιον, αὐτοὶ δὲν ἔχουν κατάστημα ἐν Ἑπτανήσῳ. Γνωρίζομεν, ὅτι ἡ Κεφαλληνία ἀντιπροσωπεύεται ἐν Εὐρώπῃ ὑπὸ τοῦ μεγαλειτέρου καταστήματος ὅλων τῶν ἐλληνικῶν καταστημάτων, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐλληνικὸν κατάστημα, τὸ ὁποῖον νὰ δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς αὐτό, ἐν Λονδίῳ, ἐν Μασσαλίᾳ, ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν Ὀδησσῷ· ἀλλ' ἡ Κεφαλληνία τίποτε δὲν ὠφελεῖται ἐκ τούτου. Δὲν γίνονται λοιπὸν πράξεις, καὶ συνέπεια εἶναι, ὅτι θὰ ἐπέλθῃ σῶρευσις *encombrement* ἐν τῇ ἀγορᾷ διὰ τῆς ἐλαχίστης αὐξήσεως, καὶ μάλιστα προΐουσης. Δὲν ἀρκεῖ, ὅτι κατ' ἔτος προστίθεται 1,000,000, διότι ἡ αὐξήσις εἶναι προΐουσα ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος, ὥστε προβλέπεται, ὅτι, ἐνῶ κατὰ τὸ ἐνεστώς εἶναι τόσον, τὸ ἐρχόμενον ἔτος, ἀντὶ τὸ κακὸν νὰ ἐλαττωθῇ, θὰ ἔχῃ αὐξήσιν, καὶ οὕτω βαθμηδόν, ἕως ὅτου νὰ πέσῃ ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς ὁλόκληρον τὸ ποσὸν τῶν 6,000,000. Ἐνῶ τοιαῦτα εἶναι τὰ πράγματα, φαίνεται, ὅτι ἔχομεν ἡθικὴν ὑποχρέωσιν πρὸς τὴν Πιστωτικὴν Τράπεζαν, διότι δὲν ἐπῆλθεν ἡ ἄρσις τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, τὴν ὁποίαν προσεδόκα πρὸς σύστασιν. Ἀλλ' εἶναι ἀληθές, ὅτι ἄνευ τῆς ἄρσεως τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας δὲν δύναται νὰ συστηθῇ, εἰμὴ μεταλαμβάνουσα τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας; Διατί δὲν δύναται νὰ τὸ πράξῃ, δὲν ἤκουσα νὰ ἀναπτυχθῇ ἀρκούντως, καὶ δὲν εἶναι ὅλως ἔκτακτον, ἂν δὲν ὑπολο-

γίζω καλῶς, ἢ ἂν περιπίπτω εἰς ἐσφαλμένους ὑπολογισμούς, διότι ἤλπιζον, ὅτι ἡ συζήτησις ἤθελε γίνει εὐρεῖα, ἂν ᾔναι ἀληθές, ὅτι πρόκειται περὶ σπουδαίου ζητήματος, ἀφοῦ τὸ Ἵπουργεῖον προτάσῃ τὴν συζήτησίν του. Τὸ κατ' ἐμέ, ποία εἶναι ἡ σπουδαιότης του δὲν βλέπω, μὴ δυνηθεῖς νὰ φωτισθῶ. Οὐδεὶς εἶπε διατί εἶναι ἀναγκαία εἰς τὴν νέαν Τράπεζαν ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία. Τίς κωλύει ν' ἀνταλλάξῃ ἀμέσως τὸ μεταλλικὸν εἰς τραπεζικὰ γραμματῖα τῆς Ἰονικῆς Τραπεζῆς.

Πρὸς καταρτισμὸν τῆς νέας Τραπεζῆς εἰς αὐτὴν μένει τὸ κέρδος τῆς διαφορᾶς. Ἀλλὰ προέβημεν εἰς πρᾶγμα, οὐ ὁμολογῶ, ὅτι οὐδαμοῦ εἶδον ὅμοιον, τὸ ὁποῖον ἤδη ἐκ τῶν ὀλίγων γνώσεών μου μοὶ φαίνεται, ὅτι εἶναι πρωτοφανὲς εἰς τὰ χρονικὰ τοῦ κόσμου, νὰ γεννᾶται Τράπεζα συνάμα μετὰ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τῆς ἐμφανίσεως αὐτῆς τῆς Τραπεζῆς νὰ ὑπάρχῃ ὑπὲρ αὐτῆς ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία. Τοιοῦτον φαινόμενον ὁμολογῶ, ὅτι δὲν εἶδον ἀκόμη, δὲν ἔχω παράδειγμα· ab ovo, δηλ. πρὶν σκίαση ἀπὸ τὸ αὐγὸ, ἐξέρχεται μὲ τὸν φλοῖον εἰς τὴν ῥάχιν καὶ φέρει μεθ' ἑαυτῆς τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν· διατί; εἰς ποίας περιστάσεις, λέγουσιν οἱ συγγραφεῖς, δέχονται τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν; Γνωρίζω, ὅτι ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία χορηγεῖται κυρίως εἰς τὴν περίστασιν, κατὰ τὴν ὁποίαν δίδεται δάνειον εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ἢ μᾶλλον δίδεται ἡ χρῆσις τῶν τραπεζικῶν γραμματίων εἰς τὴν Κυβέρνησιν, καὶ οὕτω προστίθεται νέον ποσὸν εἰς τὴν κυκλοφορίαν δι' αὐτοῦ τοῦ δανείου· ἐπειδὴ συγχρόνως δίδεται καὶ μεταλλικόν, ὥστε ἀφαιρεῖται τὸ μέσον τῆς ἐξαργυρώσεως, εἶναι ἀναπόδραστος ἀνάγκη νὰ χορηγηθῇ ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία, εἶναι ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ, καὶ αὕτη εἶναι ἡ πρώτη τῶν περιστάσεων ἡ ἀναπόφευκτος· ἡ δευτέρα περίστασις εἶναι ὅταν ἐπέρχεται κρίσις, διαδίδεται φόβος, ὡς ἐδοκιμάσαμεν δις ἐν Ἑλλάδι. Ἐπέρχεται ὁ πανικὸς φόβος· ὡς ἐκ τῶν ὑπολογισμῶν περὶ ἀδυναμίας τῆς ἐξαργυρώσεως τῶν γραμματίων, ἅμα ὑπολογίζει τις, ὅτι ἡ ἐξαργυρώσις εἶναι προβληματικὴ, καταλαμβάνεται ὑπὸ τῆς στενοχωρίας, ὅτι δὲν δύναται νὰ στείλῃ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τὰ γραμματῖα· τότε γεννᾶται ὁ πανικὸς φόβος, ἐνῶ δὲν ὑπάρχει δυσαναλογία μεταξὺ τοῦ ποσοῦ τῶν ἐξαργυρωτέων γραμματίων καὶ τῆς περιουσίας τῆς Τραπεζῆς, καὶ ἐντεῦθεν ἐπέρχεται ἐν τρομερὸν φαινόμενον, ὅτι ὅλοι ὁρμῶν εἰς τὰς Τραπεζὰς, διὰ νὰ ἀνταλλάξουν τὰ γραμματῖα. Νομίζετε, ὅτι,

ὅταν εὐρέθημεν ἐδῶ εἰς αὐτὴν τὴν κρίσιν, ὑπῆρχε δυσαναλογία τοῦ μεταλλικοῦ τῆς Τραπεζῆς καὶ τῆς λοιπῆς περιουσίας πρὸς τὰ γραμμάτια; ὅχι, ὑπῆρχε περιουσία, καὶ μάλιστα ὑπερβάλλουσα, καὶ ἰδοὺ ἡ ἀπόδειξις· διότι πολλοὶ ἐνόμιζον, ὅτι ἡ Τράπεζα, μὴ οὖσα εἰς κατὰστασιν νὰ ἐξαργυρώσῃ ἐτοιμῶς τὰ γραμμάτια τῆς, ἐπτώχευσε· δὲν εἶναι ἀληθές; "Ἀς λάβωμεν μίαν ἀναλογίαν μεταξὺ τοῦ μεταλλικοῦ ἀποταμιεύματος καὶ τοῦ ποσοῦ τῶν ἐν κυκλοφορίᾳ γραμματίων· ὑποθέσωμεν λοιπόν, ὅτι τὰ ἐν κυκλοφορίᾳ τραπεζικὰ γραμμάτια ἦσαν 30,000,000 ἥτοι τριπλάσια τοῦ μεταλλικοῦ· ἐν οἷς κάτοχοι τῶν 30,000,000 τραπεζικῶν γραμματίων ἔλεγον εἰς τὴν Τράπεζαν, θέλωμεν νὰ μᾶς ἐξαργυρώσῃ τὰ γραμμάτια μας, ἐπειδὴ ἡ Τράπεζα εἶχε μόνον 10,000,000 μεταλλικόν, ἔπεται ἡ ἀδυναμία· δὲν ἔπεται ὁμῶς, ὅτι ἡ Τράπεζα δὲν εἶχεν ἄλλην περιουσίαν, ὑποθήκας, χαρτοφυλάκιον, ἀνοικτοὺς λογαριασμοὺς πενταπλασίως· ἀλλ' εἶναι χρήματα αὐτὴν τὴν στιγμὴν τῆς ἐξαργυρώσεως; δὲν εἶναι χρήματα· λοιπὸν δὲν ἐπτώχευσεν ἡ Τράπεζα, ἀλλὰ διεδόθη ὁ πανικός φόβος. Πρέπει νὰ δοθῇ καιρός, ὥστε οἱ κάτοχοι νὰ πεισθοῦν, ὅτι ἡ Τράπεζα ἔχει περιουσίαν πολλαπλασίαν, 55,000,000, ἔχει νὰ λάβῃ ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν 60,000,000.

"Ἐχομεν λοιπὸν ἀμέσως 55,000,000 καὶ 60,000,000 τὸ ὅλον 120,000,000 περίπου. "Ὡστε ἡ Τράπεζα ἔχει ἀνάγκην καιροῦ νὰ εἰσπράξῃ, πρὶν τούτου δὲ δὲν εἶναι εἰς κατὰστασιν νὰ ἀνοίξῃ τὸ ταμεῖόν τῆς καὶ νὰ πληρώσῃ, διότι ἔχει νὰ ἐξαργυρώσῃ 30 ἑκατομμύρια, κατέχει δὲ μόνον 10 ἑκατομμύρια μεταλλικόν. "Ἄλλ' οἱ κάτοχοι τῶν ὑπολοίπων 20 ἑκατομμυρίων δὲν περιμένουν, νὰ διευθετήσῃ ἡ Τράπεζα τὰ καθ' ἑαυτήν, διὰ νὰ τοὺς πληρώσῃ, καὶ ἰδοὺ ὁ πανικός φόβος. Τότε ἔρχεται εἰς ἀρωγὴν ἡ Κυβέρνησις προσωρινῶς διὰ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας· εἶναι στιγμιαία ἡ κρίσις καὶ ζητεῖται ἀπλὴ ἀναστολὴ ἐνὸς ἢ δύο μηνῶν, καὶ οὕτω παρέρχεται ἡ κρίσις ἀζημιῶς. Εἰς αὐτὸ τὸ διάστημα ἀποσύρει τὰ γραμμάτια, ἐνῶ εἰσπράττει τὰ ὀφειλόμενα πανταχόθεν ἐκ τῶν ἀνοικτῶν λογαριασμῶν, ἐκ τῶν ὑποθηκῶν, λαμβάνει μέτρα, καὶ ἰδοὺ ἐπανέρχεται εἰς κατὰστασιν νὰ πληρώσῃ. Λοιπὸν τί εἶναι αὐτό; εἶναι ἱαματικὸν μέσον, ὅχι βεβαίως ἐξ εὐνοίας καὶ μεροληψίας, διὰ νὰ βλάβῃ τοὺς δανειστὰς τῆς Τραπεζῆς, εἶναι διὰ νὰ θεραπεύσῃ τὰς ιδέας ἐκείνων, οἱ ὅποιοι δὲν

εἶναι εἰς κατάστασιν νὰ ἐννοήσουν καὶ νὰ ὑπολογίσουν τὰ ἐνόντα. Τοῦτο συνέβη δις παρ' ἡμῖν. Αὐταὶ εἶναι αἱ δύο περιστάσεις, καθ' ἃς χορηγεῖται ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία. Ἐδῶ ὅμως οὐδὲ ἡ πρώτη περιστασις ὑπάρχει, οὐδὲ ἡ δευτέρα· οὐδὲ ἡ περίστασις, καθ' ἣν δίδει τὸ μεταλλικόν της ἡ Τράπεζα καὶ τὰ τραπεζικὰ γραμμάτια εἰς τὴν Κυβέρνησιν, καὶ δὲν ἔχει τὰ μέσα τῆς ἐξαργυρώσεως, οὐδὲ ἡ ἄλλη περίστασις τοῦ πανικοῦ φόβου.

Ἡ Τράπεζα, περὶ ἧς πρόκειται, κυφορεῖται εἰσέτι· τὸ μόνον, τὸ ὅποιον γνωρίζομεν, εἶναι, ὅτι ἐσκίρτησεν ἐν τῇ γαστρὶ τῆς μητρός· περισσότερον δὲν γνωρίζομεν. Εἰσέτι δὲν ἐγεννήθη· ἡ μήτηρ εἶναι ἡ ἐνταῦθα Πιστωτικὴ, καὶ αὐτὴ εἶναι ἡ συμβαλλομένη· ἡ κόρη ἀκόμη δὲν ἐγεννήθη, μόνον ἐσκίρτησεν ἐν τῇ γαστρὶ. Εἶναι ὡς νὰ ἀνεγινώσκετε τὴν εἰδήσιν, ὅτι ἐγεννήθη κοράσιον φέρον ἓνα πῆχυν ὑπογένειον· τί ἠθέλατε εἰπεῖ; πῶς γίνεται; εἶναι δυνατόν; (ἱλαρότης). Αὐτὸ πρόκειται νὰ γίνη, νὰ γεννηθῇ τὸ κοράσιον, ὅπως δημοσιεύουν περὶ θαυμασιῶν ἀκουσμάτων. Ἐνθυμεῖσθε τὸ ἐπίγραμμα: Γυνὴ γραμματικῷ ἔτεκε παιδίον ἀρσενικόν, θηλυκόν, οὐδέτερον. Ὁ δὲ κ. Κουμουνδούρος ἔτεκε κοράσιον μὲ πηχυαῖον πώγωνα (ἱλαρότης), τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν.

Α. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Ἱλαρότης!!!

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Αὐτὸ εἶναι βρέφος ἀκόμη, τὸ ὅποιον δὲν ἐθήλασε τὸ γάλα τῆς τιθῆνης, δὲν ἤνθισεν ἡ ἀπαλὴ χροιά αὐτοῦ ὡς ὁ ἀφρὸς τοῦ γάλακτος, δὲν γνωρίζομεν ἄλλο, εἰμὴ ὅτι πρόκειται νὰ γεννηθῇ· καὶ πῶς; μετὰ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας. Διατί λοιπὸν δίδομεν αὐτὴν τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν; διὰ νὰ γεννηθῇ; Ἡῴξησαν οἱ ὅροι τῆς πρώτης συμβάσεως, ὥστε τῶντι αἱ θυσαί τῆς Τραπεζῆς εἶναι ἀνώτεραι, καὶ ἐπειδὴ εἶναι ἀνώτεραι, εἰς ἀντάλλαγμα τῶν θυσιῶν δίδεται ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία; ἡδύνατο νὰ ᾔηται καὶ τοῦτο. Πρόκειται νὰ γεννηθῇ αὐτὴ ἡ Τράπεζα καὶ ἀμέσως ἐρχομένη εἰς τὸν κόσμον, βλέπουσα τὸ φῶς τῆς ἡμέρας, θηλάζει τὸ γάλα καὶ ἐκπέμπει ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν.

ΚΟΤΤΑΡΗΣ. Καὶ γιαούρτι δὲν θὰ τρώγῃ;

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Νὰ τὸ φέρετε ἀπὸ τὴν πατρίδα σας.

ΚΟΤΤΑΡΗΣ. Κατασκευαζόμενον τὸ γάλα γιαούρτι, γίνεται γουστόζον, ὀρεκτικώτατον.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Αὐτὸ τὸ γιαιούρτι, τὸ ὁποῖον ἐκπέμπει, νὰ τὸ γευθῇτε μετ' ὑγείαις σας.

Ἐξετάζοντες τὴν σύμβασιν, ἀντὶ νὰ εὕρωμεν αὐξήσεις, εὐρίσκομεν ἐλαττώσεις· ἀντὶ 5,000,000, ἅπερ εἶχεν ἡ πρώτη σύμβασις μεταλλικόν, ἔχομεν τέσσαρα, δύο εἰς δύο συνεχῇ ἔτη κεφάλαιον, χωρὶς νὰ γνωρίζωμεν ἂν ᾖ μεταλλικόν, διότι δύναται νὰ ἔχῃ καὶ μὴ μεταλλικόν, ἀλλὰ καὶ μεταλλικόν ἐὰν καταβάλῃ, δὲν δύναται νὰ δίδῃ τὸ μεταλλικόν εἰς τὴν ὀνομαστικὴν ἀξίαν του, ὥστε αὐτὸ τὸ μεταλλικόν θὰ τὸ ἔχῃ ὡς δεῖγμα, ὅπως θέτουν τὰ δείγματα ὑπὸ τὰς ὑέλους, λέγοντες «ἰδοὺ τὸ μεταλλικόν». Ὡστε τὸ μεταλλικόν θὰ μένῃ εἰς τὴν Τράπεζαν, καὶ διὰ γραμματίων θὰ δανείζῃ, εἴτε τὸ 1,000,000 ἐκ τῶν ἰδίων, εἴτε προμηθευομένη γραμμάτια τῆς Ἰονικῆς Τραπεζῆς, διότι οὐδὲν κωλύει αὐτὴν νὰ πράξῃ τοῦτο, καὶ τὸ ἴδιον συμφέρον ὑπαγορεύει. Ἐνῷ εἴχετε ὑποχρέωσιν διὰ τῆς πρώτης συμβάσεως νὰ φθάσητε μέχρι 10,000,000, τώρα μένει τοῦτο εἰς τὴν διάκρισίν σας καὶ τὸ συμφέρον σας, διότι, ἀφοῦ καταθέσετε τὰ 4,000,000, εἴσθε ἐλευθεροὶ καὶ δύνασθε ν' ἀναλάβητε τὴν ἐγγύησιν, τὴν ὁποῖαν κατεθέσατε, καὶ ἅμα λάβετε αὐτὴν, οὐδεμία ἄλλη κύρωσις ἐν τῇ συμβάσει ὑπάρχει περὶ τῆς ὑποχρεώσεως. Οὐδεμία δύναται Κυβέρνησις νὰ εἴπῃ: διατί δὲν καταθέτετε καὶ τὰλλα κεφάλαια; Ἰδοὺ λοιπὸν καὶ ἄλλη ἐλαττώσις.

ΔΟΥΜΑΣ. Ἐὰν διαβάσητε τὴν περυσινὴν σύμβασιν, θὰ ἴδῃτε, ὅτι.....

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Διατί δὲν ὠμιλήσατε;

ΔΟΥΜΑΣ. Θὰ σὰς ἀπαντήσω.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐχω πολλὴν ὄρεξιν, ἡ διάθεσίς μου εἶναι μεγάλη· ὅσον δι' ὄρεξιν, σὰς τὸ ὑπόσχομαι· ἤμπορεῖ ἡ ἐπιτυχία νὰ μοῦ λείψῃ· ὁ μὲν νοῦς πρόθυμος, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής.

ΔΟΥΜΑΣ. Πάντοτε εἴσθε πρόθυμος νὰ ἀπαντήσητε.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐρχομαι τώρα εἰς τὸ τοῦ δανείου. Ἰδοὺ ἡ Τράπεζα παραχωρεῖ τὴν ἀνάλογον θυσίαν, δι' ἣν λαμβάνει τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν ἀμέσως, ἅμα γεννηθῇ, ἄνευ προηγουμένου παραδείγματος, διότι εἶναι ἄγνωστα τοιαῦτα παραδείγματα ἐν τῇ ἱστορίᾳ· δὲν ἐγεννήθη ποτὲ Τράπεζα μετ' οὗτον ὑπογένειον.

Διατί ὅλα αὐτὰ γίνονται μετὰ σπουδῆς, καὶ λόγῳ συμφέροντος τοῦ

Κράτους; διατί προτάσσεται καὶ ἡ συζήτησις αὐτῆς τῆς συμβάσεως ὅλων τῶν ἄλλων συζητήσεων; Γίνεται τοῦτο διατί; διότι ἡ Τράπεζα πρόκειται νὰ λάβῃ μέρος ἐκ τοῦ δανείου; Περὶ τοῦ δανείου δὲν εἶδον τὴν αὐτὴν σπουδὴν. Τοῦ περὶ δανείου νομοσχεδίου ἡ συζήτησις ἀναβάλλεται· λέγουν μάλιστα, ὅτι πρόκειται νὰ εἰσαχθῇ ἡ σύμβασις· περὶ αὐτοῦ θὰ γνωρίζῃ ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν.

ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ. Δὲν ἔχει σχέσιν τὸ δάνειον μὲ αὐτὴν τὴν σύμβασιν.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Εἶναι ἄσχετον λοιπόν, ἴσως καὶ μὲ τὰ συμφέροντα τοῦ Κράτους, διότι σήμερον συμφέρον τοῦ Κράτους δὲν εἶναι βεβαίως αὐτό, τὸ ὁποῖον συζητοῦμεν. Ἐμαθον μάλιστα, ὅτι ὑπῆρχε λόγος εἰς αὐτὴν τὴν σύμβασιν, τὴν ὁποίαν πρόκειται νὰ εἰσαῇτε περὶ τοῦ δανείου, ἐκτὸς ἐὰν παραιτῆσθε καὶ αὐτῆς τῆς συμβάσεως, ὅτι ἔπρεπε ν' ἀποτελέσῃ μέρος ἡ σύστασις τῆς Τραπεζῆς μετὰ τῆς ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, καὶ μάλιστα μοι ἔδειξαν καὶ ἐπιστολὴν τοῦ κ. Διευθυντοῦ τῆς Τραπεζῆς, ἣτις ἔθετεν αὐτὸ ὡς ὅρον. Φαίνεται ὅμως, ὅτι κατόπιν ἐπείσθησαν, ὡς εἶπεν ὁ ἐντιμὸς ὑπουργὸς τῶν ἐσωτερικῶν, ὅτι εἶναι ἄσχετον, καὶ τοιουτοτρόπως ἐλλείπει ἡ σχέσις μετὰ τῶν δύο· ὥστε δὲν ἔχει σχέσιν ἡ παροῦσα σύμβασις μετὰ τῆς συμβάσεως τοῦ δανείου· ἡ μετοχὴ, τὴν ὁποίαν πρόκειται νὰ λάβῃ, εἶναι ὅλως ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὴν σύμβασιν περὶ πραγματοποιήσεως τοῦ δανείου τῶν 120,000,000. Ἐν τούτοις τὸ δάνειον εἶναι τὸ πρῶτιστον συμφέρον τοῦ Κράτους, καὶ εἰς αὐτὸ πρέπει νὰ δώσῃ ὅσονένεστι μεγαλειτέραν ὑπόληψιν ἡ Κυβέρνησις καὶ νὰ τὸ παραστήσῃ διὰ τρόπου καταλλήλου, ὅχι διὰ πλάνης, ἀλλὰ δι' ἐξηγήσεως τῶν ἀληθῶν ὠφελειῶν, τὰς ὁποίας παρέχει τὸ δάνειον ὑπὲρ τῶν κεφαλαιούχων, νὰ πείσῃ αὐτοὺς ἀνενδοιάστως, ὥστε νὰ γίνῃ ἐπιζήτητον, νὰ μὴ ἔχωμεν δὲ ἀνάγκην νὰ τρέχωμεν κατόπιν αὐτῶν.

Ἐνῶ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας, πρὶν εἰσαχθῇ ἡ σύμβασις, διὰ τὴν ὁποίαν ἐσχέθητε.

Α. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Εἶναι καὶ μερικά, τὰ ὁποῖα δὲν λέγονται, διότι κάμνετε ὑπόθεσιν.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐκ τῆς σιωπῆς σας ἐξάγω, ὅτι δὲν εἴσθε εὐχαριστημένοι μὲ τὴν περὶ δανείου σύμβασιν· θέλετε νὰ ἐξάξω ἄλλο πόρισμα; πείσατέ με. Λέγω λοιπόν, ὅτι τοιοῦτον δάνειον εἶναι φοβερόν διὰ τὴν

Ἑλλάδα· πρώτην φοράν τὸ ἡκούσαμεν, δάνειον 120,000,000. Ἀλλοτε ἐφαίνετο μέγα τι δάνειον 10,000,000, ἔτι μᾶλλον 26,000,000, καὶ ἔγινε μεγάλη συζήτησις, ἐφθάσαμεν εἰς τὰ 60,000,000, καὶ ἐνθυμεῖσθε πόσῃν συζήτησιν διεξηγάγομεν εἰς τὴν ἔναρξιν τῆς περιόδου. Τώρα λέγομεν 120,000,000, καὶ τὸ λέγομεν ἀπλούστατα, ἄνευ προοιμίων, διότι εἰσάγεται τὸ νομοσχέδιον καὶ οὐδεμία συνοδεύει αὐτὸ ἐκθεσις (θόρυβος). Λοιπὸν 120,000,000 θὰ ζητήσωμεν ἐπικαλούμενοι τὴν δημοσίαν πίστιν. Οἱ κεφαλαιούχοι θέλουν ἐρωτήσει ποῖαι εἶναι αἱ δυνάμεις τοῦ ἔθνους αὐτοῦ, ὥστε ζητεῖ τοιοῦτον δάνειον; Οὐδεὶς ἔχει σκοπὸν νὰ δωρήσῃ· ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ δωρεᾶς, τότε θὰ προσεκαλεῖτε ὅλους τοὺς εὐεργέτας, τοὺς φιλογενεῖς νὰ δωρήσουν, ἀλλὰ ἐδῶ ζητεῖτε ἐπὶ ἀποδόσει μὲ χρεωλύσιον καὶ μὲ ὠφέλειαν τοῦ τόκου. Πρέπει νὰ πείσητε τοὺς κεφαλαιούχους νὰ ἀνοίξωσι τὰ βαλάντια των· καὶ κανεὶς δὲν ἀνοίγει αὐτά, ἐὰν δὲν ἔχη πεποίθησιν. Ἀλλὰ τοῦτο τάχα κατορθοῦται, ὅταν λέγετε: εἰς σέ, διότι θὰ λάβῃς 5,000,000 ἐκ τοῦ δανείου, ἥτοι τὸ $\frac{1}{11}$, δίδω τὸ δικαίωμα νὰ συστήσῃς Τράπεζαν μὲ ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν· τὸ νομίζετε μικρόν; Δὲν ἤξεύρω τί ὑπόσχεσθε εἰς τοὺς ἄλλους, δὲν ἐφέρατε τὴν σύμβασιν. Δίδετε λοιπὸν τοιαύτην ἀμοιβὴν ἑκτακτον, τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν· καὶ προβαίνειτε διὰ παντός τρόπου μέχρις ἀθετήσεως τῶν στοιχειωδῶν κανόνων τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης, εἰς τὸ πείσμα αὐτῆς, τὴν καταπατεῖτε ὡς ἂν μὴ ὑπῆρχεν, ἂν ἦτον, οὕτως εἰπεῖν, βδέλυγμα, στρέφετε πρὸς αὐτὴν τὰ νῶτα δικαιολογούμενοι, ὅτι δίδετε τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν ὡς ἀμοιβὴν εἰς τὴν λαμβάνουσιν τὸ $\frac{1}{11}$ τοῦ δανείου. Σᾶς ἐρωτῶ, τί θέλετε νὰ φρονῶσιν οἱ λοιποὶ, ὧν ζητεῖτε τὰ κεφάλαια; Εἰς τὴν Πιστωτικὴν Τράπεζαν ἐδώσατε τηλικαύτην ἀμοιβήν, δὲν θέλουν ἀπαιτήσῃ καὶ αὐτοί, νὰ λάβουν ἀνάλογον, διὰ νὰ σᾶς δανείωσι; Καὶ ἐνῷ τοιουτοτρόπως καταστρέφετε τὴν ὑπόληψιν τοῦ δανείου, ἀδιαφορεῖτε περὶ τῆς ὑπολήψεως αὐτοῦ εἰς τοιαύτην στιγμὴν κρίσιμον τοῦ ἔθνους, ὅταν σκοπὸς παντός Ἕλληνος ἦναι νὰ εὐοδωθῇ τὸ ἔργον. Καὶ ὅταν ἡ εὐόδωσις τοῦ ἔργου δὲν ᾖ εἰσέτι ἐπὶ ὁδοῦ ὑμᾶλης, ἀλλ' ἔχετε νὰ ἀπαντήσητε πλεῖστα καὶ παντοῖα προσκόμματα καὶ θὰ προκινδυνεύσῃ τὸ ἔθνος, αὐτὴν τὴν στιγμὴν καταστρέφετε τὴν ὑπόληψιν τοῦ δανείου καὶ λέγετε εἰς τοὺς ἄλλους ἀποτόμως: δὲν δίδω τίποτε, ἀλλὰ μόνον σᾶς προσκαλῶ νὰ ἐγ-

γραφῆτε πρὸς 5% τόκον ἐπὶ 68, εἰς δὲ τὴν Πιστωτικὴν Τράπεζαν δὲν δίδετε μόνον τὰ 5%, ἀλλὰ εἰς ἐπίμετρον ἐπιβραβεύετε καὶ μέγιστον δῶρον, τὸ ὅποιον οὔτε τὸ νέον ἔτος ὁ πλουσιώτερος τῶν πλουσιωτέρων καὶ ὁ κολυμβῶν ἐν τοῖς ἑκατομμυρίοις δὲν δίδει· οὔτε συμπεθεριὰ ἐὰν εἴχετε, δὲν ἠθέλετε δώσει τοιοῦτον δῶρον, διότι τὸ δῶρον γίνεται μόνον πρὸς ἀνάμνησιν, καὶ ὄχι πρὸς αὐξησιν περυσίας.

Τοιοιουτρόπως ἐννοεῖτε νὰ ὑπηρετήσητε τὸ Κράτος· καὶ οὕτω κήδεσθε περὶ τῶν συμφερόντων αὐτοῦ, ὥστε οὐδὲ κἂν ἐσκέφθητε, ὅτι καταστρέφετε τὴν δημοσίαν πίστιν καὶ ἀπομακρύνετε τοὺς κεφαλαιούχους, νὰ προσέλθωσιν εἰς τὸ δάνειον.

Ἀλλὰ καὶ τὸ δάνειον κατὰ τὸ μέρος, καθ' ὃ πρόκειται νὰ μετὰσχη, δὲν συνομολογεῖται πρὸς 5%, ἀλλὰ περισσότερον. Διατί δὲν λέγει ἡ Πιστωτικὴ Τράπεζα, ὅπως ἡ Ἐθνικὴ, ὅτι ἀπὸ τοῦδε λαμβάνω δι' 6,000,000 μέρος εἰς τὸ δάνειον πρὸς 68; Ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα δὲν ἐζήτησε νὰ ὠφεληθῇ τὴν ἐνδεχομένην διαφορὰν τῆς τιμῆς, διότι ἐνδέχεται νὰ ἐκδοθῇ πρὸς 65 ἢ πρὸς 63, ἀλλ' ἐδήλωσεν, ὅτι δὲν ἐννοεῖ νὰ κερδοσκοπήσῃ, ἂν καὶ ᾗναι κατὰστημα κερδοσκοπικόν, ἀλλὰ λαμβάνει μέρος ὀριστικῶς πρὸς 68. Ἐδῶ δὲν λέγει 68, ἀλλὰ λέγει: δώσατέ μου 2 μῆνας καιρόν, νὰ ἴδω, ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι θὰ λάβουν μέχρι ποσοῦ 5,000,000, πόσα θὰ δώσουν.

ΔΟΥΜΑΣ. Αὐτὸ δὲν ὑπάρχει.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐξέλιπεν; ὑπάρχει τροπολογία;

ΔΟΥΜΑΣ. Θὰ εἰσέλθῃ ἐν τῷ νομοσχεδίῳ.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐγὼ ἐκφράζω τὴν γνώμην μου ὡς μειονοψηφῶν, καὶ ἔχω ἐνώπιόν μου τὸ νομοσχέδιον· τώρα ἐὰν ἐπέλθῃ δεύτερον νομοσχέδιον, δὲν μὲ εἶναι γνωστόν. Ἀλλ' ἡ σύμβασις, τὴν ὁποίαν ὑπεγράψατε, φέρει τὴν ὑπογραφὴν τοῦ ὑπουργοῦ, ὥστε δὲν ἠμπορεῖτε νὰ εἰπῆτε, ὅτι δὲν εἴχετε τοιαύτην πρόθεσιν, οὔτε ἀρμόζει πάλιν νὰ μοῦ εἰπῆτε, διὰ τί ὁμιλῶ περὶ προθέσεως.

ΔΟΥΜΑΣ. Ὅταν ὑπεγράφη ἡ σύμβασις, τὸ δάνειον δὲν εἶχε γίνῃ, ἔγινε κατόπιν· τότε δὲν ἦτο γνωστόν ἂν πρὸς 68· ὅτε δὲ ὠρίσθη πρὸς 68, τὸ ἐδέχθημεν, καὶ διὰ τοῦτο ὁ πρόεδρος τῆς ἐπιτροπῆς ἐπρότεινεν αὐτό. Καθ' ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὴν σύμβασιν, τὰ 5 καὶ 6 ἑκατομμύρια, θὰ σᾶς ἀπαντήσω.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἀφοῦ τὸ ὑπόσχεσθε, ὅτι θὰ ὁμιλήσητε, τὸ πιστεύω καὶ τὸ ἐλπίζω.

ΔΟΥΜΑΣ. Παρατείνετε τὴν ὁμιλίαν σας ἐπὶ τοῦ δανείου, ἐνῶ εἴμεθα ἐπὶ τῆς συμβάσεως.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Τώρα θέλετε νὰ διακόψω, πρὶν συμπληρώσω τὰς ιδέας μου; Λέγω λοιπόν, ὅτι εὐρισκόμεθα ἐν ἀγνοίᾳ πραγμάτων, τῶν ὁποίων ἐγὼ πρὸ πάντων ἔπρεπε νὰ ἔχω γνῶσιν.

Σ. ΠΕΤΙΜΕΖΑΣ. Διατί σεῖς;

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Εἶναι στιγμαί, κατὰ τὰς ὁποίας ἔχω καὶ ἐγὼ τὰ πρωτεῖά μου, διότι ὡς μέλος τῆς ἐπιτροπῆς τῶν οικονομικῶν ἔχω τὰ πρωτεῖα, νὰ μαυθάνω τὰ πράγματα, πρὶν γίνωσι γνωστὰ εἰς τοὺς ἄλλους...

ΡΙΚΑΚΗΣ. Συνήλθομεν ὅλοι, ἐλάβετε γνῶσιν, ἦσθε παρὼν καὶ ὑπεγράψατε τὴν ἐκθεσιν (θόρυβος).

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Τὸ περίεργον εἶναι τὸ ἐξῆς.

ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ. Νὰ σᾶς εἶπω ποῖον εἶναι τὸ περίεργον. Εἶναι, κ. Καλλιγᾶ, ὅτι ὁ σοφὸς καθηγητής, ὁ σοφὸς διδάσκαλος, εἰς ταύτας τὰς κρίσιμους περιστάσεις θέλει νὰ καταναλίσκη τὸν χρόνον (θόρυβος καὶ ποδοκροτήματα).

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Τὸ περίεργον, λέγω, εἶναι τὸ ἐξῆς, ὅτι ἔγινε συνεδρίασις τῆς ἐπιτροπῆς τῶν Οἰκονομικῶν, καὶ ἐξετέθησαν ἀντίθετοι γνῶμαι, ἐπεφυλάχθην δὲ νὰ φέρω ἐκθεσιν. Οὐδὲν ἐρρέθη περὶ τούτου κατ' ἐκείνην τὴν συνεδρίαν, ἐκτὸς ἐὰν ὑποθέσῃτε, ὅτι στεροῦμαι μνημονικοῦ.

ΡΙΚΑΚΗΣ. Ὁ κ. Στεφανόπουλος εἶναι μάρτυς.

Α. Γ. ΠΕΤΙΜΕΖΑΣ. Ἡ ἐκθεσις τέλος πάντων δὲν λέγει τίποτε.

ΔΟΥΜΑΣ. Τὸ λέγει· ἀπὸ τῆς 3^{ης} Δεκεμβρίου εἶναι τυπωμένη.

ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΣ. Ὁ κ. Καλλιγᾶς ἀπὸ τὴν πρώτην συνεδρίαν ἐξέθεσε τὴν γνώμην του· ἡ ἐπιτροπὴ δὲν ἐσυμφώνησε· κατόπιν συνήλθομεν ἐκ νέου.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Χωρὶς νὰ μὲ εἰδοποιήσητε. Ἐγὼ γνωρίζω μόνον, ὅτι ἐνίστε συνεδριάζει ἡ ἐπιτροπὴ χωρὶς νὰ μὲ προσκαλέσῃ.

ΡΙΚΑΚΗΣ. Ποτέ.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐκάμετε δευτέραν συνεδρίαν· ἐγὼ δὲν προσεκλήθην. Ἡρώτησα δις καὶ τρίς, ποῦ εἶναι αἱ ἐκθέσεις; καὶ μοὶ ἔδωσαν μίαν ἐκθεσιν νὰ υπογράψω, χωρὶς νὰ τὴν ἀναγνώσω, καὶ προσεκόλλησα τὴν ἐκθεσίν μου ὀπίσω εἰς τὴν ἰδικήν σας, καὶ ἐδόθη εἰς τύπω-

σιν. Ἡμποροῦσα λοιπὸν νὰ μελετήσω πρᾶγμα, τὸ ὅποιον δὲν μοι ἐδείξατε;

Ἀλλὰ καὶ ἤδη ἀπλῶς ἡ πλειονοψηφία βεβαίῳ τὴν συγκατάθεσιν τῆς Πιστωτικῆς, τροποποιήσεως ὅμως δὲν ὑπεβλήθη. Καὶ ἠκούσθη ποτὲ νὰ ἀφίνεται εἰς ἓνα ὑπουργὸν νὰ προσδιορίζῃ τὴν τιμὴν, τὸ ὅποιον εἶναι τόσον εὐκίνητον καὶ μεταβάλλεται καθ' ἡμέραν, νὰ συγκαθίσουν πέριξ Τραπεζῆς à huis-clos καὶ μόνοι ν' ἀποφασίσουν; Πῶς εὐρέθη ὑπουργὸς νὰ τὸ ὑπογράψῃ; Καὶ ἡ ἀνάκλησις ἔτι μᾶλλον μὲ ἱκανοποιεῖ, διότι ἀποδεικνύει, πόσον μέγα ἦτο τὸ σφάλμα. Ἀλλ' ἄς ἀφήσωμεν αὐτό. Ἡξεύρετε πόσοι παρακαλοῦν νὰ λάβουν μέρος εἰς τὸ δάνειον; Πλῆθος κεφαλαιούχων συνῆλθον, ἔτοιμοι νὰ λάβουν μέρος· ἡ Βιομηχανικὴ Τράπεζα πρώτη εἶπεν, ὅτι λαμβάνει μέρος, χωρὶς νὰ ζητήσῃ οὐδὲν ἀντάλλαγμα. Διατί λοιπὸν νὰ δώσω ἐγὼ ἐναντίον ὅλων τῶν ἀξιωματικῶν καὶ τῶν ἀρχῶν τὴν ἀναγκαστικὴν κυκλοφορίαν, ἡ ὁποία πρόκειται νὰ διαταράξῃ τὰς ἀγορὰς τῶν Ἰονίων νήσων, νὰ ἐπιφέρῃ ἔκπτωσιν δυσανάλογον, ἀνωτέραν παρ' ὅ,τι εἰς τὸ λοιπὸν βασιλείον; Πράττει τὸ συμφέρον τῆς ἡ Τράπεζα, λαμβάνουσα μέρος εἰς τὸ δάνειον. Θὰ λαμβάνῃ πρὸς 68, 66, 64, 63, ἔστω καὶ 69, καὶ θὰ πωλήσῃ πρὸς 75, ἢ καὶ πρὸς 80, ἐὰν ἡ Ἑλλάς κατορθώσῃ νὰ ὑπερνικήσῃ τὰς δυσκολίας, καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τὸ ἀποτέλεσμα, τὸ ὅποιον ἐπιδιώκει.

Εἴχετε λοιπὸν ἀνάγκην νὰ δείξητε τόσον μεγάλην σπουδὴν; καὶ νὰ ἐξευτελίσητε καὶ τὴν Κυβέρνησιν, διὰ νὰ ἐπάσχωλῇσθε ἐκ τοῦ δανείου 120,000,000 τὰ 5,000,000; Δὲν ἐβεβαιώθητε ἀπὸ τὴν διαπραγματεύσειν τοῦ ἄλλου δανείου, ὅτι ἠδύνασθε νὰ εὕρητε μεγαλύτεραν τιμὴν; Διότι εἰς τὰ 395 ἔφθασεν ἀμέσως τὸ δάνειον ἐκεῖνο μετὰ τὴν διαπραγματεύσειν· ἐγὼ αὐτὸς ἠγόρασα εἰς αὐτὴν τὴν τιμὴν. Δὲν πρέπει νὰ στερῇται θάρρους πᾶσα Κυβέρνησις, πρέπει νὰ προβαίνει γενναίως, νὰ μὴ δεικνύῃ δειλίαν. Ἄλλως ὑποθάλλετε τὴν δυσπιστίαν. Ἐὰν ἐκ προκαταβολῆς δείξητε, ὅτι χρεωστεῖται πλήρης πίστις εἰς αὐτήν, τὸ κοινὸν θέλει ἀνταποκριθῇ. Ἡ Κυβέρνησις, ἥτις διευθύνει κατὰ τοὺς σκοποὺς τοῦ ἔθνους, εἶναι πάντοτε ἰσχυρά. Διατί νὰ μὴ ἔχουν ἐμπιστοσύνην εἰς αὐτήν, ὅταν βλέπουν, ὅτι τὸ μέλλον τῆς Ἑλλάδος πανταχοῦ προοιωνίζεται αἶσιον καὶ εὐάρεστον; Λοιπὸν σεῖς οἱ ἴδιοι φαίνεσθε ὑποπτευόμενοι, ὅτι ἡ λύσις θὰ ἐπέλθῃ κατὰ τῆς Ἑλλάδος.

ῥίπτετε τοιαύτην ὑπόνοιαν εἰς τὸ κοινόν, εἰς τὴν δημοσιότητα, εἰς τὸ ἐξωτερικόν, καὶ διὰ τοῦτο προχωρεῖτε ἕως εἰς αὐτὰς τὰς θυσίας. Λυποῦμαι, κύριοι, ὅτι εὐρίσκομαι εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ σᾶς κάμω αὐτὰς τὰς παρατηρήσεις· δὲν ἔπρεπε νὰ τὰς ἀκούσητε παρ' ἐμοῦ, καὶ διὰ τοῦτο προτιμῶ νὰ καταπαύσω τὸν λόγον μου καὶ νὰ σᾶς ἐνθυμίσω μόνον, ὅτι ἡ εὐθύνη ὑμῶν ἐνώπιον τοῦ ἔθνους εἶναι μεγάλη.

ΣΥΖΗΤΗΣΙΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΝΟΜΟΣΧΕΔΙΟΥ

ΠΕΡΙ ΚΥΡΩΣΕΩΣ ΣΥΜΒΑΣΕΩΣ

ΠΡΟΚΑΤΑΒΟΛΗΣ ΕΙΣ ΤΟ ΔΑΝΕΙΟΝ 120 000 000

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΤΗΣ 18 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1880

ΠΡΟΕΔΡΟΣ. Ὁ κ. Καλλιγᾶς ἔχει τὸν λόγον.

Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Κύριοι, δεινὸν ἔργον τῶντι ἀναλαμβάνω ν' ἀντικρούσω τὰς γνώμας δύο κυρίων ὑπουργῶν τῶν οἰκονομικῶν, τοῦ νῦν καὶ τοῦ πρώην, καὶ μάλιστα ἐπὶ θέματος, ἀναγομένου εἰς τὴν σφαῖραν αὐτῶν, καὶ ἤθελον ἀποδειλιάσει, ἐὰν δὲν μ' ἐδίδον πλείστας λαβὰς ὡς ἐξ ἐπικεικίας, οὕτως εἰπεῖν, καὶ ἐκ φιλανθρωπίας, διὰ νὰ μὲ ὑποβοηθήσουν.

Σ. ΠΕΤΙΜΕΖΑΣ. Διαφωνεῖτε μὲ τὸν κ. Τρικούπην;

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐννοῶ τὸν νῦν κ. ὑπουργὸν τῶν οἰκονομικῶν καὶ τὸν ἄλλοτε τοιοῦτον κ. Δεληγιάννην. Καὶ ὁ μὲν κ. Σωτηρόπουλος μετεχειρίσθη πολὺ τὸ σχῆμα τῆς ἀποσιωπῆσεως, τὸ ὁποῖον πολλάκις εἶναι εὐστοχον, διότι παρετήρησα, ὅτι εἰς τὴν ἐπερώτησιν τοῦ κ. βουλευτοῦ Γόρτυνος ἀπέσχε ν' ἀπαντήσῃ, καὶ ἴσως τοῦτο ἦτο τὸ συμφερότερον, ἀλλ' οὐδὲ τὴν ἔλλειψιν ἀνεπλήρωσε τοῦ κ. Πρωθυπουργοῦ, προκληθέντος νὰ ἐξιστορήσῃ τὴν γένεσιν τῆς συμβάσεως, περὶ ἧς ἀσχολούμεθα, καὶ ἀπορῶν περὶ τούτου, δὲν ἠδυνήθην νὰ εὕρω ἄλλην ἐξήγησιν, εἰμὴ, ὅτι τὴν περὶ τούτου ἱστορίαν ἀνέλαβεν ἄλλος, ἀνέλαβεν ὁ τοκεύς, οὐ-

τως εἰπεῖν, αὐτῆς τῆς συμβάσεως, ὁ κ. Συγγρός, ὅστις ἐξέθηκε διὰ μακρῶν τὰ πάντα.

Ἐπειδὴ οὔτε κεραίαν εὖρον, οὔτε ἰώτα ἐν, δυνάμενον ν' ἀφαιρεθῇ ἐξ αὐτῆς τῆς ἐξιστορήσεως, ἐκ τῆς σιωπῆς συμπεραίνω, ὅτι δέχονται τὰ πάντα, ἀκριβῶς ἐκτεθειμένα. Καὶ ἡ ἐκθεσις αὕτη εἶναι πράγματι χρήσιμος εἰς τὸ νὰ ἐξηγήσῃ, πῶς ἐφθάσαμεν εἰς τοιοῦτους ἀπροσδοκίτους ὅρους, διὰ νὰ μὴ κάμω χρῆσιν ἄλλης ἐκφράσεως. Βλέπομεν, πῶς ἐβάδισεν ἡ διαπραγματεύσις αὐτοῦ τοῦ δανείου καὶ ποῖαι ἀντίθετοι ῥοπαὶ συνετέλεσαν, ὥστε νὰ μὴ ἀποβῇ ἡ ἐκθασίς ταχεῖα καὶ ν' ἀναφανῇ τοιαύτη, οἷα σήμερον παρίσταται. Βλέπομεν, ὅτι, ἅμα συσταθὲν τὸ νῦν ὑπουργεῖον, δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐπιληφθῇ αὐτοῦ τοῦ ζητήματος, ἀλλὰ δὲν ἐπελήφθη αὐτοῦ ἐξειδικιασμένως καὶ μεμονωμένως, δὲν ἐπελήφθη ἔχον αὐτὸ ὡς τελικὸν σκοπὸν. Δὲν φαίνεται, ὅτι ἀπέβλεπε κυρίως εἰς τὴν ἐπιτυχίαν αὐτοῦ τοῦ δανείου, διότι βλέπομεν ἀναμιγνύμενα ἄλλα τινά, τὰ ὅποια παρεμβάλλουν προσκόμματα εἰς πᾶν βῆμα τῆς διαπραγματεύσεως.

Βλέπομεν, ὅτι ἐξ ἀρχῆς ἀνετέθη εἰς τὴν ἐνταῦθα Πιστωτικὴν Τράπεζαν ἡ ἐντολή, καὶ ἡ Πιστωτικὴ Τράπεζα δεχομένη τὴν ἐντολήν, ἐνόησε νὰ συμπεριλάβῃ καὶ ἑαυτὴν πρὸς ἀπόκτησιν ἰδιαιτέρων πλεονεκτημάτων. Ἡ ἐπιδιώξις αὐτῶν παρεμβάλλει τὰ προσκόμματα, τὰ ὅποια βραδύνουν τὴν πορείαν. Ἐὰν ὁ κ. Συγγρός δὲν τὸ διαβεβαίωσεν, ἀλλὰ τὸ ἔμαθε—καὶ ὁ κ. Συγγρός ἦτον εἰς θέσιν νὰ τὸ μάθῃ, διότι ἔχει πολλὰς σχέσεις, καὶ ἐκ τῶν σχέσεών του ἡδύνατο ν' ἀρυσθῇ ἀσφαλεῖς πληροφορία.—Ἡ πρώτη ἰδέα ἦτο περὶ δανείου πρὸς ἄλλον τινὰ σκοπὸν, περὶ δανείου πρὸς ἀντικατάστασιν τῆς παρούσης Ἐθνικῆς Τραπεζῆς μετὰ δωδεκαετίαν πρὸ πάντων, καὶ ἰδίως, ὅπως δοθῇ εἰς τὴν Πιστωτικὴν Τράπεζαν ἡ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία ἐν Ἑπτανήσῳ. οὕτω βλέπομεν ἐγκαινιζομένην τὴν ἐναρξίν αὐτῆς τῆς ἐργασίας. Παρέρχονται ἡμέραι, κατατρίβεται ὁ καιρὸς, ὅστις εἶναι πολὺτιμος εἰς τὰ τοιαῦτα· εἰς τὰ τοιαῦτα τὸ πᾶν ἥρτηται ἐκ τῆς ἐπιτυχίας τῆς πρώτης ἐμφανίσεως τῶν προτάσεων, ἐὰν ᾖναι σοβαραί, διότι ὁ περιορισμὸς τῶν προτάσεων, εἰς ἐκεῖνα μόνα, τὰ ὅποιά τις πρὸ πάντων ἐπιδιώκει, ἀποτελεῖ τὸν κύριον ὅρον τῆς ἐπιτυχίας· ἅμα προστίθενται πάρεργα, ἅμα προστίθεται τι παράσιτον, ἐννοεῖται ὅτι τοῦτο καταθλίβει τὸ κύριον.

Καὶ οὕτω συνέβη τῶντι, διότι παρέρχονται ἡμέραι ἀπὸ τῆς 10^{ης} μέχρι τῆς 30^{ης} Ὁκτωβρίου, ὅτε πρώτην φοράν ἀναγγέλλει ὁ Διευθυντῆς τῆς Πιστωτικῆς Τραπεζῆς, ὅτι ἀπέτυχε, καί, ἀποτυχόν, καταθέτει τὴν ἐντολήν. Τότε, μετὰ τὴν ἀποτυχίαν, πρὸς ἐπανόρθωσιν τῶν γενομένων, καλεῖται ὁ κ. Συγγρός· ὁ κ. Συγγρός, ἐρχόμενος νὰ ἐπανορθώσῃ τὰ πλημμελῶς γενόμενα, τὰ ἐκτραγωδηθέντα ἀτόπως καὶ ἀσκόπως, διπλὴν ἀπαντᾷ δυσκολίαν. Εἰς τοιαύτας πράξεις τὸ πᾶν εἶναι ἡ ἐμπνεομένη υπόληψις, ὡς ἐκ τῆς σοβαρότητος τῶν προτεινομένων· τὸ πρῶτον σφάλμα συνεπάγεται μεγάλας συνεπείας, καὶ ἡ διόρθωσις ἐπιβάλλει νέαν ἐργασίαν, πολὺ δεινότεραν τῆς πρώτης, οὐχ ἥττον ὁ κ. Συγγρός, ὅστις ἔχει μεγάλην πείραν εἰς τὰ τοιαῦτα, ὅστις ἔχει μεγάλην υπόληψιν καὶ πολλὰς σχέσεις, ὅστις βέβαια παρ' ἡμῶν καθίσταται κατὰ ταῦτα λίαν χρήσιμος, ὡς καὶ ἐν πολλοῖς ἄλλοις, δὲν ἀπεδειλίασε καὶ προέβη νὰ ἀνεύρῃ τὰ κεφάλαια, τὰ ὁποῖα δὲν ἠδυνήθη νὰ προσελκύσῃ ἡ Πιστωτικὴ, συμφύρουσα ἄλλας τινὰς προτάσεις παρασίτους. Ἀνέλαβε τὸ ἔργον ὁ κ. Συγγρός μετὰ θάρρους καὶ συνάμα ἐβάδισε μετὰ πολλῆς δεξιότητος, ἐντὸς ὀλίγου δὲ ἡμπόρεσε νὰ εὕρῃ κεφάλαια, οὐχὶ ἀνάλογα πρὸς τὸ ζητούμενον ποσόν, ἀλλὰ κεφάλαια σπουδαῖα ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ἐθεωρήθη, ὅτι ἡ πρότασις αὐτοῦ εἶναι σοβαρὰ καὶ ἀξία κατὰ τὸ παρὸν ν' ἀποτελέσῃ τὸ θέμα τῆς προκειμένης συμβάσεως. Προβαίνει ὁμῶς ὁ κ. Συγγρός, πιστεύων, ὅτι δὲν στερεῖται ἐνταῦθα τῆς ἀρωγῆς τῆς Πιστωτικῆς Τραπεζῆς διὰ ποσὸν σπουδαῖον, καὶ πιστεύων, ὅτι ἔχει τὴν ἀρωγὴν ταύτης, εἶναι ἔτοιμος ἐπὶ τέλους νὰ φέρῃ ἀποτέλεσμα καὶ νὰ υποβάλῃ αὐτὸ εἰς τὴν Κυβέρνησιν, παρ' ἧς ἔλαβε τὴν ἐντολήν. Τί μανθάνει δὲ κατὰ τὴν τελευταίαν ὥραν; μανθάνει, ὅτι αὐτὴ ἡ συνδρομὴ τῆς Πιστωτικῆς δὲν ἦτο καθαρὰ συνδρομὴ πρὸς παροχὴν ἐκείνου τοῦ ποσοῦ, διὰ τοῦ ὁποίου ἐμελλε ν' ἀποτελεσθῇ τὸ ὅλον τῶν 40,000,000, ἀλλ' ἦτο παροχὴ ὑπὸ ὄρον, καὶ ὄρον ὅπως ξένον εἰς τὴν ὑπόθεσιν.

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. (Πρωθυπουργός). Καὶ ἡ Ἐθνικὴ αὐτὴ ἔκαμεν.

ΚΑΛΑΓΓΑΣ. Θέλω σᾶς ἐξηγήσει καὶ περὶ τῆς Ἐθνικῆς, ἀλλὰ θέλει ἔλθῃ ἡ ὥρα, διότι δὲν ἐννοῶ νὰ μεταχειρισθῶ καὶ ἐγὼ τὸ σχῆμα τῆς ἀποσιωπῆσεως.

Ἀλλὰ ὅ,τι καὶ ἂν ἐπραξεν ἡ Ἐθνικὴ, δὲν εἶναι λόγος νὰ μὴ ἐξετάσωμεν, ποῖα κωλύματα παρενέβησαν, μεχρὶσοῦ προέλθουν τ' ἀποτελέ-

σματα, τὰ ὅποια ἔχομεν ἐνώπιον ἡμῶν, καὶ αὐτὰ τὰ ἀποτελέσματα ἐξετάζομεν διττῶς, καὶ ὡς ἐκ τῶν αἰτίων, ἐξ ὧν παρήχθησαν, καὶ κατὰ τὴν ἀξίαν τῶν παραχθέντων. Ἡ συνδρομὴ, τὴν ὁποίαν ἡ Πιστωτικὴ ὑπόσχεται, εἶναι συνδρομὴ ὑπὸ ὄρον προβληθέντα ὡς παρατήρησιν ἄλλοτρίαν πρὸς τὴν ὑπόθεσιν, ἐσκόπει τουτέστι τὴν ἀπόκτησιν ἰδιαιτέρου τινὸς πλεονεκτήματος. Καὶ τοῦτο ἐτάραξε βεβαίως τὸν κ. Συγγρόν, ἐτάραξεν αὐτόν, ὅστις ἐβάδιζε νομίζων, ὅτι ἔχει διαθέσιμον αὐτὸ τὸ ποσόν, διὰ νὰ συμπληρώσῃ τὰ 40,000,000, καὶ εὐρίσκει, ὅτι αὐτὸ τὸ ποσὸν δὲν εἶναι ἐλεύθερον ὄρου καὶ αἰρέσεως, ἀλλ' ὅτι εἶναι ποσόν, τὸ ὁποῖον ἐπιβάλλει εἰς αὐτόν ἄλλην βαρυτέραν ἐργασίαν, εἰς ἣν αὐτὸς δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ· βλέπει προσέτι, ὅτι ὁ ὅρος αὐτὸς δὲν ἦτον ἄγνωστος εἰς τὴν Κυβέρνησιν, διότι ἀνεκοινοῦτο εἰς αὐτόν τὴν 18^{ην} Νοεμβρίου, ἐνῶ προὔπηρχε πρὸ τῆς 12^{ης} Νοεμβρίου. Ὅτε ἀνέλαβε τὴν ἐντολὴν, ἦλθεν εἰς ἐξηγήσεις, παρέστησε τὰ σχέδιά του, καὶ ἐν τούτοις οὐδεὶς εἶπεν εἰς αὐτόν, ὅτι μέλλει ν' ἀναλάβῃ καὶ ἄλλο φορτίον, τὸ νὰ ἐπιτύχῃ ἡ Πιστωτικὴ Τράπεζα ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐζητεῖ· εὐρίσκεται τοιοῦτοτρόπως εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ προχωρήσῃ ἄνευ τῆς συνδρομῆς τῆς Πιστωτικῆς. Καὶ ἐδῶ ἔρχεται ἡ παρέμβασις τῆς Ἑθνικῆς Τραπεζῆς, διὰ νὰ λυθῇ τὸ ζήτημα.

Εὐρίσκομαι ὅμως ἐν ἄλλῃ ἀπορίᾳ, περὶ τῆς ὁποίας βεβαίως ὁ κ. Συγγρός δὲν ἦτον εἰς κατάστασιν νὰ δώσῃ ἐξηγήσεις, εὐρίσκομαι ἐν τῇ ἐξῆς ἀπορίᾳ. Διὰ τὴν Κυβέρνησιν, ἥτις ἐδίδε τοιαύτην ἐντολὴν καὶ ἐγνώριζε τὴν ἀθέτησιν τῆς συνδρομῆς, διὰ ποίαν αἰτίαν ποσῶς δὲν ἐμερίμνα καὶ περὶ ἄλλης Τραπεζῆς, δὲν ἐμερίμνησε καὶ περὶ τῆς Ἰονικῆς Τραπεζῆς, ἡ ὁποία ἦτον ἐπίσης εἰς κατάστασιν νὰ δώσῃ τοιαύτην συνδρομὴν; καὶ νὰ δώσῃ μάλιστα ἀνωτέραν συνδρομὴν, διότι ἠδύνατο νὰ δώσῃ δάνειον πρὸς ἓν τοῖς ἑκατὸν ἐκ μεταλλικοῦ καὶ τραπεζικῶν γραμματίων. Ἀλλὰ καὶ ἐκείνη ἔθετεν ἓνα ὄρον, τοῦ νὰ μὴ δοθῇ εἰς ἄλλην Τράπεζαν ἢ ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία ἐν Ἑπτανήσῳ. Ἡ Κυβέρνησις εὐρίσκετο ἐν μέσῳ τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, ἐνθεν μὲν τῆς Πιστωτικῆς Τραπεζῆς, ἡ ὁποία ἔλεγε, λαμβάνω μέρος εἰς τὸ δάνειον, ἀλλὰ ὑπὸ τὸν ὄρον, τὸν ὁποῖον σᾶς εἶπον, ἐνθεν δὲ τῆς Τραπεζῆς τῆς Ἰονικῆς, ἡ ὁποία ἔλεγεν, ἐγὼ δὲν ἔχω ἀνάγκην νὰ λάβω μέρος εἰς αὐτὸ τὸ δάνειον, οὔτε ἀπαιτῶ τοιοῦτους ὄρους· ἐγὼ παρέχω δάνειον, ἐπὶ τῷ ὄρῳ νὰ μὴ δοθῇ εἰς ἄλλον ἀναγκαστικὴ κυκλοφορία, πρὸς ἓν τοῖς %.

Διὰ ποίαν αἰτίαν νὰ μὴ προτιμήσῃ ἡ Κυβέρνησις τὸ δάνειον αὐτὸ πρὸς ἐν τοῖς $\frac{9}{10}$ ἐπὶ τῷ ἀβλαβεῖ ὄρω; Ἐνόμιζεν, ὅτι ἦτο συμφερώτερον διὰ τὸ Κράτος νὰ λάβῃ τὴν συνδρομὴν τῆς Πιστωτικῆς Τραπεζίης, ἣτις τοσαῦτα παρενέβαλλε προσκόμματα εἰς τὸ δάνειον, ἀντὶ νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν εὐόδωσιν αὐτοῦ; Διότι αὐτὸ τὸ ποσόν, τὸ ὁποῖον παρείχεν ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ δοθῇ εἰς αὐτὴν πλεονέκτημα ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας, ἔφερε πάντοτε τὴν Κυβέρνησιν εἰς τὴν δύσκολον θέσιν ἐνώπιον τῆς Βουλῆς, νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν παραδοχὴν αὐτοῦ.

Ἐβάδισαν λοιπὸν τοιοῦτοτρόπως τὰ πράγματα, καὶ τότε, βλέπων ὁ κ. Συγγρός, ὅτι ἀπετύγχανε, μὴ βοηθούμενος ὑπὸ τῆς Πιστωτικῆς Τραπεζίης, ἐζήτησε τὴν συνδρομὴν τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζίης. Τότε μόνον εἶπεν ἡ Κυβέρνησις εἰς τὸν κ. Συγγρόν, διότι ἐκείνας τὰς ἡμέρας συνεζητεῖτο καὶ ἡ σύμβασις τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζίης, ὅτι ἡ δύνατο νὰ τὸ ζητήσῃ παρ' αὐτῆς, καὶ νὰ τὸ ζητήσῃ, ὅπως φανῇ καὶ αὕτη πρόθυμος εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ κράτους, ἐνῶ τὸ ποσόν, τὸ ὁποῖον ἐδίδοτο, δυνάμει τῆς συμβάσεως, δὲν ἐφαίνετο ἀποχρῶν, ἐπαρκὲς εἰς τὰς ἀνάγκας. Ἐζητήθη λοιπὸν παρὰ τῆς Τραπεζίης, καὶ ἡ Τράπεζα εἶχε μεγάλους δισταγμοὺς περὶ τοῦτου, ἐπὶ τέλους ὅμως ἐνέδωκεν· ἐνέδωκεν ἡ διοίκησις τῆς Τραπεζίης ἐπ' ἐλπίδι, ὅτι τὸ συμβούλιον τῆς Τραπεζίης δὲν ἤθελεν ἀποδοκιμάσει· ἦλθε δὲ τὸ ὑπουργεῖον εἰς τὴν Βουλὴν, πρὶν ἀκόμη λάβῃ παρὰ τῆς Τραπεζίης ἔγγραφον, πρὶν βεβαιωθῇ, ὅτι ἡ Τράπεζα ἢ Ἐθνικὴ ἔμελλεν ὀριστικῶς νὰ χορηγήσῃ αὐτὴν τὴν συνδρομὴν, πρὸς ἀπαρτισμὸν τῶν 40 ἑκατομμυρίων.

Καὶ ἤμην εἰς ἄκραν ἀπορίαν, εὐρεθεὶς πράγματι μετὰ τῶν συναδέλφων μου τῆς ἐπιτροπῆς τῶν οικονομικῶν, πῶς ἐβεβαίωσεν ὁ κ. Πρωθυπουργὸς ἀπὸ τοῦ βήματος πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο τετελεσμένον καὶ τὸ ὁποῖον δὲν ὑπεβλήθη εἰς τὸ Συμβούλιον, διότι, γνωρίζετε κάλλιστα, ὅτι οἱ Διοικηταὶ τῆς Τραπεζίης δὲν δύνανται νὰ ἀποφασίσουν μόνοι, οὐδὲ νὰ ἐκτελέσουν οἰανδήποτε πράξιν ἑκτακτον, οὐχὶ τακτικὴν, ἀλλὰ πράξιν νέαν, συνεπεῖα ὑποχρεώσεων μὴ προβλεπομένων ὑπὸ τοῦ καταστατικοῦ, πρὶν ἐγκριθῇ ὑπὸ τοῦ Συμβουλίου, τὸ δὲ Συμβούλιον οὔτε συνεκλήθη, οὔτε εἶχεν εἶδῃσιν· καὶ δικαίως εἶπον τότε εἰς ὅλους, ὅτι ἀπορῶ, πῶς ἐγένεν αὕτῃ ἡ βεβαίωσις καὶ πῶς ἔδωκε πίστιν ὁ κ. Πρωθυπουργός, πρὶν ἀκόμη λάβῃ ἔγγραφον παρὰ τῆς Τραπεζίης, τὸ ὁποῖον νὰ διαλαμβάνῃ τὴν ὑποχρέωσιν. Καὶ ὁ κ.

βουλευτῆς Γόρτυνος ἐποίησεν ὀρθῶς τὴν παρατήρησιν ταύτην καὶ ὀρθῶς εἶπεν, ὅτι, ὅταν δίδηται ὑπόσχεσις, πρέπει νὰ στηρίζηται εἰς ἔγγραφον, διότι τότε ἡ ὑπόσχεσις εἶναι κατηρτισμένη. Ἀλλὰ τὸ ὑπουργεῖον ἐνόμισεν, ὅτι ἀρκεῖ ἡ προφορικὴ ἐξήγησις, ἣν ἔλαβε μετὰ τοῦ Διοικητοῦ. — Ἐγὼ βέβαια δὲν ἤμην παρὼν, ὅτε ἐγένετο ἡ ἐξήγησις, ἀλλὰ γνωρίζω ἄλλο τι, τὸ ὁποῖον ἐπεθύμουν νὰ γνωρίζῃ ὁ κ. Πρωθυπουργὸς καὶ τὸ ὁποῖον συσχετίζεται ὡς πρὸς τὸ ποσόν, τὸ ὁποῖον μέλλει νὰ χορηγήσῃ ὁ ἀναδεχθεὶς αὐτὸ τὸ δάνειον διὰ τῆς συμβάσεως. Ἡκούσατε, ὅτι τὸ δάνειον αὐτὸ φιλονικεῖται πράγματι, πόσον εἶναι· ἐκ τῆς συμβάσεως φαίνεται, ὅτι ἡ ὁμὰς ἀναλαμβάνει 40,000,000 πραγματικά, ἀλλ' ὅτι ἐπιτρέπεται εἰς αὐτὴν νὰ μὴ συμπληρώσῃ τὰ 15,000,000 τοῦ προϋπάρχοντος προσωρινοῦ δανείου, καὶ ὡς ἐκ τούτου δικαιολογεῖται τὸ συμπέρασμα, ὅτι δὲν εἶναι πραγματικά 40,000,000, ἀλλὰ μόνον 25,000,000, ἀφαιρέσει τῶν 15,000,000 ἐκείνων, τὰ ὁποῖα εἶναι διακριτικά, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ συμψηφισθοῦν ἀπέναντι τῶν ἐντόκων γραμματίων, τῶν δοθέντων εἰς ἀσφάλειαν τοῦ προσωρινοῦ δανείου.

Γνωρίζομεν, ὅτι ἐξ αὐτοῦ τοῦ προσωρινοῦ δανείου τὰ 10,000,000 ἀνεδέχθη ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα ν' ἀποδώσῃ δι' ἑνὸς δανείου, τὸ ὁποῖον ὅμως εἶναι τυχαῖον, δὲν εἶναι ὑποχρεωτικόν οὔτε διὰ τὴν Κυβέρνησιν. Μένουν λοιπὸν πράγματι 25 ἑκατομμύρια, ἐξ ὧν 6 ἑκατομμύρια τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς. Ὡστε ποσῶς δὲ ἐσφαλὲν ὁ ἐντιμὸς βουλευτῆς Μεσολογγίου, ὅταν εἶπεν, ὅτι οἱ συμβαλλόμενοι παρέχουν μόνον 19 ἑκατομμύρια, ὅτι τὸ μέταλλον, τὸ ὁποῖον μέλλουν νὰ δώσουν, εἶναι 19 ἑκατομμύρια, διότι τὰ 6 ἑκατομμύρια δίδει ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα, καὶ οὕτω γίνονται 25 ἑκατομμύρια· μένουν δὲ καὶ ἄλλα 15 ἑκατομμύρια, τὰ ὁποῖα εἶναι διακριτικά.

Λοιπὸν ἡ Τράπεζα ὑπεσχέθη 6 ἑκατομμύρια· πῶς ὑπεσχέθη ταῦτα; Ὡς προηγουμένως παρετήρησα, δὲν ἤμην παρὼν κατὰ τὴν διαπραγματεύσιν μετὰ τῆς Διοικήσεως τῆς Τραπεζῆς καὶ τοῦ Ὑπουργείου, γνωρίζω μόνον ὅσα ἡ Διοίκησις ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸ Συμβούλιον τῆς Τραπεζῆς, καὶ αὐτὰ τὰ γνωρίζω ἐπιστήμως, διότι ὡς σύμβουλος ἔδωκα καὶ ἐγὼ τὴν ψήφον μου. Ἀλλ' εἰς τὸ συμβούλιον ἀνεκοινώθη ἀπλῶς, ὅτι ἐζητήθη παρὰ τῆς Τραπεζῆς, νὰ λάβῃ καὶ αὕτῃ μέρος ποσοῦ τινος, τὸ ὁποῖον ἡ Τράπεζα νὰ ὀρίσῃ, εἰς αὐτὸ τὸ συν-

απτόμενον δάνειον· καὶ σκέψεως γενομένης, ἀπεφασίσθη τὸ ποσὸν τῶν 6,000,000.

Πῶς ἔμελλε νὰ λάβῃ αὐτὸ τὸ ποσὸν τῶν 6 ἑκατομμυρίων; ἄλλο ζήτημα, περὶ οὐ οὐδεμία ἐδόθη ἐξήγησις. Καὶ κατ' ἐμέ, δὲν ἔχω τὴν ἐλαχίστην ἀμφιβολίαν, ὅτι εἰς οὐδενὸς ὑπουργοῦ τὸν νοῦν τότε ἐπῆλθε νὰ θέσῃ οἰονδήποτε περιορισμὸν εἰς τὸν τροπον, καθ' ὃν ἡ Τράπεζα ἔμελλε νὰ λάβῃ μέρος εἰς αὐτὸ τὸ δάνειον, καὶ τὸ ὑποθετῶ τοῦτο ἐκ τῶν ἐξῆς, διότι μετ' ὀλίγον, ἂν δὲν λανθάνωμαι, τὴν ἀκόλουθον ἡμέραν, ἢ μετὰ δύο ἡμέρας, δὲν δύναμαι νὰ τὸ βεβαιώσω ἀκριβῶς—ἡ σύμβασις εἰσέτι δὲν εἶχεν ὑπογραφῇ,—παρευρέθη εἰς τὴν Τράπεζαν, ὅτε ἦλθεν ὁ κ. Συγγρός, ἐζήτησα μάλιστα νὰ λάβω καὶ ἐγὼ μέρος εἰς τὴν διάσκεψιν αὐτήν. Ἦσαν λοιπὸν οἱ τρεῖς Διοικηταὶ καὶ ὁ κ. Συγγρός· ὁ κ. Συγγρός εἶπεν, ὅτι μανθάνω παρὰ τοῦ κ. Πρωθυπουργοῦ, ἢ ὑπουργοῦ τῶν οικονομικῶν, μανθάνω, ὅτι ἡ Τράπεζα λαμβάνει μέρος 6 ἑκατομμυρίων εἰς αὐτὸ τὸ δάνειον· ἦλθον λοιπὸν νὰ συνεννοηθῶ μὲ τὴν Τράπεζαν, διὰ νὰ λάβω παρὰ τῆς Τραπεζῆς τὴν ὀριστικὴν ὑπόσχεσιν τῆς, διότι, ἐὰν δὲν λάβω αὐτήν τὴν ὀριστικὴν ὑπόσχεσιν παρὰ τῆς Τραπεζῆς, δὲν εἶμαι εἰς κατὰστασιν νὰ ὑπογράψω τὴν σύμβασιν. Λοιπὸν, κύριοι, σᾶς ἐρωτῶ, εἶχε δίκαιον νὰ βεβαιώσῃ τοῦτο τὸ ὑπουργεῖον; ἐγνώριζεν, ὅτι ὁ κ. Συγγρός δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπογράψῃ τὴν σύμβασιν, πρὶν λάβῃ τὴν ὑπόσχεσιν τῆς Τραπεζῆς. Ὑπῆρξαν ὅμως ἀντιρρήσεις τινές ἐκ μέρους τῶν Διοικητῶν τῆς Τραπεζῆς, καὶ συνετέλεσα μάλιστα εἰς τὴν ἐξομάλυνσιν αὐτῶν, καὶ τοὺς ἔπεισα αὐθωρεῖ νὰ συντάξωσι τὸ ἔγγραφον πρὸς τὸν κ. Συγγρόν, ὥστε οὐδὲ τὸ παραμικρὸν νὰ παρεμβληθῇ πρόσκομμα, οὐδὲ ἡ ἐλαχίστη νὰ γίνῃ ἀναβολή. Ἦδη σᾶς ἐρωτῶ, πῶς συμβιβάζονται ταῦτα πρὸς τὰς ἐξηγήσεις, αἱ ὅποιαι ἐδόθησαν ἐδῶ; Ἀλλ' ἐγὼ θέλω δώσει τὴν ἐξήγησιν τούτων, βέβαια κατὰ πᾶσαν πιθανότητα.

Ἐνθυμεῖσθε ἀρχικῶς, ὅτι τὸ πρῶτον μέλημα τοῦ παρόντος ὑπουργείου, ἅμα τῇ ἐγκαθιδρύσει αὐτοῦ, ἦτο νὰ ζητήσῃ τὴν παρὰ τῆς Ἑθνικῆς Τραπεζῆς μεταβολὴν τῆς συμβάσεως, τῆς γενομένης παρὰ τοῦ προκατόχου. Περὶ τοῦ τοιούτου ἔγιναν διάφοροι συσκέψεις, καὶ συνεκλήθησαν ὁμοῦ ἐνώπιον τοῦ κ. Πρωθυπουργοῦ, ἢ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν οικονομικῶν, νομίζω ὅμως, ὅτι ἐνώπιον τοῦ κ. Πρωθυπουργοῦ, συνεκλήθησαν οἱ Διοικηταὶ τῆς Ἑθνικῆς Τραπεζῆς καὶ ὁ Διευθυντὴς τῆς Πιστωτικῆς,

ὅπως ἡμοῦ συσκεφθῶσι περὶ τούτου καὶ περὶ δανείων παρέστησε δὲ τότε ὁ κ. Πρωθυπουργός, ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ παραχωρήσῃ προνόμιον πρὸς σύστασιν Τραπεζίης ἐν Ἡπειροθεσσαλίᾳ, ἐν ἐπαρχίαις, μὴ ἀνηκούσαις εἰς τὸ ἐλληνικὸν Κράτος, διότι τὸ τοιοῦτον δὲν ἐθεώρει ἀξιοπρεπές. Αὕτη ἦτον ἡ πρώτη σκέψις. Ἡ Τράπεζα ἡ Ἐθνικὴ, μὴ θέλουσα νὰ παρεμβάλλῃ πρόσκομμα εἰς τὴν συνομολόγησιν δανείου, καθ' ὅσον ἐλέγετο, ὅτι τοῦτο ἔμελλε νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν εὕρεσιν αὐτοῦ, ἡ Τράπεζα δὲν ἐδυσχέρανε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Ἡπειρον καὶ Θεσσαλίαν. Ἐκρινεν, ὅτι ἀπόκειται εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ἂν νομίζῃ ὅτι συμφέρει εἰς τὸ Κράτος, νὰ ἐπεκτείνῃ καὶ ἐκεῖ τὸ προνόμιόν της, ἐὰν ὅμως ἡ ἐλληνικὴ Κυβέρνησις ἴδῃ, ὅτι δὲν συμβιβάζεται μὲ τὰ συμφέροντα τοῦ Κράτους, ἐνόμισε μάταιον νὰ ἐπιμένῃ εἰς τοιαύτην ἀξίωσιν· δέχομαι, εἶπε, νὰ ἐξαίρεθῇ ἡ Ἡπειρος καὶ Θεσσαλία. Φαίνεται, ὅτι ὑπῆρξεν ὁ ἀντεραστής, καὶ ἐδῶ συμβαίνει τὸ κωμικὸν δρᾶμα, τὸ ὅποιον πολλάκις παρίσταται, ἐνῶ φαίνεται, ὅτι ἔφθασεν εἰς τὸ τέλος ὁ ἐραστής, αἰφνης ἐμφανίζεται ὁ ἀντεραστής, ὅστις τὰ πάντα ἀνατρέπει. Ἀναφαίνεται λοιπὸν ὁ ἀντεραστής εἰς τὸ μέσον, δηλαδή ὁ ἄλλος μνηστήρ τῆς Ἡπείρου καὶ Θεσσαλίας. Βλέπετε, ὅτι καὶ εἰς τὰς προτάσεις καὶ εἰς τὴν ἐντολήν, ἡ ὁποία ἐδόθη πρὸς εὕρεσιν τοῦ δανείου ἐν Παρισίοις, συμπεριλαμβάνεται ἡ Ἡπειρος καὶ ἡ Θεσσαλία. Ὁ κ. Συγγρός ὅμως εἶναι ἐν πλήρει ἀγνοίᾳ τῆς ἄλλης ἀξιώσεως περὶ ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας ἐν Ἑπτανήσῳ. Ἐν τῷ μεταξὺ ἐγένεν ἡ ψήφισις τῆς παρατάσεως τοῦ προνομίου τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζίης, καὶ ὅτε ἔμαθεν ὁ κ. Συγγρός, ὅτι ὑπάρχει ἄλλη ἀπαίτησις τῆς Πιστωτικῆς, ἐπέρχεται ἡ ῥῆξις μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς Πιστωτικῆς Τραπεζίης· λόγῳ δὲ αὐτῆς τῆς ῥήξεως, ἡ Πιστωτικὴ ἀρνεῖται ν' ἀναλάβῃ μέρος εἰς τὸ δάνειον. Ἀλλὰ, διὰ νὰ μὴ δείξῃ καὶ εἰς τὸ κοινὸν καὶ εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ὅτι ἀρνεῖται νὰ δώσῃ συνδρομὴν εἰς τὸ δάνειον, ἀποχωρεῖ μὲν ἀπὸ τῆς συμβάσεως τοῦ κ. Συγγροῦ, καὶ λαμβάνει κεχωρισμένην θέσιν, προσφέρουσα διὰ τὸ δάνειον ἀνεξαρτήτως 5,000,000· ἰδοὺ ἡ ἄλλη περιπέτεια αὐτοῦ τοῦ δράματος. Λαμβάνει κεχωρισμένην θέσιν καὶ λέγει, ἐγὼ προσφέρω 5,000,000 πραγματικὰ δι' αὐτὸ τὸ δάνειον ἀνεξαρτήτως τῆς συμβάσεως, ἡ ὁποία μέλλει νὰ συναφθῇ μετὰ τοῦ κ. Συγγροῦ, καὶ αὕτη εἶναι ἡ σύμβασις τῆς Πιστωτικῆς Τραπεζίης. Ἀλλ' ἐνῶ τὰ 5,000,000 προσφέρει ἐσχάτως, ἔπαθεν ἄλλο ἀπροσ-

δόκητον, τὴν στέρησιν τῶν ὠφελειῶν τῆς συμβάσεως, ὡς συνέπειαν τῆς συγκρούσεως· εὐρέθη λοιπὸν ἐκτὸς τοῦ ὠφελήματος τοῦ φόρου τοῦ καπνοῦ καὶ ἐκτὸς τοῦ ὠφελήματος τῆς Τραπεζῆς, τῆς συστηθησομένης ἐν Ἡπειρῷ καὶ Θεσσαλίᾳ. Τοῦτο σχεδὸν ἦτο πικρὸν, νὰ εὐρεθῇ ἐκτὸς καὶ διὰ ν' ἀποζημιωθῇ δι' αὐτὴν τὴν ἀπότυχίαν, ἔφερεν ἐκεῖνον τὸν ὅρον τῆς συμβάσεως τῆς Πιστωτικῆς, ὅτι θέλει λάβει αὐτὰς τὰς ὁμολογίας κατὰ τὴν τιμὴν, ἡ ὁποία ἐντὸς 2 μηνῶν θέλει ἀναφανῇ ἐκ τῶν ἐγγραφῶν μέχρι 5,000,000, καὶ ἂν δὲν ἀναφανῇ τιμὴ ἐντὸς 2 μηνῶν, τότε μετὰ τοῦ ὑπουργοῦ τῶν οἰκονομικῶν καὶ τοῦ διευθυντοῦ τῆς Πιστωτικῆς, κεκλεισμένων τῶν θυρῶν, θὰ προσδιορισθῇ ἡ ἀξία αὐτῶν τῶν ὁμολογιῶν. Αὕτῃ ἦτον ἡ ἀποζημίωσις, τὴν ὁποίαν ἐσκέφθη νὰ λάβῃ, διὰ ν' ἀναπληρώσῃ ἐκείνην τὴν ἀποτυχίαν, διότι ἀπεκλείσθη τῆς ἐορτῆς, τὴν ὁποίαν ὑπόσχεται ἡ σύμβασις τοῦ κ. Συγγροῦ, ἡ ἐκείνου τοῦ συμποσίου, ὅπως θέλετε ὀνομάσατέ το. Ἐνῷ δὲν προσκαλεῖται εἰς ἐκεῖνο τὸ συμπόσιον, μανθάνει ἡ Πιστωτικὴ, ὅτι ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα προσφέρει τὰ 6,000,000 καὶ εἰσέρχεται αὕτῃ κατὰ πρόσκλησιν τοῦ κ. Συγγροῦ, ὅστις φέρει εἰς πέρας τὸ ἔργον του· διότι, ἀφοῦ ἔδωκε τὴν ὑπόσχεσιν εἰς τὸν κ. Συγγρόν ἡ Τράπεζα, τότε ἠδυνήθη οὗτος νὰ ὑπογράψῃ τὴν σύμβασιν μετὰ τῆς Κυβερνήσεως. Προηγήθη ἡ ὑπόσχεσις τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, ἡ δὲ ὑπογραφή τῆς συμβάσεως ἦλθε κατόπιν· δὲν βλέπω ἐδῶ τὴν ἡμερομηνίαν. Εἰς τὰς 13 εἶναι, νομίζω, τὸ νομοσχέδιον.

ΤΙΝΕΣ. Εἰς τὰς 16.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Μάλιστα· εἰς τὰς 4 Δεκεμβρίου εἶναι ἡ σύμβασις. Λοιπὸν ὁ κ. Συγγρός, ἐνθυμοῦμαι, εἶχε παρέλθει ἡ μεσημβρία, ἔλεγεν, εἰάν δὲν μοὶ στείλητε ἐντὸς μιᾶς ὥρας τὴν ὑπόσχεσιν παρὰ τῆς Τραπεζῆς, ὅτι λαμβάνει μέρος, ἐγὼ θεωρῶ, ὅτι ἀπέτυχε τὸ δάνειον, καὶ δὲν ὑπογράψω τὴν σύμβασιν. Ἀμέσως καλοῦνται οἱ ὑπάλληλοι, ἐργάζονται, συντάσσεται τὸ ἐγγράφον, στέλλεται εἰς τὸν κ. Συγγρόν, καὶ συνεπείᾳ αὐτοῦ τοῦ ἐγγράφου ὁ κ. Συγγρός ὑπογράφει τὴν σύμβασιν. Λοιπὸν ἡ ὑπογραφή τῆς συμβάσεως ἦτο συνέπεια τῆς ὑποσχέσεως, τὴν ὁποίαν ἔδωκεν ἡ Τράπεζα, τοῦ νὰ λάβῃ μέρος εἰς αὐτὴν τὴν σύμβασιν, ὥστε δι' αὐτοῦ τοῦ ποσοῦ ν' ἀποτελεσθῶσι τὰ 40 ἑκατομμύρια, διότι ἄνευ αὐτοῦ τοῦ ποσοῦ δὲν ἠδύναντο ν' ἀποτελεσθῶσιν. Ὡστε, εἰάν ἦτον εἰς τὸν νοῦν τῆς Κυβερνήσεως, ὅτι ἐμελλε νὰ λάβῃ τὰ 6 ἑκα-

τομμύρια, ἐκτὸς τῶν 40 ἑκατομμυρίων, δὲν ᾔθελε τὰ λάβει παρὰ τοῦ κ. Συγγροῦ, ἀλλ' ᾔθελε λάβει τὰ 34 ἑκατομμύρια, καὶ ἀφαιρέσει τῶν 15 ἑκατομμυρίων, ἐμελλε νὰ ᾔναι πάλιν 19 ἑκατομμύρια. Ἴδου πῶς εἶναι τὰ πράγματα.

Α. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Ὅπως τὰ ὑποθέτεις.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Δὲν δύνανται νὰ τὸ ἀποδείξω, ἀρκεῖ, ὅτι τὸ βεβαιῶ, καὶ ὅταν βεβαιῶ τὸ πρᾶγμα, ἐλπίζω νὰ μὲ πιστεύσητε.

Α. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Καλὰ.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἀλλὰ ἔχετε ἐν μέσον νὰ τὸ ἐξακριβώσητε· ἐξετάσατε τί εἶναι προγενέστερον, ἡ ὑπόσχσεις, ἢ ἡ σύμβασις;

Α. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐκεῖ ᾔθελα νὰ σᾶς φέρω, ἀφοῦ τὸ ἐκάμετε κύριον ζήτημα καὶ ἐζητήσατε νὰ ἐκφρασθῇ καὶ ἐγὼ ἐντὸς τῆς Βουλῆς καὶ νὰ ἔλθῃ καὶ ὁ Διευθυντὴς τῆς Πιστωτικῆς, ὁ ὁποῖος εἶναι βουλευτὴς, νὰ ἐκφρασθῇ· ἐκεῖ ᾔθελον νὰ σᾶς φέρω, ὅταν ἀποδεικνύηται τὸ ἐναντίον, νὰ ὁμολογήσητε, ὅτι δὲν σᾶς ἐνδιαφέρει.

Α. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Τί λέγετε σεῖς ἰδιαιτέρως, τί μὲ μέλει ἐμένα;

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐὰν ἐξακριβώσητε, τί εἶναι προγενέστερον, τότε ἀνακαλύπτετε τὴν ἀλήθειαν.

Α. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Ἐγὼ ἤξεύρω, τί εἶπον μὲ τὸν Διευθυντὴν τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, τί εἶπομεν ὁμοῦ· τί εἶπετε σεῖς, δὲν μὲ ἐνδιαφέρει.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Καὶ ἰδού πῶς ἦλθε τὸ πρᾶγμα! Μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἔτυχε νὰ εὑρεθῶ πάλιν εἰς τὴν Τράπεζαν, ὅπου μανθάνω, ὅτι ἔγινε λόγος περὶ τούτου, ὅτι ἔκαμε παρατήρησιν, εἴτε ὁ κ. Κουμουνδοῦρος, εἴτε ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν οικονομικῶν, ἀλλὰ μᾶλλον ὑποθέτω ὁ κ. Κουμουνδοῦρος, ἔκαμε τὴν παρατήρησιν καὶ εἶπε, πῶς ἐλάβετε σεῖς μέρος εἰς τὴν σύμβασιν; Ἡμεῖς δὲν ἔχομεν κατὰ νοῦν νὰ λάβητε μέρος εἰς τὴν σύμβασιν, ἀλλὰ χωριστὰ εἰς τὸ δάνειον, καὶ ὄχι εἰς τὴν σύμβασιν. Τότε πρώτην φορὰν ἔγινε γνωστὴ ἡ πρόθεσίς σας, καὶ ἀφοῦ ἔγινε τότε πρώτην φορὰν γνωστὴ, δὲν εἶναι παρὰ φύσιν, οὕτως εἰπεῖν, νὰ εἴπη τις καὶ νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι εἰσῆλθε πάλιν ὁ ἀντεραστὴς δι' ἄλλης θύρας, ὅστις παρετήρησεν εἰς ὑμᾶς, ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ λάβῃ μέρος εἰς αὐτὴν τὴν ἐπιχείρησιν ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα. Διότι, τί μέλλει νὰ συμβῇ ἐκ τούτου; Μέλλει νὰ συμβῇ, τὸ ἐννοεῖτε, τὸ ἐναντίον τοῦ ἐπιδιωκομένου· θέλει εὑρεθῇ καὶ αὕτη ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα ἐν Ἠπείρῳ καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ.

Εισῆλθε τοιοιυτοτρόπως δι' ἄλλης ὁδοῦ εἰς τὴν Ἑπειρον καὶ Θεσσαλίαν, ἐνῶ ἐπρόκειτο ν' ἀποκλεισθῶσι τὰ μεθόρια, διὰ νὰ μὴ εἰσέλθῃ. Ἰδοὺ ποία εἶναι ἡ ἀλληλουχία τῶν περιπετειῶν καὶ εἰς τί ἀπολήγει ἡ παράστασις. Λέγω λοιπόν, ὅτι ὅλη αὐτὴ ἡ πλοκὴ καὶ αὐταὶ αἱ περιστροφαὶ καὶ ἡ ἐπιδίωξις σκοποῦ ὑπὲρ συμφέροντος, τὸ ὁποῖον ὀνομάζω παράσιτον, διότι κύριον θεωρῶ τὸ συμφέρον τοῦ Κράτους, καὶ ἡ ἐνέργεια ὑπῆρξε τοιαύτη, ὥστε αὐτὸ τὸ παράσιτον συμφέρον νὰ καθήσῃ ἐπὶ τοῦ ὧμου τοῦ συμφέροντος τοῦ Κράτους, ὡθοῦν αὐτὸ δεξιᾶ καὶ ἀριστερᾶ ἐκτὸς τῆς ὁδοῦ καὶ ἐκτροχιάζον αὐτό, ἐωσοῦ ἐφθάσαμεν εἰς τοὺς ὅρους, τοὺς ὁποῖους βλέπομεν.

Ἐρχομαι τῶρα καὶ εἰς τὴν ἐξέτασιν αὐτοῦ τοῦ κυριωτέρου ὅρου. Καὶ τῶνόντι ἦτον ὅλως ἀπροσδόκητον νὰ ἴδωμεν σύμβασιν δανείου ὑπὸ τοιοῦτον τύπον, ὑπὸ τὸν ὁποῖον ἐμφανίζεται, διότι ἠκούσατε τοὺς διαφόρους τύπους, τοὺς ὁποῖους σᾶς ἐξέθηκεν ὁ ἐντιμος βουλευτὴς Λακεδαιμόνος. Μεταξὺ αὐτῶν τῶν τύπων, ἐκεῖνος, ὑπὸ τὸν ὁποῖον πρόκειται νὰ συνομολογηθῇ αὐτὸ τὸ δάνειον, δὲν εὐρίσκεται· εἶναι τύπος πρωτοφανῆς. Δέχομαι, ὅτι τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι πρωτοφανές, ἀλλὰ σύμβασις περὶ τούτου δὲν γίνεται εἰς δάνεια, οὕτω πως ἐκτελούμενα. Ὅταν πραγματεῦνται ἡ Κυβέρνησις δάνειον μετὰ τραπεζίτου, δύναται νὰ διαπραγματευθῇ πολυτρόπως, εἴτε νὰ προσδιορισθῇ ἡ τιμὴ μετὰ τοῦ τραπεζίτου, εἴτε νὰ γίνῃ ἡ ἐγγραφὴ ἐπὶ ὠρισμένη τιμῇ, καὶ νὰ ἀναδεχθῇ τὴν διεξαγωγὴν τραπεζικὸς οἶκος, ἀναδεχόμενος τὸ υπόλοιπον, τὸ ὁποῖον δὲν ἐνεγράφη, καὶ τότε ὁ τραπεζίτης προκαταβάλλει· ὥστε αἱ προκαταβολαὶ δὲν εἶναι ἀσύνηθές τι. Εὐρίσκει τις παραδείγματα πλεῖστα γενομένων δανείων παρὰ Κυβερνήσεων, αἵτινες συνωμολόγησαν τὸ δάνειόν των μετὰ μεγάλου τραπεζιτικοῦ οἴκου, ὅστις προκατέβαλεν, ἀλλὰ εἰς ὅλα αὐτὰ τὰ δάνεια πάντοτε ἐκ προοιμίων ὠρίσθη ἡ τιμὴ τοῦ δανείου.

Ἄμα δὲν ὀρίζεται ἡ τιμὴ, τότε τὴν πρᾶξιν αὐτὴν δύναμαι νὰ τὴν ὀνομάσω διὰ τοῦ ὀνόματός της, κυβεῖαν· κύβος εἶναι τρόπον τινὰ ὥσει νὰ παίζωμεν τὴν τυφλομυῖαν, τὴν ὁποίαν οἱ ἀρχαῖοι ἐκάλουν «λευκὴν μυῖαν», διότι καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἔπαιζον. Διατελοῦμεν ἐν τῇ σκότει, καὶ ἄγνωστον εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα· ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν τὸ εἰήτησε καὶ ὑπὸ τὰς δύο ὀψεις. Ἐὰν δὲν λανθάνωμαι, εἶπεν, ὅτι διαφυλάττει εἰς ἑαυτὴν τὸ δικαίωμα ἡ ὁμάς, ἡ προκαταβάλλουσα ἐν δια-

στήματι 22 μηνῶν, νὰ προσκτῇται τὰς ὁμολογίας ἀντὶ 68 καθ' ὅλον αὐτὸ τὸ διάστημα. Καὶ λοιπὸν αὐτὸ τὸ δικαίωμα τὸ ἐπεφύλαξεν. Εἰς αὐτὸ τὸ διάστημα ἐνδέχεται νὰ συμβῇ ἢ τὸ μὲν ἢ τὸ δέ, νὰ συμβῇ ὑπερτίμησις καὶ νὰ φθάσουν αἱ ὁμολογίαι μέχρι τῶν 85, ἢ νὰ γίνῃ ὑποτίμησις μέχρι τοῦ ἐλαχίστου.

Ἐξετάζων τὴν πρώτην ἔποψιν, ἐὰν τὸ δάνειον ὑπερτιμηθῇ, εἶπε, τὸ εὖχομαι, καὶ δικαίως. Αὐτὸ εἶναι καλὸς οἰωνός, ὅτι τὰ πράγματα εὐοδοῦνται ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ἐπειδὴ ἀπὸ σήμερον ἡμεῖς ἐξεποιήσαμεν ἐπὶ τῇ τιμῇ τῶν 68 τὰς ὁμολογίας, τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι, νὰ ὠφεληθῶσιν ἄλλοι, εἴτε οἱ προκαταβάλλοντες, εἴτε ἄλλοι κάτοχοι ἐν τῇς ὑψώσεως, ἀλλ' εἰς τὸ Κράτος οὐδεμία βλάβη ἐπῆλθεν. Αὐτὸ τὸ κέρδος παρήτησεν ἀπ' ἀρχῆς ἡ Κυβέρνησις καὶ ἀδιαφορεῖ, εἴτε ἡ ὁμάς, εἴτε ἄλλοι τινὲς ἀπολαύσουν. Δὲν ἐξετάζω ἐπομένως αὐτὴν τὴν αἰσίαν ἐκθασιν, καὶ λέγω, ὅχι μόνον κατὰ τὴν ἔποψιν, τὴν ὁποίαν εἶπεν ὁ κ. ὑπουργός τῶν οικονομικῶν, ἀλλὰ ἐν γένει ἡ ὑψωσις οὐδένα περιέχει κίνδυνον. Ἰδοὺ τὸ ἄλλο δάνειον, τὸ ὁποῖον ἐξεδόθη εἰς 372 καὶ $\frac{1}{2}$ δραχμὰς, ἔφθασε μέχρι τῶν 440. Λοιπὸν βλέπετε πόσα κερδίζουν οἱ κάτοχοι ἐκείνων τῶν ὁμολογιῶν, 40 καὶ $27\frac{1}{2} = 67\frac{1}{2}$ δραχμὰς ἐπὶ 500 δραχμῶν, ἐν μικρῷ διαστήματι.

Ἀπεναντίας εἶναι πολὺ καλὸν τοῦτο, διότι ἐδόθη ὑπόληψις εἰς τὴν πίστιν τῆς Ἑλλάδος. Αὐτὸ λοιπὸν δὲν εἶναι τὸ ἐπιφοβόν, καὶ ἂν ἐπέλθῃ ὑπερτίμησις, ἔστω καὶ 1 φράγκου ὑπὲρ τὰ 68, νὰ ᾔσθε βέβαιοι, ὅτι ἀμέσως θέλουν δηλώσει, ὅτι γίνονται κύριοι αὐτῶν τῶν ὁμολογιῶν μέχρι τοῦ ποσοῦ τῆς προκαταβολῆς τῶν 60 ἑκατομμυρίων ὀνομαστικῶν. Ἀλλέως εἶναι ὁ κίνδυνος, ἐὰν τὸ δάνειον ὑποτιμηθῇ. Δύναται βεβαίως τὸ δάνειον νὰ ὑποτιμηθῇ, ὅπως συμβαίνει εἰς τὰ ἄλλα ἔθνη. Ἡμεῖς ὅμως ἀπὸ σήμερον εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι θέλει ὑποτιμηθῇ, διότι ἡ Κυβέρνησις δὲν θὰ ᾔναι εἰς κατάστασιν, καὶ τοῦτο εἶναι βέβαιον ἀπὸ τοῦδε, — δὲν εἶναι πρᾶγμα, περὶ τοῦ ὁποῖου πρέπει νὰ διστάσῃ τις —, εἶναι βέβαιον ἀπὸ τοῦδε, ὅτι δὲν εἶναι εἰς κατάστασιν ν' ἀποδώσῃ εἰς μέταλλον τὴν προκαταβολήν, διότι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ πορισθῇ δι' ἄλλου δανείου. Πῶς θέλει εὔρει τὸ ποσὸν τῶν 40 ἑκατομμυρίων; Μολονότι πρόκειται περὶ μέλλοντος, ἀπὸ τοῦδε δύναται νὰ προείπῃ τις τὸ συμβησόμενον, διότι ὑπάρχουν τὰ διδόμενα, διὰ νὰ ἐξηγήσωμεν τὰς συνεπειάς. Ἄμα ὑποτιμηθῇ, δὲν ἔχει τὰ μέσα ἡ Κυβέρνησις νὰ πλη-

ρώση τὴν προκαταβολήν· ἡ ὁμάς δὲν θέλει δεχθῇ τὰς ὁμολογίας ἐπὶ τῇ τιμῇ τῶν 68, ἐνῶ δὲν εὐρίσκει οὔτε 60.

Τί θέλει συμβῆ, ἐνῶ ἐδώκατε τὸ ἐνέχυρον; Καὶ κάλλιστα ἠρώτησεν ὁ ἐντιμος βουλευτὴς Γόρτυνος, ποία εἶναι ἡ σημασία τοῦ ἐπὶ ἐνεχύρῳ δανείου; ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν ἀπήντησεν ἀορίστως, ὡς νὰ ἠρωτᾶτο περὶ πράγματος, περὶ τοῦ ὁποίου δὲν εἶχεν ἀνάγκην τις νὰ λάβῃ γνώσιν, καὶ εἶπεν, ὅτι εἶναι σχεδὸν ἐνέχυρον. Προσέθηκε λοιπὸν αὐτὸ τὸ «σχεδόν», τὸ ὁποῖον δὲν ὑπάρχει ἐν τῇ συμβάσει καὶ τὸ ὁποῖον δεικνύει, ὅτι ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν δὲν εἶναι ἐν πλήρει γνώσει τῆς συμβάσεως· πῶς ἄλλως δύναμαι νὰ τὸ ἐξηγήσω, ὅτι ἔχει ἄλλην ἔννοιαν ἢ τὴν τοῦ κειμένου, διότι τὸ κείμενον λέγει ὅχι «σχεδόν», ἀλλὰ ὡς «ἐνέχυρον». Λοιπὸν εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ ἐνέχυρον καὶ ὅχι ἄλλο τι.

Ἄφου εἶναι ἐνέχυρον, ἐρωτᾷ ὁ κ. βουλευτὴς Γόρτυνος, ἔχει τὸ δικαίωμα τῆς ἐκποιήσεως ἡ ὁμάς; Διότι ἐφθάσαμεν εἰς τὸν 22^{ον} μῆνα, ὅτε ὑπάρχει αὐτὴ ἡ ὑποτίμησις ἐνδεχομένη. Λόγω τῆς ὑποτιμήσεως χρήματα δὲν ἔχομεν, διὰ νὰ ἀποσύρωμεν τὰς ὁμολογίας, τί θέλομεν πράξει, ἐρωτᾷ ὁ ἐντιμος βουλευτὴς Γόρτυνος, ἔχει τὸ δικαίωμα τῆς ἐκποιήσεως ἡ ὁμάς; Καὶ πάλιν ἐδῶ τί πράττει ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν; σιωπᾷ. Ἐδῶ γίνεται χρῆσις τοῦ σχήματος τῆς ἀποσιωπῆσεως, τὸ ὁποῖον εἶναι λίαν ῥητορικὸν σχῆμα, ἀλλὰ εἶναι ῥητορικὸν κατ' ἐκείνον, ὅστις προκαλεῖται νὰ ἀπαντήσῃ, καὶ εἶναι ῥητορικὸν κατὰ τὸν κ. ὑπουργὸν τῶν οἰκονομικῶν, δηλαδὴ εὐρέθη ἐν πλήρει ἀμνηχανίᾳ.

Καὶ ἐν τούτοις αὐτὴ ἡ ἀμνηχανία ἀφῆκεν ἀπορίας εἰς τὸν νοῦν τοῦ κ. βουλευτοῦ Γόρτυνος, ἐνῶ, ὡς ἐννοεῖτε, διετέλεσεν ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν καὶ εἶναι κάτοχος νομικῶν γνώσεων, οὐδὲ ἔπρεπε νὰ ἐρωτήσῃ ἄλλον, δὲν εἶχεν ἀνάγκην εἰμὴ νὰ ἐρωτήσῃ αὐτὸς ἑαυτὸν, ποία εἶναι ἡ σημασία τῶν ἐνεχύρων. Ἐνέχυρον τάχα δὲν ὀρίζεται διὰ τοῦ νόμου τί σημαίνει; θέλετε τὸν γαλλικόν, θέλετε τὸν ἑλληνικόν, θέλετε οἰονδήποτε νόμον; καθ' ὅλην τὴν ὑφήλιον δὲν ὑπάρχει νόμος, ὁ ὁποῖος νὰ μὴ ὀρίξῃ, ποία εἶναι ἡ σημασία. Ἡ σημασία εἶναι, ὅτι, παρελθούσης τῆς προθεσμίας, τὸ ἐνέχυρον μεταβάλλεται εἰς χρήματα δι' ἐκποιήσεως. Δὲν ὀρίζετε τὸν τρόπον τῆς ἐκποιήσεως, ἀλλὰ αὐτὸ εἶναι πρὸς βλάβην τῆς ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, διότι, εἰάν, ὀρίζοντες τὸν τρόπον, ἤθελατε διαγράψαι διαδικασίαν, ἥτις ἤθελε παρέχει ἐγγύησιν εἰς τὴν Κυ-

βέρνησιν, ὥστε νὰ μὴ ᾖναι δυνατόν νὰ γίνη κατάχρησις αὐτοῦ τοῦ δικαίωματος. Ὡστε ἀφίνετε αὐτοὺς ἐλευθέρους νὰ κάμουν χρῆσιν αὐτοῦ τοῦ δικαίωματος, τὸ ὅποιον παρακολουθεῖ, παρομαρτεῖ τὸ ἐνέχυρον, εἶναι ἀναπόσπαστον, διότι ἄνευ αὐτοῦ δὲν ἔχει οὐδεμίαν ἔννοιαν, εἶναι λέξις κενὴ καὶ οὐδὲν ἄλλο. Τὸ ἀφήκατε λοιπὸν ὅλως εἰς τὴν διάκρισιν τῆς ὁμάδος· ὥστε, ἐπωφελουμένη ἀπὸ τὴν περίστασιν αὐτὴν, δύναται νὰ ἐνεργήσῃ διὰ παντὸς τρόπου, καὶ μάλιστα, ὅπως γίνεται εἰς τὸ Χρηματιστήριον τῶν Ἀθηνῶν, νὰ ἐκποιήσῃ τὰς ὁμολογίας εἰς πολὺ ὑποτιμημένην τιμὴν. Καὶ ἐννοεῖτε, δὲν τολμῶ νὰ τὸ εἶπω, καὶ νὰ τὸ εἶπω καὶ νὰ ἀποδώσω τοιαύτην πρόθεσιν εἰς τὸν κ. Συγγρόν, ἅπαγε, οὐδὲ λέγω, ὅτι καὶ ἡ λοιπὴ ὁμὰς προτίθεται νὰ μεταχειρισθῇ τοῦτο.

ΡΙΚΑΚΗΣ. Ἀφοῦ εἶναι ἡ Τράπεζα ὁμοῦ, εἶναι μία ἐγγύησις τοῦτο.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἡ Τράπεζα ἡγόρασεν ἀπὸ τοῦδε τὰς ὁμολογίας· ὑποθέτω, ὅτι δὲν θὰ λάβῃ χώραν καμμία κατάχρησις, ἥτις εἶναι ἐνδεχομένη, ἀλλὰ καὶ ἄνευ αὐτῆς, ἰδοὺ τί εἶναι τὸ ἀπλούστατον. Ἐὰν ἐκτεθῶσι διὰ μιᾶς ὅλαι αὐταὶ αἱ ὁμολογίαι εἰς τὰ Χρηματιστήρια, καὶ μάλιστα κατόπιν προκηρύξεων καὶ δημοσιεύσεων συγχρόνως εἰς πολλὰ Χρηματιστήρια, τοῦ Λονδίνου, τῶν Παρισίων, δὲν λέγω τοῦ Ἀμστελδάμου, διότι δὲν εἴμεθα ἐκεῖ δεκτοί, δὲν ἔχομεν ἐκεῖ καλοὺς φίλους, καὶ ἀκόμη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἐν Κωνσταντινουπόλει, διὰ μιᾶς, τί θέλει συμβῆ; Ἐκ τῶν ἀγοραστῶν δὲν εἶναι ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα, διότι αὐτὴ ἤδη ἡγόρασεν· ἀλλὰ δὲν ὑποθέτετε, ὅτι ἄλλος τις δύναται νὰ πράξῃ τοῦτο καὶ νὰ γίνη κύριος τῶν ὁμολογιῶν, ἀντὶ 50 καὶ 40; Νομίζετε, ὅτι τὸ ἐντεῦθεν κέρδος εἶναι μικρόν; Καὶ εἰς τοῦτο θέλομεν συντελέσει ἡμεῖς αὐτοὶ ἔτι μᾶλλον.

Ἐὰν ᾖτο μόνον αὐτὸ τὸ ποσόν, διὰ τὸ ὅποιον γίνεται ἡ προκαταβολὴ παρὰ τῆς ὁμάδος, τὸ κακὸν δὲν εἶναι τόσον σπουδαῖον, ὅσον γίνεται σοβαρὸν ἐνεκα τῶν ἄλλων συναφῶν ὄρων τῆς συμβάσεως· διότι, ἐνῶ ἔχομεν δάνειον 120 ἑκατομμυρίων, εἰς τὴν Κυβέρνησιν δίδεται ἡ μᾶλλον διατηρεῖται τὸ δικαίωμα νὰ ἐκποιήσῃ τὸ ὑπόλοιπον, ἥτοι 60 ἑκατομμυρίων, διότι τὰ 60 ἑκατομμύρια θέλει παραδώσει ὡς ἐνέχυρον εἰς τὴν ὁμάδα. Διὰ τὰ λοιπὰ 60 ἑκατομμύρια διατηρεῖ ἡ Κυβέρνησις τὸ δικαίωμα κατὰ τὴν σύμβασιν νὰ ἐκποιήσῃ, καὶ προβαίνει εἰς τὴν ἐκποίησιν. Τί ἐπέρχεται ἐκ τούτου; Ἐπέρχεται συσσώρευσις, ἡ ὁποία ἀναγκαίως ἐπιφέρει τὴν ὑποτίμησιν. Ἡ Κυβέρνησις ἔχει ἀνάγκην καὶ

θέλει προβῇ εἰς τὴν ἐκποίησην, καὶ προβαίνουσα εἰς τὴν ἐκποίησην, θέλει ἐπιφέρει τὴν ὑποτίμησιν τοῦ δανείου. Θέλει δὲ τὴν ἐπιφέρει τοσούτω μᾶλλον, καθ' ὅσον κάλλιστα γνωρίζετε, ὅτι κατ' ὄνομα μόνον λέγουν, ὅτι ἡνεώχθη τὸ χρηματιστήριον τὸ γαλλικὸν εἰς τὰς ἐλληνικὰς ἀξίας, ἀλλὰ τὸ ἀγγλικὸν μόνον εἰς τὸ χρέος τοῦ 1824 καὶ 1825· ἐκεῖναι μόναι κατεχωρίσθησαν, ὡς βλέπομεν αὐτὰς ἐν τοῖς δελτίοις τοῦ χρηματιστηρίου. Ἐν Παρισίοις ὅμως, ναὶ μὲν δὲν ἀπαγορεύεται νὰ γίνωνται πράξεις ἐπὶ ἐλληνικῶν χρεωγράφων, ἀλλ' οὐδεμία ἐγένετο μέχρι τοῦδε, καὶ δὲν θέλετε ἰδεῖ δελτίον τοῦ χρηματιστηρίου τῶν Παρισίων, τὸ ὁποῖον νὰ ἀναφέρῃ ποτὲ ἐλληνικὰς ἀξίας. Ἐὰν ἴδῃτε πολλάκις εἰς τὰ τηλεγραφήματα τοῦ Χαβᾶς καὶ τοῦ Ρέουτερ, ὅτι τὸ δάνειον τὸ ἐλληνικὸν εἶναι 375 ἢ 372, μὴν νομίσῃτε, ὅτι αὐτὸ προέρχεται ἐκ τοῦ χρηματιστηρίου· αὐτὸ γίνεται ἔξω τῶν χρηματιστηρίων εἰς τὰ λεγόμενα παρασκήνια (coulisses). Δὲν ἔχετε κανέν χρηματιστήριον, διὰ νὰ φέρητε ἐνώπιον χρηματιστηρίου τὴν πώλησιν τῶν ὁμολογιῶν. Τί θέλει συμβῇ; Θέλει ἐπισωρευθῇ ὅλον τὸ ποσὸν εἰς τὰς Ἀθήνας. Καὶ ὅταν ἐπισωρευθῇ ὅλον τὸ ποσὸν εἰς τὴν ἀγορὰν τῶν Ἀθηνῶν, αὐτὸ τοῦτο, τὸ ὁποῖον πολλάκις, ἐννοεῖτε, ἐπιφέρει τὴν ὑποτίμησιν, ὅταν φέρητε συγχρόνως πολλὰς ἀξίας εἰς τὸ χρηματιστήριον, ὅπου δὲν εἶναι πολλὰ κεφάλαια, σᾶς λέγω, ὅτι εἶναι ἀδύνατον ν' ἀποφύγητε σπουδαίαν ὑποτίμησιν, τὴν ὁποίαν θὰ προπαρασκευάσῃ ἡ κυβέρνησις πρὸ τῶν 22 μηνῶν, ὥστε, ὅταν φθάσῃ ὁ 22^{ος} μὴν, θέλετε ἔχει μεγαλειτέραν ὑποτίμησιν. Ἐὰν πωλήσῃτε ἐν Ἀθήναις 100 χιλιάδων δραχμῶν ἀξίας οἰωνδήποτε χρεωγράφων, τῶν 60 ἑκατομμυρίων λ. χ., θὰ ἴδῃτε ὑποτίμησιν 8 καὶ 10 καὶ 16 δραχμῶν· προσέλθετε ν' ἀγοράσῃτε 50 χιλιάδων δραχμῶν ὁμόλογα, καὶ θὰ ἴδῃτε ἀμέσως ν' ἀναβῇ ἡ τιμὴ. Εἶναι χρηματιστήριον, τὸ ὁποῖον ἔχει εὐαίσθητον τὸ βαρόμετρον, καὶ ἡ παραμικρὰ κίνησις τῆς ἀτμοσφαίρας ἀρκεῖ διὰ νὰ καταπέσῃ ἢ ὑψωθῇ.

Λοιπὸν εἰς αὐτὴν τὴν θέσιν εὕρισκόμεθα, καὶ δι' αὐτῆς τῆς συμβάσεως τίποτε ἄλλο δὲν πράττομεν, εἰμὴ νὰ ἐπιβάλλωμεν εἰς βάρος τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους χρέος ἀφόρητον, ἐνῶ δὲν θέλομεν λάβει μήτε τὸ ἥμισυ τῆς ἀξίας τῶν ὁμολογιῶν ἀπέναντι τῶν ὑποχρεώσεων, τὰς ὁποίας ἀναδέχεται τὸ ἔθνος· ἴσως δὲ θέλομεν λάβει καὶ ὀλιγώτερον τοῦ ἡμίσεος. Τοῦτο λοιπὸν ὡς πρὸς αὐτὴν τὴν ῥήτραν θεωρῶ λίαν ἐπιβλαβές, καὶ τὸ

θεωρεῖ καὶ ὁ ἔντιμος βουλευτὴς Γόρτυνος, ἅμα εἶναι βέβαιον, ὅτι ἔπεται τὸ δικαίωμα τῆς ἐκποιήσεως. Περὶ τούτου πρῶτος ἐξεφράσθη· εἶπεν, ὅτι, βεβαιώσατέ με, ὅτι δὲν ἔχει τὸ δικαίωμα τῆς ἐκποιήσεως, καὶ τότε δὲν ἔχω δισταγμὸν νὰ ὑπερψηφίσω. Τότε ἐφαίνετο, ὅτι κατελαμβά-
νετο ὑπὸ σπουδαίου δισταγμοῦ, διότι δὲν ἤξευρε μέχρι πόσου βαθμοῦ δύναται νὰ φθάσῃ ἡ ὑποτίμησις. Αὐτὴν τὴν ὁληθρίαν συνέπειαν πρέπει νὰ ἔχῃ πρὸ ὀφθαλμῶν, καὶ δὲν ἀρκεῖ ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον εἶπεν ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν οικονομικῶν, ὅτι σχεδὸν εἶναι ἐνέχυρον, διότι εἶναι καθαρὸν ἐνέχυρον, καὶ οὐδεὶς δύναται ν' ἀμφιβάλλῃ, ποῖα δικαιώματα ἔχει ὁ ἐνέχυροῦχος δανειστής. Ἐχει τάχα μόνον τὸ δικαίωμα νὰ κρατῇ καὶ νὰ φυλάττῃ, εἶναι τάχα μόνον θεματοφύλαξ; Ἀμα ἐτίθη προθεσμία, καὶ ἡ προθεσμία παρῆλθε, τί θὰ πράξῃ, θὰ ἐπισκέπτηται μόνον τὸν ὀφειλέτην του καὶ θὰ τὸν ὑπομιμνήσκῃ, ἢ θὰ τὸν παρακαλῇ, ἢ θὰ ἐπισκεφθῇ τὴν ἀγοράν;

Ἰδοὺ λοιπὸν ὡς πρὸς τοὺς ὅρους, περὶ τῶν ὁποίων ἐλάλησα· τώρα ἔρχονται τὰ πλεονεκτήματα, τὰ ὁποῖα χορηγοῦνται εἰς τὴν ὁμάδα ἐκείνην, ἥτις προκαταβάλλει ἢ μέλλει νὰ προκαταβάλῃ, καὶ μετὰ τοῦτο ἔρχονται αἱ ἀσφάλειαι, αἱ ὁποῖαι δίδονται χάριν τοῦ δανείου. Ὡς ἀσφάλειαν ὑποσχόμεθα τὸν φόρον τῆς καταναλώσεως τοῦ καπνοῦ, τὰς ἐτήσιας δόσεις τῶν ἐκποιηθεισῶν ἐθνικῶν γαιῶν καὶ φυτειῶν καὶ τὰ ἐξῆς, τὰ ὁποῖα ἀπαριθμοῦνται κλιμακῶδόν, διότι λέγετε, ὅτι, ἐὰν δὲν ἐπαρκέσῃ ὁ φόρος τοῦ καπνοῦ, τότε δίδονται καὶ τὰ λοιπὰ. Ἀλλὰ δὲν εἶναι αἱ ἀσφάλειαι, περὶ τῶν ὁποίων κυρίως προτίθεμαι νὰ ὁμιλήσω, ὅσον εἶναι τὰ πλεονεκτήματα, καὶ μεταξὺ αὐτῶν, πλὴν τῆς προμη-
θείας, εἶναι κυρίως τὸ πλεονέκτημα, ὥστε διὰ συναγωνισμοῦ νὰ προ-
τιμηθῇ ἐπὶ τοῖς ἴσοις ἢ ὁμᾶς εἰς τὴν μίσθωσιν τοῦ φόρου τοῦ καπνοῦ καὶ ἡ σύστασις Τραπεζίης ἐν Ἡπείρῳ καὶ Θεσσαλίᾳ. Αὐτὰ εἶναι τὰ κυριώτερα πλεονεκτήματα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀνεξάρτητα τῆς ἀσφαλείας, διότι ὁ φόρος τοῦ καπνοῦ μέλλει ν' ἀποτελέσῃ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ δα-
νείου, ἀλλ' ἡ ἐπιχείρησις τῆς μισθώσεως τοῦ καπνοῦ εἶναι πλεονέκτημα, ὅπως εἶναι πλεονέκτημα τῆς ὁμάδος καὶ ἡ σύστασις Τραπεζίης, ἐχούσης τὸ ἀποκλειστικὸν προνόμιον τῆς ἐκδόσεως τραπεζικῶν γραμματίων ἐν Ἡπείρῳ καὶ Θεσσαλίᾳ, ἄνευ ἀναγκαστικῆς κυκλοφορίας. Αὐτὸ εἶναι σπουδαῖον πλεονέκτημα, εἶναι τόσον σπουδαῖον, ὥστε, καθὼς καὶ πρὸ ἡμερῶν παρετήρησα, πολλοὶ ἐφάνησαν πρόθυμοι ἀμέσως νὰ λάβουν

μετοχήν εἰς τὸ δάνειον, καὶ σὰς ὁμολογῶ, ὅτι μεταξὺ αὐτῶν εἶμαι καὶ ἐγὼ, ὥστε, ἀγορεύων ἐνταῦθα, ὁμιλῶ καὶ κατ' ἐμοῦ.

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Δὲν πειράζει, καὶ ἀπὸ ἐδῶ ἔχετε καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ἔχετε.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Βεβαίως. Ἐλαβε μέρος δηλαδὴ καὶ ἡ Βιομηχανικὴ Τράπεζα καὶ ὡς σύμβουλος παρεκίνησα αὐτὴν νὰ λάβῃ μέρος καὶ παρεκάλεσα νὰ μὲ δώσῃ καὶ ἀτομικῶς καὶ ἔλαβον μετοχήν. Διατί νὰ στερηθῶ τοιούτων καὶ τηλικούτων πλεονεκτημάτων, ὅταν προσφέρονται;

Σ. ΠΕΤΙΜΕΖΑΣ. Ὡστε παντοῦ μέσα εἶσαι.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐὰν ἤμπορῶ. Λοιπὸν ἔρχομαι τῶρα νὰ ἐξετάσω τὴν μίσθωσιν τοῦ φόρου τοῦ καπνοῦ, ποῖον χαρακτῆρα ἔχει, διότι καὶ ἐδῶ ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν ἐξέφρασεν ἀμφιβολίας, ἐθεώρησεν, ὅτι δύναται νὰ ὑποβληθῇ τοιοῦτον ἢ τοιοῦτον σχέδιον, ὅτι δὲν δεσμεύεται ὑπὸ τῆς συμβάσεως νὰ ὑποβάλῃ ὠρισμένον σχέδιον, καὶ ὁ ἐντιμὸς βουλευτὴς Γόρτυνος ἐνόμισε πάλιν, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ μονοπωλίου, πειθόμενος εἰς τὰς ἐξηγήσεις, τὰς ὁποίας ἔδωκεν ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν, ἀλλ' ὅτι πρόκειται περὶ συστήματος φορολογικοῦ πρὸς ἐπιβολὴν φόρου ἐπὶ τοῦ καπνοῦ, εἰσαχθησομένου δι' ἐιδικοῦ νόμου· αὐτὸς ὁ φόρος μέλλει νὰ δοθῇ εἰς μίσθωσιν καὶ τὸ πλεονέκτημα αὐτῆς τῆς ὁμάδος εἶναι, ὥστε, γενομένου συναγωνισμοῦ ἐπὶ ἴσοις ὅροις, νὰ ἔχῃ κατὰ τὴν μίσθωσιν τὴν προτίμησιν. Οὕτω, νομίζω, ἐξηγήσατε τὴν ἔννοιαν τοῦ ἄρθρου 9.

Λοιπὸν ἀπορία· εἶναι μονοπώλιον, δὲν εἶναι μονοπώλιον, ἢ εἶναι μίσθωσις; καὶ ἐζητήθη διὰ παντὸς τρόπου νὰ εὑρεθῇ ἐξήγησις, ὅτι δὲν εἶναι μονοπώλιον. Ἐπιβάλλεται φόρος, ὅστις δὲν εἰσπράττεται κατ' εὐθείαν ὑπὸ τοῦ δημοσίου· ἐκτίθεται εἰς δημοπρασίαν καὶ εὐρίσκεται μισθωτῆς, ὅστις ἀναλαμβάνει τὴν εἰσπραξίν τοῦ φόρου. Τοιοῦτοτρόπως ἀπομακρύνεται ἡ ἰδέα τοῦ μονοπωλίου καὶ καθησύχασεν ὁ ἐντιμὸς βουλευτὴς Γόρτυνος. Μοὶ φαίνεται, ὅτι ἡσύχασεν ἐντελῶς, ἐγὼ ὅμως δὲν ἡσύχασα, διότι εὐρῆκα ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου μίαν λέξιν, ἡ ὁποία μὲ ἐτάραξεν. Ὅταν γίνηται χρῆσις λέξεως ξένης, ἥτις ἔχει ἐιδικὴν σημασίαν κυριολεκτικὴν, οἷονδ' ἂν καὶ συμβουλευθῇ τις, εἴτε τὸ Λεξικὸν τῆς Ἀκαδημίας, εἴτε τὸν ἔχοντα γνώσεις ἐιδικὰς περὶ τοιούτων πραγμάτων, θὰ σὰς εἴπῃ, δὲν ὑπάρχει ἄλλη ἔννοια, ὅταν γίνηται χρῆσις τοιαύτης λέξεως, δὲν ἐτέθη ἀπλῶς ὡς ἔτυχε πρὸς ἐπίδειξιν

γνώσεως ξένης γλώσσης, ἀλλ' ἅμα ὑπάρχει, θεωρεῖται δι' αὐτὸν τὸν σκοπὸν ὑπάρχουσα, διὰ νὰ προσδιορισθῇ ἡ ἔννοια καὶ νὰ μὴ ᾖ πλέον ἀμφίβολος, ἂν δὲ ὑπάρχει ἀπορία, νὰ λυθῇ διὰ τῆς σημασίας αὐτῆς τῆς λέξεως· λοιπὸν ἐδῶ μεταχειρίζεται τὴν λέξιν *régie*, καὶ ὅταν εἴπητε *régie*, εἰς τὸ Γαλλικὸν εἶναι τὸ μονοπώλιον, καὶ ἄλλην σημασίαν δὲν ἔχει. Ἐνθυμεῖσθε, ὅτι ἄλλοτε εἰς τὴν συζήτησιν περὶ Λαυρίου, περὶ σκυριῶν καὶ ἐκβολάδων, ὁ μακαρίτης Δεληγεώργης, ἐνῶ ἐθασανίζοντο τὰ νομικὰ ζητήματα, ποῖον εἶναι τὸ δικαίωμα τῆς Κυβερνήσεως, ἔρριψεν εἰς τὸ μέσον τὴν λέξιν *régie*, καὶ ἐταράχθη τότε ἡ Βουλὴ, ἥτις ἀνεζήτησε τὴν σημασίαν τῆς λέξεως, ὥστε ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ γνωρίσῃ τὸ σημαϊνόμενον τῆς λέξεως *régie*, ὅτι σημαίνει τὸ ἀποκλειστικὸν δικαίωμα τῆς Κυβερνήσεως, ὅτι εἶναι ἐν σύστημα πλήρης μονοπωλίου· ἡ ἔπρεπε νὰ σβέσῃτε αὐτὴν τὴν λέξιν, διὰ νὰ δύνασθε νὰ ἔχητε ἀμφιβολίαν τινά, ἢ ἅμα ἐθέσατε αὐτὴν τὴν λέξιν ἐκεῖ, διὰ νὰ προσδιορίσῃτε τὴν ἔννοιαν, ἐννοεῖται, ὅτι καὶ εἰς τὸν νοῦν ὑμῶν, καὶ εἰς τὸν νοῦν τοῦ ἐτέρου τῶν συμβαλλομένων, καὶ εἰς τὸν νοῦν ἀμφοτέρων καὶ παντὸς ἄλλου ὑπάρχει καὶ μένει ἡ ἔννοια τοῦ μονοπωλίου, οὔτε δύναται νὰ ἐννοηθῇ ἄλλως, ὁ δὲ τρόπος τῆς παραχωρήσεως εἶναι ἡ διὰ συναγωνισμοῦ μίσθωσις. Τάχα τὸ ἔθνος, ἐὰν ὑπάρχῃ φόρος, δὲν εἶναι εἰς κατὰστασιν νὰ εἰσπράξῃ αὐτὸν τὸν φόρον; δὲν εἰσπράττομεν ὅλους τοὺς φόρους σήμερον ἀπ' εὐθείας; Καὶ ἀφ' οὗτου μάλιστα εἰσήχθη ὁ νόμος περὶ τῶν ἀροτήρων βοῶν, ἀπηλλάγημεν καὶ ἐκεῖ τῆς ἐνοικιάσεως εὐτυχῶς, καὶ ἐλπίζω νὰ μείνῃ αὐτὸς ὁ φόρος καὶ τὰ εὐεργετήματά του. Ἀλλ' ἐδῶ τί πρόκειται νὰ πράξητε; Νὰ εἰσάξῃτε νόμον μόνιμον μισθώσεως, καὶ, ὅσον ἡ μίσθωσις εἶναι μόνιμος, θέλει παρατείνεσθαι καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν, τὴν ὁποίαν ἀπαιτεῖ τὸ εἶδος τῆς συμβάσεως καὶ ὁ σκοπός, διὰ τὸν ὁποῖον γίνεται, καὶ ὁ σκοπὸς αὐτὸς εἶναι πρὸς ἐξασφάλισιν τοῦ δανείου. Θέλετε εἰσάξει λοιπὸν ἐν σύστημα, τὸ ὁποῖον νὰ καταστήσῃ αὐτὸν τὸν φόρον τοῦ καπνοῦ διαρκῆ ἐπὶ 40 ἔτη, καὶ ἐπομένως καὶ ἡ μίσθωσις σας δὲν δύναται νὰ ᾖ βραχυτέρα τῶν 40 ἐτῶν, ἐὰν ἐννοῇτε εὐλικρινῶς νὰ ἐκτελέσῃτε ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ὑπόσχεσθε, ἐπομένως εἰσήξατε τὸ μονοπώλιον. Ἄρα ἰδοῦ, ὅτι καὶ ἡ ἄλλη ἀπορία, ἡ ὁποία ἀπησχόλει τὸν νοῦν τοῦ ἐντίμου βουλευτοῦ Γόρτυνος, ἀρκούντως λύεται.

Δὲν ἐξετάζω τὰ καθέκαστα αὐτῆς τῆς συμβάσεως, διότι αὐτὰ

μόνα εἶναι τόσον σοβαρὰ καὶ τόσον καίρια, ὥστε διασείουν πᾶσαν πεποιθήσιν ἐκείνου, ὅστις σκέπτεται περὶ συνεπειῶν καὶ ὅστις δὲν σπεύδει, νομίζων ἄρκουν, ὅτι εὗρηκε 40,000,000, ὧν ἔχει ἀνάγκην σήμερον, δὲν μεριμνᾷ δὲ περὶ τῆς αὔριον, ἐὰν εἰσάγη αὐτὸ τὸ ποσὸν εἰς τὸ ταμεῖον, τότε λέγει *après moi le deluge*, γαῖα μιχθήτω πυρί.

Ἔρχομαι τώρα καὶ εἰς τὸ περὶ Τραπεζίης ἐν Ἡπείρῳ καὶ Θεσσαλίᾳ, τὸ ὅποιον χρηγεῖται ὡς πλεονέκτημα μιᾶς προσωρινῆς προκαταβολῆς. Ἀπορεῖ τις τῶνόντι, ἐὰν ᾖναι τόση σπάνις χρημάτων, καὶ ἂν ἐξέλιπε τόσον πολὺ ἢ πίστις τῆς Ἑλλάδος, ὥστε διὰ μίαν προκαταβολὴν ἢ Ἑλλάς ἀναδέχεται σήμερον αὐτὸν τὸν κύβον, νὰ εὐρεθῇ μετὰ 22 μῆνας ἐνώπιον ὑποτιμῆσεως φοβερᾶς τῶν ὁμολογιῶν, καὶ διὰ τῆς ὑποτιμῆσεως αὐτῆς νὰ καταστῇ ὀφειλέτης διπλασίου ἢ τριπλασίου ποσοῦ ἐκείνου, τὸ ὅποιον ἔλαβε, διὸ εἰς τοὺς προκαταβάλλοντας παραχωρεῖ τοιαῦτα καὶ τηλικαῦτα πλεονεκτήματα, συνάμα δὲ δεσμεύει τὸ φορολογικὸν τῆς σύστημα ἐπὶ τοῦ καπνοῦ, πρὶν ἀκόμη μελετηθῇ, πρὶν ἐξετασθῇ, ποία βάσις εἶναι ὀρθοτέρα ἐκ τῶν 4 ἢ 5 συστημάτων, τὰ ὅποια ἄλλοτε ἐσχεδιάσεν ὁ ἐντιμὸς ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν, ἢ τοῦ σχεδίου, τὸ ὅποιον ἐπιθυμεῖ νὰ ἴδῃ εἰσαγόμενον καὶ λαμβάνον ἰσχὺν νόμου, ὁ ἐντιμὸς βουλευτὴς Γόρτυνος. Ἀπορεῖ μάλιστα, διὰ ποίαν αἰτίαν ἡ Βουλὴ δὲν ἤζικωσε νὰ δώσῃ ἀκρόασιν εἰς τὸ σχέδιον τοῦτο. Ἐνδέχεται, ὅτι ἔχει ἀξίαν τὸ σύστημα αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ μέμφηται ἄλλον τινά, διότι δὲν ἔγινε δεκτόν, πρέπει νὰ μέμφηται ἑαυτὸν, διότι οἱ ἄνθρωποι πείθονται διὰ τῆς πειθοῦς, καὶ δὲν κατέβαλε προσπάθειας, νὰ πείσῃ τὴν Βουλὴν. Τί ἠθέλετε, διὰ τοῦ ζύλου ἢ διὰ τῆς δωροδοκίας; ἄλλο μέσον 4^{ον} δὲν ὑπάρχει. Λοιπὸν ἢ αὐτὸ τὸ νομοσχέδιον καθ'αυτὸ στερεῖται πειθοῦς, ἢ ὁ πατήρ τοῦ νομοσχεδίου δὲν κατέβαλε κόπον νὰ πείσῃ, καὶ ἰδοὺ διατρίβειναι νεκρογενές. Βλέπετε εἰς ποῖον χάος θέλομεν περιπέσει, ἐὰν ἐξετάσωμεν συστήματα φορολογίας τοῦ καπνοῦ. Ἐχομεν ἤδη σύστημα φορολογίας καπνοῦ, ἀλλ' οὐδεὶς θεωρεῖ αὐτὸ σοβαρὸν πρὸς ἐξασφάλισιν δανείου, διότι 200,000 δραχμῶν νομίζω εἰσπράττομεν ὡς ἔγγειον φόρον.

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ. Δὲν ἔχομεν φόρον.

ΚΑΛΑΠΑΓΑΣ. Καὶ αὐτὸς ὁ ἔγγειος φόρος δὲν μᾶς δίδει ἢ ἴσως.

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ. 200,000 κατ' ἔτος.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Λοιπὸν ἀπέναντι χρέους τοιοῦτου ἐκ δανείου τόσων ἑκατομμυρίων, δὲν δύναται νὰ εἴπῃ τις: δίδω ἀσφάλειαν 200,000 δραχμῶν, καὶ ἐὰν δὲν ἐπαρκέσῃ, ἐννοῶ ἄλλα τινὰ ἐπικουρικῶς, διότι ἐνδεχόμενον νὰ μὴ ἐπαρκέσῃ. Ἐπὶ τῶν 120 ἑκατομμυρίων ἔχετε 6 ἑκατομμύρια κατ' ἔτος τόκον καὶ μὲ τὸ χρεωλύσιον 7 ἴσως ἑκατομμύρια. Διὰ νὰ λέγητε, ὅτι θέλετε εἰσάξει φόρον, ὅστις εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ ἐπαρκέσῃ, αὐτὸ ὑποθέτει, ὅτι ὑπελογίσατε σύστημα φορολογίας *régie*, ἥτοι μονοπώλιον, τὸ ὁποῖον μέλλει νὰ σᾶς δώσῃ 6 ἢ 7 ἑκατομμύρια κατ' ἔτος. Ἄλλ' ἐγὼ λέγω, ὅς μὴ ᾔναι 7, ὅς ᾔναι 4. Τοιοῦτον σπουδαῖον φόρον πρόκειται νὰ εἰσάξητε, καὶ ἀκόμη δὲν ἔγινε σκέψις περὶ τούτου· ἐν τοσούτῳ ἀπὸ τοῦδε προβαίνομεν εἰς ὅλας τὰς συνεπείας. Καὶ νομίζετε, ὅτι δύναται ἡ Κυβέρνησις καὶ ἡ πλειονοψηφία τῆς Βουλῆς ν' ἀναδεχθῇ τοιαύτην εὐθύνην, καὶ ἀναδεχομένη αὐτήν, εἶναι εἰλικρινής; Ἐγὼ ἀμφιβάλλω. Σήμερον ψηφίζομεν αὐτὸ, αὔριον μεταβάλλεται ἡ πλειονοψηφία, ἣν ἤδη ἔχετε· θὰ γίνῃ χρῆσις τῆς πειθοῦς, ἄλλο μέσον εἶπομεν δὲν ὑπάρχει, ἡ πειθὴ δὲν ἐπαρκεῖ· ἔρχεται ἄλλο τρίτον καὶ τέταρτον σύστημα, καὶ παρέρχεται ἡ συνόδος. Νομίζετε, ὅτι εἶναι σοβαρὰ αὐταὶ αἱ ἐγγυήσεις;

Ἄς ἐξετάσωμεν καὶ τὸ περὶ Τραπεζίης. Ὁ ἐντιμὸς βουλευτὴς Γόρτυνος ἐθεώρησεν, ὅτι δὲν ἔχει ἀξίαν μεγάλην οὔτε ἡ ὑπαρξίς, οὔτε ἡ ἀφαιρέσις Ἡπείρου καὶ Θεσσαλίας ἀπὸ τὴν σύμβασιν μετὰ τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζίης. Ἐγὼ νομίζω, ὅτι ἡ ὑπαρξίς ἔχει σημασίαν καὶ σπουδαιότητα· ἐν τῇ ἀρχικῇ συστάσει τῆς Τραπεζίης τῶντι δὲν ἔχει σημασίαν. Μετὰ μακρὸν χρόνον οὐδεὶς προμαντεύει τί μέλλει γενέσθαι, καὶ ὅστις προμαντεύει, βεβαίως παραγνωρίζει πόσον σφάλλει, ὅταν θέλῃ νὰ γίνῃ προφήτης· ἀλλὰ τὰ πρῶτα ἔτι δύναται τις νὰ βεβαιώσῃ, ὅτι αὕτη ἡ Τράπεζα μέλλει νὰ μένῃ εἰς τὰ σπάργανα, διότι αἱ νέαι ἐπαρχίαι θέλουν εὐρεθῇ εἰς πλήρη ἀναρχίαν καὶ ἀκαταστασίαν, ἐὰν μάλιστα, ὃ μὴ γένοιτο! ἐπέλθουν καταστροφαί· ἀλλὰ καὶ ἄνευ τούτων, δὲν θέλει ὑπάρχει τάξις πραγμάτων, δὲν ὑπάρχει νομοθεσία, δὲν ὑπάρχει νόμος ὑποθηκῶν, δὲν ὑπάρχει σύστημα δικαστηρίων· ὅλα λοιπὸν εἶναι προβληματικά καὶ ἐν ἀκαταστασίᾳ. Τί θέλετε νὰ πράξῃ Τράπεζα ἀρτισύστατος; Αἱ Τράπεζαι παλαιὸν πρὸς μεγίστας δυσκολίας, τὰς ὁποίας ὑπερνικοῦν, ὅταν γίνουν μελέται μεγάλαι, ὅταν ὁ χρόνος παρέλθῃ, ὅταν γνωρίσουν κατὰ ποίαν μέθοδον δύνανται νὰ ἐργάζωνται

ται, ποῖαι εἶναι αἱ ἀνάγκαι τοῦ τόπου, ποῖα τὰ ἀξιόχρεα πρόσωπα, ὅταν γνωρίσουν ὅλας τὰς ῥοπὰς τῆς κοινωνίας, τὰ εἶδη τοῦ ἐμπορίου τῆς χώρας. Νομίζετε, ὅτι δι' ἀρτισύστατον Τράπεζαν αὐτὰ τὰ πρόνομια ἔχουν ἀξίαν τὰ πρῶτα ἔτη; θὰ παλαίση καθημέραν, ὅπως ὑπάρξῃ· μετὰ τὰ 10 ἔτη θὰ ὑπερνικήσῃ βεβαίως τὰς δυσκολίας. Λοιπὸν ἐστερήσατε δι' αὐτῆς τῆς πράξεως τὸ δημόσιον προσόδου, τὴν ὑποίαν ἠδύνατο νὰ λάβῃ, ἐὰν ὑπάρχῃ μία Τράπεζα ἰσχυρά, δυναμένη νὰ ἐπεκτείνῃ τὰς ἐργασίας της, διὰ δὲ τῆς ἐπεκτάσεως τῶν ἐργασιῶν της δυναμένη νὰ ἀποδώσῃ ἐκεῖνο τὸ ποσοστὸν, τὸ ὁποῖον ὑπόσχεται ἡ Ἐθνικὴ Τράπεζα. Ἀλλὰ τί παρετήρησεν ὁ ἔντιμος ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν; δὲν προσδοκᾷ 140,000 κατ' ἔτος, καὶ τοῦτο τὸ ἐδέχθη ὁ ἔντιμος βουλευτὴς Γόρτυνος, ὅτι δὲν δύνανται νὰ ᾔναι τόσα τὰ κέρδη. Ποῦ δὲ τὸ ἐστήριξαν; ἔλαβον ὑπόθεσιν ὑπερβολικὴν, εἶπον, ὅτι τὸ δημόσιον μέλλει νὰ λάβῃ παρὰ τῆς Τραπεζῆς εἰς τραπεζικὰ γραμματία 27,000,000, χρεωστοῦνται δὲ 23,000,000, εἶναι λοιπὸν 50,000,000 ἐν ἀναγκαστικῇ κυκλοφορίᾳ· ἐνδεχόμενον νὰ ζητήσῃ καὶ ἄλλα ποσὰ ἡ Κυβέρνησις, ὥστε νὰ προστεθῇ καὶ ἄλλο ποσὸν ἀκόμη τραπεζικῶν γραμματίων.

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ. Αὐτὸ δὲν τὸ εἶπον.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Πολὺ καλὰ, δὲν σὰς τὸ ἀποδίδω, τὸ ἀποδίδω εἰς ἐμέ· εἴμεθα λοιπὸν εἰς τὰ 50,000,000. Τί ποσὸν θέλει ἡ Τράπεζα ἡ Ἐθνικὴ νὰ ἐκδώσῃ δι' ἴδιον ἐαυτῆς λογαριασμόν; 30,000,000—35, ἀφοῦ εἶναι τὰ 50 ὑπὲρ τοῦ δημοσίου. Ἀλλὰ 25,000,000 μεταλλικὸν λαμβάνει ἡ Κυβέρνησις, καὶ αὐτὰ λογίζονται ὡς ἐν τῷ ταμείῳ· ἄρα θὰ ᾔναι διαφορά ἐλαχίστη, 7,000,000 τὸ ὑπερβάλλον. Εἴμεθα σύμφωνοι τώρα εἰς τὰ ποσὰ;

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ. Μάλιστα.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Αὕτῃ ἡ ὑπόθεσις κατὰ τὴν σύμβασιν σήμερον δὲν ὑπάρχει ἀκόμη, διότι δὲν ἐλάβετε, μοὶ φαίνεται, μεγάλα ποσὰ εἰς τραπεζικὰ γραμματία· ἀλλ' ἐντὸς ὀλίγου θὰ τὰ λάβητε, καὶ ὁ κ. Πρωθυπουργός, μοὶ φαίνεται, ὅτι εἶπε τὴν πρῶταν, ὅτι τὰ ἐξωδεύσαμεν.

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Τὸ μέταλλον σχεδὸν ὅλον.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐλπίζω νὰ σώζωνται καὶ ἄλλα· νὰ μὴ βαίνωμεν μετὰ τύσης ταχύτητος, ὥστε τὴν ἐπιούσαν τῆς ψηφίσεως νὰ ᾔναι καὶ ἐξωδευμένα. Ἀλλ' αὕτῃ ἡ κατὰστασις δὲν εἶναι μόνιμος μετ' ὀλίγον,

ὅταν λυθῇ τὸ μέγα ζήτημα, θὰ μένη πάντοτε ὀφειλέτης αὐτοῦ τοῦ ποσοῦ τὸ δημόσιον πρὸς τὴν Τράπεζαν; Δὲν εἵπετε εἰς τὸ ὑμέτερον πρόγραμμα, ἐὰν ἔχωμεν τὴν τύχην νὰ ἦσθε ὑμεῖς ὑπουργὸς τῶν οικονομικῶν, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ προχωρήσωμεν μετὰ θάρρους καὶ νὰ προκινδυνεύσωμεν, διὰ νὰ ἐπέλθῃ ταχέως ἡ λύσις, μετὰ δὲ τὴν λύσιν θέλομεν ἀσχοληθῇ εἰς τὴν ἀνόρθωσιν τῶν οικονομικῶν μας πραγμάτων; Αὐτὰ δὲν τὰ εἵπετε;

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ. Μάλιστα, καὶ βεβαίονω, ὅτι ὅσοι δανεῖζουν τὸ Κράτος, δὲν θὰ χάσουν τίποτε· τὸ ἔθνος ἔχει πόρους.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Καὶ ἐγὼ τὸ ἀσπάζομαι, ἀλλὰ νὰ ἴδωμεν τὰς συνεπείας. Ἡ ἀνόρθωσις τῶν οικονομικῶν πραγμάτων δὲν ἄρχεται ἀπὸ τῆς βαθμιαίας ἀποδόσεως τῶν τραπεζικῶν γραμματίων;

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ. Τότε ἀπαλλάξατέ με τοῦλάχιστον ἀπὸ τὸν φόβον τοῦ ἐνεχύρου.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Σεῖς ἐνεβάλετε τὴν κεφαλὴν σας εἰς τὸ στόμα τοῦ λύκου, καὶ τώρα λέγετε βγάλετέ μου τὴν, καὶ ἀκεραίαν μάλιστα. Δὲν τὸ ἐγγυῶμαι.

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ. Ἡ τὸ ἐνέχυρον θὰ χάσωμεν, καὶ τότε δὲν ζημιόνομεθα ἀπὸ τὰ γραμματία, ἢ, ἐὰν ζημιωθῶμεν ἀπὸ τὰ γραμματία, θὰ κερδήσωμεν τὸ ἐνέχυρον, τὴν υπερτίμησιν τῶν ὁμολογιῶν. Τὰ δύο κακὰ δὲν ἠμποροῦμεν νὰ πάθωμεν· εἰς ἓν ἔπρεπε νὰ περιορισθῇτε.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐγὼ εἶπον, ὅτι εὐχομαι νὰ τὰ ἐπανορθώσητε· ἀλλ' ἰδοὺ ἡ διαφορὰ, διότι φαίνεται, ὅτι εὐρίσκομαι εἰς ἀντίφασιν, καὶ λυποῦμαι νὰ εὐρίσκωμαι εἰς ἀντίφασιν, ἔστω καὶ μίαν στιγμὴν, ἀπέναντί σας, διότι σὰς ἐρωτῶ τὸ ἐξῆς· ἡμεῖς ἔχομεν 22 μῆνας μόνον καιρὸν, καὶ ἐντὸς αὐτοῦ μέλλει νὰ γίνῃ αὐτό, τὸ ὁποῖον προβλέπετε, μέλλει νὰ γίνῃ ἡ πώλησις τῶν ὁμολογιῶν. Σὰς ἐρωτῶ, ἐντὸς αὐτῶν τῶν 22 μηνῶν θὰ ἀνορθώσητε τὰ οικονομικά σας;

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ. Ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος. Ἐὰν λυθῇ, ἐπανορθώνονται τάχιστα τὰ οικονομικά.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ λέγωμεν, ὅτι πάντοτε θέλομεν μένει ὀφειλέται πρὸς τὴν Τράπεζαν 50,000,000 γραμματίων καὶ 25,000,000 μεταλλικοῦ· ὥστε, λόγῳ αὐτῶν τῶν χρεῶν πρὸς τὴν Τράπεζαν, δὲν θὰ ὑπάρξῃ πλεόνασμα ὑπὲρ τὸ ἐναποταμίευμα τῆς Τραπεζῆς εἰς κυκλοφορίαν τραπεζικῶν γραμματίων, ὥστε νὰ ὠφεληθῇ

ἐξ αὐτοῦ τὸ δημόσιον τὸ ποσοστόν, καὶ τὸ ἐξετάζομεν, ὅπως τὰ πράγματα παριστῶσι. Τὰ πράγματα παριστῶσιν, ὅτι ἐκεῖνο τὸ ἀπαίσιον, τὸ ὁποῖον φοβούμεθα, θὰ ἔλθῃ τὸν 22^{ον} μῆνα, ἐνῶ ἡ ἐπανόρθωσις τῶν οἰκονομικῶν θὰ ἔλθῃ μετὰ 4, μετὰ 5 ἔτη· μετὰ τὸ ἔτος δὲ τοῦτο θὰ ἔχωμεν ποσοστὰ παρὰ τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, ἐνῶ παρὰ τῆς ἄλλης δὲν θὰ ἔχωμεν.

Ὁ ἐντιμος βουλευτὴς Γόρτυνος δέχεται τὴν σύστασιν τῆς Τραπεζῆς ὑπὸ ἓνα ὄρον, ὑπὸ τὸν ὅρον, ὅτι συναινεῖ καὶ ἡ ὁμὰς τῶν συμβαλλομένων νὰ ὑποβληθῇ εἰς τὸ ποσοστόν, περὶ τοῦ ὁποῖου δὲν γίνεται λόγος ἐν τῇ συμβάσει, καὶ τοῦτο συμπληροῖ τὴν τριάδα τῶν *ἐάν*, τὴν ὁποίαν πάντοτε παρατηρῶ ἐνσκήπτουσιν, ὅπως καὶ εἰς ἄλλην συζήτησιν, ὅτε ἐπρόκειτο περὶ τῆς ἐπιστρατείας, ἐνθυμεῖσθε, ὅτι ἀνηρτήθη ἐκ τριῶν *ἐάν*, καὶ ἤδη τοῦτο ἐπαναλαμβάνει· δὲν θέλει δὲ φανῇ εἰς αὐτὸν παράδοξον διὰ ποίαν αἰτίαν ἐκφράζω τὴν ἀπορίαν μου, διότι ἤδη λέγει, « ἐγὼ δὲν ἔχω ἀντίρρησην κατὰ τῆς συμβάσεως, ἂν μὲ βεβαιώσουν, » ὅτι τὸ ἐνέχυρον δὲν πρόκειται νὰ ἐκποιηθῇ. — Εἶναι τὸ πρῶτον *ἐάν*, τὸ δεύτερον, — « δὲν ἔχω ἀντίρρησην, *ἐάν* μὲ βεβαιώσουν, ὅτι » πρόκειται περὶ φόρου καὶ οὐχὶ περὶ μονοπωλίου, — καὶ τρίτον, — « *ἐάν* ἡ Κυβέρνησις κατορθώσῃ νὰ πείσῃ τὴν ὁμάδα, νὰ δεχθῇ τὴν » ἀπόδοσιν ποσοστοῦ ἐκ τῶν κερδῶν εἰς τὴν Κυβέρνησιν ». Τώρα πλέον δὲν μοι φαίνεται παράδοξον, ἂν δημοσιευθῇ ὁ λόγος τοῦ ἐντίμου βουλευτοῦ Γόρτυνος καὶ οὐδὲν ὑπάρχῃ ἐν αὐτῷ « *ἐάν* », διότι ἤδη συνέβη κατὰ τὴν πρώτην συζήτησιν, καὶ ἐνθυμοῦμαι ἓνα Ἀλεξανδρινὸν ποιητὴν, τ' ὄνομά του μὲ λανθάνει αὐτὴν τὴν στιγμήν, ὁ ὁποῖος κατῴρθωσε νὰ γράψῃ ποίημα, εἰς τὸ ὁποῖον νὰ μὴ ὑπάρχῃ τὸ « καὶ ». Οὕτω κατῴρθωσε νὰ ἐκλείψῃ ἐξ ὅλου τοῦ λόγου του, ὅστις κατεῖχε πολλὰς στήλας τοῦ « Αἰῶνος » τὸ *ἐάν*· ἐγὼ ὅμως ἐδῶ τὸ βεβαιῶ, διότι τὸ ἤκουσα καὶ τὸ ἐσημείωσα, τόσῳ μάλλον, καθ' ὅσον δὲν παρημέλησε σήμερον πάλιν ν' ἀνατρέξῃ εἰς τὰ τῆς ἐπιστρατείας καὶ νὰ ἐξετάσῃ ἂν ὑπῆρξε πρόωρος ἢ ἐπίωρος.

Ἀνέτρεξα εἰς τὰ λεξικά, διὰ νὰ εὔρω τὸ ἐπίωρον, καὶ δὲν ἠδυνήθην· ἐνδέχεται νὰ σημαίνῃ ἐπικαιρος ἢ πάρωρος. Ἐνθυμοῦμαι ἔριθα μεταξὺ Κοραῆ καὶ Κοδρικᾶ. Ὁ Κοδρικᾶς προσέβαλε τὸν Κοραῆν καὶ τὸν προσέβαλεν ἀτόπως· ἐπὶ τέλους ὁ Κοραῆς εἶπε: πολὺ καλὰ, ἡδύνατο νὰ μὲ προσβάλῃ, ἀλλὰ τοῦλάχιστον μὲ ὀρθογραφίαν. (ἰλαρό-

της). Οὕτω ἡδύνατο νὰ προσβάλῃ τὴν ἐπιστρατείαν, ἀλλὰ μὲ ὀρθόπειαν.

Φαίνεται, ὅτι ἀκόμη αἱ σκιαί, τὰς ὁποίας ἐγὼ ἐπεκαλέσθην, τὰ-
ράττουν τὸν νοῦν τοῦ ἐντίμου βουλευτοῦ Γόρτυνος· ἐγὼ τὰς ἐκάλεσα,
ἀλλὰ δὲν ἐπίστευον, ὅτι θὰ ἔλθουν. Ἄν ἡ φωνή μου ἤρκεσε νὰ τὰς
φέρῃ, δὲν ἔχει ὅμως τὴν μαγικὴν δύναμιν νὰ πείσῃ αὐτὰς νὰ φύγουν·
ἀπόκειται εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν θέλησιν νὰ φύγουν ἢ νὰ μείνουν, καὶ
ταῦτα, διότι δὲν ἐννοῶ πῶς δίδει σπουδαίως τὴν ψῆφον ὁ λέγων, ὅτι
συγκατατίθεται, ἐὰν δὲν περιέχῃ τὸ ψηφιζόμενον τὴν δεῖνα ἢ τὴν
δεῖνα ἐννοίαν. Ἐὰν ὅμως ἡ σύμβασις περιέχῃ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δὲν
θέλει, δὲν ἤκουσα τί θέλει πράξει· τοῦτο μένει αἰνιγμα. Ἐγὼ ὅμως,
κύριοι, θέλω δώσει τὴν ἐναντίαν ψῆφον ἐν πεποιθήσει καὶ ἄνευ αἰρέ-
σεως τινος, οὔτε παρεμβάλλω εἰς τὸ μέσον οἷονδ' ἕποτε ἐάν.

ΣΥΖΗΤΗΣΙΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΝΟΜΟΣΧΕΔΙΟΥ

ΠΕΡΙ ΦΟΡΟΛΟΓΙΑΣ

ΤΩΝ ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ ΤΗΣ ΓΗΣ ΔΙΑ ΤΟ 1881

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΤΗΣ 21 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1881

Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐζήτησα, κύριοι, τὸν λόγον, ἀποβλέπων κυρίως εἰς τὴν πρότασιν, τὴν ὑποβληθεῖσαν παρὰ τεσσάρων συναδέλφων ἡμῶν, περὶ καταργήσεως τοῦ ἐγγείου φόρου ἐπὶ τῶν ἀσκεπῶν γαιῶν, διότι τὴν πρότασιν ταύτην θεωρῶ σπουδαίαν· καὶ τὴν θεωρῶ σπουδαίαν, οὐχὶ διὰ τοὺς λόγους, τοὺς ὁποίους προτάσσουσιν, ἀλλὰ καθ' ὅσον εὐρίσκω ὑπὲρ αὐτῆς λόγον ἄξιον προσοχῆς. Διὰ νὰ ἐξετάσω αὐτὴν πρεπόντως καὶ δικαίως εὐρίσκομαι εἰς τὴν ἀνάγκην, νὰ κρίνω αὐτὴν ἐν συναφείᾳ μετὰ τῶν ἄλλων συστημάτων, τὰ ὅποια ὑπάρχουσιν ἐνώπιον ἡμῶν· τουτέστι νὰ ἐξετάσω καὶ τὸ σύστημα τῆς δεκάτης καὶ τὸ σύστημα τῆς στρεμματικῆς φορολογίας, τὸ ὅποιον ὑπέβαλε καὶ ἀπέσυρεν ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν, καὶ τὸ σύστημα τὸ ὅποιον, κατ' ἐμέ, εὐτυχῶς εἰσῆχθη κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος, τῶν ἀροτῆρων κτηνῶν.

Εἶδομεν, ὅτι ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν ἀπὸ πολλοῦ καιροῦ καταγινόμενος εἰς τὸ ζωτικὸν τοῦτο θέμα, τὸ ἀφορῶν τὰ ὕψιστα συμφέροντα τῆς κοινωνίας, κατέληξεν εἰς τὴν στρεμματικὴν φορολογίαν καὶ ταύτην ἐθεώρησεν ὡς τελειοτέραν, συμπεριλαμβάνουσαν ἐν γένει ὅλην τὴν ἐγγεῖον φορολογίαν· ἀλλ' ἀρχομένης τῆς συνόδου περιώρισε τὴν

στρεμματικήν φορολογίαν εἰς μόνον τὰς ἀσκεπεῖς γαίας καὶ ἀφῆκεν ἰσχύον τὸ σύστημα τὸ προϋπάρχον ὡς πρὸς τὰ λοιπὰ. Ἐδίστασε τάχα περὶ τῆς ὀρθότητος τοῦ συστήματος, τὸ ὅποιον προέτεινεν, ἢ διὰ τοῦ νομοσχεδίου οἰκονομῶν τοὺς καιροὺς ἐνόμισεν, ὅτι κατορθοῦται ἡ βαθμιαία εἰσαγωγή καὶ προπαρασκευάζεται τὸ ἔδαφος, ὥστε κατόπιν νὰ καταληφθῇ ἅπαν διὰ τῆς στρεμματικῆς φορολογίας. Αὐτὴ, νομίζω, ἦτο μᾶλλον ἡ ἰδέα τοῦ κ. ὑπουργοῦ. Αὐτὸ τὸ σύστημα, τὸ ὅποιον ἐσχεδίασε καὶ τὸ ὅποιον ἠλπίζε νὰ εἰσαγάγῃ, τῆς στρεμματικῆς φορολογίας, ἐθεώρει βέβαια, ὅτι ἐπαναφέρει πάλιν τὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν ἐν τῇ φορολογίᾳ, τὴν ὁποίαν ἐθεώρησε παραγνωρισθεῖσαν ὑπὸ τοῦ εἰσαχθέντος πέρυσι νόμου περὶ ἀροτῆρων κτηνῶν. Ἦκουσαμεν τότε, πόσῃ ἐξέφρασε χαρὰν καὶ ἀγαλλίασιν, ὅτε κατηργήθη τὸ σύστημα τῆς δεκάτης. Δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι τότε ἔλαθεν εἰς χεῖρας τὸ ψαλτήριον καὶ ἐψάλλεν

« Ἀγάλλου Σιών »,

διότι ἔβλεπε καταπίπτοντα τὰ τείχη τῆς Ἱερικῶ. Τὸ σύστημα τῆς δεκάτης λοιπὸν ἐθεώρει ὡς σύστημα βδελυκτόν, ἐνῶ ἐξ ἄλλου μέρους ὁ ἄλλοτε ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν κ. Παπαμιχαλόπουλος ἐξυμνεῖ αὐτὸ τὸ σύστημα καὶ εἶχεν ἀποδώσει εἰς αὐτὸ πολλὰ ἐπίθετα ὑψηλά· ἂν δὲ ἐνθυμοῦμαι καλῶς, τὸ ὠνόμαζε καὶ ἅγιον καὶ ὅσιον καὶ δίκαιον καὶ ἔλεγεν, « ἡ δικαία, ἡ σωτήριος, ἡ ἀγία δεκάτη ».

Τὸ κατ' ἐμὲ δὲν συνεμερίσθην, οὔτε τὴν γνώμην ὑπὲρ τῆς δεκάτης, οὔτε τὴν ἄλλην γνώμην κατὰ τῆς δεκάτης. Εὐρίσκομαι, οὕτως εἰπεῖν, ἐντελῶς ἄθῳ ἀπέναντι τῆς δεκάτης, δυνάμενος νὰ ἐκφρασθῶ πολὺ διαφόρως ἢ ὅπως ἐκείνοι.

Αἱ θεωρίαι, τὰς ὁποίας ἀνέπτυξαν καὶ οἱ ὑπὲρ τῆς δεκάτης καὶ οἱ κατ' αὐτῆς ἀγορεύσαντες, μοὶ φαίνεται, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξετασθῶσι καὶ πάλιν, ἵνα φθάσωμεν εἰς τὸ ἀληθές πρόβλημα περὶ τῆς φορολογίας τῶν ἀσκεπῶν γαιῶν, διότι κατέκριναν τὴν δεκάτην διαφοροτρόπως, ἀλλὰ δὲν ἐβασάνισαν τὴν ἀξίαν αὐτῆς ὑπὸ τὴν ἐποψιν τῶν ἀρχῶν τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Ἡ δεκάτη εἶναι φορολογία, ὅπως πᾶσα ἄλλη φορολογία, ἔχουσα διαφοροὺς τρόπους ἐφαρμογῆς. Ἀπολύτως δὲν δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἡ δεῖνα φορολογία εἶναι ἡ μόνη ἀληθής. Κατὰ τόπους αἱ φορολογίαι δύνανται νὰ παραλλάσσωσι, καὶ

παραλλάσσουσαι δύνανται νὰ φέρωσιν εἰς τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα, τὸ δὲ ἀποτέλεσμα εἶναι ἐκεῖνο, εἰς ὃ προσέχει κυρίως ἡ πρακτικὴ ἐπιστήμη, τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι νὰ μὴ παραβιάζωνται οἱ κανόνες τῆς φορολογίας, νὰ μὴ καταθλίβηται ἡ παραγωγή. Ἐὰν ἔχωμεν σύστημα δεκάτης, τὸ ὁποῖον δὲν καταστρέφει τὴν παραγωγὴν, δὲν ἐννοῶ, ποία εἶναι ἡ αἰτία τοῦ μίσους, κατὰ τῆς δεκάτης· εἶναι μῖσος ἐκ προκαταλήψεως; εἶναι μῖσος ἀπλῶς ὡς ἐκ τῆς ἱστορικῆς καταγωγῆς τῆς δεκάτης; Δὲν εἶναι ἡ πρόληψις ἀσφαλῆς ὁδηγὸς πρὸς λύσιν τοιούτων μεγάλων ζητημάτων. Ἀλλ' ἐξετάσωμεν πρακτικῶς, ποῖον τὸ ἀποτέλεσμα, τὸ πηγάζον ἐκ τῆς φορολογίας τῆς δεκάτης.

Ἐξ ὧν ἠρεύνησα περὶ τῆς δεκάτης, δύναμαι νὰ εἶπω τὰ ἐξῆς. Δύναμαι νὰ εἶπω, ὅτι διὰ τῆς δεκάτης δὲν δίδεται ἡ δέουσα προσοχή, ὅπως μὴ φορολογῇται τὸ μὴ παραγωγικὸν κεφάλαιον, τὸ κεφάλαιον, τὸ ὁποῖον δὲν φέρει καρπὸν. Τοῦτο ἔχει ἀνάγκη ἀναπτύξεως καὶ δι' ἐνὸς παραδείγματος δύναμαι νὰ ἐξηγήσω τὴν ἰδέαν. Ὅστις καλλιεργεῖ δημητριακοὺς καρποὺς, καταβάλλει εἰς τὴν γῆν κεφάλαιον καὶ ἐργασίαν· καταβάλλει αὐτὰ ἐλπίζων νὰ λάβῃ καρπὸν, ὑπερβαίνοντα αὐτὰς τὰς θυσίας καὶ παρέχοντα εἰς αὐτὸν κέρδος. Αὐτὸ τὸ κέρδος λοιπὸν εἶναι τὸ μόνον, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ὑπόκειται εἰς τὴν φορολογίαν. Ἡ φορολογία δύναται νὰ ᾖ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀνωτέρα ἢ κατωτέρα, ἀλλ' ἅμα ὑπερβαίνει τὸ πρέπον μέτρον καὶ καταναλίσκει ὀλόκληρον τὸ κέρδος, τότε ἡ φορολογία εἶναι καταστρεπτικὴ, ὀλεθρία. Τί συμβαίνει λοιπὸν ἐπὶ τῆς δεκάτης; ἐπὶ τῆς δεκάτης ἡ φορολογία παραλλάσσει κατὰ τὴν ποιότητα τῆς γῆς καὶ κατὰ τὴν γονιμότητα αὐτῆς. Εἶναι ὁμολογούμενον παρ' ἐκείνων, οἵτινες κατέγιναν εἰς τὴν ἀνάλυσιν αὐτῶν τῶν πραγμάτων, ὅτι ὅλη ἡ λοιπὴ ἐργασία ἐκτὸς τοῦ καταβαλλομένου σπόρου εἶναι τὸ διπλάσιον τῆς ἀξίας τοῦ σπόρου, ὅτι ἐὰν καταβάλλῃ τις σπόρον ἴσον πρὸς 100, ὅλαι αἱ λοιπαὶ δαπάναι, ἕως ὅτου φθάσωμεν εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ καρποῦ, ἰσοδυναμοῦσι πρὸς τὸ διπλάσιον, εἶναι λοιπὸν ἴσον 200. Ἐὰν συγκομίσωμεν 300, οὐδὲν ἔχομεν κέρδος. Τί πρέπει νὰ λάβωμεν, διὰ νὰ ἀπομείνῃ κέρδος πρὸς φορολογίαν; Πρέπει νὰ λάβωμεν ποσὸν ἀνώτερον τῶν 300. Ἐὰν ἡ γῆ δὲν μοι δίδῃ τὸ τετραπλάσιον, ἔπεται, ὅτι δὲν ἔλαβον κέρδος, ὅτι ἔλαβον μόνον τὰς θυσίας, τὰς ὁποίας κατέβαλον, ὥστε διὰ τῆς δεκάτης φορολογεῖται αὕτη ἡ θυσία, φορολογεῖται τὸ ἄγονον κεφάλαιον. Ὅταν ἔχωμεν γαίαν, αἱ ὁποῖαι ἀντὶ

τοῦ ἐνὸς δίδουν τρία, αὐταὶ αἱ γαῖαι, ὑποβαλλόμεναι εἰς τὴν δεκάτην, καθίστανται ἐντελῶς ἄχρηστοι, ἐπιζήμιοι πρὸς καλλιέργειαν, καὶ ἡ δεκάτῃ ἴση πρὸς 30, τὰ ὁποῖα λαμβάνονται ἐκ τῶν θυσιῶν, ὅσαι κατεβλήθησαν, ἐκ τοῦ ὑστερήματος. Ὑποθέσατε, ὅτι ἡ γῆ δίδει 4, ποῖον εἶναι τὸ κέρδος μου; Εἶναι 100· ποῖον εἶναι τὸ ποσὸν τοῦ φόρου τῆς δεκάτης; εἶναι 40. Ὁ φόρος τότε εἶναι ἴσος πρὸς 40 $\%$, διότι μόνον τὰ 100 εἶναι τὸ περίσσευμα. Ὑποθέσατε, ὅτι ἡ γῆ αὐτὴ δίδει ἀντὶ ἐνὸς 5, ὁ φόρος μου θὰ ᾔηναι 50, ἀλλ' ἔχω 200 κέρδος καὶ ὁ φόρος εἶναι 25 $\%$ καὶ οὕτω καθεξῆς. Λοιπὸν αἱ γαῖαι αἱ γόνιμοι δὲν πιέζονται, ὑποβαλλόμεναι εἰς τὴν δεκάτην, πιέζονται αἱ γαῖαι αἱ μὴ γόνιμοι. Ἐὰν ὑποθέσῃτε, ὅτι ἡ γῆ ἀντὶ 1 δίδει 10, ὁ φόρος μου ἤθελεν εἶναι 100, ἀλλὰ τὰ 100 εἶναι ἐπὶ τῶν 700, λοιπὸν ὁ φόρος μου εἶναι ἐλάχιστος.

Ἐκ τούτου ἐξάγεται, ὅτι ἡ δεκάτῃ εἶναι φόρος βαρὺς καὶ δὲν εἶναι βαρὺς, ὥστε δὲν δύναμαι ἀπολύτως νὰ εἶπω, ὅτι ἡ δεκάτῃ εἶναι κάκιστος φόρος. Εἶναι κάκιστος φόρος ἡ δεκάτῃ, ἐφαρμοζόμενος ἐπὶ τῶν ἀγόνων γαιῶν, καὶ αὐτὸ τοῦτο εἶναι τὸ ἐλάττωμα τῆς δεκάτης, διότι καταργεῖ τὴν καλλιέργειαν τῶν ἀγόνων γαιῶν, τῶν μὴ παραγωγικῶν, καθ' ἃς δὲν ἀνταμειβεταὶ ὁ γεωργὸς διὰ τὰς θυσίας του. Μὴ νομίσωμεν, ὅτι αὐτὸ εἶναι μικρόν· εἶναι μέγιστον ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἐνῶ φαίνεται ἐλάχιστον, διότι συνέπεια εἶναι, ὅτι μένουν ἐν ἀργίᾳ μέγισται ἐκτάσεις γῆς· νομίζετε ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι μεγίστη βλάβη ἐν τῇ κοινωνίᾳ; Εἶναι μαρασμὸς καὶ ἀπονέκρωσις τῶν πηγῶν τῆς παραγωγῆς καὶ καταδίκη εἰς θάνατον. Ἀμα ἐξαιρέσητε τὰς μὴ γόνιμους γαῖας, μεγίστας ἐκτάσεις, ὁλοκλήρους πληθυσμοὺς καταδικάζετε εἰς τὴν στέρησιν τῶν ἀναγκαίων, καταθλίβετε τὴν γεωργικὴν τάξιν, ἥτις πρὸ πάντων ἔχει ἀνάγκην τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου. Ὁ γεωργὸς εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις ἀντέχει εἰς πᾶσαν στέρησιν, ἀλλ' εἰς μίαν μόνον στέρησιν ἀνθρωπίνως δὲν δύναται ν' ἀνθέξῃ, εἰς τὴν στέρησιν τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου. Καταδικάζετε λοιπὸν δι' αὐτοῦ τοῦ συστήματος τὴν γεωργικὴν τάξιν εἰς τὴν στέρησιν τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου καὶ καταδικάζετε ὁλοκλήρους ἐκτάσεις γαιῶν εἰς τὴν πλήρη ἀργίαν, διότι οὐδεμία ἄλλη καλλιέργεια δύναται νὰ ὑπάρξῃ, ὅταν δὲν ὑπάρχῃ ἡ καλλιέργεια τῶν σιτηρῶν, ἥτις εἶναι ἡ ἀπλουστέρα τῶν καλλιεργειῶν, ἐκείνη, ἡ ὁποία ἀπαιτεῖ τόσον ὀλιγωτέρας θυσίας καὶ τὴν ὀλιγωτέραν καταβολὴν τῶν κεφαλαίων, ἐνῶ παρέχει τὴν πρώτην

τροφήν. Κατ' ἔτος ἐπαναλαμβάνονται αἱ θυσίαι καὶ αἱ καταβολαί, δὲν εἶναι ὅμως τοιαῦται, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται μόνιμον κεφάλαιον, ὅπως εἶναι πᾶσα ἄλλη καλλιέργεια, ὅπως εἶναι ἡ φυτεία. Ἡ φυτεία εἶναι συσσωρεύσεις κεφαλαίων ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλλ' ἐπὶ τῆς καλλιεργείας τῶν σιτηρῶν στιγμιαῖα εἶναι αἱ καταβολαί, ἅμεσοι πρέπει νὰ ᾔναι καὶ αἱ ἀπολαύσεις. Καταδικάζομεν λοιπὸν μέγιστον μέρος τῆς κοινωνίας εἰς στέρησιν τῆς πρώτης τροφῆς καὶ τὴν γῆν εἰς ἀργίαν καὶ ἐπεκτείνομεν τὸ δυσειδὲς βασιλεῖον τῆς πενίας. Ἐὰν ᾔναι λοιπὸν ἡ δεκάτη ἐξοβελιστέα, ἐὰν τῶντι πρέπει νὰ ἐγερθῇ ἡ ἀγανάκτησις ἡμῶν ἐναντίον τῆς δεκάτης, εἶναι μόνον κατὰ τοσοῦτον, καθόσον παράγει αὐτὰ τ' ἀποτελέσματα. Καθόσον δὲν παράγει αὐτὰ τ' ἀποτελέσματα, ἡ δεκάτη εἶναι σύστημα φορολογίας, ὅπως εἶναι ὅλα τὰ φορολογικὰ συστήματα, καὶ ἀπόδειξις εἶναι, ὅτι ἡμεῖς διετηρήσαμεν τὸ σύστημα τῆς δεκάτης ἐπὶ τῶν ἐλαίων, διότι ἐκεῖ δὲν εὐρίσκομεν νὰ πιέζηται ἡ παραγωγή. Ὅπου δὲν πιέζεται ἡ παραγωγή, διότι ὀνομάζεται δεκάτη, διότι εἶναι $7\frac{1}{10}$ ἢ $8\frac{1}{10}$, ἢ διότι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον εἰσπράττεται, τοῦτο ποσὺς δὲν καθιστᾷ τὸ σύστημα βδελυκτόν, διότι εὐρίσκονται βελτιώσεις, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ μετριάσωσιν ὅλα τὰ ἐπαχθῇ τῆς βεβαιώσεως καὶ εἰσπράξεως. Ἀλλ' ἐπὶ τῶν δημητριακῶν καρπῶν, ἐπὶ τῶν ἀσκεπῶν γαιῶν πράγματι ἡ δεκάτη εἶναι καταστρεπτικὴ, κυρίως διότι καθιστᾷ ἀχρήστους τὰς γαίας τὰς μὴ παραγωγικὰς καὶ δὲν ἀνταμείβει τοὺς κόπους ἐκείνων, οἵτινες ἐργάζονται.

Ὡς ἐκ τούτου ἐγεννήθη ἡ γνώμη, ὅτι πρέπει νὰ καταφύγωμεν εἰς ἓν σύστημα ἐπιστημονικὸν καὶ τούτου χάριν ἐσχεδιάσθη τὸ περὶ στρεμματικῆς φορολογίας, τὸ ὁποῖον ἐθεωρήθη, ὅτι εἶναι ἀπόρροια τῆς ἐπιστήμης, διότι δῆθεν εἶναι ἐν ἰσχύϊ ἐν Γαλλίᾳ ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως. Ἐὰν συγκρίνῃ τις τὸ σύστημα, τὸ ἰσχύον ἐν Γαλλίᾳ, πρὸς τὸ σύστημα τῆς στρεμματικῆς φορολογίας, δὲν δύναται νὰ μὴ πεισθῇ, ὅτι εἶναι οἰκτρὰ διαστρέβλωσις, τοιαύτη, ὥστε ἐκεῖνα τ' ἀποτελέσματα, τὰ ὁποῖα ἐζήτησεν ἡ Γαλλία ν' ἀποκρούσῃ, αὐτὰ ταῦτα ἀσφαλέστερον ἐπανέρχονται, καὶ βαρυτέρα πίεσις ἀπειλεῖται εἰς τὴν γεωργικὴν τάξιν, πολὺ πλέον ὀδυνηρὰ τῆς δεκάτης, τὴν ὁποίαν κατηργήσαμεν.

Αὐτὰ τὰ δύο συστήματα θέλω ἤδη συγκρίνει, κατὰ τί διαφέρουσι ριζικῶς. Τί συνέβη ἐν Γαλλίᾳ; Ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τὴν πρώτην ἐπανά-

στασιν ἀπέδιδον μεγάλην ἀξίαν εἰς τὴν παραγωγικὴν δύναμιν τῆς γῆς καὶ εἰς τὴν προστασίαν τῆς γεωπονίας. Τότε ἀκόμη αἱ ἀρχαί, ὅτι ὁ πλοῦτος ἐνὸς ἔθνους συνίσταται εἰς τὰ ἐξ αὐτοῦ παραγόμενα προϊόντα ἦσαν πολὺ ἰσχυραί, ἐθεώρουν ὅμως, ὅτι ἔπρεπε ν' ἀποβλέψῃ ὁ νομοθέτης εἰς τὸ νὰ εἰσαγάγῃ, ὅσονένεστι, τὴν ἰσότητά ἐν τῇ φορολογίᾳ καὶ νὰ καταστήσῃ αὐτὴν πραγματικὴν, ὥστε νὰ μὴ ᾖ νεκρὸν γράμμα καὶ ἀρχὴ κενῆ σημασίας ἐντὸς τοῦ πολιτεύματος. Διὰ νὰ συνδυάσωσιν αὐτὰς τὰς δύο ἀρχάς, νὰ προφυλάξωσι δὲ τὴν γεωπονίαν καὶ τὴν γεωργικὴν τάξιν ἀπὸ τῆς φορολογικῆς πιέσεως, συγχρόνως δὲ νὰ καταστήσωσι τὴν φορολογίαν ὅσονένεστιν ἴσην, ἔθεσαν δύο ἀρχάς, τὰς ὁποίας παρεγνώρισε τὸ σύστημα τὸ ὑποβληθὲν τῆς στρεμματικῆς φορολογίας κατὰ κράτος. Ἐκείνη ἡ πνότης τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως πρὸς ἀναμόρφωσιν καὶ ἀνάπλασιν τῆς κοινωνίας δὲν ἔφθασε μέχρι τοῦ συντάξαντος τὸ νομοσχέδιον. Διατί; διότι τότε κυρίως ὥρισαν, τί δύναται ν' ἀπαιτήσῃ τὸ κράτος ἀπὸ τὴν γεωργικὴν τάξιν ὡς ἔγγειον φορολογίαν, καὶ τὸ ὥρισαν, συναθροίζοντες ὅλα τὰ γινόμενα, ὅσα εἶχον τότε πρὸ ὀφθαλμῶν κατὰ τὰς στατιστικὰς πληροφορίας. Ἐλαβον ὡς βάσιν τὴν ἐν συνόλῳ καθαρὰν παραγωγὴν ἐν Γαλλίᾳ ἐκ τῆς γῆς. Εἶπον λοιπόν· ἡ καθαρὰ παραγωγή ἐκ τῆς γῆς ἐν Γαλλίᾳ εἶναι ἴση πρὸς 1,200,000,000 εἶναι δὲ δεκτικὴ φορολογίας 20 %. Ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ ἀπεφάσισαν, ὅτι ὁ φόρος πρέπει νὰ περιορισθῇ ἐσαεὶ, ὅχι προσωρινῶς, ὅχι κατ' ἔτος ψηφιζόμενος, ἀλλ' ἐσαεὶ, εἰς τὸ ποσὸν τῶν 240,000,000 καὶ οὐδέποτε νὰ ὑπερβῇ τὰ 240,000,000. Ἀμα γίνῃ ὑπέρβασις, ἀναποδράστως ἐπέρχεται ἡ καταθλιψίς, συνέπεια δ' αὐτῆς τῆς καταθλίψεως εἶναι ἡ ὀπισθοδρόμησις τῆς γεωργίας, ἡ ἐλάττωσις τῆς παραγωγῆς πρὸς αὐξήσιν τῆς πενίας. Αὐτὴν τὴν προφύλαξιν ἔθεσεν οὕτως εἰπεῖν ἐν Κάρὸς μοίρα ὁ συντάκτης τῆς στρεμματικῆς φορολογίας. Παρεῖδεν ὅτι ἐν Γαλλίᾳ οὐδέποτε ὑπερέβησαν τὰ 240,000,000. Αὐτὰ τὰ 240,000,000 ἔμειναν πάντοτε τὰ αὐτά, καὶ μάλιστα ἡλαττώθησαν, διότι ἐφήρμοσαν καὶ τὴν ἄλλην ἀρχήν, ὥστε ἡ φορολογία νὰ ἐπιβαρύνῃ ἀναλόγως πάντας καὶ ἐξίσου διὰ τοῦ διανεμητικοῦ συστήματος. Ἐζήτησαν λοιπὸν ν' ἀνεύρουν ποία εἶναι ἐκάστης ἐπαρχίας ὡς ἔγγιστα ἡ καθαρὰ παραγωγή ἐκ τῆς γῆς, καὶ κατὰ τὸ μέτρον τοῦτο, κατὰ τὰς ἐξετάσεις αἱ ὁποῖαι ἔγιναν, ἀνελόγισαν δι' ἐκάστην ἐπαρχίαν, τί πρέπει ν' ἀναλάβῃ ὡς ἐπιβάλλον μέρος ἐκ τῶν 240,000,000. Διενεμήθη λοιπὸν αὐτὸ τὸ

ποσόν εἰς ὅλας τὰς ἐπαρχίας τῆς Γαλλίας· μετὰ τὴν διανομὴν ὅμως παρατηρήθη ἡ ἀνισότης, παρατηρήθη ὅτι ἐπαρχίαι ἄλλαι μὲν ἐβαρύνοντο μὲ 12 $\%$, ἐνῶ ἄλλαι μόνον μὲ 4 $\%$. Ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι ἐβαρύνοντο μόνον μὲ 4 $\%$, ἔμειναν μὲ τὰ 4 $\%$. Ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι ἐβαρύνοντο μὲ 12 ἢ καὶ μὲ 14 ἢ καὶ μὲ 18 $\%$ ἐκεῖναι ἀνεκουφίσθησαν, καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς ἀνακουφίσεως τὰ 240 ἑκατομμύρια ἔγιναν 180,000,000 καὶ σήμερον εἶναι μόνον 180 ἑκατομμύρια ὁ ἔγγειος φόρος ἐν Γαλλίᾳ σταθερῶς, ἀπαρασάλευτος, οὐδεὶς δὲ τολμᾷ, ν' ἀναβιάσῃ ἐν Γαλλίᾳ εἰς 190, 000,000 ἢ νὰ ὑπερβῇ τὸ μέτρον τῶν 240,000,000. Ἡ ἀπαρασάλευτος ἀρχή, τὴν ὁποίαν ἔθεσαν, εἶναι σωτήριος, εἶναι τὸ ὀρμητήριον τοῦ πολιτισμοῦ δύναμαι νὰ εἴπω, καὶ ὅστις παραγνωρίσῃ, προχωρεῖ εἰς τὴν βαρβαρότητα, διότι προχωρεῖ εἰς τὴν καταστροφὴν τῆς γεωργίας καὶ καταθλίβων τὴν γεωργίαν καθιστᾷ τὴν κοινωνίαν ἀσθενῆ καὶ ἀνίκανον. Ὅταν λέγωμεν, ὅτι ἡ γεωργικὴ τάξις δύναται ν' ἀνθέξῃ εἰς τὰς στερήσεις, λέγομεν, ὅτι αὕτη εἶναι, ἥτις χορηγεῖ τοὺς πλείστους ἄνδρας εἰς τὸν στρατόν, καὶ οὐδένα ἀδικῶ λέγων, ὅτι καὶ τοὺς ἐκλεκτοτέρους. Ὅσοι ἔρχονται ἐκ τῆς γεωργικῆς τάξεως, εἶναι οἱ πειθαρχικώτεροι καὶ ἀντέχουσιν εἰς τὰς στερήσεις, εἶναι οἱ εὐρωστότεροι καὶ οἱ καρτερικώτεροι εἰς τὰς κακουχίας. Ἐὰν λοιπὸν καταθλίβηται αὕτη ἡ τάξις, ἐξασθενεῖται καθ' ὅλους τοὺς λόγους τὸ Κράτος, ἐξασθενεῖται αὐτὸ οἰκονομικῶς, ἐξασθενεῖται αὐτὸ κατὰ τὰς δυνάμεις του εἰς τὸν σχηματισμὸν στρατοῦ. Ὅταν καταθλίβηται κατὰ τὰ δύο ταῦτα τὸ Κράτος, ἐστὶ βέβαιοι, ὅτι καταθλίβεται καὶ πνευματικῶς· καὶ αὕτη ἡ ἐλευθερία μέλλει νὰ πάθῃ, ὅταν ἡ πενία προχωρῇ.

Παρεγνωρίσθησαν λοιπὸν αἱ δύο σωτήριοι ἀρχαί, καὶ ἐνῶ παρεγνωρίσθησαν, θέλω σᾶς εἶπει ἀμέσως, εἰς ποῖον σύστημα ἐπροχώρησαν. Ἐπροχώρησαν δυστυχῶς εἰς τὸ Βυζαντινὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον ἐπέφερε τὴν πανωλεθρίαν τοῦ Βυζαντίου. Τί εἶναι αὕτη ἡ στρεμματικὴ φορολογία; ἀδιαφοροῦμεν πάλιν περὶ τοῦ ποσοῦ σχετικῶς πρὸς τὴν παραγωγὴν, οὐδένα θέτομεν φραγμὸν ἀνυπέρβλητον δὲν λέγομεν, ὅτι ὁ ἔγγειος φόρος δὲν δύναται νὰ ὑπερβῇ αὐτὸ τὸ ὄριον, ἀλλ' ἐπιτείνομεν τὴν φορολογίαν κατὰ τὰς ἀνάγκας τῆς ἐπικρατείας. Ἀμα εὐρωμεν γῆν φορολογήσιμον, ἐπιβάλλομεν ἀνὰ ἕκαστον στρέμμα ὠρισμένον ποσόν, τὸ ὁποῖον δυνάμεθα πάντοτε νὰ μεταβάλλωμεν, καὶ ἂν σήμερον θέτωμεν ἴσως, διὰ νὰ μετριάσωμεν τὴν ἐντύπωσιν, 20 λεπτὰ τὸ στρέμμα εἰς

τάς ὀρεινάς, καὶ δὲν ἐνθυμοῦμαι πόσον εἰς τὰς πεδινὰς, μετ' ὀλίγον δύναμεθα νὰ μεταβάλλωμεν αὐτὴν τὴν ἀναλογίαν, ὅποτε θέλομεν, καθ' ἕκαστον ἔτος. Ἀποδείξεις δὲ εἶναι, ὅτι οἱ συντάξαντες τὸ πρῶτον σχέδιον, αὐτὸ τὸ ἐπιστημονικόν, τὸ ὅποιον ἐμέλλε νὰ συντελέσῃ ὡς εἰσαγωγή εἰς τὸ νομοσχέδιον, ἔθεσαν διὰ τὰς πεδινὰς ξηρικὰς λ. 60, διὰ δὲ τὰς ποτιστικὰς λ. 80, ἐνῶ ἐν τῷ νομοσχεδίῳ ἡλαττώθησαν κατὰ τὸ ἥμισυ τὰ ποσὰ ταῦτα, δηλαδή διὰ τὰς πεδινὰς ξηρικὰς 30 λεπτά, διὰ τὰς πεδινὰς ποτιστικὰς 40 λεπτά.

Βλέπετε, ὅτι ἀφ' ἧς ἡμέρας ἐπελήφθησαν τῆς ἐπεξεργασίας αὐτοῦ τοῦ ζητήματος, μέχρι τῆς ἡμέρας, καθ' ἣν κατηρτίσθη τὸ Νομοσχέδιον τὸ ὑποβλήθην εἰς τὴν Βουλὴν, αὐτοὶ οἱ ἀριθμοὶ μετεβλήθησαν. Ἔννοεῖτε ἐκ τούτου, πόσον εὐκόλως μεταβάλλονται, ἀρκεῖ δὲ νὰ ᾔναι αὐτοὶ οἱ ἀριθμοὶ μεταβλητοί, διὰ νὰ προχωρήσῃτε εἰς τὴν καταστροφὴν τῆς γεωργίας, λέγω εἰς τὴν καταστροφὴν, ἐνῶ, ὡς προεῖπον, ἡ γεωργικὴ τάξις εἶναι ἐκείνη, ἥτις, ὑποκειμένη εἰς πολλὰς στερήσεις καὶ ἀνεχομένη αὐτὰς ἀγογγύστως, ἔχει ὅμως ἀπολύτως ἀνάγκην τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου ἐκ τῶν ἰδίων καμάτων, οὐχὶ ἀντὶ χρημάτων, τὰ ὅποια ἄλλως, ἄνευ παραγωγῆς, δὲν ἔχει νὰ φέρῃ εἰς τὴν ἀγοράν, διὰ νὰ προμηθευθῇ, ἀλλ' ἐκ τῆς ἰδίας γῆς τρέφεται. Πρὸ πάντων ἔργον τοῦ νομοθέτου εἶναι νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰ μέσα ὑπάρξεως τοῦ γεωργοῦ, τοῦτο δὲ πράττει φροντίζων κυρίως καὶ ἰδιαιτέρως περὶ τῶν ἀσκεπῶν γαιῶν, ἐνῶ κατ' ἄλλον τρόπον δύναται νὰ φροντίσῃ περὶ τῆς ἄλλης γεωργίας, διότι ἡ ἄλλη γεωργία στηρίζεται ἐπὶ καταβολῆς σπουδαίων κεφαλαίων, ἡ ἄλλη γεωργία τῆς φυτείας ὑποθέτει δυνάμεις χρηματικὰς, ὑποθέτει, ὅτι διαθέτει καὶ ἐκ τῆς πίστεως, τὴν ὅποιαν παρέχει ἡ ἰδιοκτησία πρὸς εὐρεσιν πόρων καὶ κεφαλαίων, ἐνῶ ἡ καλλιέργεια τῆς ἀσκεποῦς γῆς δὲν στηρίζεται εἰς αὐτὰς τὰς ὑποθέσεις, αὕτη ἀφορᾷ πρὸ πάντων τὸν γεωργὸν καὶ τὸν πένητα, τὸν ἀποζῶντα ἐκ τῶν ἐργῶν του καὶ τοῦ ἀρότρου.

Αὕτη ἡ τάξις πρέπει νὰ ἐξασφαλισθῇ διὰ παντός μέσου, καὶ δύναμαι νὰ εἶπω, ἐὰν ᾔητον ἀνάγκη, καὶ αὐτῆς τῆς καταργήσεως τοῦ ἐγγείου φόρου, ἄνευ δισταγμοῦ ἤθελον προχωρήσει μέχρι καὶ ταύτης μὲ πλήρες θάρρος, διότι τὸ ἀποτέλεσμα ἤθελεν εἶναι ὑπὲρ τῆς κοινωνίας.

Παραβάλετε τώρα τὸ σύστημα τὸ Γαλλικὸν καὶ τὸ σύστημα τῆς

στρεμματικῆς φορολογίας καὶ θέλετε ἰδεῖ, πόση εἶναι ἡ διαφορὰ, οἷα μεταξὺ τοῦ πολιτισμοῦ, ὅστις προέβλεψε νὰ μὴ προχωρήσῃ ἡ πίεσις ἡ φορολογικὴ μέχρι καταστροφῆς τῆς παραγωγικῆς δυνάμεως, καὶ τοῦ Βυζαντινοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον δὲν ἀπέβλεψεν εἰς αὐτὸ καὶ ἐπέφερε τὴν πανωλεθρίαν τοῦ Βυζαντίου.

Γνωρίζετε ἐν Γαλλίᾳ πόσα κεφάλαια κατεβλήθησαν, πόσαι θυσίαι, ὅπως αὐτὸ τὸ σύστημα πραγματοποιηθῇ. Κτηματολόγιον, καταμετρήσεις τριγωνομετρικαί· ἐγεωμετρήθη ἅπασα ἡ Γαλλία, ἐγεωμετρήθη ἅπαξ, δις, κατεβλήθησαν 120,000,000, εἰργάσθησαν 15, 20 ἔτη, ἔγινεν ἡ ἀναθεώρησις κατόπιν καὶ ἀφοῦ ἔγιναν ὅλα αὐτά, ποῖον εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα; τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ ἀτέλεια, τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι, ὅτι ἐζήτησαν τὴν ἐφαρμογὴν θεωρίας, ἡ ὁποία ναὶ μὲν εἶναι ἐπιστημονικὴ, δύναται νὰ φαίνεται ὅσονένεστιν ὀρθὴ καὶ μεμετρημένη, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐφαρμόσιμος. Εἶναι ἀδύνατον νὰ φθάσῃτε ἀναλογικῶς εἰς τὸ νὰ ἐξισώσῃτε τὰς θυσίας τῆς φορολογίας καὶ ν' ἀνεύρητε ἐνὸς ἐκάστου τὴν καθαρὰν παραγωγὴν, ἐξ αὐτῆς δὲ νὰ φορολογήσῃτε ἀναλογικῶς, ὥστε οὐδεὶς νὰ καταβάλῃ εἰς τὸ Κράτος πλέον τοῦ γείτονος, ὥστε οὐδεὶς νὰ καταβάλῃ πλέον τοῦ πέντε, τοῦ ἑξ, ἢ τοῦ 7 % ἐπὶ τῆς καθαρᾶς παραγωγῆς. Αὐτὸ εἶναι ἀκατόρθωτον. Οὐχ ἦττον ἡ Γαλλία τὸ διώκει, ἀλλὰ συμβαίνει ἄλλο τι, τὸ ὁποῖον θέλει ἐντὸς ὀλίγου ἀπαλλάξῃ τὴν Γαλλίαν ἀπ' αὐτὸ τὸ ἔργον. Συμβαίνει πρᾶγμα λίαν σπουδαῖον κοινωνικῶς, καὶ εἰς τὸ ὁποῖον δὲν πρέπει τις νὰ ᾔῃ ἀπρόσεκτος, καὶ εἶναι τὸ ἐξῆς. Ὁ νέος κόσμος σήμερον πέραν τῆς Ἀτλαντικῆς φέρει εἰς τὰς ἀγορὰς σιτηρὰ ἐν μεγάλῃ ἀφθονίᾳ, παραγόμενα ἐκ γαιῶν, αἵτινες δίδουν τὸ εἰκοσαπλάσιον, τὸ τριακονταπλάσιον, καὶ ἐπομένως ἡ δαπάνη εἶναι σχετικῶς μηδέν.

Ἡ μεταφορὰ αὐτῶν τῶν σιτηρῶν εἰς τὰς ἀγορὰς ἀπανταχοῦ, παραβαλλομένη πρὸς τὰς λοιπὰς δαπάνας τῆς καλλιέργειας ἐπὶ ἀγόνων γαιῶν, δὲν ἀναλογεῖ οὔτε εἰς τὸ ἐλάχιστον. Ἄλλοτε μόνη πηγὴ, ὅθεν ἐλαμβάνομεν τὰ σιτηρὰ ἐν τῇ Μεσογείᾳ, ἦτον ἡ Ῥωσσία, ὁ Δούναβις· ἀκόμη καὶ ἐπὶ τῶν ἀρχαίων χρόνων ὀλίγα ἤρχοντο ἐκ τῆς Ἀφρικῆς καὶ οὐχὶ τῆς αὐτῆς ποιότητος, σήμερον ὅμως τὰ σιτηρὰ τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν καὶ ἐν γένει τῆς Ἀμερικῆς καταποντίζουσιν ὅλας τὰς ἀγορὰς τῆς Εὐρώπης ἐν ἀκαρεῖ, οὐχὶ διὰ τῶν ἀτμοκινήτων· δι' αὐτῶν μεταφέρονται εἰς τὴν Μεσόγειον, ἀλλὰ δὲν μεταφέρονται

ἐκεῖθεν τοῦ Ἀτλαντικοῦ Ὠκεανοῦ, οὐχ ἤττον καὶ διὰ τῶν ἱστιοφόρων ἔρχονται τόσον ἄφθονα καὶ εἰς τόσον εὐτελεῖς τιμὰς, ὥστε δυσκόλως δύναται ν' ἀνταγωνισθῇ ἡ ἐγχώριος γεωργία. Ὁ σῖτος προσφέρεται εὐθηνότερος, καὶ τοῦτο ὠφελεῖ τὴν βιομηχανικὴν τάξιν, ἀλλ' ἡ γεωργικὴ τάξις κινδυνεύει πανταχοῦ, ὅχι μόνον παρ' ἡμῖν, ἀλλὰ καὶ ἐν Γαλλίᾳ, ἡ ὁποία ἔχει τοιαύτην παραγωγὴν σιτηρῶν, ὥστε ἐνίοτε μὲν ἐπαρκεῖ, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐξάγει, ἔστιν ὅτε ὅμως καὶ καθυστερεῖ. Ἐξάγει εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἐξάγει εἰς τὰ βόρεια κλίματα. Ἐκ τούτου ἐγεννήθη ἡ ἰδέα, ὅτι εἶναι ἀνάγκη νὰ σκεφθῇ ὁ νομοθέτης, ὥστε νὰ διασώσῃ τὴν γεωργικὴν τάξιν, καὶ πρὸς διάσωσιν αὐτῆς, τί εἶπεν ὁ ἐπιφανέστερος ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν οἰκονομολόγος, ὅστις εἶναι ἤδη πρόεδρος τῆς Γερουσίας ἐν Γαλλίᾳ; Εἴ και ἐγίναν τόσαι θυσίαι, διὰ νὰ σχηματισθῇ τὸ Γαλλικὸν σύστημα, προτείνει τὴν κατάργησιν παντὸς ἐγγείου φόρου· 180,000,000 λαμβάνει ἡ Γαλλία ἐκ τοῦ ἐγγείου φόρου, ἅμα, εἶπεν, ἔχομεν περισσεύματα ἄνω τῶν 180,000,000, δυνάμεθα ἀφόβως νὰ καταργήσωμεν τὸν ἐγγεῖον φόρον, δὲν εἶναι λοιπὸν ἀγυρτικόν τὸ νὰ προτείνῃ τις τὴν κατάργησιν τοῦ ἐγγείου φόρου, ἀφ' οὗ τὸ πρεσβεύει ὁ πρόεδρος τῆς Γαλλικῆς γερουσίας, ὁ Λέων Σέι, πρῶην ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν, καὶ ὁ ὁποῖος ἐργάζεται εἰς τοῦτο, καὶ θὰ τὸ φέρῃ εἰς πέρας, ἅμα ἐξακολουθεῖ ἐν Γαλλίᾳ αὕτη ἡ πρόσδος οἰκονομικῶς, ὥστε ὑπάρχουσι τοιαῦτα περισσεύματα, ἀπαλλάσσοντα τῆς ἀνάγκης αὐτοῦ τοῦ φόρου.

Σέβομαι τὴν γνώμην ταύτην, διότι βλέπω, ὅτι εὐρισκόμεθα ἐπίσης εἰς τὸν αὐτὸν κίνδυνον· ἡ ἡμετέρα γεωργία ὡς πρὸς τὰ σιτηρὰ εὐρίσκειται ἐκτεθειμένη εἰς αὐτοὺς τοὺς κινδύνους καὶ φρονῶ, ὅτι πρέπει νὰ λάβωμεν πρὸ ὀφθαλμῶν ν' ἀντικαταστήσωμεν τὴν ἐγγεῖον φορολογίαν τῶν σιτηρῶν δι' ἐτέρας φορολογίας καὶ ν' ἀπαλλάξωμεν τὴν γεωργίαν ἀπ' αὐτὰ τὰ βάρη, ἀντὶ νὰ χαλκεύωμεν νέας ἀλύσεις.

Εἰς ΒΟΥΛΕΥΤΗΣ. Νὰ φορολογήσωμεν τὰ κεφάλαια.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Μάλιστα, μὴ νομίζετε, ὅτι ἐγὼ εἶμαι ἐναντίος, δὲν φοβοῦμαι τὴν φορολογίαν τῶν κεφαλαίων, εἶμαι ὁ πρῶτος, ὅστις θὰ τὴν ὑποστηρίξω. Τὸ ζήτημα, ὅταν πρόκηται περὶ τοιούτου μεγάλου συμφέροντος, δὲν εἶναι ἄλλο, ἢ ν' ἀντικαταστήσωμεν τὸ ποσόν, τὸ ὁποῖον ἐκλείπει, δι' ἄλλου, ἐδῶ κεῖται ὁ ὁμφαλὸς τοῦ ζητήματος. Τί ἔχετε ἐν τῷ προϋπολογισμῷ; ἔχετε δύο, τρία ἑκατομμύρια ἐκ τῆς

ἐγγείου φορολογίας, ὅταν τὰ εὔρητε ἀλλαχόθεν, διατί νὰ μὴ ἀπαλλάξητε τὴν γεωργικὴν τάξιν; θέλετε νὰ βλέπητε κυρτὸν πάντοτε τὸν γεωργόν, ἐν στερήσει, καὶ δουλεύοντα ἐκ τῆς πενίας; Τί κερδαίνει ἡ Πολιτεία ἐκ τούτου; Ὅταν πρόκηται περὶ τοιούτου ἀνυπολογίστου συμφέροντος, ἅς σιγάσῃ ὁ φθόνος τοῦ λέγοντος, ὅτι, καταργοῦντες τὸν φόρον διὰ τοὺς ἀπόρους, καταργοῦμεν αὐτὸν καὶ διὰ τοὺς εὐπόρους. Οἱ κάτοχοι μεγάλης ἐκτάσεως γαιῶν, διατί νὰ ᾔναι πλούσιοι; Τοῦτο εἶναι κάρφος εἰς τὸν ὀφθαλμὸν μας· διὰ νὰ μὴ ᾔναι αὐτοὶ πλούσιοι, πρέπει νὰ ὑποφέρῃ ὅλη ἡ γεωργικὴ τάξις, — ἕως ἐκεῖ δύναται νὰ φθάσῃ ὁ φθόνος, — εἶναι τὸ ἴδιον ὡς νὰ λέγετε, διὰ νὰ μὴ ᾔναι πλούσιος ὁ γείτων μου, προτιμότερον νὰ ὑποφέρῃ ὅλη ἡ γεωργικὴ τάξις. Ἀλλὰ νομίζετε, ὅτι αὐτὸς ὁ γείτων, ὁ κάτοχος γονίμου γῆς ἔχει κέρδος ἀνώτερον ἀπὸ τὸν κάτοχον τῆς ἀγόνου γῆς; ἂν ἔχῃ κέρδος, τὸ ἔχει στιγμιαίως, διότι τὸ κέρδος ἀναλογεῖ πρὸς κεφάλαιον καὶ δὲν ἐξήρτηται ἀπὸ τὴν τύχην ἢ ἀπὸ οἰανδήποτε εὐνοίαν, ὅπως προσδιορίζεται ἡ ἀναλογία τοῦ κέρδους πρὸς τὸ κεφάλαιον, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀγοραίας τιμῆς τῶν πραγμάτων. Ἐκεῖνη ἡ γῆ, ἡ ὁποία παράγει εἰκοσάκις τὸν καταβληθέντα σπόρον καὶ δίδει ἄφθονον τὸ κέρδος καὶ τὴν ὠφέλειαν εἰς τὸν ιδιοκτήτην, ἐκεῖνη ἡ γῆ ἔχει μείζονα ἀξίαν, παρὰ τὴν γῆν, ἡ ὁποία δίδει μόνον τὸ τριπλάσιον τοῦ σπόρου. Ἡ μὲν ἔχει ἀξίαν 5 χιλιάδων τὸ στρέμμα, ἡ δὲ 300 δραχμῶν, παραβάλετε τὴν ἀξίαν τῶν 5 χιλιάδων πρὸς τὸ κέρδος καὶ θέλετε ἰδεῖ, ὅτι εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτό, ὥστε δὲν πρέπει νὰ φθονῶμεν τὸν γείτονα. Ἐχομεν πληθυσμὸν γεωργικὸν 200 χιλιάδων περίπου, πόσοι εἶναι ἐκ τούτων οἱ μεγαλοκτηματῖαι; 500 ἢ χίλιοι, ἔστωσαν οὗτοι εὐτυχεῖς, ἀλλ' ἔστωσαν εὐτυχεῖς καὶ αἱ 200 χιλιάδες καὶ ἀπηλλαγμέναι ἀπὸ τὸ βάρος τῆς φορολογίας.

Θέλετε νὰ μάθητε πόσον σκληρὸν εἶναι, νὰ τρύχηται ἡ γεωργικὴ τάξις; Παραβάλετε τὸ σύστημα τοῦτο πρὸς τὸ σύστημα τὸ Βυζαντινόν. Μοὶ εἶπον, ὅτι εἶμαι καὶ ἀσυνεπής, διότι πέρυσιν εὐρέθην ἐπίσης ἐν μέσῳ τῆς ἐπιτροπῆς τῶν οἰκονομικῶν ὡς μέλος αὐτῆς καὶ τότε εἶδον διαφόρους προτάσεις καὶ σχέδια καὶ ἐγνωμοδότησα δι' ὀλίγων λέξεων περὶ ἀναβολῆς. Δύναμαι νὰ εἶπω, ὅτι πέρυσιν ἤμην εἰς κατὰστασιν ἀνηλικότητος, δηλ. πολιτικῆς, ἐμαθήτευον ἔτι, διό, ὡς ἐνθυμεῖσθε, δὲν ἔλαβον μέρος εἰς τὰς συζητήσεις, ἐσπούδαζον· ἔκτοτε

ἡσθάνθη, ὅτι ἔχω καὶ ἐγὼ ῥάμφος καὶ ἐνίοτε κάμνω ἤδη χρῆσιν αὐτοῦ.

ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ. Εἰς τὴν ἐπιτροπὴν ἐλάβετε μέρος καὶ ἀπεφάνθητε ὑπὲρ τῆς δεκάτης.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Εἶπον, ὅτι ἔχει ἀνάγκην ἀναθεωρήσεως, δὲν δυσαρρ-
στεῖσθε δὲ ἐὰν ἤμην ὑπὲρ τῆς ἀγίας δεκάτης, ἐγὼ δὲ τὴν ἐθεώρησα
ἀγίαν, αὕτη εἶναι ἡ διαφορὰ, τὴν ἐθεώρησα πολὺ ἁμαρτωλὴν καὶ εἶ-
πον, ὅτι πρέπει νὰ διορθώσῃ τὰ ἁμαρτήματά της, δὲν ἤμην δ' ἔτοι-
μος νὰ τὴν συμβουλευσω περὶ τοῦ τρόπου τῆς διορθώσεως, διότι, ὡς
εἶπον, ἤμην εἰσέτι ἀνήλικος. Διὰ νὰ σᾶς ἐξηγήσω δέ, ὅτι δὲν ἐσχημά-
τισα αὐτὴν τὴν στιγμὴν αὐτὰς τὰς ιδέας, θὰ σᾶς εἰπῶ, ὅτι, τὸ
σύστημα, τὸ ὁποῖον προτείνετε, εἶναι τὸ σύστημα τῶν Βυζαντινῶν.
Εἶναι γνωστόν, κύριοι, καὶ τὸ εὐρίσκετε εἰς ὅλας τὰς πηγὰς τὰς Βυ-
ζαντινὰς, ὅτι ὁ Καῖσαρ Αὐγούστος εἰσήγαγε τὸν λεγόμενον *κῆρσον*,
διέταξε φόρον ἔργειον, διαιρέσας τὰς γαίας εἰς περιφερείας, ὧν
ἐκάστη ὡς μόνας ὠνομάζετο *caput* ἢ *jugum*, οἱ δὲ Βυζαντινοὶ ἐκά-
λουν *ζυγοκεφαλὴν*, ἀξίας χιλίων νομισμάτων κατὰ τὴν ποιότητα τῆς
γῆς. "Αν ἡ γῆ ἦτον ἄγονος, ἔπρεπε νὰ περιληφθῇ μεγάλη ἔκτασις
καὶ τοῦτο εἶναι τὸ *jugum*, τὸ *ζευγάριον*, τὸ ὁποῖον ἦτον ἄνισον καὶ
ἀνώμαλον, ἄλλο εἰς τὰ ὄρεϊνά καὶ ἄλλο εἰς τὰ πεδινά. Τὸ σύστημα
τοῦτο εἶναι ἴσως ἀρχαιότερον τοῦ Αὐγούστου, ἀλλ' οὗτος τὸ ἐπεξέ-
τεινε καὶ διὰ τοῦτο εὐρίσκομεν καὶ εἰς τὴν Νέαν Διαθήκην, ὅτι ἐπὶ
Καίσαρος Αὐγούστου ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὴν Παλαιστίνην. Τὸ σύστημα
τοῦτο, τοῦ νὰ διαιρῇται ἡ γῆ εἰς τόσα ζευγάρια καὶ ἕκαστον ζευγάρι
νὰ πληρώνῃ τὸ αὐτὸ ποσόν, ὑπῆρξεν ὀλέθριον· ὁ νομοθέτης τὸ μετέ-
βαλε τότε κατὰ 15αετίαν *indictio*, δηλ. ὁ λεγόμενος Ἰνδικτιῶν, ὅτι
ἕκαστον ζευγάρι θὰ πληρώνῃ 5 νομίσματα ἢ ὀκτώ. "Ωστε διὰ μιᾶς
λέξεως προσδιωρίζετο τὸ ποσόν τῆς φορολογίας, καθ' ὅλον τὸ κράτος,
διότι ἕκαστον ζευγάρι ὑπῆγετο εἰς τὸ αὐτὸ ποσόν, ἀλλ' ἕκαστον ζευ-
γάρι ἦτον ἄνισον κατὰ τὴν ποιότητα τῆς γῆς· τοιοῦτον εἶναι καὶ τὸ
σημερινόν σύστημα τῆς στρεμματικῆς φορολογίας, καθ' ὃ ἡ διαφορὰ
τῆς ποιότητος ἀντιστοιχεῖ εἰς διαφορὰν κατὰ ποσόν. Τί συνέβη ἐπὶ
τῶν Βυζαντινῶν; Εἰς τὴν καταμέτρησιν τῶν ζευγαρίων βεβαίως δὲν
ἦτο δυνατόν νὰ τηρηθῇ ἡ δέουσα ἀκρίβεια περὶ τὴν ἐκτίμησιν, ὥστε
νὰ ἀντιστοιχῇ ἡ ἀξία ἕκαστου ζευγαρίου πρὸς ἴσον φόρον, διότι ἕνα

ζευγάρι ἡδύνατο νὰ ᾔηται πλούσιον καὶ ἄλλο πτωχόν. Ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων δὲν ὑπῆρχον πολλαὶ ἀνάγκαι τοῦ Κράτους πρὸς φορολογίαν, διότι ἐξηκολούθουν αἱ κατακτήσεις καὶ αἱ εἰσφοραὶ τῶν δορικτῆτων καὶ αἱ λαφυραγωγίαι τῶν ὑποδούλων ἐθνῶν, ὥστε τὸ ταμεῖον ἦτο πάντοτε ἐν εὐπορίᾳ.

Ἀλλὰ συνέβη ἕτερόν τι· ἐπεβλήθη κεφαλικὸς φόρος εἰς ἕκαστον πολίτην, ὡς τὸ χαράτσει, οἱ δὲ ἄποροι, μὴ ἔχοντες νὰ πληρώσουν τὸν προσωπικὸν τοῦτον φόρον κατέφευγον εἰς τὰ κτήματα τῶν πλουσίων, τῶν μεγαλοκτημόνων, ὅπου ὑπισχνοῦντο νὰ ἐργάζωνται ὑπὸ τὸν ὅρον, ὁ μεγαλοκτήμων ν' ἀναλάβῃ τὴν πληρωμὴν τοῦ κεφαλικοῦ φόρου ἀντ' αὐτῶν. Ὑπῆρχον λοιπὸν τὰ δημόσια βιβλία, τὰ λεγόμενα *Libri censuales*, παρὰ δὲ τῶν Βυζαντινῶν πολὺπτυχα, ἡ κῆρυξ καὶ ἐν αὐτοῖς ἦτο κατ' ἐπαρχίας ἐγγεγραμμένα τὰ κτήματα ὑπὸ τὸ ὄνομα ἐκάστου ἰδιοκτήτου, εἰς δὲ τὴν μερίδα ἐκάστου αὐτῶν, εἰς τὸ ἀκρόστιχον, ἐνεγράφησαν τὰ ὀνόματα ἐκείνων, οἱ ὅποιοι εἰργάζοντο ἐντὸς τοῦ κτήματος, ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ πληρῶνῃ ἀντ' αὐτῶν ὁ ἰδιοκτήτης τὸν κεφαλικὸν φόρον. Τοῦτο παρετάθη ἐπὶ μακρόν, ὥστε μετὰ αἰῶνα ἢ βραδύτερον αἴφνης εὐρίσκωμεν, ὅτι αὐτοὶ οἱ ἐργαζόμενοι ἐντὸς τῶν κτημάτων ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ πληρῶνῃ ὁ ἰδιοκτήτης τὸν κεφαλικὸν φόρον ἐγένοντο διὰ τῆς 30ετοῦς παραγραφῆς δουλοπάροικοι. Ἐντεῦθεν ἐγεννήθη ἡ δουλοπαροικία. Διὰ νὰ σᾶς δείξω, ὅτι αὐτὰ δὲν εἶναι αὐτῆς τῆς στιγμῆς μελέτη, σᾶς λέγω, ὅτι εἰργάσθην εἰς τοῦτο καὶ ἐξέδωκα πρὸ χρόνων πραγματείαν¹, ἡ ὅποια ἴσως εἶναι ἄγνωστος εἰς τὴν Ἑλλάδα· κανεὶς δὲν ἤκουσα νὰ μ' ἀναφέρῃ παρ' ἡμῖν, ἀλλ' ἀντὶ τούτου μοὶ ἐδόθη ἡ ἐξαίρετος ἱκανοποίησις, ὅτι μ' ἐμνημόνευσεν ὁ κ. Ζαχαρίας Λίγκενταλ, εἰς τὴν τελευταίαν ἱστορίαν τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου, ὡς καὶ πρὶν εἶχε μνημονεύσει ἐν ταῖς πρακτικαῖς τῆς Ἀκαδημίας τῆς Πετροπόλεως, παραδέχεται δὲ τὴν παρ' ἐμοῦ ἐκτεθεῖσαν, ὅτι ἡ δουλοπαροικία ἐκ τούτου ἐγεννήθη.

Ἡ δουλοπαροικία παρέμεινε μέχρι τέλους τοῦ Βυζαντιακοῦ Κράτους· ἐὰν ἴδῃτε παλαιὰς περιγραμμένας καὶ τὰ χρυσόβουλλα τὰ ἐκδοθέντα ὑπὲρ τῶν Μονῶν, παντοῦ ἀναφέρονται οἱ πάροικοι, τὸ ζευγολάτιον, καὶ οἱ ἐν αὐτῷ ἐγγεγραμμένοι. Ἐπειδὴ ἴσως ἐπὶ τοῦ Πίνδου ὑπῆρξαν αἱ μόναι

¹) Ἴδε τοῦ βιβλίου τούτου σελ. 181. Σημ. Ἐκδ.

ἐπαρχίαι, ὅπου δὲν ἴσχυσαν αἱ δουλοπαροικίαι καὶ αἱ ἐγγραφαί, ὡς ἐκ τούτου εἰκάζεται, ὅτι ὠνομάσθησαν *Αγγραφα*. Ὅταν πλησιάζωμεν ἐκεῖ, μετὰ τοῦ κ. Δημητρακάκη θὰ τὸ ἐξακριβώσωμεν.

Παρατηρήσατε τί συνέβη· ἅμα ἡ γεωργία παρήκμασεν, αἱ ἄγονοι γαῖαι κατήντησαν βάρος εἰς τοὺς ἰδιοκτῆτας, μὴ ἐπαρκοῦντας εἰς τοὺς φόρους, οἵτινες ἠῤῥξησαν κατὰ τὸ μέτρον τῶν ἀναγκῶν τοῦ Κράτους, οὐδὲν δὲ ἐκώλυε τοὺς Αὐτοκράτορας, διὰ τῆς *indictio* νὰ προσδιορίσωσιν ἄνωτερον ποσόν. Ἦρκει νὰ θεσπίσωσιν, ὅτι κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ὁ φόρος θὰ ᾔηται 15, 20, ἢ ὅσον πλέον· ἐκ τούτου δὲ ἐπῆλθεν ἡ ἐγκατάλειψις τῶν γαιῶν· αὐτὸ εἶναι τὸ σύστημα, τὸ ὅποιον πρόκειται νὰ εἰσαγάγωμεν διὰ τῆς στρεμματικῆς φορολογίας, νὰ ἐντείνωμεν αὐτὴν μέχρι τοῦ βαθμοῦ τῆς ἐγκαταλείψεως τῶν γαιῶν. Αἱ περὶ τούτου Νεαραί, ἐὰν τὰς διέλθῃτε, καὶ εἶναι πλείστα ὅσαι κατ' ἐξακολούθησιν ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι τῶν τελευταίων Αὐτοκρατόρων, μέχρι τῶν Παλαιολόγων, ὅλαι αὐταὶ αἱ Νεαραὶ πραγματεύονται περὶ τῶν ἀπόρων γαιῶν· τροχάδην σᾶς λέγω μόνον εἰς ἀπόδειξιν, ὅτι ἀρχαιότεραι Νεαραὶ ὀρίζουσιν, ὅτι, ὅστις καθυστερῇ τὸν φόρον ἐπὶ ἑξ μῆνας, ἐκπίπτει τῆς ἰδιοκτησίας ὑπὲρ ἐκείνου, ὅστις καταβάλλει τὸ καθυστερούμενον· τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ αὐστηρότης ἐξ ἀνάγκης. Ὁ νόμος ὁ περὶ ἐπιβολῆς ὑπεχρέου τὸν ἔχοντα εὖπορον γῆν νὰ στερηθῇ καὶ αὐτῆς, μὴ πληρώνων τὰ ἐδαφικὰ τέλη τῆς ἀπόρου. Ἄλλ' εἰς πολλὰ μέρη παρέμενον οἱ δουλοπάροικοι, οἵτινες ἐγίνοντο ἰδιοκτῆται τῶν γαιῶν καὶ ἐλεύθεροι. Ὑπὲρ αὐτῶν ἐθεσπίσθη, ὅτι οὐδέποτε πλέον ἡδύνατο ν' ἀγοράσῃ τοιαύτην γῆν ὁ μὴ ἀνήκων εἰς τὸ χωρίον, μεχρικοῦ ἐπιζῆ ὁ τελευταῖος, αἱ τοιαῦται δὲ γαῖαι ὠνομάσθησαν *μητροκωμιαί*· δὲν δύναμαι νὰ σᾶς εἶπω, διατί ὠνομάσθησαν οὕτω, διετηρήθησαν ἐν τούτοις μέχρι τῆς ἐποχῆς τῆς κατακτῆσεως καὶ εἶναι τὰ *καριέ*, τὰ κεφαλοχώρια. Τὰ κεφαλοχώρια εἶναι αἱ μητροκωμιαί, ὡς παρέλαβον αὐτὰς οἱ Ὀθωμανοὶ ἐκ τῶν Βυζαντινῶν, καθ' οὓς δὲν ἡδύνατο τὸ κεφαλοχωρί νὰ γίνῃ ἰδιοκτησία ἄλλου. Οὕτω καὶ οἱ Ὀθωμανοὶ ἐδέχθησαν ὡς ἀξίωμα, ὅτι *καριέ τζιφτλήκ ὀλμάς*, δηλ. κεφαλοχωρί δὲν γίνεται *τζιφτλήκ*.

Περὶ τούτου ὁ Πορφυρογέννητος ἐξέδωκεν αὐστηροτάτην Νεαράν, δι' ἧς διατάσσει, ὅτι, ὅστις εἰσχωρήσῃ ὅπωςδήποτε εἰς μητροκωμίαν, ὑπόκειται εἰς δήμευσιν.

Τὸ σύστημα τοῦτο ἐπέφερε τὴν ἐρήμωσιν τῆς χώρας καὶ ἄπειροι γαῖαι ἐγκατελιμπάνοντο καὶ ἐγκαταλελειμμένοι διετίθεντο ὑπὸ τῶν Αὐτοκρατόρων δωρεάν, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἐξετείνετο ἡ ἐρήμωσις, μόνη δὲ θεραπεία εὑρέθη τὸ σύστημα τῶν μητροκομιῶν. Αὐτὸ λοιπὸν τὸ σύστημα ζητοῦν νὰ εἰσαγάγουν τυφλοῖς ὄμμασι, χωρὶς ν' ἀποβλέψουν, ποία εἶναι ἡ παραγωγή, ἀλλὰ φορολογοῦν, ἵνα φορολογήσουν, καὶ ἵνα εἰσπράξουν ἐκεῖνο τὸ ποσόν, τοῦ ὁποίου ἔχουν ἀνάγκην, οὐχὶ διότι ἡ γῆ ἐν τῇ παραγωγῇ αὐτῆς δύναται νὰ δώσῃ τοιοῦτον ποσόν. Αὐτὸ τὸ σύστημα φέρει ἀναγκαίως εἰς τὴν ἐγκατάλειψιν τῶν γαιῶν, εἰς τὴν βαθμιαίαν ἐξηρήμωσιν τῆς χώρας καὶ θέλει καθιερώσῃ παρ' ἡμῖν τὸν νομαδικὸν βίον, ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχῃ μόνιμος ἐγκατάστασις γεωργῶν, ἀλλὰ νὰ μετατίθενται ἀπὸ τόπου εἰς τόπον ἐπανερχόμενοι μετὰ καιρὸν εἰς τὰς αὐτὰς γαῖας, ὅπως γίνεται ἐν Ἀσίᾳ, ὅπως πράττουν οἱ Κοῦρδοι, καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου προτίθενται νὰ ἐργασθῶσιν ὑπὲρ τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐὰν δὲ συνδέσῃτε τὴν γεωργικὴν τάξιν μετὰ τῆς γῆς, μὴ ἐλπίζετε ἀνάπτυξιν τῆς γεωργίας. Ὅ, τι ἐπράξατε διὰ τῆς διαθέσεως τῆς ἐθνικῆς γῆς, καὶ ἀνομολογῶ, ὅτι πολὺ χρεωστεῖται εἰς τὸν κ. ὑπουργὸν τῶν οικονομικῶν εἰς διαφόρους ἐποχὰς καὶ πρῶτον ἐργασθέντα, ὅπως καταστήσῃ τοὺς γεωργοὺς ιδιοκτῆτας, διὰ τοῦ Νόμου τούτου μέλλετε νὰ τὸ καταστρέψῃτε, ἐπαναφέροντες τὸν νομαδικὸν βίον, καὶ τὰς αἰγὰς πλανωμένας εἰς τοὺς ἐγκαταλελειμμένους ἀγρούς.

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ. Μὲ τὰ εἴκοσι λεπτὰ τὸ στρέμμα θὰ ἐπέλθουν αὐτὰ τὰ κακά;

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Τώρα τὰ λέγετε 20.

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ. Μήπως τὰς 5 δραχμὰς διὰ τοὺς ἀροτῆρας βόας αὐρίον δὲν θὰ τὰς κάμῃτε 20;

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Εἰς διάστημα πόσων μηνῶν μετεβάλατε γνώμην;

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ. Τί σημαίνει αὐτό, ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία θ' ἀποφασίσῃ.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐδῶ κεῖται τὸ πρόβλημα, νὰ εὔρητε ποσὸν ἀνυπέρβλητον, μὴ ἐπιδεκτικὸν αὐξήσεως.

ΖΗΝΟΠΟΥΛΟΣ. Δὲν ὑπάρχει σύστημα φορολογικόν, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ φόρος νὰ ᾔῃ ἀμετάβλητος· εἰς τὴν Γαλλίαν δὲν ὑπάρχει τὸ ποσοτικὸν σύστημα, ἀλλὰ τὸ διανεμητικόν· ἐκεῖ προσδιορίζει ἡ Βουλὴ τὸν φόρον καὶ ὅπως δύναται νὰ παραδεχθῇ τὰ 180 ἑκατομμύρια, δύναται ἐπίσης νὰ τὰ κάμῃ 200 καὶ 500.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Τὸ σύστημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον φέρετε, εἶναι ἡ διαστρέβλωσις ἐκείνου (Θόρυβος). Δέχομαι διακοπὰς, ἀλλ' ὅταν προβαίνητε εἰς ἀδιεξόδους ἀναπτύξεις, ὧν δὲν προφθάνω ν' ἀντιληφθῶ, ἀπλῶς θορυβεῖτε. Ζητήσατε τὸν λόγον, νὰ μὲ πείσητε, ὅτι αὐτά, τὰ ὁποῖα λέγω, δὲν εἶναι ὀρθά· ἐπιθυμῶ ν' ἀκούσω μετὰ μεγάλης εὐχαριστήσεως πᾶσαν ἀνασκευὴν (Θόρυβος).

ΖΗΝΟΠΟΥΛΟΣ. Εἵπατέ μας τὴν διάταξιν, ἥτις καθιεροῖ τὸ ἀμετάβλητον τοῦ φόρου.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Θέλετε νὰ ἔχω ἐδῶ τὰ ἔγγραφα (Θόρυβος), ἀποδείξεις; Μελετήσατε, νὰ τὰ μάθητε. Λέγω, ὅτι τὸ σύστημα τῆς δεκάτης καὶ κατ' ἐμὲ ἐφαρμοζόμενον εἰς τὰς ἀσκεπεῖς γαίας, οὐχὶ ἀπολύτως, εἶναι ὀλέθριον, καὶ εἶναι ὀλέθριον, διότι δὲν φεῖδεται τῶν ἀγόνων γαιῶν. Τὸ γαλλικὸν σύστημα ἔχει ἀξίαν ἐπιστημονικὴν, ἀλλ' εἰς τὴν ἐφαρμογὴν του δεικνύεται ἀτελές, διότι ἀδύνατον εἶναι νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἰσονομίαν καὶ ἂν οἱ Γάλλοι ἐπὶ 80 ἔτη ἐργαζόμενοι καὶ καταβαλόντες τοσαύτας δαπάνας δὲν ἔφθασαν, νὰ λύσωσι τὸ πρόβλημα, εἶναι ἀπόδειξις, ὅτι μένει ἄλυτον, ὡς βλέπομεν. Εἰς αὐτὴν τὴν θεωρίαν ἔφθασαν, διὰ νὰ σώσωσι τὴν κοινωνίαν καὶ ν' ἀσφαλίσωσι τὰ συμφέροντα τῆς γεωργικῆς τάξεως, ἀλλ' ἐπὶ τέλους δὲν ἀποκρούεται καὶ ἡ ἐντελής κατάργησις τῆς ἐγγείου φορολογίας.

Τοῦτο εἶναι ἡ μουσικὴ τοῦ μέλλοντος, ὡς θέλουσι μ' ἐπιτρέψει νὰ ὀνομάσω τὴν πρότασιν αὐτῶν οἱ τέσσαρες συνάδελφοι. Ἡμεῖς δὲν ἐφθάσαμεν εἰς τὸ πλεόνασμα, ὥστε νὰ σκεφθῶμεν περὶ καταργήσεως τῆς ἐγγείου φορολογίας καὶ πρέπει ν' ἀναβάλλωμεν μεχρὶς τοῦ ἀντικαταστήσωμεν ἐκεῖνο τὸ ποσόν, τὸ ὁποῖον θέλει ἀφαιρεθῇ ἐκ τοῦ προϋπολογισμοῦ. Ἄμα εὑρεθῇ τὸ ποσόν τοῦτο, πρῶτος ἐγὼ φέρω ψῆφον ὑπὲρ τῆς καταργήσεως τῆς ἐγγείου φορολογίας καὶ θέλω θεωρήσει ἐμαυτὸν εὐτυχῆ, ὅτι συνετέλεσα, ἔστω καὶ κατ' ἐλάχιστον, εἰς τὸ ν' ἀνακουφισθῇ ἡ γεωργικὴ τάξις, τὴν ὁποίαν θεωρῶ πρωτίστην ἐν τῇ κοινωνίᾳ, διότι ἀντέχει εἰς τὰς στερήσεις. Μεταξὺ τῶν γεωργῶν σώζεται ἡ ἀρχικὴ ἀγνότης τῶν ἡθῶν, αὐτοὶ πληροῦσι κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος τὰς τάξεις τοῦ στρατοῦ καὶ ἔχουν τὸ ἀνδρικὸν θάρρος ἀνάλογον πρὸς τὴν ῥωμαλεότητα τοῦ σώματος, διακρινόμενοι καὶ κατὰ τὴν πειθαρχίαν καὶ κατὰ τὸν πατριωτισμόν. Μεχρὶς τοῦ ἡμεῖς φθάσωμεν εἰς τοιαῦτα ἀποτελέσματα, ὥστε ν' ἀπαλλάξωμεν αὐτοὺς, βεβαίως δὲν θέλομεν δεχθῇ

τὴν στρεμματικὴν φορολογίαν καὶ ἐλπίζω, ὅτι ὁ ἀξιότιμος συνάδελφος κ. ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν, ὅστις παρήτησε τὴν στρεμματικὴν φορολογίαν, διὰ νὰ κρατήσῃ τὴν θέσιν τοῦ ὑπουργοῦ, ἐλπίζω, λέγω, νὰ παραιτήσῃ τὴν στρεμματικὴν φορολογίαν διὰ παντός, ἐξετάζων αὐτὴν, ὅποσον ὑπῆρξεν ὀλεθρία, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῆς ἱστορίας, καὶ κρίνων ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων, τὰ ὅποια ἐπῆλθον ἐν τῇ Βυζαντινῇ Αὐτοκρατορίᾳ διὰ τῆς φορολογίας τοιοῦτου συστήματος. Ἐλπίζω, ὅτι θέλει ἐννοήσῃ, πόσον ἐπικίνδυνον εἶναι, ὅταν εἰς τὸν νομοθέτην ἀπόκηται νὰ προσδιορίζῃ συχνάκις τὸ ποσὸν τοῦ φόρου, διότι καὶ ἐάν ἡμεῖς σήμερον λέγωμεν 20 λεπτά, αὔριον θὰ παρουσιασθῇ ἐνώπιον ἡμῶν ἄλλος ὑπουργὸς καὶ μετ' εὐγλωττίας θέλει παραστήσῃ τὰς ἀνάγκας τῆς πατρίδος πρὸς αὐξήσιν τοῦ ποσοῦ, καὶ ἀντὶ 20 θέλει ζητήσῃ 60 ἢ 80 ἢ δραχμὴν δι' ἕκαστον στρέμμα. Ἡ γεωργικὴ τάξις ἀπώλετο, οὐδέποτε θέλει ἀνακύβει εἰς τὸ μέλλον, διότι ἐπικείται πάντοτε τοιαύτη μεταβολὴ ἀπροσδόκητος καὶ αἰφνιδία. Ὅταν δύνασθε νὰ μεταβάλητε κατὰ βούλησιν τὸ ποσὸν ἀνεξετάστως καὶ χωρὶς νὰ γνωρίζητε τὴν ποιότητα, καταστρέφετε αὐτὰς τὰς πρώτας βάσεις τῆς γεωργικῆς φιλοπονίας. Λέγω λοιπόν, ὅτι τὸ σύστημα τῆς στρεμματικῆς φορολογίας εἶναι τὸ ὀλεθριώτερον, καὶ τοῦτο ἐβεβαιώθη ἐκ τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας.

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ. Μοὶ ἐπιτρέπετε μίαν παρατήρησιν;

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Μάλιστα.

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ. Δὲν νομίζετε, ὅτι αὐτό, τὸ ὁποῖον λέγετε διὰ τὴν γεωργίαν, ὅτι δύναται νὰ συμβῇ καὶ εἰς τὰ ἄλλα ἐπαγγέλματα; Δὲν ἔμπορεῖ ὁ νομοθέτης νὰ εἴπῃ, νὰ πληρώνη ὁ παπουτσοῦς 2 χιλ. δραχμ. καὶ ὁ ξενοδόχος 10 χιλ. δραχμᾶς;

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Δὲν τὸ νομίζω αὐτό, διότι εἶναι ἀδύνατον.

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ. Ἐὰν τοῦτο ἦναι ἀδύνατον, καὶ αὐτό, τὸ ὁποῖον λέγετε, εἶναι ἀδύνατον.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ὅχι! διότι ὁ φόρος τῶν ἐπιτηδευματιῶν δὲν ἀφορᾷ τὰξιν πόσον πολυάριθμον· ἀπὸ τοὺς παπουτσοῖδες δὲν θὰ συνάξητε τοσαῦτα ποσά, ὅσα δύνασθε νὰ ζητήσετε ἀπὸ τὴν γεωργίαν.

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ. Ἀπὸ τὴν σταφίδα, ἀπὸ τὰ ἔλαια, ἀπὸ τόσα ἄλλα προϊόντα, ἀπὸ τὰ ζῶα.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Μάλιστα.

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ. Δὲν θὰ συνάξητε ἀπὸ αὐτά;

- ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Βέβαια, ἀλλὰ θὰ φύγουν ὅλα τὰ ζῷα.
- ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ. Ἐὰν ᾔναι αὐτὸ τὸ ἐλάττωμα, ὁμολογῶ, ὅτι δὲν εἶναι πραγματικόν, διότι δὲν δύναται νὰ εὑρεθῇ ἀνόητος νομοθέτης. . . .
- ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐμβριθέστατος, διότι, παρατηρήσατε, ὑμεῖς εἰσθε ἐκ τῶν ἐμβριθεστέρων καὶ ἐν τούτοις ἐδέχθητε αὐτὸ τὸ σύστημα τὸ ὀλεθριώτατον πάντων.
- ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ. Μὲ ποίους ὄρους;
- ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐξήτάσατε ποῖα εἶναι ἡ πρόσδος τῶν γαιῶν αὐτῶν;
- ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ. Τὸ ἐξήτασα.
- ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Μόνον εἰς τὴν Τριφυλίαν.
- ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ. Τὸ ἐξήτασα εἰς ὅλον τὸ Κράτος.
- ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Δὲν πιστεύω νὰ τὸ γνωρίζητε καὶ αὐτό, τὸ ὅποιον λέγετε, ἐπιτρέψατέ μοι νὰ μὴ τὸ πιστεύσω.
- Α. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Μὴν ἀκούετε αὐτά.
- ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ὅταν πρόκηται περὶ συναδέλφου σας, πῶς ἡμπορῶ νὰ μὴ τὸν ἀκούσω; Νομίζετε, ὅτι εἶναι πράγματα, τὰ ὅποια δὲν μᾶς ἐνδιαφέρουν, ὅπως δὲν ἐνδιαφέρουν ὑμᾶς; Μάλιστα, τὸ δεικνύετε, τὸ εἶπατε.
- Α. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Δὲν πρόκειται σήμερον περὶ φορολογίας.
- ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Τὸ πιστεύω, ὅτι αὐτὰ δι' ἡμᾶς εἶναι ἀδιάφορα καὶ διὰ τοῦτο παρετήρησα, ὅτι δεικνύετε μεγίστην ἀδιαφορίαν, ἡδυνάμην ὅμως ἔνεκα τούτου νὰ σᾶς εἶπω, ὅτι εἰς ἄλλα ἐνδιαφέρεσθε, *servi-liter pro dominatione*, κατὰ Τάκτιον.
- Α. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Σήμερον πρόκειται περὶ αὐτῶν;
- ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Νομίζετε, ὅτι αἱ Βουλαι εἶναι προωρισμέναι, νὰ συζητῶσι μόνον πολιτικὰ ζητήματα, διὰ νὰ χρηγῶσι ψήφους εἰς τὰς Κυβερνήσεις καὶ νὰ φορολογῶσι τὸ ἔθνος ἀγογγύστως, καὶ ὅστις ἀγωνίζεται εἰς τὸ νὰ ἐννόησῃ τὰ συμφέροντα τῆς κοινωνίας, δαπανᾷ τάχα τὸν καιρὸν τοῦ ἐπὶ ματαίῳ; εἶδον μάλιστα, ὅτι τόσον πολὺ φροντίζετε περὶ τούτου, ὥστε ἐγκατελείψατε καὶ τὸ σύστημά σας.
- Κ. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Πρόκειται περὶ αὐτῶν;
- ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Βέβαια.
- Κ. ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Ἐγὼ δὲν δύναμαι νὰ σᾶς ἐννοήσω ποτέ, διότι δὲν σᾶς εὐρίσκω ἐν καλῇ καταστάσει, παρὰ μόνον ὅταν εὐρίσκεσθε πλησίον. . . .

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐγώ, κύριοι, φρονῶ, ὅτι εἶναι τὰ σπουδαιότερα συμφέροντα, ὅσα ἀνάγονται ἰδίως εἰς τὴν γεωργίαν, εἰς τὸ ἐμπόριον, εἰς τὴν βιομηχανίαν. Μοὶ παρενεβάλετε τὴν βιομηχανικὴν τάξιν, καὶ μοὶ εἶπατε, ὅτι δυνάμεθα νὰ πράξωμεν τὸ αὐτὸ καὶ εἰς αὐτήν, ἀλλὰ ποῖος θὰ φαντασθῇ, ὅτι δύναται νὰ εἰσπράξῃ μέγα ποσὸν ἐξ αὐτῆς τῆς τάξεως; οὐδεὶς, ἀλλὰ ἐκ τῆς γεωργικῆς τάξεως μέγα ποσὸν ἔχει νὰ εἰσπράξῃ, διότι εἰς τὴν γεωργικὴν τάξιν εἶναι ὁ πλοῦτος καὶ ἐκεῖ σπεύδει ὁ φορολόγος. Ἀλλὰ λέγων ταῦτα συνάμα δικαιολογῶ τὸ σύστημα, τὸ ὁποῖον εἰσήχθη, τὸ ὁποῖον ἐγὼ νομίζω, ὅτι εἶναι σύστημα ἀνακουφίσεως τῆς γεωργικῆς τάξεως, σύστημα μεταβατικόν, σύστημα προπαρασκευαστικόν ἐκείνου, εἰς τὸ ὁποῖον ἐντὸς ὀλίγου θέλομεν φθάσει. Θέλομεν πεισθῇ ἐντὸς ὀλίγου, ὅτι δὲν θὰ δυνηθῶμεν νὰ συναγωνισθῶμεν εἰς τὴν παραγωγὴν πρὸς τὴν Ἀμερικὴν, ὅτι δι' αὐτῆς θέλει τοσοῦτον καταβληθῇ ἡ ἐγγύριος παραγωγὴ, ὥστε δὲν θὰ δυνηθῶμεν ν' ἀποφύγωμεν τὴν κατάργησιν παντὸς φόρου ἐπὶ τῆς γεωργίας τῶν ἀσκεπῶν γαιῶν. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη, νὰ ἐξετάσωμεν τὸ σύστημα τῶν ἀροτριῶντων κτηνῶν λεπτομερῶς, διότι ἀρκεῖ, ὅτι εἶναι σύστημα ἀνακουφίσεως, ἀρκεῖ ὅτι ἡ γεωργικὴ τάξις ἀπηλλάγη ἀπὸ τῶν πλείστων καταπιέσεων καὶ καταθλίψεων, καὶ ὅτι ἀπηλλάγη, ὅχι μόνον κατὰ ποσόν, ἀλλὰ καὶ κατὰ ποιόν, διότι ἅπαξ συνταχθέντων τῶν καταλόγων κατὰ τὰς περιφερείας, προϋπάρχει σταθερὰ καὶ παγία ἡ βεβαίωσις, καὶ οὐδὲν ἄλλο ὑπολείπεται, εἰμὴ μόνον ἡ εἰσπραξις· τὸ μόνον ἔργον τῆς οἰκονομικῆς ὑπηρεσίας εἶναι ἡ διὰ τῶν εἰσπρακτόρων ἐνέργεια. Δὲν ἀρκοῦσιν ὅμως ταῦτα, διότι δὲν ἐπιτρέπεται, νὰ ἡμεθα ἀδιάφοροι καὶ ὡς πρὸς τὰς Ἰονίους νήσους· σκεπτόμενθι ὡς νομοθέται περὶ τῆς γεωργικῆς τάξεως τῆς λοιπῆς χώρας, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μὴ ρίψωμεν ἐν βλέμμα ἐπὶ τοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον ἐκεῖ ἐπικρατεῖ, δὲν ἔχει τάχα ἀνάγκη καὶ ἐκεῖ ἐνθαρρύνσεως ἡ γεωργικὴ τάξις; Δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀνακουφίσεως; Τὸ σύστημα, τὸ ὁποῖον εὐρίσκομεν ἐκεῖ, δυνάμεθα νὰ τὸ ὀνομάσωμεν ἀριστοκρατικόν, καὶ ἐλπίζω ὅτι οἱ συνάδελφοι ἐκ τῆς Ἑπτανήσου, ὅταν τὸ ἐξετάσωσι θέλουσιν εὐρεθῇ σύμφωνοι.

Ἐκεῖ φορολογεῖται ἡ εἰσαγωγὴ καὶ ἡ ἐξαγωγὴ, ἡ εἰσαγωγὴ εἶναι ἡ κατανάλωσις, καὶ πᾶσα εἰσαγωγὴ ὑπόκειται εἰς τὸν φόρον τῆς κατανάλωσεως, κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον φορολογεῖται ἡ ἐξαγωγὴ· αὐτὸ ποῖαν σημασίαν ἔχει; Φορολογοῦνται τουτέστι μόνον τὰ προϊόντα τῆς

γῆς, μόνος ὁ γαιοκτῆμων, ὁ δὲ κάτοικος τῶν πόλεων δὲν συντελεῖ εἰς αὐτὸν τὸν φόρον· εἶναι φόρος, ὁ ὅποιος ἐπιβαρύνει μόνην τὴν γεωργικὴν τάξιν, ἡ δὲ τάξις τῶν κατοίκων τῆς πόλεως δὲν φορολογεῖται.

Θ. ΖΕΡΒΟΣ. "Ολα ἀνάποδα τὰ λέγετε, οἱ λεγόμενοι μεγαλοκτηματῖαι κατοικοῦν εἰς τὴν πόλιν.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ἐσεῖς τὰ θεωρεῖτε ὅλα ἀνάποδα. Διατί νὰ μὴ τὰ θεωρήσω πρὸς στιγμὴν καὶ ἐγώ; Λέγω λοιπὸν, ὅτι αὐτὸς ὁ δασμὸς, τὸ τέλος ἐπὶ τῆς ἐξαγωγῆς, βαρύνει τὴν παραγωγὴν ἐκ τῆς γῆς, ἡ δὲ λοιπὴ παραγωγὴ δὲν φορολογεῖται· διατί νὰ μὴ φορολογῇται καὶ ἡ λοιπὴ παραγωγὴ; Ἡ παραγωγὴ ἐκ τῆς ἰδιοκτησίας τῆς ἀστικῆς, ἡ παραγωγὴ ἐκ τῆς βιομηχανίας διατί νὰ μὴ φορολογῇται; Τοῦτο κατὰ τὴν γνώμην μου εἶναι ἀριστοκρατικόν, εἶναι σύστημα, τὸ ὅποιον ἔχει βᾶσιν τὸ ἀριστοκρατικὸν πνεῦμα τῶν πόλεων. Τοιοῦτον σύστημα δὲν ἀρμόζει εἰς τὴν ἐποχὴν ἡμῶν, καθ' ἣν πρὸ πάντων ἐπικρατεῖ τὸ δημοκρατικὸν πνεῦμα, καθὼς ἔλεγεν ὁ Ῥόσση: «la démocratie coule à pleins bords».

Δὲν ἐννοῶ νὰ μεταφέρωμεν ἀμέσως τὸ σύστημα, τὸ ὅποιον ἐνταῦθα ἐπικρατεῖ, ἐξαπίνης, ἀλλὰ μοὶ φαίνεται, ὅτι πρέπει, νὰ προπαρασκευάσωμεν καὶ ἐκεῖ ἀνακούφισιν τῆς γεωργικῆς τάξεως· εὐρίσκω δὲ αὐτὴν τὴν προπαρασκευὴν δυναμένην νὰ γίνῃ διὰ τῆς ἐλαττώσεως τοῦ φόρου ἐπὶ τῆς ἐξαγωγῆς. Καθὼς εἶναι γνωστὸν, ὁ φόρος οὗτος εἶναι πρὸς 19 $\frac{1}{2}$ %, εἰς ὃν προστίθενται καὶ ἄλλοι δημοτικοὶ δασμοί, ὥστε φθάνομεν εἰς 21 καὶ ἡμισυ %. Λάβετε παράδειγμα τὴν σταφίδα ὑπὸ τοιαύτην φορολογίαν καὶ συγκρίνατε πρὸς τὴν φορολογίαν τὴν ἐνταῦθα. Εἴκοσι ἐν καὶ ἡμισυ % φορολογεῖται ἡ σταφίς, καὶ εἶναι 21 $\frac{1}{2}$ % ἐπὶ τῆς ἀκαθαρίστου παραγωγῆς. Λοιπὸν ποῖος εἶναι ὁ φόρος ἐπὶ τῆς καθαρᾶς παραγωγῆς; 42, 43 καὶ ἴσως καὶ 50 %, τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐπὶ τοῦ ἐλαίου, ὡς καὶ ἐπὶ πάσης ἄλλης παραγωγῆς. Εἶναι ὅμως ὀρθόν, νὰ καθυποβάλωμεν τὸ ἐπίλοιπον κράτος εἰς τοιοῦτον φόρον 50 % ἐπὶ τῆς καθαρᾶς παραγωγῆς; βεβαίως ὄχι. Φρονῶ λοιπὸν, ὅτι ὁ φόρος οὗτος εἶναι λίαν καταθλιπτικός, καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι παράδοξον, διατί τὰ κτήματα ἐν Ἑπτανήσῳ εἶναι εἰς εὐτελεῆ τιμὴν, διατί τὰ κτήματα ἐκεῖ, καὶ μάλιστα τὰ ἀγροτικά, δὲν ἔχουν ἀγοραίαν τιμὴν. Βλέπετε περιουσίας, αἱ ὅποια εἶναι μεγάλης παραγωγῆς καὶ ὅμως οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχουν, διότι ὠφέλειαν δὲν παρέχουσιν εἰς τὸν ἰδιοκτήτην. Αὐτὰ καλλιεργοῦνται

ὑπὸ ἐπιμόρτων, οἵτινες λαμβάνουν πρῶτοι τὴν μόνην ἀπομένουσαν ὠφέλειαν, εἰς δὲ τὸν ἰδιοκτήτην οὐδὲν ὑπολείπεται. Αἰτία εἶναι ὁ φοβερός ὄγκος τοῦ φόρου. Ὁ κάτοικος τῆς πόλεως συνείθισε νὰ ζῇ ἐν ἀτελείᾳ καὶ ἀκαταζήτητος καὶ νομίζει τοῦτο εὐεργετικώτερον· δὲν εἶναι τόσον ψευδὲς ἐκείνο, τὸ ὁποῖον παρατήρησεν ὁ κ. Ζερβός· πολλοὶ ἐξ αὐτῶν τῶν κτηματιῶν ἀγροτικῶν κτημάτων κατοικοῦσι τὰς πόλεις καὶ ἐν τούτοις νομίζουν, ὅτι δὲν πιέζονται ἐκ τῆς φορολογίας.

Θ. ΖΕΡΒΟΣ. Αὐτὸ εἶναι ὀρθότατον.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Δύνασθε νὰ ὀνομάσητε καὶ τοῦτο ἀνάποδον;

Θ. ΖΕΡΒΟΣ. Αὐτὸ μάλιστα εἶναι ὀρθόν. Ὅταν εἶπατε, ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως δὲν πληρώνουν, αὐτὸ ἦτον ἐσφαλμένον, αὐτὸ δέ, τὸ ὁποῖον λέγετε τῶρα, δὲν εἶναι ἐσφαλμένον.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Λοιπὸν πρέπει νὰ ἀρχίσωμεν νὰ ἐλαττώσωμεν βαθμηδὸν καὶ οὐχὶ αἰφνιδίως τὸν φόρον τῆς εἰσαγωγῆς, ἀντὶ $19 \frac{1}{2} \%$ νὰ τὸν ἐλαττώσωμεν εἰς 16% , ἥτοι νὰ καταβιδάσωμεν $3 \frac{1}{2} \%$ · βαθμηδὸν δὲ νὰ εἰσαγάγωμεν τὸ λοιπὸν φορολογικὸν σύστημα καὶ εἰς τὴν Ἑπτάνησον, ὅχι ἀμέσως, ὅπως ἐπικρατεῖ ἐνταῦθα, νὰ εἰσαγάγωμεν τὸν φόρον ἐπὶ τῶν οἰκοδομῶν, ἀλλὰ μετριώτερον ἀντὶ 5% , 1% · τὸν φόρον τῶν ἐπιτηδευμάτων καὶ ἐφεξῆς, ὅχι ὅπως ὑπάρχει, ἀλλὰ πολὺ μετριώτερον, ὥστε ὀλίγον κατ' ὀλίγον ὁ κάτοικος τῆς πόλεως νὰ συνειθίσῃ εἰς τὴν μετοχὴν εἰς τοὺς φόρους καὶ νὰ γίνῃ διανομὴ τοιαύτη, ὥστε βαθμηδὸν νὰ ἐπέλθῃ τὸ ἀποτέλεσμα, ὥστε οἱ φόροι νὰ μὴ ἐπιβαρύνωσι μόνην τὴν γεωργικὴν τάξιν, πλὴν ὅσον ἀφορᾷ τὸν φόρον τῆς καταναλώσεως. Ἡ τοιαύτη φορολογία, εἶναι ὁσονένεστι καλλιτέρα, τείνει πρὸς τὸν σκοπὸν τὸν κοινωνικόν, πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ζωτικῶν δυνάμεων τῆς κοινωνίας καὶ πρὸς τὴν ἐλευθέραν λειτουργίαν αὐτῶν.

Νομίζω λοιπὸν ἐξ ὧων ἐξέθεσα, ὅτι ἐξήγησα τὴν πεποίθησίν μου, καὶ ἠδυνήθην νὰ καταστήσω πιθανά, ὅσα ὑποστηρίζω, ὅτι ὁ φόρος τῆς δεκάτης δὲν δύναται νὰ ἐπανέλθῃ, ὅτι τὸ σύστημα, τὸ ἥδη ἰσχύον, συντελεῖ εἰς ἀνακούφισιν τῆς γεωργικῆς τάξεως, τὸ δὲ σύστημα τῆς στρεμματικῆς φορολογίας εἶναι ὁσονοίοντε ὀλέθριον, διότι δύναται νὰ ἀναβιβάζῃ τὸν φόρον εἰς τοιοῦτον ποσόν, ὥστε νὰ ἐπιφέρῃ καταστροφὰς εἰς τὴν γεωργικὴν τάξιν καὶ διότι τὸ σύστημα αὐτὸ ἐπιβάλλει τὸν φόρον, εἴτε ὑπάρχει πρόσοδος, εἴτε μὴ, εἴτε εἶναι τὸ ἔτος εὐτυχές, εἴτε ἀτυχές, ἐνεκα τούτου δὲ ἐπέρχεται ἡ ἐγκατάλειψις τῶν κτημάτων,

ἡ καταστροφή αὐτῶν, ἥτις, ἐπαναλέγω, ἔφερε τὴν πτώσιν τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Τὴν πλήρη κατάργησιν ἀπὸ τοῦδε δὲν δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν, διότι εἶναι πρόωρος. Ὁφείλομεν προηγουμένως, ν' ἀντικαταστήσωμεν αὐτὴν τὴν ὀλίγην πρόσδοον, τὴν ὁποίαν λαμβάνομεν ἐκ τῶν δημητριακῶν καρπῶν, δι' ἄλλης προσόδου, ἐμμένοντες ἐντοσοῦτῳ εἰς τὸ σύστημα τὸ ὑπάρχον, τὸ ὁποῖον εἰδείχθη λίαν ἀνακουφιστικόν διὰ τὴν γεωργίαν. Ὅπως σήμερον ἔχουσι τὰ πράγματα, πρέπει νὰ προπαρασκευασθῶμεν, νὰ φθάσωμεν εἰς τὴν κατάργησιν, διότι προβλέπω, ὅτι ἡ γεωργικὴ τάξις εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀνταγωνισθῇ πρὸς τὴν τῆς Ἀμερικῆς· οὐχ ἥττον ὅμως, μέχρις ὅτου δυνηθῶμεν νὰ φθάσωμεν ἐκεῖ, δὲν θέλομεν ἐγκαταλείπει τὸ σύστημα τῶν ἀροτριῶντων κτηνῶν, τὴν δὲ στρεμματικὴν φορολογίαν ὡς νεκρογενὴ θέλομεν ἐνταφιάσει.

ΕΞΑΚΟΛΟΥΘΗΣΙΣ ΤΗΣ ΑΥΤΗΣ ΣΥΖΗΤΗΣΕΩΣ

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΤΗΣ 27 ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1881

Π. ΚΑΛΑΪΓΑΣ. Κύριοι, δὲν ἐνόμιζον ποτέ, ὅτι ὁ ἐντιμος βουλευτὴς Γόρτυνος ἤθελε γίνεαι τοῦ τεθρίππου ἄρματος τῶν τεσσάρων βουλευτῶν ὑπὲρ τῆς καταργήσεως τῆς φορολογίας τῶν σιτηρῶν παράσειρος ἵππος, καὶ γαυριῶν καὶ καλπάζων ἤθελε διέλθῃ τὸν ἀνθηρὸν καὶ ἀπέραντον λειμῶνα τῶν ἀντιφάσεων. Ἀπὸ ποίας ν' ἀρχίσω πρώτης; ἀπὸ τῆς ἀντιφάσεως, ὅτι εἶναι ἄδικον νὰ ἐξαίρωνται πολῖται τῆς φορολογίας καὶ τοῦ συμπεράσματος τῆς καταργήσεως τῆς φορολογίας τῶν δημητριακῶν; ἀπὸ τῆς ἀντιφάσεως, ὅτι εὐρέθη ἐν ἀπορίᾳ ποῖον σύστημα νὰ ἐκλέξῃ, καὶ ἐν τούτοις ἐν αὐτῇ τῇ ἀπορίᾳ προτιμᾷ τὴν κατάργησιν; ἐκ τῆς ἀντιφάσεως, ὅτι τὸ σύστημα τῶν ἀροτριῶντων κτηνῶν φέρει εἰς τὴν ἀνισότητά καὶ δι' αὐτὸ πρέπει νὰ καταργηθῇ, διὰ νὰ προκύψῃ ἄλλη τρανωτέρα ἀνισότης; Ἦτό ποτε πιστευτόν, ὅτι ὁ διατελέσας ἐπὶ μακρὸν ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν, ὁ μελετήσας ἐμβριθῶς τὴν κατάστασιν τῆς χώρας, τὴν νομοθεσίαν τὴν οἰκονομικὴν,

τὸ φορολογικὸν σύστημα, τὴν ἐφαρμογὴν του, ὅστις διὰ μακρῶν ἐξέθεσε τὰ οἰκονομικὰ κατὰ τὴν ἐναρξιν τῆς παρούσης περιόδου, καὶ ἤμην τότε προσεκτικὸς ἀκροατὴς τῶν λόγων του, ὅστις οὐδέποτε ὕψωσε φωνὴν κατὰ τῆς δεκάτης, ὅτι μετὰ τὴν πτώσιν τῆς δεκάτης τί ἀνεῦρε σφαλερὸν εἰς τὴν στρεμματικὴν φορολογίαν; οὐδὲν ἄλλο, εἰμὴ, ὅτι ὑποστηρίζετο ἐκ μόνων ψήφων 23. Καὶ κρίνεται τάχα σύστημα φορολογικὸν ἐκ τούτου καὶ μόνου, ὅτι εὐρίσκονται μόνον 23 ψῆφοι πρὸς ὑποστήριξιν του; Ἄλλ' ἔστω· δὲν ὑποστηρίζει τὸ σύστημα τῆς στρεμματικῆς φορολογίας· αὐτὴν τὴν στιγμὴν ἔπρεπε νὰ περιμένῃ νὰ σχηματίσῃ σύστημα φορολογικόν, καὶ ἡδύνατο νὰ παρασταθῇ ἐπὶ τοῦ βήματος, διὰ νὰ εἴπῃ ὡς μέγα νήπιον· δὲν μ' ἐφέρατε σύστημα ἄλλο, καὶ εὐρίσκομαι ἐν ἀπορίᾳ, βοηθήσατέ με, δότε μοι σύστημα, τὸ ὁποῖον νὰ δυνηθῶ νὰ ὑποστηρίξω, διότι οὐδὲν ἔχω ἐν τῇ κεφαλῇ μου, τὸ δὲ σύστημα τῶν ἀροτῆρων βοῶν ἀποστρέφομαι, καθὼ εἰσαχθὲν παρὰ τοῦ νῦν ἀρχηγοῦ τῆς ἀντιπολιτεύσεως, καὶ διὰ τοῦτο προτιμῶ τὴν κατάργησίν του. Ἄλλὰ ποῖα εἶναι τὰ ἐλαττώματα, τὰ ὁποῖα ἐξέθεσεν; Ἡπείλησε μόνον, ὅτι θέλει ὁμιλήσῃ περὶ ἐλαττωμάτων, καὶ ἡπείλησε προκληθεῖς, ἀλλ' ὅμως δὲν ἡδυνήθη νὰ εὕρῃ ἐλαττώματα, ἐξ ἐναντίας εὗρε προτερήματα καὶ ὡμολόγησε τὸ μέγιστον τῶν προτερημάτων, τὸ τῆς ταχείας καὶ ἀκριβοῦς βεβαιώσεως καὶ τῆς ἀσφαλοῦς εἰσπράξεως, ὅπερ εἶναι τὸ μέγιστον τῶν προτερημάτων πάσης φορολογίας, διότι εἰσέρχεται ἀμείωτος ὁ ὅβολος τοῦ φορολογουμένου εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον, καὶ δι' ὅλων τῶν ὀχετῶν διερχόμενος εἰσέρχεται ἀκέραιος, καὶ οὐδὲν ἀπόλλυται. Ὡς ἤκούσατε, ἐβεβαιώθη παρὰ τοῦ κ. ὑπουργοῦ τῶν οἰκονομικῶν, ὅτι ὁ φόρος οὗτος, ἀνερχόμενος εἰς 1,320,000, εἰσεπράχθη κατὰ τὸ πλεῖστον, καὶ μικρὸν μόνον ὑπολείπεται, διότι μέχρι τῆς 31^{ης} Δεκεμβρίου εἰσεπράχθησαν 1,200,000· ἔκτοτε δὲ εἰσεπράχθησαν βεβαίως καὶ ἄλλα ποσά. Ταῦτα συνέβησαν κατὰ τὴν πρώτην ἐφαρμογὴν, καθ' ἣν ἐβράδυνεν ἐξ ἀνάγκης ἡ βεβαίωσις, διότι μόλις, νομίζω, ἐπερατώθη περὶ τὸν Σεπτέμβριον, ἥδη δὲ ἡ βεβαίωσις αὕτη ἰσχύει καὶ εἰς τὸ μέλλον. Εἰς τὸ ἐξῆς ἡ ἀναθεώρησις, ἥτις ἀπαιτεῖται, διότι, εἴτε ἐξέλιπον κτήνη, εἴτε προσετέθησαν, εἶναι μικρὰ ἐργασία. Ἡ εἰσπραξὶς ἀπεδείχθη ἐνκολωτάτη καὶ ἄνευ ζημίας καὶ ἐλαττώσεως τοῦ ποσοῦ, τὸ ὁποῖον ὁλόκληρον εἰσέρχεται εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον. Ὡμολόγησε λοιπὸν ὁ

κ. βουλευτής Γόρτυνος τὸ μέγιστον τῶν προτερημάτων, ποῖον δ' εὕρεν ἐλάττωμα; τὴν ἀνισότητά. Ἄλλ' ἡ ἀνισότης εἶναι τάχα λόγος πρὸς κατάργησιν φόρου; Τότε ἔπρεπε νὰ καταργήσωμεν ἅπαντας τοὺς φόρους. Ἀρνεῖται τις, ὅτι ἐπὶ τοῦ φόρου τῶν ἐπιτηδευμάτων ὑπάρχει μεγίστη ἀνισότης; Δὲν ὑπάρχει φόρος, ὁ ὅποιος νὰ φέρῃ εἰς τὴν ἀκρίθειαν τῆς ἀναλογίας, καὶ τὰ τελειότερα συστήματα, τὰ ὅποια ἐφαρμόζονται διὰ τῶν τελειότερων μέσων, διὰ τῆς ἀκριβείας τῆς ἐπιστήμης καὶ διὰ τῆς εἰλικρινείας τῶν ὀργάνων, φέρουν εἰς τὴν ἀνισότητα. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ εἴπητε, ὅτι καταργῶ φόρον, διότι φέρει εἰς τὴν ἀνισότητα, καὶ ἐν τῇ ἀνισότητι ἔγκειται ἡ ἀδικία· δὲν εἶναι μεγαλειτέρα ἡ ἀδικία, ἐνῷ ἐξακολουθεῖτε φορολογοῦντες τοὺς λοιπούς; Καὶ πῶς ἀνέχεσθε αὐτὴν τὴν ἀνισότητα;

Αὐτὸς ὁ τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι, κύριοι, μὲ ἐνθυμίζει περίεργον πρόβλημα τῆς μεταφυσικῆς ἐκ τῶν ἀλύτων, τὰ ὅποια δίδουν πρὸς ἄσκησιν, εἶναι δὲ ὁ *asinus metaphysicus*. Ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ νομοθέτης εἶναι ὁ *asinus metaphysicus*, ὅστις ἔχει ἐκ δεξιῶν καὶ ἐξ εὐωνύμων ἄχυρον τῆς αὐτῆς ποιότητος καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ποσόν· πρὸς ποῖον μέρος κατὰ προτίμησιν θέλει στραφῇ νὰ φάγῃ; πρὸς δεξιὰ, πρὸς ἀριστερά; Ὅχι, λέγουν οἱ μεταφυσικοί, διότι ἐκατέρωθεν ἐπισπᾷ ἡ αὐτὴ δύναμις. Τὸ πρόβλημα εἶναι ἄλυτον, καί, ὅπως ὁ *asinus metaphysicus* μὴ τρώγων ἀποθνήσκει, οὕτως ὁ νομοθέτης καταργεῖ τὸν φόρον, ὅπως μὴ περιπέσῃ εἰς τὴν ἀνισότητα. Αὕτῃ εἶναι ἡ ἄγαν ἀκρίθεια τῶν πραγμάτων, αὐτὸ εἶναι τὸ ἄλυτον πρόβλημα, τὸ ὅποιον δὲν ἐλύθη, οὔτε εἶναι δυνατόν νὰ λυθῇ, διότι ἡ αὐτὴ δύναμις ὑπάρχει καὶ πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ πρὸς τὰ ἀριστερά, τὸ αὐτὸ ἄχυρον, ἡ αὐτὴ ποιότης, τὸ αὐτὸ ποσόν· δὲν δύναται λοιπὸν νὰ στραφῇ οὔτε δεξιὰ, οὔτε ἀριστερά, αὐτὸς ὁ *asinus metaphysicus* (Ἰλαρότης).

Αὐτὰ συμβαίνουν, ὅταν θέλῃ τις νὰ ἐπιτείνῃ τὰ πράγματα εἰς τὴν ἐσχάτην ἀκρίθειαν καὶ νὰ εἴπῃ: δὲν θέλω νὰ ὑπάρξῃ οὔτε ἡ ἐλαχίστη σκιά ἀνισότητος. Καὶ ποῦ εἶναι ἡ ἀνισότης; διότι, λέγει, εἰς τὸν μεγαλοκτῆμονα χαρίζετε φόρον πλείοτερον παρὰ εἰς τὸν ἀπλοῦν γεωργόν, ἂν διατηρήσῃτε τὸν φόρον ἐπὶ τῶν ἀροτήρων βοῶν. Ἄλλ' ἡ ἀνισότης εἶναι πολὺ μειζων, ἐὰν τὸν καταργήσῃτε. Διότι, ὅταν ἀπαλλάσῃτε τοῦ φόρου τὸν μικρὸν κτηματίαν, τὸν ἐξισοῦτε πρὸς τὸ μηδέν, τὸν χαρίζετε ἐν μηδενικόν, ὅταν δὲ ἀπαλλάσῃτε μεγάλον κτηματίαν,

χαρίζετε πολλά μηδενικά, καὶ τί ἄλλο πλὴν μηδενικῶν διαθέτει νὰ δω-
ρήσῃ ὁ ἐντιμος βουλευτὴς Γόρτυνος; Διὰ τῆς καταργήσεως λοιπὸν φθά-
νετε εἰς μεγαλειτέραν ἀνισότητά. Καὶ εἶναι ἄπορον πῶς τόσον ἀπλοῦν
πρᾶγμα διέφυγε τὸν ὄξυν νοῦν τοῦ βουλευτοῦ. Καὶ ἐνῶ δεῖγμα τῆς
ἄκρας ὀξυνοίας του ἔδωκεν εἰς τὸν κ. Πρωθυπουργὸν ἀνευρὼν τὰς ἀντι-
φάσεις του, πῶς δὲν ἐβασάνισε τὴν εὐφυΐαν του, ν' ἀνεύρῃ σύστημα
φορολογικὸν κατάλληλον; Ἡ ἄκρα ἀνισότης ἐνδέχεται τῶνόντι νὰ φέρῃ
κακὰ ἀποτελέσματα, ἀλλ' ἡ σχετικὴ ὑπάρχει ἐν πάσῃ φορολογίᾳ.

Ἔρχομαι, κύριοι, εἰς τὸν κ. ὑπουργόν τῶν οἰκονομικῶν, μετὰ τοῦ
ὁποίου ἔχω βαρυτέραν συζήτησιν, διότι, θέλων νὰ ὑποστηρίξῃ τὸ
σύστημά του, πρὸ πάντων ἠξίωσεν, ὅτι οὐδεὶς ἄλλος δύναται νὰ
ἰσχυρισθῇ γνώσεις περὶ τοιούτων πραγμάτων. Γνωρίζομεν τὴν μακρὰν
πεῖράν του καὶ τὰ φῶτά του καὶ τὰς ἐργασίας του. Δὲν ἔπεται ἐκ
τούτου, ὅτι δὲν περιπίπτει πολλάκις καὶ ὁ μᾶλλον ἐμπειρος εἰς μέ-
γιστα λάθη, καὶ ἴσως τότε τὰ λάθη αὐτοῦ εἶναι βαρύτερα τῶν
ἄλλων, καθὼς λέγουν, ὅτι καὶ ὁ Ὅμηρος ἐνόστε κοιμᾶται, καὶ ὁ
ἔχων τὰς γνώσεις τοῦ κ. ὑπουργοῦ τῶν οἰκονομικῶν δύναται νὰ κοι-
μᾶται, *Et aliquando bonus dormitat Homerus.*

Ἐκθέτων τὸ σύστημά του, ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν οἰκονομικῶν ἐξέθεσε
τὴν ἀρχήν, ἐξ ἧς ὠρμήθη, καὶ δυσανεσχέτησε, διότι ἠθέλησα νὰ τῷ
ὑπομνήσω περὶ τῆς ἀρχῆς, ὅτι δὲν ἐπέτυχε. Τῶνόντι ἀμέσως ἡ ἀρχή,
ἐξ ἧς ὠρμήθη, καταφαίνεται σαφερὰ καὶ ἄγρουσα ἀναγκαιῶς εἰς τὸ
σφάλμα, εἰς ὃ περιέπεσε, διότι ἔθεσεν ὡς ἀρχήν, ὅτι ἡ γῆ πρέπει νὰ
φορολογῇται. Λοιπὸν ἡ φορολογουμένη ὕλη εἶναι ἡ γῆ. Αὐτὸ εἶναι τὸ
πρῶτον σφάλμα, εἰς τὸ ὁποῖον περιέπεσε, καὶ ἐκ τούτου τὰ ἐπίλοιπα.
Ἐγὼ ἀπαντῶ εἰς τὸν κ. ὑπουργόν, ὅτι ἔχει μέγιστον λάθος νὰ λέγῃ,
ὅτι φορολογεῖται ἡ γῆ, διότι εἶναι κτῆμα· τότε διατὶ δὲν φορολογεῖ-
ται ὁ πῖλός μου, δὲν εἶναι κτῆμα καὶ αὐτός; Ἀλλὰ δὲν φορολογεῖται
ἡ γῆ καθ' ἑαυτήν, ἀλλὰ ἡ ἐκ τῆς γῆς παραγωγή· εὐκόλον τὸ θεώ-
ρημα, διότι, ποῦ φθάνομεν ὅταν δεχθῶμεν ὡς ἀξίωμα, ὅτι φορολογεῖται
ἡ γῆ; Θέλετε φορολογήσει τότε ἐπὶ ἐλαττώσει τὰ κεφάλαια, ἐπὶ
ἐξαντλήσει αὐτῶν, καὶ ἂν ἡ γῆ ἔχῃ ἀξίαν 100 καὶ ὡς φόρον λαμβά-
νητε τὰ 10, ἡ γῆ θέλει ἔχει τὸ ἐπόμενον ἔτος 90, καὶ ἐντὸς δεκαετίας
ἐξαντλεῖτε τὴν ἀξίαν τῆς γῆς, καὶ πρέπει νὰ διώξητε τὸν ἰδιοκτήτην
ἐκ τοῦ κτήματος, καὶ οὕτω φθάνετε εἰς τὴν ἐξόντωσιν. Δὲν δύνασθε

νά φορολογήσητε τὴν γῆν ὡς γῆν, ἀλλὰ τὰ προϊόντα τῆς γῆς. Οὐδὲν σύστημα θέλετε εὔρει φορολογικόν πεπολιτισμένον Κράτους, τὸ ὁποῖον στηρίζεται ἐπὶ τῆς βάσεως, ὅτι ἡ γῆ εἶναι κτῆμα, καὶ ἐπειδὴ εἶναι κτῆμα, διὰ τοῦτο φορολογεῖται· τότε ἔπρεπεν ὅλα τὰ κτήματα νὰ φορολογῶνται, καὶ τούτου γενομένου, θὰ φθάσητε εἰς τὴν καταστροφὴν ἀφεύκτως. "Αἷμα κλείσετε τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ δὲν προσέχετε, τί φορολογεῖτε, δὲν παρακολουθεῖτε τὴν παραγωγὴν· ἡ παραγωγὴ διὰ σᾶς δὲν εἶναι στοιχεῖον φορολογίας, καὶ τοῦτο πιστεύοντες περιπίπτετε εἰς τὸ ἔσχατον ἀμάρτημα.

Τί εἶναι τὸ σύστημά σας; Φορολογῶ τὸ στρέμμα, καὶ δὲν ἐξετάζω, ἂν τὸ στρέμμα ἔχῃ παραγωγὴν. Σᾶς εἶπον, ὅτι ἄνευ ἐπιγνώσεως ἐπαναλαμβάνετε τὸ σύστημα τὸ Βυζαντινόν, καὶ τοῦτο πάλιν θέλω σᾶς δεῖξει, διότι καὶ ἐκεῖ δὲν ἔδωκαν προσοχὴν εἰς τὴν παραγωγὴν, ἀλλ' εἰς τὴν ἔκτασιν τῆς γῆς, εἰς τὸ στρέμμα. "Εχετε κατηγορίας γαίης ξηρικής, πεδινᾶς καὶ τὰ τοιαῦτα.

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. (Πρωθυπουργός). Ὑπάρχει καὶ κατηγορία διὰ τὰς καλλιεργουμένας.

ΚΑΛΛΙΓΑΕ. Δὲν ἤξεύρω, ἂν ὑπάρχῃ εἰς τὸ νομοσχέδιον. Θὰ σᾶς φέρω ἓν παράδειγμα, ἵνα σᾶς δείξω εἰς πόσῃ πλάνῃ εὐρίσκεται αὐτὴ ἡ κατάταξις, ἣτις δὲν παρακολουθεῖ τὴν παραγωγὴν· θὰ σᾶς εἶπω παράδειγμα βεβαιωμένον. Ὑποθέσατε εἰς τὴν Ἀττικὴν—διότι ὁ κ. ὑπουργὸς καυχᾶται, ὅτι γνωρίζει καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα τὴν παραγωγὴν πάσης γῆς, πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον εἶναι ὑπεράνθρωπον· ἡδύνατο νὰ εἶπῃ ὅτι γνωρίζει ὡς ἐγγιστα, ἀλλ' ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐβεβαίωσε, δὲν ἔπρεπε νὰ διαφύγῃ τὸ στόμα ἐκείνου, ὅστις ἀξιοῖ, ὅτι ἔχει αὐθεντίαν ἐπὶ οἰκονομικῶν πραγμάτων—εἰς τὴν Ἀττικὴν λοιπὸν λάβετε τὸν Ὀρωπὸν καὶ τὸ Κακυσάλισι. Ἐν αὐτῷ ὁ γεωργὸς πρέπει νὰ σπεῖρῃ εἰς ἓν καὶ ἡμισυ στρέμμα ἓν μεσιάρικον, ὡς λέγουν, δηλαδὴ ἡμισυ κοιλόν, εἰς τὸ λοιπὸν δὲ μέρος τοῦ Ὀρωποῦ εἰς ἓν στρέμμα ἡμισυ κοιλόν. Ἐδῶ εἶναι τῆς αὐτῆς ποιότητος γαῖαι κατὰ τὴν κατηγορίαν σας, εἶναι ξηρिकाί, πεδιναί, καλλιεργουόμεναι, ἂν θέλητε· ἀλλὰ σεῖς, ἐφαρμόζοντες τὸ αὐτὸ σύστημα, παρακολουθεῖτε τὴν παραγωγὴν; Ὁχι, ἐκλείσατε τοὺς ὀφθαλμοὺς σας, νομίζοντες ὅτι γνωρίζετε καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα τὰ προϊόντα πάσης γῆς, γνωρίζετε τί παράγει πᾶσα ἐπαρχία, καὶ ἐν τούτοις δὲν γνωρίζετε τί

συμβαίνει δύο βήματα μακρὰν τῶν Ἀθηνῶν. Ἴδου εἰς ποῖα σφάλματα περιπίπτετε, ὅταν θέλητε νὰ γνωρίζετε τὰ πάντα.

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ. Εἶπατε πρὸ ὀλίγου, ὅτι ἡ ἀνισότης εἶναι γενικὸν ἐλάττωμα ὅλων τῶν συστημάτων· δύνασθε νὰ μοὶ ἀποδείξητε, ὅτι σεῖς εἰσάγετε τὴν ισότητα διὰ τοῦ συστήματος, τὸ ὁποῖον ὑποστηρίζετε, τῶν ἀροτῆρων βοῶν;

ΚΑΛΔΠΑΣ. Σεῖς θέλετε νὰ τὸ διορθώσητε.

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ. Δὲν ἐπαγγέλλεται κανεὶς νὰ φέρῃ ισότητα παντελῇ.

ΚΑΛΔΠΑΣ. Σὰς ἐπαναλαμβάνω, θέλετε νὰ φέρητε διόρθωσιν, ἵνα μὴ ἀνησυχῇ ὁ ἔντιμος βουλευτὴς Γόρτυνος.

Ἐρχομαι νὰ εἶπω, ὅτι ἐμιμήθητε τὸ Βυζαντινὸν σύστημα ἀπαρалаλάττως, ἀλλὰ λεληθότως βεβαίως. Καὶ ἰδου πῶς. Σεῖς ἐνομίσατε τὸ σύστημά σας διάφορον τοῦ Βυζαντινοῦ, διότι ἐκεῖ ἐλάμβανον τὸ ζυγοκέφαλον jugum ὡς μονάδα φορολογικὴν, αὐτὸ δὲ διέφερε κατὰ τὴν ποιότητα τῆς γῆς· ἦτο τὸ ζευγάρι, ζευγος ἐργασίας, ὡς τὸ ὠνόμαζον, ἦτο τὸ τμήμα, τὸ ὁποῖον ἠδύνατό τις νὰ καλλιεργήσῃ ἐντὸς τοῦ ἔτους, εἶναι τὸ ἰδικὸν μας ζευγάρι, ὡς ἔμεινεν ἀπὸ ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Ἐκεῖ λοιπὸν ὁ φόρος ἦτον ὁ αὐτὸς δι' ὅλα τὰ ζευγάρια· ἐδῶ τί πράττετε; τὸ ἀντίστροφον· ὁ φόρος εἶναι διάφορος, ἡ δὲ ἔκτασις μένει ἡ αὐτή. Γνωρίζετε βεβαίως μαθηματικὰ καὶ τὴν Ἀλγεβραν κάλλιον ἐμοῦ, ἤξεύρετε τί θὰ εἴπῃ ἐξίσωσις, ἔχουσα δύο ὅρους $5+3=7+1$. Ἐχετε δύο παράγοντας, τὸν φόρον καὶ τὴν φορολογουμένην ὕλην, εἰς καταστήσητε ἀμετακίνητον τὴν φορολογουμένην ὕλην, μεταβάλλετε τὴν ἔκτασιν τοῦ φορολογουμένου πράγματος. Εἶναι ταυτόσημος ἡ πράξις, αὐτὸ ἀποδεικνύεται ἀλγεβρικῶς· θέλετε εἰσπράξῃ μίαν δραχμὴν οὐχὶ κατὰ στρέμμα, ἀλλὰ κατ' ἔκτασιν, ἡ ὁποία ἀναλόγως ἀντιστοιχεῖ πρὸς μίαν δραχμὴν, καὶ ἡμπορῶ νὰ σὰς εἶπω ἀντιστρόφως τὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, «Ὅτι μικρὰς μὲν ἀνομοιότητας ὁρᾶτε, μεγάλας δὲ ὁμοιότητας παρορᾶτε»· εἰς αὐτὴν τὴν θέσιν εὕρισκεσθε.

Εἶναι λοιπὸν τὸ φορολογικὸν σας σύστημα αὐτὸ τὸ Βυζαντινὸν μὲ τὴν διαφορὰν, ὅτι οἱ ὅροι δὲν εἶναι οἱ αὐτοὶ εἰς τὴν ἐξίσωσιν· ἀμετακίνητον εἶναι τὸ στρέμμα καθ' ἡμᾶς, ἐνῶ εἰς τὴν Βυζαντινὴν φορολογίαν ἀμετακίνητον ἦτο τὸ ποσὸν τοῦ φόρου· τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι τὸ αὐτό. Ποῦ δὲ ἐφθασεν ἐκεῖνο τὸ σύστημα; σὰς ἐφάνη παράδοξον, ὅτε εἶπον, ὅτι ἐπέφερε τὴν καταστροφὴν τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους, καὶ μοὶ

ἀνεγνώσατε τὸν Ζαχαρίαν, τὸν ὁποῖον σέβομαι, ἵνα εἴπητε, ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἄλλα αἷτια. Βεβαίως ὑπάρχουν καὶ ἄλλα αἷτια, διότι, ὅταν ἓν ἔθνος δὲν προσέχῃ εἰς τὴν οἰκονομικὴν κατάστασίν του, σημαίνει περιορισμὸν τοῦ νοός, μεγάλον περιορισμὸν, ἔλλειψιν διανοίας, δὲν εἶναι τοπικὸν τὸ πάθημα καὶ μεμονωμένον. Μὴ νομίσῃτε, ὅτι δυνάμεθα κατὰ τὰ λοιπὰ νὰ ἤμεθα εἰς τὴν ὁδὸν τῆς προόδου· ἂν δὲν ἤμεθα καὶ εἰς τὰ φορολογικὰ, εἶναι ἀδύνατον τοπικῶς νὰ προοδεύσωμεν, οὔτε συνέβη ποτὲ ἓν ἔθνος νὰ προοδεύῃ καθ' ὑπόθεσιν στρατιωτικῶς, ἐνῶ ὀπισθοδρομεῖ φορολογικῶς. "Οἱ αἱ δυνάμεις τοῦ ἔθνους βαδίζουν συγχρόνως τὸ αὐτὸ βῆμα· ἐνδέχεται κλάδος τις ν' ἀναπτυχθῇ ταχύτερον, ἢ διάνοια ὅμως τοῦ ἔθνους εἶναι μία καὶ καθ' ὅλας τὰς σχέσεις προχωρεῖ ἀδιασπαστως, τὰ πάντα ἐξ ἴσου ἐξετάζει διὰ τῆς αὐτῆς λαμπάδος, ἥτις πανταχόσε ἐκπέμπει τὰς ἀκτῖνάς της. Τοῦτο παρίσταται καὶ ἐν Βυζαντίῳ· ἐκεῖ ὅμως ἡ φορολογία ἐπέφερε ταχύτερον τὴν ἐρήμωσιν καὶ τὴν καταστροφὴν, διότι δὲν ἐδόθη προσοχή, νὰ φορολογῇται ἡ παραγωγή, ἀλλὰ ἡ γῆ, καὶ διὰ τοῦτο ἡ γῆ ἔμεινε στείρα, οὐδὲ ἐγένετο ἐπιθεώρησις τῶν κειμένων κακῶν. Δὲν εἶναι καιρὸς ν' ἀνατρέξω εἰς τὰ καθεκαστα τῆς Βυζαντινῆς Ἱστορίας, ἀλλὰ θὰ σὰς φέρω ἐν μόνον παράδειγμα, διὰ νὰ ἴδῃτε, ποῦ ἔφθασαν οἱ Βυζαντινοὶ ἐξ αἰτίας τῆς ἐρημώσεως τῆς χώρας· κατήντησαν νὰ εἴπουν, ὅτι ἐν ἐκάστη ἐπαρχίᾳ ὑπάρχει τὸ ἀλληλέγγυον τοῦ φόρου, καὶ αὐτὸ τὸ ἀλληλέγγυον ὑπῆρξε φοβερὰ πληγὴ, ἥτις ἐξήγειρεν ὅλην τὴν κοινωνίαν. Αὐτὸς ὁ Πατριάρχης ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ λαοῦ παρέστησε πολλάκις εἰς τὸν Αὐτοκράτορα τὴν ἀνάγκην νὰ καταργήσῃ τὸ ἀλληλέγγυον. "Οταν ὁ Βασίλειος ὁ Βουλγαροκτόνος ἐπρόκειτο νὰ ἐκστρατεύσῃ κατὰ τῶν Βουλγάρων, διὰ ν' ἀκολουθήσῃ ὁ λαὸς τὰς σημαίας, ἐζήτησε νὰ ὑποσχεθῇ ὁ Αὐτοκράτωρ τὴν κατάργησιν τοῦ ἀλληλεγγύου, καὶ τὴν ὑποσχέθη, ὅταν δὲ ἐπέστρεψε νικητής, ἠθέτησε τὴν ὑπόσχεσίν του, διότι τὸ Κράτος δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπάρξῃ ἄνευ τοῦ ἀλληλεγγύου. Ἀμφιβάλλετε, ὅτι τοῦτο τὸ σύστημα ἔφερεν εἰς τὴν ἐρήμωσιν, καὶ τὴν ἐρήμωσιν παρηκολούθησεν ἡ στέρησις μαχίμων ἀνδρῶν πρὸς πλήρωσιν τῶν τάξεων τοῦ στρατοῦ; Διὰ τοῦτο τὸ Βυζαντινὸν Κράτος κατέφευγεν εἰς τοὺς μισθοφόρους, εἰς τοὺς Βαράγγους, τοὺς Ἀρμενίους καὶ τοὺς Τουρκοπόλας. Ἀπὸ τὸ Τουρὰν κατήρχοντο φυλαὶ Τουρκικαὶ καὶ ἐγίνοντο μισθοφόροι στρατιῶται, διότι ἐξηρημώθη ἡ χώρα, οἱ δὲ δουλοπάροικοι, κεκυφότες καὶ κατεσκληρότερες, δὲν ἦσαν

ικανοὶ νὰ ὑπηρετήσουν εἰς τὸν στρατόν. Ὑπῆρχε μὲν στρατηγὸς Βυζαντινός, ἀλλ' εὐάριθμοι στρατιῶται Βυζαντινοί.

Ἀνάγκη λοιπὸν νὰ σχηματίσῃτε γεωργικὴν τάξιν εὐρωστον, ὑγιᾶ, ἀνεξάρτητον, καὶ τότε θέλετε ἰδεῖ, ὅτι ἔχετε λαμπρὸν στρατόν. Ἐπιθέσατε βάρη εἰς τὴν γεωργίαν, καὶ θέλετε ἰδεῖ ἀραιὰς τὰς τάξεις τοῦ στρατοῦ, θέλετε ἰδεῖ ἄνδρας, οἱ ὅποιοι θὰ σᾶς προξενοῦν αἰκτον, ὥχρους, πειναλέους, ἐλεεινούς.

Αὐτὰ συνδέονται μεταξύ των, καὶ ἵνα ἐννοήσῃτε καλλίτερον ἀκόμη, ὅτι τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀκριβῶς, ὡς σᾶς τὸ περιγράψω, ἀρκεῖ νὰ σᾶς εἴπω, ὅτι καὶ κατὰ τὸ Γαλλικὸν σύστημα ἐπέρχεται ἡ ἐγκατάλειψις τῶν κτημάτων, καὶ ἐπῆλθε, διότι διὰ τοιούτων συστημάτων, μὴ παρακολουθούτων τὴν παραγωγὴν, εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ ἐπέλθουν τοιαῦτα ἀποτελέσματα. Κατὰ τὸ Γαλλικὸν σύστημα δὲν ἐπῆλθον βεβαίως σπουδαῖα, οἷα κατὰ τὸ Βυζαντινόν, ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ Γαλλικοῦ συστήματος θὰ ἐπῆρχοντο, ἐὰν δὲν ἐγίνοντο προφυλάξεις, ἀλλ' οὐχ ἦτον καὶ μὲ ὅλας τὰς προφυλάξεις ἐπῆλθεν ἡ ἐγκατάλειψις. Καὶ ἰδοὺ τί λέγει ὁ Parieu, ὁ ὁποῖος εἰδικῶς ἔγραψε περὶ φόρων. Le principe de la généralité de l'impôt foncier est si rigoureux qu'un propriétaire ne peut s'affranchir de la contribution à laquelle ses fonds de terre doivent être soumis qu'en *renonçant* à ses propriétés au profit de la commune dans laquelle elles sont situées. Διότι ἡ κοινότης διανέμει τὸν φόρον εἰς ἕκαστον ἄτομον, ὅστις δὲ δὲν πληρώσῃ τὸν φόρον, ἀποβάλλει τὸ κτῆμά του ὑπὲρ τῆς κοινότητος, ἀπαραλλάκτως ὅπως καὶ εἰς τὸ Βυζαντινὸν Κράτος διὰ τοῦ ἀλληλεγγύου.

Θέλετε καὶ ἕτερον παράδειγμα; Εἰς τὰ 1834 ἐγένετο ἐν Ἀγγλίᾳ ἔρευνα περὶ τῆς καταστάσεως τῶν κτημάτων ὡς ἐκ τῆς τοπικῆς φορολογίας, καὶ ἐβεβαιώθη, ὅτι ἐνιαχοῦ ἐπῆλθεν ἐγκατάλειψις ἕνεκα τῶν τοπικῶν συμφορῶν. Ἡ ἐγκατάλειψις εἶναι συνέπεια παντὸς συστήματος σιδηροῦ, τὸ ὁποῖον τυφλῶς ἐπιβάλλει φόρον πάγιον εἰς κτῆμα ὠρισμένον, ὁ ὁποῖος ὀφείλει πάντοτε νὰ καταβάλληται, εἴτε παράγει, εἴτε δὲν παράγει ἡ γῆ, εἴτε καλλιεργεῖται, εἴτε δὲν καλλιεργεῖται, εἴτε τὸ ἔτος εἶναι εὐφορον, εἴτε δύσφορον, ἀλλὰ πολὺ ταχύτερον βαίνει τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐρμωώσεως ἐκεῖ, ὅπου δὲν ἐλήφθησαν αἱ σπουδαῖαι προφυλάξεις, καὶ ἂν δὲν λάβητε προφυλάξεις, εἶναι τὸ αὐτὸ ὡς νὰ εἴπητε,

ὅτι δύνασθε νὰ κατασκευάσητε ἀτμοκίνητον μηχανὴν καὶ νὰ παραλείψητε ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον προφυλάσσει αὐτὴν ἀπὸ τῆς καταστροφῆς· αὐτὴ ἡ προφυλάξις εἶναι τὸ ποσόν, τὸ ὁποῖον προσδιορίζεται ἅπαξ ἐπὶ τῆς ἐγγείου φορολογίας ὡς ἀνυπέρβλητον. Διὰ τοῦτο, κατὰ τὸ Γαλλικὸν σύστημα, ἡ καθαρὰ παραγωγὴ ὠρίσθη εἰς χίλια διακόσια ἑκατομμύρια. Δὲν ἤξεύρω πόθεν ἠρύσθητε τὴν πληροφορίαν, ὅταν μοι εἶπετε, ὅτι ἡ φορολογία ἐν Γαλλίᾳ πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἦτον ἡ δεκάτη καὶ ὅτι ἀνῆρχετο εἰς 480 ἑκατομμύρια, ἡ δὲ Ἑθνικὴ Συνέλευσις εὐηργέτησε τοὺς κτηματίας, διότι ἐμετρίασεν εἰς τὸ ἡμισυ.

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ. Τὸ λέγουν οἱ συγγραφεῖς.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Δὲν ἤξεύρω ποῖοι εἶναι αὐτοὶ οἱ συγγραφεῖς· μοὶ κακοφαίνεται, ὅτι δὲν τοὺς ἔχω· εἰς τὴν βιβλιοθήκην μου δὲν ὑπάρχουν. Ἐγὼ σὰς ἔφερα τὸν Parieu, τὸν Leroy-Beaulieu· ὅλοι αὐτοὶ λέγουν, ὅτι ὁ φόρος εἰς τὴν Γαλλίαν πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως ἦτο la taille, ἡ ὁποία δὲν ἦτον ἡ δεκάτη· αὐτὴ δὲν ἀνῆκεν εἰς τὸ Κράτος, ἀλλ' εἰς τὴν ἐκκλησίαν.

ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ. 375 ἦτο τὸ βάρος τῶν ἀκινήτων κτημάτων καὶ τὰ διάφορα δικαιώματα.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Τὰ βάρη τῆς γῆς μάλιστα πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, αἱ ἀγγαρεῖαι καὶ παραγγαρεῖαι· ὅχι ὅτι ἴσχυεν ἡ δεκάτη ὡς φόρος ὑπὲρ τοῦ δημοσίου· αὐτὰ λέγω ἐν παρόδῳ. Λοιπὸν ἡ κυρία βάσις ὑπῆρξεν ἡ καθαρὰ πρόσδοσις. Τώρα, πῶς εὐρέθη ἡ καθαρὰ πρόσδοσις; γνωρίζετε κάλλιστα, ὅτι κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν τῆς Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως ὑπῆρχον οἱ ἐξοχώτεροι μαθηματικοὶ τῆς Γαλλίας, οἵτινες ἔλυσαν τὰ μεγαλειότερα μαθηματικὰ προβλήματα, καὶ τότε τὰ πάντα ὑπελόγισαν· τότε καθ' ὑπόθεσιν ἐκανονίσθη τὸ μέτρον τὸ Γαλλικὸν ὡς μέρος τῆς μοίρας· κατεμέτρησαν λοιπὸν ὅ,τι δῆποτε καὶ ἕκαμον λογιστικὰς ἐρεῦνας, καὶ τ' ἀποτελέσματα ἦσαν ὁσονένεστιν ἀκριβῆ. Οὕτω ὑπελόγισαν τὴν καθαρὰν πρόσδοσιν τῆς Γαλλίας καὶ δὲν ἔσφαλαν, καὶ μάλιστα τὴν ὑπελόγισαν ὑποδεεστέραν, διότι καὶ εἰς ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἦτον ὁμολογούμενον, ὅτι ἡ καθαρὰ πρόσδοσις δὲν ἦτο μόνον 1,200,000,000, ἀλλὰ ἀνωτέρα. Βλέπετε, ὅτι ἐν Γαλλίᾳ ἔλαβον αὐτὴν τὴν προφυλάξιν εἰς τὴν ἐγγεῖον φορολογίαν· εἶπον, ὅτι πρέπει νὰ μείνῃ ἀνυπέρβλητον τὸ 20 τοῖς $\frac{1}{100}$, ἦτοι τὸ $\frac{1}{5}$, ἐπὶ τῇ βάσει δὲ αὐτοῦ τοῦ ποσοῦ τῶν 1,200,000,000 καὶ ἀπὸ ἐκείνης τῆς ἐποχῆς οὐδέποτε εἶπον νὰ προχωρήσωσι περαιτέρω.

Ἡύξησεν ἡ παραγωγή ἐν Γαλλίᾳ, ἀλλ' οὐδεὶς ἐδέχθη ποτὲ ν' αὐξήσῃ κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἡ φορολογία. Τώρα σεῖς νομίζετε, ὅτι ἐμιμήθητε τὸ Γαλλικὸν σύστημα, καὶ δὲν παρατηρήσατε, ὅτι εἶναι διανεμητικόν, de répartition, ἐνῶ σεῖς προτείνετε τὸ ποσοτικόν, de quotité. Ἀλλὰ διὰ τὸ ποσοτικὸν ἀπαιτοῦνται μεγαλείτεραι προφυλάξεις, καὶ ἐν Γαλλίᾳ πρεσβεύουσιν, ὅτι τὸ ποσοτικὸν σύστημα εἶναι δικαιότερον, ἀλλ' ὁ Beaulieu λέγει, διὰ ποίων προφυλάξεων δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ. Ἐνῶ ἀφήσατε τὰς κυριωτέρας τῶν προφυλάξεων, ζητεῖτε νὰ ἐπιβάλητε τὸ ποσοτικὸν σύστημα, ἀλλ' ἐλπίζω, ὅτι κατ' ἔτος, ἂν ἐξακολουθῆτε νὰ ἐπιμένετε εἰς τὴν στρεμματικὴν σας φορολογίαν, οὐδὲν ἄλλο θέλετε πράττει, εἰμὴ κατ' ἔτος νὰ διανέμητε τὰ κόλλυθα καὶ νὰ ἐορτάζητε τὸ ψυχρὰ θάνατον αὐτῆς τῆς φορολογίας· καὶ ἡμπορεῖτε νὰ τὰ διανέμητε καὶ εἰς ἡμᾶς, ὥστε τοῦλάχιστον, νὰ ἔχωμεν μίαν ἀποζημίωσιν, διότι ἀκούομεν κατ' ἔτος περὶ στρεμματικῆς φορολογίας. Ἐπιβάλλετε τοιοῦτον ζυγὸν φοβερόν, ἀνεκλόγιστον καὶ τυφλόν, διότι δὲν βλέπετε, ποία εἶναι ἡ παραγωγή, βλέπετε μόνον ἔκτασιν γῆς, δὲν ἐρωτᾶτε, ἂν ἡ ἔκτασις ἔχῃ προϊόντα ἀνάλογα καὶ ἂν ἀντιστοιχῇ ὁ φόρος εἰς τὴν ἀναλογίαν τῶν προϊόντων, ὅταν δὲ δὲν ἀντιστοιχῇ εἰς τὴν ἀναλογίαν τῶν προϊόντων, θὰ φέρῃ τὰ καταστρεπτικὰ ἀποτελέσματα, καὶ μάλιστα εἰς τὴν πολυαριθμοτέραν τάξιν τῆς κοινωνίας, διότι ἐκ τῆς στατιστικῆς ἐξάγεται, ὅτι 39 τοῖς % εἶναι γεωργικὸς πληθυσμὸς, καὶ δύνασθε κάλλιστα νὰ ὑπολογίσῃτε εἰς 207,000 τὰς οἰκογενείας τὰς γεωργικὰς. Αὐτὸν τὸν πληθυσμὸν λοιπόν, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ μᾶλλον ἐργατικός, ὅστις παράγει τὰ προϊόντα, τὰ ἀπαραίτητα διὰ τὴν ὑπαρξίν καὶ αὐτῶν καὶ τῶν ἄλλων, αὐτὸς ὁ πληθυσμὸς εἶναι τάχα μικροῦ ἐνδιαφέροντος; καὶ ἐπιτρέπεται νὰ μιμηθῇ τις ἄλλο σύστημα ἀτελὲς, νὰ τὸ ἐφαρμόσῃ, χωρὶς νὰ ἴδῃ, τί θὰ ἐπέλθῃ; καὶ δικαιολογεῖται προσέχων μόνον μήπως ὀλίγοι τινὲς μεγαλοκτῆμονες ὠφελοῦνται ἐκ τοῦ συστήματος, τοῦ πρὸς ἀνακούφισιν εὐτυχῶς εἰσαχθέντος;

Εἶπον, ὅτι δὲν ἀρκοῦσι ταῦτα μόνον, ἀλλὰ πρέπει νὰ δώσωμεν προσοχὴν καὶ εἰς ἄλλο φαινόμενον σπουδαῖον τῆς παραγωγῆς τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς, ὁ δὲ ἐντιμὸς βουλευτὴς Γόρτουνος ἠθέλησε νὰ μὲ καθησυχάσῃ εἰπών, ὅτι ὑπάρχουν δύο ἄλλοι τρόποι, διὰ τῶν ὁποίων βοηθεῖται ἀποτελεσματικῶς ἡ γεωργία, καὶ αὐτὰ τὰ δύο μέσα ἐπαρκοῦν εἰς τὴν γεωργίαν, δύνανται νὰ τὴν ἀνακουφίσουν, καὶ

δύνανται νὰ καταστήσουν τὰ προϊόντα αὐτῆς τιμιώτερα, λαμβάνοντα ἀγοραίαν τιμὴν ἀνωτέραν καὶ εὐκόλως μεταφερόμενα εἰς τὰς πόλεις. Ὅδοποιία καὶ εὗρεσις κεφαλαίων ἐπὶ μικρῷ τόκῳ, αὐτὰ τὰ δύο ἐνόμισεν, ὅτι δύνανται νὰ θεραπεύσωσι τὴν πληγὴν. Ἐπίσης καὶ ἐδῶ θὰ ἐκφράσω τὴν ἀπορίαν μου, πῶς ὁ κ. Δηλιγιάννης, ὅστις τοσάκις ἐχρημάτισεν ὑπουργός, καὶ ὑπουργὸς μεγάλου ὑπουργείου, πῶς δὲν ἐφρόντισε τότε νὰ λάβῃ μέριμναν καὶ νὰ εὐεργετήσῃ καὶ τοὺς ἐκλογεῖς του, ἀποκτῶν δικαιώματα ἐπὶ τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτῶν, διότι δὲν πιστεύω, ὅτι εὐγνωμονοῦν οἱ ἐκλογεῖς του διότι ἀπὸ τοῦ βήματος, ὁδοῦ πάρεργον, ὑποδεικνύει τίνος ἔχουν ἀνάγκην, τῆς κατασκευῆς ὁδῶν καὶ γεφυρῶν καὶ τῆς εὐρέσεως τῶν κεφαλαίων εἰς μικρὰν τιμὴν. Ἀντὶ νὰ ἴδω μάλιστα αὐτὸν ἐργαζόμενον ὑπὲρ τῆς εἰσαγωγῆς κεφαλαίων, εἶδον αὐτὸν μαχόμενον κατὰ τῆς Τραπεζῆς, ἥτις εἰσάγει τὰ κεφάλαια.

Ἄλλ' ἤδη ἔρχομαι νὰ ἐρωτήσω, παύει τάχα ἡ ἀνησυχία, διότι κατεσκευάσθησαν αἱ ὁδοὶ καὶ εὐρέθησαν τὰ κεφάλαια; Μήπως καὶ μετὰ ταῦτα δὲν παύει ἡ μὲν γῆ ἐν Ἑλλάδι νὰ δώσῃ κατὰ μέσον ὅρον 6 ἀντὶ ἐνός, ἐν δὲ τῇ Ἀμερικῇ εὗρεσις κεφαλαίων δὲν εἶναι εὐκολωτέρα, σιδηρόδρομοι δὲ κατασκευάζονται ἐκεῖ καθ' ἡμέραν καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις; Σὰς ἐρωτῶ, πῶς θὰ δυνηθῇτε, νὰ ἀνθέξῃτε εἰς αὐτὸν τὸν συναγωνισμόν, ὅταν ἡ Ἀμερικὴ παράγῃ 30 ἀντὶ ἐνός, ἡμεῖς δὲ ἀντὶ ἐνός τὸ πολὺ 8, εἶναι δυνατόν νὰ συναγωνισθῶμεν πρὸς ἀλλήλους; Λοιπὸν αὐτὸς ὁ κίνδυνος θὰ ὑπάρχῃ, ἀλλὰ δὲν σὰς ἀνησυχεῖ, διότι δὲν διδετε προσοχὴν εἰς τοιαῦτα πράγματα.

Ἐκεῖνοι, ὅσοι δίδουν προσοχὴν, ἐκεῖνοι, οἵτινες ὑπολογίζουν, ἐκεῖνοι, οἵτινες προσέχουν τί γίνεται ἐν Ἀμερικῇ καὶ τί ἐν Ἑλλάδι, ἐκεῖνοι ἔχουν αἰτίαν νὰ ἀνησυχοῦν, καὶ ὅταν ἀνησυχοῦν, πρέπει συγχρόνως νὰ σκέπτονται καὶ νὰ ἐργάζονται καὶ νὰ φωτίζωσι καὶ τὸ ἔθνος καὶ τὴν Κυβέρνησιν καὶ πάντας, ὥστε νὰ μὴ περιέλθῃ ποτὲ ἡ κοινωνία εἰς ἐκεῖνα τὰ δυστυχήματα, τὰ ὁποῖα εἶναι μετὰ ταῦτα ἀνεπανόρθωτα, ὥστε νὰ μὴ καταπιέσωμεν τάξιν, ἥτις εἶναι ἡ πολυαριθμοτέρα καὶ ἐργατικωτέρα, καὶ ἥτις, ὡς παρετήρησα, δύναται ν' ἀνθέξῃ εἰς ὅλας τὰς στερήσεις, ἀλλ' εἰς μίαν μόνην δὲν δύναται νὰ ἀνθέξῃ, ὡς εἶναι φυσικόν, εἰς τὴν στέρησιν τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου.

Δὲν ἐννοῶ νὰ ἐξετάσω τὸν ὑφιστάμενον νόμον, οὔτε εἶναι ἀνάγκη νὰ τὸν ἐξετάσω, διότι δὲν πλέκω ἐνταῦθα πανηγυρικούς. Ὅταν ὑφίστα-

ται νόμος, ζητοῦμεν νὰ εὐρώμεν τὰ ἐλαττώματά του καὶ τότε ἐργαζόμεθα, νὰ τὰ διορθώσωμεν· ἀλλὰ δὲν κατεδείχθησαν ἐλαττώματα, κατεδείχθησαν προτερήματα μᾶλλον. Τοιοῦτος νόμος, καθ' ὃν κατεδείχθη, ὅτι ἔχει τὸ μέγιστον προτέρημα τῆς ἀσφαλοῦς εἰσπράξεως, καὶ ὅστις ἔφερεν ἀνακούφισιν τῆς γεωργικῆς τάξεως, πῶς θέλετε νὰ ᾔηται ἀντιπαθητικός; Ἡθέλησαν νὰ τὸν πολεμήσουν δρέποντες ἐπίθετα ἀπὸ τὸ βοῖδολεῖβαδον τῆς εὐφυΐας των, ἀλλ' αὐτὰ δὲν καταβιβάζουν τὴν ἀξίαν τοῦ νόμου. Μὴ νομίζετε, ὅτι τὸ ὄνομα βοῦς εἶναι περιφρονητικόν, τὸνναντίον τὸ περιφανέστερον γένος ἐν Ἀθήναις ἦτο τὸ γένος τῶν Βουταδῶν. Σεῖς βουτᾶτε, καὶ ἡμεῖς εἴμεθα οἱ Βουτάδαι.

Δὲν ἐπιθυμῶ νὰ εἶπω λέξεις τινὰς δυσαρέστους καὶ πρὸς τὸν κ. Πρωθυπουργόν, μολοντί ἐφάνη λίαν αὐστηρὸς πρὸς ἐμέ, ὅταν ἔλεγεν, ὅτι οὐδέποτε ἤκουσε παρ' ἐμοῦ τι σοβαρὸν καὶ σπουδαῖον. Δὲν ἔχω τὴν ἀξίωσιν, νὰ ἐκτιμῶνται οἱ λόγοι μου, ἴσως διὰ τὸν κ. Πρωθυπουργόν οὐδέποτε εἶχον ἀξίαν· δυστυχῶς ὁμῶς ἐδόθησαν περιστάσεις, κατὰ τὰς ὑποίας συνηντήθημεν μετὰ τοῦ κ. Πρωθυπουργοῦ, καὶ λυποῦμαι νὰ εἶπω, ὅτι εὗρον αὐτὸν ἐναντίον εἰς τὴν πρόοδον· καὶ σὰς λέγω ἀμέσως καὶ τὰς περιστάσεις· διότι ἐνθυμοῦμαι, ὅταν εἰς τὴν ἐθνικὴν συνέλευσιν ἔφερον τὴν πρότασιν νὰ μὴ εἰσπράττηται ὁ ἔγγειος φόρος εἰς εἶδος, ἀλλ' εἰς χρήματα, λυσσῶδῶς ἐπολέμησε τὴν πρότασίν μου, καὶ ἐν τούτοις ἡ πρότασις ἐψηφίσθη καὶ ἔμεινε νόμος, καὶ ἐπείσθη καὶ ὁ ἴδιος, ὅτι ἡ πρότασίς μου ἦτο προοδευτικὴ, διότι ἄλλως ἤθελεν ἀνακαλέσει τὸν νόμον, διότι εὗρέθη πολλάκις εἰς θέσιν ὡς Πρωθυπουργὸς νὰ μεταβάλλῃ τὸ προταθὲν παρ' ἐμοῦ σύστημα, ἀλλὰ δὲν τὸ ἐπραξεν. Εἰς ἄλλην περίστασιν, ἐνθυμοῦμαι, ὅταν ἔφερε τὴν πρότασιν περὶ ἐκτάκτων μέτρων, μόνος ἠγέρθη ἐναντίον αὐτῆς μετὰ θάρρους καὶ τὴν ἐπολέμησα καὶ ἐγὼ λυσσῶδως καὶ ἔπεσεν. Ἐγὼ χαίρω, διότι ἔπεσε, καὶ ἴσως χρεωστεῖ εἰς ἐμέ καὶ τὴν ζωὴν του, διότι ἔπεσεν ἡ πρότασίς του· ἀλλοίμονον, εἴαν ἐγίνετο δεκτὴ εἰς περιστάσεις, καθ' ἃς τὸ ἐν κόμμα ὑπερίσχυε τὴν μίαν στιγμὴν, διὰ νὰ καταστρέψῃ τὸ ἄλλο, ὁ κ. Κουμουνδούρος δὲν θὰ ἦτον εἰς τὴν ζωὴν, διότι ἦτον ἐξ ἐκείνων, οἵτινες ἐξεῖχον διὰ τοῦτο δὲν μὲ φαίνεται παράδοξον, ὅτι ὁ κ. Κουμουνδούρος δὲν εὕρισκει σπουδαίους τοὺς λόγους μου, διότι ὁσάκις δὲν εὕρισκει σπουδαιότητα εἰς τὰς προτάσεις μου, ὁ κ. Κουμουνδούρος δὲν εἶναι ἐν τῇ ὑδῶ τῆς προόδου.

ΣΥΖΗΤΗΣΙΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΝΟΜΟΣΧΕΔΙΟΥ

ΠΕΡΙ ΑΠΟΞΗΡΑΝΣΕΩΣ

ΤΗΣ ΚΩΠΑΪΔΟΣ ΛΙΜΝΗΣ

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΤΗΣ 5 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1881

Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ὁ κ. Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως θέλει μὲ συγχωρήσει, νὰ ἐκφράσω τὴν ἀπορίαν μου, πῶς τὸ ζήτημα εἶναι ὑπὸ μελέτην. Δὲν ἐπίστευον νὰ λεχθῇ ὑπὸ ἀρχαίου ὑπουργοῦ, ὅτι τοιοῦτον ζήτημα εἶναι ὑπὸ μελέτην, διότι ἐμελετήθη, ἀφότου ἦλθεν ὁ Σωθᾶζ εἰς τὴν Ἑλλάδα.

ΚΟΥΜΟΥΜΔΟΥΡΟΣ (Πρωθυπουργός). Αὐτὸ δὲν τὸ ἐμελέτησα.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Αὐτὸ τοῦτο εἶναι ὑπὸ τὴν σκέψιν τῆς Κυβερνήσεως πρὸ τριῶν ἐτῶν, ὅτε πάλιν ἦλθε τὸ ζήτημα ἐνώπιον τοῦ ὑπουργείου. Τὸ ὑπουργεῖον συνῆψε σύμβασιν πρὸς παραχώρησιν τῆς Κωπαίδος, ὃ δὲ κ. Πρωθυπουργός δὲν θέλει ἀρνηθῇ, ὅτι ἐγεννήθη τότε τὸ αὐτὸ ζήτημα, ὅτι ἐταιρία γαλλικὴ ἐξέθεσε τὰ πράγματα εἰς τὸ ὑπουργεῖον, καὶ ἐξέθεσεν, ὅτι τὸ συμφέρον τοῦ Κράτους εἶναι, τὰ ὕδατα τῆς Κωπαίδος νὰ εἰσαχθῶσιν εἰς τὰς δύο λίμνας καὶ νὰ γίνωσι χρήσιμα εἰς τὴν γεωργίαν, οὐδεὶς δὲ δύναται νὰ ὑποστηρίξῃ, ὅτι συμφέρει τὰ ὕδατα νὰ ῥιφθῶσιν εἰς τὴν θάλασσαν, καθόσον ὁ πλοῦτος τῆς γεωργίας εἶναι τὰ ὕδατα· αὐτὰ εἶναι αὐτόχρημα θησαυρός. Ὁ Σωθᾶζ δὲν εἶχεν ὑπ' ὄψιν τοῦ τὸν τρόπον τοῦτον, ἀλλ' ἐξήτασε μόνον, πῶς

δύναται ν' ἀποξηρανθῇ ἡ Κωπαῖς καὶ ἐπεξεργασθῇ αὐτὸ τὸ σύστημα· προέβη εἰς τὴν καταμέτρησιν καὶ εἶπεν, ὅτι διὰ τῆς διατρήσεως τοῦ Πτώου δύνανται νὰ ῥιφθῶσι τὰ ὕδατα εἰς τὴν θάλασσαν. Μετὰ ταῦτα ἦλθον ἄλλοι μηχανικοί, οἱ ὅποιοι ἐζήτησαν τὸ πρᾶγμα εὐρύτερον καὶ εἶπον: 'Εδῶ σεῖς ἔχετε μέγιστον θησαυρόν. 'Εὰν ῥίψητε τὰ ὕδατα εἰς τὴν θάλασσαν, ἐπὶ τῆς πτώσεως αὐτῶν δύνασθε νὰ ἰδρύσσητε διάφορα καταστήματα, χαρτοποιεῖα, ζαχαροποιεῖα καὶ ὅτι ἄλλο θέλετε, τὰ δὲ ὕδατα, ῥιπτόμενα εἰς τὴν θάλασσαν ἀπλῶς καὶ ἀνωφελῶς, αὐξάνουν τὸν Ὠκεανόν. Σᾶς εἶπον τὸναντίον, ὅτι τὸ Βοιωτικόν πεδῖον εἶναι ξηρὰ γῆ, ἡ ὁποία στερεῖται ὕδατος, ἐνῶ δύναται νὰ χρησιμεύσῃ τὸ ὕδωρ τοῦτο εἰς πᾶσαν καλλιέργειαν πρὸς παραγωγὴν χόρτου, διὰ νὰ ἔχητε καθ' ὅλον τὸ ἔτος τριφύλλιον καὶ νομάς διὰ τὰ ζῶα. Διστάζετε λοιπόν; 'Ιδοὺ τώρα τί μοι λέγετε· αὐτὸν τὸν πλοῦτον τῶν ὑδάτων τὸν ἀντισταθμίζετε πρὸς 30,000 στρεμμάτων γῆς· αὐτὸς θὰ ᾔηναι ὁ μόνος πλοῦτος. Ποία εἶναι ἡ ἀξία 30,000 στρεμμάτων ξηρᾶς γῆς; Γῆς δὲν στερεῖσθε· ἔχετε ἴσως πλέον τῶν 250,000 στρεμμάτων ἐκ τῆς ἀποξηράνσεως τῆς Κωπαΐδος, δι' ἃ ἔχετε ἀνάγκην χειρῶν καὶ ὀργάνων· 30,000 μόνον στρεμμάτων εἶναι τὸ ἀντικείμενον τῆς σκέψεως καὶ τῆς μελέτης σας, καὶ νομίζετε, ὅτι ἔτεροι 30,000 εἶναι μόνον αἱ ποτισθῆσόμεναι;

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. (Πρωθυπουργός). Ποτίζονται μόνον τόσαι.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Τὰ ὕδατα, ἐὰν σχηματίσσητε δεξαμενὰς ἐκ τῶν δύο ἐτέρων λιμνῶν, τῆς Ὑλικῆς καὶ τῆς Παραλίμνης, δύνασθε νὰ φέρητε ὅχι μόνον εἰς τὸ Βοιωτικόν πεδῖον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας· δὲν εἶναι πρᾶγμα τερατώδες. Ἡ ὑδραυλικὴ ἐπιστήμη ἔλυσεν αὐτὸ τὸ ζήτημα. Καὶ εἰς τὴν πλατεῖαν τῆς Ἐλευθερίας δύνασθε νὰ τὰ φέρητε, ὅπου δύνασθε καὶ νὰ λούσθε ἀξιόλογα ἐν αὐτοῖς (ἰλαρότης).

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Πρόκειται περὶ ποσοῦ.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ὁ τρόπος περὶ μεταφορᾶς τῶν ὑδάτων συσχετίζεται μὲ τὸ ποσόν. 'Εγὼ λέγω, ὅτι ποτίζονται πολλαὶ ἄλλαι γαῖαι, καὶ δύνασθε τὰ ὕδατα νὰ τὰ ὑψώσσητε ὅσον θέλετε. Σχηματίσατε ὑψηλὸν πύργον ὡς ἐν Παρισίοις τὸ Château d'eau καὶ ἀναβιβάζετε τὸ ὕδωρ ὅπου θέλετε· ὕδωρ πρέπει νὰ ἔχητε, καὶ τὰ πάντα εἶναι βατὰ. Ἀμφιβάλλοντες περὶ τούτου, δεικνύετε ἑλλειψιν τῶν κοινοτέρων γνώσεων περὶ τοιούτων πραγμάτων. Τὸ πᾶν εἶναι νὰ ἔχητε ὕδωρ· ἡ τέχνη

τότε σᾶς δίδει τὰ μέσα, νὰ πράξετε ὅ,τι θέλετε, καὶ ὅ,τι συντελεῖται διὰ τοῦ ὕδατος, εἶναι εἰς τὴν διάθεσίν σας, ἐὰν τὰ ὑψώσητε ὅσον ἀπαιτεῖται, καὶ δὲν εἶναι δύσκολον νὰ τὰ ὑψώσητε. Λοιπὸν μὴ μέ λέγετε, ὅτι ἀπέναντι τῶν 30,000 στρεμμάτων γῆς, τὰ ὅποια καλύπτουσιν αἱ δύο αὗται λίμναι, πρέπει νὰ ἀπορρίψετε τὴν ἐκ τοῦ ὕδατος ὠφέλειαν, διότι ἤμπορεῖτε νὰ ἀρδεύσητε ὅλον τὸ Βοιωτικὸν πεδῖον καὶ νὰ διέλθῃτε καὶ αὐτὸν τὸν ποταμὸν (δὲν ἐνθυμοῦμαι τὸ ὄνομά του τώρα), ὅστις χωρίζει τὴν Ἀττικὴν ἀπὸ τὴν Βοιωτίαν.

ΤΙΝΕΣ. Ὁ Κηφισσός.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ὁχι· ὁ Ἀσωπός—καὶ νὰ ρίψετε ἐκεῖ τὸ ὕδωρ, ἢ νὰ φέρητε αὐτὸ ἕως εἰς τὰς Ἀθήνας, καὶ μέχρι τῆς πλατείας τῆς Ἐλευθερίας, ὅπερ εὐχομαι νὰ τὸ ἴδω.

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. (Πρωθυπουργός). Δὲν ἀπηρτεῖτο ὁ μέγας νοῦς τοῦ κ. Καλλιγᾶ, διὰ ν' ἀποδείξῃ, ὅτι αἱ γαῖαι δύνανται διὰ μηχανῆς νὰ ποτισθῶσι· δὲν πρόκειται περὶ τούτου.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Περὶ τούτου εἶπετε.

ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΟΣ. Δὲν ὑπάρχει ἄνθρωπος, καὶ τὸν κοινὸν ἔχων νοῦν, ὅστις ν' ἀμφιβάλλῃ περὶ ἐκείνου, περὶ οὗ συνεζήτησεν ὁ κ. Καλλιγᾶς μετὰ τοσούτου ἐνθουσιασμοῦ καὶ τοσαύτης πεποιθήσεως. Ἀλλὰ σήμερον πρόκειται περὶ τοῦ ποσοῦ τοῦ ὕδατος, καὶ περὶ τούτου οὐδὲν εἶπεν· ἔρχεται μόνον ὡς τροπαιοῦχος, ἀναπτύξας δὴθεν τὸ ζήτημα τῆς ὑψώσεως τῶν ὑδάτων κατὰ τὴν ἐπιστήμην, καὶ διὰ τοῦτο θέλει δάφνας.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Τοιαύτας δάφνας δὲν ἐζήτησα ποτέ, οὔτε ἔδωκα ἀξίαν εἰς αὐτάς· ἠθέλησα μόνον νὰ καταδείξω τοῦτο εἰς τὴν Βουλὴν, ὅτι τὸ ζήτημα εἶναι γνωστὸν εἰς τὸ ὑπουργεῖον, καθόσον ἄλλοτε πρὸ τριῶν ἐτῶν σᾶς ἔγινεν ἡ πρότασις, καὶ τότε παρενεβάλετε δυσκολίαν καὶ εἶπατε, ὅτι ἄλλη ἐταιρία παρίσταται καὶ ἐζήτησε τὴν Ὑλικὴν καὶ τὴν Παραλίμνην, καὶ ἠθέλετε νὰ οἰκονομήσητε τὴν ἐταιρίαν, παρέχοντες τὰ μέσα· ἠθέλησε νὰ ἐπιβάλῃ νόμον εἰς τὴν γαλλικὴν, ἣν παρεπέμψατε νὰ συμβιβασθῇ μετ' ἐκείνης. Τότε ἡ γαλλικὴ ἐταιρία, ἀντὶ νὰ πληρώσῃ τοιοῦτον φόρον, ἔκρινε προτιμότερον νὰ δεχθῇ τὸ σύστημα τοῦ Sauvage, καὶ οὕτω ὑπεγράψατε συγχρόνως τρεῖς συμβάσεις, αἵτινες ὅλαι ἐματαιώθησαν.

ΣΥΖΗΤΗΣΙΣ ΕΠΙ ΤΟΥ ΝΟΜΟΣΧΕΔΙΟΥ

ΠΕΡΙ ΠΡΟΣΚΛΗΣΕΩΣ ΕΙΣ ΤΑ ΟΠΛΑ

ΤΩΝ ΠΡΟΣΩΡΙΝΩΣ ΑΠΑΛΛΑΣΣΟΜΕΝΩΝ

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΤΗΣ 3 ΜΑΡΤΙΟΥ 1881

Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Κύριοι, δὲν ἔρχομαι νὰ φέρω εἰς τὸ βῆμα ὑπουργικὸν ζήτημα, οὔτε νομίζω, ὅτι συζήτησις ἐπὶ τῆς προτάσεως, περὶ ἧς πρόκειται, ἔχει τοιαύτην ιδιότητα ὑπουργικοῦ ζητήματος. Δὲν εἶναι τουτέστιν ἐξ ἐκείνων τῶν προτάσεων, τὰς ὁποίας ἐπιψηφίζων τις δεικνύει ἐμπιστοσύνην πρὸς τὸ ὑφιστάμενον ὑπουργεῖον, ἢ καταψηφίζων δεικνύει ἔλλειψιν ἐμπιστοσύνης· εἶναι ἐκ τῶν ζητημάτων, τὰ ὅποια ἐξεταστέον κατὰ τὸ μέτρον τῆς ὑφισταμένης ἀνάγκης, καὶ μᾶλλον πρέπει νὰ σχηματίσῃ τὴν γνώμην, ἐὰν ᾖ ἐπωφελὴς ἢ ἐὰν ᾖ ἐπιβλαβὴς ἢ παραδοχὴ τῆς προτάσεως. Τὸ κατ' ἐμέ, ἐ σχημάτισα γνώμην, ὅτι εἶναι ἐπιβλαβὴς καὶ ἀλυσιτελὴς πρὸς τὸν σκοπὸν, δι' ὃν ἐγένετο, καὶ τοῦτο ἔρχομαι νὰ ἐκθέσω ἐνώπιον τῆς Βουλῆς.

Τὰ ἐπιχειρήματά μου θέλω λάβει ἰδίως ἐκ τοῦ συστήματος, τοῦ ὁποίου εἶναι ἀπόρροια. Εἰσηγάγομεν τὸ σύστημα τῆς γενικῆς στρατολογίας καὶ ἀμέσως ἐν τῇ πρώτῃ ἐφαρμογῇ εὐρέθημεν εἰς ὅλως ἐκτακτον περίστασιν. Ὑπὸ τὸ κράτος αὐτοῦ τοῦ συστήματος ἐγένε βῆμα τολμηρόν, τὸ ὁποῖον ὑπέδειξεν ἡ περίστασις, ἀλλὰ τὸ ὁποῖον δὲν ἐμφαίνει ἐγκατάλειψιν τοῦ συστήματος τῆς ἰσότητος, ἐδειξε δὲ μέχρι τίνος δύ-

ναται νὰ κατασταθῇ χρήσιμος, ὅπως ὑπάρχει, ὁ νόμος τῆς γενικῆς στρατολογίας. Μετὰ τὴν κλήσιν ἐκάστης ἡλικίας κατ' ἔτος οἱ γυμναζόμενοι μεταβαίνουν εἰς τὴν ἐφεδρείαν. Διὰ τῆς ἐπιστρατεύσεως ἐκαλέσαμεν 10 ἡλικίας καὶ τὰς ἐγυμνάσαμεν, ὥστε νὰ ἔχωμεν 10 ἡλικίας ἐκγεγυμνασμένων ἐφέδρων εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς. Ἐν τῇ ἐφαρμογῇ ταύτῃ, ἐνῶ ἐγένετο λόγος μόνον περὶ ἐκγυμνάσεως, ἐγένετο σκέψις σπουδαία, ὥστε ἡ ἔκτακτος πρόσκλησις νὰ μὴ κατασταθῇ ἐπαχθῆς καὶ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας νὰ μὴ ἐξεγείρωμεν τὴν δυσαρέσκειαν τῆς κοινωνίας, ἐπάγοντες εἰς αὐτὴν ἐπιβλαβῆ ἀποτελέσματα. Διὰ τοῦτο ἐξ ἀναλογίας ἐφηρμόσθησαν αἱ ἀπαλλαγαὶ ἐπὶ τῆς ἐπιστρατείας, αἵτινες γίνονται κατὰ τὴν συνήθη κατ' ἔτος κλήρωσιν. Εἶναι λοιπὸν ἡ ἀπαλλαγή ἐφαρμογὴ ἐξ ἀναλογίας καὶ δὲν δύναται τις νὰ ὑποστηρίξῃ, ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται ν' ἀκολουθήσωμεν αὐτὴν τὴν ἀναλογίαν, ἐνῶ τούναντίον ἀντιβαίνει εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ νόμου ἡ πρότασις περὶ καταργήσεως τῶν ἀπαλλαγῶν. Ὁ λόγος, ὅστις ὑπηγόρευεν εἰς τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν τὰς ἀπαλλαγὰς κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου τῆς στρατολογίας, ὁ αὐτὸς λόγος καὶ μείζων ἴσως συνηγορεῖ, ὅπως αἱ ἀπαλλαγαὶ διατηρηθῶσι καὶ ἐν τῇ ἐπιστρατείᾳ."

Ἐὰν αἱ ἀπαλλαγαὶ ᾖναι χρήσιμοι, ἐὰν ὑποδεικνύονται ἐκ τῆς ἀνάγκης, ὅπως ὁ νόμος μὴ ἀπαντήσῃ δυσκολίαν εἰς τὴν ἐφαρμογὴν του καὶ μὴ προσκόψῃ εἰς δικαίαν ἀντίδρασιν, κατὰ μείζονα λόγον καθίσταται ἡ σπουδαιότης τῶν ἀπαλλαγῶν καὶ ἐπὶ τῆς ἐπιστρατείας, ὅταν ἀντὶ μιᾶς ἡλικίας καλῶνται 10 συγχρόνως, ὥστε ὑποστηρίζεται οὕτως εἰπεῖν ἡ ἀνάγκη τῶν ἀπαλλαγῶν δεκαπλασίως.

Ποία εἶναι ἡ σημασία αὐτῶν τῶν ἀπαλλαγῶν κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο; Γενικόν εἶναι τὸ χρέος τῆς στρατεύσεως, ἀλλ' ἐνῶ εἶναι γενικόν, δὲν ἐπιβαρύνει ὅλους ἐξ ἴσου, καὶ ἡ ἀνισότης φέρει εἰς τὴν ἀδικίαν. Δὲν ἐπιβαρύνει ἐξ ἴσου τὴν οἰκογένειαν, καθ' ἣν ὑπάρχουν δύο ἀδελφοὶ καλούμενοι ἀμφότεροι, ἢ καθ' ἣν καλεῖται εἰς μόνος, ἢ καθ' ἣν ὑπάρχουν 5 ἀδελφοὶ καλούμενοι καὶ οἱ πέντε. Ἡ ἰσότης ἀπαιτεῖ ἄνευ ἀνάγκης ἐκτάκτου νὰ μὴ ἐπιβάλλωμεν βάρος ἀσυγκρίτως δυσανάλογον πρὸς τὰς δυνάμεις ἐκάστου, ὅταν μάλιστα συνεπάγεται συνεπείας προδήλως καταστρεπτικᾶς.

Αἱ ἀπαλλαγαὶ οὐδένα ἄλλον σκοπὸν ἔχουν, ἢ νὰ μὴ προσκολλήσουν μονίμως εἰς τὰς τάξεις τοῦ στρατοῦ ἐκείνον, ὅστις δὲν δύναται νὰ

προσκολληθῇ ἄνευ ζημίας ἀνυπολογίστου, διότι τυγχάνει ὁ μόνος ἐργαζόμενος ἐν τῇ οἰκογενείᾳ καὶ παρέχων εἰς αὐτὴν τὰ μέσα τῆς ὑπάρξεως. Ἀλλὰ τάχα πρέπει ν' ἀποθιγῶμεν εἰς τὴν πλήρη ἰσότητά; Καὶ ἄλλοτε ἔλαβον ἀφορμὴν νὰ παρατηρήσω, ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ τηρηθῇ πλήρης ἰσότης ἐν τῇ ἐπιβολῇ φόρων, ἀλλὰ διότι εἶναι ἀδύνατον, διὰ τοῦτο ὁ νομοθέτης πρέπει νὰ ᾔναι ἀδυσώπητος; Ὁ νομοθέτης δύναται ἐπὶ τέλους νὰ καλέσῃ καὶ ἐκεῖνον, ὅστις εἶναι τὸ μόνον στήριγμα τῆς οἰκογενείας, διότι καὶ αὐτὸς εἶναι στρατιώτης τῆς πατρίδος, ἥτις καὶ ὑπὲρ αὐτοῦ κινδυνεύει, ἀλλ' ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ, ἐν ὥρᾳ τοῦ ἐσχάτου κινδύνου, ἐν τῷ μεταξὺ δὲ μόνον ἀρκεῖ νὰ ἐκγυμνάζηται ἐκτὸς τῶν τάξεων τοῦ στρατοῦ, μὴ ἀποσπώμενος ὁλοτελῶς ἀπὸ τὰ ἔργα του. Αὐτὸ εἶναι τὸ σύστημα τῶν ἀπαλλαγῶν. Ἡ ἀπαλλαγὴ δὲν ἐξαίρει τὸν ἔχοντα σωματικὰς δυνάμεις, ἀλλ' ἀφίνει εἰς τὴν οἰκογένειαν ἐκεῖνον, ὅστις εἶναι τὸ στήριγμα αὐτῆς· ἐνῶ δὲ τὸν ἀφίνει, τὸν προσκαλεῖ εἰς ἐκγύμνασιν, ὥστε ἐν ὥρᾳ πολέμου ὑπάρχει καὶ αὐτὸς στρατιώτης, οὐδὲ στερεῖται ἡ πατρίς τῆς συνδρομῆς αὐτοῦ.

Αὐτὸ εἶναι τὸ ἡμέτερον σύστημα, αὐτὴ εἶναι ἡ οἰκονομία τῶν ἀπαλλαγῶν, καθ' ἣν ἡ μὲν ὑποχρέωσις στρατεύσεως ἐπεκτείνεται εἰς ὅλους ἄνευ ἐξαίρεσεως, δὲν ἐκτελεῖται ὅμως παρὰ πάντων κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, διότι δι' ὅλους δὲν ἔπονται αἱ αὐταὶ συνέπειαι. Αὐτὸ τὸ σύστημα πρόκειται σήμερον νὰ ἐγκαταλείψωμεν, νὰ ἐγκαταλείψωμεν δὲ ἄνευ σκοποῦ καὶ ἄνευ ἀνάγκης.

Εἶναι μεγάλη διαφορά, τὸ νὰ προσκαλέσῃ τις πάντας εἰς τὰ ὄπλα ἐν ὥρᾳ πολέμου, ἢ νὰ προσκαλέσῃ αὐτοὺς πρὸ τοῦ πολέμου, ἐνόσω αὐτὴ ἡ ἡμέρα εἶναι ἄγνωστος, ἄγνωστον μένει ἐπὶ πόσον δύναται νὰ παραταθῇ αὐτὴ ἡ κατάστασις. Σήμερον εἰς αὐτὴν τὴν θέσιν εὐρισκόμεθα. Πρόκειται ἀορίστως χωρὶς νὰ γνωρίζωμεν τὴν ὥραν ἢ τὴν ἡμέραν, νὰ προσκαλέσωμεν εἰς τὰ ὄπλα καὶ ἐκεῖνους, οἵτινες ἀπολαμβάνουσι τὸ εὐεργέτημα τῆς ἀπαλλαγῆς, ὅπως προσαρτηθῶσιν εἰς τὰς τάξεις τοῦ στρατοῦ, ἐνῶ δὲν γνωρίζομεν ἐπὶ πόσον μέλλει τοῦτο νὰ διαρκέσῃ. Ἐκ τούτου ποῦ θέλομεν φθάσει; θέλομεν φθάσει εἰς τὴν ἀπαραίτητον συνέπειαν, ὅτι θέλομεν καταστήσει τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ νόμου εἰς πολλὰς οἰκογενείας ὁσονοίοντε ἐπαχθῇ, καὶ μέχρι ταιαύτης βλάβης, ἥτις δύναται νὰ ἐπαπειλήσῃ τὴν στέρησιν τῶν μέσων τῆς ὑπάρξεως τῶν οἰκογενειῶν. Διατί νὰ πράξωμεν αὐτὸ καὶ διὰ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου

νά προκαλέσωμεν αὐτὰ τὰ ἀποτελέσματα, καὶ νὰ καταστήσωμεν μισητὸν τὸν νόμον, ἐνῷ ἔχομεν συμφέρον νὰ καταστήσωμεν αὐτὸν προσφιλῆ καὶ ἀγαπητὸν εἰς ὅλους; καὶ εἶναι προσφιλὴς, διότι οὐδένα, ἀκμαίας ἔχοντα δυνάμεις, ἐξαίρει, διότι εἰς πάντας ἐπιβάλλει τὴν αὐτὴν ὑποχρέωσιν, διότι ἀφαιρεῖ ἐκ τοῦ μέσου ἐκεῖνο τὸ ἀδίκημα, τὸ ὁποῖον ἔγινεν ἄλλοτε διὰ τῆς κατὰ κλῆρον στρατεύσεως, ὥστε τινὲς μόνον ὑπέκειντο κατὰ τὴν δυσμένειαν τῆς τύχης εἰς τὸν δεινὸν τοῦτον φόρον τοῦ αἵματος.

Ἐνῷ κατεστήσαμεν τὸν νόμον ἀγαπητὸν εἰς τὸν λαόν, ὅστις βλέπει, ὅτι καὶ ὁ πλούσιος καὶ ὁ πένης ἐξ ἴσου προσφέρουν αὐτὸν τὸν φόρον, διὰ ποῖαν αἰτίαν νὰ ἐπιζητήσωμεν ἐπαχθῆ ἀποτελέσματα, ὥστε νὰ ἐξεγερθῇ δυσμενὴς γνώμη, ἣτις νὰ διασείσῃ αὐτὸ τὸ σύστημα ἐπὶ τέλους; Αὐτὸ τὸ σύστημα, ὅπου ἐφηρμόσθη, ἐφηρμόσθη μετὰ τοιούτων προφυλάξεων· αὗται δὲ αἱ προφυλάξεις εἶναι ἐπίνοια τῆς σοφωτάτης παρατηρήσεως ἐκείνων, οἵτινες ἐδέχθησαν τὴν ἀρχὴν τῆς πανδήμου στρατεύσεως· ἐνόησαν, ὅτι δὲν πρέπει νὰ φθάσωμεν μέχρι τῶν ἐσχάτων συνεπειῶν, ἕως οὗ νὰ θεωρήσωμεν τὸ ἄτομον ὡς μηδέν, ν' ἀδιαφορήσωμεν περὶ τῆς ὑπάρξεώς του καὶ ν' ἀμεριμνήσωμεν περὶ αὐτοῦ καὶ τῆς εὐημερίας του, ὡς νὰ μὴν ᾔτον ἀντικείμενον ἐκτιμήσεως. Ἡ πολιτεία δὲν φθάνει μέχρις αὐτοῦ τοῦ βαθμοῦ. Ὑπάρχει ὅριον τῶν ὑποχρεώσεων τοῦ πολίτου πρὸς τὴν πολιτείαν, καὶ τῶν δικαιωμάτων τῆς πολιτείας ἐπὶ ἐνὸς ἐκάστου, καὶ αὐτὸ τὸ ὅριον λήγει ἐκεῖ, ὅπου ἡ ἐκτέλεσις τῆς ὑποχρεώσεως εἶναι ἐξόντωσις. Εἶναι λοιπὸν ἐκ τῶν ὧν οὐκ ἄνευ ἡ τοιαύτη προφύλαξις. Μοὶ φαίνεται παράδοξον, πῶς ὁ ἐντιμὸς ὑπουργὸς τῶν Στρατιωτικῶν, ὅστις ἔφερεν αὐτὴν τὴν πρότασιν ὁμοῦ μετὰ τοῦ κ. ὑπουργοῦ τῶν ἑσωτερικῶν κατ' ἄλλην συζήτησιν, ὅταν ἐγίνετο λόγος περὶ τῆς ἐκδικάσεως τῶν ἀπαλλαγῶν καὶ τῆς αὐστηρότητος τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν καὶ τῆς ἐνδεχομένης ἐπιεικειᾶς, ἐξέθεσε τότε αὐτὴν τὴν ἀρχὴν καὶ ἐζήτησε νὰ δώσωμεν προσοχὴν εἰς αὐτήν, ἔφερε δὲ ὡς παράδειγμα, ὅτι δῆθεν ἐν Πρωσσίᾳ, διότι ἐφηρμόσθησαν λίαν αὐστηρῶς αὐτοὶ οἱ νόμοι, ἐπέφερον στάσεις καὶ κίνδυνον εἰς τοὺς διοικοῦντας τὸν στρατὸν, καὶ τότε εὐρέθην εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ τῷ ὑπενθυμίσω, ὅτι τὸ παράδειγμα ἱστορικῶς δὲν ᾔτον ἀκριβές, καὶ τὸν διέκοψα, διὰ νὰ μὴ παραμορφώῃ τὴν ἱστορίαν. Οὐδέποτε ἐν Πρωσσίᾳ ἐγίνε στάσεις εἰς οὐδεμίαν περίστασιν ὡς ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτοῦ τοῦ Νόμου, διότι πάντοτε ἐκεῖ ἐτηρήθη μετὰ μεγίστης εὐλαβείας αὐτὸ τὸ ὅριον, τὸ ὁποῖον ἐτηρήθη

ἀπ' ἀρχῆς ἀπὸ τῆς πρώτης ἐφαρμογῆς αὐτοῦ τοῦ συστήματος. Εἶναι γνωστόν, ὅτι χρεωστεῖται εἰς τὴν μεγαλεπήβολον ἐπίνοιαν τοῦ Scharnhorst, κατεδείχθη δέ, τί δύναται κατὰ τὴν πάνδημον ἐξέγερσιν ἐν ἔτει 1812 ὅλης τῆς Πρωσσίας, ἀλλ' ἐν ὄρφ πολέμου. Ἐξηγέρθησαν τότε ὅλαι αἱ τάξεις τῆς κοινωνίας μέχρι τοῦ ἐσχάτου ἐργάτου καὶ τοῦ τελευταίου γεωργοῦ, καὶ ἀφῆκαν πάντες τὰ ἄροτρα, ὅπως ἐκστρατεύσωσιν, ὅχι μόνον μὲ ὅπλα τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ καὶ μὲ τὰς ἀξίνας. Ἐπῆλθε τῶντι στάσις ἐν τῷ Πρωσσικῷ στρατῷ, ἀλλ' ὅχι ἐξ αὐτῆς τῆς αἰτίας, ἐπῆλθεν ἐξ αἰτίας τῶν ταγμάτων τῆς Σαξωνίας, τὰ ὅποια δυσανεσχέτησαν, ὅτε ὁ βασιλεὺς αὐτῶν, συλληφθεὶς αἰχμάλωτος, ἐμελλε κατὰ τὸ 1814 νὰ μετακομισθῇ εἰς τὸ Spandau καὶ ἐκεῖ νὰ καθιεργθῇ. Τότε, ὅτε ἀκόμη συνεδρίαζεν ἡ Σύνοδος ἐν Βιέννῃ, ἐστασίασαν τῶντι τὰ Σαξωνικὰ τάγματα καὶ ἔφεραν εἰς κίνδυνον τὴν ζωὴν τοῦ Blücher. Αὐτὴ ἦτον ἡ μόνη στάσις, οὐδέποτε ὅμως ἐνεκα τῆς ἐφαρμογῆς αὐτοῦ τοῦ συστήματος, διότι τοῦτο ἐφαρμόζεται ἐν Πρωσίᾳ μετὰ μεγίστης προσοχῆς, ὥστε νὰ μὴ ἐπέρχηται βλάβη πρὸ πάντων εἰς τὴν ἐργατικὴν τάξιν καὶ τὴν βιομηχανίαν, εἰς πάντα, ὅστις συντελεῖ πρὸς αὐξήσιν τοῦ κοινωνικοῦ πλούτου, καὶ ἐκεῖ ἐφαρμόζεται τὸ σύστημα τοιοῦτοτρόπως, ὥστε τὰ γυμνάσια δὲν ἀποσπῶσιν ἐντελῶς τὸν καλούμενον εἰς αὐτὰ ἀπὸ τῶν ἔργων του, ὅπως παρ' ἡμῖν, οὔτε κατατάσσεται καὶ μένει εἰς τοὺς στρατῶνας ὁ ἐκγυμναζόμενος ὡς ὑπηρετῶν ἐν καιρῷ θητείας.

Σ. ΠΕΤΙΜΕΖΑΣ. Κύριε Καλλιγᾶ, νομίζω ὅτι τὸ Πρωσσικὸν σύστημα διαφέρει τοῦ ἡμετέρου.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Εἶναι γενικὴ στρατολογία ὑπὸ τὸ πνεῦμα, τὸ ὅποιον εἶπον, νὰ μὴ ἀποσπᾶται ὁ καλούμενος εἰς ἐκγύμνασιν πολίτης ἀπὸ τὰς ἐργασίας του.

Σ. ΠΕΤΙΜΕΖΑΣ. * Ἐχετε δίκαιον, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα διαφέρει εἰς τὴν οὐσίαν.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Βεβαίως ὁ νόμος δὲν εἶναι ἀπαράλλακτος. Εἰς τὸ σύστημα ἡμῶν αὐτὸ τὸ πνεῦμα προεδρεύει, ἀφαιρεῖται τὸ ἄτομον ἀπὸ τῆς οἰκογενείας, ἀλλ' ὑποτίθεται, ὅτι δὲν εἶναι αὐτὸς μόνος ὁ διατηρῶν τὴν οἰκογένειαν· ὅταν ὅμως ᾔναι αὐτὸς ὁ μόνος, τότε ἄρχεται ἡ βλάβη, καὶ πρὸς ἀποφυγὴν αὐτῆς προβλέπεται ἡ ἀπαλλαγή. Δὲν εἶναι ὁ αὐτὸς φόρος τοῦ αἵματος δι' ἐκείνον, ὁ ὅποιος ἐκ τῆς ἐπιστρα-

τεύσεως δὲν μέλλει νὰ ὑποστῇ ὑλικὴν βλάβην, ὡς εἶναι δι' ἐκεῖνον, ὅστις μέλλει νὰ ὑποστῇ αὐτὴν κατὰ τὸν ἀνώτατον βαθμὸν. Δὲν συνηγορεῖ μόνον κατὰ τῆς προτάσεως ταύτης τὸ πνεῦμα, ὑπὸ τὸ ὁποῖον ἐδέχθημεν αὐτὸ τὸ σύστημα, ἀλλὰ συνηγορεῖ καὶ ἄλλος λόγος, ὁ ἐξῆς· ὅτι πρὸ τῆς ὥρας τῆς κρίσεως, καθ' ἣν γίνεται πλέον χρῆσις τοῦ μόνου ὄργανου, διὰ τοῦ ὑποίου λύνονται μεταξὺ τῶν ἐθνῶν αἱ διαφοραί, δὲν εἶναι συμφέρον τῆς πολιτείας νὰ διασείωνται ὅλα τὰ στρώματα τῆς κοινωνίας.

Δὲν εἶμαι ἀσυνεπής, ὁμιλήσας ἄλλοτε ὑπὲρ τῶν προπαρασκευῶν καὶ ὑποστηρίξας τὴν ἐπιστρατεῖαν, λέγων σήμερον, ὅτι ἡ πολιτεία πρέπει νὰ ᾖ προσηκτική, ὥστε ὅσονένεστιν ὀλιγώτερον νὰ διασαλεύσῃ τὴν κοινωνίαν, καὶ ὅσον ὀλιγώτερον τὴν διασαλεύει, τοσούτω μᾶλλον διατηρεῖ καὶ τ' ἀπαραίτητα ὑλικά μέσα, τῶν ὁποίων ὁ πόλεμος ἔχει ἀνάγκην, διότι ὁ πόλεμος αὐτὸς ἀφ' ἑαυτοῦ δὲν ὑπάρχει. Πρέπει νὰ ᾖ καὶ τις λίαν ὀρμητικὸς, ὅταν ἐρχεται ἐπὶ τὸ βῆμα ἐν σχήματι ἀποστροφῆς, λέγων, πόλεμον θέλετε; σηκωθῆτε, κλείσατε τὰ ἐργαστήρια, ἀφήσατε τὰ ἔργα σας, τώρα εἶναι πόλεμος· τοιοῦτοτρόπως δὲν λύνονται, ἀλλ' ἀρπάζονται τὰ ζητήματα ἀνευ σκέψεως. Μάλιστα καὶ ἐν καιρῷ πολέμου ἀκόμη, ἐνόσω ἡ πολιτεία δύναται ὅσονένεστι ν' ἀφήσῃ ἀνενόχλητον τὴν ἐργατικὴν τάξιν καὶ νὰ προστατεύσῃ τὴν ἐργασίαν, καὶ τότε ἀκόμη αἱ δυνάμεις τῆς εἶναι ἰσχυρότεραι, ὁ δὲ θόρυβος οὐδὲν ἄλλο εἶναι, ἢ ἄλογος ὁρμὴ ἀνθρώπων, οἵτινες ἀγνοοῦσι τί πράττουσι καὶ τὰ πάντα φέρουσιν εἰς σύγχυσιν. Σήμερον δὲν γίνονται πλέον οἱ πόλεμοι ὅπως εἰς ἄλλας ἐποχάς· σήμερον αἱ κοινωνίαι δὲν ταράσσονται ἐκ βάθρων, ἀλλὰ σκέπτονται ὠρίμως μετὰ πολλῆς ψυχραιμίας καὶ ἐργάζονται εἰς προπαρασκευὴν τῶν μέσων τοῦ πολέμου, τὰ δὲ μέσα τοῦ πολέμου, ὅταν ταράσσεται ἡ κοινωνία εἰς τρόπον, ὥστε οὐδεὶς γινώσκει ποῦ εὐρίσκεται, ἐκλείπουν, οἱ δὲ ἀποροῦντες μέσων γίνονται βάρος εἰς τὴν πολιτείαν καὶ ζητοῦν τὸν ἐπιούσιον ἄρτον ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν. Τί θὰ πράξῃ ἡ Κυβέρνησις, ὅταν δὲν ἔχῃ τὰ μέσα νὰ θρέψῃ πάντας; Τοιαύτην κατάστασιν συνεπάγεται ἡ ἔλλειψις φρονήσεως· ὅταν ἀνοίγωμεν τὴν βίβλον τῆς ἱστορίας, βλέπομεν εἰς τοὺς ἡμετέρους χρόνους, ὅτι ἐγένοντο μάχαι μυριάενδοι, καὶ ἐν τούτοις εἰς τὰς πόλεις, ἐνώπιον τῶν ὁποίων ἐγένοντο αἱ μάχαι αὗται, δὲν ἔπαυσαν ἐργαζόμενοι, ὅσοι δύνανται νὰ ἐργάζωνται καὶ ὅσοι πορίζονται ἐκ τῆς

ἐργασίας τὸν ἐπιούσιον ἄρτον. Σᾶς ἐνθυμίζω ἀνέκδοτον, τὸ ὅποιον αὐτὴν τὴν στιγμὴν ἐνθυμοῦμαι. "Ὅταν ἐγένεν ἡ μάχη τῆς Ἰένης εἰς τὰ 1807 ὁ φιλόσοφος Hegel ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἔφερεν εἰς τὸ τυπογραφεῖον τὸ ἔργον ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ἐμελλε νὰ μεταβάλλῃ τὴν ὄψιν τῆς φιλοσοφίας, τὴν φαινομενολογίαν τοῦ πνεύματος, ὑπὸ τὸν κρότον τῶν τηλεβόλων. Δὲν εἶναι λοιπὸν ὁ πόλεμος λόγος, ὥστε καὶ πρὸ αὐτοῦ νὰ ἐκστῶμεν τῶν φρενῶν, διότι τοῦτο εἶναι τὸ νὰ λέγῃ τις, ὅτι δὲν πρέπει πλέον ν' ἀποβλέψωμεν εἰς τίποτε· κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ πόλεμος γίνεται ὑπὸ τῶν βαρβάρων. Ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς Τουρκίας γνωρίζομεν, ὅτι ἤκμαζε καὶ ἐθριαμβεύεν ἡ ὁρμὴ τῶν Γιανιτσάρων καὶ ὁ φανατισμὸς ἦτον ὀλέθριος εἰς τοὺς πολεμίους, οὓς πολλάκις καὶ μετ' ἀκρατήτου ἀνδρείας κατετρόπωσαν, πρὸ πάντων τοὺς Αὐστριακοὺς καὶ ἐν γένει ὅλους τοὺς ὁμόρους· ἐστήνετο τὸ Σαντζάκ σερίφ εἰς τὸ "Ατ μεῖτ' αὐτὸν καὶ ἐφώναζον ὅλοι πόλεμος, καὶ ἔπρεπε νὰ παρακολουθήσουν τὸν στρατὸν. Λοιπὸν τοιοῦτον πόλεμον ἐννοοῦμεν ἢ πόλεμον λελογισμένον; Ἐννοοῦμεν νὰ συντάξωμεν τὰς δυνάμεις μας εὐτάκτως καὶ νὰ κάμωμεν χρῆσιν τῶν μέσων μας μετὰ φειδοῦς καὶ μετὰ τρόπου τοιοῦτου, ὥστε νὰ μὴ ἐπεκτείνωμεν ἄνευ ἀνάγκης τὰ κακὰ τοῦ πολέμου, ἢ ἐννοοῦμεν ν' ἀποχαιρετίσωμεν πᾶσαν σκέψιν;

Καλεῖτε τὴν ἐφεδρείαν καὶ ἔχετε ὡς ἐγγιστα ἀριθμὸν 30 χιλιάδων.

Α. ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗΣ. Δεκαπέντε χιλιάδας.

ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ. Εἰκοσιπέντε διὰ τὴν ἀκρίθειαν.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Τὰ μητρώα καταδεικνύουν 25 χιλιάδας, ἔστω· ἀλλ' ἐὰν ἐρωτήσητε, αὐταὶ αἱ ἀπαλλαγαί, τὰς ὁποίας τῶρα πρόκειται νὰ θέσητε εἰς ἀργίαν, πόσους ἄνδρας θὰ σᾶς ἀφαιρέσουν; 5,000 ἴσως. Ἐγὼ κάμνω αὐτὸν τὸν ὑπολογισμόν, διότι δὲν ἀρύομαι ἐκ τῶν ἐπισήμων πληροφοριῶν, τὰς ὁποίας ἔφερεν ὁ κ. ὑπουργὸς τῶν ἐσωτερικῶν, τῶν ὁποίων ἡ πηγὴ εἶναι μὲν τῆς ὑπηρεσίας, ἀλλ' εἶναι ἄνευ ἐλέγχου, διότι δυστυχῶς γνωρίζομεν πῶς γίνεται ἡ στατιστικὴ ὑπηρεσία. Δὲν ἔχομεν σύστημα στατιστικόν, διότι σύστημα στατιστικὸν δὲν σημαίνει νὰ ἔχωμεν σημειώσεις ἄνευ ἐλέγχου, αὐτὸ τὸ ὅποιον λέγουν οἱ Γάλλοι *contre épreuve*. Στατιστικὴ δὲν ἡμπορεῖ νὰ ᾖ ἐκείνη ἡ πληροφορία καθ' ὑπόθεσιν, ὅτι ὑπάρχουν 9,000 εἰς τὸ ἐξωτερικόν. Πρέπει νὰ βεβαιῶνται καὶ ἐκ τῶν προξένων.

ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ. Μάλιστα ὀνομαστί, ἰδοὺ ἡ ἀπόδειξις, βιβλίον

μέ ὀνόματα καὶ μέ ἡλικίας. Περιπλέον λέγουν οἱ πρόξενοι, ὅτι δὲν προσήλθον ὅλοι νὰ δηλωθῶσι, φοβούμενοι τὴν ὑποχρέωσιν τῆς ὑπηρεσίας, ἀλλ' ὅσοι ἐδηλώθησαν εἶναι τόσοι.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Δὲν ἐζήτησα τὰ ἐγγραφά σας· ἀλλ' αὐτὸ εἶναι δευτερεῦον. Ἐδῶ ἐρχόμεθα εἰς τὰς ἀπαλλαγάς· λέγω λοιπόν, ὅτι αὐταὶ αἱ ἀπαλλαγαὶ δὲν σᾶς στεροῦν ἀριθμοῦ πλείονος τῶν 5 ἢ 6 χιλιάδων. Λοιπὸν δι' αὐτὸν τὸν ἀριθμὸν νομίζετε, ὅτι συμφέρει ν' ἀνατρέψῃτε τὸ σύστημα τοῦ νόμου καὶ νὰ φθάσῃτε εἰς τὰς συνεπείας, τὰς ὁποίας εἶπον; Λέγω δέ, ὅτι σήμερον, ἐὰν ἔλθουν καὶ αἱ 30 χιλιάδες, δὲν εἴσθε εἰς κατὰστασιν νὰ κάμῃτε χρῆσιν αὐτῶν, δὲν ἔχετε στελέχη νὰ τοὺς κατατάξῃτε, εἰς τὰ τάγματά σας δὲν δύνασθε νὰ τοὺς συγχωνεύσῃτε, διότι εἶναι πλήρης ἡ δύναμις των, εἶναι 1,200 ἕως 1,300, καὶ πρέπει νὰ σχηματισθῇ νέα τάγματα καὶ νέα στελέχη· πολὺ ἀμφιβάλλω λοιπὸν ἐὰν δύνασθε νὰ τοὺς χρησιμοποιήσῃτε. Οὐδὲν ἄλλο θέλετε πράξει ἢ νὰ γεννήσῃτε γογγυσμούς καὶ ν' ἀποσπάσῃτε ἄτομα ἀπὸ τὰς ἀπαραιτήτους ἐργασίας διὰ τὴν συντήρησίν των, ἀλλ' ἄνευ ὠφελείας πρὸς αὐξήσιν τοῦ στρατοῦ. Δὲν εἶμαι εἰς κατὰστασιν βεβαίως νὰ ἐξετάσω μεθ' ὑμῶν ὑπὸ τὴν στρατιωτικὴν ἐποψίν, πῶς μέλλετε νὰ διοικήσῃτε αὐτὸν τὸν στρατόν, καὶ ἂν ἀπαιτῇται ἀπαραιτήτως, ὥστε νὰ ἔχῃτε ἀπ' ἀρχῆς ὅλον τὸν ἀριθμὸν, τὸν ὁποῖον θέλετε νὰ φέρῃτε εἰς τὸ μέγα ἔργον· ἐννοῶ, ὅτι ἐπιθυμεῖτε νὰ ᾔναι ὅλοι ἐξοσκημένοι, ἀλλὰ δὲν ἐννοῶ, διατί νὰ βαρύνῃτε τὸ δημόσιον ταμεῖον μὲ τὴν συντήρησιν στρατοῦ 80 χιλιάδων καὶ πλέον, ὁ ὁποῖος οὐδὲν ἄλλο νὰ πράττῃ παρὰ νὰ ἀσκῇται εἰς τὰς κανονικὰς ἀσκήσεις τάγματος, διότι ἄλλας ἀσκήσεις καὶ τῶν 80 χιλιάδων ἐν Ἑλλάδι εἶναι ἀδύνατον νὰ κάμῃτε. Κατὰ τὸν ὑπάρχοντα ὀργανισμόν τοῦ στρατοῦ βλέπω, ὅτι ἔχετε ἔμπεδα τάγματα, τῶν ὁποίων ἔργον εἶναι βεβαίως ἡ προπαρασκευὴ πρὸς ἀναπλήρωσιν τῆς δυνάμεως τῶν τάγματων, ὡσάκεις ἐκλείπουν ἄνδρες ἐξ ἀσθενειῶν ἢ ἐξ ἄλλων αἰτίων. Καὶ τί ἄλλην σημασίαν ἔχει ὁ πολὺς στρατός, εἰμὴ τοῦτο, νὰ μὴ ὑπάρχουν κενὰ ἐν τῷ στρατῷ, διότι ἡ ἀνάπτυξις μεγάλων στρατῶν ἐπιβάλλει βαρύτερα καθήκοντα διοικητικά, καὶ αὐτὰ τὰ καθήκοντα δὲν ἡξεύρω ἐὰν ὑπάρχουν οἱ δυνάμενοι νὰ τὰ φέρουν. Πολὺ ἀμφιβάλλω, ἐὰν δύνασθε νὰ διοικήσῃτε τοσοῦτον στρατόν, ὥστε ἡ δαπάνη νὰ γίνῃ¹ χρήσιμος, καθ' ἣν ὥραν θὰ κινήσῃτε αὐτὸν τὸν στρατόν. Αἱ

περιστάσεις λοιπὸν δεικνύουν, ὅτι ἔχομεν ἀνάγκην στρατευσίμων ἡσκημένων, διὰ ν' ἀναπληρώσουν τὰ χάσματα, ἀλλὰ πράγματι δὲν εἰ-
μεθα εἰς κατὰστασιν σήμερον νὰ ἔχωμεν 80, 90, 100 χιλιάδας στρα-
τοῦ, ὁ ὅποιος νὰ μένῃ παρατεταγμένος ἀορίστως ἑωσού ἡ ἀνάγκη
καλέσῃ αὐτὸν εἰς ἔργα. Περὶ τῆς μελλούσης ἀνάγκης τοιούτου στρα-
τοῦ καὶ περὶ τῆς χρησιμότητός του δὲν διαφιλονικῶ, δὲν θεωρῶ ὁμῶς
τὸν ἀριθμὸν τοῦτον ἀπὸ τοῦδε ἀπαραίτητον ἐν ἐνεργείᾳ. Ναὶ μὲν λέ-
γουν, ὅτι ἡ νίκη πάντοτε ἀνήκει εἰς τὰ πυκνότερα στίφη, *aux gros bataillons*, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀληθὲς τοῦτο πάντοτε, καὶ βλέπετε ἐσχά-
τως, τί συνέβη εἰς τὸν πόλεμον μεταξὺ τοῦ Περού καὶ τοῦ Χιλί. Οἱ
Χιλιανοὶ μὲ στρατὸν 25 χιλιάδων κατετρόπωσαν τὸν Περουδιανὸν στρα-
τὸν 52 χιλιάδων, καὶ ἐξεπόρθησαν καὶ τὴν πρωτεύουσάν τοῦ Περού,
τὴν Λίμαν, ὥστε δὲν φέρει ἀπολύτως τὴν νικητὴν ὁ ἀριθμὸς τοῦ στρα-
τοῦ, ὅσον ἡ διοίκησις.

Ἐάν μοι εἴπητε, ὅτι ἔχετε στρατὸν 50, 60 χιλιάδων καλῶς ἐξη-
σκημένων καὶ ὅτι δύνασθε ν' ἀναπληρώσητε πάντοτε τὰ κενά, λέγω
ὅτι εἰσθε εἰς κατὰστασιν νὰ ἐπιχειρήσητε καὶ τὸ τολμηρότερον· ἐάν
ὁμῶς ἐξαντληθῆτε, πρὶν ἔλθῃ ἡ στιγμή, χωρὶς νὰ γνωρίζητε, πότε ἄρ-
χεται, λέγω, ὅτι δὲν θέλετε δυνηθῇ νὰ διοικήσητε αὐτὸν τὸν στρατὸν
καὶ θέλετε ἔχει πολλοὺς στρατιώτας, ἀλλ' ὅχι στρατὸν δυνάμενον νὰ
βαδίσῃ ὅπου πρέπει. Δὲν λέγω, ὅτι δὲν θέλει γίνεαι χρῆσις στρατοῦ· ἡ
εἰρηνικὴ λύσις εἶναι, κατ' ἐμέ, ἀπίθανος ὅπως ἔφθασεν ἡ περιπλοκή,
τὴν ὁποίαν βεβαίως δὲν πρόκειται νὰ ἐξετάσω, μᾶλλον πιστεύει τις,
ὅτι οὐδεμία ἄλλη λύσις ὑπάρχει ἢ διὰ τῶν ὅπλων, καὶ ἰδοὺ, ὅτι ὁ
σπουδαιότερος τῶν διπλωματῶν, ὁ πρύτανις αὐτῶν, ἐξέφρασεν, ὅτι ἡ
Εὐρώπη δύναται νὰ μείνῃ ἡσυχος καὶ εἰς μάτην ἐταράχθῃ ἡ Γαλλία,
διότι ὁ πόλεμος μέλλει νὰ περιορισθῇ τοπικῶς.

Ἐνόμισεν ἡ Γαλλία, ὅτι διὰ τῶν προτροπῶν τῆς ἡδύνατο νὰ κα-
θησυχάσῃ τὰ πάντα καὶ ν' ἀφοπλίσῃ τὴν Ἑλλάδα ἐπὶ προσδοκίᾳ
τοῦ μέλλοντος, ἀλλὰ τὸ ἐναντίον ἐσκέφθη ὁ ἐν Βερολίῳ, ὅτι θέλει
ἐπενεργήσῃ μᾶλλον διὰ τῆς παραστάσεως, ὅτι ὁ πόλεμος εἶναι ἀναπό-
φευκτος, ἀλλ' ἀκίνδυνος διὰ τοὺς ἄλλους. Ἡθέλησε, φαίνεται, νὰ
δοκιμάσῃ ἐπὶ τῶν διαφορομένων τὴν χρῆσιν τῆς ψυχολογικῆς στιγμῆς,
οὕτω δὲ ν' ἀποσοδήσῃ καὶ τὴν Τουρκίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα, θέτων πρὸ
ὀφθαλμῶν αὐτῶν, ὅτι ἄνευ πολέμου δὲν δύνανται νὰ λύσωσι τὴν δια-

φοράν των, καὶ ἴσως φανῶσιν ὑποχωροῦσαι. Ἐκ τούτων ἐξάγεται, ὅτι ἡ λύσις διὰ τῶν εἰρηνικῶν μέσων δὲν εἶναι ἐνδεχομένη, διότι οὐδέποτε θέλομεν εὑρεῖ πλήρη σύμπνοιαν μεταξὺ τῶν δυνάμεων, ἥτις οὐδέποτε ὑπῆρξεν εἰς οὐδεμίαν ἐποχὴν τῆς ἱστορίας. Καὶ ἂν παραβάλωμεν τοὺς ἰθύνοντας τὰς μεγάλας δυνάμεις πρὸς τοὺς Ὀλυμπίους θεοὺς τοῦ Ὀμήρου, καὶ αὐτοὶ ἦσαν διηρημένοι, καὶ κατήρχοντο εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης καὶ ἐδίδον συνδρομὴν πρὸς τοὺς ἀγωνιζομένους. Ἐκ τῆς σύμπνοιας λοιπὸν τῶν Ὀλυμπίων θεῶν δὲν πρέπει νὰ ἐλπίζωμεν, ὅτι θέλει ἀποσοβῇ ἡ ἀνάγκη τοῦ πολέμου. Νομίζω, ὅτι εὐρισκόμεθα καὶ ἡμεῖς εἰς τὴν θέσιν ἡσθάνθη ἑαυτὸν ὁ γενναῖος ἐκεῖνος αὐστριακὸς στρατηγὸς εἰς τὴν μάχην ἐν Saint Gothard, τὴν πρώτην, κατὰ τὴν ὁποίαν κατετροπώθησαν οἱ Τούρκοι ὑπὸ τῶν Αὐστριακῶν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Monte Cuculi. Καὶ δυνάμεθα εἰς αὐτοὺς τοὺς Ὀλυμπίους θεοὺς νὰ ἀπευθύνωμεν τὴν εὐχὴν, τὴν ὁποίαν ἀπηύθυνεν ἐκεῖνος πρὸς τὸν Θεόν, ὁ τότε λεγόμενος Ὀμηρικὸς Αἴας, ὁ Sporck. Πρὸ τῆς μάχης τοῦ Saint Gothard ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ Raad κατὰ τὸ 1864 ἀπηύθυνε τὴν ἐξῆς εὐχὴν πρὸς τὸν Θεόν: «Παντοδύναμε στρατάρχᾳ»,—ὠνόμασε τὸν Θεὸν στρατάρχην, διότι πρὸς στρατιώτην αὐτὸ εἶναι τὸ μεγαλειότερον ἀξίωμα—«ἂν δὲν θέλῃς νὰ βοηθήσῃς ἡμᾶς τὰ ἐν Χριστῷ πιστὰ τέκνα σου, τοῦλάχιστον μὴ βοηθήσῃς αὐτοὺς τοὺς σκύλους τοὺς Τούρκους, καὶ τότε θὰ διασκεδάσῃς». Αὐτὴν τὴν εὐχὴν πρέπει νὰ ἤμεθα εἰς θέσιν ν' ἀπευθύνωμεν καὶ ἡμεῖς εἰς τοὺς Ὀλυμπίους τούτους θεοὺς, ὅτι ἂν δὲν θέλετε νὰ βοηθήσῃτε ἡμᾶς τοὺς ἐν Χριστῷ ἀδελφούς, τοῦλάχιστον μὴ βοηθήσῃτε τοὺς Τούρκους, καὶ θέλετε διασκεδάσει. Ἀλλὰ διὰ νὰ εὐρεθῶμεν εἰς θέσιν, ὥστε νὰ διασκεδάσῃ διὰ τῶν πράξεών μας, πρέπει νὰ πράζωμεν ὅ,τι εἶναι δυνατόν, ὥστε νὰ μὴ στερηθῶμεν τῶν μέσων, τὰ ὁποῖα ἔχομεν νὰ διατηρήσωμεν τὴν πλήρη ἡμῶν ἀκμὴν, νὰ καταστήσωμεν τὴν ἐπιστρατεῖαν γενέτειραν στρατοῦ ἰσχυροῦ δυναμένου ν' ἀνανεοῦται, δυναμένου νὰ ἀναλαμβάνῃ πάντοτε νέας δυνάμεις, νὰ πορίζεται αὐτὰς διὰ τῆς ἀσκήσεως τῶν στρατευσίμων. Τὰ μέσα ταῦτα τὰ ἔχετε, καὶ τὰ ὑπέδειξεν ὁ ἐντιμὸς προλαλήσας· σὰς ὑπέδειξεν, ὅτι κατὰ τὸ ἄρθρον 39 τοῦ νόμου ἔχετε τὸ δικαίωμα διοικητικῶς νὰ κανονίσῃτε τὴν ἀσκήσιν ὅλων τῶν ἀπαλλακτομένων, καὶ τότε φθάνομεν εἰς τὸ ἀποτέλεσμα, τὸ ὁποῖον ζητεῖτε καὶ ἐπιδιώκετε, τοῦ νὰ ἔχητε στρατιώτας ἡσκημένους, πρὸς σχηματισμὸν στρατοῦ καὶ ἀναπλήρωσιν

τῶν ἐν αὐτῷ κενῶν. Ἐκ μόνου τοῦ ἀριθμοῦ μὴ πιστεύετε, ὅτι συγκροτεῖται στρατὸς σπουδαῖος, ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται σπουδαία διοικήσεις στρατοῦ, δι' ἧς καὶ μόνης ὁ στρατὸς ἀναδεικνύεται ἀνάλογος πρὸς τὰς περιστάσεις.

ΕΞΑΚΟΛΟΥΘΗΣΙΣ ΤΗΣ ΑΥΤΗΣ ΣΥΖΗΤΗΣΕΩΣ

ΣΥΝΕΔΡΙΑΣΙΣ ΤΗΣ 7 ΜΑΡΤΙΟΥ 1881

Π. ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Κύριοι, Γάλλος τις, ἂν ἐνθυμοῦμαι καλῶς ὁ Laubardemont, ἔλεγε: δότε δύο μόνους στίχους οἰοῦντήποτε καὶ ἐγὼ θὰ σᾶς ἀποδείξω, ὅτι εἶναι ἄξιος ἀγγρόνης.

ΦΛΟΓΑΪΤΗΣ. Ἐνοχὸς ἐσχάτης προδοσίας εἶπεν.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Δὲν εἶναι παντὸς ἐκ πάσης λέξεως νὰ ἐξάξῃ ὅποιανδήποτε ἔννοιαν, οὐδὲ ἐγνώριζα, ὅτι αὕτη ἡ τέχνη ὑπάρχει καὶ παρ' ἡμῖν. Ἐφερον κείμενον, ἐξήγησα τὴν ἔννοιαν αὐτοῦ πολλάκις, ἠρωτήθην καὶ ἀπήντησα, ἡ ἔννοια, εἶπον, ἐγκεῖται ἐν τῷ νόμῳ, δὲν εἶναι ἔννοια, τὴν ὁποίαν ἐγὼ ἔφερον, δὲν εἶναι ἔννοια, περὶ τῆς ὁποίας εἶχον ἀνάγκην νὰ δώσω οἰανδήποτε διασάφησιν, διότι καθαρῶς ἐζήτησα, ὥστε ἐπὶ τῶν ἀπαλλασσομένων νὰ ἐφαρμοσθῇ ἡ διάταξις τοῦ νόμου ἐν ἄρθρῳ 39, ἥτις ὀρίζει, ὅτι ὁ ἀπαλλασσόμενος οὐδὲν ἤττον ὑπόκειται εἰς τὰς ἀσκήσεις, καὶ ἐπομένως ὁ νόμος, ἐπεικῶς φερόμενος, δὲν ἐπιτρέπει τὴν κατάταξιν εἰς τὸν ἐνεργὸν στρατὸν ἐκείνου, ὅστις εὐρίσκεται εἰς τὰς περιστάσεις τῶν ἀπαλλαγῶν, ἀλλ' οὐχ ἤττον καὶ αὐτὸς ἐκγυμνάζεται, ἵνα καὶ αὐτὸς γίνῃ χρήσιμος ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἀνάγκῃ. Αὕτη εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ νόμου καὶ αὕτη ἡ ἔννοια ἐζήτησα νὰ ἐφαρμοσθῇ, καὶ εἶπον, ὅτι ὑπάρχει χάσμα, τὸ ὁποῖον προῆλθεν ἐκ τοῦ νεωτέρου νόμου, τὸν ὁποῖον ἐψηφίσαμεν περὶ ἀπαλλαγῶν, ὅπου ἐν ἄρθρῳ 3 ἔγινε μνεῖα, ὅτι ἐφαρμόζονται αἱ διατάξεις τοῦ ἄρθρου 4, τοῦ ἄρθρου 40 καὶ δὲν ἐνθυμοῦμαι τίνος ἄλλου.

ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ. Τοῦ 37.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Καὶ τοῦ 37· παρελείψαμεν δὲ τὸ ἄρθρον 39. Σήμερον δὲν πρόκειται ἄλλο, εἰμὴ ν' ἀναπληρώσωμεν αὐτὴν τὴν ἐλλειψιν. Ἐν τούτοις παρεξηγήθην ὅχι μόνον παρὰ τοῦ κ. Πρωθυπουργοῦ, ἀλλὰ καὶ

παρ' ἄλλων, ὅτι ἄλλη ἦτον ἡ ἔννοιά μου. Ὁ κ. Πρωθυπουργὸς λέγει, ἡμεῖς θέλομεν ν' αὐξήσωμεν τὸν ἐνεργὸν στρατὸν, θέλομεν λοιπὸν νὰ καταργηθῶν αἱ ἀπαλλαγαὶ καὶ μᾶς εἶναι ἀδιάφορον, ποῖον εἶναι τὸ κείμενον· ἡμεῖς εἴμεθα εἰς κατάστασιν ἀπὸ πᾶν κείμενον νὰ ἐξάξωμεν οἰανδὴποτε ἔννοιαν. Νομίζω ὅμως, ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι οὔτε λογικόν, οὔτε ὀρθόν, οὔτε δίκαιον.

Ἐὰν θέλετε νὰ καταταχθῶν ἐν τῷ ἐνεργῷ στρατῷ οἱ ἀπαλλαττόμενοι, νὰ τὸ εἴπητε φανερά· ἐμμένετε εἰς τὸ κείμενόν σας καὶ μὴ ἀντικαθιστᾶτε ἄλλο κείμενον, ἐπιλέγοντες καλὸν εἶναι καὶ τοῦτο, διότι ἔχετε ἐξειδιάζουσαν τὴν ἱκανότητα, διὰ παντὸς κειμένου νὰ ἐκφράζητε ὅ,τι θέλετε. Διὰ σῆς τὸ κείμενον εἶναι ἀπλὸν ὄχημα, δι' οὗ μεταβαίνετε ὅπου θέλετε, εἴτε πρὸς ἀνατολάς, εἴτε πρὸς δυσμάς. Νομίζετε, ὅτι εἴσθε κύριοι τῆς ἔννοιας καὶ αὐτὸς ὁ χειρισμὸς τῶν νόμων εἶναι *instrumentum regni*· ἀλλ' αὐτὸ εἶναι λίαν ἐπισφαλές, ὅταν τὸ κείμενον γίνηται ὄργανον ἀπάτης. Τὸ κείμενόν σας περιέχει τὴν ἔννοιαν, τὴν ὁποίαν ἐζητήσατε, ἀλλὰ τὸ ἐγκατελείψατε, διότι εἵπατε, ὅτι δέχεσθε τὸ ἰδικόν μου κείμενον, ἐνῶ ἐγὼ εἶμαι εἰς τοὺς ἀντίποδας καὶ τὸ κείμενόν μου περιέχει ὅλως ἀντίθετον ἔννοιαν. Σεῖς ἐνοούσατε διὰ τοῦ κειμένου σας νὰ κατατάξητε εἰς τὸν ἐνεργὸν στρατὸν τοὺς ἀπαλλαττόμενους, ἐγὼ δὲ ἐννοῶ νὰ μὴ τοὺς κατατάξητε, ἀλλ' ἀπλῶς νὰ τοὺς ὑποβάλητε εἰς τὴν ἀσκήσιν, τὴν ἀσκήσιν, τὴν ὁποίαν προβλέπει ὁ νόμος. Καὶ ἐδῶ μάλιστα ἀντετάξατε δυσκολίας καὶ εἵπατε πῶς θέλετε νὰ τοὺς ἀσκήσω, ἀφοῦ τὰ τάγματα μετασταθμεύουν μακρὰν, καὶ ἐν Πελοποννήσῳ δὲν θὰ ἔχωμεν τάγματα, διὰ νὰ γίνηται ἡ ἀσκήσις, ἔχω δὲ ἀνάγκην ν' αὐξήσω καὶ τὴν ἀριθμητικὴν δύναμιν. Εἰς αὐτὸ λοιπὸν ἀντιτάσσομαι καὶ λέγω, ὅτι τὸ σύστημά σας εἶναι ἐναντίον καὶ εἰς τὸν ὀργανισμόν τοῦ στρατοῦ καὶ εἰς τὸν σκοπὸν σας· καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου ἀπομακρύνεσθε ἀπὸ τοὺς κανόνας τῆς διοικήσεως τῶν τακτικῶν στρατῶν. Ἡ διοίκησις καὶ ὁ ὀργανισμὸς τακτικῶν στρατῶν δὲν εἶναι ἡ παράταξις ἀνδρῶν, ὥστε νὰ γίνωνται παρελάσεις ταγμάτων· στρατὸς εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις δύναται ν' ἀνανεωθῇ καὶ μένει ἐν τῇ δυνάμει του διαρκῶς. Τοιοῦτος ὁ στρατὸς, καὶ μικρὸς ὢν τὸν ἀριθμὸν, ἔχει ὅλην τὴν δύναμιν, ν' ἀντιπαραταχθῇ εἰς πολὺ μεγαλειτέρον στρατὸν. Τὸν στρατὸν σας ἐντὸς ὀλίγου αἱ ἀσθένειαι θέλουν δεκατίσει, καὶ δὲν θέλει εἶναι εἰς κατάστασιν νὰ βαδίσῃ, ἀμέσως δὲ κατὰ τὴν πρώτην

συμπλοκὴν θέλουν ἀναφανῆ τὰ κενά, καὶ τότε ὁ στρατὸς σας, ὅταν δὲν δύνασθε ν' ἀναπληρώσητε τὰ κενά, δὲν εἶναι στρατὸς, οἷον αὐτὸν θέλετε. Ἡ μάχιμος δύναμις τῶν στρατῶν πηγάζει ἐκ τῆς ἀνανεώσεως καὶ τῆς πρὸς τοῦτο ἰκανότητος· ὅπως τὸ ὀργανικὸν σῶμα, ἀνανεούμενον διὰ τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος, συντηρεῖται καὶ εἶναι ὑγιὲς καὶ ῥωμαλέον, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ στρατὸς. Ὁ τακτικὸς στρατὸς ἀπαιτεῖ 3 ἢ 4 τινα ἀναπόφευκτα, τὴν ὑπηρεσίαν τῆς τροφοδοσίας ὀργανισμένην πληρέστατα, τὴν ὑπηρεσίαν τῶν πολεμοφοδίων, τὴν νοσοκομικὴν ὑπηρεσίαν, καί, ὅπερ τὸ κυριώτερον, τὰ μέσα πρὸς ἀναπλήρωσιν τῶν κενῶν ἀμέσως καὶ ἐγκαίρως. Ἡ ὑπηρεσία αὕτη γίνεται διὰ τῶν ἐμπέδων ταγμάτων, τὰ ὅποια ἀδιαλείπτως γυμνάζουν καὶ παρασκευάζουν τοὺς ἐκγυμνασθέντας, διὰ ν' ἀναπληρώσουν τὰ κενά.

Αὐτὰ δὲ τὰ ἐμπέδα τάγματα νομίζετε, ὅτι πρέπει νὰ ᾔναι εἰς ἓν σημεῖον; αὐτὸ εἶναι τὸ μεγαλύτερον λάθος, τὸ ὁποῖον κάμνετε, ἐὰν κενώσητε ὅλην τὴν Πελοπόννησον καὶ μὴ ἀφήσητε ἓνα ἐμπέδον λόχον πρὸς ἀνατολὰς καὶ ἄλλον πρὸς δυσμὰς, διὰ νὰ γυμνάζουν τοὺς ἄνδρας καὶ νὰ τοὺς ἀπευθύνουν, κατὰ λόγον τῆς ἀνάγκης, ὅπου πρέπει. Τοιουτοτρόπως μόνον καθίσταται ἐφικτόν, νὰ ἔχητε ὀπλίτας ἀκμαίους, ὑγιεῖς, ἐτοιμοὺς πάντοτε νὰ παρασταθοῦν ἐνώπιον τοῦ ἐχθροῦ· ἄλλως θὰ ἔχητε στρατόν, ὁ ὁποῖος ἀντὶ νὰ ᾔναι εὐθυμος, ζωηρός, πλήρης θάρρους νὰ βαδίσῃ, θέλει εἶσθαι δύσθυμος, ἀσθενὴς καὶ θέλει ἀποβάλλει τὸ εὐψυχον, τὸ ὁποῖον παρέχει τὴν ἠθικὴν δύναμιν. Αὐτὸ εἶναι κεφάλαιον, τὸ ὁποῖον προσέξατε νὰ μὴ ἐλαττώσητε. Πρέπει νὰ ἔχητε ἀπὸ σταθμοῦ εἰς σταθμὸν τοὺς ἐμπέδους λόχους, οἱ ὁποῖοι νὰ προετοιμάζουν καὶ ν' ἀντλοῦν ἀδιακόπως ἀπὸ ὅλα τὰ ἄκρα τῆς Ἑλλάδος τοὺς ἄνδρας. Δὲν ἐπρότεινα λοιπὸν ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε, διὰ νὰ δώσω ἐν κείμενον, ἐκ τοῦ ὁποῖου νὰ ἐξάξητε οἰανδήποτε θέλετε ἔννοιαν, διὰ νὰ σὰς δώσω ἐν ὄχημα, διὰ νὰ ἐλαύνητε ὅπου θέλετε. "Οχι· ὅ,τι διετύπωσα, τὸ ἐξήγησα ὡς συνδεόμενον μετὰ τοῦ συστήματος τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ. Νομίζετε, ὅταν λέγῃ τις πομπωδῶς, ὅτι ἔχει 80,000 στρατοῦ, ἀρκεῖ ὅπως ἐπιβάλλῃ; Οἱ εἰδότες εἶναι εἰς κατὰστασιν νὰ κρίνουν, τί εἶναι αἱ 80,000 καὶ τί εἶναι αἱ 100,000. Αἱ 80,000 μετὰ 20 ἡμέρας γίνονται 60,000, καὶ ὅταν δὲν ἔχητε τὸ σύστημα, δι' οὗ ν' ἀναπληρώσητε τὰ κενά, αἱ 60,000 γίνονται ταχέως 40,000. Στρατὸς εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος εἶναι εἰς κατὰστασιν, ὡς ὁ Ἀνταῖος, ὅταν πατῇ

ἐπὶ τῆς γῆς ν' ἀντλή δυνάμεις, ὁ δὲ στρατός, ὅταν ἀναπληροῖ τὰ κενά. Ἐκεῖνος νικᾷ ἐν τῷ πεδίῳ τῆς μάχης, ὅστις δύναται τελευταῖος νὰ φέρῃ ἀκμαῖον στρατὸν τὴν τελευταίαν ὥραν. Σεῖς ὅμως ἀπὸ τοῦδε κατὰ τὸ σύστημά σας ἀρπάζετε τοὺς τελευταίους ἄνδρας ἐκ τῆς ἐργασίας, τοὺς ἀποστέλλετε ἐν ἀθυμίᾳ, ἐν δυσαρεσκείᾳ, αὐτοὶ μεταδίδουν τὴν δυσαρέσκειαν καὶ οὕτω καταβάλλεται τὸ φρόνημα τοῦ στρατιώτου. Ἀναβιδάσατε τὸ φρόνημα τοῦ Ἑλλήνος· ὁ Ἕλλην εἶναι ἐπιδεκτικὸς ὑψηλοῦ φρονήματος, ὅταν γνωρίζητε νὰ περιποιήσῃτε τὸ αἶσθημά του, ὅταν εὐλαβῶς σέβησθε τὰ δικαιώματά του, καὶ ὅταν δὲν καταπατῆτε τοὺς νόμους δεξιὰ καὶ ἀριστερά, λέγοντες, ὅτι εἶναι ἀνάγκη. Ἡ ἀνάγκη εἶναι ἢ κακὴ χρῆσις, εἰς τὴν ἀνάγκην περιέρχεται πάντοτε, ὅστις εἶναι ἀνεπιτηδεύς, αὐτὸς πάντοτε παλαίει πρὸς τὴν ἀνάγκην, διότι οὐδέποτε προλαμβάνει. Ἀναγνώσατε, πῶς διοικοῦνται οἱ τακτικοὶ στρατοί, μελετήσατε τοῦλάχιστον τ' ἀπομνημονεύματα τοῦ Gneisenau, διὰ νὰ ἰδῇτε, πῶς διοικοῦνται οἱ στρατοί.

ΑΝΤΥΠΑΣ. Δὲν ἐθύμωνεν ἐκεῖνος οὕτω.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Καὶ ἐκεῖνος ἐθύμωνε, καὶ μοὶ κακοφαίνεται, ὅτι δὲν δύναμαι νὰ φθάσω εἰς τὸ διὰ πασῶν τῆς ὀργῆς του. Ὅστις αἰσθάνεται, θυμώνει, εἶναι ψυχρός, ὅστις ἀδιαφορεῖ.

ΡΑΛΛΗΣ. Ὁ κ. Καλλιγᾶς ἔχει υἱούς, οἱ ὅποιοι ὑπηρετοῦν.

ΚΑΛΛΙΓΑΣ. Ὁ Gneisenau ὑπῆρξεν ἐξ ἐκείνων τῶν ὀλίγων στρατιωτικῶν, οἵτινες ὅλην τὴν ζωὴν ἐδαπάνησαν καὶ σπουδάζοντες καὶ συγγράφοντες, συνάμα δ' ἐκτιθέμενοι καὶ εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον, καὶ εὐρέθη μάλιστα εἰς θέσιν ν' ἀντιταχθῇ ἐναντίον τῶν ἀνωτέρων του, ὅταν ἐφάνησαν ἐπιλήσμονες τῶν κανόνων τῆς τακτικῆς καὶ παρεμόρφωσαν ἐν τῇ ἐφαρμογῇ, ὅσα ἐσκεμμένως ὠργάνισεν. Ἦθελον βεβαίως νὰ ἔχω καὶ ἐγὼ ὅλην αὐτὴν τὴν σπουδὴν, διὰ νὰ δυνηθῶ νὰ σᾶς ἀναπτύξω, τί εἶναι ὁργανισμὸς τακτικοῦ στρατοῦ. Θέλετε σήμερον ν' αὐξήσῃτε τὸν ἀριθμὸν, καὶ εἰς τὴν ἐρώτησίν μου περὶ τοῦ πῶς, ἀπηντήσατε, ὅτι ἔχετε τὰ στελέχη, ἀλλὰ δὲν ἔχετε ἀξιωματικούς, διὰ νὰ τοὺς ἀσκήσητε. Αὐτὸ εἶναι ἀντίφασις· ἐὰν δὲν ἔχητε ἀξιωματικούς πρὸς ἐκγύμνασιν, δὲν ἔχετε οὔτε στελέχη. Θέλετε νὰ σχηματίσῃτε τάγματα ἐκ 2,000; ὅλα τὰ τάγματα εἶναι πλήρη· πῶς λοιπὸν θὰ φθάσῃτε εἰς τὰς 80,000 μὲν τὰ στελέχη αὐτά; ἐὰν ἐξ ἐναντίας οἰκονομήσῃτε τὰς δυνάμεις σας, καὶ προσέξατε καλῶς, διότι ποῦ ἄλλοῦ ἀπαιτεῖται μεγα-

λειτέρα φειδωλία, εἰμὴ προκειμένου περὶ τῆς ζωῆς ἐκείνων, οἱ ὅποιοι σὰς προσφέρουν τὴν ζωὴν αὐτῶν διὰ τὰ πεδία τῆς μάχης καὶ οὐχὶ διὰ τὰ νοσοκομεῖα. Φέρετε μεγίστην εὐθύνην αὐτὴν τὴν στιγμὴν, διότι ὅταν ζητῆτε ἐκείνους, οἱ ὅποιοι εἶναι ἀπαραίτητοι διὰ τὴν συντήρησιν τῶν οἰκογενειῶν, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ περίστασις ὅσονένεστι δικαιολογοῦσα τοιαύτην θυσίαν καὶ τοιαύτην ἀπαιτήσιν σκληρὰν καὶ ἀπάνθρωπον, ἀλλ' ἐὰν δὲν δύνασθε νὰ δικαιολογήσητε, ἡ εὐθύνη θὰ σὰς βαρύνῃ ὅσονένεστι φοβερά.

Νομίζω, ὅτι πολὺ ἐλαφρῶς κρίνετε περὶ αὐτῶν τῶν πραγμάτων, ὅπως περὶ πάντων, καὶ νομίζετε, ὅτι ἀρκεῖ νὰ λάβητε οἰανδήποτε ψῆφον τῆς Βουλῆς, διὰ νὰ πράξητε ὅ,τι σεῖς ἔχετε κατὰ διάνοιαν. Τοῦτο συμβαίνει εἰς ὅλους ἐκείνους, οἵτινες ἐφαρμόζουν τοιαῦτα συστήματα μεμελετημένα, τὰ ὅποια ἀπαιτοῦν πολλήν κρίσιν, ἐνῶ αὐτοὶ δὲν ἐννοοῦν τὸν μηχανισμόν, νὰ δαπανοῦν τὸ διπλάσιον, τὸ τριπλάσιον, τὸ τετραπλάσιον ἐκείνων, οἵτινες κατέχουν τὴν χρῆσιν καὶ τὸν χειρισμόν, καὶ αὐτὸ σήμερον προτείνετε, προτείνετε ν' ἀπαιτήσητε τὸ πολλαπλάσιον. Ἐὰν ἐδίδετε προσοχήν, ὥστε νὰ μὴ γίνηται οὔτε ἐλαχίστη δαπάνη ζωῆς περισσότερον ἢ ὅσον ἀπαιτεῖται, ἢ δύνασθε νὰ σχηματίσητε στρατὸν μὲ ὀλιγίστους ἄνδρας, ἀλλὰ λέγετε ὅχι, θέλω 80,000, καὶ βεβαίως δὲν θὰ παρατάξητε τὰς 80,000 ἢ τὰς 100,000, ἀλλὰ λέγετε εἶναι καλλίτερον νὰ ἔχῃτε 100,000 παρὰ 60,000· αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι σκέψις, εἶναι ἑλλειψὶς συστήματος, ἑλλειψὶς σχεδίου. Αὐτοσχεδιάζετε περὶ πραγμάτων, τὰ ὅποια δὲν ἐπιδέχονται αὐτοσχεδίασμα.

Ἴδου λοιπὸν ποῦ στηρίζω ἐγὼ τὸ σύστημά μου καὶ πῶς ἐξηγῶ τὴν ιδέαν μου καὶ δεικνύω, ὅτι δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ πράξητε ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον ζητεῖτε, καὶ ὅτι τοὺς ἀπαλλασσομένους δὲν δύνασθε νὰ φέρητε εἰς τὸν ἐνεργὸν στρατόν. Μοὶ εἶπετε, εἶναι στρατιῶται; καὶ ἀφοῦ εἶπον μάλιστα, ἠθέλατε νὰ ἐξάξητε πλείονα συμπεράσματα, ὥς καὶ ὅτι κατατάσσονται. Δὲν εἶναι ἀληθές· εἶναι στρατιῶται γυμναζόμενοι, διότι καὶ ὁ γυμναζόμενος ὑπόκειται εἰς ὅλην τὴν πειθαρχίαν γυμναζόμενος· ἐκ τούτου ὅμως δὲν ἐξάγεται, ὅτι εἶναι καθ' ὅλα στρατιώτης, διότι ῥητῶς ὁ νόμος ὁρίζει, ὅτι δὲν κατατάσσεται ὁ ἐκ-γυμναζόμενος, καὶ τοῦτο ἀρκεῖ εἰς ἀπάντησιν πάσης ἀπορίας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Η ΕΝ ΦΛΩΡΕΝΤΙΑΙ ΣΥΝΟΔΟΣ

Α' Τὰ πρὸ τῆς εἰς Ἰταλίαν ἀπελεύσεως πρὸς σύστασιν Οἰκου- μενικῆς Συνόδου	Σελ. 3
Β' Ἀπόπλους καὶ ἀφίξεις εἰς Ἑνετίαν	» 37
Γ' Ἐναρξεις τῆς Συνόδου ἐν Φερραρίᾳ	» 45
Δ' Ἐναρξεις τῶν συζητήσεων	» 67
Ε' Πῶς ἐν Φλωρεντίᾳ ἐτελέσθη ἡ ἔνωσις	» 79
Σ' Περὶ Πρακτικῶν τῆς Συνόδου καὶ περὶ τῆς Συγγραφῆς τοῦ Συροπούλου	» 125
Ζ' Τὰ μετὰ τὴν Σύνοδον	» 141

ΠΕΡΙ ΔΟΥΛΟΠΑΡΟΙΚΙΑΣ ΠΑΡΑ ΡΩΜΑΙΟΙΣ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΟΙΣ ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΦΟΡΟΛΟΓΙΚΩΝ ΔΙΑΤΑΞΕΩΝ

Α' Εἰσαγωγή	» 183
Β' Κατάστασις ἐναπογράφων	» 187
Γ' Ἀρχαῖον σύστημα εἰσφορᾶς καὶ περὶ ἀπογραφῆς ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου	» 193
Δ' Ἀνάπτυξις τῆς ἐγκλητικῆς φορολογίας	» 200
Ε' Κεφαλικὸν τέλος	» 211
Σ' Πόθεν ὁ θεσμὸς ἐναπογράφων	» 220
Ζ' Τὰ κατ' Ἰουστινιανόν	» 235
Η' Στρατιωτικὸς ὀργανισμὸς	» 245
Θ' Νεαραὶ διατάξεις τῶν Βυζαντινῶν	» 249
Ι' Περὶ παροίκων κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους	» 261
ΙΑ' Οἰκονομικὴ ἔνδεια	» 268
ΙΒ' Συμπεράσματα	» 288

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΤΥΠΙΚΟΥ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ ΑΥΓΗΣ	» 307
ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΣΤΑΣΕΩΣ ΤΟΥ ΝΙΚΑ	» 323

ΛΟΓΟΙ

Συζήτησις ἐπὶ τῆς ἀπαντήσεως εἰς τὸν Βασιλικὸν λόγον	» 359
Συζήτησις ἐπὶ τοῦ Νομοσχεδίου περὶ Ναυτικῆς Ἐπιστρατείας . . .	» 377
Συζήτησις ἐπὶ τοῦ Νομοσχεδίου περὶ κυρώσεως Συμβάσεως	» 385
Ἐξακολούθησις τῆς αὐτῆς συζητήσεως	» 397
Συζήτησις ἐπὶ τοῦ Νομοσχεδίου περὶ κυρώσεως Συμβάσεως μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀτμοπλοίας	» 409
Ἐξακολούθησις τῆς αὐτῆς συζητήσεως	» 417
Ἐξακολούθησις τῆς αὐτῆς συζητήσεως	» 430
Συζήτησις ἐπὶ τοῦ Νομοσχεδίου περὶ κυρώσεως Συμβάσεως περὶ τῶν Βαυαρικῶν Δανείων	» 445
Συζήτησις ἐπὶ τοῦ Νομοσχεδίου περὶ κυρώσεως Συμβάσεως μετὰ τῆς Πιστωτικῆς Τραπεζῆς	» 452
Συζήτησις ἐπὶ τοῦ Νομοσχεδίου περὶ κυρώσεως Συμβάσεως προκα- ταβολῆς εἰς τὸ δάνειον 120,000,000	» 474
Συζήτησις ἐπὶ τοῦ Νομοσχεδίου περὶ φορολογίας τῶν προϊόντων τῆς γῆς	» 498
Ἐξακολούθησις τῆς αὐτῆς συζητήσεως	» 519
Συζήτησις ἐπὶ τοῦ Νομοσχεδίου περὶ προσηκείσεως εἰς τὰ ὅπλα τῶν προσωρινῶς ἀπαλλασσομένων	» 534
Ἐξακολούθησις τῆς αὐτῆς συζητήσεως	» 544

ΔΙΟΡΘΩΤΕΑ

- Σελ. 6 στίχ. 44 ἀντὶ ἐκ Πισαύρου γράφει ἐξ Ἀριμίνου. Οἱ Μαλατέσται κατὰγονται ἐκ Penna Billi ἐν Μοντεφέλτρῳ τοῦ Οὐρβίνου, κατὰ πρῶτον δὲ ὁ Ἰωάννης ἐπολιτογραφήθη ἐν Ἀριμίνῳ ἐν ἔτει 1150, αὐτὸς πρῶτος ἐπονομασθεὶς Μαλατέστας. Ἐδέσποσε τοῦ Πισαύρου ὁ ἔκγονος Ἰωάννης Μαλατέστας ἐν ἔτει 1285. Ὁ Πανδόλφος, πατὴρ τοῦ Σιγισμούνδου, ἐδέσποζε τοῦ Ἀριμίνου. Πρβ. *Revue des Deux Mondes*. 1 Déc. 1884.
- Σελ. 7 στίχ. 5 ἀντὶ ἀδελφοῦ Μουσταφᾶ, καὶ τούτου καταλαβόντος, στίξον: ἀδελφοῦ, Μουσταφᾶ καὶ τούτου, καταλαβόντος.
- Σελ. 9 στίχ. 12 ἀντὶ ἐκράτησε γρ. ἔλαβε.
- » 58 ὑποσ. 4 ἀντὶ Méhns γρ. Méhus.
- » 80 στίχ. 23 ἀντὶ ἔτοιμος γρ. ἔτοιμοι.
- » 128 » 8 ἀντὶ τοιοῦτον γρ. τούτου.
- » 380 » 34 ἀντὶ Φαρσάλης γρ. Φαρσάλου.
- » 446 » 44 ἀντὶ αὐτοὶ οἱ 60 γρ. αὐταὶ αἱ 60.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΑΝΔΡΕΟΥ ΚΟΡΟΜΗΛΑ

ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ ΑΠΡΙΛΙΟΝ 1882

Β', 144

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βεροίας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας